

પંચાસ્તિકાવસંગ્રહ પ્રકાશ

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના પ્રવચન

ભાગ

૧

દમસ્તિકાવ

અદમસ્તિકાવ

પુદ્ગલાસ્તિકાવ

આકાશાસ્તિકાવ

જીવાસ્તિકાવ

કાળ

ॐ
नमः सिद्धेभ्यः

पंचास्तिकायसंग्रह प्रकाश

(भाग-१)

(श्रीमद् भगवत् कुंडकुंदाचार्यदेव प्रणीत श्री पंचास्तिकायसंग्रह
परभागम उपर अध्यात्मयुगप्रवर्तक
पूज्य गुरुदेवश्री कानजस्वामीना
ई.स. (१९६३-६४)मां थयेव प्रवचनो)

प्रकाशक
श्री द्विगंजर जैन स्वाध्याय मंदिर ट्रस्ट
सोनगढ-३६४२५० (सौराष्ट्र)

सहप्रकाशक
श्री कुंडकुंद-कलान पारमार्थिक ट्रस्ट
मुंबई

प्रकाशन

ता. १५-९-२०१९, भादरवा वद १
श्री क्षमावणी पर्व

प्राप्ति स्थान

१. श्री द्विगंजर जैन स्वाध्याय मंदिर ट्रस्ट,
सोनगढ (सौराष्ट्र)-३६४२५०. ફોન-०२८४६-२४४३३४
२. श्री कुंदकुंद-कलान पारमार्थिक ट्रस्ट
३०२, कृष्ण कुंज, प्लोट नं. ३०, वी. अल. महेता मार्ग,
विवे पार्वी (वेस्ट), मुंबई-४०००५६
ફોન-(०२२) २६१३०८२०, २६१०४९१२, ६२३६९०४६
www.vitragvani.com, email-info@vitragvani.com

टाईप सेटिंग

पूजा एम्प्रेसन्स

भावनगर

मो. ९७२५२५११३१

પ્રકાશકીય નિવેદન

મંગલં ભગવાન વીરો, મંગલં ગૌતમો ગણી,
મંગલં કુંદકુંદાર્યો, જૈન ધર્મોસ્તુ મંગલં.

મહાવીર ભગવાન, ગૌતમ ગણધર ત્યારબાદ જેમના નામનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે એવા ભરતના સમર્થ આચાર્ય, સાક્ષાત્ સદેહે વિદેહમાં જઈ સીમંધર ભગવાનની દિવ્યધ્વનિનું પ્રત્યક્ષ રસપાન કરીને ભરતમાં આવેલ શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાર્યદેવ મહાન યોગીશ્વર છે એ જગતવિદિત છે. અનેક મહાન આચાર્યો તેમના દ્વારા રચિત શાસ્ત્રોના આધાર આપે છે. તેનાથી એમ પ્રસિદ્ધ થાય છે કે અન્ય આચાર્યો પણ તેમના વચનોને આધારભૂત માને છે.

નિર્મળ પવિત્ર પરિણતિના ધારક તો હતા જ પરંતુ પુણ્યમાં સમર્થ હતા કે જેથી સીમંધર ભગવાનનો સાક્ષાત્ યોગ થયો. મહાવિદેહથી પાછા આવ્યા બાદ પોત્રુર તીર્થધામમાં સાધના કરતાં કરતાં તેમણે અનેક શાસ્ત્રોની રચના કરી. જેમાં શ્રી સમયસાર, પ્રવચનસાર, નિયમસાર, પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ, અષ્ટપાલુડ આદિ પાંચ પરમાગમ તો પ્રસિદ્ધ છે જ, પરંતુ આ સિવાય પણ અનેક શાસ્ત્રોની રચના તેમણે કરેલ છે.

‘શ્રી સમયસાર’ આ ભરતક્ષેત્રનું સર્વોત્કૃષ્ટ પરમાગમ છે. તેમાં નવ તત્ત્વોનું શુદ્ધનયની દષ્ટિથી નિરૂપણ કરી જીવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું છે. ‘શ્રી પ્રવચનસાર’માં નામ અનુસાર જિનપ્રવચનનો સાર સંઘર્યો છે અને તેને જ્ઞાનતત્ત્વ, જ્ઞેયતત્ત્વ અને ચરણાનુયોગસૂચક ચૂલિકા નામના ત્રણ અધિકારોમાં વિભાજિત કર્યું છે. ‘શ્રી નિયમસાર’માં મોક્ષમાર્ગનું સ્પષ્ટ સત્યાર્થ નિરૂપણ છે. ‘શ્રી પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ’માં કાળ સહિત પાંચ અસ્તિકાયોનું (અર્થાત્ છ દ્રવ્યોનું) અને નવ પદાર્થપૂર્વક મોક્ષમાર્ગનું નિરૂપણ છે. તથા ‘શ્રી અષ્ટપાલુડ’ એક દાર્શનિક ગ્રંથ છે, જેમાં સમ્યક્ રત્નત્રય એક જ મોક્ષમાર્ગ છે એની દઢતાપૂર્વક સ્થાપના કરેલ છે.

પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી દ્વારા ઈ.સ. (૧૯૬૩-૬૪)માં થયેલા ઉપલબ્ધ પ્રવચનોને એકત્રિત કરી શબ્દશઃ ગ્રંથ લિપિબદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ શાસ્ત્રના પ્રારંભમાં જ આચાર્યદેવ કહે છે, કે આ શાસ્ત્ર સર્વજ્ઞ મહામુનિના મુખથી કહેવાયેલા પદાર્થોનું પ્રતિપાદક, ચતુર્ગતિનાશક અને નિર્વાણનું કારણ છે. આમ ચાર અનુયોગમાં કોઈપણ અનુયોગ હો પરંતુ ચારેય અનુયોગનું તાત્પર્ય વીતરાગતા છે, એમ છેલ્લે ૧૭૨ ગાથામાં કહીને બધાય અનુયોગનો સાર કહ્યો છે. નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ મોક્ષમાર્ગની સંધિ કરીને અતિ સ્પષ્ટ વિવેચન કરવામાં આવેલ છે.

વર્તમાન શ્રી સીમંધર ભગવાનની દિવ્યધ્વનિમાં જે કહેવાઈ રહ્યું છે, તેને પ્રત્યક્ષ ઝીલનારા

ભગવાન શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવ અને તેમના અનન્ય ભક્ત, કે જેમની વિદ્યમાનતા શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવના વિદેહગમન વખતે સાક્ષાત્ હતી, એવા વ્હાલા પૂજ્ય કલ્પાન ગુરુદેવશ્રીના અધ્યાત્મરસસભર પ્રવચનો, એનું શું કહેવું? જે વિષય વચનગોચર નથી, વિકલ્પગોચર નથી તેને કથંચિત્ વક્તવ્ય કરવો એ કલ્પાન ગુરુદેવશ્રીની સમર્થ પ્રચંડ શક્તિના દર્શન કરાવે છે અને ભાવિમાં ઝંકાર ધ્વનિ છૂટવાની છે તેનું સૂચક છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાને ઓડિયો ટેપમાં ઉતારવાનું મહાન કાર્ય શરૂ કરનાર શ્રી નવનીતભાઈ ઝવેરીનો આ પ્રસંગે આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ. તેમજ શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢે આ ઉમદા કાર્યને અવિરત ધારાએ ચાલુ રાખ્યું અને સાચવી રાખ્યું, તે બદલ તેમના આભારી છીએ.

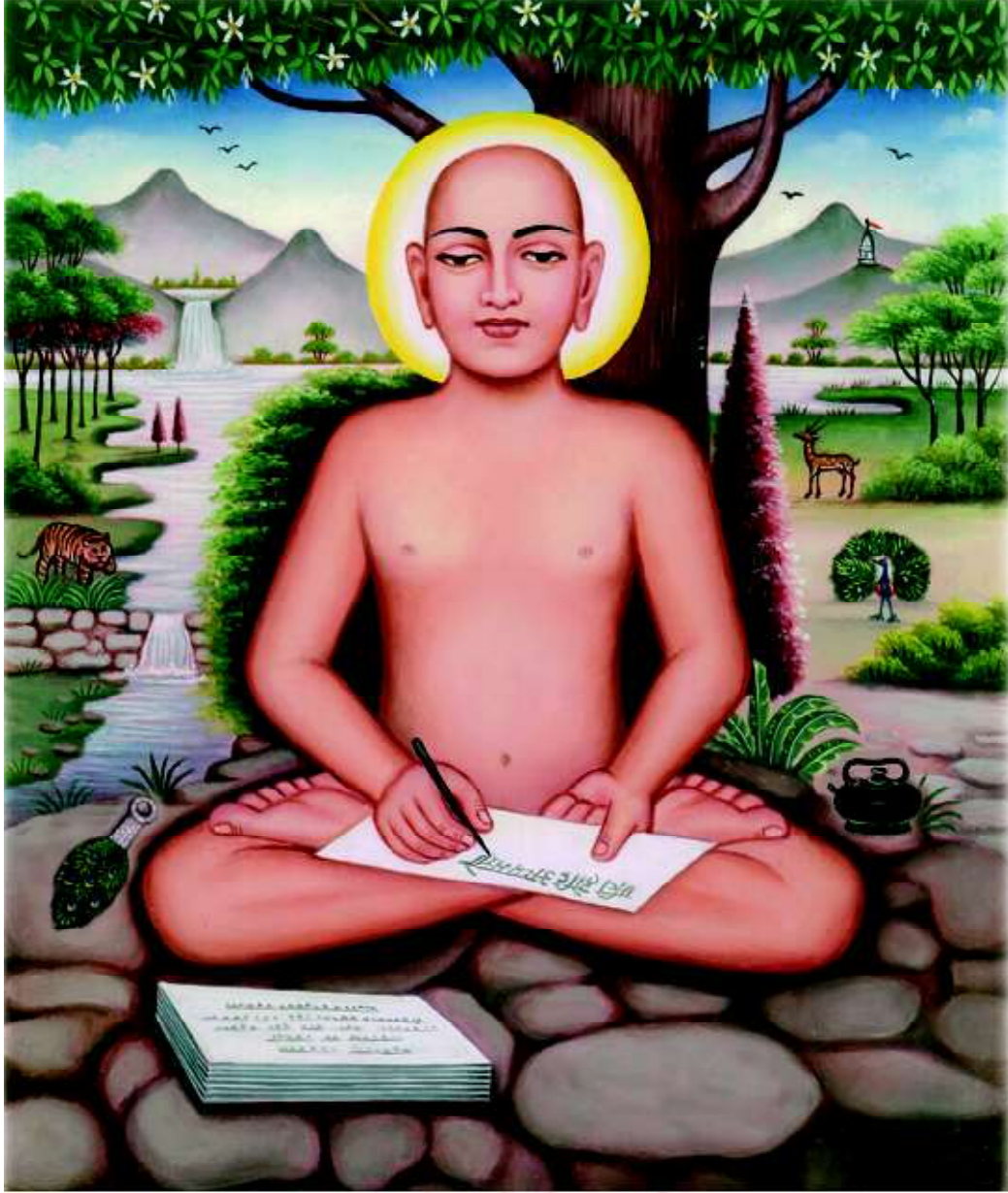
પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની દિવ્ય દેશનાની જાળવણી સી.ડી., ડી.વી.ડી. તથા વેબ સાઈટ (www.vitragvani.com) જેવા સાધનો વડે શ્રી કુંદકુંદ-કલ્પાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ, વિલેપાર્લા, મુંબઈ દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. આ કાર્ય પાછળ ટ્રસ્ટની એવી ભાવના છે કે વર્તમાનના આધુનિક સાધનો દ્વારા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી દ્વારા સમજાવેલ તત્ત્વજ્ઞાનનો બહોળો લાભ સામાન્યજન લે કે જેથી આ વાણી શાશ્વત જાળવાઈ રહે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રત્યેક પ્રવચનો અક્ષરશઃ ગ્રંથારૂઢ થાય તેવી ભાવનાના ફળસ્વરૂપે પંચાસ્તિકાપસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપરના ઈ.સ. ૧૯૬૩-૬૪માં થયેલ ઉપલબ્ધ પ્રવચનો અત્રે પ્રકાશિત કરવામાં આવી રહ્યા છે. પંચાસ્તિકાપસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપરના સંકલિત પ્રવચનો પણ પહેલા શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ છે. પ્રસ્તુત ૨૭ પ્રવચનો પાછળથી પ્રાપ્ત થયેલા પ્રવચનો છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી તથા તદ્ભક્ત પ્રશમમૂર્તિ ભગવતી માતા પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબહેનના ચરણકમળમાં સાદર સમર્પિત કરીએ છીએ.

સર્વ પ્રવચનોને સાંભળીને ગ્રંથારૂઢ કરવામાં ચીવટતા રાખવામાં આવેલ છે. વાક્યરચનાને પૂર્ણ કરવા અર્થે ક્યાંક ક્યાંક કૌંસ કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રવચનો સાંભળી અને ગ્રંથારૂઢ કરવાનું કાર્ય પૂજા ઈમ્પ્રેશન્સ દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. પ્રવચનોને તપાસવાનું કાર્ય શ્રી સુધીરભાઈ શાહ, સુરત તથા શ્રી અતુલભાઈ જૈન, મલાડ દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રસંગે ટ્રસ્ટ તેમના પ્રત્યે આભાર વ્યક્ત કરે છે. જિનવાણી પ્રકાશનનું કાર્ય ગંભીર તથા જવાબદારીપૂર્ણ હોવાથી અત્યંત જાગૃતિપૂર્વક તથા ઉપયોગપૂર્વક કરવામાં આવેલ છે. તેમ છતાં પ્રકાશનકાર્યમાં પ્રમાદવશ કે અજાગૃતિવશ કોઈ ભૂલ રહી ગઈ હોય તો ત્રિકાળવર્તી વીતરાગ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે ક્ષમા યાચીએ છીએ. ટ્રસ્ટ મુમુક્ષુગણને વિનંતી કરે છે કે અશુદ્ધિઓ ટ્રસ્ટને પાઠવે જેથી તે આગળની આવૃત્તિમાં સુધારી શકાય. આ પ્રવચનો www.vitragvani.com ઉપર ઉપલબ્ધ છે.

પાઠકવર્ગ આ પ્રવચનોનો અવશ્ય લાભ લઈ આત્મકલ્યાણને સાધે એવી ભાવના સાથે વિરામ પામીએ છીએ. ઈતિ શિવમ્.

ટ્રસ્ટીગણ

શ્રી કુંદકુંદ-કલ્પાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ,
વિલે પાર્લા, મુંબઈ

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદાચાર્ય દેવ

अध्यात्मयुगसर्जक पूज्य गुरुदेवश्री कानञ्जस्वामी

અધ્યાત્મયુગસર્જક પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીનો સંક્ષિપ્ત જીવન પરિચય

ભારતદેશના ગુજરાત રાજ્યમાં ભાવનગર જિલ્લાના 'ઉમરાળા' ગામમાં સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના દશાશ્રીમાળી વણિક પરિવારના શ્રેષ્ઠીવર્ય શ્રી મોતીચંદભાઈના ઘેર, માતા ઉજમબાની કુંબે, વિક્રમ સંવત ૧૯૪૬ના વૈશાખ સુદ બીજ, (તા. ૨૧-૪-૧૯૯૦) રવિવારે વહેલી સવારે આ બાળ મહાત્માનો જન્મ થયો.

જે સમયે આ બાળ મહાત્મા ઘરતી પર પઢાર્યા, તે સમયે જૈનોના જીવનનો શ્વાસ અંધશ્રદ્ધા, પાખંડ અને શુષ્ક ક્રિયાકાંડમાં જ રૂંધાઈ રહ્યો હતો. કોઈક સ્થળે આધ્યાત્મિક ચિંતન ચાલતું હતું, પણ તેમાં અધ્યાત્મ નહોતું. એવા એ અંધકારમય કળીકાળમાં આ તેજસ્વી કલ્પનસૂર્યનો ઉદય થયો.

સાત વર્ષની ઉંમરે નિશાળમાં લૌકિક શિક્ષા લેવાનું શરૂ કર્યું. દરેક વસ્તુના હાર્ટ સુધી પહોંચવાની તેજસ્વી બુદ્ધિપ્રતિભા, મધુરભાષીપણું, શાંતસ્વભાવ, ગંભીર મુખમુદ્રા તથા જતું કરવાનો સ્વભાવ હોવાથી બાળ 'કાનજી' શિક્ષકોમાં તથા વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રિય થઈ ગયા. નિશાળમાં તથા જૈન પાઠશાળાના અભ્યાસમાં પ્રાયઃ પ્રથમ નંબર આવતો, પરંતુ નિશાળના લૌકિક અભ્યાસથી તેમને સંતોષ થયો નહિ અને ઊંડે ઊંડે એમ લાગતું કે હું જેની શોધમાં છું તે આ નથી.

તેર વર્ષની ઉંમરે માતૃશ્રીના અવસાનથી પિતાજી સાથે પાલેજ જવાનું થાય છે. ચાર વર્ષ બાદ પિતાજીનો સ્વર્ગવાસ થતાં સત્તર વર્ષની ઉંમરે ભાગીદાર સાથે વેપારમાં જોડાય છે.

વ્યાપારની પ્રવૃત્તિ વખતે પણ તેઓ જરા પણ અપ્રમાણિકતા ચલાવી લેતા નહિ. સત્યનિષ્ઠા, નીતિમત્તા, નિખાલસતા અને નિર્દોષતાથી તેમનું વ્યાવહારિક જીવન સુગંધિત હતું. સાથે તેમનો આંતરિક વ્યાપાર અને ઝુકાવ તો સતત સત્યની શોધ તરફ જ હતો. દુકાનમાં પણ ધાર્મિક પુસ્તકો વાંચતા. વૈરાગી ચિત્તવાળા કલ્પનકુંવર રાત્રિના રામલીલા કે નાટક જોવા જતાં ત્યારે તેમાંથી વૈરાગ્યરસનું ઘોલન કરતાં. જેના ફળસ્વરૂપે સત્તર વર્ષની ઉંમરે ઉચ્છ્રવળ ભવિષ્યની આગાહી કરતા બાર લીટીના કાવ્યની રચના કરે છે : 'શિવરમણી રમનાર તું, તું હી દેવનો દેવ...'

ઓગણીસ વર્ષની ઉંમરથી તો રાત્રિના આહાર, પાણી તથા અથાણાંનો ત્યાગ કરે છે. સત્યની શોધ માટે, દીક્ષા લેવાના ભાવથી ૨૨ વર્ષની યુવા વયે દુકાનનો પરિત્યાગ

કરે છે અને ગુરુ પાસે આજીવન-બ્રહ્મચર્ય વ્રત અંગીકાર કરે છે. પછી ૨૪ વર્ષની વયે (વિ. સં. ૧૯૭૦) જન્મનગરી ઉમરાળામાં ૨૦૦૦ જેટલા સાધર્મિઓના વિશાળ જનસમુદાયની હાજરીમાં સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયની દીક્ષા અંગીકાર કરે છે. દીક્ષા સમયે હાથી પર બેસવા જતાં ઘોતિયું ફાટે છે. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિના ધારક ગુરુવરને શંકા પડી જાય છે કે કંઈક ખોટું થાય છે.

દીક્ષા લીધાં બાદ સત્યના શોધક આ મહાત્માએ સ્થાનકવાસી તથા શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના સમસ્ત આગમોનો ગહન અભ્યાસ માત્ર ચાર વર્ષમાં જ પૂરો કર્યો. સંપ્રદાયમાં મોટી ચર્ચાઓ ચાલી. કર્મ છે તો વિકાર થાય છે ને? જો કે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને હજી દિગંબર શાસ્ત્રો તો મળ્યા નહોતાં. છતાં પૂર્વના સંસ્કારના બળે તેઓ દઢતાપૂર્વક સિંહગર્જના કરે છે ‘જીવ પોતાથી સ્વતંત્રપણે વિકાર કરે છે; કર્મથી કે પરથી નહિ. જીવ પોતાના ઊંઘા પુરુષાર્થથી વિકાર કરે છે અને સવળા પુરુષાર્થથી નાશ કરે છે.’

વિ. સં. ૧૯૭૮માં મહાવીરપ્રભુના જિનશાસન-ઉદ્ધારનો અને હજારો મુમુક્ષુઓના મહાન પુણ્યોદય સૂચક એક મંગળકારી પવિત્ર પ્રસંગ બને છે

૩૨ વર્ષની ઉંમરે, વિધિની કોઈ ધન્ય પળે શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ વિરચિત સમયસાર નામનું મહાન પરમાગમ દામનગરમાં દામોદર શેઠ દ્વારા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના હસ્તકમળમાં આવે છે અને આ પવિત્ર પુરુષના અંતરમાંથી સહજ જ ઉદ્ગાર નીકળે છે : ‘શેઠ! આ તો અશરીરી થવાનું શાસ્ત્ર છે.’ એનું અધ્યયન અને ચિંતન કરતાં અંતરમાં આનંદ અને ઉદ્ધાસ ઉભરાય છે. આ મહાપુરુષના અંતરંગ જીવનમાં પણ પરમ પવિત્ર પરિવર્તન થયું. ભૂલી પડેલી પરિણતિ નિજ ઘર દેખે છે. ત્યારબાદ વિ.સં. ૧૯૮૨ના ચાતુર્માસ પહેલા રાજકોટમાં શ્રી દામોદરભાઈ લાખાણીએ ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ ગ્રંથ પૂ. ગુરુદેવશ્રીને આપ્યો. જે વાંચતા, પોતાના હૃદયની અનેક વાતોનું સમર્થન આ ગ્રંથમાંથી મળી આવતાં તેઓ તેના વાંચનમાં એવા ઓતપ્રોત થઈ જતાં કે તે વખતે તેમને ખાવું-પીવું કે સૂવું ગમતું નહીં. ત્યારબાદ શ્રી પ્રવચનસાર, અષ્ટપાહુડ, દ્રવ્યસંગ્રહ, સમ્યજ્ઞાન દીપિકા, વગેરે દિગંબર શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી ૧૩ વર્ષ સુધી ખૂબ જ જ્ઞાનની પ્રગાઢતા બાદ તેઓશ્રીને નિઃશંક નિર્ણય થઈ જાય છે કે દિગંબર જૈનધર્મ જ મૂળ માર્ગ છે અને તે જ સત્ ધર્મ છે. તેથી અંતરંગ શ્રદ્ધા કંઈક અને બહારમાં વેશ કંઈક એવી સ્થિતિ તેમને અસહ્ય થઈ પડે છે. તેથી અંતરમાં ખૂબ જ મનોમંથન બાદ સંપ્રદાય છોડવાનો નિર્ણય કરે છે.

પરિવર્તન માટે યોગ્ય સ્થળની તપાસ કરતાં કરતાં સોનગઢ આવી ‘સ્ટાર ઓફ ઈન્ડિયા’ નામના એકાંત મકાનમાં મહાવીર જન્મકલ્યાણકના દિવસે (વિ. સં. ૧૯૯૧, ચૈત્ર સુદ ૧૩) બપોરે સવા વાગે સંપ્રદાયના ચિહ્ન મુહપત્તીનો ત્યાગ કરે છે અને જાહેર કરે છે : ‘હવે હું સ્થાનકવાસી સાધુ નથી, હું સનાતન દિગંબર જૈન ધર્મનો શ્રાવક છું.’ સિંહ સમાન વૃત્તિના ધારક આ મહાપુરુષે, ૪૫ વર્ષની ઉંમરે અંતરમાં મહાવીર્ય ઉછાળીને આ અદ્ભુત પરાક્રમી

કાર્ય કર્યું.

‘સ્ટાર ઓફ ઈન્ડિયા’માં ત્રણ વર્ષ દરમિયાન જિજ્ઞાસુ ભક્તજનોનો પ્રવાહ દિન-પ્રતિદિન વધતો જ ગયો, જેના કારણે આ મકાન ખુબ જ નાનું પડવા લાગ્યું. તેથી ભક્તોએ આ પરમપ્રતાપી સત્પુરુષ માટે નિવાસ અને પ્રવચનનું મકાન ‘શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર’નું નિર્માણ કરાવ્યું. ગુરુદેવશ્રીએ વિ. સં. ૧૯૯૪ના વૈશાખ વદ ૮ના રોજ આ નિવાસસ્થાનમાં મંગળ પદાર્પણ કર્યું. આ ‘સ્વાધ્યાય મંદિર’ જીવન-પર્યંત આ મહાપુરુષની આત્મ-સાધના અને વીરશાસનની પ્રભાવનાનું કેન્દ્ર બની રહ્યું.

અહીં દિગંબર ધર્મના ચારે અનુયોગના નાના-મોટા ૧૮૩ જેટલા ગ્રંથોનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કર્યો. તેમાંથી ૩૮ ગ્રંથો પર સભામાં પ્રવચનો કર્યા, જેમાં સમયસાર ઉપર તો ૧૯ વખત અધ્યાત્મવર્ષા કરી છે. પ્રવચનસાર, અષ્ટપાલુડ, પરમાત્મપ્રકાશ, નિયમસાર, પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ, સમયસાર કળશ-ટીકા વગેરે ગ્રંથો પર પણ અનેકવાર પ્રવચનો કર્યા છે.

દિવ્યધ્વનિનું રહસ્ય સમજાવનાર તેમજ કુંદકુંદાદિ આચાર્યોના ગહન શાસ્ત્રોનું રહસ્યોદ્ઘાટન કરનાર આ મહાપુરુષની ભવતાપવિનાશક અમૃતવાણીને ભાઈશ્રી નવનીતભાઈ ઝવેરીની દીર્ઘદષ્ટિને કારણે શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ દ્વારા ઈ.સ.૧૯૫૯ થી ૧૯૮૦ સુધી નિયમિત રીતે ટેપમાં ઉતારી લેવામાં આવી હતી. જેના પ્રતાપે આજે આપણી પાસે ૯૦૦૦ થી વધુ પ્રવચનો સુરક્ષિતપણે ઉપલબ્ધ છે. આ મંગલ વાણી દેશ-વિદેશના તમામ મુમુક્ષુમંડળોમાં તેમજ લાખો જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓના ઘેર-ઘેર ગુંજતી થઈ ગઈ છે. તેથી એટલું તો નક્કી છે કે ભરતક્ષેત્રના ભવ્યજીવોને પંચમ કાળના અંત સુધી આ દિવ્યવાણી જ ભવના અભાવમાં પ્રબળ નિમિત્ત થશે.

આ મહાપુરુષનો ધર્મસંદેશ દેશ-વિદેશના સમસ્ત મુમુક્ષુઓને નિયમિત મળતો રહે તે હેતુથી સૌ પ્રથમ વિ. સં. ૨૦૦૦ના માગશર (ડિસેમ્બર ૧૯૪૩) માસથી ‘આત્મધર્મ’ નામની માસિક આધ્યાત્મિક-પત્રિકાનું પ્રકાશન સોનગઢથી મુરબ્બી શ્રી રામજીભાઈ માણેકચંદ દોશીના સંપાદન હેઠળ શરૂ થયું. આજે પણ ‘આત્મધર્મ’ ગુજરાતી તેમજ હિન્દી ભાષામાં નિયમિત રીતે પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના દૈનિક પ્રવચનોને પ્રસિદ્ધ કરતું ‘શ્રી સદ્ગુરુ પ્રવચન પ્રસાદ’ સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦ થી નવેમ્બર ૧૯૫૬ સુધી પ્રકાશિત થયું. સ્વાનુભૂતિવિભૂષિત આ ચૈતન્યવિહારી મહાપુરુષની મંગળવાણી વાંચીને તેમજ સાંભળીને હજારો સ્થાનકવાસી, શ્વેતાંબર તથા અન્ય કોમના ભવ્યજીવો પણ તત્ત્વની સમજણાપૂર્વક સાચા દિગંબર જૈનધર્મના અનુયાયી થયા. અરે..! મૂળ દિગંબર જૈનો પણ સાચા અર્થમાં દિગંબર જૈન બન્યા.

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ દ્વારા દિગંબર આચાર્યો-મુનિવરોના તેમજ આત્માનુભવી પંડિતવર્યોના ગ્રંથો અને પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના તે ગ્રંથો પરના પ્રવચનોને પુસ્તક રૂપે છપાવવાનું કાર્ય વિ. સં. ૧૯૯૯ (ઈ.સ. ૧૯૪૩)થી શરૂ થયું. આ સત્-સાહિત્ય દ્વારા

વીતરાગી તત્ત્વજ્ઞાનની દેશ-વિદેશમાં અપૂર્વ પ્રભાવના થઈ, જે આજે પણ અવિરતપણે ચાલી રહી છે. પરમાગમોનું ઊંડું રહસ્ય સમજાવીને કૃપાળુ કલાન ગુરુદેવે આપણા સહુ ઉપર કરુણા વરસાવી છે. તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જીવો માટે આ એક મહાન આધાર છે અને દિગંબર જૈન સાહિત્યની આ એક અમૂલ્ય સંપત્તિ છે.

દસલક્ષણ પર્યુષણ પર્વ દરમ્યાન ભારતભરમાં અનેક સ્થળોએ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ પ્રરૂપેલા તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રચાર માટે પ્રવચનકારો મોકલાય છે. આ પ્રવૃત્તિથી ભારતભરના સમસ્ત દિગંબર સમાજમાં જાગૃતિ આવી છે. આજે પણ દેશ-વિદેશમાં પર્યુષણ પર્વમાં સેંકડો પ્રવચનકાર વિદ્વાનો આ વીતરાગી વાણીનો ડંકો વગાડે છે.

બાળકોમાં તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કારોનું સિંચન થાય તે હેતુથી સોનગઢમાં વિ. સં. ૧૯૯૭ (ઈ. સ. ૧૯૪૧)ના મે માસના વેકેશનથી ૨૦ દિવસના ધાર્મિક શિક્ષણ વર્ગ શરૂ થયા. વડીલો માટેનો પ્રૌઢ શિક્ષણ વર્ગ વિ. સં. ૨૦૦૩ના શ્રાવણ માસથી શરૂ કરવામાં આવેલ છે.

સોનગઢમાં વિ.સં. ૧૯૯૭ના ફાગણ સુદ બીજના રોજ નૂતન દિગંબર જિનમંદિરમાં કલાનગુરુના મંગળ હસ્તે શ્રી સીમંધરાદિ ભગવંતોની પંચકલ્યાણક વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા થઈ. તે સમયે સૌરાષ્ટ્રમાં માંડ ચાર-પાંચ દિગંબર જિનમંદિરો હતા અને દિગંબર જૈનો તો ભાગ્યે જ જોવા મળતા હતાં. આવા ક્ષેત્રે ગુરુદેવશ્રીની પાવન પ્રેરણાથી પ્રથમ જિનમંદિર બને છે અને બપોરે પ્રવચન બાદ જિનમંદિરમાં અડધો કલાક ભક્તિ થાય છે, જેમાં જિનવરભક્ત ગુરુરાજ હંમેશા હાજર રહે છે. ઘણીવાર તેઓશ્રી અતિભાવવાહી ભક્તિપાન કરાવતાં. આમ, ગુરુદેવશ્રીનું જીવન નિશ્ચય-વ્યવહારની અપૂર્વ સંધિપૂર્વકનું હતું.

ઈ. સ. ૧૯૪૧ થી ઈ. સ. ૧૯૮૦ દરમ્યાન સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાત ઉપરાંત ભારત દેશના અનેક શહેરોમાં તથા વિદેશમાં (નાઈરોબીમાં) એમ કુલ ૬૬ દિગંબર જિનમંદિરોની મંગળ પ્રતિષ્ઠા, આ વીતરાગમાર્ગ પ્રવર્તક સત્પુરુષના પવિત્ર કરકમળ દ્વારા થઈ.

જન્મમરણથી રહિત થવાના સંદેશા નિરંતર સંભળાવનાર આ ચૈતન્યવિહારી પુરુષની મંગળકારી જન્મજયંતી ઉજવવાની શરૂઆત ૫૯મા વર્ષથી થઈ. ૭૫મા હિરકજયંતી પ્રસંગે સમગ્ર ભારતના જૈન સમાજ દ્વારા ચાંદી જડિત એક આઠસો પાનાનો દળદાર ‘અભિનંદન ગ્રંથ’ આ ભાવિ તીર્થાધિનાથને ભારત સરકારના તત્કાલીન ગૃહમંત્રી શ્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રી દ્વારા મુંબઈમાં દેશભરના હજારો ભક્તોની હાજરીમાં અર્પણ થયો.

શ્રી સમ્મેદશીખરજીની યાત્રા નિમિત્તે ઈ. સ. ૧૯૫૭ તથા ઈ. સ. ૧૯૬૭માં એમ બે વખત સમગ્ર ઉત્તર અને પૂર્વ ભારતમાં મંગળ વિહાર કર્યો. તે જ રીતે ઈ. સ. ૧૯૫૯ અને ઈ. સ. ૧૯૬૪માં એમ બે વખત દક્ષિણ અને મધ્ય ભારતમાં મંગળ વિહાર કર્યો. આ મંગળ તીર્થયાત્રાના વિહાર દરમ્યાન લાખો જિજ્ઞાસુ જીવોએ આ સિદ્ધપદના સાધક સંતના દર્શન કર્યા અને તેઓશ્રીની ભવાંતકારી અમૃતમય વાણી સાંભળીને અનેક ભવ્ય જીવોના જીવનની

દિશા આત્મ-સન્મુખ થઈ ગઈ. આ સત્પુરુષને અનેક સ્થાનોએથી લગભગ ૮૦ જેટલા અભિનંદન પત્ર અર્પણ થયા.

શ્રી વીરપ્રભુના નિર્વાણ બાદ, આ સળંગ ૪૫ વર્ષનો સમય (વીર સંવત ૨૪૬૧ થી ૨૫૦૭ અર્થાત્ ઈ. સ. ૧૯૩૫ થી ૧૯૮૦) વીતરાગમાર્ગની પ્રભાવનાનો સુવર્ણકાળ હતો. જે કોઈ મુમુક્ષુ અધ્યાત્મ તીર્થધામ સુવર્ણપુરી જતા, તેમને તો ત્યાં ચતુર્થ કાળનો જ અનુભવ થતો.

વિ. સં. ૨૦૩૭ના કારતક વદ ૭, (તા. ૨૮-૧૧-૧૯૮૦) શુક્રવારના રોજ, આ પ્રબળ પુરુષાર્થી આત્મજ્ઞ સંતપુરુષ દેહાદિનું લક્ષ છોડી પોતાના જ્ઞાયક ભગવાનના અંતરધ્યાનમાં એકાગ્ર થયા, અતીન્દ્રિય આનંદકંદ નિજ પરમાત્મતત્ત્વમાં લીન થયા. સાંજે આકાશનો સૂર્ય અસ્ત થયો, ત્યારે સર્વજ્ઞપદના સાધક સંતે ભરતક્ષેત્રથી સ્વર્ગપુરી તરફ પ્રયાણ કર્યું. તેઓશ્રી વીરશાસનને પ્રાણવંતું કરી અધ્યાત્મયુગનું સર્જન કરતાં ગયાં.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી આ યુગના એક મહાન અને અસાધારણ વ્યક્તિ હતા. તેમના બહુમુખી વ્યક્તિત્વની સૌથી મોટી વિશેષતા એ છે કે તેમણે સત્યથી ખુબ જ દૂર જન્મ લઈને સ્વયંબુદ્ધની જેમ સત્યનું અનુસંધાન કર્યું અને પોતાના પ્રયંડ પુરુષાર્થથી આત્મસાત્ પણ કર્યું.

આ વિદેહ દશાવંત મહાપુરુષનું અંતર જેટલું ઉજ્જ્વળ હતું તેટલું બાહ્યજીવન પણ પવિત્ર છે; પવિત્રતા અને પુણ્યનો સહજ યોગ આ કળિકાળમાં ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. તેમની અત્યંત નિયમિત દિનચર્યા, સાત્વિક અને પરિમિત આહાર, આગમ સંમત સંભાષણ, કરુણ અને સુકોમળ હૃદય, તેમના વિરલ વ્યક્તિત્વના અભિન્ન અવયવો હતા. શુદ્ધાત્મતત્ત્વનું નિરંતર ચિંતન અને સ્વાધ્યાય એ જ તેમનું જીવન હતું. જૈન શ્રાવકના પવિત્ર આચાર પ્રત્યે તેઓશ્રી હંમેશા સતર્ક અને સાવધાન હતા. તેઓ જગતની પ્રશંસા કે નિંદાથી અપ્રભાવિત, માત્ર પોતાની સાધનામાં જ તત્પર રહેતા. ભાવલિંગી મુનિઓના તેઓ દાસાનુદાસ હતા.

આચાર્ય ભગવંતોએ જે મુક્તિનો માર્ગ પ્રકાશ્યો છે તેને આ અનુભૂતિ વિભૂષિત સંતપુરુષે પોતાના શુદ્ધાત્મતત્ત્વની અનુભૂતિના આધારે, સાતિશય જ્ઞાન અને વાણી દ્વારા, યુક્તિ ને ન્યાયથી સર્વ પ્રકારે સમજાવ્યો છે. દ્રવ્યની સ્વતંત્રતા, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉપાદાન-નિમિત્ત, નિશ્ચય-વ્યવહાર, ક્રમબદ્ધપર્યાય, કારણશુદ્ધપર્યાય, આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, સમ્યજ્ઞાન અને તેનો વિષય, સમ્યજ્ઞાન અને જ્ઞાનનું સ્વ-પરપ્રકાશકપણું ઈત્યાદિ સમસ્ત તેઓશ્રીના પરમ પ્રતાપે આ કાળે સત્યરૂપે બહાર આવ્યું છે. આજે દેશ-વિદેશમાં લાખો જીવો મોક્ષના માર્ગને સમજવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, તે તેઓશ્રીનો જ પરમ પ્રતાપ છે.

સમગ્ર જીવન દરમ્યાન આ ગુણવંતા જ્ઞાનીપુરુષે બહુ જ અલ્પ લખ્યું છે, કેમકે તેઓશ્રીને તો તીર્થંકરની વાણી જેવો યોગ હતો. તેમની અમૃતમય મંગળવાણીનો પ્રભાવ જ એવો હતો

કે સાંભળનાર તેનું રસપાન કરતાં થાકતા જ નહિ. દિવ્યભાવશ્રુત જ્ઞાનધારી આ પુરાણપુરુષે પોતે જ પરમાગમના આ સારભૂત સિદ્ધાંતો લખાવ્યા છે :

૧. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડે નહિ, સ્પર્શે નહિ.
 ૨. દરેક દ્રવ્યની દરેક પર્યાય ક્રમબદ્ધ જ થાય છે.
 ૩. ઉત્પાદ, ઉત્પાદથી છે, વ્યયથી કે ધ્રુવથી નથી.
 ૪. ઉત્પાદ પોતાના ષટ્કારકના પરિણામનથી થાય છે.
 ૫. પર્યાયના અને ધ્રુવના પ્રદેશ ભિન્ન છે.
 ૬. ભાવશક્તિના કારણે પર્યાય હોય જ છે, કરવી પડતી નથી.
 ૭. ભૂતાર્થના આશ્રયે સમ્યજ્ઞર્શન થાય છે.
 ૮. ચારે અનુયોગનું તાત્પર્ય વીતરાગતા છે.
 ૯. સ્વદ્રવ્યમાં પણ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના ભેદ પાડવા તે અન્યવશપણું છે.
 ૧૦. ધ્રુવનું આલંબન, પણ વેદન નહિ, અને પર્યાયનું વેદન, પણ આલંબન નહિ.
- આ અધ્યાત્મયુગસર્જક મહાપુરુષે પ્રકાશેલ સ્વાનુભૂતિનો પાવન પંથ જગતમાં સદા જયવંત વર્તો!

તીર્થંકર શ્રી મહાવીર ભગવાનની દિવ્યધ્વનિનું રહસ્ય સમજાવનાર શાસન સ્તંભ શ્રી કલાન ગુરુદેવ ત્રિકાળ જયવંત વર્તો!

સત્પુરુષનો પ્રભાવના ઉદય જયવંત વર્તો!

અનુક્રમણિકા

પ્રવચન ક્રમાંક	તારીખ	શ્લોક/ગાથા	પૃષ્ઠ નંબર
૦૧	૦૫.૧૨.૧૯૬૩	પ્રવચનસાર શ્લોક-૮, ૯	
		પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ શ્લોક-૧	૦૧
૦૨	૦૬.૧૨.૧૯૬૩	શ્લોક-૨ થી ૬, ગાથા-૧	૧૭
૦૩	૦૮.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૧	૩૬
૦૪	૦૯.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૧	૫૦
૦૫	૧૦.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૨	૬૬
૦૬	૧૧.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૨, ૩	૮૧
૦૭	૧૨.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૩, ૪	૯૭
૦૮	૧૩.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૪	૧૧૧
૦૯	૧૪.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૪	૧૨૭
૧૦	૧૫.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૪, ૫	૧૪૨
૧૧	૧૭.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૫	૧૫૭
૧૨	૧૮.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૫, ૬	૧૭૪
૧૩	૧૯.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૬ થી ૮	૧૯૨
૧૪	૨૦.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૮	૨૧૩
૧૫	૨૧.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૮, ૯	૨૨૯
૧૬	૨૨.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૯	૨૪૫
૧૭	૨૪.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૧૦	૨૬૧
૧૮	૨૫.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૧૦	૨૭૭
૧૯	૨૬.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૧૧, ૧૨	૨૯૨
૨૦	૨૭.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૧૩, ૧૪	૩૦૮
૨૧	૨૮.૧૨.૧૯૬૩	ગાથા-૧૪	૩૨૫

प्रवचन क्रमांक	तारीख	श्लोक/गाथा	पृष्ठ नंबर
२२	२९.१२.१९६३	गाथा-१५	३४०
२३	३१.१२.१९६३	गाथा-१६	३५५
२४	०१.१.१९६४	गाथा-१७, १८	३६९
२५	०२.१.१९६४	गाथा-१८ थी २०	३९४
२६	०३.१.१९६४	गाथा-२०	४०१
२७	०४.१.१९६४	गाथा-२०, २१	४१७

ॐ

परमात्मने नमः।

पंथास्तिकायसंग्रह प्रकाश

(भाग--१)

(श्रीमद् भगवत् कुंडकुंदाचार्यदेव प्राणीत श्री पंथास्तिकायसंग्रह
परमागम उपर अध्यात्मयुगप्रवर्तक
पूज्य गुरुदेवश्री कानञ्जस्वाभीना
ई.स. (१९६३-६४)मां थयेव प्रवचनो)

प्रवचनसार श्लोक—८

(मंदाक्रान्ता छंद)

इत्युच्छेदात्परपरिणितेः कर्तृकर्मादिभेद-
भ्रान्तिध्वंसादपि च सुचिराल्लब्धशुद्धात्मतत्त्वः।
संचिन्मात्रे महसि विशदे मूर्च्छितश्चेतनोऽयं
स्थास्यत्युद्यत्सहजमहिमा सर्वदा मुक्त एव॥८॥

(अब शुद्धनय के द्वारा शुद्ध आत्मस्वरूप को प्राप्त करानेवाले आत्मा की महिमा श्लोक द्वारा कहकर, द्रव्यसामान्य के वर्णन की पूर्णाहूति की जाती है :—)

अर्थ :— इसप्रकार परपरिणति के उच्छेद से (अर्थात् परद्रव्यरूप परिणमन के नाश से) तथा कर्ता, कर्म इत्यादि भेदों की भ्रान्ति के भी नाश से अन्त में जिसने शुद्ध आत्मतत्त्व को उपलब्ध किया है—ऐसा यह आत्मा, चैतन्यमात्ररूप विशद (निर्मल) तेज में लीन होता हुआ, अपनी सहज (स्वाभाविक) महिमा के प्रकाशमानरूप से सर्वदा मुक्त ही रहेगा।

कार्तिक वद ५, गुरुवार, ता. ५-१२-१९६३
प्रवचनसार श्लोक-८, ९, पंचास्तिकायसंग्रह श्लोक-१, प्रवचन-१

यह प्रवचनसार ज्ञेयतत्त्व अधिकार यत्नता है। उसका श्लोक ८वां है, ८वां. १२६ गाथा का ८ श्लोक. 'अब शुद्धनय के द्वारा शुद्ध आत्मस्वरूप को प्राप्त करनेवाले आत्मा की महिमा श्लोक द्वारा कलकर, द्रव्यसामान्य के वर्णन की पूर्णाहुती की जाती है :-' अर्थ है. क्या करते हैं, देओ! यह आत्मा जो वस्तु है, उसमें वर्तमान में विकार पुण्य-पाप आदि दृश्यते हैं, वह तो बेकार आत्मा की शांति का कारण नहीं (है). तो जिस नय नाम सम्यक्ज्ञान का (अंश) अपनी त्रिकाव शुद्ध चैतन्यवस्तु है, उसकी दृष्टि करके अपने स्वभाव की प्राप्ति होती है उसको यहां शुद्धनय की महिमा कलने में आती है. समज में आया? सूक्ष्म बात है. कभी सुनी नहीं धर्म की. धर्म कैसे होता है वह करते हैं.

अपना आत्मा अन्दर ज्ञानानंद शुद्ध चैतन्यस्वरूप है. अंतर पुण्य और पाप का राग होता है उससे रुचि हटाकर, दृष्टि हटाकर अन्दर ज्ञानानंदस्वरूप शुद्ध चैतन्यमूर्ति है उसकी अंतर में दृष्टि करके लीनता करना, उसका नाम भगवान धर्म करते हैं. वह धर्म है. भैया! समज में आया? रात्रि को प्रश्न किया था न? कि विकार क्यों...? थोड़ी सूक्ष्म बात है. और यह सत्य बात अनंत काल में सुनने में आयी नहीं. ... समज में आता है? देओ अर्थ.

'अर्थ :-' इस प्रकार परपरिणति के उच्छेद से...' इतना शब्द आया पहले. क्या करते हैं? 'इस प्रकार...' उपर कला वह प्रकार. उपर क्या कला? कि 'परपरिणति के उच्छेद से...' अर्थात् क्या कला? जैसे ही समज में नहीं आता है, ध्यान रभे तो समज में आये. शब्द-बन्ध में ध्यान नहीं है. यह तो अध्यात्म बात है न. तुम को समज में नहीं आयेगा उसमें.

यहां करते हैं कि आत्मा, शरीर से भिन्न, कर्म से भिन्न और अन्दर में पुण्य और पाप का भाव होता है, दया दान का शुभराग और हिंसा, बूठ आदि का अशुभराग, दोनों राग से अपना स्वरूप अन्दर भिन्न है. जैसी अंतर की दृष्टि करके अंतर स्वभाव शुद्ध सच्चिदानंद 'सिद्ध समान सदा पद मेरा', जैसा अंतर निर्मलानंद प्रभु अपना स्वभाव, उसकी दृष्टि करने से और उसमें लीन होने से 'परपरिणति के उच्छेद...' उसमें विकार का नाश होता है. शेडी!

मुमुक्षु :- विकार में सब आ गया.

पूज्य गुरुदेवश्री :- विकार में सब आ गया. पुण्य, पापभाव सब विकार है. शुभ-

अशुभभाव (विकार है).

मुमुक्षु :- ...

पूज्य गुरुदेवश्री :- अंदर चैतन्य में देओ. वल बात है यलं. अक समय में परमात्मस्वरूप अपना शुद्ध चैतन्य है अंदर.

मुमुक्षु :- ..

पूज्य गुरुदेवश्री :- वल बात नहीं है. शुभ-अशुभभाव होता है, ओ, परंतु उसकी रुचि हटाकर अपना अंतर चिदानंद ज्ञानानंद अहंजानंद प्रभु चैतन्य है उस पर दृष्टि लगने से परपरिणति का उच्छेद होने से. उससे विकार की रुचि हट जाती है. पहले वल शब्द का अर्थ है. वल अध्यात्म बात है, कहीं सुनने में आयी नहीं है इसलिये लोगों को शब्द समझे तो भी समझ में आये जैसा नहीं है.

भगवान आत्मा... पहले बहुत बात आयी गयी है. आत्मा में जो विकार होता है, वल परपरिणति के उच्छेद से. वल पहली पंक्ति है. परपरिणति नाम विकार. शुभ-अशुभ भाव होता है उसकी रुचि है वल मिथ्यात्वभाव है और शुभाशुभ भाव होता है वल चारित्र का अस्थिरता का दोष है. उसको 'परपरिणति के उच्छेद से...' है? पंक्ति है कि नहीं? उसको सूझ नहीं पडती है. कहां है? है? कहां? नहीं भिवा. कोई बताईये. उसको बताया नहीं होगा न. शब्द बताना चाहिये.

'ईसप्रकार...' ईसप्रकार का अर्थ उपर आ गया है. ईसप्रकार नाम उपर अर्थ आ गया. वल कल वल. विकारी भाव की रुचि हटाकर अपना ज्ञायकमूर्ति की रुचि अंतर दृष्टि करके ईसप्रकार. वल ईसप्रकार का अर्थ (है). 'परपरिणति के उच्छेद से...' राग-द्वेष आदि होता है, उसकी रुचि हटाकर अपना ज्ञानानंद की रुचि करता है तो मिथ्यात्व की रुचि का नाश हो जाता है. भ्रमण, अज्ञान, मिथ्यात्व की रुचि का उच्छेद हो जाता है. अपना शुद्ध स्वभाव अहंजानंद.. पहले समझन चाहिये, उसकी समझन करना. जैसे ही धर्म हो जाये कि जैसा राग हो जाये जैसी चीज नहीं है.

देह, वाणी वल (शरीर) तो मिट्टी है पुद्गल है. अंदर विकार होता है शुभ-अशुभभाव वल उपाधि भैव है. उससे रहित मेरी चीज अहंज शुद्ध परमानंद की मूर्ति में हूं, जैसी रुचि लगाकर परपरिणति का उच्छेद हुआ. क्या (हुआ)? मिथ्यात्वभाव का नाश हुआ. और अपना शुद्ध स्वभाव में रुचि थी, उसमें फिर लीनता करके स्थिरता होकर राग-द्वेष का भाव, उसके उच्छेद से. राग-द्वेष का उच्छेद ईस विधि से होता है. चंद्रभाई!

मुमुक्षु :- उच्छेद यानी सर्वथा नाश किया?

पूज्य गुरुदेवश्री :- यलं सर्वथा नाश है. सब का नाश ही करे न. अब केवलज्ञान लेते हैं न. समझ में आता है?

यह कुंदकुंदाचार्य महाराज संवत् ४९ में द्विगंबर मुनि हुआ। उन्होंने यह प्रवचनसार बनाया है। और फिर ११०० वर्ष बाद अमृतचंद्राचार्य द्विगंबर मुनि (हुआ) उन्होंने यह टीका बनायी, संस्कृत टीका, यह उसका अर्थ बतलाता है। द्विगंबर मुनि थे। जंगलवासी वनवासी आनंदकंद में आत्मा में अतीन्द्रिय आनंद में जुलनेवाले। उन्होंने भगवान की वाणी सुनकर, क्या आया (वह विभा है)। भगवान के पास गये थे। कुंदकुंदाचार्य आठ दिन गये थे। सीमंधर परमात्मा महाविदेह क्षेत्र में तीर्थकर विराजते हैं, उनके पास गये थे, वहां-से आकर यह बनाया।

कहते हैं कि अरे..! आत्मा! तेरी चीज में अंदर आनंद पडा है। उस आनंद की रुचि करके पुण्य-पाप की रुचि का उच्छेद होता है। रुचि का। और बाद में आनंदस्वरूप में स्थिरता होकर पुण्य-पाप की आकुलता का उच्छेद होता है—नाश होता है। इस विधि से नाश होता है, दूसरी विधि से नाश होता नहीं। समझ में आता है?

‘ईसप्रकार परपरिणति...’ परपरिणति नाम विकार। पुण्य-पाप का विकार उसकी रुचि वह भी परपरिणति। और पुण्य-पाप का भाव, वह अस्थिरता की परपरिणति। परविकार। उसके उच्छेद (से) ‘(अर्थात् परद्रव्यरूप परिणामन के नाश से)...’ पर के लक्ष्य से पुण्य-पाप का भाव जो होता है, उसके परिणामन के नाश से। अपना स्वभाव शुद्ध चैतन्यमूर्ति है, उसकी दृष्टि करने से निर्मल परिणति के उत्पाद से। क्या धर्म कैसे होता है, मालूम नहीं। यह करो, पूजा करो, भक्ति करो, दया, दान करो। वह शुभभाव है। राग मंद पडे तो वह शुभभाव है। धर्म नहीं। धर्म दूसरी चीज है।

धर्म तो पुण्य-पाप का विकल्प से (रहित), निर्विकल्प चैतन्य आनंदघन अण्डानंद प्रभु, उसमें दृष्टि जोडने से मिथ्यात्व की दृष्टि का नाश होता है और जिसमें दृष्टि जोडी ऐसी चीज में लीनता करने से वह अस्थिरता पुण्य-पाप का राग—विकार उत्पन्न नहीं होता, उसका नाम नाश होता है।

अनंत काल में भी एक सेकंडमात्र भी धर्म किया नहीं, बाकी सब अनंत बैर किया। सब क्या? शुभाशुभ राग। पर का तो कुछ किया नहीं। शरीर, वाणी, मन तो जड मिट्टी है। उसकी दशा का कर्ता आत्मा हो सकता नहीं। वह तो जड है। अपने को भूलकर विकार को किया। शुभ-अशुभ असंज्य प्रकार का विकार किया। उसमें परिभ्रमण दुःख हुआ। तो जिसको आत्मा की शांति चाहिए और धर्म जिसको चाहिए, उसको परपरिणति ईसप्रकार उच्छेद होती है ऐसा अंदर अनुभव करना चाहिए।

‘ईसप्रकार परपरिणति...’ पर नाम विकार की दशा उसका। ‘(परद्रव्यरूप परिणामन के नाश से) तथा कर्ता, कर्म ईत्यादि भेदों की भ्रांति के भी नाश से....’ हेओ! यहां भ्रांति शब्द लगाया। क्या कहते हैं? मेरी पर्याय में मैं पर्याय का कर्ता हूं, पर्याय

मेरा कार्य है. षट्कारक हैं. कर्ता, कर्म इत्यादि छः है. मैं पर्याय का कर्ता हूँ, मेरी पर्याय मेरा कार्य है, मेरी पर्याय का मैं साधन हूँ, मेरी पर्याय मैंने लेकर मैंने रभी है, मेरी पर्याय का मैं आधार हूँ, मेरी पर्याय का मैं भोगनेवाला हूँ. ऐसा कर्ता, कर्म इत्यादि. उसमें छः बोल आये. कर्ता, कर्म इत्यादि में छः बोल आये. समझ में आया? उसमें कुछ सूझ पडे़ ऐसा नहीं है. उसमें पंक्ति में से कुछ समझ में नहीं आता. क्योंकि अध्यात्म यीज है न.

अंतर यीज—वस्तु, उसको पहले तो परद्रव्य का संबंध लक्ष्य में (से) छोड़कर अपने स्वभाव का लक्ष्य करके, पर के संबंध से विकार की रुचि और विकार की अस्थिरता थी, उसका नाश अपने स्वभाव के आश्रय से होता है. ओ.. मोहनभाई! भाई को टिप्पलाया था. ... के आश्रय से नाश नहीं होता है, ऐसा कहते हैं.

मुमुक्षु :- ...

पूज्य गुरुदेवश्री :- यह किस की बात चलती है? उसकी तो चलती है.

आत्मा अतीन्द्रिय आनंद की मूर्ति अंदर है, परमआनंद जिसका माप क्या? शक्ति की—स्वभाव की हद क्या? ऐसा मैं आत्मा अतीन्द्रिय आनंद का अकेला रस हूँ. ऐसी वर्तमान दृष्टि अंतर में लगाने से विकार की रुचि का और विकार का नाश होता है. इस विधि से विकार का नाश होता है, दूसरी विधि है नहीं. आह..! और बाद में 'कर्ता, कर्म इत्यादि भेटों के...' छः भेद. मैं मेरी पर्याय—अवस्था का करनेवाला, वह मेरा कार्य है, मैं उसका साधन हूँ, मैं मेरे को देता हूँ, मेरे से उत्पन्न करता हूँ, मेरे आधार से (होती है). ऐसी छ प्रकार की भ्रांति यहां तो लेने में आयी है. आह..! समझ में आया?

कर्ता-कर्म भेटों की भ्रांति का अर्थ—उस भेदरूप में हूँ, ऐसी भ्रांति है. यहां तो विकार की ली है, देओ! शेडी! आह..! मैं राग का करनेवाला, राग मेरा कार्य, राग—पुण्य आदि मेरा साधन, उसकी भेद की भ्रांति है—वह भ्रम है. अजंडानंद शुद्ध चैतन्य की अभेद दृष्टि में उस भ्रांति का नाश होता है. कलो, शेडी!

मुमुक्षु :- ..

पूज्य गुरुदेवश्री :- हां. अपना आत्मा विकार रहित तो है, परंतु भेदरहित है. भेद भी नहीं उठाना कि मैं ऐसी पर्याय का करनेवाला, पर्याय मेरा कार्य, पर्याय मेरी यीज है, उससे दृष्टि हटाकर अभेद अकेले ज्ञाता-दृष्टा में दृष्टि लगाने से 'भेटों की भ्रांति के भी नाश से...' भेद की भ्रांति का नाश होता है. आह..! समझ में आया? बात तो यह कहनी है, परंतु समझते हैं, कम से समझते न.

भ्रांति—भ्रमणा. क्या भ्रमणा? भ्रांति है न? भ्रांति—भ्रम. मैं पर्याय का करनेवाला, पर्याय मेरा कार्य, पर्याय का मैं साधन (ऐसे) छः बोल है. छः कहे. ऐसी अंतर दृष्टि रचना वह भी भ्रमणा है. वस्तु ऐसी नहीं (है). शेडी! भगवान आत्मा अक ज्ञायक

चैतन्यज्योत है, उसकी दृष्टि लगाने से भेद की भ्रांति का नाश होता है. अभेद चैतन्य भगवान् अंतर पूरानंद प्रभु, उस पर दृष्टि लगाने से पर्याय में—अवस्था में छः प्रकार के भेदस्वरूप में हूँ, ऐसी भ्रांति उसका नाश... नाश.. नाश होता है. समझ में आता है? कल दूसरी बात थी, हां! इसमें से कोई नहीं थी. आप जानो कि.... आप पढ़ लो, उसमें से क्या आया होगा? कल दूसरी बात थी. कल नहीं थे न. घुमने गये थे. भानवगर. भानवगरमां. अक बार कल था, भानवगर. भावनगर का.

हमारे वहां वल केवल यला था न? अझीम का. उस दिन (संवत्) १८६३ के वर्ष में. राणापुर का था, जगत्रनाथ. वल बाद में भावनगर रहता था. केस चलता था. कहां गये? भावनगर. कल कि, भान वगर. उस दिन १८६३मां कल था, हां! जैसे उलटे. पुलिस को कल, ऐसा उलटा केस करते लो. बिलकुल कुछ नहीं था. ... उस दिन, हां! ६३ की साल, १७ वर्ष की उम्र थी. क्या करते हैं? ओपियन कलते हैं न भाई? ओपियन, ओपियन. अझीम. पैर से अपंग था. राणापुर. अक बार फिर भिला था. वहां आया था. अरे..! फिर तो नौकरी छोड दी थी. अझीम का जूठा केस, बिलकुल जूठा. ६३ की साल की बात है, संवत् १८६३. सब जडा किया था, सब मालूम है न. उसने कल, भावनगर गया है. उस दिन मैंने कल था, भानवगर. भावनगर नहीं, भान वगर है यल.

ऐसे यल भाव आत्मा अजंडानंद शुद्ध चिदानंदमूर्ति जैसे भावनगर में गये बिना विकार को अपना माने, (उसमें) रहे वल सब भान वगर का है. ऐ.. देवानुप्रिया! अपना शुद्ध चैतन्यमूर्ति स्वभाव भाव है. वल नगर है. आत्मा अनंत गुण का पिंड है. उसमें अंदर प्रवेश करके दृष्टि करना और स्थिरता करना, वल भावनगर में गया. और पुण्य-पाप के परिणाम को अपना मानना और (उसकी) रुचि करना वल भानवगर है. समझ में आता है कुछ? आलाल..! जडा ग्यारल अंग का पढनेवाला है, ग्यारल अंग का पढा हुआ लो परंतु वल विकार की रुचि करता है और विकार से लाभ मानता है, वल भान वगर का है. भावनगर में जाने की उसको जबर नहीं है.

कलते हैं कि 'कर्ता, कर्म इत्यादि भेदों की...' इस आत्मा में छः प्रकार के भेद पडे—विकार का कर्ता और विकार का कार्य इत्यादि. ऐसी 'भ्रांति के ली नाश से अन्त में जिसने शुद्ध आत्मतत्त्व को उपलब्ध किया है...' देजो! मैं शुद्ध आनंदकंड हूँ, उसको जिसने (प्राप्त किया है). शुद्ध आत्मतत्त्व—आत्मस्वभाव. परमानंद आत्मा की ज्योत. उसको उपलब्ध किया है (अर्थात्) उसका अनुभव किया है, प्राप्त किया. 'ऐसा यल आत्मा...' ऐसा यल आत्मा. 'चैतन्यमात्ररूप विशद (निर्मल) तेज में लीन होता हुआ,....' देजो! ऐसा यल आत्मा चैतन्यमात्ररूप निर्मल तेज अपना. चैतन्यतेज आत्मा का, शायकतेज. आलाल..! बात...

ऐसा यह आत्मा. चैतन्यमात्ररूप विशद निर्मल. अपना ज्ञानस्वभाव, निर्मल स्वभाव, चैतन्यस्वभाव तेज में लीन. जैसे ज्ञानतेज में अंतर में लीन होकर, लीन होता हुआ 'अपनी सलज (स्वाभाविक) महिमा के...' ज्ञानानंद शुद्ध चैतन्य की दशा, परमानंद की दशा प्रगट हुई, ऐसी स्वाभाविक महिमा की प्रकाशता में, प्रकाशमता से, प्रकाशमता से (अर्थात्) प्रकाशपना से 'सर्वदा मुक्त ही रहेगा.' पहले से आभिर तक लिया. सर्वदा. सिद्ध हो जायेगा. यह आभिर में सिद्ध की बात कह दी. पहले से अपने स्वरूप की दृष्टि करके विकार की रुचि नाश हुई, स्वरूप की अभेद की दृष्टि होकर भेद का, भेद का करनेवाले का नाश हुआ फिर स्वरूप में लीन (हुआ). चैतन्यप्रकाशमय अपना आत्मा. आत्मा चैतन्यप्रकाशमय आत्मा, उसमें लीन होता हुआ सलज महिमा में प्रकाशमता से अर्थात् अपनी... शब्द उसमें वह है न? बराबर है. अपने प्रकाशपना से चैतन्यप्रकाश हुआ पूर्णानंद. पहले सम्यग्दृष्टि हुआ, फिर चारित्र-लीनता हुई. फिर पूर्ण होकर अकेला चैतन्यप्रकाशमय प्रगट हो गया. उसका नाम मुक्ति कहते हैं. उसका नाम सिद्धदशा कहते हैं.

'सर्वदा मुक्त ही रहेगा.' परमात्मा अपना स्वरूप पूर्ण शुद्ध पाया, (अब) सर्वदा मुक्त रहेगा. कभी उसको अवतार (होगा) नहीं. परमात्मा होने के बाद दुनिया में अवतार लेना पड़े ऐसा है नहीं. वो, वह श्लोक पूरा हुआ.

(अनुष्टुप छंद)

द्रव्यसामान्यविज्ञाननिम्नं कृत्वेति मानसम्।

तद्विशेषपरिज्ञानप्राग्भारः क्रियतेऽधुना॥९॥

(अब, श्लोक द्वारा नवीन विषय को—द्रव्यविशेष के वर्णन को—सूचित किया जाता है)।

अर्थ :— इसप्रकार द्रव्यसामान्य के ज्ञान से मन को गंभीर करके, अब द्रव्यविशेष के परिज्ञान का प्रारंभ किया जाता है।

श्लोक—९ उपर प्रवचन

'(अब, श्लोक के द्वारा नवीन विषय को—द्रव्यविशेष के वर्णन को—सूचित किया जाता है :—'

‘અર્થ :— ઈસપ્રકાર દ્રવ્યસામાન્ય કે જ્ઞાન સે...’ સામાન્ય દ્રવ્ય સબ છઃ હૈ, ઉસમેં ભી સામાન્ય અપના સ્વભાવ હૈ, ઉસકે સમ્યક્જ્ઞાન સે ‘મન કો ગંભીર કરકે, અબ દ્રવ્યવિશેષ કે પરિજ્ઞાન કા પ્રારંભ ક્રિયા જાતા હૈ.’ લો. દ્રવ્યવિશેષ કી વ્યાખ્યા હૈ. સમજ મેં આયા? અબ પંચાસ્તિકાય લેના હૈ.

શ્રીમદમૃતચંદ્રાચાર્યદેવવિરચિતા સમયવ્યાખ્યા।

સહજાનન્દચૈતન્યપ્રકાશાય મહીયસે।

નમોઽનેકાન્તવિશ્રાન્તમહિમ્ને પરમાત્મને॥૧॥

મૂળ ગાથાઓનો અને સમયવ્યાખ્યા નામની ટીકાનો

ગુજરાતી અનુવાદ

(પ્રથમ, ગ્રંથના આદિમાં શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત પ્રાકૃતગાથાબદ્ધ આ ‘પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ’ નામના શાસ્ત્રની ‘સમયવ્યાખ્યા’ નામની સંસ્કૃત ટીકા રચનાર આચાર્ય શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ શ્લોક દ્વારા મંગળ અર્થે પરમાત્માને નમસ્કાર કરે છે.)

શ્લોકાર્થ :— સહજ આનંદ અને સહજ ચૈતન્યપ્રકાશમય હોવાથી જે અતિ મહાન છે અને અનેકાંતમાં સ્થિત જેનો મહિમા છે, તે પરમાત્માને નમસ્કાર હો. (૧)

પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ શ્લોક—૧ ઉપર પ્રવચન

હિન્દી છે હિન્દી? હિન્દી ઘરે રહ્યું શેઠીને. આપને તો છપવાયા હૈ. ... સાધારણ હૈ. છોડ દિયા હૈ. એક મહિના યહ પંચાસ્તિકાય ચલે. એક મહિના હૈ ન? એક મહિના હૈ. પાંચમી તારીખ છે. કલો, સમજે?

યહ પંચાસ્તિકાય કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજ ને કહા હુઆ હૈ. વહ પ્રવચનસાર ભી ઉનકા હૈ ઔર સમયસાર આદિ ભી ઉનકે (હૈં). ભગવાન કે પાસ ગયે થે. વહાં સે આકર યહ સબ બનાયે હૈં.

‘ૐ શ્રી સર્વજીવીતરાગાય નમઃ’ ‘શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત...’ કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજ સંવત ૪૯ મેં મહા દિગંબર સંત મુનિ જંગલવાસી થે. દિગંબર મુનિ. ઉન્હોંને યહ

शास्त्र बनाया, भगवान के पास जाकर. 'पंचास्तिकायसंग्रह. षड्रव्य-पंचास्तिकायवर्णन.'
'श्रीमद् अमृतचंद्राचार्यदेवविरचित समयव्याख्या.'

सहजानन्दचैतन्यप्रकाशाय महीयसे।

नमोऽनेकान्तविश्रान्तमहिम्ने परमात्मने॥१॥

महा मंगलिक. यह पहला श्लोक है. है? शैली! है? 'मूल गाथाओं एवं समयव्याख्या नामक टीका का हिन्दी अनुवाद...' अनुवाद. '(प्रथम, ग्रंथना आदिमां श्रीमद्भगवत्कुंडकुंडाचार्यदेवप्रणीत प्राकृतगाथाबद्ध आ 'पंचास्तिकायसंग्रह' नामना शास्त्रनी 'समयव्याख्या' नामनी संस्कृत टीका रचनार आचार्य श्री अमृतचंद्राचार्यदेव श्लोक द्वारा मंगल अर्थ परमात्माने नमस्कार करे छे.)' पहले मुनि जंगलवासी थे. अमृतचंद्राचार्य जंगलवासी थे. वे ताडपत्र पर लिखते थे. ताडपत्र. पहला श्लोक लिखा. अलौकिक मंगलिक है, देओ! यह पहला मंगलिक सुबल पढ लिया था. कैसा है परमात्मा? देओ! अरिहंत परमात्मा अथवा सिद्ध परमात्मा कैसे हैं, उसकी पीछान करते हैं. और पीछान करके उसको नमस्कार करते हैं. नीचे श्लोकार्थ है. पहले में नीचे श्लोकार्थ (है).

'सहज आनंद एवं सहज चैतन्यप्रकाशमय होने से...' श्लोकार्थ है. कैसा है परमात्मा? अरिहंत भगवान, सिद्ध परमात्मा कैसे हैं? एओ अरिहंताएं, एओ सिद्धाएं. वे कैसे हैं, उसकी पीछान करके नमस्कार करते हैं. जो परमात्मा 'सहज आनंद...' उसमें आत्मा का आनंद पूर्ण सहज स्वभाव प्रगट हो गया है. इस आत्मा में भी सहज आनंद अंदर है. पूर्ण प्रगट परमात्मा को हुआ है. धर्मी को—सम्यग्दृष्टि को वह सहज आनंद और सहज चैतन्यप्रकाश, दो की दृष्टि होने से अल्प आनंद और अल्प चैतन्यप्रकाश की व्यक्तता-प्रगटता होती है. सर्वज्ञ परमात्मा अरिहंत को अपना सहज आनंद और चैतन्यप्रकाशमय आत्मस्वभाव उसमें-से लीन होकर, लीनता में—अकाग्रता में पूर्ण केवलज्ञान जब हुआ तो सहज आनंद और सहज चैतन्यप्रकाशमय होने से. देओ! इस आत्मा का स्वभाव!

भगवान वाणी के कर्ता थे, वाणी कलनेवाले थे, रागवाले थे, दूसरे की कुरुणा करनेवाले थे जैसा नहीं. परमात्मा अपना शुद्ध चैतन्यमूर्ति सहजानंद, अंतर में जो आनंद था उसमें लीनता करके पर्याय में—अवस्था में—दशा में—सहज आनंद की पूर्णता की प्राप्ति हुई. उसमें दर्शन और चारित्र आ गया. सहज आनंद में. सम्यग्दर्शन की पूर्णता और चारित्र की भी पूर्णता (हो गई).

'एवं सहज चैतन्यप्रकाशमय...' भगवान, उसमें स्वाभाविक चैतन्यप्रकाश है. राग का अंधकार तो नहीं परंतु अल्पज्ञपने का प्रकाश का भी अभाव है. स्वाभाविक चैतन्यप्रकाश. ज्ञानानंद चैतन्यसूर्य असंख्य प्रदेश में पूर्ण जलक उठा है. जैसा कलकर, तेरा स्वभाव जैसा है, जैसा कलते हैं. वह स्वभाव में से आया है तो तेरा स्वभाव जैसा है. उसको पूर्ण

प्रगट हो गया है. ऐसी दृष्टि करना वह पहली मंगलिकता है. और भगवान् जैसे हैं, ऐसा पीछानकर नमस्कार करना वह पहला मंगलिक है. ओलोलो..!

‘सहज आनंद...’ भगवान् आत्मा पूर्णानंद प्रगट किया, जिसने अंतर अनुभव करते करते और सहज चैतन्यप्रकाश हुआ. जो चैतन्यप्रकाश अल्प था अनादि संसार में, वह अंतर में से ओकाकार लेकर पूर्ण केवलज्ञान का चैतन्यप्रकाश केवलज्ञान का पूर्ण हो गया. उसके साथ केवलदर्शन भी पूर्ण हो गया. ‘जो अति महान है...’ इस कारण से वह महान है, ऐसा कहते हैं. देओ! भगवान् की महत्ता पुण्य प्रकृति से नहीं, समवसरण से नहीं कि भगवान् का समवसरण था, ईन्द्र आते थे. वह नहीं. महिमा उससे है ऐसा नहीं. वह तो पुण्य का वैभव है. ईन्द्रों को भी कुछ पुण्य का वैभव है. भगवान् की महिमा वह संयोग, समवसरण, वाणी से नहीं है. शेही! आलाहा..! आया होने से ‘जो अति महान है...’ ‘महीयसे’ ऐसा है न? ‘महीयसे’ शब्द पडा है न? आलाहा..!

भगवान् आत्मा अपना अंतर आनंद और चैतन्य दर्शन-ज्ञानप्रकाशमय वस्तु है. उसमें जो परमात्मा अरिहंत ने अंतर में लीन लेकर पर्याय में—अवस्था में सहज आनंद और ज्ञान-दर्शन का चैतन्यप्रकाश पूर्ण हो गया. उसमें ज्ञान-दर्शन की पूर्णता हुई, आनंद की पूर्णता हुई, सम्यग्दर्शन और शांति—चारित्र की भी पूर्णता (हुई). वह सहज आनंद और चैतन्यप्रकाश में सब आ जाता है. और वीर्य भी उन सब की पूर्ण पर्याय रचने में वीर्य की भी पूर्णता हो गई. ‘होने से जो अति महान है...’ देओ! आलाहा..! कोई कहता है, भगवान् वाणी करते हैं. भगवान् दूसरे को समझते हैं. उसकी महत्ता, महान उससे है. ऐसा नहीं है. वह तो अपनी शुद्ध चैतन्यज्योत् परम ज्ञान, दर्शन, परम अवगाढ समकित और पूर्ण आनंद एवं पूर्ण शांति नाम चारित्र, ऐसी दशा से, उस दशा के कारण, उस अवस्था के कारण उनकी महानता है. दुनिया में परमात्मा सर्वोत्कृष्ट क्या है? कोई कहते हैं, परमात्मा जगत को बनाते हैं इसलिये महानता है. नहीं, नहीं, नहीं. वह परमात्मा होता ही नहीं. परमात्मा किसी को रचते ही नहीं. परमात्मा तो त्रिकाव ज्ञान, दर्शन, आनंद को प्राप्त लेकर अपनी शांति की महिमा में अनुभव में (रहते हैं) वह उसकी महिमा है. अहो! भगवान् ने तो ब्रह्मांड बनाया. कौन बनाये? जगत की यीज अनादि है. है उसको कौन बनाये? न हो उसको (कौन बनाये)? वे परमात्मा की महत्ता ही नहीं समझते हैं, ऐसा कहते हैं यहां. आलाहा..!

जिसके ज्ञान में तीन काव तीन लोक ज्ञानने में आये, ऐसी उसकी महिमा है. आया न? सहज चैतन्यप्रकाश. वह ज्ञान-दर्शन पूर्ण हुआ. केवलज्ञान और केवलदर्शन भगवान् पूर्ण. उससे उसकी महत्ता है.

मुमुक्षु :- ...

पूज्य गुरुदेवश्री :— गुण की पूर्ण पर्याय प्रगट हुई. प्रगट पूर्ण पर्याय (हुई) इससे उनकी महिमा है. वह किसीने किया है ऐसा नहीं. आहा..!

मुमुक्षु :— ...

पूज्य गुरुदेवश्री :— स्वभाव अंदर है वह प्रगट हुआ है, ऐसा कहते हैं. अंदर आत्मा में अंदर गर्भ में अंदर में पेट में अर्थात् आत्मा की शक्ति में सहज आनंद, सहज दर्शन, सहज शांति—चारित्र, सहज ज्ञान, दर्शन आदि पडा है उन्होंने अंतर में से पर्याय में प्रगट किया. जो अंदर में था वह बाहर आया. प्रगट किया. गर्भ में से जन्म हुआ. समज में आता है तैया? ये भव है उसका जन्म होता है कि नहीं? पेट में अंदर हो और मनुष्य का जन्म होता है? पेट में मनुष्य हो तो मनुष्य का जन्म होता है.

ऐसे भगवान आत्मा, अंदर पेट में नाम उसकी शक्ति नाम गर्भ में पूर्ण आनंद, पूर्ण ज्ञान, पूर्ण दर्शन, पूर्ण समकित, श्रद्धा का स्वभाव पूर्ण और शांति पूर्ण. सब पूर्ण पडा है. समज में आता है? ऐसे आत्मा का अंतर में, अरिहंत भगवान जो हुआ, जो सिद्ध भगवान हुआ, एमो अरिहंताएं... वह भी उसको मावूम नहीं है. अरिहंत कैसे हुआ और कहाँ है? एमो अरिहंताएं, एमो सिद्धाएं, एमो आयरियाएं... जय भगवान! ज्ञओ!

यहां कहते हैं कि अरिहंत कैसे हुआ? कैसे हैं? ऐसी प्राप्ति की वह कोई क्षेत्र में है कि नहीं? अरिहंत हैं, वे महाविदेह क्षेत्र में है. सिद्ध हैं वह उपर उर्ध्व क्षेत्र में है. शरीर रहित हो गये तो वहां है. शरीर सहित अभी भगवान वर्तमान में महाविदेह क्षेत्र में ऐसी महिमा से विराजमान हैं. सीमंधर भगवान त्रिलोकनाथ अभी मनुष्यक्षेत्र में महाविदेह क्षेत्र में बीस तीर्थंकर, धर्मधोरी विराजते हैं. परंतु वे कैसे हुआ? और महिमा क्या है? ईन्द्र साथ में आते हैं, उससे महिमा है? बारह सत्ता लगती है उसकी महिमा है? आहा..! वह सब तो पुण्य का ढाढ है. उनकी पवित्रता प्रगट हुई उससे उनकी महिमा है. आहाहा..!

मुमुक्षु :— ...

पूज्य गुरुदेवश्री :— देह, उसमें क्या आया? साढे तेनी हाथ का जिसको हो, वह ज्ञान प्राप्त करके मोक्ष जाते हैं. शास्त्र में है. साढे तीन हाथ का दे हो, साढे तीन हाथ का देह. अंतर स्वरूप पूर्णानंद प्रभु, उसमें लीन होकर केवलज्ञान, सिद्धपद साढे तीन हाथवाला भी पा सकता है. व्यंजनपर्याय छोटी-बड़ी की उसमें कोई किंमत है नहीं. व्यंजनपर्याय क्या कहा, समज में आया? साढे तीन हाथ का लंबा शरीर और किसी का पांचसौ धनुष का हो, सवा पांचसौ धनुष का (हो). बाहुबलीञ्ज का सवा पांचसौ धनुष था. अेक धनुष चार हाथ का. उसमें क्या आया? आत्मा (की) बड़ी व्यंजनपर्याय है उससे अर्थपर्याय की पूर्णता उसको होती है ऐसा नहीं है. .. होता था. ..त्माई! ... व्यंजनपर्याय, अर्थपर्याय का क्या? इलाना क्या? अलुत प्रश्न निकाले थे. अेक बार रजा था कि व्यंजनपर्याय बड़ी

हो तो भी उसकी कोई किंमत नहीं है. व्यंजनपर्याय की (किंमत) नहीं है, क्षेत्र से यहां छोटी हो उसकी किंमत नहीं है. अर्थपर्याय—केवलज्ञान, केवलदर्शन, आनंद की पर्याय, वीर्य और शांति की पूर्ण पर्याय प्रगट की उसकी महिमा है. समझ में आया? बहुत प्रश्न होते थे. व्यंजनपर्याय, अर्थपर्याय का प्रश्न होता था, अक बार करता था. इन दोनों में क्या? दोनों में क्या अंतर है? व्यंजनपर्याय बड़ा शरीर हो, उसके कारण उसकी बड़ी महत्ता, उसकी महत्ता नहीं है. पांचसौ धनुषवाला केवलज्ञान प्राप्त किया उसकी बड़ी महत्ता, साठे तीन हाथवाला प्राप्त किया उसकी छोटी महत्ता, ऐसा होगा? ऐसा है नहीं. समझ में आया?

यह तो आचार्यों के कथन हैं. ... बड़े भारे हैं. ओलोलो..! जंगल में बसकर बाघ जैसे द्विगंबर मुनि, द्विगंबर संत! उनका यह कथन है. केवलज्ञान का पेट जोलकर रखा है. हम जैसे परमात्मा को ज्ञान में लेकर नमस्कार करते हैं. नमस्कार करनेवाला कौन, यह भी हमें मालूम है. नमस्कार करनेवालाक वह कौन, यह भी हमें मालूम है. मालूम है उसको हम नमस्कार करते हैं. एमो अरिलंताएं, एमो अरिलंताएं... भगवान की पूजा करते हैं. जैसे नहीं. उसमें कोई धर्म-बर्म है नहीं. पुण्य होता है. राग मंद हो, पुण्य हो. पाप से बचने को. धर्म जन्म-मरण का अंत करनेवाला (नहीं). भगवान जैसे हैं, ऐसा ही मेरी शक्ति में मैं हूँ, ऐसी प्रतीत और ज्ञान हुआ है वह भगवान को पीछानकर ...ज्ञान में महिमा लाकर उसको नमस्कार करते हैं. समझ में आया?

‘सहज आनंद...’ देखा! सहज आनंद. उसके साथ यह शब्द लागू किया. चैतन्यप्रकाश है. ‘महीयसे’. इस कारण से भगवान महान है. भक्तों का उद्धार करने को अवतार लेते हैं और राक्षसों का नाश करने को (अवतार लेते हैं), इसलिये महान ईश्वर है, ऐसा ईश्वर महान हो सकता ही नहीं. समझ में आया? ईश्वरता, ईश्वर आत्मा की ईश्वरता अंदर पूर्ण ज्ञानशक्ति से प्रगट है पर्याय जिसकी, ऐसा ज्ञान, दर्शन, आनंद, परम अवगाढ समकित, अनंत वीर्य वह सब इसमें आ गया. प्रकाशमय होने से हुआ न? अपना पूर्ण वीर्य भी साथ में हुआ.

‘जो अति महान है...’ अकेला महान नहीं कला. ‘महीयसे’ कहां से निकाला? अति महान कला न? ‘महीयसे’. बहुवचन. अति महान. ‘महीयसे’मांथी—महानमांथी अति डेम काढ्युं? ... अति महान. आला..! साधारण महान तो मुनि भी हैं. अति महान. स्वयं मुनि हैं. स्वयं को भी छठवीं भूमिका—गुणस्थान (प्रगट हुआ है). मुनि हैं, भावविंगी संत हैं, अंदर आनंद में जुलते हैं. परंतु जो आनंद उनको प्रगट हुआ है, ऐसा मुझे नहीं है. उनका केवलज्ञान है वह मेरे में नहीं है. अति महान हैं. सर्वज्ञ परमात्मा अति महान हैं. अक बात. संयोगका महानपना छोड दिया. पुण्यपरिणाम की महानता छोड दी,

अल्प ज्ञान, अल्प दर्शन की महानता छोड दी. हें?

‘तथा अनेकान्त में स्थित जिसकी महिमा है,...’ समझ में आया? ‘महिम्ने’ शब्द है न? ‘अनेकान्तविश्रान्तमहिम्ने’ ‘अनेकान्त में स्थित जिसकी महिमा है,...’ क्या कहते हैं? भगवान् आत्मा पूर्णानंद की पर्याय में स्थित है, पर में स्थित नहीं है. अपने पूर्ण ज्ञान में स्थित है, अल्प ज्ञान में नहीं है. पूर्ण दर्शन में स्थित है, अल्प दर्शन में नहीं है, विकार में नहीं है. आलाला..! अनेकांत—अनेक अंत नाम अपना स्वरूप श्रद्धा, ज्ञान, चारित्र, आनंद उसकी अस्ति में और पर की नास्ति में—अनेकांत में स्थित है. ओहो..! अनेकांत में तो बहुत विस्तार ले लिया है. एक गुण एक गुण में स्थित, दूसरा गुण से उस गुण में स्थित नहीं. एक पर्याय एक पर्याय में स्थित, दूसरी पर्याय से नहीं. अपनी केवलज्ञान की पर्याय में पर्याय स्थित, दूसरी पर्याय से नहीं. अपनी एक समय की वर्तमान पर्याय में स्थित, भविष्य की पर्याय में स्थित नहीं, भूत की पर्याय में स्थित नहीं. ऐसी अपनी वर्तमान आनंदादि दशा प्रगट हुई वह अस्ति, पर की नास्ति. जैसे अनेकांत में स्थित. ओहोहो..! देओ! पदार्थ स्वरूप भी साथ में वर्णवते हैं. अनेकांत इसको कहते हैं.

अपना शुद्ध स्वभाव है, उसमें विकार नहीं है. ऐसी अनेकांत दृष्टि करना उसका नाम सम्यग्दर्शन है. द्रव्य में पूर्ण है, अपूर्ण नहीं. पर्याय में अपूर्णता है, साधक में पूर्ण नहीं. अपनी पर्याय में अपूर्णता होने पर भी अनेकांत में मैं हूं और राग और पर से मैं नहीं हूं. ऐसी अनेकांत पर्याय का धर्म, गुण का धर्म, द्रव्य का धर्म सब अनेकांतमय धर्म है. अनेकांत का अर्थ स्वप्ने है और परपने नहीं है. वह अमृतचंद्राचार्य का वचन है. एक वस्तु में वस्तुत्व को उत्पन्न करनेवाली अस्ति—नास्ति आदि परस्पर विरुद्ध शक्तियों को प्रकाशमान होना अनेकांत है. वह बीच में लिभा है, गुजराती है गुजराती. एक वस्तु में वस्तुत्व की, वह अमृतचंद्राचार्य का टूकडा संस्कृत का है. गुजराती में लिया है. एक पदार्थ में वस्तु अपने वस्तुत्व की प्राप्ति करानेवाली अस्ति—नास्ति, अपने से है और पर से नहीं है, ऐसी परस्पर दो शक्ति का प्रकाशित होना उसको भगवान् अनेकांत कहते हैं. आलाला..! एक एक टूकडे में पूरा सार. उसमें से मोक्षमार्ग उत्पन्न हो, बंधमार्ग का नाश हो. एक एक टूकडा, एक एक वाक्य जैनदर्शन का, जैनदर्शन का एक एक वाक्य, सर्वज्ञ के, मुनियों के एक एक वाक्य में पूर्ण छ द्रव्य का भान (होता है). स्व में हूं, पर में नहीं. सब का भुवासा एक एक वाक्य में आता है. ओहोहो..!

श्रीमद् ने कहा है न एक जगह? ज्ञानी के एक वाक्य में अनंत आगम रहे हैं. भाई! ऐसा कहा है. ज्ञानी एक वाक्य में अनंत आगम रहे हैं. है? वैद्य. श्रीमद् में है कि नहीं? ज्ञानी के एक वाक्य में अनंत आगम (हैं). वस्तु अनेकांत स्वरूप प्रगट हुई, उसकी वाणी

भी अनेकांतवादी जैसी ही होती है. अक अक वाक्य में! समज में आता है? कहीं पर है सही, लेकिन ँस वक्त... कहीं पर है. शिर्षक ँं! कहीं पर शिर्षक (विभा) है ँडे अक्षरों में.

सत्पुरुष के अक अक वाक्य में, अक अक वाक्य में... यं गुराती है न. ज्ञानी सत्पुरुष के अक अक. अक अक जैसा है. वाक्य में, अक अक शब्द में अनंत आगम रहे हैं. यह ँत कैसे ँगी? ॢ पत्र है. श्रीमद् की दूसरी आवृत्ति में.

मुमुक्षु :— अक अक वाक्य में?

पूज्य गुरुदेवश्री :— ँं. अक अक वाक्य में और अक अक शब्द में अनंत आगम रहे हैं, यह ँत कैसे ँगी? न्याय है न. सिद्धांत है. यह आ गया. ँरांर वही आया. कं, समज में आता है?

यं तो अनेकान्त शब्द आया उस पर से (विया). अक अनेकान्त शब्द, उसमें तो अनंत द्रव्य की सिद्धि ँती है, अनंत गुण की सिद्धि ँती है, अनंत पर्याय की सिद्धि ँती है. विकार का अभावस्वभाव की प्राप्ति आदि अनेकांत में (सिद्ध ँते हैं). अक पर्याय में अक पर्याय है, दूसरी पर्याय की नास्ति (है). जैसी जैसी अनंत पर्याय की सिद्धि (ँती है). अक गुण में अक गुण की अस्ति, दूसरे गुण की नास्ति. अक द्रव्य में पूरे गुण की नास्ति, अक द्रव्य में गुण की नास्ति. द्रव्य अनंत गुण का पिंड है, उसमें अक गुण नहीं है. अक गुण में पूरा द्रव्य नहीं है. आलं..! जैन परमेश्वर सर्वज्ञ त्रिलोकनाथ वीतरागदेव का अक अक वाक्य, मुनि का... यं तो सत्पुरुष का कं है. अनंत आगम रहे हैं, यह ँत कैसे ँगी? पूं है. २३वां वर्ष है. ..लं! कं!

मुमुक्षु :— आप समजंयें.

पूज्य गुरुदेवश्री :— यह कं न, देओ न.

अनंत आगम. अक शब्द ँ, अक पवित्रता प्रगटकर अक शब्द ँ उसमें से अनंत ँडा ँता है. पवित्रता अंर पडी है. वर्तमान पर्याय में अपवित्रता है. पवित्रता प्रगट कर, उसमें अपवित्रता का नाश, पवित्रता की उत्पत्ति. शक्ति में पवित्रता की पूर्णता. और अपवित्रता के सामने निमित्तपने के रणकण अनंत. अनंत द्रव्य सिद्ध ँते हैं, अक अक गुण की विकारी पर्याय सिद्ध ँती है. वह विकारी पर्याय निर्विकारी में नहीं है, निर्विकारी विकार में नहीं है. अक अक गुण अनंत गुण में नहीं है और अनंत गुण में अक गुण नहीं है. अक द्रव्य में दूसरा द्रव्य नहीं है और दूसरे द्रव्य में अक द्रव्य नहीं है. पूरे जगत के ँ द्रव्यों का स्वरूप अक अनेकांत शब्द से सिद्ध ँ जाता है. समज में आता है? देओ, ँस अक शब्द में अनंत वाच्य रहा है. देवानुप्रिया! अक अक वाक्य में और अक अक शब्द में! वाक्य तो ँ-चार शब्द जुडकर ँनता है. अक शब्द में अनंत आगम. अनेकान्त अक शब्द है.

मुमुक्षु :- यौद पूर्वनी लब्धि...

पूज्य गुरुदेवश्री :- लब्धिनुं उदाहरण पण तेम.

मुमुक्षु :- ...

पूज्य गुरुदेवश्री :- हां, है न. 'गम पडे बिना आगम...' कहीं पर है न? देओ, उसमें लिखा है. 'गम पडे बिना आगम अनर्थकारक हो पडते हैं.' अरे.. देवानुप्रिया! सामने लिखा है. लव-कुश ने दीक्षा ली उसके सामने उपर है. उपर इस ओर सामने पूर्व में. पूर्व में है. 'गम पडे बिना आगम अनर्थकारक हो पडते हैं. सत्संग के बिना ध्यान तरंगरूप होता है. संत के बिना अंत की बात का अंत प्राप्त नहीं होता. लोकसंज्ञा से लोकाग्र ज्ञाया नहीं जाता.' ये श्रीमद् के वाक्य हैं, श्रीमद् राजचंद्र के. समज में आता है? संत समागम के बिना ध्यान तरंगरूप होता है. उसका ज्ञान, अंदर समज के बिना सत्समागम की दिशा प्राप्त हुअे बिना उसके ध्यान में अकेले तरंग होते हैं. विकल्प के तरंग की आव ही उसमें होती है. देओन! संत के बिना अंत की बात का अंत प्राप्त नहीं होता. संत के बिना अंत की बात (अर्थात्) मूल बात का अंत—सार प्राप्त नहीं होता. बहुत बात (कह दी) थोड़े शब्द में ली. सोलह वर्ष की उम्र में यह कहा है, लो! सोलह वर्ष और पांच महिने. षतनी उम्र. समज में आया? श्रीमद् राजचंद्र है न? सोलह वर्ष की उम्र. सोलह वर्ष की उम्र में यह सब शब्द लिखे हैं. अक मोक्षमावा बनायी, सोलह वर्ष में. अली-अली संवत १८५७ में देह छूट गया. संवत १८५७. देह छूट गया. ३३ वर्ष की उम्र थी. पूर्व का जतिस्मरण था और बहुत... सोलह वर्ष और पांच महिने में मोक्षमावा बनायी. १०८ पाठ. वर्तमान पंडितों को अर्थ करना मुश्किल पडे जैसे कुछ (पाठ) हैं.

'अे दिव्य शक्तिमान जेथी जंजरेथी नीकणे'. सोलह वर्ष की उम्र में अंदर से पुकार करते हैं. यह दिव्य शक्तिमान भगवान, जंजरे—विकार और पुण्य-पाप की अकताबुद्धि, शरीर का.. आलाला..! अक पीजरे में थोड़ी देर भडा रभे तो ली मनुष्य उलजन में आ जाता है.

मुमुक्षु :- ...

पूज्य गुरुदेवश्री :- कहते हैं, उसने बहुत लिखा है. शरीर से ऐसा होता है, शरीर से केवल होता है. अरे.. भगवान! आपु! यहां से होता है, तब निमित्त से ओलने की रीति है. वज्जनाराय संलनन से केवल होता है. शरीर से धर्म होता है. शरीर से नर्क में ज्ञाया जाता है, शरीर से स्वर्ग में ज्ञाया जाता है, शरीर से मोक्ष में ज्ञाया जाता है. शेठी! ... तेरे परिणाम से हो, तब इससे यह हुआ और इससे यह हुआ उसका अर्थ. आलाला..! अरे..! कहां शरीर मिट्टी और कहां चैतन्य स्वामी!

ज्ञानानंद प्रभु अपनी संपदा को संभावकर अपने से केवलज्ञान को प्राप्त करता है. दूसरे की सहायता बिना निरपेक्षपने अपना स्वभाव शुद्ध चैतन्यमूर्ति श्रद्धा, ज्ञान और लीनता

करके अपने से ही परमानंद को प्राप्त होता है. वह तो कदा. सलज कलकर वह कलते हैं. साधन भी सलज किया है और पूर्ण भी सलज प्रगट हो गया है.

‘अनेकान्त में स्थित जिसकी मलिमा है,...’ देजो! क्या कलते हैं? मलिमा क्या है? कि अनेकांत में स्थित जिसकी मलिमा है. मलान अनंत ज्ञानादि के कारण और अपने में स्थित है और पर में नहीं है, यह मलिमा है. आलाला..! अनंत आनंद में स्थित है, दुःख में नहीं, संसार में नहीं, उदय में नहीं. यह जिसकी मलिमा है. आला..! वल.. वल..! उसमें अति मलान कल है. .. और मलिमा अनेकांत में स्थित. अपने अनंत गुण की निर्मल पर्याय जो प्रगट लुई, निर्मलानंद पूर्ण लुई उसमें लीन है. अक पर्याय में दूसरी नहीं और उस पर्याय में दूसरे की नहीं. असा अनेकांतमय अपना अमृत, अनेकांतमय अपना निर्मल पर्याय का अमृत, उसमें स्थित है. वह उसकी मलिमा है. परमात्मा की दूसरी मलिमा नहीं है. आलाला..!

असे नीचे सम्यज्दर्शन की मलिमा क्या है? कोई शरीर बढल ज्ञये, ... किर ज्ञये वह मलिमा नहीं है. लोग मान ले उसको असा नहीं है. अपनी श्रद्धा, ज्ञान, शांति में स्थित है, रागादि में स्थित नहीं असी अनेकांत की मलिमा, उसकी मलिमा है. आलाला..! अज्ञानी रागादि में अनादि से स्थित है और शांति में स्थित नहीं. वह अकांत में स्थित है, वह अनेकांत नहीं लुआ. समज में आता है?

कलते हैं, अनेकांत. अनेक अंत यानी अनेक—बलुत धर्म. अस्ति, नास्ति विरुद्ध शक्तियों का धर्म. प्रत्येक गुण में, प्रत्येक पर्याय में, अपने द्रव्य में. आला..! असी जिसकी मलिमा है. तब असी की असी सत्ता रलती है, असा कलते हैं. पर्याय की सत्ता भी अनंत प्रगट लुई वह असी रलती है, गुण की असी (रलती है). अपनी अपनी सत्ता रले और पर से न हो तो अपनी सत्ता की मौजूदगी सिद्ध लोती है. समज में आया? कोई कले कि, परमात्मा लुआ तो दूसरे में मल गया. वह उसकी मलिमा है? अक सत्ता का नाश लुआ तो ज्योत में ज्योत मल गई. नहीं. अपने अनंत गुण की निर्मल पर्याय, उसमें अक अक पर्याय में अक अक स्थित, दूसरी पर्याय से अस्थित. असे अनंत पर्याय में स्थित, अनंत गुण स्थित असा अपना आत्मा अपनी पर्याय में स्थित है, वही उसकी मलिमा है. लो. मंगलिक किया मंगलिक. ओलोलो..!

मुमुक्षु :— पलाठी लगाकर बैठ ज्ञये..

पूज्य गुरुदेवश्री :— पलाठी लगाकर बैठ ज्ञये, मर ज्ञये वलं कलं पलाठी थी? पलाठी लगाकर बैठ ज्ञये, आंख बंद करके बैठ ज्ञये उसमें क्या लुआ? अंदर चीज क्या है, उसकी शक्तियां क्या है, उसकी पर्याय क्या है, उसके ज्ञान में ल्मासित लुअे बिना उसकी लीनता और अकाग्रता कभी लोती नहीं. ज्ञान बिना ध्यान कैसा और ध्यान बिना निर्जरा कैसी?

સમજ મેં આયા? કહતે હૈં કિ,.... પલાઠી લગાકર બૈઠ જાના, કુછ કરના નહીં. ક્યા કહના હૈ અંદર ગહરાઈ મેં?

મુમુક્ષુ :- કુછ ક્રિયા તો નહીં કરની ના. ધર્મ તો ક્રિયા સે હોતા હૈ.

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી :- યહ ક્રિયા નહીં હૈ? અપના શુદ્ધ સ્વભાવ પરમાનંદ મેં લીનતા હોના, એકાગ્રતા હોની વહી ધાર્મિક ક્રિયા હૈ. શરીરાદિ ક્રિયા વહ જડ કી ક્રિયા હૈ. અંદર દયા, દાન કા પરિણામ હોતા હૈ, અશુભ સે બચને કો અથવા ઉસ કાલ મેં આને કો. પરંતુ વહ શુભરાગ હૈ. ઉસ રાગ કી મહિમા નહીં હૈ, ક્રિયા કી મહિમા જડ કી નહીં હૈ. અપની ધાર્મિક ક્રિયા કી મહિમા હૈ. જિસમેં રાગ નહીં હૈ, શાંતિ હૈ. શ્રદ્ધા હૈ, મિથ્યાશ્રદ્ધા નહીં હૈ. સમ્યક્જ્ઞાન હૈ, મિથ્યાજ્ઞાન નહીં હૈ. એસા અપના જ્ઞાન, શાંતિ, શ્રદ્ધા, એસે અનેકાંત મેં સ્થિત, અંશ મેં વહ સાધક કી મહિમા હૈ. પૂર્ણ મેં હૈ વહ પરમાત્મા કી મહિમા હૈ. આહાહા..! સમજ મેં આતા હૈ? ‘ઉસ...’ એસે પરમાત્મા, એસે ‘પરમાત્મા કો નમસ્કાર હો.’ એસે પરમાત્મા કો મેરા નમસ્કાર હો. સમજન મેં જ્ઞાન કરકે નમસ્કાર કરતે હૈં. યહ મંગલાચરણ ક્રિયા. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

[હવે ટીકાકાર આર્યાયદેવ શ્લોક દ્વારા જિનવાણીની સ્તુતિ કરે છે:]

દુર્નિવારનયાનીક વિરોધધ્વંસનૌષધિઃ ।

સ્યાત્કારજીવિતાજીયાજ્ઞૈની સિદ્ધાન્તપદ્ધતિઃ ॥૨॥

[શ્લોકાર્થ :-] ^૧સ્યાત્કાર જેનું જીવન છે એવી જૈની (-જિનભગવાનની) સિદ્ધાંતપદ્ધતિ-કે જે^૨ દુર્નિવાર નયસમુહના^૩ વિરોધનો નાશ કરનારી ઔષધિ છે તે જયવંત હો. [૨]

૧. ‘સ્યાત્’ પદ જિનદેવની સિદ્ધાંતપદ્ધતિનું જીવન છે. (સ્યાત્=કથંચિત્; કોઈ અપેક્ષાથી; કોઈ પ્રકારે.)
૨. દુર્નિવાર=નિવારવો મુશ્કેલ; ટાળવો મુશ્કેલ.
૩. દરેક વસ્તુ નિત્યત્વ વગેરે અનેક અંતમય(ધર્મમય)છે. વસ્તુની સર્વથા નિત્યતા તેમજ સર્વથા અનિત્યતા માનવામાં પૂરેપૂરો (વિરોધ આવતો હોવા છતાં, કથંચિત્ (અર્થાત્ દ્રવ્ય-અપેક્ષાએ) નિત્યતા અને કથંચિત્(અર્થાત્ પર્યાય-અપેક્ષાએ) અનિત્યતા માનવામાં જરા પણ વિરોધ આવતો નથી એમ જિનવાણી સ્પષ્ટ સમજાવે છે. આ રીતે જિનભગવાનની વાણી સ્યાદ્વાદ વડે(અપેક્ષાકથનથી) વસ્તુનું પરમ યથાર્થ નિરૂપણ કરીને, નિત્ય-અનિત્યત્વાદિ ધર્મોમાં (અને તે તે ધર્મ બતાવનારા નયોમાં) અવિરોધ(સુમેળ) અબાધિતપણે સિદ્ધ કરે છે અને તે એ ધર્મો વિના વસ્તુની નિષ્પત્તિ જ ન હોઈ શકે એમ નિબાધિપણે સ્થાપે છે.

કારતક વદ ૬, શુક્રવાર, તા. ૬-૧૨-૧૯૬૩
શ્લોક-૨ થી ૬, ગાથા-૧, પ્રવચન-૨

આ પંચાસ્તિકાય નામનું શાસ્ત્ર છે. કુંદકુંદાચાર્યદેવે રચેલું. એની ટીકામાં — જ્યસેનાચાર્યની ટીકામાં આવે છે, કે કુંદકુંદાચાર્ય મહાવિદેહમાં ગયા હતા. ત્યાંથી આવીને ભવ્ય જીવોને માટે આ તત્ત્વની વ્યાખ્યા બનાવી છે અને કરી છે.

મુમુક્ષુ :— બીજા પાને... ઉત્તર :— એમાં તો લખ્યું છે પણ આ તો સંસ્કૃત જ્યસેનાચાર્યની ટીકામાં આવ્યું છે.

હવે ટીકાકારે પહેલા શ્લોકમાં મંગલિક કર્યું છે. પરમાત્માને નમસ્કાર કર્યો છે. એ વાત છેને. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ ત્રણ નથી આવતું? દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર ત્રણને વંદન કરીને મંગલિક કરીને શરૂ કરે છે. એમ અહીંયાં દેવ અને શાસ્ત્ર બેને વંદન કર્યું છે. ગુરુએ — કુંદકુંદાચાર્યે કહ્યું છે એ કહું છું એમાં એનું બહુમાન આવી જાય છે. પછીના શ્લોક. પહેલો શ્લોક તો જાણે પરમાત્માનો આવ્યો કાલે મંગલિક. આજ વાણીનો એટલે શાસ્ત્રનો. જુઓ! બોલો!

દુર્નિવારનયાનીકવિરોધધ્વંસનૌષધિઃ।

સ્યાત્કારજીવતા જીયાજ્ઞૈની સિદ્ધાન્તપદ્ધતિઃ।।૨।।

ભગવાનની વાણી કેવી છે એમ ખ્યાલમાં રાખીને એને પણ મંગલિકરૂપે પહેલું કહ્યું છે. સ્થાપી છે. જિનવાણીને વંદન કર્યું, આચાર્ય અમૃતચંદ્રાચાર્ય પોતે એની ટીકા કરનારે. કેવી છે જિનવાણી? કે ‘સ્યાત્કાર જેનું જીવન છે...’ કોઈ અપેક્ષાએ, કોઈ પ્રકારે કહેવું એવું એ જિનવાણીનું જીવન છે. કોઈ અપેક્ષાએ કહેવું. વસ્તુને ત્રિકાળની અપેક્ષાએ નિત્ય કહેવી, પચાસની અપેક્ષાએ અનિત્ય કહેવી, આખી ચીજની અપેક્ષાએ નિત્યાનિત્ય કહેવી. એમ કોઈ અપેક્ષાએ કહેવું એ જેનું જીવન, જેના પ્રાણ છે. જિનવાણીના પ્રાણ છે ઈ.

‘એવી જૈની (-જિનભગવાનની) સિદ્ધાન્તપદ્ધતિ-’ પાઠ છે. જુઓ! “સ્યાત્ પદ જિનદેવની સિદ્ધાન્તપદ્ધતિનું જીવન છે.’ સિદ્ધાન્તનું રૂપ, વીતરાગના સિદ્ધાન્તોનો રિવાજ એનું સ્યાત્પદનું એનું જીવન છે. સિદ્ધાન્તપદ્ધતિ. સિદ્ધાન્તની રીત-રિવાજ, એનું જીવન સ્યાત્ છે. ‘કથંચિત્; કોઈ અપેક્ષાથી; કોઈ પ્રકારે...’ કહેવું. ‘જૈની (જિનભગવાનની) સિદ્ધાન્તપદ્ધતિ-કે જે દુર્નિવાર નયસમૂહના વિરોધનો નાશ કરનારી ઔષધિ...’ ત્યાં વજન છે. કેવી છે વાણી? ઔષધિ છે. કોની? જે દુર્નિવાર. નયના અપેક્ષાઓના કથનને નિવારવો મુશ્કેલ, ટાળવો મુશ્કેલ એવા નયના - જ્ઞાનના અંશોના સમૂહ, એનો વિરોધ એનો નાશ કરનારી ઔષધિ છે. ‘તે જયવંત હો.’ એ વાણી જયવંત હો. અહીં તો કહે છે મુનિ. લ્યો! વાણી જયવંત હો. જડ. બહુમાન છેને? સદાય રહો વાણી કે જેથી સાંભળનારને,

સમજનારને એમાંથી આત્માનું તત્ત્વ પોતાની અપેક્ષાથી નીકળે. એમાં વાણીને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. કલો, શેઠી!

‘જ્યવંત હો.’ અમૃતચંદ્રાચાર્ય જિનવાણીને જ્યવંત રહો એમ કહે છે. વીતરાગ વાણી. જે દુર્નિવાર નયના પ્રકારો, નયના પ્રકારોનો દુર્નિવાર વિરોધ એનો નાશ કરનારી ઔષધિ છે. એવી જિનવાણી. નીચે કર્યું છે જુઓ. ‘દુર્નિવાર=નિવારવો મુશ્કેલ; ટાળવો મુશ્કેલ.’ પછી ‘વિરોધનો નાશ કરનારી...’ છેને? એનો અર્થ કર્યો છે. ભગવાનની વાણી વિરોધના નાશ કરવા માટે ઔષધિ. વિરોધરૂપી રોગ એનો નાશ કરનારી ઔષધિ. શું વિરોધ? કે જે રોગરૂપે (છે) એને નાશ કરવામાં તાકાત વીતરાગની વાણીમાં છે.

‘દરેક વસ્તુ નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ વગેરે અનેક અંતમય (ધર્મમય) છે.’ દરેક વસ્તુ અનેક અંતમય છે. આત્મા, પરમાણુ (આદિ) છએ દ્રવ્યો નિત્ય, અનિત્ય, એક, અનેક, ભેદ, અભેદ, આદિ અનેક અંતમય નામ સ્વભાવમય છે. દરેક પદાર્થ—દરેક વસ્તુ. ‘વસ્તુની સર્વથા નિત્યતા...’ જુઓ! વસ્તુ હો! વસ્તુની સર્વથા નિત્યતા. વસ્તુની. ‘તેમ જ સર્વથા અનિત્યતા માનવામાં પૂરેપૂરો વિરોધ આવતો હોવા છતાં,...’ એનો નાશ કરનારી ઔષધિ. દરેક આત્મા અને પરમાણુઓ એ સર્વથા નિત્ય માનો કે સર્વથા અનિત્ય માનો. આત્મા સર્વથા નિત્ય જ છે. તે વિરોધ છે. સર્વથા નિત્ય ન હોય. કથંચિત્ અનિત્ય પણ છે. સર્વથા અનિત્ય છે એમ પણ ન હોય. તો વસ્તુના બે પ્રકાર કેવા આવા? વળી નિત્ય પણ છે અને અનિત્ય પણ છે. એવો જે એનો સર્વથા નિત્ય ને અનિત્ય વસ્તુ માટે સર્વથા નિત્ય-અનિત્ય હો! પછી એના પડખા માટે બરાબર કરશે એમ કહે છે.

‘પૂરેપૂરો વિરોધ આવતો હોવા છતાં, કથંચિત્ (અર્થાત્ દ્રવ્ય-અપેક્ષાએ) નિત્યતા...’ આ વિરોધ ટાળે છે. હવે આ વિરોધ ટળે છે. વસ્તુ નિત્ય અને અનિત્ય છે. હવે સર્વથા અનિત્ય અને સર્વથા નિત્ય એવો વિરોધ જેને લાગે એને વીતરાગની વાણી ઔષધિ એ વિરોધને ટાળનારી છે. કહે છે કે ‘નિત્યતા કથંચિત્...’ લ્યો. આત્મા અને પરમાણુ નિત્ય છે. સર્વથા નહિ. કથંચિત્ નિત્ય. વસ્તુની અપેક્ષાએ, ટકવાની અપેક્ષાએ તે નિત્ય છે. ‘(અર્થાત્ પર્યાય-અપેક્ષાએ) અનિત્યતા માનવામાં જરા પણ વિરોધ આવતો નથી...’ ઓલો સર્વથા વિરોધ કરતા હતા ને. અરે...! વસ્તુ નિત્ય પણ માનવી અને અનિત્ય પણ માનવી આ તો વિરોધ છે. એમ નથી. સાંભળ! વસ્તુ સર્વથા નિત્ય અને સર્વથા અનિત્ય માનવામાં વિરોધ છે. એને વાણી દ્રવ્યપણે કથંચિત્ નિત્ય છે (એમ કહે છે.) દ્રવ્યપણે કથંચિત્ એટલે કે પર્યાયપણે અનિત્યની અપેક્ષાએ. પાછું દ્રવ્યપણે કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય એમ નહિ. દ્રવ્ય અપેક્ષાએ તો નિત્ય અને કથંચિત્ પર્યાય અપેક્ષાએ અનિત્ય. સમજાણું કાંઈ?

દ્રવ્ય અપેક્ષાએ કથંચિત્ નિત્યનો અર્થ? શબ્દ તો કથંચિત્ નિત્ય એમ વાપર્યો છે. ઓલી દ્રવ્ય અપેક્ષાએ. કારણ કે પાછું પર્યાય એમાં બીજી બતાવવી છે. નહિતર તો સામાન્ય અપેક્ષાએ

નિત્ય જ છે. સમજાણું કાંઈ? વસ્તુ આત્મા અને પરમાણુ કાયમ રહેવાની અપેક્ષાએ તો નિત્ય જ છે. પણ એ વસ્તુને આખી લઈને કહીએ તો કથંચિત્ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ નિત્ય છે, એ વસ્તુ કથંચિત્ પર્યાય અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. પણ દ્રવ્યથી નિત્ય છે તો નિત્ય જ છે. શું વળી આ ફેર પડ્યો? દ્રવ્યપણે સામાન્યપણે તો નિત્ય જ છે. પણ સામાન્ય વિશેષ આખા દ્રવ્યને લઈએ તો સર્વથા નિત્ય અને સર્વથા અનિત્ય એમ નથી. કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય. કથંચિત્ અનિત્ય કોઈ અપેક્ષાએ કેમ કહ્યું? સામાન્ય અને વિશેષ બે ભાગ છે. વસ્તુ ટકતી છે અને પર્યાય છે. બેની અપેક્ષાએ. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, પર્યાય અપેક્ષા ગૌણ કરીને દ્રવ્ય અપેક્ષાએ નિત્ય છે એ વસ્તુ. પણ જે દ્રવ્ય અંશ કીધો એ અપેક્ષાએ તો નિત્ય જ છે. શું આમાં સમજાય છે કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઢીલું અને કઠણ. ઘડીકમાં ઢીલું અને ઘડીકમાં કઠણ. એ બે થઈને એક છે. ઢીલું અને કઠણ થઈને.

આત્મા અને પરમાણુ આદિ છ દ્રવ્યો વસ્તુ તરીકે લક્ષમાં લેતા કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય છે. કેમકે વસ્તુ ટકવાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, બદલવાની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. પણ ટકવાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે તે કથંચિત્ નિત્ય છે. એના ગુણની અપેક્ષાએ નહિ, એની વસ્તુની અપેક્ષાએ છે. આખી વસ્તુની અપેક્ષાએ. આખી વસ્તુની અપેક્ષાએ કથંચિત્ નિત્ય છે. ‘છે’ એ અપેક્ષાએ તો નિત્ય જ છે. શું સમજાણું આમાં?

પદાર્થ આત્મા અને પરમાણુ વસ્તુ આખી લ્યો તો એ વસ્તુને આખી ચીજને લક્ષમાં લેવામાં નિત્ય કથંચિત્ છે. કેમકે ઓલો પર્યાય કથંચિત્ છે માટે. સમજાણું કાંઈ? એય..! દેવાનુપ્રિયા! આ જુઓ સમજવું પડશે. આ બે પ્રકાર છે આમ. એનો વિષય કેવો છે એને બરાબર જાણવું જોઈએ ને? વસ્તુની અપેક્ષાએ લઈએ, વસ્તુ પદાર્થ આત્મા, પરમાણુ એ કથંચિત્ નિત્યની અપેક્ષાએ ધ્રુવ છે અને કથંચિત્ બદલવાની અપેક્ષાએ અધ્રુવ નામ અનિત્ય છે. પણ જે વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિકનયે નિત્ય છે તે જ વસ્તુ પર્યાયાર્થિકનયે અનિત્ય છે. પણ તે જ વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિકનયે નિત્ય છે અને એ જ નયે અનિત્ય છે એમ ન હોય. સમજાણું કાંઈ? બહુ ઝીણું આમાં. આમ વસ્તુ છે આમ આત્મા પદાર્થ, એ ટકવાની અપેક્ષાએ અને બદલવાની અપેક્ષા—બેને લક્ષમાં લેતા કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય (છે). ..ભાઈ! પણ એક નિત્ય પડખું લઈએ તો દ્રવ્યદષ્ટિએ એટલે દ્રવ્યાર્થિક, દ્રવ્યાર્થિક એટલે સામાન્યના નયથી લઈએ તો નિત્ય જ છે. સામાન્યને લઈને નિત્ય પણ છે અને અનિત્ય પણ છે એમ નથી. એ તો વસ્તુની અપેક્ષાએ નિત્ય અને અનિત્ય છે. આમાં શું ફેર પડ્યો હશે આમાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા. વાહ રે... વાહ! લગાવો નિત્ય-અનિત્ય ત્યાં. નિત્ય-અનિત્ય. પુણ્ય અનિત્ય છે એમ અહીં સિદ્ધ કરવું છે. અહીં સંવર-કંવરની વાત નથી. એમ કે કથંચિત્ છે ને? કથંચિત્ શું? એ શુભભાવ છે તે કથંચિત્ અનિત્ય છે. કઈ અપેક્ષાએ? ઓલા ત્રિકાળની અપેક્ષાએ. અને પોતાની અપેક્ષાએ તો નિત્ય જ છે. હવે એને શુભભાવને સંવરની અપેક્ષા લગાડો તો સ્વભાવનું ભાન થયું છે—શુદ્ધનું જ્ઞાનાનંદનું, હું રાગથી ભિન્ન છું એવો જે નિશ્ચય સંવર પ્રગટ્યો છે એમાં શુભભાવને કથંચિત્ અપેક્ષાએ અશુભ ટળે છે એ અપેક્ષાએ વ્યવહારથી સંવર છે એમ કહેવામાં આવે છે. નિશ્ચયથી નહિ.

મુમુક્ષુ :- એટલે સંવર થઈ જાય નહિ.

ઉત્તર :- ન થઈ જાય. વ્યવહારથી કહેતા કાંઈ સંવર થઈ જાય નહિ. સમજાણું કાંઈ? .. આવે છેને? દ્રવ્યસંગ્રહમાં આવે છે એ બધા દાખલામાં મોઢા આગળ નાખે છે. આવે છે દ્રવ્યસંગ્રહમાં અશુભથી નિવૃત્તિ. એ તો અશુભમાં.. તે સંવર. એ તો અંદર આવે છે. અને નિમિત્ત તરીકે ત્યાં કહેવામાં આવે છે. નિશ્ચય સંવર સ્વભાવનો પ્રગટ્યો ત્યાં આપું નિમિત્ત છે. આરોપ દઈને તેને સંવર કહ્યો છે. ખરેખર સંવર છે નહિ. કહો, શેઠી! નયના દોરડા સમ્યક્ સમજવા માટે હતા ગૂંચવણ માટે કરી નાખ્યા લોકોએ. ‘શ્રીમદ્’ કહ્યું છે કે જે નયના પ્રકારો સમજવા માટે હતા એને ગળે ફાંસો નાખવાના કર્યા બાંધીને. વિરોધ તત્ત્વનું ઊભું કર્યું છે.

અહીં કહે છે કે કથંચિત્ વસ્તુ પલટવાની અપેક્ષાએ અનિત્ય. છેને પર્યાયની અપેક્ષાએ? એમાં ‘જરા પણ વિરોધ આવતો નથી એમ જિનવાણી સ્પષ્ટ સમજાવે છે. આ રીતે જિનભગવાનની વાણી સ્યાદાદ વડે (અપેક્ષા કથનથી) વસ્તુનું પરમ યથાર્થ નિરૂપણ કરીને,...’ આત્મા અને પરમાણુ, નિત્ય અને અનિત્ય બેય સ્વરૂપે ત્રિકાળ છે એમ નિરૂપણ કરીને ‘નિત્યત્વ-અનિત્યત્વાદિ ધર્મોમાં (અને તે તે ધર્મ બતાવનારા નયોમાં) અવિરોધ (સુમેળ) અબાધિતપણે સિદ્ધ કરે છે...’ અહીં ગોટાળા બધા. જુઓ! બેય નય છે. વ્યવહાર પણ ધર્મ અને નિશ્ચય પણ ધર્મ. પણ વ્યવહારે વ્યવહાર ને? ધર્મનો આરોપ આવ્યો છે વ્યવહારે. નિશ્ચયથી એ (-વ્યવહાર) ધર્મ છે જ નહિ. એમ એનો મેળ છે. નહિતર વિરોધ આવશે. નિશ્ચય એ ધર્મ અને વ્યવહાર એ ધર્મ. તો બે પડખા કેમ પડ્યા? બે પડ્યા તો એમાં બેમાં વિરોધ છે. સમજાણું કાંઈ? બે નય પડી, બેના વિષય પડ્યા, બેના ફળ પડ્યા, બેના કાર્ય રહ્યા, એ બે થયા શી રીતે? નહિતર એક થઈ જાય.

ભગવાન આત્મા પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ એની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અને લીનતા તે સંવર અને નિર્જરા. પણ વચમાં શુભરાગ વ્યવહાર વચમાં આવે છે. તેથી તેને નિમિત્ત ગણી, સહચર ગણી વ્યવહારે સંવર અને મોક્ષમાર્ગ એને કહ્યો. સંવર કહો કે મોક્ષમાર્ગ કહો, એ તો એક જ છે. એને વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ કહ્યો એનો અર્થ કે વ્યવહાર સંવર-નિર્જરા કહો.

એય..! દેવાનુપ્રિયા! તેથી કાંઈ સંવર નિર્જરા થઈ ગયો? નિમિત્ત છે એથી આરોપથી કથન સહચર ગણીને કહ્યું.

એમ નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ તો પોતાનો સ્વભાવ જ્ઞાનમૂર્તિ, એમાં એકાકાર, ચૈતન્યભાવમાં એકાકાર જે લીનતાની એકાગ્રતા નિર્વિકારી નિર્વિકલ્પ દશાની પરિણતિ એ નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ. પણ જોડે વિકલ્પ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો, પંચ મહાવ્રતનો, બાર વ્રતનો વગેરે, એ વિકલ્પને નિમિત્ત ગણી, સહચર ગણી ઉપચારથી વ્યવહારથી તેને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો. એમ સંવર-નિર્જરાના સ્વભાવનો મોક્ષમાર્ગ જે સ્વભાવથી પ્રગટ્યો એમાં જોડે શુભભાવને નિમિત્ત ગણીને શુભભાવને સંવર-નિર્જરા કહ્યો. પણ એ સંવર-નિર્જરા છે નહિ. છે નહિ એને કહેવું એનું નામ વ્યવહાર. છે એને સમજવું એનું નામ નિશ્ચય. કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- વાત તો.. એમાં ક્યાંય શંકાને સ્થાન નથી, ન્યાયમાં વિરોધ નથી. વસ્તુની સ્થિતિ એ રીતે પરિણમી રહી છે. આહાહા..!

જ્ઞાયકભાવ આમ જ્ઞાયક આખું ચોસલું ચૈતન્ય છે. એના અંતરમાં એ જ્યાં એકાકાર થઈને પરિણમ્યો, બસ! એ જ મોક્ષમાર્ગ છે. વચ્ચે રાગ વ્યવહાર આવે છે. બરાબર હોય છે. કોઈ માને કે નથી વ્યવહાર, તો એ નિશ્ચયને જાણતો નથી. વ્યવહારથી લાભ માને તો વ્યવહાર, નિશ્ચયને ભિન્ન ન જાણ્યા, એક જાણ્યા એ તો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. એના ઇળ ભિન્ન છે. એને એક ઇળ માને બેનું તો એ મૂઢ છે. દેવાનુપ્રિયા!

મુમુક્ષુ :- વ્યવહાર...

ઉત્તર :- એક ઉપાદેય અને એક હેય. જ્ઞાનમાં બેય જ્ઞેય શું? જ્ઞાનમાં બેય જ્ઞેય. એક ઉપાદેય અને એક હેય. ત્રિકાળ ચૈતન્ય સ્વભાવ એનો આશ્રય ઉપાદેય છે તો સંવર-નિર્જરાની પર્યાય પ્રગટી નિર્મળ, એ પણ ઉપાદેય કહેવામાં આવે છે. અને રાગ ને વિકલ્પ ઉઠે છે જેટલો શુભભાવ એ હેય જ્ઞેય છે. જાણવાલાયક પણ હેયરૂપે જાણવાલાયક છે. આ ઉપાદેયરૂપે જાણવા લાયક છે. એમ બે વાત છે. ત્યારે એનો વિરોધ ટળે નહિતર વિરોધ ટળશે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ તો દરેકમાં બે પ્રકાર છે કે નહિ? સંવરના બે, નિર્જરાના બે, ધર્મના બે, સમ્યક્ના બે, દર્શન-જ્ઞાનના બે, ચારિત્રના બે, ગુપ્તિના બે, સમિતિના બે, કાયોત્સર્ગના બે, યોગના બે, સમાધિના બે, શાંતિના બે. જેટલા શુદ્ધ પર્યાયો પ્રગટી એનો અશુદ્ધ ભાગ રહી ગયો એની સાથે આરોપ આવીને બબ્બે કથન ચાલે છે. કથન બે પ્રકારનું. વસ્તુ તો એક જ પ્રકારની છે. ..ભાઈ! આહાહા..! શું થાય? આવી ચીજ એ પોતે અપીલ કરે છે કહે છે. પંડિતજી કહેતા હતા ને? વસ્તુ અપીલ કરે છે કે શુદ્ધ તે મારું સ્વરૂપ છે. વિકાર

વિકૃત છે તે મારો ધર્મ અને મારો સ્વભાવ છે નહિ. છતાં છે ખરું. નથી? વ્યવહાર ન જ હોય, સ્વભાવનું ભાન દષ્ટિ થઈ સ્થિરતા થતાં વ્યવહાર હોય જ નહિ તો કેવળજ્ઞાન હોય. અને એકલો વ્યવહાર (હોય) અને નિશ્ચય ન હોય તો મિથ્યાદષ્ટિ છે. મિથ્યાદષ્ટિને હોય. સમ્યક્ ભાનમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર બેય સાથે હોય છે. સમજાણું કાંઈ? છતાં એક આદરણીય છે અને એક હેય છે. છતાં પ્રમાણમાં એમ કહેવામાં આવે કે નિશ્ચય ઉપાદેય છે અને વ્યવહાર પણ ઉપાદેય છે. વ્યવહારથી વ્યવહાર ઉપાદેય છે. ઉપાદેયનું પ્રમાણથી કથન કરવામાં આવે તો બેય ઉપાદેય કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાન કરવા માટે. સમજાણું કાંઈ? ભાઈ! એ તો આપણે નિયમસારમાં છેને? ઉપાદેય નથી? વ્યવહારનું નાખ્યું છે. બધું ઘણું આવ્યું છે ભાઈ સાહિત્ય તો. ઓહોહો..! એમાં ચાર શાસ્ત્રોના અર્થો થઈને તો ઘણું થયું છે ઘણું. મૂળ વસ્તુ છેને મૂળ આ તો. કુંદકુંદાચાર્યના હૃદય ખુલ્યા છે.

કહે છે, એ ઔષધિ ભગવાનની વાણી છે. શેની? આ વિરોધ લાગે તેને અવિરોધપણે મેળ કરનારી ઔષધિ છે. વિરોધના રોગને ટાળનારી તે ઔષધિ છે. ભગવાન આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે તે નિત્ય છે, અનિત્યમાં — એની પર્યાયમાં વિકાર આદિ કે શુદ્ધ પરિણતિ આદિ છે એ અનિત્ય છે. સંવર, નિર્જરાની પર્યાય પણ અનિત્ય છે. આસ્રવની પર્યાય પણ અનિત્ય છે અને ત્રિકાળ દ્રવ્ય તે નિત્ય છે. અનિત્ય પર્યાયમાં પણ બે નય લગાવાય ત્યારે કઈ રીતે? ધર્મ અને માર્ગની અપેક્ષાએ. તો શુદ્ધ પરિણતિ તે ધર્મ છે, અશુદ્ધ પરિણતિ તે વ્યવહાર.. અશુભ નહિ પણ શુભરાગ તે વ્યવહારધર્મ છે. એ પ્રમાણજ્ઞાન કરવા માટે કહેવાય. છતાં એ વ્યવહારધર્મ છે એ વ્યવહાર તે ધર્મ નથી. નહિતર વ્યવહારનય પડતી નથી. સમજાણું કાંઈ? ઓહોહો..! ઘણો ફેરફાર થઈ ગયો. જ્યાં ભણેલા ભૂલ્યા. વાડ વેલાને ખાય. એમ બિચારા સાધારણ ભાણ્યા વિનાના જાય. વાડ વેલાને થાય. વગર ભણેલા સમજ્યા જાય. આમ હોય ને તેમ હોય ને ફલાણું હોય. શું થાય? કહો, સમજાણું કાંઈ?

અમૃતચંદ્રાચાર્ય મહારાજે બીજા શ્લોકમાં જિનવાણીનું મંગલિકપણે સ્થાપ્યું વંદન કરીને. જયંવત કહો કે વંદન કર્યું, એનું બહુમાન કર્યું. અહો! આવી વાણી જયવંત વર્તો. ભરતક્ષેત્રમાં, ઐરાવત ક્ષેત્રમાં, મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વરની આવી દુર્નિવારનો વિરોધ ટાળીને, ટાળી ન શકાય તેનો દુર્નિવારનો વિરોધ કાઢી નાખ્યો. એવી ઔષધિ અહો! જયવંત રહો! એનો અર્થ કે સાધકજીવને સાધકપણે પરિણમેલીમાં જ્યાં સુધી રાગ છે ત્યાં સુધી એને શ્રવણમાં લક્ષ જાય છે. સાધકપણું ટકે છે પોતાના સ્વભાવથી. એમાં રાગાદિ આવે અને આવું શ્રવણ થાય એ એમને એમ રહેજો, વિરોધ થશો નહિ. છૂટી જાય રાગમાંથી અને એકલો થઈ ગયો પછી એને કાંઈ છે નહિ. પછી પોતાનું સ્વરૂપ જયવંત રહો. નિર્મળ દશા થઈ એ જયવંત રહો.

‘હવે ટીકાકાર આચાર્યદેવ શ્લોક દ્વારા આ પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ નામના શાસ્ત્રની

ટીકા રચવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે :’ લ્યો! એ કુંદકુંદાચાર્યના કહેલા શાસ્ત્રની ટીકા કરવાની (પ્રતિજ્ઞા કરે છે). ત્યાં ગુરુનું બહુમાન કુંદકુંદાચાર્યનું બહુમાન (આવ્યું). ઓલું દેવનું આવ્યું, શાસ્ત્રનું આવ્યું, અહીં ગુરુનું બહુમાન એમાં આવી જાય છે.

[હવે આચાર્યદેવ શ્લોક દ્વારા આ પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ નામના શાસ્ત્રની ટીકા રચવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે:]

સમ્યગ્જ્ઞાનામલજ્યોતિર્જનની દ્વિનયાશ્રયા ।

અથાતઃ સમયવ્યાખ્યા સંક્ષેપેનાભિધીયતે ॥૩॥

[શ્લોકાર્થ :-] હવે અહીંથી, જે સમ્યજ્ઞાનરૂપી નિર્મળ જ્યોતિની જનની છે એવી દ્વિનયાશ્રિત (બે નયોનો આશ્રય કરનારી)^૧ સમય વ્યાખ્યા (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ નામના શાસ્ત્રની સમયવ્યાખ્યા નામની ટીકા) સંક્ષેપથી કહેવામાં આવે છે. [૩]

શ્લોક-૩ ઉપર પ્રવચન

સમ્યગ્જ્ઞાનામલજ્યોતિર્જનની દ્વિનયાશ્રયા ।

અથાતઃ સમયવ્યાખ્યા સંક્ષેપેનાભિધીયતે ॥૩॥

ટીકાકાર શ્લોક દ્વારા કહે છે કે ‘હવે અહીંથી, જે સમ્યજ્ઞાનરૂપી નિર્મળ જ્યોતિની જનની છે...’ દેખો! ‘એવી દ્વિનયાશ્રિત (બે નયોનો આશ્રય કરનારી) સમયવ્યાખ્યા...’ બે નયનો આશ્રયે સમય નામ પદાર્થની વ્યાખ્યા, આત્માની વ્યાખ્યા બે નયના આશ્રયે છે એ સમ્યજ્ઞાનરૂપી નિર્મળ જ્યોતિની જનની છે. જ્ઞાન કરવું છે ને અહીંયાં? નિશ્ચયથી અને વ્યવહારથી બેય જ્ઞાન કરવું છે અહીંયાં. આશ્રય કરવો છે એ વાત અત્યારે નથી. એ આગળ મોક્ષમાર્ગના આગળ અધિકાર લેશે. આ તો શરૂઆતમાં (વાત કરે છે).

‘સમ્યજ્ઞાનરૂપી નિર્મળ જ્યોતિની જનની છે...’ માતા. ‘એવી દ્વિનયાશ્રિત સમયવ્યાખ્યા...’ સમજાણું? દ્વિનયાશ્રિત-બે નયોને આશ્રયે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર બે નય છે. એક નય નથી. નિશ્ચયથી દ્રવ્ય આદિનું સ્વરૂપ(નું) યથાર્થ (જ્ઞાન) કરનાર, વ્યવહારથી પર્યાયને બતાવે છે. એનો પર્યાય ખરેખર નિશ્ચયનો વ્યવહાર છે. દ્રવ્ય તે નિશ્ચય છે. એ બે રીતે સમ્યજ્ઞાન કરવાની જનની—માતા, સમ્યજ્ઞાનરૂપી નિર્મળ જ્યોતિની માતા. આહાહા...! દ્વિનયાશ્રિત કથન અને દ્વિનયાશ્રિત જ્ઞાન. કથન તો નિમિત્ત છે.

૧. સમયવ્યાખ્યા=સમયની વ્યાખ્યા; પંચાસ્તિકાયની વ્યાખ્યા; દ્રવ્યની વ્યાખ્યા; પદાર્થની વ્યાખ્યા. વ્યાખ્યા=વ્યાખ્યાન; સ્પષ્ટ કથન; વિવરણ; સ્પષ્ટીકરણ.

‘(બે નયોને આશ્રય કરનારી) સમયવ્યાખ્યા...’ જુઓ! સમયનો અર્થ ક્યો નીચે ‘સમયવ્યાખ્યા=સમયની વ્યાખ્યા; પંચાસ્તિકાયની વ્યાખ્યા; દ્રવ્યની વ્યાખ્યા; પદાર્થની વ્યાખ્યા.’ હવે વ્યાખ્યાની વ્યાખ્યા કરે છે. વ્યાખ્યાની વ્યાખ્યા પાછી. વ્યાખ્યા એટલે પદાર્થનું વ્યાખ્યાન, પંચાસ્તિકાયનું સ્પષ્ટ કથન, દ્રવ્યનું વિવરણ અને પદાર્થનું સ્પષ્ટીકરણ. કહો, સમજાણું કાંઈ? ભાઈએ સ્પષ્ટ કેટલું કર્યું છે! હિંમતભાઈએ. આ શાસ્ત્રો બનાવીને... એ તો ભાગ્યશાળી કે એમને હાથ આવ્યા ચાર. લ્યો, અઢી હજાર વર્ષે. અઢી હજાર વર્ષે ચારનું આટલું સ્પષ્ટીકરણ અમૃતચંદ્રાચાર્યની ટીકાના અર્થ કરવાનું ભાગ્ય એમને હાથ આવ્યું. કહો, સમજાણું?

‘સંક્ષેપથી કહેવામાં આવે છે.’ હોં પણ પાછું. એનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી. પૂરાની તો શું વાત કરવી કહે છે. પણ ટૂંકું પંચાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ, પદાર્થનું સ્વરૂપ, સમયનું સ્વરૂપ, દ્રવ્યનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં અહીંયાં કહેવામાં આવશે. એ ત્રીજો શ્લોક થયો.

‘હવે ત્રણ શ્લોક દ્વારા ટીકાકાર આચાર્યદેવ આ પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ નામના શાસ્ત્રમાં ક્યા ક્યા વિષયોનું નિરૂપણ છે તે અતિ સંક્ષેપથી કહે છે :’ યાદ કરે છે કે ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યે આ એમાં કહ્યું છે. એમ કરીને શ્લોક બનાવ્યો છે. લ્યો. બોલો.

[હવે ત્રણ શ્લોક દ્વારા ટીકાકાર આચાર્યદેવ આ પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ નામના શાસ્ત્રમાં ક્યા ક્યા વિષયોનું નિરૂપણ છે તે અતિ સંક્ષેપથી કહે છે:]

પञ्चास्तિકાયषड्द्रव्यप्रकरणे प्ररुपणम् ।

पूर्वे मूलपदार्थानामिह सूत्रकृता कृतम् ॥४॥

[શ્લોકાર્થ :-] અહીં પહેલા *સૂત્રકર્તાએ મૂળ પદાર્થોનું પંચાસ્તિકાય અને ષડ્દ્રવ્યના પ્રકારથી પ્રરૂપણ કર્યું છે (અર્થાત્ આ શાસ્ત્રમાં પ્રથમ અધિકારને વિષે શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવે વિશ્વના મૂળ પદાર્થોનું પાંચ અસ્તિકાય અને છ દ્રવ્યની પદ્ધતિથી નિરૂપણ કર્યું છે). [૪]

* આ શાસ્ત્રના કર્તા શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવ છે. તેમનાં બીજાં નામો પચ્ચનંદી, વક્રગ્રીવાચાર્ય, એલાચાર્ય અને ગૃધપિચ્છાચાર્ય છે. શ્રી જયસેનાચાર્યદેવ આ શાસ્ત્રની તાત્પર્યવૃત્તિ નામની ટીકાનો પ્રારંભ કરતાં લખે છે કે: ‘હવે શ્રી કુમારનંદી-સિદ્ધાંતિદેવના શિષ્ય શ્રીમત્કુંદકુંદાચાર્ય દેવે-જેમના બીજાં નામો પચ્ચનંદી વગેરે હતાં તમણે-પ્રસિદ્ધકથાન્યાયે પૂર્વવિદેહમાં જઈ વીતરાગ-સર્વજ્ઞ સીમંધરસ્વામી તીર્થકર રમદેવનાં દર્શન કરીને, તેઓશ્રીના મુખકમળથી નીકળેલી દિવ્ય વાણીના શ્રવણ વડે અવધારિત પદાર્થ દ્વારા શુદ્ધાત્મતત્ત્વાદિ સારભૂત અર્થને ગ્રહીને, ત્યાંથી પાછા આવી અંતઃતત્ત્વ અને બહિઃતત્ત્વના ગૌણ-મુખ્ય પ્રતિપાદન અર્થે અથવા શિવકુમારમહારાજાદિ સંક્ષેપરુચિ શિષ્યના પ્રતિબોધન અર્થે રચેલા પંચાસ્તિકાય-પ્રાભૂતશાસ્ત્રનું યથાક્રમે અધિકારશુદ્ધિપૂર્વક તાત્પર્યાર્થરૂપ વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે:’

શ્લોક-૪ ઉપર પ્રવચન

પશ્ચાસ્તિકાયષડ્ઢ્રવ્યમકારેણ પ્રરૂપણમ્।

પૂર્વ મૂલપદાર્થનામિદ્ સૂત્રકૃતા કૃતમ્।।૪।।

‘સૂત્રકૃતા કૃતમ્’ અહો! સૂત્રકાર ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય દેવ. જુઓ! યાદ કર્યા ગુરુને. એવી શૈલી નાખી છે. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ ત્રીન નથી આવતું વંદનમાં? એ અહીં કહે છે.

‘અહીં પહેલાં સૂત્રકર્તાએ...’ ‘આ શાસ્ત્રના કર્તા શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવ છે.’ હવે એનો ખુલાસો આવ્યો જુઓ! ‘તેમના બીજા નામો પદ્મનંદી, વક્ત્રીવાચાર્ય, એલાચાર્ય અને ગૃધ્રપિચ્છાચાર્ય છે. શ્રી જયસેનાચાર્યદેવ આ શાસ્ત્રની તાત્પર્યવૃત્તિ નામની ટીકાનો પ્રારંભ કરતાં લખે છે કે હવે શ્રી કુમારનંદી-સિદ્ધાંતિદેવના શિષ્ય શ્રીમત્કુંદકુંદાચાર્યદેવે-’ ટીકામાં જયસેનાચાર્ય લખે છે. ટીકામાં જયસેનાચાર્ય હોં! ૯૦૦ વર્ષ પહેલાં (લખે છે). ‘જેમનાં બીજાં નામો પદ્મનંદી વગેરે હતાં તેમણે-પ્રસિદ્ધકથાન્યાયે પૂર્વવિદેહમાં જઈ...’ પૂર્વવિદેહમાં જઈ. આ પૂર્વ વિદેહ આમ કહેવાય. આ પશ્ચિમ વિદેહ આમ કહેવાય. વચમાં મેરુ પર્વત છે. પૂર્વવિદેહ આમ કહેવાય. ૩૨ વિદેહ છે. સોળ આમ છે. ૩૨ ભાગ છે મહાવિદેહના. એમાં ૧૬ ભાગ આમ છે. ૧૬ આમ છે.

‘પૂર્વવિદેહમાં જઈ વીતરાગ-સર્વજ્ઞ સીમંધરસ્વામી તીર્થંકર પરમદેવના દર્શન કરીને,...’ ત્રિલોકનાથ સાક્ષાત્ વર્તમાન બિરાજે છે. એ તીર્થંકર ભગવાન સાક્ષાત્ દર્શન કરી ‘તેઓશ્રીના મુખકમળથી નીકળેલી દિવ્ય વાણીના શ્રવણ વડે અવધારિત પદાર્થ દ્વારા...’ નિર્ણય પદાર્થ દ્વારા ‘શુદ્ધાત્મતત્ત્વાદિ સારભૂત અર્થને ગ્રહીને,...’ ભગવાન પાસે જઈ. શુદ્ધાત્મ તત્ત્વ સારભૂત ગ્રહી ‘ત્યાંથી પાછા આવી અંતઃતત્ત્વ અને બહિઃતત્ત્વના ગૌણ-મુખ્ય પ્રતિપાદન અર્થે...’ લ્યો! ક્યાંક અંતઃતત્ત્વનું મુખ્ય છે, ક્યાંક બહિઃતત્ત્વનું મુખ્ય છે, ક્યાંક અંતઃતત્ત્વનું ગૌણ, ક્યાંક બહિઃતત્ત્વનું ગૌણ. જ્ઞાન કરાવવું છે ને અહીં તો.

‘અથવા શિવકુમારમહારાજાદિ સંક્ષેપરુચિ શિષ્યના પ્રતિબોધન અર્થે...’ તે વખતે કોઈ શિવકુમાર મહારાજ રાજા હશે. એના ... માટે. ‘રચેલા પંચાસ્તિકાય...’ શિવકુમાર મહારાજ, જેને મોક્ષરૂપી પદવી પ્રાપ્ત કરવી છે એવો જે આત્મા એને માટે અને શિવકુમાર રાજા પણ હશે એ વખતે. સમજાણું? શિવકુમાર. મોક્ષનો જે કુમાર થવાને માટે લાયક છે અને મોક્ષ જવાને લાયક છે એવા ભવ્ય જીવને માટે અને શિવકુમાર મહારાજા રાજા હતા એ વખતે. ‘સંક્ષેપરુચિ શિષ્યના પ્રતિબોધન અર્થે રચેલા પંચાસ્તિકાયપ્રાભૂતશાસ્ત્રનું યથાક્રમે અધિકારશુદ્ધિપૂર્વક તાત્પર્યરૂપ વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે.’ તાત્પર્યરૂપ વ્યાખ્યાન છે ને એનું નામ. અમૃતચંદ્રાચરિત્વની ટીકાનું નામ તાત્પર્યવૃત્તિ છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :— આખો પેરેગ્રાફ...

ઉત્તર :- લ્યો, આમાં શું સમજવામાં મેળ નથી પડે એવું? .. સીધું છે. સંક્ષેપરૂચિ શિષ્ટ માટે કહ્યું ભગવાન પાસે ગયા હતા. તત્વાર્થસાર ગ્રહણ કર્યો અંદર. અંત:તત્ત્વ, બાહ્ય તત્ત્વ. અંત:તત્ત્વ પરમાત્મસ્વરૂપ, બાહ્ય તત્ત્વ રાગાદિ બધા નવ તત્ત્વો, એ બધાનું સ્વરૂપ સંક્ષેપરૂચિ શિષ્યને માટે સમજાવ્યું છે, દેખો! સંક્ષેપરૂચિ શિષ્ય બહુ ટૂંકી બુદ્ધિ હોય એને માટે પણ આ સમજાવ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? એ મદ્રાસથી ગયા હતા આસપાસમાંથી એમ કહે છે. અને સ્વામી કાર્તિકિય પણ મદ્રાસની આસપાસ વિચરેલા છે. છે ને પત્ર? શ્રીમદ્નો પત્ર છે. રાત્રે વાંચ્યો હતો ને. સમજાણું? મદ્રાસમાં જેઠ માસમાં શ્રીમદ્ ગયેલા. અને એમણે કહ્યું, અહો! આ સ્વામી કાર્તિકિય આસપાસમાં વિચરેલા. આ ડુંગર મોટા અડગ અને સ્થિર નગ્ર દિગંબર આમ દેખાય છે. પર્વત હોં! નગ્ર. નગ પર્વત છે નગ્ર. નગ પર્વતનું નામ છે અને નગ્ર. આમ ખુદ્ધા નગ દેખાય છે અડોલ વૃત્તિથી, એવા સ્વામી કાર્તિકિય ત્યાં વિચરતા હતા. એવી અડગ વૃત્તિ એવા સ્વામી કાર્તિકિયને નમસ્કાર હો! એમ કહ્યું. એ મદ્રાસની આસપાસમાં વિચરતા હતા. શેઠી! સ્વામી કાર્તિકિય. એ વળી કાલે યાદ આવ્યું. મદ્રાસ છે ને. આસપાસમાં સ્વામી કાર્તિકિય. અને ત્યાં સ્વામી કાર્તિકિયને માનનારા વૈષ્ણવ લોકો છે. એ લોકો જાણે કે અમારા દેવ છે એમ માને છેને. થઈ ગયું છે ને? આ ગિરનાર નથી થઈ ગયું? એમ ત્યાં પણ થઈ ગયું હવે બધું. બાકી તો સ્વામી કાર્તિકિય મહા નગ્ર મુનિ દિગંબર સંત જંગલમાં વિચરતા.

ડુંગરને યાદ કરીને મુનિને યાદ કર્યા છે શ્રીમદ્. મદ્રાસમાં જેઠ માસમાં ગયેલા. આહાહા...! લુગડા પહેર્યા વિનાના પર્વત, એમ લુગડા વિનાના મુનિઓ ધ્યાનમાં અડગવૃત્તિથી ઊભેલા એ અમને યાદ આવે છે. માટે એમને નમસ્કાર કરીએ છીએ. કાલે કાઢ્યું હતું ને? તમે હતા કે નહિ? નહોતા. ... કાઢ્યું હતું. રાત્રે કાઢ્યું હતું. સાંજે કાઢ્યું હતું. પણ તમે ગયા હતા. કહો, સમજાય છે કાંઈ?

સૂત્રકર્તાની વ્યાખ્યા કરી. સૂત્રકર્તા કોણ? કે કુંદકુંદાચાર્ય. કેવા હતા? ભગવાન પાસે ગયા હતા. ત્યાં આઠ દિ' રહ્યા હતા. ત્યાંથી આવીને આ સૂત્ર રચ્યા છે અને ત્યાં લોકો કહે છે કે આ સૂત્રની રચના એ પોત્તુર હિલ ડુંગર ઉપર થઈ છે એમ ત્યાંના પંડિત લોકો કહેતા હતા. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘મૂળ પદાર્થોનું પંચાસ્તિકાય અને ષડ્દ્રવ્યના પ્રકારથી પ્રજ્વણ કર્યું છે...’ સૂત્રકર્તા ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવે પાંચ અસ્તિકાય એટલે કાળ સિવાય પાંચ અસ્તિકાય. કાળનું ગૌણપણે કથન છે. ‘ષડ્દ્રવ્યના પ્રકારથી પ્રજ્વણ કર્યું છે (આ શાસ્ત્રમાં પ્રથમ અધિકારને વિષે શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવે વિશ્વના મૂળ પદાર્થોનું પાંચ અસ્તિકાય અને છ દ્રવ્યની પદ્ધતિથી...’ રીતથી, રિવાજથી, પરંપરાથી ચાલતા આવેલા એનું ‘નિરૂપણ કર્યું છે.’ બીજો શ્લોક પાંચમો.

जीवाजीवद्विपर्यायरूपाणां चित्रवर्त्मनाम्।

ततो नवपदार्थानां व्यवस्था प्रतिपादिता॥५॥

[શ્લોકાર્થ :-] પછી (બીજા અધિકારમાં), જીવ અને અજીવ એ બેના પર્યાયોરૂપ નવ પદાર્થોની-કે જેમના માર્ગ અર્થાત્ કાર્ય ભિન્નભિન્ન પ્રકારના છે તેમની-વ્યવસ્થા પ્રતિપાદિત કરી છે.[૫]

શ્લોક-૫ ઉપર પ્રવચન

जीवाजीवद्विपर्यायरूपाणां चित्रवर्त्मनाम्।

ततो नवपदार्थानां व्यवस्था प्रतिपादिता॥५॥

‘પછી (બીજા અધિકારમાં), જીવ અને અજીવ એ બેના પર્યાયોરૂપ...’ દેખો! જીવ અને અજીવ બે પદાર્થ એની પર્યાયોરૂપ. પછી અજીવમાં પાંચ દ્રવ્ય આવી જાય છે. એક કોર જીવ અને એક કોર અજીવમાં પાંચ આવી જાય છે. ‘એ બેના પર્યાયોરૂપ નવ પદાર્થોની-કે જેમના માર્ગ...’ એ નવેયના માર્ગ, નવેયના ‘કાર્ય ભિન્નભિન્ન પ્રકારના છે...’ લ્યો! ઠીક! પહેલેથી ઉપાડ્યું. નવ તત્ત્વના માર્ગ, નવના કાર્યો ભિન્ન ભિન્ન છે. ‘તેમની-વ્યવસ્થા પ્રતિપાદિત કરી છે.’ એમની વ્યવસ્થા જે રીતે વસ્તુ છે તે રીતે તેનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

નવ તત્ત્વના નવ કાર્ય અને નવ માર્ગ. જ્ઞાયક ભગવાનનો માર્ગ જ્ઞાનપણે રહેવું એ. જડનો અજીવનો માર્ગ અજીવપણે પરિણમીને રહેવું એ. આસ્રવનો માર્ગ પુણ્ય અને પાપના પરિણામનું મલિનપણું પરિણામવું એ. બંધનો માર્ગ એ અટકીને રોકાણો ભાવ એ બંધનો માર્ગ છે. આસ્રવ રોકાણો. સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષનો માર્ગ એટલે કાર્ય, આત્મામાં શુદ્ધતાનું પરિણામન એનું એ કાર્ય છે સંવરનું. નિર્જરાનું શુદ્ધતાની વૃદ્ધિનું કાર્ય છે. અને મોક્ષ શુદ્ધતાની પૂર્ણતાનું કાર્ય છે. આસ્રવનું કાર્ય જુદું, બંધનું જુદું, અજીવનું જુદું, સંવરનું જુદું, નિર્જરાનું જુદું, મોક્ષનું જુદું, જીવનું જુદું. જુઓ, એ રીતે વ્યાખ્યા કરી છે.

જડ કર્મ આદિ, શરીર આદિનો ઉદય કર્મનો એ જડનો, એ જડનું કાર્ય છે. પછી પુણ્ય અને પાપનો આસ્રવ એ જડનું કાર્ય નથી એમ કહે છે અહીં. નહિતર નવના નવ કાર્ય રહેતા નથી. એય...! દેવાનુપ્રિયા!

मुमुक्षु :- ...

उत्तर :- ले शुं वणी दृष्टांत दीधुं?

मुमुक्षु :- आ कीधुं ने...

उत्तर :- कोणो कीधुं? अत्यारे कीधुं नथी. એમ કે પહેલા કીધું એ. અત્યારે તો કહ્યું નથી. દ્રવ્યકર્મ જડનું કાર્ય, એનો પર્યાય. ઉદય આવવું એ કાર્ય જડનું. આત્મામાં પુણ્ય-પાપના

ભાવ થાય એ આસ્રવનું કાર્ય સ્વતંત્ર. અજીવથી આસ્રવનું કાર્ય રહે તો નવ કાર્ય અને નવ માર્ગ ભિન્ન રહેતા નથી.

શું કહે છે આમાં? ‘જીવ અને અજીવ એ બેના પર્યાયોરૂપ નવ પદાર્થોની-કે જેમના માર્ગ અર્થાત્ કાર્ય ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના છે...’ કાર્ય ભિન્ન ભિન્ન (છે). પાઠમાં છે કે નહિ? ‘ચિત્રવત્’. ‘ચિત્રવત્’ એટલે ભિન્ન ભિન્ન. ‘વર્ત્મનામ્’ એટલે કાર્ય. જેના કાર્ય ભિન્ન ભિન્ન છે. એ આસ્રવનું કાર્ય આકુળતા, પુણ્ય-પાપરૂપ ભાવ એ આકુળતા એનું કાર્ય છે, એનું ફળ એ આકુળતા છે. કલો, સમજાણું કાંઈ? બંધ છે તે રોકાઈ જાય છે, અટકી જાવું એ બંધનું કાર્ય છે. મોક્ષ સ્વભાવની શુદ્ધતાનું પૂર્ણ કાર્ય છે. સંવર, નિર્જરા અને સ્વભાવની ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન, એમાં નિર્મળ પર્યાય જે એને આશ્રયે પ્રગટ થઈ, અવિકારી નિર્વિકલ્પ શુદ્ધતા તે સંવરનું કાર્ય છે. શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થઈ એ નિર્જરાનું કાર્ય છે.

આસ્રવના કાર્યથી સંવર-નિર્જરાનું કાર્ય નહિ. સંવર-નિર્જરાના કાર્યથી આસ્રવનું કાર્ય નહિ. આસ્રવ થયો માટે કર્મના ઉદયનું કાર્ય નહિ, ઉદયના કાર્યને લઈને આસ્રવનું કાર્ય નહિ. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! કેટલો ખુલાસો તો કરે છે અહીં .. વાત. પહેલા કળશ બાંધીને.

જેમના માર્ગ નવ. એક જીવ અને અજીવ બે વસ્તુની સાત પર્યાયો. નવ લેવા છે ને? જડની સાત પર્યાય ભિન્ન, ચૈતન્યની ભિન્ન. ચૈતન્યમાં પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ સાત પર્યાય. સાત પર્યાયના કાર્ય ભિન્ન. અને જડની પર્યાયના કાર્ય ભિન્ન જડમાં. ‘જીવ અને અજીવ એ બેના પર્યાયોરૂપ નવ પદાર્થોની-કે જેમના માર્ગ અર્થાત્ કાર્ય...’ પર્યાય એનું કાર્ય છે. ‘ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના છે.’ કલો, સમજાણું? ‘તેમની વ્યવસ્થા પ્રતિપાદિત કરી છે.’ ભિન્ન ભિન્ન છે તેનું કથન આમાં કર્યું છે. કલો, સમજાય છે કાંઈ? એક સમયમાં પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા એ ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય છે તેમ પ્રતિપાદન કર્યું છે.

મુમુક્ષુ :- બહુ ચોખ્ખું, ચોખ્ખું.

ઉત્તર :- એમ કે આમાં ચોખવટ આવી એમ કહે છે. આમાં આવે તો બધું ... એ તો સવળું કહે છે. કલો, સમજાણું કાંઈ?

એક કોર જીવ ભગવાન, એક કોર અજીવ. બેયના કાર્ય જુદેજુદા. જ્ઞાયકનું કાર્ય હવે અંદર રહ્યા સાત પર્યાય. આસ્રવ પુણ્ય એ શુભભાવ, પાપ પાપભાવ. બે થઈને આસ્રવ. અટકવું એ બંધ. એ મલિનનું કાર્ય એક સમયમાં. એક સમયમાં. એ જ સમયે શુદ્ધતા સ્વભાવને આશ્રયે પ્રગટી એના બે પ્રકાર. શુદ્ધતાની નવી ઉત્પત્તિ તે સંવર કાર્ય, શુદ્ધતાની વૃદ્ધિ પહેલા કરતાં (વધી) એનું નામ નિર્જરાનું કાર્ય. એ સંવર-નિર્જરાનું કાર્ય. પૂર્ણ શુદ્ધતા તે મોક્ષનું કાર્ય.

કોઈના કારણને લઈને કોઈનું કાર્ય થાય તો નવ સિદ્ધ નહિ થાય. બરાબર છે ભાઈ?

ભાઈ કહે છે, ઠીક. ઠીક આ કર્યો. તમને એ લાવ્યા કે એ એને લાવ્યા પણ હવે સરખું થઈ ગયું. શાંતિભાઈ તો હજી ... નાખ્યું આણે. બાપુ! આ સમજવું આ જુદી ચીજ છે. ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં જે પરમ સત્ય છે તે આ વાત છે. સમજાણું કાંઈ? આચાર્ય કહે છે—અમૃતચંદ્રાચાર્ય કહે છે. નવના કાર્યો...

‘એ બેના પર્યાયોરૂપ નવ પદાર્થોની-કે જેમના માર્ગ અર્થાત્ કાર્ય ભિન્નભિન્ન પ્રકારના છે તેમની-વ્યવસ્થા...’ પંચાસ્તિકાયમાં કહેવામાં આવી છે. એમાંથી બીજું કાઢે તો એ કહેવા માગે છે એ રીતે કાઢ્યું નથી એણે. આમાંથી એમ કાઢે પંચાસ્તિકાયમાંથી કે જુઓ! દ્રવ્યકર્મને આ લીધું... દ્રવ્યકર્મને... એમાં દરમી ગાથામાં આવશે. કે નિશ્ચયથી નિરપેક્ષ આત્માનો વિકાર આત્માથી થાય છે. એમ અમે ત્યાં કહ્યું છે અહીં પહેલેથી છે.

મુમુક્ષુ :- ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય છે.

ઉત્તર :- ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય. દર ગાથામાં છે કે કર્મને લઈને નહિ. જે ચર્ચા ત્યાં ચાલી હતી—મધુવનમાં. મધુવન ને? શું કહેવાય? મધુવન. ઈસરીમાં તો ઓલા ત્રણ બોલ (ચાલેલા). આ દર ગાથા દેખો. નિશ્ચય વિકાર આસ્રવ. પુણ્ય-પાપના ભાવ જીવ, નિશ્ચયથી સ્વઆશ્રય નિશ્ચયનય પોતાથી અભિન્નપણે પોતાને કારણે પોતે નિશ્ચયથી કરે છે. વ્યવહારથી કહેવું એ અપેક્ષાનું કથન નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવવા છે. એ વ્યવહાર છે. સહેતુક તે વ્યવહાર થયો. નિરહેતુક પરની અપેક્ષા વિનાનો. અને પોતાનો સહેતુક કહો તો નિશ્ચય છે. પરનો હેતુ કહો તો એ વ્યવહાર છે. પરનો હેતુ નહિ અને પોતાને કારણે મલિનતા થઈ એ નિરહેતુક નિશ્ચય પોતાથી છે. દેવાનુપ્રિયા! આમાં આમ છે. વાંધો તો ત્યાં બધા તમારી સામે કાઢશે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- .. આ જુઓ તમારી છાપ જુઓ બધી આવી. આહાહા..!

ચિત્રવર્ત્મનામ્ નામ. વિચિત્ર માર્ગ. માર્ગ ભિન્ન ભિન્ન. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! અજીવ ભિન્ન, જીવ ભિન્ન, એની સાતેય પર્યાય એક એક ભિન્ન. ઓહોહો..! સાધકમાં એક સમયે સાત. એક મોક્ષ સિવાય છે. શેઠી! છતાં એના ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય છે. આસ્રવ પુણ્યનો શુભભાવ, અશુભભાવ, બે થઈને એનો આસ્રવ, બંધ, શુદ્ધતા સંવર, વૃદ્ધિ નિર્જરા, ભિન્ન ભિન્ન સાતેયના કાર્ય છે. મોક્ષ પછી છે. અને એ કાર્ય આનું કારણનું પૂર્ણ કાર્ય છે ને? આનું કારણનું પૂર્ણ કાર્ય. પૂર્ણ શુદ્ધ થયું. એ આસ્રવને કારણે પૂર્ણ શુદ્ધતા નથી. એ સ્વતંત્ર કાર્ય છે એક ન્યાયે તો. લ્યો! એક ન્યાયે તો એ પૂર્વના સંવર નિર્જરાના કારણે એ કાર્ય નથી. આહાહા..! નવ કાર્ય ભિન્ન લીધા છેને. ભિન્ન કાર્ય સિદ્ધ કરવા છેને. એય..! દેવાનુપ્રિયા!

મોક્ષનું કાર્ય સંવર-નિર્જરાને લઈને પણ નહિ. એ સ્વતંત્ર કાર્ય તે સમયે પૂર્વની પર્યાયને સાધન, સાધક તરીકે ગણીને પછી આ કાર્ય આને લઈને થયું એમ નથી. મોક્ષની પર્યાય સ્વતંત્ર કાર્યરૂપે તે પણે પરિણામે છે. સંવર-નિર્જરાનું કારણ અને આ કાર્ય એમ પણ નથી.

એ કાર્ય જ સ્વતંત્ર મોક્ષનું છે. ઓહોહો..! સમજાણું કાંઈ? આ તો સમયસાર રત્નો નાટક. ત્રણને નાટક કહે છે ને ત્રણને. સમયસાર, પ્રવચનસાર અને 'પંચાસ્તિકાય'. નાટકત્રય કહે છે, ત્રણેય. નાટકત્રય. કહો, સમજાણું? આ પંચાસ્તિકાય એ સમયસાર છે હોં! એ બીજે આવે છે. પંચાસ્તિકાય સમયસાર એની વ્યાખ્યા છે આ.

'(બીજા અધિકારમાં), જીવ અને અજીવ એ બેના પર્યાયોરૂપ નવ પદાર્થોની-કે જેમના માર્ગ અર્થાત્ કાર્ય ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના છે તેમની-વ્યવસ્થા પ્રતિપાદિત કરી છે.' તે છે તેનું કથન કરશે. જેમ છે તેનું કથન કરશે. તેના જે કાર્ય છે તેને કહેશે. શેઠી! આ તમારા તરફથી છપાવ્યું છે હિન્દી. એના બધા અર્થ સમજવા પડશે. કહો, સમજાણું? 'હવે બીજા અધિકારના અંતમાં...' શું કહે છે જુઓ. બોલો!

તતસ્તત્ત્વપરિજ્ઞાનપૂર્વેણ ત્રિતયાત્મના।

પ્રોક્ત માર્ગેણ કલ્યાણી મોક્ષપ્રાપ્તિરપશ્ચિમા।।૬।।

[શ્લોકાર્થ :-] પછી (બીજા અધિકારના અંતમાં) તત્ત્વના પરિજ્ઞાનપૂર્વક (પંચાસ્તિકાય, ષડ્દ્રવ્ય અને નવ પદાર્થના યથાર્થ જ્ઞાનપૂર્વક ત્રયાત્મક માર્ગથી (સમ્યઞ્ઠર્શનજ્ઞાનચારિત્રાત્મક માર્ગથી) કલ્યાણસ્વરૂપ ઉત્તમ મોક્ષપ્રાપ્તિ કહી છે. [૬]

શ્લોક-૬ ઉપર પ્રવચન

તતસ્તત્ત્વપરિજ્ઞાનપૂર્વેણ ત્રિતયાત્મના।

પ્રોક્ત માર્ગેણ કલ્યાણી મોક્ષપ્રાપ્તિરપશ્ચિમા।।૬।।

વાહ! '(બીજા અધિકારના અંતમાં) તત્ત્વના પરિજ્ઞાનપૂર્વક...' એ તત્ત્વના સમ્યજ્ઞાનપૂર્વક એ નવેયનું સમ્યજ્ઞાનપૂર્વક. પંચાસ્તિ, ષટ્ દ્રવ્ય અને નવ પદાર્થના યથાર્થ જ્ઞાનપૂર્વક. દેઓ! પંચાસ્તિકાય, ષટ્ દ્રવ્યો અને નવ તત્ત્વો કાર્ય ભિન્ન ભિન્ન કહ્યા એ. એના યથાર્થ જ્ઞાનપૂર્વક 'ત્રયાત્મક માર્ગથી (સમ્યઞ્ઠર્શનજ્ઞાનચારિત્રાત્મક માર્ગથી)...' લ્યો ઠીક! આ જ્ઞાનપૂર્વક પણ હોં! તત્ત્વના નવના ભિન્ન ભિન્ન કાર્યો શું છે (એના જ્ઞાનપૂર્વક). સમજાણું કાંઈ? પંચાસ્તિકાયના જ્ઞાનપૂર્વક, ષટ્ દ્રવ્યના જ્ઞાનપૂર્વક અને તેના નવના કાર્યના જ્ઞાનપૂર્વક, નવની ભિન્નતાના ભેદજ્ઞાનના ભેદજ્ઞાનપૂર્વક, તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વક, ત્રયાત્મક માર્ગ. ત્રયાત્મક એટલે રત્નત્રય સ્વરૂપ. માર્ગ એટલે સમ્યઞ્ઠર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર માર્ગથી.

'કલ્યાણસ્વરૂપ ઉત્તમ મોક્ષપ્રાપ્તિ કહી છે.' લ્યો! એ પંચાસ્તિકાય, ષટ્ દ્રવ્ય ને નવ તત્ત્વના સમ્યજ્ઞાનપૂર્વક સમ્યઞ્ઠર્શનજ્ઞાનચારિત્રસ્વરૂપ માર્ગથી, એવા સમ્યઞ્ઠર્શનજ્ઞાનચારિત્ર માર્ગથી કલ્યાણસ્વરૂપ ઉત્તમ મોક્ષ પ્રાપ્તિ કહી છે. એવા માર્ગથી ઉત્તમ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કહેવામાં આવી છે. કહો, સમજાણું?

હવે (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદચાર્યદેવવિરચિત) ગાથાસૂત્રનું અવતરણ કરવામાં આવે છે :

ઇંદસદવંદિયાણં તિહુવણહિદમધુરવિસદવક્ષાણં ।
અંતાતીદગુણાણં ણમો જિણાણં જિદભવાણં ॥૧॥
શત-ઈંદ્રવંદિત, ત્રિજગલિત-નિર્મળ-મધુર વદનારને,
નિઃસીમ ગુણ ધરનારને, જિતભવ નમું જિનરાપને.૧.

અન્વયાર્થ :- [ઇન્દ્રશતવન્દિતેભ્યઃ] સો ઈંદ્રોથી જે વંદિત છે, [ત્રિભુવનહિતમધુરવિશદવાક્યેભ્યઃ] ત્રણ લોકોને હિતકર, મધુર અને વિશદ (નિર્મળ, સ્પષ્ટ)જેમની વાણી છે, [અન્તાતીતગુણેભ્યઃ] (ચૈતન્યના અનંત વિલાસસ્વરૂપ) અનંત ગુણ જેમને વર્તે છે અને [જિતભવેભ્યઃ] ભવ ઉપર જેમણે જય મેળવ્યો છે, [જિનેભ્યઃ] તે જિનોને [નમઃ] નમસ્કાર હો.

ટીકા :- અહીં (આ ગાથામાં) 'જિનોને નમસ્કાર હો' એમ કહીને શાસ્ત્રના આદિમાં જિનને ભાવનમસ્કારરૂપ અસાધારણ મંગળ કહ્યું. 'જેઓ અનાદિ પ્રવાહથી પ્રવર્તતા (-ચાલ્યા આવતા) થકા અનાદિ પ્રવાહથી જ પ્રવર્તતા (-ચાલ્યા આવતા) 'સો સો ઈંદ્રોથી વંદિત છે' એમ કહીને સદાય દેવાધિદેવપણાને લીધે તેઓ જ (જિનો જ)અસાધારણ નમસ્કારને યોગ્ય છે એમ કહ્યું. 'જેમની વાણી અર્થાત્ દિવ્ય ધ્વનિ ત્રણ લોકોને-ઉર્ધ્વ-અધો-મધ્ય લોકવર્તી સઘળાય જીવસમૂહને-નિર્બાધ વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિનો ઉપાય કહેનાર હોવાથી હિતકર છે, પરમાર્થ રસિક જનોનાં મનને હરનાર હોવાથી મધુર છે અને સમસ્ત શંકાદિ દોષોનાં સ્થાન દૂર કરવામાં આવ્યાં હોવાથી વિશદ (નિર્મળ, સ્પષ્ટ)છે' એમ કહીને (જિનો) સમસ્ત વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરનારા હોવાથી વિચારવંતડાહ્યા પુરુષોના બહુમાનને યોગ્ય છે (અર્થાત્ જેમનો ઉપદેશ વિચારવંત ડાહ્યા પુરુષોએ બહુમાનપૂર્વક વિચારવો જોઈએ એવા છે) એમ કહ્યું. 'અનંતક્ષેત્રથી અંત રહિત અને કાળથી અંત રહિત-પરમચૈતન્યશક્તિના વિલાસસ્વરૂપ ગુણ જેમને વર્તે છે' એમ કહીને (જિનોને) પરમ અદ્ભૂત જ્ઞાનાતિશય પ્રગટ થયો હોવાથી જ્ઞાનાતિશયને પામેલા યોર્ગીંદ્રોથી પણ વંદ્ય છે એમ કહ્યું. 'ભવ અર્થાત્ સંસાર ઉપર જેમણે જય મેળવ્યો છે' એમ કહીને

૧. મળને અર્થાત્ પાપને ગાળે-નષ્ટ કરે તે મંગળ છે, અથવા સુખને પ્રાપ્ત કરે-લાવે તે મંગળ છે.
૨. ભવનવાસી દેવોના ૪૦ ઈંદ્રો, વ્યંતર દેવોના ૩૨, કલ્પવાસી દેવોના ૨૪, જ્યોતિષ્ઠ દેવોના ૨. મનુષ્યોનો ૧ અને તિર્યચોનો ૧-એમ કુલ ૧૦૦ ઈંદ્રો અનાદિ પ્રવાહરૂપે ચાલ્યા આવે છે.

કૃતકૃત્યપણું પ્રગટ થયું હોવાથી તેઓ જ(જિનો જ) બીજા અકૃતકૃત્ય જીવોનું શરણ છે એમ ઉપદેશ્યું.-આ પ્રમાણે સર્વ પદોનું તાત્પર્ય છે.

ભાવાર્થ :- અહીં જિનભગવંતોનાં ચાર વિશેષણો વર્ણવીને તેમને ભાવનમસ્કાર કર્યો છે. (૧) પ્રથમ તો, જિનભગવંતો સો ઈંદ્રોથી વંધ છે. આવા અસાધારણ નમસ્કારને યોગ્ય બીજું કોઈ નથી, કારણ કે દેવોને અને અસુરોને યુદ્ધ થતું હોવાથી (દેવાધિદેવ જિનભગવાન સિવાય)અન્ય કોઈપણ દેવ સો ઈંદ્રોથી વંદિત નથી. (૨) બીજું, જિનભગવાનની વાણી ત્રણ લોકોને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો ઉપાય દર્શાવતી હોવાથી હિતકર છે; વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સમાધિથી ઉત્પન્ન સહજ-અપૂર્વ-પરમાનંદરૂપ પારમાર્થિકસુખરસાસ્વાદના રસિક જનોનાં મનને હરતી હોવાથી (અર્થાત્ પરમ સમરસીભાવના રસિક જીવોને મુદ્દિત કરતી હોવાથી)મધુર છે; શુદ્ધ જીવાસ્તિકાયાદિ સાત તત્ત્વ, નવ પદાર્થ, છ દ્રવ્ય અને પાંચ અસ્તિકાયનું સંશય-વિમોહ-વિભ્રમ રહિત નિરૂપણ કરતી હોવાથી અથવા પૂર્વાપરવિરોધાદિ દોષ રહિત હોવાથી અથવા યુગપદ્ સર્વ જીવોને પોતપોતાની ભાષામાં સ્પષ્ટ અર્થનું પ્રતિપાદન કરતી હોવાથી વિશદ-સ્પષ્ટ-વ્યક્ત છે. આ રીતે જિનભગવાનની વાણી જ પ્રમાણભૂત છે; એકાંતે અપૌરુષેય વચન કે વિચિત્ર કથારૂપ કલ્પિત પુરાણવચનો પ્રમાણભૂત નથી. (૩) ત્રીજું; અનંત દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને જાણનારો અનંત કેવળજ્ઞાનગુણ જિનભગવંતોને વર્તે છે. આ રીતે બુદ્ધિ આદિ સાત ઋદ્ધિ તેમ જ મતિજ્ઞાનાદિ ચતુર્વિધ જ્ઞાનથી સંપન્ન ગણધરદેવાદિ યોર્ગીંદ્રોને પણ તેઓ વંધ છે. (૪) ચોથું, પાંચ પ્રકારના સંસારને જિનભગવંતોએ જીત્યો છે. આ રીતે કૃતકૃત્યપણાને લીધે તેઓ જ બીજા અકૃતકૃત્ય જીવોનું શરણ છે, અન્ય કોઈ નહિ.-આ પ્રમાણે ચાર વિશેષણોથી યુક્ત જિનભગવંતોને ગ્રંથના આદિમાં ભાવનમસ્કાર કરીને મંગલ કર્યું.

પ્રશ્ન :- જે શાસ્ત્ર પોતે જ મંગળ છે, તેનું મંગળ શા માટે કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર :- ભક્તિ અર્થે મંગળનું પણ *મંગળ કરવામાં આવે છે. સૂર્યને દીપકથી, મહાસાગરને જળથી, વાગીશ્વરીને (સરસ્વતીને)વાણીથી અને મંગળને મંગળથી અર્ચવામાં આવે છે. ૧.

* આ ગાથાની શ્રીજયસેનાચાર્ય દેવકૃત ટીકામાં, શાસ્ત્રનું મંગળ, શાસ્ત્રનું નિમિત્ત, શાસ્ત્રનો હેતુ(ફળ), શાસ્ત્રનું પરિમાણ, શાસ્ત્રનું નામ અને શાસ્ત્રના કર્તા-એ છ બાબતોનું વિસ્તૃત વિવેચન કર્યું છે.

વળી શ્રીજયસેનાચાર્યદેવે આ ગાથાના શબ્દાર્થ, નયાર્થ, મતાર્થ, આગમાર્થ અને ભાવાર્થ સમજાવીને, 'એ રીતે વ્યાખ્યાન કાળે સર્વત્ર શબ્દાર્થ, નયાર્થ, મતાર્થ, આગમાર્થ અને ભાવાર્થ યોજવાયોગ્ય છે' એમ કહ્યું છે.

ગાથા-૧ ઉપર પ્રવચન

‘હવે (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવવિરચિત) ગાથાસૂત્રનું અવતરણ કરવામાં આવે છે :’ ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય પોતે જ મંગલિક કરીને શાસ્ત્રની રચના કરે છે. આ તો અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે આટલી મંગલિકતા સિદ્ધ કરી.

ઇંદસદવંદિયાણં તિહુઅણહિદમધુરવિસદવક્ષાણં।

અંતાતીદગુણાણં ગમો જિણાણં જિદભવાણં।।૧।।

આહાહા..! સો ઈન્દ્ર. શબ્દ જ પહેલો સો ઈન્દ્ર આવ્યો છે. આખો સો અખંડ.

શત-ઈંદ્રવંદિત, ત્રિજગલિત-નિર્મળ-મધુર વદનારને,

આહાહા..! મીઠો આનંદ પણ વાણી પણ મધુર.

શત-ઈંદ્રવંદિત, ત્રિજગલિત-નિર્મળ-મધુર વદનારને,

નિ:સીમ ગુણ ધરનારને, જિતભવ નમું જિનરાજને. ૧.

આહાહા..! કુંદકુંદાચાર્ય પોતે નમસ્કાર કરવામાં પ્રમોદથી નમસ્કાર કઈ રીતે કરે છે? અને તેનો પ્રમોદ પણ શું છે જુઓ! ‘જિતભવ નમું જિનરાજને.’ જેણે ભવને જીત્યા, નિ:સીમ ગુણના ધરનાર છે, સો ઈન્દ્રથી વંદનિક છે, ત્રણ જગતના લિતકારી છે, નિર્મળ અને મધુર જેના વાક્યો છે. વાક્યો મધુર. એવા ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ તીર્થકરદેવ એને હું વંદન કરું છું. વંદન કરીને હું આ પંચાસ્તિકાય, ષટ્દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વનો માર્ગ અને મોક્ષમાર્ગનું નિરૂપણ કરીશ. હવે એનો એક એક શબ્દનો અમૃતચંદ્રાચાર્ય વિસ્તાર કરે છે.

‘ટીકા :— અહીં (આ ગાથામાં) જિનોને નમસ્કાર હો એમ કહીને...’ જિન વીતરાગ પરિણતિએ પરિણમ્યા. નિર્વિકલ્પ રાગ વિનાની પૂર્ણ જેની વીતરાગ જે શાંતિ શક્તિમાં હતી એ શાંતિ જેણે વ્યક્તતામાં પ્રગટ કરી. એવી પૂર્ણ શાંતિના ... અનુભવનારા એવા જિનોને નમસ્કાર છે. એ જિન એ સંપ્રદાયનું વાક્ય નથી. ગુણ વાક્ય છે. વસ્તુનું સ્વરૂપ એવું છે કે જે એકલો વીતરાગ વિજ્ઞાનઘન આત્મા હતો એને જેણે પયયિમાં—અવસ્થામાં વીતરાગ વિજ્ઞાન જ્ઞાનઘન દશા પ્રગટ કરી એવા જિનોને નમસ્કાર છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

‘એમ કહીને શાસ્ત્રના આદિમાં જિનને ભાવનમસ્કારરૂપ અસાધારણ મંગળ કહ્યું.’ ભાવનમસ્કાર પાછો દેખો! પોતાનો વીતરાગભાવ રાગથી હટીને સ્વભાવ તરફ નમેલો છે. એવું જિનસ્વરૂપ મારું પોતાનું એને નમસ્કાર. લ્યો, વાતમાં તો આમ લીધું. અને જિનને ભાવનમસ્કાર અસાધારણ મંગળ કહ્યું. પોતાના સ્વભાવને નમ્યા એ ભગવાનને નમ્યા છે. શુદ્ધ ચિદાનંદ આનંદકંદ પ્રભુ, અનાકુળ શાંતરસનો કંદ ધ્રુવ બીજ, એમાં વળેલી અરાગી પરિણતિ એ જ આત્માને, જિનને નમસ્કાર છે. એવો ‘ભાવનમસ્કારરૂપ અસાધારણ મંગળ કહ્યું.’ આહાહા..! અસાધારણ મંગળ. જેના બે ભાગ નહિ, વહેંચાય નહિ. અસાધારણ વીતરાગી

પર્યાય એ દ્વારા આત્મામાં વળ્યા છે એમ કહીને ભગવાનને નમન કર્યું છે. નીચે અર્થ કર્યો છે મંગળનો.

‘મળને અર્થાત્ પાપને ગાળે-નષ્ટ કરે તે મંગળ છે.’ મમ્ અને ગલ. ગલ એટલે ગાળે. મમ એટલે પાપ. એને મંગળ કહે છે. ‘અથવા સુખને પ્રાપ્ત કરે છે.’ મંગ-સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ‘લાવે તે મંગળ છે.’ શાંતિના સુખને પ્રાપ્ત કરે અંદરમાંથી એ મંગળ છે, કાં અશાંતિનો નાશ કરે. બે એક જ વાત છે. અસ્તિ-નાસ્તિથી અનેકાંતમય મંગલિક કર્યું. ભગવાન આત્મા અનાકુળ શાંતરસવાળો એના તરફની શાંતિની પ્રાપ્તિ એ મંગલ થઈ ગયું, અને અશાંતિનો નાશ એ મમ્-ગળ થઈ ગયું. મમ્-ગળ. સમજાણું? એમ કહીને મંગલિક કર્યું.

‘જેઓ અનાદિ પ્રવાહથી પ્રવર્તતા...’ અનાદિ પ્રવાહથી પ્રવર્તતા ‘(ચાલ્યા આવતા) થકા અનાદિ પ્રવાહથી જ પ્રવર્તતા (-ચાલ્યા આવતા) સો સો ઈન્દ્રોથી વંદિત છે.’ ભગવાન પણ અનાદિ કાળથી ચાલ્યા આવતા છે અને સો સો ઈન્દ્રો પણ અનાદિ કાળથી એને વંદન કરતા આવે છે. આહા..હા..! પહેલા અનાદિના. અનાદિ.. અનાદિ... અનાદિ કોને કહેવું? એ તો બધી વાતું જ અલૌકિક છે. દ્રવ્ય પહેલું ક્યુ? દ્રવ્યની પર્યાય પહેલી કઈ? છે એમ ને એમ ભંડાર ભર્યો છે. ભગવાન પણ અનાદિના પ્રવાહે ચાલ્યા આવે છે. અને એના વંદનાર અનાદિ પ્રવાહથી પ્રવર્તતા સો સો ઈન્દ્રોથી વંદિત છે. કહો, સમજાણું? એને યાદ કરીને વંદના કર્યું જુઓ!

‘એમ કહીને સદાય દેવાધિદેવપણાને લીધે...’ સદાય દેવાધિદેવપણાને લીધે ‘તેઓ જ (જિનો જ) અસાધારણ નમસ્કારને યોગ્ય છે એમ કહ્યું.’ લ્યો! એવા વીતરાગ અસાધારણ અસાધારણ નમસ્કારને યોગ્ય તો એ કહ્યું. કહો સમજાણું? નીચે સો ઈન્દ્રોની વ્યાખ્યા કરી છે. ‘ભવનવાસી દેવોના ૪૦ ઈન્દ્રો, વ્યંતર દેવોના ૩૨, કલ્પવાસી દેવોના ૨૪, જ્યોતિષ્ક દેવોના ૨ સૂર્ય ને ચંદ્ર, મનુષ્યોનો ૧ અને તિર્યચનો ૧- એમ કુલ ૧૦૦ ઈન્દ્રો અનાદિ પ્રવાહરૂપે ચાલ્યા આવે છે.’ એ ભગવાન દેવાધિદેવ અનાદિ પ્રવાહથી ચાલ્યા આવ્યા છે. સો ઈન્દ્રો અનાદિ પ્રવાહથી આમ... આહાહા...! પ્રવાહ લીધો બેયનો જુઓને. કેટલું લંબાવ્યું છેને. અનાદિથી ચાલ્યા આવેલા વીતરાગો. એને અનાદિથી સો ઈન્દ્રો પૂજતા આવ્યા (છે). એ જ પૂજવાને લાયક, નમસ્કારને લાયક (છે). એમ કરીને ગાથાની શરૂઆતનું મંગલિક કર્યું છે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

કારતક વદ ૮, રવિવાર, તા. ૮-૧૨-૧૯૬૩

ગાથા-૧, પ્રવચન-૩

આજે કુંદકુંદાચાર્યદેવની આચાર્ય પદની તીથિ છે. ઈતિહાસમાં પોષ વદ આઠમ છે. એ આપણે માગશર વદ આઠમ. એમને આ ભરતક્ષેત્રમાં આચાર્યપદની પદવી મળી. ગૌતમસ્વામી પછી એમનું નામ લેવાય છે ને? મંગલં ભગવાન વીરો, મંગલં ગૌતમો ગણી, મંગલં કુંદકુંદાર્યો. એમનું આ આચાર્યની પદવીનું મહાન પદ જેણે જૈનશાસનનો દોર હાથમાં લીધો આજ. જૈનશાસનને માથે રક્ષક તરીકે ભગવાનનું શાસન શું છે એને સંભાળ તરીકે આચાર્યપદનું આ સ્થાન એમને મળ્યું. એમણે કરેલા શાસ્ત્રો, તે ભગવાન પાસે ગયા હતા ત્યાંથી આવીને આ બધા શાસ્ત્રો રચ્યા. એમાં આ પહેલું જુઓ! મંગલિકમાં જ પહેલી ગાથા આવી છે આપણે.

ટીકા થઈ છે જુઓ. ફરીને ટીકા. પહેલી ગાથામાં ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય વંદન કરે છે. કોને વંદન કરે છે? ‘અહીં અથ અત્ર’ ... શબ્દ છે ત્યાં મૂળ પાઠમાં. કોઈ ઠેકાણે ‘અથ’ શબ્દ મંગલિકને અર્થે પણ વાપરવામાં આવ્યો છે અને કોઈ ઠેકાણે અથ એટલે શરૂઆત પણ હશે. આપણને કાંઈ ખબર પડે નહિ. આમાં અર્થ નથી કર્યોને એટલે. સમયસારમાં કર્યો છે. અથ એટલે સમય કર્યો ને જયચંદ્ર પંડિતે. બધે ઠેકાણે ‘અથ’ શબ્દ આવે છે. ત્યાં એમ કર્યો એટલે આપણે બધે ઠેકાણે મંગલિકને અર્થે શબ્દ લેવો. કહો, સમજાણું કાંઈ? પહેલો શબ્દ છેને? ‘અથ’ સંસ્કૃતમાં છે. મંગલિકને અર્થે. ‘અત્ર’ એટલે અહીંયાં.

‘(આ ગાથામાં) જિનોને નમસ્કાર હો’ વીતરાગને નમસ્કાર હો. એમ કુંદકુંદાચાર્યદેવ પહેલી ગાથામાં કહે છે. ‘એમ કહીને શાસ્ત્રની આદિમાં જિનને ભાવનમસ્કારરૂપ...’ વીતરાગ પરમાત્મા જેની નિર્વિકલ્પ પૂર્ણ દશા પ્રાપ્ત જેને થઈ ગઈ છે એવા ભગવાનને ભાવનમસ્કાર. અરાગી પરિણામ વડે આત્મામાં નમન તેનું નામ ભાવનમસ્કાર. એ ‘ભાવનમસ્કારરૂપ અસાધારણ મંગળ કહ્યું.’ પાંચ મિનિટમાં (કેટલી) વાત ચાલી ગઈ. સમજાણું કાંઈ? મુદ્દાની વાત ચાલી ગઈ. અસાધારણ મંગળ કહ્યું. કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :— અસાધારણનો અર્થ?

ઉત્તર :— અસાધારણ એટલે અલૌકિક મંગળ, અદ્ભુત મંગળ, બીજું એવું નહિ એવું મંગળ. આપણે તો આજથી મંગળ શરૂ કર્યું અહીં તો. પહેલો જ અર્થ કર્યો. અહીં ‘અથ’ છે, જોયું! આ બધે ઠેકાણે ‘અથ’ પડ્યો છેને, બધે ‘અથ’ શબ્દ પડ્યો છે.

‘(આ ગાથામાં)...’ શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં જિન ભગવાનને અસાધારણ અને અલૌકિક. વિકલ્પથી નમસ્કાર કરવો એ પુણ્યનો વ્યવહાર નમસ્કાર છે પુણ્યરૂપ. આ વીતરાગ સ્વભાવ એ પોતાનું વીતરાગ વિજ્ઞાનઘન, એમાં નમન એને જ વીતરાગનો ખરેખર નમસ્કાર કહેવામાં

આવે છે. કહો, સમજાણું? વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ, જુઓ! કુંદકુંદાચાર્યદેવ આચાર્ય પદની પદવી પ્રાપ્ત થઈને આ શાસ્ત્રો બધા રચ્યા. એની અંદર પહેલું આ કહ્યું, ભગવાનને નમસ્કાર. કેવા છે ભગવાન? હવે અહીં ખુબી (છે).

‘જેઓ અનાદિ પ્રવાહથી પ્રવર્તતા (-ચાલ્યા આવતા) થકા...’ તીર્થકરો, વીતરાગો અનાદિ કાળથી પ્રવર્તે છે. પહેલા આ વિશ્વમાં તીર્થકર કેવળી વીતરાગ નહોતા, પહેલા નહોતા અને પછી થયા એમ નથી. પહેલા ક્યા હશે ત્યારે તીર્થકર હવે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ... ક્યાંથી કાઢે? અનાદિ છે એમાં પહેલો ક્યાંથી કાઢે? અનાદિ. સંસાર પણ અનાદિ, તીર્થકરો અનાદિ, કેવળજ્ઞાની અનાદિ, સાધક અનાદિ, બાધક અનાદિ, મિથ્યાત્વ અનાદિ, સમ્યક્ અનાદિ જગતની અંદર પ્રવાહરૂપે ચાલ્યા આવે છે. અનાદિ વસ્તુ છે એમાં પહેલું કોને કહેવું?

‘જેઓ અનાદિ પ્રવાહથી પ્રવર્તતા...’ ઓહો...! અનંત તીર્થકરોને સ્મર્યા છે. આત્મા પણ અનાદિનો છે. શુદ્ધ ચિદાનંદઘન એમ ને એમ અનાદિ છે. એમ એની પર્યાયની પ્રામિવાળા વીતરાગ પણ અનાદિ કાળના છે. અનાદિ કાળનું જ્ઞાન... જુઓ! આ શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજ કહે છે, એ અનાદિના ચાલ્યા આવતા તીર્થકરનું અમને જ્ઞાન છે. કહો, છન્નસ્થ પણ જાણી શકે છે. કેવળી તો જેમ છે એમ અનાદિનું અનાદિ જાણે, અનંતને અનંત જાણે. કાંઈ અનાદિને આદિ જાણે? અનાદિ છે. શ્રુતજ્ઞાનમાં આવી ગયું છે. શ્રુતજ્ઞાનમાં આવ્યું કે અનાદિ પ્રવાહથી તીર્થકરો ચાલ્યા આવે છે એનું અહીં જ્ઞાન થયું છે. જ્ઞાન ન થયું હોય તો અનાદિ ચાલ્યા આવતાને કેમ વંદન શી રીતે કરે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કેવળીની અપેક્ષાએ આદિ હોય. એ વળી કેવું?

અનાદિ કાળથી ચાલ્યા આવતા... સર્વજ્ઞ ભગવાનના જ્ઞાનમાં એમ આવ્યું છે. અનાદિ કાળથી સર્વજ્ઞો ચાલ્યા આવે છે. શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ એમ આવ્યું અહીંયાં. જુઓ! અનાદિ પ્રવાહથી. આહાહા..! અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... અનાદિ તીર્થકરોની હાર. આદિ નહિ એવી અનાદિ તીર્થકરોની હાર. બધાને જ્ઞાનના લક્ષમાં લઈ અને ઉદ્ધસિત પરિણામે વંદન કરે છે.

એક પણ બોલ વીતરાગનો છે એ વસ્તુના સ્વભાવને બતાવનાર છે. અનાદિ છે એમાં પ્રશ્ન શું? કે પહેલો કોણ? પણ પહેલો હોય ક્યાંથી? અનાદિ પ્રવાહથી (ચાલ્યા આવે છે). પાણીનું પૂર જેમ એક પછી એક પછી એક ચાલ્યું જાય છે, એમ અનંતા તીર્થકરો અનાદિ પ્રવાહથી પ્રવર્તતા, તે તે કાળે પ્રવર્તતા થકા, અનાદિ પ્રવાહથી પ્રવર્તતા સો સો ઈન્દ્રોથી વંદિત છે. બેય વાત કરી. અનાદિ પ્રવાહથી વીતરાગો ચાલ્યા આવે છે. અનાદિ પ્રવાહથી

સો સો ઈન્દ્રો એમને વંદન કરતા આવે છે. બેય અનાદિ છે. કહો, સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..! એ અનાદિને ખ્યાલમાં લેનાર જેની જ્ઞાન પર્યાય, અનાદિ પ્રવાહના તીર્થકરોને સો સો ઈન્દ્રો અનાદિ કાળથી વંદન કરતા આવે છે. કેટલા અનંત ઈન્દ્રો અને અનંત તીર્થકરો આદિ વિનાના. એને જેણે જ્ઞાનમાં લીધા એ જ્ઞાનની પર્યાયની અચિંત્યતા અને મહત્તા અને મોટપ કેટલી! ...ભાઈ! બરાબર છે?

ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય જંગલમાં બિરાજતા હશે અને જ્યાં આમ કલમ ચાલી. કલમ એટલે ઓલા તાડપત્ર ઉપર સળીથી કાણા પાડતા હશે અક્ષરના. તે દિ' તો ક્યાં હતું? બે હજાર વર્ષ પહેલાની વાત છે. 'ઇન્દ્રશતવન્દિતેભ્ય' પહેલો શબ્દ છેને? અહો! સો ઈન્દ્રોથી વંદનીક. સો પણ અનાદિના અને તીર્થકરો અનાદિના. ઓહો...! જેના જ્ઞાનની વર્તમાન દશામાં અનંત અનંત આદિ વિનાના તીર્થકરને સો સો ઈન્દ્રો, પ્રવાહે અનંત સો ઈન્દ્રો થયા. પ્રવાહે અનંત તીર્થકરો થયા. એ બધાને લક્ષમાં પણ લીધા. લક્ષમાં લીધા કે નહિ? જ્ઞાનની પર્યાયમાં આવી ગયા કે ગુણમાં આવ્યા છે? પર્યાયમાં, પ્રગટ પર્યાય(માં). એવી એક સમયની શ્રુતજ્ઞાનની પર્યાય એમાં એટલા સમાય. ઓહો..! એ રાગ વિનાની પર્યાય થાય એ પર્યાયમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોક સમાય. અને એવી અનંત પર્યાયનો પિંડ આત્માનો એક ગુણ. એવા એવા અનંત ગુણનો પિંડ એક વસ્તુ—દ્રવ્ય. ઓહો..! એકલો સ્વભાવ, નિર્વિકલ્પ સ્વભાવનું જ વર્ણન કર્યું. સમજાય છે કાંઈ?

અનાદિથી પ્રવર્તતા તીર્થકરો. ભગવાન! તમે આદિ તો જાણી નહિ. તો ક્યાંથી જ્ઞાન થઈ ગયું તમને? જેમ છે એમ અનાદિ છે અને અનાદિનું જ્ઞાન (થયું). અહીં જ્ઞાન થયું માટે ત્યાં આદિ થઈ જાય એમાં એમ નથી. અને અનાદિનું જ્ઞાન જ્ઞાનમાં અનાદિરૂપે ન હોય અને જ્ઞાન આદિરૂપે જાણે તો જ્ઞાન ખોટું. જેવું જ્ઞેય અનાદિનું છે તેમ જ્ઞાન પણ એને એ જ પ્રમાણે જ્ઞાનમાં જાણ્યું. આ જુઓ તાકાત આત્માના જ્ઞાનની દશાની. એમાં રાગની ક્યાં માંડવી? દેહની, વાણી, મનની ક્યાં માંડવી? રાગની તાકાત શું? દેહની તાકાત શું? જડની તાકાત શું? ભગવાન આત્મા વસ્તુ તરીકે આત્મા, એનો જ્ઞાન એક ગુણ, એની એક સમયની અલ્પજ્ઞની, છન્નસ્થની શ્રુતજ્ઞાનની પર્યાય મતિજ્ઞાનપૂર્વક. એ જ્ઞાનમાં અનાદિ તીર્થકરોને વસાવ્યા. નિઃશંકપણે જ્ઞાન થઈ ગયું છે. અને અનાદિના સો-સો ઈન્દ્રો એને વંદે છે, વંદન કરે છે. જુઓને ઈન્દ્રો પણ પૂરા સો થઈ ગયા.

'સો સો ઈન્દ્રોથી વંદિત છે. એમ કહીને સદાય દેવાધિદેવપણાને લીધે...' ઓહો..! સદાય દેવાધિદેવપણાને લીધે. અનંત કાળથી દેવાધિદેવપણું વીતરાગને પ્રગટેલું અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... જ્ઞેનો પ્રવાહ નહિ. પ્રવાહ એટલે શરૂઆત નહિ. એવા 'સદાય દેવાધિદેવપણાને લીધે...' 'અનાદિનૈવ સંતાનેન પ્રવર્તમાનૈરિન્દ્રાણાં શતૈર્વન્દિતા' 'સર્વદૈવ' 'સર્વદૈવ' છેને. ટીકા પહેલી. 'સદાય દેવાધિદેવ...' દેવાધિદેવ. એ

દેવો સો છે ને એ દેવ છે. આ તો દેવાધિદેવ. ગણધર દેવ પણ એનાથી આ દેવાધિદેવ. એ બધી સિદ્ધિ કરી. ગણધરો અનાદિ, ઈન્દ્રો અનાદિ, તીર્થકરો અનાદિ. એવા 'સદાય દેવાધિદેવપણાને લીધે તેઓ જ...' આ વીતરાગ સ્વભાવ જેને પૂર્ણ પ્રગટ્યો, સર્વજ્ઞ પરમાત્મા અનંત ચતુષ્ટય જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ અને વીર્ય (પ્રગટ્યું) એવા ભગવાન સર્વજ્ઞ પ્રભુ, 'તેઓ જ (જિનો જ) અસાધારણ નમસ્કારને યોગ્ય છે...' એ જ અસાધારણ નમસ્કાર... અસાધારણ એટલે ભાવ અલૌકિક ધાર્મિક નમસ્કાર. લૌકિકમાં તો અમથા સાધારણ નમસ્કાર ચાલે છેને? આ તો અસાધારણ ભાવનમસ્કારને યોગ્ય છે એમ કહ્યું. એ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ અસાધારણ નમસ્કારને યોગ્ય છે. અમૃતચંદ્રાચાર્ય મહારાજ ટીકા કરનાર. મૂળ શ્લોક કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજનો છે. એટલી વાત તો આવી હતી પરમ દિ' શરૂ કરતાં.

હવે 'જેમની વાણી...' એ તીર્થકરો કહ્યા. દેવાધિપણાને કારણે અસધારણ નમસ્કારને યોગ્ય છે. 'જેમની વાણી...' જેમની વાણી. ભાષા જુઓ! વાણી છે જડ અને આત્મા છે ચૈતન્ય. પણ નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધે જેમની વાણી એમ કહેવામાં આવે છે. ઓહો..! જેમની વાણી દિવ્યધ્વનિ ત્રણ લોકને... કેવી વાણી છે? અહો..! અનાદિ કાળના તીર્થકરો, એની વાણી કેવી છે અનાદિની? વાણી.

'ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય લોકવર્તી સઘણાય જીવસમૂહને...' ત્રણ લોકમાં... લોક ત્રણે આખા લીધા. અને તેમાં વર્તતા સઘણાય જીવસમૂહ. ત્રણ લોક લીધા એમાં વર્તતા બધા જીવસમૂહ 'સઘણાય જીવસમૂહને-નિર્બાધિ વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિનો ઉપાય કહેનાર હોવાથી હિતકર છે,...' અહીં તો બધા જીવસમૂહને લીધો. આહાહા..! એક કોર અનંત તીર્થકર, એની વાણી, ત્રણ લોકમાં રહેલા બધાય જીવસમૂહને કેવી (છે)? જુઓ! ન્યાય મૂક્યો આખો. 'નિર્બાધિ વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિનો ઉપાય કહેનાર હોવાથી...' ઓહો..!

વિશુદ્ધ ભગવાન આત્મા નિર્મળાનંદ, શુદ્ધ જ્ઞાયકભાવ વીતરાગ સ્વભાવ વસ્તુ આત્મા, એવા વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિ અનુભવનો ઉપાય નિર્બાધિ રીતે કહેનાર છે. વીતરાગની વાણી આત્માના ઉપાયને નિર્બાધિરૂપે કહી શકવાવાળી છે. બીજાની વાણી એવી હોઈ શકે નહિ. કહો, સમજાય છે કાંઈ? આ તો નમો અરિહંતાણું પદને ઓળખે નહિ. એ તે પદ કેવું અને કેવું છે? પ્રવચનસારમાં એમ લીધું કે હું નમસ્કાર કરનાર કોણ? અને નમસ્કાર કરવા લાયક કોણ? એમ કરીને ત્યાં લીધું. અહીં આ રીતે લીધું.

અનાદિ તીર્થકરોની જે વાણી નિર્બાધિ, નિર્દોષ, અપ્રતિહત વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિ. એમ. એની વાણી ફરે નહિ. જગતના જીવને સમૂહને વિશુદ્ધ આત્મ.. બસ! આ કહ્યું? ત્યારે આ છ દ્રવ્ય ને પંચાસ્તિકાય અને નવ તત્ત્વ ને બધું કહ્યું નહિ? એય..! દેવાનુપ્રિયા! આ માટે કહ્યું હતું. એ બધી ષટ્ દ્રવ્યની વસ્તુ ભગવાને કીધી. નવ તત્ત્વ કહ્યા, પંચાસ્તિકાય

કહી લોકલોક કહ્યા, ત્રણ કાળ ... એમાં આ કહ્યું છે. નિર્બાધ વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વ ચિદાનંદ મૂર્તિ નિર્મળાનંદ છો. અહો...! એકલો જ્ઞાનઘન આનંદ છો. એવો વિશુદ્ધ આત્માનો સ્વભાવ, આત્માનું તત્ત્વ એની ઉપલબ્ધિ—અનુભવ, એનો ઉપાય કહેનાર હોવાથી. એનો ઉપાય ભગવાનની વાણીમાં જ છે. બીજે હોઈ શકે નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ? એ આચાર્યો ને ગણધરો ને બધું એમના કહેલાના અનુભવથી પોતે કહે છે. આ વાણી એવી છે. જુઓ! વજન એટલું આપ્યું.

નિમિત્તરૂપે એનામાં કહેલો ભાવ શું છે એમાં? આ કહેનાર તેનો અર્થ એ છે કે વાણીમાં એ કહ્યું એવું ઓલા પામે છે. જીવો સાંભળનારા એમાંથી એ તારવે છે. વીતરાગની વાણીમાં નિર્બાધ વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વના અનુભવની પ્રાપ્તિ, એનો ઉપાય છે. સાંભળનારા એ રીતે એમાંથી ઉપાય તારવે છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ક્યાં સાંભળી હતી? સાંભળી નથી એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા. શ્રુત, પરિચિત અનુભૂતા બધી કામભોગ કથા. એમાં સાંભળતા રાગ ઠીક છે, આ છે. પોતાની રુચિથી સાંભળેલું. વીતરાગ કહે છે એ ન્યાયથી સાંભળ્યું નથી. કહો, સમજાણું આમાં? આ તો મહા સિદ્ધાંતો મોટા પરમ આગમ મંત્રો છે. પરમ મંત્રો. ઓહો...! એમાં કુંદકુંદાચાર્યની વાણી, અમૃતચંદ્રાચાર્યની વાણી. હાથ ધોઈ નાખ્યા આ ભરતક્ષેત્રમાં અત્યારે એવી અલૌકિક. સાક્ષાત્ તીર્થંકર જેવું પંચમ આરામાં ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યે કામ કર્યું. અમૃતચંદ્રાચાર્યે એના પેટ ખોલીને ગણધર જેવું કામ કર્યું. સમજાણું? જુઓ! અહીં ટીકા જુઓ ટીકા. પાવર એનો ફાટી જાય અંદરથી.

આત્મા 'નિર્બાધ વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની...' અનુભવને બતાવનાર ઉપાય એ વાણી છે. એ વાણીમાં આત્માનો અનુભવ કેમ થાય એ જ કહેવામાં આવ્યું છે. એ જ કહેવામાં આવ્યું છે. રાગ કેમ થાય? નિમિત્તને કેમ મેળવાય? નિમિત્ત કેમ છોડાય? એમ ન કહ્યું આમાં. દેવાનુપ્રિયા! એની રીતે આત્માને જરી રાગથી મોકળો કરીને સાંભળવું. શું (કહ્યું)? સમયસારમાં એમ કીધું, 'વંદિત્તુ સર્વ સિદ્ધે'—સર્વ સિદ્ધને શ્રોતાના જ્ઞાનમાં સ્થાપું છું, મારા જ્ઞાનમાં સ્થાપુ છું, તમારા જ્ઞાનમાં સ્થાપું છું. સાંભળ પછી. સિદ્ધ સમાન છું એમ કર લક્ષ, પછી સાંભળ સમયસાર. એમ કહે છે ત્યાં. ચંદુભાઈ! આ તો બાપા! પરમેશ્વરની વાણી અને પરમેશ્વરની વાત છે. આ તો ભગવાન થવાનો ઉપાય છે. ભગવાન થવાનો ઉપાય. ભગવાનને ઘરે ભગવાન થવાનો ઉપાય છે.

ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞદેવ પરમાત્મા અનંત વીતરાગો થયા, અનંતની એક જાતની વાણી. ભાઈ! આ તો એમ કહ્યું પાછું. એમ નહિ કે કોઈ તીર્થંકરે કાંઈ કહ્યું, કો'કે કાંઈ કહ્યું. અરે...!

તીર્થંકરો જ્યારે આમ કહ્યું તો પછી આચાર્ય, મુનિ, ગણધરો વળી બીજી રીતે કહે એમ કેમ હોઈ શકે? સમજાય છે કાંઈ? અનંત વીતરાગોની વાણી એ નિર્બાધ આત્મતત્ત્વ જ્ઞાયકસ્વરૂપ એની ઉપલબ્ધિ, અનુભવ, એની પ્રાપ્તિ એટલે કે મુક્તિ. એનો ઉપાય — કારણ આત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિ એટલે પ્રાપ્તિ, એનો ઉપાય એટલે મોક્ષમાર્ગ. પ્રાપ્તિ મોક્ષ છે. ઉપલબ્ધિ આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ, ઉપલબ્ધિ મોક્ષ એનો ઉપાય કહેનાર હોવાથી. લ્યો એમાંથી વળી બે નીકળ્યું. કહો, સમજાણું કાંઈ? મોક્ષનો માર્ગ કહેનાર હોવાથી. બીજી રીતે કહીએ. આહાહા..! ‘હિતકર છે,...’ માટે હિત કરવાનું છે. એ વાણી હિતકર છે. સાંભળને.

વચનામૃત વીતરાગના પરમ શાંતરસ મૂળ,
ઔષધ જે ભવરોગના પણ કાયરને પ્રતિકૂળ.

શ્રીમદ્દે વચનને અમૃત કહી દીધા. ‘વચનામૃત વચનામૃત વીતરાગના...’ એકલો આત્મા અમૃતની પૂર્ણ પ્રાપ્તિરૂપી મોક્ષ. મોક્ષને અમૃત કહેવાય છે. મોક્ષને અમૃત કહેવાય છે. આત્માનું અમૃત પૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય એ મોક્ષને અમૃત કહેવાય છે. ન મરે એવું અમૃતપાણું જ્યાંથી ફરીને અવતાર નહિ. એવી અમૃત આત્માની પ્રાપ્તિ, આ એનો ઉપાય કહેનાર ભગવાનની વાણી છે.

‘વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિનો ઉપાય કહેનાર હોવાથી...’ રાગ કેમ મળે? એનાથી પુણ્ય કેમ થાય? એમાંથી ઈન્દ્રપાણું કેમ મળે? આ તીર્થંકરપાણું કેમ મળે? એમ આમાં નથી કહે છે. ઓહો..! આહાહા..! ટીકા પણ તે ટીકા! દિગંબર સંતોએ જગતમાં અમૃત રેડ્યા છે અમૃત. પણ લોકોને પોતાની દષ્ટિ મૂકીને... મૂકીને એટલે બે અર્થ. દષ્ટિ રાખીને વાંચે અને કાં દષ્ટિ મૂકીને વાંચે. અને કાં પોતાની દષ્ટિ મૂકીને એટલે રાખીને વાંચે તો સમજાય નહિ. કાં પોતાની દષ્ટિ મૂકીને વાંચે એટલે રોકીને વાંચે. શું કહે છે વીતરાગ? ત્રિલોકનાથ એણે ભગવાને કહ્યું એવું અનંતા ગણધરોએ કહ્યું. અનંતા આચાર્યોએ, અનંતા મુનિઓએ, અનંતા ઉપાધ્યાય, અનંતા સાધુ, અનંતા સમકિતી અને અનંતા શ્રાવકો. કહો, સમજાય છે કાંઈ?

જુઓ! આ કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજનો આચાર્ય પદવીનો દિવસ છે. શાસનના નાયક. સમજાણું? પહેલી વાત કહેવાઈ ગઈ ઘણી. તમે આવ્યાને પાંચ મિનિટ મોડા. પહેલું ઘણું કહેવાઈ ગયું. કહો, સમજાણું કાંઈ? અહીં તો એક મિનિટ ખોટી થાય તો બધું જાય એવું છે. શરૂઆત ક્યાંથી થઈ અને પૂરું ક્યાં થાય. કહો, સમજાણું આમાં? આહાહા..! એવા આચાર્યને પદવી મળી હતી ત્યાં. એ ત્યાં બધા ભેગા થઈને ઓલું કર્યું (એ) નહિ, એ તો કુદરતી પદ લઈને આવ્યા હતા અંદરથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પછેડો શું ઓઢાડે? પછેડો મુનિને હોય? એ તો અંદર એટલી ક્ષયોપશમની લાયકાતની પવિત્રતાની ધારા પ્રગટ કરીને આવેલા. દુનિયા પોકાર કરતી આવે કે ઓહો..!

આચાર્યને લાયક છે... આચાર્યને લાયક છે. આ બધા પૈસા ખર્ચાને ભેગા થઈને હો..હો.. કરે એ વાત નથી ત્યાં. ભાવલિંગી સંત પરમેશ્વર પદમાં ભળ્યા હતા. આહાહા..! ત્રણ કષાયનો નાશ એટલી વીતરાગતાની પ્રાપ્તિ. એવા અમૃતના ઘોલનમાં અનુભવમાં પડ્યા છે ચારિત્રમાં. એવાને તે આચાર્ય કહે. અમે તો આત્મા છીએ. સમજાણું? અમે તો વીતરાગી પરિણતિએ પરિણમેલા સંત મુનિ છીએ. અમારા સ્વરૂપમાં આ રાગ કે આ અમે કે આ તમે છે નહિ. અને પુણ્યની પ્રકૃતિ પણ એની શી વાત!

જેને ભરતક્ષેત્રમાં જન્મ અને મહાવિદેહમાં ભગવાનના ભેટા. આહાહા...! એની પવિત્રતાની શું વાત કરવી! એના પુણ્યની શું વાત કરવી! તીર્થકરની જેમ પવિત્રતા અને પુણ્ય બેય મોટા. એવા જ કોઈ મેળ એમને બેય મોટામાં આવી ગયા. સમજાણું? બાહુબલીજી આમ જ્યાં બિરાજે છે ત્યાં. શ્રવણબેલગોલા. આમ. એક જણે પૂછ્યું કે મહારાજ! દોઢ-દોઢ કલાક શું જોયું એમાં? ત્રણ દિ' દોઢ-દોઢ કલાક ત્યાં (બેઠા હતા). એમાં એક વીતરાગતા દેખાય છે અને બીજું દેખાય છે અલૌકિક પુણ્ય. બે દેખાય છે, કીધું, એમાં. આમ પૉ ફૂટની. ગયા છો કે નહિ કોઈ દિ'? એય..! દેવાનુપ્રિયા! એકલા? બીજા સાથે નથી ગોઠતું. ... જોર હોય ને એને બીજાની સાથે ન ગોઠે. એ એકલું એકલું ફરે બહુ. ત્યાં પૉ ફૂટ પ્રતિમા છે. પૉ. આમ જુઓ તો. ઓહોહો..! ઈ તો આમ જાણો. સાક્ષાત્ જાણો વીતરાગપણું આમ જાણો અંદર ઘોળાતું હોય અને બહારમાં જુઓ તો પુણ્ય. એની આમ આંખ, નાક, એનું ટેરવું, એક એક ભાગ દેખો તો એવો કોઈ કારીગર બનવાની કોઈ સ્થિતિ ઊભી થઈ ગઈ. કારીગર શું બનાવે, એ તો બનવા કાળે એ પરમાણુના સ્કંધની પર્યાય જ એવી પરિણમવાની હતી. આમ જુઓ તો અંદરથી જાણો ભગવાન ઊભા સાક્ષાત્. મોટા પરદેશના માણસો આવે છેને એ પણ એકવાર દેખીને (થંભી જાય છે). જવાહરલાલ ગયા હતા અને એની દીકરી ગયા હતા ત્યાં. આમ પોણો કલાક જોઈને. નગ્ન મૂર્તિ છે તદ્દન. બહારનું આખું શરીર નગ્ન. આહાહા..! એ બોલી ગયા. નહિતર એ ક્યાં બરોબર સમજવા જેવું છે. આમાં તો વીતરાગતા દેખાય છે. નગ્ન છેને. ગયા છો ભાઈ તમે? ગયા નથી? સ્થાનકવાસીમાં જન્મ્યા હોય એણે ક્યાંથી સાંભળ્યું હોય. એકલી વીતરાગતા. એના વાળમાં, ગુચ્છમાં, આંગળીઓમાં આમ જુઓ તો એ તો એકલું પુણ્ય તરે છે બહાર. અંદરમાં જાણો વીતરાગતા એકલી. એવો દેખાવ.

અહીં કહે છે ભગવાનની વાણી. ઓહોહો..! ધ્વનિ છૂટે જ્યાં વાણી. પૂર્ણ પદની પ્રાપ્તિ કરવાના વિકલ્પો હતા ને એમને? જ્યારે તીર્થકરગોત્ર બાંધ્યું ત્યારે. એટલે એ વાણીના ફળમાં જે બંધન પડ્યું એ ધ્વનિ જ આત્માની પૂર્ણતા પ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત થાય એવી જ એની વાણી હોય. એ ક્યાં (વિકલ્પ) કરે છે કે હું વાણી કરું, હું બાધું એવું છે? એ બાંધે શેનું? પણ અંતરમાં વીતરાગ વિજ્ઞાનઘન ઘોળાય છે જ્યારે સમ્યક્દર્શનમાં પહેલાં, ત્યારે વિકલ્પ ઉઠ્યો હતો. તીર્થકરપણાના બંધનું કારણ ઉઠ્યો. એ તો એ દ્રવ્યને હોય. બીજો કોઈ બાંધવા માગે

તો બંધાય નહિ. એ તો એ દ્રવ્ય જ અનાદિનું જેનું હોય એને એવો વિકલ્પ આવે. સમજાય છે? એવો આવે અંદરમાં કે આહાહા..! આ આત્મા પૂર્ણ થઈ જાય, પૂર્ણ થઈ જાય. પણ પછી વ્યવહારથી એમ કહે છે કે જીવો જગતના આવું તત્ત્વ સમજે. એટલે વિકલ્પમાં મોક્ષમાર્ગની પોતાની પૂર્ણતાનો એ વિકલ્પ હતો અને બીજાને પણ મોક્ષમાર્ગ સમજાવવાનો વિકલ્પ હતો. એટલે એ વિકલ્પમાં રજકણો જ એવા બંધાઈ જાય કે ધ્વનિમાં એકલો મોક્ષમાર્ગ બતાવવામાં આવે. સમજાણું કાંઈ?

‘વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની...’ નિર્બાધ અનુભવનો. નિર્બાધ એમ પાછું. એ થયે જ છૂટકો. જે ભગવાન ઉપાય કહે સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો નિશ્ચય માર્ગ જે છે તે નિર્બાધ (છે). એને મોક્ષ થયે જ છૂટકો. સમજાણું કાંઈ? અરે..! અમારું શું થાશે? એ ભગવાનની વાણીમાં છે જ નહિ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? એ ચૈતન્ય પ્રભુ એ પોતાના સ્વભાવને ઘોળતો ઊભો થયો. એના વિકલ્પમાં એ આવ્યું અને એનું બંધન પડ્યું અને ધ્વનિ છૂટી વાણી. એને ક્યાં વાણી છોડવી છે અને વાણી કરવી છે? ભગવાનને ક્યાં વાણી હતી? એ તો અરૂપી જ્ઞાનઘન છે. એના નિમિત્ત સંબંધમાં પણ વાણીનો એવો ઘોઘ નીકળ્યો કે જે નિર્બાધ વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વના અનુભવ પ્રાપ્તિ સિદ્ધપદ એનો ઉપાય કહેનાર હોવાથી. એ સિદ્ધપદના ઉપાયનો કહેનાર હોવાથી, એ મોક્ષનો માર્ગ કહેનાર હોવાથી. સમજાણું કાંઈ?

‘હિતકર છે,...’ એટલો શબ્દ મૂક્યો. છેને? ‘ત્રિભુવનહિત’ ‘ત્રિભુવનહિત’ એટલો અર્થ કર્યો. ત્રણ ભુવનમાં રહેલા જીવોના હિતકર વાણી છે. ઓહોહો..! અરે.. ભગવાન! પણ ત્રણ ભુવનમાં તો બીજા ઘણા રહે છેને. નિગોદ ને.. અરે..! ગમે તે રહે નહિ. વાણી તો હિતકર જ છે. સાંભળ! સમજાણું કાંઈ? એનો અર્થ કર્યો છે એ લ્યો. ‘ત્રિભુવનહિત’ એટલો અર્થ કર્યો. ‘ઇન્દ્રશતવન્દિતેભ્ય’ એ પહેલો અર્થ થઈ ગયો. શાંતિથી એકવાર વાંચે ને સાંભળે ને તો એના રોમરાય પ્રદેશના ઊભા થઈ જાય. પ્રદેશના રોમરાય હોં! આ રોમ તો જડ છે.

મુમુક્ષુ :- આત્મપ્રદેશ ખુલી જાય.

ઉત્તર :- આત્મ પ્રદેશમાં અંદર થાય કે આહાહા...! એકલો આમ વિજ્ઞાનઘન ચૈતન્ય છે. એને ખીલવવાનો માર્ગ ભગવાને બતાવ્યો છે. એની વાણીમાં તો ખીલવાનો માર્ગ જ એક આવ્યો છે. કેમ પુણ્યનો બંધ પડે અને કેમ વ્યવહાર આવે અને વ્યવહાર કેમ થાય. એ બધું જ્ઞાનમાં. આ મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો જ્ઞાનમાં. જ્ઞાન મોક્ષમાર્ગ, દર્શન મોક્ષમાર્ગ... એમાં એ બધું જ્ઞાન આવી જાય છે. નવું કરવું પડતું નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! હિતકર છે. પરમ હિત છે. એમ લીધું છેને ટોડરમલજીએ. પરમહિત છે. નિર્જરા હિતનું કારણ છે, સંવર ઉપાદેય છે, આસ્રવ હેય છે, બંધ અહિતકર છે, મોક્ષ પરમહિતકર છે. એમ સાતેય તત્ત્વના બોલ ટોડરમલે મોક્ષમાર્ગપ્રકાશકમાં ઉતાર્યા છેને.

અહીં તો આ હિતકર છે. સમજાણું? એ વાણી હિતકર છે. વાણીમાં મોક્ષમાર્ગ હિતકર

છે એમ બતાવ્યું માટે વાણી પણ હિતકર છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

હવે કહે છે ત્રીજો શબ્દ. ‘મધુર...’ મધુર. ઓહોહો..! કેવા છે? વીતરાગની વાણી મધુર મીઠી દ્રાક્ષ જેવી, અમૃત જેવી વાણી (છે). એલા આત્મા અમૃત હોય પણ આ વાણી અમૃત? સાંભળને, એ બતાવનારી અમૃત છે વાણી. ‘વચનામૃત વીતરાગના...’ કહ્યું ને. એના વચનામૃત વચનો જ અમૃત છે, જા. ભગવાન અમૃતને બતાવનાર આત્માનું તત્ત્વ અમૃત છે એ બતાવનાર વાણીને પણ અમૃત કહીએ છીએ.

કેવી છે વાણી? ‘પરમાર્થરસિક જનોનાં મનને હરનાર...’ ઓહો..! એ સમ્યજ્ઞર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની શાંતિના, સમાધિના રસીલા. પરમાર્થ પરમાર્થ સમ્યજ્ઞર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની શાંતિ અને સમાધિ એના રસીલા એવા જનોનાં મનને હરનાર હોવાથી. એવાના મનને પણ હરે છે. મન ખસીને આનંદમાં આવી જાય છે. ઓહોહો..! કહો, ચાર ચાર જ્ઞાનના રચનાર, અંતર્મુહૂર્તમાં પ્રગટ કરનાર. ચૌદ પૂર્વની રચનાના એક ક્ષણમાં રચનાર એવા ગણધરો પણ આમ સાંભળે તેથી પરમાર્થરસિક જનો છે. અતીન્દ્રિય શાંત આત્માનો રસ, સમ્યજ્ઞર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની એકતા, એવી જે સમાધિ, એવી જે નિર્વિકલ્પ શાંતિ, સમાધિ, એના રસીકજનો. કેમકે એની વાણીમાં એ મોક્ષમાર્ગ આવે છે. એવા જીવોને એ વાણી.. આહાહા...! મનને હરનાર હોવાથી. મન હરી લે છે. મનહર.

‘મધુર છે.’ મીઠી-મીઠી. ભગવાનની વાણી મીઠી. કહો, સમજાણું? એવી વાણી... આવે ને? સ્તવનમાં નથી આવતું? અભિનંદન (ભગવાન). શેરડી પિલાઈ મરીને રસ કાઢે છે, ભગવાનની વાણી આગળ તો. આહાહા..! પિલાઈને પણ રસ કાઢો, બાપા! વીતરાગની વાણીમાં બહુ મીઠાશ છે. દ્રાક્ષો જંગલમાં વઈ ગઈ. વીતરાગની વાણીની મીઠાશ આગળ શરમાઈને દ્રાક્ષો બહાર જંગલમાં વઈ ગઈ. અરે..! અમે અહીં શું ગામમાં ક્યાં રહીએ? વસ્તીમાં ક્યાં રહીએ? ભગવાનની મીઠાશની વાણી આગળ... આહાહા...! શેઠી! એ દ્રાક્ષના વેલા જંગલમાં વયા ગયા. ભગવાનની વાણીના વેલા જ્યાં દ્રાક્ષની પેઠે મીઠા મધુરા ફાલે છે એમાં અમારી શું કિંમત? ભાગો. એવું ભક્તિમાં આવે છે. અભિનંદનની સ્તુતિમાં અભિવંદનીય કોણ છે? અભિનંદનીય કોણ છે? એમ. કહો, સમજાણું આમાં?

‘પરમાર્થરસિક જનોનાં...’ એ આત્માના રસના રસિકજનોના. એમ કહે છે. રાગ ને પુણ્ય ને વિકારના રસિકજનોને વીતરાગની વાણી મધુર નહિ લાગે. એને તો (એમ થાય કે) આ શું કહે છે આ? કાંઈક અમને પુણ્ય થાય, પૈસા મળે, સ્વર્ગ મળે, ક્યાંક અમને સખનો શ્વાસ આવે બહાર દુઃખમાંથી. એવી વાત તો કરતા નથી. લ્યો, મોક્ષમાર્ગ, મોક્ષમાર્ગ (કરે છે). એ મોક્ષમાર્ગમાં સુખ છે. ક્યાંય બહારમાં સુખ છે નહિ. એવા જે પરમાર્થ સ્વભાવના રસીલા જીવ છે એને વીતરાગની વાણી મધુર લાગે છે. બાકી કાયરોને કટુ લાગે છે. લૂખલસ વાણી વીતરાગપણું બતાવનારી છે. મોક્ષમાર્ગ વીતરાગ છે. પૂર્ણ વીતરાગ થવાનો ઉપાય તે

વીતરાગમાર્ગ છે. અંદરમાં.

‘રસિકજનોનાં મનને હરનાર...’ એમ કરીને અજ્ઞાની જેને રાગનો રસ છે એને નહિ સારી લાગે. સમજાણું કાંઈ? આલાલા..! ‘પરમાર્થરસિક જનોનાં મનને હરનાર હોવાથી મધુર...’ મધુર... મધુર... કહો, સમજાણું? ઓલી આવે છે ને એક વાત નહિ? બાદશાહની નહિ? નુર. નુરજહાં. નુરજહાંની નથી આવતી? નુરજહાં રૂપાળી બહુ હતી. બહુ રૂપાળી. બહુ રૂપ રૂપ આમ બધું. દાગીના પહેરે તો શું કહે પણ શરીર જ એકલું દાગીના જેવું. એવું રૂપ. વખણાય બહુ. એક ફકીર. ફકીરના કાને પડી ગઈ વાત. જહાંગીર શું? જહાંગીરની રાણી નુરજહાં બહુ રૂપાળી છે. ફકીરે સાંભળેલું. બ્રહ્મચારી ફકીર. એ બારણા બંધ કરીને બેઠેલો બાદશાહ તળાઈ ઉપર. આમ ઢોલિયે. રાણી અને .. બેય. ઓલો ઉપરથી ઉતર્યો ફકીર. લોકો કહે છે કે આ બહુ રૂપાળી છે. રૂપાળી બહુ હતી. નુરજહાં. બીજી નહિ ઓલી? તાજમહલ નહિ? બીજી હતી. એ મુમતાઝ. એ બહુ તેજ. નુરજહાં. જગતની અંદરનું નુર-તેજ.

રૂપાળું પાછું હોં! ઘોળું જુદું અને રૂપાળું જુદું. ઘોળું છતાં રૂપ ન હોય. એની સુંદરતા અને કાળી છતાં સુંદરતા હોય. ભગવાન પાંચ રંગે હતા. પણ બધા સુંદર... સુંદર... સુંદર... એને રૂપાળું કહે છે. ઘોળું માટે રૂપાળું એમ નહિ. એની સુંદરતા એટલી હતી. બહુ સાંભળેલી. ફકીરે આમ જોયું. ફકીરે આમ આમ કર્યું. ઓલા એ કહ્યું, ક્યો સાંઈ? ક્યો એસા ક્રિયા? મૈને સુના થા કિ તારી રાણી બહુ રૂપાળી છે. મને દેખાતી નથી. સાંઈબાબા એ અમારી દષ્ટિએ તમે દેખો તો દેખાશે. તમારી દષ્ટિએ નહિ દેખાય. એ વિષયના અર્થોઓની દષ્ટિએ જુઓ તો તમને રૂપ દેખાશે. વિષયના અર્થો નહિ (હોય) તેને રૂપ નહિ દેખાય.

એમ વીતરાગની વાણી એ ચૈતન્યના રસિકને મધુરા લાગશે. પણ ચૈતન્યનો રસ નથી એને મધુરા નહિ લાગે. સમજાણું કાંઈ? સાંઈબાબા કહે છે, સાચી વાત છે તમારી. તમારી દષ્ટિમાં ફેર છે. એ તો બ્રહ્મચારીને હોય છેને ફકીરો કેટલાક. આમ ફિલસુફી કરે છે. ફિલસુફી ફકીર હોય છેને સુફી-સુફી. સુફી ફકીર વેદાંત જેવા માનનારા હોં! અનહલ હક. એક વસ્તુ છે. એક વસ્તુ. એક માનનારા છેને વેદાંત. વેદાંતની પેઠે. ઓલા હતા ને અનહલ હક કોણ? મનસુર-મનસુર. મનસુર .. અનહલ હક બોલતો જાય. શૂળીએ ચડાવ્યો. અરે..! તું કહે ખુદા.. કહે આ બધું નહિ. અનહલ હક એક ચીજ છે. વળી ભગવાન કર્તા, ઈશ્વર કર્તા આ ફલાણું-બલાણું. ઓલા કહે, અનહલ હક. શૂળીએ ચડાવ્યો. વિરોધીઓ તો ચડાવેને. ઈસુ ખ્રિસ્તને ચડાવ્યોને જેમ.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- .. અનહલ હક. બધું...

આ એક ભગવાન આત્મા હું જ એકલો સ્વતંત્ર પ્રભુ છું. સમજાય છે? શૂળીએ ચડાવ્યો

તોપણ વાણી—અવાજ નીકળી કે અનહલ હક. એક પરમાત્મા છે. એક પરમાત્મા. એ ખુદા કહે. કહો, સમજાણું?

અહીં ભગવાનની વાણીમાં એ મધુરાના ઘોઘ ફૂટ્યા. કહે છે, કોને સારા લાગ્યા? ‘પરમાર્થરસિક જનોનાં...’ પછી ભલે સ્ત્રીનું શરીર હો, પુરુષનું હો. સમજાય છે? પણ જેને આત્મા અંતર ઓહો...! અનાકુળ શાંત રસનું તત્ત્વ આખું એ ભગવાન આત્મા. આકુળતા, પુણ્ય-પાપ બધી એ ચીજમાં નથી. એવી જેને રસિકતામાં રસીલા જીવો, એને વીતરાગની વાણી (મધુરી લાગે છે). કેમકે તે મોક્ષના માર્ગના રસીલા જીવોને તેનું રસિકપણું લાગે એવું છે. આહાહા..! ગણધરો પણ જ્યાં ચાર જ્ઞાનના ધરનાર વીતરાગ વાણીમાં સાંભળતા ઝુલે. સાંભળતા ઝુલે આમ. આહાહા..! જેણે બાર અંગ અંતર્મુદૂર્તમાં રચ્યા. એ પણ આમ વાણી સાંભળતા (ઝુલે). એવી વીતરાગની વાણી ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા દેવાધિદેવ, જેની પૂર્ણ શક્તિની વ્યક્તિ પ્રગટ થઈ ગઈ છે. એની વાણીમાં પણ પૂર્ણતાની મીઠાશ જેવી વાણી નીકળે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- .. મીઠી લાગે છે રસવાળાને. ઢોર ક્યાં હતા? એ આત્મા હતા કે નહિ અંદર? વાઘ આમ બેઠા હોય. સિંહ મોટા વનના સિંહ. એક કોર સિંહ કેસરી ... જુઓને! એના મોઢા કેવા માણસ જેવા છે કે નહિ સિંહના? હમણા આવ્યો હતો ને દાખલો અમરચંદ્રજીનો. ભાઈ! આવ્યો હતો ને? અમરચંદ્ર દિવાન, જયપુરના. રાજાએ હુકમ કર્યો. દિવાનજી! અત્રદાતા. હું જાઉં છું બહાર અમુક દિવસ. આ સિંહની સંભાળ રાખજો. સમજાણું? સિંહની સંભાળ રાખજો. સિંહ માંસ ખાય. જઈને પકવાન મૂક્યા પિંજરામાં અમરચંદ્રજીએ. આહાહા..! એક દિ’ ન ખાધું, બે દિ’ ન ખાધું. આ તો લાંઘણ કરે છે. આ તો મરી જશે. ત્રણ દિ’ ત્રીજે દિ’ પાંજરામાં ગયા પોતે અમરચંદ્રજી. દિવાન પોતે ખુદ ગયા અંદર. સિંહની સામે. સિંહરાજ! વનરાજ! આ પકવાન. વનરાજ! આ પકવાન છે. ખાઓ. નહિતર માંસ ખાવું હોય તો મને ચાવી જાવ. આમ જ્યાં ... માર્યા ને. સિંહરાજ! આ પકવાન છે. ઊંચા ઊંચા પકવાન. પણ પકવાન તો પાણી જેવું લાગે એને. માંસ ખાનારને આ પકવાન શું પણ તમારા પા શેર ઘી પાયેલા, પાણી જેવું લાગે સિંહને. સિંહરાજ! આ પકવાન મણ મૂક્યો છે. ખાઓ. માંસ ખાવું હોય તો મને ચાવી જાઓ, ચાવી જાઓ. સામું જોયું નહિ. આમ જોયું નહિ. સિંહ જોઈ શકે નહિ તેજ એના. ... શેઠી! સિંહ આમ જોઈ શકે નહિ. આમ જોઈ ગયો. તેજ સહન કરી શકે નહિ એની સામે. સમજાણું? પાંજરામાં.

અમે જૈન છીએ. જૈન કોઈને માંસ આપે (એમ) બને નહિ. રાજા ભલામણ કરી ગયા. આ .. મારે. એમ કે દિવાન છે ને આમાં તો કાંઈ કરશે કે નહિ. મરવા દેશે. સિંહરાજ ચાવો મને. ચાવી જાઓ. આ હરણ ચાવો એમ મને ચાવો. માંસ બીજું નહિ મળે. મોહનભાઈ!

પાવર ફાટી ગયેલા છે ને? જુઓને! એ જાતનું વીર્ય કેટલું અંદર! ન ખાધું. સમજાણું કાંઈ? એમ ઓલો સિંહને આમ વાણીને લીધે ત્યાં ઓલો આમ થઈ ગયો. સામું જોઈ શક્યો નહિ.

વીતરાગની વાણી... આહાહા..! ભાઈ! રાગ ચાવવો હોય તો એ અમારી વાણી નથી. રાગનો અનુભવ કરવો હોય તો એ અમારી વાણી નથી. સમજાય છે? રાગ વિનાનો ચૈતન્ય પ્રભુ અખંડાનંદ શુદ્ધ ચૈતન્ય એની દષ્ટિ, જ્ઞાન ને રમણતાને અનુભવવો હોય તો અમારી વાણી છે. નહિતર ચાલ્યો જા અહીંથી. સમજાણું કાંઈ? ‘રણે ચડ્યા રજપૂત ધૂપે નહિ.’

વાણિયાએ ગાડે જોડ્યો. આવ્યો હતો. (રજપૂતને) ગાડે લઈ ગયા. ત્યાં બન્યું હતું. લીંબડી પાસે. ક્યું ગામ કહેવાય એ? વાણિયાને. વોરાનું ગામ કહેવાય. જાંબુ-જાંબુ-જાંબુ. વોરાનું જાંબુ. વાણિયાની જાન જાતી હતી. વાણિયો કહે, આ ... ચોરની બીક છે. ગરાસિયાને બેસાડો ગાડે. ગરાસિયા સમજ્યાને? આ રજપૂત નહિ? રજપૂત એ. ગાડે બેસાડો એક ને. સાધારણ ગરાસિયો હતો. પણ એકને સાથે લઈ જાવ. એમાં ખબર પડી કે જાન જાય છે અને એની પાસે પૈસા ને દાગીના હોય ને બધા? આવ્યો એક લૂંટારો દસ માણસ લઈને. રજપૂત ઊભો થઈ ગયો. ધ્યાન રાખજો. હું વાણિયો નથી. હું રજપૂત છું. એ વાણિયા ઉપર ઘા પછી પડશે. આમ તલવાર મારી સામે. પોકાર કર્યો તો ઓલો ભાગી ગયો. ભાગી ગયા. એ જાંબુ છે ને. વોરાનું જાંબુ છે. લીંબડી પાસે છે. જુઓ! હું વાણિયો નથી હોં! હું રજપૂત છું. મને આ વાણિયાએ કઈ રીતે બેસાડી દીધો, મને ખબર નથી શું હશે આ? પણ આ ગાડે બેઠો હું રજપૂત છું. હું ગરાસિયો છું. મેં ગરાસણીના દૂધ પીધા છે. વાણિયો નથી હું. ધ્યાન રાખજો. એવી ભાષા નીકળી. હતો ગરાસિયો સાધારણ. લૂંટારા ગયા. ભાગી ગયા. સમજાણું?

એમ વીતરાગની વાણી વિકારને લૂંટનારી છે. વિકાર ને ભવના નાશ કરનારી છે. એ વાણી કોને રુચે? જેને ભવના રાગની રુચિ નથી તેને. સમજાણું કાંઈ? અંધી કહ્યું છેને? ‘પરમાર્થરસિક જનોનાં મનને હરનાર...’ આહાહા..! ટીકામાં તો પાછું. પરમાર્થ રસિકજનો આવા હોય અને એને આવી જ વાણી રુચે અને આવું જ સાંભળવાનું મળે એ જ એને ઠીક પડે. આહાહા..! આ તો કોણ જાણે શું થઈ ગયું? એક તો વાણિયાના હાથમાં રહ્યું અને એના સંભળાવનારા બીજા જાતના થઈ ગયા પાછા. સમજાણું કાંઈ? ...ભાઈ!

ભગવાનની વાણી, એકલો વીતરાગરસ ઘોળાવનાર. સમ્યજ્ઞ-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણેય વીતરાગી પર્યાય છે. મોક્ષમાર્ગ એ વીતરાગી દશા છે. એ વીતરાગી દશાને કહેનારી વાણી છે. એ વીતરાગી સ્વભાવના રસિકજનોને મધુર લાગે છે. રાગના રસિલાને લૂખીલહ (લાગે છે) અને કાં વિરોધ કરે છે એમ કહે. એ વખતે બેઠો હોય સાંભળવા તો અંદરથી ગોઠે નહિ, ગોઠે નહિ. આમ તો બહાર ન પાડે પણ અંદર (રુચે નહિ). પ્રેમ રાગ ઉપર છેને અંદર. રાગ વિનાની ચીજ ચિદાનંદ આખો કંદ આનંદરસકંદ પડ્યો છે મોટો આવો રસ.

વસ્તુ પડી છે પોત, પોતિકી પોતે જ પરમાત્મા છે આખો. એની જેને રસિકતા નથી એને વીતરાગની વાણીની રસિકતા નહિ લાગે. ઓલો પરમાત્મા થઈને ઊભો આમ આખો થઈને. એની વાણીમાં એકલો પરમાત્મા થવાનો ધોધ છૂટે છે. કલો, સમજાણું કાંઈ? દેવાનુપ્રિયા!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- નયજ્ઞાનમાં આ જ્ઞાન નથી કરાવ્યું આ? આ મોક્ષમાર્ગ કીધોને. બે નયની વાત છે. એ તો અહીં કહે છે. આ બે નયનો અર્થ કરી અમૃતચંદ્રાચાર્ય આ કહે છે. આ રીતે એનો ભાવ એને બેસે ત્યારે એને બીજું રાગ શું, નિમિત્ત શું એનું જ્ઞાન એમાં ભેગુ આવી જાય છે. એનું નામ બે નયનું જ્ઞાન છે. દેવાનુપ્રિયા!

એ ગરાસિયા ગરાસિયા હોય છેને બહુ જુવાન. પરણીને આવેલા. અને પાછો હુકમ આવ્યો ત્યાં, જીઓ લડાઈમાં. પરણીને આવેલો આમ. ગરાસણી. હુકમ આવ્યો કે જાવ લડાઈમાં. લડાઈમાં જાવું તો પડે. પણ બાઈની સામું જોતો જાય. બહાર જાય તો સામું જોતો જાય. બાઈ એને કહે છે, કેમ શું છે? લ્યો, આ માટલું લઈ જાવ સાથે. માટલું મૂક્યું ઓલી રાણીએ. લડાઈ કરવા જાઓ છો, અત્યારે હુકમ થયો. ઓલી એની મા કહે, મારા સ્તનના દૂધ પીધા તેં, એ પાછો લડાઈમાં ફરે એ તે કાંઈ ગરાસિયો કહેવાય? ઓલી બાયડીએ માટલું આપ્યું લે જા, જોયા કર. પરણીને આવ્યો પણ તારી જે ફરજ છે રાજકુમારની એ તો તું કરવા જતો નથી. એ શૈલીમાં તો એને ઈ હોય કે નહિ.

એમ વીતરાગ માર્ગમાં પડ્યો. રાગ અને વિકારનો અભાવ કરવાની શરતે ચડ્યો છે અંદર. એમાં વળી રાગ સામું જોતો જા. આ રાગ આવ્યો કે નહિ? આ .. આવ્યો કે નહિ? હાલ હાલ. એય..! દેવાનુપ્રિયા! રાગ આવશે કે નહિ? એમાં રાગ ઠીક હોં! રાગ સારો કે નહિ? સામું જોયા કરે છે ત્યાં. એય..! રતિભાઈ! કહે છે... આહાહા..! મધુર, મીઠા પણ આવા જીવોને, હોં! વિશદ. હવે કહે છે કે વિશદ. વિશદ વીતરાગની વાણી.

‘સમસ્ત શંકાદિ દોષોનાં સ્થાન દૂર કરવામાં આવ્યાં હોવાથી...’ શંકા કેવી? કાંક્ષા કેવી? ... છે. એ તો બેસી ગયા ચોસલા. જ્ઞાનાનંદ પિંડ નિ:શંકપણે સ્વભાવ મારો શુદ્ધ ચિદાનંદ મૂર્તિ છે. એવું સાંભળનારને એની વાણીમાં શંકા આદિ દોષોનું સ્થાન જ નથી. એવું નિર્મળ... નિર્મળ... આમ હશે કે તેમ હશે? આમ હશે કે તેમ હશે? આમ થાશે કે તેમ થાશે? એ વાણીમાં હોતું નથી. એવી નિર્મળ વાણી આવે, વિશદ-વિશદ-સ્પષ્ટ. વિશદ સ્પષ્ટ નિર્મળ. સાંભળનારને વિશદ સ્પષ્ટ થઈ જાય અંદરથી. કેટલાક ક્ષાયિક સમકિત પામી જાય. કેટલાક કેવળજ્ઞાન પામી જાય, કેટલાક ક્ષયક ... એવી નિર્મળ વાણી નિ:શંકપણે નીકળેલી. અને શંકામાં અર્થ બીજો કર્યો છેને, ભાઈ! નહિ ઓલામાં? દુ:ખથી રહિત, ... શંકા રહિત છે. નિયમસાર.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- બધા રાગ-દ્વેષ આદિ શંકા છે. એ બધા દોષથી રહિત થઈ જઈને. કહો, સમજાણું?

‘શંકાદિ દોષોનાં સ્થાન દૂર કરવામાં આવ્યાં હોવાથી વિશદ (નિર્મળ, સ્પષ્ટ) છે...’ ભગવાનની વાણી નિર્મળ સ્પષ્ટ છે. નિર્મળ સ્પષ્ટ કહેનારી હોવાથી તે વાણી પણ નિર્મળ સ્પષ્ટ છે. લથડપથડ નીકળે? આમ હશે ભાઈ, આમ છે, આમ હોવું જોઈએ. એમ નહિ. આમ છે, બીજી રીતે નથી. પરમાનંદ સ્વરૂપ આત્મા પૂર્ણ છે તેનો અનુભવ તે મોક્ષનો માર્ગ છે. એક જ છે. બીજું છે નહિ. એમ વિશદ નિર્મળ જ્ઞાનની ધારા વીતરાગની વાણીમાં નીકળે માટે વીતરાગની વાણીને વિષદ કહેવામાં આવે છે. હિંમતભાઈ! જૈનમાં જન્મ્યા અને જૈન શું કહે એની ખબર ન મળે. અને તકરાર ને વાંધા.. વાંધા.. વાંધા.. અરે..! વાંધા અહીં ન મળે, કહે છે. વાંધા ટાળ્યા એને વાંધા હોય તો એ વાંધા નીકળે ક્યાં ત્યારે? સમજાણું?

‘વિશદ (નિર્મળ, સ્પષ્ટ) છે...’ લ્યો સમજાણું? ‘વિષદવાક્યેભ્યઃ’ ત્રિભુવન હિતકર વાક્ય, મધુર વાક્ય અને વિશદ વાક્ય. એ ત્રણેય વિશેષણ એના છે. સમજાણું? આનું વિશેષ હજી બાકી છે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

કારતક વદ ૯, સોમવાર, તા. ૯-૧૨-૧૯૬૩

ગાથા-૧, પ્રવચન-૪

પંચાસ્તિકાય, ષડ્દ્રવ્ય-પંચાસ્તિકાયવર્ણન. પહેલી ગાથા ચાલે છે. જુઓ! સર્વ જિનોને નમસ્કાર કર્યા છે. અનાદિ પ્રવાહથી ચાલ્યા આવતા અનંત કેવળીઓ અને તીર્થકરો એમાં બધું જિનોમાં આવી જાય છે. વાણીવાળા વિશેષ અતિશયવાળા લીધા છે ખાસ. તીર્થકર અને ... લીધા. એવા બધા જિનોને નમસ્કાર કરીને મહા મંગલિક કર્યું. આ હું એક પંચાસ્તિકાય કહીશ એમ કહીને (કહે છે), કેવા છે ભગવાન? કે સો ઈન્દ્રોથી વંદિત છે. એ આવી ગયું. ત્રણ લોકને હિતકર એવી વાણીના પ્રકાશનારા. મોક્ષના માર્ગના બતાવનાર છે. વીતરાગ પરમેશ્વર એ તો એક મોક્ષની—આત્માની પૂર્ણ પ્રાપ્તિ શુદ્ધિ કેમ થાય? એનો ઉપાય બતાવનારા છે. મધુર જેના મીઠાં વાક્ય છે. રસિકજનોને રસ ઊપજે આત્માનો આનંદ. એ આત્માના સ્વભાવના રસિલાને મધુરા લાગે એવા વીતરાગની વાણીના વચનો છે. વિશદ છે, નિર્મળ છે. એટલે કે કોઈ પ્રકારના એમાં દોષના સ્થાન-ભાગ રહ્યા નથી. ત્યાં સુધી આવ્યું છે.

‘એમ કહીને (જિનો) સમસ્ત વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરનારા હોવાથી...’ એ વચમાં આવ્યું. આટલા વિશેષણો કાલે આવી ગયા. એમાં જુઓ ઘણું જ્ઞાન બતાવ્યું છે હોં એ. સર્વ જિનો આ સો ઈન્દ્રોને પૂજનિક વગેરે. એના વચનો આવા પૂર્ણ મીઠા આનંદને ઉપજાવનારા અને નિર્મળ, નિર્દોષ. વાણીમાં તદ્દન નિર્દોષતા હોય છે. એમ કહીને જિનો, વીતરાગ સ્વરૂપ આત્માનું જે છે એવું જે અનંત... અનંત... અનંત... અનાદિ પ્રવાહમાં જે જિનો પામ્યા એ ‘સમસ્ત વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરનારા હોવાથી...’ એ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકની વસ્તુ એ પોતાના જ્ઞાનમાં જાણી, એથી બધી વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનો ઉપદેશ (કરનારા છે). દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, મોક્ષમાર્ગ, બંધમાર્ગ એ બધાની ચીજોનું સામર્થ્ય—શક્તિ છે. એ યથાર્થ સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરનારા હોવાથી સમસ્ત વસ્તુના... ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં રહેલી ચીજોના યથાર્થ સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરનારા.

પૂર્ણ સ્વરૂપ સર્વજ્ઞ થયા માટે યથાર્થ સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરનાર હોવાથી. આ કારણે ‘વિચારવંત ડાહ્યા પુરુષોના બહુમાનને યોગ્ય છે...’ ‘સમસ્ત વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરનારા હોવાથી વિચારવંત ડાહ્યા...’ સમજુ ‘પુરુષોના બહુમાનને યોગ્ય છે...’ ભગવાન. જુઓ! વિચારવંત ડાહ્યા પુરુષને બહુમાન કરવાને લાયક છે એ. મૂર્ખ તો સમજે નહિ ચીજને. એને તો બહુમાન એને આવે નહિ.

મુમુક્ષુ :- ડાહ્યા તે ડાહ્યા છે.

ઉત્તર :- ડાહ્યા સમજુ. શાણા. ડાહ્યા. અમારી કાઠિયાવાડી ભાષા છે.

‘(જેમનો ઉપદેશ વિચારવંત ડાહ્યા પુરુષોએ બહુમાનપૂર્વક વિચારવો જોઈએ એવા છે)...’ વાહ! જિનો જેની નિજ સંપદા પૂર્ણ અરાગી — વીતરાગી પ્રગટ થઈ એ સમસ્ત વસ્તુનો યથાર્થ ઉપદેશના કરનારા હોવાથી એની વાણી ડાહ્યા પુરુષોએ બહુમાનપૂર્વક એમનો ઉપદેશ વિચારવો જોઈએ. દેખો! જેમનો ઉપદેશ વિચારવંત ડાહ્યા પુરુષો સમજુ, શાણાએ બહુમાનપૂર્વક વિચારવો જોઈએ. પાછો એમ ને એમ નહિ. આહાહા..! અહો..! સર્વજ્ઞની એક સમયની જ્ઞાનદશા. વીતરાગ પૂર્ણ ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જણાણા. એના ઉપદેશમાં સર્વ વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ હોવાથી, યથાર્થ હોવાથી ડાહ્યા પુરુષો વિચારવાનને એમનો ઉપદેશ બહુમાનપૂર્વક, બહુમાનપૂર્વક વિચારવો જોઈએ. આહાહા..! સમજાણું?

જેમનો ઉપદેશ જ્ઞાનીઓએ સમ્યક્ વિચારવંતે, શાણાઓએ, વિચિક્ષણ પુરુષોએ બહુમાનપૂર્વક વિચારવો જોઈએ. શું આ છે? શું આ કહે છે? એનો વિચાર જ્ઞાની ડાહ્યા પુરુષોએ બહુમાનપૂર્વક વિચારવો જોઈએ. કહો, એમ ને એમ વિચારવું એમ નહિ. એક તો વિશેષણ શાણાનું આખ્યું અને બહુમાનપૂર્વક વિચારવું. એમ ને એમ વેઠ કરીને નહિ. ઓહો..! જેનામાં કેવળજ્ઞાન પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટી એની વાણીને શું કહેવું? કોઈપણ વાણી એનો વિચાર કરી જ્ઞાનીઓએ બહુમાન, વિનયપૂર્વક તેનો વિચાર કરવો. વિનયપૂર્વક તેનો વિચાર કરવો. કહો, સમજાણું? ‘એમ કહ્યું.’

હવે એમના જ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરે છે. આ તો વીતરાગો હોવાથી એમનો (ઉપદેશ) યથાર્થ છે. માટે ડાહ્યા પુરુષોએ એને વિચારવો જોઈએ. જુઓ! શાસ્ત્રો પણ કેવા હોય? નિર્દોષ કહેનારા હોય. વીતરાગભાવને બતાવનારા. વીતરાગપણું એટલે આત્માની પૂર્ણ મોક્ષદશાને બતાવનારા હોય છે. એવા વીતરાગની વાણી ડાહ્યા-શાણા પુરુષોએ વિચાર કરીને બહુમાન કરીને વિચારવું જોઈએ. આ વખત ક્યાં મળે પણ આવો? મોહનભાઈ! કહે છે કે ડાહ્યા પુરુષોએ વિચારવું જોઈએ બહુમાનપૂર્વક. ચોપડા વિચારવા કે આ વિચારવું? એય..! દેવાનુપ્રિયા!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- લ્યો ઠીક! માથે ઉપાડે એમાં શું દાળિયા થયા? નારદ છેને. પ્રશ્નકાર બરાબર છે ઈ. શેઠ અહીંયાં આવ્યા હતા સર હુકમીચંદ. ત્યારે આ પાનું મૂક્યું. .. તેમાં મૂક્યું ને એ માથે મૂકીને.. માથે એ નહિ. એના કહેલા ભાવને બહુમાનપૂર્વક વિચારવા ઈ માથે (મૂકવું) છે દેવાનુપ્રિયા! ચાલતું હોય એમાંથી બીજી વાત જરી સમજવા માટે કાઢે અંદરથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- વિશેષ સમજાવા એમ કહે છે. આનું એકલું માથે મૂકવું એમ કહે તો એનું બહુમાન અંદરમાં કરવું. બહુમાનપૂર્વક એનું. આમ બહાર એમ નહિ. ઓહો..! સર્વજ્ઞ પરમાત્મા, જેનું એક સમયનું જ્ઞાન, નિર્દોષ આત્માના પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરાવે એવી વાણી, એને બહુમાનપૂર્વક, બહુ વિનયપૂર્વક હૃદયની મલિનતા છોડી, સ્વચ્છતા બહારની પણ કરી અને

એનો વિચાર કરવો. સમજાણું કાંઈ? જે-તે શાસ્ત્રને મેલા હાથે અડે, .. અડે એને બહુમાન નથી એમ કહે છે. અંદર મેલા કાળજા હોય અને મેલા શરીર હોય. નિર્દોષ વિચારમાં જેની વિચારધારા બહુમાન વીતરાગ પ્રત્યે, બહુમાન વીતરાગ પ્રત્યેનું. એની વાણીનું બહુમાન કરીને, શરીરની મલિનતા આદિ છોડીને અંદરની પણ (શરીર પ્રત્યે) આદરબુદ્ધિ આદિ છોડી બહુમાનપૂર્વક તેના વચનો (વિચારવા). વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા ત્રણ કાળ, ત્રણ લોક જેને જ્ઞાનમાં પૂર્ણ પ્રગટ જણાણા એનું બહુમાનપૂર્વક વિચારવું. બહુમાન એનું નામ છે. માથે ઉપાડવું એ બહુમાન નહિ.

મુમુક્ષુ :- દિલમાં...

ઉત્તર :- દિલમાં બહુમાન આવવું જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ના એવું કાંઈ નહિ. એ તો બહારથી કરે પણ અંદર અમુક જાતનું ઠેકાણું ન હોય. અંદરમાં બહુમાન જોઈએ. એમાં તો જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ ચૈતન્ય પ્રભુ જેણે પૂર્ણ જાણ્યો એનો અંદર જ્ઞાનમાં રાગરહિતનો મહિમા જોઈએ. એને રાગરહિતનો જરી મહિમા જોઈએ. એવા પુરુષોએ બહુમાનથી આ શાસ્ત્રને વિચારવું જોઈએ. એમ કહ્યું. લ્યો! સમજાણું? આ બધું માથે કહ્યું ને? એમ કહીને આ કહ્યું.

‘અનંત ક્ષેત્રથી અંત રહિત...’ ક્ષેત્રથી અંત રહિત છે આ વસ્તુ. ‘કાળથી અંતરહિત...’ બે શબ્દ મૂક્યા મહાન. ક્ષેત્રથી અંત રહિત છે. અમાપ... અમાપ... અમાપ... અમાપ... અમાપ... અહીંનું ક્ષેત્ર લઈને જુઓ તો ચારે બાજુ જેનું ક્ષેત્ર, આ જગતનું ક્ષેત્ર પૂરું થાય છે. પછી ખાલી ક્ષેત્રનું પૂરું થાતું નથી. ખાલી ક્ષેત્ર એમાં અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... દશે દિશાઓ, આ ચૌદ બ્રહ્માંડ છે એ તો અમુક અસંખ્ય યોજનમાં જ છે. અસંખ્ય યોજનમાં. અને બહાર અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... યોજન અપરિમિત ક્ષેત્ર અલોક એવા ક્ષેત્રથી અંત રહિત અને કાળથી અંત રહિત. બે વાત લીધી. કાળ છે આદિ? ભવિષ્યનો અંત નથી. એમ ને એમ અનાદિઅનંત કાળ. આદિ વિનાનો છે... છે... ને છે, છે.. છે.. છે ને રહેશે એવા ક્ષેત્રથી અંતરહિત, કાળથી અંતરહિત ‘પરમચૈતન્યશક્તિના વિલાસસ્વરૂપ ગુણ જેમને વર્તે છે...’ પરમ ચૈતન્યશક્તિ. ભગવાન આત્મા ચૈતન્યશક્તિનો ભંડાર એના વિલાસસ્વરૂપ પ્રગટ થઈ ગઈ પર્યાય. ચૈતન્યશક્તિના વિલાસસ્વરૂપ ગુણ જેમને વર્તે છે. પર્યાયમાં કેવળજ્ઞાન જેને વર્તે છે. એકલી જ્ઞાન દશા જેને પૂર્ણ થઈ ગઈ છે. ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જેના જ્ઞાનમાં જણાઈ ગયા છે. એક જ્ઞાનની દશામાં બધું હસ્તાવલંબની પેઠે પ્રત્યક્ષ પોતાની પર્યાય થઈ ગઈ છે. સમજાણું?

‘એમ કહીને...’ શું? ‘પરમચૈતન્યશક્તિના વિલાસસ્વરૂપ ગુણ જેમને વર્તે છે...’ પર્યાયમાં નિર્મળ દશા જેને વર્તે છે. લ્યો, અહીં કેવળજ્ઞાનને પણ ગુણ શબ્દ વાપર્યો છે.

સમજાણું કાંઈ? (શાસ્ત્ર) લાવ્યા છો કે નહિ? પત્રાને ઠેકાણે પથરા ન્યાં આવતા હશે? લ્યો આપો ભાઈ આપો અહીંયાં છેને. કેમ ઉઘાડતા નથી કીધું આ. કહો, સમજાણું? કહે છે, અહો..! ક્ષેત્રથી અંતરહિત ને કાળથી અનંત. શું? વસ્તુ. એનું બધું જ્ઞાન આત્મામાં થઈ ગયું છે. એવો પરમ ચૈતન્યશક્તિનો વિલાસ. જ્ઞાનસ્વભાવની શક્તિ અંદર હતી, એમાંથી વ્યક્તમાં પૂર્ણ વિલાસ જેને પ્રગટ થઈ ગયો. ભગવાન વીતરાગ-અરાગી દશામાં એવી અવસ્થા નામ ગુણ જેને વર્તે છે. જેમને વર્તે છે પર્યાય.

‘એમ કહીને (જિનોને) પરમ અદ્ભુત જ્ઞાનાતિશય પ્રગટ થયો હોવાથી...’ દેખો! એવા અનંત જિનો થઈ ગયા તે પરમ અદ્ભુત જ્ઞાનાતિશય પ્રગટ છે. પરમ અદ્ભુત જ્ઞાનાતિશય. ઓહો..! જ્ઞાનની અતિશયતા. કેવળજ્ઞાનની અતિશયતા, જ્ઞાનની વિશેષતા, જ્ઞાનની વિશેષ વિશેષ જે શોભા હતી એ બધી પ્રગટ થઈ ગઈ છે. પરમ અદ્ભુત. અમૃતચંદ્રાચાર્ય શબ્દોને ગોઠવતા આમ હદ જાણે આવી જશે, એટલે બેહદ શબ્દો વાપરે છે આમ. એય..! સર્વજ્ઞપદ આત્મામાં ચૈતન્યમૂર્તિ ઝળકી ઉઠ્યો અંદરથી. પર્યાયમાં-અવસ્થામાં પૂર્ણતા પરમ અદ્ભુત જ્ઞાન અતિશય-જ્ઞાનની વિશેષતા, એ કેવળજ્ઞાન એ જ્ઞાનની વિશેષતા પ્રગટ થઈ હોવાથી. એવી દશા જેને પ્રગટ થઈ છે.

આ કારણે, આવા કારણે ‘જ્ઞાનાતિશયને પામેલા યોર્ગીદ્રોથી પણ વંદ્ય છે એમ કહ્યું.’ લ્યો! ચાર-ચાર જ્ઞાનને પામેલા ગણધરો, અંતર્મુહૂર્તમાં બાર અંગની રચના કરનારા જ્ઞાનની અતિશયતાવાળા મુનિઓ એવા જ્ઞાનની વિશેષતાને પામેલા એવા યોર્ગીદ્રોથી પણ તે વંદ્ય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? ‘એમ કહ્યું.’ જ્ઞાનાતિશય બતાવ્યો.

હવે છેલ્લો શબ્દ ‘જિતભવેભ્યઃ’ સંસાર ઉપર, ભવ નામ સંસાર ઉપર જેમણે જય મેળવ્યો છે. ભવ જ નથી જેને. અનાદિથી અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષથી જે ભવ હતા એ જ્ઞાનની અતિશયતા પ્રગટી, વીતરાગ વિજ્ઞાનઘન દશા પરિણામી (એણે) ભવને જીત્યો. એને ભવ નથી. ભવ સંસાર ઉપર જેમણે, ભવનો અર્થ સંસાર, ઉપર જેમણે જય મેળવ્યો છે. જેને ભવ છે નહિ. પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ ભવરહિત દશા થઈ ગઈ. ભવે વાણીનો યોગ અરિહંતપણે છે હજી. પણ ભવ છે નહિ. આહાહા...! એ સંસાર ઉપર જેમણે જય મેળવ્યો છે. સંસાર નામ ભવ. ભવના સંયોગ આદિ મળે એના કારણો ભાવ, એનો જય મેળવ્યો, એને ટાળ્યા. પૂર્ણાનંદ અને પૂર્ણ જ્ઞાન દર્શન આદિ પ્રાપ્ત કર્યા.

‘એમ કહીને કૃતકૃત્યપણું પ્રગટ થયું હોવાથી...’ કૃતકૃત્ય. કૃતકૃત્ય—કર્યા છે કાર્ય પૂરા જેમણે. થયા છે કાર્ય પૂરા જેમને. કર્યા છે કાર્ય પૂરા જેણે. પૂર્ણ દશાને પ્રાપ્ત કૃતકૃત્ય. કાર્ય જેના પૂર્ણ થયા છે. જે આનંદ અને જ્ઞાનની પૂર્ણ દશાના કાર્યને પ્રગટ કરવું હતું એ કાર્ય સ્વભાવમાંથી પૂર્ણ દશા પ્રગટ થઈ ગઈ. કૃતકૃત્ય થઈ ગયા. હવે એને કોઈ કાર્ય કરવાનું બાકી નથી. ‘કૃતકૃત્યપણું પ્રગટ થયું હોવાથી તેઓ જ...’ એવા વીતરાગો જ ‘બીજા

અકૃતકૃત્ય જીવોનું શરણ છે...’ ગુલાંટ મારીને વાત કરી. જુઓ અહીં. ‘બીજા અકૃતકૃત્ય...’ જેણે હજી કાર્ય પૂરા કર્યા નથી. એવા અકૃત્યકૃત્ય જીવોનું શરણ છે. ભવરહિત ભગવાન થઈ ગયા. જેને ભવ ન મળે. એકલો અનંત આનંદનો પિંડ પ્રગટ થઈ ગયો. એ અનંત-અનંત સાદિઅનંત કાળ રહે. એવા કૃતકૃત્ય પ્રભુ, અકૃતકૃત્ય નહિ કરાયેલા જેણે આત્માના કાર્ય કર્યા નથી એવા આત્માના જેણે કાર્ય કરવા હોય એને કૃતકૃત્ય પ્રભુ શરણભૂત છે. ઓહો...! જુઓને ટીકા પણ. સમજાણું?

‘એમ ઉપદેશું.—આ પ્રમાણે સર્વ પદોનું તાત્પર્ય છે.’ લ્યો! એક એક શબ્દનો અર્થ છૂટો છૂટો પાડીને કર્યો. સમજાણું કાંઈ?

‘ભાવાર્થ :-’ હવે જરી જયચંદ્ર પંડિત થોડું જયસેનઆચાર્યમાંથી નાખે છે. ‘અહીં...’ અમૃતચંદ્રાચાર્ય મુનિ ૯૦૦ વર્ષ પહેલા દિગંબર સંત વનવાસી (થયા) એમની આ ટીકા વંચાણી. સંસ્કૃતમાંથી ગુજરાતી કરેલું આપણા પંડિતજીએ. આ પહેલું વહેલું અક્ષરસઃ ગુજરાતી હિન્દુસ્તાનમાં થયું છે. એ પહેલા કોઈ દિ’ ગુજરાતી કે હિન્દી અમૃતચંદ્રાચાર્યનું અક્ષરસઃ થયું નહોતું. સમજાણું કાંઈ? ‘ભાવાર્થ :- અહીં જિનભગવંતોના...’ જૈન વીતરાગી પરમેશ્વર જેની દશા વીતરાગ નામ નિર્દોષ જેની પૂર્ણ દશા પ્રગટ થઈ ગઈ છે. રાગ તે દોષ છે અને વીતરાગ તે નિર્દોષતા છે.

મુમુક્ષુ :- શુભરાગ?

ઉત્તર :- શુભરાગ પણ દોષ છે. એય...! દેવાનુપ્રિયા! શુભરાગ હો કે અશુભરાગ હો, એ દોષ છે. નિર્દોષતા જેને પૂર્ણ પ્રગટ થઈ ગઈ છે. વીતરાગ દશા પૂર્ણ પૂર્ણ નિર્દોષ. એ તો વીતરાગ શબ્દ તો રાગરહિતના અભાવને બતાવે છે. બાકી નિર્દોષ. પર્યાયમાં પૂર્ણ નિર્દોષ દશા, સદોષતાનો નાશ થઈ પૂર્ણ નિર્દોષ જે સ્વરૂપ હતું અંતર, એની દશામાં પૂર્ણ નિર્દોષ સર્વજ્ઞપદ ભવના અભાવસ્વભાવવાળી દશા પ્રગટ થઈ ગઈ. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘અહીં જિનભગવંતોના ચાર વિશેષણો વર્ણવીને...’ ચાર વિશેષણ. ‘તેમને ભાવનમસ્કાર કર્યો છે.’ ભાવનમસ્કાર કર્યો છે. અનંત ગુણના સ્મરણરૂપ ભાવનમસ્કાર. પોતાના અનંત ગુણ છે. ભગવાનના અનંત ગુણો પ્રગટયા પર્યાયમાં એવું અનંત અનંત અમાપ ગુણોનું સ્મરણ થતાં, એ અનંત અનંત બેહદ ગુણની સંખ્યાના ગુણનું સ્મરણ થતાં—ભાવસ્મરણ થતાં, રાગથી હટે ત્યારે એને અનંત ગુણના ભાવસ્મૃતિ એના ખ્યાલમાં આવે. શું કહ્યું સમજાણું? જ્ઞાનની પર્યાયમાં અનંત અનંત ગુણો જેને પર્યાયપણે પ્રગટયા એને ગુણ કીધા છે અહીંયાં. એવી બેહદની શક્તિઓનો વિકાસ, એનું સ્મરણ. હદવાળા રાગની બાહ્ય ચીજનું સ્મરણ ભૂલી અને જ્ઞાનમાં બેહદ જ્ઞાનની દશામાં અનંત ગુણનો પર્યાય એ બેહદ ગુણોનું સ્મરણ, એને હદવાળા રાગથી હઠ્યા વિના સ્મૃતિમાં બેહદ જ્ઞાનાદિ ગુણોનું સ્મરણ ન થાય. સમજાણું કાંઈ? એવા ભાવનમસ્કાર કર્યા છે. અનંત ગુણને સ્મૃતિરૂપ સ્મરણમાં લાવ્યા. ભાવ્યા હતા ને કે

આવા ભગવાનને ગુણો હોય. મારા પણ આવા ગુણો અંતરમાં છે. એ પર્યાયમાં સ્મૃતિ કરી સ્મરણ કર્યું. એ સ્મરણમાં શુદ્ધતાની પ્રગટ દશા થઈ તેને ભાવનમસ્કાર કહેવામાં આવે છે. ભારે વ્યાખ્યા ભાઈ.

મુમુક્ષુ :— શુભ અને શુદ્ધિની સંધિ થઈ છે.

ઉત્તર :— સંધિ નથી થતી. શુભને તોડીને શુદ્ધિ પ્રગટ થઈ એમ કહ્યું. પહેલું ન કહ્યું? કે શુભરાગની હૃદવાળો રાગ છે એ. અને સ્મૃતિમાં અનંત ગુણની બેહદતાની સ્મૃતિ છે. અનંત ગુણના અમાપ ગુણની પર્યાયમાં અનંત અમાપ એ જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, સ્વચ્છતા, પ્રકાશતા આદિ બેહદ ગુણની પર્યાયનું પ્રગટવું ભગવાનને એનું સ્મરણ કરનાર સ્મૃતિમાં એને લે છે. એ જ્ઞાનનો ઘણો જ રાગરહિત સ્વભાવના વિકાસમાં એ સ્મૃતિ આવે છે. એ સ્મૃતિ સાધારણમાં આવે નહિ. એ.. દેવાનુપ્રિયા! આહાહા..!

‘પ્રથમ તો, જિનભગવંતો સો ઈંદ્રોથી વંધ છે.’ સો ઈંદ્રો. નીચે છે. જુઓ. ‘ભવનવાસી દેવોના ૪૦ ઈંદ્રો,...’ નીચે ભવનપતિના દેવો છે નીચે. એના ૪૦ ઈંદ્રો છે. ‘વ્યંતર દેવોના ૩૨...’ આ ભૂતડા આદિ વ્યંતરદેવ કહેવાય છેને. એની એક ગતિ છે દેવની. એના ૩૨ ઈંદ્રો છે વ્યંતરના. ‘કલ્પવાસી દેવોના ૨૪...’ માથે સુધર્મ, ઈશાન ઈન્દ્ર આદિ કલ્પવાસી દેવો છે. સુધર્મ ઈન્દ્ર, સનતકુમાર મહેન્દ્ર, લંતક, બ્રહ્મદેવ, બ્રહ્મલોક આદિ સોળ સ્વર્ગ છે ઉપર. વૈમાનિક. જેમાં એક એકમાં અસંખ્ય દેવો વસે છે. એના ૨૪ ઈંદ્રો છે. ‘જ્યોતિષ્ક દેવોના ૨.’ આ જ્યોતિષ્ક આ ચંદ્ર અને સૂર્ય. એવા અસંખ્ય ચંદ્ર અને સૂર્ય છે. એના બે ઈન્દ્ર છે. એક ચંદ્ર અને એક સૂર્ય. બે ઈન્દ્રો છે. અને ‘મનુષ્યનો ૧ ઈન્દ્ર...’ ચક્રવર્તી કે વાસુદેવ આદિ. એ વખતમાં હોય એ. ‘અને તિર્યચોનો ૧ ઈન્દ્ર વનરાજ-સિંહ. અહીં એ લીધું છે. અષ્ટાપદ એક આવે છે, પણ વધારે સિંહ છે. સિંહ તિર્યચનો વનરાજ વાઘ. અષ્ટાપદ મોટું જોરવાળું આવે છે. સિંહને મારે વળી એમ કહે છે. આઠ (પગ). હેઠે ચાર અને ઉપર ચાર. પણ આપણે અહીં વધારે સિંહ. સિંહ એ ઈન્દ્ર છે તિર્યચનો. એનાથી પણ વંદનિક છે ભગવાન.

ભગવાનના સમવસરણમાં ધર્મસભા (હોય). એવી સર્વજ્ઞદશા પ્રગટી છે ત્યાં સમવસરણ હોય તો ઈન્દ્રો આવીને નમસ્કાર કરે. સિંહ, ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ હોય તો વાસુદેવ વગેરે અને જ્યોતિષના ઈન્દ્રો, વ્યંતરના, કલ્પવાસીના અને ભવનપતિના. સો ઈન્દ્રો જેની સમવસરણની સભામાં ઉપસ્થિત છે.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— ક્યાંક જાવું હોય તો જાય. બધે ઠેકાણે બધા હોય છે એવું કાંઈ નથી. બધે ઠેકાણે બધા હોય છે એવું કાંઈ નથી. પણ સો ઈન્દ્રોની ઉપસ્થિતિ એની કોઈ વખતે હોય છે. બધા જાય છે બધા પાસે એવું કાંઈ નથી. કહો, સમજાણું?

સો ઈન્દ્રો અનાદિ પ્રવાહરૂપે ચાલ્યા આવે છે. દેખો! અનાદિ પ્રવાહરૂપે સો-સો ઈન્દ્રો અને ભગવાન સર્વજ્ઞદેવ પરમાત્મા એ પણ અનાદિ કાળથી થતા આવે છે. એક મોક્ષ જાપ અને બીજા થાય, મોક્ષ થાય અને બીજા થાય. અરે..! આવી અનાદિ પ્રવાહની વાતું જેને પ્રતીતમાં આવે... આહાહા..! અનંત અનંત વીતરાગોના માહાત્મ્ય જેને પ્રગટ મહિમામાં આવે. અનંત અનંત પદાર્થને પ્રકાશક જ્ઞાનાતિશયનું માહાત્મ્ય જેના જ્ઞાનમાં આવે. આહાહા..! સમજાય છે? એની રુચિ રાગથી હઠી અને સ્વભાવની રુચિ થયા વિના આ જાતનો મહિમા અંદર આવે નહિ. શું થાય?

કહે છે કે ‘આવા અસાધારણ નમસ્કારને યોગ્ય બીજું કોઈ નથી,...’ અહીં અત્યારે સો ઈન્દ્રોને વંદનીકને અસાધારણતા કહી છે. અમૃતચંદ્રાચાર્યે તો ભાવનમસ્કાર અસાધારણ કહ્યું. જિનોને નમસ્કાર એટલું. એટલું. ભાવનમસ્કાર અસાધારણ કહ્યું. આમણે આ રીતે લીધું. સમજાણું? ‘અસાધારણ નમસ્કારને યોગ્ય બીજું કોઈ નથી,...’ સો ઈન્દ્રો પૂજે એવો પુરુષ હોય અનાદિમાં તો એ વીતરાગદશા પ્રાપ્ત હોય એને જ હોય. બીજાને કોઈ સો ઈન્દ્રો પૂજનિક હોઈ શકે નહિ. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પણ ભગવાન વીસ તીર્થકરો આદિ બિરાજે છે ત્યાં પણ કોઈ કાળે સો ઈન્દ્રો હોય છે. કહો, સમજાણું?

‘કારણ કે દેવોને અને અસુરોને યુદ્ધ થતું હોવાથી (દેવાધિદેવ જિનભગવાન સિવાય) અન્ય કોઈપણ દેવો સો ઈન્દ્રોથી વંદિત નથી.’ મોટા શકેન્દ્ર ઈન્દ્ર છેને કહે છે. છતાં એને ને અસુરોને યુદ્ધ થાય. એટલે એ પણ કાંઈ સો ઈન્દ્રોને પૂજ્ય છે નહિ. ભલે મોટા ઈન્દ્રો હોય શકેન્દ્ર. ઈશાન ઈન્દ્ર મોટા પહેલા સ્વર્ગના. પહેલું સ્વર્ગ છે સુધર્મ (સ્વર્ગ). ૩૨ લાખ વૈમાન. અસંખ્ય દેવનો લાડો છે ઈ શકેન્દ્ર. બીજું ઈશાન (સ્વર્ગ). ૨૮ લાખ વિમાન. એનો ઈશાન ઈન્દ્ર સ્વામી છે. પણ એને અસુર સાથે યુદ્ધ થાય છે કોઈવાર. એટલે અસુરો એને માનતા નથી. એ કહે છે કે બધાને વંદનિક નથી. ભગવાન સર્વજ્ઞ વીતરાગ પૂર્ણાનંદને પ્રાપ્ત એ જ બધાને વંદનિક છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘બીજું, જિનભગવાનની વાણી...’ એવા વીતરાગ પરમેશ્વરની નિર્દોષ પૂર્ણ દશા પ્રાપ્ત વીતરાગની વાણીનો યોગ પણ એવો હોય છે એને. વાણીનો યોગ એટલે વાણી તો વાણીને કારણે નીકળે છે. સમજાણું? વાણી તો જડ છે. વાણીનો ધ્વનિ ઉઠે એ. પણ અહીં ભાવ જેવો હોય કે અમે બ્રહ્મચારી છીએ. તો ઓલો બ્રહ્મચારીનો ભાવ છે તો વાણી પણ બ્રહ્મચારી એવી નીકળે. વાણી વાણીને કારણે નીકળે છે. અમે માંસ ન ખાઈએ. ઓલો ભાવ છે ને અંદરમાં માંસ નહિ ખાવાનો ભાવ (તો) વાણી પણ એવી નીકળે. એમ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પૂર્ણ નિર્દોષ દશા થઈ છે. વાણી પણ એવી નિર્દોષ નીકળે. સમજાણું કાંઈ? ઓલોલો..!

‘જિનભગવાનની વાણી ત્રણ લોકને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો...’ લ્યો! ત્રણ લોકને. એ બધા ઉત્તમ પ્રાણીને પ્રાપ્ત કરવામાં એ બધા ત્રણ લોક આવી ગયા. ‘ત્રણ લોકને

શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો...' એમાં ઉપલબ્ધિ હતી ને? 'ઉપાય દર્શાવતી હોવાથી...' ઉપાય દર્શાવતી. સર્વજ્ઞની વાણી આત્માની શાંતિ, નિર્દોષ માર્ગ, નિર્દોષ આત્માની દશા જે પૂર્ણ મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે એવો ઉપાય, શુદ્ધ ચૈતન્યની શ્રદ્ધા, શુદ્ધ ચૈતન્યનું જ્ઞાન, શુદ્ધ ચૈતન્યની રમણતા — એવા ઉપાયને બતાવનારી વીતરાગની વાણી છે. કહો, સમજાણું? 'તેથી હિતકર છે;...' આ હિતકર આ છે. આ તમારા ભણતર-બણતર હિતકર નથી એમ કહે છે. એય..! નવીનભાઈ! શું આ બધા કોલેજ-કોલેજ હિત કરવાનું નથી એમ કહે છે અહીં તો. લ્યો! સાચું હશે? ત્યાં પણ કેટલા વર્ષ મુંડાવે છે એની અંદર? પાંચ-પાંચ, દસ-દસ વર્ષ. ..ભાઈ! તમારા ચિરંજીવી ભણે છેને કોલેજમાં? આ કહે છે કે એ બધી વાણી નહિ. .. વીતરાગની વાણી નિર્દોષ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જેની દશા પૂર્ણ થઈ એની વાણી સર્વને હિતકારી છે. એ મોક્ષનો માર્ગ બતાવે. આ તો તમારે આ રણવું, આ કરવું, આમ કરવું ને આમ કરવું. રણવાનો એટલે રખડવાનો. આ રખડવાનું ટાળવાનો. ઓલા રખડવાના ઉપાય એમાં બતાવે. રખડવું સમજો છો? રુલને કા. ચાર ગતિમાં રુલતે હૈ ન? રુલતે હૈ એનો માર્ગ અજ્ઞાની બતાવે છે. અને ભગવાન ચાર ગતિમાં રખડવાનો નાશ કરવાનું બતાવે છે. આત્મા અખંડાનંદ છે. ભવરહિત થાય એવી વાત ભગવાન ફરમાવે છે. આહાહા..!

'શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો...' જોયું! શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ. એનો ઉપાય એટલે કારણ 'દર્શાવતી હોવાથી હિતકર છે; વીતરાગ...' હવે કહે છે કે રસિકજન કેવા હોય. મધુર કહેવું છેને મધુર. 'વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સમાધિથી ઉત્પન્ન...' આહા..! આત્મા આનંદમૂર્તિ પ્રભુ આત્મા છે. એને પુણ્ય-પાપના વિકલ્પો જે રાગ છે ને એનાથી રહિત નિર્વિકલ્પ સમાધિ. સમ્યજ્ઞાન નિર્વિકલ્પ સમાધિ, જ્ઞાન નિર્વિકલ્પ સમાધિ અને ચારિત્ર નિર્વિકલ્પ સમાધિ છે. દેવાનુપ્રિયા! એ ચારિત્ર કાંઈ આ બહારના લૂગડા ફેરવે કે કાઢી નાખે એ ચારિત્ર નથી.

'વીતરાગ નિર્વિકલ્પ...' નિર્વિકલ્પ... નિર્વિકલ્પ. ત્રણ. રાગરહિત શુદ્ધ ચૈતન્યની અંતર દષ્ટિ—નિર્વિકલ્પ દષ્ટિ એટલે શાંતિ એટલે સમાધિ, નિર્વિકલ્પ ચૈતન્યનું સ્વસંવેદન જ્ઞાન એટલે સમાધિ—શાંતિ અને નિર્વિકલ્પ સ્થિરતા, રાગ વિનાની સ્થિરતા, અંતરની શક્તિની વ્યક્તતાની. શાંતિના શેરડા અંદર પ્રગટ થાય, એવી 'સમાધિથી ઉત્પન્ન સહજ-અપૂર્વ પરમાનંદરૂપ...' એવા આત્માના અંદરમાંથી સ્વભાવિક અપૂર્વ પરમ આનંદ. અનંત કાળમાં નહિ પ્રગટેલો અપૂર્વ. પરમ અતીન્દ્રિય આનંદરૂપ. 'પારમાર્થિકસુખરસાસ્વાદના રસિક...' આટલી વ્યાખ્યા કરી. પારમાર્થિક સુખ રસાસ્વાદ. એવું જે પારમાર્થિક આત્માનું સુખ, એના રસના સ્વાદિયા, એના રસના આસ્વાદના રસિકજનોના મનને હરતી હોવાથી. આહાહા...! વિશેષણો થાકી જાય પણ ભાવ થાકે નહિ. આહાહા..!

અંદર કહે છે કે એની ગુણની દશાના વિશેષણ શું છે આ! વિશેષણ હૃદમાં આવી જાય છે. એવો ભગવાન આત્મા જેની શક્તિ અપાર... અપાર... અપાર... અપાર... અપાર... અપાર... ઓહો...!

એક એક ગુણનું અચિંત્ય માપ. જેને વિકલ્પથી માપ કરવા જાય તો માપ આવી શકે એવું નથી. ભગવાન આત્મા અનંત જેના ગુણો, જેના એક ગુણની અનંત શક્તિ. અનંત સંખ્યાના અમાપ સંખ્યા અનંત ગુણની, એના એક ગુણનું અનંત અનંત જેનું માપ, એનામાંથી પ્રગટ થયેલો નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને શાંતિ, એવા સમાધિથી ઉત્પન્ન થયેલ અપૂર્વ પરમાનંદના રસના આસ્વાદિયા રસિકો. આવી ભાષા તમારી કોલેજમાં સાંભળી નહિ હોય કોઈ દિ'. સમજાણું કાંઈ? આ તો ભગવાન ત્રિલોકનાથ વીતરાગ પરમેશ્વર એની કોલેજ છે આ.

કહે છે... આહાહા..! જે આત્માના આનંદના રસનો રસિકજીવ છે એને વીતરાગની વાણી મધુર લાગે છે. જે વિષયભોગ, કામ, ક્રોધ, રાગાદિના પ્રેમના રસિલા છે એને રાગરહિત, વીતરાગની મધુર વાણી મીઠી લાગે નહિ. એમ કહે છે અહીં તો. ઓહોહો..! વિષય ને ભોગના રાગના રસિયા. એ રાગના રસિયા એ વીતરાગની વાણીના રસિયા ન થઈ શકે એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ જિનો પરમેશ્વર, જેની પરમ સંપદા, પરમ આનંદની પ્રગટ થઈ એની વાણી જે નિકળી, અંદરમાં સાકર ખાતો હોય ને જેમ ભાવ એમ છે તો ભાષા એમ નીકળે કે સાકર ખાઉં છું. એમ નિકળે કે નહિ? કે અફીણ ખાઉં છું એમ નિકળે? એમ જે અનંત આનંદના, અમૃતના આનંદના ઓડકાર અનુભવી રહ્યા છે, એની વાણીમાં અનંત આનંદ કેમ પ્રગટે (એમ બતાવનારી) એની વાણી એવી નીકળે. એવી મીઠી મધુરી વાણી. કહે છે... અહો..! અપૂર્વ આ પરમાનંદરૂપી પારમાર્થિક સુખ. પારમાર્થિક સુખ આનંદ અપૂર્વ આનંદ પરમાનંદરૂપ પારમાર્થિક સુખ. એમ એની વ્યાખ્યા. અપૂર્વ પરમાનંદરૂપ કોણ? આત્માનું અંદરથી શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને શાંતિથી ઉત્પન્ન થયેલું.

પારમાર્થિક સુખ એના રસાસ્વાદના રસિક, એના રસના આસ્વાદિયા. સમજાણું કાંઈ? આચાર્યો પણ... જેને આ રાગનો રસ છે, આ પુણ્યનો રસ છે એને આ મીઠી નહિ લાગે ભાઈ, એમ કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? જેને પુણ્ય-પાપના રાગની રુચિ અને રસ છે એને વીતરાગ વાણીનો મધુર પ્રેમ નથી એને. આહાહા..! એમ કહે છે લ્યો! ભગવાન આત્મા અનંત આનંદ શાંતરસનો દરિયો ઉછળે છે અંદર. પણ રાગ અને પુણ્યની પ્રીતિની આડમાં એને એ ચૈતન્ય રાગરહિત અખંડાનંદ કોણ છે એની એને લક્ષ અને નજર જાતી નથી. બરાબર છે? ..ભાઈ!

દરિયો મોટો હોય આમ દરિયો. આંખવાળો હોય માણસ ભલે. પણ એ દરિયાની પાસે ગયો કાંઈ. અને ચાર હાથ ઊંચું કપડું હોય. કપડું અહીંયાં આવે આડું. દરિયો દેખાય નહિ. દરિયો તો ઉછળે છે મોટો. એના આડે કપડું ચાર હાથ ઊંચું. ત્યાં સુધી ઊભો. છેટે હોય તો તો હજી નજર જાય પાણી (ઉપર). કપડું હેઠે લાગે. .. પણ ત્યાં ઊભો હોય નજીકમાં. આખો દરિયો આડમાં દેખાય નહિ.

એમ પુણ્ય અને પાપના રાગની રુચિના પ્રેમની આડમાં—કપડામાં એ રાગરહિત અંદર જ્ઞાનાનંદ સહજાનંદ, પૂર્ણાનંદ પ્રભુ એની નજરમાં, પ્રતીતમાં, લક્ષમાં, ધ્યેયમાં, અનુભવમાં આવતો નથી. કહો, બરાબર હશે? દેવાનુપ્રિયા! આહાહા..! પહેલી ચોટે આ વાત કરે છે, ભગવાન કુંદકુંદાર્ય, અમૃતચંદ્રાર્ય.

જેને રાગના પ્રેમ છે, જગતના માનની મીઠાશું છે, જેને વિષયના રાગના રસીલા કીડાઓ છે, જેને શુભ અને અશુભના વિકલ્પની એકાકારની મીઠાશ વર્તે છે, એને વિકારરહિતના વીતરાગી મધુર વચનો મીઠા નહિ લાગે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? જુઓ! શાસ્ત્ર પણ આવા હોય. કે જે શાસ્ત્ર વીતરાગપણાની વાણીની વાત કરે. જેમાં રાગથી લાભ મનાવે એ શાસ્ત્ર હોઈ શકે નહિ. એ વીતરાગની વાણી નહિ, એ શાસ્ત્ર નહિ, એ ગુરુના કથન નહિ. સમજાણું કાંઈ? જે વાણી ત્રણ લોકના નાથની તીર્થકરની, જેને પરમ આનંદ નિર્દોષ પ્રગટ્યો છે, રાગ વિનાનો આનંદ, એની વાણી રાગ વિનાના સ્વભાવને પ્રાપ્ત કરાવનારી છે. એ વાણીમાં મીઠાશની મધુરતા હોય તો તે છે કે તેના પરમાનંદની પ્રાપ્તિના ઉપાયને બતાવનારી છે. એ કોને મીઠી લાગે? વાણી તો નિમિત્તથી મીઠી છે. ઓલો ભાવ મીઠો હોય એને વાણી મીઠી લાગે. આહાહા..!

ભગવાન જ્ઞાનામૃત સ્વરૂપ, જ્ઞાનામૃત સ્વરૂપ પ્રભુ આત્મા છે. જ્ઞાનામૃત. એના રસનો જે સ્વાદિયો છે અને રાગનો રસ જેને ફિક્કો પડી ગયો છે. સમજાય છે કાંઈ? એવા ‘રસિકજનોનાં મનને હરતી હોવાથી...’ બીજાને તો (એમ થાય), આ શું કહે છે આ? કાંઈ પ્રેમ આવે નહિ. છ મહિનાનું છોકરું હોય એને વિષયની વાત કરે. બીજા દાંત કાઢે ભેગો એ દાંત કાઢે ભેગો. પણ એ દાંતનો હેતુ શું અને શું આ કહે છે એની એને ખબર નથી. બાર મહિનાનું બાળક હોય અને જોડે વાતું ચાલતી હોય એવી તો સૌ દાંત કાઢે તો એ પણ દાંત કાઢે ખડખડાટ. હેતુ શું એની ખબર નથી. એમ અજ્ઞાની જેને રાગના પ્રેમ - રસ પડ્યા છે એને વીતરાગની મધુર વાણીનો રસ અંદર દેખાય નહિ. એને મધુર લાગે નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ?

નવમી ગ્રૈવેયકે ગયો. જૈન દિગંબર મિથ્યાદષ્ટિ સાધુ. કહે છે કે ના, એને વીતરાગની વાણી મધુર નહિ લાગે. એમ કહ્યું અહીં તો. નિમિત્તપણું મધુર કોને લાગે? કે જેને ઉપાદાનમાં શાંતિના રસનો પ્રેમ છે અને રાગરસનો પ્રેમ જેને ઊડી ગયો છે. એને વીતરાગની વાણીની મધુરાશ લાગે. કહો, સમજાણું કાંઈ? ઓહો..!

‘(પરમ સમરસીભાવના રસિક જીવોને મુદ્ધિત કરતી હોવાથી)...’ મુદ્ધિત-પ્રમોદિત. ઈન્દ્રો બેઠા હોય અંદર વ્યાખ્યાનમાં—પ્રવચનમાં ભગવાનના. વાઘ બેઠા હોય, સિંહ બેઠા હોય મોટા એના અસંખ્ય પ્રદેશમાં. જેમ દીકરો આવ્યો હોય, દસ વર્ષે ખોવાઈ ગયો હોય અને નિર્ધન થઈને ગયો હોય, નિર્ધન પોતે હોય અને પરચીસ લાખ લઈને આવે. અને જ્યાં

પહેલે શબ્દે (બોલે), બાપુ! લક્ષ્મીચંદ આવ્યો છે લક્ષ્મી લઈને. પરચીસ લાખ. એ રૂવાંટા ઊભા થાય એના.

એમ જેને આત્મા અંતરમાંથી કમાઈને આવ્યો હોય. લક્ષ્મી ભૂલી ગયો હતો ચૈતન્યની. આ ચૈતન્ય... આહાહા..! રાગ ને વિકલ્પના મેલના સ્વાદથી આ સ્વાદ કોઈ જુદી જાતનો છે. એમ જે આત્માના રસનો રસિક જીવ છે એને વીતરાગની વાણી મીઠી લાગે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? મુદિત કરતી હોવાથી. મુદિત કરે છે—પ્રમોદ કરે છે. આહાહા..! જુઓ! વાણી પ્રમોદ કરે છે. આ તો નિમિત્ત કથન છે હોં! પાછું વાણી પ્રમોદ કરે તો બધાને પ્રમોદ (થવો જોઈએ). આ તો નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંધિ કરે છે. વાત એની કરે છે. અહીં તો નિમિત્ત આવું હોય એને આવું હોય જ એમ કહે છે અહીં. જેને વીતરાગની વાણી મધુરી સાંભળવા બેઠો એને મધુર લાગે એને મધુર કહેવામાં આવે. એવી નિમિત્ત નૈમિત્તિકની સંધિ કરી છે. એમાં ન હોય એમ હોઈ શકે નહિ. એમ કહે છે. ઓહોહો..! શું કહ્યું દેવાનુપ્રિયા? વીતરાગની વાણી નિર્દોષ આત્મા આનંદકંદની બતાવનારી. એને સાંભળનારા મધુરા રસના સ્વાદીયા એને આ મીઠી લાગે. નિમિત્તની સંધિ કરી છે. સમજાણું કાંઈ? મધુર છે. લ્યો એ વિશેષણ લીધું.

હવે વિશદ વિશદ. વિશદની વ્યાખ્યા કરે છે. ‘શુદ્ધ જીવાસ્તિકાયાદિ સાત તત્ત્વ,...’ શુદ્ધ જીવાસ્તિકાયાદિ સાત તત્ત્વ. અજીવ, આસ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ, ‘નવ પદાર્થ,...’ એના (આસ્રવના) નવ ભેદ પડી ગયા પુણ્ય-પાપ. ‘છ દ્રવ્ય અને પાંચ અસ્તિકાયનું સંશય વિમોહ વિભ્રમ રહિત નિરૂપણ કરતી હોવાથી...’ જગતના જેવા પદાર્થ ને શક્તિ ને દશા ને અને વિકારાદિ જે સ્વરૂપ છે તેનું સંશય, વિમોહ, વિભ્રમ રહિત નિરૂપણ કરતી હોવાથી. આમ જ છે. આમ છે અને બીજી રીતે નથી. એમ નહિ કે આમેય હશે અને આમેય હશે. કોણ જાણે ભાઈ કાંઈક હશે. અથવા આમ હોય તો, ઊંધું હોય તો? એમ બધા દોષો ટળીને. જેની નિરૂપણ કરતી વાણી, સંશય વિમોહ વિભ્રમ રહિતની હોય.

‘અથવા..’ આ વિશદની વ્યાખ્યા કરે છે. ‘પૂર્વાપરવિરોધાદિ દોષ રહિત હોવાથી...’ પહેલું કાંઈક કહે અને પછી કાંઈ કહે એ વાણીમાં હોય નહિ. એક કોર એમ કહે કે આત્માના આનંદના આશ્રયે આત્માનો આનંદ પ્રગટે. બીજે ઠેકાણે કહે કે રાગ અને વ્યવહારના આશ્રયે આનંદ પ્રગટ થાય. એવી વાણી વીતરાગની વાણીમાં હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ? એક બાજુ એમ કહે કે ભગવાન આત્મા અખંડાનંદ પ્રભુ, અંતરની દૃષ્ટિ દેવાથી જ એને કલ્યાણ થાય. બીજી બાજુ એમ કહે કે વ્યવહારની ક્રિયા કરવાના રાગથી પણ કલ્યાણ થાય. એવી વિરોધી વાણી વીતરાગની હોય નહિ. ...ભાઈ! જુઓ, આ વીતરાગ આવા હોય અને એની વાણી આવી હોય. આને ખબર નહિ ભગવાન... ભગવાન... ભગવાન.. કરે. જાવ. ભક્તિ કરી નાખે ભગવાનની મૂર્તિની સામે. થઈ રહ્યું, જાવ. થઈ રહ્યું કલ્યાણ. બાપુ! કલ્યાણના

પંથ તો તારી પાસે પડ્યા છે. એમ વીતરાગ વાણવિ છે. એવો જે માર્ગ એને બરાબર બતાવનારી અને પૂર્વાપર વિરોધ આદિ દોષ રહિત. પહેલો આમ કહે અને બીજો આમ કહે. લ્યો આ સમયસારમાં એમ કહ્યું છે પણ ફલાણામાં આમ કહ્યું છે ને. અરે..! પ્રભુ! પણ એ કઈ નયનું વાક્ય બીજે કહ્યું? એ આને તોડીને વાત હોય? તો ક્યાંય વીતરાગ માર્ગમાં નિર્ણય કરવાનો પ્રશ્ન રહ્યો નહિ. સંશયવાદ (થઈ ગયો). આમેય થાય અને આમેય થાય. આમેય થાય અને આમેય થાય. રાગ અને પૂજાથી પણ ધર્મ થાય અને આત્માના સ્વભાવના આશ્રયે પણ ધર્મ થાય. એમાં ક્યાં ઢળવું? કેની કોર વળવું? કોઈ સ્તંભ તો બાંધ્યો નહિ ક્યાંય. ખીલો તો બાંધ્યો નહિ કે આ ખીલે ઊભો રહે, બાપુ! એટલામાં ઊભો રહીને પછી હલ ગમે ત્યાં. એવો નિર્ણય તો આવ્યો નહિ કે આ તે ચૈતન્ય પ્રભુ પૂર્ણાનંદ એનો આશ્રય કરવાથી લાભ હશે? કે દયા, દાનના પુણ્ય પરિણામનો આશ્રય કરવાથી લાભ થશે? નિર્ણય તો કાંઈ થયો નહિ. એવી વાણી વીતરાગની હોય નહિ.

મુમુક્ષુ :- બેયથી થાય એમ નિર્ણય કર્યો.

ઉત્તર :- બેયથી થાય એ વીતરાગની વાણી નહિ. એ તો પૂર્વાપર વિરોધ થયો. એય.. દેવાનુપ્રિયા! ત્યાં પાછું .. કોણ જાણે શું કહે છે અંદર? કે અંદરમાં તો વખાણ કરે, બહારમાં આમ કરે. એમ વળી વાત કહેતા હતા કાલે સાંજે. શું છે આમાં કાંઈ ખબર પડતી નથી. રામજીભાઈ કહે આમાં વિશ્વાસ નથી આવતો બરાબર. એય..! દેવાનુપ્રિયા!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ બીજી વાત છે.

શું કહે છે? ‘પૂર્વાપરવિરોધાદિ દોષ રહિત હોવાથી...’ એક શાસ્ત્રમાં નિશ્ચયથી લાભ થાય એમ કહે, ત્યારે બીજા શાસ્ત્રમાં વ્યવહારથી લાભ ધર્મનો થાય એમ કહે તો એ વાણી તો વિરોધ થઈ ગઈ. શેઠી! પૂર્વાપર-પૂર્વ અને અપર. એમ. પહેલું અને પછી. પૂર્વ એટલે પહેલું, અપર એટલે પછી. પહેલું કાંઈક કહે, પછી કાંઈક કહે, વળી કાંઈક કહે. એવા વિરોધાદિ... વિરોધ નહિ, સંશય નહિ. આમેય હોય અને આમેય હોય. કથંચિત્ આમ અને કથંચિત્ આમ. એવા ‘પૂર્વાપરવિરોધાદિ દોષ રહિત હોવાથી...’ બે વાત. બે વાત થઈ ને. આત્માનું નિરૂપણ કરતી હોવાથી એક. માથે કહ્યું ને? આત્માનું નિરૂપણ કરવાથી અને પૂર્વાપર વિરોધાદિ દોષ રહિત હોવાથી. બે.

‘અથવા યુગપદ્ સર્વ જીવોને પોતપોતાની ભાષામાં સ્પષ્ટ અર્થનું પ્રતિપાદન કરતી હોવાથી...’ આ ત્રણ. એક સમયમાં સર્વ જીવોને પોતપોતાની ભાષામાં. ઢોર સાંભળતા હોય તો એને એમ લાગે કે મને આમ કહે છે. ભાઈ! પોતપોતાની ભાષામાં સમજે બધા. પાણી નિકળે ફૂવામાંથી એક જાતનું. પણ જ્યાં ક્યારામાં જાય (ત્યાં) શેરડી(માં) શેરડીપણે પરિણામે, એરંડિયું(માં) એરંડિયુંપણે પરિણામે. સૌના પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પરિણામે.

એમ વીતરાગની વાણી નીકળે. સૌને એમ લાગે કે મને સમજાવે છે. મારી (ભાષામાં) સમજાવે છે, મને સમજાવે છે. સમજાણું કાંઈ? ધોધ તો એક પ્રકારનો નીકળે વાણીનો—દિવ્યધ્વનિનો.

કહે છે, ‘યુગપદ્ સર્વ જીવોને...’ જુઓ! ઢોર બેઠા હોય. એક ચકલું, એક ચક્રવર્તી, એક કોર ચકલું અને એક ચક્રવર્તી. એક કોર મિથ્યાદષ્ટિ અને એક કોર ચાર જ્ઞાનના ઘણી ગણધર. બધા બેઠા હોય સભામાં. અગૃહીત મિથ્યાદષ્ટિ તો હોય છે. એ ‘યુગપદ્ સર્વ જીવોને...’ એક બાળક આઠ વર્ષની છોડી, એક મોટા વૃદ્ધ કરોડ પૂર્વના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં કરોડ પૂર્વના આયુષ્યવાળા. એક આઠ વર્ષની બાળિકા, એક કરોડપૂર્વના આયુષ્યવાળો, એક આઠ વર્ષનું છોકરો, એક કરોડ પૂર્વનો વૃદ્ધ. એ બધાં... એક વાઘનું નાનું બચ્ચું અને એક મોટો વાઘ. એ બધાં સાંભળતા હોય વાણી. સમવસરણમાં એક ચકલું આટલું સાંભળતું હોય. એક મોટો વાઘ અને સિંહ જંગલમાંથી. નાગ, જંગલમાંથી નાગ ચાલ્યા આવે નાગ. .. સર.. સર... સર... સર કરતાં. એ ભગવાનના સમવસરણમાં વાણી જ્યાં નીકળે... ગામમાં ચાલ્યા આવે સર્પ મોટા નાગ જંગલમાંથી. સર... સર... સર... સરરર.. ત્યાં સમવસરણમાં જાય. આહાહા..! એ બધાને ‘યુગપદ્ સર્વ જીવોને પોતપોતાની ભાષામાં સ્પષ્ટ અર્થનું પ્રતિપાદન...’ એમ. ઘુંઘળુંગુંગળું નહિ. શું કીધું ઓલું ન સમજાયું. તમે શું કીધું? બીજી વાર પૂછવું પડે એમ નહિ. ‘સ્પષ્ટ અર્થનું પ્રતિપાદન કરતી હોવાથી વિશદ-સ્પષ્ટ-વ્યક્ત છે.’ લ્યો, વિશદની વ્યાખ્યા કરી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ તો અર્થ કર્યો. વિશદ એટલે સ્પષ્ટ અથવા વિશદ એટલે વ્યક્ત. વ્યક્ત એટલે પ્રગટ. અર્થને પૂર્ણ પ્રગટ કરનારી છે. આ ત્રણ બોલ કીધા.

‘આ રીતે જિનભગવાનની વાણી જ પ્રમાણભૂત છે;...’ આ રીતે વીતરાગ પરમાત્મા નિર્દોષ દશા જેની પૂર્ણ થઈ. જેને રાગનો કણ નથી, શરીરમાત્ર પરિગ્રહ એક શરીર હોય છે. વાણી નીકળે. આહાર-પાણી એને હોતા નથી. એવી દશા જેને પ્રગટ થઈ. જેની વાણી પ્રમાણભૂત છે. ‘એકાંતે અપૌરુષેય વચન કે વિચિત્ર કથારૂપ કલ્પિત...’ એકાંતે અપૌરુષેય એટલે કોઈ પુરુષ વિનાની આ વાણી છે. પણ પુરુષ વિનાની વાણી હોય જ નહિ. અપૌરુષેય વાણી. એ હોય જ નહિ. ‘કે વિચિત્ર કથારૂપ કલ્પિત પુરાણવચનો...’ કલ્પિત પુરાણ વાતું આમ અધરથી કરી હોય. એવા ‘પ્રમાણભૂત નથી.’ એમ કહ્યું લ્યો!

‘ત્રીજું, અનંત દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને જાણનારો અનંત કેવળજ્ઞાનગુણ જિનભગવંતોને વર્તે છે.’ ગુણ એટલે પર્યાય, હોં! અનંત દ્રવ્ય. આહા..! અનંત ક્ષેત્ર, અનંત કાળ, અનંત ભાવ જાણનારો. એલા અનંતના જાણો! અનંત કેવળજ્ઞાનનો પર્યાય ભગવાનને વર્તે! અનંત જાણ્યું!

મુમુક્ષુ :- અનંતને જાણ્યું સર્વને ન જાણ્યું...

ઉત્તર :- અરે! અનંતને જાણ્યું વળી સર્વને ન જાણ્યું ક્યાંથી આવ્યું? આવા ને આવા કોણ જાણે કેવા પાક્યા છે. જ્ઞાન જ્યાં તદ્દન નિર્મળ થઈ ગયું. રૂકાવટ અટકી ગઈ, વિષય પ્રતિબદ્ધ અટકી ગયો અને એકદમ ખીલ્યું પૂર્ણ. એ ત્રણ કાળ ત્રણ લોક પૂર્ણ જાણે છે. પૂર્ણ અને સર્વ જાણે છે. પૂર્ણ, સર્વ, અનંત બધું એક જ છે એ તો.

‘આ રીતે બુદ્ધિ આદિ સાત ઋદ્ધિ તેમ જ મતિજ્ઞાનાદિ ચતુર્વિધ જ્ઞાનથી સંપન્ન...’ ગણધર-ગણધર. બુદ્ધિ આદિ સાત ઋદ્ધિ થાય છે. ગણધર હોય છે ને એને. મહાસંતના નાયક ગણધર, સંતોના ગણના ધરનારા મોટા. આમ ગુણના ધરનારા, આમ બાહ્યમાં વ્યવહારે. એવા મતિજ્ઞાનાદિ ચાર જ્ઞાન. મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન:પર્યય ‘ગણધરદેવાદિ યોગીન્દ્રોને પણ તેઓ વંધ છે.’ લ્યો! ભગવાન. અને ‘ચોથું, પાંચ પ્રકારના સંસારને જિનભગવંતોએ જીત્યો છે.’ લ્યો! પાંચ પ્રકારનો સંસાર. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભવ અને ભાવ. એ બધાને ભગવાને (જીત્યો છે).

‘આ રીતે કૃતકૃત્યપણાને લીધે તેઓ જ બીજા અકૃતકૃત્ય જીવોનું શરણ છે,...’ સમજાણું? ‘અન્ય કોઈ નહિ.’ આ અન્ય કોઈ નહિ એમાંથી ... લાગ્યું હતું. ‘ આ પ્રમાણે ચાર વિશેષણોથી યુક્ત જિનભગવંતોને ગ્રંથના આદિમાં ભાવનમસ્કાર કરીને મંગળ કર્યું.’ ઓહો! સ્મૃતિમાં યાદ લાવીને આવા અનંતાને પોતાના જ્ઞાનની ભૂમિકામાં, સ્મૃતિની ભૂમિકામાં પધરાવીને. ત્યાં (સમયસારમાં) સર્વ સિદ્ધને નમસ્કાર કર્યો. અહીં સર્વ જિનોને અહીંયા પધરાવ્યા. વાણી છે ને. જ્ઞાનમાં પોતાના સ્મૃતિરૂપી પટમાં, જ્ઞાનની સ્મૃતિરૂપી પટમાં ચિતરામણ કરીને અનંતને પધરાવ્યા છે. સમજાણું? ‘ભાવનમસ્કાર કરીને મંગળ કર્યું.’ લ્યો.

‘પ્રશ્ન :- શાસ્ત્ર પોતે જ મંગળ છે, તેનું મંગળ શા માટે કરવામાં આવે છે?’ એ વાણી પોતે જ મંગળ છે. શાસ્ત્ર જ મંગલિક છે. એને માટે મંગલિક કેમ કર્યું તમે પહેલું? એમ કહે છે.

‘ઉત્તર :- ભક્તિ અર્થે મંગળનું પણ મંગળ કરવામાં આવે છે.’ છે? ‘આ ગાથાની શ્રી જયસેનાચાર્યદેવકૃત ટીકામાં, શાસ્ત્રનું મંગળ, શાસ્ત્રનું નિમિત્ત, શાસ્ત્રનો હેતુ (ફળ), શાસ્ત્રનું પરિમાણ, શાસ્ત્રનું નામ અને શાસ્ત્રના કર્તા-એ છ બાબતોનું વિસ્તૃત વિવેચન કર્યું છે.’ ટીકામાં બહુ લાંબું છે. એ મંગળનું મંગળ કર્યું. ‘સૂર્યને દીપકથી,...’ દેખો! સૂર્યને લોકો દીવાથી.. હવે ઓલો તો પ્રકાશનો પુંજ છે સૂર્ય તો. એને દીવાથી કરે છે. એ તો મંગળનું મંગલિક હોય છે. સાંભળ.

‘મહાસાગરને જળથી,...’ મોટો સાગર હોય તો અંજલિ લઈને પૂજે એને. ‘વાગીશ્વરીને (સરસ્વતીને) વાણીથી...’ કહો, સમજાણું? વાગેશ્વરી. વાગીશ્વરી છે ને? વાગેશ્વરી હોં. વાકુની ઈશ્વરી એવી સરસ્વતી. એને વાણીથી. સરસ્વતીને વાણીથી મંગલિક કરે છે. સરસ્વતી

પોતે જ વાણી સ્વરૂપ છે આખું પણ એને વાણીથી મંગળીક કરે છે. ‘અને મંગળને મંગળથી અર્થવામાં આવે છે.’ લ્યો! મંગળને પણ મંગળથી અર્થવામાં નામ પૂજવામાં આવે છે. સમજાણું? લ્યો! આ ગાથામાં કહ્યું જુઓ. ‘શબ્દાર્થ, નયાર્થ, મતાર્થ, આગમાર્થ, ભાવાર્થ સમજાવીને, એ રીતે વ્યાખ્યાનકાળે સર્વત્ર શબ્દાર્થ, નયાર્થ, મતાર્થ, આગમાર્થ અને ભાવાર્થ યોજવાયોજ્ય છે. એમ કહ્યું છે.’ કોઈપણ આ શાસ્ત્રમાં લખ્યું એ કઈ નયનું વાક્ય? એ કઈ નયનું વાક્ય? એમ પહેલું નક્કી કરવું જોઈએ. એમ ને એમ આ લખ્યું એમ નહિ. નિશ્ચયનું વાક્ય કે વ્યવહારનું વાક્ય? સદ્ભુતનું કે અસદ્ભુતનું? નિમિત્તનું કે ઉપાદાનનું? નિશ્ચયનું કે વ્યવહારનું? એમ એનું નક્કી થવું જોઈએ. પછી એના અર્થો થાય. નહિતર અર્થ થાય નહિ. એવું પહેલી ગાથામાં જયસેનાચાર્યે પહેલી ગાથા પૂરી થઈ લ્યો.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

સમણમુહુગ્ગદમટ્તં ચદુગ્ગદિણિવારણં ।
 एसो पणमिय सिरसा समयमिणं सुणह वोच्छामि ।। २ ।।
 આ સમયને શિરનમનપૂર્વકભાખું છું, સુણજો તમે;
 જિનવદનનિર્ગત-અર્થમય, ચઉગતિહરણ, શિવહેતુ છે. ૨.

અન્વયાર્થ :- [શ્રમણમુખોદ્ગતાર્થ] શ્રવણના મુખમાંથી નીકળેલ અર્થમય (-સર્વજ્ઞ મહામુનિના મુખથી કહેવાયેલા પદાર્થોને કહેનાર), [ચતુર્ગતિનિવારણ] ચાર ગતિનું નિવારણ કરનાર અને [સનિર્વાણમ્] નિર્વણ સહિત (-નિર્વાણના કારણભૂત) [ઈમં સમયં] એવા સમયને [શિરસા પ્રણમ્ય] શિરસા પ્રણામીને [एष वक्ष्यामि] હું તેનું કથન કરું છું; [शृणुत] તે શ્રવણ કરો.

ટીકા :- સમય એટલે આગમ; તેને પ્રણામ કરીને પોતે તેનું કથન કરશે એમ અહીં (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુદંચાર્યદેવે)પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તે(સમય) પ્રણામ કરવાને અને કથન કરવાને યોગ્ય છે, કારણ કે તે *આત્મ વડે ઉપદેશ હોવાથી સફળ છે. ત્યાં તેનું આત્મ વડે ઉપદેશપણું એટલા માટે છે કે જે થી તે 'શ્રમણના મુખમાંથી નીકળેલ અર્થમય' છે 'શ્રમણો' એટલે મહાશ્રમણો-સર્વજ્ઞવીતરાગદેવો; અને 'અર્થ' એટલે અનેક શબ્દોના સંબંધથી કહેવામાં આવતો, વસ્તુપણે એક એવો પદાર્થ. વળી તેનું (-સમયનું)સફળપણું એટલા માટે છે કે જેથી તે સમય (૧) 'નારકત્વ, તિર્યચત્વ, મનુષ્યત્વ અને દેવત્વસ્વરૂપ ચાર ગતિઓનું નિવારણ'કરવાને લીધે અને (૨) શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિરૂપ 'નિર્વાણનું પરંપરાએ કારણ'હોવાને લીધે (૧) પરતંત્રતાનિવૃત્તિ જેનું લક્ષણ છે અને (૨)સ્વતંત્રતાપ્રાપ્તિ જેનું લક્ષણ છે એવા +ફળથી સહિત છે.

ભાવાર્થ :- વીતરાગસર્વજ્ઞ મહાશ્રમણના મુખથી નીકળેલા શબ્દસમયને કોઈ આસન્નભવ્ય પુરુષ સાંભળીને, તે શબ્દસમયના વાચ્યભૂત પંચાસ્તિકાય સ્વરૂપ અર્થસમયને જાણે છે અને તેની અંદર આવી જતા શુદ્ધજ્ઞવાસ્તિકાયસ્વરૂપ અર્થમાં (પદાર્થમાં)વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સમાધિ વડે સ્થિત રહીને ચાર ગતિનું નિવારણ કરી, નિર્વાણને પામી, સ્વાત્મોત્પન્ન, અનાકુળતાલક્ષણ, અનંતસુખને પ્રાપ્ત કરે છે. આ

* આત્મ=વિશ્વાસપાત્ર; પ્રમાણભૂત; યથાર્થ વક્તા. સર્વજ્ઞદેવ સમસ્ત વિશ્વને પ્રત્યેક સમયે સંપૂર્ણપણે જાણી રહ્યા છે અને તેઓ વીતરાગ (મોહરાગદ્રેષરહિત) હોવાથી તેમને અસત્ય કહેવાનું લેશમાત્ર પ્રયોજન રહ્યું નથી, તેથી વીતરાગ-સર્વજ્ઞદેવ ખરેખર આત્મ છે. આવા આત્મ વડે આગમ ઉપદેશવામાં આવ્યું હોવાથી તે (આગમ) સફળ છે.

+ ચારગતિનું નિવારણ (અર્થાત્ પરતંત્રતાની નિવૃત્તિ) અને નિર્વાણની ઉત્પત્તિ (અર્થાત્ સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ) તે સમયનું ફળ છે.

કારણથી દ્રવ્યાગમરૂપ શબ્દસમય નમસ્કાર કરવાને અને વ્યાખ્યાન કરવાને યોગ્ય છે. ૨.

કારતક વદ ૧૦, મંગળવાર, તા. ૧૦-૧૨-૧૯૬૩
ગાથા-૨, પ્રવચન-૫

પંચાસ્તિકાય.

સમણમુહુગદમદ્દં ચદુગ્ગદિણિવારણં સણિવ્વાણં।

એસો પણિમય સિરસા સમયમિણં સુણહ વોચ્છામિ।।૨।।

નીચે હરિગીત છે એનું મૂળ શબ્દોનું.

આ સમયને શિરનમનપૂર્વક ભાખું છું, સૂણજો તમે;

જિનવદનનિર્ગત-અર્થમય, ચઉગતિહરણ, શિવહેતુ છે. ૨.

એમ કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજ ભગવાન પછી ૬૦૦ વર્ષે આ ભરતક્ષેત્રમાં સંવત્ ૪૯માં થયા. એમણે આ શાસ્ત્ર રચ્યું છે. ભગવાન તીર્થંકર પરમાત્મા વર્તમાનમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બિરાજે છે. સીમંધર પ્રભુ તીર્થંકરદેવ. એમની પાસે જઈ આઠ દિ' રહ્યા હતા. ત્યાંથી આવ્યા પછી આ શાસ્ત્ર રચ્યા છે. એમાં આ પંચાસ્તિકાયનું શાસ્ત્ર રચતા પહેલા નમસ્કાર કરે છે. ટીકા, એની ટીકા બીજી ગાથાની.

‘ટીકા :- સમય એટલે આગમ;...’ જુઓ! આગમ કોને કહેવા. (શાસ્ત્ર) લાવ્યા છો? ભૂલી ગયા? બે વાર ભૂલ થઈ, કાલે અને આજે. પંચાસ્તિકાય શરૂ થયું ત્યારથી. પત્તા, માણેકમાં આવી ભૂલ નથી કરતાં. ઝવેરી છેને, ઝવેરી. મુંબઈ. નહિ ઈ મહેન્દ્ર શેઠી, મહેન્દ્રકુમાર શેઠી? ઝવેરી નહિ? એના પિતા છે આ. અહીંયા રહે છે. બે વખત ભૂલી ગયા.

‘ટીકા :- સમય એટલે આગમ;...’ ભગવાનના ત્રિલોકનાથ વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માના મુખથી નીકળેલી વાણી એને આગમ કહે છે. જૈન પરમેશ્વર, જેને એક સેકન્ડના અસંખ્ય ભાગમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોકનું જેને વીતરાગી વિજ્ઞાન જ્ઞાન પ્રગટ્યું હતું એની વાણી નીકળી ઈચ્છા વિના એ વાણીને અહીંયાં આગમ કહેવામાં આવે છે. એ સમય એટલે આગમ. ‘તેને પ્રણામ કરીને...’ તેને નમસ્કાર કરે છે. પહેલી વાણીને નમસ્કાર કરે છે. ભગવાન પરમાત્મા વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ એમને તો વંદન હો પણ એમની વાણીનેય વંદન છે. શાસ્ત્ર અને ગુરુ. ત્રણેને વંદન છે. ‘તેને પ્રણામ કરીને પોતે તેનું કથન કરશે...’ પોતે એટલે કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજ. દિગંબર સંત હતા પહેલા સૈકામાં. એ પોતે તેનું કથન કરશે. ‘એમ અહીં (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવે) પ્રતિજ્ઞા કરી છે.’ કે આ સમયનું હું કથન કરીશ. ભગવાન ત્રિલોકનાથે કહેલા. એમાં બધું આવશે હોં એમાં.

‘તે (સમય) પ્રણામ કરવાને અને કથન કરવાને યોગ્ય છે,...’ બે વાત. સર્વજ્ઞ

પરમાત્મા, એના મુખથી વાણી નીકળી, એ વાણી પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે અને એ જ કથન કરવા યોગ્ય છે. અજ્ઞાનીની વાણી પ્રણામ કરવા યોગ્ય નથી અને એ અજ્ઞાનીની વાણીનું કથન કરવા લાયક નથી. અજ્ઞાનીના કહેલા શાસ્ત્રો કથન કરવા લાયક નથી. એમ કહે છે. સમજાય છે? જેને પ્રણામ કરવાને અને કથન કરવાને યોગ્ય છે. કોણ? વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવના શાસ્ત્રો. ત્રિલોકનાથ પરમાત્માના મુખથી નીકળેલી વાણી.

કેમ પ્રણામ અને કથન કરવા યોગ્ય છે? ‘કારણ કે તે આપ્ત વડે ઉપદિષ્ટ હોવાથી...’ આમ. નીચે અર્થ છે. એ ભગવાન આમ છે — વિશ્વાસપાત્ર છે. વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ પદ જેને પ્રગટ થયું છે તેથી તે ભગવાન આમ નામ વિશ્વાસને પાત્ર છે. ‘પ્રમાણભૂત;...’ છે. એ વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ જ પ્રમાણભૂત છે. ‘યથાર્થ વક્તા.’ છે. નીચે નોટ છે. યથાર્થ વક્તા છે. જેવું વસ્તુનું સ્વરૂપ, જેવો મોક્ષમાર્ગ, જેવો બંધ માર્ગ જેવો છે તેને યથાર્થપણે કહેનારા ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા વીતરાગદેવ છે. એથી એને આમ કહેવામાં આવ્યા છે.

કૌંસમાં. ‘(સર્વજ્ઞદેવ સમસ્ત વિશ્વને પ્રત્યેક સમયે સંપૂર્ણપણે જાણી રહ્યા છે...’ સર્વજ્ઞદેવ અરિહંત પરમાત્મા મહાવીર ભગવાન આદિ તો સિદ્ધ થઈ ગયા. અનંત ચોવીસી. પણ વર્તમાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીમંધર પ્રભુ અરિહંત પદમાં બિરાજમાન છે. અત્યારે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં અહીંયાં જમીન ઉપર. બહુ દૂર (છે). એ બધા સમસ્ત વિશ્વને પ્રત્યેક સમયે સંપૂર્ણપણે જાણી રહ્યા છે. ત્રણ કાળના, ત્રણ લોકના બધા પદાર્થને એક સમયે એટલે પ્રત્યેક સમયે, દરેક સમયે સંપૂર્ણપણે. દરેક સમય અને સંપૂર્ણપણે ભગવાન કેવળજ્ઞાની ત્રિલોકનાથ જાણી રહ્યા છે.

‘અને તેઓ વીતરાગ (મોહરાગદ્રેષરહિત) હોવાથી તેમને અસત્ય કહેવાનું લેશમાત્ર પ્રયોજન રહ્યું નથી,...’ મોહ નથી, રાગ નથી, દ્રેષ નથી. સર્વજ્ઞપણે જે ત્રણ કાળ, ત્રણ લોક જોયા એવું સત્ય કથન કર્યું. ‘તેથી વીતરાગ-સર્વજ્ઞદેવ ખરેખર આમ છે. આવા આમ વડે આગમ ઉપદેશવામાં આવ્યું હોવાથી...’ આવા આમ વડે શાસ્ત્ર કહેવામાં આવ્યું હોવાથી ‘તે (આગમ) સફળ છે.’ તે આગમ સફળ છે. કહો, સમજાણું?

‘ત્યાં તેનું આમ વડે ઉપદિષ્ટપણું એટલા માટે છે...’ ટીકાની ચોથી લીટી. ત્યાં તે વાણીનું ભગવાનના આગમનું ઉપદિષ્ટપણું એટલા માટે છે ‘કે જેથી તે શ્રમણના મુખમાંથી નીકળેલ અર્થમય છે.’ લ્યો! શ્રમણના મુખમાંથી નીકળેલ અર્થમય. એની હવે વ્યાખ્યા કરશે. ‘શ્રમણો એટલે મહાશ્રમણો-સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવો;’ એના મુખથી વાણી નીકળી. ‘અને અર્થ...’ છેને? ‘શ્રમણના મુખમાંથી નીકળેલ અર્થ...’ “અર્થ” એટલે અનેક શબ્દોના સંબંધથી કહેવામાં આવતો, વસ્તુપણે એક એવો પદાર્થ.’ દરેક પદાર્થ આત્મા, પરમાણુ આદિ જે ભગવાને અનંત પદાર્થ જોયા એને અર્થ કહે છે. એ અર્થને કહેવામાં સર્વજ્ઞ વીતરાગ યથાર્થ જેનો ઉપદેશ છે. માટે તે ઉપદેશ કરવા લાયક છે અને તે વાણી વંદન કરવા લાયક

છે. કહો, સમજાણું?

‘અનેક શબ્દોના સંબંધથી કહેવામાં આવતો, વસ્તુપણે એક એવો પદાર્થ.’ વસ્તુપણે તો એક છે. ભલે દ્રવ્યથી કહો, ગુણથી કહો, પર્યાયથી કહો પણ વસ્તુ તો એક છે. એવા અર્થને ભગવાને કહ્યું છે. ‘વળી તેનું (-સમયનું) સફળપણું એટલા માટે છે...’ જુઓ! આ સફળની વ્યાખ્યા કરે છે. ભગવાનની વાણીમાં બધું પદાર્થનું સ્વરૂપ આવ્યું માટે સફળ છે અને સફળપણું એટલા માટે છે ‘કે જેથી તે સમય...’ હવે સિદ્ધાંતનું ફળ ન્યાય આપે છે. સમજાણું? પાઠમાં હતું ને, ‘મુહુગદમદ્દં’ મુખમાંથી નીકળેલો અર્થ. એમ હતું ને પાઠમાં. અર્થ એટલે પદાર્થ. ત્રણ કાળ ત્રણ લોકના પદાર્થ ભગવાનના મુખમાંથી વાણીએ નીકળ્યા. એથી એ સફળ છે.

અને બીજું એનું ફળ એ છે કે એ સમય ‘(૧) નારકત્વ, તિર્યચત્વ, મનુષ્યત્વ અને દેવત્વસ્વરૂપ ચાર ગતિઓનું નિવારણ કરવાને લીધે...’ લ્યો, આ સફળનું કારણ છે. ભગવાનની વાણી ચાર ગતિના નિવારણ કરવાનું કારણ છે. નરકની ગતિ નીચે છે નરક. આ તિર્યચ પશુ, એકેન્દ્રિય લીલ, ફૂગ, બટાટા, શક્કરકંદ એ બધા તિર્યચ કહેવાય અને આ મનુષ્ય અને સ્વર્ગ. એ ચાર ગતિના નિવારણને કારણે આગમનું સફળપણું છે. શું કહ્યું એમાં? સર્વજ્ઞની વાણી ચાર ગતિનો નાશ કરનારી છે. એ વાણીમાં એમ આવે છે કે ચાર ગતિનો નાશ થાય અને આત્માની મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય એવું ભગવાનની વાણીમાં આવે છે. કહો, આમાં સ્વર્ગ મળે અને પૈસા મળે અને મોટા ધનાઢ્ય થઈએ એવું વીતરાગની વાણીમાં નથી આવતું. મીઠાલાલજી! મોહનભાઈ!

વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ દેવાધિદેવ. જેને ભવરહિત વીતરાગ દશા પ્રગટ થઈ. એની વાણી ભવરહિત થવાની વાણી છે. જેને ભવ જોતો હોય એને એ વીતરાગની વાણી સફળ નહિ થાય. શેઠી! આપણે રાજા થઈએ, આવા થઈએ, મોટા શેઠિયા થઈએ, અબજોપતિ થઈએ. એ ધૂળના ઢગલાના ઘણી થઈએ. ધૂળ કહેવાયને એ શું કહેવાય? કાલે રાખ આવી હતી. હું મોહનભાઈ! આ પૈસા તમારા શું કહેવાય? રાખ આવી હતી. ખાખ. રાખ-ખાખ, માટી, જડ પુદ્ગલ એના સ્વામી થવું હોય એ શાસ્ત્રમાં નથી કહે છે.

મુમુક્ષુ :- એનો ઉપાય..

ઉત્તર :- એનો ઉપાય છેને. રાગ મંદ કરે તો છે. પણ એ વીતરાગનો માર્ગ એમ નથી કહેતો. વીતરાગ તો રાગ અને એના ફળ રહિતની વાત બતાવે છે. વીતરાગ છેને. આત્માનું સ્વરૂપ પુણ્ય-પાપના રાગથી રહિત જડના, પરના સંયોગથી રહિત એવા સ્વભાવની દષ્ટિ, જ્ઞાન અને રમણતા કર, તને ભવ રહેશે નહિ. એમ વીતરાગની વાણીમાં કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- છોડાવે છે.

ઉત્તર :- છોડાવે છે ભવ. ભવ રખાવે તો ભગવાને ભવ કેમ ન રાખ્યા? ભગવાને

ભવ કેમ ન રાખ્યા? ભવ છેદીને સર્વજ્ઞપદ કેવળજ્ઞાનપદ પ્રાપ્ત કર્યું. તો કહે છે, કે સફળપણું એથી છે કે ચાર ગતિનું નિવારણ કરવાને લીધે સફળપણું છે. ઓહો..! તું પુણ્ય કર અને એમાંથી મનુષ્યભવ મળશે કે સ્વર્ગ મળશે એવું વીતરાગની વાણીમાં નથી આવતું કહે છે. બરાબર છે? આમ પુણ્ય કર અને તને પછી ભવ મળશે અને સ્વર્ગનો ભવ મળશે કે રાજાના ભવ મળશે, શેઠિયા ધૂળના સ્વામીનો ભવ મળશે એમ વીતરાગની વાણીમાં નથી આવતું કહે છે. વીતરાગની વાણી તો એ કહે છે કે ચાર ગતિ અને ચાર ગતિના કારણો વિકાર એનો અભાવ કરવાનું વીતરાગ બતાવે છે. આગમમાં એમ આવ્યું છે. એમ કહે છે. ઓહોહો..!

મુમુક્ષુ :- મનુષ્ય ...

ઉત્તર :- મનુષ્યમાં કે દિ' સુખ હતું? ધૂળમાં? લ્યો! એય..! મોહનભાઈ! આ બધા સુખિયા હશે આ બધા પૈસાવાળા એમ? હેરાન-હેરાન થઈ ગયા છે. એ દલાલ છે અમારે પ્રશ્નકાર. એક દલાલ છે. પ્રશ્નના દલાલ છે. પ્રશ્ન કરીને.. જ્યંતિભાઈ! આ બધા ધૂળવાળા, પૈસાવાળા સુખી હશે? પાંચ કરોડ ને દસ કરોડ ને ધૂળ કરોડ ને. રાગ... રાગ... રાગ... રાગ... રાગ... મમતા... મમતા... મમતા... દુઃખી... દુઃખી... દુઃખી... છે. એ દુઃખને નાશ કરવાનો ઉપાય વીતરાગની વાણીમાં છે. એમ કહે છે જુઓને! નારકીની ગતિ તો નહિ. એ તો નરક નીચે છે મહાપાપ કરે. માંસ ખાય, દારૂ પીવે, અધર્મ..., શિકાર કરે એવા માણસો મરીને નરકમાં જાય છે. એ ભાવનો અહીંયાં ભગવાન તો નિષેધ કરાવે છે.

એમ તિર્યચ. છે ને બીજો શબ્દ? તિર્યચત્વ. આ તિર્યચપણું એટલે નિગોદ, લીલ, ફૂગ, વનસ્પતિ, એકેન્દ્રિય, બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, ચૌ ઈન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, આ ઢોર. એમાં માયા અને કપટ કરનારા એ ઢોરમાં જાય છે. એ માયા ને કુટીલતા ને મહા વક્તતા ને ઊંડા... ઊંડા... ઊંડા... વિકારના કરનારા, જેના પેટ હાથ ન આવે. કહે છે કે એવા બહુ માયાવી કપટી મરીને તિર્યચ થાય છે. છે ને બીજો શબ્દ? તિર્યચત્વ. અને ત્રીજો મનુષ્યત્વ. કોઈ સરળ પ્રકૃતિ, રાગની મંદતા આદિથી મનુષ્ય (થાય) પણ એનો ભગવાન તો નિષેધ કરાવે છે. ગતિ મળે એ અમારા જ્ઞાનમાં અને અમારા શાસ્ત્રમાં નથી. કહો, ઠીક! વચમાં રાગ રહી જાય. પુણ્યને લઈને ગતિ મળે એ જુદી વાત છે. પણ વીતરાગની વાણી ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા સર્વજ્ઞ દેવાધિદેવ જૈન પરમેશ્વર એના આગમ એને કહીએ અને એ આગમનું ફળપણું એ આગમનું એ કારણો કહેવામાં આવ્યું કે જેમાં ચાર ગતિનું નિવારણ થાય છે. એનો અર્થ કે જેમાં ભવનો અભાવ થાય છે. એ પહેલી ગાથામાં આવ્યું ને? 'જિતભવેભ્યઃ' ભગવાને ભવ જીત્યા છે. એમ આવ્યું હતું ને? પહેલી ગાથામાં આવ્યું. 'જિતભવેભ્યઃ' ભવ ઉપર જેમણે જય મેળવ્યો છે. પહેલી ગાથામાં આવ્યું હતું. 'જિતભવેભ્યઃ' જેણે ભવને જીત્યા એની વાણીમાં ભવના અભાવની વાત જ હોય. એવા વીતરાગ છે. જુઓ! આ એક આગમનું લક્ષણ. જે શાસ્ત્ર ભવના અભાવની વાત કરે, અને પછી લેશે. મોક્ષની વાત કરે અને આગમ

કહીએ અને એ આગમનું સફળપણું કહેવામાં આવે છે. કહો, શેઠી! આહાહા..!

મોક્ષ જોતો નથી. એમ એક જણો કહેતો હતો ત્યાં ઓલા બગસરામાં. કાળીદાસભાઈ હતા. એક રામ શ્રીપાળની પેઢી હતી. અમારા દશાશ્રીમાળીમાં એક ત્યાં મોટા ગૃહસ્થ હતા. આપણે બગસરામાં. રામ શ્રીપાળની પેઢી. બહુ આબરૂદાર હતા. પછી તો ઘસાઈ ગયા. રામ શ્રીપાળની પેઢી. બગસરામાં હતા. દશાશ્રીમાળી મોટી પેઢી. લાખોપતિ. મોટા આબરૂ ખાનદાન. પછી એના દીકરા એક હતા પગે લુલા કાળીદાસભાઈ કરીને. ઘરમાં કાંઈ ન મળે. પૈસા કાંઈ નહિ. સાધારણ ખાતા હશે. પછી આ અમારું વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવે, (સંવત) ૧૯૮૪માં ત્યાં ગયા હતા, બગસરા. ..વાળા નહિ આ? ..વાળા કાઠી. ઓલા .. નહિ ..વાળા ગીગાવાળા. ગીગાવાળા મોટા એડમિન હતા. અને અહીં વડાળામાં ૬૦ હજારની ઉપજ હતી. બધા વ્યાખ્યાનમાં આવતા કાયમ. પછી એકવાર એ કાળીદાસભાઈ કહે, એકલા આવ્યા સાંજે. મહારાજ! એવી તમે ધર્મની વાતો કરો છો ને મોક્ષ, મોક્ષ ને મોક્ષ. અમારે મોક્ષ જોતો નથી. શું કરવું છે ત્યારે તમારે? મજરા હતા. અમારે તો અમદાવાદના માણેકચોકમાં ઝવેરી થવું છે. માણેકચોક છે ને વચમાં ચોક? એટલે ઘોડાગાડી નીકળે, મોટરું નીકળે તો આમ નજર તો કરે કે આ શેઠિયા... આ શેઠિયા... આ શેઠિયા. શેઠી! અમદાવાદના માણેકચોકમાં માણસ મરીને શેઠિયા થાવું છે. અમારે આ મોક્ષ-બોક્ષની વાતું કરો. કીધું, ભગવાનના માર્ગમાં સંસારની પ્રાપ્તિ થાય એ માર્ગ ભગવાનના નથી લ્યો. કીધું, આવી ભાવના છે તો ત્યાંના ઘોડા થાશો એને ઘરે. ૮૪ની સાલની વાત છે. ૩૬ વર્ષ થયા. બગસરામાં. મજરા જરી. ઘોડા થાશો, આવી માગણી ત્યાં કરવા જાવ છો.

વીતરાગ માર્ગ ત્રિલોકનાથ જૈન પરમેશ્વર ત્રણ કાળ ત્રણ લોકનું જ્ઞાન સો ઈન્દ્રના પૂજનીક, વંદનિક એવા ભગવાનની વાણી એને આગમ કહીએ. એ આગમ ચાર ગતિનો અભાવ કરવા માટે સફળ છે. એનો અર્થ એ કે એ વીતરાગની વાણીમાં એવું આવે છે કે પુણ્ય અને પાપનો રાગ અને એનું ફળ એથી રહિત તારી ચીજ છે એને તું શ્રદ્ધ, ઓળખાણ (કર) અને ઠર. એ વીતરાગના માર્ગમાં આવે છે. એ આગમમાં એમ આવે છે. આહાહા..! આગમની સફળતા આ છે કે જેમાં પુણ્ય-પાપના ભાવ જે થાય છે એનાથી તારી ચીજ અંદર ભિન્ન છે. જ્ઞાનાનંદ શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ, એની શ્રદ્ધા કર, એનું જ્ઞાન કર અને એમાં રમણતા કર કે જેથી તને ભવ મળે નહિ. એવી આગમ એમ કથનની પદ્ધતિ કરે છે.

જે આગમ—શાસ્ત્ર, સંસારના ફળ આપશે તમને, આનાથી સંસાર મળશે તમને, આ મળશે એમ બતાવે અને ધર્મનો માર્ગ બતાવે નહિ તેને આગમ કહેવાતા નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! હવે જેને ભવની મીઠાશ છે અને ભવના કારણના રાગની મીઠાશ છે એને વીતરાગની વાણી મીઠી નહિ લાગે. એ પહેલી ગાથામાં આવી ગયું છે. મધુર. કારણ કે વીતરાગ વાણી તો આમ... ચૈતન્ય પ્રભુ, આનંદકંદ, આનંદકંદ જ્ઞાયકમૂર્તિ સૂર્ય ચૈતન્ય છે. ચૈતન્ય સૂર્ય, ઝબકતો

સૂર્ય આત્મા છે. એની દશામાં ભલે પુણ્ય અને પાપ, કામ અને ક્રોધ આદિ વિકાર હો પણ એ વિકૃત વિનાની અંતર ચૈતન્ય જ્યોત છે. એ ચૈતન્ય જ્યોતની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અને રમણતા કરાવવાનું જ આગમમાં ફળ છે. આગમનું ફળ છે. સમજાણું કાંઈ? ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞના મુખથી નિકળેલી વાણી એ સર્વજ્ઞ અને વીતરાગપણું બતાવવા માટે છે. અને રાગ અને અલ્પજ્ઞનો નિષેધ કરવા માટે વીતરાગની વાણી છે. ઝીણું બહુ પણ. જ્યંતિભાઈ! એને ઝીણું પડે છે. ... આવી ગયા ને. કહો, સમજાય છે આમાં કાંઈ?

વીતરાગને પડખે ઉભા રહેવું હોય અને જેને વીતરાગની વાણી સમજવી હોય તો કહે છે કે એનું સફળપણું એટલા માટે છે કે જે સમય નામ શાસ્ત્ર—આગમ ચાર ગતિનું નિવારણ કરવાને લીધે સફળ છે. પહેલી નાસ્તિથી વાત કરી. ચાર ગતિ છેને અનાદિ? એ ચાર ગતિ એટલે કે ચાર ગતિના ભાવ એનો પણ નિષેધ કરાવનારી આ વીતરાગની વાણી છે. આહાહા..!

હજી પૂર્ણ વીતરાગ ન થાય ત્યારે ભલે રાગ આવે. પણ એની દૃષ્ટિ, આગમની દૃષ્ટિ અને આગમનું સફળપણું એ છે કે એને રાગરહિત છે તેને રુચિમાં લે. રાગરહિત આત્મા તેનું જ્ઞાન કર, રાગરહિત સ્વરૂપ ચિદાનંદ પ્રભુ છે એમાં ઠર. એવું આગમનું સફળપણું ચાર ગતિના નિવારણ માટે છે. ..ભાઈ! હવે ઓલો કહે, મારે આ થાવું છે. માણેકચોકનો ઝવેરી થાવું છે. ઘોડો થઈશ કીધું બાપા! પછી એ તો દાંત કાઢે બિચારા.

મુમુક્ષુ :— જાણે ને કે મહારાજ આમ કહેશે.

ઉત્તર :— મહારાજ આ કહેશે જ. અને એક ફેરી તો બાવો લઈને આવ્યા સાંજે. ઓલું નાટકનું સાંભળેલું ને એણે નાટકનું. ભગવાન પાસે નાટક પાડે છે. એટલે એક બાવો લઈને આવ્યા સાંજે. એકલો હું બેઠો હતો. ત્યાં નદીને કાંઠે એક ધર્મશાળા છે, ભોજનશાળા સ્થાનકવાસીની. એમાં વ્યાખ્યાન ચાલતા હતા. માણસ બહુ આવે ખરું ને. ૮૪ની વાત છે. પછી ત્યાં એકલો બેઠો હતો ત્યાં આવ્યા. જુઓ મહારાજ! બોલશો નહિ તમે કાંઈ. એવું નાટક જેમ ભગવાન પાસે પાડતા હતા એવું હું નાટક લઈને આવ્યો છું. મારી પાસે શું સાધન હોય? હું ગરીબ માણસ એટલે આ બાવો લઈને આવ્યો છું. એ બાવાને હું આપીશ કાંઈક. તંબુરો લે. પણ શું છે કીધું? આ ભજન ગાય એકવાર સાંભળો તમે. આ રીતે ભગવાન પાસે નાટક પાડતા હતા. હું એક નાટક લઈને આવ્યો છું. એય..! દેવાનુપ્રિયા! એ નારદ જેવા હતા જરી આમ. માણસ ખાનદાન હો! બહુ ખાનદાન. પછી સાંભળ્યું. પછી આ બોલ્યા પાછળથી હો! તમે બધું આખો દિ' સવાર ને (બપોર) વ્યાખ્યાનમાં આ જ મૂકો છો બધા. સંસાર ન જોઈએ, સંસાર ન જોઈએ, રાગ નહિ, મુક્તિ કરો, મુક્તિ કરો. પણ અમારે મુક્તિ જોઈતી નથી. તો મુક્તિ નથી જોઈતી તો ઘોડા થાશો કીધું. આ બધી માયા કરીને. શેઠી!

અહીં કહે છે... ઓલા રહી ગયેલા વલખાં તૃષ્ણાના. શેઠ મોટા ગૃહસ્થને. કીધું ને એક

ફેરી વહોરવા ગયા હતા ત્યાં. તે આમ ખાતા હતા આહાર એકલા. બૈરા અંદર રાંધતા હતા બિચારા. બૈરા બહુ ખાનદાન હતા. પગ આમ ઓલો પણ ગૃહસ્થ એટલે પરણેલાને, પછી ખાતા હતા. તો મોટા મકાન ગૃહસ્થોના લાખોપતિના એટલે. પણ ગાર કરવાના પૈસા ન મળે. ખાલી. અને એકલી ઓસરીમાં પણ ખાડા પડેલા. એકલા ખાતા હતા. ભોજન કરતા હતા. સાથે દસ-પંદર કાગડા ખાતા હતા ઓસરીમાં. એક કોઈ ખૂણે બેઠેલા. કાળીદાસભાઈ! આ શું? મહારાજ! એ શું? મારા બાપ હતા એ દસ વાગે કોઈ વાણિયો નીકળ્યો હોય ઘોડે-ગાડે તો જમાડ્યા વિના ન જાય. ૨૦-૨૫ પાટલા પડ્યા જ હોય અમારે ઘરે. હવે મારી પાસે પૈસા ન મળે મારે કરવું શું ત્યારે? ત્યારે આ થોડા ચોખા નાખું અહીં. હું ખાઈ રહું પા કલાક વીસ મીનીટ. તો અહીં ચોખા વિણી વિણીને કાગડા ખાય. હું એમ માનું કે આ વાણિયા જ બધા મારી સાથે ખાય છે. પણ મારે કરવું શું કે મારી પાસે પૈસા ન મળે. ઓલા વલખાં. ચોખા થોડા નાખે. ચોખા સમજો છો ને? ભાત. અને બધી ગાર બાર વિના. ગાર સમજો છો? લીપણ. લીપણમાં ખાડા પડેલા. મોટી ઓસરી તો એક ખૂણે ખાય અને એક કોર ચોખા નાખે. કાગડા ખાય. આ પોતે ઊઠે તો ઓલા ખલાસ કરીને વયા જાય. સંતોષ કરે કે અમે પણ અમારા બાપની જેમ જમાડ્યા. અનાદિ કાળની લોલુપતા, મમતા અમે એના જેવા. પણ તારે સિદ્ધ જેવું થાવું છે કે બાપ જેવું થાવું છે? તારે શું કરવું છે?

અહીં તો કહે છે કે જેને સિદ્ધ થવું હોય. એ મોક્ષ... મોક્ષનું લેશે પછી જુઓ. આ નાસ્તિથી પહેલી વાત કરી છે ને. ભગવાનની વાણી ચાર ગતિના અભાવની કહેનારી છે. ક્યાંય ચાર ગતિમાં સ્વર્ગ મળે તો ઠીક એવું વીતરાગ વાણીમાં હોતું નથી. સર્વાર્થસિદ્ધનું ફળ મળે તો ઠીક એ વીતરાગ વાણી કહેતી નથી. બરાબર છે? જયંતિભાઈ! અને સર્વાર્થસિદ્ધના ભવનું કારણ જે પુણ્ય એ ઠીક છે એમ આગમ કહેતું નથી. આગમનું સફળપણું એ છે કે ચાર ગતિ અને ચાર ગતિના ભાવનો અભાવ કરાવે છે એવી વીતરાગની વાણીમાં સફળપણું છે. કહો, સમજાણું આમાં?

તું ચૈતન્ય ભવરહિત છો ને. તારા સ્વભાવમાં ભવ કેવા? આનંદકંદ પ્રભુ જ્ઞાનની મૂર્તિ સૂર્ય છેને. દેહદેવણના આ રજકણમાં ભિન્ન ચૈતન્ય સૂર્ય પડ્યો છે અંદર. એની તને પુણ્ય અને પાપના વિકલ્પ અને રાગની આડમાં એ ચૈતન્ય કોણ છે એવી તને ખબર નથી. એ પુણ્ય-પાપના આડના ઘુંઆમાં (છે) એને વીતરાગ કહે છે કે પુણ્ય-પાપથી રહિત કે જેનો આશ્રય કરવાથી ચાર ગતિનો નાશ થાય એવા ચૈતન્ય પ્રભુ અખંડાનંદ જ્ઞાયકમૂર્તિ, એનો આશ્રય કર. એમ આગમનું ચાર ગતિના અભાવ કરવાનું સફળપણું છે. કહો, પહેલી જ ચોટે આગમનું સફળપણું આ કહ્યું. મીઠાલાલજી! પુણ્યની જેને મીઠાશ છે એને નહિ રુચે.

મુમુક્ષુ :- માર્ગ અલગ છે.

ઉત્તર :— હા. માર્ગ અલગ છે. એ બંધનો માર્ગ છે, એ પુણ્ય શુભભાવ છે એ બંધનો માર્ગ છે. એ મોક્ષનો માર્ગ નથી.

અહીં તો કહે કે બંધના માર્ગનો નિષેધ કરવાવાળી વાણી છે. એમ થયું ને ભાઈ પહેલું? ચાર ગતિનો અર્થ એ થયો. પછી મોક્ષ કહેશે. બંધના માર્ગનો નિષેધ કરાવવાવાળી વાણી (છે) માટે તે વાણીનું સફળપણું છે. એય..! દેવાનુપ્રિયા! લ્યો એમ છે. એમ કે દેશનાલબ્ધિ પુણ્ય વિના મળે નહિ. ..ભાઈ! પણ બરાબર રાખ્યા છે હોં જોડે તમને. એક વકીલ એવા.

મુમુક્ષુ :— એ તો પુણ્યની સાબિતી કરે છે.

ઉત્તર :— એ તો પુણ્યની સાબિતી કરે કે એવું પુણ્ય હોય તો એને મળે. પણ દષ્ટિ કરવા માટે બેય નિષેધ છે. બેયનો નિષેધ આગમ કહે છે લ્યો કહો. એ શબ્દનો નિષેધ અને શબ્દ તરફના વલણનો નિષેધ કરવાવાળી વાણી માટે વાણીનું સફળપણું છે લ્યો. કહો, ઠીક! દેવાનુપ્રિયા! જુઓ!

જે અર્થ—પદાર્થ છે એવું પદાર્થનું સ્વરૂપ એને બતાવે છે. ત્યારે બતાવવામાં આગમનું સફળપણું શું? કે જે આતમ પદાર્થ બતાવે કે આ વસ્તુ. એમ પાંચ અસ્તિકાય, છ દ્રવ્ય, એમાં તારો આત્મા આ કે જ્ઞાનાનંદ પ્રભુ, ચૈતન્ય સૂર્ય સ્વભાવ એ આત્મા. એવા આત્માની દષ્ટિ કરાવે છે, રાગનો અભાવ કરાવે છે તો એના ઈળનો અભાવ કરાવે એ વાણીને સફળપણું (છે). વીતરાગપણાને પ્રાપ્ત કરાવવા માટે તે વાણીનું સફળપણું છે. સમજાણું કાંઈ?

એ વાણીને નમસ્કાર અને એ વાણી કથન કરવા લાયક. જુઓ! ન્યાય શું આવ્યો? એવી વાણીને નમસ્કાર કે જે ભવના અભાવની વાત કરે. અને એ વાણી જ કથન કરવા લાયક છે કે જેમાં ભવના અભાવનું કથન હોય. ન્યાય છે કે નહિ એમાં? ઓહોહો..! સર્વજ્ઞ ભગવાન, એના મુખથી વાણી નીકળી તો ભવના અભાવ છે ભગવાનને. ભગવાનને ભવ નથી હવે. એ દેહ છૂટીને પરમાત્મા સિદ્ધ થઈ જવાના. અશરિરી. અરિહંતપદે હો ત્યાં સુધી વાણી હોય. એ પદ છૂટી ગયું. એકલા આત્મા રહી ગયા એ સિદ્ધપદ છે. ભગવાન બિરાજે છે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં. પણ કહે છે કે એ વાણીમાં સફળપણું શું?

ઓહો..! આત્મપદાર્થ જ્ઞાનાનંદથી ભરેલો અતીન્દ્રિય આનંદનો રસ, ચૈતન્યરસથી ભરેલું તત્ત્વ છે. એની દશામાં વિકાર જે છે ભ્રમણા કે રાગ-દ્વેષ, એનું ઈળ ચાર ગતિ છે. એના ચાર ગતિના નિવારણ કરવાનું શાસ્ત્ર બતાવે માટે તે શાસ્ત્રનું સફળપણું ગતિના અભાવને કારણે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? એ શબ્દ અને શબ્દ તરફનું લક્ષ બેનો નિષેધ કરાવવાવાળી વાણી છે વીતરાગની. શેઠી! ભવનો અભાવ એટલે જ્યાં રાગ જ ન મળે. એવી રાગ વિનાની આત્મા ચીજ અંતર અખંડાનંદ સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ છે. એની દષ્ટિ વીતરાગના આગમ કરાવે છે, એનું જ્ઞાન વીતરાગના આગમ કરાવે છે, એની સ્થિરતા, રમણતા વીતરાગનું આગમ કરાવે છે. તેથી તે વીતરાગના આગમને ચાર ગતિના અભાવનું કારણ થાય માટે તેને સફળપણું

કહ્યું. કહો, સમજાણું આમાં?

પહેલી તો સાધારણ વાત કરી કે સમય આ કહેવાય. એ પ્રતિજ્ઞા કરી. પ્રણામ ને કથન કરવા યોગ્ય છે. કેમકે આત્મ વડે કહેવાથી સફળ છે. સમજાણું? પણ સફળ કેમ હવે? કે શ્રવણના મુખમાંથી નિકળેલી, ત્રિલોકનાથ પરમાત્માના મુખમાંથી. અને શબ્દોના સંબંધથી કહેવામાં આવેલો અર્થ. આ કહ્યું શું વાણીમાં? અર્થ—પદાર્થ. એ પદાર્થ અને તેનું સફળપણું એટલા માટે છે કે સમય ‘ચાર ગતિઓનું નિવારણ કરવાને લીધે...’ કહો, સમજાણું? એક વાત નાસ્તિથી લીધી. નીચે છે જુઓ. પછી આવશે.

‘અને (૨) શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિરૂપ નિર્વાણનું પરંપરાએ કારણ હોવાને લીધે...’ બીજી વાત. શું કીધું? સર્વજ્ઞ પરમાત્માની ધ્વનિમાં અવાજ, અવાજ એવો આવ્યો. અવાજ કહો, વચન કહો, દિવ્યધ્વનિ પ્રધાન ઝંકાર. બાર સભામાં અંદર ઈન્દ્રોની સન્મુખમાં એવી વાણી આવી. એ વાણી ચાર ગતિનું નિવારણ કરવાને સમર્થ છે અને શુદ્ધાત્મ... એ તો નાસ્તિથી વાત કરી. શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિરૂપ નિર્વાણ. દેખો! એકલો આત્મા પૂર્ણ આનંદકંઠ શુદ્ધ એની દશામાં પ્રાપ્તિ થાય. એવો જે નિર્વાણ. વ્યાખ્યા પાછી કરી. નિર્વાણ એટલે શું? મોક્ષ એટલે શું? કે શુદ્ધ તત્ત્વ, આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિરૂપ અનુભવરૂપ એકલો શુદ્ધાત્મા પ્રથમ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, રમણતા કરી અને પૂર્ણની પ્રાપ્તિ કરે એવા નિર્વાણનું પરંપરાએ કારણ હોવાને લીધે. પરંપરા કેમ કહ્યું? વાણી એ નિમિત્ત છે. અને વાણીએ કહેલો ભાવ અંદર પ્રગટ થાય એ સાક્ષાત્ કારણ છે. શું કહ્યું?

વાણી વીતરાગની એ તો બાહ્ય નિમિત્ત છે. એનું મૂળ કારણ મોક્ષનું આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય એનું અંતર્મુખ થઈને જ્ઞાન, દષ્ટિ અને અનુભવ કર એ સાક્ષાત્ મોક્ષનું કારણ. એમાં નિમિત્ત કારણ આ વીતરાગની વાણી પડે છે. તેથી પરંપરા કારણ છે. સાક્ષાત્ કારણ તો મોક્ષનો માર્ગ. સમજાણું? પણ એ મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો એણે. એથી એને નિમિત્ત કારણ કહેવામાં આવ્યું. જે મોક્ષમાર્ગ સમજ્યો એને નિમિત્ત કારણ કહેવામાં આવ્યું. એથી એને પરંપરા કારણ મોક્ષના કારણમાં કહેવામાં આવ્યું. સમજાણું? ભાઈ! વાત તો આત્માની વાત, શાસ્ત્રની વાત જ બધી ઝીણી. કથા-વાર્તા હોય તો તો સાંભળીને રાજી થઈ જાય અને ઘરે કહે. કે શું સાંભળીને આવ્યા? આમાં કહેવું શું? મગનભાઈ! આહાહા..!

જુઓને! પહેલી ગાથાથી શરૂ કર્યું કે આ હું કહીશ એ શાસ્ત્રો પ્રણામ કરવા લાયક અને એવા શાસ્ત્રો જ કથન કરવા લાયક છે, હોં! કેમ? કે ભગવાનના મુખથી નીકળેલા અને એનું સફળપણું ચાર ગતિનો અભાવ બતાવનારા (છે) માટે તે પ્રણામ કરવા લાયક અને કહેવા લાયક છે. જેમાં ગતિ અને ભવ મળે એ શાસ્ત્ર કહેનારા નહિ. એ શાસ્ત્ર નહિ. હવે ગતિ અને ભવ તો અનાદિ કાળથી મળતા આવે છે. અને ચાર ગતિ ને ગતિના કારણ એવા પુણ્ય અને પાપના ભાવ તો અનાદિકાળથી કરતો આવે છે. એમાં નવું શું કર્યું ભગવાનની

વાણીએ, જો એ વાણી સાચી હોય તો? એ વાણી નહિ.

ત્રિલોકનાથ પરમાત્માની વાણી ચાર ગતિનો છેદ કરી, શુદ્ધાત્મતત્ત્વની અનુભવરૂપી પ્રાપ્તિ, એવા નિર્વાણનું પરંપરા કારણ હોવાને લીધે. કહો, સમજાણું? હવે પરતંત્ર અને સ્વતંત્રની વ્યાખ્યા. સમજાણું કાંઈ?

‘પરતંત્રતાનિવૃત્તિ જેનું લક્ષણ છે...’ દેખો! એ પહેલાનું. એ ચાર ગતિ એ પરતંત્ર છે. એ મનુષ્યગતિ પણ પરતંત્ર છે. રાગ.. થી ઉત્પન્ન થયેલી ગતિ પરતંત્ર છે. દેવગતિ પરતંત્ર. હવે પરતંત્ર ગતિથી સ્વતંત્ર પ્રાપ્તિ થાય? ગતિથી મોક્ષ થાય, મનુષ્યગતિથી થાય. અહીં કહે છે કે ગતિના અભાવ કરવાથી થાય. એય..! દેવાનુપ્રિયા! શું છે?

મુમુક્ષુ :- પ્રેરક નિમિત્ત છે.

ઉત્તર :- એમ. જુઓ, આવ્યું ને ઈ. પ્રેરક નિમિત્ત એને કહ્યું નથી. પ્રેરક નિમિત્ત એને નથી કહ્યું. કર્મને હજી પ્રેરક નિમિત્ત કહો. એમ કે આને વળી પ્રેરક નિમિત્ત કે દિ’ હતું? એ જરી ભૂલ્યા. એ તો ઉદાસીન નિમિત્ત છે. સમજાણું કાંઈ? એ છે. પણ કહે છે કે એ નિમિત્તનું નિમિત્તપણું ક્યારે કહેવાય? કે એનાથી ખસીને જ્યારે આત્માની દૃષ્ટિ કરી ત્યારે તેને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય. ત્યારે તે પરતંત્રતાની નિવૃત્તિનું કારણ છે એમ કીધું. ગતિ તો પરતંત્રતાનું કારણ છે. ગતિનો અભાવ તે પરતંત્રતાની નિવૃત્તિરૂપ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આ તો પરતંત્રતા છે ગતિ. એની નિવૃત્તિનું જેનું લક્ષણ છે. આગમ એ બતાવે છે. આહાહા..! મનુષ્ય ગતિ આ તો માટી છે. એ નહિ, પણ ગતિનો અંદર ઉદય હોય એ પણ એનાથી નિવૃત્તિનું લક્ષણ આગમ બતાવે છે. આહાહા..! ચૈતન્ય છો એકવાર સમ્યક્ શ્રદ્ધા તો કર. સમ્યક્ શ્રદ્ધા (કર) કે હું તો ચૈતન્ય છું. મારામાં ગતિ પામવાનો ભાવ નથી અને ગતિ મળે એવું કોઈ મારામાં કારણ છે જ નહિ. એમ વીતરાગની વાણી પોકારે છે. કઠણ પડે જગતને.

ઓલા તો આમ કહે.. પિક્ચર બતાવે.. શું બતાવે કાંઈક? પૈસાનું આમ થાય, તેમ થાય. શું કહેવાય તમારે? ... ચાલી નીકળે આબુમાં ને ફલાણામાં ને ઢીકણામાં ત્યાં. આ ડિસેમ્બરમાં શું કહેવાય તમારે આઠ દસ દિ’? નાતાલ. નવરા થઈને ત્યાં જાય. એમાં કોઈ સાધુ એવો મળી જાય ભ્રમણાનો કરનાર. પહેલા આમ કરો, .. આમ થાશે. મરીને જાઈશ હવે બેય જણા ક્યાંય. એ શાસ્ત્ર જ કહેવાતા નથી, સાંભળ! સમજાણું?

વીતરાગના શાસ્ત્રો એને કહીએ કે જેમાં રાગ અને રાગના ફળની ગતિ તેનું નિવારણ કરાવે અને રાગરહિત વીતરાગ પદની પ્રાપ્તિ કરાવે એથી વીતરાગની વાણીનું સફળપણું તો આ છે. આહાહા..! કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :— ધૂળમાંય સ્વતંત્ર થયા નથી. હેરાન થઈ ગયા છે બધા. પંદરમી ઓગષ્ટ ગઈ ને?

મુમુક્ષુ :— યાદવાસ્થળી થઈ ગઈ.

ઉત્તર :— યાદવાસ્થળી થઈ છે. અંદર નેતાઓમાં મોટા મોટા ઓલા ધમાધમ થઈ છે, અંદર હોળી સળગે છે. ઓલો કહે, હું મોટો... ઓલો કહે, હું મોટો... ઓલો કહે, હું મોટો. હોળી સળગે છે બધે. ધૂળમાંય નથી ત્યાં. સ્વતંત્ર કે દિ' હતા? હેરાન હેરાન (છે). માથે લગામ હાથમાં આવે એટલે પછી આપણે કેમ ભેગું કરવું, આને આમ કેમ કરવું સગાવડાવાને ફલાણું-ટીંકણું. હેરાન હેરાન છે. મોહનભાઈ! કહે છે, આમાં પૈસા બતાવે નહિ પણ પૈસાનું કારણ પુણ્ય પણ ભગવાન ન બતાવે એમ કહે છે. એનું જ્ઞાન કરાવે. પણ એને કરવા જેવું છે એમ વીતરાગની વાણીમાં આવે નહિ. આહાહા..! શું એક લક્ષણ બાંધતા પણ આગમનું લક્ષણ બાંધ્યું. આને આગમ કહીએ. અથવા એ આગમનો ઉપદેશ એને કહીએ કે જે ઉપદેશમાં ભવના અભાવની વાત આવતી હોય અને મોક્ષની આવતી હોય તેને વીતરાગનો ઉપદેશ કહેવામાં આવે છે. ભવની મીઠાશવાળાને તો ગળે વળગે એવું છે આ. પકડાય એવું નથી કે શું કહે છે આ? રાગ.. મીઠાશ આમ જરી પૈસા અને ધૂળ ને ધમાલ. આગમ હોય એમાં આખો આ સિદ્ધાંત છે.

આગમ એને કહીએ કે જેમાં ભવનો છેદ કરાવે અને અભવ એવો આત્માના સ્વભાવની પ્રાપ્તિ કરાવે. બસ! આત્મસ્વભાવની પ્રાપ્તિ કરાવે એને આગમ કહે છે. એના આગમમાં ઉપદેશ એવો આવે છે. ચારેય અનુયોગમાં... કોઈ કહે, ફલાણા આગમમાં આમ કહે છે, ચારેય અનુયોગ. કથા હો, ચરણ, કરણાનુયોગ હો, દ્રવ્યાનુયોગ હોય કે કરણાનુયોગ હોય પરિણામની વાત.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— એ તો વાત જરી તીવ્ર રાગને ઘટાડવા એટલી અપેક્ષાએ વાત (કરી છે). મૂળ વાત એ નહિ. સમજાણું કાંઈ?

અહીં તો કુંદકુંદાચાર્યની ટીકા કરતાં પાઠમાં લીધું છે કે નહિ? 'ચદુગ્ગદિણિવારણં સણિવ્વાણં' પાઠ મૂળ કુંદકુંદાચાર્યનો પાઠ છે, જુઓ! શું નીકળ્યું મહાશ્રવણના મુખની વાણીમાં? કે 'ચદુગ્ગદિણિવારણં સણિવ્વાણં' અસ્તિ-નાસ્તિ કરી. ચાર ગતિના અભાવની વાણી અને આત્માના મોક્ષની નિર્વાણપદની બતાવનારી વાણી છે. આમાં ક્યાંય ભવ મળે (એવી વાત ન આવી).

મુમુક્ષુ :— સારો ભવ મળે.

ઉત્તર :— ભવ કે દિ' સારો હતો ધૂળનો? સ્વર્ગ હોય કે નરક. અહીં તો પરતંત્ર કીધું નહિ? શું કીધું ચારેયને? ચારેય ગતિ પરતંત્ર છે. એ સર્વાર્થસિદ્ધના દેવો પણ પરતંત્ર ગતિમાં છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :- એમ છે બસ વાત. કારણ કે એની દૃષ્ટિમાં સ્થુળતા ગરી ગઈ છેને એટલે એમ કે મિથ્યા માન્યતા એ પાપ જ દેખાતું નથી. કાંઈ રાગ-દ્રેષ લોય, કોઈને મારતો લોય, કો'કને બચાવતો લોય તો કાંઈક પુણ્યથી ધર્મ દેખાય. ધર્મ ધૂળમાંય નથી. અંદર વિપરીત માન્યતા... અનાદિઅનંત પ્રભુ ચૈતન્ય એની અંતરમાં જે ધર્મની દૃષ્ટિએ ઝીલવો જોઈએ આત્માને એ દૃષ્ટિએ ઝીલે નહિ અને રાગ ને પુણ્યને માનીને એમાંથી ધર્મ થાય એ માનનારા મિથ્યાત્વભાવ આત્માનું ખૂન કરનારા છે. ઓહોહો..! જે વાણીમાં રાગથી લાભ મનાવે તે વાણી ચૈતન્યની ખૂન કરનારી છે. એ વાણી આગમની નથી. બરાબર છે? ભાઈ પ્રકાશચંદ્રજી! એ બરાબર છે? શું ચાલે છે? અત્યારે તો ઘણું ચાલે છે.

અરે..! ભગવાન! પરમાત્મા સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બિરાજે છે. એ ઝળહળતો સૂર્ય બિરાજે છે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં. આવે છે કે નહિ? નથી આવતું? વર્તમાન વિહરમાન ભગવાન. સીમંધર ભગવાન છે. પાંચસો ધનુષનો દેહ છે. પાંચસો ધનુષનો. બે હજાર હાથ ઊંચા અને કરોડ પૂર્વનું આયુષ્ય ભગવાનનું. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં નીચે હોં! અત્યારે મનુષ્યપણે બિરાજમાન છે. અરિહંત કેવળી ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર. ખબર પણ ન મળે. ભગવાન જાણે. રણવું એય..! રણવું એટલે રડવું. રોવું આખો દિ' રાગમાં, રાગ ને રાગ ને દ્રેષ ને રાગ ને દ્રેષ ને મમતામાં રોવું. ...ભાઈ!

ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વર ઝળહળતો ચૈતન્યસૂર્ય. આ સૂર્ય જેમ ઊગે છે, સાંજે આથમે. આ તો એમ ને એમ છે હજી. અબજો વર્ષથી છે, અબજો વર્ષથી છે. કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજ સંવત (૪૯)માં થયા. તે દિ' ત્યાં ગયા હતા તોપણ હતા અને હજી છે. કુંદકુંદાચાર્ય તો સ્વર્ગમાં ગયા. ભગવાન તો બિરાજે છે અને હજી તો આવતા તેરમા તીર્થંકરના વારે મોક્ષ થવાના છે. આવતી ચોવીસીના તેરમા તીર્થંકર થશે ત્યારે દેહ છૂટીને મોક્ષ થશે. એવા ભગવાનની વાણીમાં કહે છે કે એ વાણી એમ કહે છે અને એને આગમ કહીએ કે ચાર ગતિ અને એના કારણો અને ગતિ એનો અભાવ કરવાનું બતાવે છે. ઓહોહો..! પણ સાંભળવામાં? સાંભળવાનું જ આ. ભગવાન એમ સંભળાવે. અને ભગવાનના સંતો અને મુનિઓ પણ આ જ સંભળાવે, સમ્યજ્ઞિ પણ આ જ સંભળાવે. ભગવાને કહેલું એ સંભળાવે.

કહે છે, એ ચાર ગતિ પરતંત્રતા છે. એની નિવૃત્તિ જેનું લક્ષણ છે. સમજાય છે? એવા ફળવાળું આગમ છે એમ કહે છે. એવા ફળવાળું આગમ છે. પરતંત્રતાની નિવૃત્તિ. આ પરતંત્ર. આ સ્વતંત્રતા પામીને આ બધા ઢંઢેરા પીટે છેને? ઘજા પછી ચડાવે ઊંચી. શું કહેવાય એનો મોટો ધ્વજ દંડ. રાષ્ટ્ર ધ્વજ. સ્વતંત્ર થયા. ધૂળમાંય થયા નથી. હેરાન-હેરાન છે. હોહોકાર થઈને હા-હો ને હરિકાઈ. અરે..! આત્મા, એને ચાર ગતિ અને ચાર ગતિના ભાવ એનાથી નિવૃત્તિનું જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરે એને સ્વતંત્રતા કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! છે કે નહિ ભાઈ એમાં? દાણી! એમાં છે કે નહિ એમાં? શું કહ્યું?

‘પરતંત્રતાનિવૃત્તિ...’ કોના ઉપર લીધું? એ માથે. ઓલું નારક આવ્યું હતું ને. ચાર ગતિઓનું નિવારણ કરવાને લીધે. એટલે કે પરતંત્રતાની નિવૃત્તિ જેનું લક્ષણ. એમ એના ઉપર લીધું. ચાર ગતિની પરતંત્રતા છે. આ નિર્ધન માટે પરતંત્રતા, રોગ માટે પરતંત્રતા એમ નહિ. એ ગતિની પ્રાપ્તિ પરતંત્રતા છે. આહાહા..! કહો, ચેતનભાઈ! આ ગતિની પ્રાપ્તિ એ ગતિ પરતંત્રતા. હવે સ્વતંત્ર થાવું હોય તો કહે છે એ ગતિની રુચિ છોડ. આહાહા..! એમ ભગવાનની વાણીમાં ઉપદેશ આ છે. આ ઉપદેશથી બીજો ઉપદેશ કરે એ ભગવાનનો ઉપદેશ નથી. વીતરાગ ત્રિલોકનાથનો ઉપદેશ આ હોય, બીજો ન હોય. એ માટે તો લક્ષણ પહેલું આગમનું આવું આગમ એનું ...

અહો..! ભગવાન આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપી પ્રભુ ચૈતન્ય ઝળહળતો સૂર્ય પ્રભુ આત્મા છે. એમાં રાગ-દ્વેષ નથી સ્વરૂપમાં. પર્યાયમાં છે એનો આશ્રય છોડ. એનો આશ્રય. જુઓ! એમાં તો એનું એ પાછું કહ્યું દ્રવ્યદષ્ટિનો વિષય છે. રાગનો અભાવ કરવા માટે સ્વભાવમાં રાગ નથી એવો ત્રિકાળ સ્વભાવ, એની દષ્ટિ કરાવે, એનું જ્ઞાન કરાવે, એમાં લીનતા કરાવે એ આગમનો ઉપદેશ છે. એ આગમનો ઉપદેશ રાગમાં રાખે, એ વ્યવહારનો રાગ છે તે રાખવા જેવો છે એ આગમનો ઉપદેશ એવો હોતો નથી. આહાહા..! ભારે વ્યાખ્યા પણ ભાઈ! સમજાણું?

‘પરતંત્રતાનિવૃત્તિ જેનું લક્ષણ છે...’ એક લક્ષણે તો વિકાર અને વિકારનું ફળ, શુભભાવ અને શુભનું ફળ બધું પરતંત્ર છે. એનાથી નિવૃત્તિ બતાવે તેને વીતરાગનો ઉપદેશ કહેવાય. એને પરમેશ્વર, જૈન પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ સો ઈન્દ્રના પૂજનિક એવા ભગવાનનો ઉપદેશ તો આને કહેવાય કે જે ઉપદેશમાં ગતિનો અભાવ કરવાની વાત આવે તો એ ઉપદેશ ભગવાનનો. સમજાણું કાંઈ? ‘પરતંત્રતાનિવૃત્તિ જેનું લક્ષણ છે...’ ક્યાંય જરીએ રાખે ગતિ તે સ્વતંત્રતા છે એમ નહિ. સમજાણું? (લોકો કહે) હવે આપણને રાજ મળ્યું. સ્વતંત્ર થયા. શું મળ્યું તને? તારી પાસે શું આવ્યું? પ્રજાસત્તાક છે. પ્રજાસત્તાક એટલે તારી પાસે શું આવ્યું? અભિમાન આવ્યું. અમને આ મળ્યું. એ અભિમાન વિનાની અંતર ચીજ જ્ઞાનાનંદ છે એને ભગવાન ગતિ અને ગતિના કારણો એનો અભાવ કરાવનારો ભગવાનનો ઉપદેશ છે. એ ઉપદેશના લક્ષણને પણ જે ન જાણે એ વીતરાગની વાણીને, આગમને ઓળખી શકે નહિ. ઓહોહો..! પહેલેથી (આ)? પગથિયા તો બતાવો થોડાં. પગથિયું જ આ છે કહે છે. દષ્ટિમાં ગતિના કારણનો છેદ થાય તે દષ્ટિ કર. સમજાણું? ગતિના કારણની રુચિ છૂટે, સ્વભાવની રુચિ કર એને ભગવાનના આગમનો ઉપદેશ કહેવામાં આવે છે. રાગમાં અસ્થિરતા છે તે છોડ અને સ્વભાવમાં આવ. એવો ભગવાનની વાણીનો પરતંત્રતાની નિવૃત્તિનો ઉપદેશ છે. આ બધા પરતંત્ર હશે બધા પૈસાવાળા તમે? એય..! મોહનભાઈ!

મુમુક્ષુ :- પૈસા જોઈએ એનું નામ જ પરતંત્રતા.

ઉત્તર :- અમારે પૈસાની જરૂર પડે. બસ! એટલું કહે છે કે અમે પરાધીન છીએ. અમને આના વિના ચાલે નહિ એ જ પરાધીન. આ પર વિના હાલે એવો જે આત્મા, રાગ અને વિકલ્પ ને પર વિના ચલવી શકે એવો આત્મા તે ગતિના અભાવનું કારણ છે. એવા આત્માની દૃષ્ટિ વીતરાગના ઉપદેશમાં આવે છે. આહાહા..! વાહ રે વાહ! એ..! દેવાનુપ્રિયા! આમાં કાંઈ હલમલ થાય એવું નથી, હોં! ભલે તર્ક કરે પણ એમાં કાંઈ થાય એવું નથી.

પહેલે ઘડાકે ભગવાનના મુખમાં

સમણમુહુગ્ગદમદ્દં ચદુગ્ગદિણિવારણં સણિવ્વાણં।

એસો પણિમય સિરસા સમયમિણં સુણહ વોચ્છામિ।।૨।।

આહાહા..! આને વંદન કરી અને એને હું કહીશ. એને તું સાંભળ, એને તું સાંભળ. બીજાની વાત સાંભળીશ નહિ. પુણ્ય-પાપના ભાવ અને તેના ફળની મીઠાશ બતાવે એ વાણીને સાંભળીશ નહિ. એ વાણી વીતરાગની નહિ. આહાહા..! આમાંથી નીકળે છે કે નહિ? એય..! મોહનભાઈ!

મુમુક્ષુ :- પુણ્યનું ફળ ગતિ છે.

ઉત્તર :- પુણ્યનું ફળ ગતિ છે—બંધ. બંધનના કારણને છેદવાનું બતાવે છે. એ વીતરાગની વાણી. બંધ બતાવે એ વાણી કહેવાય? એનું જ્ઞાન કરાવે. પણ બંધનો આદર કરાવે એ વીતરાગની વાણી હોય, એ ઉપદેશ હોય, કદી ન હોઈ શકે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- પુરુષાર્થનું કાર્ય કરવું જોઈએને?

ઉત્તર :- તો આ પુરુષાર્થ નથી આ? પુરુષાર્થમાં કૂદવું છે ક્યાંય બહાર? દેવાનુપ્રિયા! શું છે? એમ કે, આ વેપાર ધંધો કરવો એ પુરુષાર્થ શેનો હશે? પુરુષાર્થ ક્યાં રહેતો હશે? પુરુષાર્થ ક્યાં રહેતો હશે? આત્મામાં. ત્યારે પરમાં શું કરતો હશે ઈ?

મુમુક્ષુ :- બહારની સાથે એને કાંઈક સંબંધ હશે ને?

ઉત્તર :- કાંઈ ન મળે. કેમ છે? દેવાનુપ્રિયા! આત્મા છે એમાં વીર્ય રહે છે આત્માનું. વીર્ય એટલે પુરુષાર્થ. એ એની પર્યાયમાં પુરુષાર્થ એને કહીએ કે જે પુણ્ય અને પાપના રાગમાં પુરુષાર્થ કરે તેને પુરુષાર્થ કહેવામાં આવતો નથી. એ પુરુષાર્થનો નિષેધ વીતરાગની વાણી કરાવે છે.

આત્મવીર્ય, સ્વરૂપની રચના કરે તેને આત્મવીર્ય કહીએ. રાગની રચના કરે તેને આત્મવીર્ય કહેવાય નહિ. સમજાય છે કાંઈ? દેવાનુપ્રિયા! જરી એક ટલુકો મારે અંદર થોડો. સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે. અને ઓલા ભર્યા હોય ને લાકડા ત્યાંના. કો'ક કો'ક રહી ગયા હોય. કહો, સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, આહાહા..! એક તો શાસ્ત્ર એને કહેવા અને એને વાંચવા, એને સાંભળવા, એને વિચારવા કે જે શાસ્ત્ર રાગના અભાવની વાત કરે. અને આત્માના સ્વભાવની પૂર્ણતાની

પ્રાપ્તિનો ઉપાય બતાવે એને આગમ કહીએ. એને વિચારવા, એને સાંભળવા, એને જોવા.

મુમુક્ષુ :- સાંભળવા પડશે.

ઉત્તર :- અહીં તો સાંભળવાનું ‘સુણહ’ કીધું છેને. ‘સુણહ’ આ શાસ્ત્રને સાંભળ. છે ને? પાઠમાં છે દેવાનુપ્રિયા! ‘સમયમિણં સુણહ’ છેને? સાંભળ, સાંભળ. આહાહા..! બાપ પણ કહે ને છોકરાને. સાંભળ એકવાર. એકવાર હું કહું એ સાંભળ. એમ અહીં કહે છે, એકવાર અમારી વાત સાંભળ. વિકારના અભાવની અને વીતરાગ સ્વભાવની પ્રાપ્તિની (વાત) એકવાર અમારી પાસે સાંભળ. સાંભળનાર હજી તો એને આમ કહે છે. કોઈ કહે કે આ તો કો’ક બીજા માટે આપ્યો. સાંભળ્યું નથી એને કહે છે કે સાંભળ, અમે કહીએ તે વાત. કહો, સમજાણું? એ રચના જ કોઈ કુંદકુંદાચાર્યની એવી છે ને. ગમે ત્યાંથી કાઢો વાત નીકળે યથાર્થ. આહાહા..! ‘વોચ્છામિ’ અને એ હું કહીશ. વીતરાગના મુખથી વાણી નીકળી, આત્મસ્વભાવની પ્રાપ્તિની, વિભાવના અભાવની. એ વાત હું કહીશ. હે જીવો! શ્રવણ કરો. સમજાણું?

‘પરતંત્રતાનિવૃત્તિ જેનું લક્ષણ છે અને સ્વતંત્રતાપ્રાપ્તિ જેનું લક્ષણ છે...’ જુઓ! મોક્ષ. બીજો બોલ. ‘શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિ...’ નામ અનુભવરૂપ પૂર્ણ ‘નિર્વાણનું પરંપરાએ કારણ...’ એવી જે વાણી. એ કેવી છે? કે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્તિ જેનું લક્ષણ એવું ફળ સહિત આગમ છે. સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ, આ સ્વતંત્રતા. શુદ્ધ આત્માની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને રમણતા દ્વારા પૂર્ણ શુદ્ધની પ્રાપ્તિ એ સ્વતંત્રતા. બાકી કોઈ સ્વતંત્રતા છે નહિ. એ નિર્વાણ આત્માની મોક્ષદશા થાય એ સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ. કહો, બરાબર છે? કેટલા પરાધીન હશે આ બધા હવે આ બધા. રાડે રાડ નાખે કે અમે આમ થઈ ગયા, અમે સ્વતંત્ર થઈ ગયા. શેઠી! ઝંડા ચડાવો. .. એ તો જડ છે. સાંભળને! ત્યાં ક્યાં સ્વતંત્રતા આવી? અહીં ઝંડો ચડાવ, કહે છે. રસ્સીને ચડાવ સૂત્ર સમ્યજ્ઞાનને. રાગ અને પુણ્યથી ભિન્ન કરીને જ્ઞાનને આત્મા ઉપર ચડાવ. એ સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે. બાકી કોઈ ઉપાય છે નહિ. વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

કારતક વદ ૧૧, બુધવાર, તા. ૧૧-૧૨-૧૯૬૩
ગાથા-૨-૩, પ્રવચન-૬

ષટ્દ્રવ્યનું સ્વરૂપ ભગવાન તીર્થકરદેવે કહ્યું એની વ્યાખ્યા છે. પહેલી ગાથામાં તો મંગલિક કર્યું હતું અને આ બીજી ગાથામાં કહે છે.. ભાવાર્થ. ટીકા આવી ગઈ છે.

‘ભાવાર્થ :— વીતરાગસર્વજ્ઞ મહાશ્રમણના મુખથી નીકળેલા...’ ભાવાર્થની પહેલી લીટી. ‘વીતરાગ સર્વજ્ઞ મહાશ્રમણના...’ મહાસંત સાધુ. એના ‘મુખથી નીકળેલા શબ્દસમયને કોઈ આસન્નભવ્ય...’ કોઈ આસન્નભવ્ય (અર્થાત્) નજીક જે મુક્તિને લાયક એવા આત્માઓ. ‘સાંભળીને,...’ ભગવાને કહેલા પંચાસ્તિકાય, છ દ્રવ્યનું સ્વતંત્ર સ્વરૂપ શું છે એને સાંભળીને.

મુમુક્ષુ :— આસન્નભવ્ય...

ઉત્તર :— આસન્નભવ્ય એટલે નજીક મુક્તિના ગામી એમ કહ્યું. અર્થ હમણાં થઈ ગયો. મુક્તિ જેને સમીપ છે. અલ્પ કાળમાં મુક્તિને લાયક છે. આસન્ન—નજીક, ભવ્યતા—જેની ભવ્યતા નજીક છે. મુક્તિની લાયકાત નજીક છે. એવા ‘પુરુષ સાંભળીને, તે શબ્દસમયના વાચ્યભૂત...’ ભગવાને ષટ્દ્રવ્ય અને પંચાસ્તિકાય ત્રિલોકનાથે કહ્યું. એના શબ્દનું વાચ્ય એટલે ભાવ શો? પદાર્થ? શબ્દમાં કહેલો પદાર્થ ‘પંચાસ્તિકાયસ્વરૂપ અર્થ સમયને જાણે છે...’ પંચાસ્તિકાયમાં કાળ પણ ભેગો અસ્તિ તરીકે આવી જાય છે. પંચાસ્તિકાય સ્વરૂપ અર્થ નામ પદાર્થના, પદાર્થ સમય એટલે પદાર્થના, પદાર્થને જ પદાર્થ સમય કહેવામાં આવે છે. જાણે છે. જે કોઈ નજીક મુક્તિના ગામી આત્માઓ આસન્નભવ્ય ભગવાનની વાણી આ રીતે સાંભળે છે અને તેમાં કહેલા અર્થને જાણે છે.

‘અને તેની અંદર આવી જતા...’ કોની અંદર? પંચાસ્તિકાયના સ્વરૂપના પદાર્થમાં આવી જતું. ‘શુદ્ધ જીવાસ્તિકાયસ્વરૂપ અર્થમાં...’ આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય, એ પુણ્યના-પાપના વિકલ્પો રાગ ઊઠે એનાથી ભિન્ન, કર્મ શરીરથી ભિન્ન એવો પંચાસ્તિકાયમાં શુદ્ધ જીવાસ્તિકાયનું ગર્ભિત સ્વરૂપ એમાં આવી ગયું છે. એવો શુદ્ધ ચૈતન્ય આનંદ જ્ઞાયકમૂર્તિ પૂર્ણ સ્વભાવ એવા સ્વરૂપસ્વરૂપ અર્થ નામ પદાર્થ, એવો આત્મા શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય અસંખ્ય પ્રદેશી પૂર્ણ પવિત્રનું ધામ, અસંખ્ય પ્રદેશી ભગવાન પોતાનો આત્મા, એવા અર્થ નામ પદાર્થમાં ‘વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સમાધિ વડે સ્થિત રહીને...’ પહેલી તો દષ્ટિ વીતરાગ થાય કે હું એક આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યઘન આનંદકંદ, પુણ્ય-પાપના રાગ અને શરીર અને કર્મથી રહિત એવી અંતરમાં સમ્યક્ દષ્ટિ પ્રથમ થાય એ પણ એક વીતરાગી નિર્વિકલ્પ સમાધિ અને શાંતિ કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે કાંઈ?

પહેલાં ધર્મની દૃષ્ટિમાં ભગવાન ત્રિલોકનાથ વીતરાગના મુખમાં નીકળેલા પંચાસ્તિકાય, એમાં આ શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય. હું શુદ્ધ છું, પવિત્ર છું, અખંડ આનંદનો કંદ આત્મા છું. એક રજકણ પણ મારામાં નથી. અને દયા, દાન, કામ, ક્રોધના વિકલ્પ ઉઠે એ પણ મારી જાતમાં, સ્વરૂપમાં નથી. એવા શુદ્ધ જીવને અંતરદૃષ્ટિથી અનુભવીને, પ્રતીત કરીને પોતાના અર્થને શાંતભાવે પરિણમીને સમ્યજ્ઞાન પ્રથમ પ્રગટ કરે પછી સ્વરૂપમાં સ્થિરતાનું ચારિત્ર પ્રગટ કરે. ..ભાઈ! જુઓ! આ દર્શન અને ચારિત્ર. આહાહા..! શુદ્ધ જીવ અસ્તિ—છે, કાય એટલે અસંખ્ય પ્રદેશ. એવું જે સ્વરૂપ, એવો જે આત્મા.

જુઓ! ‘વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સમાધિ વડે...’ પહેલું તો સમ્યજ્ઞાન એ શ્રદ્ધા વડે આખો પૂર્ણ આનંદ અને શુદ્ધ જીવનો અનુભવ જ્ઞાન કરીને પ્રતીત કરે એને સમ્યજ્ઞાન કહે છે. અને એ ઉપરાંત પછી સ્વરૂપમાં વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સમાધિ એટલે ચારિત્ર. અંતરમાં જે વસ્તુ જ્ઞાયકભાવ ચૈતન્યસૂર્ય પ્રભુ, જે અંતરમાં પ્રતીતમાં સ્વપદાર્થ આવ્યો હતો એવા સમ્યજ્ઞાન પછી જે સ્વરૂપ દૃષ્ટિમાં આવ્યું હતું એ સ્વરૂપમાં સ્થિરતાનો પ્રયત્ન કરે એને નિર્વિકલ્પ ચારિત્રદશા કહે છે. કહો, સમજાય છે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— ટકવાનું, સ્થિર રહેવાનું.

જે સ્વરૂપ પોતાનું (છે); પુણ્ય-પાપ જે રાગ આવે છે દયા, દાન એ બધો રાગ છે, હિંસા, જૂઠું એ પાપ રાગ છે, એનાથી ભિન્ન શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય જેવો નિર્મળ ભગવાનનો આત્મા છે પર્યાયમાં, એવો મારો સ્વભાવ નિર્મળ છે. એવો નિર્મળ સ્વભાવ એવો સ્વ અર્થ નામ પદાર્થ, એની અંતર્મુખ દૃષ્ટિ કરીને સમ્યજ્ઞાન પ્રગટ કરીને પછી સ્વરૂપમાં શાંતિની પ્રાપ્તિ માટે સ્વરૂપમાં સ્થિરતા-રમણતા અંદર ચરવું, .. ચારિ એટલે ચરવું, રમવું, જમવું, લીન થવું અંતર સ્વરૂપમાં. એવી ‘વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સમાધિ વડે સ્થિત રહીને...’ ટકીને. લ્યો, આ ઉપાય—આ મોક્ષમાર્ગ. પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અંતર આનંદકંદ જ્ઞાયકમૂર્તિ પૂર્ણ સ્વરૂપ પરમાત્મા પોતાનું નિજ સ્વરૂપ દ્રવ્ય છે. એમાં દૃષ્ટિ લગાવીને શ્રદ્ધા કરવી અને સ્થિરતા કરીને ચારિત્ર કરવું. એ ભગવાને કહેલા શાસ્ત્રોમાં પંચાસ્તિકાય એમાં શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય એનું જ્ઞાન કરી, એની દૃષ્ટિ કરી, એમાં સ્થિરતા કરી ‘ચાર ગતિનું નિવારણ કરી,...’ લ્યો. ચારેય ગતિનું. સ્વર્ગની ગતિ પણ પુણ્યને લઈને મળે છે. એ પુણ્ય પણ વિકાર છે, દોષ છે. એ દોષથી રહિત (થાય) એને ચાર ગતિનું નિવારણ થાય, એને ચાર ગતિમાં ઊપજવું પડતું નથી. સમજાય છે કાંઈ?

‘નિર્વાણને પામી,...’ લ્યો! નિર્વાણને પામી. ક્યા ઉપાય વડે? આ ઉપાય પણ સાથે કહી દીધો. શુદ્ધ ચૈતન્ય જ્ઞાનાનંદ નિર્મળ પવિત્ર ધામ ભગવાન એને અંતરમાં દૃષ્ટિમાં લઈને સ્થિરતા કરીને નિર્વિકલ્પ શાંતિ દ્વારા, ચાર ગતિનું નિવારણ નામ વ્યય—નાશ અને મોક્ષની

ઉત્પત્તિ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ, પરમ શાંતિના અનાકુળ ભાવની પ્રાપ્તિ. લ્યો, એનું નામ મોક્ષ. બહુ ટૂંકા શબ્દમાં બીજી ગાથાનો સાર ભાવાર્થમાં કહ્યો.

પછી શું પ્રાપ્ત કરે એમાં નિર્વાણમાં—મોક્ષમાં? કે ‘સ્વાત્મોત્પન્ન,...’ આત્માથી ઉત્પન્ન થયેલો અતીન્દ્રિય આનંદ. મોક્ષ એટલે શું? સંસાર એટલે શું? કે સંસાર એટલે દુઃખની ઉત્પત્તિનો ભાવ તે સંસાર. પુણ્ય અને પાપ, કામ અને ક્રોધ ભ્રમણા મિથ્યા આદિ. એ બધા દુઃખરૂપ માટે સંસાર. શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ આનંદમાં અંતર અનુભવની દૃષ્ટિ કરી, પછી સ્થિરતા કરી એ દુઃખનો નાશ કર્યો, એણે ચાર ગતિનો અભાવ કર્યો. એને આત્માની મુક્તિ થાય—મોક્ષ થાય. કેવો મોક્ષ? કે ‘સ્વાત્મોત્પન્ન,...’ સુખ. આત્માના અંતરમાંથી પ્રગટ થયેલો આનંદ જેને પ્રગટ થાય.

‘અનાકુળતાલક્ષણ,...’ જે આકુળતાનો અભાવ, અનાકુળતા આનંદ જેનું લક્ષણ છે. ‘અનંત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે.’ એ જીવ અનંત આનંદને પ્રાપ્ત કરે તેને મુક્તિ કહેવામાં આવે છે. ‘આ કારણથી દ્રવ્યાગમરૂપ શબ્દસમય...’ દેખો! હવે સાર. આવા હેતુથી આ વીતરાગની વાણી ત્રિલોનાથ પરમાત્મા જૈન પરમેશ્વર, એના મુખથી નીકળેલી વાણી. એ ‘શબ્દસમય નમસ્કાર કરવાને...’ એ શબ્દ નમસ્કાર કરવાને લાયક છે એ શબ્દો. રાડ પાડે. ભગવાનની વાણી જે નીકળી આ વીતરાગપણે અને પંચાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ બતાવી, જીવાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ બતાવી, એના ઉપાયને બતાવીને જે મોક્ષ થાય આ રીતે, એવો જે શબ્દઆગમ એ નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે. એ વાણી પણ નમસ્કાર કરવાને લાયક છે. ...ભાઈ! લ્યો, હવે આ શબ્દ જડ. ભાઈ! જડ પણ એમાં ભાવ સમજાવવાની નિમિત્તતા છે તેથી તેને વંદન કરવા લાયક શુભભાવ એવો આવ્યા વિના રહે નહિ. ભગવાનના આગમો.

‘દ્રવ્યાગમ...’ એટલે વાણી. મોઢાની નીકળેલી કાં લખેલી. પાઠમાં લખ્યું છે, વીતરાગના મુખથી નીકળેલી વાણી, હોં! બીજી કલ્પનાએ કોઈએ કરેલું એ નહિ. ‘દ્રવ્યાગમરૂપ શબ્દસમય...’ શબ્દસમય ‘નમસ્કાર કરવાને અને વ્યાખ્યાન કરવાને યોગ્ય છે.’ આવી જ વાણી નમસ્કાર કરવાને લાયક છે અને એનો જ ઉપદેશ કરવાને લાયક છે. બીજો ઉપદેશ કરવાને લાયક વાણી નથી. ત્રિલોકનાથના મુખથી નીકળેલી પરમાત્મા પરમેશ્વર એણે આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ બતાવ્યો, એમાં લીન થઈને મુક્તિને પામે, ચાર ગતિનું નિવારણ કરે. નીચે છે જરી જુઓ. માથે આવી ગયું છે એનું.

‘ચાર ગતિનું નિવારણ (અર્થાત્ પરતંત્રતાની નિવૃત્તિ)...’ ચાર ગતિનું નિવારણ એટલે પરતંત્રતાની નિવૃત્તિ થાય એને ‘અને નિર્વાણની ઉત્પત્તિ (અર્થાત્ સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ) તે સમયનું ફળ છે.’ ભગવાનના આગમનું આ ફળ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ ક્યાં એની વાત? સ્વતંત્ર પૂર્ણ છે વળી અટકે કે દિ’? પૂર્ણ સ્વતંત્ર

થઈ ગયા સિદ્ધ ભગવાન. મુક્તમાં પૂર્ણ સ્વતંત્ર. કથંચિત્ સ્વતંત્ર, કથંચિત્ પરતંત્ર એમ નથી. એમ કહે છે કેટલાક. સ્વતંત્ર છે. જીવોને એ વાત, આ વાત વીતરગની અંતરમાં બેસવી, અનંત કાળમાં તેને સમ્યજ્ઞર્શન થયું નથી. ચારિત્ર તો શેના હોય સમ્યજ્ઞર્શન વિના. હજી સમ્યજ્ઞર્શન વિના, શું ચીજ છે એના અનુભવ વિના સ્થિરતા એને પ્રગટ થાય નહિ. સ્વતંત્ર. સર્વથા સ્વતંત્ર. આત્મા શુદ્ધ ચિદાનંદ પ્રભુ, એવું ભગવાને કહ્યું. એમાં સ્થિર થઈને નિર્વિકલ્પ શાંતિ દ્વારા પૂર્ણ અનંત અનાકુળ સુખની પ્રાપ્તિ મોક્ષને પામે એ સ્વતંત્ર છે. ચાર ગતિ પરતંત્રતાનો એને નાશ થાય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એક અંતર્મુલૂર્તમાં થઈ જાય છે. કોણે ના પાડી? અંતર્મુલૂર્તે થાય. પણ કરે એને ને શું છે? કરે પુરુષાર્થ એને ને? એક મહિનામાં કરોડ રૂપિયા પેદા થાય. કલો. પણ કોને? જેના પુણ્ય હોય એને ને?

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- કોણ કરે છે? એટલો પુરુષાર્થ કરે અને સમ્યજ્ઞર્શન એટલું કરે તો ન થાય એમ બને નહિ કોઈ દિ'. પુરુષાર્થ ઊંઘો કરે છે. કાં રાગને લાભનું કારણ માને, કાં નિમિત્તને લાભનું કારણ માને, કાં પુણ્યભાવને ધર્મ કારણ માને. કાં વ્યવહાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય થાય, આ બહારની ક્રિયા કરતાં કરતાં ધર્મ પમાય. એવી દૃષ્ટિનો પુરુષાર્થ તો ઊંઘો છે. શું પુરુષાર્થ કરે છે? અને કેટલા આવે છે અંદરથી શલ્ય? અંદરથી આવતા નથી? ડોકિયા મારે છે અંદર, આમ થાય.. આમ થાય. દેવાનુપ્રિયા!

ભગવાન આત્માએ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથે આત્મા કહ્યો એવો જ્ઞાનમાં આવી અને પ્રતીત અંતરમાં કરે અને સમ્યજ્ઞર્શન ન થાય (એમ) ત્રણ કાળમાં બને નહિ. પણ એ રીત પકડ્યા વિના ઊંઘે કરવા જાય તો એ સમ્યજ્ઞર્શન થાય નહિ. સમ્યજ્ઞર્શન વિના ચારિત્ર હોય? કરો ચારિત્ર, લ્યો વ્રત. શું વ્રત? ક્યાં હતો ચારિત્ર? વ્રત તો રાગ છે હજી વ્રત લે એ. અંદર સ્વરૂપમાં ચિદાનંદ મૂર્તિ જ્ઞાતા-દૃષ્ટાનું ભાન થયા પછી સ્વરૂપમાં શાંતિના વેદનમાં ઉગ્રપણે જાય, અંતર લીનતા વીતરાગી પરિણતિ પ્રગટ થાય એને ભગવાન ચારિત્ર કહે છે. ચારિત્ર કાંઈ દેહની ક્રિયા અને આ એ ક્રિયા ચારિત્ર નથી. અરે..! પંચ મહાવ્રતના અહિંસાના પરિણામ એ પણ રાગ છે, એ ચારિત્ર નથી. વાત ક્યાં એણે સાંભળ્યું છે કે દિ'? અને જેવું છે એવું જાણે અને શ્રદ્ધા કરે અને સમ્યક્ ન થાય એમ ત્રણ કાળમાં બને નહિ. જેટલું કારણ જોઈએ એટલું આપ્યું નથી માટે સમ્યજ્ઞર્શન થતું નથી. એમ છે એનો અર્થ. બરાબર છે? મહેન્દ્રભાઈ! એ પ્રશ્ન નારદ છે. પ્રશ્નને છંછેડીને અંદર (સ્પષ્ટ કરાવે છે). કલો, સમજાણું?

ભગવાને કહેલા પદાર્થને, જેવો પદાર્થ આત્મા કહ્યો.. ભગવાને છ દ્રવ્ય કહ્યા, એનું જ્ઞાન કરીને આત્મા વસ્તુ શુદ્ધ ચિદાનંદ અસંખ્ય પ્રદેશી એટલે કાય. અનંત ગુણનું ધામ એવું

અસ્તિ. એવો જીવાસ્તિકાય પોતાનો. શરીર, વાણી, મનની ક્રિયા જડથી પર અને પુણ્ય-પાપના વિકલ્પો દયા, દાન, કામ, ક્રોધના ઉઠે એનાથી પર એવો શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય એવું અંતર જ્ઞાન કરે અને તેના સન્મુખની પ્રતીત કરે અને અનુભવ ને સમ્યક્દર્શન ન થાય (એમ) ત્રણ કાળમાં બને નહિ. પણ પકડે બીજી રીત કે આમ કરશું તો આમ થાશે, આમ કરશું તો આમ થાશે, કાંઈક દયા પાળશું, કાંઈક ભક્તિ કરશું, કાંઈક વ્રત કરશું, કાંઈક ત્યાગ કરશું, એમાંથી સમ્યક્દર્શન થાય. એ તો મિથ્યાદર્શન છે. સમજાણું કાંઈ?

જે રસ્તો લેવો હોય ભાવનગરનો અને ચાલે આમ ઢસા કોર. ઢસરડા થાય. ભાવનગર ન આવે. આમ જુઓને ઉગમણા ભાવનગર અને આથમણું ઢસા છે. ભાવનગર આત્મા. અખંડ જ્ઞાન, દર્શન, આનંદનું નગર આત્મા છે. જેને માથે નગર કર નથી એટલે વિકાર-ક્રિકાર એનામાં છે જ નહિ. કર્મનો સંબંધ તો નથી પણ વિકારનો અંદર કર નથી. એવું ચિદાનંદ મૂર્તિ અનંત ગુણનો પિંડ પ્રભુ, એની અંતર્મુખ દષ્ટિ કરે અને આત્માનો અનુભવ કરે તો સમ્યક્દર્શન થાય જ. પણ આ રીતે કરે તો. બીજી રીતે કરવા જાય તો થાય નહિ. રાગની મંદતા કરો, દયા પાળો, વ્રત પાળો, આ પાળો અને થાશે. ઈ તો રાગ છે. રાગ કરતાં કરતાં સમ્યક્દર્શન થાય એ દષ્ટિ મિથ્યાત્વ છે—શ્રદ્ધા મિથ્યાત્વ છે. મૂળ વાંધા જ શ્રદ્ધામાં છે. સમજાણું કાંઈ? કહો, મીઠાલાલજી! શું પ્રકાશચંદ્રજી! આ વાંધા ક્યાં છે? દષ્ટિમાં વાંધા છે જગતને. આહાહા..!

પહેલું દર્શન થાય (એટલે) કપાટ ખુલી જાય. પછી તો કેમ અંદર સ્થિરતા કરવી એ પુરુષાર્થની ગતિનો ખ્યાલ આવે. પુરુષાર્થ કરવાનો તો જેટલું અંદર કામ કરે એટલું કરી શકે. કાંઈ લઈ કરીને થાય એવી પણ ચીજ નથી. એવી ચીજ છે ભાઈ આ વસ્તુ. ભગવાન સર્વજ્ઞે કહેલો આત્મા જો જાણવામાં આવે અને એનું કલ્યાણ ન થાય એ ત્રણ કાળમાં બને નહિ. એ જાણ્યા વિના મરી જાય બીજું કરી કરીને. વ્રત પાળીને અને અપવાસ કરી કરીને સૂકાઈ જાય તોપણ એક ભવ ઘટે નહિ. જન્મ-મરણ એને મટે નહિ. મિથ્યાત્વનો નાશ થાય નહિ. કહો, સમજાણું?

એવી વીતરાગની વાણી. વીતરાગની વાણી અહીં કહેશે જુઓ. વીતરાગની વાણી વીતરાગતા બતાવે. વીતરાગની વાણી વળી રાગ કરવાનું બતાવે નહિ. વીતરાગ આત્મા શુદ્ધ સમભાવી પ્રભુ, એને બતાવે છે. એની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન અને રમણતા કર તો તારું કલ્યાણ થાય.

*સમવાઓ પંચળહં સમઝ ત્તિ જિણુત્તમેહિ પળ્ણત્તં।

સો ચેવ હવદિ લોઓ તત્તો અમિઓ અલોઓ ઁં।।૩।।

સમવાદ વા સમવાય પાંચ તણો સમય-ભાખ્યું જિને;

તે લોક છે, આગળ અમાપ અલોક આભસ્વરૂપ છે. ૩.

અન્વયાર્થ :- [પંચાનાં સમવાદ:] પાંચ અસ્તિકાયનું સમભાવપૂર્વક નિરૂપણ [વા] અથવા [સમવાય:] તેમનો સમવાય (-પંચાસ્તિકાયનો સમ્યક બોધ અથવા સમૂહ) [સમય:] તે સમય છે[ઈતિ] એમ [જિનોત્તમૈ: પ્રજ્ઞસમ્] જિનવરોએ કહ્ય છે.[સ:ચ એવ લોક: ભવતિ] તે જ લોક છે. [તત:] તેનાથી આગળ [અમિત: અલોક:] અમાપ અલોક [ખમ્:] આકાશ સ્વરૂપ છે.

ટીકા :- અહીં (આ ગાથામાં) શબ્દરૂપે, જ્ઞાનરૂપે અને અર્થરૂપે (-શબ્દસમય, જ્ઞાનસમય અને અર્થસમય)-એમ ત્રણ પ્રકારનો 'સમય' શબ્દનો અર્થ કહ્યો છે તથા લોક-અલોકરૂપ વિભાગ કહ્યો છે.

ત્યાં, (૧) 'સમ' એટલે મધ્યસ્થ અર્થાત્ રાગદ્રેષથી વિકૃત નહિ બનેલો; 'વાદ' એટલે વર્ણ (અક્ષર), પદ (શબ્દ)અને વાક્યના સમૂહવાળો પાઠ. પાંચ અસ્તિકાયનો 'સમવાદ' અર્થાત્ મધ્યસ્થ (-રાગદ્રેષથી વિકૃત નહિ બનેલો) પાઠ(-મૌખિક કે શાસ્ત્રરૂઢ નિરૂપણ) તે શબ્દસમય છે, એટલે કે શબ્દાગમ તે શબ્દસમય છે. (૨) મિથ્યાદર્શનના ઉદયનો નાશ હોતા, તે પંચાસ્તિકાયનો જ *સમ્યક્ અવાય અર્થાત સમ્યક્ જ્ઞાન તે જ્ઞાનસમય છે, એટલે કે જ્ઞાનાગમ તે જ્ઞાનસમય છે. (૩) કથનના નિમત્તે જણાયેલા તે પંચાસ્તિકાયનો જ વસ્તુરૂપે 'સમવાય અર્થાત્ જથ્થો તે અર્થ સમય છે, એટલે કે સર્વપદાર્થસમૂહ તે અર્થસમય છે. તેમાં, અહીં જ્ઞાનસમયની પ્રસિદ્ધિ અર્થે શબ્દસમયના સંબંધથી અર્થસમય કહેવાનો (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવનો)ઈરાદો છે.

હવે, તે જ અર્થસમયનું, ^૨લોક અને અલોકના ભેદને લીધે દ્વિવિધપણું છે.

* મૂળ ગાથામાં સમવાઓ શબ્દ છે. સંસ્કૃત ભાષામાં તેનો અર્થ સમવાદ: પણ થાય અને પણ સમવાય: થાય.

૧ સમવાય=(૧) સમ્+અવાય; સમ્યક્ અવાય; સમ્યક જ્ઞાન. (૨)જથ્થો; સમૂહ આ પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ શાસ્ત્રમાં અહીં કાળદ્રવ્ય કે જે દ્રવ્ય હોવા છતાં અસ્તિકાય નથી તેને વિવક્ષામાં ગૌણ કરીને 'પંચાસ્તિકાયનો સમવાય તે સમય છે' એમ કહ્યું છે; માટે 'છ દ્રવ્યનો સમવાય તે સમય છે' એવા કથનના ભાવ સાથે આ કથનના ભાવનો વિરોધ ન સમજવો, માત્ર વિવક્ષાભેદ છે એમ સમજવું. વળી એ જ પ્રમાણે અન્ય સ્થળે પણ વિવક્ષા સમજી અવિરુદ્ધ અર્થ સમજી લેવો.

૨ લોક્યન્તે દૃશ્યન્તે જીવાદિપદાર્થા યત્ર સ લોક: શઅર્થાત્ જ્યાં જીવાદિપદાર્થો જોવામાં આવે છે તે લોક છે.

તે જ પંચાસ્તિકાયસમૂહ જેવડો છે, તેવડો લોક છે. તેનાથી આગળ અમાપ અર્થાત્ અનંત અલોક છે. તે અલોક અભાવમાત્ર નથી પરંતુ પંચાસ્તિકાયસમૂહ જેટલું ક્ષેત્ર બાદ કરીને બાકીના અનંત ક્ષેત્રવાળું આકાશ છે. (અર્થાત્ અલોક શૂન્યરૂપ નથી પરંતુ શુદ્ધ આકાશદ્રવ્યરૂપ છે.) ૩.

ગાથા-૩ ઉપર પ્રવચન

હવે ત્રીજી ગાથા જુઓ. આ શું કહે છે? ત્રણ બોલ ઉપાડશે આમાં.

સમવાઓ પચ્ચહં સમઝ ત્તિ જિણુત્તમોહિં પણ્ણત્તં

સો ચેવ હવદિ લોઓ તત્તો અમિઓ અલોઓ ઁં||૩||

સમવાદ વા સમવાય પાંચ તણો સમય-ભાખ્યું જિને;

તે લોક છે, આગળ અમાપ અલોક આભસ્વરૂપ છે. ૩.

એનો શબ્દાર્થ પહેલો જરી જુઓ. છેને અન્વયાર્થ? ‘પાંચ અસ્તિકાયનું સમભાવપૂર્વક નિરૂપણ...’ દેખો! પહેલું સમભાવપૂર્વક નિરૂપણ. ‘અથવા તેમનો સમવાય...’ નામ જથ્થો અને બોધ. બે અર્થ છે એના. સમવાય—સમ-અવાય, એનો બોધ અને સમવાય — એનો સમૂહ. ‘તે સમય છે...’ ત્રણે આવી ગયા. કહેવું, જાણવું અને પદાર્થ. ત્રણે આવી ગયા એમાં. ‘પંચાસ્તિકાયનું સમભાવપૂર્વક નિરૂપણ...’ એ શબ્દ આવ્યો. સમવાય એમાં બોધ આવ્યો, જ્ઞાન આવ્યું. અને સમવાય આખી ચીજ. સમ-અવાય એમાં બોધ આવ્યો અને સમવાય—આખો સમુદાય એમાં સમૂહ આવ્યો. એક સમવાયના બે અર્થ થયા. ‘તે સમય છે એમ જિનવરોએ કહ્યું છે.’ વીતરાગ ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા જિનદેવ અનંત તીર્થકરો એમ કહે છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પરમાત્મા સીમંધર પ્રભુ સાક્ષાત્ બિરાજે છે એ આમ જ કહે છે. અનંત તીર્થકરો એ જ પ્રકારે વસ્તુનું સ્વરૂપ કહે છે.

‘તે જ લોક છે (-પાંચ અસ્તિકાયના સમૂહ જેવડો જ લોક છે); તેનાથી આગળ અમાપ અલોક આકાશસ્વરૂપ છે.’ નાસ્તિ નથી આકાશ. અસ્તિ એમને એમ. આ ચૌદ બ્રહ્માંડ છ દ્રવ્યથી ભરેલો, એનાથી ખાલી અનંત... અનંત... અનંત... અમાપ ‘ઁં’ અમાપ છેને? ‘અમિઓ અલોઓ ઁં’ આકાશ આકાશ. અસ્તિ અનંત.. અનંત.. અનંત. એવું ભગવાનના જ્ઞાનમાં લોક અને અલોક પૂર્ણ આવ્યું.

હવે એની ‘ટીકા :- અહીં (આ ગાથામાં) શબ્દરૂપે,...’ શબ્દ કહ્યું ને? સમવાયનું નિરૂપણ એ. જ્ઞાનરૂપે સમ અને અવાય. સમ-અવાય. એ ‘જ્ઞાનરૂપે અને અર્થરૂપે...’ સમવાય આખો પદાર્થ. ‘(-શબ્દસમય, જ્ઞાનસમય અને અર્થસમય) એમ ત્રણ પ્રકારનો ‘સમય’ શબ્દનો અર્થ કહ્યો છે...’ એટલે તો ત્રણ પદનો અર્થ થયો. સમજાણું? ‘જિણુત્તમોહિં પણ્ણત્તં’ ‘તથા લોક—’ ત્રીજા પદનો લોક અને ‘અલોકરૂપ વિભાગ કહ્યો છે.’ ભગવાને

આ ચૌદ બ્રહ્માંડ છે છ દ્રવ્યથી ભરેલો અને એક ખાલી અલોક અનંત... અનંત... અનંત... અનંત.. છે. એમ લોક-અલોકના બે ભાગ છે. એમ ભગવાન વીતરાગ પરમેશ્વરે કહ્યું છે.

હવે એની વ્યાખ્યા. જુઓ! આની કોર એક શબ્દો રહી ગયો છે. ઓલો મૂળ પાઠ સમવાય છેને આઠમે પાને. ‘મૂળ ગાથામાં સમવાઓ શબ્દ છે;...’ નીચે નોટ. ‘સંસ્કૃત ભાષામાં તેનો અર્થ સમવાદઃ પણ થાય...’ છે. ‘સમવાદઃ’—કહેવું. ‘અને સમવાયઃ’ સમ-અવાય. અવાય અને સમૂહ બે. એમ. સમવાદ પણ થાય છે એટલે સમ્યક્ પ્રકારે કહેવું. અને સમવાય થાય છે. સમ્યક્ પ્રકારે અવાય નિર્ણય કરવો અને સમવાય આખો સમૂહ, પંચાસ્તિકાનો સમૂહ. એમ એના ત્રણ અર્થો એમાંથી ઊભા થાય છે. કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- સંસ્કૃત ભાષેલા હોય એને સમજાય આમાં. હમણાં પૂછી જોયું હતું પંડિતજીને. શું છે ભઈ આમાં? ત્રણ શબ્દ ક્યાંથી કાઢ્યા? શબ્દોમાંથી કાઢ્યા એટલે જાણવું જોઈએ કે નહિ? એ ‘સમવાઓ’ માંથી નીકળ્યા. જુઓને! અર્થમાં આવે છે ટીકામાં.

‘સમવાદઃ’ શબ્દ છે ને? જુઓ ‘સમવાઓ’ એના બે અર્થ. એક સમવાદ, એક સમવાય. પહેલો શબ્દ છે કે નહિ? શું? ‘સમવાઓ’ એનો એક અર્થ સમવાદ સમવાદ. સમવાદ એટલે સમ્યક્ પ્રકારે ભગવાને કહેલા પદાર્થનું કથન કરવું. એ સમવાદ. વાદ—કથન કરવું. બીજો અર્થ સમવાય-સમવાય. સમ-અવાય. એના બે અર્થ. સમવાયના બે અર્થ. સમ-અવાય—સમ્યક્ પ્રકારે અવાય નામ જ્ઞાન કરવું. અને એ સમવાયનો બીજો અર્થ સમવાય—સમુદાય. છ દ્રવ્યનો સમુદાય કહેવો. એમ એક સમવાયના બે અર્થ થાય છે. સમવાદનો એક અર્થ અને સમવાયના બે અર્થ. એમ કહીને ‘સમવાઓ’ કહેવામાં આવ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? છે કે નહિ સામે ચોપડી? એમાં છે કે નહિ? કેમ રતિભાઈ! ચોપડી આપી કે નહિ રતિભાઈને? ઘણાય છે બીજા પુસ્તક. એક એક લ્યોને ભઈ, સહિયારુ કેમ રાખ્યું? નથી પુસ્તક બીજા?

હવે પહેલા શબ્દની વ્યાખ્યા કરે છે. કેવા શબ્દ હોય? સમ એટલે.. છેને? ‘ત્યાં (૧) ‘સમ’ એટલે મધ્યસ્થ અર્થાત્ રાગ-દ્વેષથી વિકૃત નહિ બનેલો;...’ જુઓ! ખૂબી અહીં છે. જે શબ્દોમાં રાગ-દ્વેષથી રહિત વાણી હોય. વાણી પણ વીતરાગપણું બતાવતી હોય તો એ વાણીને વાણી કહેવાય, શબ્દને. શબ્દઆગમ કહેવાય. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! રાગ-દ્વેષથી વિકૃત. પુણ્ય-પાપના ભાવથી વિકૃત નહિ બનેલો શબ્દ. જે શબ્દમાં પુણ્ય-પાપનું સ્થાપન હોય કે પુણ્ય-પાપ કરવા જેવો છે એ વીતરાગના આગમ અને વીતરાગની વાણી નહિ. સમજાણું કાંઈ?

‘રાગદ્વેષથી વિકૃત...’ નામ વિકારી નહિ બનેલો. ‘‘વાદ’ એટલે...’ હવે વાદની વ્યાખ્યા. પહેલી સમની વ્યાખ્યા કરી. ‘રાગદ્વેષથી વિકૃત...’ એટલે કે શબ્દોમાં રાગ-દ્વેષનું સ્થાપન ન હોય. વીતરાગપણાનું શબ્દોમાં સ્થાપન હોય. આત્મા શુદ્ધ વીતરાગ દષ્ટિ કરે, વીતરાગી

જ્ઞાન કરે, વીતરાગી ચારિત્ર કરે અંતર, એવું જે વાણીમાં કથન હોય તેને સમવાદ, વીતરાગી વાણી અને શબ્દો શબ્દઆગમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? કેવી વાત સમવાયમાં કરતાં પણ ક્યાં નાખી!

‘વાદ એટલે વર્ણ (અક્ષર), પદ (શબ્દ) અને વાક્યના સમૂહવાળો પાઠ.’ વર્ણ અને પદનું વાક્ય આખું. જેમ કે વીતરાગી આત્મા છે. વીતરાગી આત્મા છે. એક એક અક્ષર, એનો શબ્દ અને આખું વાક્ય થઈ ગયું. વીતરાગસ્વરૂપ આત્મા છે. સ્વભાવ એનો વીતરાગસ્વરૂપ છે. પુણ્ય-પાપના રાગ તે એનું સ્વરૂપ નથી. શરીર, કર્મ એનો સ્વભાવ એનામાં નથી. એવા અક્ષર અને શબ્દ અને વાક્યના સમૂહવાળો. ઘણા વાક્યો પાછા. એવો પાઠ, એવો પાઠ.

‘પાંચ અસ્તિકાયનો સમવાદ...’ હવે આખું કરે છે. એ પાંચ અસ્તિકાયનો સમવાદ. પહેલા બે ટૂકડા કરી નાખ્યા—સમ અને વાદ. સમજાણું? પછી ભેગું કરી નાખે છે. ‘પાંચ અસ્તિકાયનો સમવાદ અર્થાત્ મધ્યસ્થ (—રાગદ્રેષથી વિકૃત નહિ બનેલો) પાઠ...’ લ્યો! સમવાદ. સમ એટલે રાગ-દ્રેષથી વિકારી નહિ બનેલો. વાદ નામ વર્ણ અને અક્ષર, અક્ષર અને શબ્દ. અને એના વાક્યો, જેમાં વીતરાગતાનું સ્થાપન હોય, જેમાં રાગ-દ્રેષપણું હોય નહિ, જેમાં પુણ્ય અને પાપ અને સંસાર મળે, સંસાર ફળે એ વાતનું સ્થાપન ન હોય. જ્ઞાન કરાવે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! શબ્દો વીતરાગપણાના પ્રાપ્ત કરાવે. એવા તો શબ્દો હોય છે. જે વાણી રાગને લાભ મનાવે એ વીતરાગની વાણી નહિ, એ વીતરાગનો ઉપદેશ નહિ.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— પુણ્ય પણ રાગ છે. પુણ્ય હોળી છે. પુણ્યમાં શું છે? શું છે આ પુણ્યના ફળમાં? ધૂળ છે આ. ધૂળમાં ક્યાં સુખ હતું? સ્વર્ગમાં ક્યાં સુખ હતું? ધૂળમાંય નથી.

મુમુક્ષુ :— અનુકૂળતા (મળે).

ઉત્તર :— અનુકૂળતા. કોને કહેવી અનુકૂળતા? હોળી અંદર સળગતી હોય. પચાસ લાખની મૂડી પડી હોય અને અંદરમાં શ્વાસ ચડતા હોય, દમ ચડતા હોય. કોને કહેવું સખ આમાં?

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— પણ શ્વાસ ન ચડતો હોય તોપણ આકુળતા રાગ છે. એ આ મારું અને આ તારું, આ મારું. એ રાગની આકુળતા છે. ધૂળમાં કે દિ’ સુખ હતું? પુણ્ય અને પાપ બેય ગોટો રાગનો છે એમ કહે છે. એ ગોટાને સળગાવવાની વાત ભગવાન કરે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘સમ એટલે મધ્યસ્થ અર્થાત્ રાગદ્રેષથી વિકૃત નહિ બનેલો;...’ રાગ આવે, હોય પણ વીતરાગની વાણીમાં વીતરાગપણાના ભાવનું સ્થાપન હોય. દષ્ટિનું વીતરાગીપણું, જ્ઞાનનું વીતરાગીપણું, ચારિત્રનું વીતરાગીપણું, મોક્ષમાર્ગનું વીતરાગીપણું એનું સ્થાપન હોય.

સમજાણું કાંઈ? જે શબ્દોમાં એમ આવે કે રાગ કરવા જેવો (છે) અને રાગથી લાભ થાય એ ભગવાનના આગમ નહિ, એ શબ્દ આગમ નહિ, એ વાણી વીતરાગની નહિ. બરાબર છે?

મુમુક્ષુ :- લક્ષ...

ઉત્તર :- હા, એનું લક્ષ વીતરાગપણે થવું જોઈએ. રાગ આવે, હોય. એનું જ્ઞાન કરવામાં આવે છે, આદરણીય નથી.

શું કહ્યું? પહેલો એક શબ્દનો અર્થ થયો. શેનો? કે સમવાદ. સમવાદ. સમ એટલે રાગ-દ્વેષથી વિકારી નહિ બનેલો એવો વાદ એટલે વાક્યના સમૂહવાળો પાઠ. અક્ષર, પદ ને વાક્યના સમૂહવાળો પાઠ. શુદ્ધ આત્મા તે પ્રાપ્ત કરવા લાયક છે તેનું ફળ મુક્તિ છે. લ્યો, આ પાઠ આખો થયો ને પાઠ? એવો પાઠ પાંચ અસ્તિકાયનો સમવાદ અર્થાત્.. હવે આખો શબ્દાર્થ કરે છે—‘(-રાગદ્વેષથી વિકૃત નહિ બનેલો) પાઠ (-મૌખિક...’ હો. વાણી નીકળતી હો તોપણ વિકારરહિત વાણી હોવી જોઈએ. વિકારનું અનુમોદન, વિકારનું કરવું, વિકારનું કરાવવું, વિકારનું અનુમોદન જે વાણીમાં ન આવે એ વાણીને વીતરાગનું આગમ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘(-મૌખિક કે શાસ્ત્રાઙ્ઠ...’ પાઠ હો. લખેલો પાઠ હો. પણ એ પાઠમાં વીતરાગતા બતાવવાનો પાઠ હોય. કહો, જયંતિભાઈ! છે એમાં ઈ? છે કે નહિ એમાં ઈ? શું કહેવું છે હવે પાછળ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ક્યા આશ્રમમાં? ક્યા આશ્રમમાં? લ્યો, કોઈ આશ્રમ બેઠો નવરો થઈને, વીતરાગી થઈ ગયો ઈ! એમ કહે છે. એ તમે પહેલું કહ્યું એમાં ખ્યાલ તો આવ્યો હતો. પણ ક્યો આશ્રમ તમારા મોઢે કહેવરાવવું હતું. જ્યાં જાય ને લૂગડું ફેરવીને બેસે ત્યાં થઈ ગયા વીતરાગી.

અહીં તો વીતરાગી(નો) અર્થ જેની દૃષ્ટિમાં શરીર, વાણી, મનની ક્રિયા પણ મારી નથી, આ હલન-ચલનની અવસ્થા થાય એ મારી નથી અને પુણ્ય-પાપનો ભાવ થાય એ મને લાભદાયક નથી. મારું ચૈતન્ય પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ છે તે મને લાભદાયક છે. એવી જ્યાં વાણી હોય એ વાણીને આગમ કહેવામાં આવે છે. એ આગમના માનનારા વીતરાગભાવને માનનારા હોય છે. કહો, દેવાનુપ્રિયા! કેવી શૈલી કરી છેને! ઓહોહો..! કુંદકુંદાચાર્યે પણ ગજબ વાત કરી છે!

પાઠ આવો હોય કહે છે. મોઢામાંથી નીકળતી વાણી એવી હોય કે જેમાં પુણ્ય અને પાપના ફળ અને પુણ્ય-પાપ બેયનું કરવા જેવું છે, ઠીક છે, એ વાણીમાં આવે નહિ. એ વાણી વીતરાગ થયેલા છે એની વાણી વીતરાગભાવનું સ્થાપન કરતી આવે એને દ્રવ્યઆગમ, શબ્દઆગમ, મૌખિક ઉપદેશ કે શાસ્ત્રાઙ્ઠ શબ્દોમાં આવું હોય તેને આગમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! કહો, સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..! સર્વ શાસ્ત્રનું તાત્પર્ય તો વીતરાગતા છે. ત્યારે એના આગમમાં, શબ્દોમાં વીતરાગતા આવે તો વીતરાગ તાત્પર્ય થાય કે તે વિના

ક્યાંથી થાતું તું?

જે કહ્યું હોય તેવું પરિણામે ત્યારે એને વીતરાગતા થાય. કહ્યું હોય કાંઈક અને પરિણામે કાંઈક અને વીતરાગતા થાય એમ બને? ત્રિલોકનાથ વીતરાગની વાણી, વીતરાગના મુખથી નીકળો કે મુનિઓના મુખથી નીકળો કે સમકિતીના મુખથી નીકળો, એ વાણીમાં વીતરાગ અવિકારી સ્વભાવનું સ્થાપન હોય. અવિકારી સ્વભાવની પ્રાપ્તિ કર, અવિકારીનું જ્ઞાન, અવિકારી સ્થિરતા કર. વિકાર વચ્ચે આવે એનું અહીંયાં જ્ઞાન કર એ પણ નથી એમાં કરવાની જરૂર. એ તો આ કર એમાં એ વિકારી કાંઈક બાકી રહી ગયું હોય એનું જ્ઞાન અવિકારી શ્રદ્ધા અને અવિકારીનું જ્ઞાન કરતાં વિકારી ભાગ રહી ગયો એનું જ્ઞાન ભેગું આવી જાય છે. સમજાણું કાંઈ? રતિભાઈ! ભારે વાત ભાઈ!

સમ-વાદ. એમાંથી સમ-વાદ. વાદ એટલે કહેવું કે લખેલો શબ્દ. સમ-વીતરાગભાવ, રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવરહિત એ વાણીમાં વીતરાગપણાનું કથન આવે એવા શબ્દોને દ્રવ્યઆગમ, શબ્દઆગમ કહેવામાં આવે છે. કહો, બરાબર છે? પણ એક કોર સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર વીતરાગ અને એની વાણીમાં રાગનું સ્થાપન આવે તો એ વીતરાગ થયા શું કરવા? પણ હજી રાગ કોને કહેવો એની એને ખબર નથી. આમ તો પરની દયાનો વિકલ્પ ઉકે (કે) આ કરું એ બધો રાગ છે. એ રાગ કરવા જેવો છે એ વાણી આગમની નહિ. એ વાણીનો ઉપદેશ આગમનો નહિ, એ ધર્મકથા નહિ, એ ધર્મકથા નહિ.

ધર્મકથા મૌખિક એને કહીએ... આહાહા..! કે જેમાં નિમિત્ત અને રાગની ઉપેક્ષા કરી, ચૈતન્યસ્વરૂપ સ્વભાવની અપેક્ષાની દષ્ટિ, જ્ઞાન અને રમણતા કરે એવું જે વાણીમાં આવે એને ધર્મકથા કહેવામાં આવે છે. જે કથામાં રાગથી ચૈતન્યને લાભ થાય, સંયોગથી, નિમિત્તથી લાભ થાય એ વાણીને વીતરાગનો ઉપદેશ ન કહેતાં એને વિકથા કહેવામાં આવે છે. ...ભાઈ! આહાહા..! ભારે. બરાબર છે? મીઠાલાલજી! કેમ ભાઈ!

રાગ હોય એ બીજી વાત છે. પણ રાગ-દ્વેષ પરિણામ, એનાથી તારી ચીજ ભિન્ન છે એવી દષ્ટિ, એનું જ્ઞાન, એની લીનતા, એવો જે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ એ જ વીતરાગની વાણીમાં કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! આ વ્યવહાર વચ્ચે આવે ને. પણ વચ્ચે આવે એનું અહીં તો જ્ઞાન કરવું એ પણ નથી કીધું એને. કરવાનું તો નહિ પણ એ અરાગી વાણીમાં, અરાગીપણું કરવાનું આવે, અરાગી દષ્ટિ-જ્ઞાન ને લીનતા થઈ, બાકી રાગ રહ્યો એનું જ્ઞાન એમાં આવી જાય છે. એટલે અરાગીનું જ્ઞાન થતાં રાગનું જ્ઞાન થઈ જાય છે. છોટાભાઈ! બરાબર છે? આહાહા..! અસ્તિનું જ્ઞાન થતાં રાગ એમાં નથી અને બાકી રહ્યો એનું જ્ઞાન આવી જાય છે. ઓહોહો..! પદ્ધતિ કોઈ કુંદકુંદાર્યની. ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ. આ પંચમકાળની આ વાણી એની રીત અને પદ્ધતિ ગજબની છે!! સમજાણું કાંઈ?

મૌખિક. મૌખિક એટલે મોઢેથી નીકળતા શબ્દો. એ શબ્દોમાં રાગ અને દ્વેષ, પુણ્ય અને

પાપ, એના વિનાની વાણી એ વાણીમાં કથન હોય. નિર્દોષતાને બતાવનારી વાણી હોય. પુણ્ય-પાપ તે સદોષ ભાવ છે. એને કર એવું વાણીમાં હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ? (પુણ્ય) કરવા જેવું છે એ વાણીમાં હોઈ શકે નહિ. સ્વરૂપ રાગ ને પુણ્યરહિત ચિદાનંદ પ્રભુ છે એની દષ્ટિ કર, લીનતા કર, એમાં સમા, એનું ફળ પૂર્ણ વીતરાગ પરમાત્મા છે. એમ વીતરાગના આગમો મોઢેથી કહેતા હોય કે લખેલા હોય, એ લખેલામાં આવું હોય તો તેને દ્રવ્યશબ્દો ને આગમ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું આમાં કાંઈ? શેનો અર્થ કર્યો? એ સમવાદનો અર્થ કર્યો. સમજાણું?

સમ એટલે વીતરાગભાવે, વીતરાગપણું બતાવનારી વાણી. વીતરાગપણું બતાવનારી વાણી. રાગ-દ્રેષથી વિકારી નહિ બનેલો શબ્દ. વિકારી શબ્દ એટલે? શબ્દમાં ક્યાં વિકાર-ફિકાર રાગ ગરી ગયા છે? પણ રાગ-દ્રેષનું જેમાં સ્થાપન કરવું છે એવી વાણી નથી. જે વાણીમાં વીતરાગી અવિકારી નિર્દોષ શ્રદ્ધા, નિર્દોષ જ્ઞાન, નિર્દોષ ચારિત્ર, નિર્દોષ આત્મા, નિર્દોષ મોક્ષ એને બતાવનારી વાણી તેને વીતરાગના આગમોને મૌખિક ઉપદેશ તેને કહેવામાં આવે છે. કહો, જયંતિભાઈ! લ્યો, આ બધા જૂના માણસ હતા. પક્કડના એવા પકડ્યા હતા પૂર્વે. પણ પાછા હળવે... હળવે... હળવે... ઠર્યા હવે. કાકા હતા એને નહોતું ગોઠતું પહેલા હોં! એને પણ. પણ બાપુ! તમે પરિચય કરો આ ચીજ શું છે. એમને એમ ઉપરટપકે એક-બે દિ'માં સમજાય જાય એવી ચીજ નથી. અનંત કાળના અજ્ઞાણ્યા માર્ગ, એના જાણકપણાના ભાવ પ્રાપ્ત કરવા એ અપૂર્વ માર્ગ છે. હજી તો સમ્યજ્ઞાનની વાત ચાલે છે. સમ્યજ્ઞાન પછી એને ચારિત્રમાં રમણતા કેવી હોય એ પછી વાત છે. સમજાણું કાંઈ? સમ્યજ્ઞાનનું ભાન ન મળે અને વ્રત લ્યો, તપ લ્યો, ક્રિયા કરો. રણમાં પોક મૂકવા જેવી ક્રિયા છે બધી. જયંતિભાઈ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- મર્યાદા રાખી ને. વીતરાગપણાની દષ્ટિ પ્રગટ કર પહેલી. મર્યાદાવાળી. રાગ ન છૂટે, અસ્થિરતા ન ટળે, ચારિત્ર ન થાય પણ દષ્ટિ પહેલી કર. એ મર્યાદા. પછી મર્યાદા વિનાની સ્વરૂપમાં સ્થિરતા કર એ મર્યાદારહિત સ્થિરતાનો આનંદ આગળ લે. કહો, શું છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ કહે તો ઈ છે. રાગની કાંઈ મર્યાદા તો જોઈશે ને? કહે છેને આ. આહાહા..!

આત્મામાં આત્મા જે વીતરાગ સ્વરૂપ ભગવાને કહ્યું એ, ભાઈ! તારો આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ છે. અમે પણ એવા હતા અને એમાં આનો આશ્રય કરીને કેવળજ્ઞાન પામ્યા છીએ. તારો આત્મા પણ પવિત્રનું ધામ અખંડ આનંદ અંદર ધામ છે. એની દષ્ટિ કર. અપરિમિત તારો રાગ ટળી જશે. પછી પરિમિત રાગ રહેશે. શું કીધું? એવી વાણીમાં એમ આવે છે વીતરાગની.

પ્રભુ આત્મા એક સમયમાં અનંત ગુણનો પિંડ એકરૂપ, એનો અનાદર કરીને શ્રદ્ધામાં રાગની મંદતા કર અને પુણ્ય બાંધ એ મિથ્યાત્વ સહિત પુણ્ય છે. અનંતા જન્મ-મરણના એ મૂળિયા છે. ભગવાન આત્મા આમ જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... અનંત.. શક્તિનો એક રસ. એનો આદર, એની પ્રતીત, એના તરફના વલણના ઢાળથી શ્રદ્ધા થઈ. એ શ્રદ્ધામાં અનંતાનુબંધીનો અમાપ કષાય છે તે નાશ થાય છે. પછીનો રાગ સમ્યક્દષ્ટિને રહે છે. પરિમિત દોષ રહે છે. ત્રણ કષાયનો રાગ પરિમિત દોષ છે. એને સ્વરૂપની સ્થિરતા દ્વારા તેનો નાશ થઈ શકે છે. આ સિવાય બીજો ઉપાય વીતરાગની વાણીમાં આવતો નથી. અને બીજું કહે તો એ વીતરાગનો ઉપદેશ નથી. એ એણે અજ્ઞાનીએ ઘરની કથા કરીને વાત કરી છે. કહો, બરાબર છે? આહાહા..!

હવે સમયસાર એક કોર લ્યો, એક કોર પ્રવચનસાર લ્યો, એક કોર નિયમસાર, એ તો કોઈપણ ઉપાડો.. ગજબની વાતું કરે છે! કોઈ એક શબ્દમાં પણ કાંઈક બીજી (વીતરાગતાની) વાતું છે. સમવાય. સમવાદ પહેલો શબ્દ. સમવાયમાંથી પહેલો શબ્દ સમવાદ. સમ્યક્ પ્રકારનું કથન, વીતરાગી ભાવનું કથન, નિર્દોષ આત્માના સ્વભાવને બતાવનારું કથન, સદોષને ઉથાપનારું કથન એમ પણ નહિ અહીં તો. નિર્દોષપણું બતાવનારું કથન, એમાં સદોષનું ઉથાપન આવી જાય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! જુઓ! તો એક ન્યાય પણ. ચારે કોર પડખાં જુઓ તો આમ એકધારા વહે. કોઈ ઠેકાણે કહ્યું, શાસ્ત્રનું તાત્પર્ય વીતરાગતા, સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર મોક્ષનો માર્ગ, એનું ફળ કેવળ. ચારે કોરથી... રાગ આવેલો જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. આ આદરેલો છે. એકે એક વાતના પડખા જુઓ તો આમ સત્ય, પરમ સત્ય ઊભું થાય છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

હવે પોતાના આગ્રહ મૂકીને સાંભળે, સમજે તો સમજાય એવું છે. નહિતર તો એમ તો અનંત કાળથી અગિયાર અંગ ભાણ્યો હતો, નવ પૂર્વ ભાણ્યો અનંત વાર. અને દ્રવ્યલિંગી ચારિત્ર (પાણ્યું). 'દ્રવ્યસંયમ સે ત્રૈવેયક પાપો ફેર પીછો પટક્યો' દ્રવ્યક્રિયા સંયમની પંચ મહાવ્રતની અનંત વાર કરી ચૂક્યો છે દરેક પ્રાણી. પણ આત્મા વીતરાગી સ્વરૂપ, એની વીતરાગી દષ્ટિની રુચિ, એ દષ્ટિ એવું જે વાણીમાં કહેવામાં આવ્યું તેવું તેણે કોઈ દિ' કર્યું નથી. વાચ્ય જે કહ્યું તેવું એણે કર્યું નથી. માટે વાણીમાં એકલો વીતરાગ સ્વભાવ... સ્વભાવ... સ્વભાવ... એ વાણી કહેલી છે. સમજાણું કાંઈ?

જેમાં સમ્યક્દર્શનની વ્યાખ્યા પણ વીતરાગી દષ્ટિની હોય, સમ્યક્જ્ઞાનની વ્યાખ્યા પણ વીતરાગી જ્ઞાનની હોય, ચારિત્રની વ્યાખ્યા પણ અકષાય ચારિત્રની વ્યાખ્યા હોય. એના ફળરૂપે પણ પૂર્ણ અરાગી વીતરાગી પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય. એમાં બંધનું જ્ઞાન, અપૂર્ણતાનું જ્ઞાન, રાગનું જ્ઞાન બધું અંદર આવી જાય છે. સમજાણું કાંઈ?

એવો મૌખિક પાઠ કે શાસ્ત્રાઈઠ નિરૂપણ તે શબ્દસમય છે. જુઓ! આ શાસ્ત્રને પરખવાની

કુંચી. સિદ્ધાંતના ઉપદેશને અથવા ઉપદેશકને પરખવાની આ કુંચી. એય..! દેવાનુપ્રિયા! આમાં તો મોટા ઘોકા છે, હોં! ઘોકા સમજો છો?

મુમુક્ષુ :- લોઢાનું બખતર પહેર્યું હોય તો શું થાય?

ઉત્તર :- એ કહે છે, ... તૈયાર કરાવે વધારે.

મુમુક્ષુ :- આ તો સામાન્ય વાત છે.

ઉત્તર :- એ તો કહે છે, મને લાગુ પડે છેને. કહે છે મારા ઉપરને. એમ કે સાધારણ હથિયાર એને નથી લાગુ પડતા. કેમકે એણે બખતર પહેરેલું છે. શેઠી! આહાહા..!

જેના ઘરમાં વીતરાગતા ઘોળાઈ ગઈ છે વીતરાગની. નિર્વિકલ્પ સમાધિના અનંત રસના પર્યાયમાં, અનુભવમાં પડ્યા છે જે. અરે..! એની વાણી કેવી હોય? એની વાણીમાં તો નિર્વિકલ્પ શાંતિના અંશથી તે પૂર્ણતા એને બતાવનારી વાણી હોય. એમાં રાગાદિનો ભાગ અશાંતિ છે એનું જ્ઞાન કરાવે. સમજાય છે? ત્યારે શાસ્ત્રમાં કરણાનુયોગમાં બહુ આવે, જરી આમ કરો, કુદેવને માનતા હોય એ કરતાં આમાં... એમાં એટલો રાગ ઘટાડવાનો છે. રાગ વૃદ્ધિ કરવી, પુષ્ટિ કરવી એવો ઉપદેશ એમાં હોઈ શકે નહિ.

કોઈપણ રીતે રાગના અંશને ઘટાડવાની વાત છે. અજ્ઞાની પૂર્ણ રાગ ન ઘટાડે તો ભાઈ આટલો તો રાખ. એમ કરીને અભાવ કરવાનો છે. રાગ કરવાનો એમાં છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? એવી મૌખિક.. અને આ તો શાસ્ત્ર એટલે થઈ રહ્યું. એ વાણી જેણે સાંભળી અને જેને જ્ઞાન એ થયા એ વીતરાગ થઈને ઊભો રહેવાનો. એણે સાંભળ્યું કહેવાય. નહિતર સાંભળ્યું છે નહિ. કહો, સમજાણું આમાં?

‘તે શબ્દ સમય છે.’ એક વાત કરી. શબ્દ સમયના કેટલા અર્થ કર્યા? બે. સમ અને વાદ. સમ એટલે વીતરાગભાવે એટલે રાગ-દ્વેષથી વિકારી નહિ બનેલો એટલે રાગ-દ્વેષ જેમાં સ્થાપન નથી એવા શબ્દો એ મૌખિક હો કે લખેલા હો, એ બેયને શબ્દસમય, આગમ, દ્રવ્યઆગમ કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કલાક શું કરવા ટકે? સાદિઅનંત ટકે એવો છે ઈ. અનાદિઅનંત છે એમાં સાદિઅનંત ટકવું એમાં શું છે? અનાદિઅનંત ભગવાન પૂર્ણાનંદ ચૈતન્ય સત્ સત્તાનું ધામ છે. અહીં દષ્ટિ કરી સાદિઅનંત પર્યાયે ઠર્યો. દ્રવ્યે અનાદિઅનંત. સમજાણું કાંઈ? પણ એ વાતની અંદરમાં મહિમા અને શું કહે છે એ સમજણ આવી વિના એ વાતના ઘર ન બેસે. અને પારકે ઘરે રખડે અને આ ભગવાનની વાણી આમ કહે છે... આમ કહે છે.. એને કોઈ રીતે ઘર હાથ આવે નહિ. સમજાણું? પાંચ અસ્તિકાયને કહેશું. સમવાયમાંથી આવું કાઢ્યું.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એક જ વાત હોયને પણ.

જુઓ! હવે ‘મિથ્યાદર્શનના ઉદયનો નાશ હોતાં,...’ દેખો! સમજાણું? ‘મિથ્યાદર્શનના ઉદયનો નાશ હોતાં,...’ મિથ્યાશ્રદ્ધા. રાગથી લાભ થાય, નિમિત્તને મેળવી દૂર કરી શકું, રાગ કરતાં કરતાં કલ્યાણ થાય એવી શ્રદ્ધાનો નાશ થતાં સ્વભાવના આશ્રયે શાંતિ અને આનંદ છે એવી લાભદશા પ્રગટ થતાં, ‘મિથ્યાદર્શનના ઉદયનો નાશ હોતાં,...’ એના ઊંઘા અભિપ્રાયનો નાશ હોતાં. ‘પંચાસ્તિકાયનો જ સમ્યક્ અવાય...’ સમ્યક્ અવાય. સમવાયમાંથી અર્થ કાઢ્યો બીજો. સમ-અવાય, ‘અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાન તે જ્ઞાનસમય છે.’ સમજાણું? જુઓ નીચે. એ સમવાયના બે અર્થ. એ ઓલો સમ્યક્ છે અને પછી આવશે સમવાય આવશે બીજી લીટીએ. બેયનો ભેગો અર્થ કરે છે નીચે.

પહેલા અર્થ કરી નાખીએ જુઓ. ‘સમ્યક્ અવાય; સમ્યક્ જ્ઞાન.’ તે જ્ઞાનસમય છે. શું કીધું? એ પંચાસ્તિકાયનું જે વાસ્તવિક સ્વરૂપ, એમાં શુદ્ધ જીવાસ્તિકાયનું ખરું સ્વરૂપ, એવું બતાવનાર વાણી, એનાથી થયેલું જ્ઞાન, (વાણી) એ નિમિત્ત છે. એમાં થયું જ્ઞાન-સમ્યજ્ઞાન સમ્યદર્શન એમાં આવી ગયું. એ સમ્યજ્ઞાન તે જ્ઞાનસમય છે. જે જ્ઞાન પોતાના શુદ્ધ આત્માને જાણે, જે જ્ઞાન શુદ્ધાત્માને જાણતા રાગ બાકી (રહ્યો) એને પણ જાણે. પંચાસ્તિકાયને જેણે જાણ્યું. શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય, ભગવાને વાણીમાં કહ્યું છે તેવું જ્ઞાન કર્યું, અને એવા જ બધા આત્માઓ શુદ્ધ છે, અશુદ્ધતા પયયિમાં છે એમ જેણે જ્ઞાન કર્યું, એવું સમ્યજ્ઞાન તેને જ્ઞાનસમય કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનસમય એટલે? અવાય. સમ્યક્ અવાય, સમ્યજ્ઞાન. એમાં એ આવ્યું.

શુદ્ધ ચૈતન્ય આત્મા તે આદરણીય છે એવું જ્ઞાન થયું. રાગ છે તે આદરણીય નથી તેવું જ્ઞાન થયું. ત્યારે તેને પંચાસ્તિકાયનો શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય, રાગ બાકી રહેલો તેનું જ્ઞાન અને બીજા પંચાસ્તિકાય આદિ પદાર્થોનું સ્વના શુદ્ધનું જ્ઞાન થતાં જ્ઞાનસમયે સમ્યક્ ચૈતન્યને પ્રગટ અનુભવતાં એ બધા પંચાસ્તિકાનું જ્ઞાન એમાં સમાઈ જાય છે. સમજાણું કાંઈ? બરાબર છે, ...ભાઈ! જરી તુલના તો કરે. જ્ઞાનમાં જાણવાનું, શ્રદ્ધામાં રુચિનું, પ્રયત્નમાં વીર્યનું એ ગતિમાં આ વાત તો એના વેગમાં લે. બીજે ઊંઘે વેગે ચડ્યો છે તે અનાદિથી.

કહો, ‘પંચાસ્તિકાયનો જ...’ એમ. જેવું ભગવાન પંચાસ્તિકાય વાણી દ્વારા વીતરાગભાવનું વર્ણન કર્યું એનું જ સમ્યક્ અવાય—સમ્યજ્ઞાન એ જ્ઞાનસમય છે. ‘એટલે કે જ્ઞાનાગમ તે જ્ઞાનસમય છે.’ એનું સમ્યજ્ઞાન થયું શુદ્ધનું શુદ્ધપણે, અશુદ્ધનું અશુદ્ધપણે, જડનું જડપણે, ચૈતન્યનું ચૈતન્યપણે, સિદ્ધનું સિદ્ધપણે, નિગોદનું નિગોદપણે. પંચાસ્તિકાયમાં બધું આવી ગયું ને? એટલે તે સમ્યજ્ઞાન રાગથી રહિત થઈ ચૈતન્યના જ્ઞાનનું જ્ઞાન કર્યું ત્યારે રાગનું જ્ઞાન થયું, સિદ્ધનું જ્ઞાન થયું, નિગોદનું જ્ઞાન થયું, ધર્માસ્તિ-અધર્માસ્તિ આદિ પાંચેય પોતાથી ભિન્ન એનું પણ જ્ઞાન થયું. તારું જ્ઞાન એમાં આવી ગયું. એવા જ્ઞાનને જ્ઞાનાગમ નામ જ્ઞાનસમય કહે છે. કહો, સમજાણું આમાં?

એ સમ્યજ્ઞાનમાં પણ વીતરાગપણાનો આદર થયો ત્યારે જ્ઞાન કહેવાણું સમ્યક્. ચૈતન્ય સ્વભાવ વીતરાગપણો અસ્તિ છે એનું એ પણ જ્ઞાન થયું. રાગ છે તેને રાગપણાનું જ્ઞાન થયું. સંયોગ તેને સંયોગપણાનું જ્ઞાન થયું. અભેદ સ્વભાવને અભેદ સ્વભાવનું જ્ઞાન થયું. એવા જ્ઞાનના સમ્યક્પણામાં સમ્યક્દર્શન ભેગું આવી ગયું. અહીં જ્ઞાનસમયથી વાત છે ને એટલે. એને અહીંયા જ્ઞાનસમય, જ્ઞાનાગમ એટલે જ્ઞાનસમય કહેવામાં આવે છે. એ જ્ઞાન આગમ થયું. સમ્યજ્ઞાનમાં એ ચૈતન્યના સ્વભાવ જેવો પંચાસ્તિકાયમાં શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વભાવ છે, ગુણસ્વભાવ છે એવું જ્ઞાન થયું વીતરાગી અને રાગ બાકી રહ્યો એનું જ્ઞાન થયું. સિદ્ધનું જ્ઞાન ત્યારે એને થયું, પંચાસ્તિકાયમાં આવેલા. નિગોદનું ત્યારે જ્ઞાન થયું. એવા સમ્યજ્ઞાનને જ્ઞાનાગમ અને જ્ઞાનસમય કહેવામાં આવે છે.

હવે રહ્યો એક અર્થસમય. એ સમવાય શબ્દમાંથી અર્થ (કાઢ્યો). સમવાય એટલે સમૂહ. ઓલામાં સમ-અવાય એમ કાઢ્યું હતું. હવે સમવાય એટલે સમૂહ. એમાંથી કાઢે છે. એનો અર્થ આવશે... હજી બાકી છે. (શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

કારતક વદ ૧૨, ગુરુવાર, તા. ૧૨-૧૨-૧૯૬૩

ગાથા-૩-૪, પ્રવચન-૭

પંચાસ્તિકાય, કુંદકુંદાચાર્ય કૃત. એમાં ષટ્દ્રવ્ય અને પંચાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ છે. ત્રીજી ગાથા ચાલે છે ત્રીજી. ત્રીજી ગાથામાં બે પ્રકાર વર્ણવ્યા. એક તો સમય કેટલા પ્રકારના અને લોક અને અલોકનો વિભાગ. એમ બે પ્રકારે ત્રીજી ગાથાનું વર્ણન કર્યું. એમાં પહેલો શબ્દરૂપે શબ્દઆગમ સમય, જ્ઞાનરૂપે જ્ઞાનસમય અને અર્થરૂપે અર્થસમય. એની બે વ્યાખ્યા થઈ ગઈ. એક તો શબ્દ. જેની વાણી, વાણીમાં રાગ-દ્વેષ અને વિકાર રહિત હોય. પાઠ એમ છેને? ‘રાગદ્વેષાભ્યામનુપહતો’ (રાગદ્વેષ) રક્ત ન હોય. રાગ-દ્વેષવાળી વાણી ન હોય.

જે શબ્દોમાં પુણ્ય અને પાપનું કરવું સ્થાપન એવું ન હોય. સ્થાપન એટલે એનાથી લાભ થાય એવું. સમજાણું? પુણ્ય-પાપના ભાવને ઓળખાવે પણ પુણ્ય-પાપના રાગાદિ ભાવ, એનાથી લાભ થાય એવી વાણી ન હોય. એ વાણીને અહીંયાં શબ્દઆગમ કહેવામાં આવે છે. રાગ-દ્વેષથી વિકૃત નહિ બનેલો પાઠ. કહો, સમજાણું? એ મુખે બોલતો હોય કે લખાયેલો હોય. એ શબ્દોમાં વિકારી સદોષભાવનું લાભપણું સ્થાપન ન હોય એવી વાણીને શબ્દઆગમ કહેવામાં આવે છે અથવા શબ્દસમય કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

અને બીજો જ્ઞાનસમય. એ વાત આવી ગઈ. જુઓ ફરીને. ‘મિથ્યાદર્શનના ઉદયનો નાશ હોતાં,...’ દેખો! ત્યારે પંચાસ્તિકાયનું જ્ઞાન સાચું કહેવાય. બીજો ભાગ છે. બગડો છેને? ‘મિથ્યાદર્શનના ઉદયનો નાશ હોતાં,...’ પંચાસ્તિકાયનો સમ્યક્ અવાય નામ સમ્યજ્ઞાન તે જ્ઞાનસમય છે. કહો, શું કહ્યું સમજાણું એમાં? જેના અભિપ્રાયમાંથી રાગ અને પુણ્યના વિકલ્પોથી લાભ થાય એ દષ્ટિ ગઈ છે. તેના અભિપ્રાયમાંથી, શરીર આદિની ક્રિયાથી ધર્મ થાય એ અભિપ્રાય ગયો છે, જેના અભિપ્રાયમાં શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ જ્ઞાનાનંદ, નિર્મળાનંદ છું, એવું જ્યાં પ્રતીતપૂર્વક જ્ઞાન થયું છે એને શુદ્ધ જીવાસ્તિકાયના જ્ઞાનના ભાવમાં બીજા પંચાસ્તિકાય પોતા સિવાયના પણ એનું એમાં સમ્યજ્ઞાન થઈ જાય છે. કહો, સમજાણું આમાં?

રાગ-દ્વેષની રુચિ વિનાનો આત્માના સ્વભાવની રુચિનો ભાવ, એવું જે આત્માનું સમ્યજ્ઞાન કે જે શુદ્ધ ચૈતન્યને જ્ઞાનમાં બરાબર જાણ્યો છે. અશુદ્ધતા છે તેને તે રીતે અશુદ્ધતાને અશુદ્ધતા રીતે જ્ઞાનમાં જાણી છે. પરને પર તરીકે તેનો જે સ્વભાવ છે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય તેને તે રીતે જાણ્યો છે. એ મિથ્યા અભિપ્રાય વિનાના પોતાના આત્મા સહિતનું પંચાસ્તિકાયનું અંતર જ્ઞાન તેને સમ્યજ્ઞાન અથવા જ્ઞાનસમય કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું આમાં? એનું નામ જ્ઞાનસમય. એ આગમનું જ્ઞાન. સમ્યજ્ઞાન તે આગમનું જ્ઞાન. શબ્દો રહી ગયા આગમમાં-શબ્દસમયમાં. જ્ઞાન આવ્યું એ શબ્દ સમયનું, અર્થ સમયનું, પંચાસ્તિકાયનું જેવું સ્વરૂપ છે

તેવું. એમાં આત્મા કેવો શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદમય છે એવું એમાં જ્ઞાન આવ્યું. એ જ્ઞાનને જ્ઞાનસમય કહેવામાં આવે છે. એ સમ્યજ્ઞાન એને કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું? જુઓ! એટલે કે 'જ્ઞાનાગમ તે જ્ઞાનસમય છે.' શેઠી! એક ગાથામાં ત્રણમાં તો કેટલું સમાડી દીધું છે!

પંચાસ્તિકાયનું જ સમ્યજ્ઞાન એમ કહે છે. પંચાસ્તિકાયમાં પોતે આવી ગયો કે નહિ? જીવાસ્તિકાયમાં પણ પાછો પોતે. પોતે એટલે શુદ્ધ જીવ ચૈતન્યમૂર્તિ, વસ્તુના અનંત અનંત શુદ્ધ સ્વભાવવાળું તત્ત્વ જેના સમ્યઞ્ચરણ અને સમ્યજ્ઞાનમાં આવી ગયું છે. જેનું જ્ઞાન શુદ્ધ ચૈતન્ય છું એવું ભાન થયું છે. અશુદ્ધતાના રાગાદિ ભાગ તે પણ આસ્રવ આદિ તત્ત્વોનું જેના સમ્યજ્ઞાનમાં એ ભાન થયું છે. અને જે સમ્યજ્ઞાનમાં પોતા સિવાય અનંત સિદ્ધો, પાંચ પરમેષ્ટીઓ અને નિગોદ આદિ, એનું જેવું સ્વરૂપ છે એવું પોતાના જ્ઞાનમાં સ્વ શુદ્ધાત્માનું જ્ઞાન થતાં બીજાનું જ્ઞાન એમાં આવી જાય છે. મહેન્દ્રભાઈ! બહુ લાંબી વાત, બહુ લાંબા શબ્દો કહો, અમૃતલાલભાઈ! સંભળાય છેને? સંભળાય છેને? સમજાણું આમાં? શું કહ્યું?

જ્ઞાનસમય એને કહીએ કે જ્યાં પોતાનું જ્ઞાન, જે અવસ્થા છે એ પોતાના શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન કરે એમાં અશુદ્ધતા નથી અને અશુદ્ધતાનું જ્ઞાન કરે એમાં શુદ્ધતા નથી. પરનું જ્ઞાન કરે એમાં હું નથી. અને મારા જ્ઞાનમાં વસ્તુમાં પર નથી. એવું જે અંતર ભેદજ્ઞાનરૂપે સમ્યજ્ઞાન થાય એને સમય આગમ કહેવામાં આવે છે. સમય એટલે જ્ઞાન આગમ. ઓલો શબ્દ નહિ. કહો, દેવાનુપ્રિયા! કેટલું મૂક્યું આમાં! ઓલો..! પંચાસ્તિકાયમાં તો અનંત સિદ્ધો, લાખો કેવળીઓ, મુનિમાર્ગ, બંધમાર્ગ જેવો છે યથાર્થપણે એ બધું પંચાસ્તિકાયનું પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવનું જ્ઞાન અને પ્રતીત થતાં એ બધાનું જ્ઞાન એમાં સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાનમાં આવી જાય છે. સમજાણું કાંઈ? ...ભાઈ! આ તો ત્યાં સાંભળ્યું નહિ હોય જીવંતમાં.

ભગવાન ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા વીતરાગ પરમેશ્વર, જેને એક સમયમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોકનું પોતાના જ્ઞાનના પર્યાયમાં જણાઈ ગયા, એ ભગવાન એમ કહે છે (કે) જે વાણી રાગ-દ્વેષ ને મિથ્યા અભિપ્રાય વિનાની હોય એ વાણીને અમે આગમ અને શાસ્ત્ર કહીએ છીએ. એના ઉપદેશને અમે આગમનો સિદ્ધાંતનો .. કહેવામાં આવે છે. જે ઉપદેશમાં મિથ્યા અભિપ્રાય (સ્થપાતા હોય), મિથ્યા અભિપ્રાય થતો હોય, એમાં રાગ-દ્વેષ થતાં હોય, એમાં લાભ મનાવવાનું હોય એને અમે શાસ્ત્ર અને ઉપદેશ કહેતા નથી. એય..! પોતાનું જ્ઞાન, પરનું જ્ઞાન એ બધો તેને છ દ્રવ્યનો સમૂહ કહેવામાં આવે છે. એ છએ દ્રવ્યનો સમૂહ .. આ બતાવવાની રીતિએ .. દ્રવ્યની એક સમયની પર્યાયમાં પોતાને અને પરને ઝીલવાની તાકાતવાળી પર્યાય છે. એ છ દ્રવ્ય ન સ્વીકારે, ન માને તો અહીંયા જ્ઞાનની પર્યાયને સ્વ અને પર બેને એકપણે માને.. એવી પોતાની પર્યાયનો પણ એણે સ્વીકાર કર્યો નથી.

અનંતા સિદ્ધ, અનંત નિગોદ, અનંત પરમાણુ આદિ ષટ્દ્રવ્ય એક છે તેનું આત્મામાં જ્ઞાન.. જાણવાના સામર્થ્યવાળું છે. છ દ્રવ્યને ... નથી જગતમાં, એક જ છે તો એના

જ્ઞાનની એક સમયની પર્યાયનું જેટલું સામર્થ્ય છે એટલું એણે કબલ્યું નથી. એટલે ન કબલ્યું એટલે એણે આત્માને પણ કબલ્યો નહિ. સમજાણું કાંઈ? દેવાનુપ્રિયા! બરાબર હશે? શું ...પાછળ? કોણ નાશ કરે? એ કોણ નાશ કરે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- મિથ્યાદર્શનના ઉદયનો નાશ થયો ને. .. કર્મ ઉદય એની મેળાએ નાશ થાય. એની મેળાએ નાશ થતા હશે? કર્મનો ઉદય પણ અર્થ સમયમાં જાય છે. ... સમજાણું? એનામાં એ જાય છે. ષટ્દ્રવ્યનો ઉદય પણ ષટ્દ્રવ્યમાં જાય છે. સમજાણું? કર્મ ષટ્દ્રવ્યમાં જાય છે. .. જ્યારે જ્ઞાન કર્યું ત્યારે ઉદયનો ભાવ તેને અંદર હોતો નથી. નાશ થાય છે.

ચૈતન્ય વસ્તુ એક સમયમાં શુદ્ધ ચૈતન્યની મૂર્તિ છે દ્રવ્ય. દ્રવ્ય અનંત ગુણવાળું તત્ત્વ, એમાં એક ગુણની, એક જ્ઞાનની, એક સમયની એક પર્યાય એમાં આ આખો આત્મા, એના ગુણો, એની પર્યાય, રાગ, અનંત .. સિદ્ધો, અનંત કેવળીઓ, ષટ્દ્રવ્યમાં આવે કે નહિ અનંત કેવળી? બરાબર સમજાય છે કે નહિ? ધીરુભાઈ! ષટ્દ્રવ્યમાં કેવળી આવે કે નહિ? જીવમાં હોં. પંચાસ્તિકાયમાં અનંત સિદ્ધો આવ્યા. અનંત સિદ્ધો, લાખો અરિહંતો મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બિરાજે એ, કરોડો મુનિઓ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાયો, નિગોદના એકેન્દ્રિય, બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, ચૌ ઈન્દ્રિય આદિ જીવો એ બધા ષટ્દ્રવ્યમાં આવે છે.

જેને અંતરમાં ષટ્દ્રવ્યનું જ્ઞાન થયું, એને સ્વનું જ્ઞાન થાય ત્યારે તેમાં ષટ્દ્રવ્યનું જ્ઞાન થયું એમ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? જુદે જુદી ચીજ, કોઈની સાથે કાંઈ સંબંધ લેવા ને દેવા. બાપ-દીકરાને સંબંધ હશે કે નહિ કાંઈક? દીકરો દીકરાને અને બાપ.. ના પાડે છે. સૌ સૌમાં ... કહો, સમજાણું કાંઈ? સૌના કર્યા સૌ ભોગવે એટલે સૌના રાગનો ભોક્તા એ અને રાગનો કર્તા એ. બીજો કોઈ છે નહિ. આહાહા..! શું કહ્યું પણ જુઓ! આ ગાથા..

... ષટ્દ્રવ્યનું કથન છે શબ્દ સમયમાં. .. કથનમાં શબ્દસમય આવે કે નહિ? અર્થસમયમાં ષટ્ દ્રવ્ય આવ્યા અને જ્ઞાનસમયમાં ષટ્ દ્રવ્યનું જ્ઞાન આવ્યું. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? કેટલી ગંભીર ભાષા છેને! કુંદકુંદાચાર્યની એવી શૈલી કરી. પડખાં ખોલીને આવ્યા હતા ને. કેવળીની પાસે ગયા હતા આઠ દિ'. આવેલા અને એમાંથી વાણી આવી. અલૌકિક રચના! આહાહા..! કેવી રીતે સમાડી દીધું છે. કહો, આ લોકોમાં તો ક્યાંય બત્રીસ, પિસ્તાળીસ(સૂત્ર)માં નામ ન મળે. શબ્દસમય શું, જ્ઞાનસમય શું, અર્થસમય શું? શું હશે?

અહીં કહે છે, ઓહો..! જે શબ્દોમાં એટલે ઉપદેશમાં કે લખાયેલા અક્ષરોમાં રાગ-દ્રેષ વિનાની વાતું જેણે કરી હોય એટલે રાગ-દ્રેષની વાત ભલે કરે, પણ રાગ-દ્રેષ વિનાનો આત્મા અને રાગ-દ્રેષથી લાભ ન થાય એવો આત્મા, એવી જેણે શબ્દોમાં આવી વાત (કરી હોય) તેને અમે શબ્દસમયને જ અમે ઉપદેશ અને ભગવાનની વાણી કહીએ છીએ. પછી સમકિતી કહેતા હોય, મુનિ કહેતા હોય કે ભગવાનની વાણીમાં નીકળતું હોય અને અમે આગમ કહીએ

છીએ. લ્યો ભાઈ! ઓલું આવ્યું હતું ને? નિયમસાર. અમારા મુખમાંથી પરમ આગમ ઝરે છે. પદ્મપ્રભમલધારીદેવે. નિયમસારના ટીકાકાર પદ્મપ્રભમલધારીદેવ, પદ્મપ્રભમલધારીદેવ. એમાં હજી કેટલાક શંકાઓ કરે છે. એ ટીકામાં આમ છે... એ ટીકામાં આમ છે. અરે..! ભગવાન તને ખબર નથી. એ કહે છે, અમારા મુખમાંથી પરમ આગમ ઝરે છે. એમ કહ્યું છે. કેમકે જે વીતરાગના ભાવોને જે રીતે વર્ણવવા છે એ રીતે અમે આત્માનો મોક્ષમાર્ગ રાગની અપેક્ષા વિનાનો ચિદાનંદ ભગવાન એની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-રમણતા નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનું કથન કહીએ છીએ. વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ હોય તેનું જ્ઞાન કરાવીએ છીએ, ષટ્દ્રવ્ય છે તેને સમજાવીએ છીએ, એ વાણી પરમ આગમ જ છે. પરમ આગમ કહો કે શબ્દસમય કહો કે આગમસમય કહો. આહાહા..! વાહ!

એ શબ્દ સમયથી કહેવાયેલા ષટ્દ્રવ્યો એમાં ભગવાન પોતે પણ આત્મા આવી જાય છે. મારા વિના બીજું. પણ તારા વિના બીજું કહેશું તો તું કોને જાણીશ? તારા વિના આ બીજું છે એ જાણશે કોણ? એમ તારા આત્મા સહિત બીજા બધાં છે, બધું છે એવી બધી સત્તાના અસ્તિત્વનું ભાન એ પોતાના ચૈતન્ય મહા જ્ઞાનસત્તાના હોવાપણાની શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં પરનું બધું હોવાપણું જે રીતે છે તે રીતે તેના જ્ઞાનમાં આવી જાય છે. એને જ્ઞાનસમય કહેવામાં આવે છે. એ સાચું જ્ઞાન એને કહેવામાં આવે છે. સમજાય છે આમાં? આમાં તો જરીક બુદ્ધિ કામ કરવી જોઈએ ભાઈ અંદર.

આ તો વીતરાગ માર્ગ... આહાહા..! કેવળીઓ. પૂર્ણાનંદ પામેલા અનંત સર્વજ્ઞો, એનો માર્ગ એ તે કાંઈ સાધારણ આવી દુઆવી રાંકા લઈ લે કે આમ છે ને તેમ છે. એ માર્ગ એવો નથી. આ તો મોટા ઈન્દ્રો જેને સો સો ઈન્દ્રો જેને કબુલે છે, વાઘ જેને કબુલે, નાગ જેને કબુલે, ઈન્દ્રો જેને કબુલે, ચક્રવર્તી જેને કબુલે, ગણધરો જેને કબુલીને ચારિત્રસહિત અનુભવે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! એવી વીતરાગની વાણી પરમેશ્વર, જૈન પરમેશ્વર કે જે વાણીમાં એકલું જૈનપણું એટલે વીતરાગપણું જ ઝરતું હોય. અને જેના જ્ઞાનમાં પણ વીતરાગી જ્ઞાન થયેલું હોય તેને સમ્યજ્ઞાન કહે છે. એનું તો વીતરાગી જ્ઞાન છે જ. પણ ભગવાનની વાણીએ નીકળેલા છ પદાર્થો, એ જણાવેલાં તે જ તેનો સમૂહ છ દ્રવ્ય એનું જેને જ્ઞાન થયું. ઓહો..! એ જ્ઞાનમાં સ્વ સહિત, પર રાગ સહિત, શુદ્ધતા સહિત રાગ, બધાનું જ્ઞાન યથાર્થપણે આવી ગયું છે. એ જ્ઞાનને.. આહાહા..! એ જ્ઞાનમાં અનંત સિદ્ધોને ઝીલ્યા, કબુલ્યા. જે જ્ઞાને અનંત અનંત સિદ્ધ કરતાં અનંતગુણા નિગોદના અસ્તિત્વને કબુલ્યું ઓહો...! જે જ્ઞાને પોતાના અનંત અનંત ભાવવાળો પદાર્થ એણે કબુલ્યો. આહાહા..! એ ભાવની-જ્ઞાનની શું કિંમત! આ તો શ્રુતજ્ઞાનની વાત ચાલે છે હજી હોં! આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? રતિભાઈ! સમજાય છે કે નહિ આ? જુઓને શૈલી!

‘એટલે કે સર્વપદાર્થસમૂહ તે અર્થસમય છે.’ આહાહા..! એ તો શબ્દ પણ એમાં

આવી ગયા, જ્ઞાન પણ એમાં આવી ગયું. છ પદાર્થો બધું આવી જાય છે, બાકી રહેતું નથી.

હવે ‘તેમાં, અહીં...’ તેમાં અહીં — આ ત્રણમાં અહીં ‘જ્ઞાનસમયની પ્રસિદ્ધિ અર્થે...’ દેખો! એ જ્ઞાનસમયને પ્રગટ કરવાને પ્રસિદ્ધિ માટે. આહાહા...! આત્મા સમ્યજ્ઞાનપણાની પ્રસિદ્ધિને પામે એ સમ્યજ્ઞાન, સમ્યજ્ઞાન એની સાથે આવી જાય છે. ‘અહીં જ્ઞાનસમયની પ્રસિદ્ધિ અર્થે...’ એ સમ્યજ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ અર્થે. ગજબ વાત! સંતોની મુનિઓની ભાષા કોઈ અલૌકિક! જ્ઞાનસમયની એટલે જ્ઞાન સમ્યજ્ઞાન આવું હોય એની પ્રસિદ્ધિ અર્થે ‘શબ્દસમયના સંબંધથી...’ વાણીના સંબંધથી. શબ્દસમય આવ્યો. જ્ઞાનસમયની પ્રસિદ્ધિ માટે સમ્યજ્ઞાનરૂપી, શાંતિરૂપી જ્ઞાન, એવી શાંતિનું જ્ઞાન, આકુળતાનું પણ જ્ઞાન, એવી સમ્યજ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ માટે ‘શબ્દસમયના સંબંધથી...’ વાણીરૂપી સમય નામ આગમના સંબંધથી ‘અર્થસમય કહેવાનો...’ છ દ્રવ્યને કહેવાનો. સમજાણું કાંઈ? ષટ્દ્રવ્યમાં શું બાકી રહેતું હશે? મોક્ષમાર્ગ, બંધમાર્ગ, મિથ્યાદર્શન એ ષટ્દ્રવ્યમાં આવતું હશે? એય..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- લે એ ક્યાં વાત અહીં છે? મિથ્યાદર્શન ષટ્દ્રવ્યમાં આવે કે નહિ એટલો પ્રશ્ન હતો. ષટ્દ્રવ્યમાં આવે છે. મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન, મિથ્યાચારિત્ર ષટ્દ્રવ્યમાં શું ન હોય? કોઈ વસ્તુ બાકી ન રહી. પર્યાય છે એ ષટ્દ્રવ્યમાં આવી જાય છે. સમજ્યાને? એણે વચ્ચે મૂક્યું લાકડું. શું? કે આટલું બધું જ્ઞાન સંક્ષેપ રુચિવાળાને ક્યાંથી હોય? એમ કહ્યું એણે. પણ હવે ઉત્તર આપીએ છીએ.

મુમુક્ષુ :- શું કરવા ન હોય?

ઉત્તર :- શું કરવા ન હોય? અહીં જ્ઞાન એ કહે છે. એના ભેદના પડખાઓના પડખા ન હોય. પણ એના જ્ઞાનમાં... તેથી તો પહેલું કહ્યું કે સંક્ષેપ રુચિના જ્ઞાનની પર્યાયનું પણ એટલું સામર્થ્ય છે કે સ્વ આખો પૂર્ણ અને પર અનંત—બેને જાણવાની તાકાતવાળો એક સમયનો જ્ઞાનનો — શ્રુતજ્ઞાનનો પર્યાય છે. સમજાણું કાંઈ? એના ભેદ ને પડખાં જુદા ન પાડી શકે. પણ એ બધું જેમ છે એ જ્ઞાનના ગુણની પર્યાયનો જ એવો સ્વભાવ છે. પછી ભલે થોડું જ્ઞાન હો. એ જ્ઞાન થોડું હો પણ એ જ્ઞાનની એક સમયની વ્યક્ત જે સમ્યક્ પર્યાય થઈ એ પર્યાયનો એટલો ધર્મ, એટલી તાકાત, એટલું સામર્થ્ય છે કે છ દ્રવ્ય પોતાના શુદ્ધ આત્મા સહિત છ દ્રવ્યને કબુલે એટલું એનું સામર્થ્ય છે. સમજાણું કાંઈ? ધર્મદાસ ક્ષુદ્રક તો એમ કહે છે કે જેને છ દ્રવ્યનું યથાર્થ જ્ઞાન નથી તેને આત્માનું જ્ઞાન થાય નહિ. છ દ્રવ્યની જ હજી અસ્તિની કબુલાત નથી. એક એક આત્મા છે, એક આત્મા છે અને પરમાણુ અનંત નથી ને ફલાણું નથી, કાળાણું નથી. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- પહેલો સિદ્ધ કોણ થયો?

ઉત્તર :- લ્યો, પહેલો સિદ્ધ કોણ થયો હવે આ અર્થસમયમાં? પહેલો કે દિ' હતો? અનાદિ છે. અર્થસમયમાં અનાદિ સિદ્ધો છે. અર્થસમય. અર્થસમય તે અનાદિના છે. એ અર્થસમય તે અનાદિઅનંત કાળ રહેવાના છે. બરાબર છે કે નહિ? તો અર્થસમય એટલે છ દ્રવ્યો. એમાં અનંતા સિદ્ધો આવી ગયા. એ અનંતા સિદ્ધો અર્થસમયપણે અનાદિના છે. એક વ્યક્તિપણે નવા પણ અનાદિના સિદ્ધ પહેલા નહોતા અને પાઘરો પહેલો સિદ્ધ કોઈ થયો એમ કોઈ દિ' હોઈ શકે નહિ. આહાહા..! સંસાર કરતાં સિદ્ધ આઠ વર્ષ નાનો. કોઈમાં કહેતા નથી. તમારામાં એક કહે છે. નામ નથી આપતા હોં! છેને ચોપડીમાં છે. કારણ કે પહેલો આઠ વર્ષ સંસારી હોય ત્યારે મુક્તિ થાય ને? પણ કે દિ' પહેલો-પછી હતું? સાંભળને! તને અર્થસમયની ખબર નથી.

છ દ્રવ્યો અને તેની પર્યાય અનાદિની છે. અનાદિની છે. અને અનંત કાળ એમ ને એમ રહેશે. એમાં તારી પર્યાય પણ અનાદિની અનંત કાળ સુધી રહેશે. આવું જેને છ દ્રવ્યનું સમ્યજ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ માટે શબ્દના સંબંધે છ દ્રવ્યની અનાદિ-અનંતતા જે રીતે છે તેમ તેના જ્ઞાનમાં પ્રસિદ્ધિ પામે એ માટે શબ્દના સંબંધે ષટ્દ્રવ્યનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે. કહો, સમજાણું આમાં? છે... છે... છે... છે.. એને વળી આદિ કેવી? જુઓને! આ આકાશનો ભાગ આવશે. હમણા આવશે. ન્યાય એની સાથે મૂક્યો છે. સ્વભાવ મૂક્યો છે. લોક-અલોક. આહાહા..!

અલોક... અલોક... ધં... ધં... આકાશ. ક્યાંય ખૂટે નહિ ધં — આકાશ. ક્યાં ખૂટે? ક્યાં ખૂટે? એક વસ્તુ તો જુઓ. આહાહા..! દશે દિશાઓ એમને એમ ચાલ્યા જાઓ. અનંત... અનંત... અનંત... અનંત.. જેનો તર્ક સાધારણ સ્વભાવના ભાન વિના એનો તર્ક કામ ન કરે. વસ્તુ જ એવી કોઈ છે. જગતના સ્વભાવો, ક્ષેત્ર સ્વભાવ, કાળ સ્વભાવ, ધ્રુવ સ્વભાવ, જ્ઞાનની પર્યાયનો સ્વભાવ સામર્થ્યભાવ એવો જ કોઈ અનંત છે. અજ્ઞાની ગોથા ખાય કે આ શું? આ કેમ છે? સમજાણું કાંઈ? જુઓ! એ એમ કહીને એની સાથે આ નાખ્યું છે. ઓલી ત્રીજી ગાથામાં. હજી આ ચાલે છે. છે ને?

‘અમિઓ અલોઓ ધં’ આ વસ્તુ સ્વભાવ છે, એમ ક્ષેત્ર સ્વભાવ પણ લોક અને અલોક. જોઈ લે તું આ. તારા જ્ઞાનમાં તારવ તો ખરો. અપાર અલોક, અપાર આત્માના સ્વભાવ, એના ક્ષેત્રની હદ આવે પણ સ્વભાવની હદ ન આવે. અહીં ક્ષેત્રની હદ ન આવે, અહીં સ્વભાવની હદ ન આવે, અહીં કાળની હદ ન આવે. અનંત અનંત દ્રવ્યની પર્યાયની હદ ન આવે. એ કે દિ' પર્યાય પૂરી થશે? પૂરો કે દિ'? આ તો વાતું... સમજાણું કાંઈ? કે દિ' પર્યાય નહિ થાય હવે? છેલ્લે કઈ પર્યાય હશે? છેલ્લે ક્યારે દ્રવ્ય નાશ થશે? આહાહા..! કહો, રતિભાઈ!

ઈશ્વરના માનનારા અને આ કરનારા ને એક જ છે (એમ માનનારને) એને આ વાતની

ખબર નથી કે આ તે ચીજ (શું)? જોને તું. ઈશ્વર પણ ઈશ્વર શું કરશે? અમાપ... અમાપ... અમાપ... જોનું માપ નથી, જોનું કોઈ માપ નથી. શું ચીજ છે. પોલું... પોલું... પોલું.. પણ અસ્તિત્વ છે હોં! એ કહેશે અહીંયાં. અલોક પણ અસ્તિ છે. અસ્તિત્વ નિયત અસ્તિ આ ચોથામાં આવશે. અસ્તિત્વમાં એ નિયત છે. નિશ્ચયથી એનું અસ્તિત્વ અલોકનું અનંત... અનંત... અનંત.. અનંત છે. અરે..! ખ્યાલ તો કર. એ જ્ઞાનની પર્યાયમાં એટલી તાકાત છે જ્ઞાનસમયમાં. પોતાના અનંતા ભાવોને પણ સ્વભાવ સન્મુખ થઈને જ્ઞાન થતાં અનંતા સ્વભાવનું જ્ઞાન પણ કરી શકે છે. અનંતા ક્ષેત્ર ને કાળ ને અનંતા દ્રવ્યનું જ્ઞાન કરી શકે છે. એવી સમ્યજ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ માટે શબ્દસમયના સંબંધે છ દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! સર્વજ્ઞ વીતરાગસ્વભાવ સિવાય આ વાત ક્યાંય ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં નથી.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- અસ્તિ શેની હોય પણ? એક આકાશ. આકાશ કેટલો એ ક્યાં છે એનામાં? છે આકાશ એને? આકાશ છે, એક આકાશ છે.

મુમુક્ષુ :- લોક-અલોક જ ક્યાં છે?

ઉત્તર :- લોક-અલોક શું? આ બે ભાગ શી રીતે? વસ્તુ જ એવી, વસ્તુનો સ્વભાવ જ એવો છે આમ. એ .. વસ્તુ. ઓલો ખાલી ભાગ. એક વર્તમાનકાળ, એક ભૂતકાળ (પણ) આદિ નહિ. ભવિષ્ય કાળ(પણ) અંત નહિ. એમને એમ, એમને એમ છે. એવું એના જ્ઞાનમાં સમ્યક્પણું પ્રસિદ્ધિ માટે આ શબ્દસમયના સંબંધે જેવા વાચ્ય છે તેવું જ વાચક હોય એનું કહેનાર. એને વાચકના સંબંધે વાચ્યનું જ્ઞાન થવા એટલે જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ માટે જે છ દ્રવ્યો ‘અર્થસમય કહેવાનો (શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાર્યાદિવનો) ઈરાદો છે.’ સમજાણું? છેને એમાં? ‘અભિઘાતુમભિપ્રેતઃ’ એ દસમે પાને પહેલી લીટી. ‘જ્ઞાનસમયપ્રસિદ્ધર્થ શબ્દસમયસમ્બન્ધેનાર્થ-સમયોઽભિઘાતુમભિપ્રેતઃ’ અમૃતચંદ્રાચાર્ય આમ કહે છે. અહો..! મહામુનિ. ભાવલિંગી સંત, અવિકારી, નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં ઝુલનારા. જેને એ વિકલ્પ આવ્યો છે એમ કહે છે, અહો..! ભગવાન કુંદકુંદાર્યાનો આમાં અભિપ્રાય પંચાસ્તિકાય કહેવામાં સમ્યજ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ અર્થે શબ્દસમયના સંબંધે એ ષટ્દ્રવ્ય કેવા છે એવો ભગવાન કુંદકુંદાર્યાદિવનો અભિપ્રાય છે. સમજાણું કાંઈ? અહો..! આમાં તો ભાઈ વીરોના કામ છે આ. રેંગીકેંગી એ..એ. થઈ જાય એનું આ કામ નથી. વીર કરીને ઝંપલાવે (ઈ) થાય કેવળજ્ઞાની.

ઓહો..! ચૈતન્ય પ્રભુ, જેના એક સમયની જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ, ભલે ઉપયોગ અસંખ્ય સમયનો હોય, એ જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ. જ્ઞાન જેને આ થયું ષટ્દ્રવ્યનું, એને કેવળજ્ઞાન થયે છૂટકો. એને ષટ્દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષ થવામાં અસંખ્ય સમયની વાર (રહી). સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ નાખે છે. પ્રમાદ ટાળીને ચારિત્ર એ કમર કસવું એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા. આ બધા લઈને બેઠા છે કે અમે વ્રતધારી છીએ અને આ છીએ. એ નહિ. આહાહા..!

એ વાત ત્રણ સમયની થઈ. હવે એક ચોથી. ચોથું પદ છેને. અથવા છેલ્લા બે પદ. 'સો ચેવ હવદિ લોઓ'. એ 'સો ચેવ' એટલે ષટ્દ્રવ્યનો સમુદાય તે લોક. અને 'અમિઓ અલોઓ ધ્યાં' એનો અર્થ કરે છે. 'હવે તે જ અર્થસમયનું,...' છ દ્રવ્યનું. 'લોક...' નીચે (નોટ.) 'લોક્યન્તે દૃશ્યન્તે જીવાદિપદાર્થા યત્ર સ લોકઃ' 'અર્થાત્ જ્યાં જીવાદિ પદાર્થો જોવામાં આવે છે તે લોક છે.' જ્યાં જીવ અને જડ, સિદ્ધો અને નિગોદ, પરમાણુ અને સ્કંધ જોવામાં આવે. લ્યો. લ્યો એમ આવ્યું ભાઈ આમાં. એ સિદ્ધ લોકમાં જોવામાં આવે માટે લોક. આહાહા..! એ સિદ્ધ અલોકમાં જોવામાં ન આવે. કહે છેને, અલોકમાં જાત, આમ જાત, ધર્માસ્તિ ન હોત તો. અરે..! જાય ક્યાંથી? સાંભળને!

'લોક્યન્તે દૃશ્યન્તે જીવાદિપદાર્થા' જીવાદિ પદાર્થમાં સિદ્ધો આવ્યા કે નહિ? 'લોક્યન્તે' જેમાં સિદ્ધ પદાર્થો (રહેલાં છે) તેને લોક કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું આમાં? અનંત સિદ્ધો પણ લોકમાં છે. ખાલી ભાગ અનંત.. અનંત.. અનંત... અનંત... એમાં એક આકાશનો ભાગ હોય. 'લોક્યન્તે દૃશ્યન્તે જીવાદિપદાર્થા યત્ર' 'યત્ર' લ્યો! જ્યાં જીવાદિ પદાર્થો જોવામાં આવે છે. જ્યાં. તે લોક છે. 'જ્યાં જીવાદિ પદાર્થો જોવામાં આવે છે તે લોક છે.' જ્યાં સિદ્ધો જોવામાં આવે છે ત્યાં લોક છે. જ્યાં નિગોદ જોવામાં આવે છે ત્યાં લોક છે. જ્યાં પરમાણુ જોવામાં આવે છે ત્યાં લોક છે. જ્યાં અનંત જીવ જોવામાં આવે છે ત્યાં લોક છે. સિદ્ધ લોકમાં જોવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ત્યાં સુધી એમ છે. જ્યાં સુધી ધર્માસ્તિકાય જોવામાં આવે ત્યાં સુધી લોક છે. જ્યાં સુધી સિદ્ધ જોવામાં આવે ત્યાં સુધી લોક છે. જ્યાં સુધી અધર્માસ્તિ જોવામાં આવે ત્યાં સુધી લોક છે. એને એમ કે... આગળ ધર્માસ્તિકાય..

એ જ કહે છે ખૂબી કે 'લોક્યન્તે દૃશ્યન્તે જીવાદિપદાર્થા' જે ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, જીવ, પુદ્ગલ જેટલામાં દેખાય પ્રત્યક્ષ તેને લોક કહેવામાં આવે છે. હવે શું બાકી રહી ગયું? આહાહા..! કથનની શૈલી તે કોઈ! જ્યાં 'લોક્યન્તે દૃશ્યન્તે જીવાદિપદાર્થા યત્ર સ લોકઃ'

મુમુક્ષુ :- લોકને મોટો કરવાનો અધિકાર હોય?

ઉત્તર :- લોક કોણ મોટો કરે? ઓલું આવે કે જો આમ થાય તો અલોક નાનો થઈ જશે, લોક મોટો થઈ જશે. એવું આવેને સિદ્ધ કરવું હોય એટલે. જો આકાશ જ ગતિમાં નિમિત્ત હોય તો આઘો જ ચાલ્યો જાય જીવ, તો લોકની મર્યાદા નહિ રહે અને અલોક ઘટી જશે. અલોક ઘટશે? એ તો વાત છે. સિદ્ધ કરવાને માટે વાત છે. જ્યાં સુધી ચૌદ

બ્રહ્માંડ અસંખ્ય યોજનનો પદાર્થ છે, ચૌદ લોક પુરુષને આકારે તેમાં જીવાદિ પદાર્થો દેખવામાં આવે છે. બહાર હોઈ શકે નહિ. બહાર એક ભાગ દેખાય આકાશનો. અહીં તો બધા પદાર્થની વાત છેને? ‘જીવાદિપદાર્થો યત્ર સ લોકઃ’ જ્યાં. ‘યત્ર’નો અર્થ થયો ને? કે ત્યાં તે એટલે જ્યાં એની સાથે ભેગું આવ્યું. સમજાણું? એમાંથી કાઢ્યું ને ઈ? ‘યત્ર’ એટલે ત્યાં. એટલે ત્યાંથી પછી જ્યાં. ત્યાં એટલે કે જ્યાં. જ્યાં લોક છે, જ્યાં દ્રવ્ય છે, ત્યાં લોક છે, જ્યાં લોક છે ત્યાં દ્રવ્ય છે. સમજાણું કાંઈ? અને અલોકના ભેદને લીધે, અલોક ખાલી. આહાહા..! આકાશનો અંત ન આવે પણ તારા જ્ઞાનમાં એનું જ્ઞાન આવી જાય. અલોકનો અંત ત્યાં નથી. પણ જ્ઞાનમાં અંત આવી જાય. અમાપ છે એનું જ્ઞાન થઈ જાય. અમાપનું જ્ઞાન થઈ જાય. અમાપ આકાશ ખાલી.. ખાલી.. (એમ) જ્ઞાન થઈ જાય. અસ્તિ છે સદા હોં! કહેશે. અસ્તિ નિયત છે અસ્તિ નિયત. સમજાણું?

‘લોક અને અલોકના ભેદને લીધે દ્વિવિધપણું છે.’ ક્ષેત્રથી. ‘તે જ પંચાસ્તિકાયસમૂહ જેવડો છે, તેવડો લોક છે.’ પંચાસ્તિકાય આખા (સમૂહરૂપ) જેમાં પૂર્ણ છે, એક ભાગ તો ઓલી કોર રાખો. ‘તેનાથી આગળ અમાપ અર્થાત્ અનંત અલોક છે.’ આ અર્થસમયમાં જાય છે બધું, હોં! આ અર્થસમય આટલામાં છે. ‘તે અલોક અભાવમાત્ર નથી...’ ખૂબી જુઓ. એ અલોક ખાલી... ખાલી... ખાલી... એટલે પોલું એટલે કાંઈ નથી એમ નથી. ‘પરંતુ પંચાસ્તિકાયસમૂહ જેટલું ક્ષેત્ર બાદ કરીને...’ પંચાસ્તિકાય આ ચૌદ રાજૂ લોકમાં છે ‘જેટલું ક્ષેત્ર બાદ કરીને બાકીના અનંત ક્ષેત્રવાળું આકાશ છે.’ એ અનંત ક્ષેત્રવાળું આકાશ છે. ‘(અર્થાત્ અલોક શૂન્યરૂપ નથી)...’ પાછું કોઈ એમ કહે, શૂન્ય છે તે આકાશ. શૂન્ય છે તે અલોક. શૂન્ય છે તે અલોક. ના. એ શૂન્ય નથી. એ અશૂન્ય અસ્તિ છે. આહાહા..! કેવળજ્ઞાન સિવાય અને અંતરના જ્ઞાનની મહિમા સિવાય આ વાત આવે નહિ. સમજાણું કાંઈ? કહે છે, એ ક્ષેત્ર શૂન્ય નથી. આ નથી—જીવ ને પુદ્ગલ ને ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, કાળ, પણ આકાશ તો છે. અસ્તિ છે. આકાશથી ભરેલો આખો અલોક. આકાશ... આકાશ... આકાશ... દશે દિશાઓમાં. એવો અલોક શૂન્ય નથી.

‘પરંતુ શુદ્ધ આકાશદ્રવ્યરૂપ છે.’ શુદ્ધ શું કરવા (કહ્યું)? પંચાસ્તિકાય એમાં નથી એટલે. પરની અપેક્ષાવાળું નથી જેમાં ક્ષેત્ર એટલે એને શુદ્ધ કહ્યું છે. બાકી આકાશ તો શુદ્ધ જ છે. પંચાસ્તિકાય અહીં છે આકાશમાં, એમાં બીજા દ્રવ્ય છે એ અપેક્ષાએ એને ઓલાને શુદ્ધ કહ્યું. આવી અપેક્ષામાં નથી એટલે. બાકી આકાશ તો શુદ્ધ જ છે. શુદ્ધનો અર્થ બીજું ત્યાં નથી. ‘શુદ્ધ આકાશદ્રવ્યરૂપ છે.’ કહો સમજાણું? એ ત્રણ ગાથા થઈ. પહેલી મંગલિકની. સમજાણું? બીજી ભગવાનના મુખે નીકળેલી વાણી આ, એને કહીશ અને ત્રીજી આ જ્ઞાનસમય, શબ્દસમય, અર્થસમય અને આ લોક અલોકનો ભાગ.

હવે છ દ્રવ્યને કહે છે. જુઓ! પણ એ છ દ્રવ્યનું જ્ઞાન તે આત્માનું જ્ઞાન છે અંદર.

સમજાણું કાંઈ? અને તે પણ વિકલ્પ વિનાનું. શ્રુતજ્ઞાનના એક સમયમાં પોતા સહિત છ દ્રવ્ય જણાય એ વિકલ્પ વિનાના જ્ઞાનમાં જણાય છે. વિકલ્પ તો રાગ છે. એમાં જણાય છે? શું કહ્યું સમજાણું?

જે આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય છે એનું જ્ઞાન, એમાં પંચાસ્તિકાયનું છ દ્રવ્યનું જ્ઞાન અને લોક અને અલોકના ભાગનું જ્ઞાન, એ બધું જ્ઞાન રાગનો જોડે વિકલ્પ છે એમાં એ નથી. એ તો જ્ઞાનસમયમાં એનું જ્ઞાન છે. સમજાય છે કાંઈ આમાં? કેવળજ્ઞાનીને એકલા જ્ઞાનની પર્યાયમાં બધું જ્ઞાન છે. અહીંયાં રાગ હોવા છતાં તે જ્ઞાનની પર્યાયમાં આટલું જ્ઞાન છે. સમજાણું કાંઈ? તેથી એને પરોક્ષ કહેવામાં આવે છે. વિકલ્પ નીકળી જાય એટલે એ જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? સમજાણું આમાં? ઓહો..! વીતરાગી વ્યાખ્યા છે આ તો બધી. વીતરાગી સ્વભાવની વ્યાખ્યા છે. ‘સુગંતાણં’ આવે છેને આગળ? આમાં જ આવે છેને? લોકસ્વભાવ ‘લોગસહાવં સુગંતાણં’ તે દિ’ આવ્યું હતું. કાઢ્યું હતું નહિ? કેટલામી ગાથા. ૯૫. ૯૫-૯૫.

તમ્હા ધમ્માધમ્મા ગમણઠ્ઠિકારણાણિ ણાગાસં।

ઇદિ જિણવરેહિં ભણિદં લોગસહાવં સુગંતાણં।।૧૫।।

આહાહા..! ભગવાન ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ પરમાત્માની વાણીમાં સમવસરણમાં સ્વભાવના સાંભળનારા બેઠા હતા. ‘તમ્હા ધમ્માધમ્મા ગમણઠ્ઠિકારણાણિ ણાગાસં’ એ લોકના ભાગ પડ્યા લોકમાં એ આકાશને લઈને નહિ પણ ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિને લઈને. ત્યાં સુધી ગતિ, સ્થિતિ જડ ચૈતન્યની છે. ‘ણાગાસં’ આકાશને લઈને ભાગ નથી. આકાશ તો વ્યાપક છે. ‘ણાગાસં’ છેને શબ્દ? ‘ઇદિ જિણવરેહિં ભણિદં લોગસહાવં સુગંતાણં’ એમ જિનવરદેવોએ પરમેશ્વરે સભાની અંદર જગતના સ્વભાવના સાંભળનારને ભગવાનની વાણીએ આમ કહ્યું હતું. આહાહા..!

‘લોગસહાવં’ અહીં તો ભાષા એવી ખૂબી છે એ વાત. લોકનો સ્વભાવ, અલોકનો સ્વભાવ, જીવનો સ્વભાવ. લોકસ્વભાવમાં ભાઈ આવ્યું કે નહીં આ? જીવનો સ્વભાવ, ગુણનો સ્વભાવ, પર્યાયનો સ્વભાવ, વિકારનો સ્વભાવ, જડનો સ્વભાવ, કાળદ્રવ્યનો સ્વભાવ, સ્કંધનો સ્વભાવ, વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શનો સ્વભાવ એ ‘લોગસહાવં સુગંતાણં’ આહાહા..! લોકમાં છએ દ્રવ્યોનો સ્વભાવ, સ્વભાવ એવા સભામાં બેઠેલા શ્રોતાઓને ભગવાને કહેલા આ પ્રમાણે લોકનો સ્વભાવ સાંભળનારને કહ્યું છે. એ કુંદકુંદાચાર્ય આમ કહે છે, સાંભળનારા. પોતે ભગવાન પાસે સાંભળ્યું છે એમ કહે છે. સાક્ષાત્ સીમંધર ભગવાન કહેતા હતા અમે પાસે સાંભળનાર અમે ત્યાં હતા. એમ કહે છે. કહો, શેઠી!

એકલો સ્વભાવ... સ્વભાવ... સ્વભાવ... ચોથી ગાથામાં એ વર્ણવે છે જુઓ.

જીવા પોગલકાયા ધમ્માધમ્મા તહેવ આગાસં ।
 અત્થિત્તમ્હિ ય ણિયદા અણ્ણમઙ્ગયા અણુમહંતાં ॥૪॥
 જીવદ્રવ્ય, પુદ્ગલકાય, ધર્મ, અધર્મ ને આકાશ એ
 અસ્તિત્વનિયત, અનન્યમય ને અણુમહાન પદાર્થ છે. ૪.

અન્વયાર્થ :- [જીવા:] જીવો, [પુદુલકાયા:] પુદ્ગલકાયો, [ધર્માધમૌ] ધર્મ, અધર્મ
 [તથા એવ] તેમજ [આકાશમ્] આકાશ [અસ્તિત્વે નિયતા:] અસ્તિત્વમાં નિયત
 [અનન્યમયા:] (અસ્તિત્વથી) અનન્યમય [ચ] અને [અણુમહાન:] *અણુમહાન (પ્રદેશે
 મોટાં) છે.

ટીકા :- અહીં (આ ગાથામાં) પાંચ અસ્તિકાયોની વિશેષસંજ્ઞા, સામાન્ય-વિશેષ-
 અસ્તિત્વ તથા કાયત્વ કહેલ છે.

ત્યાં, જીવો, પુદ્ગલો, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ-એ તેમની વિશેષ સંજ્ઞાઓ
 *અન્વર્થ જાણવી.

તેઓ ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૈાવ્યમયી સામાન્યવિશેષસત્તામાં નિયત-વ્યવસ્થિત (નિશ્ચિત
 રહેલાં) હોવાથી તેમને સામાન્યવિશેષ-અસ્તિત્વ પણ છે એમ નક્કી કરવું. તેઓ
 અસ્તિત્વમાં નિયત હોવા છતાં (જેમ વાસણમાં રહેલું ધી વાસણથી અન્યમય છે
 તેમ) અસ્તિત્વથી અન્યમય નથી; કારણ કે તેઓ સદાય પોતાથી નિષ્પન્ન (અર્થાત્
 પોતાથી સત્) હોવાને લીધે (અસ્તિત્વથી) અનન્યમય છે. (જેમ અગ્નિ ઉષ્ણતાથી
 અનન્યમય છે તેમ). ‘અસ્તિત્વથી અનન્યમય’ હોવા છતાં તેમનું ‘અસ્તિત્વમાં
 નિયતપણું’ નય પ્રયોગથી છે. બે નયો ભગવાને કહ્યા છે-દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક.
 ત્યાં કથન એક નયને આધિન હોતું નથી પરંતુ તે બંને નયોને આધિન હોય છે.
 માટે તેઓ પર્યાયાર્થિક કથનથી જે પોતાથી કથંચિત્ ભિન્ન પણ છે એવા અસ્તિત્વમાં
 વ્યવસ્થિત (નિશ્ચિત રહેલાં) છે અને દ્રવ્યાર્થિક કથનથી સ્વયમેવ સત્ (વિદ્યમાન,
 હયાત) હોવાને લીધે અસ્તિત્વથી અનન્યમય છે.

તેમને કાયપણું પણ છે કારણ કે તેઓ અણુમહાન છે. અહીં અણુઓ એટલે
 પ્રદેશો-મૂર્ત અને અમૂર્ત નિર્વિભાગ (નાનામાં નાના) અંશો ‘તેમના વડે (-બહું પ્રદેશો
 વડે) મહાન હોય’ તે અણુમહાન; એટલે કે પ્રદેશપ્રચયાત્મક (-પ્રદેશોના સમૂહમય)
 હોય તે અણુમહાન. આ રીતે તેમને (ઉપર્યુક્ત પાંચ દ્રવ્યોને) કાયત્વ સિદ્ધ થયું.

* અણુમહાન = (૧) પ્રદેશે મોટાં અર્થાત્ અનેકપ્રદેશી; (૨) એકપ્રદેશી (વ્યક્તિ-
 અપેક્ષાએ) તેમ જ અનેકપ્રદેશી (શક્તિ-અપેક્ષાએ).

+ અન્વર્થ = અર્થને અનુસરતી; અર્થ પ્રમાણે. (પાંચ અસ્તિકાયોનાં નામો તેમના
 અર્થ અનુસાર છે.)

(ઉપર જે અણુમહાનની વ્યુત્પત્તિ કરી તેમાં અણુઓને અર્થાત્ પ્રદેશોને માટે બહુવચન વાપર્યું છે અને સંસ્કૃત ભાષાના નિયમ પ્રમાણે બહુવચનમાં દ્વિવચન સમાતું નથી તેથી હવે વ્યુત્પત્તિમાં જરા ભાષાનો ફેર કરીને દ્વિ-અણુક સ્કંધોને પણ અણુમહાન બતાવીને તેમનું કાયત્વ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે: 'બે અણુઓ (-બે પ્રદેશો)વડે મહાન હોય' તે અણુમહાન-એવી વ્યુત્પત્તિથી દ્વિ-અણુક પુદ્ગલસ્કંધોને પણ (અણુમહાનપણું હોવાથી)કાયત્વ છે. (હવે પરમાણુઓને અણુમહાનપણું કઈ રીતે છે તે બતાવીને પરમાણુઓનું પણ કાયત્વ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે:) વ્યક્તિ અને શક્તિરૂપે 'અણુ તેમ જ મહાન' હોવાથી (અર્થાત્ પરમાણુઓ વ્યક્તિરૂપે એક પ્રદેશી અને શક્તિરૂપે અનેકપ્રદેશી હોવાથી) પરમાણુઓને પણ, તેમને એકપ્રદેશાત્મકપણું હોવા છતાં પણ, (અણુમહાનપણું સિદ્ધ થવાથી) કાયત્વ સિદ્ધ થાય છે. કાળાણુ ઓને વ્યક્તિ-અપેક્ષાએ તેમજ શક્તિ અપેક્ષાએ પ્રદેશ પ્રચયાત્મક મહાનપણાનો અભાવ હોવાથી, જોકે તેઓ અસ્તિત્વમાં નિયત છે તોપણ, તેમને અકાયત્વ છે એમ આનાથી જ (-આ કથનથી જ)સિદ્ધ થયું. માટે જ, જો કે તેઓ સત્ (વિદ્યમાન)છે તો પણ, તેમને અસ્તિકાયના પ્રકરણમાં લીધા નથી.

ભાવાર્થ :- પાંચ અસ્તિકાયોનાં નામ જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ છે. આ નામો તેમના અર્થ પ્રમાણે છે.

આ પાંચે દ્રવ્યો પર્યાયાર્થિક નયે પોતાથી કથંચિત્ ભિન્ન એવા અસ્તિત્વમાં રહેલા છે અને દ્રવ્યાર્થિક નયે અસ્તિત્વથી અનન્ય છે.

વળી આ પાંચે દ્રવ્યો કાયત્વવાળા છે કારણ કે તેઓ અણુમહાન છે. તેઓ અણુમહાન કઈ રીતે છે તે બતાવવામાં આવે છે:-અણુમહાન:ની વ્યુત્પત્તિ ત્રણ પ્રકારે છે: (૧) અણુભિઃ મહાન: અણુમહાન: અર્થાત્ જેઓ બહુ પ્રદેશો વડે (-બે થી વધારે પ્રદેશો વડે)મોટા હોય તેઓ અણુમહાન છે. આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે જીવો. ધર્મ અને અધર્મ અસંખ્યપ્રદેશી હોવાથી અણુમહાન છે; આકાશ અનંત પ્રદેશી હોવાથી અણુમહાન છે; અને ત્રિ-અણુક સ્કંધથી માંડીને અનંતાણુક સ્કંધ સુધીના બધા સ્કંધો બહુપ્રદેશી હોવાથી અણુમહાન છે. (૨)અણુભ્યામ્ મહાન: અણુમહાન: અર્થાત્ જેઓ બે પ્રદેશો વડે મોટા હોય તેઓ અણુમહાન છે. આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે દ્વિ-અણુક સ્કંધો અણુમહાન છે. (૩) અણવશ્ચ મહાનશ્ચ અણુમહાન: અર્થાત્ જેઓ અણુરૂપ (એકપ્રદેશી) પણ હોય અને મહાન (-અનેકપ્રદેશી) પણ હોય તેઓ અણુમહાન છે. આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે પરમાણુઓ અણુમહાન છે, કારણ કે વ્યક્તિ-અપેક્ષાએ તેઓ એકપ્રદેશી છે અને શક્તિ-અપેક્ષાએ અનેકપ્રદેશી પણ (ઉપચારથી) છે. આ રીતે ઉપર્યુક્ત પાંચે દ્રવ્યો અણુમહાન હોવાથી કાયત્વવાળાં છે એમ સિદ્ધ થયું.

કાળાણુને અસ્તિત્વ છે પરંતુ કોઈ પ્રકારે પણ કાયત્વ નથી, તેથી તે દ્રવ્ય છે પણ અસ્તિકાય નથી. ૪.

ગાથા-૪ ઉપર પ્રવચન

જીવા પોગલકાયા ધમ્માધમ્મા તહેવ આગાસં।
 અત્થિત્તમ્હિ ય ણિયદા અણ્ણમઙ્ગયા અણુમહંતા।।૪।।
 જીવદ્રવ્ય, પુદ્ગલકાય, ધર્મ, અધર્મ ને આકાશ એ
 અસ્તિત્વનિયત, અનન્યમય ને અણુમહાન પદાર્થ છે. ૪.

જુઓ! આ સમ્યજ્ઞાનની મહિમા! કે જે જ્ઞાનમાં છ દ્રવ્ય ને સ્વ સહિતનું ભાન થાય, એ વિકલ્પના અવલંબન વિના. આહાહા..! બહુ ઝીણું. માણસને તેથી ચડાવી દીધાને બહાર. લૂગડું ફેરવી નાખો અને બેસો ત્યાં નાખો જનોઈ ગુંજામાં. ગુંજામાં શું નાખે? ગળામાં. અને થઈ જાવ સાથે રોટલા ખાવા ભેગા. ઉદાસીન. અરે..! ઉદાસીનની વ્યાખ્યા શું છે? ઉદ્-આસીન. વિકારથી ઊંચો થઈને આસન નાખે ચૈતન્યના સ્વભાવમાં એને ઉદાસીન કહે છે. સમજાણું કાંઈ? પુણ્ય-પાપ અને નિમિત્ત ઉપરથી દષ્ટિ ઉઠાવી દઈને, નાખ ચૈતન્યના જ્ઞાયકસ્વભાવમાં સ્થાન. આસન લગાવ ત્યાં. બાયડી-છોકરા મરી ગયા, એકલા રહ્યા હોય એટલે લૂગડું ફેરવે અને બેઠા ત્યાં જઈને. કહો, સમજાણું કાંઈ? કોઈને હોય લ્યોને. અરે..! ભાઈ! બાપુ! ક્યાંથી? ઉદાસીન દશા કોને કહેવી? ભાઈ! સમજાણું કાંઈ? એ ઉદાસીનનો એવો અર્થ છે હોં! કહ્યું હતું એક ફેરી. કહ્યું હતું એય..! દેવાનુપ્રિયા! એ ક્યાંક અર્થ છે આમાં ભાઈમાં. 'શ્રીમદ્'માં છે. આમાં પણ છે. ઉદાસીન.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ તો ઉદાસીન શબ્દ છે.

'સુખ કી સહેલી હૈ અકેલી ઉદાસીનતા.' 'અધ્યાત્મની જનની હૈ...' પણ એ કઈ ઉદાસીનતા? અનંત પદાર્થો મારા સિવાય ભિન્ન છે તેની ઉપેક્ષા કરનારો અને પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ ઉઠે તેની ઉપેક્ષા કરનારો અને જ્ઞાનાનંદ ચૈતન્યમૂર્તિના અનંત ધામમાં આસન લગાવનારો. એમાં દષ્ટિ લગાવીને એમાં અસ્તિત્વમાં થંભનારો એને ભગવાન ઉદાસીન કહે છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ચોથે ગુણસ્થાને જઘન્ય. તો શું છે? પણ આ રીતે હોય એની વાત છે. બીજી રીત ત્યાં ન હોય. એમ. જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ બીજી રીતે તમે કહો (કે) આ છોડે એને જઘન્ય અને ફલાણું છોડે એમ નહિ. નાખ્યું ને અજ્ઞાનમાં એ બધું. એને ઓલા જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટમાં ઓલું કાંઈ જઘન્યમાં નાખવો છે? નાખ્યા. ઊંધાને જઘન્યમાં નાખતા હશે?

ઝેરનો સરવાળો ઝાઝો કરે તો ઝેર આવે. અને એના થોડામાં પણ ઝેર આવે. અમૃત થોડામાં પણ અમૃત અને ઝાઝામાં પણ અમૃત. અમૃતનો ગુણાકાર કરતા તો અમૃત જ આવે. ઝેરનો ગુણાકાર કરે તો અમૃત આવતું હશે? નામ છે અમૃત. સ્વભાવ છે અમૃત. સમજાણું કાંઈ?

આ અમૃતચંદ્રાચાર્ય જુઓ દેખો! આહાહા..! અમૃત પ્રભુ મૃતક કલેવરમાં મૂછયિ તેને અમૃત કેમ કહીએ? એ મરેલા પુણ્ય-પાપના ભાવ મરેલા વિકારી મડદાં, એની પ્રીતિ અને પ્રેમ કરે એને અમૃત કેમ કહીએ? આહા..! સમજાણું કાંઈ? આવ્યું છેને ૯૬ ગાથામાં? એ તો દેવાનુપ્રિયા પણ બોલે છે. એને યાદ છે. બધું વાંચ્યું છે ઘણું. કાંઈ કામ ન મળે. ધંધો ન મળે. પછી અહીંનું વગાડે, અહીંનું વગાડે બધું. ઢોલકી વગાડે. ગઈ કાલે કહેતા હતા, વ્યાખ્યાન કરું છું હોં! કહો, સમજાણું આમાં? આહાહા..! લ્યો!

પહેલો જરી શબ્દાર્થ કરીએ હોં થોડો. અસ્તિત્વ નિયત આવે છેને? ઓલામાં અસ્તિ નિયત આધું આવશે. ‘જીવો,...’ અન્વયાર્થ છેને? ‘પુદ્ગલકાયો, ધર્મ, અધર્મ તેમજ આકાશ અસ્તિત્વમાં નિયત,...’ એ હયાતીમાં નિશ્ચય છે. હયાતીવાળા તત્ત્વો છે. સત્માં નિયત છે. સત્ છે, સત્ છે છએ દ્રવ્ય. એમાં નિશ્ચય છે. એક. અને ‘(અસ્તિત્વથી) અનન્યમય...’ બે. અસ્તિત્વમય છે એટલે અસ્તિવાળા નિયત છે અને અનન્યમય છે. અસ્તિત્વથી અનન્ય છે. અનન્ય એટલે અનેરા નથી. ગુણની વાત કરી. સત્તાગુણ—છે બધાં. એના ગુણથી તે અનન્યમય છે, છ દ્રવ્યો.

અનન્યમય સમજાણું? સત્તા અનેરો ગુણ અને સત્તાવાન અનેરો એમ નથી. બે જુદા નથી. સત્તા નામનો ગુણ અસ્તિત્વમાં રહેલા છ (દ્રવ્યો) અને એ અસ્તિત્વ નામના ગુણથી તે દ્રવ્ય અનન્ય એકમેક અભેદ છે. ‘અને અણુમહાન (પ્રદેશે મોટાં) છે.’ એ વ્યાખ્યા કરી. અણુમહાન પ્રદેશે. નીચે છે જુઓ ‘પ્રદેશે મોટાં અર્થાત્ અનેકપ્રદેશી; (૨) એકપ્રદેશી (વ્યક્તિ-અપેક્ષાએ) તેમ જ અનેક પ્રદેશી (શક્તિ-અપેક્ષાએ).’ અણુમહાન. કેટલાક એક હોય તોપણ મહાન કહેવામાં આવે છે. કેટલાક મહાન હોય તો પણ મહાન છે. એની વ્યાખ્યા કરશે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

કારતક વદ ૧૩, શુક્રવાર, તા. ૧૩-૧૨-૧૯૬૩

ગાથા-૪, પ્રવચન-૮

પંચાસ્તિકાય. ષટ્દ્રવ્યનું વર્ણન. ભગવાન તીર્થંકર પરમાત્માને સર્વજ્ઞપદમાં જે ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જોવામાં આવ્યા એમાં ષટ્દ્રવ્ય અને પંચાસ્તિકાય જાણવામાં આવ્યું. જેવું સ્વરૂપ છે એવું અહીંયાં વર્ણન ષટ્દ્રવ્ય અને પંચાસ્તિકાયનું કરે છે. ગાથાનો અન્વયાર્થ થઈ ગયો છે.

એ ષટ્દ્રવ્ય અને પંચાસ્તિકાયનું જ્ઞાન કરીને એમાં રહેલો આત્મા, છ દ્રવ્યમાં, પંચાસ્તિકાયમાં છે ને આ આત્મા? એ આત્મા પોતે અનંત ગુણનો પિંડ છે અને અસંખ્ય પ્રદેશી કાયવંત છે. એવું આ છ દ્રવ્યમાં એનું જ્ઞાન આવી જાય છે. આ આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી એટલે કાયવાન અને અનંત ગુણના અસ્તિત્વવાળો એવી જે આત્મવસ્તુ, એના ઉપર પર્યાયો જે અનાદિથી ચાલી આવે છે—રાગ અને દ્વેષ, રાગ અને દ્વેષ, મિથ્યાત્વ અને રાગ ને દ્વેષ, પર્યાય એટલે અવસ્થા, એ અધર્મદશા છે. ધ્રુવ વસ્તુ તો ધ્રુવ છે ઈ છે. અહીં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ કહેશે.

વસ્તુ ચિદ્ધન દ્રવ્ય તો અનાદિ એમને એમ, એમને એમ છે. ઉપર જે પર્યાય થાય છે—અવસ્થા એ અનાદિથી રાગ અને દ્વેષ અને મિથ્યાશ્રદ્ધાની પર્યાય કરી રહ્યો છે. વસ્તુ જુઓ તો એમને એમ છે. પણ એની દશામાં અનાદિ કાળથી એની પર્યાયો વિકારમય થઈ રહી છે. શુભ કે અશુભ કે મિથ્યા ભ્રમણા. એવી પર્યાયો અનંત અનંત દ્રવ્ય એટલે ધ્રુવ ઉપર જીવ પોતે અનંત કાળથી કરતો આવે છે. એને ધર્મ કરવો હોય તો કેમ એનું આ વર્ણન આમાં એ જાતનું છે.

જે વિકારી પર્યાય થાય છે એનાથી તારી ચીજ અંદર શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદ ભિન્ન છે. ધ્રુવ ચીજ, ધ્રુવ દ્રવ્ય વસ્તુ. એ ઉત્પાદ-વ્યય વિકારના એક ક્ષણિક દશામાં છે. ત્રિકાળ સ્વભાવમાં એ વિકાર નથી. એ વિકારનું ઉત્પન્ન થવું અનાદિથી ચાલ્યું આવે છે, નિગોદથી માંડીને નવમી ગ્રૈવેયક (સુધી). પણ નિર્વિકારી પર્યાયરૂપી ધર્મ એણે અનંત કાળમાં એક સેકન્ડ પણ કર્યો નથી. એ નિર્વિકારી પર્યાય એટલે અવસ્થાનો ધર્મ કહો કે સુખ કહો કે શાંતિ કહો કે ધર્મ કહો કે સમ્યક્દર્શન કહો, બધું એક જ ચીજ છે. એ ધર્મની પર્યાય વસ્તુમાં શુદ્ધતા અને આનંદ છે ધ્રુવ, એના લક્ષે ધર્મની પર્યાય થાય છે. એ વિના ધર્મની દશા થતી નથી. કહો, સમજાય છે આમાં? એ વાતનું વર્ણન કરવા માટે આ બધું વર્ણન છે. ભગવાનના જ્ઞાનમાં વીતરાગ પરમેશ્વરના જ્ઞાનમાં છ દ્રવ્યો જણાણા. એ દ્રવ્યનું શું સ્વરૂપ છે એમાં આત્માનું પણ શું સ્વરૂપ એમાં ભેગું આવી જાય છે. જુઓ!

‘ટીકા :- આ ગાથામાં...’ એની ટીકા છેને? શબ્દાર્થ થઈ ગયો છે. ‘પાંચ અસ્તિકાયોની

વિશેષ સંજ્ઞા,...’ આ જગતમાં પાંચ અસ્તિ એટલે હયાતીવાળા પદાર્થો છે અને કાય છે એટલે ઘણા પ્રદેશવાળા પદાર્થ છે. એની વિશેષ સંજ્ઞા આમાં કહેવામાં આવી છે. સામાન્ય વિશેષ એનું હોવાપણું કહેવામાં આવ્યું છે. કહેશે, પછી કહેશે. અહીં તો હજી શબ્દાર્થ છે.

‘પાંચ અસ્તિકાયોની વિશેષ સંજ્ઞા,...’ એટલે આ ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, પુદ્ગલ અને જીવ એવા નામ એના પહેલામાં કહેવામાં આવશે. સમજાણું? કહેવામાં આવ્યા છે. પાંચ અસ્તિકાયની વિશેષ સંજ્ઞા એટલે ખાસ એનું નામ. જીવનું જીવ નામ, પુદ્ગલનું પુદ્ગલ નામ, ધર્માસ્તિનું ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશનું આકાશ નામ. એ કહેશે. ‘પાંચ અસ્તિકાયોની વિશેષસંજ્ઞા,...’ ટીકાની પહેલી લીટી છે. ‘સામાન્ય-વિશેષ-અસ્તિત્વ...’ જગતના પદાર્થો ભગવાને જે જોયા એનું સામાન્ય અસ્તિત્વ એટલે સામાન્ય એટલે એકરૂપે રહેવું એનું હોવાપણું અને વિશેષપણે ઉત્પાદ-વ્યય, ઉત્પાદ-વ્યય પર્યાયનું વિશેષપણે હોવાપણું. એની એમાં વાત કરશે. કેમ આવ્યું કે નહિ? શેઠી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કહ્યું ને પહેલું. એ તો માટે પહેલું કહ્યું.

આ આત્મા એનું નામ આત્મા—જીવ. એ કાય એટલે અસંખ્ય પ્રદેશ. હજી વસ્તુની ખબર ન મળે કે હું ક્યાં છું? કેવડો છું? ધર્મ ક્યાંથી એણે કરવો? આ આત્મા એનું નામ આત્મા. એક વિશેષ સંજ્ઞા થઈ. પછી સામાન્ય વિશેષ અસ્તિત્વ. સામાન્ય નામ આત્મા કાયમ ધ્રુવપણે રહ્યો. એ પહેલી વાત કરી થોડી તેથી. એ સામાન્ય ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... અને વિશેષ, વિકારની પર્યાય કે અસ્તિત્વ આદિ ગુણની પર્યાયો વિશેષ-વિશેષ અવસ્થા એને વિશેષ અસ્તિત્વ કહે છે. ત્રિકાળ ધ્રુવને સામાન્ય અસ્તિત્વ કહે છે.

ભગવાન જાણે આત્મા શું હશે? અને ધર્મ કરવો હવે એને. જ્યંતિભાઈ! ઝીણું છે આ હોં! મગજ કાંઈક જોઈશે એમાં. એમ કહે છે. એમ ને એમ આ રૂપિયા તો મળી જાય પુણ્યને લઈને હોં! એમાં બુદ્ધિનું કામ જરીએ નથી. હરામ બુદ્ધિનું કામ હોય તો. એમ હશે? મીઠાલાલજી! પૈસા-બૈસા મળે એમાં બુદ્ધિ જોઈએ? નહિ. ડાહ્યા માણસો હોય તો વધારે પેદા કરે. એવું હશે કે નહિ? લ્યો, એમાં પણ હા પાડવામાં વાર લાગે છે. ધૂળમાંય નથી હવે. ડાહ્યાના ઘણા દીકરા દેખાય છે. પાંચસો પેદા કરી શકતા નથી મહિને. અને બુદ્ધિના બારદાન હોય ખાલી, પાંચ-પાંચ લાખ મહિને પેદા કરે છે અત્યારે. એમાં છે શું પણ હવે? સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- બુદ્ધિની કિંમત એમાં રહી, પરમાં ક્યાંથી આવી? પૈસામાં ક્યાંથી બુદ્ધિની કિંમત આવી?

અહીં તો કહે છે કે તારું નામ આત્મા. એ વિશેષ સંજ્ઞા. આ છએના નામ આપશે

એમાં તારું (નામ). તારું અસ્તિત્વ સામાન્ય વિશેષ. સામાન્ય નામ ધ્રુવ અનાદિઅનંત ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... છે... છે... છે.

મુમુક્ષુ :- ધ્રુવ તારો.

ઉત્તર :- એ તારો નહિ. તારો હોય?

અહીં છે આત્મા. આત્મા છે. છે... છે... છે... છે... છે... છે... અનાદિથી એવી છે છે શક્તિને સામાન્ય ધ્રુવપણે સામાન્ય હોવાપણું કહે છે. એકરૂપ ત્રિકાળ રહેનારું તત્ત્વ તેને સામાન્ય તત્ત્વ કહે છે. અને ઉત્પાદ-વ્યય નવી નવી અવસ્થા થાય, વિકારી થાય, જાય, વિકારી થાય જાય, અસ્તિત્વ આદિ ગુણની પર્યાય પણ (ઉત્પાદ, વ્યય થાય). અનંત ગુણો છે. અનંત ગુણ છે એક વસ્તુમાં. આત્મામાં અસંખ્ય પ્રદેશ છે એ કાય. અનંત ગુણો છે એની શક્તિ. એ સામાન્ય. અને એની દશાઓમાં અનાદિથી ઉત્પાદ-વ્યય નવી અવસ્થાનું થવું, જૂનીનું જવું, નવીનું થવું, જૂનીનું જવું એવા ઉત્પાદ-વ્યયને વિશેષ હયાતી, વિશેષ પર્યાયરૂપી અસ્તિત્વ કહે છે. અને એની પાછળ ધ્રુવ કાયમ રહેનારું તેને ધ્રુવ અસ્તિત્વ કહે છે. વસ્તુનું જ્ઞાન ન મળે. દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય વીતરાગ શું કહે છે? અને ધર્મ કરવો છે. ક્યાંથી ધર્મ થાતો હશે? ધર્મ શું હશે? પર્યાય હશે, ગુણ હશે કે દ્રવ્ય હશે? એની પણ ખબર ન મળે.

મુમુક્ષુ :- બધાય સંપ્રદાયમાં આત્માનું...

ઉત્તર :- હા, આવું આત્માનું સ્વરૂપ નથી કહેવામાં આવતું. દેવાનુપ્રિયા!

સામાન્યપણે આત્મા અને વિશેષપણે આત્મા એવું વીતરાગ સિવાય ક્યાંય હોઈ શકે નહિ. આત્મા છે એટલું જ કહે છે. સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમેશ્વર સિવાય સામાન્ય એટલે કે એકરૂપ ટકતું તત્ત્વ, વિશેષ એટલે પલટતું તત્ત્વ. લાવો એ બીજે વાત (હોય તો). પર્યાયની વાત લાવો. પર્યાય એક સમયમાં અનંત ગુણની અનંતી, એક દ્રવ્યની અનંતી એ વિશેષ છે. અને એનું ધ્રુવપણું સામાન્ય જેમ સોનું સોનાપણે સોનું... સોનું... સોનું... સોનું... સોનું... સોનું એ ધ્રુવ છે. કુંડળ અને કડા અને વિંટીની અવસ્થાઓ તે વિશેષ છે. વિશેષ પણ છે, સામાન્ય પણ છે. બેય થઈને સામાન્ય અને વિશેષની હયાતી પદાર્થ રાખે છે. એમ આત્મા પણ સામાન્ય અને વિશેષપણે હયાતી રાખે છે. એનું જ્ઞાન થયા વિના વિશેષમાં દુઃખની દશા અનાદિની પુણ્ય-પાપ, કામ-ક્રોધની થાય છે એ દુઃખ છે. અને ધર્મની દશા પ્રગટ કરવી હોય તો એ સામાન્ય જે ત્રિકાળ ધ્રુવ ધ્રુવ અખંડાનંદ ચૈતન્ય ધ્રુવ સામાન્ય એના ઉપર દષ્ટિ આપતા ધર્મની પર્યાય અનંત કાળે નહિ થઈ તે પર્યાય થાય છે. અને વિશેષ અસ્તિત્વ કહે છે. અરે..! વીતરાગ સર્વજ્ઞ શું કહે છે એની ખબરું ન મળે. છ દ્રવ્ય શું? નામ પણ આવડતા ન હોય હજી તો. વસ્તુ તો ક્યાં રહી? સમજાણું કાંઈ? એ અહીંયાં કહે છે, જુઓ!

એ પાંચ અસ્તિકાય. અસ્તિ એટલે છે અને કાય એટલે પ્રદેશોનો સમૂહ. હવે પ્રદેશનો

સમૂહ શું હશે? ગાંઠડો હશે આ? દરેક વસ્તુ એવી છે. ભગવાને જોઈ અને એમ છે. એક પરમાણુ છે ને આ પોઈન્ટ? આ તો મૂળ વસ્તુ નથી. આ તો જડ અનંતા રજકણનો પિંડ દેખાય આ માટી. એનો પોઈન્ટ છેલ્લો ટૂંકો કરતા.. કરતા... કરતા... કરતા છેલ્લો ટૂંકડો રહે એને પરમાણુ કહે છે ભગવાન. એ પરમાણુ જેટલી જગ્યાને રોકે એ જગ્યાને પ્રદેશ કહે છે. એવા પ્રદેશો ઝાઝા જેમાં હોય એને કાય કહેવામાં આવે છે. આ કાય નહિ. એની કાય. જીવાસ્તિકાય. જીવ એટલે વસ્તુ, અસ્તિ અને એની કાય. કાય એની એટલે અસંખ્ય પ્રદેશ એની કાય કહેવાય.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અસંખ્ય શબ્દ તો જૈનનો અનાદિનો છે. એના તો બાળકના પહેલામાં શરૂઆત થાય છે. પણ હવે એ વાત ચાલે નહિ, સાંભળવાની દરકાર ન મળે. કહો, સમજાણું આમાં?

ભગવાન આત્મા જીવ અસ્તિકાય છે. જીવ એટલે ચૈતન્ય મૂર્તિ, અસ્તિ એટલે છે. કાય એટલે અસંખ્ય પ્રદેશી સમૂહ. એને અહીંયાં જીવાસ્તિકાય કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! વીતરાગ સર્વજ્ઞ કેવળજ્ઞાની પ્રભુ, જેણે એક સેકન્ડના અસંખ્ય ભાગમાં છ દ્રવ્ય અને પંચાસ્તિકાય જોયાં આ એની વ્યાખ્યા છે. જૈનમાં જન્મ્યા હોય એને પણ આની ખબરું ન હોય. અને કહે કે અમે ધર્મ કરીએ. શેનો ધર્મ? ક્યાં હતો ધર્મ? સમજાય છે કાંઈ? બરાબર છે કે નહિ આમાં? શંકરભાઈ! રણવા આડે સૂઝયું છે કોઈ દિ? આ રણવું... રણવું... રણવું... રણવું... રડવું. રાગ ને દ્વેષ... રાગ ને દ્વેષ... રાગ ને દ્વેષ એ રડવું છે. કષાય... કષાય... કષાય.. અનાદિનો. અને એ કષાયથી મને કાંઈક લાભ થયો. મિથ્યાદર્શન શલ્ય છે. સમજાણું કાંઈ?

એમ કહે છે કે તારું સામાન્યપણું એટલે ચૈતન્ય કાયમ રહેનારું (તત્ત્વ છે). જેમ સોનું... સોનું... સોનું... સોનું... સોનું... એમ ચૈતન્ય... ચૈતન્ય... ચૈતન્ય... ચૈતન્ય... એને સામાન્ય કહે છે, સામાન્ય કહે છે. સદૃશ્ય રહેનારું. એનામાં અવસ્થાઓ થાય છે. ક્ષણે ક્ષણે અનંતી અવસ્થાઓ, અનંતા ગુણ છે એમાં માટે. એ અનંતી. એમ અનંત પરમાણુ પણ એમ છે. અહીં તો અત્યારે આત્માની વાત કરીએ. પરમાણુ પણ એક રજકણ પોઈન્ટ લ્યો આનો ટૂંકડો, તો એક પ્રદેશી વસ્તુ છે. એમાં અનંતા ગુણ છે. એ અનંતા ગુણની એક સમયમાં અનંતી પર્યાય એટલે ઉત્પાદ-વ્યય વિશેષ અસ્તિત્વ થાય છે. પરમાણુ તરીકે વર્ણ, ગંધ, રસનો પિંડ જે છે એ સામાન્યપણું ધ્રુવ... ધ્રુવ... ધ્રુવ... સદાય છે. અને એની અવસ્થા લાલ, કાળી, પીળી અવસ્થા (થાય) એ અવસ્થા વિશેષ અસ્તિત્વ છે. એ સામાન્ય અને વિશેષ અસ્તિત્વ તરીકે એ આખું પૂર્ણ પદાર્થનું સ્વરૂપ છે. ઓહોહો..! સમજાણું કાંઈ?

હજી અહીં આપણે કાઢવું છે એમાં વિશેષનો ખુલાસો પછી કરશે. જુઓ! અહીં તો હજી સામાન્ય અને વિશેષ હોવાપણું અને કાયત્વ. ત્રણ બોલ આમાં કહેશે આ ગાથામાં. આહાહા..! ભગવાને કેવળજ્ઞાનમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જોયા અરિહંતપદે. ચાર કર્મનો નાશ

થઈ પુરુષાર્થની જાગૃતિથી કેવળજ્ઞાન પામ્યા વીતરાગ. ત્યારે એમણે છ દ્રવ્ય જ્ઞાનમાં જોયા અનાદિઅનંત. એ તો અનાદિ કેવળીઓ થતાં (આવે છે). એ તો બીજી ગાથામાં આવી ગયું. અનાદિ કેવળીઓ થતાં આવે છે. અત્યારે લાખો કેવળીઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બિરાજે છે. અનંત કાળમાં અનંત અનંત કેવળીઓ ભરત, ઐરાવત અને મહાવિદેહમાં ભવિષ્યમાં થશે. એ બધા કેવળી ભગવાને પોતાના જ્ઞાનમાં આ છ દ્રવ્ય અને પાંચ અસ્તિકાય. એટલે છ દ્રવ્યમાં કાળ ભળી જાય છે. પાંચ અસ્તિકાયમાં કાળ નથી આવતો. કેમકે કાળ એક આણુ... આણુ... આણુ... આણુ... છે એનો પ્રદેશનો સમૂહ ભેગો થતો નથી. માટે એને અસ્તિ કહેવાય. છે એમ ખરું પણ કાય—એના પ્રદેશનો સમૂહ નથી. છ દ્રવ્યમાં પાંચને પ્રદેશો છે. એકને પ્રદેશો ઝાઝા નથી. એથી એને પાંચને પંચાસ્તિકાય કહેવાય છે, છએને છ દ્રવ્ય કહેવાય છે. આહાહા..!

આ તો હજી મૂળ એકડાની વાત છે. ધર્મ થવા પહેલાં એણે ક્યો ધર્મ કરનાર કેવડો છે? એ ધર્મ તે એની દશામાં કેમ થાય છે? અને અધર્મ અનાદિથી કેમ થઈ રહ્યો ક્યાં એની દશામાં? (એનું જ્ઞાન કરવું જોઈશે). એ અધર્મ તે વિશેષ સત્તા છે. આહાહા..! વિશેષ સત્તા શું હશે? વિશેષપણે, પર્યાયપણે હોવાપણું. રાગ અને દ્વેષ, પુણ્ય અને પાપ, કામ અને ક્રોધ, વિકારી ભાવ એનું અધર્મપણું, હોવાપણું એ વિશેષ હોવાપણું છે. અને એનું કાયમ ચિદાનંદ જ્ઞાનાનંદ કંદ એ એનું સામાન્ય નામ કાયમ હોવાપણું છે. કહો, સમજાણું આમાં?

કહે છે કે એ છ દ્રવ્ય અથવા પાંચના નામ કહેશું. એના સામાન્ય અને વિશેષ એનું હોવાપણું કહેશું. અને એનું કાયમ. ઘણા પ્રદેશોવાળા છે, ઘણા પ્રદેશોવાળા છે. કાયાપણું એટલે સમૂહપણું. પ્રદેશોવાળા છે એ ત્રણ વાત આ ગાથામાં કહેશું. હવે એમાં પહેલાની વાત. વિશેષસંજ્ઞાની વાત.

‘ત્યાં જીવો,...’ એ સંજ્ઞા જીવનું નામ. એ વિશેષ સંજ્ઞા પહેલો બોલ છે એનું નામ છે આ. જીવો અનંત છે. જીવ અનંત છે. એનું નામ જીવ. બીજા કરતાં એનું નામ જુદું. સમજાણું?

‘પુદ્ગલો,...’ આ પરમાણુ, આ માટી. એ અનંત છે. આવા માટી, આ વાણી માટી છે, આ માટી છે, પૈસા માટી છે, કપડા માટી છે. એ માટીને ભગવાન પુદ્ગલ કહે છે. શું કહ્યું? આ વાણી ઉઠે એ પુદ્ગલ છે, માટી છે. આ માટી છે. કર્મ માટી અંદર છે. આ શરીર, અંદર કર્મણ શરીર એ માટી છે. અને તૈજસ શરીર એક છે અને આ બધું દેખાય એ બધું માટી પુદ્ગલ છે.

મુમુક્ષુ :— ઈન્દ્રિયગમ્ય દેખાય એ બધું?

ઉત્તર :— આ ઈન્દ્રિયગમ્ય દેખાય એ બધું પુદ્ગલની વૈભાવિક પર્યાય દેખાય છે. મૂળ દ્રવ્ય નહિ. અરે..! સમજાણું? શું છે?

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- આ જગતના પરમાણુ આ માટી છે બધી. એને ભગવાન પુદ્ગલ અસ્તિકાય કહે છે. એનું નામ પુદ્ગલ. આ તો વિશેષ સંજ્ઞાની વાત ચાલે છે. આ બધાનું નામ પુદ્ગલ. કપડાં, દાગીના, માટી, મકાન આ બધા લૂગડા, પુસ્તકો, વાણી, શરીર, કર્મ એ બધાને ભગવાન પુદ્ગલ કહે છે, માટી કહે છે, અજીવ કહે છે. એનું નામ પુદ્ગલ સંજ્ઞા છે. આ જીવોનું નામ જીવ છે. આનું નામ પુદ્ગલ છે. બેય જુદી જુદી ચીજ છે. કલો, સમજાણું કાંઈ? અહીં તો છએ દ્રવ્યની વાત છે હોં હજી તો.

પાછું એક ધર્માસ્તિ નામું દ્રવ્ય છે. ભગવાને કેવળજ્ઞાનથી આ લોક ચૌદ બ્રહ્માંડમાં એક ધર્માસ્તિ નામનો એક અરૂપી પદાર્થ દીઠો છે. એનું નામ ધર્મદ્રવ્ય છે. જે જડ અને ચૈતન્ય ગતિ કરે ત્યારે એમાં નિમિત્તરૂપ એક પદાર્થ છે ચૌદ રાજૂ લોકમાં — આખા ચૌદ બ્રહ્માંડમાં એને અરૂપી એક જડ અજીવ ધર્માસ્તિ નામનું અરૂપી તત્ત્વ છે એનું નામ ધર્મ એ વિશેષ સંજ્ઞા છે. આ ધર્મ કરવાની વાત ધર્મ એ નહિ. એ પદાર્થનું નામ ધર્મ છે. જેને ભગવાન ધર્માસ્તિકાય કહેશે હમણાં. અહીં તો હજી નામ આપે છેને. પછી એનું અસ્તિત્વ કહેશે. સમજ્યા ને? પછી એનું કાયપણું કહેશે. ત્રણ બોલ કહેશે આ ગાથામાં. સમજાણું કાંઈ?

એક ‘અધર્મ,...’ દ્રવ્ય છે. ચોથું. પહેલું જીવ, બીજું પુદ્ગલ, ત્રીજું ધર્માસ્તિ અને ચોથું અધર્મ. એ ચૌદ રાજૂ લોકમાં એક અરૂપી દ્રવ્ય છે. અમૂર્ત જડ. કે જે જડ-ચૈતન્યને ગતિ થઈને સ્થિર થાય એમાં નિમિત્તરૂપે છે. એમ ભગવાને કેવળજ્ઞાનમાં આ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનમાં જોયા છે. એના આ નામ છે એમ અત્યારે કહેવામાં આવે છે.

‘આકાશ-’ આકાશ આ દેખાય એ નહિ, હોં! આમ સર્વવ્યાપક આકાશ અરૂપી છે. અહીં બધે આકાશ છે. આખા લોકમાં આકાશ છે એક અરૂપી. અને અલોક ખાલી-ખાલી દશે દિશા. ચૌદ રાજૂ લોક આ બ્રહ્માંડ પૂરું થઈ રહે જગત પછી ખાલી અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... પોલાણ છે ખાલી, એનું આકાશ નામ ભગવાને (કહ્યું છે). એ આકાશદ્રવ્ય જોયું છે ભગવાને. એ આકાશ સર્વવ્યાપક છે. લોકમાં પણ છે અને ખાલી અનંત ભાગ ચારેય દિશા જ્યાં માપ નથી, ખાલીનું માપ નથી, અમાપ... અમાપ... અમાપ... અમાપ... આકાશ નામનો અરૂપી પદાર્થ ભગવાને પ્રત્યક્ષ કેવળજ્ઞાનમાં જોયો છે. એનું નામ આકાશ છે. આ પાંચ નામ થયા. કાળનું આમાં ગૌણપણું છે. અસ્તિકાયનું વિશેષ વર્ણન છેને એટલે પાંચ નામ લીધા. કાળ નામના અસંખ્ય અણુઓ છે એને ગૌણપણું બીજી રીતે કહેશે.

શું કીધું આ? ‘એ તેમની વિશેષ સંજ્ઞાઓ અન્વર્થ જાણવી.’ નીચે અન્વર્થ છે ‘અર્થને અનુસરતી; અર્થ પ્રમાણે.’ નીચે એનો અર્થ છે. ‘(પાંચ અસ્તિકાયોનાં નામો તેમનાં અર્થ અનુસાર છે.)’ ભગવાને કેવળજ્ઞાનીએ જોયું એવા એના નામ આ પ્રમાણે છે. પહેલાં તો વિશેષ સંજ્ઞા—નામ આપ્યા. પાંચ અસ્તિકાયના નામ આપ્યા. સમજાણું કાંઈ? હવે એનું

સામાન્ય વિશેષ અસ્તિત્વ બીજો બોલ, જે પહેલી લીટીમાં આવ્યો છે ઈ. સામાન્ય-વિશેષ હોવાપણું. અસ્તિત્વ એટલે હોવાપણું એ શું એની વાત કરે છે. આહાહા..!

‘તેઓ ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યમયી સામાન્યવિશેષ સત્તામાં નિયત-વ્યવસ્થિત (નિશ્ચિત રહેલાં) હોવાથી તેમને સામાન્ય વિશેષ-અસ્તિત્વ પણ છે એમ નક્કી કરવું,...’ શું કહ્યું? આ તો નિશાળ બીજી જાતની છે, શંકરભાઈ! આહાહા..! ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ જોયું તેને જાણવાની નિશાળ છે અને એ જાણ્યા વિના એને ધર્મ ત્રણ કાળમાં થાય નહિ. શું ચીજ મારામાં છે? શું ચીજ પરમાં છે? મારું સામાન્ય-વિશેષપણું શું છે? પરનું સામાન્ય-વિશેષપણું શું છે? એનું જ્ઞાન થયા વિના પોતાની પૃથક્તા પરથી ભિન્ન ભાસે નહિ અને પરની પૃથક્તા પોતાથી ભિન્ન ભાસે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, જુઓ! ‘ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યમયી સામાન્યવિશેષસત્તામાં...’ એ પાંચેય જે કીધા દ્રવ્યો એ ‘નિયત-વ્યવસ્થિત (નિશ્ચિત રહેલાં) હોવાથી તેમને સામાન્યવિશેષ-અસ્તિત્વ...’ એટલે હોવાપણું પણ છે એમ નક્કી કરવું. હવે એમાં ઉતારીએ આત્મામાં. જુઓ! આ તો છએ દ્રવ્યની વાત છે હોં પાંચેય (અસ્તિકાયની). આ પાંચેયની ઝીણી વાત છે. આ તો મૂળ સિદ્ધાંતો છે. અનંત કાળમાં એણે એકડો યથાર્થ શીખ્યો નથી.

કહે છે કે આ આત્મા. એમ પાંચ અસ્તિકાય. હવે એક આત્મા આપણે લઈએ. આત્મામાં ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવમય સામાન્ય વિશેષ સત્તા (છે). એ સામાન્ય અને વિશેષ. નવી નવી અવસ્થા ઊપજે અને જૂની અવસ્થા જાય છે. સમય સમયમાં નવી-નવી. નવા-નવા વિચારો થાય છે કે નહિ? એ વિચારો થાય જૂના જાય, નવા થાય જૂના જાય. એ નવા થાય તેને ઉત્પાદ કહે છે, જૂના જાય તેને વ્યય-અભાવ-નાશ કહે છે. એ ઉત્પાદ-વ્યયની દશાઓ આત્મામાં અનંત ગુણની અનંતી એક સમયમાં થઈ રહી છે.

આત્મા વિશેષ સંજ્ઞા તો કીધી આત્મા. હવે અહીં સામાન્ય વિશેષ અસ્તિત્વ બતાવે છે. સામાન્ય એટલે ધ્રુવ. જે ઓલો ત્રીજો બોલ છે ઈ. ત્રીજો જે ધ્રુવ. ત્રિકાળ છે... છે... છે... છે... છે... છે... તેને સામાન્ય અસ્તિત્વ કહે છે. સામાન્યપણું સદૃશ્યપણું હોવાપણું. ગુણનું, અનંત ગુણનું સામાન્યપણું જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, શાંતિ, અસ્તિત્વ, સ્વચ્છત્વ, વસ્તુત્વ, વિભુત્વ, પ્રદેશત્વ એવા એક આત્મામાં અનંતા ગુણો રહેલા છે. એ ગુણોને અહીંયાં ધ્રુવપણું, સામાન્યપણું ‘છે’ એમ કહેવામાં આવે છે. મગનભાઈ! કહો, જ્યંતિભાઈ! એ ધ્રુવમાં ગયું સામાન્યપણું. એ સામાન્યમાં છે આત્મા. સામાન્યમાં છે આત્મા. અસ્તિત્વ કીધું ને? સામાન્યમાં ‘છે’ આત્મા. એમ વિશેષમાં ‘છે’ આત્મા. વિશેષ એટલે? એ આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી. કાય પછી કહેશે. પણ અસંખ્યી પ્રદેશીનું હોવાપણું, એમાં અનંત ગુણનું રહેવાપણું એ અનંત ગુણની જે વર્તમાન દશાઓ-હાલતો સમયે સમયે અનાદિની થાય છે. અત્યારે પણ એક સમયમાં સેકન્ડના અસંખ્ય ભાગમાં ‘અ’ બોલીએ એમાં અસંખ્ય સમય જાય. એમાં એક સમયમાં

આત્માની દશામાં અનંતી પર્યાયો, અનંતા ગુણની અનંતી અવસ્થા ઊપજે છે. પુરાની પહેલા સમયની અવસ્થાનો વ્યય થાય છે. એ ઉત્પાદ અને વ્યય એ જીવનું વિશેષ અસ્તિત્વ છે. એ વિશેષ અને સામાન્યમાં આત્મા રહેલો છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? છોટાભાઈ! આ સમજ્યા છો? કોઈ દિ' સાંભળ્યું હતું? ભગવાન જાણે. રણવું અને ત્યાં જઈને એક સામાયિક કરી નાખી લ્યો. ક્યાં ગયા? કપૂરભાઈ! ખરું કે નહિ? પણ ઠીક રોક્યા છે હવે અહીંયાં. સાંભળે તો ખરા.

અરે..! ભગવાન સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ પરમેશ્વરનો માર્ગ કોઈ અલૌકિક બીજો છે. આ તો વીતરાગનું કહેલું તત્ત્વ (છે). આ કાંઈ કોઈ આલીદુઆલી માની બેસે કે આવું હોય અને આમ હોય એમ નથી. સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર જેના એક સમયમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જણાણા છે. અનંત તીર્થકરો થયા. વર્તમાનમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વીસ તીર્થકરો મોજૂદ બિરાજમાન છે. લાખો કેવળીઓ પણ બિરાજમાન છે. એમણે આ કહેલો પદાર્થ શું છે એનું આ વર્ણન ચાલે છે. એ પદાર્થના ભાન અને જ્ઞાન વિના શું મારામાં છે? શું પરમાં છે? પરમાં શું થાય છે? મારામાં શું થાય છે? શું થાય છે અને કેમ રહું છું? કેમ રહું છું તે સામાન્ય. શું થાય છે તે વિશેષ. સમજાણું કાંઈ? એ તો એવી કોઈ શૈલી (આવી છે) કે થોડામાં ગાગરમાં સાગર ભરી દે એવી કથની છે.

કહે છે કે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવમય સામાન્ય વિશેષ સત્તામાં નિયત-નિશ્ચિત — વ્યવસ્થિત રહેલો આત્મા. આ તો પાંચેયની વાત, છએની છે. પણ અત્યારે આપણે આત્મામાં ઉતાર્યુંને. ઉત્પાદ-વ્યય, અનંત ગુણની એક સમય. સમય એટલે આંખ મીંચીને ઉઘાડે એમાં અસંખ્ય સમય જાય છે. એમાં એક સમયમાં આત્મામાં અનંતા ગુણની નવી અવસ્થાનો ઉત્પાદ થાય છે અને પૂર્વની અવસ્થા જે ઉત્પાદ થયેલી તેનો તે સમયે વ્યય નામ નાશ થાય છે. એ ઉત્પાદ-વ્યયમય વિશેષ સત્તા અને ધ્રુવમય સામાન્ય સત્તા. કાયમ એનો એ, એનો એ ધ્રુવપણે સદૃશ્ય કાયમ અનંત ગુણો (રહે) એ સામાન્ય સત્તા. પર્યાયની ઉત્પાદ-વ્યય વિશેષ સત્તા. એ આત્મા સામાન્ય અને વિશેષ સત્તાના અસ્તિત્વમાં નિશ્ચિત રહેલો છે, એમાં રહેલો છે. એ પરમાણુમાં નહિ, શરીરમાં નહિ, કર્મમાં નહિ, કો'કના ઘરમાં નહિ. સમજાણું કાંઈ? અરે..! આ ભારે વાત ભાઈ! મગનભાઈ! કહે છે, ક્યાં તું રહ્યો છો? ભગવાન જાણે. ક્યાં રહ્યો ખબર નથી અમને તો.

ભગવાન કહે છે કે સાંભળ એકવાર. તારી સામાન્ય સત્તા ધ્રુવપણું કાયમ રહેનારી શક્તિ. અને વિશેષ સત્તા ઉત્પાદ-વ્યય. નવી અવસ્થાનું થવું, જૂનીનું જવું. જેમ સોનામાં સોનાપણું રહી, પીળાશ, ચીકાશપણું કાયમ રહી અને કુંડળની અવસ્થાનો નાશ થઈ અને કડાનું ઊપજવું થાય. કુંડળ હોય એનો નાશ થઈને કડાની અવસ્થા (થાય). એવી અવસ્થા એક પછી એક થાય. એ અવસ્થાનું થવું એને ઉત્પાદ કહે છે. પૂર્વની અવસ્થાનું જવું એને વ્યય કહે છે.

અને સોનાપણામાં પીળાશ, ચીકાશનું રહેવું અને ધ્રુવ કહે છે.

એમ ભગવાન આત્મા, આ આત્મા એમ પ્રત્યેક અનંત આત્મા. એમ નિગોદના અનંત આત્મા, સિદ્ધના અનંત આત્મા, કેવળીઓના લાખો આત્મા. એકેન્દ્રિયના અસંખ્ય બીજા પ્રત્યેકના આત્મા. બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, ચૌ ઈન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયના અસંખ્ય આત્માઓ. એ બધાં પોતાના સામાન્ય અને વિશેષ હોવા અસ્તિત્વમાં રહેલા છે. શું કીધું આમાં? દેવાનુપ્રિયા! શું છે ત્યારે પાછળ હવે? નથી કાંઈ. ચાલે એવું હશે. આહાહા..!

આ તો વસ્તુ સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ પરમાત્માના એક જ્ઞાનમાં સિદ્ધ થયેલી અને એના ખ્યાલમાં આવે એવી છે. પણ કોઈ દિ' ખ્યાલ કર્યો નથી, વિચાર કર્યા નથી, આંધળી દોડે એમ ને એમ મુઠીયું વાળીને મૂક્યા છે અજ્ઞાનમાં. અજ્ઞાનની પર્યાય ઉત્પત્તિ થાય અને અજ્ઞાનનો નાશ થાય સમયે સમયે અને ધ્રુવપણે ચૈતન્ય કાયમ રહે. ન્યાયસર છે કે નહિ? લોજિકસર છે કે નહિ?

‘ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યમયી સામાન્યવિશેષસત્તામાં...’ એટલે હોવામાં ‘નિયત-’ નિશ્ચય ‘વ્યવસ્થિત (નિશ્ચિત રહેલાં) હોવાથી...’ કોણ? આ પાંચેય માથે કીધા ઈ. ‘તેમને સામાન્યવિશેષ-અસ્તિત્વ...’ નામ હોવાપણું ‘પણ છે એમ નક્કી કરવું.’ ઓહો..! દેખો! આ પરમાણુ છે કે નહિ? હવે એનું સામાન્ય વિશેષ લઈએ. આ આત્માનું લીધું પહેલું. આ પરમાણુ. આ તો ઘણા રજકણના પિંડ ભેગા છે. આ તો ધૂળ થઈને ઉડીને રજકણે રજકણ છૂટા પડી જશે. આ કાંઈ મૂળ ચીજ નથી. એક એક રજકણ જડ રૂપી છે. હવે એ રજકણમાં સામાન્ય વિશેષ અસ્તિત્વ છે. એ રજકણમાં સામાન્યપણું શું? કે એમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શનું ગુણપણું—શક્તિપણું તે સામાન્ય. અને એની આ અવસ્થા દેખાય છે આ ઘોળી, કાળી, લીલી, પીળી અવસ્થા તે એનું વિશેષ છે. તે એક એક પરમાણુમાં અનંતા ગુણો એક પ્રદેશમાં, એના અનંતા ગુણોનું ધ્રુવપણું તે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શનું ધ્રુવપણું તે સામાન્ય સત્તા અને અવસ્થા લીલી, કાળી, ઘોળી, સુંવાળી એની વિશેષ અવસ્થા. એ પરમાણુ એના સામાન્ય અને વિશેષ સત્તામાં રહેલા છે. આત્મામાં રહેલા નથી. એક એક રજકણ બીજા રજકણમાં રહેલો નથી. એ રજકણ બીજા આત્મામાં રહેલો નથી. એક આત્મા પોતાના સામાન્ય વિશેષમાં રહેલો છે, એ બીજાના આત્માના સામાન્ય-વિશેષમાં રહેલો નથી. આહાહા..! શેઠી! ભગવાન!

અરે..! શું ભગવાન કહે છે અને શું ભગવાને જોયું? શું છે વસ્તુમાં? એને નક્કી કર્યા વિના તને ક્યાંથી ધર્મ થાય અને ક્યાંથી અધર્મ ટળે? ચંદુભાઈ! ન્યાયથી છે કે નહિ આ? જુઓ! આ તો બુદ્ધિમાં પકડાય એવી વાત તો કહેવાય છે સાદી ભાષાથી. આ શાસ્ત્રભાષા તો બહુ ગૂઢ છે પણ એનો આ અર્થ છે. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે કે આ એક એક પરમાણુ—પોઈન્ટ.. પહેલા રજકણમાં આ રજકણની અવસ્થા

લોટની હતી. પહેલા ઘઉંની હતી, એના પહેલા ધૂળની હતી. પરમાણુ તો ધ્રુવપણે એનો એ રજકણ છે. પહેલી ધૂળની હતી, પછી ઘઉંની થઈ, પછી લોટની થઈ, પછી આ લોહીની થઈ. એ અવસ્થા થાય, બદલે જાય, બદલે જાય એને ઉત્પાદ-વ્યય કહે છે. નવી અવસ્થા ઊપજે અને જૂની અવસ્થા જાય. અને રજકણના રંગ, ગંધ, રસ, સ્પર્શનું અસ્તિત્વ સામાન્યપણે, ધ્રુવપણે કાયમ રહેવું એને સામાન્ય અસ્તિત્વ કહે છે. તો એક એક પરમાણુ એના સામાન્ય અને વિશેષ અસ્તિત્વમાં રહેલો છે. બીજાના સામાન્ય અને વિશેષ અસ્તિત્વમાં એ રહેલો નથી. આહાહા..! કહો, સંભળાય છે કે નહિ? સંભળાય છે. એય..! દેવાનુપ્રિયા! જેચંદભાઈ! શું આ કહે છે?

મુમુક્ષુ :— કહે છે બરાબર પણ અઘરું પડે છે.

ઉત્તર :— અહીં તો ભગવાન કહે છે. આત્માને સમજાવવા માટે કહે છે, ત્યારે એ સમજવાને લાયક હોય એને કહે છે કે ન સમજવાને લાયક જડને કહે છે? સમજે એને સમજાવવાનું કહે છે. સાંભળ તું અમે આ કહીએ છીએ. અમે જોયું એમ છે, તેમ કહીએ છીએ, તેમ તું છો. અમે જોયું તેમ છે, તેમ કહીએ છીએ, તેમ તું છો. પહેલી ગાથામાં આવી ગયું. સમજાણું કાંઈ? શબ્દસમય, જ્ઞાનસમય, અર્થસમય ત્રણ આવી ગયા છે.

આ તો અલૌકિક શાસ્ત્ર એટલે વીતરાગની વાણીની રચના! જગતને એક ક્ષણમાં આખા જગતની શું ચીજ છે એના ખ્યાલમાં આવી જાય એવું એનું કથન છે. પણ એનો કોઈ દિ' પ્રયત્ન નહિ, કોઈ દિ' સાંભળવા મળે નહિ. સમજાણું? છકાયની દયા પાળો... છકાયની દયા પાળો. અહીં કહે છે, પણ છકાયના જીવ એના સામાન્ય વિશેષમાં રહેલા છે. એનું શરીર એના સામાન્ય વિશેષમાં પરમાણુ રહેલા છે. તું તારા સામાન્ય વિશેષમાં રહેલો છો. કોનું વિશેષ તું કરીશ? કોની વિશેષ દશા થવામાં તું જઈને રહીશ? ખબર ન મળે. મીઠાલાલજી! સમજાય છે?

ભગવાન આત્મા પ્રત્યેક આત્મા હોં! અનંત આત્માઓ. એક નિગોદના એક શરીરમાં અનંત આત્મા છે. એક રાય જેટલી કટકી લ્યો બટાટાની, શકકરકંદની તો એમાં અસંખ્ય તો ઔદારીક શરીર છે. એમાં એક એક શરીરમાં અત્યાર સુધી સિદ્ધ થયા એથી અનંતગુણા જીવ છે. એ એક એક જીવ પોતાની સામાન્ય વિશેષ સત્તામાં રહેલા છે. કોઈને કારણે નહિ. અને એની વિશેષ સત્તા અવસ્થા ઉત્પાદ-વ્યય, ઉત્પાદ-વ્યય થાય. એ બીજો કરી દે તો તો એના વિશેષ અસ્તિત્વનો નાશ થાય છે. સમજાણું કાંઈ? કહો, આ બીજા દ્રવ્યનું સુધારી શકે કે નહિ? એય..! દેવાનુપ્રિયા! સુધારે તો શું વાંધો આવે?

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— એ નહિ. એનું સુધારે તો એનું વિશેષ અસ્તિત્વ એનામાં રહ્યું નહિ. બીજાએ એનું વિશેષ અસ્તિત્વ કર્યું. તો અહીં તો કહે છે, સામાન્ય વિશેષ અસ્તિત્વમાં રહેલા તત્ત્વો

છે. એને બીજા કોઈ સામાન્ય વિશેષમાં રહેલાઓ બીજા તત્ત્વો બીજાને કાંઈ કરી શકે એમ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં બની શકતું નથી. નહિતર એના વિશેષ અસ્તિત્વનો નાશ થાય છે. એય..! દેવાનુપ્રિયા! પલાખા આકરાં પડે. માંડ માંડ.. હવે આ જ્યંદભાઈ જેવા હજી આકરા પડે એમ કહે છે લ્યો. રૂપિયામાં આકરું નહોતું પડતું ત્યાં? સમજાણું કાંઈ?

અહીં તો કહે છે કે આ શરીરનો એક રજકણ છેને? એક રજકણ પોઈન્ટ હોં! આ તો અનંતા રજકણનું દળ માટી ધૂળ છે. આ ક્યાં આત્મા હતો? પુદ્ગલ છે. પુદ્ગલનું આ તો ઢીંગલું મોટું. એનો એક પોઈન્ટ રજકણ. ભગવાન કહે છે કે એક એક રજકણમાં એનું ધ્રુવપણું રહેલું છે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શના ગુણનું. એવા અનંતા ગુણ હોં! એક રજકણમાં અનંત ગુણ. અને એની પર્યાય જે આ લીલી, પીળી, કાળી, સુંવાળી થાય એ એનો ઉત્પાદ વ્યય છે. એ ઉત્પાદ વ્યય પર્યાય અને ધ્રુવ ગુણ, એમાં આ દ્રવ્ય રહેલું છે. એને ઓળંગીને એનું સમાપ્તપણું બીજે હોઈ શકે નહિ. એટલામાં એ પૂરું પડી જાય. એટલે બહાર નીકળે, બહાર નીકળે ત્યારે કો'કનું કરે ને? આહાહા..! કહો, સમજાય છે કે નહિ આમાં? આમાં સમજાય છે કે નહિ એમ કીધું. ઓલા તમે સમજીને બેઠા એ નહિ.

મુમુક્ષુ :- એ ઉખેડી નાખીને.

ઉત્તર :- એ ઉખેડીને આ સમજવાનું છે. આ શું છે? એ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પણ ઊંઘી માન્યતા કરી હોય તો શું કરે? ઊંઘા લાકડા ક્યાં હોય તો પછી નવરાવે જ ને. નવરાવે છેને. મેલવાળાને નવરાવે કે ધોયેલા છોકરાને નવરાવે? એ મેલ પણ એની દશામાં એણે ઉત્પન્ન કરેલું વિશેષ અસ્તિત્વ છે. શું? મિથ્યાશ્રદ્ધા, રાગ અને દ્વેષ એ આત્માની વિશેષ અવસ્થાના અસ્તિત્વમાં એ છે. કર્મના અસ્તિત્વને લઈને નહિ, શરીરના અસ્તિત્વને લઈને નહિ. સમજાણું કાંઈ? સૌના ચોકા જુદા છે અનંતા દ્રવ્યના.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ચોકા કહે છેને? શું કહે છે?

બહુ ટૂંકામાં પણ આખી ગાગરમાં સાગર. ચૌદ બ્રહ્માંડને વહેંચીને ભિન્ન બતાવ્યા છે આ. કે ભાઈ! એકવાર સાંભળ તો ખરો પ્રભુ! તારી પ્રભુતા સામાન્ય અને વિશેષમાં વ્યાપી છે. તારી પ્રભુતા બીજાના કામ કરવામાં વ્યાપે એમ હોત તો એનું સામાન્ય અને વિશેષપણું એનું અસ્તિત્વ છે એ રહેતું નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- તારું પણ રહેતું નથી અને એનું પણ રહેતું નથી. તારી મિથ્યા શ્રદ્ધામાં ગડબડી ઉઠે છે. અધર્મ દષ્ટિ ઉઠી છે તને.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઓહો..! એ સમજણ થાય પછી શું કરવું? માર્ગ જોયો પછી શું કરવું એમ નહિ પૂછવું પડે એને. શું કીધું? આ માર્ગ જોયો કે આ સીધો, એય ચાલ્યો જાય આમ, સીધો સપાટા મારે. અહીં નહિ ને આમ નહિ. પછી શું કરવું? કે એને ગામ જાવું હોય તો ચાલવા માંડવું એ રસ્તે.

એમ આ સામાન્ય અને વિશેષ મારું હોવાપણું મારામાં, પરનું હોવાપણું પરમાં. હવે એટલો ખાલી થઈ ગયો છે. શી રીતે ખાલી થયો? કે પરની વિશેષ દશા મારે લઈને નહિ. પરની દશાઓ થાય જીવવાની, મરવાની, પરમાણુની સુધરવાની, બગડવાની મારે લઈને નહિ. પરથી નવરો થઈ ગયો દૃષ્ટિમાં. હવે આવ્યો પોતામાં. તો મારામાં હજી વિશેષ અવસ્થા થાય એ શેની થાય છે? રાગ અને દ્વેષ, વિકાર અને ભ્રમણા. તો એ શું છે? એ કેમ થાય છે? એણે નક્કી કરવું જોઈએ. એમ નક્કી કરતાં એનો વસ્તુ સ્વભાવ શું છે? હું તો ધ્રુવ ચૈતન્ય છું અને આ વિશેષ આ અવસ્થા આ મલિન કેમ? મારો સ્વભાવ છે તેવી અવસ્થા નિર્મળ હોવી જોઈએ. સામાન્ય છે તેવું વિશેષ નિર્મળ હોવું જોઈએ. તો આ રાગ અને દ્વેષ, પુણ્ય અને પાપ, કામ અને ક્રોધ વિકાર દશા એ મારા છે અસ્તિત્વમાં, પણ વિશેષ મેલવાળું અસ્તિત્વ છે. પણ મારી ત્રિકાળ શક્તિ જે જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ છે, ધ્રુવ સામાન્ય એના ઉપર દૃષ્ટિ આપતાં એની મેલની દશાની રુચિ ટળે અને સમ્યજ્ઞર્શનની રુચિ અંતર પ્રગટ થાય, આ એને ધર્મ કહે છે. ભગવાન જાણે ધર્મ શું હશે? સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન સર્વજ્ઞદેવ પરમાત્મા સો ઈન્દ્રના મધ્યમાં સમવસરણમાં કહેલી આ વાત છે. લોગસહાવં સુગંતાણં પહેલું કહ્યું આગળ કહ્યું ને, ૯૫મી ગાથામાં. લોકના સ્વભાવ સાંભળનારને ભગવાનની વાણીમાં આમ આવ્યું છે. અત્યારે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ત્રિલોકનાથ સીમંધર પરમાત્મા કેવળજ્ઞાની એ વાત કરી રહ્યા છે. એ કહી રહ્યા છે ભગવાન. આહાહા..! પણ આને ઘર મૂકીને આગળ ગયો એને શું કરવું એની ખબર પડે નહિ. દેવાનુપ્રિયા! શું કરવું પછી? લાડવા તૈયાર કર્યા પછી શું કરવું?

એમ વસ્તુ જાણી કે ઓહો..! જગતના બધા તત્ત્વો તેના ધ્રુવ અને ઉત્પાદ-વ્યયમાં રહેલા છે. મારું એને શું કામ છે? અને હું પણ મારા સામાન્ય અને વિશેષ સત્તાના હોવાપણામાં રહેલો છું, મારા કાર્ય માટે પરનું મારે શું કામ છે? મારે માટે બીજા બધા શૂન્ય છે. મારે માટે હું પૂરો ભરેલો છું. એક આત્મા માટે અનંતા પદાર્થો મારે માટે શૂન્ય છે લાભને માટે. મારા આત્માના લાભને કે નુકસાન માટે હું ભરેલો છું. તો નુકસાન તો અનાદિ કાળથી કરી રહ્યો છે. વિકાર ને પુણ્ય ને પાપ ને અનંત કાળથી એ તો એની પર્યાયનો આમ પ્રવાહ જુઓ, દ્રવ્ય તો ધ્રુવ છે વસ્તુ, એની પર્યાયો ઉત્પાદ... ઉત્પાદ... ઉત્પાદ એનો અનાદિનો પ્રવાહ જુઓ અનાદિનો તો કોઈ દિ' એણે સમ્યક્ ધર્મની પર્યાય અનંત કાળમાં કરી નથી. મિથ્યા શ્રદ્ધા અને રાગ-દ્વેષ... મિથ્યા શ્રદ્ધા ને રાગ-દ્વેષ... મિથ્યા શ્રદ્ધા ને રાગ-દ્વેષ. એના

અનંત પ્રકાર એ અનંત કાળના પ્રવાહમાં એની પયયિમાં અનંત પ્રવાહમાં થઈ રહ્યો. હવે આ જ્યારે સામાન્ય વિશેષ મારું મારામાં, પરનું પરમાં, તો એની વિશેષ દષ્ટિ ટળીને સામાન્ય દષ્ટિ કરે ત્યારે એને સમ્યજ્ઞર્શનનો ધર્મ પ્રગટ થાય. એને સમ્યજ્ઞર્શન કહે. એ પહેલામાં પહેલો ધર્મ એને ભગવાન કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- પોતાને દોષે બંધન છે.

ઉત્તર :- બીજા કોને લઈને બંધન છે? મોળા પડીને આવ્યા સવારમાં. ઝેં.. આમ થાય છે. આજે પાછા મોળા પડીને આવ્યા. ઘડીકમાં કાંઈક.. ઘડીકમાં કાંઈક હોય, લ્યો. એ શું છે? એ અવસ્થા છે કે કાયમપણું છે? અવસ્થા. એ અવસ્થા બદલ્યા કરે. એ કોણ બદલાવે છે? પોતે.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- ધૂળમાંય શરીરને લઈને નહિ. શરીર શરીરમાં રહ્યું. અહીં શું ચાલે છે? એ આમાં આવ્યું ક્યાંય? સામાન્ય અને વિશેષ અસ્તિત્વમાં રહેલા પરમાણુઓ પરમાણુમાં છે. તારામાં બિલકુલ એક અંશ નથી. શરીરનું સામાન્ય વિશેષ તને અડ્યું નથી, તારું સામાન્ય વિશેષ પરને અડ્યું નથી ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં. નહિતર સામાન્ય વિશેષમાં 'નિયત-વ્યવસ્થિત (નિશ્ચિત રહેલાં) હોવાથી...' નિયત-નિશ્ચય રહેલા હોવાથી. શરીરમાં રહ્યો છે આત્મા? આત્મા આત્મામાં છે. શરીર શરીરમાં છે. શંકરભાઈ! આમ કહે કે અમે ભગવાને કહેલા દ્રવ્ય માનીએ. કહેલા માનીએ. સમજે નહિ કાંઈ. શું સમજ્યા વિના માન્યું તેં? સમજાણું કાંઈ? ઊંઘી માન્યતાઓ, ઊંઘા પ્રકાર અને અમે ભગવાનનું માન્યું. શું માને છે તું ભગવાનનું? ભગવાનનું માને એની આંખ્યું ઉઘડી જાવી જોઈએ. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..!

કહે છે, પહેલા તો નામ કીધા હતાં. આ સામાન્ય વિશેષ અસ્તિત્વ આમાં કહ્યું. સમજાણું? દરેક વસ્તુ એટલે આ તો બેની આપણે વાત કરી—એક આત્મા અને પરમાણુ. પણ એવો એક ધર્માસ્તિ છે, અધર્માસ્તિ છે, આકાશ છે, અસંખ્ય કાળાણુ છે. દરેકમાં સામાન્ય વિશેષ અસ્તિત્વ છે. કાળમાં કાય નથી એટલે આગળ એ વાત કરશે. કહો, સમજાય છે કે નહિ આમાં? આમ ને આમ વાંચી જાય તો કાંઈ સમજાય એવું નથી એમાં. એકડિયાનું કક્કા બારખડીનો ભણેલો એમ.એ.ની ચોપડી વાંચે. અક્ષર ગુજરાતીમાં લખ્યો હોય તો વાંચે તો ખરો. સમજે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- .. તો કરી.

ઉત્તર :- કે દિ' કરી છે કોઈ દિ' અનંત કાળમાં. સત્ય નવ તત્ત્વોમાં જીવતત્ત્વ કોણ છે? પુણ્યતત્ત્વ શું છે? (એ જાણ્યું નથી).

નવ તત્ત્વના જ્ઞાનમાં જીવ અને અજીવ બે દ્રવ્ય છે. અને એની સાત એના ઉત્પાદ-વ્યયની પયયિ છે. અહીં તો આ સામાન્ય વિશેષમાં નાખવું છેને અહીં?

નવ તત્ત્વ છે કે નહિ? અહીં છ દ્રવ્યના પેટા ભેદે નવ થાય છે. તો છ દ્રવ્યમાં સામાન્ય વિશેષપણું એમાં નવ તત્ત્વમાં સામાન્ય વિશેષ એટલે શું? એમાં જીવ અને અજીવ બે દ્રવ્યો જે કાયમ રહેલા તત્ત્વ તેને સામાન્ય નામ ધ્રુવ કહે છે. અને એની સાત પર્યાયોને ઉત્પાદ-વ્યય કહે છે. આત્મામાં જે દયા, દાનના પરિણામ થવા એ પુણ્યરૂપી તત્ત્વ, આસ્રવરૂપી તત્ત્વ, વિશેષરૂપી ભાવ. અને અટક્યો છે સ્વભાવ ત્યાં એટલે બંધરૂપ વિશેષભાવ ઉત્પાદ. સમજાણું કાંઈ? અને એ આત્મામાં એ બંધ અને આસ્રવની રુચિ છોડી અને જ્ઞાનાનંદ ચિદાનંદ સત્ પ્રભુ આત્મા પૂર્ણ આનંદ ધ્રુવ સામાન્ય હું એવી દષ્ટિ અંતર થવાથી જે અંતર સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન, શાંતિની પર્યાય ઉત્પન્ન થાય ધર્મની એને સંવર અને નિર્જરા કહે છે. એ સંવર અને નિર્જરા એ ઉત્પાદ-વ્યયની પર્યાય છે. અને પૂર્ણ શુદ્ધિ પ્રગટે તેને મોક્ષપર્યાય કહે છે. એ મોક્ષપણ ઉત્પાદ-વ્યયવાળી પર્યાય છે. આહાહા..! ભગવાન જાણો. નવના નામ પણ ન આવડે. એમાં વળી નવમાં સામાન્ય અને વિશેષ શું? શેઠી! સમજાણું આમાં કાંઈ?

શ્રીમદ્ લખ્યું છે મોક્ષમાળામાં. નવના નામ પણ (ન આવડતા હોય. એવા) આંગળીને ટેરવે ગણીએ એટલા કોઈ હશે જૈનમાં. નામ હોં! નામ સરખા હોં. જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જર, બંધ. નામ હજી. આ વિશેષ સંજ્ઞા કીધી ને—નામ. પછી એનું સામાન્ય અસ્તિત્વ અને વિશેષ અસ્તિત્વ.

એક પરમાણુ શરીર આદિ જે અજીવ માટી છે પાંચ દ્રવ્ય. એક આત્મા સિવાયના પાંચ. એ દ્રવ્યોમાં ધ્રુવપણું રહેવું એ સામાન્ય છે અને અવસ્થા થવી તે વિશેષ છે. એ મારાથી તે ભિન્ન છે બધાય. હવે રહ્યો પોતાનો આત્મા અથવા બીજાનો આત્મા. બીજાના આત્માઓ પણ સામાન્ય અને વિશેષપણે ત્રિકાળ પોતાને કારણે અસ્તિત્વથી ટકી રહ્યા છે. મારી એને જરૂર નથી, એની મને જરૂર નથી. હવે હું રહ્યો સામાન્ય અને વિશેષ. તો સામાન્ય તો આનંદકંદ ધ્રુવ જ્ઞાનગુણનો પિંડ આત્મા ધ્રુવ. અને વિશેષમાં એની દશાઓ. વિશેષમાં દશાઓ જે વિકારી કે અવિકારી. અસ્તિત્વગુણની, વસ્તુત્વગુણની અવિકારી છે, અને રાગાદિ ચારિત્રગુણની વિકારી છે. એ વિશેષ અવસ્થામાં હવે મારે ધર્મ કરવો હોય તો શું કરવું? એ વિશેષ દશાનું લક્ષ છોડી, ત્રિકાળ જ્ઞાનાનંદ ધ્રુવ છે તેની દષ્ટિનું ધ્યેય કરી અને જે નિર્મળદશા થાય તેને ભગવાન નવો ધર્મ ઉત્પાદ-વ્યયનો કહે છે. ભાષા કઈ જાતની આ! કહો, રતિભાઈ! બહુ સરસ છે. હેડ માસ્તર છેને એ. આ તમારે નિશાળમાં આવે નહિ આવું કાંઈ, આવે? હેડ માસ્તરમાં?

હવે એ અસ્તિત્વમાં છે એમ જે કહ્યું ને? એ તો પછી કાળ એક આણુ છે અસંખ્ય હોં અરૂપી. એમાં પણ સામાન્ય વિશેષપણું છે. અને આકાશ છે ને આખું વ્યાપક એમાં પણ સામાન્ય વિશેષ છે. સામાન્ય એટલે આકાશ અરૂપી છે એનું ધ્રુવપણે રહેવું, ગુણપણે તે ધ્રુવ સામાન્ય છે. અને નવી... નવી... નવી... નવી... અવસ્થા આકાશમાં ઉત્પાદ-વ્યય

થાય છે. આ આકાશ નહિ હોં! આ તો પુદ્ગલ દેખાય છે આ. અહીં ઊંડું આકાશ છે. એ આકાશ નહિ. આકાશ તો સર્વવ્યાપક લોકમાં અને અલોકમાં ભગવાને અરૂપી પદાર્થ જોયો અનાદિઅનંત સર્વવ્યાપક. અરૂપી. એમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ નથી. પણ એમાં સામાન્ય અને વિશેષ અસ્તિત્વપણું છે. આકાશમાં સામાન્ય અને વિશેષ અસ્તિત્વપણું.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આવી ગયું ને પહેલા. આકાશ પણ એક પદાર્થ છેને. માથે કીધું ને. આકાશ પણ એક વિશેષ સંજ્ઞાવાળો પદાર્થ છે. અનાદિઅનંત ભગવાને જ્ઞાનમાં જોયેલો. એ આકાશના બે પ્રકાર છે. કાયમ રહેવું એવું ધ્રુવપણું ગુણનું તેને સામાન્ય સત્તા કહીએ. નવી નવી ઉત્પાદ-વ્યય અવસ્થા (થાય તે વિશેષ). ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યયુક્તં સત્. કોઈપણ પદાર્થ હોય એ ત્રણ અંશ વિનાનો હોય નહિ. ઉત્પાદ-નવી અવસ્થા થવી, જૂની અવસ્થા જવી અને ટકવું. એ ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યયુક્તં સત્. એ આ સત્ની વ્યાખ્યા ચાલે છે. તો અસ્તિત્વના ત્રણ અંશો એ આકાશમાં પણ પલટન થાવું, પલટન ક્ષણે ક્ષણે નવી નવી અવસ્થાનું થવું, અરૂપીનું થવું ક્યાં નજરે પડે એવું છે બહાર? સમજાણું આમાં? એ આકાશ.

ધર્માસ્તિમાં પણ એમ છે. આ લોકમાં ધર્માસ્તિ વ્યાખ્યું છેને એક અરૂપી, એમાં પણ સામાન્ય અને વિશેષ અસ્તિત્વ છે. નવી નવી ધર્માસ્તિમાં પણ અવસ્થા થાય, અધર્માસ્તિમાં થાય, આકાશમાં થાય અને કાળ છે આણુ. અહીં તો અસ્તિકાય લેવી છેને એટલે એમાં નથી લીધું. પણ એ કાળાણુ અસંખ્ય છે ચૌદ બ્રહ્માંડમાં. એક એક આકાશ પ્રદેશમાં એક એક આણુ અરૂપી... અરૂપી... અરૂપી... એમાં પણ અનંત ગુણ છે. ગુણ છે તે ધ્રુવ છે. અને નવી નવી અવસ્થા પલટે છે પરિણામનમાં એ એનો ઉત્પાદ-વ્યય છે. એવું એ વસ્તુનું સ્વયંસિદ્ધ (સ્વરૂપ) કોઈએ કરેલું નથી. પણ શું કરે?

આત્મા જ્ઞાન જ્યોત ચૈતન્યશક્તિનું સત્ત્વ. હવે એને કરે કોણ? જ્ઞાનને ઊપજાવે કોણ? એ જ્ઞાનની મૂર્તિ ચૈતન્ય સૂર્ય છે. આત્મા એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપ આખું ચૈતન્ય. છે. કરે કોણ? ઈશ્વર-કર્તા-કર્તા આવ્યો ક્યાંથી? સમજાણું કાંઈ? એમ છએ દ્રવ્યોનો જે સ્વભાવ છે. છે. આનો સ્વભાવ કરો. પણ કરે એટલે શું પણ? એટલે આચાર્ય મહારાજ અહીંયાં સર્વજ્ઞનું કહેલું સાદી ભાષામાં કે છએ દ્રવ્યોનું સામાન્ય વિશેષપણે હોવાપણું તે તેનો સ્વભાવ છે. તે તેના સ્વભાવમાં દરેક પદાર્થ અનાદિ રહેલા છે. કોઈને કારણે કોઈ રહેલા છે એમ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી. કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- તે શું છે? એની માટે તો આ માંડી છે. કોના માટે માંડી છે? જીવદ્રવ્યની પર્યાયમાં મિથ્યાશ્રદ્ધા, આ બીજાનું કરી દઉં, બીજા મને કરી દે અને બીજાનું સારું કરવું એવું મહામિથ્યાત્વનું પાપ અધર્મ એ દુઃખ છે. જડને દુઃખ હોય? માટીને શું દુઃખ હોય?

આ સ્કંધપણે થાઓ કે પરમાણુપણે રહો. વિભાવપણે આ વિભાવ થાય એ જડની અવસ્થા. ઘણા સ્કંધ રજકણો ભેગા છે (એ) વિભાવ છેને? એને વિભાવ હોય તો દુઃખ નથી અને એકલો હોય તો સુખ નથી.

આ આત્માની એને ખબર નથી એટલે આ કરી દઉં, પરનું કરી દઉં, પરને હલાવી દઉં, પરનું સુધારી દઉં, પરને બગાડી દઉં, પરને સમજાવીને મારા કારણે પરની દશા થાય. એ મિથ્યા માન્યતા, મિથ્યાદર્શન શલ્ય. મહાન પાપ તેને દુઃખ કહે છે. પણ એ દુઃખ તો એને ખ્યાલમાં આવતું નથી. દરિદ્રપણું હોય, પૈસા ન હોય, નિર્ધન હોય તો દુઃખી. ધૂળમાંય દુઃખી નથી. નિર્ધન દુઃખી છે? કોણ કહે છે? નિર્ધનપણાને કારણે દુઃખી છે? સઘનપણાને કારણે સુખી છે? સઘનપણું તે ગુણ છે? નિર્ધનપણું તે અવગુણ છે? બિલકુલ નહિ. એ તો જગતની દશાના સંયોગ-વિયોગની વાત છે. એની સાથે આત્માને શું છે? બરાબર છે? દુનિયા તો કહે છેને પૈસાવાળાના દીકરા ડાહ્યા એમ કહે છેને માણસ? પૈસાવાળાના દીકરા એમ પૈસા. ધૂળમાંય ડાહ્યા નથી હવે પૈસાવાળા બધા થોથેથોથાં ઊભા હોય. મોટી મૂર્ખાઈથી ભરેલા. વાસ્તવિક આત્મા અને વાસ્તવિક પરમાણુ અને વાસ્તવિક તેના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય એના ભાન વિનાની મૂર્ખાઈથી ભરેલા એને ડાહ્યા કહે કોણ? એય..! દેવાનુપ્રિયા!

અહીં તો કહે છે કે શાસ્ત્ર ભણીને બેઠો હોય અગિયાર અંગ કરીને, તોપણ આ સામાન્ય અને વિશેષ મારી દશા મારાથી છે, પરની પરથી છે. મારી વિશેષ દશામાં મારા ચૈતન્યને અવલંબે મને અંતર ગુણની દૃષ્ટિ કરતાં અખંડાનંદ પ્રભુ ચૈતન્ય ધ્રુવ જેમાં શક્તિનો પાર નથી એના ઉપર નજર કરતાં મારી ધર્મપર્યાય થાય છે એવું જેને જ્ઞાન નથી. એને તો ભગવાન અજ્ઞાની અને મૂર્ખ કહે છે. પછી રાજા હોય તોપણ મૂર્ખ છે અને દેવ હોય તોપણ મૂર્ખ છે. સ્વર્ગના દેવ. પુણ્યના ફળ કરીને સ્વર્ગમાં ગયા. મૂર્ખ કહો કે મૂઢ કહો કે મિથ્યાદૃષ્ટિ કહો. એક જ વાત છેને.

એ અહીં કહે છે. હવે એ અસ્તિત્વમાં હોવા છતાં, એવી એ ચીજ નથી કે જેમ વાસણમાં દૂધ મૂક્યું હોય એમ છે. આત્મા એક જાણે અસ્તિત્વમાં રહ્યો છે. એટલે કે જેમ વાસણમાં દૂધ મૂક્યું હોય એમ અસ્તિત્વમાં આત્મા રહ્યો છે એમ નથી. પણ ઘોળાશમાં જેમ દૂધ રહ્યું છે એમ અસ્તિત્વગુણમાં આત્મા રહેલો છે. એમ દરેક અસ્તિત્વમાં તે દ્રવ્ય રહેલું છે. સમજાણું? એની વિશેષ વાત કરશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

કારતક વદ ૧૪, શનિવાર, તા. ૧૪-૧૨-૧૯૬૩
ગાથા-૪, પ્રવચન-૯

પંચાસ્તિકાય. ષટ્દ્રવ્ય પંચાસ્તિકાયનું વર્ણન છે. એમાં ચોથી ગાથાનું વર્ણન છે. ભગવાન તીર્થંકરદેવ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા એમના જ્ઞાનમાં પૂર્ણતા જ્યાં પ્રગટ થઈ એથી એમના જ્ઞાનમાં છ દ્રવ્યો એટલે છ પ્રકારના જગતના સ્વભાવો એ જાત જ્ઞાનમાં જોવામાં આવી. એ જાતનું શું સ્વરૂપ છે એ કહો, સમજાણું આમાં? શું કહે છે?

દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુઓ અનંત જેટલા છે એ બધા સામાન્ય અને વિશેષ અસ્તિત્વપાણે છે એમ નક્કી કરવું (કે) આવું છે એમ. એમ આચાર્ય આદેશ કરે છે. અમૃતચંદ્રાચાર્ય. એમ નક્કી કર કે દરેક પરમાણુ પોતાની જાતને સદૃશ્યપાણે જાળવી અને વિશેષ અવસ્થાને ક્ષણે ક્ષણે એના અસ્તિત્વમાં વિશેષપણું કરે છે એમ નક્કી કર કે જેથી તારે લઈને એમાં થાય અને એક પરમાણુને લઈને બીજા પરમાણુમાં થાય એવી ભ્રમણા તારી ટળી જાય. કહો, સમજાય છે અહીં? જેચંદભાઈ! નમાલાપણું ક્યાં સુધી રાખવું છે કહે છે આ. ઊંચા કાંગરા નાખીને ઊભા કરે છે. કાંગરા નથી સમજતા તમે? ઢોર હોય ને? પગમાં કસ ન હોય તો પછી લાકડા નાખે અંદર ઊભા કરવા માટે. પણ અંદર કસ વિના ક્યાં સુધી ઊભા રહે?

એમ ભગવાન ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ પરમાત્માની જે તત્ત્વની પદ્ધતિ અને વસ્તુનું સ્વરૂપ (છે), એ આચાર્ય કહીને કહે છે કે નક્કી કર. દરેક આત્મા પોતાના સામાન્ય નામ પોતાનું સદૃશ્યપણું, વિશેષ નામ વિશેષ ઉત્પાદવ્યયપણું એમાં રહેલા છે. એમ દરેક પરમાણુ એના સામાન્ય અને વિશેષમાં રહેલા છે. એવી દૃષ્ટિ થતાં એને પર ઉપરથી પરનું કરવું અને પરના અસ્તિત્વમાં મારો કાંઈક ફેરફાર કરવાનો અધિકાર (છે), એવી ભ્રમણાનો ભૂકો થઈ જાય. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘તેઓ અસ્તિત્વમાં નિયત હોવા છતાં...’ હવે જરી એથી ઝીણું આવશે થોડું, હોં! ‘(જેમ વાસણમાં રહેલું ઘી વાસણથી અન્યમય છે તેમ)...’ વાસણ અને વાસણમાં ઘી. એ તો બે જુદી ચીજ છે. વાસણ અને વાસણમાં ઘી. એમ ‘અસ્તિત્વથી અન્યમય નથી;...’ એમ દરેક આત્મા, દરેક આ પરમાણુ એના અસ્તિત્વગુણથી એનું જુદાપણું નથી કે ભાઈ એક અસ્તિત્વ નામનો ગુણ છે, જેમ વાસણ, એમાં રહ્યું ઘી, એમાં રહ્યું દ્રવ્ય. અસ્તિત્વ નામનો એક ગુણ છે એ વાસણની પેઠે અને વાસણમાં જેમ ઘી રહ્યું. એમ અસ્તિત્વ નામનો ગુણ અને એમાં રહ્યો પદાર્થ. એમ નથી. એમ જુદાપણું નથી. સમજાણું કાંઈ? શેઠી!

‘અસ્તિત્વથી અન્યમય નથી;...’ આત્મા અને આ પરમાણુ જડ પદાર્થ ભગવાન

સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ વીતરાગ પરમાત્માએ જોયા તે આવા છે એમ આચાર્ય કહે છે. એમ નક્કી કરતાં એને પર વસ્તુનું મારે લઈને આમ થયું, એને લઈને મારામાં આમ થયું એ બધી ભ્રમણા ભાંગી જાય. ભ્રમણા ભાંગી જાય. કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :— ભ્રમણા લાગે તો ને.

ઉત્તર :— એ માટે તો કહે છે કે ભ્રમણા નથી તને? જોને. દરેક વસ્તુના સામાન્ય વિશેષપણામાં રહેલું તત્ત્વ એને તું કહે કે હું આનું આમ કરી દઉં ને દીકરાનું કરી દઉં ને બાયડીનું કરી દઉં ને પૈસાનું કરી દઉં, મકાનનું કરું એ તને ભ્રમણા નથી? એમ તો સાબિત કરે છે. કો'કના હોવાપણામાં તારું હોવાપણું પેસતું નથી અને તું બીજાનું કરી દે એ શી રીતે કરી શકે? ભ્રમણા છે તારી. બરાબર છે? .. ભાઈ!

મુમુક્ષુ :— પરોપકાર છે કે ભ્રમણા?

ઉત્તર :— ભ્રમણા છે. પરોપકાર કેવો હતો? કહો, સમજાણું?

દરેક આત્મા અનંત ગુણનો પિંડ તે ગુણરૂપે સદૃશ્ય સામાન્ય અને પર્યાયરૂપે વિશેષ ઉત્પાદ વ્યય. ધ્રોવ્યરૂપે ગુણ અને ઉત્પાદ-વ્યયરૂપે પર્યાય. એમ ગુણ-પર્યાયરૂપે અસ્તિત્વમાં રહેલો પદાર્થ છે. એમ અનંતા પદાર્થ, અનંતા રજકણો, અસંખ્ય કાળાણુઓ એ પ્રમાણે પોતાના સામાન્ય અને વિશેષ અસ્તિત્વમાં નિયતથી રહેલા છે. વાસણમાં ઘી રહે એમ નહિ. પણ જેમ ઘોળાશમાં દૂધ રહે છે, ગળપણમાં સાકર રહે છે એમ છે. અહીં અગ્નિનો દાખલો આપશે. સમજાણું કાંઈ?

‘અસ્તિત્વથી અન્યમય નથી;...’ શું કીધું? એવો અસ્તિત્વ નામ હોવાપણામાં, નિશ્ચયથી હોવા છતાં ‘(જેમ વાસણમાં રહેલું ઘી વાસણથી અન્યમય છે તેમ)...’ વાસણથી ઘી જુદી ચીજ છે એમ અસ્તિત્વ નામના ગુણથી આત્મા... અસ્તિત્વ નામનું વાસણ—ગુણ એમાં આત્મા રહેલો (છે) એમ નથી. એમ અન્યમય નથી. અનન્યમય છે. ‘કારણ કે તેઓ સદાય પોતાથી નિષ્પન્ન (અર્થાત્ પોતાથી સત્) હોવાને લીધે...’ દરેક આત્મા અને દરેક પોઈન્ટ પરમાણુ ત્રણે કાળ. જુઓ સદાય. ત્રણે કાળ ‘પોતાથી નિષ્પન્ન (અર્થાત્ પોતાથી સત્) હોવાને લીધે...’ પોતાથી હોવાને લીધે એ અસ્તિત્વ અને દ્રવ્ય બે અનન્યમય છે. અનન્યમય એટલે અનેરા અનેરા નથી. અનન્યમયનો દાખલો હવે કોંસમાં આપે છે.

‘(જેમ અગ્નિ ઉષ્ણતાથી અનન્યમય છે તેમ).’ અગ્નિ ઉષ્ણતાથી, ઉષ્ણતામાં અગ્નિ રહી છે, (કંઈ) ઉષ્ણતા જુદી અને અગ્નિ એમાં રહી છે એમ છે? વાસણમાં ઘી રહ્યું છે એમ ઉષ્ણતામાં અગ્નિ રહી છે એમ છે? એ ઉષ્ણતા અને અગ્નિ બે અનન્યમય અભેદ છે. એક જ વસ્તુ છે. અને ઘી ને વાસણ તો (જુદા જુદા છે).

એમ અનંત આત્માઓ અને અનંતા પરમાણુઓ પોતાના અસ્તિત્વ નામના હોવાવાળા ગુણથી અનન્યમય નામ ભિન્ન ભિન્ન નથી. એ અગ્નિ જેમ ઉષ્ણતામાં છે, એમ જ આત્મા

અને પરમાણુઓ પોતાના અસ્તિત્વ સત્તા નામના સામાન્ય વિશેષગુણમાં રહેલા જ છે. ઓહોહો..! સમજાણું કાંઈ?

‘અસ્તિત્વથી અનન્યમય હોવા છતાં...’ હવે જરી.. દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ પોતાના હોવાપણાના ગુણથી અનન્યમય નામ અનેરપણે નહિ હોવા છતાં, એકમેક હોવા છતાં તેમનો હોવાપણા નામનો ગુણ, નિયતપણું ‘નયપ્રયોગથી છે.’ લ્યો હવે આવી ઝીણી વાત. સમજાણું કાંઈ? નયપ્રયોગથી છે. શું હશે પણ આ? આ વાત તો કોઈ દિ’ (સાંભળી નથી). નય પ્રયોગથી છે. બે નયના યોગથી એની સમજણ કરવાની છે.

દરેક આત્મા અને રજકણ આ પરમાણુ પોતામાં અસ્તિત્વમાં એકમેક હોવા છતાં તેમનું હોવાપણું નિયતપણું એટલે અસ્તિત્વમાં રહેવામાં નિશ્ચયપણું રહેલું નયપ્રયોગથી છે. એ જ્ઞાનના બે પ્રકારના યોગથી એમાં રહેલું છે. શંકરભાઈ! ‘નયપ્રયોગથી’ કોઈ દિ’ સાંભળ્યું પણ નહિ હોય ન્યાં. છકાયના જીવની દયા પાળો, સામાયિક કરો, પોષા કરો, પડિક્કમણા કરો. શું પણ સામાયિક ક્યાં થાતી હશે? સામાયિક કરનાર કેવડો છે? એની પચયિ શું છે? એ વસ્તુમાં શું થાય છે? તું આમ કરીને આમ બેઠો એ કોણે કર્યું આ? ખબર ન મળે કાંઈ અને થઈ ગયો અમારે ધર્મ. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :— બંનેનું જ્ઞાન હોય તો શું વાંધો?

ઉત્તર :— એટલે શું બંનેનું એટલે?

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— કોણ બેસે? જ્ઞાન થવામાં કોણ ના પાડે છે? આ તો કહે, હું આમ બેઠો. હાથની ક્રિયા આમ (કરી). શું કીધું? મેં હાથ આમ કર્યાં.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— બિલકુલ જુઠી વાત છે. એ હાથ આમ કર્યાં એ એનું વિશેષ, સામાન્ય પરમાણુનું વિશેષપણે આ પ્રમાણે રહેવું એ એના અસ્તિત્વને લઈને થયું છે. આત્માની ઈચ્છા અને જ્ઞાનને લઈને થયું જ નથી.

મુમુક્ષુ :— અવું આમાં ક્યાં આવ્યું?

ઉત્તર :— આમ આવ્યું કે નહિ એમાં?

આ રજકણોનું સામાન્યપણું એટલે એમ ને એમ રહેવું અને વિશેષપણું એટલે અવસ્થાનું થવું. આ આમ થાય છે, આ હોઠ હલે છે એ પણ દરેક રજકણની વિશેષ અવસ્થામાં રહીને એ અવસ્થા થાય છે. આત્માને લઈને નહિ.

મુમુક્ષુ :— ઈ સત્ કોનું?

ઉત્તર :— એ સત્ પરમાણુનું છે. આત્માનું નહિ. બેનું જ્ઞાન કરવું પણ બેનું થાય છે મારાથી એમ માનવું?

મુમુક્ષુ :— વ્યવહારે થાય.

ઉત્તર :— શું ધૂળ થાય વ્યવહારે? શેઠી! બેયનું જ્ઞાન થાય. ભાષા કેવી કરી? બેનું જ્ઞાન કરવું હોય તો? હવે જ્ઞાન કરવામાં કોણ ના પાડે છે?

મુમુક્ષુ :— એમાં તો ચતુર છે.

ઉત્તર :— ચતુર છેને બોલવામાં. દેવાનુપ્રિયા!

ઓલો કહે, મેં આમ કર્યું. મૂઠ્ઠા છો? આ તત્ત્વ છે કે નહિ જગતના? એ તત્ત્વ છે એ પરમાણુ છે કે નહિ? અને પરમાણુ કાયમ રહેનારા છે કે નહિ? અને કાયમ રહીને, ધ્રુવપણું રહીને એમાં ઉત્પાદ-વ્યયનું વિશેષપણું છે કે નહિ તે સમયે? ઈ શું કીધું અહીં? સદાય. સદાય પોતાથી અસ્તિત્વથી તે રહેલા છે. આ તેં કર્યું એમ? ...

મુમુક્ષુ :— જીવ હોય તો...

ઉત્તર :— ધૂળમાંય જીવ હોય તો થાતું નથી. હાથ ચાલતા નથી. જુઓને આ પગ. અમૃતલાલભાઈનો પગ જુઓ જોઈ આની કોરનો આમ ચાલતો નથી સરખો. કહો, બરાબર હશે કે નહિ? ઘણાય છે ને એવા. હમણાં જુઓને પગ તૂટી ગયો ઓલા ભાઈનો. પ્રાણભાઈનો. એક વળી તૂટ્યો હતો તો ફરીને તૂટ્યો. હવે કેટલા મલિના રહેવું પડે અને કેટલું.. મહા જગતમાં.. આ મોહનભાઈનો દાખલો. હોશિયાર માણસ છે લ્યો. ત્રણ દિ' સુધી અસાધ્ય થઈ ગયા હતા. ત્રણ દિ' ને? લ્યો! એમાં ચાલે એવું નથી. અકસ્માત થયો તો ત્રણ દિ' અસાધ્ય હોં! એ તો આયુષ્ય હતું તે વળી (બચી ગયા). પગ ખોટવાઈ ગયો. આમ આમ ચાલે છે. એ જડની દશા છે. કરે કોણ? એ ધ્યાન ન રહ્યું માટે. ધૂળમાં ધ્યાન? ધ્યાન તારામાં રહે. પરમાં શું છે? શરીરનું વિશેષપણાનું પરિણમન, એના પરમાણુનું ઉત્પાદ-વ્યયપણું એ એને લઈને છે. તારે લઈને માનવું એ મોટી ભ્રમણા અને પાપ છે. અસત્યને સત્ય માનવું એનું નામ પાપ છે. કહો, સમજાણું આમાં?

હવે અહીં કહે છે કે દરેક આત્મા ને રજકણ એમાં સામાન્ય એટલે ધ્રુવ અને વિશેષ એટલે ઉત્પાદ-વ્યયનો પર્યાય એને કારણે એનામાં થાય. એવું જે અસ્તિત્વ, હવે અસ્તિત્વની સાથે મેળવવું છે. એ 'અસ્તિત્વમાં નિયતપણું...' એમાં અસ્તિત્વમાં રહેલો પદાર્થ 'નયપ્રયોગથી છે. બે નયો ભગવાને કહ્યા છે-' જુઓ! જુઓ પાઠમાં છે હોં અંદર. 'દ્વૈ હિ નયૌ ભગવતા પ્રણીતૌ' ભગવાન સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ એક સમયમાં અમાપ અને માપ બધાનું જ્ઞાન કરનાર. સમજાણું? ભગવાન સર્વજ્ઞ પ્રભુ જેના જ્ઞાનની એક ઉત્પાદની જ્ઞાનની દશામાં અમાપ અને માપ... કાળ, ક્ષેત્રનું અમાપપણું, ગુણનું અમાપપણું, દ્રવ્ય અનંત, પર્યાયો અનંત. એ બધાને જ્ઞાનમાં એક સમયમાં જાણનાર એવા ભગવાન ત્રિલોકનાથે બે નયો ભગવાને કહ્યા છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

'દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક.' ભાષા બધી ઘરમાં આવે નહિ, સાંભળવા જાય ત્યાં

મળે નહિ.

મુમુક્ષુ :- નય શું અને નયપ્રયોગ (શું)?

ઉત્તર :- નયપ્રયોગથી છે. વળી પ્રયોગ. એક વસ્તુમાં નય નામ જ્ઞાનના બે પડખાંથી તેને જોવાનું છે. પ્રયોગ એનું નામ. નય પડખાં. બે જ્ઞાનના ભેદથી તે તે દ્રવ્યને જોવાનું છે. એમ કહે છે.

‘બે નયો ભગવાને કહ્યા છે-’ હોં! પાઠમાં છે અમૃતચંદ્રાચાર્યના. ભગવાન સર્વજ્ઞ પ્રભુ સો ઈન્દ્રોના પૂજ્ય વ્યવહારે, પુણ્યથી. અને અંતરમાં અનંત ગુણના પુણ્યની પર્યાય જેને પૂર્ણ પ્રગટી એવા ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા સો ઈન્દ્રોની મધ્યમાં સમવસરણમાં એમ ફરમાવતા હતા. કહો, સમજાય છે કાંઈ? ‘બે નયો ભગવાને કહ્યાં છે.’ આહાહા..! રતિભાઈ! ક્યાંય સાંભળી ન હોય આ વાત. અને જ્યાં ત્યાં ફાફાં મારે તો કાંઈ મળે એવું નથી.

વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા એણે જોયેલી ચીજ, એનું વસ્તુનું સ્વરૂપ, કહે છે કે બે નયથી જાણવા જોઈએ. ‘દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક.’ દ્રવ્યાર્થિકની વ્યાખ્યા શું છે? જુઓ! ઉપરથી લઈએ તો. દ્રવ્ય-અર્થી. સામાન્ય દ્રવ્યપણું જેનું પ્રયોજન છે જ્ઞાનનું. જે જ્ઞાનમાં વસ્તુનું ધ્રુવપણું ખ્યાલમાં આવે તે જ્ઞાનને દ્રવ્યાર્થિક કહેવામાં આવે છે. અને પર્યાયાર્થિક. જે જ્ઞાનમાં એનો ભેદ ખ્યાલમાં આવે, પર્યાય ખ્યાલમાં આવે, ભેદ ખ્યાલમાં આવે એને પર્યાયાર્થિક કહે છે. શું કીધું?

ફરીને. બે નય ભગવાને દરેક વસ્તુને જોવા માટે કીધા છે. એમાં દ્રવ્યાર્થિક એટલે અર્થ એટલે પ્રયોજન (જેનું) દ્રવ્ય. જે જ્ઞાનનું પ્રયોજન એ વસ્તુના અભેદ પડખાને જોનારું હોય એ જ્ઞાનને દ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે. જે જ્ઞાન તે વસ્તુના ભેદ પડખાને પર્યાયને કે ભેદને, અહીં તો ભેદ અસ્તિત્વ ગુણ લેવું છેને, ભેદને જોનારું હોય તે જ્ઞાનને પર્યાય અર્થી—જેનું પ્રયોજન પર્યાય નામ ભેદ જોવાનું છે તે જ્ઞાનને પર્યાયાર્થિકનય કહે છે. આહા..!

મુમુક્ષુ :- પર્યાયાર્થિકવાળાને ..

ઉત્તર :- શું છે? હમણા કહીએ છીએ, કહીએ છીએ. સાંભળોને! તમે કહો છો એ સમજાય છે કે બેય નયે સરખા સમજવાના છે. એ સમજવાના બે અર્થ. જાણવાને માટેની વાત છે. દેવાનુપ્રિયા!

મુમુક્ષુ :- આશ્રય લેવા માટે ...

ઉત્તર :- એ નહિ, તેના આશ્રયે ધર્મ થાય એ અત્યારે વાત નથી. સમજાણું કાંઈ? થાય. કીધું ને. બે નય ભગવાને કહ્યા છેને. એમાં બેય નયેથી બરાબર જાણવુંને એમ લોહી ચડી જાય એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘ત્યાં કથન એક નયને આધિન હોતું નથી.’ આ વાંચીને એણે કીધું. ‘ત્યાં કથન એક નયને આધિન હોતું નથી.’ કથન. વસ્તુને સમજાવવા માટે એના બેય પડખા છે

વસ્તુમાં. એક અંશ છે, એક વસ્તુ છે—દ્રવ્ય છે. અથવા એક અભેદ છે, એક એના ગુણભેદ છે. એમ બે પડખાથી જાણવા માટે કથન છે. એક નયને આધિન નહિ પણ બે નયને આધિન કથન ને એનું જ્ઞાન કરવા માટે બે નય છે. પછી શરણ કોને લઈને એ અત્યારે પ્રશ્ન નથી. સમજાણું? કે ભાઈ, ધર્મ જેને કરવો હોય એને બે નયને લક્ષે ધર્મ થાય એમ નથી. બે નયે તે વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે. પછી દ્રવ્યાર્થિક નામ જેમાંથી નવી ધર્મની પર્યાય જેને પ્રગટ કરવી છે એને ત્રિકાળ દ્રવ્યનો આશ્રય લીધે નવી ધર્મની પર્યાય થાય એ વાત બે નયના જ્ઞાનમાં ગૌણપણે કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? સવા શેર લોહી ચડે એવું નથી. ઊતરી જાય એવું છે.

મુમુક્ષુ :— ભ્રમણા તૂટી જાય.

ઉત્તર :— ભ્રમણા તૂટી જાય કે આ પર્યાયથી, પર્યાયથી ધર્મ થાય અને પર્યાયથી આ થાય ને ફલાણાથી આ થાય. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, 'કથન એક નયને આધીન હોતું નથી પરંતુ તે બન્ને નયોને આધીન હોય છે.' શું? કથન. એ ચીજના ગુણ-ગુણીના ભેદને કે અભેદને જાણવા માટે બે નયોએ કથન ચાલે છે. ધર્મ કેમ થાય અને કોનો આશ્રય લેવો એ અત્યારે વિષય નથી. સમજાણું કાંઈ? અહીં તો એનું હોવાપણું, એમાં રહેલો પદાર્થ અભેદ છે કે ભેદ છે એટલું અહીંયાં કથન કરવું છે. ઓહોહો..! દ્રવ્ય-ગુણ શું? પર્યાય શું? દ્રવ્ય શું? સામાન્ય શું? વિશેષ શું? ખબરું ન મળે કાંઈ અને ધર્મ થઈ જાય. દરરોજ સવારમાં ઉઠીને બે ઘડી બેસે આમ સામાયિક થઈ ગઈ. થઈ ગયો ધર્મ લ્યો! હવે આખો દિ' પછી ત્રેવીસ કલાક ધંધા. એક કલાક કરે એમાં ઘોઈ નાખે પાપ. ધૂળમાંય નથી, સાંભળને! ત્યાં પણ એ વખતે મિથ્યાત્વ સેવન છે. મિથ્યાત્વનું સેવન છે કે આ ક્રિયા મેં કરી. કદાચ શુભરાગ હોય તો એ મને ધર્મ થયો. તો મિથ્યાત્વનું પાપનું સેવન કર્યું એ કાળે પણ. સમજાણું કાંઈ?

રાગ શું છે? સ્વભાવ શું છે? વિશેષ શું છે? સામાન્ય શું છે? એનું જ્ઞાન કર્યા વિના સામાન્ય તરફના લક્ષમાં આવ્યા વિના તેની વિશેષ દશા ધર્મરૂપે કોઈ દિ' થાય નહિ. કહો, સમજાણું? દ્રવ્ય છેને આત્મા? આ બે નયે વાત. તો હવે પર્યાયથી લ્યો તો પર્યાય અનાદિથી દ્રવ્ય ઉપર વિકાર... વિકાર... વિકાર... વિકાર... વિકાર.. વિકાર.. થઈ આવી છે. કહો, સમજાણું? દ્રવ્ય તો ધ્રુવ એમ ને એમ છે. વસ્તુ ધ્રુવ. પર્યાયમાં અનાદિથી... આદિ ક્યાં છે? એને છે આદિ? કે નિગોદમાં પહેલો હતો કે એવું કાંઈ? અનાદિથી વિકાર.. વિકાર... વિકાર.. પછી મિથ્યાશ્રદ્ધા સહિતનો રાગ-દ્રેષ વિકાર એમ ને એમ, એમ ને એમ થયા જ કરે છે. અનાદિથી મિથ્યાશ્રદ્ધા અને રાગ-દ્રેષ, મિથ્યાશ્રદ્ધા અને રાગ-દ્રેષ. બસ, આ એની પર્યાયમાં વિશેષપણે થયું છે. સામાન્યપણે ધ્રુવ એમ ને એમ રહ્યું છે.

ધ્રુવ દ્રવ્ય ધ્રુવ એવું ને એવું રહ્યા છતાં એની પર્યાયમાં કેટલાક અસ્તિત્વ (આદિ સામાન્ય)

ગુણની નિર્મળ પર્યાય છે અત્યારે. વિકાર... વિકાર... વિકાર... નિગોદથી માંડી નવમી ત્રૈવેયક સુધી ગયો, જૈન સાધુ થઈને મિથ્યાદષ્ટિ. તો એના પર્યાયમાં મિથ્યા ભ્રમણા (હતી) કે આટલો હું છું, અંશ જેટલો છું, પરમાં હું છું, પરને લઈને મારામાં થાય છે. એવી મિથ્યાદષ્ટિપણાની પર્યાય અનંત કાળ પર્યાય ઉપર.. ઉપર.. ઉપર... દ્રવ્ય ઉપર ભજી રહી છે. એને એ પ્રકારે પહેલું વિશેષને વિશેષપણે જાણવું. હવે વિશેષમાં વિકારપણું છે એ વિકારને જેણે ટાળવું હોય તો વિશેષની અવસ્થા તો પલટી જાય છે. અને જે ધર્મની પર્યાય પ્રગટ કરવી એ સાધન તો અંદર વસ્તુ છે. ત્રિકાળ જ્ઞાયક આનંદકંદ. એ આનંદકંદનું લક્ષ કરે એથી વિકારી પર્યાયની રુચિ ટળી અને નિર્વિકારી દ્રવ્યની રુચિ થાય ત્યારે એને પહેલો સમ્યગ્દર્શન ધર્મ થાય છે. ...ભાઈ! બહુ વાતું પણ લાંબી આમાં. હજી તો આ લીલોતરી ન ખાવી અને આ ન ખાવું. થઈ ગયો ધર્મ, જાવ. સવારે સામાયિક કરી અને આઠ દિ'એ પડિકમણું કર્યું. આઠ દિ' શું આ પખવાડિયે, કાં બાર મહિને એક. પર્યુષણનું સંવત્સરી પડિકમણું કરીએ બાર મહિને. ધૂળમાંય નથી સાંભળને. ધર્મ કેવો એમાં?

મુમુક્ષુ :- ભજયા ખાવા ભાદરવામાં ...

ઉત્તર :- હા. ભજયા ભાદરવામાં.. ઓલા પરબિયા કરે પરબમાં. સંવત્સરિયા કરે વર્ષમાં. ક્યાં કાંઈ ખબર છે.

કહે છે, ભગવાને બે નયે કથન કર્યું છે. એટલે? અહીં બીજી વાત છે. સત્તાનો ગુણ... એ કહેશે જુઓ! 'પરંતુ તે બન્ને નયોને આધીન હોય છે.' એક વસ્તુના ગુણ-ગુણીના ભેદનું અને અભેદનું કથન બે નયને આધીન છે. જરી ઝીણી વાત છે હોં આ. દેવાનુપ્રિયા! ઓલી પર્યાયની વાત એ પર્યાયનો અર્થ અહીં ભેદ છે. 'માટે તેઓ પર્યાયાર્થિક કથનથી...' કોણ તેઓ એટલે? તેઓ એટલે કોણ? ઝટ દઈને બોલો છો આમ સામે તો બોલો. તેઓ એટલે જે દ્રવ્ય છે તે અસ્તિત્વમાં રહેલું છે એવું જે કહ્યું તેઓ. સમજાણું કાંઈ? આત્મા અને પરમાણુ જે અસ્તિત્વમાં રહેલા છે એમ એક ન્યાયે અનન્યમય કહ્યાં અને અસ્તિત્વમાં રહેલો એમ જે કહ્યું એમાં બે નય ચાલે છે.

'તેઓ પર્યાયાર્થિક કથનથી જે પોતાથી કથંચિત્ ભિન્ન પણ છે...' લ્યો! શું કીધું? એ સત્તા નામનો ગુણ એ સામાન્ય દ્રવ્યથી ગુણીની અપેક્ષાએ ગુણ ભિન્ન પણ છે. ભેદદષ્ટિથી. ભેદ દષ્ટિ નામ પર્યાયદષ્ટિથી. પર્યાયદષ્ટિ નામ અવસ્થાદષ્ટિથી.

મુમુક્ષુ :- ન સમજાણું.

ઉત્તર :- ફરીને કહીએ છીએ હજી.

'ત્યાં પર્યાયાર્થિક કથન...' એટલે અહીં પર્યાયનું કથન લીધું છે. વસ્તુ એકરૂપ સત્તામાં હોવા છતાં એના ભેદના જ્ઞાનના કથનથી જરી જોઈએ અને કહીએ તો પોતાથી કથંચિત્ ભિન્ન પણ છે. દ્રવ્ય છે એ અનંત ગુણનો એક પિંડ છે. અને ગુણ છે તે એક છે. એક

છે. એવા ગુણી અને ગુણના ભેદપણાની દૃષ્ટિથી જોઈએ તો કથંચિત્ દ્રવ્યથી અસ્તિત્વગુણ જુદો છે. ગુણી અને ગુણ એકરૂપે દ્રવ્યાર્થિકનયે જેમ છે એમ પર્યાયાર્થિકનયે ગુણી અને ગુણ એક નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! ગુણ છે એ એક છે અને દ્રવ્ય છે તે અનંત ગુણ(રૂપ) છે. એ અનંત ગુણ એક ગુણરૂપ થઈ જાય... સમજાણું? એ તો બને નહિ કોઈ દિ'. એવા ભેદના લક્ષે અસ્તિત્વ નામનો ગુણ અને આત્મા એટલે દ્રવ્ય કોઈપણ પરમાણુ આદિ, દ્રવ્ય ગુણીની અપેક્ષાએ ગુણનું એકનું લક્ષ ભિન્ન પાડીએ તો ગુણીની અપેક્ષાએ ગુણ કથંચિત્ ભેદ પણ છે. પર્યાયદૃષ્ટિથી, ભેદદૃષ્ટિથી, વિશેષ આશયથી. બહુ ઝીણું આમાં. ફાવાભાઈ! ધ્યાન રાખે તો પકડાય એવું છે કે નહિ? પકડાય એવું છે આમાં. મોહનભાઈ!

પર્યાયાર્થિક કથનથી એટલે એને ગુણ-ગુણીનો ભેદથી જોઈએ, ભેદથી જોઈએ તો પોતાથી કથંચિત્ એટલે દ્રવ્યથી તે સત્તા નામનું અસ્તિત્વ ભેદદૃષ્ટિએ ભિન્ન પણ છે. કોઈ પ્રકારે ભિન્ન છે એટલે ભેદદૃષ્ટિએ, હોં! સર્વથા ભેદ નથી. સાકરમાં ગળપણ છે એ સાકર ગળપણરૂપ જ સર્વથા છે?

મુમુક્ષુ :- તો તો બીજા ગુણ જ ન હોય.

ઉત્તર :- તો બીજા ગુણ જ ન હોય. એમ દ્રવ્ય એકલા અસ્તિત્વગુણરૂપ છે? તો તો બીજા અનંત ગુણનો નાશ થઈ જાય છે. એ અપેક્ષાએ એક ગુણપણે આખો ગુણી નથી એવા ભેદથી જોઈએ તો સત્ ગુણ અને સત્ દ્રવ્ય બે ભિન્નપણે પર્યાયથી જાણવામાં, કહેવામાં આવે છે. એમાં ઘરે વાંચો છો કે નહિ? રતિભાઈ! આ કાંઈ સમજાય એવું નથી હોં! ન સમજાય. એક તો વાંચવા નવરા પણ થતા ન હોય. એમાં વળી આ વાંચે તો શું હશે આમાં? હશે કાંઈક. અભ્યાસ ન મળે, અભ્યાસ ન મળે આ જાતનો. પરમ સત્ય વસ્તુનું સ્વરૂપ શું છે? પરમ પરમાત્મા એવો આત્મા કે પરમ સ્વરૂપ ઈશ્વર શક્તિવાન એવા પરમાણુઓ એનું સ્વરૂપ શું છે? કઈ રીતે વ્યવહારે અને નિશ્ચયે ભેદથી અને અભેદથી, એમ જાણ્યા વિના જ એક ગુણમય જ આખું દ્રવ્ય થઈ જશે તો તો. અભેદથી એકાંત અભેદ લ્યો તો એકગુણમય આખું દ્રવ્ય થઈ જાય. એમ છે નહિ.

‘એવા અસ્તિત્વમાં વ્યવસ્થિત (નિશ્ચિત રહેલાં) છે...’ શું કહે છે? કથંચિત્ સત્ ગુણમાં દ્રવ્ય ભેદદૃષ્ટિએ ભિન્ન પણ છે એવા અસ્તિત્વ ગુણમાં દ્રવ્ય રહેલું છે. એમ વ્યવહારનયે-પર્યાયનયે ગુણમાં ગુણી રહેલ છે એમ ભેદથી કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! જૈન વીતરાગ... આ બધી સમજણ ન મળે ને એથી બધા વાંધા ઉઠ્યા. ઓલો કહે કે આમ થાય, ઓલો કહે આમ થાય. પણ વસ્તુ ધર્મ કરનાર કેવડો છે? ધર્મની અવસ્થા ક્યાં થતી હશે? કોને લઈને થતી હશે?

બે નયનું કથન સવા શેર લોહી ચડે એવું છે. એમ કે જુઓ, ઓલો એક નય તમે સ્થાપો છો ને નિશ્ચય, ભગવાન કહે છે કે નિશ્ચયને આશ્રયે ધર્મ થાય. ‘મૂદત્થમસ્સિદો

ખલુ સમાદિઢ્ઠી હવદિ જીવો' ભગવાનની વાણી કહે છે કે એક દ્રવ્યસ્વરૂપ ભૂતાર્થ આનંદકંદ એનો આશ્રય લે તો ધર્મ થાય. પર્યાયનયનો આશ્રય નહિ. અહીં તો પર્યાય સત્ અને સત્તાવાન કથંચિત ભેદ છે એટલું જ્ઞાન કરાવે છે. પણ પર્યાય જેને પ્રગટ કરવી છે એને તો દ્રવ્યનો આશ્રય લીધા વિના ધર્મની પર્યાય પ્રગટ થાય નહિ. એને બે નયને આશ્રયે ન થાય. એય..! દેવાનુપ્રિયા!

મુમુક્ષુ :- કથન બે નયને આશ્રયે છે.

ઉત્તર :- કથન જ્ઞાણવાની વાત છે એ તો.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પોતે દ્રવ્યથી. દ્રવ્યથી સત્તાગુણ કથંચિત્ ભેદ છે.

'અને દ્રવ્યાર્થિક કથનથી...' અને અભેદ દૃષ્ટિથી 'સ્વયમેવ સત્...' એ પોતે સત્ છે. વળી સત્માં રહેલું એ તો ભેદ છે. દ્રવ્યાર્થિકનયથી જોઈએ તો દરેક આત્મા, દરેક પરમાણુ પોતાથી '(વિદ્યમાન, હયાત) હોવાને લીધે અસ્તિત્વથી અનન્યમય છે.' અસ્તિત્વથી એકમેક છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? ઓલામાં કથંચિત્ ભિન્ન પણ છે. એમ કહ્યું. ભિન્ન પણ છે અને આમાં અસ્તિત્વથી અનન્યમય છે. આખી વસ્તુ—આત્મા, પરમાણુ જે છે એ અનન્યમય એના અસ્તિત્વ ગુણથી એકરૂપ છે, એકરૂપ ઘડાયેલી છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

હવે જરી કાયપણું બતાવે છે. સામાન્ય-વિશેષ અસ્તિત્વ, એનો વિશેષ અને સામાન્યપણાનો ભેદ પાડીને અભેદથી કથન કહ્યું. ભગવાને છ દ્રવ્ય જોયેલા એની વાતનું જ્ઞાન કરાવે છે.

મુમુક્ષુ :- આમાં ચાંચ બૂડે નહિ તો શું કરીએ?

ઉત્તર :- ચાંચ ન બૂડે એમ હોય? શું કરવા નથી બૂડતી? લોકમાં કેમ ડાહ્યો થાય છે બધામાં? જ્યાં-ત્યાં ડાહ્યો કેમ થાય છે? ફલાણું ને ઢીંકણું ને. એમ અહીં રુચિ હોય અને સમજાય નહિ એમ બની શકે નહિ. રુચિ નથી અહીંની.

મુમુક્ષુ :- યાદ જ ન રહે.

ઉત્તર :- યાદ ન રહે એમ હોય? એટલું યાદ ન રહે કે આ વસ્તુ શું છે અને આ શું છે? અસ્તિત્વ શું, આત્મા શું. એટલું યાદ ન રહે? કહો, સમજાણું? કહ્યું હતું ને કાલે ઓલામાં? અમે વાત કરીએ છીએ, હમણાં કહ્યું અને તું યાદ નથી રાખતો? લાયક નથી, જા.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ના પાડે છે. ઠોઠ ઠોઠિયા.

મુમુક્ષુ :- .. એ ઠોઠને સમજાવવા માટે.

ઉત્તર :- ના ના, એ તો વિશેષપણાની વાત હોય એ અપેક્ષાએ. પણ આ તો અધ્યાત્મનો પ્રવાહ ચાલતો હોય ત્યાં... એ શું કીધું હમણાં? .. ભૂલી ગયા. એલા..! ગાળ દે તો યાદ

તને રહે છે. મીઠાલાલજી! ગાળ દે છે કે નહિ? તો યાદ કેટલું રહે છે? બહુ રહે છે. જીંદગીભર ૨૫-૫૦ વર્ષ યાદ રહે છે. આ ગુણની વાત યાદ તને રહે? ગાળની વાત યાદ રહે અને ગુણની વાત યાદ ન રહે તો રુચિ નથી એની. શેઠી! ... સમજાણું કાંઈ? તારું લક્ષ અહીં છે કે નહિ? ક્યાં છે તારું લક્ષ? અને તું શું સાંભળે છો? શું સાંભળવા બેઠો છો?

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— હં.

એમ દરેક આત્મા અને પરમાણુ એનું અસ્તિપણું સિદ્ધ કર્યું. 'છે' એમ સિદ્ધ કર્યું. દરેક વસ્તુ છે. એ 'છે' માં બે પ્રકાર સિદ્ધ કર્યા. પર્યાયાર્થિકથી કથંચિત્ છેપણું ભિન્ન છે અસ્તિત્વ અને દ્રવ્યાર્થિકથી અભિન્ન છે. એનું અસ્તિ સિદ્ધ કર્યું.

હવે અસ્તિકાય. હવે કાયપણું સિદ્ધ કરે છે. દરેક પદાર્થને કાયા હોય છે. કાય એટલે? ઘણા અંશનો સમૂહ તેને કાય કહે છે. જેમ આ શરીર કાય કહેવાય કે નહિ? કેમકે આ ઘણા પરમાણુનો સમૂહ છે એટલે આને કાય કહેવાય છે. એમ આત્માને અસ્તિકાય કહેવાય છે. આત્મા અસ્તિ છે એ તો અહીં સિદ્ધ કર્યું. હવે એના પ્રદેશો અસંખ્ય ક્ષેત્રથી છે માટે તેને કાય કહેવામાં આવે છે. આ ઉપરટપકે નથી પકડાય એવું. રતિભાઈ! ચાંચ પણ બૂડે નહિ. ૬૨-૬૨, ૬૩ થયા. કેટલા થયા?

મુમુક્ષુ :— ૬૫.

ઉત્તર :— ૬૫ લ્યો! ધ્યાન આપે ત્યારે ને પણ. ત્યાં ઓલામાં હજી ઘૂંચવણ.. ઘૂંચવણ.. કહો, સમજાણું. અસ્તિ સિદ્ધ કરી, હવે કાય સિદ્ધ કરે છે.

કાયનો અર્થ એક પદાર્થ કેટલો અંશવાળો છે. અંશ નામ પ્રદેશ. એ કાલે કહ્યું હતું. એક પોઈન્ટ છે ને પોઈન્ટ—આ પરમાણુ. ટૂંકડો છેદો છેદો છેદો. જેટલા ક્ષેત્રમાં રોકાય એટલા અંશને પ્રદેશ કહે છે. તો આત્મા, એવા પરમાણુ અસંખ્ય (પ્રદેશ) રોકે, એવા અસંખ્ય પ્રદેશવાળો પહોળો છે. એ અસંખ્ય પ્રદેશ તેને કાય કહે છે. કાય નામ સમૂહ. અસ્તિપણું એક. એમાં પ્રદેશપણું અસંખ્ય, એમાં ગુણપણું અનંત. સમજાણું કાંઈ?

આત્મા. એમ અહીં તો દરેકની વાત છે હોં! એક કાળાણુમાં કાય નથી. કાળાણુ અસ્તિ છે. અસંખ્ય કાળાણુ અસ્તિ છે. એને કાય નથી. બે ભેગા થતાં નથી. બાકી આ પાંચ જે દ્રવ્ય છે પરમાણુ આદિ ઉપચારથી ભેગા થાય છે. ઉપચારથી એને કાય કહેવામાં આવે છે. અને આત્મા તો પોતે અસંખ્ય પ્રદેશી છે. જુઓ! માથાથી તે આખા શરીરમાં વ્યાપક ભિન્ન છે ને? તો આ અંશ છે એ અહીં નથી, આ છે તે અહીં નથી ને. એ અંશે અંશ જુદા જુદા છે. છતાં પિંડ આખું છે. કટકા થતાં નથી. જેમ સોનાની સાંકળી હોય. સાંકળી કહે છેને તમારે? એ સાંકળીના જે મકોડા હોય મકોડા ઝીણા ઝીણા. શું કહે છે? મકોડા કહે છેને? કડી. એ કડી તો અંદર ભરાવેલી છે. અહીં કડી કડી ભિન્ન ભિન્ન છે એક એક

અંશ. પણ આમ સંબંધ છે એકને બીજા સાથે સંબંધ (છે). એવો એક પરમાણુ જેટલી જગ્યામાં રહે તેને પ્રદેશ (કહે છે). બીજો પ્રદેશ, ત્રીજો (પ્રદેશ) એમ અસંખ્ય પ્રદેશ સંબંધવાળા અનાદિઅનંત એમ ને એમ છે એ અસંખ્ય પ્રદેશના સમૂહને કાય કહેવામાં (આવે છે). અસ્તિકાય. સામાન્યવિશેષપણે છે અને જીવને અસંખ્ય પ્રદેશપણે કાય છે. બીજાને હજી કહેશે આકાશ ને એ બધું. સમજાણું કાંઈ? આહા..! ઘરની વાત અને ઘરેણાની વાત જોવે તો બધી તપાસ કરે, લ્યો. કેટલા દાગીના ચડાવા આવ્યા. છોડીને ચડાવા આવે ને દાગીના? કેટલા આવ્યા? કહે, પાંચ હજારના. કેટલી સાંકળી, કેટલા કડા, કેટલા કપડા? બધું જોવે. ધૂળધાણી અને વા પાણી.

મુમુક્ષુ :- ઘાટ કઈ જાતનો....

ઉત્તર :- હા, ઘાટ કઈ જાતનો? ક્યા ગામમાં કરાવેલો? એ બધું જોવે ઈ. મુંબઈની કળા ઊંચી છે હાં! ફલાણો આકાર આવ્યો. ધૂળમાં રાખ છે સાંભળને હવે. એ તો પરમાણુ છે અને એ પરમાણુ ચીજ વિશેષ ને સામાન્ય એની સત્તામાં રહેલા. એમાં તારે ઘરે ક્યાં આવ્યા હતા અને તને ક્યાં આવ્યા હતા? સમજાણું કાંઈ? ખુશી થઈ જાય કે નહિ એમાં? છોડીનું સગપણ કર્યું હોય અને ઓલો સારો આસામી હોય ને પચાસ હજારનો દાગીનો કરીને લાવે તોપણ પાંચ લાખની મૂડીવાળો અને પચાસ હજારના છે. તો કહે ઓહોહો..! બાપુ! પહોંચતા માણસ છે. એમ કહે કે નહિ? ગુલાબચંદભાઈ! એ પહોંચતા માણસ અને એક ને એક દીકરો એટલે આવું કરે ને. એમ કરીને (વાતું કરે). શું છે પણ પહોંચતો? પહોંચતો તું તારામાં છો સાંભળને હવે. બહારની ચીજ ત્યાં નજીક આવી ત્યાં તને ક્યાંથી આવી ગઈ? જોવા માટે બધા ઘરના દસેય જણા ભેગા થાય. દસેય જણા ભેગા થાય. એકે એક. બે વર્ષનું છોકરું હોય તો (ઈ પણ બેસે). મીઠાશ છેને મમતાની. સગાવડાલાને બોલાવે. આવો હાલો જુઓ, આ આપણે છોડીનું આવ્યું છે. શું કહેવાય એ? સમૂરતું? સમૂરતું આવ્યું છે. એમ કહીને વેવાઈ સારો ગોત્યો છે. જુઓને કેવો વેવાઈ છે? પચાસ હજારનું તો લઈને આવ્યો છે. હજી તો લગન વખતે શું કરશે? એ તને આપે છે એ ઘરે લઈ જવા માટે છે. એ જાણે છે કે આમાં અહીં એને કાંઈ રહેવાનું નથી. એટલો એને વિશ્વાસ, એને સ્વાર્થનું ભાન છે કે આને આપીએ પણ ઘરે આવવાનું છે.

એમ મારા ઘરમાં શું છે અહીં? અને એના ઘરમાં શું? બીજા આત્માના ઘરમાં અને મારામાં શું? મારામાં મારાપણું અને એનું એનામાં. મારે ને એને કાંઈ લેવા દેવા નહિ. કાંઈ લેવા દેવા નહિ હોય? અમૃતલાલભાઈ! આવા પોપટભાઈ જેવા સારા છોકરા સાથે પણ કાંઈ નહિ? કેમ જેચંદભાઈ! સૌના સૌના ભાવ સૌની પાસે અને સૌએ તત્ત્વ જુદે જુદા છે.

હવે કહે છે કે એમનું કાયપણું બતાવે છે. કોનું? આ પાંચ કીધા એનું. જીવ, પુદ્ગલ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ અને આકાશ. પાંચ પહેલા નામ આવ્યા હતા ને. એનું હવે કાયપણું

બતાવે છે. કાય એટલે પ્રદેશનો સમૂહ. અંશ જે તેના પડે છે એને પ્રદેશ (કહે છે). એનો સમૂહ કેટલા છે એને બતાવે છે. એ જરી ઝીણું છે પણ ધ્યાન આપે તો પકડાય એવું છે. કાંઈ ન સમજાય એવી કોઈ વાત જગતમાં હોય નહિ. કેવળજ્ઞાનનો કંદ આત્મા એ ન સમજે એવી કોઈ વાત હોઈ શકે નહિ.

‘તેમને કાયપણું પણ છે...’ પણ કેમ લીધું? કે અસ્તિત્વ તો છે. અસ્તિ ઉપરાંત એનામાં કાયપણું છે. કાળ નામના પદાર્થ છે અસંખ્ય એમાં અસ્તિપણું છે. આખા લોકમાં આકાશમાં એક એક કાળાણુ છે. એ અનંત ગુણનો પિંડ છે. એ અસ્તિત્વ છે પણ એને કાયપણું નથી. કારણ કે જેમ મણિરત્નનો ઢગલો હોય, લાખનો ઢગલો. એ એક મણિ કાંઈ બીજા પણે થતું નથી. એમ આ અસંખ્ય પ્રદેશમાં એક એક કાળાણુ છે એ અસંખ્ય કાળાણુ મણિરત્નના ઢગલાની જેમ ભિન્ન ભિન્ન છે. એને કાયપણું નથી કાળને. કાળ એક વસ્તુ છે, હોં! વસ્તુની વાત છે ભાઈ! દિવસ, રાત્રિ, પહોરની વાત નથી આ. અસંખ્ય અણુઓ છે આકાશમાં. ભગવાને જોયેલા અનાદિઅનંત દ્રવ્ય છે. એમાં કાયપણું નથી. પણ આ પાંચને તો કાયપણું પણ છે. અસ્તિપણું પણ છે અને કાયપણું પણ છે. હોવાપણું પણ છે અને સમૂહપણું પણ છે. ‘કારણ કે તેઓ અણુમહાન છે.’ એક અણુમહાનના અર્થ મોટા લાંબા કરશે હવે. છેલ્લો શબ્દ છેને. ‘અણ્ણમહ્યા’ ત્યાં સુધી આવી ગયું. હવે ‘અણુમહંતા’ એક શબ્દ છે.

‘અહીં અણુઓ એટલે પ્રદેશો-’ અણુમહાન શબ્દ છેને મૂળ પાઠમાં? અણુ એટલે પ્રદેશોમાં મહાન. પાંચેય દ્રવ્યો પ્રદેશોમાં મહાન. અણુમહાન. એ મૂળ પાઠ શબ્દ છે. અણુ એટલે પ્રદેશમાં મહાન. પ્રદેશોમાં ઘણા.

મુમુક્ષુ :- એ પાંચ..

ઉત્તર :- એ પાંચેય.. કાળ સિવાય.

‘અહીં અણુઓ એટલે પ્રદેશો-મૂર્ત અને અમૂર્ત નિર્વિભાગ (નાનામાં નાના) અંશો;...’ સમજાણું કાંઈ? અહીં તો ભગવાન તીર્થકરદેવે કેવળજ્ઞાનીઓએ જે ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જોયા એમાં આ છ દ્રવ્ય જોયા. ભગવાનના કેવળજ્ઞાનમાં છ વસ્તુ જોવામાં આવી. તીર્થકરને જ્ઞાન થતાં (જણાણું). એમાં પાંચ દ્રવ્યની વાત ચાલે છે. કાળાણુ જે છે એ અણુપી ભિન્ન ભિન્ન તત્ત્વો જગતમાં છે આકાશમાં. એમ ભગવાનના કેવળજ્ઞાનમાં જણાણા. એ અસ્તિ છે. પણ એમાં સમૂહ પ્રદેશ નથી.

હવે આ આત્મા, આ દેહમાં રહેલો આત્મા અને આ પરમાણુ માટી—આ રજકણો જે આ શરીરના માટી, એ કેવા છે? કે છે ખરા, પણ ઘણા સમૂહવાળા છે આ પરમાણુઓ. અને આત્મા જે છે દેહમાં ભિન્ન, આનાથી ભિન્ન, આ તો માટી છે. એ આત્મા જે છે એ અસ્તિ છે. પણ અસ્તિ ઉપરાંત એમાં અસંખ્ય પ્રદેશ છે. ભગવાન જાણે અસંખ્ય પ્રદેશ

શું હશે? સમજાણું કાંઈ?

એટલો પહોળો છે આત્મા. અહીંથી માંડીને અહીં સુધી અરૂપી એના અસંખ્ય ભાગ છે. એક પરમાણુ જેટલી જગ્યા રોકે તેને પ્રદેશ કહીએ. જેમ સોનાની સાંકળ કીધી ને? સોનાની સાંકળી. એ સોનું ભરેલું છે બધી સાંકળીમાં. એના મકોડા છે તે એક એક કડી છે. એમ આત્મા, આખાને આત્મા કહીએ અને એક એક અંશને પ્રદેશ કહીએ. અને દરેક પ્રદેશમાં ભરેલો અનંતા આનંદાદિ ગુણ ભરેલો છે એને સોનું કહીએ. સમજાણું કાંઈ? જગતના પદાર્થ જોઈ જોઈને મરી ગયો પણ તું કોણ એની એને ખબર નથી. ઘરના આંગણાની ખબર ન મળે અને પરના ઘર માપવા ગયો. શેઠી!

વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા ભગવાને જે છ (પદાર્થ) જોયાં એમાં, કહે છે એક કાળ સિવાયના પાંચ પદાર્થ છે તો ખરા પણ એમાં ઘણાં પ્રદેશવાળા એ પદાર્થ છે. એમાં એનું અસ્તિત્વ રહેલું છે. સમજાણું કાંઈ? ‘એ પ્રદેશ-મૂર્ત અને અમૂર્ત નિર્વિભાગ...’ આ પરમાણુ છે એ મૂર્ત છે. આ માટી છેને આ? આ દેખાય છેને આ તો રંગ મૂર્ત છે. આ રંગ, ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળા પરમાણુ છે આ. અને આત્મા ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ અને આકાશ એ અમૂર્ત છે, અરૂપી છે. સમજાણું કાંઈ? એ મૂર્ત-અમૂર્ત નિર્વિભાગ અંશો ... અમૂર્તમાં નિર્વિભાગ—ભાગ ન પડે એવા અંશો છે અને મૂર્તમાં ભાગ ન પડે એવા અંશો છે. જુઓ. આ આંગળી છે એ એક વસ્તુ નથી. ઘણાં રજકણો ભેગા થઈને આ થયું છે. પરમાણુ. જેને ભગવાન પરમાણુ કહે છે. ઝીણો રજકણ. એ અસંખ્ય ભેગા થઈને આંગળી થઈ છે. આ કાંઈ આત્મા નથી, આ તો માટી છે, પુદ્ગલ છે, અજીવ છે, ધૂળ છે. એક ધૂળનો ઝીણામાં ઝીણો અંશ એને અહીંયા પ્રદેશ કહે છે. અને આનો સમૂહ છે તેને કાય કહે છે. ઓહોહો..! વીતરાગના કહેલાં દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયના જ્ઞાન ગયા ને, (ત્યાં) ધર્મમાં વાંધા ઉઠ્યા. ધર્મ કેમ થાય અને ક્યાંથી થાય એની ખબરું ન મળે.

અહીં વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ પરમાત્મા સીમંધર ભગવાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બિરાજે છે અત્યારે તીર્થંકરપણે અરિહંતપણે. એમની પાસે આ કુંદકુંદાચાર્ય ગયા હતા. સંવત્ ૪૯. પહેલો સૈકો. ત્યાં જઈ સાંભળીને આવીને આ શાસ્ત્ર રચાણા છે. ભગવાન આમ ફરમાવે છે. ...ભાઈ! એની દરકાર... જેને આત્માની પડી હોય કે મારું ક્યાં થાય? શું થાય? હું કોણ છું અને ક્યાં છું? કેવો છું અને કેટલો છું? તો કહે છે કે તું એક છો. ‘છો’ ઉપરાંત તારામાં અસંખ્ય પ્રદેશ છે. રતિભાઈ! કોણ જાણે અસંખ્ય પ્રદેશ શું હશે? આ ખબર નથી પડતી? કીધું નહિ?

સોનાની સાંકળી હોય પાંચસો મકોડાની. એ મકોડા આમ અડેલા હોય છે આમ આમ. આમાં એમ નથી. એ અસંખ્ય પ્રદેશ છે તે આમ આમ છે. સંબંધવાળા. એ અસંખ્ય પ્રદેશ એક પ્રદેશમાં અનંત ગુણ છે. એવા અસંખ્ય પ્રદેશમાં અનંતા ગુણો આત્મામાં છે. એ અસંખ્ય પ્રદેશો અસ્તિત્વ એક છે. એવા એવા ગુણો એમાં અનંત છે અને પ્રદેશ અસંખ્ય છે. સમજાણું?

‘મૂર્ત અને અમૂર્ત નિર્વિભાગ (નાનામાં નાના) અંશો; તેમના વડે (-બહુ પ્રદેશો વડે) મહાન હોય તે અણુમહાન;...’ એટલી વ્યાખ્યા કરી. અણુ નામ પ્રદેશથી મોટા તેને અણુમહાન કહે છે. પછી મૂર્ત હો કે અમૂર્ત હો. નાનામાં નાના અંશો જેના ઝાઝા હોય મૂર્તના કે અમૂર્તના એને અહીંયાં અણુમહાન કહેવામાં આવે છે.

‘એટલે કે પ્રદેશપ્રચયાત્મક...’ ભાષા ધરમાં મળે નહિ. બે ભાઈઓ બેસે તોપણ મળે નહિ. શાંતિભાઈ બેસતા હતા તો આમ આવતી હશે પ્રદેશપ્રચયાત્મક? ત્યાં તો (હોળી) સળગે. લાવ કેટલા પૈસા થયા ઓણ? આપણે બે લાખ હતા, ઓણ પચાસ હજાર પેદા કર્યા. ખર્ચ કેટલો ગયો પંદર હજારનો, પાંત્રીસ હજાર વધ્યા. નાખ વધારામાં. આંકડા ગણવાની વાત બે ભાઈઓ ભેગા થઈને વિચાર કરે. એય..! દેવાનુપ્રિયા! પણ હું આ કોણ છું? ભગવાન શું કહે છે આ? ક્યાં છું? કેટલામાં છું? ક્યાં શું આ ધરમાં છું. ધરમાં તું નહિ એમ કહે છે. તારા ધરમાં ધર નહિ આ અને એ ધરમાં તું નહિ. આહાહા..! તારા ધરમાં તો અસંખ્ય પ્રદેશનો સમૂહ, એમાં અનંત ગુણ એમાં તું છો. બહારમાં નથી અને બહાર તારામાં નથી. એ ચીજ આ ધૂળ, આ શરીર, વાણી, મન અને ધૂળ પૈસા, એ પાંચ-પચાસ લાખના આંકડા ગણ્યા હોય એ તારામાં નથી. આહાહા..! કહો, જેચંદભાઈ! શું કરવું હવે? ઝાઝા જેની પાસે એને સુખી માનવા? થોડા હોય એને દુઃખી માનવા? શું કરવું આમાં?

મુમુક્ષુ :- ભગવાનને ખબર.

ઉત્તર :- લ્યો ભગવાનને ખબર. એમ કહે પાંચ ભાઈઓ હોય. હવે એક ભાઈ પાસે પચાસ લાખ અને જુદા કર્યા હોય તો બબ્બે લાખ વહેંચ્યા હોય. હવે એમાં એક પાસે પચાસ લાખ અને એક પાસે બે લાખ અને એક પાસે દસ લાખ. હવે એમાં સુખી-દુઃખી કોને કહેવા? કે ભગવાન જાણે. એમ કહે છે. એય..! મોહનભાઈ! એમ કે અહીં તો પ્રત્યક્ષ એમને લાગે કે મોહનભાઈ છે અને ત્રણ છોકરા છે અને હું એક છું અને બે છીએ. ભેગા હતા ત્યારે સખ હતું અને આ જરી સખ વયું ગયું એમ લાગે છે. એમ કહે છે ઈ. એમ કહે છે. ધૂળમાંય નથી એમ કહે છે. જેચંદભાઈ! એ પચાસ લાખના કુકા ભેગા કર્યા હોય એ સુખી નથી. એ કુકા કીધું ને અહીં તો. એ તો એના અસ્તિત્વમાં છે. પૈસા પૈસાના અસ્તિત્વમાં છે. એ કાંઈ આત્મામાં આવી ગયા છે? અને આત્મા (પોતાનું) અસ્તિત્વ છોડીને આત્મા પરમાં ગયો છે? કોને કહેવા હવે આના વાળા? પૈસાવાળા, છોકરાવાળા, બાયડીવાળા, મકાનવાળા. વાળા બહુ વળચ્યા. વાળા સળચ્યા બહુ પણ એને. સાંભળ તો ખરો. તું તો એકલો છો. એ તારામાં છે નહિ અને એનામાં તું નથી. ઓહો..! ધીરુભાઈ! બરાબર વાત છે? પણ આ મોટા મોટા સંચાવાળા હોય, પાંચ પાંચ લાખ પેદા કરતા હોય લ્યો. શું કરવું?

મુમુક્ષુ :- બધા પરવાળા છે.

ઉત્તર :- પરવાળા છે. ગોવાની વાત કો'ક કરતું હતું સવારમાં. ઓલા કો'કનું રાજનું કાંઈક. કોંગ્રેસવાળા ફાવ્યા નહિ, એમ કાંઈક કીધું. કોંગ્રેસવાળા ને શું? કહેવાય? ન ફાવ્યા અને ત્યાં ઓલી છે ને આપણા પ્રેમચંદભાઈના મામાના દીકરા ત્યાં છે ને. શાંતિલાલ! એક મહિને પાંચ લાખ પેદા કરે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- માને છે પાંચ લાખ. ધૂળમાંય સખ નથી. હોળી સળગે છે આખો દિ'. ગોવામાં છે ને આપણે આ પ્રેમચંદભાઈ નહિ? રાણપુરવાળા પ્રેમચંદ મગન શેઠ. એના મામાના દીકરા મહિને પાંચ લાખ, સાંઈઠ લાખ બાર મહિને. અત્યારે છે. સખનો આંકડો નથી. હોળી સળગે આખો દિ'. છોકરા કહે, મોટર આમ લાવો. આ ચક્કર આ લાવો. ચક્કર ફેરવો. ચક્કર ફેર છે તારા, સાંભળને હવે. આત્મા શું છે એની ખબરું વિના, બહારની હોળીયુંએ સુખી માનવા અને બહારના ઓછા આંકડાએ દુઃખી માનવા, એ તારી કલ્પના છે. મૂંઢ જીવની એ કલ્પના છે. જ્યેંદભાઈ! ભગવાન નથી જાણતા. પોતે જાણે છે એમ કહે છે. પોતે જાણે એવું ભગવાન ત્યાં જાણે છે. એય..! મોહનભાઈ! શું હશે આ? એય..! મોહનભાઈ! એ કહે છે, ભગવાન જાણે. લ્યો!

મુમુક્ષુ :- પોતામાં થઈ રહ્યું હોય એની પોતાને ખબર ન હોય?

ઉત્તર :- ખબર તો આમ પડે. બે ભાઈઓ એકસાથે રહેનારા. અને જ્યાં જુદા થયા ત્યાં આંકડા ગણવા માંડ્યા. આ આંકડો મારી પાસે. હવે અહીં વધવા માંડે, અહીં વધે નહિ. ઘટે ભલે નહિ પણ વધે નહિ. આવી કલ્પનાની ભ્રમણા છે. એ ભ્રમણામાં ભૂલ્યો. ભગવાન ભ્રમણાએ ભૂલ્યો અને ચાર ગતિમાં રખડે છે. છોડ ભ્રમણા, કહે છે. તું એકલો છે. કોઈ સાથે કાંઈ સંબંધ છે નહિ. આહાહા..!

'પ્રદેશપ્રચયાત્મક..' છે. એની વ્યાખ્યા જરી ઝીણી છે. દરેક પ્રદેશ ઘણાં છે. સમૂહવાળા. પ્રદેશપ્રચય એટલે અસંખ્ય પ્રદેશ છે. આકાશમાં અનંત છે. દરેકનું અસ્તિત્વ પોતાના પ્રદેશમાં ભિન્ન ભિન્ન છે, દરેકનું. અને પ્રદેશવાળા છે માટે તેને કાય કહેવામાં આવે છે. આમ જો દરેકને ભિન્ન તરીકે ઓળખે તો એના પોતાના આત્માની સ્વતંત્રતાનું એને ભાન થાય અને સ્વતંત્રતાનું ભાન થતાં દ્રવ્ય ત્રિકાળ સ્વતંત્ર એનો આશ્રય કરવાની દૃષ્ટિ થાય.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

કારતક વદ ૦)), રવિવાર, તા. ૧૫-૧૨-૧૯૬૩
ગાથા-૪-૫, પ્રવચન-૧૦

આ પંચાસ્તિકાયની ચોથી ગાથા ચાલે છે. જરી ઝીણો અધિકાર છે. કાયત્વનું સ્વરૂપ છેને એટલે લુખ્ખું લાગે એવું છે જરી. પણ વાસ્તવિક વીતરાગભાવથી કહેલું છે અને વીતરાગભાવ સમજાવવા માટે આ વાત છે. પંચાસ્તિકાયને જણાવે છે. હેતુ તો વીતરાગભાવ જણાવવો છે. જગતના જેવા દ્રવ્યો અને એનો અસ્તિકાય અને કાયભાવ. અસ્તિ એટલે છે અને કાય એટલે પ્રદેશનો સમૂહ, એવું યથાર્થપણું જ્ઞાનમાં આવે તો એને આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશમાં અનંત ગુણો રહ્યા (છે) એ પણ કાયપણું છે અને અસ્તિ છે. એમ પોતાના આત્મામાં દષ્ટિ જતાં શુદ્ધતાની પ્રતીત અને ભાન થાય એ જ્ઞાનમાં પંચાસ્તિકાય આદિ જે છે એનું પણ એમાં જ્ઞાન આવી જાય છે. એટલે અહીંયાં જરી કાયપણું સિદ્ધ કરવા એક શબ્દો પડ્યો એની આ મોટી વ્યાખ્યા છે. અણુમહાન. અણુમહાન એક શબ્દ છે. એની આ બધી ટીકા લાંબી ચાલે છે. જુઓ પહેલેથી. બારમું પાનું છેને?

‘તેમને...’ એટલે ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, પુદ્ગલ અને જીવ એ પાંચ લીધા છે. પાંચને ‘કાયપણું પણ છે.’ પહેલી લીટી છે, શેઠ! કાયપણું. કાયપણું પણ છે. એટલે શું? કે પાંચ પદાર્થ અસ્તિરૂપે, સત્રૂપે છે. એ ઉપરાંત એમાં કાયપણું પણ છે. કાયપણું છે લ્યો! વજુભાઈ! ઈ શું હશે? જીવને કાયા છે, પુદ્ગલને કાયા છે, ધર્માસ્તિને કાય છે. અધર્માસ્તિને, આકાશને કાય છે. એ કાય એટલે શું? કે ઘણા પ્રદેશનો સમૂહ તેને કાય કહે છે. સમજાણું કાંઈ? એમાં આને કાય લેશે. એમાં કહીને એમ કહેશે કે આ શરીરના રજકણો છે એમાંનો એક રજકણ છે એ તો વ્યક્તિ અપેક્ષાએ તો કાયપણું એમાં નથી. વ્યક્તિ અપેક્ષાએ એટલે? એક રજકણ છે એ વ્યક્તિ અપેક્ષાએ તો એક છે. એમાં શક્તિ ઘણા રજકણોનો પિંડરૂપે થવાની એનામાં શક્તિ છે. એથી પરમાણુને પણ શક્તિ અપેક્ષાએ કાયવાળા ઘણા રજકણોના સમૂહવાળો એકને પણ અનેક પ્રદેશવાળો શક્તિ અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે. એટલે?

જેટલા બે પરમાણુથી માંડીને અનંત પરમાણુઓ ભેગા થાય છે એ પરમાણુમાં એવી શક્તિ છે કે એ સંયોગપણાને પામે. બીજો એના કાયપણાને પમાડે એમ નથી. શું કીધું આમાં? શેઠી! આત્મા, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ એ ચાર તો સ્વતઃ કાય છે. સ્વતઃ નામ એના ઘણા પ્રદેશો સ્વતઃ પોતાથી અનાદિઅનંત છે. શેઠ! ઝીણી વાત છે આ. અને પરમાણુના વ્યક્તિ એકલા અપેક્ષાએ એમાં અનેક પ્રદેશપણાનું કાયપણું એમાં આવતું નથી. પણ એમાં શક્તિપણે સામર્થ્ય એક રજકણનું છે કે ઘણા કર્મપણે, શરીરપણે, વાણીપણે આ બધું જે દેખાય છે, એક રજકણમાં શક્તિ, અનંત રજકણને બેથી અનંતપણે સંયોગપણે પ્રદેશપણે

થવાની શક્તિ છે. એથી એ શક્તિને કારણે તેને અનેકપ્રદેશી કહેવામાં આવે છે. એનો અર્થ કે જેટલા પ્રદેશપણે ઘણા સમૂહપણે સ્કંધ દેખાય છે તે પરમાણુની શક્તિને કારણે અનેક પ્રદેશપણે તે દેખાય છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- સ્કંધને કાયપણુ નહિ, પરમાણુને કાયપણુ છે.

ઉત્તર :- પરમાણુને કાયપણું આ અપેક્ષાએ. ઘણા પ્રદેશના સંયોગરૂપે થવાની એનામાં શક્તિ છે માટે. એનો એવો સિદ્ધાંત થયો કે જેટલા પુદ્ગલો છે એને બેથી અનંત પરમાણુ જે દેખાય છે એ પરમાણુની શક્તિ સંયોગરૂપે થવાને કારણે દેખાય છે. બીજો કોઈ આત્મા કરે માટે આ દેખાય છે આનું કાયપણું એમ નથી.

કર્મમાં અનંતા રજકણોનું કાયપણું દેખાય છે એ એની શક્તિ પરમાણુને એને લઈને સંયોગે દેખાય છે. આત્માને લઈને નહિ. એમાં એ આવ્યું. શેઠી! આ કપડા-બપડાનું આ સંયોગપણું દેખાય છે એ ઘણા સંયોગપણે એ પરમાણુની શક્તિની અપેક્ષાએ આ થયેલ છે અનેક પ્રદેશપણું. બીજા જીવે એનું અનેક પ્રદેશીપણું સંયોગપણે કાયપણે કર્યું છે એમ નથી.

મુમુક્ષુ :- વણકરે નહિ?

ઉત્તર :- વણકરે નહિ. રતિભાઈ! સમજાણું કાંઈ? એમ આ લાડવો, દાળ, ભાત, શાક આદિના રજકણો સ્કંધપણે અનેક પ્રદેશપણે, કાયપણે, સમૂહપણે જે દેખાય છે એ પરમાણુની શક્તિ અનેક પ્રદેશપણામાં રહેવાની, થવાની છે. એને કારણે આ અનેક દેખાય છે. જીવને કારણે નહિ. ઓહોહો..! કહો, શેઠ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- મહાન. હા. એને કારણે મહાનપણું અનેક પ્રદેશી છે. બીજા જીવે ભેગા કર્યા માટે અનેક પ્રદેશીપણું એમાં કાયપણું આવ્યું છે એમ નથી. મોહનભાઈ! સમજાણું? શું સમજાણું? એમ કે શેઠિયાને કાંઈ પૂછાય?

એમ કહે છે, આ આત્મા સિવાય જેટલા શરીર, વાણી, કર્મ આ દળ બધું દેખાય છે, પૈસા, નોટ, સોનું, રૂપું, ચાંદી, પથરા આ બધું; એ બધા પરમાણુઓનું કાયપણું, સમૂહપણું દેખાય છે. એ પરમાણુને તે રીતે સંયોગપણે થવાની શક્તિની અપેક્ષાએ થાય છે. તેથી એક પરમાણુને પણ કાયપણું અનેક પ્રદેશમાં થવાની લાયકાતને કારણે એ એક પરમાણુને પણ કાયપણું કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? આ તો સર્વજ્ઞ વીતરાગનો માર્ગ છે. એણે જોયેલા તત્ત્વો, આ કહે છે, બધા પરમાણુઓનો સમૂહ અને આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશનો સમૂહ બેમાં ફેર છે. આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી છે એ તો સ્વતઃસિદ્ધ કાયપણું એનામાં અનાદિઅનંત છે. વલ્લભદાસભાઈ!

આત્મા પહોળો છે અસંખ્ય પ્રદેશી. એક પ્રદેશી નથી. અસંખ્ય પ્રદેશી છે. અસંખ્ય પ્રદેશી કોણ જાણે ક્યાં સાંભળ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? એ અસંખ્ય પ્રદેશ છે. એક પોઈન્ટ પરમાણુ

જેટલી જગ્યાને રોકે તેને પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે. એવા અસંખ્ય પરમાણુના ગજથી માપતા એક પરમાણુના ગજથી માપતા આત્મા અસંખ્ય પરમાણુના ગજ જેટલો પહોળો છે. આહાહા..! આ શું હશે? સમજાણું કાંઈ? આવી આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશની પહોળાઈ, એમાં અનંત ગુણ રહેલા છે એવી જેને આત્માની ખબર નથી. કોઈ બીજાઓ આત્મા કહે તો એ રીતે માની લે કે આવો આત્મા હશે, આવો હશે એને સર્વજ્ઞે કહેલા આત્માની ખબર ન હોય. એ આત્માની વાત કરે છે, ઓલા પણ આત્માની વાત કરે છે. અરે..! સાંભળને હવે. બીજામાં પણ આત્માની વાતું આવે છે હવે. જયંતિભાઈ! ના. આ રીતે આવે નહિ ત્યાં સુધી આત્માની વાત અન્યમાં કે બીજામાં આવતી નથી. સમજાણું કાંઈ? કેમકે એક આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી પહોળો છે. એવું સર્વજ્ઞ વીતરાગ સિવાય ક્યાંય હોઈ શકે નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ?

અહીં બધું લેશે જુઓ. ‘તેમને કાયપણું પણ છે...’ કોને? એક કાળ સિવાય પાંચ દ્રવ્યને. ધર્માસ્તિ.. પાંચ પહેલા નામ આવી ગયા છે. ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, જીવ અને પુદ્ગલ. એ પાંચ છે, છે એ ઉપરાંત કાયપણું છે. કોઈ દિ’ વાંચ્યું ન હોય, રતિભાઈ! પછી ઓલું સમયસાર સહેલું પડે અને આ જરી મોંઘુ પડે. સમયસારમાં શું ઓલી વાત આવે ને (કે) રાગ વિનાનું છે ને આ છે ને આ છે. પણ આ વસ્તુ સમજ્યા વિના એ વાસ્તવિક શું છે એ સમજાય નહિ. ઓઘે ઓઘે કહે કે આત્મા આવો છે. પણ આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી છે. પ્રદેશ પ્રદેશ દીઠ અનંત ગુણ છે. અને એ પ્રદેશનો સમૂહ તેને જીવાસ્તિકાય કહેવામાં આવે છે. જીવ છે અને એની કાય અસંખ્ય પ્રદેશ છે. એને આ શરીરકાય જીવને નથી. રતિભાઈ! આ શરીરકાય જીવને નથી. એ શરીરકાય પરમાણુને છે. અનેકપણે થવાની પરમાણુમાં શક્તિ (છે) માટે એમાં અનેકપણું પરમાણુનું કાયપણું છે. આત્માનું આ કાયપણું નથી. શરીરનું કાયપણું આત્માનું નથી. એ શરીરનું કાયપણું પરમાણુથી બનેલું છે. માટે પરમાણુને પણ અનેક શક્તિવાળો ગણીને કાયપણે ગણવામાં આવ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? વજુભાઈ! ઓલા કહે, સર્વવ્યાપક આત્મા છે અને એક આત્મા છે. થઈ રહ્યું, જાવ. બાપા! એમ નથી.

એક આત્મા પણ જેને ઓળખવો હોય એને અનંત ગુણનું ધામ અસંખ્ય પ્રદેશનું ક્ષેત્ર છે ઈ. એનું ક્ષેત્ર કેટલું પહોળું? અસંખ્ય પ્રદેશ છે. એવા અસંખ્ય પ્રદેશમાં એકરૂપને જીવને અસ્તિ છે. અને કાયપણું એટલે કે પ્રદેશના સમૂહપણું છે. જુઓ અહીં આવ્યું. ‘કારણ કે તેઓ અણુમહાન છે.’ કારણ કે એ પાંચ વસ્તુ અણુમહાન છે. ‘અહીં અણુઓ એટલે પ્રદેશો—’ હવે અણુમહાનના અર્થ કરે છે બેના. અણુ એટલે પ્રદેશો ‘મૂર્ત અને અમૂર્ત નિર્વિભાગ અંશો;...’ આહાહા..! રૂપીમાં અને અરૂપીમાં. રૂપી એક આ પુદ્ગલ છે. અરૂપી ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, કાળ અને જીવ છે. એ અરૂપી હોવા છતાં તેનો નિર્વિભાગ—ભાગ ન પડે એવા નાનામાં નાના અંશો તેને પ્રદેશ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? આત્મા અરૂપી હોવા છતાં એનો એક અંશ જે પરમાણુ જેટલી જગ્યાને રોકે એ નિર્વિભાગ, એ પ્રદેશના ભાગ

થઈ શકે નહિ. છ કાય, છ કાય દ્રવ્યની વાત છે. આ છ દ્રવ્યનું જ્ઞાન થાય છે. એની પણ ખબર ન મળે. નહિ? સમજાણું કાંઈ?

આ મકાનનું પણ ચાર લખે... શું કહેવાય તમારે? ચતુર્સીમા. આ મકાન મારું છે. મફતલાલનું નથી કોઈ. અને તે ચાર બાજુ જગ્યામાં રહેલું વચમાં છે. એનું ક્ષેત્ર ત્યાં છે. ત્યાં લખવું પડે ને? શેઠ! સીમા લખે કે નહિ ચાર દિશા? આપનારો ફલાણો, લેનારો ફલાણો, આ ચીજ આ અને આ ઠેકાણે અને આટલા ચારે બાજુની જગ્યામાં ઉગમણો ફલાણો રહે, આથમણો આ રહે, આ દિશામાં આ રહે. એમાં છે આ મકાન. નક્કી કરે છે કે નહિ? એમ આ આત્માનું મકાન અસંખ્ય પ્રદેશી પહોળું છે. ચારે બાજુ ભલે પરમાણુ અને બીજા રહ્યા પણ એની અંદરમાં પેઠા નથી. સમજાણું કાંઈ? અસંખ્ય પ્રદેશી વસ્તુ એને અહીં કાય કહે છે. એની કાય એ છે. અને આ શરીર પુદ્ગલના પરમાણુની એ કાય છે. આત્માની આ નહિ અને આની આત્મા નહિ. સમજાણું કાંઈ? એ મૂર્તના પરમાણુઓનો એક નિર્વિભાગ રજકણ એને પ્રદેશ કહે છે, અમૂર્તમાં આત્મા, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ ચાર એનો નિર્વિભાગ અંશ. જેનો ભાગ ન પડે એવો એક અંશ એને ભગવાન પ્રદેશ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ગજ નાનો પડે છે.

ઉત્તર :- ગજ મોટો છે. નાનો ક્યાં થયો? એ અસંખ્ય માપે તો માપ થાય તો ગજ ખૂટે નહિ. ડુંગર ખૂટે પણ ગજ ખૂટે નહિ. આમ.. આમ.. આમ.. માપ કરે મોટો ગજ એ ખૂટી જાય પણ આ ખૂટે એનું માપ? કર્યા જ કરે નહિ ગમે એટલું. ગજ ખૂટે નહિ. એ ગજના માપ ખૂટી જાય, ગજ ખૂટે નહિ. સમજાણું? બરાબર છે? ...ભાઈ! શું કહેવાય તમારે એ વાર વારનું માપ? ફૂટપટ્ટી લ્યો. આ ફૂટપટ્ટી જેટલું હશે લગભગ. જુઓને! આમથી માપો તો ખૂટી જાય આ. ઓલું ખૂટે પણ આ ન ખૂટે. હવે આ માપ નહિ આપે એમ નહિ. સમજાય છે? એમ જગતના પદાર્થો જ્ઞાનના માપમાં આવી જાય એ ચીજ માપમાં આવી જાય, પણ જ્ઞાન કરનારાનું માપ કોઈ દિ' પૂરું થઈ શકે નહિ. એટલું અમાપ જ્ઞાન છે.

જ્ઞાનના ગજ વડે જગતના પદાર્થોનું ક્ષેત્ર, કાળ, દ્રવ્ય અને ભાવ એનું માપ જ્ઞાનમાં આવે. પણ એ બધું કેટલું એ અહીં આવી ગયું. પણ જ્ઞાનનું માપ ખૂટે નહિ. એથી અનંતગણું હોય, અનંતગણું કાળ, અનંતગણું ક્ષેત્ર, અનંતગણું ભાવ તો જ્ઞાનની પર્યાયિના ગજે બધું મપાઈ જાય એવી તાકાત છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! લ્યો, શું થયું હવે? ગજ નાનો કે શું થયું?

મુમુક્ષુ :- પરમાણુનો ગજ બહુ મોટો છે.

ઉત્તર :- એને પણ જાણનારું જ્ઞાન કેવડું મોટું થઈ પડ્યું! કે આવા અનંતા રજકણો એક એકથી માપતા આકાશ અનંત પ્રદેશી. એનું માપ રજકણથી આવી જાય આમ એક એક કરતાં કરતાં. જ્ઞાનથી કરવું છેને. ન્યાં ક્યાં માપવા જવાનું છે. એ જ્ઞાનનો પર્યાય અનંતા

રજકણથી આટલા આટલા પ્રદેશ આકાશના અમાપ.. અમાપ... અમાપ... અમાપ... એના જ્ઞાનના ગજે બધાનું જ્ઞાન આવી ગયું. પણ આ જ્ઞાન હવે ખૂટે નહિ. હજી આટલું થયું, વધારે હોત તો માપત કે નહિ? માપ એટલે પ્રમાણ થાત કે નહિ? પ્ર-માણ—માપમાં આવત કે નહિ? એથી અનંતગણું.. અનંતગણું... અનંતગણું હોય તો જ્ઞાનના માપમાં (આવી જાય) એટલું જ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે. આહા..! સમજાણું કાંઈ?

એ જ્ઞાનની એક સમયની દશાનું માપ અનંત અનંત છે. એ અનંત માપ રહે છે ક્યાં? કે અસંખ્ય પ્રદેશમાં વ્યાપીને. એની કાયપણામાં વ્યાપીને એ માપ રહે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? કાલે આવ્યું હતું ને? ભાઈ નહિ? ઓલું સમકિતીનું. સમકિત સા- અવયવ આકાર હશે સમકિતમાં? આત્મા એક સમયમાં અસંખ્ય પ્રદેશી અને અનંત ગુણ. એનો એક જ્ઞાનગુણનો એક પર્યાય અમાપ. એ અમાપનું માપ પોતે પાછું પોતાનું જ્ઞેય કરીને માપ લઈ લે. પરનું માપ કરીને જ્ઞાન થઈ જાય અને જ્ઞાનનો પર્યાય પોતાને જ્ઞેય બનાવીને જ્ઞાન માપ કરી લે એનું. સમજાણું? એ જ્ઞાનના પર્યાયમાં જે સમ્યજ્ઞર્શન પર્યાય, સમ્યજ્ઞર્શન પર્યાય કે જે આખા દ્રવ્યનું અનંત ગુણનો પિંડ અસંખ્ય પ્રદેશી, એને જેણે પકડ્યો છે. સમ્યજ્ઞર્શનની પર્યાયે આખા પૂર્ણાનંદ અનંત ગુણના ધામને પકડ્યો છે. શિષ્યે કહ્યું, પ્રભુ! એ સમ્યજ્ઞર્શનને સાકાર અને સા-અવયવ કેમ તમે કહ્યો? સાંભળ!

ભગવાન આત્મા સાકારના અસંખ્ય પ્રદેશી આકારવાળો છે. અને તે અવયવ છેને? અને તેના અનંત અનંત એમાં ગુણ રહ્યા છે. એવો એ સા-અવયવ અને સાકાર (છે). અનંત ગુણવાળો આત્મા અને સાકાર એટલે આકાર. છેને અસંખ્ય પ્રદેશનો આકાર? એણે સમ્યજ્ઞર્શને આખા તત્ત્વને પકડ્યું છે. શેઠી! માટે સમ્યજ્ઞર્શનને સા-અવયવ ને સાકાર કહીએ છીએ. આરે.. આરે.. ભાષા તે કંઈ... દાસ! સમજાણું કાંઈ? શશીભાઈ!

ભગવાન આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશના અનંતા ગુણો અને તેનો એક એક ગુણ પણ અવયવ કહેવાય અને પ્રદેશ પણ અવયવ કહેવાય. શું કીધું? આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશને... અહીં કહેશે, પ્રદેશ પણ અવયવ કહેશે. સમજાણું? એ પછી કહેશે. પાંચમી ગાથામાં કહેશે. પછી પાંચમીમાં લેશે. નિરવયવ હોવા છતાં સાવયવ છે. એ બધું કહેશે. પરમાણુને સાવયવ કહેશે. સમજાણું કાંઈ? આ તો અંતરની વાતું છે. ચૈતન્યનું ક્ષેત્ર પહોળું અને એમાં અનંતા ગુણો. તો એક એક ગુણ એનો અવયવ કહેવાય અને આત્મા અવયવી કહેવાય. અસંખ્ય પ્રદેશ, એક એક પ્રદેશ એનો અવયવ કહેવાય ક્ષેત્રનો અને આખો આત્મા અવયવી કહેવાય. એવો ક્ષેત્રથી અવયવી અને અવયવ અને ગુણથી અવયવી અને અવયવ. ...ભાઈ! કોઈ દિ' સાંભળ્યું નહિ હોય આ. કેટલા વર્ષ થયા? ૪૫? એય..! દેવાનુપ્રિયા!

મુમુક્ષુ :- બરાબર છે.

ઉત્તર :- શું બરાબર છે? તમે પણ સાંભળ્યું નહિ હોય આટલા વર્ષમાં.

ભગવાન આત્મા ... આચાર્યોની સંતની વાસ્તવિક તત્ત્વની કહેવાની પદ્ધતિ અને એના માહાત્મ્યને બતાવવાની રીત. સમ્યજ્ઞર્શનનું માહાત્મ્ય કેટલું? એલા? છે એક સમયનો પર્યાયને? આવા અનંત ગુણનું ધામ અસંખ્ય પ્રદેશી કાય પ્રભુ, એને જે અનંત અવયવ ગુણથી અને પ્રદેશથી અસંખ્ય અવયવ, એને જેણે સમ્યક્ શ્રદ્ધા દ્વારા પડિગણ આપ્યું હતું ને? ભાઈ! પડિગણ શબ્દ સંસ્કૃત. પરિગ્રહિત. પકડ્યો છે આત્માને. આરે.. ભારે ભાઈ! સમ્યજ્ઞર્શનની પર્યાયે આત્મા અખંડ અનંત ગુણનો પિંડ એવા અનંત અવયવી, અનંત અવયવનો અવયવી. અસંખ્ય પ્રદેશી એક સ્વરૂપે, એના અસંખ્ય અવયવ પ્રદેશના બધાને સમ્યક્ આમ પકડીને પ્રતીત કરી છે. શશીભાઈ! માટે શિષ્યને કહે છે કે ભાઈ! એ સમ્યજ્ઞર્શનનો પર્યાય પણ એક હોવા છતાં એને અમે અવયવવાળો અને એને આકારવાળો કહીએ છીએ. કેમકે એણે પકડેલી ચીજ અવયવવાળી અને આકારવાળી છે. શશીભાઈ!

આ વાત સર્વજ્ઞ પરમાત્મા સિવાય ત્રિલોકનાથે જે જોયું એ સિવાય બીજે ક્યાંય ત્રણ કાળમાં હોઈ શકે નહિ. એ બતાવવા આ વાત છે. આમ તો આત્મા-આત્મા બધા ઘણાં કરે. 'જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ (ચિન્ત્યો નહિ)..' એવી બધી વાતું તો ઘણા કરે છે. એ અપેક્ષાથી વાત છે. વસ્તુસ્થિતિ જે છે... સમજાણું કાંઈ? આવો આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશ, અવયવી પોતે, એના અસંખ્ય પ્રદેશ અવયવ. જેમ શરીર એ અવયવી. આ હાથ, પગ, આંગળા એના અવયવ. આ તો દૃષ્ટાંત છે, હોં! એ દાખલો આપેલો છે શાસ્ત્રમાં એ પ્રમાણે. એમ આત્મા એક સમયમાં અનંત ગુણનો પિંડ આખી ચીજ અસંખ્ય પ્રદેશી આખી ચીજ એ આખીને અવયવી અને અનંત ગુણના એકરૂપને અવયવી કહીએ. ક્ષેત્ર અને ભાવથી અવયવી કહીએ, છતાં તેના ભેદની અપેક્ષાએ અનંતા ગુણ અને અસંખ્ય પ્રદેશની અપેક્ષાએ તેને અવયવ કહીએ. એય..! રતિભાઈ! એમ કે બે-ચાર દિ' આ સાંભળે એમાં ક્યાંય પત્તો ખાય એવું નથી હોં! લ્યો થઈ ગયું જાવ, આત્મા આવો... આત્મા આવો. બીજા પણ આમ કહે છે અને ફલાણા આમ કહે છે. અરે..! ભાઈ! બાપા! એ આત્મા શું ચીજ છે? ઓહોહો..!

જેના જ્ઞાનના એક સમયમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોક ખૂટી ગયા. ખૂટી ગયા એટલે માપમાં આવી ગયા છતાં એ જ્ઞાનનું માપ પૂર્ણ થયું નથી. એવી એવી એક શ્રદ્ધાની પર્યાયની તાકાત. એવડી છે કે નહિ? શ્રદ્ધા એટલી પર્યાયવાળું આટલાનું, એવી અનંતી પર્યાયનું દ્રવ્ય અને એટલા ગુણનું એક દ્રવ્ય એને કબુલ્યું પ્રતીતે, એ પ્રતીતની કેટલી તાકાત આવી? એના વીર્યમાં કેટલી તાકાત આવી? એની શાંતિના એક અંશમાં અનંતા ગુણની શાંતિ. સમજાણું કાંઈ? એવો જે આત્મા, એને કહે છે કે અમે અવયવી અને અવયવ કહીએ છીએ. તો સમ્યજ્ઞર્શનની પર્યાયને પણ અમે અવયવી અને સાકાર કહીએ છીએ. શેઠ!

મુમુક્ષુ :- નિરાકાર...

ઉત્તર :- નિરાકાર એટલે શું? આ અવયવ અને સાકાર એટલે શું? અસંખ્ય પ્રદેશનો

એને આકાર છે કે નહિ? કહો. એવો આકાર પયયિમાં પકડ્યો તો પયયિમાં આવ્યો છે કે નહિ? પયયિનો આકાર છે કે આત્માના પ્રદેશ પ્રમાણે? આકાર છે કે નહિ એનો? શું?

મુમુક્ષુ :- આકાર.

ઉત્તર :- કેવડો? દેહ નહિ. અસંખ્ય પ્રદેશ પ્રમાણે. એમ નહિ. દેહ પ્રમાણે ક્યાંથી આવ્યું પાછું? આકાર છે એને. તો આકાર શરીર પ્રમાણે છેને? શરીરને લઈને છેને? આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એ જાણ્યું નથી. શું કીધું? આ તો નવી વાત છેને, તદ્દન નવી.

ભગવાન આત્મા અણુમહાન કહ્યો. દેખો! તેમના વડે મહાન તે અણુમહાન. ‘એટલે કે પ્રદેશપ્રચયાત્મક...’ પ્રદેશ-પ્રચય-આત્મક. પ્રદેશોના સમૂહસ્વરૂપ એમ લેવું. પરમાણુઓ એકથી માંડીને અનંત એ પરમાણુને શક્તિ અપેક્ષાએ પ્રદેશ પ્રચય, પ્રદેશના સમૂહરૂપી સ્વરૂપ કહીએ. અને આત્મા તો પ્રદેશ પ્રચય-સમૂહ (છે), અસંખ્ય પ્રદેશ સમૂહ છે. સમજાણું? એમ ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ ... આકાશ તો આકાશ અનંત પ્રદેશી... ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ અસંખ્ય છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! હોય તે અણુમહાન છે. ‘આ રીતે તેમને (ઉપર્યુક્ત પાંચ દ્રવ્યોને) કાયત્વ સિદ્ધ થયું.’ પાંચ દ્રવ્યને કાયપણું સિદ્ધ થયું. ક્યા પાંચ? કાળ સિવાય. અનંત આત્માઓ, અનંતા પરમાણુઓ, એક ધર્માસ્તિ, એક અધર્માસ્તિ અને એક આકાશ. એ પાંચને ઘણા પ્રદેશના સમૂહપણું છે એમ અહીંયાં સિદ્ધ થયું. અરે..! જ્ઞાનીએ જાણ્યું. સંતોએ આ વાત કહેવા માટે પ્રસિદ્ધમાં મૂકી તો કાંઈ હેતુ હશે કે નહિ? કે જેવો એ આત્મા અને જેવા ધર્માસ્તિ આદિ પદાર્થ છે એ પ્રકારના ક્ષેત્ર અને ગુણની મહત્તાથી ખ્યાલમાં ન આવે ત્યાં સુધી એને સ્વદ્રવ્ય અને પરદ્રવ્યની પ્રતીતિનું ભેદજ્ઞાન યથાર્થ ન હોય. સમજાણું કાંઈ?

હવે જરી ‘(ઉપર જે અણુમહાનની વ્યુત્પત્તિ કરી)...’ સમજાણું? ‘આ રીતે તેમને (ઉપર્યુક્ત પાંચ દ્રવ્યોને) કાયત્વ સિદ્ધ થયું. (ઉપર જે અણુમહાનની વ્યુત્પત્તિ કરી તેમાં અણુઓને અર્થાત્ પ્રદેશોને માટે બહુવચન વાપર્યું છે...’ અણુમહાન શબ્દ વાપર્યો છેને. ‘અને સંસ્કૃત ભાષાના નિયમ પ્રમાણે બહુવચનમાં દ્વિવચન સમાતું નથી...’ બહુવચન આવ્યું. બહુ એટલે ત્યાંથી ત્રણ પરમાણુથી માંડીને અનંત. તો જ્યાં અણુમહાનમાં ‘સંસ્કૃત ભાષાના નિયમ પ્રમાણે બહુવચન...’ આવ્યું એમાં આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી સમાઈ ગયો. ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ અસંખ્ય પ્રદેશ બહુવચનમાં આવી ગયું. અને આકાશ અનંત પ્રદેશ એ બહુવચનમાં આવી ગયું. અને પરમાણુમાં ત્રણથી અનંત બહુવચનમાં આવી ગયું. પણ બે પરમાણુ રહી ગયા એક કોર. ... સમજાય છે કાંઈ?

અણુમહાન બહુવચનપણે જે ભગવાન શાસ્ત્રકારે કહ્યું એમાં આટલા દ્રવ્યો તો આવી ગયા. એક આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી એટલે ઘણા માટે બહુવચનમાં આવી ગયા. અણુમહાન પ્રદેશ મોટો આત્મા. ધર્માસ્તિ અણુમહાન. કારણ કે ત્રણથી ઝાઝાને મહાન કહેવામાં, અણુમહાન બહુવચનમાં કહેવામાં આવે છે. તો ધર્માસ્તિના અસંખ્ય પ્રદેશને પણ બેથી અધિક પ્રદેશો

છે એને પણ અણુમહાનમાં એ આવી ગયા. અધર્માસ્તિ પણ બેથી અધિક પ્રદેશવાળું છે અસંખ્ય માટે એ અણુમહાનમાં આવી ગયું. અને આકાશ અનંત પ્રદેશી છે માટે પણ એ બેથી અધિકમાં આવી ગયું. પરમાણુઓમાં પણ બેથી અધિક, ત્રણ-ચારથી અનંત. જેટલા ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દસ, અગિયાર એમ વધતા વધતા અનંત (થાય) એ પણ અણુમહાનમાં બહુવચનમાં કાયપણે આવી ગયા. સમજાણું આમાં? પણ બે પરમાણુ અનંતા પડ્યા છે એને અણુમહાન બહુવચનમાં એ ન આવ્યા. તો એને બે પરમાણુને કાયપણું કઈ રીતે કહેવું? એને માટે જરી વાત લીધી છે. સમજાણું કાંઈ? આ તો ન્યાયના કાયદા છે. સર્વજ્ઞના વસ્તુની સ્થિતિનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે ન્યાય, લોજિક, યુક્તિથી સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું?

‘સંસ્કૃત ભાષાના નિયમ પ્રમાણે બહુવચનમાં દ્વિવચન સમાતું નથી તેથી હવે વ્યુત્પત્તિમાં જરા ભાષાનો ફેર કરીને દ્વિ-અણુકસ્કંધોને પણ અણુમહાન બતાવીને તેમનું કાયત્વ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે;...’ એટલે શું? કે અણુમહાન શબ્દમાં બહુવચન આવ્યું. પણ દ્વિ ન આવ્યું. એથી એમાં બે પરમાણુવાળા અનંતા સ્કંધ પડ્યા છે એને કાયપણું અણુમહાનમાં ન આવ્યું. બહુવચન તરીકે વાત એમાં ન આવી. તો હવે જરી ભાષા ફેરવીને દ્વિવચન કરીને અણુમહાન કરીને બે પરમાણુને કાયમાં સમાડી દે છે. ભારે વળી ઝીણી આજે આવી. સમજાણું કાંઈ?

‘બે અણુઓ (-બે પ્રદેશો) વડે મહાન હોય’ તે અણુમહાન-એવી વ્યુત્પત્તિથી દ્વિ-અણુક પુદ્ગલસ્કંધોને પણ (અણુમહાનપણું હોવાથી) કાયત્વ છે.’ કહો, હવે દ્વિવચન નાખીને બે પરમાણુવાળા આદિ અનંતા બે પરમાણુવાળા પડ્યા છે. એને પણ દ્વિવચન નાખીને કાયત્વપણું એમાં સિદ્ધ થયું છે. સિદ્ધ થાય છે. બહમ જેવું લાગે એવું છે. શેઠી! ઈ ના ન પાડે. ઈ કોઈ દિ’ એમ ન કહે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશી, ધર્માસ્તિ અસંખ્ય પ્રદેશી, અધર્માસ્તિ અસંખ્ય પ્રદેશી, આકાશ અનંત પ્રદેશી અને પરમાણુઓ પણ અનંત પ્રદેશી છે. એમાં કોઈ બેથી ત્રણ, ચાર, પાંચ એવા અનંત પ્રદેશવાળા કાયત્વ છે. હવે જ્યારે અણુમહાન કહ્યું સંસ્કૃત ભાષાએ ત્યાં તો બહુવચન આવ્યું. એમાં ઓલું દ્વિવચન ન આવ્યું. એટલે બહુવચનમાં આટલા સમાણા કે આત્મા સમાણો અસંખ્ય પ્રદેશવાળો, ધર્માસ્તિ સમાણું, અધર્માસ્તિ સમાણું, આકાશ સમાણું અને ત્રણથી માંડીને અનંતા પરમાણુનું કાયપણું એને લઈને થાય એવું બહુવચનમાં ત્યાં સમાઈ ગયા. પણ એક બહુવચનમાં રહી ગયા ઓલા અનંતા બે પરમાણુવાળા અનંતા સ્કંધ. ઈ શેમાં સમાડવા?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એને કાયપણું લાગું પાડવું પડશે ને.

જરા ભાષાનો ફેર કરી ‘બે અણુઓ (-બે પ્રદેશો) વડે મહાન હોય તે અણુમહાન-

એવી વ્યુત્પત્તિથી દ્વિ-અણુક પુદ્ગલસ્કંધોને પણ (અણુમહાનપણું હોવાથી) કાયત્વ છે.’ થઈ રહ્યું.

મુમુક્ષુ :- એક પરમાણુ રહી ગયો.

ઉત્તર :- હા, એક પરમાણુ રહી ગયો. એક પરમાણુ વ્યક્તિ અપેક્ષાએ એક છે. પણ શક્તિ અપેક્ષાએ કાયત્વ એમાં લાગુ પાડવું છે. કારણ કે એક પરમાણુ ઘણા પરમાણુના પ્રદેશના સંયોગ સંબંધે આવે છે. સમજાણું કાંઈ? આ જૈનમાં જન્મે તો પણ જૈનમાં શું છ દ્રવ્ય છે એની એને ખબર નથી. ઓહોહો..!

કહે છે કે એ કાયપણું એટલે ઘણા પ્રદેશના પ્રચય નામ સમૂહનું સ્વરૂપ એને કાય કહીએ. તો કાયપણું તો અણુમહાનમાં ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ અને જીવ એમાં તો આવી ગયું—અણુમહાનમાં. પુદ્ગલમાં પણ ત્રણથી માંડીને અનંતામાં બહુવચનની અપેક્ષાએ કાયપણું આવ્યું. હવે બે પરમાણુ અને એક પરમાણુ રહ્યા. એને પણ કાયમાં ગોઠવવા છે. ત્યારે કહે, બહુવચનને દ્વિ વચન તરીકે કહીએ તો બે પરમાણુ પણ અણુમહાનમાં (આવી ગયા). અણુ બે પ્રદેશી મહાન એમ કરીને એમાં આવી ગયું. હવે એક પરમાણુને પણ કાયપણું કહેવું છે. સમજાણું કાંઈ?

‘કઈ રીતે છે તે બતાવીને પરમાણુઓનું પણ કાયત્વ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે : વ્યક્તિ અને શક્તિરૂપે અણુ તેમ જ મહાન હોવાથી...’ જુઓ હવે આ. હવે પરમાણુ માટે. ‘વ્યક્તિ અને શક્તિરૂપે અણુ તેમ જ મહાન...’ અણુ એ વ્યક્તિ અને શક્તિની અપેક્ષાએ મહાન. એમ બે બોલ લેવા. ‘(અર્થાત્ પરમાણુઓ વ્યક્તિરૂપે એકપ્રદેશી અને શક્તિરૂપે અનેકપ્રદેશી હોવાથી) પરમાણુઓને પણ, તેમને એકપ્રદેશાત્મકપણું હોવા છતાં પણ, (અણુમહાનપણું સિદ્ધ થવાથી) કાયત્વ સિદ્ધ થાય છે.’ જરીક જ્ઞાનના ન્યાયનો વિષય માણસને (ઝીણો પડે છે). અધ્યાત્મનો વિષય ઝીણો પડે અને આ પણ અધ્યાત્મ દ્રવ્યની વાત શું છે એ પણ એને ઝીણી પડે. સમજાય છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા, શક્તિ અપેક્ષાએ. વ્યક્તિ અપેક્ષાએ તો એક જ છે. પણ શક્તિ ઘણા પરમાણુમાં સંયોગરૂપે આ થયું છે ને, જુઓને આ પુદ્ગલ આ થયું, આ થયું. આ બધું. એ પરમાણુમાં શક્તિની દશા.. તમારી શક્તિની અપેક્ષાએ એમાં થયું એમ નહિ.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એમ નહિ. જીવે પુણ્ય પરમાણુ કર્યા એ નહિ. પુણ્યના પરમાણુ જે થયાં એ પણ એ પરમાણુની શક્તિની અપેક્ષાએ શાતા વેદની પરમાણુયના સ્કંધ થયો છે. તમારા કારણે નહિ. તમે રાગ કર્યો શાતાનો માટે નહિ. એમ કહે છે અહીં તો. બધું સિદ્ધ થઈ જાય છે. કર્મના રજકણો એક એક હતા એ ભેગા થયા અને કર્મરૂપ થયું એવા ઘણા રજકણોનું

કાયપણું એટલે સમૂહપણું શક્તિને લઈને એમાં જે વ્યક્તિ હતી એમાં શક્તિ હતી માટે એવા થયા છે. તારા રાગ-દ્રેષના કારણે શાતાના રજકણોનું કાયપણું ભેગું થયું છે એમ નથી. એય...! દેવાનુપ્રિયા! બધી ઊડી જાય છે વાત.

મુમુક્ષુ :- અપેક્ષાએ બધું...

ઉત્તર :- અપેક્ષાએ બધું કથન. ...

મુમુક્ષુ :- સાચાને સાચા તરીકે માને.

ઉત્તર :- અપેક્ષા કોની હોય? ખોટાને ખોટી તરીકે અને સાચાને સાચી તરીકે. એમ અપેક્ષા હોય કે ખોટાને સાચા તરીકેની અપેક્ષા? સમજાણું કાંઈ? ગમે તેવા ગપ ચાલે. સ્યાદ્રાદ છેને. સ્યાદ્રાદ છે તો એવું ચાલતું હશે? સિદ્ધ પણ હેઠે ઉતરીને સંસારી થાય કોઈ અપેક્ષાએ. કાળાણુની વાત હમણા કહેશે. જુઓ, સાંભળો અહીંયાં. તમારી અપેક્ષાની વાત ઘોકો મારીને આવે છે. સાંભળો.

‘પરમાણુઓને પણ, તેમને એકપ્રદેશાત્મકપણું હોવા છતાં...’ પ્રદેશ આત્મક એટલે શું? એક પ્રદેશસ્વરૂપ. ‘હોવા છતાં પણ, (આણુમહાનપણું સિદ્ધ થવાથી) કાયત્વ સિદ્ધ થાય છે.’ હવે પાંચેયને કાયપણું સિદ્ધ કર્યું. પાંચ કોણ? ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, જીવ અને પુદ્ગલ. હવે રહ્યો એક કાળ. હવે કાળમાં અનેકાંત લગાડે (છે). અપેક્ષાએ લગાડી દયો જોઈ કાયમાં. કાળ છે એ કાળ શું છે? આ લોક છેને અસંખ્ય પ્રદેશી આકાશ. અનંત પ્રદેશી આકાશ તો છે પણ આ લોક અસંખ્ય પ્રદેશમાં છે આકાશમાં. બાકી અનંત પ્રદેશ બહાર છે. એકે એક પ્રદેશે કાળાણુ અરૂપી રહ્યો છે એક આણુ. જેમાં અનંતા ગુણો છે. એવા અસંખ્ય કાળાણુઓ ચૌદ બ્રહ્માંડમાં એક એક પ્રદેશમાં એક એક એવા અસંખ્ય પ્રદેશમાં અસંખ્ય રહ્યા છે. એ કાળને માટે કાયપણું કેમ છે?

‘કાળાણુઓને વ્યક્તિ-અપેક્ષાએ તેમ જ શક્તિ અપેક્ષાએ પ્રદેશ-પ્રચયાત્મક...’ પ્રદેશનું સમૂહસ્વરૂપ ‘મહાનપણાનો અભાવ હોવાથી,...’ લ્યો! શક્તિ અને વ્યક્તિ બેય રીતે કાળને કાયપણું નથી. કઈ અપેક્ષાએ કાયપણું લગાડો? કહો, લગાડો બીજી અપેક્ષા.

મુમુક્ષુ :- કાળની અપેક્ષાએ ...

ઉત્તર :- સર્વ અપેક્ષાએ નથી. થઈ રહ્યું ત્યારે. એમાં આ અપેક્ષાએ છે એમ ન રહ્યું. છેને, હોંશિયાર છેને.

એક કાળાણુ નામનો પદાર્થ છે ચૌદ બ્રહ્માંડમાં એક એક આકાશના પ્રદેશમાં. એવા એવા અસંખ્ય આમ મણિરત્ન જેમ પડ્યા હોય લાખ મણિ એ ભિન્ન ભિન્ન રત્ન છે. એમ અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશમાં એક એકમાં કાળાણુ ભિન્ન ભિન્ન છે. વસ્તુ છે, અરૂપી છે, અમૂર્ત છે, અનંત ગુણનો પિંડ છે. અનંત ગુણની એક સમયમાં કાળાણુમાં પણ અનંતી પર્યાય થાય છે. સમજાણું કાંઈ? એ કાળાણુ છે એ કાયત્વ નામ એના પ્રદેશોનો સમૂહ છે કે નહિ? કોઈ અપેક્ષાએ

છે કે નહિ?

મુમુક્ષુ :— સર્વ અપેક્ષાએ નથી.

ઉત્તર :— એ ઠીક કહ્યું તમે, હોં! જવાબ તો ઠીક છે. નિશ્ચયે પણ નથી અને વ્યવહારે પણ નથી એમ કહ્યું. સર્વ અપેક્ષાએ નથી.

‘કાળાણુઓને વ્યક્તિ-અપેક્ષાએ...’ વ્યક્તિ એટલે એકલી ચીજ ‘તેમજ શક્તિ અપેક્ષાએ...’ સંયોગ થવાની લાયકાત. એ બે અપેક્ષાએ ‘પ્રદેશ-પ્રચયાત્મક મહાનપણાનો અભાવ હોવાથી, જોકે...’ મહાનપણાનો એમાં અભાવ છે કાળાણુમાં. કારણ કે એક જ ચીજ છે કાળાણુ અરૂપી. બીજા સાથે મળતું નથી. પરમાણુ એક છે છતાં બીજા સાથે મળવાની લાયકાતથી શક્તિ અપેક્ષાએ કાયપણું કહ્યું. કાળાણુમાં તો શક્તિ અપેક્ષાએ કે વ્યક્તિ અપેક્ષાએ કોઈ રીતે કાયપણું નથી. સમજાણું કાંઈ? ત્યાં એકાંત થઈ જાય છેને. કાળાણુ સર્વથા શક્તિ અપેક્ષાએ પણ એક અને વ્યક્તિ અપેક્ષાએ ત્યાં કાયપણું નહિ તો એ શક્તિ એ જ અનેકાંત છે. સમજાણું કાંઈ? આ રીતે છે અને બીજી રીતે નથી.

‘જોકે તેઓ અસ્તિત્વમાં નિયત છે...’ જોકે અસંખ્ય કાળાણુ પદાર્થ છે એ હયાતીમાં હોવાપણું છે—હોવાપણું છે. સમૂહપણું નથી. ભગવાન સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માના ઘરમાં જે જાણવાના છ દ્રવ્યો આવ્યા એ છ દ્રવ્યમાં એક અને સંખ્યા સમૂહપણાના પ્રદેશે કોણ છે એની આ વ્યાખ્યા ચાલે છે. સમજાણું કાંઈ? ‘તોપણ, તેમને અકાયત્વ છે એમ આનાથી જ (આ કથનથી જ) સિદ્ધ થયું.’ શું કીધું? કાળદ્રવ્યનું હોવાપણું હોવા છતાં તેને અકાયત્વ નામ બે પ્રદેશના શક્તિની અપેક્ષાએ પણ સમૂહપણું થવું એવી એની લાયકાત નથી. માટે તેને અકાયત્વ કહેવામાં આવે છે.

‘માટે જ, જોકે તેઓ સત્ (વિદ્યમાન) છે...’ વસ્તુ અસંખ્ય છે. અનંત ગુણનો એક કાળાણુ એવા અનંત ગુણના ઘરનારા (અસંખ્ય) કાળાણુ અસંખ્ય કાળાણુ અનંત ગુણના ઘરનારા છે ‘તોપણ, તેમને અસ્તિકાયના પ્રકરણમાં લીધા નથી.’ ‘છે’ એને સમૂહ નામ કાયના પ્રકરણમાં એને લીધા નથી. એકલા અસ્તિનું જ્યાં વર્ણન હોય તો એને કાળમાં નાખે. પણ અહીં અસ્તિકાયનું વર્ણન છે. એટલે ‘છે’ એને સમૂહ પ્રદેશનો. એમાં કાળ આવતો નથી. માટે આ અધિકારમાં એની વાત લીધી નથી. સમજાણું કાંઈ? આવી કઈ ધર્મકથા આ તે કઈ જાતની? બાપુ! ભેદજ્ઞાનની વાત છે આ. સમજાણું? જેનું સમૂહપણું તેનું સમૂહપણું. જેમાં સમૂહપણું નથી તેનું સમૂહપણું નથી. અને જેની ભિન્નતા છે તે સર્વથા ભિન્નતા છે. એમ વાતનું જ્ઞાન કરાવવા છ દ્રવ્યનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? અભ્યાસ ઘટી ગયો તત્ત્વનો. એટલે રહી ગયા ખોખા ક્રિયાકાંડના. આ કરે તો આમ થાય અને આ કરે તો આમ થાય. દયા પાળે તો ધર્મ થાય અને પૂજા કરે તો કલ્યાણ થાય. લ્યો! આહાહા..!

વસ્તુ શું છે? ભગવાન ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જેણે આ જોયું, એવું છે અને

એવું કહ્યું ઈ શું છે પણ એ? કે છ દ્રવ્યમાં છેપણું તો છએને લાગુ પડે છે, પણ કાયપણું પાંચને લાગુ પડે પણ કાળને લાગુ પડતું નથી. જુઓ! એ બે ભાગ પડી ગયા. પાંચ કાય અને એક અકાય એટલે છમાં બે ભાગ પડી ગયા. એક કોર જીવ અને એક કોર પાંચ અજીવમાં બે ભાગ પડી ગયા. એક કોર અરૂપી પાંચ અને એક કોર રૂપી એક એમ બે ભાગ પડી ગયા. એક કોર ક્ષેત્રમાં લોક અને અલોક એમ ક્ષેત્રના ભાગ પડી ગયા. એમ બબ્બે ભાગ દરેક જીવની અંદરમાં છે. એમ આત્મામાં પણ એક અર્થપર્યાય અને વ્યંજનપર્યાય, પર્યાયના પણ બે ભાગ પડી ગયા.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- (કાળ) લુખ્ખો છે એને વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ નથી. પરમાણુમાં સ્પર્શ છે. માટે એ સ્પર્શની યોગ્યતાથી ઘણા પરમાણુના સંયોગપણે થવાની એનામાં શક્તિ છે. કાળાણુમાં એ છે નહિ. એ તો અરૂપી, અમૂર્ત, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એમાં નથી. તે એક તે એક જ છે. એક તે બે કોઈ દિ' થતાં નથી. સમજાણું કાંઈ?

'ભાવાર્થ :- પાંચ અસ્તિકાયોના નામ...' આપ્યા હતા ને? વિશેષ સંજ્ઞા અને કાય અને લોકાલોકનો વિભાગ એમ ત્રણ બોલ આવ્યા હતા. ત્રણ આવ્યા હતા ને? લોકાલોકનો ભાગ તો ઓલામાં ગયો. આણુમહાન. નામ, કાય અને આણુમહાન એ ત્રણ બોલ થયા. સમજાણું કાંઈ? વિશેષ સંજ્ઞા, સામાન્ય અસ્તિત્વ અને કાયત્વ. એમ. કાયત્વ એટલે આણુમહાન. એ 'પાંચ અસ્તિકાયોના નામ જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ છે. આ નામો તેમના અર્થ પ્રમાણે છે.' તેના પાંચ નામ એના દ્રવ્ય પ્રમાણે છે. દ્રવ્ય પ્રમાણે છે એટલું.

'આ પાંચે દ્રવ્યો પર્યાયાર્થિકનયે પોતાથી કથંચિત્ ભિન્ન એવા અસ્તિત્વમાં રહેલાં છે...' ભગવાને બે નય કીધી હતી એ વાત લીધી. એક આત્મા પોતાના અસ્તિત્વના ગુણમાં રહ્યો છે એ પર્યાયાર્થિકનયે કથંચિત્ અસ્તિત્વ ભિન્ન અને આત્મા ભિન્ન. પર્યાયાર્થિક ભેદ નયે અસ્તિત્વમાં રહેલો આત્મા ભેદનયે અસ્તિત્વ ભિન્ન કથંચિત્, કથંચિત્ દ્રવ્ય ભિન્ન. એ 'પર્યાયાર્થિકનયે પોતાથી કથંચિત્ ભિન્ન એવા અસ્તિત્વમાં રહેલાં છે અને દ્રવ્યાર્થિકનયે અસ્તિત્વ અસ્તિત્વથી અનન્ય છે.' વસ્તુ તરીકે જુઓ તો સત્ અને સત્તાવાન પદાર્થ એક જ છે. અભેદદષ્ટિથી એક છે. ભેદદષ્ટિથી અસ્તિત્વ ગુણ અને રહેલો આત્મા બે ભિન્ન કથંચિત્ કહેવામાં આવે છે. પ્રદેશે ભિન્ન નહિ પણ ગુણસંજ્ઞાએ આત્માનું દ્રવ્ય નામ, ઓલાનું ગુણ નામ, એમ નામ સંજ્ઞા આદિ ભેદ દેખવામાં આવે છે. આ પર્યાયનયે ભેદ છે, દ્રવ્યાર્થિકનયે ભેદ છે નહિ. આ બધું ક્યાં સમજવા જાય? એ સમજ્યા વિનાનો વિવેક આવે નહિ. વિવેક ન આવે. અનંત બીજાઓ કહેનારા હોય કે જૈનમાં પણ સમજ્યા વિના કહેનારા હોય એની સાથે મેળ આ પ્રકારનું જ્ઞાન થયા વિના એનો મેળ નથી, દુમેળ છે. એનું જ્ઞાન યથાર્થ થાય નહિ. સમજાણું કાંઈ?

‘વળી આ પાંચે દ્રવ્યો કાયત્વવાળા છે કારણ કે તેઓ અણુમહાન છે. તેઓ અણુમહાન કઈ રીતે છે તે બતાવવામાં આવે છે.’ આવી ગયું છે ઈ આપણે. ‘અણુમહાન્તઃ’ ની વ્યુત્પત્તિ ત્રણ પ્રકારે છે :’ અણુમહાનની વ્યુત્પત્તિ ત્રણ પ્રકારે છે. ‘અણુભિઃ મહાન્તઃ અણુમહાન્તઃ’ ‘અર્થાત્ જેઓ બહુ પ્રદેશો વડે (-બેથી વધારે પ્રદેશો વડે)...’ બેથી હોં વધારે. ‘મોટા હોય તેઓ અણુમહાન છે. આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે જીવો, ધર્મ અને અધર્મ અસંખ્ય પ્રદેશી હોવાથી અણુમહાન છે;...’ પ્રદેશે મોટા છે. ‘આકાશ અનંત પ્રદેશી હોવાથી અણુમહાન છે; અને ત્રિ-અણુક સ્કંધથી માંડીને અનંતાણુક સ્કંધ સુધીના બધા સ્કંધો બહુપ્રદેશી હોવાથી અણુમહાન છે.’ હવે રહી ગયા બે.

‘અણુભ્યામ્ મહાન્તઃ અણુમહાન્તઃ’ લ્યો ઓલામાં ‘અણુભિઃ’ હતું ને? ‘અણુભ્યામ્ મહાન્તઃ અણુમહાન્તઃ’ ‘જેઓ બે પ્રદેશો વડે મોટા હોય તેઓ અણુમહાન છે. આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે દ્વિ-અણુક સ્કંધો અણુમહાન છે.’ બે પરમાણુના અનંતા સ્કંધોને પણ કાયત્વ અણુમહાન તરીકે કહેવામાં આવે છે. હવે ત્રીજો. ‘અણવશ્ચ મહાન્તશ્ચ અણુમહાન્તઃ’ ‘જેઓ અણુરૂપ (-એકપ્રદેશી) પણ હોય અને મહાન (-અનેકપ્રદેશી) પણ હોય તેઓ અણુમહાન છે.’ એક પરમાણુ એકલો હોય તો અનેકપ્રદેશી નથી, પણ ભેગા થાય તો અનેકપ્રદેશી (થાય, તેથી) એકને શક્તિની અપેક્ષાએ પણ કહેવામાં આવે છે.

‘આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે પરમાણુઓ અણુમહાન છે. કારણ કે વ્યક્તિ-અપેક્ષાએ તેઓ એકપ્રદેશી છે અને શક્તિ-અપેક્ષાએ અનેક-પ્રદેશી પણ (ઉપચારથી) છે.’ અનેકપ્રદેશી પરમાણુને કહેવું છેને. ઉપચારથી કહેવામાં આવે છે શક્તિ તરીકે. ‘આ રીતે ઉપર્યુક્ત પાંચે દ્રવ્યો અણુમહાન હોવાથી કાયત્વવાળાં છે એમ સિદ્ધ થયું.’ ‘કાળાણુને હોવાપણું અસ્તિત્વ છે. પરંતુ કોઈ પ્રકારે પણ...’ નિશ્ચયથી, વ્યવહારથી, ફલાણાથી, કોઈ અપેક્ષાએ તેથી તે કાય નથી. ‘તેથી તે દ્રવ્ય છે પણ અસ્તિકાય નથી.’ વસ્તુ છે પણ સમૂહ નથી. કલો, સમજાણું કાંઈ? આ રવિવારે આ આવ્યું. શશીભાઈ! વાત તો બહુ અલૌકિક વાત છે!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કાળાણુને માનતા નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એકેય નહિ. .. પાંચ અસ્તિકાય અને પર્યાય... એક ઠેકાણે કહ્યું છે પણ એ શાસ્ત્ર પ્રમાણે નથી કર્યું. યોગ...માં હેમચંદ્રાચાર્યે કાળાણુ ગણ્યા છે. એ તો આને લઈને ગણ્યા છે.

આ તો વસ્તુ છે, વસ્તુ છે કાળાણુ. અસંખ્ય અણુઓ, એક એક અણુમાં અનંત ગુણો. જેવા એક જીવમાં ગુણ એટલા જ ગુણ કાળાણુમાં છે. ગુણ ભલે જુદા. આમાં (જીવમાં) જ્ઞાન, આનંદ, એમાં જ્ઞાન આનંદનો નકાર, પણ સંખ્યાએ જેટલા આત્મામાં સંખ્યાએ અનંત

ગુણ એટલા એક કાળાણુમાં છે. એટલા એક પરમાણુમાં છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અનંત ગુણ. અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, પ્રમેયત્વ આદિ અનંત ગુણ. પરપણે નાસ્તિત્વ એવા અનંત ગુણ. એકપણું ટકાવ્યું છે અનંતના મધ્યમાં એ અસ્તિપણે અનંત ગુણ છે અને પરપણે ન થવું એવા અનંત ગુણ છે. એ એક અણુને બીજા પરમાણુપણે ન થવું, પહેલાપણે ન થવું, અનંતપણે ન થવું, અનંત આત્માપણે ન થવું, એવી એકમાં અનંતાની તાકાત ન હોય તો અનંતના મધ્યમાં સ્વતંત્ર રહી શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ભાઈ! તત્ત્વ દૃષ્ટિએ વસ્તુ જરી સૂક્ષ્મ છે. લોકોને અભ્યાસ નથી ને એટલે આ જરી એને એવું લાગે (કે) લુખ્ખી વાત વીતરાગપણાની છે. આહા..!

મુમુક્ષુ :- ન્યાલ...

ઉત્તર :- હા, એવી વસ્તુ છે. ન્યાલના રસ્તા છે. ન્યાલકરણ. સ્વામિનારાયણ કહેતા હતા. કાઠી લોકોને બધાને માંસ બંધ કરાવે.. એમ કહેતા. નાગરદાસ કહેતા. સ્વામિનારાયણ કાઠી લોકો ગામમાં જ્યાં જાય તો ન્યાલકરણ આવ્યા.. ન્યાલકરણ આવ્યા એમ બોલે. ન્યાલના કરાવનાર. કારણ કે બધા ઘણા કાળથી માંસ ખાતા અને એવું કરતાં. આ બ્રહ્મચારી બહુ જબરા, સ્વામિનારાયણ હતા ઈ. પુણ્યશાળી બ્રહ્મચારી છે બહુ. એ જાતનું બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું અને પુણ્યશાળી જબ્બર હતા. પછી એટલું અંદરથી... બીજાને તો એમ થઈ જાય કે ઓહોહો..! ભગવાન આવ્યા. ન્યાલકરણ એમ બોલતા. નાગરભાઈ કહેતા. નાગરભાઈના ભાઈ સ્વામિનારાયણ હતા ને. આ ન્યાલકરણ છે. સમજાણું કાંઈ? હવે પાંચમી ગાથા.

जेसिं अत्थि सहाओ गुणेहिं सह पज्जएहिं विवेहहिं।

ते होंति अत्थिकाया णिप्पणं जेहिं तेलोक्कं।।५।।

આહાહા..! ત્રણ લોક નિપજ્યા છે આમ ત્રણ લોક છે એમ કહે છે. આહાહા..! અસ્તિની સિદ્ધિ!

विधविध गुणो ने पर्ययो सह जे अनन्यपणुं धरे,

ते अस्तिकायो ज्ञाणवा, त्रैलोक्यरचना जे वडे. ५.

ત્રિલોકનો રચનારો બીજો કોઈ નથી. પણ ત્રણ લોકની રચના જ આ દ્રવ્યો વડે અનાદિથી થઈ છે. આહાહા..! પણ જેના સ્વભાવ છ પ્રકારના સ્વભાવ છે. આ આત્મા એટલે જ્ઞાન શુદ્ધ સ્વભાવ જ્ઞાનસૂર્ય. એ જ્ઞાનસૂર્યને કરે કોણ? આદિ-અંત વિનાનું જ્ઞાન સત્ત્વ એકલું જ્ઞાન રસકંદ અસંખ્ય પ્રદેશી જ્ઞાનરસકંદ, જ્ઞાનસત્ત્વ. એ જ્ઞાનસત્ત્વને બીજો કરે કોણ? અને એની આદિ શું? એનો અંત શું? અને એ શક્તિમાં અનંતી શક્તિઓનો અમાપ ભંડાર ભર્યો છે. શેઠી! આહાહા..! કહ્યું હતું ને એક ફેરી, નહિ? જીવની સંખ્યા કરતાં પુદ્ગલની સંખ્યા અનંતગુણી છે. જેટલા જીવો છે એના કરતાં પુદ્ગલો અનંતગુણા છે. એ પુદ્ગલ કરતાં ત્રણ કાળના

સમયની.. એક દ્રવ્યની પર્યાય ગણો કે ત્રણ કાળના સમય ગણો (એ) અનંતગુણ છે. એ ત્રણ કાળના સમયની અથવા એક દ્રવ્યની એક ગુણની અનંતી પર્યાય, એ પુદ્ગલ કરતા અનંતગુણી છે. એના કરતાં અનંતગુણા લોક અને અલોક આકાશ આખો એ એના પ્રદેશો ત્રણ કાળના સમય કરતા અનંતગુણા છે. અને એ પ્રદેશો અનંતગુણાથી એક દ્રવ્યમાં ગુણો અનંતગુણા છે. આહાહા..!

આ જીવ છેને સંખ્યાએ અનંત? અસ્તિકાય અનંત. નિગોદમાં અનંતા આદિ એ બધા અનંત. એ સંખ્યા કરતાં, જુઓને! આ એક જગ્યાના અનંતા પરમાણુ છે આ. એવા એવા અનંત. એટલે જીવની સંખ્યા અનંત, એથી પરમાણુની સંખ્યા પુદ્ગલની અનંતગુણી. અને એના કરતાં અનંતગુણના ત્રણ કાળના સમય.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ ત્રણ કાળના સમય કહો કે એક દ્રવ્યના એક ગુણની ત્રણ કાળની પર્યાય. એના કરતાં અલોકાકાશના પ્રદેશ અમાપ... અમાપ... અમાપ.. ભગવાન કહે છે કે ત્રણ કાળના સમય કરતાં, એક સેકન્ડમાં અસંખ્ય સમય જાય એમ અનાદિઅનંત સમય, એના કરતાં અલોકના પ્રદેશ અનંતગુણા. અમાપ... અમાપ... અમાપ... અમાપ... ક્યાંય આકાશનું માપ નહિ. છે ક્ષેત્રનું ક્યાંય માપ? જમુભાઈએ થોડું લખ્યું છે આ ફેરી, બહુ સારું લખ્યું છે. સમજાણું? એ આકાશના પ્રદેશના અમાપ સંખ્યા કરતાં એક દ્રવ્યના અનંતગુણા છે. એક દ્રવ્યના ગુણ અનંતગુણા છે. ભગવાન જાણે શું હશે આ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ વળી જુદી વાત છે. મેલું હોય તો એ અનંતગુણા છે અનંત ગુણ. એ એમાં આવી જાય છે. નથી થયું કોણે કીધું એમાં? એમ ક્યાંથી આવ્યું એમાં? જે ગુણની પર્યાય નિર્મળ આદિ છે અને મલિન આદિ પણ એ બધા ગુણની સંખ્યા અનંતગુણી છે એમ છે. એ મેળ ન ખાધો હોં દેવાનુપ્રિયા! એ પ્રશ્ન આવ્યો અદ્વરથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અહીં તો સંખ્યાની વાત છે અત્યારે. નિર્મળ-મલિનની વાત નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એક સમયની જ્ઞાનની પર્યાયમાં આખી (વસ્તુ) અનંત ગુણ જાણવાની તાકાત છે. આ અનંતગુણા કરતાં એક કેવળજ્ઞાનની એક પર્યાયના અવિભાગ પ્રતિચ્છેદ અનંતગુણા છે. આહાહા..! આહા..હા..! એવા જ્ઞાનગુણનો ધરનાર તું આત્મા મહંત મહાત્મા મોટો છે. પણ એની એને પોતાની મહતાની ખબર નથી. તે મહતા કો'કને આપે પણ પોતાને દેતો નથી. વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

જેસિં અત્થિ સહાઓ ગુણેહિં સહ પજ્જણેહિં વિવિહેહિં
 તે હોંતિ અત્થિકાયા ણિપ્પણ્ણં જેહિં તેલોક્કં ॥૫॥
 વિધવિધ ગુણો ને પર્યયો સહ જે અનન્યપણું ધરે,
 તે અસ્તિકાયો જાણવા, ત્રૈલોક્યરચના જે વડે. ૫.

અન્વયાર્થ :- [યેષામ] જેમને [વિવિધૈઃ] વિવિધ [ગુણૈઃ] ગુણો અને [પર્યયૈઃ]
 *પર્યયો (પ્રવાલકમના તેમ જ વિસ્તારકમના અંશો) [સહ] સાથે [સ્વભાવ] પોતાપણું
 [અસ્તિ] છે [અસ્તિકાયાઃ ભવન્તિ] અસ્તિકાયો છે [યૈઃ] કે જેમનાથી [ત્રૈલોક્યમ્]
 ત્રણ લોક [નિષ્પન્નમ્] નિષ્પન્ન છે.

ટીકા :- અહીં, પાંચ અસ્તિકાર્યોને અસ્તિત્વ કયા પ્રકારે છે અને કાયત્વ કયા
 પ્રકારે છે તે કહ્યું છે.

ખરેખર અસ્તિકાર્યોને વિવિધ ગુણો અને પર્યયો સાથે સ્વપણું-પોતાપણું-
 અનન્યપણું છે. વસ્તુના ^૧વ્યતિરેકી વિશેષો તે પર્યયો છે અને ^૨અન્વયી વિશેષો
 તે ગુણો છે. તેથી એક પર્યાયથી પ્રલય પામતી, અન્ય પર્યાયથી ઊપજતી અને
 અન્વયી ગુણથી ધ્રુવ રહેતી એક જ વસ્તુને ^૩વ્યય-ઉત્પાદ-ઘૌવ્યલક્ષણ અસ્તિત્વ
 ઘટે છે જ. અને જો ગુણો ને પર્યયો સાથે (વસ્તુને) સર્વથા અનયત્વ હોય તો
 તો અન્ય કોઈ વિનાશ પામે, અન્ય કોઈ પ્રાદુર્ભાવ (ઉત્પાદ) પામે અને વળી
 અન્ય કોઈ ધ્રુવ રહે-એ રીતે બધું ^૪વિપ્લવ પામે, તેથી (પાંચ અસ્તિકાર્યોને) અસ્તિત્વ
 કયા પ્રકારે છે તે સંબંધી આ (ઉપર્યુકત) કથન સાચું-યોગ્ય-ન્યાયયુકત છે.

હવે (તેમને) કાયત્વ કયા પ્રકારે છે તે ઉપદેશવામાં આવે છે:-જીવ, પુદ્ગલ,
 ધર્મ, અધર્મ, અને આકાશ એ પદાર્થો ^૫અવયવી છે. પ્રદેશો નામના તેમના જે

- * પર્યાયો=(પ્રવાલકમના તેમ જ વિસ્તારકમના) નિર્વિભાગ અંશો. [પ્રવાલકમના અંશો
 તો દરેક દ્રવ્યને હોય છે, પરંતુ વિસ્તારકમના અંશો અસ્તિકાયને જ હોય છે.]
૧. વ્યતિરેક=ભેદ; એકનું બીજાંરૂપ નહિ હોવું તે; 'આ તે નથી' એવા જ્ઞાનના નિમિત્તભૂત
 ભિન્નરૂપપણું. [એક પર્યાય બીજા પર્યાયરૂપ નહિ હોવાથી પર્યાયોમાં પરસ્પર વ્યતિરેક
 છે, તેથી પર્યાયો દ્રવ્યના વ્યતિરેકી (વ્યતિરેકવાળા) વિશેષો છે.]
 ૨. અન્વય=એકરૂપતા; સદૃશતા; ' આ તે જ છે' એવા જ્ઞાનના કારણભૂત એકરૂપપણું.
 [ગુણોમાં સદાય સદૃશતા રહેતી હોવાથી તેમનામાં સદાય અન્વય છે, તેથી ગુણો
 દ્રવ્યના અન્વયી વિશેષો (અન્વયવાળા ભેદો) છે.]
 ૩. અસ્તિત્વનું લક્ષણ અથવા સ્વરૂપ વ્યય-ઉત્પાદ-ઘૌવ્ય છે.
 ૪. વિપ્લવ=અંધાધૂંધી; ઊથલપાથલ; ગોટાળો; વિરોધ.
 ૫. અવયવી=અવયવવાળા; સાવયવ; અંશવાળા; અંશી; જેમને અવયવો (અર્થાત એકથી
 વધારે પ્રદેશો) હોય એવા.

અવયવો છે તેઓ પણ પરસ્પર વ્યતિરેકવાળા હોવાથી ^૧પર્યાયો કહેવાય છે. તેમની સાથે તે (પાંચ) પદાર્થોને અનન્યપણું હોવાથી કાયત્વસિદ્ધિ ઘટે છે. પરમાણુ (વ્યક્તિ-અપેક્ષાએ) ^૨નિરવયવ હોવા છતાં તેને સાવયવપણાની શક્તિનો સદ્ભાવ હોવાથી કાયત્વસિદ્ધિ ^૩નિરપવાદ છે. ત્યાં એવી આશંકા કરવી યોગ્ય નથી કે પુદ્ગલ સિવાયના પદાર્થો અમૂર્તપણાને લીધે ^૪અવિભાજ્ય હોવાથી તેમના સાવયવપણાની કલ્પના ન્યાયવિરુદ્ધ (ગેરવ્યાજબી) છે. આકાશ અવિભાજ્ય હોવા છતાં તેમાં ‘આ ઘટાકાશ છે, આ અઘટાકાશ (અથવા પટાકાશ) છે’ એવી વિભાગકલ્પના જોવામાં આવે છે જ. જો ત્યાં (કંથયિત) વિભાગ ન કલ્પવામાં આવે તો જે ઘટાકાશ છે તે જ (સર્વથા) અઘટાકાશ થાય; અને તે તો ઈષ્ટ (માન્ય) નથી. માટે કાળાગુણો સિવાય બીજા બધાને વિષે કાયત્વ નામનું સાવયવપણું નક્કી કરવું. તેમનું જે ત્રણ લોકરૂપે નિષ્પન્નપણું (રચાવું) કહ્યું તે પણ તેમનું અસ્તિકાયપણું (અસ્તિપણું તથા કાયપણું) સિદ્ધ કરવાના સાધન તરીકે કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે:-

(૧) ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય ત્રણ લોકના ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યવાળા ભાવો-કે જેઓ ત્રણ લોકના વિશેષસ્વરૂપ છે તેઓ-ભવતા થકા (પરિણમતા થકા) તેમના મૂળ પદાર્થોનું ગુણપર્યાયયુક્ત અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે છે. (ત્રણ લોકના ભાવો સદાય કથયિત સદશ રહે છે અને કથયિત પલટાયા કરે છે તે એમ સિદ્ધ કરે છે કે ત્રણલોકના મૂળ પદાર્થો કથયિત સદશ રહે છે અને કથયિત પલટાયા કરે છે અર્થાત તે મૂળ પદાર્થોને ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યવાળું અથવા ગુણપર્યાયવાળું અસ્તિત્વ છે.)

(૨) વળી ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ-એ પ્રત્યેક પદાર્થ ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય એવા લોકના (ત્રણ) ^૫વિભાગરૂપે પરિણત હોવાથી તેમને કાયત્વ નામનું સાવયવપણું છે એમ અનુમાન કરી શકાય છે. દરેક જીવને પણ ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય એવા લોકના

૧. પર્યાયિનું લક્ષણ પરસ્પર વ્યતિરેક છે. આ લક્ષણ પ્રદેશોમાં પણ વ્યાપે છે, કારણ કે એક પ્રદેશ બીજા પ્રદેશરૂપ નહિ હોવાથી પ્રદેશોમાં પરસ્પર વ્યતિરેક છે; તેથી પ્રદેશો પણ પર્યાયો કહેવાય છે.
૨. નિરવયવ=અવયવ વગરનો; અંશ વગરનો; નિરંશ; એકથી વધારે પ્રદેશ વિનાનો.
૩. નિરપવાદ=અપવાદ રહિત. [પાંચ અસ્તિકાયોને કાયપણું હોવામાં એક પણ અપવાદ નથી. કારણ કે (ઉપચારથી) પરમાણને પણ શક્તિ-અપેક્ષાએ અવયવો-પ્રદેશો છે.]
૪. અવિભાજ્ય=જેના વિભાગ ન કરી શકાય એવા.
૫. જો લોકના ઊર્ધ્વ, અધ: અને મધ્ય એવા ત્રણ ભાગ છે તો પછી ‘ આ ઊર્ધ્વલોકના આકાશભાગ છે, આ અધોલોકનો આકાશભાગ છે અને આ મધ્યલોકનો આકાશભાગ છે’ એમ આકાશના પણ વિભાગ કરી શકાય છે અને તેથી તે સાવયવ અર્થાત કાયત્વવાળું છે એમ સિદ્ધ થાય છે. એ જ રીતે ધર્મ અને અધર્મ પણ સાવયવ અર્થાત કાયત્વવાળાં છે.

(ત્રણ) વિભાગરૂપે પરિણત 'લોકપૂરણ અવસ્થારૂપ વ્યક્તિની શક્તિનો સદા સદ્ભાવ હોવાથી જીવોને પણ કાયત્વ નામનું સાવચવપણું છે એમ અનુમાન કરી જ શકાય છે. પુદ્ગલો પણ ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય એવા લોકના (ત્રણ) વિભાગરૂપે પરિણત મહાસ્કંધપણાની પ્રાપ્તિની વ્યક્તિવાળાં અથવા શક્તિવાળાં હોવાથી તેમને પણ તેવી (કાયત્વ નામની) સાવચવપણાની સિદ્ધિ છે જ. પ.

પોષ સુદ ૨, મંગળવાર, તા. ૧૭-૧૨-૧૯૬૩
ગાથા-૫, પ્રવચન-૧૧

પંચાસ્તિકાય ગાથા-૫.

જેસિં અત્થિ સહાઓ ગુણેહિં સહ પજ્જણિં વિવેહિં
તે હોંતિ અત્થિકાયા ણિપ્પણં જેહિં તેલોક્કં।।૫।।

વિધવિધ ગુણો ને પર્યાયો સહ જે અનન્યપણું ધરે,
તે અસ્તિકાયો જાણવા, ત્રૈલોક્યરચના જે વડે. પ.

એની 'ટીકા :- અહીં પાંચ અસ્તિકાયોને અસ્તિત્વ ક્યા પ્રકારે છે અને કાયત્વ ક્યા પ્રકારે છે તે કહ્યું છે.' પહેલું આવી ગયું ઈ. હવે અહીંયાં ગાથાનું સ્વરૂપ તે વર્ણવે છે. 'ખરેખર અસ્તિકાયોને...' જીવ અનંત, પુદ્ગલ અનંત અને આકાશ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ-પાંચ એને 'વિવિધ ગુણો...' વિવિધ ગુણો. અનેક પ્રકારના ગુણો જેને જે હોય તેવા. અને એકમાં પણ વિવિધ ગુણો અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, પ્રમેયત્વ વગેરે. 'વિવિધ ગુણો...' અસ્તિકાયોને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ગુણો 'અને પર્યાયો...' દરેક અસ્તિકાયને જીવને, પુદ્ગલને ... જીવ પણ પોતાના વિવિધ ગુણોથી સહિત છે અને પોતાની પર્યાયો સાથે.. વિવિધ પર્યાયો. એમાં પણ એમ લઈ લેવું. અનેક જાતની પર્યાય છે કે નહિ? તે 'સાથે સ્વપણું-પોતાપણું-અનન્યપણું છે.' દરેક અસ્તિકાયને જીવ, પુદ્ગલ આદિને પોતાના ગુણો અને પોતાની પર્યાય સાથે સ્વપણું-પોતાપણું એટલે કે અનન્યપણું છે. દરેક વસ્તુ પોતાના ગુણ-પર્યાયથી અન્ય નથી. ગુણ-પર્યાયથી અનન્ય છે. શું કીધું સમજાણું?

દરેક આત્મા, દરેક પરમાણુ, ધર્માસ્તિ અને આકાશ. કાળાણુ પણ એમ છે પણ અહીંયાં

૧. લોકાપૂરણ=લોકવ્યાપી. [પાંચ કેવળસૂક્ષ્મઘાત વખતે જીવને ત્રિલોકવ્યાપી અવસ્થા થાય છે. તે વખતે 'આ ઊર્ધ્વલોકનો જીવભાગ છે આ અધોલોકનો જીવભાગ છે અને આ મધ્યલોકનો જીવભાગ છે' એમ વિભાગ કરી શકાય છે. આવી ત્રિલોકવ્યાપી અવસ્થાની શક્તિ તો જીવોમાં સદાય છે તેથી જીવો સદા સાવચવ અર્થાત કાયત્વવાળા છે એમ સિદ્ધ થાય છે.]

અસ્તિકાયમાં એ નથી લીધું. એ પોતાના ગુણો, જેમ આત્માના જ્ઞાન-દર્શન આદિ ગુણો અનંત અને તેની અનંત પર્યાયો એની સાથે આત્માને અનન્યપણું છે એટલે કે પોતાપણું છે, તેથી સ્વપણું છે. એનાથી તેનું અનેરાપણું નથી. સમજાણું કાંઈ? શબ્દ છેને? ‘વિવિધૈઃ સહ સ્વભાવો આત્મભાવૌડનન્યત્વમ્’ બીજી લીટી છે ઉપર. સમજાણું કાંઈ?

‘વસ્તુના વ્યતિરેકી વિશેષો તે પર્યાયો છે...’ હવે એનો ખુલાસો કરે છે. વસ્તુ નામ દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ, એની વ્યતિરેક એટલે ‘એકનું બીજારૂપ નહિ હોવું તે;...’ દરેક દ્રવ્યમાં એક પ્રદેશનું બીજા પ્રદેશરૂપ ન હોવું અને એક પર્યાયનું પણ બીજા પર્યાયરૂપે ન હોવું. તે ‘વ્યતિરેકી વિશેષો તે પર્યાયો છે...’ એ વિશેષો તે પર્યાયો છે. દ્રવ્યના સામાન્ય ગુણો છે. એ વિશેષ છે એક ન્યાયે, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ. પણ આ વ્યતિરેક વિશેષો તે પર્યાયો છે. કહો, સમજાણું?

મુમુક્ષુ :— વ્યતિરેક એટલે?

ઉત્તર :— વ્યતિરેક એટલે એકબીજાનું ન હોવાપણું. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ છે. એક પ્રદેશનું બીજા પ્રદેશપણું નહિ હોવાપણું એને વ્યતિરેક, અન્યપણું, ભિન્નપણું કહેવામાં આવે છે. એમ આત્માની જેટલી અનંતી પર્યાય છે એની એક પર્યાય બીજા પર્યાયપણું ન થવું એનું નામ જુદાઈપણું, વ્યતિરેકપણું, અન્ય અન્યપણું દરેક પર્યાયનું કહેવામાં આવે છે. ઓહો...! આ તો એકલા સિદ્ધાંતો છેને. સમજાણું કાંઈ?

પહેલી પર્યાયથી વાત લીધી, જુઓ! આત્મા પરમાણુ એની વ્યતિરેક વિશેષ ભિન્ન ભિન્નતાની જુદાઈની વિશેષતા તે તેની પર્યાયો છે. કહો, રતિભાઈ! આ શબ્દ યાદ પણ રહે કાંઈ? એ મણિયારો ને બદામ ને પિસ્તા અને ક્યાં આ હાથ આવે એવું છે? કહે છે, દરેક આત્મા, દરેક રજકણ, ચાર બીજા ભલે રહ્યા, એના વ્યતિરેક—વિશેષ, અન્ય અન્ય ભિન્ન ભિન્ન વિશેષ તેને પર્યાયો કહેવામાં આવે છે. એ પર્યાયના બે પ્રકાર. પ્રદેશને પણ પર્યાય કહેવામાં આવે છે અને ઊર્ધ્વકાળની એક પછી એક જ્ઞાન-દર્શન આદિની પર્યાય એને પણ પર્યાય કહેવામાં આવે છે. જુઓ! આનું સ્વતંત્રપણું દરેકનું પરથી ભિન્ન અને પોતાના ગુણ-પર્યાયથી અભિન્ન (બતાવે છે).

દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ પોતાના ગુણ અન્વયી વિશેષ. એ પછી કહેશે. વ્યતિરેક વિશેષ. દરેક આત્મા ને દરેક પરમાણુ વ્યતિરેક ભિન્ન ભિન્ન વિશેષ, એવી પર્યાયસહિત જે દ્રવ્ય હોય, પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય હોઈ શકે નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ? શું છે? પછી આવશે. પછી ખુલાસો આવશે. અહીં તો સામાન્ય વાત છે.

‘અને અન્વયી વિશેષો તે ગુણો છે.’ દેખો! ‘અન્વય = એકરૂપતા; સદૃશતા; આ તે જ છે એવા જ્ઞાનના કારણભૂત એકરૂપપણું. (ગુણોમાં સદાય સદૃશતા રહેતી હોવાથી તેમનામાં સદાય અન્વય છે, તેથી ગુણો દ્રવ્યના અન્વયી વિશેષો...’ અન્વયી-

સદશપણે રહેનારા વિશેષો. એને ‘(અન્વયવાળા ભેદો) છે.’ વસ્તુ તો સમજાવવી છે શાસ્ત્રભાષાએ.

એક આત્મા અને એક એક રજકણ જેટલા દ્રવ્ય છે એમાં એની વ્યતિરેક ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થા વિશેષ તે અવસ્થા સહિત દ્રવ્ય છે. એમ અન્વય વિશેષ ગુણ સહિત તે દ્રવ્ય છે. પર સહિત નથી એમ કહેવું છે. પરની પર્યાય સહિત નથી, પણ પોતાની પર્યાય અને ગુણ સહિત છે. પરની પર્યાય અને ગુણ સહિત નથી. સમજાણું આમાં? જ્યાં પોતે આત્મા કે રજકણ એક એક પોતાના વ્યતિરેક વિશેષ ભિન્ન ભિન્ન વિશેષ અવસ્થાઓથી સહિત છે, તો એની અવસ્થાને બીજો કોણ કરે? અને એની અવસ્થાનું બીજાથી હોવાપણું કેમ હોય? અને પોતાના અન્વય વિશેષથી જ્યારે સહિત છે તો એ શક્તિને બીજો કોણ આપે? એ શક્તિઓ પોતા પાસે અન્વય વિશેષરૂપ શક્તિ છે દ્રવ્યમાં કાયમ રહેનારી તે શક્તિને બીજો કોણ આપે? અને પર્યાય બીજાથી કેમ થાય? કહો, સમજાણું આમાં?

‘તેથી એક પર્યાયથી પ્રલય પામતી,...’ દરેક વસ્તુ. અસ્તિકાય લીધી છેને. ‘એક અવસ્થાથી પ્રલય પામતી,...’ નાશ પામતી. ‘અન્ય પર્યાયથી ઊપજતી...’ આત્મા અને પરમાણુ વગેરે. ‘અને અન્વયી ગુણોથી ધ્રુવ રહેતી...’ અન્વય નામ સદશપણે રહેનારી શક્તિઓથી કાયમ ટકતી સદશપણે શક્તિથી ધ્રુવ રહેતી, કાયમ ટકતી, રહેતી ‘એક જ વસ્તુને વ્યય-ઉત્પાદ-ધ્રુવલક્ષણ અસ્તિત્વ ઘટે છે જ.’ એક જ આત્માને, એક એક પરમાણુને, એક જ પદાર્થને વ્યય... જુઓ! અસ્તિત્વનું લક્ષણ અથવા સ્વરૂપ વ્યય-ઉત્પાદ-ધ્રુવ છે. ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ સત્ છે ને? ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ સત્ છે અને સત્ તે દ્રવ્યનું લક્ષણ છે.

વ્યય એટલે પૂર્વની અવસ્થાનો નાશ, નવી અવસ્થાનો ઉત્પાદ, ધ્રુવપણે ટકી રહેવું એ લક્ષણ અસ્તિત્વ ઘટે (હોય) છે જ. દરેકમાં પોતાનું આ રીતે હોવાપણું ઘટે (હોય) છે. કહો, સમજાણું આમાં? કોઈના ગુણ પર્યાયને લઈને કોઈનું દ્રવ્ય નહિ. પોતાના ગુણપર્યાયને લઈને પોતાનું દ્રવ્ય છે. કહો, દેવાનુપ્રિયા! ત્યારે શું છે? શું છે અપવાદ કાંઈ છે કે નહિ? આમાં કાંઈ ભૂલાય એવું છે આમાં? .. એમ કહે. કહો, સમજાણું આમાં?

ભગવાન તીર્થંકર પરમાત્માએ જેટલા અનંત જગતના પદાર્થો જોયા તેમાં એક એક પદાર્થ પોતાની અન્વય નામ કાયમ રહેનારી શક્તિઓ સહિત છે અને વ્યક્તિરેક નામ ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થા સહિત તે પોતાપણું રાખે છે. આહા..! પરને લઈને આ નહિ અને આને લઈને પર નહિ. આહાહા..! એક એક ગાથા, વીતરાગમાર્ગની એક એક ગાથા જગતના ભિન્ન પદાર્થને ભેદ કરાવનારી છે. ભેદજ્ઞાન.. ભેદજ્ઞાન. એક રજકણનો પર્યાય તેનાથી છે, એનો પર્યાય પરથી નથી. એક આત્માનો પર્યાય પોતાથી છે, એ પર્યાય પરથી નથી. વાંચતા નથી, વિચારતા નથી અને એકદમ આમ થઈ ગયું, આમ થઈ ગયું. સમજાણું?

જે ગુણો અને પર્યાયો સાથે સર્વથા અન્યત્વ હોય. જુઓ! દરેક ચીજનું, આત્મા એક

એકનું અને એક એક રજકણનું. એની શક્તિઓથી અને એની અવસ્થાની હાલતથી, એની સાથે જો સર્વથા અનેરાપણું હોય. સર્વથા કેમ લીધું? કથંચિત્ કહેવાય. ગુણ-પર્યાયના નામ, દ્રવ્યનું નામ એની અપેક્ષાએ કથંચિત્ કહેવાય. સર્વથા અનેરું હોય તો તો અન્ય કોઈ વિનાશ પામે, કો'કની દશા ક્યાંક વિનાશ પામે, અન્ય કોઈ ઉત્પાદ પામે, અન્ય કોઈ ધ્રુવ રહે. એ રીતે બધું વિપ્લવ પામે. અંધાધૂંધી, ઉથલપાથલ, ગોટાળો અને વિરોધ (થાય). કહો, આ આવ્યું છે ક્યાંય આપણે બીજે? પ્રવચનસાર ૧૦૧ ગાથા. દ્રવ્ય જ જો ઉત્પાદ પામે, દ્રવ્ય જ વ્યય પામે અને દ્રવ્ય જ ધ્રુવ રહે તો ગોટાળો વિપ્લવ પામે. ત્યાં એમ લીધું છે. ૧૦૧ ગાથા પ્રવચનસાર. સમજાણું કાંઈ? શું કીધું?

ત્યાં ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય, અમૃતચંદ્રાચાર્યે એમ કહ્યું કે દરેક આત્મા અને પ્રત્યેક પરમાણુ, એ પોતે ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્ય તેના અંશના છે. અંશના. અંશપણે ઊપજે, અંશપણે વિલય અને અંશપણે ધ્રુવ (રહે). વસ્તુ પોતે ઊપજે, વસ્તુ પોતે નાશ થાય અને વસ્તુ પોતે ધ્રુવ રહે તો અંધાધૂંધી-ગોટાળો થઈ જાય. વસ્તુ પોતે પોતાપણે રહી શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ? એ પ્રવચનસારમાં ૧૦૧માં કહ્યું.

અહીં એમ કહ્યું કે સર્વથા એના ગુણપર્યાયો અનેરા હોય. સર્વથા કેમ લીધું? કથંચિત્ નામભેદે ભેદ છે. દ્રવ્ય એક છે, ગુણ અનંત છે, પર્યાય અનંત છે, સંખ્યાભેદે ભેદ છે. પણ તેના પ્રદેશભેદે ભેદ નથી. પ્રદેશભેદ એટલે? એક આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશમાં એ બધા ગુણોના પર્યાય એકરૂપ છે. પર્યાયના પ્રદેશ જુદાં, ગુણના જુદા અને આત્માના જુદાં એમ નથી. પણ નામભેદ, સંખ્યાભેદે ભેદ છે. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, એ દરેક વસ્તુને પોતાના ગુણપર્યાય સાથે સર્વથા અન્યત્વ નામ અનેરાપણું હોય તો તો અન્ય કોઈ વિનાશ પામે. અનેરો વિનાશ પામે. ઓલામાં એમ કીધું છે. દ્રવ્ય વિનાશ પામે. આ તો અનેરો વિનાશ પામે. અને અનેરી દશા ઉત્પન્ન થાય અને અન્ય કોઈ ધ્રુવ રહે. ત્રણ થઈ ગયા દ્રવ્ય. 'એ રીતે બધું વિપ્લવ પામે.' ગોટાળો થાય. 'તેથી (પાંચ અસ્તિકાયોને) અસ્તિત્વ ક્યા પ્રકારે છે તે સંબંધી આ (ઉપર્યુક્ત) કથન...' અસ્તિત્વ ક્યા પ્રકારે છે? કે ગુણપર્યાય સહિત અસ્તિત્વ છે. એમ. દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુનું હોવાપણું ગુણ અને પર્યાયથી છે. શેઠ! સમજાય છે? ગુણ અને પર્યાય એ તો શબ્દ શાસ્ત્રમાં ઘણી વાર સાંભળ્યા હોય પણ સમજ્યા ન હોય.

એક એક વસ્તુ આત્મા, આ પરમાણુ એક એક છેને પ્રત્યેક ભિન્ન ભિન્ન એમાં જે અનંત ગુણ છે એ અનંત ગુણ સહિત જ એ છે. એ અનંત ગુણ અને પર્યાય જે છે એનાથી અસ્તિત્વ છે. એનાથી એનું અસ્તિત્વ છે. પરને કારણે પોતાનું અસ્તિત્વ નથી. પોતાને કારણે ગુણ-પર્યાયથી અસ્તિત્વ છે. પરને કારણે નહિ. કહો, સમજાય છે કાંઈ? હવે આત્માનું ધ્રુવપણું ટકવું પોતાને કારણે છે. પોતાને એટલે અપને. એમ પોતાની પર્યાયનું ટકવું પોતાને કારણે

છે અને પર્યાયનું થવું એ પોતાને કારણે છે, પરને કારણે નહિ. એવા ગુણપર્યાયિના અસ્તિત્વ ક્યા પ્રકારે છે? કે આ રીતે એનું અસ્તિત્વ છે. પોતાની શક્તિ અને અવસ્થાથી એનું હોવાપણું છે. એ દ્રવ્યનું પોતાની શક્તિ અને અવસ્થાથી એનું હોવાપણું છે. 'તે સંબંધી આ (ઉપર્યુક્ત) કથન સાચું-યોગ્ય-ન્યાયયુક્ત છે.' 'સાધ્વસ્તિત્વસંભવપ્રકારકથનમ્' આટલા શબ્દ વાપર્યા.

(ઉપાદાન-નિમિત્તના) ઝઘડા ટાળે એવી વાત છે. ઉપાદાન દરેક દ્રવ્યનું પોતાનું અસ્તિત્વપણું કેમ છે? હોવાપણું કેમ છે? મોજૂદગી કેમ છે? આત્માની મોજૂદગી કેમ છે? પરમાણુની મોજૂદગી કેમ છે? તેના ગુણ-પર્યાયિના અસ્તિત્વથી તેની મોજૂદગી છે. કહો, સમજાય છે કાંઈ? આ રોટલાને લઈને આ શરીર ટકે છે એમ નહિ. એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- જોરદાર લખ્યું છે એમાં તો. એ તો લખે, એને બેઠી હોય તે. ઈ પણ ભગવાન છે ને આત્મા એ. ઊંઘો પડ્યો એ ભગવાન છે. એની અશુદ્ધતાની પણ બલિહારી છે. કાલે આવ્યું છે લખાણ. દેવાનુપ્રિયા! એની કોરના પક્ષનું. ઈચ્છા આત્માની થાય કે મારે ખાવું છે તો ઈન્દ્રિયો પાઘરી કામ કરે આમ આંગળીઓ. જુઓને! કેટલી ઈચ્છાથી આત્માનું કામ શરીર કરી દ્યે છે અને શરીરનું કામ આત્મા કરે છે. પ્રસન્ન રાખે શરીરને, ભૂખ લાગે તો ખવરાવે, પીવરાવે, નવરાવે, ઘોવરાવે, સ્વચ્છ રાખે. લૂગડા માથે ચડાવે, એને શરટી ન લાગે. અરે..! ભગવાન! અરે..! જૈનદર્શન. જૈન નહિ વસ્તુસ્થિતિ (એમ છે). જૈન કોઈ સંપ્રદાય નથી. એ તો વસ્તુ જ એવી છે. કોઈપણ વસ્તુ એમ કહો કે છે. તો છે તો ધ્રુવ અનાદિ છે પોતાથી. છે તો એની અવસ્થા પણ પોતાની વર્તમાન અનાદિથી પોતાથી છે. વસ્તુ જ એમ હોય એમાં જૈન એટલે તો પરમેશ્વરે જોયું એવું કહ્યું. કંઈ પરમેશ્વરે કર્યું અને પછી કહ્યું એમ નથી. કર્યું અને કહ્યું એમ છે? જાણ્યું કે આમ છે. વસ્તુ અનાદિથી કેવળીઓ જાણતા આવે, અનાદિથી કહેતા આવે, અનાદિથી વસ્તુ પોતાના ગુણ-પર્યાયિથી અસ્તિત્વ ધરતી આવે છે.

મુમુક્ષુ :- શાસ્ત્રમાં તો...

ઉત્તર :- પણ કોને? જડને કે આત્માને?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ના ના. એ તો ઉઘાડના ભાગને પોતાના આત્માના કહ્યા છે. જડના ભાગને જડના કહ્યા છે.

મુમુક્ષુ :- આત્માના થયા ને?

ઉત્તર :- એ આત્માના એના કહ્યા નથી. એ તો અસદ્ભુત વ્યવહારનયથી ઉપચારથી કથન છે. આત્માના નથી. એ ઈન્દ્રિયના એક એક પરમાણુ પોતાના ગુણ-પર્યાયિથી અસ્તિત્વ રાખે છે. કહો. અને આત્મા પોતાના ગુણ-પર્યાયિથી અસ્તિત્વ નામ મોજૂદગી રાખે છે. પરને લઈને નહિ. કહો.

મુમુક્ષુ :- બીજો નય...

ઉત્તર :- બીજો નય એટલે શું પણ? આ બોલવામાં, જાણવામાં કોણ હતું એનું જાણવા માટે નય લગાડવો. કલો, સમજાણું આમાં? બોલવામાં આવે કે આ જીવને અસદ્ભુત વ્યવહારનયે દસ પ્રાણ છે, પાંચ ઈન્દ્રિયો છે, મન, વચન અને બળ છે, આયુષ્ય છે જીવને. પણ એ તો અસદ્ભુત વ્યવહારનયનું કથન છે. એટલે કે એનામાં નથી પણ જોડે નિમિત્તરૂપે છે એમ કરીને એના છે એમ કહેવામાં આવ્યા. વ્યવહાર એટલે એના નથી. અસદ્ભુત એટલે કે એના નથી. ત્યારે કીધું કેમ? કે નિમિત્તપણું જોડે છે એનું જ્ઞાન કરાવવા કહ્યું. કલો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- લ્યો કલો, શું શીખડાવવું? શીખડાવવું તો અનાદિથી શીખીને બેઠો છે, ઈ તો શીખીને બેઠો જ છે કે મારા આ પ્રાણ છે, શરીર મારું છે. એ તો શીખીને બેઠો છે. એને શું શીખવવું હતું? આ તારા નથી એમ એને શીખવવું છે. ચંદુભાઈ! ઈ તો છે, એ તો અનાદિની છે. અરે..! એ તો ત્યાં સુધી કહ્યું, એક સમયના અંશનો જ્ઞાનનો અંશ છે એ પોતે માને એ તો અનાદિની બુદ્ધિ છે. પરની તો એક કોર રાખો. પણ અંશને પોતે માને એ તો અનાદિનું છે. એને ત્રિકાળ ધ્રુવનું એકપણું ચૈતન્યનું બતાવવું છે એ નવી વાત છે. શું કીધું? પરથી બંધ છે અને સંબંધ છે એ કથા તો અનંત વાર સાંભળી છે. એ કીધું નથી સમયસારમાં? 'સુદપરિચિદાણુભૂદા સવ્વસ્સ વિ કામભોગબંધકહા'. એ તો સાંભળેલી છે, પરિચયમાં આવી છે, અનુભવમાં આવી એમાં શું કહેવું હતું અમારે? એમ કહે છે. પરથી ભિન્ન એકત્વની કથા કદી સાંભળી છે નહિ એમ કહે છે. સમજાણું? 'સુદપરિચિદાણુભૂદા સવ્વસ્સ વિ કામભોગબંધકહા'. (સ્વથી) એકત્વ પરથી વિભક્ત કદી સાંભળ્યું નથી. સમજાણું? એ સાંભળ્યું નથી, હવે ઓલું સંભળાવવું જોઈએ. 'એયત્તસ્સુવલંભો ણવરિ ણ સુલહો વિહત્તસ્સા||૪||' એમ છે. સમજાણું? 'સુદપરિચિદાણુભૂદા સવ્વસ્સ વિ કામભોગબંધકહા'. ઈચ્છા, ઈચ્છાનું કરવું અને બંધનું થવું, બંધ સહિત છે એ વાત તો અનાદિથી સાંભળી છે, પરિચયમાં આવી છે, વેદનમાં પણ એવી માન્યતા આશ્રયે કરીને આવી ગઈ છે. પણ 'એયત્તસ્સુવલંભો ણવરિ ણ સુલહો વિહત્તસ્સા' એ પરથી એકલો ભિન્ન, પરથી એકલો ભિન્ન અને પરથી તદ્દન જુદો. 'એયત્તસ્સુવલંભો' પરથી વિભક્ત એ વાત એણે સાંભળી નથી. કલો, સમજાણું કાંઈ? એ જ્ઞાન તો અનાદિનું કરતો આવે છે એને શું સંભળાવું હતું? આહાહા..!

ભગવાન આત્મા અનાદિથી સાંભળતો આવે છે. એ જ વાત છે. ત્યાં તો એમ કહે છે એકેન્દ્રિયને એ છે. લે ને સાંભળને ભાઈ! એકેન્દ્રિયના જીવને એ વાતનું વેદન વર્તે છે કે હું પરવાળો છે અને આ છે. એ વેદન એને પણ વર્તે છે. નવમી ટ્રૈવેયકે ગયો જૈન દિગંબર સાધુ થઈને એને પરનું એકત્વપણાનું વેદન વર્તે છે. હવે વર્તે છે એ કરી રહ્યો છે,

કરે છે, સમજે છે, માને છે અને ઓળખે છે અને ઠરે છે એમાં. એ વાત તો અનાદિની છે. હવે કરવી શી અમારે એને? ચંદુભાઈ! ઠીક પણ તમે લાવ્યા છો પાડોશી હોં. કહો, સમજાણું આમાં?

ભગવાન ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા કહે છે, બાપુ! એ પરના સંબંધવાળો ને રાગવાળો ને ભોક્તા અને કર્તા એ વાત તો તેં કરી છે અનંત વાર હવે. મારે (તે) નથી કરી એવું કાંઈક બતાવવું છે. નથી કરી એવું કાંઈક બતાવવું છે. ઈ આ છે. કહો, સમજાણું આમાં? અરે..! આવી વસ્તુ જ જ્યાં સ્વતંત્ર છે એને ક્યાં ભાન છે. પરને લઈને અહીં અને અહીંને લઈને પર એ વસ્તુમાં સ્વભાવમાં ત્રણ કાળમાં નથી. દરેક વસ્તુ પોતાના ગુણપર્યાયિના સ્વભાવના અસ્તિત્વથી છે અને બીજા એના પદાર્થો બીજાં એના ગુણપર્યાયિના અસ્તિત્વથી છે. આવું ભેદજ્ઞાન કરાવવા માટે વાત કરી છે. કહો, આ ‘સાચું-યોચન-ન્યાયયુક્ત છે.’ એમ કીધું. શું કીધું? ઓલું કહેવું એ ન્યાયયુક્ત સાચું નથી. કહો, સમજાણું આમાં?

દરેક આત્મા અને પ્રત્યેક પરમાણુ પોતાના ગુણ-શક્તિ અન્વય વ્યતિરેક, અન્વય વિશેષ ... દ્રવ્ય સામાન્ય કહ્યું હતું. ગુણો અન્વય સદૃશ્ય રહેનારા વિશેષો-ભાગો અને વ્યતિરેક પર્યાય ભિન્ન ભિન્ન થતી અવસ્થાઓ એ સહિત એનું અસ્તિત્વ છે એવું એણે અનંત કાળમાં નક્કી કર્યું નથી. નક્કી કરે તો પરથી લક્ષ છૂટીને પોતાના દ્રવ્ય ઉપર લક્ષ જાય. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘હવે (તેમને) કાયત્વ ક્યા પ્રકારે છે તે ઉપદેશવામાં આવે છે :- જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ પદાર્થો અવયવી છે.’ જુઓ! હવે કાયપણું સિદ્ધ કરે છે કાયપણું. ઓલું તો એમ સિદ્ધ કર્યું કે એના ગુણ ને પર્યાયથી એનું હોવાપણું છે એમ સિદ્ધ કર્યું. હવે કહે છે કે આ પાંચ જે પદાર્થ છે એ અવયવી છે. એ પાંચ અવયવી છે, એ જીવ અવયવી છે. જીવને અવયવ છે માટે અવયવી છે. ભારે વાત, ભાઈ! નીચે છે જુઓ! ‘અવયવવાળા;...’ તે અવયવી. ‘સાવયવ;...’ તે અવયવી. ‘અંશવાળા;...’ તે અવયવી. ‘અંશી;...’ તે અવયવી. ‘જેમને અવયવો (અર્થાત્ એકથી વધારે પ્રદેશો) હોય એવા.’ તે અવયવી. એ બધી અવયવીની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ અવયવી એટલે અવયવવાળો આત્મા. અવયવવાળો માટે આત્મા અવયવી, સાવયવ આત્મા માટે અવયવી, અંશવાળો આત્મા માટે અવયવી, અંશી માટે અવયવી. જેમને એકથી વધારે અવયવો અંશો હોય માટે આત્મા અવયવી. કહો, સમજાણું કાંઈ? આ વળી શરીર અવયવી અને આ આંગળા ને ઈ અવયવ. એ તો સાંભળ્યું છે. એ સ્થૂળ વાત છે. એ તો જુદા જુદા પરમાણુ છે એનો ભેગો થઈને સ્કંધ ગણ્યો તે અવયવી અને એના પરમાણુ તે અવયવ. સમજાણું કાંઈ?

લોકોને આ મૂળ વાત, મૂળની વાતનું વાંચન નહિ, શ્રવણ નહિ અને એકલા પ્રવૃત્તિના ક્રિયાકાંડમાં દોરાઈ ગયા. અને મૂળ વાતનું સમ્યજ્ઞાનનું જે વજન જોઈએ, જેનો તોલ-માપ અમાપ જ્ઞાનનો એ જ્ઞાનનું અસ્તિત્વ પોતાનું કબુલવું અને પરથી ભિન્ન, જેની કિંમત અપાર એવા જ્ઞાનની કિંમત કરી નહિ. કિંમત ઓલી થઈ ગઈ. આ છોડ્યું એણે, આ ત્યાગ કર્યો, બાયડી છોડી, છોકરા છોડ્યા, લૂગડા છોડ્યા, આ છોડ્યું એની કિંમત થઈ ગઈ. જેની કાંઈ કિંમત નથી એની કિંમત થઈ ગઈ. સમજાણું?

મુમુક્ષુ :- એ છોડી શકાતું નથી.

ઉત્તર :- એ છોડી શકે (ક્યાં), એ તો છૂટા પડેલા જ છે. રાગ મંદ કર્યો હોય કોઈ સહેજ કે આ નહિ. પણ એ મંદ રાગ કાંઈ વસ્તુ (નથી). અંદર અભિપ્રાયમાં મારું અસ્તિત્વ ભિન્ન છે, એને છોડી-ગ્રહી શકતો જ નથી (એમ તો છે નહિ). એવો જ્યાં અભિપ્રાય પડ્યો છે કે છોડી-ગ્રહી શકું છું એ અભિપ્રાયમાં અનંતો કષાય પડ્યો છે. એમાં રાગ મંદ થયો એ ક્યા તોળે તોળાય એવો છે ન્યાં? સમજાણું કાંઈ? રાગ જરી મંદ કર્યો હોય કોઈ પરિણામમાં આ વસ્તુ આ નહિ, આ નહિ એમ કરીને, પણ અભિપ્રાય તો એમ છે કે આ મેં છોડ્યું છે પણ પરનું અસ્તિત્વ ગ્રહ્યું છે કે દિ' કે તેં છોડ્યું? એટલે પરને ગ્રહવા-છોડવાનો જે અભિપ્રાય (છે) એ જ અનંતો કષાય છે. કષાય મંદ પડ્યો છે ક્યાં? અને એ અશુભભાવ છે મોટો. અશુભભાવ થાય કે શુભભાવ થાય. એય..! દેવાનુપ્રિયા! એ તમારું યાદ આવ્યું પાછું. .. જઈએ તો શુભભાવ તો થાય, થોડું તો થાય, ઢીંકણું થાય. કહો, સમજાણું આમાં? પણ એ તો યાદ આવે તો એ જ્ઞાનનું તો કામ છે કે નહિ?

કહે છે કે શુભભાવ કંઈ જરીક થયો હોય, પણ માન્યતામાં એમ છે કષાયના અભિપ્રાયમાં કે એ મેં છોડ્યું માટે ત્યાગી થયો, એ છૂટ્યું માટે ત્યાગી થયો-એ માન્યતાના તીવ્ર કષાયનો અભિપ્રાય છે. શેઠ! કેમકે એનું અસ્તિત્વ તારાથી છોડ્યું જાતું નથી અને તારાથી લીધું જાતું નથી. છતાં એના અસ્તિત્વને મેં મૂક્યા. લ્યો આજ આઠમ હતી, મેં આ ખાધું નહિ, રોટલા છોડી દીધા, દાળ પણ છોડી દીધી. કહે છે કે સમૂળગો મિથ્યાત્વરૂપી તીવ્ર અનંતો કષાય પોષાણો. કે જે અસ્તિત્વ એને લઈને દૂર થાતું અને એને લઈને અહીં આવતું એને, રાગ મેં મંદ કર્યો માટે એને મેં દૂર કર્યા અને મેં લીધા નહિ એવો જે એક સંયોગી દ્રવ્યનું સ્વામીપણું એટલે ત્રણ કાળના જડ અને પરપદાર્થના સ્વામીપણાનો અભિપ્રાયરૂપી કષાય એનું તો ત્યાં પોષણ થયું. કહો, મીઠાલાલજી! બધી વાત આવી છે. આહાહા..!

.. ક્યા કારણે? કે જેનું હોવાપણું જુદું છે, એના હોવાપણામાં તું અધિકારી થા કે આને મેં છોડ્યા, આને મેં મૂક્યા, આટલા ત્યાગ્યા, આટલા ગ્રહ્યા એ તો પરદ્રવ્યનું સ્વામીપણું ત્રણ કાળમાં હોઈ શકે નહિ. એનું સ્વામીપણું તેં માન્યું. હવે તારો રાગ મંદ કયે કાંટે તોળાય એવો છે ત્યાં. અભિપ્રાયમાં તો આટલો કષાયનો ગ્રહણ-ત્યાગનો મહા તીવ્ર કષાય પડ્યો

છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એય..! રતિભાઈ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ચાલે જ છેને. એમાં પાછા તમે બધા ગરી જાવ છો. સમજણની ખબર ન મળે. જે આ પૂછે એને કહેવાય ને? એઈ..! ખબર ન મળે ચીજ શું છે. હું ક્યાં છું? કેટલામાં? એ બીજા ક્યાં છે? કેટલામાં? જેટલામાં એ છે ત્યાં હું નથી અને જેટલામાં હું છું ત્યાં એ નથી. એટલે મારે પરનું લેવું-મૂકવાનું સ્વામીપણું મારામાં છે જ નહિ. હું તો મારા ગુણપર્યાયથી સહિત મોજૂદગીવાળો, એમાં જ મારું અસ્તિત્વ અને સ્વામીપણું છે. પરમાં સ્વામીપણું નથી. છતાં એને એક અનંતના સ્વામીપણે વર્તે એને અનંતા કષાયરૂપી મિથ્યાત્વભાવનું પોષણ વર્તે છે.ભાઈ! ભારે વાતું પણ આ ઘડિયા એવા આકરા. આનું માપ કરતાં આવડે નહિ, પછી અમે રાગ મંદ પાડ્યો છે, અમને શુભભાવ થયો છે. સમજાણું? એ કહે છે અહીંયાં, લ્યો.

એ પાંચ પદાર્થો પોતામાં અવયવી છે. હવે એને પર્યાય અને પ્રદેશ બેને અવયવ ઠરાવીને અવયવી કહેવા છે. કહો, સમજાણું? ‘પ્રદેશો નામના તેમના જે અવયવો છે...’ કોના? આ જીવના અસંખ્ય પ્રદેશ, સ્કંધના બેથી અનંત પ્રદેશ પુદ્ગલમાં હોં! ધર્માસ્તિના અસંખ્ય પ્રદેશ દ્રવ્ય, અધર્માસ્તિના અસંખ્ય, આકાશના અનંત એ અવયવો છે ‘તેઓ પણ પરસ્પર વ્યતિરેકવાળા હોવાથી...’ જુઓ! અહીં પર્યાય કીધી ને એને? હવે આવ્યું શેઠી! તમારો પ્રશ્ન. ‘પરસ્પર વ્યતિરેકવાળા હોવાથી પર્યાયો કહેવાય છે.’ ‘પર્યાયનું લક્ષણ પરસ્પર વ્યતિરેક છે.’ જુઓ (નીચે) ૨. ‘આ લક્ષણ પ્રદેશોમાં પણ વ્યાપે છે, કારણ કે એક પ્રદેશ બીજા પ્રદેશરૂપ નહિ હોવાથી પ્રદેશોમાં પરસ્પર વ્યતિરેક...’ નામ ભિન્નતા ‘છે; તેથી પ્રદેશો પણ પર્યાયો કહેવાય છે.’

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ગુણને અવયવ કહેવાય, પર્યાયને અવયવ કહેવાય. પણ ગુણ અન્વય વિશેષ છે અને પર્યાય વ્યતિરેક ભિન્ન ભિન્ન વિશેષ છે. એમ ફેર છે. સમજાણું કાંઈ?

‘તેઓ પણ પરસ્પર વ્યતિરેકવાળા હોવાથી...’ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ, જે ધર્માસ્તિના અસંખ્ય પ્રદેશ કે આકાશના અનંત એ એક પ્રદેશ બીજારૂપે નહિ, બીજો ત્રીજારૂપે નહિ. સમજાણું? એ જુદા જુદા પ્રદેશો એકબીજાથી ભિન્ન ભિન્ન છે તેથી તે પ્રદેશને પણ પર્યાય કહેવાય છે. એ આકાશને અનંત પ્રદેશરૂપ અનંત દ્રવ્યપર્યાય છે. ધર્માસ્તિ અને અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ અસંખ્ય દ્રવ્યપર્યાય છે. જીવને અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ અસંખ્ય દ્રવ્યપર્યાય છે. સમજાણું કાંઈ? કહો, હવે અહીંના સાંભળનારને પણ જરી નવું લાગે તો પછી ઓલા નવાને સાંભળાવવું હોય તો કેવું લાગે? જુઓને!

પાંચમાં એ પદાર્થો એ પાંચેય અવયવી છે એટલે ઘણા અંશોવાળા છે. ઘણા અવયવવાળા

પાંચ છે. તેથી પ્રદેશો નામના તેમના જે અવયવો તેઓ પણ પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન, વ્યતિરેક એટલે ભિન્ન—જુદા, એકમાં બીજો નહિ, બીજામાં ત્રીજો નહિ, ‘હોવાથી પર્યાયો કહેવાય છે. તેમની સાથે તે (પાંચ) પદાર્થોને અનન્યપણું હોવાથી કાયત્વસિદ્ધિ ઘટે છે.’ દેખો! એ અસંખ્ય પ્રદેશ સાથે કે અનંત પ્રદેશ સાથે એને અનન્યપણું છે. અનેરાપણું નથી. આકાશને અનંત પ્રદેશ સાથે અનન્યપણું છે, અનેરાપણું નથી. અનન્યપણું છે—પોતાપણું છે માટે અનંત પ્રદેશ તરીકે એને કાયત્વ કહેવામાં આવે છે. એમ જીવના અસંખ્ય પ્રદેશ છે તે પ્રદેશ અનન્યપણું પોતાથી પોતામાં એકપણું છે તેથી તેને કાયત્વસિદ્ધિ ઘટે છે. જો જુદા જુદા પ્રદેશ હોય તો તો કાયત્વસિદ્ધિ થાય નહિ.

એક જીવના અસંખ્ય પ્રદેશ આત્માથી ભિન્ન ભિન્ન હોય તો તે આત્માનું અવયવીપણું, કાયત્વપણું સિદ્ધ ન થાય. પણ એ અસંખ્ય પ્રદેશી આત્માને અવયવ સહિતપણું છે, એના કાયત્વ સહિતપણું છે. અસંખ્યપણા સહિતપણું છે. માટે તેને કાયપણું કહેવામાં આવે છે. કહો, આ વાંચો છો કે નહિ કોઈ દિ’ એકલા?

‘(પાંચ) પદાર્થોને અનન્યપણું હોવાથી...’ દેખો! શું કહે છે? ‘તેમની સાથે...’ કોની? ઓલા પ્રદેશો સાથે. એ પ્રદેશ સાથે અનન્યપણું હોવાથી તેમની કાયત્વસિદ્ધિ ઘટે છે. તે તે દ્રવ્યને કાયપણું, સમૂહપણું ઘટે છે. ઓહો..! એકલો ન્યાયનો અને સત્યની સિદ્ધિનો વિષય છે. ‘પરમાણુ (વ્યક્તિ અપેક્ષાએ) નિરવયવ હોવા છતાં...’ એક રજકણ વ્યક્તિ એટલે જુદાપણાની અપેક્ષાએ નિરવયવ (અર્થાત્) એને અવયવ છે નહિ. ‘અવયવ વગરનો; અંશ વગરનો; નિરંશ; એકથી વધારે પ્રદેશ વિનાનો.’ એક પરમાણુ. ‘છતાં તેને સાવયવપણાની શક્તિનો સદ્ભાવ હોવાથી...’ એ એક પરમાણુને પણ સાવયવપણાની શક્તિ છે. બેપણે, ત્રણપણે, ચાર પરમાણુપણે સ્કંધ થવાની શક્તિ છે. એ સ્કંધ થાય છે એ પણ પોતાની શક્તિને લઈને થાય છે. સમજાણું? ભલે અહીં સ્થૂળપણે આ થયો છે, એમાં પણ પરમાણુ પોતે સ્થૂળપણે થયો છે. પરમાણુ સૂક્ષ્મપણે રહ્યો છે એમ નહિ. આમાં પરમાણુ પોતાને કારણે સ્થૂળપણે થયેલો છે. એ સ્થૂળપણાની શક્તિ અહીંયાં હતી આમાં. વ્યક્તિપણે નહોતી, શક્તિ હતી તો અહીં સ્થૂળપણે થઈને બે, ત્રણ, ચાર સાથેનું કાયપણું કહેવામાં આવે છે. અનંતની સાથે.. આ અનંત પરમાણુ છે. અનંતા પરમાણુ સ્થૂળપણે પરિણમ્યા છે. સૂક્ષ્મપણું આમાં નથી રહ્યું. એકલો પરમાણુ રહે એવું આમાં નથી રહ્યું.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ આમાં નહિ. ઝીણા સૂક્ષ્મ હોય ઈ. આ સ્થૂળ છે. આમાં ક્યાં છે? આ તો સ્થૂળ છે. સૂક્ષ્મ તો જે નજરે ન પડે એવા સૂક્ષ્મ છે. એમાં આ પરમાણુ સૂક્ષ્મપણે છે અને બધા સ્કંધો પણ સૂક્ષ્મપણે છે. આ આખો સ્કંધ સ્થૂળપણે થઈ ગયેલો છે. સ્થૂળ એટલે એક નહિ. એક એક પરમાણુમાં સુંવાળપ અને ભારેપણાનો પર્યાય પરિણમેલો પરમાણુ

છે આમાં. એવા અનંત પરમાણુનો આખો સ્કંધ અવયવી, એને એક પરમાણુને અવયવ ગણતા બધાના (સમૂહને) અવયવી કહેવામાં આવે છે. તેથી પરમાણુને શક્તિ અપેક્ષાએ અવયવી કહેવાય છે. ભારે વળી આ જ્ઞાન. કહો, સમજાણું?

‘પરમાણુ (વ્યક્તિ અપેક્ષાએ) નિરવયવ હોવા છતાં તેને સાવયવપણાની શક્તિનો સદ્ભાવ હોવાથી કાયત્વસિદ્ધિ નિરપવાદ છે.’ શું કીધું? એને અપવાદ વિનાની કાયસિદ્ધિ છે. જોયું! પરમાણુ એકલો છેને. નિરપવાદપણે એની સ્કંધ થવાની શક્તિ છે. જુઓ નીચે. ‘નિરપવાદ = અપવાદ રહિત (પાંચ અસ્તિકાયોને કાયપણું હોવામાં એક પણ અપવાદ નથી. કારણ કે (ઉપચારથી) પરમાણુને પણ શક્તિ-અપેક્ષાએ અવયવો-પ્રદેશો છે.)’ એમ કહે છે. દેખો! એને કાયપણું ન કહી શકાય એમ છે નહિ. ઉપચારે પણ પાંચે અસ્તિકાયમાં જેમ બીજામાં અવયવો છે એમ પુદ્ગલ સ્કંધમાં પરમાણુની અપેક્ષાએ, પરમાણુ શક્તિની અપેક્ષાએ પરમાણુને પણ અવયવી કહેવામાં આવે છે. વાંચન હોય એને સમજણ હોય. આ જરી બબ્બે કલાક, કલાક-કલાક સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ. કોઈ ભેગા થઈને વાંચવું જોઈએ. એવું છે. કોઈ વિશેષ બુદ્ધિવાળા હોય એની પાસે વાંચવું જોઈએ. એનો સ્વાધ્યાય દરરોજ કરવો જોઈએ. ચોપડા દરરોજ તપાસે છે કે નહિ? દરરોજ ચોપડા તપાસે. કેટલું આવ્યું? કેટલું ગયું? આ ચોપડા તપાસે છે કોઈ દિ’? કહો, મોહનભાઈ! જે જોવાના છે એ જોતો નથી અને ન જોવાના મક્કતનો હેરાન થાય છે ત્યાં. એ કાંઈ રાખ્યા રહેતા નથી અને ટાળ્યા ટળતા નથી. એમાં મક્કતનો ... કરે, એ.. આનું આમ પડ્યું, આનું આમ થયું ને આનું આમ થયું. આ જોને. આહા..!

એક એક આત્મામાં.. ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશમાં જેમ કાયપણું સિદ્ધ કર્યું એમ પાંચ અસ્તિકાયમાં પરમાણુને પણ અપવાદ રહિત એમ કાયપણું સિદ્ધ કરીએ છીએ. નહિ કે એમાં અપવાદ આવે છે પરમાણુમાં, એમ કહે છે. ‘ત્યાં એવી આશંકા કરવી યોગ્ય નથી...’ હવે શું કહે છે? જુઓ! હવે ઓલા અરૂપીનું ઉપાડ્યું. ‘ત્યાં એવી આશંકા કરવી યોગ્ય નથી કે પુદ્ગલ કલ્પના ન્યાયવિરુદ્ધ (ગેરવાજબી) છે.’ પુદ્ગલ સિવાયના પદાર્થો અમૂર્તપણાને લીધે. પુદ્ગલ સિવાયના પદાર્થો છે ને ચાર? આ ચાર ગણવા છેને. અમૂર્તપણા ચાર છે : ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ અને જીવ. એ ‘અમૂર્તપણાને લીધે અવિભાજ્ય હોવાથી...’ ભાઈ! એમાં ભાગલા હોઈ શકે નહિ. અરૂપીને ભાગ શા? રૂપીને તો ભાગ પાડો તમે આ ઘણા સ્કંધ છે. આ.. આ.. આ. અરૂપી ચીજ આકાશ, અરૂપી ચીજ આત્મા, એના વળી ભાગ? (એમ આશંકા છે). આહાહા..! સમજાણું? એ જૈન પરમેશ્વર સિવાય ક્યાંય આ વાત હોઈ શકે નહિ. ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં. ઓલા તો કહે સર્વવ્યાપક છે આત્મા. અનંત ગુણનું મહા.. મહા.. મહા.. મહંત મહંત મહંત લ્યો! પણ શું છે પ્રદેશ? કેટલામાં છે? એ કઈ રીતે શક્તિ છે? એના અંશો પડે છે કે નહિ? અંશો પડે છે કે નહિ? એની

અજ્ઞાનીને (ખબર ન મળે). એની મેળે વીતરાગ સર્વજ્ઞ માર્ગ સિવાય એ વાત ક્યાંય હોઈ શકે નહિ. કહો, સમજાણુ? અરૂપીમાં ભાગ!

એક તો વસ્તુ અમૂર્ત. અમૂર્ત એટલે વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ વિનાની અને અવિભાગ ‘જેના વિભાગ ન કરી શકાય એવા.’ ‘તેમના સાવયવપણાની કલ્પના ન્યાયવિરુદ્ધ (ગેરવ્યાજબી) છે.’ આશંકા છે હોં! શંકા નહિ. શિષ્યની આશંકા છે, પ્રભુ! પણ આ શું તમે કહો છો? આપની ખોટી વાત છે એમ અમને નથી લાગતી પણ અમને સમજાતી નથી. આ રજકણોના પિંડના તો ભાગલા પડે આ મૂર્તના. પણ અરૂપીના ભાગ શી રીતે તમે કહો છો? આ શું કહો છો તમે આ? ‘તેમના સાવયવપણાની કલ્પના ન્યાયવિરુદ્ધ (ગેરવ્યાજબી) છે.’ આહાહા..! બહુ વાંચતા હતા (એક ભાઈ) ઘણા વર્ષથી. એક ફેરી કહે, આ આકાશના પ્રદેશ તો કહેવામાત્ર છે. પ્રદેશ-બ્રદેશ છે નહિ. અરે..! ભાઈ! પ્રદેશ જુદો પડતો નથી પણ પ્રદેશ નથી (એમ નથી). એ મોટી વાત.

‘એમ શિષ્યની આશંકા છે.’ શું છે આશંકા? કે આ પુદ્ગલ જે છે આ માટી મૂર્ત એના તો ભાગ પડે છે તે દેખાય છે. બાકી એના અવયવ કહો તો એ બધું દેખાય. પણ અરૂપી વસ્તુ એ તે કાંઈ કટકા જુદા પડે? એના ભાગ શી રીતે તમે કલ્પો છો? જુદા પડે નહિ અને એના ભાગ શી રીતે કલ્પો? એ અમને સમજાતું નથી. છતાં આચાર્ય તો કહે છે, એ આશંકા કરવી યોગ્ય નથી. એવી આશંકા પણ કરવી તે વ્યાજબી નથી.

‘પુદ્ગલ સિવાયના બધા અમૂર્તપણાને લીધે અવિભાજ્ય હોવાથી તેમના સાવયવપણાની કલ્પના ન્યાયવિરુદ્ધ (ગેરવ્યાજબી) છે.’ એમ જો તું કહે તો એ ખોટી વાત છે. કેમ? સાંભળ. ‘આકાશ અવિભાજ્ય હોવા છતાં...’ આ આકાશ છેને સર્વવ્યાપક? આ દેખાય નહિ હોં! અરૂપી છે અહીં બધે. ‘આકાશ અવિભાજ્ય...’ ભાગલા પડતા નથી કાંઈ. ટૂકડો છૂટો પડતો નથી એનો કે આ પ્રદેશ અહીં ગયો અને આ પ્રદેશ અહીં રહી ગયો. આકાશ દ્રવ્ય અહીં રહી ગયું અને અંશ ગયો અહીં. એમ નથી કાંઈ.

આકાશ સર્વવ્યાપક અનંત પ્રદેશ અવિભાજ્ય જેના ભાગલા નથી થતાં ‘તેમાં આ ઘટાકાશ છે,...’ જુઓ! ન્યાય. આ લાકડું છે ને જુઓને આ લાકડું. લાકડામાં આકાશ જેટલો રોકાણો છે. એમ કહેવાય ને કે આ લાકડા પ્રમાણેનું આકાશ છે. એમ ઘટ જેટલામાં રહ્યું એ ઘટાકાશ. અને ‘આ અઘટાકાશ (અથવા પટાકાશ) છે...’ એટલે કે અહીં પટ હોય તો પટાકાશ. ઘટાકાશ નથી. જેટલામાં ઘટે આકાશ રોક્યું તેટલામાં પટે રોક્યું નથી, પટે જેટલામાં રોક્યું એટલું ઘટે પણ રોક્યું નથી. બેય જુદે જુદા છે. સમજાણું કાંઈ? આ ઘટાકાશ છે, આ અઘટાકાશ (અથવા) પટાકાશ છે. ‘એવી વિભાગકલ્પના જોવામાં આવે છે જ.’ આ કપડું અહીં છે, આ ઘટ અહીં છે. એમ નથી કહેવાતું કે ઘટ બધે છે અને કપડું પણ બધે છે. એમ નથી. આકાશ-આકાશ. આ તો ન્યાયનો વિષય છે આખો. ઓહોહો..!

આંગળીનો દાખલો આપ્યો છેને. પ્રવચનસારમાં આપ્યો છે. બે મુનિ બેઠા છે. એક મુનિ જ્યાં બેઠા ત્યાં બીજા મુનિ છે? જે મુનિનો ભાગ છે તે બીજા મુનિનો ભાગ છે નીચે આકાશનો? ભિન્ન ભિન્ન આકાશ છે. એમ એ ઘટાકાશ, પટાકાશ, લાકડાકાશ એટલાનો ભાગ ભિન્ન ભિન્ન છે. પ્રદેશ જુદા (પડતા) નહિ હોવા છતાં પદાર્થ ભિન્ન ભિન્નના આકાશને જે રોકે છે એટલા ભાગલા જુદા સમજી શકાય છે.

‘એવી વિભાગકલ્પના જોવામાં આવે છે જ.’ એવી જુદા જુદાની કલ્પના જોવામાં આવે છે જ. લ્યો! જુઓ! આ બે બેઠા છેને. આ જુદું જુદું છે કે નહિ? શેઠી! આકાશ તો આમ સર્વવ્યાપક છે. પણ તમે જે આકાશનો ભાગ રોક્યો એ ભાઈએ રોક્યો છે? એણે રોક્યો એ તમે રોક્યો છે? ભિન્ન ભિન્ન છે. .. ભિન્ન ભિન્ન ભાગ. આ ભાગ આણે રોક્યો, આ ભાગ આણે રોક્યો, આ ભાગ એટલામાં રહ્યા છે. ભાગ જુદા જુદા દેખાય છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- લખાવે છે ને મમતા માટે. હા, લખાવે છે. ઉપર માઘમેડી કોઈથી ન થાય, હેઠે કોઈથી ભોયરું ન થાય. એય..! શેઠ! આ શેઠ તો બહુ મકાન રાખે છે. લખાવે છેને મકાનમાં. શું? કે ઉગમાણે આ, ... ફલાણા આ. ઉપર નીચે મારી હદ છે. ઉપર જ્યાં મારું આવું મકાન છે ત્યાં ઉપર કોઈ માઘમેડી ન કરે. માઘમેડી સમજ્યા? કોઈ દસ માળ કરીને આમ માથેથી હાલચાલનું રાખે તો નહિ. એ અમારી જગ્યા છે. માઘમેડી અહીંયા કહે છે. વચ્ચે મકાન કરાવ્યા હોય તો ઓલો બે માળ કરાવે, પછી ઓલી કોર દસ માળ કરાવી દસ બે બાજુ અને ઉપર રહે. .. આમ માર્ગ કરે. તો કહે, નહિ, આકાશમાં અમારો ભાગ છે. ..લાલજી! એમ થાય છે કે નહિ? એમ નીચે ભોયરું (કરે) કે દૂર મકાન છે ત્યાંથી અમારે ભોયરું પાડીને અહીં (આવવાનો રસ્તો કરવો છે). નહિ, અમારી નીચે ભોંયરુ નહિ થાય. ભોંયરુ કહે છેને એને? ભોંયરુ. અમારી જમીન નીચે ભોંયરુ નહિ. એ હદ અમારી છે. ઓલોલો..!

મુમુક્ષુ :- હદ કાયમ થઈ જાય.

ઉત્તર :- હદ કાયમ થઈ જાય. તો એની હદ જુદી, બીજાની હદ બીજી. ભાગ પડી ગયા કે નહિ આકાશના? આ આકાશનો ભાગ જુદો, આ આકાશનો ભાગ બીજો.

મુમુક્ષુ :- જ્યાં પદાર્થ છે ત્યાં જ ભાગ પડ્યા, જ્યાં પદાર્થ નથી ત્યાં ભાગ નથી પડતા.

ઉત્તર :- એ ભાગ તો બધામાં છે. અહીં તો પ્રદેશને સિદ્ધ કરવો છે. અલોકમાં પણ પદાર્થ નથી પણ ભાગ તો છે જ. અહીં તો સમજાવવા માટે કે જે ભાગમાં આ રોકાણું છે આ રોકાણું એ ભાગમાં હાથ નથી. હાથ છે ત્યાં આ નથી. માટે આકાશ અવિભાગ

એકરૂપે હોવા છતાં ભાગ દેખાય છે. એટલે એના અંશો ભિન્ન દેખાય છે. એટલી વાત સિદ્ધ કરવી છે. એ અંશો તો અલોકમાં પણ છે. દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ કરીને ભિન્ન ભિન્ન અવયવોને સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ભાગ પડે છે એ સિદ્ધ કરવું છે...

ઉત્તર :- એ સિદ્ધ કરવું છે. બસ, એટલી વાત છે. એ જોવામાં આવે છે. એમ કીધું ને? આ ઘટાકાશ છે, આ અઘટાકાશ છે. એટલે આ ઘટાકાશ નહિ એમ છેને. પછી બીજું બધું.

‘એવી વિભાગ કલ્પના જોવામાં આવે છે જ. જો ત્યાં (કથંચિત્) વિભાગ ન કલ્પવામાં આવે તો...’ કથંચિત્ વિભાગ હોં! આમ સળંગરૂપે એક. છતાં પ્રદેશરૂપે ‘ત્યાં (કથંચિત્) વિભાગ ન કલ્પવામાં આવે તો જે ઘટાકાશ છે તે જ (સર્વથા) અઘટાકાશ થાય;...’ જે ઠેકાણે ઘડો રાખ્યો છે તે જ ઠેકાણે ઓલો પટા રહે એમ થઈ જાય. એમ છે નહિ. બેય આકાશ ભિન્ન ભિન્ન છે. કથંચિત્ એટલે સળંગ હોવા છતાં આ રીતે ભાગ પડે છે. વસ્તુ સળંગ હોવા છતાં પ્રદેશનો ભાગનો આ ભાગ પડે છે. સર્વથા જુદા નથી. કહો, સમજાણું?

‘જે ઘટાકાશ છે તે જ (સર્વથા) અઘટાકાશ થાય; અને તે તો ઈષ્ટ (માન્ય) નથી. માટે કાળાણુઓ સિવાય...’ એક કાળાણુ છે આ. કાળાણુ એક એક ભિન્ન છે. ‘બીજા બધાને વિષે કાયત્વ નામનું સાવયવપણું નક્કી કરવું.’ દેખો! ‘અવસેયમ્’ એમ છેને? ‘કાયત્વાચ્ચં સાવયવત્ત્વમવસેયમ્’ સિદ્ધ કરવું. કહો, સમજાય છે કાંઈ? ઓહો...! વસ્તુ કેવડી મોટી? પહોળી કેટલી? છતાં એના ભાગના અંશો રજકણ જેટલી જગ્યામાં રહે તેટલાને પ્રદેશ એવા અસંખ્ય પ્રદેશી જીવ, અસંખ્ય પ્રદેશી ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ અનંત પ્રદેશી છે. પુદ્ગલ બેથી માંડીને અનંત પ્રદેશનો સ્કંધ છે. આમ ભિન્ન ભિન્ન પોતાના કારણે અવયવી અને અવયવ પોતાને કારણે છે. કહો, સમજાણું આમાં? એના અવયવો પરને કારણે નથી. લ્યો! ‘નક્કી કરવું.’ આચાર્ય કહે છે. દેખો! અમૃતચંદ્રાચાર્ય કહે છે કે નક્કી કર. ઓહોહો...! હવે આ નક્કી કરવા બેસશે તો અમારે આ સંસારના બાયડી-છોકરા વળગ્યા એનું પોષણ કરવામાં રોકાઈએ? જ્યંતિભાઈ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ત્યાં તો વખત અમુક હોય. ત્યાં ક્યાં કરી શકે છે મક્તનો. અને આ તો બરાબર જેવું છે એવું નક્કી કરી શકે એવું સત્ છે આ તો. ઓલાનું કરી શકે એમ કરે કે આમ કરવું, તેમ કરવું, ફલાણું કરે. ધૂળેય કરતો નથી. મક્તનો ઉકરડા ઉથામે છે આત્મા. કલ્પનામાં હોં કલ્પનામાં. મોહનભાઈ! ઉકરડો સમજો છો? કૂડા કચરા. કચરો હોય છે ને કચરો? કચરા કા ઢેર. માથે મારે ને. બળદ હોય ને બળદ? બૈલ બહુત જોરદાર. અહીં માથુ નાખે

તો આ ક્યાં ટૂકડો પડે આનો? ઓલાને ઊંચો કરે તો ધૂળ ને રાડા ને છાણ માથે પડે. આ મોટા માણસ ગણીને ઉકરડો ઉથામે છે મક્તના. જેચંદભાઈ! કલો, સમજાણું આમાં? માટે દરેકનું પાંચેય અસ્તિકાયનું કાયત્વ નામનું સાવયવપણું નક્કી કરવું. કેમ છે, તેના જ્ઞાનમાં એ વાતને લેવી.

હવે ત્રણ લોક સંપત્ર શબ્દ કહ્યો છે ને ચોથો? 'ણિપ્પણં જેહિં તેલોક્કં' આ ત્રણ પદના અર્થ થઈ ગયા. 'જેસિં અત્થિ સહાઓ ગુણેહિં સહ પજ્જણિં વિવેહિં તે હોંતિ અત્થિકાયા' તેને અસ્તિકાય કહીએ. હવે 'ણિપ્પણં જેહિં તેલોક્કં' આ ત્રણ લોક એમ ને એમ રહેલા છે અનાદિથી. એ આ પંચાસ્તિકાયથી રચેલા-બનેલા છે. કોઈએ બનાવેલું નથી. બનાવેલો કોઈ ઈશ્વર નથી. એ પંચાસ્તિકાય ત્રણ લોકમાં એમને એમ રહેલા છે. એના ભાગ પાડીને કાયપણું સિદ્ધ કરશે.

'તેમનું જે ત્રણ લોકરૂપે નિષ્પત્રપણું (-રચાવું) કહ્યું...' રચાવું એટલે નવું નથી. એમને એમ છે. 'તે પણ તેમનું અસ્તિકાયપણું (અસ્તિપણું તથા કાયપણું) સિદ્ધ કરવાના સાધન તરીકે કહ્યું છે.' દેખો! સમજાણું? ત્રણ લોકના ભાગ પાડીને કહ્યું એ પણ તેનું અસ્તિત્વનું કાયપણું સિદ્ધ કરવાના સાધન તરીકે કહ્યું છે. તેના ભાગ પાડશે હવે...
(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પોષ સુદ ૩, બુધવાર, તા. ૧૮-૧૨-૧૯૬૩
ગાથા-૫-૬, પ્રવચન-૧૨

પાંચમી ગાથા પંચાસ્તિકાય ચાલે છે. એમાં અસ્તિકાય એટલે અસ્તિપણું અને કાયપણું સિદ્ધ કરે છે, પાંચ પદાર્થમાં. કાળ તો અસ્તિ છે પણ એમાં કાયપણું એટલે ઘણા પ્રદેશોનું નથી. હવે અહીંયા એ વાત તો પહેલી કાયની એક રીતે તો સિદ્ધ કરી ગયા છે કાયત્વ. દરેક આત્મા કે ધર્માસ્તિ આદિના પ્રત્યેક પ્રદેશ ભિન્ન ભિન્ન છે. વ્યતિરેક એટલે ભિન્ન ભિન્ન છે. એથી પણ એનું કાયપણું એ અસંખ્ય પ્રદેશ આદિ અનંત પ્રદેશ સહિતપણે હોવાથી જીવને અને આકાશ વગેરેને કાયપણું સિદ્ધ થાય છે.

અહીંયાં બીજી રીતે સિદ્ધ કરે છે. 'તેમનું જે ત્રણ લોકરૂપે નિષ્પત્તપણું...' પાંચ પદાર્થ ત્રણ લોકમાં વ્યાખ્યા છે. 'તે પણ તેમનું અસ્તિકાયપણું...' એટલે હોવાપણું અને કાયપણું 'સિદ્ધ કરવાના સાધન તરીકે કહ્યું છે.' જરી ઝીણી વાત છેને આ તો. અવયવપણે તો સિદ્ધ કરી ગયા. હવે ક્ષેત્રના ભાગ તરીકે કાયપણાને સિદ્ધ કરે છે. શેઠી! શું કહ્યું? આમાં કાંઈ યાદ રહે એવું છે? પાંચ પદાર્થ છે કે નહિ? પાંચ પદાર્થ કાળ સિવાય. અસ્તિકાય. એનું કાયપણું દરેક પદાર્થમાં એક પ્રદેશનું બીજા પ્રદેશોનું જુદાઈપણું. એકમાં જુદું અને બીજામાં જુદું એમ અનેકનું જુદું. એમ જુદાપણાવાળા અસંખ્ય પ્રદેશ કે અનંત પ્રદેશ એથી એનું કાયપણું એટલે ઘણા પ્રદેશોના સમૂહના સહિતપણું તે તે દ્રવ્યને લાગુ પડે છે. આ બીજી રીતે હવે લોકના ત્રણ ભાગ પાડીને કાયપણું સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું આમાં?

'(૧) ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય ત્રણ લોકના...' ઊર્ધ્વલોક, અધોલોક અને મધ્યલોક એ ત્રણ લોકના 'ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યવાળા ભાવો-' અવસ્થા નવી ઊપજે, પુરાની વ્યય થાય અને જાતિ જળવાય રહે ધ્રુવપણે. એવા ભાવો '-કે જેઓ ત્રણ લોકના વિશેષસ્વરૂપ છે...' ત્રણ લોકના વિશેષસ્વરૂપ છે. ત્રણ લોક સામાન્ય. એમાં આ ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યવાળા ભાવો કે જે ત્રણ લોકના વિશેષ સ્વરૂપો છે. 'તેઓ-ભવતા થકા...' પાંચ પદાર્થો આત્મા, પુદ્ગલ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ તે '(પરિણમતા થકા) તેમના મૂળ પદાર્થોનું ગુણપર્યાયયુક્ત અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે છે.' તે પરિણમતા થકાં જીવ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને પુદ્ગલ પરિણમતા થકા તેમના મૂળ પદાર્થોનું ગુણ અને પર્યાયરૂપ, ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્ય કીધું ને? એટલે ગુણપર્યાય સહિતપણાનું હોવાપણું સિદ્ધ કરે છે. 'ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યયુક્તં સત્'.

'(ત્રણ લોકના ભાવો સદાય કથંચિત્ સદશ રહે છે...)' એ ધ્રુવ ગુણ. ત્રણ લોકના જે આ પદાર્થો છે એ કોઈ પ્રકારે ધ્રુવપણે સદશ રહે છે 'અને કથંચિત્...' ઉત્પાદ-વ્યયપણે 'પલટાયા કરે છે તે એમ સિદ્ધ કરે છે કે ત્રણ લોકના મૂળ પદાર્થો કથંચિત્

સદશ રહે છે અને કથંચિત્ પલટાયા કરે છે અર્થાત્ તે મૂળ પદાર્થોને ઉત્પાદ-વ્યય-દ્વૈવ્યવાણું અથવા ગુણપર્યાયિવાણું અસ્તિત્વ છે.)' ઝીણી વાત છે. આ તો ન્યાયથી સિદ્ધ કરે છેને વસ્તુને. સમજાણું કાંઈ?

ત્રણ લોકમાં રહેલા પાંચ પ્રકારના દ્રવ્યો અસ્તિકાયરૂપે. એક કાળ તો પછી .. છઠ્ઠી ગાથામાં. એમાં વિશેષરૂપે દરેક ભાવો ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવપણે રહેલા છે. દરેક વસ્તુ જાતિપણે સદશ રહીને દ્વૈવ્યપણે એ ગુણ અને એ પલટાયા કરવું તે ઉત્પાદ-વ્યય. તો ઉત્પાદ-વ્યય અને દ્વૈવ્ય અથવા ગુણ અને પર્યાય એ રીતે બધા દ્રવ્યોનું હોવાપણું આ રીતે સિદ્ધ થાય છે. કહો, રતિભાઈ! આ અભ્યાસ જોઈશે હોં, એમ ને એમ બધા. અભ્યાસ વિના સમજાય એવું નથી એમ. વાંચવું નહિ અને કાંઈ કરવું નહિ, સ્વાધ્યાય નહિ. એને ધર્મ કરવો.

હું કોણ છું? કેટલામાં છું? કેવા ગુણો છે? એની પર્યાયો શું છે? એનું જ્ઞાન ક્યા વિના વાસ્તવિક દષ્ટિ અને રુચિ ક્યાં કરવી એની એને ખબર પડે નહિ. કહો, શવાભાઈ! વાંચવું ને વિચારવું પડશે કે નહિ આ? ઘરે વાંચો છો? ઘરે નહિ.

મુમુક્ષુ :- શી રીતે વાંચવું સમજ્યા વગર?

ઉત્તર :- કહો, સમજ્યા વિના શી રીતે વાંચવું? તમારા તરફથી ઉત્તર આવે છે. ચોપડા કેમ ફેરવે ઘરના? એમ વાંચવું જોઈએ. આ શું કહે છે જુઓ!

પહેલાં એનું અસ્તિત્વ દરેક વસ્તુનું છે એ સિદ્ધ કરી ગયા. સમજાણું? કઈ રીતે? પહેલાં. ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવ લક્ષણથી અને ગુણ-પર્યાયથી એનું હોવાપણું (છે). કેમ? કે દરેક પદાર્થ પોતાના ગુણપર્યાયથી અનન્ય છે. અનન્ય એટલે જુદા નથી. દરેક આત્મા, દરેક પરમાણુ એના ગુણ પર્યાયથી અનન્ય નામ એકમેક છે. એથી એને ગુણ પર્યાયનું હોવાપણું છે એ રીતે દ્રવ્ય પણ હોવાપણું સિદ્ધ થયું છે. અને બીજી રીતે કાયપણું સિદ્ધ કર્યું પહેલાં. કે દરેક આત્માને, ધર્માસ્તિ આદિને એક પ્રદેશ તે બીજા પ્રદેશરૂપ નથી એમ અન્યના ભિન્નપણાના વ્યતિરેક દ્વારા એ ઘણા પ્રદેશવાણું દરેક દ્રવ્ય છે એમ એનું કાયપણું સિદ્ધ થયું છે.

હવે બીજી રીતે કહે છે અહીંયાં. સમજાણું? 'ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય ત્રણ લોકના...' રહેલા પદાર્થ 'ઉત્પાદ-વ્યય-દ્વૈવ્યવાણા ભાવો-' છે. તેથી તેને અસ્તિપણું છે. ઉત્પાદ-વ્યય તે પર્યાય છે, દ્વૈવ્ય તે ગુણ છે. એ રીતે 'ઉત્પાદવ્યયદ્વૈવ્યયુક્તં સત્' એ રીતે એને સિદ્ધ કર્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અસ્તિ. હવે કાય સિદ્ધ કરશે.

'વળી ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ-' ત્રણ પદાર્થ લીધા છે હોં! આ ધર્મ એટલે આ કરવો ધર્મ એ નહિ. ચૌદ રાજૂલોકમાં એક ધર્માસ્તિ નામનો પદાર્થ છે. એક અધર્માસ્તિ નામનો પદાર્થ છે અરૂપી. અને આકાશ. 'એ પ્રત્યેક પદાર્થ ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય એવા લોકના (ત્રણ)

વિભાગરૂપે પરિણત હોવાથી...' દરેક પદાર્થના ત્રણ ભાગ લોકની અપેક્ષાએ પડે છે. જોયું! ઓલા પ્રદેશની અપેક્ષાએ કાયત્વ સિદ્ધ કર્યું હતું. અહીં હવે લોકના ભાગની અપેક્ષાએ કાયત્વ સિદ્ધ કરે છે. સમજાય છે કાંઈ આમાં? શું આમાં સમજાય?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કીધું પછી સમજાવે શું? સમજાવ્યું ને.

મુમુક્ષુ :- નવી વાત આવી ને.

ઉત્તર :- નવી વાત ક્યાં આવી? કહ્યું ને.

પહેલા પ્રત્યેક ચીજને એના પ્રદેશની ભિન્નતા દ્વારા કાયત્વ નામ પ્રદેશોના સમૂહપણું સિદ્ધ કર્યું. હવે અહીંયાં લોકના ત્રણ ભાગ પાડીને એનું કાયત્વ સિદ્ધ કરે છે. કેમ કે એના ભાગ પડ્યા એવા ઘણા ભાગવાળો એ આત્મા, ઘણા ભાગવાળો એ ધર્માસ્તિ એમ કરીને તેનું કાયત્વ ક્ષેત્ર-લોકની અપેક્ષાએ તેનું કાયત્વ સિદ્ધ કરે છે. અભ્યાસ ન મળે. શેઠ!

મુમુક્ષુ :- કર્યો જ નથી અભ્યાસ.

ઉત્તર :- નહિ? કર્યો નથી. શેઠે કર્યો નથી. બીડી-તમાકુના કર્યા. મોહનભાઈ! આહાહા..!

પહેલામાં ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યથી અસ્તિત્વ છે એમ સિદ્ધ કર્યું હતું. અહીં પણ ભવતા-પરિણમતા પદાર્થો સામાન્યપણે વસ્તુ છે લોક એમાં દરેકમાં ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવનું થવું થાય છે એમ કરીને અસ્તિત્વ સિદ્ધ કર્યું. પહેલા પ્રદેશની ભિન્નતા દ્વારા દરેક વસ્તુનું કાય નામ ઘણા પ્રદેશવાળું છે એમ સિદ્ધ કર્યું. હવે આ લોકના ત્રણ ભાગ પાડીને પણ પ્રદેશને સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું?

એ 'ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય એવા લોકના (ત્રણ) વિભાગરૂપે પરિણત હોવાથી...' દેખો! ઓલામાં ઉત્પાદ-વ્યયના ભવતા પરિણત હોવાથી, અહીં ત્રણ ભાગરૂપે પરિણત હોવાથી 'તેમને કાયત્વ નામનું સાવયવપણું છે એમ અનુમાન કરી શકાય છે.' સાવયવપણું છે. નીચે જુઓ નોટ. 'જો લોકના ઊર્ધ્વ, અધઃ અને મધ્ય એવા ત્રણ ભાગ છે તો પછી આ ઊર્ધ્વલોકનો આકાશભાગ...' ભાગ પડ્યો ને? 'આ ઊર્ધ્વલોકનો આકાશભાગ છે,...' દેવાનુપ્રિયા ગયા લાગે છે. ભાવનગર? 'આ અધોલોકનો આકાશભાગ છે અને આ મધ્યલોકનો આકાશભાગ છે.' એવા ત્રણ ભાગ પડી શકે છે. ત્રણ ભાગ પડ્યા એટલે ઘણા ભાગવાળું થયું એટલે ઘણા ભાગવાળું એટલે કાયત્વ સિદ્ધ થઈ ગયું. સમજાણું કાંઈ? 'એમ આકાશના પણ વિભાગ કરી શકાય છે...' ઊર્ધ્વ આકાશ, મધ્ય આકાશ, અધો આકાશ. ત્રણ ભાગ પડી ગયા ને? ત્રણ ભાગથી પણ એનું એકપણું તો અસ્તિ છે. પણ ત્રણ અવયવોપણું ત્રણ ભાગપણાથી પણ આકાશનું સાવયવપણું, કાયપણું સિદ્ધ થાય છે. સમજાય છે? એઈ..! શું આમાં કાંઈ પૂછાય જવાબ કે આનું શું સમજાયું? પૂછે તો આવડે નહિ તો પછી શું કરવું? ના પાડે અમારે. રતિભાઈ કહે... કહો. સંસારમાં

પૂછે કે નહિ? ત્રણ તેરી?

મુમુક્ષુ :- આમાં ત્રણ તો ભાગ પાડ્યા.

ઉત્તર :- હા ત્રણ ભાગ પાડ્યા.

એક આકાશ છે આમ ભગવાને જોયેલો અરૂપી સર્વવ્યાપક. એના લોકની અપેક્ષાએ ત્રણ ભાગ પડ્યા. ઊર્ધ્વ આકાશ, મધ્ય આકાશ. તેથી આકાશ એક હોવા છતાં તેના ત્રણ ભાગ પડીને પણ તેનું અવયવપણું સિદ્ધ થાય છે. બરાબર છે? ઊર્ધ્વનું આકાશ અધોમાં નથી, અધોનું આકાશ મધ્યમાં નથી એવા ભાગલા એમાં પડી ગયા. એ ત્રણ ભાગથી પણ તેનું અવયવપણું, ભાગલાપણું, કાયત્વપણું ઘણો સમૂહ થઈને કાયત્વ સિદ્ધ થાય છે. ત્રણ ભાગ થઈને અવયવપણું થયું, ત્રણના સમૂહ તરીકે એનું કાયપણું સિદ્ધ થયું. સમજાણું કાંઈ? જુઓ!

‘તેથી તે સાવયવ અર્થાત્ કાયત્વવાળું છે એમ સિદ્ધ થાય છે.’ આ શરીરને પણ એમ થાય છેને. આ ઊંચો ભાગ, પગ હેઠલો, આ મધ્ય. એવા ત્રણ ભાગ પડ્યા કે નહિ? તો ત્રણ ભાગ કહો, ત્રણ અવયવ કહો, ત્રણ પડખાં એમ થયું કે નહિ? અને ત્રણોનો સમૂહરૂપ, કાયરૂપ એટલે એ શરીર કાય છે. ઘણા ત્રણના સમૂહરૂપે. સમજાણું કાંઈ? મુનિઓએ જંગલમાં રહીને વસ્તુની અસ્તિત્વતા અને પ્રદેશની સમૂહતા જે રીતે છે એ રીતે એને સિદ્ધ કરવાને કેટલા પ્રકાર વર્ણવ્યા છે. સમજાણું?

‘એ જ રીતે ધર્મ...’ ધર્માસ્તિ. આ ઊર્ધ્વ ધર્માસ્તિ. આખા લોકમાં છે ને ધર્માસ્તિ. આ ઊર્ધ્વ ધર્માસ્તિ, આ મધ્ય ધર્માસ્તિ અને હેઠે ધર્માસ્તિ. એના ત્રણ ભાગ પડી ગયા. લોકની અપેક્ષાએ ત્રણ પડ્યા, ત્રણ થયા તો અવયવ થયા, અવયવ થયા તો ભાગલા પડ્યા. તો ત્રણ અવયવવાળો તે સાવયવ છે, ઘણા અવયવવાળો છે એમ એનું કાયપણું ધર્માસ્તિનું પણ સિદ્ધ થયું. એમ અધર્મ—અધર્માસ્તિ ચૌદ બ્રહ્માંડમાં ભગવાને કેવળી પરમાત્માએ જોયો. એના ત્રણ ભાગ કહ્યા—ઊર્ધ્વ ધર્માસ્તિ, મધ્ય ધર્માસ્તિ એ ત્રણ ભાગ પડીને ત્રણ અવયવરૂપે, ત્રણ ભાગરૂપે સિદ્ધ થયા અને ત્રણ અવયવનો એક સમુદાય એમ એનું કાયત્વ સિદ્ધ થયું. કહો, સમજાય છે આમાં રતિભાઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આમાં કદાચ પડે એવું ક્યાં છે? આમાં તો સીધી સાદી ભાષા છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આ હોશિયાર માણસ કહેવાય છે વેપારમાં. એને એ ગુઢાર્થ લાગે છે. દરકાર કરી નથી આની. કેમ અનુભાઈ! દરકાર કરી અને ન સમજાય એવું હોય? દરકાર કરી નથી. જુઓ, પછી હવે જીવની વાત કરશે.

આકાશના ત્રણ ભાગ પડ્યા તો ત્રણ અવયવ થયા. ત્રણ અવયવ થયા તો ત્રણ અવયવવાળો થયો, ત્રણ અવયવવાળો તો કાયવાળો થયો. એના સમુદાયવાળો થયો. એમ

ધર્માસ્તિના ત્રણ, એમ અધર્માસ્તિના ત્રણ. કહો, સમજાણું? હવે રહ્યા પુદ્ગલ અને જીવ બે. હવે દરેક જીવને... ત્રીજી લીટી એની. ‘પણ ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય એવા લોકના (ત્રણ) વિભાગરૂપે પરિણત...’ દરેક જીવને પણ, જીવને પણ કહેવું છેને. ઓલા ત્રણ સ્થાપ્યા ખરાં ને. ત્રણ ઉપરાંત ચોથાની વાત છે.

આ જગતમાં છ દ્રવ્ય ભગવાને જોયા. તીર્થંકરદેવ કેવળજ્ઞાની પ્રભુ, વીતરાગ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં ભગવાને છ દ્રવ્ય જોયા. એમાં એક કાળ છે એને ઘણા અવયવ એટલે પ્રદેશો નથી. એને અસ્તિપણું છે પણ ઘણા પ્રદેશો નથી. એટલે એને અસ્તિ કહ્યો. કાય નહિ. કાય તો પાંચમાં છે. ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, જીવ અને પુદ્ગલ. એમાં કાયપણું કઈ રીતે છે એ એમાં સિદ્ધ કર્યું. એક તો એમાં અસ્તિપણું સિદ્ધ કર્યું કે એમાં ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવ દેખાય છે. અને ત્રણેનું અસ્તિપણું છે. તો ત્રણને અસ્તિપણું કરીને એનું હોવાપણું સિદ્ધ થાય છે. અને કાયપણામાં બે પ્રકાર લીધા. પ્રદેશમાં બીજો પ્રદેશ નથી. એક એક પરમાણુના અથવા જીવના પ્રદેશ, તે વ્યતિરેક પ્રદેશથી પણ એ પ્રદેશનું સહિતપણું છે. તેથી તેને જીવને સાવયવપણું અથવા કાયત્વ સિદ્ધ થાય છે. અહીં ત્રણ લોકના ભાગ પડીને કાયત્વ સિદ્ધ કર્યું. અમૃતચંદ્રાચાર્યે ટીકા પણ કેવી કરી છે જુઓને!

આ ત્રણ લોક કહ્યા છે એમાં બે જ ભાગ સિદ્ધ કરે છે. વળી એમ કાઢ્યું એમાંથી. એમાંથી બે કાઢ્યું. અસ્તિપણું અને કાયપણું. કહો, સમજાણું આમાં? અહો..! સત્ય વસ્તુ શું છે? અને એ સત્યમાં મારું સ્વરૂપ કઈ રીતે છે? અને એ સ્વરૂપની પછી રુચિ કઈ રીતે કરવી? સમજ્યા વિના રુચિ શું કરે? સમજણમાં જ નથી આવ્યું એમાં કાંઈ રુચિ કે સમજણ થાય નહિ. તુંબડીમાં કાંકરા. અહીં તો કાંકરા છે કે રૂપિયા એની કાંઈ એને ખબર નથી. એમ ચીજ શું છે? આત્મા કઈ રીતે કાયત્વ? કઈ રીતે સાવયવપણું? કઈ રીતે અસ્તિપણું? અને બીજા પદાર્થોનું કઈ રીતે અસ્તિપણું, હોવાપણું કઈ રીતે થવું, અવયવપણું. એના વિના એનું સમ્યજ્ઞાન થાય નહિ. છ દ્રવ્યનું સમ્યજ્ઞાન જેને નથી, એને એક આત્મદ્રવ્યનું જ્ઞાન યથાર્થ થાય નહિ. સમજાણું કાંઈ? એમ (દીપચંદ્રજીએ) લખ્યું છે. અનુભવપ્રકાશ.

કહે છે, દરેક જીવને પણ... દરેક જીવ—નિગોદથી માંડીને બધા. ‘ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય એવા લોકના (ત્રણ) વિભાગરૂપે પરિણત’ ‘લોકપૂરણ અવસ્થારૂપ વ્યક્તિની શક્તિનો સદા સદ્ભાવ હોવાથી...’ જુઓ વળી. એ બધા જીવને લોકપૂરણ અવસ્થારૂપ પ્રગટતાની શક્તિનો સદા સદ્ભાવ હોવાથી ‘જીવોને પણ કાયત્વ નામનું સાવયવપણું છે એમ અનુમાન કરી જ શકાય છે.’ શું કહ્યું? નીચે નોટ. દરેક જીવ નિગોદનો હો, એકેન્દ્રિયનો બીજો .. આદિ હો કે બે ઈન્દ્રિય, માણસ આદિ હોય એ ‘લોકવ્યાપી (કેવળસમુદ્ઘાત વખતે...)’ જ્યારે આત્માને કેવળજ્ઞાન થાય અને જ્યારે સમુદ્ઘાત કરે, આખા લોક પ્રમાણે વ્યાપે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- લોક પ્રમાણે પ્રદેશનું પ્રસરવું.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ... અંદર આવરણ જરી આયુષ્ય પ્રમાણે વેદનીય ન હોય અને વેદનીય વિશેષ હોય તો એ થઈ જાય છે. આયુષ્ય પ્રમાણે વેદનીય કરવા માટે અસંખ્યપ્રદેશનું પહોળાપણું થઈ જાય છે.

‘(કેવળસમુદ્ઘાત વખતે...)’ અહીં તો અહીં લોક પૂરણ શક્તિરૂપે સિદ્ધ કરવું છેને? ‘જીવને ત્રિલોકવ્યાપી અવસ્થા થાય છે.’ ભગવાન જ્યારે કેવળજ્ઞાન પામે એમાં કોઈને સમુદ્ઘાત લોક પ્રમાણે થાય. આખા લોક પ્રમાણે જેટલા અસંખ્ય પ્રદેશ છે આકાશના એટલા એક જીવના પ્રદેશ છે. એક પ્રદેશે એક એક પ્રદેશ વ્યાપી જાય. આઠ સમયમાં એને સમુદ્ઘાત છે એમાં અમુક સમય લોકપ્રમાણે રહે. એ બને છે કુદરતી. આયુષ્યના પ્રમાણમાં વેદનીય, નામ ને ગોત્રની સ્થિતિ થવા માટે એવો પ્રદેશનો એ સ્વભાવ છે કે લોક પૂર્ણ થાય એટલે આયુષ્ય ને ત્રણે કર્મ સરખા થઈ જાય.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ના. હજી બીજી વાત. એની વાત નથી અત્યારે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કરી શકતો નથી, એવી શક્તિ છે. કરી તો કોઈ દિ’ હજી કેવળજ્ઞાન પામવાના નથી અને મોક્ષ જવાના પણ નથી. એવા જીવો પણ અનંતા પડ્યા છે. પણ એનામાં તાકાત છે અસંખ્ય પ્રદેશમાં પહોળા થવાની.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- લોકના અસંખ્ય પ્રદેશ. પણ આ લોકની વાત ચાલે છે ત્યાં આકાશ ક્યાંથી લાવ્યા? લોકની વાત ચાલે છે એમાં આકાશ ક્યાં આવ્યું? આકાશ તો બહાર રહે છે અનંત. અસંખ્ય પ્રદેશ છે. એ તો પહેલા કહ્યું નહિ? કે લોકના અસંખ્ય પ્રદેશ છે આકાશના. એમાં એક એક પ્રદેશ છે. ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્ય પ્રદેશ, અધર્માસ્તિકાયના, એક જીવના અને લોકાકાશના ચારેયના સરખા. આહાહા..!

આ તો વસ્તુનો સ્વભાવ વર્ણવે છે. આવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. કોઈનું અસ્તિત્વ છે બધાનું અને કોઈનું કાયત્વપણું બે ભાગલા, ભેદ-ભાગલા છે. જગતમાં દરેકમાં બબ્બે ભાગ પડી જાય. બબ્બે. જીવ અને જડ, લોક અને અલોક, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર અને કાળ ત્રણ છે. સમજ્યાને? આમ ક્ષેત્ર અનંત, કાળ પણ અનંત અને ક્ષેત્ર અને કાળ, જીવ અને જડ, રૂપી ને અરૂપી, મૂર્ત અને અમૂર્ત વગેરે, એમ કાયત્વ અને અકાયત્વ. સમજાય છે કાંઈ? એવો જ વસ્તુનો સ્વભાવ અનાદિનો કોઈએ કર્યો નથી, કોઈથી બન્યો નથી. વસ્તુસ્થિતિ છે એમ ભગવાન કેવળજ્ઞાનીએ જણાવી છે. હવે આટલા વિકલ્પથી આ લખાણું એ સમજનારને સમજવાની

દરકાર નહિ. ઈ કહે, અમને સમજાય નહિ. સમજાવવા માટે લખ્યું છે કે નહિ? બીજા આમ સમજે. ત્યારે પેલો કહે, મને સમજાય નહિ. એમનું તો નકામું ગયું ને! એ સમજશે બીજા આ રીતે. શેઠી!

‘લોકવ્યાપી (કેવળસમુદ્ઘાત વખતે જીવને ત્રિલોકવ્યાપી અવસ્થા થાય છે.)’ અવસ્થા, હોં! લોકપ્રમાણે થાય છે. ‘તે વખતે આ ઊર્ધ્વલોકનો જીવભાગ છે...’ પહેલાં તો એ સિદ્ધ કરી ગયા છે પ્રદેશથી. પણ હવે આ લોકના ભાગથી પણ અવયવપણું સિદ્ધ કરે છે. કહો, ‘આ ઊર્ધ્વલોકનો જીવભાગ છે, આ અધોલોકનો જીવભાગ છે...’ આખા લોક પ્રમાણે થાય ને જીવ જ્યારે? ‘અને આ મધ્યલોકનો જીવભાગ છે એમ વિભાગ કરી શકાય છે. આવી ત્રિલોકવ્યાપી અવસ્થાની શક્તિ તો...’ ત્રિલોકવ્યાપી અવસ્થાની શક્તિ તો ‘જીવોમાં સદાય છે...’ એ કોઈ દિ’ ત્રસ નહિ થાય એનામાં શક્તિ તો છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એનું સ્વરૂપ જ એવું છે. એને ભાગલા પાડીને સમજાવવું છે ને? એક જીવ થઈ શકે છે અને બીજામાં એવી શક્તિ નથી? વ્યક્તપણે ભલે ન થાય પણ શક્તિ તો છે. સમજાણું કાંઈ?

‘આ મધ્યલોકનો જીવભાગ છે એમ વિભાગ કરી શકાય છે. આવી ત્રિલોકવ્યાપી અવસ્થાની શક્તિ તો જીવોમાં સદાય છે...’ નિગોદના અનંત જીવમાં, એકેન્દ્રિય, બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય બધામાં છે. ‘તેથી જીવો સદા સાવયવ અર્થાત્ કાયત્વવાળા...’ ત્રણ ભાગની અપેક્ષાએ લોકવ્યાપી થવાની શક્તિની અપેક્ષાએ, ત્રણ ભાગ પડ્યા હતા. ઊર્ધ્વલોકમાં રહેલા જીવનો ભાગ, એક મધ્યમાં રહેલો આમ, આખા લોક પ્રમાણે થાય ત્યારે. ત્રણ ભાગ પડી ગયા. એ રીતે પણ જીવને અવયવવાળો, અંશવાળો અને ઘણા અંશવાળો હોવાથી કાયત્વવાળો છે ‘એમ સિદ્ધ થાય છે.’ બરાબર છે?

હવે આવ્યું એ પુદ્ગલ. એ પુદ્ગલમાં કાયપણું સિદ્ધ કરવું છે હવે. પુદ્ગલ છેને પુદ્ગલ? બે પરમાણુથી અનંત પરમાણુ થવાની એક પરમાણુમાં તાકાત છે. તો એને કાયપણું છે એ સિદ્ધ કરે છે. ‘પુદ્ગલો પણ ઊર્ધ્વ...’ ઓલા પ્રદેશપણે સિદ્ધ કર્યું હતું. એક પ્રદેશમાં બીજો નહિ, એક પરમાણુમાં બીજો નહિ એ રીતે સાવયવપણું કરીને કાયત્વ સિદ્ધ કર્યું હતું. હવે લોકના અભાવ તરીકે કાયત્વ સિદ્ધ કરે છે.

‘પુદ્ગલો પણ ઊર્ધ્વ-અધો-મધ્ય એવા લોકના (ત્રણ) વિભાગરૂપે પરિણત મહાસ્કંધપણાની પ્રાપ્તિની વ્યક્તિવાળાં...’ દરેક પરમાણુ મહાસ્કંધમાં વ્યાપીને રહેવાની શક્તિવાળો છે. એ તો મહાસ્કંધ છે આખા ચૌદ બ્રહ્માંડ પ્રમાણે. ચૌદ રાજૂલોક પ્રમાણે પુદ્ગલ મહાસ્કંધ છે ભિન્ન. એ મહાસ્કંધના ત્રણ ભાગ કરે. આ ઊર્ધ્વનો મહાસ્કંધ, આ મધ્યનો મહાસ્કંધ, આ અધોનો મહાસ્કંધ. મહાસ્કંધનો મોટો પિંડ છે આખા ચૌદ બ્રહ્માંડમાં. એમાં ‘વિભાગરૂપે

પરિણત મહાસ્કંધપણાની પ્રાપ્તિની વ્યક્તિવાળા અથવા શક્તિવાળાં...’ કોઈ વ્યક્તિ મહાસ્કંધમાં છે પણ ખરા અત્યારે પરમાણુ, અને કોઈ ન હોય તો ‘શક્તિવાળાં હોવાથી...’ મહાસ્કંધ થવાની શક્તિવાળા હોવાથી. ઓલામાં કેવળજ્ઞાન સમુદ્ઘાત થવાની શક્તિવાળા હોવાથી. અહીંયાં મહાસ્કંધપણાની પ્રાપ્તિની વ્યક્તિવાળા સહિત તો અત્યારે સ્કંધમાં વ્યાખ્યા છે. મહાસ્કંધ લોક પ્રમાણે.

‘શક્તિવાળાં હોવાથી તેમને પણ તેવી (કાયત્વ નામની) સાયવયપણાની સિદ્ધિ છે જ.’ ઓહોહો..! ન્યાયથી કેટલું સિદ્ધ કર્યું છે. કહો. અત્યારે આખા લોક પ્રમાણે સ્કંધ થાય. સદા અનાદિઅનંત થાય છે. ત્રણે કાળે મહાસ્કંધ થાય છે. બીજા પરમાણુ ભિન્ન-ભિન્ન હોય, એક મહાસ્કંધ થાય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અનંત-અનંત. અનંત... અનંત... અનંત...

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અસંખ્ય પ્રદેશે જીવ અનંત છે નહિ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એક જીવ અસંખ્ય પ્રદેશી લોકપ્રમાણે. એવા એવા અનંત જીવ છે લોકમાં. એક જીવનો અસંખ્ય પ્રદેશ છે એટલો લોકનો પ્રદેશ છે આકાશના. એમાં એક આકાશના પ્રદેશમાં અનંત જીવના, એક જીવનો અસંખ્યમો ભાગ એવા અનંત જીવના અસંખ્ય અનંત એક પ્રદેશમાં પ્રદેશ રહ્યાં છે. એક પ્રદેશમાં એક જીવનો અસંખ્ય ભાગ, એવા અનંત જીવના અનંત પ્રદેશ રહ્યા છે એમ કહ્યું ને. સમજાણું કાંઈ?

આ તો તત્ત્વનો વિષય છે. એને ભગવાને જોયો એવો જાણે તો એને માને ને? જાણ્યા વિના શું માનશે? સમજાણું કાંઈ? એક જીવના પ્રદેશ એટલા અસંખ્ય છે કે આખા લોક પ્રમાણે થઈ જાય એટલા છે. એવો એક જીવ અહીંયાં લ્યો આ ભાગ અહીંયાં. અહીં છેને ખાલી ભાગ છે અહીંયા. ત્યાં એવા અનંત જીવ છે. અનંત જીવ એક અંગુલના અસંખ્ય ભાગમાં અહીં અનંત (છે). એના આકાશના એક પ્રદેશમાં, એક જીવના જે અસંખ્ય છે એનો અસંખ્યમો ભાગ એક પ્રદેશમાં છે. આખો જીવ એક પ્રદેશે ન રહી શકે. એક જીવનો અસંખ્યમો ભાગ એક પ્રદેશમાં છે. બીજા જીવનો અસંખ્ય, ત્રીજા જીવનો અસંખ્ય, એમ અનંત જીવના અસંખ્ય એવા અનંતા પ્રદેશ આકાશના એક પ્રદેશે છે. આખો લોક એ રીતે વ્યાપીને રહેલો છે. વસ્તુનો સ્વભાવ એવો છે. અનુભવ કરી શકે છે અને એમ જ છે. અનુમાનમાં શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ આવી શકે છે.

એક જીવ છેને એક જીવ? એ જીવના પ્રદેશ ભિન્ન ભિન્ન છે કે નહિ? આ અહીં નહિ.. આ અહીં નહિ... એમ છેને ભિન્ન ભિન્ન. તો એ અપેક્ષાએ અસંખ્ય પ્રદેશ છે. તો કેટલી

સંખ્યાએ? લોકમાં આકાશ પ્રદેશ જેટલા છે એટલી સંખ્યાએ છે. આમ કેવળ સમુદ્ધાત થાય તો એક પ્રદેશમાં એક જીવનો પ્રદેશ, બીજામાં બીજો એમ કરીને અસંખ્ય વ્યાપે. ઓછા-વત્તા નહિ. એવા અનંતા જીવ અહીંયાં અંગુલના અસંખ્ય ભાગમાં એ પડ્યા છે દરેક ઠેકાણે આખા લોકમાં. અનંત જીવ. એમાં એક આકાશના પ્રદેશમાં એક જીવ આખો ન રહ્યો અસંખ્ય પ્રદેશી, એક જીવનો અસંખ્યમો ભાગ રહે. એવો બીજા જીવનો અસંખ્યમો અને ત્રીજાનો અસંખ્યમો... અનંતાના અસંખ્યમો ભાગ એવા અનંતા અસંખ્યાતા એક પ્રદેશમાં અસંખ્યમા ભાગવાળા અનંતા અસંખ્ય રહે.

મુમુક્ષુ :- ગણતરી કાંઈ આપણાથી...

ઉત્તર :- હવે આ ગણતરી તો કાંઈ (નથી). અમે તો ત્યાં ૭૩-૭૪માં વાત કરતા હતા. એ અમારા મૂળચંદને નહોતું બેસતું. ૭૪ની સાલમાં.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- .. પણ આ હવે આ તો બે ને બે ચાર જેવી વાત થઈ ગયેલી. ૭૪-૭૪. કેટલા વર્ષ થયા? ૪૬. તે દિ' આ વાત કરતા કે આકાશના એક પ્રદેશની અંદર એક જીવનો અસંખ્યમો ભાગ રહે. એવા અનંતના અસંખ્ય છે. આવું ક્યાંથી કાઢ્યું? આમ ક્યાંથી કાઢ્યું? અરે..! ક્યાંથી કાઢ્યું... હવે એક યુરોપીયન લાવ્યા હોય ને, કીધું, એને ન્યાયથી કહીએ તો સમજી શકે. હવે આમાં છે શું પણ?

મુમુક્ષુ :- કાય..

ઉત્તર :- અહીં નિગોદના જીવ અનંત છે. એક એક નિગોદના એક જીવનો એક પ્રદેશ આકાશના અસંખ્યમા ભાગમાં છે. એવા અનંતના અસંખ્ય ભાગ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ત્રણે કાળ. એમાં શું, આ તો સાધારણ વાત છે. સમજાય છે કાંઈ? .. યાદ ન હોય. ઈ ત્યાં બેઠા હતા તે દિ'. ખબર ન હોય ને. .. છે કે નહિ? ક્યાં છે? આવ્યા નથી. એ તે દિ' બેઠા હતા. આ વાત થઈ તે દિ'. એને ખબર પણ નહિ હોય. ૪૬ વર્ષ થયા ૪૬, એ વાત થયેલી. એ પ્રાણજીવન માસ્તર આવેલા, ભાઈ! રાજકોટથી. એ માસ્તરને બહુ છે ગણતરીનું. એ પૂછતા હતા. એક જીવમાં આમ હોય છે, તેમ હોય છે. એ પૂછતા હતા. અમે જવાબ આપતા હતા. એ એણે સાંભળ્યું. આવું ક્યાંથી કાઢ્યું? ભગવતીના સૂત્રમાં છે કીધું આ. પોતે વાંચેલું નહિ અને પોતાને ખબર નહિ. ક્યાંથી કાઢ્યું? પણ આ જો તો ખરા ભણેલો હોય તો ... એક જીવના અસંખ્ય પ્રદેશ લોક પ્રમાણે છે. તો એક જીવ એમાં એટલામાં રહ્યો, એના એક પ્રદેશમાં કેટલા રહે? એમ કહ્યું તે દિ' હોં! કે આખા લોક પ્રમાણે રહે તો એક એક પ્રદેશ જીવનો થાય. અડધા ભાગમાં રહે તો એક આકાશપ્રદેશ પર બબ્બે આવે. સમજાય છે કે નહિ? શું કીધું?

આખા લોક પ્રમાણે એક જીવ રહે તો એક આકાશપ્રદેશ પર એક પ્રદેશ જીવનો (રહે). અડધા ભાગમાં જીવ રહે તો બબ્બે થયા. એક પ્રદેશમાં બબ્બે આવ્યા. ચોથા ભાગમાં રહે તો એક પ્રદેશમાં ચાર ચાર આવ્યા. દસમે ભાગ રહે તો એક પ્રદેશમાં દસ આવ્યા. સંખ્યાતમા ભાગમાં રહે તો સંખ્યાતા. આટલા અસંખ્ય ભાગમાં છે. લોક(ના) અસંખ્ય(મા) પ્રદેશમાં એક જીવ છે. તેથી લોકના અસંખ્યના ભાગમાં છે તેથી એક એક પ્રદેશમાં એનો અસંખ્યમો ભાગ આવી ગયો છે. આ તો તે દિ' (સંવત) ૧૯૭૪માં કહ્યું હતું. એ બેઠા હતા. પણ એને યાદ ન હોય.

એક પ્રદેશમાં એક આખો જીવ ન રહે. એક જીવનો અસંખ્યમો ભાગ (રહે). અસંખ્ય પ્રદેશમાં વ્યાપ્યા વિના જીવ રહી ન શકે. એટલી એની પહોળાઈ છે અને મોટપ છે. એક પ્રદેશમાં એક જીવ ન રહે પણ એક જીવનો અસંખ્યમો ભાગ એવા અસંખ્ય પ્રદેશમાં એક જીવ રહે. નાનામાં નાના આત્માના. અને એકમાં અસંખ્યમો ભાગ, એવા અનંતાના અસંખ્યમા ભાગ એક પ્રદેશ ઉપર અનંતા રહે.

મુમુક્ષુ :- દવાની જેમ વ્યાપી જાય ...

ઉત્તર :- દવા એ તો રજકણ છે, એક પ્રદેશી. કહો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ... નિવાસ થઈ ગયો ...

ઉત્તર :- નિવાસ થઈ ગયો એ વાત સિદ્ધ કરવી છે. એ દવાની વાત અહીં લાગુ ન પડે. એ તો ગુણ બતાવવા હોય ત્યારે. એમાં એક આકાશ પ્રદેશમાં એક જીવ છે એ કોઈ દિ' નહિ રહી શકે. છતાં એના પ્રદેશ લોકના આકાશ પ્રદેશ જેટલા છે. ચંદુભાઈ! ત્યારે હવે અહીં અંગુલના અસંખ્યમા ભાગમાં આ આત્મા લ્યો ને, એ લોકના અસંખ્ય ભાગમાં છે અત્યારે. શું? લોક અસંખ્ય યોજનમાં છે. આ (દેહ) અસંખ્યમા ભાગે અહીંયાં છે આ એક. તો આમાં આકાશના એક પ્રદેશમાં આપણા જીવના પ્રદેશ કેટલા આવ્યા? અસંખ્ય અસંખ્ય આવ્યા. અસંખ્યનો અસંખ્યમો ભાગ. ઓહોહો..! આ તો વેપારીની ગણતરી હતી. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કાંઈ જુદું નહિ. (સંવત) ૧૯૭૧માં બધું આ કહ્યું હતું સૌને. ૭૧માં જ્યાં ભગવતી સૂત્ર લીધું ત્યારે આ બધા દાખલા આપતા. ત્યારે ઓલાને એમ થાય કે વળી આ નવું ક્યાંથી કાઢ્યું? શીખવ્યું ન હોય પણ આ છે કે નહિ? જુઓને આમાં. શીખવાનું શું કામ છે? શીખવું હતું શું આમાં? કહો, સમજાણું આમાં? ૭૪માં. ૪૬ વર્ષ થયા. આ તો તે દિ' કહ્યું હતું, કીધું, આ લોકનો ભાગ છે એમાં એક જીવ રહે. આખા પ્રમાણે. અડધા ભાગમાં કેટલા રહે? કીધું. આ તો સાધારણ વાત છે. આખામાં એક એક પ્રદેશ તો અડધા ભાગમાં બબ્બે, (ચોથા ભાગમાં) ચાર ચાર. આપણે આ અસંખ્યમા ભાગમાં

છીએ માટે એક પ્રદેશમાં અસંખ્ય. હવે એમાં છે શું પણ? કહો, સમજાણું આમાં? એય..! ચંદુભાઈ! માણસને કોઈ દિ' વિચાર પણ કર્યો નથી. ભગવાન કહે ઈ સાચું, જાવ. પણ તારે ક્યાં સાચું થાય? તારા જ્ઞાનમાં એ વાત ભાવભાસન થયા વિના તને સાચું થાય નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા.

અહીંયાં તો અસંખ્ય પ્રદેશના ત્રણ ભાગ પાડ્યા. અહીં અત્યારે. એક ઊર્ધ્વ ભાગ, મધ્ય ભાગ, અધો ભાગ. ત્રણ ભાગ થઈ ગયા ને? એટલે ત્રણ ભાગવાળો એક જીવ થઈ ગયો. ત્રણ અવયવવાળો, ત્રણ ભાગવાળો કહો, તો ત્રણ ભાગનો સમૂહ તે સાવયવી થયો. એ રીતે અહીંયાં સિદ્ધ કર્યું અત્યારે લોકને (આધારે). અમૃતચંદ્રાચાર્યે. ઓહો..! દિગંબર મુનિઓએ સત્યને સિદ્ધ કરવાને હૃદય રેડ્યાં છે. એવી વાત ક્યાંય બીજે છે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

પુદ્ગલ એ મહાસ્કંધ છે ચૌદ બ્રહ્માંડમાં એક આખો. એની અંદરની અપેક્ષાએ એના ત્રણ ભાગ પડી ગયા. આ ઊર્ધ્વનો મહાસ્કંધ, મધ્યનો. એમ. એ પરમાણુમાં અત્યારે પણ છે અને કોઈ દિ' છૂટા હોય તો એની શક્તિ મહાસ્કંધમાં ભળવાની છે તો એ અપેક્ષાએ મહાસ્કંધમાં અસંખ્ય સમુદાયની અપેક્ષાએ ત્રણ ભાગ પડી જાય છે. એમ ભાગ પડે એ પણ અવયવવાળા અને કાયવાળા સિદ્ધ થયાં.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- નહિ, સૂક્ષ્મ કાંઈ નથી. હવે છઠ્ઠી ગાથા. દરકાર ક્યાં કરી છે? અત્યાર સુધી તો માણેક ને મોતી.. એમાં ઘુસી ગયા.

છઠ્ઠી ગાથા છઠ્ઠી. બહુ સરસ! ઓહોહો..! એક ન્યાયથી. એક ન્યાય અને લોબિકથી સિદ્ધ કરવાની તાકાત મુનિઓ જંગલમાં આત્મધ્યાનમાં મસ્ત, એને આ વસ્તુને સિદ્ધ કરવાની જ્ઞાનનો વિકાસ સર્વજ્ઞે જે સિદ્ધ કર્યું એ ન્યાય અનુમાનકારી ... છે. ... સાંભળ! તારા જ્ઞાનમાં લે વાત. કહો, મોહનભાઈ! આમાં ક્યાં તમે દરકાર કરી છે અત્યાર સુધી? આ સમજવાની ક્યાં કરી છે?

તે ચેવ અતથિકાયા તેક્કાલિયભાવપરિણદા ણિચ્ચા।

ગચ્છંતિ દવિયભાવં પરિયટ્ટુણલિંગસંજુતા ।।૬।

તે અસ્તિકાય ત્રિકાળભાવે પરિણમે છે, નિત્ય છે;

એ પાંચ તેમ જ કાળ વર્તનલિંગ સર્વે દ્રવ્ય છે. ૬.

અન્વયાર્થ :- [ત્રૈકાલિકભાવપરિણતા:] જે ત્રણ કાળના ભાવરૂપે પરિણમે છે તેમ જ [નિત્યા:] નિત્ય છે [તે ચ એવ અસ્તિકાયા:] એવા તે જ અસ્તિકાયો, [પરિવર્તનલિંગસંયુક્તા:] પરિવર્તનલિંગ (કાળ) સહિત, [દ્રવ્યભાવં ગચ્છન્તિ] દ્રવ્યપણાને પામે છે (અર્થાત તે છયે દ્રવ્યો છે).

ટીકા :- અહીં, પાંચ અસ્તિકાયોને તથા કાળને દ્રવ્યપણું કહ્યું છે.

દ્રવ્યો ખરેખર સહભાવી ગુણોને તથા ક્રમભાવી પર્યાયોને 'અનન્યપણે' આધારભૂત છે. તેથી વર્તીચૂકેલા, વર્તતા અને ભવિષ્યમાં વર્તનારા ભાવોના-પર્યાયોના સ્વરૂપે પરિણમતા હોવાને લીધે (પાંચ) અસ્તિકાયો અને 'પરિવર્તનલિંગ' કાળ (તે છયે) દ્રવ્યો છે. ભૂત, વર્તમાન ને ભાવી ભાવોસ્વરૂપે પરિણમતાં હોવાથી તેઓ કાંઈ અનિત્ય નથી, કારણ કે ભૂત, વર્તમાન ને ભાવી ભાવરૂપ અવસ્થાઓમાં પણ પ્રતિનિયત (-પોતપોતાના નિશ્ચિત) સ્વરૂપને નહિ છોડતાં હોવાથી તેઓ નિત્ય જ છે.

અહિં કાળ પુદ્ગલાદિના પરિવર્તનનો હેતુ હોવાથી તેમ જ પુદ્ગલાદિના પરિવર્તન દ્વારા તેના પર્યાયો ગમ્ય થતા (જણાતા) હોવાથી, તેનો અસ્તિકાયોમાં સમાવેશ કરવા અર્થ, તેને 'પરિવર્તનલિંગ' કહ્યો છે. [પુદ્ગલાદિ અસ્તિકાયોનું વર્ણન કરતાં તેમનું પરિવર્તન (પરિણમન) વર્ણવવું જોઈએ અને તેમનું પરિવર્તન વર્ણવતાં તે

૧. અનન્યપણે=અભિન્નપણે. [જેમ અગ્નિ આધાર છે અને ઉષ્ણતા આધેય છે છતાં તેઓ અભિન્ન છે, તેમ દ્રવ્ય આધાર છે અને ગુણપર્યાયો આધેય છે છતાં તેઓ અભિન્ન છે.]
૨. પરિવર્તનલિંગ=પુદ્ગલાદિનું પરિવર્તન જેનું લિંગ છે તે; પુદ્ગલાદિના પરિણમન દ્વારા જે જણાય છે તે. (લિંગ=ચિહ્ન; સૂચક; ગમક; ગમ્ય કરાવનાર; જણાવનાર; ઓળખાવનાર.)
૩. જો પુદ્ગલાદિનું પરિવર્તન થાય છે તો તેનું કોઈ નિમિત્ત હોવું જોઈએ-એમ પરિવર્તનરૂપી ચિહ્ન દ્વારા કાળનું અનુમાન થાય છે (જેમ ધુમાડાંરૂપી ચિહ્ન દ્વારા અગ્નિનું અનુમાન થાય છે તેમ), તેથી કાળ 'પરિવર્તનલિંગ' છે. (૨) વળી પુદ્ગલાદિના પરિવર્તન દ્વારા કાળના પર્યાયો (-'થોડો વખત', 'ઘણો વખત', એવી કાળની અવસ્થાઓ) ગમ્ય થાય છે તેથી પણ કાળ 'પરિવર્તનલિંગ' છે.

પરિવર્તનમાં નિમિતભૂત પદાર્થને (કાળને) અથવા તે પરિવર્તન દ્વારા જેના પર્યાયો વ્યક્ત થાય છે તે પદાર્થને (કાળને) વર્ણવવો અસ્થાને ન ગણાય. આ રીતે પંચાસ્તિકાયના વર્ણનની અંદર કાળના વર્ણનનો સમાવેશ કરવો અનુચિત નથી એમ દર્શાવવા અર્થ આ ગાથાસૂત્રમાં કાળ માટે ‘પરિવર્તનલિંગ’ શબ્દ વાપર્યો છે.] ૬.

ગાથા-૬ ઉપર પ્રવચન

હવે છઠી ગાથા.

તે ચેવ અત્થિકાયા તેક્કાલિયભાવપરિણદા ણિચ્ચા।
ગચ્છંતિ દવિયભાવં પરિયટ્ટણલિંગસંજુત્તા।।૬।।
તે અસ્તિકાય ત્રિકાળભાવે પરિણમે છે, નિત્ય છે;
એ પાંચ તેમ જ કાળ વર્તનલિંગ સર્વે દ્રવ્ય છે. ૬.

જુઓ! ત્રિકાળભાવે પરિણમે છે. ત્રિકાળભાવે પરિણમે છે. અહીં સિદ્ધાંત આખો મૂક્યો. ‘ટીકા :- અહીં પાંચ અસ્તિકાયોને તથા કાળને દ્રવ્યપણું કહ્યું છે.’ હવે વધાર્યું. ઓલામાં પાંચ અસ્તિકાય સિદ્ધ કર્યા હતા. હવે કાળ નામનો પદાર્થ અસંખ્ય કાળાણુ છે. આ ચૌદ લોકમાં જેટલા આકાશના પ્રદેશ છે એ એક એક પ્રદેશે એક એક કાળાણુ અનંત ગુણનો પિંડ છે. એક એક કાળાણુ અનંત ગુણ અને અનંતી પર્યાયનો પિંડ એવો એક કાળાણુ છે. અરૂપી. એવા અસંખ્ય કાળાણુ છે. એનું દ્રવ્યપણું છે—વસ્તુ છે. કાયપણું નથી. બે કાળાણુ ભેગા થતા નથી. પરમાણુ ભેગા થાય એમાં સ્પર્શ નામનો ગુણ છે અને થાય છે. અને આને ઈ છે નહિ. એટલે એને કાયપણું નથી પણ અસ્તિપણું છે. એટલે છએ દ્રવ્યો અસ્તિ ધરાવે છે. કાયપણું કાળ સિવાય પાંચને છે. કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- .. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, અનંતા ગુણો. જેટલા સિદ્ધના ગુણો એટલા એક કાળાણુમાં ગુણો. સંખ્યાની અપેક્ષાએ. સંખ્યાની અપેક્ષાએ, હોં! જાતની અપેક્ષાએ જુદા.

હવે આવ્યું જુઓ! ‘દ્રવ્યો...’ એટલે છએ દ્રવ્યો. ‘ખરેખર સહભાવી ગુણોને...’ લ્યો, સહભાવી ગુણો. સાથે રહેનારા ગુણો. દરેક પરમાણુ, દરેક કાળાણુ, આકાશ, દરેક જીવ, ‘ખરેખર સહભાવી ગુણોને...’ સાથે રહેનારા ગુણોને. જુઓ! આમાં દ્રવ્યની સાથે રહેલા ગુણોને કે સહભાવી ગુણોને?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પણ દ્રવ્યની સાથે રહેવું કે ગુણની સાથે રહેવું? એમ પ્રશ્ન છે.

સહભાવી ગુણો—સાથે રહેલા ગુણો. ગુણ એકસાથે રહેલા છે અનંત. ‘તથા ક્રમભાવી

પર્યાયોને...' 'દ્રવ્યો ખરેખર સહભાવી ગુણો...' સહભાવી ગુણો એટલે? એકસાથે રહેલાં ગુણો. એમ. ગુણ એકસાથે રહેલાં છે. દ્રવ્ય સાથે રહેલા એમ નહિ અહીં. ગુણો એકસાથે રહેલા છે.

મુમુક્ષુ :- અન્વય કહે છે ઈ...

ઉત્તર :- એ અન્વય ... ઈ ગુણો છે.

'દ્રવ્યો ખરેખર સહભાવી ગુણો...' નામ અનંતા ગુણો એકસાથે રહેલા છે 'તથા ક્રમભાવી પર્યાયો...' પર્યાયો એક પછી એક થાય છે. સમજાણું કાંઈ? 'અનન્યપણે આધારભૂત છે.' એક આ સિદ્ધાંત આખો. એક તો એ લીધું કે ખરેખર દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ, એમાં રહેલા સાથે અનંતા ગુણો. ગુણો સાથે રહેલા અને પર્યાયો ક્રમે થયેલી. ક્રમે ક્રમે થાય.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અનંતગુણની એક સમયે કાંઈ પર્યાય થાય છે? બધી પર્યાય એકસાથે થાય છે? બધી પર્યાય એકસાથે હોય છે? પહેલા સમયે આ, બીજા સમયે આ, ત્રીજા સમયે આ એમ થાય છે. અનંતા ગુણની અનંત પર્યાય હોય એ બીજી વાત છે. પણ એક ગુણની બધી પર્યાય એકસાથે હોય છે?

મુમુક્ષુ :- ક્રમવાર થાય છે.

ઉત્તર :- ક્રમવાર થાય છે અને ગુણ અક્રમ એકસાથે હોય છે. સમજાણું કાંઈ?

એ તો પંચાધ્યાયીમાં લીધું ને. દ્રવ્યની સાથે ગુણો કહેશો તો પર્યાય પણ સાથે છે. એ લક્ષણ એનું નહિ થાય. એમ સિદ્ધ કર્યું. પંચાધ્યાયીમાં લોજિકથી સિદ્ધ કર્યું ન્યાયથી. એક દ્રવ્ય છે. એ દ્રવ્યની સાથે ગુણો રહે છે એવો અર્થ ન કરવો. તો તો પર્યાય પણ દ્રવ્યની સાથે રહે છે. એને પણ લક્ષણ પર્યાયમાં પણ જશે. ત્યારે? સહભાવી લક્ષણનો અર્થ ગુણ એકસાથે રહે છે. ગુણ એકસાથે રહે છે. ગુણ એકસાથે રહે છે. સમુદાયપૂર્વક એમ નહિ. આ તો એક એક શબ્દમાં મોટો ફેર છે. ગુણનો સમુદાય એમ નહિ અત્યારે. અહીં તો ગુણ એકસાથે, ગુણ એકસાથે રહે માટે સહભાવી. દ્રવ્યની સાથે ગુણ સાથે રહે માટે સહભાવી એમ નહિ. ગુણ એકસાથે બધા રહે છે આમ અને પર્યાય ક્રમસર આમ થાય છે.

દ્રવ્યો એવા સહભાવી ગુણોને અને ક્રમભાવી પર્યાયોને અનન્યપણે આધાર છે એમ કીધું છે અહીં તો. સહભાવી ગુણોને દ્રવ્ય આધાર, ક્રમરૂપી પર્યાયને દ્રવ્ય આધાર. શું કીધું? એક આત્મા છેને? તો આત્મામાં એકસાથે અનંતા ગુણ છે. જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ, અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ (આદિ) અનંતા એ સહભાવી ગુણો છે. એનો અધાર દ્રવ્ય. અને એની અનંતી પર્યાય ક્રમસર દરેક ક્ષણે ભિન્ન ભિન્ન, ભિન્ન ભિન્ન થાય. એ બધી ક્રમવર્તી પર્યાયનો આધાર દ્રવ્ય. એનો આધાર બીજો દ્રવ્ય નહિ. આ જીવ વાસણમાં ન રહે એમ કહે છે. જેના પરમાણુઓનો એક એક પરમાણુ, એમાં અનંતા ગુણો સાથે રહે છે. ગુણો સાથે રહે છે. અને પર્યાય ક્રમવર્તી

થાય. એ ગુણ અને પર્યાયને આધારે એ પરમાણુ છે. એક પરમાણુ બીજાના ગુણપર્યાયનો આધાર નથી.

મુમુક્ષુ :- પરમાણુનો આધાર ખરો ને?

ઉત્તર :- પરમાણુનો પણ આધાર કોઈ નહિ. પરમાણુનો આધાર ન હોય. કહો, સમજાણું કાંઈ? આરે..આરે..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આ તો એકડાની વાત છે જૈનની. તમે કહો તો, ન્યાયકારી છે, ન્યાયકારી છે. ... સમજાય છે આમાં?

ભગવાન ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવ વીતરાગ પરમેશ્વર, જેણે જ્ઞાનમાં છ દ્રવ્ય જોયાં એ છ દ્રવ્યમાં પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનંતા જીવ જોયા, અનંતા પરમાણુ, અસંખ્ય કાળાણુ, એક ધર્માસ્તિ, એક અધર્માસ્તિ, આકાશ- છ ભગવાને જોયા. એ છ જોયામાં દરેક વસ્તુ, એમાં અનંતા ગુણ એકસાથે હોય છે. પર્યાય એકસાથે ન હોય. જુઓને ખુબી! કે આમ કેમ પણ? પર્યાય એકસાથે ન હોય. આમ કેમ થઈ? કે નિમિત્ત આવ્યું માટે. ના. પર્યાયમાં ક્રમવર્તી કહો, ક્રમબદ્ધ કહો, ક્રમસર કહો બધું એક જ છે, હોં! સંસ્કૃત વ્યાકરણવાળાને ભલે બીજું લાગતું હોય. કહો, સમજાણું આમાં? ક્રમે ભવવું, થવું. આ સહભાવી- સાથે રહેવું. ગુણોને સાથે રહેવું, દ્રવ્યમાં ગુણોને ગુણની સાથે રહેવું અને પર્યાયોને ક્રમસર થવું, એ બેયનો આધાર તે પરમાણુ અથવા દ્રવ્ય છે.

એમ જીવ પોતાના અનંત ગુણો સાથે ગુણ રહે છે. ગુણ સાથે રહે છે. એક ગુણ પહેલો અને બીજો ગુણ પછી એમ નથી. એમ એક પર્યાય સમયની પહેલી અને બીજા સમયની પછી એમ ક્રમવર્તી (થાય છે). પણ ત્રણ કાળની પર્યાય એક સમયમાં હોય એમ હોઈ શકે નહિ. ગુણો જેમ એકસાથે ત્રણ કાળના છે એટલે અનંત છે. એમ પર્યાયો એકસાથે ન હોઈ શકે. એક પછી એક... એક પછી એક... એક પછી એક (થાય). એવા સહભૂત ગુણ અને ક્રમભૂત પર્યાય ક્રમે થનારી.. ભાવી છે ને? ક્રમે ભવિ થનારી પર્યાયોનું ‘અનન્યપણું...’ અનન્યપણું. નીચે (અર્થ) છે જુઓ. ‘અભિન્નપણું.’ આધારભૂત છે. અભિન્નપણું આધારભૂત છે. નીચે છે નોટ. સમજાણું કાંઈ? મુંબઈમાં આવું મૂકે તો ઓલાને એમ કે આ શું મૂક્યું? શું છે આ? પણ અહીં તો ઘણા વર્ષથી ચાલે છે. આ ૨૯ વર્ષથી તો ચાલે છે અહીં. જૂના માણસને તો વાત પકડાવી ને સમજાવી જોઈએ કે નહિ? ત્યાં આવી મૂકાય નહિ, ન્યાં મૂકાય નહિ. માણસ દસ-દસ હજાર, આઠ-આઠ હજાર માણસ હોય એમાં ક્યાં... અને લગતી વાત હોય.

શું કીધું? એક આત્મામાં ખરેખર સાથે રહેલા ગુણો અનંત અને ક્રમભાવી પર્યાયો અનંત, એ બેયને અનન્યપણું દ્રવ્યને છે. દ્રવ્યથી એ અનન્યભૂત આધાર છે. એ અનન્યભૂત અનેરો

એને આધાર છે. અભિત્રપણે આધાર. લ્યો! અભિત્રપણે આધાર. જેમ અગ્નિ આધાર છે, ઉષ્ણતા આધેય છે. અગ્નિ આધાર છે અને ઉષ્ણ આધેય. છતાં તેઓ અભિત્ર છે. અગ્નિ જુદી અને ઉષ્ણતા જુદી એમ નથી. તેમ દ્રવ્ય આધાર છે અને ગુણ, પર્યાયો આધેય છે. છતાં તેઓ અભિત્ર છે. આહાહા..! આ રીતે એક એક ગાથા કોઈ એક જ વાંચે સમજીને તો એનો ફેંસલો (થઈ જાય). આ તો તકરારું, તકરારું (કરે). નહિ, આનો આધાર આ છે... આનો આધાર આ છે. હવે એ તો વ્યવહારની વાતું છે બધી. ન મળે અત્યારે એને. કહો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પણ વસ્તુને સંબંધ શું છે? નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધનો અર્થ એને કારણે આધાર આધેય છે એમ છે નહિ. એક રજકણ પણ જ્યાં રહ્યો છે અહીં ઉપર અહીં, કહે છે કે એના ગુણ પર્યાયનો એ પરમાણુ આધાર છે. એના ગુણ પર્યાયનો બીજો પરમાણુ આધાર નથી. ત્યારે કહે કે પણ પરમાણુને બીજો આધાર! પણ પરમાણુ એટલે શું? કે ગુણ પર્યાયનો પિંડ તે પરમાણુ. એમ કે ગુણ પર્યાયનો આધાર પરમાણુ, પણ એ પરમાણુનો આધાર બીજો. પણ એ વસ્તુ જ ગુણ પર્યાયનો આધાર પોતે છે એ જ વસ્તુ આખી છે, હવે આધાર ને આધેય ત્યાં ને ત્યાં છે. સમજાણું કાંઈ?

આ પૃથક્ પૃથક્ ભેદજ્ઞાનની વાત છે. જુદે જુદાં કોઈને કાંઈ સંબંધ છે નહિ. માણસ જુવાન હોય ત્યારે રણવાનું કામ, બાળપણ હોય ત્યારે રમવાનું કામ અને વૃદ્ધ થાય ત્યારે સમજાય નહિ. છોકરાને હિંચવવા નું કામ. અને રોવાનું .. હવે અમારે જાવું છે. એય..! જેચંદભાઈ! આવ્યો છે ને નાનો તમારો? આવ્યો છે કે નહિ છોકરો? તમારો છે ઠીક. પણ એ આવે છેને, આવે છેને તમારે? પણ આ શું કહે છે? બાળપણમાં રોવાનું કામ, જુવાન થાય ત્યારે બાયડી. 'બાળપણ ખેલમેં ખોયા, જુવાની સ્ત્રીમેં મોહ્યા, વૃદ્ધપણું દેખકે રોયા.' આવે છે ને આમાં? છ ઢાળામાં આવે છે. એ છ ઢાળામાં આવે છે. અર્ધ મૃતક કલેવર. જીર્ણ થઈ જાય. કહો, સમજાણું આમાં? ક્યારે હવે એને સમજવાનો કાળ ક્યારે? રતિભાઈ! છોકરો કામ કરનાર હોય તોય હજી માથુ મારવું.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અહીં .. ફાવાભાઈ બેઠા નહિ જુઓને. એટલું તો મૂકીને બેઠા છે કે નહિ. મૂક, એનું કરશે. પણ કો'ક કહે છે કે એ તો સારી રળે છે એટલે સંતોષ છે એને. વળી એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- રળે તો સંતોષ તો પોતે લાવ્યાને.

ઉત્તર :- પણ અહીં બેઠા છેને. ત્યાં ગયા નહિ. છોકરો ગમે તેમ કરે. જાને ભાઈ તારી હારે તું. અમારે કાંઈ નહિ. વખત ટાણા હોય તો છોડીને પછી સમજવાનો પ્રયત્ન

કરવો. આ તો ઢસરડા કર્યા જ કરવા. ઢસરડા માથે લીધા જ કરવા. ઢસરડા સમજો છો? ગાડું હોય છેને? ગાડું. (ઘોંસરું) ઊંચું કરે ત્યાં માથુ નાખે. પણ હવે ઓલું ખેંચે તો નાખ તો વળી જુદી વાત છે. દોરી ખેંચેને. પણ ઊંચું કરે તો. એમ કાંઈક કામ આવ્યું, જેચંદભાઈ! અમને પૂછ્યા વિના કરશો નહિ. મફતનો પણ હવે, હવે તો મરવાની તૈયારી, જાવાની તૈયારી. જેટલા વર્ષ થયા એટલા વર્ષ કેટલાકને ૫૦-૫૦, ૬૦ થયા એ એટલા પાછા ૫૦-૬૦ કાઢવાના છે? આહાહા..!

એક સિદ્ધાંત કીધો આ એક લીટીમાં. આ..હા..હા..! એક રજકણ અને એક આત્મા, એક કાળાણુ, એક ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ અને આકાશ એ પોતામાં સહભાવી ગુણો અને ક્રમભાવી પર્યાયોને અનન્યપણે આધારભૂત છે, અભિન્નપણે આધારભૂત છે. ત્યારે કહે, અભિન્નપણે આધાર, પણ ભિન્નપણે આધાર છેને બીજો? એ તો વ્યવહારમાત્ર કથન (છે). નિમિત્ત કોણ એનું જ્ઞાન કરાવવા વાત છે. કહો, સમજાણું આમાં?

‘તેથી વર્તી ચૂકેલા, વર્તતા અને ભવિષ્યમાં વર્તનારા ભાવોના-પર્યાયોના...’ દેખો! વર્તી ચૂક્યા. દરેક દ્રવ્યમાં પર્યાયો વર્તી ચૂકી. પર્યાય—અવસ્થા. અને વર્તતા વર્તમાન પર્યાય દરેક પરમાણુ, દરેક જીવને. ‘અને ભવિષ્યમાં વર્તનારા ભાવોના-પર્યાયોના સ્વરૂપે પરિણમતાં હોવાને લીધે...’ એ સ્વરૂપે પોતે પરિણમે છે. વર્તમાન પર્યાયપણે પરિણમ્યા, ભૂતમાં ગયા એ પણ પરિણમ્યા અને ભવિષ્યમાં પણ પરિણમશે. પોતે પોતાના પર્યાયપણે પરિણમે છે. એને બીજો કોઈ પરિણામાવનાર નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ?

એ ‘વર્તી ચૂકેલા, વર્તતા...’ વર્તમાન ‘અને ભવિષ્યમાં વર્તનારા ભાવોના-પર્યાયોના સ્વરૂપે પરિણમતાં હોવાને લીધે (પાંચ) અસ્તિકાયો અને પરિવર્તનલિંગ કાળ...’ લ્યો! હવે પાછું કાળ નાખ્યું. ‘(તે છયે) દ્રવ્યો છે.’ બધા દ્રવ્યો છે. પાંચ તો પરિણમતા એ પણ અને પરિવર્તનલિંગ કરીને કાળ. નીચે ખુલાસો કર્યો જુઓ. ‘પુદ્ગલાદિનું પરિવર્તન જેનું લિંગ છે તે; પુદ્ગલાદિના પરિણમન દ્વારા જે જણાય છે તે.’ પરિણમન દ્વારા જણાય છે ને કાળ કે આ એક સમયનો કાળ. એમ નિમિત્ત રૂપે બીજો કાળ છે. ‘લિંગ=ચિહ્ન; સૂચક; ગમક; ગમ્ય કરાવનાર; જણાવનાર; ઓળખાવનાર.’ એ પુદ્ગલાદિનું પરિણમન જેનું લિંગ છે તે. પરિણમનનું લિંગ છે. આ પરિણમવું છે એમાં જણાવનાર એક બીજું કાળ નિમિત્ત છે. એ દ્વારા કાળની સિદ્ધિ થાય છે. કહો, સમજાણું?

‘ભૂત, વર્તમાન ને ભાવી ભાવોસ્વરૂપે પરિણમતાં હોવાથી તેઓ કાંઈ અનિત્ય નથી,...’ બધા પદાર્થો ભૂતપણે પરિણમ્યા ગયા કાળે, વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં પણ પરિણમશે. એથી કાંઈ અનિત્ય નથી. ‘કારણ કે ભૂત, વર્તમાન ને ભાવી ભાવરૂપ અવસ્થાઓમાં પણ...’ ગયા કાળની અવસ્થા, વર્તમાનની અવસ્થા અને આ કાળની અવસ્થા ‘પ્રતિનિયત (-પોતપોતાના નિશ્ચિત) સ્વરૂપને નહિ છોડતાં હોવાથી તેઓ નિત્ય જ છે.’ બેય

વાત એમાં ને એમાં કરી. અનંત કાળથી પર્યાયો પરિણામી, વર્તમાન પરિણામે છે, ભવિષ્યમાં પરિણામશે. એવા પરિણામવાથી અનિત્ય હોવા છતાં તે દરેક પદાર્થ પ્રતિનિયત નિશ્ચય સ્વરૂપને છોડતા નથી. પરમાણુ પરમાણુને છોડતા નથી, આત્મા આત્માને છોડતા નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા.

‘તેઓ નિત્ય જ છે.’ એટલી વાત અનિત્ય અને નિત્યની કરી, હવે વિશેષ કાળની કરશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પોષ સુદ ૩, ગુરુવાર, તા. ૧૯-૧૨-૧૯૬૩
ગાથા-૬-૭-૮, પ્રવચન-૧૩

પંચાસ્તિકાય, એની છઠ્ઠી ગાથા ચાલે છે. એનો બીજો પેરેગ્રાફ છે. જુઓ, માથે એમ કહ્યું કે આ જગતની અંદર એક પાંચ અસ્તિકાય છે અને એક પરિવર્તનલિંગ કાળ એમ કરીને છ દ્રવ્ય છે. ભગવાને જોયેલા, કેવળજ્ઞાનીએ છ દ્રવ્ય જોયાં. એમાં પાંચ અસ્તિકાય અને એક પરિવર્તનલિંગ કાળ એમ છ દ્રવ્યો છે. એ બધા ભૂત, ભાવિ અને વર્તમાન ભાવ નામ પર્યાયરૂપે પરિણમતાં છતાં કાંઈ અનિત્ય નથી. કેમકે એમાં પ્રતિનિયત પોતપોતાના સ્વરૂપને છોડ્યા વિના એ પરિણમે છે. દરેક વસ્તુ ક્ષણે ક્ષણે પરિણમે છે. પોતાનું હોવાપણું મૂકીને પરિણમતા નથી. કહો, સમજાણું? ત્યાં સુધી આવી ગયું છે.

‘અહીં કાળ...’ હવે કાળની વ્યાખ્યા કરે છે. કાળ નામનો પદાર્થ છે જગતમાં. અણુઓ અસંખ્ય છે. એ દ્રવ્ય છે, અસ્તિકાય નથી. સમજાણું કાંઈ? એ ‘કાળ પુદ્ગલાદિના પરિવર્તનનો હેતુ હોવાથી...’ પુદ્ગલ અને આ જીવ બે. ઓલા ધર્માસ્તિનું હતું. ‘તેમ જ પુદ્ગલાદિના પરિવર્તન દ્વારા તેના પર્યાયો ગમ્ય થતાં (જણાતા) હોવાથી,...’ આ પુદ્ગલ છેને કે જીવ એના બદલવાના કારણે, એમના પરિવર્તન દ્વારા તેના પર્યાયો ગમ્ય એટલે કાળના પર્યાયો ગમ્ય થાય. ‘તેનો અસ્તિકાયોમાં સમાવેશ કરવા અર્થે, તેને પરિવર્તનલિંગ કહ્યો છે.’ નીચે આવી ગયું છે પરિવર્તનલિંગનું.

‘જો પુદ્ગલાદિનું પરિવર્તન થાય છે...’ બીજો પેરેગ્રાફ. બીજી નોટ નીચે. ‘જો પુદ્ગલાદિનું પરિવર્તન થાય છે તો તેનું કોઈ નિમિત્ત હોવું જોઈએ-એમ પરિવર્તનરૂપી ચિહ્ન દ્વારા કાળનું અનુમાન થાય છે. (જેમ ધુમાડારૂપી ચિહ્ન દ્વારા અગ્નિનું અનુમાન થાય છે તેમ), તેથી કાળ પરિવર્તનલિંગ છે.’ એક વાત. કાળ પરિવર્તનલિંગ છે એક વાત. ‘વળી પુદ્ગલાદિના પરિવર્તન દ્વારા કાળના પર્યાયો (-થોડો વખત, ઘણો વખત એવી કાળની અવસ્થાઓ) ગમ્ય થાય છે...’ પરિણમન દ્વારા જીવ ને પુદ્ગલના બદલવા દ્વારા એક તો નક્કી થાય છે કે કાળ નિમિત્તરૂપે બીજી ચીજ છે. અને પુદ્ગલની પર્યાયનું એક સમય, બે સમય આદિનું માપ એનાથી પણ કાળના પર્યાયો થોડો વખત એવી અવસ્થાઓ ગમ્ય થાય છે. ‘તેથી પણ કાળ પરિવર્તનલિંગ છે.’ ઝીણી વાત જરી પડે.

એ પુદ્ગલના બદલવાની અપેક્ષાએ પણ એ કાળે બદલે છે તો એક પર નિમિત્ત હોવું જોઈએ. એક વાત. અને અહીંયાં પર્યાયમાં થોડો સમય, ઘણો સમય એવો જે લાગુ પડે છે એને કારણે પણ કાળ દ્રવ્યની પર્યાય સાબિત થાય છે. કહો, રતિભાઈ! શું આમાં સમજાય છે કાંઈ આમાં સમજ્યા વિના? કેમ સમજ્યા વિના કાંઈ સમજાય? કીધું નહિ અંદર? જુઓને!

‘પુદ્ગલાદિનું પરિવર્તન થાય છે...’ જીવ અને પરમાણુ પલટે છે. બરાબર છે? ‘તેનું કોઈ નિમિત્ત હોવું જોઈએ-’ બદલવામાં નિમિત્ત હોવું જોઈએ. બદલવાનું મૂળ કારણ તો પોતે. પણ એક બીજી ચીજ નિમિત્ત હોવી જોઈએ. ‘એમ પરિવર્તનરૂપી ચિહ્ન દ્વારા કાળનું અનુમાન થાય છે...’ કાળ એક નિમિત્તરૂપે પરિણામનમાં બીજી ચીજ છે. ‘(જેમ ધુમાડારૂપી ચિહ્ન દ્વારા અગ્નિનું અનુમાન થાય છે તેમ),...’ આ ધુમાડો છે તો નીચે અગ્નિ હોવી જોઈએ. પરિણામે છે તેને પરિણામનું નિમિત્ત બીજી ચીજ હોવી જોઈએ. ‘તેથી કાળ પરિવર્તનલિંગ છે’ એમ એક વાત સિદ્ધ કરી.

બીજી રીતે ‘પુદ્ગલાદિના પરિવર્તન દ્વારા કાળના પર્યાયો (-થોડો વખત, ઘણો વખત એવી કાળની અવસ્થાઓ) ગમ્ય થાય છે તેથી પણ કાળ પરિવર્તનલિંગ છે.’ એમ કરીને આ જગતમાં ભગવાને છ દ્રવ્ય જોયાં એમાં પાંચ અસ્તિકાય સિદ્ધ કર્યા અને એક અસ્તિ છે પણ એને કાય નથી. ઘણા પ્રદેશનો સમૂહ નથી એમ અહીંયાં સિદ્ધ કર્યું. કહો, સમજાણું? ‘પુદ્ગલાદિ અસ્તિકાયોનું તેનું વર્ણન કરતાં તેમનું પરિવર્તન વર્ણવવું જોઈએ...’ તેમનું પરિવર્તન પરિણામન વર્ણવવું જોઈએ. કોનું? પુદ્ગલાદિનું. કૌંસમાં છેને. ‘અને તેમનું પરિવર્તન વર્ણવતાં તે પરિવર્તનમાં નિમિત્તભૂત પદાર્થને (કાળને) અથવા તે પરિવર્તન દ્વારા...’ એક વાત. કાળની એટલી એક વાત.

‘અથવા પરિવર્તન દ્વારા જેના પર્યાયો વ્યક્ત થાય છે તે પદાર્થને (કાળને) વર્ણવવો અસ્થાને ન ગણાય. આ રીતે પંચાસ્તિકાયના વર્ણનની અંદર કાળના વર્ણનનો સમાવેશ કરવો અનુચિત નથી એમ દર્શાવવા અર્થે આ ગાથાસૂત્રમાં કાળ માટે પરિવર્તનલિંગ શબ્દ વાપર્યો છે.’ કહો, સમજાણું કાંઈ? જુઓ! કાળ નામનો પદાર્થ છે અસંખ્ય. એક આમ્નાય જૈનની માનતા નથી. પાંચ અસ્તિકાય માને છે પણ એની પર્યાય તે કાળ એમ માને. કાળ બીજી ચીજ છે એમ એ માનતા નથી. એટલે અહીંયાં કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજે પરિવર્તનલિંગ—પરિણામન દ્વારા નિમિત્ત છે બીજી ચીજ એમ અને પરિવર્તનનો થોડો ઘણો કાળ પર્યાયનો એ માપથી પણ કાળની પર્યાયો સિદ્ધિ થાય છે. છ દ્રવ્ય કીધા.

અળ્લોળ્લં પવિસંતા દેંતા ઓગાસમળ્લમળ્લસ્સા।

મેલંતા વિ ય ણિચ્ચં સગં સભાવં ન વિજહંતિ ॥૭।

અન્યોન્ય થાય પ્રવેશ, એ અન્યોન્ય દે અવકાશને,

અન્યોન્ય મિલન, છતાં કદી છોડે ન આપસ્વભાવને. ૭

અન્વયાર્થ :- [અન્યોન્યસ્યં પ્રવિશન્તિ] તેઓ એકબીજામાં પ્રવેશ કરે છે,
[અન્યોન્યસ્ય] અન્યોન્ય [અવકાશમ્ દદન્તિ] અવકાશ આપે છે, [મિલન્તિ] પરસ્પર

(ક્ષીરનીરવત્) મળી જાય છે, [અપિ ચ] તો પણ [નિત્યં] સદા [સ્વકં સ્વભાવં] પોતપોતાના સ્વભાવને [ન વિજહન્તિ] છોડતાં નથી.

ટીકા :- અહીં છ દ્રવ્યોને પરસ્પર અત્યંત *સંકર હોવા છતાં તેઓ પ્રતિનિયત (-પોતપોતાના નિશ્ચિત) સ્વરૂપથી ચ્યુત થતાં નથી એમ કહ્યું છે. તેથી જ (-પોતપોતાના સ્વભાવથી ચ્યુત નહિ થતાં હોવાથી જ), પરિણમવાળાં હોવા છતાં પણ, તેઓ નિત્ય છે એમ પૂર્વે (છઠ્ઠી ગાથામાં) કહ્યું હતું; અને તેથી જ તેઓ એકપણું પામતાં નથી, અને જોકે જીવ તથા કર્મને વ્યવહારનયના કથનથી એકપણું (કહેવામાં આવે) છે તો પણ તેઓ (જીવ તથા કર્મ) એકબીજાના સ્વરૂપને ગ્રહતાં નથી. ૭.

ગાથા-૭ ઉપર પ્રવચન

હવે સાતમી ગાથા.

અણ્ણોણ્ણં પવિસંતા દેંતા ઓગાસમણ્ણમણ્ણસ્સ।
મેલંતા વિ ય ણિચ્ચં સગં સભાવં ણ વિજહિંતા।।૭।।
અન્યોન્ય થાય પ્રવેશ, એ અન્યોન્ય દે અવકાશને,
અન્યોન્ય મિલન, છતાં કદી છોડે ન આપસ્વભાવને. ૭.

જુઓ આ છ દ્રવ્ય. છ દ્રવ્ય સ્વતંત્ર કેમ છે એની સિદ્ધિ કરે છે. કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજ મૂળ ગાથા દ્વારા કરી અને અમૃતચંદ્રાચાર્ય મહારાજ દ્વિગંબર સંત બેય હતા. મુનિ દ્વિગંબર. એ ટીકા દ્વારા આ વાતને સિદ્ધ કરે છે.

‘ટીકા :- અહીં છ દ્રવ્યોને...’ એટલે છ કીધા ને દ્રવ્ય? છ દ્રવ્યના નામ આવડ્યા કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- જીવ, પુદ્ગલ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ...

ઉત્તર :- આકાશ અને કાળ. માંડ માંડ પૂરું થયું. કહો, સમજાણું? કેટલાકને તો છોકરા પણ યાદ ન રહે કેટલાક નામ હોય એનું. તમારે તો એકલો છે, એક જ છે. તમારે ક્યાં હતું? ક્ષવાભાઈને પૂછો લ્યો. ક્ષવાભાઈને પૂછ્યું, ભાણિયાનું નામ શું? તો કહે, મને નામ નથી આવડતું. એ અહીં રહેતો હતો સદાય.

મુમુક્ષુ :- એ તો એક દરબારને કેટલા ..

ઉત્તર :- બાયડી હતી એ ખબર નહોતી. ગુંદાળામાં. કાઠિયાણ. તમારા ઘરે બાયું કેટલી રાણી? કહે, મને ખબર નથી. કામદારને પૂછો. એવા પણ હોય છે. મકનભાઈ ઓળખે એનું

* સંકર=મિલન; મેળાપ; (અન્યોન્ય-અવગાહરૂપ) મિશ્રિતપણું.

નામ. હું પણ ઓળખું છું. ત્યાં ઉતરતા આમ નીકળતા. સોનાની ઓલી તરવાર લઈને નીકળે. જય મહારાજ!

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- .. નીકળે. માણસ નરમ બિચારા. આમ કાંઈ ભાન ન મળે. ગળ્યા ખાય, અફીણ પીવે, એય..! દસ હજારની ઊપજ હશે એટલી પણ એને તો ઘણીને એ વખતે તો. દસ હજારની પણ નહિ હોય. પણ પાંચ હજારની એને તો એ વખતે ગામડામાં તો. એય.. બધા લહેર કરે. ખબર નહિ કેટલી બાયું હતું. ત્રણ-ચાર બાયું હતી ઘરે. બૈરા ઘરે. બહુ મને ખબર નથી.

એમ આ જગતમાં કેટલા દ્રવ્ય છે? તું જ્યાં છો ત્યાં? એમ કહે છે. કહે છે કે છ છે આ જગતની અંદર વસ્તુઓ. એ છએમાં પાંચ અસ્તિકાયરૂપે છે. ‘છ’ અને પ્રદેશનો સમૂહ છે અને એક કાળ છે. પ્રદેશનો સમૂહ એમાં નથી. ‘અહીં છ દ્રવ્યોને પરસ્પર અત્યંત સંકર...’ દેખો! એક ઠેકાણે રહ્યાં છે. જ્યાં આત્મા છે ત્યાં એ પરમાણુ છે, ત્યાં ધર્માસ્તિ છે, ત્યાં અધર્માસ્તિ છે, ત્યાં આકાશ છે અને ત્યાં કાળ છે. કહો, સમજાણું?

જુઓ! આ આત્મા છે કે નહિ અહીંયાં? અરૂપી જ્ઞાનઘન ભિન્ન. ત્યાં શરીરના રજકણો અને કર્મના રજકણો અને તેજસના પણ રજકણો ત્યાં જ અંદર છે. એ સિવાય બીજા પણ છે ત્યાં. એ સિવાય બીજા અનંત ગુણા રજકણો અહીંયાં એક ક્ષેત્રમાં બીજા પડ્યા છે અંદર. એક ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્ય પ્રદેશનો સમૂહ પણ એટલામાં (રહેલો છે), અધર્માસ્તિના અસંખ્ય પ્રદેશ છે, આકાશના અસંખ્ય છે અને કાળાણુ અસંખ્ય દ્રવ્ય એટલામાં છે. આત્મા જેટલામાં છે એમાં કાળાણુ અસંખ્ય દ્રવ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આટલી બધી એમાં ક્યાં આટલી બધી? ખબર નહોતી? ઘરમાં હીરા-માણેકના ભાવ-બાવની ખબર નહોતી એને બધી શેઠીને? શું કહ્યું?

આ આત્મા અહીંયાં છે કે નહિ આ આત્મા? એ તો અનંત ગુણનો પિંડ પોતાનું સ્વરૂપ તદ્દન ભિન્ન રાખીને અસ્તિત્વપણે પડ્યું છે. એ આત્મા છે ત્યાં શરીર છે એક જગ્યાએ. ક્ષેત્રે હોં! વસ્તુએ ભિન્ન. એક ક્ષેત્રે આ શરીર છે. અનંતા રજકણનો પિંડ ઔદારિક, અનંત રજકણનો પિંડ કાર્મણ, અનંત રજકણનો પિંડ તેજસ એ અહીં ને અહીં છે. અને એટલામાં ધર્માસ્તિકાયનો અસંખ્યમો ભાગ, આખો ધર્માસ્તિ લોકપ્રમાણ છે. એનો અસંખ્યમો ભાગ અસંખ્ય પ્રદેશ અહીં એટલામાં છે. છતાં ભિન્ને ભિન્ન છે. એટલામાં અધર્માસ્તિ (છે). એ પણ આત્માથી તદ્દન ભિન્ન છે. એ પ્રદેશથી ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ ભિન્ન, ધર્માસ્તિથી અધર્માસ્તિના પ્રદેશ ભિન્ન, આકાશ અસંખ્ય પ્રદેશ અહીં છે. આકાશ પણ અસંખ્ય પ્રદેશ (અહીં છે). જેટલા ધર્માસ્તિના એટલા અધર્માસ્તિના એટલા જ આકાશના અહીં છે. અને અસંખ્ય કાળાણુ એટલા

છે. જેટલા પ્રદેશ છે આકાશ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિના, એટલા અસંખ્ય કાળાણુ દ્રવ્ય એટલામાં અસંખ્ય કાળાણુ છે. કહો, સમજાણું આમાં? જૈનમાં જન્મે અને જૈન શું કહે છે એની ખબરું ન મળે. દુનિયાની મોટી બહારની ફલાણાની... એય..! મોહનભાઈ! રતિભાઈ કહે છે કે કોઈએ કાઢી આપ્યું. પણ તમે દરકાર ક્યાં કરી છે એમ લ્યોને. કહો, સમજાણું આમાં? કહો, આ કીધું એ ફરીને રાતે કોઈ કહી શકશે? મોહનભાઈ! ઝટ નહિ કહી શકે. લ્યો આ તમારે...

‘અહીં છ દ્રવ્યોને...’ આ છ કીધા કે નહિ? અહીં અહીં હોં! દરેક ઠેકાણે. અહીં અંગુલનો અસંખ્યમો ભાગ લ્યો અહીંયાં બધે ઠેકાણે, તો અંગુલના અસંખ્ય ભાગમાં ત્યાં અનંતા તો જીવ છે. એથી અનંતગુણા ત્યાં પરમાણુ છે. એટલા અંગુલ અસંખ્યમાં ધર્માસ્તિકાયનો અસંખ્યમો ભાગ એવા અસંખ્ય પ્રદેશ છે. અધર્માસ્તિકાયનો અસંખ્યમો ભાગ એવા અસંખ્ય પ્રદેશ છે. આકાશ લોકના અસંખ્ય પ્રદેશ, એનો અસંખ્યમો ભાગ અસંખ્ય પ્રદેશ છે અને એટલામાં અસંખ્ય કાળાણુ દ્રવ્ય છે અહીં એટલા ભાગમાં. એ પ્રમાણે આખા લોક પ્રમાણ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પહેલું આ આત્માનું કહ્યું. પછી આટલું આટલું કહ્યું. કહો, સમજાય છે કે નહિ? એય..! દેવાનુપ્રિયા! છતાં એકબીજા ભિન્ન છે એમ સિદ્ધ કરવું છે. કોઈ કોઈને અડતા છે નહિ. કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને અડતા નથી. અડતા નથી સમજો છો? છૂતે નહિ હૈ. પોતપોતાના સ્વરૂપમાં (રહે છે). આત્મા આત્માના સ્વરૂપમાં છે, પરમાણુ પરમાણુના સ્વરૂપમાં છે, ધર્માસ્તિ ધર્માસ્તિના સ્વરૂપમાં છે, અધર્માસ્તિ ... અધર્માસ્તિ એટલે ધર્મ-અધર્મ એવા બે પદાર્થ ભગવાન કેવળી તીર્થંકરદેવે જોયા છે. અરૂપી છે. પણ આગળ વધે તો એને ન્યાયથી સિદ્ધ થાય ને? અને આકાશ નામનો સર્વવ્યાપક (પદાર્થ છે) એમાં લોકનો આકાશ ભાગ એનો અસંખ્યમો ભાગ અહીં છે અંદર. એ પ્રમાણે આખા લોકમાં અસંખ્ય કાળાણું છે. કહો, સમજાણું? આમ અગ્નિ સળગતી હોય ને અગ્નિ? ભડકો અગ્નિ. ત્યાં પણ છએ દ્રવ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- બળી નહિ જતા હોય?

ઉત્તર :- એ માટે તો વાત કાઢી છે. જ્યાં અગ્નિનો ભડકો છેને. અરે..! દિવાસળી લ્યો ને આ બીડી પીવે એમાં. એટલા ભડકામાં ત્યાં છ દ્રવ્ય છે. એ ભડકામાં અનંતા પરમાણુ દેખાય એ રજકણના, અસંખ્ય જીવ એકેન્દ્રિય અગ્નિના, અસંખ્ય જીવ. એ સિવાય ત્યાં રહેલા એકેન્દ્રિયના નિગોદના અનંત, ત્યાં રહેલા અસંખ્ય કાળાણુ એટલામાં. ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ આકાશના અસંખ્યમાં ભાગના પ્રદેશો. એ દિવાસળીનો ભડકો એમાં આટલું છે. છતાં કોઈ કોઈને નડતા નથી, અડતા નથી, વિદ્ન કરતા નથી, પ્રવેશ એકબીજામાં કરતા નથી. સ્વતંત્ર રહેલા છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- તિજોરીને તાળું માર્યું હોય એનું શું?

ઉત્તર :- તિજોરીને તાળું માર્યું હોય ત્યાં છ દ્રવ્ય છે અંદર.

મુમુક્ષુ :- તાળામાં કે તિજોરીમાં?

ઉત્તર :- એ તાળામાં અને અંદરમાં. તાળાનો ભાગ છે ને તાળું? એનો આટલો એક નકુચો હોય ને નાકું. એટલા ભાગમાં છ દ્રવ્ય છે. એમાં અનંત તો નિગોદ જીવ છે સૂક્ષ્મ. એટલો ભાગ એ તાળાની વચ્ચે. વચલો હોય ને શું કહેવાય એ? કુંચી નાખવાનો નકુચો. એટલામાં અનંત તો સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ છે અંદર. અનંતા પરમાણુ સૂક્ષ્મ છે અને એ દેખાય એ પણ અનંત સ્થૂળ પદાર્થ છે. અસંખ્ય ધર્માસ્તિ, અસંખ્ય અધર્માસ્તિ અને આકાશ, અસંખ્ય કાળાણુ દ્રવ્ય છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ભર્યા છે. દેખો!

‘છ દ્રવ્યોને પરસ્પર અત્યંત સંકર હોવા છતાં...’ ‘મિલન; મેળાપ (અન્યોન્ય-અવગાહરૂપ) મિશ્રિતપણું.’ હોવા છતાં ‘તેઓ પ્રતિનિયત (-પોતપોતાના નિશ્ચિત) સ્વરૂપથી ચ્યુત થતાં નથી...’ તે પોતાના સ્વરૂપથી કોઈ ખસીને પરરૂપે થતા નથી. દરેક સ્થાનમાં અનંતા પડ્યા (છે) છતાં પોતાના સ્વરૂપમાં દરેક છે. પરરૂપે થતાં નથી. કહો, સમજાણું? ખૂબી લેશે આમાં જુઓ કર્મની પણ. ‘એમ કહ્યું છે.’ ભગવાને. એટલે કહ્યું છે એનો અર્થ કે એમ છે. એમ વસ્તુ છે.

‘તેથી જ (-પોતપોતાના સ્વભાવથી ચ્યુત નહિ થતાં હોવાથી જ), પરિણામવાળાં હોવા છતાં પણ,...’ આત્મા બદલે છે ક્ષણે ક્ષણે, પરમાણુ બદલે છે ક્ષણે ક્ષણે, કાળાણુ બદલે છે ક્ષણે ક્ષણે, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશના અસંખ્ય પ્રદેશ પણ અહીં બદલે છે. એમ બદલવાં છતાં ‘તેઓ નિત્ય છે એમ પૂર્વે (છઠ્ઠી ગાથામાં) કહ્યું હતું;...’ માથે કહ્યું હતું. સમજાણું? તે પરિણામતા છતાં અનિત્ય નથી. પ્રતિનિયત પોતાના સ્વરૂપને છોડતાં નથી માટે નિત્ય પણ છે. ઓહોહો..! જૈનમાં જન્મેલાને આ બધું નવું શીખવું પડે છે. એકડા શીખ્યા બીજા. આ શીખવાની દરકાર કરી નહિ. ધીરુભાઈ! સંચાની વાત દરેક આવડે લ્યો. કેમ સંચો ફરે, ક્યાં અટકે, ક્યાં આમ થાય છે, આમ થાય છે, તેલ પૂરવું, આ કરવું, આ કરવું, અહીં કુંચી અહીં નાખવી. આ શું છે જગતમાં? તું છો ત્યાં બીજા (રહ્યા) છતાં બીજા ને તું બે એક થયા નથી. એક અહીં રહ્યા છતાં થયા નથી. રહ્યા છતાં થયા નથી. એક જગ્યોએ છ રહ્યા છતાં એક થયા નથી. આહાહા..! કહો, સમજાય છે આમાં? ...ભાઈ! આ તો સમજાય એવું છે. આ તો ન્યાય બહુ સાદી ભાષાથી છે. બહુ એવું ઝીણું આવતું નથી.

‘અને તેથી જ તેઓ એકપણું પામતાં નથી,...’ દેખો! અહીં અનંત આત્મા છે નિગોદના છતાં આ આત્મા એ બીજા આત્માપણે થતો નથી. અને એક આત્મા રજકણ (પણે) પણ થયો નથી. કર્મપણે આત્મા થયો નથી. આત્મા આત્માપણે અંદર છે. એ કર્મના

રજકણપણે થયો નથી. કર્મના રજકણો આત્માપણે થયા નથી. એક રજકણ બીજા રજકણપણે થયો નથી. અધર્માસ્તિનો પ્રદેશ આકાશના પ્રદેશરૂપ થયો નથી. આકાશનો પ્રદેશ ધર્માસ્તિપણે થયો નથી. અને એમ અધર્માસ્તિનો પ્રદેશ આકાશ અને ધર્માસ્તિપણે થયો નથી કે પરમાણુ કે જીવપણે થયો નથી. આહાહા..! ચૌદ બ્રહ્માંડની નગરી છે આ. સમજાણું? એમાં દરેક વસ્તુ એક જગ્યાએ રહેવા છતાં પોતાના પોતાના સ્વરૂપ જે છે નિત્યાનિત્ય, ટકીને પરિણમવું, પરિણમવા છતાં ટકી રહેવું એ પોતાના સ્વરૂપથી કોઈ કોઈ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં પોતાના સ્વરૂપને કોઈ છોડતા નથી. કહો, બરાબર હશે? એ કર્મરૂપે થયો નથી આત્મા. એમ કહે છે. શું?

મુમુક્ષુ :— કર્મરૂપે થયો નથી...

ઉત્તર :— અને કર્મ અને નુક્સાન કરે? કર્મ જીવરૂપે થયો નથી. એ આવે છે જુઓ હમણાં આવશે. વાંચી લીધું છે કે નહિ હેઠે? નથી વાંચી લીધું? કહો, સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

આ તત્ત્વનું મૂળ જ્ઞાન ઘટી ગયું ને એટલે વાંધા ઉઠ્યા કર્મના અને વાડા બંધાઈ ગયા ઘણા. જ્યાં જ્ઞાન ખૂટે, જ્યાં પિતા મરી જાય, લક્ષ્મી જાય પછી છોકરામાં તકરારું થાય. મોહનભાઈ! કરોડ, બે કરોડની પૂંજી હોય, બાપ હોય ત્યાં સુધી વાંધો નથી. એક તો પૂંજી જાય અને પાછો બાપ મરી જાય. એય..! દીકરાના ઝઘડા, કોર્ટે ચડે વાંધા. એમ કેવળજ્ઞાન આદિ જ્ઞાન કે વિશેષ જ્ઞાનની દશા છૂટી, ભગવાન તીર્થંકરના—પિતાના વિરહ (પડ્યા). સમજાણું કાંઈ? એટલે સત્યની સમજણ વિના.. એય..! ઝઘડા, વાડા, આમ થાય, તેમ થાય. જો બરાબર જ્ઞાન હોય તો યથાર્થ સંપ્રદાયમાંથી ભાગ બે-ત્રણ-ચાર પડે નહિ. પણ વસ્તુ ઘટી ગઈ. સાંભળનારામાં પણ સમજવાની દરકાર નહિ. રળવા અને ખાવા, પીવાની દરકાર, બાયડી-છોકરા સાચવવાની દરકાર. દરકાર, હોં! કરી શકે નહિ કાંઈ. શું કીધું? મલૂકચંદભાઈ! કરી શકે નહિ કાંઈ. પણ ચિંતા. આનું આમ કરવું, આનું આ કરું, આને સાચવું. હરામ, કહે છે, બધા સચવાયેલા જ છે એમ કહે છે અહીં તો.

અનંતા દ્રવ્યો એક આટલા અંગુલના અસંખ્યમા ભાગમાં રહ્યા છે. અનંત પરમાણુ અને અનંત જીવ. અસંખ્ય આકાશ પ્રદેશ, અસંખ્ય ધર્માસ્તિ પ્રદેશ, અસંખ્ય અધર્માસ્તિ, અસંખ્ય કાળ દ્રવ્ય. એટલામાં અસંખ્ય દ્રવ્ય છે. ધર્માસ્તિ એટલું આખું દ્રવ્ય એટલામાં ન રહે. ધર્માસ્તિનું દ્રવ્ય આખા લોક પ્રમાણે છે, અધર્માસ્તિનું દ્રવ્ય આખા લોક પ્રમાણે અને આકાશનું દ્રવ્ય લોક ને અલોક આખા પ્રમાણે આકાશ દ્રવ્ય છે. એટલામાં આખું દ્રવ્ય ન રહે ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ. પણ કાળાણુ અસંખ્ય દ્રવ્ય રહે છે અને અનંતા પરમાણુ અને અનંતા જીવ એટલામાં રહ્યા. એક જગ્યાએ રહ્યા. છતાં... જુઓ! લખ્યું છે ને એમાં? ‘(-પોતપોતાના સ્વભાવથી ચ્યુત નહિ થતાં હોવાથી જ)...’ કેમ? કે ‘(અન્યોન્ય-અવગાહરૂપ) મિશ્રિતપણું...’ હોવા છતાં. નીચે કૌંસમાં છે. અન્યોન્ય અવગાહ, અન્યોન્ય અવગાહ. નીચે. એક જગ્યાએ રહ્યા છતાં તે એકપણું પામતા નથી. કહો, સમજાણું આમાં? એ આત્મા એક

બીજા આત્માપણે થતો નથી. બીજો આત્મા એક આત્માપણે થતો નથી. આત્મા રજકણપણે થતો નથી, રજકણ આત્માપણે થતો નથી. એક રજકણ બીજા રજકણપણે થતું નથી. એક કાળાણુ રજકણપણે થતો નથી, એક રજકણ કાળાણુપણે થતો નથી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ... એય..! મોહનભાઈ! એક કલાક અહીં .. પાછા ભેગા થઈ જશે. એમ કહે છે. ભેગા હશે? કાંઈ ન મળે કોઈની સાથે. મફતનો માંડીને બેઠો. અહીં અંદર રહેલા એના થાય નહિ તો ઓલા બાયડી-છોકરા તો ક્યાંય જુદા રહી ગયા, આઘા રહી ગયા એ તો. પૈસા ને એના હજીરા મકાન ક્યાંય આઘા રહી ગયા. અહીં રહેલા બીજા દ્રવ્યો પણ એના થાય નહિ. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- નિવૃત્તિ અંદરમાં લેવી જોઈશે. બાયડી, છોકરા છોડીને બાવો થઈને બેસે તો સમજાય, એવું કાંઈ નથી આ. લ્યો ઠીક! એમ કે બહારથી લૂંગડા ઘટારે અને ફલાણું કરે પછી સમજાય.

મુમુક્ષુ :- .. આશ્રમમાં જવું પડે.

ઉત્તર :- હા. એમ. એ આશ્રમમાં જવું પડે, બાયડી વિનાના થઈ ગયા હવે ત્યાં રહેવું અને ત્યાં જવું. એમ નથી અહીં. અંદરમાં એણે નિવૃત્તિ લેવી જોઈશે.

મુમુક્ષુ :- અહીં અંદરમાં નિવૃત્ત જ છે.

ઉત્તર :- નિવૃત્ત છે, નિવૃત્ત જ છે. અહીં શું કીધું અહીં? પરપણે નથી પછી વળી પરથી નિવૃત્તિ કરવી એનો અર્થ શો? કલો, દેવાનુપ્રિયા!

આ આત્મા પોતાના સ્વરૂપથી કોઈ દિ' છૂટીને પરરૂપે તો અહીં થયો નથી. અનંત કાળથી પરમાં મધ્યમાં રહ્યો છે. એ મધ્યમાં રહ્યાં છતાં એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યરૂપે ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં થતાં નથી. સિદ્ધ ભગવાન બિરાજે છે ત્યાં પણ છ દ્રવ્ય છે. ત્યાં પણ છ દ્રવ્ય છે. શેઠી! સિદ્ધ ભગવાન બિરાજે છે ત્યાં? ત્યારે કેમ છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- છ દ્રવ્ય છે. સિદ્ધ ભગવાન બિરાજે ત્યાં આટલામાં અનંતા સિદ્ધ છે. આટલા એટલે સાડા ત્રણ હાથમાં. સાડા ત્રણ હાથમાં નાનામાં નાની અવગાહના હોય. મોટી સવા પાંચસો ધનુષની હોય. આત્માની ઊંચાઈ. એક એક આત્મા જ્યાં છે ત્યાં અનંતા સિદ્ધ છે, ત્યાં અનંતા નિગોદ છે. અસંખ્યાતા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુના અસંખ્ય જીવ છે, અનંતા રજકણો છે, ધર્માસ્તિનો અસંખ્યમો ભાગ સિદ્ધ ભગવાન બિરાજે ત્યાં છે. અધર્માસ્તિનો અસંખ્યમો ભાગ, આકાશનો અસંખ્યમો ભાગ અને કાળાણુ અસંખ્ય દ્રવ્ય એક એક સિદ્ધ

બિરાજે તેના અંતર આકાશના પ્રદેશે અસંખ્ય કાળ દ્રવ્ય છે. છતાં સિદ્ધ તે કાળરૂપે થતાં નથી, પરમાણુ તે સિદ્ધરૂપે થતા નથી. એક સિદ્ધ તે બીજા સિદ્ધરૂપે થતા નથી. ભળી જાય કે નહિ? સિદ્ધમ્ જ્યોતિર્મે જ્યોતિ મિલાઈ. બિચારા દુઃખી છે. જુઓ, આગળ નથી જઈ શકતા. અરે..! ભગવાન! બધા પરતંત્ર એક અંશ પણ નથી.

પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ પરરૂપે થયા નથી, સ્વરૂપે છોડ્યા નથી. અહીં પણ સ્વતંત્ર છે. ત્યાં તો પૂર્ણ સ્વતંત્ર અને આનંદના અનુભવમાં છે સિદ્ધો. પોતાના અતીન્દ્રિય આનંદનો પૂર્ણ અનુભવ એનું નામ મુક્તિ. આ સંસારમાં રાગ-દ્રેષ ને અજ્ઞાનનો અનુભવ તે સંસાર. બીજો કોઈ સંસાર નથી. રાગ-દ્રેષ અને અજ્ઞાનનો અનુભવ એ સંસાર. જ્ઞાન અને વીતરાગી દેશાનો પૂર્ણાનંદનો અનુભવ એનું નામ મુક્તિ અને આત્માના સ્વભાવના ભાનસહિત અપૂર્ણ જ્ઞાન, અપૂર્ણ આનંદ, અપૂર્ણ વીતરાગતા એ સાધકભાવ. પૂર્ણ વિજ્ઞાન, પૂર્ણ વીતરાગ, પૂર્ણ આનંદ એ મુક્તિભાવ અને એકલો અજ્ઞાનભાવ રાગ-દ્રેષનો અનુભવ એ એકલો સંસારભાવ, એ સ્વતંત્ર છે. સમજાણું કાંઈ? એકેય વાતનો અભ્યાસ ન મળે. અને પછી સમજાય નહીં. ધંધા... ધંધા... ધંધા... પાપના. આખો દિ' પાપ. ચોવીસ કલાક. પાપ હશે કે શું હશે? પુણ્ય હશે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કેમ? કનુભાઈ આટલું રળીને આપવું... કેમ છોકરાને કાંઈ ઠીક થાય એ ભાવ સારા નહિ હોય? ધૂળમાંય નથી. પાપ છે. ચોવીસ કલાક આનું આ કરવું, આનું આ કરવું. ભાવ, હોં! કરી શકે નહિ હરામ.

કહે છે કે આત્મા એના પાપના કે પુણ્યના પરિણામના અસ્તિત્વમાં રહેલો છે કે આનંદના અસ્તિત્વમાં રહેલો છે કે સાધકની અવસ્થામાં રહેલો છે. એ પરપણે થતો નથી અને પરવસ્તુ તે આ પણે થતી નથી. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આ શું કીધું આ? પરથી જુદો છું માટે મારે સ્વભાવની દૃષ્ટિ કરવી એનું નામ પુરુષાર્થ. પુરુષાર્થ શું કૂદવું છે ક્યાંય?

મુમુક્ષુ :- ઈ એક જુદી જાતનો પુરુષાર્થ.

ઉત્તર :- હા, લૂગડું છોડવું, ફલાણું છોડવું એ પુરુષાર્થ પણ માન્યતાનો ઊંઘો પુરુષાર્થ છે.

આત્મા પરથી નિરાળો છે, પરરૂપે થયો નથી. ફક્ત એની દેશામાં સ્વરૂપનું અજ્ઞાન અને રાગ-દ્રેષ તે સ્વરૂપના જ્ઞાન અને વીતરાગભાવે ટાળી શકાય છે. આ એનો પુરુષાર્થ, બીજો કોઈ પુરુષાર્થ છે નહિ. કહો, સમજાણું?

‘અને તેથી જ તેઓ...’ તેથી એટલે? કે પરિણામતાં છતાં નિત્ય રહે છે. ‘તેથી તેઓ એકપણું પામતાં નથી, અને જોકે...’ હવે આવ્યું. આનું વધારે તો આ છેને અજ્ઞાનીને? એટલે નાખ્યું છે એ. નહિતર તો અહીં સામાન્ય વાત હતી પણ અમૃતચંદ્રાચાર્ય એમ કે

આ કર્મ ને આત્મા બે એક થઈ ગયા છે? ના. આખા જગતની ચીજ જૈનોને એમ કે અમારે તો કર્મ નડે છે, ઓલાને ઈશ્વર કર્તા, જૈનમાં કર્મ કર્તા આત્માના વિકાર આદિનો. એમ નથી.

‘જીવ તથા કર્મને વ્યવહારનયના કથનથી એકપણું (કહેવામાં આવે છે)...’ એકપણું કહેવામાં આવે છેને? છે એમ કહો ને. એકપણું છે એટલે વ્યવહાર આમ બે એક જગ્યાએ છેને એટલે એક અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે. નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધના એકક્ષેત્રાવગાહના કારણે એને એકપણું (કહેવામાં આવે છે). ‘તોપણ તેઓ (જીવ તથા કર્મ) એકબીજાના સ્વરૂપને ગ્રહતાં નથી.’ લ્યો! એ જીવના પરિણામને કર્મ પકડતું નથી અને કર્મના ઉદય પરિણામને જીવ પકડતો નથી. આહાહા..! કર્મ જે જડ છે એનો ઉદયભાવ આવે, ઉદયભાવ એટલે કર્મની પર્યાય, એને જીવ પકડતો નથી. કર્મ જડ છે આઠ કર્મ, એનો મોહનો ઉદય આવે કે જ્ઞાનાવરણીયનો ઉદય, દર્શનાવરણીયનો ઉદય કે અંતરાયનો ઉદય કે આયુષ્યનો ઉદય, વેદનીયનો, નામનો અને ગોત્રનો. એ જ્ઞાનાવરણીયનો ઉદય જીવ પકડતો નથી. તેમ જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયે જીવની પર્યાયને પકડી નથી. એમ દર્શનાવરણીયના ઉદયને જીવ પકડતો નથી. કારણ કે એ ઉદય જડની પર્યાય છે. જડને આત્મા પકડતો નથી. તેમ આત્માની પર્યાયને દર્શનાવરણીય પકડતો નથી. એમ મોહનીયનો ઉદય આવ્યો અંદર એ જડની પરમાણુની પર્યાય છે. એને આત્મા પકડતો નથી અને આત્માના વિકારની પર્યાયને કર્મ પકડતું નથી.

મુમુક્ષુ :— પકડતો નથી તો ઉદય ક્યાં રહ્યો?

ઉત્તર :— ઉદય શેમાં રહ્યો? એનામાં. ઉદય એટલે પડ્યું છે એ બહાર પરિણમ્યું. વિપાક થઈને આવ્યું. દાણા હતા એ પાક થઈને પાક્યા. કોઠીમાં હતા એ પાક્યા. એમાં પાક્યું એમાં પરમાં ક્યાં ગરી ગયું મોઢામાં? એમ સત્તામાં રજકણો જે હતા એ પાક્યા. પાક આવ્યો આ. કાચી કેરી પાકી. પાકી એમાં મોઢામાં ક્યાં આવી ગઈ કો’કના?

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— આપ્યા. પૈસો કોણ દે અને લે? બધી વાતું છે. કહો, સમગ્રાણું આમાં? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— ત્યાં ભ્રમરૂપ. ત્યાં ભ્રમણા છે. ‘જ્યાં કલ્પના જલ્પના ત્યાં ભ્રમરૂપ.’ એ તો ભ્રમણા છે. એમ કહે છે. આ મારું ને તારું. આ મોળું પડી જાય છે કે નહિ રાત્રે એકલા હોય ત્યાં? એ કહે છે કે એ કલ્પના છે એની ભ્રમણાની. એમ કહે છે. પણ એ ભ્રમણા કોઈએ કરાવી નથી. કર્મે પકડાવી નથી અને કર્મને એણે પકડ્યા નથી. એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :— ...કલ્પના જલ્પના ... તબ વસ્તુ પાઈ.

ઉત્તર :— કલ્પના જલ્પના છૂટી કે હું તો જ્ઞાતા-દષ્ટા છું. મારે અને પરને સંબંધ નથી.

પરનો હું કર્તા હતાં નથી, પર મને કર્તા હતાં થઈ શકતું નથી. જ્ઞાનસ્વરૂપ ચિદાનંદ છું. એમ કલ્પના ગઈ, સ્વરૂપનું ભાન થયું. જ્ઞાતા-દૃષ્ટા હું એનું નામ ભાન. કહો, સમજાણું કાંઈ? કહો, આ પુરુષાર્થ છે કે નહિ હવે? ક્યો પુરુષાર્થ કરવો છે તમારે? થોડું આમ ખાવું, કાં તો આમ પીવું, કાં તો આ લેવું કે આ લૂગડું ફેરવું એ બધો પુરુષાર્થ. અને કાં જનોઈ પહેરી. જનોઈ પહેરી છે કે નહિ? છે ને? લ્યો, છેને. તમે ન કીધું, તમારા ભાઈબંધે કીધું. એ તો આવ્યું હતું ને ત્યાં? અહો..! ત્યાં આ પ્રમાણે એક મુનિને આહાર વહોરાવ્યા, ભક્તિ કરી, આ કરાવ્યું. ... સોનગઢમાં અમારા આશ્રમની છે. એમ આવ્યું હતું. બલિહારી એમ ઓલાએ નહોતું લખ્યું. પણ એનો અર્થ કે જુઓ આ વિશેષતા. વિશેષતા.

મુમુક્ષુ :— એણે પણ અહીંયાં આવીને અમારી વાત કબુલ રાખી.

ઉત્તર :— કબુલ રાખી, અમારા મુનિને કબુલ રાખ્યા, અમારા મુનિને આહાર-પાણી ભક્તિથી વહોરાવ્યા, નમસ્કાર કરીને વહોરાવ્યા. કોઈ દિ' નમસ્કાર કરનારા એ લોકો નહિ, એણે એમાંથી ભ્રષ્ટ થઈને નમસ્કાર કર્યા. ભ્રષ્ટ થઈને એમ ન લખે ઈ. પણ એનો અર્થ આમ લખે કે આમ કર્યું એણે. એટલે કે નહોતા કરનારાએ કર્યા. એમ. એમ જ થયો ને અર્થ.

મુમુક્ષુ :— એ તો થવાનું હતું થઈ ગયું. સાહેબ! હવે નહિ થાય.

ઉત્તર :— થવાનું હતું. આ તો થવાનું હતું એનું જાણવાનું જ્ઞાન કરાવાય છેને? કહો, સમજાણું આમાં?

જુઓ! મોહનીય કર્મનો ઉદય એ આત્મા પકડ્યો નથી. આત્માની પર્યાય રાગ-દ્વેષની તેને મોહકર્મ પકડતું નથી. એમ અંતરાયના ઉદયના પર્યાયને જીવે પકડ્યો નથી. જીવની પર્યાયને દાનાંતરાય પકડી રાખે એમ નથી. એમ વેદનીયનો ઉદય આત્માને સુખ-દુઃખના પરિણામને પકડાવે એમ નથી. તેમ વેદનીયનો ઉદય આત્મા પકડે એમ નથી. એમ આયુષ્યનો ઉદય. આયુષ્ય. એના ઉદયને આત્માએ પકડ્યો નથી. અને આત્માના પરિણામની રહેવાની યોગ્યતા ત્યાં છે એને આયુષ્યના ઉદયે પકડ્યો નથી. એમ નામનો ઉદય (રૂપી) એમાં રૂપી આવ્યો. એટલે આત્માના અરૂપીપણાના પરિણામને પકડ્યા છે એણે એમ નથી. તેમ અરૂપી પરિણામે નામકર્મના પરિણામને પકડ્યા છે એમ નથી. એમ ગોત્ર કર્મના ઉદયને આત્માએ પકડ્યો છે એમ નથી. આત્માના પરિણામને ગોત્ર કર્મે પકડ્યો છે એમ નથી. આઠેય આવી ગયું.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— એટલે? એમ બોલવામાં આવે, જીવે ... એ તો કીધું. બોલવામાં આવે એમાં શું થઈ ગયું?

મુમુક્ષુ :— કોણ બોલે?

ઉત્તર :— બોલે ભાષા જડ. એમાં આત્માને શું છે? બોલવામાં આવે એટલે ઉંદરને મામો કહે છે. નથી કહેતા? મોસાળું પૂરતો હશે? એ તો સ્વાર્થને લઈને બોલે છે. ઉંદરમામો

એટલે ભાઈસાહેબ કોતરીશ નહિ લૂગડાં.

મુમુક્ષુ :- આ લૂગડા .. મારો સામાન ..

ઉત્તર :- હા. એમ. મારો સામાન-બામાન કોતરીશ નહિ.

મુમુક્ષુ :- મામો હોય તો તારે મને દેવું જોઈએ.

ઉત્તર :- દેવું જોઈએ. લઈ ક્યાં જા છો તું. એમ કરીને મારા સ્વાર્થિયા બોલે છે. ઉંદર મામો કહેવાય. એમ કહે છેને? મામો (હોય) તો મોસાળ ભરવું જોઈએ. સમૂળગું લઈ જાય છે, કોતરી જાય છે કાંઈક. દાણા-બાણાના ઓલા હોય તો કોતરીને એના ભોણામાં દાણા લઈ જાય. કહો, મોસાળું પૂરતો હશે ઈ? એમ બોલાય કે આ કર્મ આત્માના એટલે આત્માના કર્મ થઈ જતા હશે?

મુમુક્ષુ :- કોઈ દિ'...

ઉત્તર :- .. થતા હતા ત્યાં. એને ખબર છે ત્યાં. કહો, સમજાણું આમાં?

‘વ્યવહારનયના કથનથી એકપણું (કહેવામાં આવે) છે...’ એટલે નિમિત્ત નૈમિત્તિક એકક્ષેત્રાવગાહ સંબંધને કારણે અને ખાસ સંબંધને કારણે લ્યોને. એકપણું કહેવામાં આવે છે. અસદ્ભુત વ્યવહારનયે જૂઠી નયે કહેવામાં આવે છે. એમ કહે છે. ‘તોપણ તેઓ (જીવ તથા કર્મ) એકબીજાના સ્વરૂપને ગ્રહતાં નથી.’ મહાસિદ્ધાંત છે. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં પણ ટોડરમલે કહ્યું કે એક જગ્યાએ રહે છે પણ એકબીજાનો કોઈ કર્તા હતાં નથી. કાંઈ આત્માની પર્યાયનો કર્મ કર્તા અને કર્મની પર્યાયનો આત્મા કર્તા (એમ નથી) એક જગ્યાએ ભલે રહ્યા હોય પણ એ કર્તા-હતાં નથી. કોઈ કર્મનો આત્મા કર્તા અને આત્માના પરિણામનો કર્મ કર્તા વિકારનો, એમ છે નહિ કોઈ દિ’. તોપણ (તકરાર કરે છે), નહિ.. નહિ.. નહિ. વ્યવહારે કર્તા.. વ્યવહારે કર્તા. વ્યવહાર નય છે કે નહિ? નિશ્ચયનય અને વ્યવહાર(નય). અરે..! સાંભળને.

કહે છે, આ એક ખાસ આચાર્યે નાખ્યું. લ્યો! ‘મેલંતા વિ ચ ગિચ્ચં સગં સભાવં ણ વિજહિંત’ ખાસ એક આ વાત જુદી પાડી. નહિતર તો અહીંયાં છ દ્રવ્ય એકસાથે હોવા છતાં પોતાના સ્વરૂપને છોડતા નથી એટલી વાત છે. પણ અમૃતચંદ્રાચાર્યે ... આ લાકડું છેને જગતને કે એ કર્મ એક જગ્યાએ રહ્યા. બીજા કર્મ આને ન નડે. પણ એના તો નડે ને? કહે છે કે એના કર્મનો પર્યાય તને રાગમાં પકડતો નથી અને રાગનો પર્યાય એના ઉદયને પકડતો નથી. કહો. એમ ‘જડ અને ચૈતન્ય બંને પ્રગટ સ્વભાવ ભિન્ન’. પ્રગટ સ્વભાવ ભિન્ન. એમ જાણ્યા વિના એને જડથી આત્મા જુદાની માન્યતા સાચી થતી નથી. સમજાણું કાંઈ? એ સાત (ગાથા) થઈ લ્યો.

હવે મોટી આઠમી આવે છે. મોટી તકરારી ગાથા. એક દ્રવ્યમાં બધું સમાય, એક જણો એમ કહે છે. બધા દ્રવ્યને માટે આ છે. એક કહે કે એક દ્રવ્યને માટે આખી વાત છે.

એમ કહે છેને? બે મત છે ને જગતમાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- બધા છએની વાત છે આમાં.

સતા સબ્બપયત્થા સવિસરુવા અણંતપજ્જાયા।

ભંગુપાદધુવતા સપ્પડિક્ખા હવાદિ એક્કા ॥૮।

સર્વાર્થપ્રાપ્ત, સવિશ્વરૂપ, અનંતપર્યયવંત છે,

સતા જનમ-લય-ઘૌવ્યમય છે, એક છે, સવિપક્ષ છે. ૮.

અન્વયાર્થ :- [સતા] સતા [મજ્જત્પાદઘૌવ્યહિમકા] ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યાત્મક, [એકા] એક, [સર્વપદાર્થ] સર્વપદાર્થસ્થિત, [સવિશ્વરૂપા] સવિશ્વરૂપ, [અનન્તપર્યાયા] અનંતપર્યાયમય અને [સપ્રતિપક્ષા] સંપ્રતિપક્ષ [ભવતિ] છે.

ટીકા :- અહીં અસ્તિત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

અસ્તિત્વ એટલે સતા નામનો સત્નો ભાવ અર્થાત 'સત્વ.

વિદ્યમાનમાત્ર વસ્તુ નથી સર્વથા નિત્યપણે હોતી કે નથી સર્વથા ક્ષણિકપણે હોતી, સર્વથા નિત્ય વસ્તુને ખરેખર ક્રમભાવી ભાવોનો અભાવ થવાથી વિકાર (-કેરકાર, પરિણામ) ક્યાંથી થાય? અને સર્વથા ક્ષણિક વસ્તુને વિષે ખરેખર પ્રત્યભિજ્ઞાનનો અભાવ થવાથી એકપ્રવાહપણું ક્યાંથી રહે? માટે પ્રત્યભિજ્ઞાનના હેતુભૂત કોઈ સ્વરૂપથી ધ્રુવ રહેતી અને કોઈ બે ક્રમવર્તી સ્વરૂપોથી નષ્ટ થતી ને ઊપજતી-એ રીતે એક જ પરમાર્થ ત્રેવડી (ત્રણ અંશવાળી) અવસ્થાને ધરતી વસ્તુ સત્ જાણવી. તેથી જ 'સતા' પણ 'ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યાત્મક (ત્રિલક્ષણ)' જાણવી, કારણ કે ભાવ અને ભાવવાનનું કથચિંત એક સ્વરૂપ હોય છે. વળી તે (સતા) 'એક' છે, કારણ કે તે ત્રિલક્ષણવાળા સ્મસ્ત વસ્તુવિસ્તારનું સાદૃશ્ય સૂચવે છે. વળી તે (સતા) 'સર્વપદાર્થસ્થિત' છે, કારણ કે તેના કારણે જ (સતાને લીધે જ) સર્વ પદાર્થોમાં ત્રિલક્ષણની (-ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યની), 'સત્, એવા કથનની અને 'સત્' એવી પ્રતીતિની ઉપલબ્ધિ થાય છે. વળી તે (સતા) 'સવિશ્વરૂપ' છે, કારણ કે તે વિશ્વનાં રૂપો સહિત અર્થાત સમસ્ત વસ્તુવિસ્તારના ત્રિલક્ષણવાળા સ્વભાવો

૧. સત્વ=સત્પણું; હયાતપણું; વિદ્યમાનપણું; હયાતનો ભાવ; 'છે' એવો ભાવ.

૨. વસ્તુ સર્વથા ક્ષણિક હોય તો 'જે પૂર્વે જોવામાં (-જાણવામાં) આવી હતી તે જ આ વસ્તુ છે' એવું જ્ઞાન ન થઈ શકે.

૩. સતા ભાવ છે અને વસ્તું ભાવવાન છે.

સહિત વર્ત છે. વળી તે (સતા) 'અનંતપર્યાયમય' છે, કારણ કે તે ત્રિલક્ષણવાળી અનંત દ્રવ્યપર્યાયિરૂપ વ્યક્તિઓથી વ્યાપત છે. (આ પ્રમાણે 'સામાન્ય વિશેષાત્મક સતાનું તેના સામાન્ય પડખાની અપેક્ષાએ અર્થાત મહાસતારૂપ પડખાની અપેક્ષાએ વર્ણન થયું.)

આવી હોવા છતાં તે ખરેખર ^૨નિરંકુશ નથી પરંતુ ^૩સપ્રતિપક્ષ છે.

(૧) સતાને અસતા પ્રતિપક્ષ છે; (૨) ત્રિલક્ષણને અત્રિલક્ષણું પ્રતિપક્ષ છે; (૩) એકને અનેકપણું પ્રતિપક્ષ છે; (૪) સર્વ પદાર્થસ્થિતને એકપદાર્થસ્થિતપણું પ્રતિપક્ષ છે; (૫) સવિશ્વરૂપે એકરૂપપણું પ્રતિપક્ષ છે; (૬) અનંતપર્યાયમયને એકપર્યાયમયપણું પ્રતિપક્ષ છે.

(ઉપર્યુક્ત સપ્રતિપક્ષપણું સ્પષ્ટ સમજાવવામાં આવે છે:-) સતા દ્વિવિધ છે: મહાસતા અને અવાન્તરસતા. તેમાં સર્વપદાર્થસમૂહમાં વ્યપનારી, સાદૃશ્ય-અસ્તિત્વને સૂચવનારી મહાસતા (સામાન્યસતા) તો કહેવાઈ જ ગઈ. બીજી, પ્રતિનિશ્ચિત (એકેક નિશ્ચિત) વસ્તુમાં રહેનારી, સ્વરૂપ-અસ્તિત્વને સૂચવનારી અવાન્તરસતા (વિશેષસતા) છે. (૧) ત્યાં મહાસતા અવાન્તરસતારૂપે અસતા છે અને અવાન્તરસતા મહાસતારૂપે અસતા છે તેથી સતાને અસતા છે (અર્થાત જે સામાન્યવિશેષાત્મક સતા મહાસતારૂપ હોવાથી 'સતા' છે તે જ અવાન્તરસતારૂપ પણ હોવાથી 'અસતા' પણ છે). (૨) જે સ્વરૂપે ઉત્પાદ છે તેનું (તે સ્વરૂપનું) તે રીતે ઉત્પાદ એક જ લક્ષણ છે, જે સ્વરૂપે વ્યય છે તેનું (-તે સ્વરૂપનું) તે રીતે વ્યય એક જ લક્ષણ છે અને જે સ્વરૂપે ધ્રોવ્ય છે તેનું (-તે સ્વરૂપનું) તે રીતે ધ્રોવ્ય એક જ લક્ષણ છે તેથી વસ્તુના ઊપજતા, નષ્ટ થતા અને ધ્રુવ રહેતા સ્વરૂપોમાંના પ્રત્યેકને ત્રિલક્ષણનો અભાવ હોવાથી ત્રિલક્ષણા (સતા) ને અત્રિલક્ષણું છે. (અર્થાત્ જે સામાન્યવિશેષાત્મક સતા મહાસતારૂપ હોવાથી 'ત્રિલક્ષણા' છે તે જ અહીં કહેલી અવાન્તરસતારૂપ પણ હોવાથી 'અત્રિલક્ષણા' પણ છે). (૩) એક વસ્તુની સ્વરૂપસતા અન્ય વસ્તુની સ્વરૂપસતા નથી તેથી એક (સતા) ને અનેકપણું છે (અર્થાત્ જે સામાન્યવિશેષાત્મક સતા મહાસતારૂપ હોવાથી 'એક' છે તે જ અહીં કહેલી અવાન્તરસતારૂપ પણ

૧. અહીં 'સામાન્યત્મક' નો અર્થ 'મહા' સમજવો અને 'વિશેષાત્મક' નો અર્થ 'અવાન્તર' સમજવો. સામાન્ય વિશેષના બીજા અર્થો અહીં ન સમજવા.
૨. નિરંકુશ= અંકુશ વિનાની; વિરુદ્ધ પક્ષ વિનાની; નિ:પ્રતિપક્ષ. [જેમ સામાન્યવિશેષાત્મક સતા ઉપર વર્ણવી તેવી હોવા છતાં સર્વથા તેવી નથી, કથં ત (સામાન્ય-અપેક્ષાએ) તેવી છે. અને કંથચિત (વિશેષ-અપેક્ષાએ) વિરુદ્ધ પ્રકારની છે.]
૩. સપ્રતિપક્ષ=પ્રતિપક્ષ સહિત; વિપક્ષ સહિત; વિરુદ્ધ પક્ષ સહિત.

હોવાથી 'અનેક' પણ છે). (૪) પ્રતિનિશ્ચિત (વ્યક્તિગત નિશ્ચિત) પદાર્થમાં સ્થિત સતાઓ વડે જ પદાર્થોનું પ્રતિનિશ્ચિતપણું (ભિન્નભિન્ન નિશ્ચિત વ્યક્તિત્વ) હોય છે તેથી સર્વપદાર્થસ્થિત (સતા) ને એકપદાર્થસ્થિતપણું છે (અર્થાત જ સામાન્યવિશેષાત્મક સતા મહાસતારૂપ હોવાથી 'સર્વપદાર્થસ્થિત' છે તે જ અહીં કહેલી અવાન્તરસતારૂપ પણ હોવાથી 'એકપદાર્થસ્થિત' પણ છે.) (૫) પ્રતિનિશ્ચિત એક એક રૂપવાળી સતાઓ વડે જ વસ્તુઓનું પ્રતિનિશ્ચિત એક એક રૂપ હોય છે તેથી સવિશ્વરૂપ (સતા) ને એકરૂપપણું છે. (અર્થાત જ સામાન્યવિશેષાત્મક સતા મહાસતારૂપ હોવાથી 'સવિશ્વરૂપ' છે તે જ અહીં કહેલી અવાન્તરસતારૂપ પણ હોવાથી 'એકરૂપ' પણ છે.) (૬) પ્રત્યેક પર્યાયમાં રહેલી (વ્યક્તિગત ભિન્નભિન્ન) સતાઓ વડે જ પ્રતિનિશ્ચિત એક એક પર્યાયોનું અનંતપણું થાય છે તેથી અનંતપર્યાયમય (સતા) ને એકપર્યાયમયપણું છે. (અર્થાત જ સામાન્યવિશેષાત્મક સતા મહાસતારૂપ હોવાથી 'અનંતપર્યાયમય' છે તે જ અહીં કહેલી અવાન્તરસતારૂપ પણ હોવાથી 'એકપર્યાયમય' પણ છે).

આ રીતે બધું નિરવધ છે (અર્થાત ઉપર કહેલું સર્વ સ્વરૂપ નિર્દોષ છે. નિબંધ છે, કિંચિત વિરોધવાશું નથી) કારણ કે તેનું (સતાના સ્વરૂપનું) કથન સામાન્ય અને વિશેષના રૂપ પણ પ્રત્યે ઢળતા બે નયોને આધીન છે.

ભાવાર્થ :- સામાન્યવિશેષાત્મક સતાનાં બે પડખાં છે: એક પડખું તે મહાસતા અને બીજું પડખું તે અવાન્તરસતા. (૧) મહાસતા અવાન્તરસતારૂપે અસતા છે અને અવાન્તરસતા મહાસતારૂપ અસતા છે; તેથી જો મહાસતાને 'સતા' કહીએ તો અવાન્તરસતાને 'અસતા' કહેવાય. (૨) મહાસતા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય એવાં ત્રણ લક્ષણવાળી છે તેથી તે 'ત્રિલક્ષણા' છે. વસ્તુના ઊપજતા સ્વરૂપનું ઉત્પાદ જ એક લક્ષણ છે, નષ્ટ થતા સ્વરૂપનું વ્યય જ એક લક્ષણ છે અને ધ્રુવ રહેતા સ્વરૂપનું ધ્રૌવ્ય જ એક લક્ષણ છે તેથી તે ત્રણ સ્વરૂપોમાંના પ્રત્યેકની અવાન્તરસતા એક જ લક્ષણવાળી હોવાથી 'અત્રિલક્ષણા' છે. (૩) મહાસતા સમસ્ત પદાર્થસમૂહમાં 'સત્, સત્, સત્' એવું સમાનપણું દર્શાવતી હોવાથી એક છે, એક વસ્તુની સ્વરૂપસતા બીજી કોઈ વસ્તુની સ્વરૂપસતા નથી, તેથી જેટલી વસ્તુઓ તેટલી સ્વરૂપસતાઓ; માટે આવી સ્વરૂપસતાઓ અથવા અવાન્તરસતાઓ 'અનેક' છે. (૪) સર્વ પદાર્થો રત્ છે તેથી મહાસતા 'સર્વ પદાર્થોમાં રહેલી' છે. વ્યક્તિગત પદાર્થોમાં રહેલી ભીન્નભીન્ન વ્યક્તિગત સતાઓ વડે જ પદાર્થોનું ભીન્નભીન્ન નિશ્ચિત વ્યક્તિત્વ રહી શકે, તેથી તે તે પદાર્થની અવાન્તરસતા તે તે 'એક પદાર્થમાં જ સ્થિત' છે, (૫) મહાસતા સમસ્ત વસ્તુસમૂહનાં રૂપો (સ્વભાવો) સહિત છે તેથી

તે 'સવિશ્વરૂપ' (સર્વરૂપવાળી) છે. વસ્તુની સતાનું (કથચિંત) એક રૂપ હોય તો જ તે વસ્તુનું નિશ્ચિત એકરૂપ (ચૌકક્ષ એક સ્વભાવ) રહી શકે, તેથી પ્રત્યેક વસ્તુની અવાન્તરસતા નીશ્ચિત 'એક રૂપવાળી' જ છે. (૬) મહાસતા સર્વ પર્યાયોમાં રહેલી છે તેથી તે 'અનંતપર્યાયમય' છે. ભિન્નભિન્ન પર્યાયોમાં (કથચિંત) ભિન્નભિન્ન સતાઓ હોય તો જ એક એક પર્યાય ભિન્નભિન્ન રહીને અનંત પર્યાયો સિદ્ધ થાય, નહિ તો પર્યાયોનું અનંતપણું જ ન રહે- એકપણું થઈ જાય; માટે પ્રત્યેક પર્યાયની અવાન્તરસતા તે તે 'એકપર્યાયમય' જ છે.

આ રીતે સામાન્યવિશેષાત્મક સતા, મહાસતારૂપ તેમ જ અવાન્તરસતારૂપ હોવાથી.(૧) સતા પણ છે અને અસતા પણ છે,(૨) ત્રિલક્ષણા પણ છે અને અત્રિલક્ષણા પણ છે,(૩) એક પણ છે અને અનેક પણ છે,(૪) સર્વપદાર્થસ્થિત પણ છે અને એકપદાર્થસ્થિત પણ છે. (૫) સવિશ્વરૂપ પણ છે અને એકરૂપ પણ છે, (૬) અનંતપર્યાયમય પણ છે અને એક પર્યાયમય પણ છે. ૮.

ગાથા-૮ ઉપર પ્રવચન

સત્તા સવ્વપયત્થા, સવિસ્કરૂવા અણંતપજ્જાયા।

ભંગુપ્પાદધુવત્તા સપ્પડિવક્ખા હવદિ એક્કા।।૮।।

આ ગાથા બહુ મહા જબરી છે. કેટલાકને તો આ ગાથામાંથી વેદાંત જેવું લાગે. જાણે બધું એક છે આત્મા. જુઓ! 'સત્તા સવ્વપયત્થા' કીધી. કેટલાકને એક દ્રવ્યમાં (લાગે છે). એ બધી વાત એક દ્રવ્યની છે. અહીં ભિન્ન ભિન્ન વાતું અત્યાર સુધી કરી અને અહીં વળી બધી એક છે એમ ક્યાંથી કહ્યું? વળી એમ તર્ક થાય. અત્યાર સુધી તો કહે છે કે બધું ભિન્ન ભિન્ન છે. વળી આઠમામાં બધા થઈને મહાસત્તા કહેવામાં આવે સંગ્રહનયે. એ વળી અહીં કેમ લીધું? એમ થાય. પણ એ વાત અહીં નથી. શ્રીમદ્ અર્થ કર્યો છે પણ એમ છે ભાઈ. આનો અર્થ કર્યો છે. પંચાસ્તિકાયનો. હવે આપણે આનો એ સત્તાનો અર્થ કર્યો. મહાસત્તાનો છેને.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- ના, એ નહિ, એ નહિ. આ તો આઠમી ગાથા.

સત્તાસ્વરૂપે સર્વ પદાર્થ એકત્વવાળા છે. આ તો જરી બહુ ચર્ચા થઈ ગયેલી ને.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા, એ મારે અહીં કહેવું છે. ઓલી વાત નથી કરવી.

સત્તાસ્વરૂપે... ભાઈ! ચીમનભાઈ! આ તો (સંવત) ૧૯૯૦ની સાલમાં વનેચંદ શેઠ સાથે

વાત થઈ હતી સંપ્રદાયમાં. એને એમ કે આ બધું શું છે? છે ઈ. છે એટલે શું? ત્યાં એક થઈ ગયા છે બધા? એક આધાર છે બધાયનો? એક અધિષ્ઠાન છે? બિલકુલ નથી. સત્તાસ્વરૂપે સર્વ પદાર્થ એકત્વવાળા છે. તે સત્તા અનંત પ્રકારના સ્વભાવવાળી છે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવવાળી છે. સામાન્ય વિશેષ, બસ એટલી વાત છે. પણ અહીં તો આટલા આ શબ્દો બતાવવા છે. સત્તા સ્વરૂપે સર્વ પદાર્થ એકત્વવાળા છે. બધા પદાર્થોને 'છે' અપેક્ષાએ એક કહ્યું. 'છે' અપેક્ષાએ. એક આમ થઈ ગયા નથી. પણ આત્મા છે, પરમાણુ છે, કાળ છે, આકાશ છે એમ છેને? 'છે' અપેક્ષામાં કોઈ નથી એમ કહેવાય? એ 'છે' અપેક્ષાએ બધા 'છે'માં સમાઈ જાય છે. 'છે' એટલે મહાસત્તા.

જુઓ નીચે એનું ગુજરાતી.

સર્વાર્થપ્રાપ્ત, સવિશ્વરૂપ, અનંતપર્યયવંત છે,

સત્તા જનમ-લય-દ્યૌવ્યમય છે, એક છે, સવિપક્ષ છે. ૮.

ઓહોહો...! 'અહીં અસ્તિત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.'

'ટીકા :- અહીં...' છ દ્રવ્યમાં હોવાપણાનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. હોવાપણાનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. છેને પાઠ જ છે ત્યાં. 'અત્રાસ્તિત્વસ્વરૂપમુક્તમ્' અસ્તિત્વ એટલે સત્તા નામનો સત્નો ભાવ. સત્તા નામનું સત્ત્વ કહેવું છેને. સત્તા. સત્તા નામનું સત્ત્વનું અસ્તિત્વ કહેવું છેને. સત્તાને અસ્તિત્વ કીધું. સત્તા નામનો સત્નો ભાવ એને સત્ત્વ નામ અસ્તિત્વ કહેવાય છે. નીચે છે. 'સત્ત્વ = સત્પણું; હયાતપણું; વિદ્યમાનપણું; હયાતનો ભાવ; છે એવો ભાવ.' હવે તો બહુ સ્પષ્ટ કરી નાખ્યું છે. કહો, સમજાણું? આવી ટીકા ક્યાં અક્ષરે અક્ષરમાં હતી પંચાસ્તિકાયની, પ્રવચનસારની, નિયમસારની. એ તો થોડી કરેલી હતી. સમયસારની કરી. આ બેમાં તો હતી જ નહિ. બે તો તદ્દન સંસ્કૃત હતી. ગુજરાતી પહેલુંવહેલું બે હજાર વર્ષે બહાર આવ્યું. કહો, સમજાણું કાંઈ?

'અસ્તિત્વ એટલે સત્તા નામનો સત્નો ભાવ અર્થાત્ સત્ત્વ.' અસ્તિત્વ છેને? સત્ સત્પણું એટલે અસ્તિત્વ. 'વિદ્યમાનમાત્ર વસ્તુ નથી સર્વથા નિત્યપણે હોતી...' શું કહે છે? હયાતી ધરાવનારી બધી વસ્તુઓ વિદ્યમાન... 'વિદ્યમાનમાત્ર વસ્તુ નથી સર્વથા નિત્યપણે હોતી કે નથી સર્વથા ક્ષણિકપણે હોતી.' જેટલી વિદ્યમાન પદાર્થ ચીજો છે અનંત આત્માઓ, પરમાણુઓ, કાળાણુ એ 'નથી સર્વથા નિત્યપણે હોતી કે નથી સર્વથા ક્ષણિક...' નામ અનિત્યપણે હોતી.

'સર્વથા નિત્ય વસ્તુને ખરેખર ક્રમભાવી ભાવોનો અભાવ થવાથી...' સર્વથા જો આત્મા અને પરમાણુ આદિ નિત્ય જ હોય અને પરિણામે નહિ, અનિત્ય ન હોય, ક્ષણિક અવસ્થા ન હોય તો 'ક્રમભાવી ભાવોનો...' ક્રમે ક્રમે થતી અવસ્થા. ભાવ એટલે અવસ્થા. એવા પરમાણુ ને આત્મા આદિ છએ દ્રવ્યમાં સર્વથા નિત્ય વસ્તુને ખરેખર ક્રમભાવી (અર્થાત્)

ક્રમે ક્રમે થનારી ભાવ નામ પર્યાયોનો અભાવ થવાથી. જુઓ! પર્યાયને પણ ભાવ કહેવામાં આવે છે. 'વિકાર ક્યાંથી થાય?' પલટો ક્યાંથી ખાય? એક વસ્તુ કાયમ નિત્ય જ હોય અને એમાં ક્રમે ક્રમે થતી ઉત્પાદ-વ્યયની અવસ્થા ન હોય તો તેમાં પલટો કેમ હોય? ફેરફાર કેમ થાય? બદલે કેમ? બીજું રૂપ કેમ દેખાય? સમજાણું કાંઈ? આ તો પદાર્થ વિજ્ઞાન વીતરાગનું છે. વીતરાગદેવે જોયેલો પદાર્થ એનું વિજ્ઞાન. આ લોકો પદાર્થ વિજ્ઞાન કહે છે એ અમુક અપેક્ષાએ એની માનેલી વાત છે. આ તો સર્વજ્ઞથી ત્રિકાળ વસ્તુ કેમ છે (એની વાત છે). આ જાણે .. માનનારા નીકળે. એલા તારાથી .. થાય એ વાત તેને .. સમજાણું? કારણ કે (તારાથી) પરમાં થાય તો પર પરિણમ્યા વિનાનું તત્ત્વ છે? વિદ્યમાન ચીજ છે તો પરિણમ્યા વિનાની હોય? ક્રમભાવી દશા વિનાની હોય? નવી નવી અવસ્થા થયા વિનાની ચીજ હોય? એવી હોય તો ફેરફાર અને પલટો હોઈ શકે નહિ. અને ફેરફાર ને પલટો તો દેખાય છે. કહો, સમજાણું? ધૂળમાંથી ઘઉં, ઘઉંમાંથી લોટ અને લોટમાંથી આ લોહી અને લોહીમાંથી આ થુંક અને સળેખમ, બળખા ને વિષ્ટા અને અનેક ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ થતી દેખાય છે. જો પલટો ન હોય તો એ અવસ્થા વિદ્યમાન તો છે ચીજ. છે તો ખરી ને? છે છતાં જો પલટતી ન હોય તો એના ફેરફારો કેમ દેખાય? અને ફેરફાર થાય એવો પલટો પણ તે ચીજનો સ્વભાવ છે. કહો, સમજાણું?

ક્યાંથી થાય? નિત્ય વસ્તુને એકલી નિત્ય જો સર્વથા વસ્તુ એકરૂપે છે, ટકતી ત્રિકાળ એકરૂપે એમ કહો તો ખરેખર ક્રમભાવી પર્યાયોના અભાવ થવાથી વિકાર નામ ફેરફાર (ઊભો થાય છે). જુઓ! વિકાર એટલે અહીં રાગ-દ્રેષનો વિકાર એમ નથી લેવું. વિ-કાર્ય. વિશેષે કાર્ય. જૈન સિદ્ધાંત પ્રવેશિકામાં એમ નાખ્યું. પર્યાય કોને કહેવાય? આવે છે? કોને કહેવાય? ગુણવિકારા પર્યાય એમ કહ્યું છે ત્યાં. ગુણનો વિકાર તે પર્યાય. આવે છે? ઘત્ત્રાલાલજી! આવડે છે. એમ તો એને એ યાદ છે. એવું યાદ રહે છે. મગજ છે. ગુણવિકારા પર્યાયા. એમ છે અંદર. ગુણનો વિકાર તે પર્યાય. વિકાર નામ વિશેષે કાર્ય. સમજાણું કાંઈ? જૈન સિદ્ધાંત પ્રવેશિકામાં છે. વાંચ્યું છે? હવે ક્યાં નવરા હોય? એ તો છોકરા વાંચે. હવે તો મોટા થયા એ વાંચે? એય..! ક્યાં ગયો આશીષ? આવડે છે કે નહિ? શું આવે છે એમાં?

મુમુક્ષુ :- ગુણોના વિશેષ કાર્યને પર્યાય કહે છે.

ઉત્તર :- વિશેષ કાર્યને પર્યાય કહે છે. જુઓ! એ કાર્યની વાત છે.

વિકાર-વિશેષે કાર્ય, પલટવું, ફેરફાર થવું. ફેરફાર, પરિણામ ક્યાંથી થાય? જો દરેક દ્રવ્ય નિત્ય હોય તો તેમાં ફેરફાર ને પલટો ક્યાંથી થાય? દરેક રજકણ અને દરેક આત્મામાં કાયમપણું રહીને એમાં પલટો અને ફેરફાર થયા કરે છે. તેમાં ક્રમભાવી પર્યાયો થવી એનો સ્વભાવ છે. કહો, ...ભાઈ! બીજા કો'કને લઈને નહિ. એનો પોતાનો સ્વભાવ છે. શરીરનો ક્રમભાવી પર્યાય એને લઈને, આત્માનો ક્રમભાવી પર્યાય આત્માને લઈને. કર્મનો ક્રમભાવી એને લઈને.

દાળ-ભાત-રોટલીમાંથી પલટવું થવું એ એને લઈને. કોઈને લઈને નહિ. કહો, સમજાણું આમાં?

‘અને સર્વથા ક્ષણિક વસ્તુને...’ એક બોલનો નિષેધ કર્યો કે સર્વથા જો નિત્ય હોય તો તેમાં ફેરફાર ન હોય. અને સર્વથા ક્ષણિક વસ્તુ હોય, અનિત્ય જ હોય, બદલતી જ હોય પણ વસ્તુ ટકનારી ન હોય તો ‘ક્ષણિક વસ્તુને વિષે ખરેખર પ્રત્યભિજ્ઞાનનો અભાવ થવાથી...’ નીચે છે. ‘વસ્તુ સર્વથા ક્ષણિક હોય તો જે પૂર્વે જોવામાં (-જાણવામાં) આવી હતી તે જ આ વસ્તુ છે. એવું જ્ઞાન ન થઈ શકે.’ એવું જ્ઞાન થઈ શકે નહિ. આ હતો. આને મેં દીધા હતા પૈસા, આની પાસેથી લઉં છું. એમ નિત્યપણું ટકતું ન હોય તો આ હતો તે આ છે, આ તે પહેલો હતો તે આ છે એમ નિત્યપણું ન હોય તો એમ બની શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ? પૈસા લેનારો બીજો અને દેનારો બીજો. થઈ રહ્યું. ઓલો કહે કે લેનારો બીજો હતો. મને શું આપ્યા તમે? બૌદ્ધ કહે છેને ક્ષણિક. મને પૈસા નહોતા આપ્યા. એ તો બીજો આત્મા હતો. એની પાસે માંગો. ઓલો તો રહ્યો નહિ ક્ષણિક.

આત્મા અને પરમાણુઓ પલટવા છતાં એના કાર્યો વિશેષે થવા છતાં એનું કાયમપણું ટકવાપણું જો ન હોય તો ‘પ્રત્યભિજ્ઞાનનો અભાવ થવાથી એકપ્રવાહપણું ક્યાંથી રહે?’ એનો એ જાત ક્યાંથી રહે? એમ. એકપ્રવાહ. પાણીના તરંગો ઉઠ્યા છતાં પાણી પાણીપણે તો કાયમ રહે છે. એમ સોનામાં ભિન્ન ભિન્ન દાગીના થવા છતાં સોનુંપણું તો કાયમ રહે છે. આત્માના પરિણામ બદલવા છતાં આત્મા તો એક પ્રવાહરૂપે અનાદિનો ચાલ્યો આવે છે અનાદિનો. અનાદિ... અનાદિ... અનાદિ... ભિન્ન ભિન્ન ભિન્ન ભિન્ન પર્યાય ક્ષણે ક્ષણે એમ પ્રવાહરૂપે પણ અનાદિ ધ્રુવરૂપે અનાદિનો આત્મા છે. સમજાણું કાંઈ? એમ પરમાણુ. પરમાણુમાં ક્ષણે ક્ષણે પર્યાય ન થાય તો એક પ્રવાહપણું ન થાય તો કાયમનું ન હોય અને એક પ્રવાહરૂપે ન હોય, નિત્ય ન હોય તો પ્રવાહરૂપ ન હોય. એનો એ આ પરમાણુની આ પર્યાય, આ પરમાણુની આ. આ પરમાણુ પહેલો લીલો (હતો) અને પછી થયો પીળો. આ પરમાણુ પહેલા ખાટો (હતો) અને પછી થયો ગળ્યો-મીઠો. કેરી. તો આ કેરી એમ કહે છે કે નહિ? કે કેરી ખાટી હતી ત્યારે બીજી અને ગળી થઈ ત્યારે બીજી? આ કેરી મીઠી થઈ ગઈ હો! એટલે મીઠી થઈ એ કેરી પોતે રહીને મીઠી થઈ છે. અવસ્થા પણ બદલી અને કેરી કેરીપણે પણ રહી.

આ વસ્તુને બહુ ટૂંકામાં સમજાવી. કુંદકુંદાચાર્યના શાસ્ત્રો એવા (કે) એક એક ગાથાએ એટલું બધું...જુઓને! આમાં કેટલું કહ્યું કે પરમાણુ આદિ ક્ષણે ક્ષણે પલટે એને કારણે અને ન પલટે તો ફેરફાર નહિ, અને ફેરફાર છે તો એનાથી છે. તારાથી તારો અને એનાથી એનો. કોઈનો ફેરફાર તું કરી શકે—શરીરનો કે કર્મ તારો ફેરફાર કરે, કે તું ફેરફાર કર્મને કરી નાખે, સંક્રમણ કરી નાખે કે નહિ, ફેરફાર? કેમ શાસ્ત્રમાં નથી આવતું? સ્થિતિ કર્મની ઘટાડે, સ્થિતિ વધારે, રસ વધારે, રસ ઘટાડે, વિસંયોજન કરે, જીવ અનંતાનુબંધીનો કર્મને વિસંયોજન

કરે. લ્યો! અપકર્ષણ કરે, ઘટાડે, ઉત્કર્ષણ કરે. સમજાણું? કેટલા આવે છે કરણ? ઘણા કરણ આવે છે. ઉદય કરણ, ઉદિરણા ને નિદ્રત અને નિકાચિત કરે. જીવ નિદ્રત કર્મને કરે, નિકાચિતને કરે, નિદ્રતને તોડે.

આમાં શું આવ્યું? કે નિદ્રતને તોડવાની ક્રિયા એ જડની છે, આત્મા કરે નહિ. કર્મમાં વિસંયોજન થવું—ફેરફાર, એ ફેરફાર પરમાણુનો સ્વભાવ છે, આત્મા એનાથી થતો નથી. એ.. વાંધા કર્મના. જીવ પરિણામ કરે તો ત્યાં ફેરવે. પણ ત્યાં ફેરવવાનો સ્વભાવ એનો છે. તે પરિણામ તારામાં કર્યા. ત્યાં એના પરિણામ એને લઈને થયા. તારા પરિણામને લઈને ત્યાં થયું? કહો, શેઠી! શું છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- નિમિત્ત નૈમિત્તિકની વાત છે પણ કર્તા કર્મ ઘુસી ગયું એમાં. આત્મા કર્મના પરમાણુનું આમ કરે, એવું લખાણ આવે હોં! આ બધું ગોમ્મટસારમાં અને આ બધા ધવલમાં ને. વિસંયોજન કરે, આમ કરે, આમ કરે એમ આવે લ્યો. ધવલ, જ્ય ધવલમાં બધે આવે. આવી પ્રકૃતિને સંક્રમાવે, પલટાવે, પલટે, આમ થાય. એક ઠેકાણે કહી દે સૌને કારણે સૌ થાય. અંતર કારણથી થાય, બાહ્ય કારણથી નિરપેક્ષ. જાવ. ઉડાવ બધી (વાત) કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કોઈ દિ' નડે નહિ. ક્યાંય નડતું જ નથી ક્યાંય. દષ્ટિ જો એને હોય સ્વતંત્રતાની, એ સ્વતંત્રતાની દષ્ટિ રાખીને વાંચે તો બધું જેમ છે તેમ એને દેખાય, જણાય, બેસે, રુચે, ગોઠે. સાંભળવા જ મળતું નથી પહેલું તો. નહિ? ખરું કે નહિ? ..ભાઈ! આ સાંભળવા મળે એ પાછા બીજા લાકડામાં ખોસે એટલે ક્યાંય એનો નિવેડો થાતો નથી. એમ કહે છે અહીં.

‘માટે પ્રત્યભિજ્ઞાનના હેતુભૂત...’ પ્રત્યભિજ્ઞાન એટલે કીધું ને હેઠે? આ પૂર્વે જોવામાં આવતું એ આ. ‘કોઈ સ્વરૂપથી ધ્રુવ રહેતી...’ કોણ? દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ. અહીં તો વસ્તુ કહેવી છેને? વસ્તુ હતીને? વિદ્યમાન વસ્તુ શબ્દ હતો ને પહેલો? ‘પ્રત્યભિજ્ઞાનના હેતુભૂત કોઈ...’ કારણ એનું ને એનું એનામાં, હોં! ‘ધ્રુવ રહેતી અને કોઈ બે ક્રમવર્તી સ્વરૂપોથી નષ્ટ થતી...’ દેખો! બે ક્રમવર્તી. ઉત્પાદ-વ્યય... ઉત્પાદ-વ્યય... ઉત્પાદ પણ ક્રમ અને વ્યયનો પણ ક્રમ. આ સમયનો ઉત્પાદ, બીજે સમયે નાશ, આ સમયનો.. સમજાય છેને? ઉત્પાદ તો બીજે સમયે વ્યય, બીજા સમયનો ઉત્પાદ, ત્રીજે સમયે વ્યય. એટલે વ્યયનો પણ ક્રમ અને ઉત્પાદનો પણ ક્રમ.

‘બે ક્રમવર્તી સ્વરૂપોથી...’ એટલે શું કહ્યું? વર્તમાનમાં જે સમયે ઉત્પાદ થાય એના પછી બીજો ઉત્પાદ બીજે સમયે. એટલે ક્રમ થઈ ગયો ઉત્પાદનો. વર્તમાનનો જે વ્યય થાય

એનાથી બીજે સમયે બીજાનો વ્યય થયો. વર્તમાન વ્યય છે એ પૂર્વનો, પછીનો વ્યય થાય એ ઉત્પન્ન થાય એનો. એટલે વ્યય પણ ક્રમ અને ઉત્પાદ પણ ક્રમ. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ આમાં? જે પર્યાયનો ઉત્પાદ થયો તેનો બીજે સમયે બીજો ઉત્પાદ. એનો નહિ એટલે ક્રમ ઉત્પાદ ક્રમ થઈ ગયો. આ ઉત્પાદ તે બીજે સમયે નહિ. ઉત્પાદનો ક્રમ થઈ ગયો ને. દરેક પરમાણુ અને આત્મામાં. આ સમયે ઉત્પાદ પર્યાય થયો એ બીજે સમયે ક્રમમાં બીજો. એમ આ સમયે જે વ્યય થયો એ બીજે સમયે બીજો પર્યાય એટલે આ ઉત્પન્ન થયો તેનો વ્યય. એટલે વ્યયનો પણ ક્રમ અને ઉત્પાદનો પણ ક્રમ. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

‘પ્રત્યભિજ્ઞાનના હેતુભૂત કોઈ સ્વરૂપથી ધ્રુવ રહેતી...’ એટલે ટકતી. શું ટકતી? શું ટકતી? વસ્તુ. અહીં વસ્તુ કીધી છેને માથે? વિદ્યમાનમાત્ર વસ્તુ. એમ વસ્તુથી ઉપાડી છે. દ્રવ્યથી ઉપાડે તો દ્રવ્ય કહેવાય. દરેક વસ્તુ. વસ્તુ કેમ કીધી? કે એમાં વસેલા ગુણપર્યાય છે એમાં. પોતપોતાના ગુણપર્યાય વસેલા માટે તેને વસ્તુ કહે છે. દરેક રજકણ અને દરેક આત્મા તેનામાં પોતાના ગુણપર્યાય વસેલા છે માટે વસ્તુ. એ વસ્તુ ટકવાની અપેક્ષાએ ધ્રુવ છે, ક્રમવર્તી, બે પર્યાયની અપેક્ષાએ ક્રમવર્તી છે.

‘બે ક્રમવર્તી સ્વરૂપથી નષ્ટ થતી ને ઊપજતી-’ નષ્ટ થતી અને ઊપજતી બેય ક્રમ છે. સમજાણું કાંઈ? પહેલે સમયે જે વ્યય થયો એ બીજે સમયે બીજાનો વ્યય એ ક્રમ. પહેલે સમયે જે ઉત્પાદ થયો, બીજે સમયે બીજો ઉત્પાદ, એનો પણ ક્રમ. આહાહા..! કોને કારણે? પોતાને કારણે. પરને કારણે નહિ. જુઓને! પ્રત્યભિજ્ઞાન કહ્યું. તે વસ્તુ ધ્રુવ રહેતી અને તે વસ્તુ કોઈ બે ક્રમસ્વરૂપથી નષ્ટ થતી. એ વસ્તુ બે ક્રમવર્તી પર્યાયથી નષ્ટ થતી વસ્તુ અને તે વસ્તુ ક્રમવર્તીપણાથી નષ્ટ થતી અને ક્રમવર્તીથી ઊપજતી. ક્રમવર્તીથી ઊપજતી અને ક્રમવર્તીથી વ્યય થતી. પરને કારણે નહિ.

‘એ રીતે એક જ કાળે પરમાર્થે ત્રેવડી (ત્રણ અંશવાળી) અવસ્થાને ધરતી વસ્તુ સત્ જાણવી.’ ત્રેવડી થઈ ત્રેવડી. ત્રેવડી દાળ કરે છે કે નહિ? ત્રિવડી. ત્રિવડી એટલે ત્રણ. મગની દાળ, ચણાની દાળ અને અડદની દાળ નાખીને ત્રિવડી કરે ને? અહીં ત્રિવડી છે બધી. એક વસ્તુ.. ત્રિવડી કહે છેને એને? શું કહે છે? એય..! મોહનભાઈ! શું કહે છે એને? તેવડી. અહીં ત્રેવડી લખ્યું છે ભાઈએ. ત્રેવડી-ત્રેવડી. દરેક વસ્તુ ત્રેવડી છે. કાયમ રહેનારી એક, એ ધ્રુવ એક. અને ઉત્પાદ ક્રમ અને વ્યયનો ક્રમ એટલે બે ઈ. ત્રેવડી થઈ. એક સમયમાં ત્રેવડી વસ્તુ. દરેક વસ્તુ એક સમયમાં ત્રેવડી વસ્તુ સત્ જાણવી. લ્યો, એણે સત્ની વ્યાખ્યા કરી. સત્ છેને, એની વ્યાખ્યા કરી. વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પોષ સુદ ૪, શુક્રવાર, તા. ૨૦-૧૨-૧૯૬૩

ગાથા-૮, પ્રવચન-૧૪

પંચાસ્તિકાય, ષટ્દ્રવ્ય અધિકાર. એમાં ૮મી ગાથા. અસ્તિત્વનું સ્વરૂપ કહે છે. દરેક પદાર્થ અસ્તિત્વ એટલે હોવાપણું છે. એ કઈ રીતે છે એનું વર્ણન છે. સમજાણું કાંઈ? દરેક વસ્તુ અસ્તિત્વ છે. ‘છે.’ એ ‘છે’ના પ્રકારોનું વર્ણન કરે છે. અહીં સુધી આવી ગયું છે. ‘ત્રેવડી (ત્રણ અંશવાળી) અવસ્થાને ધરતી વસ્તુ સત્ જાણવી.’ ૨૧ પાને. દોઢ લીટી થઈ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ તો પછી ન પૂછ્યું શેડીને ક્યાં સુધી આવ્યું હતું. ભૂલી ગયા હોય ને ક્યાં કહેવું. લ્યો અહીંયાં ફરીને ઈ.

‘અહીં અસ્તિત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.’ હોવાપણાનું. વસ્તુ જે છે, ભગવાને જેટલી વસ્તુ દેખી એ તો હોવાપણું હોય ને. ન હોવાપણું શી રીતે દેખે? અસ્તિત્વ એટલે સત્તા નામનો સત્નો સત્ત્વ ભાવ. સમજાણું? છે એનું સત્, એનું અસ્તિત્વ એટલે હોવાપણું. દરેક આત્મા, દરેકે પરમાણુ પોતાથી હોવાપણું (છે). વિદ્યમાનમાત્ર વસ્તુ, વિદ્યમાનમાત્ર વસ્તુ. હયાતી ધરાવતી અનંત વસ્તુ નથી સર્વથા નિત્યપણું હોતી કે નથી સર્વથા ક્ષણિકપણું હોતી. બધી વિદ્યમાન મોજૂદગીવાળી (વસ્તુઓ)—આત્મા આદિ પદાર્થો સર્વથા નિત્ય નથી કે સર્વથા ક્ષણિકપણું નથી.

‘સર્વથા નિત્ય વસ્તુને ખરેખર ક્રમભાવી ભાવોનો અભાવ થવાથી વિકાર ક્યાંથી થાય?’ દરેક વસ્તુ જો એકલી નિત્ય જ હોય સર્વથા તો પલટયા વિના ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રમ દશા થયા વિના, એનો વિકાર થયા વિના એ ક્રમભાવી ભાવોનો અભાવ થાય. ક્રમે ક્રમે અવસ્થા થાય છે ભિન્ન... ભિન્ન... ભિન્ન... ભિન્ન.. એ જો પલટતી ન હોય તો એનો અભાવ થાય. ‘અને સર્વથા ક્ષણિક વસ્તુને વિષે...’ જો તદ્દન દરેક આત્મા અને પરમાણુ ક્ષણિક અનિત્ય એમ માનીએ તો ‘પ્રત્યભિજ્ઞાનનો અભાવ થવાથી...’ આ હતી તે. પૂર્વે આ હતી તે આ. પૂર્વે હતી તે આ. એવા જ્ઞાનના કારણરૂપ ‘એકપ્રવાહપણું ક્યાંથી રહે?’ એકપ્રવાહ એનો એ આત્મા... આત્મા... આત્મા... આત્મા... આત્મા. પરમાણુ... પરમાણુ... પરમાણુ... પરમાણુ... રજકણ એનો એ. એમ ધર્માસ્તિ આદિ અનંત (પદાર્થ).

‘માટે પ્રત્યભિજ્ઞાનના હેતુભૂત કોઈ સ્વરૂપથી ધ્રુવ રહેતી...’ દરેક આત્મા ને દરેક પરમાણુરૂપી વસ્તુ ‘કોઈ...’ એટલે ટકવા અપેક્ષાએ ધ્રુવ રહેતી ‘અને કોઈ બે ક્રમવર્તી સ્વરૂપોથી નષ્ટ થતી...’ બે ક્રમવર્તી સ્વરૂપોથી નષ્ટ થતી ‘ને ઊપજતી-’ જે સમયે દરેક પદાર્થ ઊપજે છે એને બીજે સમયે બીજી રીતે ઊપજે છે. ક્રમ-ઉત્પાદ... ક્રમ-ઉત્પાદ... અને

તે જ પદાર્થમાં ક્રમ-વ્યય. પહેલે સમયે જેનો વ્યય છે એનો બીજે સમયે નહિ. બીજો બીજે સમયે બીજાનો. એટલે વ્યય પણ ક્રમ થઈ ગયો. ઉત્પાદ પણ ક્રમ થઈ ગયો. સમજાણું કાંઈ?

દરેક વસ્તુ ‘બે ક્રમવર્તી સ્વરૂપોથી નષ્ટ થતી ને ઊપજતી-એ રીતે એક જ કાળે પરમાર્થે ત્રેવડી (ત્રણ અંશવાળી)...’ દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ (એમાં) ધ્રુવ એક અંશ છે અને એક ઉત્પાદનો ક્રમ અંશ છે, એક વ્યયનો ક્રમ અંશ છે. વ્યય એટલે શું? શેઠી!

મુમુક્ષુ :— વ્યય પર્યાય

ઉત્તર :— નાશ. ગઈ પર્યાય એમ નહિ. વ્યય એટલે શું એમ કીધું. નાશ, અભાવ.

જે પૂર્વપર્યાય હતી એનો વર્તમાનમાં નાશ—અભાવ એને વ્યય કહેવામાં આવે છે. અને પૂર્વે નહોતી અને નવી થઈ એને ઉત્પાદ કહેવામાં આવે છે. બેય ક્રમવર્તી છે. ઉત્પાદ અને વ્યય બેય ક્રમવર્તી છે. એથી ‘(ત્રણ અંશવાળી) અવસ્થાને ધરતી...’ દેખો! ધ્રુવ પણ અવસ્થા કીધી. એ ત્રણ ‘અવસ્થાને ધરતી વસ્તુ સત્ જાણવી.’ દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ આ ત્રણ અવસ્થાને ધરતી તેને સત્ જાણવી. કારણ કે ‘ઉત્પાદવ્યયઘ્નૌવ્યયુક્તં સત્’ (છે). બીજાને કારણે નહિ. આત્મામાં પણ ઉત્પાદ-વ્યય અને ઘ્નૌવ્ય એ પોતાને કારણે, પરમાં પણ ઉત્પાદ-વ્યય અને ઘ્નૌવ્ય એને કારણે. કોઈને કારણે કોઈમાં (નથી). એય..! દેવાનુપ્રિયા! ત્યારે શું રહ્યું હવે?

‘તેથી જ સત્તા પણ...’ હવે ત્રણ લક્ષણ મેળવે છે બધા સાથે હોં! એકે એક સાથે મેળવે છે. જ્યારે ત્રણ લક્ષણવાળી આ પ્રમાણે થઈ તો ‘સત્તા પણ ઉત્પાદવ્યયઘ્નૌવ્યાત્મક (ત્રિલક્ષણા) જાણવી,...’ વસ્તુ જ્યારે આ પ્રમાણે ત્રણ થઈ. ઉત્પાદ-વ્યય અને ઘ્નૌવ્યવાળી વસ્તુ થઈ તો એની સત્તા પણ ઉત્પાદ-વ્યય અને ઘ્નૌવ્યાત્મક જાણવી. સત્તામાં પણ નવી અવસ્થાથી ઊપજે, જૂની અવસ્થાથી વ્યય થાય, ટકવાની અપેક્ષાએ ધ્રુવ રહે. એ સત્તા પણ ત્રણ લક્ષણવાળી જાણવી.

‘કારણ કે ભાવ અને ભાવવાનનું...’ ભાવ એટલે સત્ સત્ ગુણ. અને ભાવવાનનું એટલે સત્તાનો ધરનાર વસ્તુ ભાવવાન. એનું ‘કથંચિત્ એક સ્વરૂપ હોય છે.’ કથંચિત્ એક સ્વરૂપ. ભાવ અને ભાવવાન કાંઈ જુદા હોતા નથી. ભાવ સત્તા અને ભાવ ધરનારી વસ્તુ બે એક જ હોય છે. ‘વળી તે સત્તા ‘એક’ છે,...’ જરી હવે. ‘કારણ કે તે ત્રિલક્ષણવાળા સમસ્ત વસ્તુવિસ્તારનું સાદૃશ્ય સૂચવે છે.’ બધા અનંત આત્માઓ અને અનંત પરમાણુઓ છે એમ ને એમ સત્—એ એક છે. કેમ? કે તે ત્રણ લક્ષણવાળા... ત્રણ લક્ષણ કીધા ને? ઉત્પાદ-વ્યય અને ઘ્નૌવ્ય. એ સમસ્ત વસ્તુવિસ્તારનું, બધી વસ્તુના વિસ્તારનું એ એકપણે સાદૃશ્ય સૂચવે છે. એકની વ્યાખ્યા કરી. છએ દ્રવ્ય સાદૃશ્ય સૂચવે છે. સમસ્ત

વસ્તુવિસ્તાર. કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- ભાષા તો જરા કઠણ પડે ને.

ઉત્તર :- આમાં કાંઈ કઠણ પડે એવું નથી. સહેલી સદ્ છે.

બધું સત્... સત્... સત્... સત્. અનંત આત્મા છે, અનંત પરમાણુ છે, એના ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્ય છે. અસંખ્ય કાળાણુ છે, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ છે. મહાસત્તા બધું છે. એ જ્ઞાનમાં એમ થાય કે આ કેમ આમ છે? એમ નથી. એમ જ છે બધું. એમ જ્ઞાન કરતાં જ્ઞાનમાં જ્ઞાતાપણું આવે છે. કહો, સમજાણું આમાં? આમ કેમ? એ જ્ઞાનમાં અવકાશ નથી. વસ્તુમાં અવકાશ નથી. અનંત આત્માઓ, અનંત પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાળાણુ સત્ છે. અને તે ત્રણ લક્ષણના અંશવાળી છે એમ જ છે. એટલે આનો ઉત્પાદ આમ કેમ? આનો વ્યય આમ કેમ? આનો ઘૌવ્ય આમ કેમ? એ દ્રવ્યમાં છે નહિ. એના પોતાના લક્ષણો—એના પોતાના સ્વરૂપે છે ઈ તો. એમ પોતાના ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય પોતાના સ્વરૂપે અને લક્ષણથી છે. દરેક એક રજકણમાં પણ ઉત્પાદવ્યય અને ઘૌવ્ય એના લક્ષણથી છે. એમ બધા પદાર્થનું મહાસત્તા તરીકે લેવું છેને.

‘કારણ કે તે ત્રિલક્ષણવાળા સમસ્ત વસ્તુવિસ્તારનું સાદૃશ્ય સૂચવે છે.’ એ સાદૃશ્ય સૂચવે કોને લાગુ પડ્યું? એકને. બધું એક છે... એક છે... એક છે. કઈ અપેક્ષાએ? છે... છે... છે... છે... સાદૃશ્ય અપેક્ષાએ એક છે. વસ્તુ તરીકે જુદી. પણ સાદૃશ્ય તરીકે છે-છે એમાંથી કોઈ બાદ કરી શકાય નહિ. સમજાણું કાંઈ? એક એક સમયે જ્યારે જુઓ ત્યારે બધું છે. જે રીતે એના લક્ષણોથી છે એ રીતે છે. એમાં જ્ઞાનનો અવકાશ એમ નથી. કે આ મારી અવસ્થા આમ ઉત્પાદ કેમ? આ વ્યય કેમ? આનો ઉત્પાદ કેમ? હું ઊભો છું માટે આનો ઉત્પાદ કેમ? આનો વ્યય કેમ? એ તો ત્રણ લક્ષણની સત્તાનું સ્વરૂપ છે. એમ જ્ઞાન બધાની મહાસત્તાના સ્વીકારમાં ત્રણ લક્ષણવાળી સત્તાવાળું આખું તત્ત્વ એમ ને એમ પડ્યું છે. એમ જ્ઞાન જાણે તેને વીતરાગતા અંદર જ્ઞાનમાં આવે. એને આમ કેમ? એ રાગ અને રાગની એકતા તૂટી જાય. સમજાણું કાંઈ?

‘વળી તે (સત્તા) સર્વપદાર્થસ્થિત છે,...’ એ સર્વપદાર્થસ્થિત છે. ઓલું એકપણું તો સમસ્ત વસ્તુવિસ્તારનું સાદૃશ્ય સૂચવ્યું. હવે સર્વપદાર્થસ્થિત છે. ‘કારણ કે તેના કારણે જ (-સત્તાને લીધે જ) સર્વ પદાર્થોમાં ત્રિલક્ષણની (ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યની),...’ સત્ એવા ત્રણ બોલથી. સર્વ પદાર્થમાં ત્રિલક્ષણની અને ‘સત્ એવા કથનની અને સત્ એવી પ્રતીતિની ઉપલબ્ધિ થાય છે.’ શબ્દ, જ્ઞાન અને પદાર્થ. પહેલાં આવી ગયા હતા આમાં. શબ્દઆગમ, જ્ઞાનઆગમ અને પદાર્થ. શું કહે છે? ‘સર્વપદાર્થસ્થિત...’ સત્તા. તેના જ કારણે સર્વપદાર્થમાં ત્રિલક્ષણ છે—ત્રણ લક્ષણ છે. એક વાત.

‘સત્ એવા કથનની...’ કથનમાં આવ્યું ને સત્. બધું છે એવું કથન આવ્યું. ત્રણ

લક્ષણવાળી સત્તા છે એ પદાર્થ આવ્યો. સત્ એવું કથન આવ્યું—શબ્દો. ‘અને સત્ એવી પ્રતીતિ...’ એટલે જ્ઞાન આવ્યું. બધું છે એવી પ્રતીતિ આવી, જ્ઞાન થયું. શું કહ્યું સમજાણું આમાં? બધું ‘છે’ એ ત્રિલક્ષણવાળા સર્વ પદાર્થો છે એક આવ્યું. પદાર્થો છે. સત્ એવું કથન આવ્યું. બધું ‘છે’ એવું કથન. એમાં પણ કોઈ ભેદ નહિ. બીજું. સત્ એવી પ્રતીતિ. બધું ‘છે’ એવું અહીં જ્ઞાન આવ્યું. બધું છે એવું જ્ઞાન થયું. સમજાણું કે નહિ આમાં? બધું ‘છે’ એવું અહીં જ્ઞાન થયું. બધું ‘છે’ એવો પદાર્થ. બધું ‘છે’ એવું છે એવું સત્ એવું કથન. કથનવાચક, વાચ્ય અને જ્ઞાન. શું કીધું આ?

ઓહો..! મુનિઓએ જંગલમાં વીતરાગભાવમાં રહીને જરી વિકલ્પ અસ્થિરતાનો આવ્યો અને આ લખાણ શાસ્ત્રોના શાસ્ત્રો રચાઈ ગયા. પરમાણુને કારણે, હોં! એના વિકલ્પને કારણે નહિ. એમ કહે છે ને પોતે જુઓને! શાસ્ત્રના ઉત્પાદ-વ્યય-પરમાણુમાં છે ત્રણ લક્ષણવાળા, તો ‘છે’. અને છે એ બધું. આ પણ છે, હું છું, એ છે, એ છે. એવું ત્રણ લક્ષણવાળું સત્ છે વસ્તુ. સત્ કથન છે શબ્દ. એ સત્ છે એનું જ્ઞાન છે, પ્રતીતિ. જ્ઞાનમાં ‘બધું છે’ એવું આવ્યું. વસ્તુ બધી છે એમાં આવ્યું. અને કથનમાં સત્ છે એમાં વાણી આવી. સમજાણું કાંઈ? છ દ્રવ્યનું આ રીતે જ્ઞાન થયા વિના એનું જ્ઞાન સાચું થાય નહિ. કહો, સમજાણું આમાં? જુઓ! અહીં શું કીધું? પ્રતીતિ.

છ દ્રવ્ય ભગવાને જે અનંતા જોયા એમાં અનંતા ગુણો, એની અનંતી ઉત્પાદ-વ્યયની પર્યાયો ક્રમવર્તી, ધ્રોવ્ય એવી ત્રેવડી વસ્તુ એક એક. એવું બધું. એ બધાનું છે એવું અહીં જ્ઞાન થાય. છે એ વસ્તુમાં રહે, છે એવું કથનમાં આવે. વાણી, જ્ઞાન, પદાર્થ. જેટલા પદાર્થો છે, જે લક્ષણો છે, જે રીતે છે તેનું છેપણે અહીં જ્ઞાન થવું એનું નામ સમ્યજ્ઞાન છે. વજુભાઈ! ભારે ભાઈ! સમજાણું કાંઈ? એ સર્વપદાર્થસ્થિત છેની વ્યાખ્યા થઈ. સર્વપદાર્થસ્થિત છે.

‘સર્વપદાર્થમાં ત્રિલક્ષણ...’ એ સર્વપદાર્થસ્થિત એક. ‘સત્...’ એ સર્વપદાર્થસ્થિતને કહેનારો શબ્દ. બધું છે એવું સત્. અને ‘સત્ એવી પ્રતીતિની ઉપલબ્ધિ થાય છે.’ બધું છે, છએ દ્રવ્યો છે, ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ લક્ષણવાળા છે. એમ બધું એકરૂપે છે, સવિશ્વરૂપ છે એમ પ્રતીતિ થાય છે. કહો, સમજાણું આમાં? હવે આમાં કર્મથી વિકાર થાય ને એવું નથી આવતું આમાં. એ ગોમટસારમાં તો નિમિત્તપણાનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. ‘છે’. બસ! એનું અહીં જ્ઞાન. ‘છે’ એ વસ્તુમાં. ‘છે’ એવી વાણી.

મુમુક્ષુ :— સ્યાદ્વાદ...

ઉત્તર :— સ્યાદ્વાદમાં ઈ. સ્યાદ્વાદ શું કીધું?

મુમુક્ષુ :— મુદ્રિત.

ઉત્તર :— મુદ્રિત. દરેકમાં નિત્યપણું છે અને કથંચિત્ અનિત્યપણું છે એ રીતે સ્યાદ્વાદ મુદ્રિત. પણ છે એમાં ભંગ બીજો નહિ. છે એમાં કાંઈક છે અને કાંઈક નથી એમ નથી.

સ્યાદ્રાદ તો કહી ગયા, પહેલા કહી ગયા એ તો. એ તો પહેલી લીટીમાં કહી ગયા. સર્વથા નિત્ય (નથી) અને સર્વથા અનિત્ય નથી ત્યાં સ્યાદ્રાદ લીધું. પણ એ પણ છે. એ રીતે છે એનું સ્યાદ્રાદ. વાદ એટલે સત્ આવ્યું. છે બધું એવો સત્ શબ્દ. એક સત્ શબ્દમાં બધું છે એવો વાચક શબ્દ આવી ગયો.

મુમુક્ષુ :- સ્યાદ્રાદ મુદ્રિતનું શું?

ઉત્તર :- થઈ ગયું ને આ નિત્ય-અનિત્યમાં. નિત્ય-અનિત્યમાં સ્યાદ્રાદ હોં! પરની અપેક્ષાની અહીં વાત નથી. પર પરમાં અને સ્વ સ્વમાં.

અનંત ક્યારે છે? અનંત ક્યારે છે? કે અનંત પોતપોતાના ત્રિલક્ષણ વડે નિત્ય પણ, અનિત્ય પણ એવા એક સમયમાં ત્રણ લક્ષણો એવા અનંતા ત્રણ લક્ષણ વડે છે. એટલે એકબીજાને લઈને હોય તો અનંત સર્વપદાર્થસ્થિતિની વાત સિદ્ધ થતી નથી. કહો, સમજાણું આમાં? નિમિત્તનું છે. કીધું નહિ? છે એમાં આવી ગયું. તમે કહો એ રીતે નથી આવ્યું. તમે પૂછવા માગો છો બીજાની અપેક્ષાએ એમ હોં! એનાથી થાય એ રીતે નથી આવ્યું. 'છે' બસ, એ રીતે આવ્યું. સૌની પર્યાય ઉત્પાદપણે દરેક અનંતની એક સમયે છે. પૂર્વ સમયનો વ્યય છે, ધ્રુવ છે. સામે બીજા પણ તેના ઉત્પાદવ્યયધ્રુવપણે છે. એ તો પછી નિમિત્તનું જ્ઞાન એટલે આ કાળે આ કોણે (છે એનું જ્ઞાન કરાવે છે). પણ છે તો બધું એમાં આ છે અને આ નથી અને આ છે ને અહીં થયું નથી, આ છે અને અહીં થયું નથી એમ છે નહિ. અહીં પણ છે, ત્યાં પણ છે, બધે છે, બધું છે. 'છે'માં કોઈ કાઢી નખાય એવું નથી. એવું બધું 'છે' એવું જ્ઞાન થતાં એને વિકલ્પ રહેતો નથી. આને લઈને આ. આ કેમ આમ? પહેલી અવસ્થા આમ અને બીજી અવસ્થા આમ કેમ? 'છે'. સમજાણું કાંઈ? ઓહોહો..! આચાર્યોની કથનની પદ્ધતિ કોઈપણ વસ્તુ વર્ણવે છે એમાં વીતરાગતાનું જ વર્ણન છે. શાસ્ત્રનો સાર શું છે? શાસ્ત્રનું તાત્પર્ય તો વીતરાગતા છે. તો આ કહીને કહેવું છે શું? સમજાણું કાંઈ? આ કહીને...

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- આમ છે બધું એનું આને લઈને આ, આને લઈને આ એ વાત છોડી દે. છે બધું એને સમાડી દે. જ્ઞાનમાં છે એમ જ્ઞાનમાં સમાડી દે. આને લઈને આ થયું, આ ન હોત તો આ ન થાત. ન હોતનો પ્રશ્ન ક્યાં છે? ન હોત તો એ પ્રશ્ન જ નથી. છે.

બધા અનંત આત્માઓ ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યવાળા છે. અનંત પરમાણુ ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યવાળા છે. અસંખ્ય કાળાણુ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ આમ બધું છે એનું તાત્પર્ય વીતરાગતા છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! એનો ભાવાર્થ છેને. શબ્દાર્થ, એનો ભાવાર્થ, આગમર્થ, મતાર્થ અને નયાર્થ. ઓહોહો..! કથન શૈલી તે સંતોની ગજબ શૈલી છે! જ્યાં નાખો ત્યાં એક નીકળે. જ્યાં નાખો ત્યાં જ્ઞાતાપણું નીકળે. વીતરાગભાવ નીકળે. છે એમાં પ્રશ્ન શું? આમ કેમ? મને સાચવતા

ન આવડ્યું માટે આમ શરીર થયું, એ રહ્યું નહિ આમાં. એમ 'છે'.

મુમુક્ષુ :— શરીરનો દાસ છેને?

સમાધાન :— દાસ, કેવો દાસ? કોઈ કોઈનો દાસ કોણ? કોનો સ્વામી કોણ? અનંત રહે શેના, દાસ હોય તો?

અનંત સર્વપદાર્થસ્થિત અહીં કહેવું છેને? સર્વપદાર્થ ક્યારે રહે? કે પોતપોતાને કારણે બધા અનંત પદાર્થો ઉત્પાદવ્યયદ્રોવ્યપણે છે ત્યારે સર્વપદાર્થસ્થિત છે. કોઈને લઈને કોઈ સ્થિત છે એમ નથી.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— બધા એમ ને એમ. એક સમયે સમયે બધું આમ ને આમ. આખો પિંડલો એક સમયે છે. બસ, જ્ઞાતા છો. એમ ને એમ છે.

મુમુક્ષુ :— ..

ઉત્તર :— તો આ શું થયું? વળી અજ્ઞાનીને કુહાડા લેવા પડતા હશે? બધું છે. આને લઈને આ એમ જે માન્યતા હતી એ બધું 'છે' એ માન્યતામાં અજ્ઞાનીની નિવૃત્તિ થઈ અને જ્ઞાનીની ઉત્પત્તિ થઈ.

મુમુક્ષુ :— પહેલા નહોતો માનતો.

ઉત્તર :— આમ નહોતો માનતો. આને લઈને આ, નિમિત્તને લઈને આ, ઠીંકણાને લઈને આ. હું આવ્યો માટે શરીર સારું (રહ્યું), મેં ધ્યાન રાખ્યું માટે શરીર ઠીક રહ્યું. ફલાણાનું આમ ઠીક રહ્યું. છોકરાઓનું ધ્યાન રાખ્યું માટે છોકરા સુધર્યા. નહિતર બગડી જાત. 'છે' બધું એમાં બગડવું અને સુધરવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં? સમજાણું કાંઈ? ચંદુભાઈ! આ તો અલેખના ઘરની વાતું છે. પરમ સત્ય જ આમ છે પણ બીજી રીતે હોઈ શકે નહિ ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં.

આચાર્યે પ્રતીતિ લઈ લીધી, જુઓ! એવી પ્રતીતિની ઉપલબ્ધિ થાય છે. જુઓ! એવા જ્ઞાનમાં પણ એવું ભાસે છે. બધા અનંતા દ્રવ્યો ગુણપર્યાયવાળા એટલે કે નિત્યાનિત્ય એટલે કે ત્રિલક્ષણવાળા છે.. છે.. એમ જ્ઞાનમાં પ્રતીતિ થાય છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— ના ના. મોહ, રાગ-દ્વેષ થાતો નથી અહીં. એ જરી અસ્થિરતાનો રાગદ્વેષ થાય એ પ્રતીતિ જાણે છે, જ્ઞાન જાણે છે કે એ કાળે એ છે, એ કાળે એ છે. ઉત્પાદવ્યય અને ધ્રુવના ત્રણ લક્ષણવાળું એ બધું છે. રાગ જરી ઉત્પન્ન થયો છે અને જ્ઞાન કર્યું. જ્ઞાનનો ઉત્પાદ અને રાગનો ઉત્પાદ. પણ જ્ઞાને બધું છે એમ જાણ્યું છે. રાગ પણ છે એમ જાણ્યું છે, હું છું એમ જાણ્યું છે, દ્રવ્ય આમ છે એમ જાણ્યું છે, બીજાનો ઉત્પાદ, ધ્રુવ આમ છે એમ બધું જાણ્યું છે. મહાસત્તામાંથી ક્યું બાકી રહી જાય? સર્વપદાર્થસ્થિતમાંથી કઈ વાત

બાકી રહી જાય? સમજાણું કાંઈ? ઓહોહો..! એનો અર્થ કે જ્ઞાને જ્ઞાણું છે ત્યારે રાગ પણ બાકી છે એને 'છે' એમ જ્ઞાણું છે. વ્યવહાર જાણેલો પ્રયોજનરૂપ આ શૈલી આવી ગઈ અંદર. સમજાણું કાંઈ? ઓહોહો..! વ્યવહાર જાણેલો પ્રયોજનવાન આ આવી ગયું અહીંયાં. આમ.. આમ.. આમ નહોતું અને આમ કરે તો થાય, આ આમ કરે તો થાય એવું કાંઈક નથી. 'છે' એક સમયે બધું. એ વાણીમાં, ભગવાનની વાણીમાં આવ્યું. વસ્તુમાં એમ છે. જ્ઞાનમાં એમ પ્રતીતમાં આવ્યું. જ્ઞાનમાં એમ આવ્યું કે બધું છે. રાગને કાળે રાગ અને તે છે એમ નક્કી થતાં જ્ઞાનની પર્યાયને કાળે પર્યાય થઈ એ પણ છે. સમ્યક્ પર્યાયથી પણ છે. રાગ બાકી પણ છે. પરવસ્તુના ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય છે. સાધકસાધકપણે છે. બાધકબાધકપણે છે. સિદ્ધ સિદ્ધપણે છે. એ છેમાં શું બાકી રહી ગયું? સમજાણું કાંઈ? ભારે પણ કથનપદ્ધતિ વીતરાગની.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- નજીક જ છે. દૂર કે દિ' હતું. મફતનો રાડ્યું પાડીને...

અનંત મોટો દરિયો. લોકાલોક પણ આવી ગયા કે નહિ આમાં? અલોક આવી ગયા આમાં? સર્વપદાર્થસ્થિતમાં અલોક આવી ગયું કે નહિ? અનંત અમાપ આકાશ આવી ગયું જ્ઞાનમાં? જ્ઞાને જ્ઞાણું કે બધું છે. તેમાં પણ ઉત્પાદવ્યયઘ્રુવ છે, આત્મામાં પણ છે. દરેકમાં ત્રણ લક્ષણવાળું છે. છે એવું જે અહીં જ્ઞાન.. સાધકભાવ જ્ઞાનપણે જ્ઞાણું (કે) 'છે'. વિકલ્પની એકતા તૂટ્યા વિના બધું છે એવું જાણવાનું જ્ઞાન થાય નહિ. ગડબડ ઉત્પન્ન કર્યા વિના રહે નહિ. કહો, સમજાણું આમાં?

હવે બીજો શબ્દ. એ ત્રણ લક્ષણ તો દરેકમાં નાખશે. તેથી પહેલા ત્રણ લક્ષણ વર્ણવ્યા. સમજાણું? તેથી પહેલા જ લીધું ને? સત્તા ત્રણ લક્ષણવાળી. કારણ કે ભાવ અને ભાવવાનું એકરૂપ એમ કીધું. પછી એકમાં ત્રણ લક્ષણ નાખ્યા પાછા. 'સમસ્ત વસ્તુવિસ્તારનું સાદૃશ્ય સૂચવે છે.' ત્રણ લક્ષણ તો બધામાં. મૂળ સત્ છે માટે. અને સર્વપદાર્થસ્થિતમાં પણ ત્રિલક્ષણ નાખ્યું. સમજાણું? 'તેના કારણે જ (-સત્તાને લીધે જ) સર્વ પદાર્થોમાં ત્રિલક્ષણની (-ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યની), સત્ એવા કથનની અને સત્ એવી પ્રતીતિની ઉપલબ્ધિ થાય છે.'

હવે સવિશ્વરૂપ. સવિશ્વરૂપ. અનેકરૂપ. 'વળી તે (સત્તા) સવિશ્વરૂપ છે,...' બધું. 'કારણ કે તે વિશ્વના રૂપો સહિત અર્થાત્ સમસ્ત વસ્તુવિસ્તારના ત્રિલક્ષણવાળા...' દેખો! ત્રિલક્ષણ તો દરેકમાં (છે). કારણ કે સત્ છેને? અસ્તિત્વનું વર્ણન છેને? નામ શું હતું માથે? 'અત્રાસ્તિત્વસ્વરૂપમુક્તમ્' અસ્તિત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. સત્તા, હોવાપણાનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. હોવાપણાના ત્રણ લક્ષણ સહિતના સ્વરૂપનું સ્વરૂપ જ એવું છે એટલે દરેકમાં સાથે નાખ્યું છે. બધું વ્યવસ્થિત છે. મફતનો પાગલપણું કરે છે એમ કહે છે. મોહનભાઈ! એ

કહેતા હતા. આ મોહનભાઈથી જરી જુદું થયું એટલે જરી થઈ ગયું. હવે શું જુદા તે જુદા જ થાય ને. શું છે પણ? બેનો આમ એક રગ હતો ને. રગ તૂટી એટલે જરી પાગલપણું ઊભું કર્યું મક્તનું. અહીં તો કહે છે, જુદેજુદા છે. દરેક આત્મા, તમારો આત્મા અને મોહનભાઈનો આત્મા એક છે? છે એમાં બરાબર છે. છે એમાં બરાબર છે. પણ બધા એક થઈ ગયા છે? નહિતર અનંત રહે નહિ, સર્વપદાર્થસ્થિત રહે નહિ, વસ્તુનો વિસ્તાર રહે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

‘તે વિશ્વનાં રૂપો સહિત અર્થાત્ સમસ્ત વસ્તુવિસ્તારના ત્રિલક્ષણવાળા સ્વભાવો સહિત વર્તે છે.’ તેથી વિશ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે. બધામાં વસ્તુવિસ્તારમાં ત્રિલક્ષણવાળું સહિત વર્તે છે બધું. અહીં વિશ્વરૂપ લેવું છે બધું. ‘વળી તે (સત્તા) અનંતપર્યાયિમય છે,...’ ત્યાં બધી વસ્તુનું આવી ગયું એમાં માથે. આમાં હવે એક દ્રવ્યની અનંત પર્યાયિની વાત ચાલે છે. સમજાણું કાંઈ? માથે સર્વપદાર્થસ્થિત અને સવિશ્વરૂપ (કહ્યું) એમાં બધા પદાર્થ લઈ લીધા.

હવે ‘તે (સત્તા) અનંતપર્યાયિમય છે.’ આમ ભાષા તો ‘તે સત્તા’ તરીકે છે. પણ આમાં અનંત પર્યાયિની સામે એક જ પર્યાય લેવી છે. ‘કારણ કે તે ત્રિલક્ષણવાળી અનંત દ્રવ્યપર્યાયરૂપ વ્યક્તિઓથી વ્યાપ્ત છે.’ ભાષા અહીં નહે કો’કને. અનંત દ્રવ્યપર્યાયરૂપ છે ને શબ્દ? એટલે જરી નડતર કરે એવું છે. ‘ત્રિલક્ષણવાળી અનંત દ્રવ્યપર્યાયરૂપ વ્યક્તિઓથી વ્યાપ્ત છે.’ એટલે કે દરેક વસ્તુ અનંત પર્યાયિમય છે. એક એક વસ્તુ અનંત પર્યાયિમય છે. એની સામે નાખશે કે અનંત પર્યાય સામે એક પર્યાય લેશે. એક દ્રવ્યની અનંત પર્યાયિની સામે એક જ પર્યાય લેશે. કહો, સમજાણું આમાં? ત્યાં ઓલો નાખે કે એક છેને. પણ માથે બે આવી ગયા છે. સર્વ વસ્તુ વિશ્વરૂપ, સર્વપદાર્થસ્થિત (છે). કહો, સમજાણું?

‘(આ પ્રમાણે સામાન્ય વિશેષાત્મક સત્તાનું તેના સામાન્ય પડખાની અપેક્ષાએ અર્થાત્ મહાસત્તારૂપ પડખાની અપેક્ષાએ વર્ણન થયું.)’ શું કીધું? નીચે છે જુઓ. ‘અહીં સામાન્યાત્મકનો અર્થ મહા સમજવો અને વિશેષાત્મકનો અર્થ અવાન્તર સમજવો. સામાન્ય વિશેષના બીજા અર્થો અહીં ન સમજવો.’ એટલે શું કહે છે? અહીં જે સામાન્યવિશેષાત્મક સત્તાનું, તેના સામાન્ય પડખાની અપેક્ષાએ. એટલે દ્રવ્યમાં એક વિશેષ પર્યાય ઉત્પાદવ્યની અને ધ્રુવ સામાન્ય. એ અહીં ન લેવું. દરેક દ્રવ્યમાં સામાન્યપણે ધ્રુવ અને વિશેષપણે ઉત્પાદવ્ય (છે) એ અહીં ન લેવું. અહીં સામાન્ય એટલે બધું એક થઈને મહાસામાન્ય એમ એમાં લેવું. નહિ તો સામાન્ય વિશેષના બીજા અર્થો બીજે ઠેકાણે થાય. એક દ્રવ્યનું ધ્રુવપણું એ સામાન્ય છે, ઉત્પાદવ્ય વિશેષ છે. એ અહીં નથી. અહીં તો આખો પદાર્થ સામાન્ય અને વિશેષવાળો અને એવા બધા પદાર્થ. એને અહીંયાં સામાન્યમાં કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘સામાન્યવિશેષાત્મક...’ એમ કીધું છેને? બધી થઈને વસ્તુ ભેગી એક હોં! ‘તેના સામાન્ય પડખાની...’ સામાન્ય એટલે કે મહાસત્તા છે. સામાન્ય એટલે ઓલું સદૃશ્ય ધ્રુવ એ પડખું ન લેવું. ‘સામાન્ય પડખાની અપેક્ષાએ અર્થાત્ મહાસત્તારૂપ પડખાની અપેક્ષાએ વર્ણન થયું.’ મહાસત્તા એટલે બધું છે. ભારે વાત ભાઈ! બધું છે. એવી પડખાની અપેક્ષાએ વાત કરી. હવે એના પેટા ભેદની અપેક્ષાએ વાત કરવી છે. આ સામાન્યવિશેષ આમ ન લેવું. બીજે જ્યાં દ્રવ્યાર્થિકનયનો વિષય સામાન્ય એટલે ધ્રુવ અંશ, વિશેષ પર્યાયનો અર્થ ઉત્પાદ એ અહીં ન લેવો. સામાન્ય એટલે સામાન્ય વિશેષવાળો પદાર્થ એવા બધા પદાર્થને ભેદ પાડ્યા વિના સામાન્ય તરીકે, મહાસત્તા તરીકે લક્ષમાં લેવું. કહો, એક વ્યાખ્યા થઈ.

હવે ‘સપ્પડિવક્ષા’ એની વ્યાખ્યા કરે છે. ‘સપ્પડિવક્ષા’ આ તો બધું લુખ્ખું જ્ઞાન છે, નહિ? રતિભાઈ! આવું કાંઈ આવે તમારી નિશાળમાં? નહિ? ત્યારે હિંમતભાઈ અહીં શીખે અને ત્યાં પાછું બીજું શીખવાડતા હશે? આહાહા..! પરમાણુ એ પરમાણુ છે, આત્મા એ આત્મા છે. એવું જે સામાન્યવિશેષપણું એનું, બધા દ્રવ્યનું સામાન્ય વિશેષ એક એકનું. એવા અનંતા દ્રવ્યનું સામાન્ય વિશેષ, એને અહીંયાં બધાને સામાન્યમાં નાખ્યા છે. સમજાય છે આમાં કાંઈ? શું કીધું આમાં? રતિભાઈ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- બધાને થઈને સામાન્ય કીધા છે. એ સામાન્યપણું છે એમ અહીંયાં કહેવામાં આવે છે.

‘આવી હોવા છતાં તે ખરેખર નિરંકુશ નથી...’ અંકુશ વિનાની નથી, વિરુદ્ધ પક્ષ વિનાની નથી. પ્રતિપક્ષ વિનાની નથી. પ્રતિપક્ષ છે. ‘સપ્પડિવક્ષા’ છેને શબ્દ? ઓહોહો..! આચાર્યોએ સત્યને સમજાવવા ઘણા જ ટૂંકા બોલમાં ગાગરમાં સાગર ભરી દીધો છે. શું કહ્યું? પહેલા એમ કહ્યું કે દરેક પદાર્થમાં રહેલી મહાસત્તા સર્વ પદાર્થ, સવિશ્વરૂપ બધું થઈને ત્રિલક્ષણરૂપે એક. અનંત પર્યાય .. ભંગ-ઉત્પાદ- ધ્રુવ એટલે ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય લક્ષણ. અને એક. એટલા બોલ લીધા હતા. એની સામે હવે ‘સપ્પડિવક્ષા’ એક શબ્દ પડ્યો ચોથી લીટીનો. એની વ્યાખ્યા કરે છે.

‘આવી હોવા છતાં તે ખરેખર નિરંકુશ...’ નામ પ્રતિપક્ષ વિનાની નથી. સમજાણું કાંઈ? વિરુદ્ધ પક્ષ વિનાની નથી. નિ:પ્રતિપક્ષ નથી. એમ. નિ:પ્રતિપક્ષ નથી. એટલે પ્રતિપક્ષ વિનાની નિ:પ્રતિપક્ષ નથી. પ્રતિપક્ષવાળી છે. ‘સામાન્યવિશેષાત્મક સત્તા ઉપર વર્ણવી તેવી હોવા છતાં સર્વથા તેવી નથી, કથંચિત્ (સામાન્ય-અપેક્ષાએ) તેવી છે.’ સામાન્ય એટલે ‘છે’ અપેક્ષાએ મહાસત્તા. ‘અને કથંચિત્ (વિશેષ-અપેક્ષાએ) વિરુદ્ધ પ્રકારની છે.’ મહાસત્તા તે અવાંતરસત્તા વિરુદ્ધ છે અને અવાંતરસત્તા તે મહાસત્તાથી વિરુદ્ધ છે.

‘(૧) સત્તાને અસત્તા પ્રતિપક્ષ છે;...’ ‘છે’ એને અસત્તા પ્રતિપક્ષ છે. એનો અર્થ

પછી કરશે હોં! ‘(૨) ત્રિલક્ષણાને અત્રિલક્ષણપણું પ્રતિપક્ષ છે;...’ એક એક પદાર્થનું ત્રણ લક્ષણપણું ઉત્પાદવ્ય અને ઘૌવ્ય, એમાં એક એકનું લક્ષણ ભિન્ન ભિન્ન છે. એ રીતે તેનું અત્રિલક્ષણપણું પ્રસિદ્ધ છે. પ્રતિપક્ષ છે. શું કહ્યું? દરેકમાં ઉત્પાદવ્ય અને ઘૌવ્ય એનું જે સ્વરૂપ સામાન્યપણે ત્રણ લક્ષણવાળું કહ્યું તે એક એક ત્રણ લક્ષણવાળું નથી. એક એક તે એક લક્ષણવાળું છે. એટલે ત્રણ લક્ષણની સામે એક એક લક્ષણ તે પ્રતિપક્ષ છે. જે સત્તા ત્રણે થઈને ત્રણ લક્ષણવાળી કહી હતી એને એક એક પક્ષે ઉત્પાદની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ લક્ષણ એક જ છે. વ્યય અપેક્ષાએ એક જ છે. ધ્રુવ અપેક્ષાએ એક જ છે. ત્રણના મહાસત્તાના લક્ષણની અપેક્ષાએ એક એક સ્વરૂપની અવાંતરસત્તા વિરુદ્ધ અને એકની અપેક્ષાએ ત્રણ વિરુદ્ધ છે. સમજાણું કાંઈ? ઓહોહો..! પદાર્થનું વિજ્ઞાન. સમજાણું?

‘(૩) એકને અનેકપણું પ્રતિપક્ષ છે;...’ બધા પદાર્થો એક છે એનું અનેકપણું પેટાભેદે પ્રતિપક્ષ છે. ‘(૪) સર્વપદાર્થસ્થિતને એકપદાર્થસ્થિતપણું પ્રતિપક્ષ છે;...’ સર્વપદાર્થસ્થિતમાં એક એક ભિન્ન એ એનું પ્રતિપક્ષપણું છે. અને ‘(૫) સવિશ્વરૂપને એકરૂપપણું પ્રતિપક્ષ છે.’ અનેકરૂપમાં સામે એક એકરૂપપણું પ્રતિપક્ષ છે. અને ‘(૬) અનંતપર્યાયમયને...’ જુઓ! અહીં ખુલાસો આવ્યો ઓહો. ઓહામાં એમ થઈ જાય એવું છે જરી. અનંત દ્રવ્યપર્યાયમાં આવી જાય છેને છઠ્ઠા બોલમાં? અહીં ‘અનંતપર્યાયમયને એકપર્યાયમયપણું પ્રતિપક્ષ છે.’ સમજાણું કાંઈ? આમાં સમજાય છે કે નહિ? હવે ઝીણું આવું શું પણ, ભાઈ! અમે તો ધર્મ સાંભળવા આવ્યા છીએ. અમને ધર્મનું કહો ને કાંઈક. આ આમ છે અને આ આમ છે આ શું માંડી તમે? એ આ ધર્મ કહેવાય છે.

ધર્મ એટલે સત્ય સમજણ, સત્ય શ્રદ્ધા અને સત્ય ચારિત્ર. એ ધર્મ કેમ થાય? કે બધા પદાર્થો પોતાપણે, સર્વપણે છે અને પ્રતિપક્ષપણે એક એકપણે બધું નથી. બધું છે એ બધાપણે છે પણ બધું એકએકપણે નથી. એમ ભિન્ન ભિન્ન સત્તા. એટલે બધું છે એમ જ્ઞાન કરે તો સમ્યજ્ઞાન થાય છે. અને એ બધું પેટાભેદે એક.. એક.. એક.. એક... એક... એક.. એક.. એક.. એક.. એક.. એકપણે છે એ મહાસત્તાપણાથી વિરુદ્ધ છે. એટલે કે છે ઉત્પાદ ઉત્પાદપણે છે, વ્યય વ્યયપણે છે, ધ્રુવ ધ્રુવપણે છે. એક એક અંશ એક એક અંશપણે છે એમાં પણ છે એ છે જ તે. બીજાને કારણે નથી. ઉત્પાદ વ્યયને કારણે નહિ, વ્યય ઉત્પાદને કારણે નહિ, ઉત્પાદ વ્યય ધ્રુવને કારણે નહિ, ધ્રુવ ઉત્પાદ વ્યયને કારણે નહિ. ત્રણે છે. સમજાણું કાંઈ? એવી વીતરાગતા છે એમાં. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- છે એ જ્ઞેય કર્યું. બધું ‘છે’ એમ જ્ઞેય કર્યું. આ તો આમ ન હોય આનાથી આમ હોય, આમ ન હોય ને આનાથી આમ હોય. જેવું છે એવું જ્ઞાન કર્યું નહિ. મિથ્યા દષ્ટિ થઈ. મિથ્યાત્વપણું. તો કહે, નહિ. આને લઈને આમ, આને લઈને આમ. પણ છે.

પેટાભેદ એક એક અંશ પણ છે. આત્માનો એક પર્યાય ઉત્પન્ન થાય તે તેપણે છે. એનું લક્ષણ સ્વતંત્ર છે. વ્યય થાય તે વ્યયપણે છે. ધ્રુવ તે ધ્રુવપણે છે. એ વ્યયથી ઉત્પાદ નહિ, ઉત્પાદથી વ્યય નહિ, વ્યયથી ધ્રુવ નહિ, ધ્રુવથી ઉત્પાદ નહિ. ત્રણ લક્ષણો ભિન્ન ભિન્ન છે. એમ એક એકમાં એક એક પદાર્થનું એક એકપણાનું સ્વતંત્રપણું જ્યાં સિદ્ધ થાય એને આમ કેમ છે? એ પ્રશ્ન રહેતો નથી. એમાં પણ સમ્યજ્ઞાનની વીતરાગતા જ ઊભી થાય છે. સમજાણું કાંઈ?

સર્વ શાસ્ત્રનું તાત્પર્ય વીતરાગતા એટલે દરેક પદમાંથી એનો ભાવ નીકળતો હશે કે નહિ? ભાવાર્થ? ગાથા દીઠ ભાવાર્થ નથી આવતો? કહ્યું છેને? ગાથા દીઠ ભાવાર્થ કાઢવો. સમજાણું કાંઈ? મહા છે તોપણ જ્ઞાને જાણ્યું છે એટલું. પેટા ભેદનો અંશ આવો કેમ? એ આવો કેમ એ ઉત્પાદપણે એવું એનું લક્ષણ છે. આનો વ્યય કેમ? કેવળજ્ઞાન જેવી પર્યાયનો બીજે સમયે વ્યય, બીજે સમયે કેવળજ્ઞાન નવું. એ છે. એમ છે. સમજાણું કાંઈ? પદાર્થવિજ્ઞાન છે આ. એક એકપણે છે, પેટાભેદપણે છે, મહાસામાન્યની અપેક્ષાએ પ્રતિપક્ષ છે. અને એક છે એની અપેક્ષાએ ઓલું મહાસામાન્ય પણ પ્રતિપક્ષ છે. પણ એ પ્રતિપક્ષ છે એ છે બધું. સમજાણું કાંઈ? એટલે એના જ્ઞાનમાં એમ ન આવવું જોઈએ કે એક અંશ આમ કેમ આનો? આ અંશ વ્યય કેમ? આ અંશ ઉત્પાદ કેમ? અને આ અંશ ધ્રોવ્ય કેમ? પેટાભેદે એક એક લક્ષણનું એક એક સ્વરૂપે તે અવાંતરપણે છે. મહાની અપેક્ષાએ અવાંતર વિરુદ્ધ છે. અવાંતરની અપેક્ષાએ એ વિરુદ્ધ છે. પણ વસ્તુસ્વરૂપે તો એમ જ છે. કહો, દેવાનુપ્રિયા! આવું આવતું હશે ન્યાં.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ નહિ. એ પણ બીજી જાતનું કહીને...

જુઓને! આ શું કહે છે? એક એક ગાથા પોકાર કરે છે. ષટ્દ્રવ્ય પંચાસ્તિકાય. આહાહા..! એનો જ્ઞાનનો પર્યાય જ એવડો છે આત્માનો કે એ પંચાસ્તિ અને ષટ્દ્રવ્ય જેવા અસ્તિપણે છે તેને જાણવાની તાકાતવાળો છે. જો એ છ દ્રવ્યને ના પાડે તો એના પર્યાયની જ એણે ના પાડી. અને પર્યાયના સામર્થ્યની ના પાડી તો ગુણની ના પાડી અને દ્રવ્યની પણ ના પાડી. ભારે વાત ભાઈ! પલાખું આકરું ભારે! સમજાણું આમાં?

કેવી રીતે વર્ણવ્યું? મહાસત્તા પણ છે. મહાસત્તા પણ પેટાભેદ વિના મહાસત્તા શી રીતે થઈ? સમજાણું? કે પેટાભેદ પણ છે. છે એ છે. પેટાભેદ છે એ છે. ઉત્પાદના સ્વરૂપે એક લક્ષણવાળો ઉત્પાદ છે. અનંતા દ્રવ્યનો ઉત્પાદ એક સમયે થાય તો એ ઉત્પાદના એક લક્ષણવાળું એ સત્ છે. પૂર્વની અવસ્થાનો વ્યય થાય એ વ્યયના એ લક્ષણવાળું વ્યય છે, અભાવવાળું. અને ધ્રુવના લક્ષણથી ટકી રહ્યું છે. આમ બધું છે. અનાદિઅનંત એ રીતે સત્નો પિંડલો પેટાભેદ અને મહાસત્તા તરીકે છે. ચંદુભાઈ! ઓલી છકાયની દયા પાળો અને આ

કરો એ વિના ક્યાંય... ધૂળેય નથી. સાંભળને. ઈ છે. એ વખતે પર્યાય શરીર આદિની બદલાય તો એ છે. ટકી રહે તો કહે છે. એમાં તારે લઈને ત્યાં છે અને એને લઈને અહીં છે એમ ક્યાંથી આવ્યું? મારા દયાના ભાવ આવ્યા માટે બચ્યો એવું છે ક્યાં આમાં? દયાનો ભાવ છે એમ જ્ઞાને જાણ્યું. એ વસ્તુ એમ ત્યાં છે એમ જ્ઞાને જાણ્યું. આ ભાવથી ત્યાં થયું અને ત્યાંથી અહીં થયું એ લાવ્યો ક્યાંથી? મહાસત્તામાં એમ નથી, પેટાભેદના લક્ષણમાં પણ એ છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? ભારે વ્યાખ્યા ભાઈ આવી. આવી જૈનધર્મની વ્યાખ્યા! જૈનધર્મમાં તો છ કાયની દયા પાળવી, ચોવિહાર કરવો, રાત્રે ન ખાવું, સામાયિક કરવી, પડિકમણા કરવા, ભગવાનની પૂજા, જાત્રા કરવી. આ મલૂકચંદ જઈ આવ્યા, થાકી ગયા તે. વરસાદમાં બરાબર ગયા અને એમાં વરસાદ આવ્યો. થાકી ગયા. કહો, સમજાણું આમાં?

કહે છે કે તું એ જ્ઞાનનો પર્યાય ઉત્પન્ન કરને, એ પણ ઉત્પાદવાળો ઉત્પાદ છે એક લક્ષણવાળો છે. એ કાંઈ સામે શાસ્ત્ર છે અને ભગવાન છે માટે ઉત્પાદ છે એમ નથી. મહાસત્તામાં ક્યા દ્રવ્ય અને ક્યા ગુણનો પર્યાય બાકી રહી જતો હશે? અને પેટાભેદમાં પણ ક્યો પર્યાય અને ક્યુ ધ્રુવપણું બાકી રહી જતું હશે? સમજાણું કાંઈ? જ્ઞાનનો પર્યાય પોતે છે એમ જાણો, એ વખતે રાગ છે એમ જાણો, દ્રવ્ય છે એમ જાણો એટલે ધ્રુવપણું છે એમ જાણો. બધા તે કાળે છેપણું જાણો અને પેટાભેદપણું પેટાભેદનો અંશ પણ તેપણું છે એમ જાણો. બહુ ઝીણું પડેને માણસને.

મુમુક્ષુ :— ખાનું ખાલી કરે તો...

ઉત્તર :— પેસે. હા. પણ ખાનું ખાલી કરવા માટે તો આ વાત ચાલે છે. કહો, સમજાણું આમાં?

ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ છ દ્રવ્યના ગુણપર્યાયવાળા દ્રવ્ય જોયા અને તે લક્ષણથી સિદ્ધ કર્યું. સત્ છે તે સત્ ત્રણ લક્ષણવાળું હોય. સમજાણું કાંઈ? જે છે એના ત્રણ લક્ષણ હોય—ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રોવ્ય. એક સમયમાં ત્રણ હોય તો એ સત્ કહેવાય. અહીં અસ્તિત્વનું વર્ણન છે. મથાળુ બાંધ્યું છેને? અમૃતચંદ્રાચાર્યે મથાળુ ઈ બાંધ્યું ને? જુઓને કીધું ને? ‘અત્રાસ્તિત્વસ્વરુપમુક્તમ્’ બસ. છે—હોવાપણું, એનો ભાવ એનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ. એ અસ્તિત્વનો આ બધો વિસ્તાર છે. હોય એનો વિસ્તાર હોયને. ન હોય એનો શેનો વિસ્તાર હોય?

કહે છે કે બધું—અનંત આત્માઓ, અનંત પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાળાણુઓ એમ છે. સામાન્યપણું છે, પેટાભેદપણું એ મહા(સત્તાની) અપેક્ષાએ પેટા ભેદ નથી. અસત્તા છે. અને પેટાભેદની અપેક્ષાએ મહાસત્તા તે અસત્તા છે. અસ્તિ-નાસ્તિ એમાંને એમાં નાખ્યું. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? લ્યો, આ સ્યાદ્રાદ નાખ્યું. બધું છે એ ‘છે’ અપેક્ષાએ એકરૂપે. વળી બધું છે એ પેટાભેદની અપેક્ષાએ નથી. અને પેટાભેદ બધા સામાન્યની અપેક્ષાએ એકમાં પૂરું હોય

નહિ અને પૂરામાં એક જુદો ન પડે. બધું છે એ પણ સામાન્ય જ્ઞાન અને પેટા ભેદ બધા અંશો છે, છે. કોઈને લઈને કોઈ એ પ્રશ્ન નહિ. શરીર શરીરને લઈને અવસ્થા, આત્મા આત્માને લઈને અવસ્થા, કર્મ કર્મને લઈને અવસ્થા, પૈસાનું આવવું જાવું એને લઈને એ અવસ્થા બધું છે. પેટાભેદો છે એમાં વીતરાગતા જ્ઞાનમાં આવી. આ અંશ આમ કેમ? કે છે એ વખતે અંશ, પેટાભેદનો અંશ એવો જ છે. જ્ઞાને જાણ્યું, વીતરાગતા આવી એનું નામ જ્ઞાન અને એનું નામ સમ્યક્. જ્ઞાનપ્રધાન કથન છેને આમાં? સમજાણું કાંઈ? છ બોલ થઈ ગયા. છેલ્લો બોલ આવી ગયોને?

‘(૬) અનંતપર્યાયમયને એકપર્યાયમયપણું પ્રતિપક્ષ છે.’ એક દ્રવ્યમાં અનંત પર્યાય છે. એક વસ્તુમાં કેટલી પર્યાય? એક પરમાણુમાં અનંતા ગુણ અને અનંતી પર્યાય. એક આત્મામાં અનંતા ગુણ અને અનંતી એક સમયમાં, એક સમયમાં અનંતી પર્યાય, હોં! અનંતી પર્યાય સામાન્યમાં જાય અત્યારે મહાસત્તામાં. એનો એક પર્યાય તે અવાંતર પેટામાં જાય. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ વળી એમાં ગયા. બધું આવી ગયું.

‘(ઉપર્યુક્ત સપ્રતિપક્ષપણું સ્પષ્ટ સમજાવવામાં આવે છે :-)’ લ્યો! ઉપર્યુક્ત કહ્યું તે સપ્રતિપક્ષપણું સામાન્ય શબ્દે વર્ણવ્યું હતું. સામાન્ય વર્ણવ્યા હતાને છ આંકડા માથે. એ છ શબ્દ વર્ણવ્યા હતા, માથે આ કીધા ઈ. છ. એને વિશેષ સ્પષ્ટ સમજાવવામાં (આવે છે). કહ્યા તેને સ્પષ્ટપણે, પ્રગટપણે, વ્યક્ત થાય તે રીતે સમજાવવામાં આવે છે. હવે ‘સત્તા દ્વિવિધ છે :...’ અસ્તિત્વ બે પ્રકારે છે. હોવાપણું જગતમાં છ દ્રવ્યનું ભગવાને ભાણ્યું, કેવળજ્ઞાનીએ છ દ્રવ્ય જોયા, એમાં છ દ્રવ્ય અને પંચાસ્તિકાય. બેય વાત લીધી છેને માથે? એ છે એના બે પ્રકાર છે. છે એના બે પ્રકાર છે. એક ‘મહાસત્તા...’ એટલે બધું છે. એક ‘અવાંતરસત્તા.’ નામ પેટા સત્તા. સમજાણું કાંઈ?

‘તેમાં સર્વપદાર્થસમૂહમાં વ્યાપનારી,...’ બધા પદાર્થમાં વ્યાપનારી છે-છે સત્તા. ‘સાદૃશ્ય અસ્તિત્વને સૂચવનારી...’ જોયું! એની વ્યાખ્યા કરી. છે-છે એવી હોવાપણાને સૂચવનારી ‘મહાસત્તા (સામાન્યસત્તા) તો કહેવાઈ જ ગઈ.’ એ પહેલી માથે કહેવાઈ ગઈ. હવે ‘બીજી, પ્રતિનિશ્ચિત (-એકેક નિશ્ચિત) વસ્તુમાં રહેનારી, સ્વરૂપ-અસ્તિત્વને સૂચવનારી...’ એક એક દ્રવ્ય ભિન્ન, એક એક પર્યાય ભિન્ન. એના સ્વરૂપના હોવાપણાને સૂચવનારી ‘અવાંતરસત્તા (વિશેષસત્તા) છે.’ વિશેષનો અર્થ અહીંયાં ઉત્પાદ-વ્યય એકલો એમ નહિ. બધું છેની અપેક્ષાએ એક દ્રવ્ય પણ વિશેષ, એક દ્રવ્ય બધું છે એમાં એક પર્યાય પણ વિશેષ. સમજાણું આમાં?

‘સ્વરૂપ-અસ્તિત્વને સૂચવનારી અવાંતરસત્તા (વિશેષસત્તા) છે. (૧) ત્યાં

મહાસત્તા...’ એટલે સાદૃશ્યપણે બધું છે, બધા પદાર્થ છે. બધા પદાર્થમાં વ્યાપનારી. વ્યાપનારી એટલે છે એવું હોવાપણું. કાંઈ એક સત્તા છે અને બધામાં વ્યાપે છે એમ છે નહિ. વેદાંત કહે છે કે એક સત્તા. એમ નહિ. સર્વ પદાર્થમાં છે છેપણું એવી છે છેપણાની સદૃશ્યતા. સદૃશ્યતા લીધી છે ને? એકતા ક્યાં લીધી છે? એકતા કીધી પણ સદૃશ્યતાની અપેક્ષાએ એકતા. બધા આત્માઓ છે, બધા પરમાણુઓ છે. એ છેમાં સમાઈ ગયું. એ ‘મહાસત્તા અવાન્તરસત્તારૂપે અસત્તા છે...’ એના પેટાભેદ અપેક્ષાએ નથી એ મહાસત્તા. આખું તે કાંઈ અંશપણે નથી. ભારે વાત, ભાઈ! આખો સમૂહ લીધો એક સમયમાં અનંત પદાર્થનો. એ આખો તે એકપણે નથી. એ અપેક્ષાએ આખો અસત્તાપણે કહેવામાં આવ્યો. ઓલો એકપણાની અપેક્ષાએ આખો અસત્તા.

‘અને અવાન્તરસત્તા...’ એકપણે જે છે એ મહાપણે નથી. માટે ‘અવાન્તરસત્તા મહાસત્તારૂપે અસત્તા છે...’ આ ગાથામાં પહેલાવહેલા લાગો છો અહીં. શેઠી! વચમાં ગાબડું પડી જાય એટલે વચ્ચે કાંઈક ચાલી ગયું હોય. ગાબડું પડી જાય એટલે? જ્યપુર અને મુંબઈ. કલો, સમજાણું આમાં? આહાહા..! અરે..! મુનિઓ દિગંબર સંત જંગલમાં વસેલા, એમને આ એક વિકલ્પ આવ્યો, અરે..! જગતને માર્ગની પ્રભાવના માટે... આ માર્ગ પ્રભાવના માટે છે હોં! છેલ્લો શબ્દ છે કે નહિ? છેલ્લો શું છે આમાં છે કે નહિ? એ પ્રવચનમાં છે. આમાં શું છે? આ ‘મગ્ગપ્પભાવણઢું’ છેને. આ રહ્યું જુઓ ૧૭૩. ‘માર્ગની પ્રભાવના અર્થે...’ ‘પવચનમત્તિપ્પચોદિદેણ મયા’ ‘પ્રવચનની ભક્તિથી પ્રેરિત એવા મેં...’ ૧૭૩(માં) કહે છે. આ પંચાસ્તિકાય કહું છું(એમ) કુંદકુંદાચાર્ય કહે છે. માર્ગની પ્રભાવના અર્થે. અને માર્ગ તો અંદર પરમવૈરાગ્ય છે. જુઓ ભાઈ નીચે.

‘માર્ગ એટલે પરમ વૈરાગ્ય કરવા પ્રત્યે ઢળતી પારમેશ્વરી પરમ આજ્ઞા...’ ઓહોહો..! છે ૧૭૩? નીચે છે બે લીટી. ‘માર્ગ એટલે પરમ વૈરાગ્ય કરવા પ્રત્યે ઢળતી પારમેશ્વરી પરમ આજ્ઞા (અર્થાત્ પરમ વૈરાગ્ય કરવાની પરમેશ્વરની પરમ આજ્ઞા); તેની પ્રભાવના...’ અર્થે. દેખો! તેની પ્રભાવનાની વ્યાખ્યા કરી જરી. ‘એટલે પ્રખ્યાપન દ્વારા અથવા પ્રકૃષ્ટ પરિણતિ દ્વારા...’ એ કથન દ્વારા અને પરિણતિ દ્વારા. ‘તેનો સમુદ્યોત કરવો તે; (પરમ વૈરાગ્ય કરવાની જિનભગવાનની પરમ આજ્ઞાની પ્રભાવના...’ ઓ..હો..! એટલે? તું તારાપણે છે, અનંત અનંતપણે છે એનાથી ઉદાસ થા. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

અનંત અનંત પદાર્થો છે એમ કહેવામાં પણ માર્ગની પ્રભાવના એટલે પરમ ઉદાસીન પરથી કરવું. પોતાની મહા અસ્તિત્વની અંદર સન્મુખ થવું અને પરથી પર છે એની ઉપેક્ષા કરવી. મારામાં એ નથી. બધા મારામાં નથી. મારામાં હું છું. મારામાં એ નથી. એમ ભગવાન પરની ઉપેક્ષા કરાવવા કુંદકુંદાચાર્ય કહે છે કે આ મારી વ્યાખ્યા છે. આહાહા..! વાહ..! સમજાણું

કાંઈ? સંધિ તે સંધિ પણ! પહેલેથી લ્યો તો ઠેઠ અને ઠેઠથી લ્યો તો પહેલી, બધી એક સાંકળ. છે કીધું ને? વળી પેટાભેદ છે એમ કહીએ છીએ ને? એમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન સત્તાની એક એક અપેક્ષાએ મલા નહિ અને મલા તે એકપણે નહિ. એમાં પણ પરથી વૈરાગ્ય કરવા અને સ્વ તરફ ઢળવા માટે આ વાત છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

‘મલાસત્તા અવાન્તરસત્તારૂપે અસત્તા છે...’ એટલે શું કહ્યું? કે ભગવાને બધું ‘છે’ એમ કહ્યું. છે મલાસત્તા તરીકે. એનો પેટાભેદ મલાપણે નથી. માટે મલાસત્તા અવાન્તરસત્તા એક એકથી પ્રતિપક્ષ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કેટલામી લીટી? જુઓ તો ખરા. એકડા પછી. એમ કહે છે, કઈ લીટીનો અર્થ ચાલે છે? આ એકડો-એકડો. એકડો છે ત્યાં. ‘ત્યાં મલાસત્તા અવાન્તરસત્તારૂપે અસત્તા છે...’ એમ લખ્યું છે જુઓ. પહેલો બોલ. છ બોલ છેને. આ પહેલો બોલ છે. છ બોલમાં પહેલો બોલ ચાલે છે આ. અરે..!

અનંત આત્માઓ ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્ય સહિતવાળા, અનંત દ્રવ્યો રજકણો ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ (સહિતવાળા). એ બધું થઈને છે એક સમયમાં એને મલાસત્તા કહેવામાં આવે છે, સદૃશ્યપણાની અપેક્ષાએ. એકપણાની અપેક્ષાએ નહિ. બધું એક નથી, ભિન્ન છે. અને એનો એક એક પેટાભેદ આત્મા લ્યો કે એક એક ગુણ કે પર્યાય લ્યો તો એનો અવાન્તરસત્તા પેટાભેદ થઈ જાય છે. અને પેટાભેદ થતાં મલાપણું તે એકપણે નથી. માટે મલાપણું એકપણાની અપેક્ષાએ અસત્તા અને અવાન્તર તે મલાની અપેક્ષાએ અસત્તા. સમજાણું કાંઈ આમાં? પણ આ તમે છપાવ્યું છેને હિન્દી તમારા ઘરેથી. વાંચ્યું છે કે નહિ? લ્યો ઠીક.

‘અને અવાન્તરસત્તા...’ દરેક આત્માનો એક એક ઉત્પાદ કે અનંત પદાર્થ માલ્યલો એક એક દ્રવ્ય તે ‘મલાસત્તારૂપે અસત્તા છે...’ એક એક ભાગ તે મલાપણે નથી. એક ભાગ મલાપણે હોય? તો મલાપણું ક્યાં (રહ્યું)? અને મલાપણું એક ભાગમાં આવી જાય? એક જ ભાગનું મલાપણું? એમ નથી. આહાહા..! સમજાણું? ‘તેથી સત્તાને અસત્તા છે.’ તેથી સત્તા પ્રતિપક્ષવાળી અસત્તા પણ છે. ‘(અર્થાત્ જ સામાન્યવિશેષાત્મક સત્તા...’ જોયું! બધું સામાન્યવિશેષ, હોં! ધ્રુવ ને ઉત્પાદવ્યયવાળું. ‘મલાસત્તારૂપ હોવાથી સત્તા છે તે જ અવાન્તરસત્તારૂપ પણ હોવાથી અસત્તા પણ છે.’ દેખો! આનું નામ સ્યાદ્વાદ. એય..! દેવાનુપ્રિયા! આ સ્યાદ્વાદ છે. મલાસત્તા તે મલાસત્તારૂપે છે અને અવાન્તરસત્તાપણે પણ છે એમ સ્યાદ્વાદ ન હોય. એમ નથી એમ સ્યાદ્વાદ હોય. અને પેટાભેદ તે પેટાભેદપણે છે અને પેટાભેદ મલાસત્તાપણે છે એમ ન હોય. એ કુદડીવાદ થાય. ઓહોહો..!

‘સત્તા તે જ અવાન્તરસત્તારૂપ પણ હોવાથી અસત્તા પણ છે.’ એટલે? એક બોલ કહ્યો. ક્યો એક બોલ કહ્યો? અસ્તિત્વ એના બે પ્રકાર પાડ્યા. મલાપણે છે એ બધું

છે. તો જ્ઞાતા-દૃષ્ટા રહી ગયો આત્મા. કેમ આમ? એવી એકતાબુદ્ધિનો એમાં અભાવ થાય છે. છે બધું. આત્માઓ, અનંત પરમાણુ એના પોતાના અસ્તિત્વથી બધું છે. પેટાભેદ લ્યો તો પેટાભેદ પણ એને કારણે છે. પેટાભેદ મહાસત્તાની અપેક્ષાએ અભાવ, અસત્તા અને મહાસત્તાની અપેક્ષાએ પેટાભેદ અસત્તા. એમ અસ્તિ-નાસ્તિપણું મહા અને વિશેષમાં એક એકમાં આવતા એના જ્ઞાનમાં જેવું સ્વરૂપ છે તેવું ભાસે એને સમ્યજ્ઞાન અને સમ્યજ્ઞર્શન કહેવાય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? એક બોલ કહ્યો.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પોષ સુદ ૫, શનિવાર, તા. ૨૧-૧૨-૧૯૬૩

ગાથા-૮, ૯ પ્રવચન-૧૫

૮મી ગાથા પંચાસ્તિકાયની ચાલે છે. આ જગતમાં સત્, સત્ એટલે વસ્તુ છે તે અસ્તિત્વ નામ પોતાના હોવાપણાના ભાવે છે. અનંત પદાર્થો ભગવાને જોયા એનું હોવાપણું—અસ્તિત્વપણું શી રીતે છે એ જણાવે છે. ઝીણી વાત તો છે. એ અસ્તિત્વના છ પ્રકારે અસ્તિત્વનું વર્ણન કરે છે. બધા દ્રવ્યો હોવાપણે છે એના બે પ્રકાર. એકડો જુઓ. ૨૨(પાનું) છ બોલ છે છ.

‘(૧) ત્યાં મહાસત્તા...’ એટલે બધું છે, બધું છે એ અપેક્ષાએ ‘અવાન્તરસત્તારૂપે અસત્તા છે...’ એક એક અવાન્તર પેટાભેદના હોવાપણાની અપેક્ષાએ મહાસત્તા અસત્તારૂપ છે. કઈ લીટી ચાલે છે? કાલે પૂછતા હતાને કઈ લીટી ચાલે છે? કારણ કે આમાં એકસરખા શબ્દ લાગે છે. એમ. કહેવાનો આશય એવો છે. આ જગતમાં અનંત આત્માઓ, અનંત પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાળાણુ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ એનું હોવાપણું સદૃશ્યની અપેક્ષાએ મહાસત્તા એકરૂપે છે. છે.. છે.. છે બધું. પણ એના પેટાભેદની અપેક્ષાએ અસત્તા છે. આખી સત્તામાં કાંઈ પેટાભેદનો એક અંશે કાંઈ મહાસત્તા કેમ હોઈ શકે? સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :— મહાસત્તા અને અવાન્તરસત્તા નામેય કોઈ દિ’ સાંભળ્યું નથી.

ઉત્તર :— મહા એટલે હોવાપણું. મહાપણે એટલે બધું હોવાપણું, બધું હોવાપણું એનું નામ મહાસત્તા. એક એક હોવાપણું એના પેટામાં ભાગ છે એ અવાન્તરસત્તા. સમજાણું કાંઈ? મહા એટલે મોટું હોવાપણું, મહાન આખું જગત અને લોકલોક. હોવાપણે છે બધું એની અપેક્ષાએ મહાસત્તા કહેવામાં આવે છે. મહા-હોવાપણું, અવાન્તરસત્તા (એટલે) પેટાભેદ. અવાન્તર એટલે પેટાભેદનું હોવાપણું. તે સત્તા છે અવાન્તરસત્તા. પણ મહા હોવાપણાને પેટાભેદની અપેક્ષાએ મહાહોવાપણું અસત્તા છે. શેઠી! એકરૂપે કાંઈ મહાસત્તા થઈ જાય? લાખ રૂપિયા કાંઈ પાઈરૂપ થઈ જાય? લાખ રૂપિયા એક પાઈરૂપે ન હોય અને એક પાઈ તે લાખ રૂપિયાપણે ન હોય. કહો, સમજાણું કાંઈ? એમ બધું ‘છ’ એ પેટાભેદના એક અંશરૂપે ન થઈ જાય. માટે બધું ‘છ’ તે એક અંશપણાની અપેક્ષાએ અસત્તા છે. આમાં પણ ધર્મમાં શું આ કામ હશે? મોહનભાઈ! સાંભળ્યું નથી આટલા બધા પોણો સો વર્ષમાં. દરકાર પણ કરી નથી. કહો, સમજાણું?

મહા હોવાપણે બધું છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ બધું છે એક સદૃશ્ય અપેક્ષાએ. સરખાપણાની અપેક્ષાએ છે... છે... છે. એની અપેક્ષાએ અવાન્તરસત્તારૂપે એ મહાસત્તા એ અસત્તા છે. પેટાભેદના ભાગલા અપેક્ષાએ આખી ચીજનો, આખી ચીજમાં પેટાભેદની અપેક્ષાએ

એમાં અભાવ છે. અને અવાન્તરસત્તા, એક એક દ્રવ્ય, એક એક ગુણ કે એક એક પર્યાય પેટાભેદની અપેક્ષાએ મહાસત્તારૂપે એ પેટાભેદ નથી. પેટાભેદ મહારૂપે છે? એક જો મહારૂપે હોય તો એક મહારૂપ થઈ જાય. એક એકરૂપ છે તેથી એક મહાસત્તારૂપે નથી. કહો, બરાબર છે?

‘તેથી સત્તાને અસત્તા છે...’ તેથી હોવાપણામાં વસ્તુદષ્ટિએ હોવાપણું તે બીજીની અપેક્ષાએ અસત્તા નામ અહોવાપણું છે. ‘(અર્થાત્ જો સામાન્યવિશેષાત્મક સત્તા...’ સામાન્ય વિશેષ એટલે? દ્રવ્ય અને પર્યાય. દ્રવ્ય એ સામાન્ય અને પર્યાય વિશેષ. એ સામાન્ય વિશેષરૂપ સત્તા ‘મહાસત્તારૂપ હોવાથી સત્તા છે તે જ અવાન્તરસત્તારૂપ પણ હોવાથી અસત્તા પણ છે).’ પેટાભેદની અપેક્ષાએ અસત્તા છે. એ એક બોલ થયો. છ બોલમાં એક બોલ.

હવે બીજો બોલ. ‘(૨) જે સ્વરૂપે ઉત્પાદ છે...’ જૈનદર્શનની વાત વીતરાગ શું કહે છે એ માણસને સાંભળવા પણ મળતું નથી. બહારની ક્રિયાકાંડમાં ઘૂંચીને તત્ત્વ શું છે એનું જ્ઞાન ન મળે અને પછી એને સમજાય નહિ. કહો, સમજાય છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આ ભાઈ એક જણા કહેતા હતા કે બપોરે વાત ઝીણી અને એમાં વળી હિન્દી. એટલે સમજાણું નહિ. એ લક્ષમાં એવી વાત કરી. કે આ બહારનું આ કરવું, પૂજા કરવી, ભક્તિ કરવી, દાન અને દયા ને વ્રત. પણ એ શું ચીજ છે અને એમાં શું થાય છે અને એ કેટલા અંશમાં છે? આખી છે? અંશ છે? વિકાર છે કે અવિકાર છે? અને તેમાં સ્વ છે કે પર છે? એના ભાગ પાડ્યા વિના એ બધું અજ્ઞાનપણે થાય, એના ફળમાં સંસાર રખડવાનું છે. સમજાણું કાંઈ?

એટલે કહે છે કે આ જગતમાં એ પૂજા, ભક્તિ, દયાનો પર્યાય તે એક અંશ છે. એ પણ છે, ગુણ પણ છે, દ્રવ્ય પણ છે. એમ બધા દ્રવ્યો છે, ગુણો છે અને પર્યાય છે. એમ બધું ‘છે’ એને મહાસત્તા કહીએ. એવી દષ્ટિ થતાં બધું છે એમ થતાં અનાદિની એક અંશરૂપ રાગ કે પર્યાય કે એટલું જ માન્યતામાં હતું, એ બધું છે એની માન્યતા(ને) દ્રવ્ય-ગુણની માન્યતા નહોતી, બધા અસ્તિત્વની માન્યતા નહોતી માટે. સમજાણું કાંઈ? શેઠીને શું લાગે છે આ બધું? એનું એ કે બીજું?

બધું છે, જુઓ! બધું છે, તો બધું છે એમાં અનંત કાળમાં બધું છે એવું માન્યું જ નથી. કેમકે એણે કાંઈક દયા, દાન, ભક્તિના પરિણામ કર્યા એ તો વિકારી પર્યાય થઈ અથવા એક અંશ થયો. કેટલો આત્મા છે? સમજાણું કાંઈ? બધું છે એમ બીજાના આત્માએ પણ દયા, દાનના શુભભાવ કર્યા એટલો એ આત્મા છે? બીજાનો આત્મા પણ એટલો છે? સમજાણું કાંઈ? અને આ પરમાણુ આદિની પર્યાય થઈ આમ... આમ.. થઈ કે એ લેવાનું, એ પર્યાય થઈ એટલું એ દ્રવ્ય છે? એટલે બધું છે એમ માન્યતા કરતાં એનો એક સમયના પર્યાય

પૂરતી જે માન્યતા છે, પોતાની કે સામા દ્રવ્યની એક સમયની અવસ્થા પૂરતી સત્તાને માને છે એ બધું છે એ માન્યતામાં પોતાના દ્રવ્ય અને ગુણ ત્રિકાળ છે એ પણ માન્યતામાં આવી જાય છે. સમજાણું કાંઈ? ભારે પલાખું આકરું.

બધું છે એવું જ્ઞાન થતાં તે જ્ઞાનનો પર્યાય બધાને જ્ઞેય તરીકે માને છે એમાં પોતાના દ્રવ્ય-ગુણનું પરિપૂર્ણપણું પણ એ જ્ઞાનની સમજણમાં બધું છે એમાં આવી જાય છે. અને એ પોતાના દ્રવ્ય ને ગુણ છે એમ જ્ઞાનમાં આવ્યું એટલે એને એક અંશરૂપે જે અનાદિ માનતો હતો એ બધું છે એટલે મારું દ્રવ્ય પૂર્ણ, ગુણ પૂર્ણ છે, બીજાના દ્રવ્ય ગુણ પૂર્ણ છે (ને) એક સમયનો પર્યાય એમ બધું માન્યતા એના જ્ઞાનમાં સ્વભાવ સન્મુખની સત્તાનો સ્વીકાર થતાં, બીજા બધાના સ્વભાવ સહિતની પર્યાયનો પણ, બધું છે એમાં સ્વીકાર થઈ જાય છે. વજુભાઈ! એ બધું એક એક.. શાસ્ત્ર છે આ તો. એક એક શબ્દમાં અનંત આગમ ભર્યા છે. સંતોની વાણી કેવળજ્ઞાનથી નીકળેલી. સમજાણું કાંઈ?

એટલે અને બધું છે અને પેટાભેદ છે પછી હવે. પેટાભેદ એટલે એક એક સમયની પર્યાય છે, એક એક ગુણ છે. એમ જ્યાં પેટાભેદોને પણ બધું છે, દ્રવ્ય છે, ગુણ છે, પર્યાય છે, અનંત દ્રવ્યો બીજા છે, એના ગુણ છે, પેટાભેદ અંશે અંશે અંશ છે એમ પણ નક્કી કરતાં એક અંશ રાગનો, એક અંશ ઉઘાડનો, એક અંશ દ્રવ્યનો. એ બધા ભિન્ન ભિન્ન અંશની પ્રતીતિમાં પણ... સમજાય છે કાંઈ? એનું દ્રવ્ય ઉપર લક્ષ જતાં એક અંશ જ શ્રદ્ધામાં જે હતો, પણ ઘણા અંશો છે, ઘણા અંશોપણે અવાન્તરસત્તા છે. આહાહા..! સમજાય છે કાંઈ? એના એક એક અંશપણે છે એ પૂર્ણપણે નથી. તો બધા અંશોની પ્રતીતિ થતાં એક અંશરૂપે જ છે એટલી પ્રતીતિ ન રહેતા ઘણા અંશો પેટાભેદ છે એમાં દ્રવ્ય અને ગુણ પણ એક અંશ છે. એમ પર્યાયની, ગુણની અને દ્રવ્યના પ્રત્યેક અવાન્તરના ભેદની શ્રદ્ધા થતાં તેમાં દ્રવ્ય અને ગુણની શ્રદ્ધા થતાં એને સમ્યજ્ઞાન થાય છે. વજુભાઈ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ભઈ હવે આ કહે છે, વાતું કરે છે. આ કહે છે, કઈ લીટી વંચાય છે એમ કહે છે. એનું એ વંચાય છે, પહેલું, બીજું કાંઈ જુદું પડતું નથી એમ કહેતા હતા. કહો, સમજાણું આમાં?

હવે બીજો બોલ.

મુમુક્ષુ :- બહુ મુદ્દાનો લાગે છે.

ઉત્તર :- મુદ્દાનો છે એ બીજો બોલ. બધા મુદ્દાના છે અહીં તો. મુદ્દાની રકમની, અસ્તિત્વની જ વાત છે. અસ્તિત્વસ્વરૂપ કહ્યુંને માથે? અસ્તિત્વની વાત છે. સમજાય છે? પછી અસ્તિત્વના પ્રકાર—મહા(સત્તા) (અને) પેટાભેદ. એમ બે થઈ ગયા. મહાની અપેક્ષાએ પેટાભેદનો અભાવ, પેટાભેદની અપેક્ષાએ મહાનો અભાવ. એકમાં બીજાની નાસ્તિ, બીજામાં

આની નાસ્તિ. એમ એકનું અસ્તિનું જ્ઞાન થતાં બીજાની એમાં નાસ્તિ છે એમ પણ જ્ઞાન થઈ જાય છે. સમજાણું કાંઈ? બહુ વાત ટૂંકી.

હવે બીજો બોલ. જુઓ! બગડો છેને? છ બોલ આવશે છ. છ તો પહેલા કહેવાઈ ગયા છે મહાસત્તાના તો. સમજાણું? હવે એની સાથે મેળવે છે એકબીજાને. ‘(૨) જે સ્વરૂપે ઉત્પાદ છે તેનું (–તે સ્વરૂપનું) તે રીતે ઉત્પાદ એક જ લક્ષણ છે,...’ શું કહે છે? આત્મામાં એક સમ્યક્દર્શનનો પર્યાય ઉત્પન્ન થયો ઉત્પાદ. તે એક લક્ષણવાળો એ ઉત્પાદ છે. ઉત્પાદ લક્ષણસ્વરૂપે એક ઉત્પાદ છે. એ કાંઈ વ્યય લક્ષણવાળો નથી, એ કાંઈ ધ્રોવ્ય લક્ષણવાળું નથી. વસ્તુ આખી છે એ ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રોવ્ય લક્ષણવાળી ત્રણે છે. આખું તત્ત્વ.

દરેક આત્મા, દરેક પરમાણુઓ એક સમયમાં ત્રણ લક્ષણવાળા છે. એ ત્રણ લક્ષણવાળી જે મહાસત્તા, ત્રણ લક્ષણવાળી જે મહાસત્તા, ત્રણ લક્ષણમાં બધું છે એમ આવી જાય છે. એમાં એક એક લક્ષણવાળી અવાન્તરસત્તા તે સ્વરૂપે સત્ છે અને મહાસત્તાપણે તે અસત્ છે. અથવા ત્રિલક્ષણપણે જે છે એ એક લક્ષણપણે નથી. ભઈ આ તો એકદમ સર્વજ્ઞની, સર્વજ્ઞના કાયદાઓ છે આ. કાયદાઓ કર્યા નથી એણે. જણાવ્યા છે કે વસ્તુના આ નિયમો છે. સમજાણું કાંઈ? જુઓ પંડિતજી! શું કહેવું છે અમારે પંડિતજી કહીને? આ એક એક ઉત્પાદ ઉત્પાદસ્વરૂપે છે. કહો, ઓલામાં વળી હતું. ક્યાં હતું? પ્રવચનસાર. ૧૦૧.

અહીં જે સ્વરૂપે ઉત્પાદ છે, જે ભાવે ઉત્પાદ છે; દરેક દ્રવ્યમાં એક સમયનો જે ભાવે ઉત્પાદ છે એ વસ્તુ બધી ત્રણ લક્ષણસ્વરૂપ છે. ત્રણ. નવી અવસ્થાથી ઊપજવું. પાઠમાં જ છેને. એનો અર્થ કરે છે, જુઓ. ‘ભંગુપ્પાદધુવત્તા’ એમ આઠમાની બીજી લીટી હતી. ભંગ, ઉત્પાદ અને ધ્રોવ્ય એ દરેકને લાગુ પડી સત્તામાં. આઠમાનું પહેલું પદ. ભંગ, ઉત્પાદ અને ધ્રુવ. ભંગ એટલે વ્યય, ઉત્પાદ-ઉપજવું અને ધ્રુવ. એ દરેકને લાગુ પડ્યું છે. સત્તાને, સર્વ પદાર્થને, વિશ્વરૂપને, અનંત પર્યાયને અને એકને. એ બધામાં આ ત્રણ લાગુ પાડ્યા છે. સમજાણું કાંઈ?

ભાઈ! હીરા લેવા આવ્યા હોય એટલે થોડીક એની પાસે કિંમત હોય કે નહિ? કિંમત વિના હીરા લઈ જાય? શાકભાજી લેવા નીકળ્યો હોય આઠ આનાની એમાંથી હીરો લેતો હશે? એમ વીતરાગનું તત્ત્વ સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલા તત્ત્વોના ભાવો, એને સમજવા માટે અમુક તો યોગ્યતા અને જ્ઞાનનો કિંમત દેવાનો ભાવ તો એને હોવો જોઈએ. સમજાણું કાંઈ? ઓહો..! મહા અમુલી ચીજ. વીતરાગતા જેને પ્રગટ કરવી છે. મહાઅમુલી ચીજ. અનંત આનંદ સાદિઅનંત રહે એવો પ્રગટ કરવો છે. એની વિધિ જે ભગવાન કહે છે એને માટે કાંઈ કિંમત તો જ્ઞાનમાં, પ્રતીતમાં પુરુષાર્થની દેવી જોઈએ. સમજાણું કાંઈ?

ઓહો..! પરમેશ્વરની જ્યાં સભા હોય ત્યાં સો સો ઈન્દ્રો હાજર. દુનિયાના નાયકો જ્યાં હાજર સભામાં. આહાહા..! નરેન્દ્રો, અસુરેન્દ્રો, સુરેન્દ્રો. વાઘ તિર્યચના ઈન્દ્રો. સિંહ

આદિ એને વાઘ કહેવાય સિંહ. આમ ભગવાનની સભામાં આહા..! સો સો ઈન્દ્રો અને એવા તો લાખો, કરોડો, દેવો અને મનુષ્યો, એની વાણી વીતરાગની ઘોઘ નીકળે, એને માટે સમજનારની પણ અમુક જાતની લાયકાત તો હોય ને આવ્યા હોય. પછી ભલે સમજે નહિ, સમ્યક્ પામે નહિ એ જુદી વાત છે. પણ અમુક જાતની સાંભળવાની યોગ્યતા વિના એ ધર્મસભામાં આવી શકે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? તો એ ભગવાને જે સમવસરણમાં ઘોઘમાર્ગે જે માર્ગ કહ્યો, વસ્તુ શું છે એનો, એ અહીં મુનિઓ આ ગાથાઓમાં અને ટીકામાં વર્ણવી રહ્યા છે. સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન પાસે તો કુંદકુંદાચાર્ય ગયા હતા. સાક્ષાત્ સભામાં ઈન્દ્રોની મધ્યમાં, મનુષ્યોના ઈન્દ્રો ચક્રવર્તી પાસે હતા અને સાંભળ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? એ વાત સંગ્રહીને.. આવે છેને? ભાઈએ બનાવ્યું છે ને? ઓમકાર સંગ્રહ્યો. સંગ્રહીને અહીંયા લાવ્યા, ઘોખ માર્ગ જગત પાસે (જાહેર કર્યો). હીરા ફેંક્યા હીરા. મુઠીયું વાળીને જેમ ઓલા હીરા ફેંકેને. મારામારી થાય પડાપડી. શેઠી!

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- .. જુઓ! તે દિ' તમારે હીરા નાખવા હતાને તમારા ચિરંજીવીને. કીધું ભાઈ રહેવા દો. આ પડશે. ઉપરથી નાખશે તો કો'ક ગરીબ માણસ મરી જશે. લેવા જશે ઓલો આમ બે રૂપિયાનું અને ત્રણ રૂપિયાનું પડીકું. તેમ બીજા પડશે. આ નહિ થાય. ઉપરા ઉપર ઉપરા ઉપર. ગરીબો લે. એમ સત્યની સમજણને અનાદિનો ગરીબ જીવ લેવા મથે. જયંતિભાઈ! હીરા પડતા હોય અને માણેક પડતા હોય. કો'ક નાખી દેતા હોય હોં! લ્યો રે લ્યો! આહાહા..! એને કોણ ગરીબ પ્રાણી લેવાનો પ્રયત્ન અને ઉત્સાહ ન કરે?

એમ ભગવાન ત્રિલોકનાથની વાણી કુંદકુંદાચાર્ય સંગ્રહીને આવ્યા, અને અહીં મૂકી, એની કરી ટીકા ભગવાન અમૃતચંદ્રાચાર્યે. ગજબ કરી છે વાતું! એક એક શ્લોકે વીતરાગની રેલમછેલ છે. વીતરાગે આવું જાણ્યું, આવું છે એવું કહ્યું એમ તું માન. સમજાણું કાંઈ? એને મગજ ઉપર જરી જ્ઞાનને કેળવવું પડે. રોટલી પણ લોટને કેળવે ત્યારે થાય છે કે નહિ? કે એમ ને એમ લોટ બાંધીને પાઘરા વણવા માંડતા હશે? બડથોલ જેવી કહેવાય એ બાઈ. કેળવણી સમજો છો શેઠી? આ લોકો ગયા લાગે છે, નહિ? આ લોટ—આટા હોય છે કે નહિ? પછી કેળવે. તેલ-બેલ નાખીને. શું કરે? એ કાંઈ આપણને ક્યાં ખબર છે બહુ. પછી મોણ નાખીને આમ કેળવેને સરખું? ત્યારે રોટલી સરખી વણાય, નહિતર કસ ન રહે. એમ ભગવાને કહેલા ભાવો, એના જ્ઞાનમાં કેળવવા જોઈએ. સમજાણું? એ કેળવ્યા વિના સમ્યજ્ઞાન અને સમ્યક્શ્રદ્ધા ન થાય. એમ ને એમ ધારી લે, વાત કરે અને સમજે નહિ. કહો, મલૂકચંદભાઈ!

'જે સ્વરૂપે ઉત્પાદ છે...' શું કહે છે? ઓહો..! અનંતા પદાર્થોમાં જે સ્વરૂપે વર્તમાન અવસ્થા ઊપજે છે તેનું તે સ્વરૂપનું પણ 'તેનું' (તે સ્વરૂપનું) તે રીતે ઉત્પાદ એક

જ લક્ષણ છે.’ અનંત દ્રવ્યમાં, પરમાણુમાં, આત્મામાં, નિગોદના કે સિદ્ધના. બધા છેને અહીં તો? જે સમયે ઉત્પાદ થયો તે તે ઉત્પાદસ્વરૂપે એક જ લક્ષણ છે એનું. ‘જે સ્વરૂપે વ્યય છે...’ જે સ્વરૂપે વ્યય નામ આત્મામાં રાગનો નાશ કે મિથ્યાત્વનો વ્યય, પરમાણુમાં પૂર્વની અવસ્થાનો વ્યય એ જે વ્યય તે વ્યયસ્વરૂપે જ છે. એ એક સ્વરૂપે છે. એના ત્રણ સ્વરૂપ નથી. આખી વસ્તુ ત્રણ સ્વરૂપે, ત્રણ લક્ષણો, પણ એક એક સ્વરૂપ એક એક લક્ષણો છે. એક એક સ્વરૂપમાં ત્રણ લક્ષણ સમાતા નથી. સમજાણું કાંઈ? ઓહો..! ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યયુક્તં સત્, સત્ દ્રવ્ય લક્ષણં. જુઓને! હવે આ એનું જ આવશે ને પછી? નવમામાં ઈ કહેશે. દ્રવ્યના લક્ષણ જેટલા સત્તાના કીધા એટલા દ્રવ્યના કીધા અને દસમાં પછી બધા લેશે આખા. સત્ લક્ષણ ઉત્પાદવ્યયઘુવ અને ગુણપર્યાય ત્રણ લક્ષણ કરીને આખી વસ્તુ જ સત્ ઉપર જ આખો વિસ્તાર કર્યો છે. સમજાણું કાંઈ?

‘જે સ્વરૂપે...’ જે સ્વરૂપે અનંત આત્માઓ અને અનંત પરમાણુઓ એની જે પહેલી પર્યાયનો વ્યય થાય, અવસ્થાનો વ્યય-નાશ (થાય) તે સ્વરૂપે વ્યય છે તેનું તે રીતે વ્યય એક જ લક્ષણ છે. મિથ્યાત્વનો નાશ એ એક જ લક્ષણ છે. સમકિતની ઉત્પત્તિ તે એક જ લક્ષણ છે. કે એક એકના બબ્બે લક્ષણ છે? એમ પરમાણુઓ એની એક સમયની સુંવાળી પર્યાય, એનો વ્યય થઈ અથવા લીલી પર્યાય એનો વ્યય થઈને પીળી થઈ. એ પીળીનો ઉત્પાદ એ ઉત્પાદ સ્વરૂપે જ છે. લીલીનો નાશ તે નાશ સ્વરૂપે જ છે. નાશ એ ઉત્પાદ સ્વરૂપે નથી, ઉત્પાદ તે નાશ સ્વરૂપે નથી. ધર્મકથા આવી થાતી હશે? સમજાણું કાંઈ?

શ્રીમદ્ કહ્યું છે એક ઠેકાણે, ભાઈ! તમે આખો દિ’ છ કાય ને આ સાંભળો. એક ફેરી જઈને કહો તો ખરા કે મહારાજ! આજ કાંઈ સમકિતની તેવડ કરજો. એ વાતું તો બહુ સાંભળી હવે. છ કાયના આમ જીવ અને ફલાણું પૂજા આમ અને ભક્તિ આમ. આજ કાંઈક સમકિતની ગોઠવણ કરજો. આહાહા..! ઠીક! એ તો નથી ઓલા. ગયા. સમજાણું? શ્રીમદ્ (કહ્યું કે) એવી ગોઠવણ કરજો. તો ઓલાને ક્યાં ખબર છે? એને કહે તો ખરો કે એલા આ તો લાવ. એમ. તું તો જાગ. તને ખબર નથી સમ્યજ્ઞર્શન શું કહેવાય અને ધર્મ શું કહેવાય? માંડી આની આ છકાયના જીવ છે, એની દયા પાળી ને આ ભક્તિ કરી ને આ ભગવાન છે એની પૂજા કરી. એ તો બધી વાતું વ્યવહારની થઈ. રાગ મંદ હોય તો પુણ્ય-બુણ્ય બાંધે. સમજાણું? પણ અંદર હવે સમ્યજ્ઞર્શન જે અનંત કાળમાં કર્યું નથી, જેનો ભવનો નાશ થાય એ શું ચીજ છે એ તો ગોઠવણ કરજો આજ. ખાવા જાય તો એમ કહે કે આ દરરોજ તમે રોટલી ને એ કરો છો. પણ આજ તો કાંઈક બીજું તો કરજો કાંઈક મીઠાઈ કે ઢોકળા કે સારા કાંઈક એવું તો કરો. આજ તો ગોઠવજો કાંઈક? કરે છે કે નહિ ત્યાં? મહેમાન આવે તો એમ કહે. ઘરના માણસ છે, આજે સારું કરો ભાઈ!

એમ અહીંયાં સાધુ પાસે જઈને પૂછ્યું કે પણ આની (ગોઠવણ તો કરો). પણ એને

હજી બીજી કઈ ચીજ છે એની ખબર ન મળે. સાંભળે રાખે એ સાંભળે જાય અને જીંદગી પૂરી થાય.

અહીં ભગવાન કહે છે કે ભાઈ! અનંતા પદાર્થોનું ત્રણ લક્ષણપણું સામાન્ય સત્તાએ વર્ણવ્યું, મહાસત્તા તરીકે ત્રણ લક્ષણવાળું વર્ણવ્યું, એનો પેટાભેદ એક એક સ્વરૂપે ઉત્પાદ તે ઉત્પાદ સ્વરૂપે છે, વ્યય તે વ્યય સ્વરૂપે છે, વ્યય તે ઉત્પાદ સ્વરૂપે નથી, ઉત્પાદ તે વ્યય સ્વરૂપે નથી. પર્યાય પર્યાયનું લક્ષણ ભિન્ન. સ્વયં સત્ આહાહા..! કહો, સમજાણું કાંઈ? અને ‘જે સ્વરૂપે ધૌવ્ય છે...’ ધૌવ્ય એમ છે. જોયું! કાયમ રહેવાને લાયક જે છે અંશ, પરમાણુમાં કે આત્મામાં દ્રવ્યપણે, ધ્રુવપણે રહેવાનો, નિત્યપણે રહેવાનો સ્વભાવ છે. ‘તેનું (-તે સ્વરૂપનું) તે રીતે ધૌવ્ય એક જ લક્ષણ છે...’ કહો, સમજાણું કાંઈ? એ ધૌવ્યને ઉત્પાદ લક્ષણ પહોંચે નહિ એને, ધૌવ્યમાં વ્યય લક્ષણ પામે નહિ, વ્યય ધ્રુવને પામે નહિ, ઉત્પાદ ધ્રુવને પામે નહિ. ઉત્પાદ ઉત્પાદરૂપે રહે, વ્યય વ્યયરૂપે રહે, ધ્રુવ ધ્રુવરૂપે રહે. ઓહોહો..! અસ્તિત્વનું વર્ણન. આવું જ્ઞાન ત્રણના અંશવાળું એકરૂપ એના પણ પેટાભેદનું એક એક સ્વતંત્ર, એનું એને જ્ઞાન થતાં દરેક અંશ સ્વયંસિદ્ધ સ્વતંત્ર છે. વ્યય વ્યયરૂપે સ્વતંત્ર, ઉત્પાદ ઉત્પાદરૂપે સ્વતંત્ર, ધ્રુવ ધ્રુવરૂપે સ્વતંત્ર. ઓહો..! એક સત્ના ઉત્પાદ-વ્યય-ધૌવ્યયુક્ત સત્ એ ત્રણ લક્ષણવાળું એક. એને જ એક એક લક્ષણમાં ભિન્ન પડતાં ત્રણ લક્ષણમાં એક લક્ષણનો અભાવ છે. અને એક લક્ષણમાં ત્રણ લક્ષણનો અભાવ છે. કહો, સમજાણું આમાં? ફાવાભાઈ! આ તો બહુ ધ્યાન રાખે તો માંડ માંડ સમજાય. મગજ તો મોટું છે અંદર.

‘તેથી વસ્તુના ઊપજતા, નષ્ટ થતા અને ધ્રુવ રહેતા સ્વરૂપોમાંના પ્રત્યેકને ત્રિલક્ષણનો અભાવ હોવાથી...’ દેખો! એક એકને ત્રણ લક્ષણનો અભાવ હોવાથી... ક્યા ત્રણ લક્ષણ? ઉત્પાદને ઉત્પાદ એક લક્ષણ, પણ વ્યય અને ધૌવ્ય નહિ. વ્યયને વ્યય એક લક્ષણ એને ઉત્પાદ ધ્રુવ નહિ. ધૌવ્યને ઉત્પાદ વ્યય બે લક્ષણ નહિ, એનું ધ્રુવ લક્ષણ. એ ત્રણ લક્ષણને પ્રત્યેકને ત્રણ લક્ષણનો અભાવ હોવાથી ‘ત્રિલક્ષણા (સત્તા) ને અત્રિલક્ષણપણું છે.’ એટલે કે તેને ત્રણ લક્ષણપણું સંભવતું નથી. ત્રણ લક્ષણવાળાને ત્રણ લક્ષણપણું સંભવતું નથી, પેટાભેદની અપેક્ષાએ.

‘(જે સામાન્ય વિશેષાત્મક સત્તા...’ આખી. ‘મહાસત્તારૂપ હોવાથી...’ મહાસત્તા એટલે બધું હોવું. ‘ત્રિલક્ષણ છે...’ ત્રણ લક્ષણવાળી મહાસત્તા. ત્રણ લક્ષણવાળી મહાસત્તા. બધા હોવામાં ત્રણે આવી ગયા. ‘તે જ અહીં કહેલા અવાન્તરરૂપ સત્તા હોવાથી...’ ત્રણ લક્ષણવાળી પણ એક એક લક્ષણવાળી હોવાથી ‘અત્રિલક્ષણા પણ છે.’ એટલે ત્રણ લક્ષણવાળી પણ નથી. ત્રણ લક્ષણવાળી ત્રણ લક્ષણવાળી નથી. બધું ત્રણ લક્ષણપણે છે એ જ ત્રણ લક્ષણપણે નથી, એક એક અંશની અપેક્ષાએ. ભારે ભાઈ ન્યાય. મહાન્યાય છે આ. સમજાણું કાંઈ? બે બોલ થયા.

પહેલો બોલ મહાસત્તા છે તે અવાંતર પેટાભેદપણે નથી. પેટાભેદ છે તે મહાસત્તાપણે નથી. એની એ મહાસત્તા તે પેટાભેદની અપેક્ષાએ અભાવ છે અને એની એ અવાંતર સત્તા મહાસત્તાની અપેક્ષાએ એ અવાંતર સત્તાનો અભાવ છે. એમ મહાસત્તાના ત્રણ લક્ષણો આખી જગતના ચીજોના ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ ત્રણ લક્ષણવાળુ મહાસત્તાપણું હોવાપણું એ જ અત્રિલક્ષણ છે. એક એક લક્ષણની અપેક્ષાએ મહાસત્તા ત્રણ લક્ષણવાળી તે જ એક લક્ષણવાળી છે. એટલે ત્રણ લક્ષણમાં એક લક્ષણનો અભાવ છે અને એક લક્ષણમાં ત્રણ લક્ષણનો અભાવ છે. ધીરુભાઈ! આમાં ક્યાંય હતું? મંદિર બનાવી દો એક, લ્યો. થઈ ગયું, ચાલો ભાઈ પૈસાવાળા છે, પચાસ લાખ (આપો). થઈ ગયો ધર્મ. ધૂળમાંય ધર્મ નથી હવે તારો. મંદિર ક્યાં તારી ચીજ છે? અહીં તો કહે છે, એનો પર્યાય ઉત્પન્ન થયો મંદિરનો એ ઉત્પાદને લક્ષણે ઉત્પાદ થયો છે. તારા ઉત્પાદને લઈને ન્યાં ઉત્પાદ થયો છે? અને તારા ધ્રુવને લઈને ત્યાં ઉત્પાદ થયો છે? અને એ પરમાણુ ધ્રુવ છે માટે ઉત્પાદ થયો છે? લ્યો, એમ કહે છે અહીં તો. જ્યંતિભાઈ!

ધ્રુવ વસ્તુ છે માટે ઉત્પાદ છે? ઉત્પાદ છે માટે ધ્રુવ છે? એ અવસ્થાપણે અંશપણે જે મંદિરની પર્યાયનો ઉત્પાદ તે ઉત્પાદનના એ લક્ષણે લક્ષિત છે. આખી ચીજ તે ત્રણ લક્ષણે લક્ષિત છે. ઓહોહો..! કહો, સમજાણું આમાં? કેટલા બોલ થયા છમાં? બે થયા. મોહનભાઈ! કેટલા બોલ થયા? બે થયા. આ કહે કે લીટીની ખબર નથી. કાલે એમ કહેતા હતા. એમ કે ત્યાં ધ્યાન રાખવા જાય ત્યાં હેઠેની ખબર પડતી નથી અને હેઠે ધ્યાન રાખીએ તો સંભળાતું નથી. એમ કહે છે લ્યો. અરે..! એ હવે એમાં ક્યાં ન્યાં...? આહાહા..!

‘(૩) એક વસ્તુની સ્વરૂપસત્તા અન્ય વસ્તુની સ્વરૂપસત્તા નથી...’ હવે ત્રીજો બોલ. ‘એક વસ્તુની સ્વરૂપ...’ હોવાપણું તે અન્ય વસ્તુના સ્વરૂપે નથી. ‘તેથી એક સત્તાને અનેકપણું છે...’ એકપણું કહ્યું બધું થઈને એક અપેક્ષાએ. પણ છતાં એક વસ્તુની સ્વરૂપસત્તા તે અન્ય વસ્તુની સ્વરૂપસત્તા નથી. એક પરમાણુની સ્વરૂપસત્તા તે બીજા પરમાણુની સ્વરૂપસત્તાએ નથી. આત્માની સ્વરૂપસત્તા તે પરમાણુની સ્વરૂપસત્તાએ નથી. પરમાણુની સ્વરૂપસત્તા તે આત્માના સ્વરૂપસત્તાએ નથી. તેથી જે એક છે એમ કહ્યું હતું બધાને... સમજાણું કાંઈ? ‘તે જ અનેકપણું છે...’ તે જ અનેકપણું છે.

મુમુક્ષુ :— એક કહ્યું અને...

ઉત્તર :— એક કહ્યું. બધું થઈને એક છેને? એ જ પાછું એકની સત્તાપણે બીજી નથી એ અપેક્ષાએ એક તે જ અનેક છે. કહો, સમજાય છે કાંઈ?

‘(અર્થાત્ જે સામાન્યવિશેષાત્મક સત્તા મહાસત્તારૂપ હોવાથી એક છે...’ જોયુંને! ખુલાસો તો કર્યો છે પંડિતજીએ બહુ સરસ. બધું થઈને. સામાન્યવિશેષ એટલે દ્રવ્ય અને ઉત્પાદ-વ્યય પર્યાય. એ સત્તા બધું થઈને ‘મહાસત્તારૂપ હોવાથી એક છે તે જ અહીં

કહેલી...' પેટાભેદરૂપ એક સ્વરૂપસત્તા તે બીજા સ્વરૂપસત્તાએ નથી. એવા પેટાભેદ પણ હોવાથી તે એક છે તે જ અનેક પણ છે. એક છે તે અનેક પણ છે. અને અનેક છે તે એક પણ છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? ઓલામાં ભજન આવે છે કાંઈક? અન્યમતિમાં આવે છે. ઝીણી ચદરિયા... નથી આવતું કાંઈક? આવે છે. 'ઝીણી ચદરિયા વીણો રે...' વીણો... શું કહેવાય? વણો, વણો. ઝીણી-ઝીણી વણો. ચાદરના તાણાવાણા નાખે છે કે નહિ? ઝીણા... ઝીણા... ઝીણા... ઝીણા... એ તાણોવાણો તૂટે નહિ, તાણોવાણો સરખો ગોઠવાય. નહિતર તો વસ્ત્ર થાય નહિ. લ્યો. તાણોવાણો ઝીણો. બહુ ઝીણા હોય છે આમ. રેશમના તાણા ઝીણા. કેટલી ધીરજ જોઈએ ત્યાં?

એમ અહીંયાં તાણે તાણાવાણા જગત એક કહ્યું બધું થઈને, પણ એક એક દ્રવ્યની સત્તાએ બધું એકરૂપે નહિ પણ બધું થઈને અનેકરૂપ પણ છે. જેને એક કહીએ તેને જ અનેક કહીએ આ અપેક્ષાએ. એક સ્વરૂપસત્તા તે બીજા સ્વરૂપપણે નથી. માટે એકને જ અનેકપણું કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? ઓલા બધા કહે છેને, એક જ આત્મા છે. સત્તા એક જ છે. ઓલી મહાસત્તા કીધી ને? એક કીધી. પેટાભેદ પાડીને સમજાવ્યું કે એ તો મહાસત્તા કઈ અપેક્ષાએ કીધી? સમજ તો ખરો. છે છેની અપેક્ષાએ કીધી હતી. તો પેટાભેદ વ્યા ગયા છે? એક કઈ અપેક્ષાએ કીધું? છે... છે.. છે.. છે... સ્વરૂપ... સ્વરૂપ... સ્વરૂપ... પણ પેટાભેદમાં એક સ્વરૂપસત્તા તે બીજારૂપે નથી. એ અપેક્ષાએ એક પણ અનેક પણ છે. કહો, સમજાણું?

ચોથી. '(૪) પ્રતિનિશ્ચિત (-વ્યક્તિગત નિશ્ચિત) પદાર્થમાં સ્થિત સત્તાઓ વડે જ પદાર્થોનું પ્રતિનિશ્ચિતપણું (-ભિન્નભિન્ન નિશ્ચિત વ્યક્તિત્વ) હોય છે...' હવે આ સર્વપદાર્થસ્થિતની સામે લીધું. 'તેથી સર્વપદાર્થસ્થિત (સત્તા)ને...' બધા પદાર્થમાં સ્થિત ને 'એકપદાર્થસ્થિતપણું છે...' તે તેને લાગુ પડે છે. '(અર્થાત્ જે સામાન્યવિશેષાત્મક સત્તા...' સામાન્યવિશેષસ્વરૂપ સત્તા. સામાન્ય વિશેષ સમજાણું કે નહિ? ઘણી વાર અર્થ થઈ ગયો. દ્રવ્ય અને ઉત્પાદવ્યય પર્યાય. દ્રવ્ય તે સામાન્ય અને ઉત્પાદ તે વિશેષ. એવું સામાન્ય વિશેષ બધું એવી સત્તા જે 'મહાસત્તારૂપ હોવાથી સર્વપદાર્થસ્થિત...' સર્વ પદાર્થમાં રહેલી છે. સર્વ પદાર્થમાં મહાસત્તા રહેલી છે.

'(અર્થાત્ જે સામાન્યવિશેષાત્મક સત્તા મહાસત્તારૂપ હોવાથી સર્વપદાર્થસ્થિત છે તે જ અહીં કહેલી અવાન્તરસત્તારૂપ પણ હોવાથી એકપદાર્થસ્થિત પણ છે.)' સર્વપદાર્થસ્થિત એ જ એકપદાર્થસ્થિત છે. કારણ કે પ્રત્યેક દ્રવ્યનું નિશ્ચિતપણું વ્યક્તિગત પદાર્થમાં ભિન્ન ભિન્ન છે. કહો, સમજાણું આમાં?

પાંચમો. સવિશ્વરૂપ. આડુઅવળું લખ્યું છે. આડુઅવળું કર્યું છે. નહિ? ઓલામાં એક છેલ્લો શબ્દ નાખ્યો હતો ને? આમાં પર્યાય નાખી છે છેલ્લે હોં. પાંચમો બોલ એકરૂપ સવિશ્વરૂપ

નાખ્યો છે. છઠ્ઠો બોલ અનંત પર્યાય અને પાઠમાં 'એક' છેલ્લો બોલ હતો. પાઠમાં. ક્યો પાઠ? મૂળ પાઠ. પાઠમાં છેલ્લો 'એક' કરી અને પછી નાખ્યું. પહેલું તો ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ, એક, સર્વપદાર્થસ્થિત, સર્વ વિશ્વરૂપ અનંતપર્યાય એમ લીધું હતું. એવી રીતે અર્થ કર્યો છે. ઓલામાં નાખ્યો છે. ટીકા સાથે મેળવીને. ટીકા સાથે મેળવીને નાખ્યું છે તમે? સમજીને નાખ્યું છે એમને. એય...! દેવાનુપ્રિયા! બરાબર છે. ટીકા મેળવીને ભાઈ શબ્દાર્થ કર્યો છે અન્વયાર્થમાં. ટીકામાં આમ નાખ્યું છેને એટલે અન્વયાર્થમાં એ જ પ્રમાણે કર્યો.

હવે પાંચમો બોલ. '(૫) પ્રતિનિશ્ચિત એક એક રૂપવાળી...' પ્રતિનિશ્ચિત. પ્રતિ-પોતાથી નિશ્ચિત 'એક એકરૂપવાળી સત્તાઓ વડે જ વસ્તુઓનું પ્રતિનિશ્ચિત એક એક રૂપ હોય છે...' ભિન્ન ભિન્ન રૂપથી જ એક એકરૂપ હોય છે. ભિન્ન ભિન્નરૂપ છેને બધું? 'તેથી સવિશ્વરૂપ (સત્તા)ને...' સમસ્ત સત્તાને 'સવિશ્વરૂપ (સત્તા)ને એકરૂપપણું છે...' સવિશ્વ સમસ્તપણું. સમસ્તપણામાં એકરૂપપણું પણ ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થના અસ્તિત્વને લઈને એકરૂપ છે. '(અર્થાત્ જ સામાન્ય વિશેષાત્મક સત્તા મહાસત્તારૂપ હોવાથી સવિશ્વરૂપ છે તે જ અહીં કહેલી અવાન્તરસત્તારૂપ પણ હોવાથી એકરૂપ પણ છે).' પાંચ થયા પાંચ.

હવે છઠ્ઠો બોલ જુઓ. '(૬) પ્રત્યેક પર્યાયમાં રહેલી (વ્યક્તિગત ભિન્નભિન્ન) સત્તાઓ વડે જ...' એમ લીધો શબ્દ. એટલે ભાઈએ (એમ લીધું). ઓલામાં નહિતર પાઠ તો એવો આવ્યો—ત્રિલક્ષણવાળી અનંત દ્રવ્યપર્યાયરૂપ વ્યક્તિઓ. પહેલો શબ્દ આવ્યો હતો. અનંત દ્રવ્યપર્યાય. છતાં પાછું ટીકા આમ આવીને એટલે એનો ખુલાસો (આમ કર્યો). 'પ્રત્યેક પર્યાયમાં રહેલી...' હવે આમાં અનંત દ્રવ્ય ન લેવા. એક દ્રવ્યમાં અનંતી પર્યાયમાં 'પ્રત્યેક પર્યાયમાં રહેલી (વ્યક્તિગત ભિન્નભિન્ન) સત્તાઓ વડે...' એક એક પર્યાયની ભિન્ન ભિન્ન સત્તા વડે. એક એક પર્યાય. એક પરમાણુની અનંતી પર્યાય એમાં એક એક પર્યાયની પ્રતિનિશ્ચિત પર્યાય વડે, આત્માની અનંત પર્યાયમાં એક એક પર્યાયની એક સમયની, હોં!

દરેક પર્યાયમાં રહેલી વ્યક્તિગત એટલે તે તે પર્યાયની વ્યક્તિગત 'સત્તાઓ વડે જ પ્રતિનિશ્ચિત એક એક પર્યાયનું અનંતપણું થાય છે.' એક એક હોય તો અનંત થાય. એકલું અનંત ક્યાંથી થયું? દરેક ઉત્પાદ, દરેક વ્યય, દરેક ઉત્પાદ એક એક પર્યાય અનંતા પર્યાયોમાં એક એક પર્યાયનું અસ્તિત્વ એક એક છે. એથી અનંતનું એમાં અનંત પર્યાય આવી જાય છે. એક એક પર્યાયનું અનંતપણું થાય છે. 'તેથી અનંતપર્યાયમય (સત્તા)ને...' એક દ્રવ્યની અનંતી પર્યાયના હોવાપણાને 'એકપર્યાયમયપણું છે....' એક એક પ્રતિનિશ્ચિત પર્યાય ભિન્ન છે માટે અનંત પર્યાયવાળું એક દ્રવ્ય અનંત પર્યાય, એની એક એક પર્યાયવાળું પણ છે. પેટાભેદ એક એક પર્યાયનું નિશ્ચિતપણું ભિન્ન ભિન્ન હોવાને કારણે. સમજાણું કાંઈ?

'(જે સામાન્યવિશેષાત્મક સત્તા મહાસત્તારૂપ હોવાથી અનંતપર્યાયમય છે...' પાઠ

તો એવો લીધો છે કે ‘...’ ઓલામાં એમ શબ્દ હતો છદ્દામાં. સમજાણું? શું? તે સત્તા. એમ હતું ને? છદ્દામાં પણ. પાંચમામાં પાંચ સુધી તે સત્તા અને છદ્દામાં તે સત્તા હતું. પણ આમાં જુદું પાડવું પડે છે. એક દ્રવ્યની અનંત પર્યાયને જુદી પાડીને લેવું.

મુમુક્ષુ :— ... બધા દ્રવ્યની પર્યાય

ઉત્તર :— એમ ના પાડે છે તમારા ભાઈ. એમ લાગે છે અર્થમાં.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— અર્થ એમ લીધો છે. અમૃતચંદ્રાચાર્યે શૈલી એવી લીધી. જુઓને! શું કીધું? ‘પ્રત્યેક પર્યાયમાં...’ એમ કીધું છે. રહેલી.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— એ એમ નથી કહે છે ઈ. ના પાડે છે. મેળ ખાતો નથી જુઓ આમાં. ‘અનંતપર્યાયમયને એકપર્યાયમયપણું પ્રતિપક્ષ છે.’ એમ કીધું.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— એ નથી કહે છે. કોઈ ઠેકાણે આમ લેવું એમ કહે છે એમાં શું? વાંધો શું છે તમને?

મુમુક્ષુ :— અહીં દ્રવ્ય પર્યાય લેવી?

ઉત્તર :— એ તો કીધું ને. એ તો વાત થઈ ગઈ પહેલી. બધી થઈ હતી. બધી થઈ હતી પહેલી. કીધું, પાંચમાં આ લીધું અને આમાં આ? પણ આમાં કે અર્થ અમૃતચંદ્રાચાર્યે એવો જ કર્યો માટે એ રીતે જ ત્યાં સમાડવું જોઈએ. દેવાનુપ્રિયા! એ બધી વાત થઈ ગઈ. કહો, સમજાણું કાંઈ? કીધું ને, અનંત દ્રવ્ય પર્યાય લીધી છે આમાં જુઓ પાઠમાં. છેને ઓલી કોર? અનંત દ્રવ્યપર્યાયરૂપ વ્યક્તિઓ. ત્રિલક્ષણવાળી અનંત દ્રવ્યપર્યાયરૂપ કીધું. એમ જ કીધું. પણ એ કહે છે, ભલે શબ્દાર્થ એવો થાય પણ અહીં એનો અર્થ આવે છે માટે અનંતપર્યાયો લેવી. પહેલા અર્થ તો એમ કર્યો. તમે કહો છો એમ. બધી અનંત પર્યાયો બધાની. એમાં એક એક પર્યાય ... એમ કર્યું હતું. ખબર છે. પહેલા કર્યું હતું. પણ હવે અત્યારે આ રીતે. ભાઈ, એ તો જે રીતે કેળવાય એમ કેળવવું જોઈએ ને. બેસતું હોય. આચાર્યની શૈલી એમ છે જુઓ. અહીં પણ એમ કીધું.

‘પ્રત્યેક પર્યાયમાં રહેલી (વ્યક્તિગત ભિન્નભિન્ન) સત્તાઓ વડે જ પ્રતિનિશ્ચિત એક એક પર્યાયોનું અનંતપણું થાય છે તેથી અનંતપર્યાયમય (સત્તા)ને...’ એટલું કીધું. અનંતા દ્રવ્યની અનંત પર્યાયને એમ ન લીધું. એટલો શબ્દ ન લીધો. અનંત પર્યાયને. હવે તમે એમ કહી શકો કે અનંત પર્યાય એટલે બધા દ્રવ્યની અનંત પર્યાય. એ તો છે ને. એ અર્થ થઈ ગયો છે પહેલો. પહેલો કર્યો હતો એ અર્થ હો! પહેલા કર્યો હતો. એ ખ્યાલ છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? ‘અનંતપર્યાયમય (સત્તા)ને એકપર્યાયમયપણું...’ ભિન્ન

ભિન્ન હોવાથી તેને અનંત પર્યાયને એક પર્યાય પણ કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું? લ્યો, એ પૂરું થયું. છ બોલ પૂરા થયા.

‘આ રીતે બધું નિરવધ છે...’ છેને પાઠ? ‘સર્વમનવદ્યં’ એમ બધું છે. બધું છે. પંચાધ્યાયીમાં તો પાછું બીજું લીધું. મહાસત્તાના પ્રદેશ ભિન્ન નથી એમ લીધું છે. ખબર છેને, બધી ખબર તો છે. ચર્ચા થઈ ગયેલી છેને. ક્યાં પહેલી છે આ? મહાસત્તાના પ્રદેશ જુદા ન હોય માટે એક દ્રવ્ય લીધું છે મહાસત્તામાં. એમ છેને તર્ક? પણ આ શૈલી આખી છે. સર્વપદાર્થસ્થિત સવિશ્વરૂપ એમ કીધું છે પાઠમાં, અર્થમાં એમ કર્યું છે. કહો, સમજાણું આમાં?

‘આ રીતે બધું નિરવધ છે...’ નિરવધ નામ નિર્દોષ છે. નિર્દોષ નામ બધું સાચું છે. ‘(અર્થાત્ ઉપર કહેલું સર્વ સ્વરૂપ નિર્દોષ છે, નિર્બાધ છે, ક્ષિયિત્ વિરોધવાળું નથી) કારણ કે તેનું (સત્તાના સ્વરૂપનું) કથન સામાન્ય અને વિશેષના પ્રરૂપણ પ્રત્યે ઢળતા બે નયોને આધીન છે.’ જુઓ! બે નય લીધી દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક. તેથી ભાઈ લીધું છેને, પંચાધ્યાયીમાં આ બે નય લીધી છે આ ઉતારતા. સત્તામાં. દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક લીધી છે. એકના એકમાં, હોં! તેથી તર્ક કરી શકે ને માણસ? એના ને એના દ્રવ્ય ને પર્યાય, એકના દ્રવ્ય ને પર્યાય, એમાં બધું ક્યાં નાખ્યું? આ બે પાઠ. પણ બે નયો આમ લઈ ગયા છે. સંગ્રહાત્મક મહાસત્તા પેટાભેદમાં પર્યાયસત્તા એમ કરીને. દ્રવ્યાર્થિક બધું છે. બધી ઘણી ચર્ચા થઈ ગઈ છે.

સામાન્ય અને વિશેષના કથન પ્રત્યે ઢળતાં. ‘સામાન્યવિશેષપ્રરૂપણ’ એમ શબ્દ છે પાઠમાં. ઢળતાં. દરેક ચીજને બે અપેક્ષાએ જોવી જોઈએ. મહાસત્તા તરીકે જુઓ બધાને તો એને પેટાભેદ તરીકે પણ જોવું જોઈએ. સવિશ્વરૂપે જોવું કે એકરૂપે પણ જોવું. એ અનંતપર્યાયપણે જોવું કે એકપર્યાયપણે પણ જોવું એવી બે નયને આધીન, બે નયોને આધીન ઢળતા વિશેષનું કથન છે. સામાન્યનું કથન છે. લ્યો, પૂરું થયું ઈ.

મુમુક્ષુ :— સાર સાર છે.

ઉત્તર :— સાર તો પહેલેથી કીધો છે. બધું છે અને તે એક એકપણે નથી. એમ અંદર વીતરાગી જ્ઞાન થવા માટે સાર છે આખો. બધું છે. પેટાભેદ પણ એક એક લક્ષણે એક એક સ્વરૂપે છે. છોપણું આમ કેમ? એમ અંશના પેટાભેદમાં એ છે આમ કેમ એ ન રહ્યું અને આખું આમ છે એમ આમ કેમ? એ પણ ન રહ્યું. એવું સમ્યજ્ઞાન છે એમ થતાં તેનો જ્ઞાનનો પર્યાય વીતરાગપણે ઢળે એ એનું ભાવાર્થ અને તાત્પર્ય છે. સમજાણું કાંઈ? એ તો પહેલા વચમાં પણ કહેવાઈ ગયું છે.

બધું છે. એના જ્ઞાનમાં બધું છે એમ ક્યારે આવે? કે જેમાં દ્રવ્ય અને ગુણ પોતાના પણ આવી જાય ત્યારે બધું છે એવું જ્ઞાન આવે. એ જ્ઞાન દ્રવ્ય-ગુણનું પણ જ્ઞાન કરે ત્યારે જે જ્ઞાન અંશરૂપે જે અનાદિનું જ્ઞેય કરીને પડ્યું છે. એ જ જ્ઞાન દ્રવ્ય-ગુણને જ્ઞેય કરીને

મહાસત્તા અને બધો સ્વીકાર કરીને રહે (તો) દષ્ટિ વીતરાગ અને નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન થયા વિના રહે નહિ. એમ એક એક અંશે તે તે વસ્તુ બધી છે. પેટાભેદો પણ આમ કેમ? એમ તે તે ઉત્પાદ તે તે લક્ષણો, તે તે વ્યય તે તે લક્ષણો, તે તે ધ્રુવ તે લક્ષણો. પૂર્વાપર બીજાને કોઈ કારણ સંબંધ નથી. એવું નિરપેક્ષપણું એક એક અંશનું પણ સિદ્ધ કરતાં એની દષ્ટિમાં, જ્ઞાનમાં નિરપેક્ષપણું રાગની અપેક્ષા વિનાનું જ્ઞાન સ્વદ્રવ્યના અવલંબે થયા વિના રહે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

હવે એનો ભાવાર્થ. કાંઈ ટીકા અઘરી પડી હોય તો એને ચાલતી ભાષામાં (સમજાવે છે). ‘સામાન્યવિશેષાત્મક સત્તાનાં...’ આ સામાન્ય વિશેષ એટલે શું? આખું. જગત આખું. અને એનો વિશેષ એટલે પેટાભેદ. અહીં તો બધું સામાન્ય વિશેષ સત્તામાં ‘બે પડખાં છે: એક પડખું તે મહાસત્તા અને બીજું પડખું તે અવાન્તરસત્તા. (૧) મહાસત્તા અવાન્તરસત્તારૂપે અસત્તા છે...’ બધાનું હોવાપણું એકપણાપણે થઈ જાય એવો અભાવ છે. અને પેટાભેદનું હોવાપણું બધા રૂપે હોય એનો અભાવ છે. એકરૂપ છે એ કાંઈ બધારૂપ થઈ જાય? અને બધારૂપ છે એ એકરૂપ થઈ જાય? એટલે બધું માન્ય થઈ ગયું. બધું હોવાપણું એ એકરૂપ હોવાપણે નહિ. એકનું હોવાપણું બધાના હોવાપણે નહિ. એમ પ્રત્યેકની સિદ્ધતા થતાં જ્ઞાન સમ્યક્પણાને જ્ઞેય કરીને જે જાણે એને સમ્યજ્ઞાન અને સમ્યજ્ઞર્શન કહેવામાં આવે છે.

‘(૨) મહાસત્તા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય એવા ત્રણ લક્ષણવાળી છે...’ બધું. આખા જગતના પદાર્થો ત્રણ લક્ષણવાળા સામાન્યપણે કહીએ. સામાન્ય પડખાથી. સામાન્ય પડખું એટલે ઓલું દ્રવ્ય એમ નહિ પણ બધું છે એ સામાન્યપણું. ‘તેથી તે ત્રિલક્ષણા છે. વસ્તુના ઊપજતા સ્વરૂપનું ઉત્પાદ જ એક લક્ષણ છે, નષ્ટ થતા સ્વરૂપનું વ્યય જ એક લક્ષણ છે અને ધ્રુવ રહેતા સ્વરૂપનું ધ્રૌવ્ય જ એક લક્ષણ છે તેથી તે ત્રણ સ્વરૂપોમાંના પ્રત્યેકની અવાન્તરસત્તા એક જ લક્ષણવાળી હોવાથી અત્રિલક્ષણા છે.’ ત્રણ લક્ષણવાળી મહાસત્તા એક લક્ષણવાળી અવાન્તરસત્તાપણે નથી. માટે ત્રણ લક્ષણવાળી મહાસત્તા તે અત્રિલક્ષણવાળી છે. એટલે કે એક એક લક્ષણવાળું પણ એમાં ભિન્ન ભિન્ન છે. બે બોલ થયા.

‘(૩) મહાસત્તા સમસ્ત પદાર્થસમૂહમાં...’ બધા પદાર્થોમાં ‘સત્ સત્ સત્ એવું સમાનપણું દર્શાવતી...’ છે... છે... છે... છે... છે... છે... પરમાણુ છે, પર્યાય છે, ગુણ છે, દ્રવ્ય છે, જડ છે, ચેતન છે, ધર્માસ્તિ, આકાશ બધાં છે. ‘એવું સમાનપણું દર્શાવતી હોવાથી એક છે.’ સત્પણે તો એક છે કે નહિ? કે કોઈ નથી અને કોઈ છે એમ બે છે? ‘એક વસ્તુની સ્વરૂપસત્તા બીજી કોઈ વસ્તુની સ્વરૂપસત્તા નથી, તેથી જેટલી વસ્તુઓ તેટલી સ્વરૂપસત્તાઓ;...’ છે. લ્યો! ‘માટે આવી સ્વરૂપસત્તાઓ અથવા અવાન્તરસત્તાઓ ‘અનેક’ છે.’ એ બે થઈને, હોં! માટે આવી સ્વરૂપસત્તાઓ અથવા એને

ને એને અવાન્તરસત્તાઓ. એમ. સમજાણું કાંઈ? અનેક છે.

સ્વરૂપસત્તાની અપેક્ષાએ અવાન્તરસત્તા અનેક છે અને અવાન્તરસત્તાની અપેક્ષાએ સ્વરૂપસત્તા અનેક છે એમ કહ્યું ને ત્યાં? શેઠી? હવે જોશે. એમ નહિ. અહીં તો કહે છે કે મહાપણે જે છે, બધું છે. એમાં દરેક એક એકની સ્વરૂપ સત્તા કહો કે એક એકની અવાન્તર સત્તા કહો એ તો એકના બે નામ પાડ્યા. સ્વરૂપસત્તાઓ અને અવાન્તરસત્તાઓ એક બધું છે મહાસત્તા, એની અપેક્ષાએ સ્વરૂપસત્તા અને અવાન્તરસત્તા અનેક છે. પણ એકને અનેક પણ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘(૪) સર્વ પદાર્થો સત્ છે તેથી મહાસત્તા સર્વ પદાર્થોમાં રહેલી છે.’ આ વિશ્વરૂપ. ‘વ્યક્તિગત પદાર્થોમાં રહેલી ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિગત સત્તાઓ વડે જ...’ દરેક દ્રવ્ય અને દરેક પરમાણુ ભિન્ન ભિન્ન રહેલા હોવાથી એ વડે ‘પદાર્થોનું ભિન્ન ભિન્ન નિશ્ચિત વ્યક્તિત્વ...’ નામ જુદાપણું ‘રહી શકે, તેથી તે તે પદાર્થની અવાન્તરસત્તા તે તે એક પદાર્થમાં જ સ્થિત છે.’ તે તે પદાર્થે સર્વપદાર્થસ્થિત કીધી હતી એ એક એક પદાર્થસ્થિતિ એક પદાર્થમાં સ્થિત છે. ઝીણી વાત છે જરી. વેપારીએ મગજને કેળવવું જોઈએ થોડું. કેમ સાચું છે ભાઈ? આમાં જરી કેળવવું પડે કે નહિ મગજને? વાસુદેવભાઈને કહું છું. એમને એમ નથી પકડાય એવું હોં! એમ ને એમ ભાષા ચાલી જાય એમને એમ લાગે. કાં તો એકનું એક લાગે. એકનું એક નથી. કોઈ દિ’ સત્યને સમજવાની દરકાર જ કરી નથી. એટલે આ એકનું એક લાગે. એમ નથી. ભિન્ન ભિન્ન છે છએ બોલ.

‘(૫) મહાસત્તા સમસ્ત વસ્તુસમૂહના રૂપો...’ ઓલા સર્વપદાર્થસ્થિત હતી. આ તો વિશ્વરૂપ. ‘તે સહિત છે તેથી તે સવિશ્વરૂપ (સર્વરૂપવાળી) છે. વસ્તુની સત્તાનું (કથંચિત્) એક રૂપ હોય તો જ તે વસ્તુનું નિશ્ચિત એક રૂપ (-ચોક્કસ એક સ્વભાવ) રહી શકે, તેથી પ્રત્યેક વસ્તુની અવાન્તરસત્તા નિશ્ચિત એકરૂપવાળી જ છે.’ એમાં સર્વવિશ્વરૂપ કીધી એ જ એક એકપણે ગણવાથી પેટાભેદરૂપ એકરૂપ પણ છે.

‘(૬) મહાસત્તા સર્વ પર્યાયોમાં રહેલી છે...’ જુઓ! એવો અર્થ કર્યો તમારા ભાઈએ. ‘મહાસત્તા સર્વ પર્યાયોમાં રહેલી છે...’ પછી અર્થ તો બેય થઈ શકે કે બધા દ્રવ્યની પર્યાયોમાં પણ કરે કરવું હોય તો. એ તો રાખ્યું હોય એવું કહે. પણ એનો ખુલાસો એમ કરે કરનાર.

મુમુક્ષુ :— પહેલા દ્રવ્ય જુદા પાડ્યા, અહીં પર્યાય જુદી પાડી.

ઉત્તર :— પર્યાયને જુદી પાડી. પણ એક એકની જુદી પાડી એમ કહે છે. કહો, સમજાણું? ઘરે કરજો વાત વધારે.

‘મહાસત્તા સર્વ પર્યાયોમાં રહેલી છે તેથી તે અનંતપર્યાયમય છે. ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયોમાં (કથંચિત્) ભિન્ન ભિન્ન સત્તાઓ હોય તો જ એક એક પર્યાય ભિન્નભિન્ન

રહીને અનંત પર્યાયો સિદ્ધ થાય,...’ એક એક પર્યાય ભિન્ન ભિન્ન હોય તો એક એક કરીને અનંત સિદ્ધ થાય. ‘નહિ તો પર્યાયોનું અનંતપણું જ ન રહે—એકપણું થઈ જાય; માટે પ્રત્યેક પર્યાયની અવાન્તરસત્તા તે તે એકપર્યાયમય જ છે.’ લ્યો, એનો સરવાળો.

‘આ રીતે સામાન્યવિશેષાત્મક સત્તા,...’ બધું થઈને. ‘મહાસત્તારૂપ તેમ જ અવાન્તરસત્તારૂપ હોવાથી,...’ બેય વાત. ‘(૧) સત્તા પણ છે અને અસત્તા પણ છે,...’ એક બોલ. ‘(૨) ત્રિલક્ષણા પણ છે અને અત્રિલક્ષણા પણ છે,...’ બે બોલ. ‘એક પણ છે અને અનેક પણ છે.’ એ ત્રીજો બોલ. ‘(૪) સર્વપદાર્થસ્થિત પણ અને એકપદાર્થસ્થિત પણ છે.’ એ ચોથો બોલ. ‘(૫) સવિશ્વરૂપ પણ છે અને એકરૂપ પણ છે,...’ એ પાંચમો. ‘(૬) અનંતપર્યાયમય પણ છે અને એકપર્યાયમય પણ છે.’ લ્યો, એ આઠ ગાથા પૂરી થઈ.

મુમુક્ષુ :- અનંત પર્યાય...

ઉત્તર :- એક દ્રવ્ય. એમાં એક એક પર્યાય ભિન્ન ભિન્ન છે. વજુભાઈ પ્રશ્ન કરે છે એ અનંત પર્યાય બધી થઈને. મહાસત્તાની અનંત પર્યાયમાં એક એક પર્યાય ભિન્ન ભિન્ન. એમ કહે છે. એ તો કહે છે. એ તો ખ્યાલ છે. પહેલા એમ કહ્યું હતું. પહેલો અર્થ એમ થયો હતો. કહો, આઠ ગાથા પૂરી થઈ.

दवियदि गच्छदि ताइं ताइं सव्भावपज्जयाइं जं।
दवियं तं भण्णंते अण्णभूदं तु सतादो॥१॥
तेते विविध सद्व्भावपर्यायिने द्रवे-व्यापे-लहे,
तेने कहे छे द्रव्य, जे सता थकी नहि अन्य छे. ९.

અન્વયાર્થ :- [તાન્ તાન્ સદ્વપર્યાયાન્] તે તે સદ્ભાવપર્યાયોને [યત્] જે [દ્રવતી] દ્રવે છે- [ગચ્છતિ] પામે છે, [તત્] તેને [દ્રવ્યભણ્ણન્તિ] (સર્વજ્ઞો) દ્રવ્ય કહે છે- [સતાતઃ અનન્યભૂતં તુ] કે જે સતાર્થી અનન્યભૂત છે.

ટીકા :- અહીં સતાને અને જવ્યને અર્થાંતરણપણું (ભિન્નપદાર્થપણું, અન્યપદાર્થપણું) હોવાનું ખંડન કર્યું છે.

‘તે તે ક્રમભાવની અને સહભાવી સદ્ભાવપર્યાયને અર્થાત સ્વભાવવિશેષોને જે ‘દ્રવે છે-પામે છે- સામાન્યરૂપ સ્વરૂપ વ્યાપે છે તે દ્રવ્ય છે’ - એમ

૧. શ્રી જયસેનાચાર્યદેવની ટીકામાં પણ અહીંની માફક જ ‘દ્રવતી ગચ્છતિ’ નો એક અર્થ તો ‘દ્રવે છે અર્થાત પામે છે’ એમ કરવામાં આવ્યો છે; તે ઉપરાંત ‘દ્રવતી’ એટલે સ્વભાવપર્યાયોને દ્રવે છે અને ‘ગચ્છતિ’ એટલે વિભાવપર્યાયોને પામે છે’ એવો બીજો અર્થ પણ ત્યાં કરવામાં આવ્યો છે.

^૧અનુગત અર્થવાળી નિરુક્તિથી દ્રવ્યની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી. વળી જોકે ^૨લક્ષ્યલક્ષણભાવાદિક દ્વારા દ્રવ્યને સત્તાથી કથંચિત ભેદ છે તો પણ વસ્તુતઃ (પરમાર્થ) દ્રવ્ય સત્તાથી અપૃથક જ છે એમ માનવું, માટે પૂર્વ (૮ મી ગાથામાં) સત્તાને જે સત્યપણું, અસત્યપણું, ત્રિલક્ષણું, અત્રિલક્ષણું, એકપણું, અનેકપણું, સર્વપદાર્થસ્થિતપણું; એકપદાર્થસ્થિતપણું વિશ્વરૂપપણું, એકરૂપપણું, અનંતપર્યાયિપણું અને એકપર્યાયિમયપણું કહેવામાં આવ્યું તે બધું સત્તાથી અનર્થાતંત્રભૂત (- અભિન્નપદાર્થભૂત, અનન્યપદાર્થભૂત) દ્રવ્યને જ દેખવું (અર્થાત સત્યપણું, અસત્યપણું, ત્રિલક્ષણું, અત્રિલક્ષણું, વગેરે બધા સત્તાના વિશેષો દ્રવ્યના જ છે એમ માનવું). તેથી તેમનામાં (-તે સત્તાના વિશેષોમાં) કોઈ સત્તાવિશેષ બાકી રહેતો નથી કે જે સત્તાને વસ્તુતઃ (પરમાર્થ) દ્રવ્યની પૃથક સ્થાપે. ૯.

ગાથા-૯ ઉપર પ્રવચન

૯વે નવ.

દવિયદિ ગચ્છદિ તાઈ તાઈ સબ્ભાવપજ્જયાઈં જાં.

દવિયં તં ભણ્ણંતે અણ્ણભૂદં તુ સત્તાદો||૧||

તે તે વિવિધ સદ્ભાવપર્યાયને દ્રવ્યે-વ્યાપે-લહે,

તેને કહે છે દ્રવ્ય, જે સત્તા થકી નહિ અન્ય છે. ૯.

એ સત્તાના આટલા વિશેષણો જેટલા વાપર્યા એ બધા દ્રવ્યને લાગુ પડે એમ આ ગાથા સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું કાંઈ? એટલે આમાંથી કહ્યું હતું ને તર્ક કર્યો હતો કે જુઓ! એક દ્રવ્યને લાગુ પડે છે માટે ત્યાં એક દ્રવ્યનું બધું છે આ. દેવાનુપ્રિયા! ભાઈ! માણસને તર્ક આવે. આમાં જેટલી સત્તાના વિશેષણો છે તે એક દ્રવ્યને લાગુ પડે છે. માટે એક દ્રવ્યની પૂર્વે વાત હતી. ‘તાઈ તાઈ સબ્ભાવ’ પર્યાયને એમ કહ્યું ખરું ને? એની ટીકા કહેશે ૯વે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

૧. અહીં દ્રવ્યની જે નિરુક્તિ કરવામાં આવી છે તે “ ધાતુને અનુસરતા (-મળતા) અર્થવાળી છે.
૨. સત્તા લક્ષણ છે અને દ્રવ્ય લક્ષ્ય છે.

પોષ સુદ ૬, રવિવાર, તા. ૨૨-૧૨-૧૯૬૩

ગાથા-૯, પ્રવચન-૧૬

ગાથા. પંચાસ્તિકાય ષટ્દ્રવ્ય અધિકાર છે.

દવિયદિ ગચ્છદિ તાઈ તાઈ સબ્ભાવપજ્જયાઈં જં।

દવિયં તં ભણ્ણંતે અણ્ણભૂદં તુ સત્તાદો।।૧।।

તે તે વિવધ સદ્ભાવપર્યાયને દ્રવે-વ્યાપે-લહે,

તેને કહે છે દ્રવ્ય, જે સત્તા થકી નહિ અન્ય છે. ૯.

જરી ઝીણી વાત છે પણ કાલે જે સત્તાનો અધિકાર આવી ગયો એના છ બોલ વર્ણવ્યા હતા પ્રતિપક્ષસહિત, એ છ બોલ દ્રવ્યને લાગુ પડે છે એમ આ ગાથામાં કહેવામાં આવે છે. ઈ આવશે.

‘ટીકા :- અહીં સત્તાને...’ સત્તા નામ એક ગુણ છે. દરેક દ્રવ્ય છ દ્રવ્ય છે. ભલે પંચાસ્તિકાય હોય પણ એમાં સત્તા નામનો એક ગુણ છે. દ્રવ્ય છે એ તો અનંત ગુણસ્વરૂપ છે પદાર્થ. પણ એમાં એક સત્તા નામનો ગુણ છે એનું આમાં આઠમી ગાથામાં અસ્તિત્વના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું. એ ‘સત્તાને અને દ્રવ્યને...’ એ અસ્તિત્વ ગુણમાં જે વર્ણન કર્યું- છે-દરેક આત્માઓ કે દરેક દ્રવ્યો જે છે એનામાં ગુણ એના છ વિશેષણોથી વર્ણન મહાસત્તાનું કર્યું અને એના પેટાભેદનું પ્રતિપક્ષથી પણ કર્યું. સત્તા. એ નીચે બોલ આવશે.

એ ‘સત્તાને અને દ્રવ્યને...’ એટલે વસ્તુને. સત્તાને અને એ પદાર્થ નામ વસ્તુને ‘અર્થાંતરપણું (ભિન્નપદાર્થપણું, અન્યપદાર્થપણું) હોવાનું ખંડન કર્યું છે.’ એ સત્તા અને દ્રવ્ય બે જુદાં પદાર્થ છે એમ નથી. સમગ્રાય છે કાંઈ? અનંત દ્રવ્યો, અનંત આત્માઓ, અનંત પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાળાણુઓ, એક ધર્માસ્તિ, એક અધર્માસ્તિ, આકાશ. ભગવાન સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં આ જાતિરૂપે છે, સંખ્યારૂપે અનંત એવા જે દ્રવ્યો જ્ઞાનમાં આવ્યા, એ દ્રવ્યમાં સત્તા નામના ગુણનું વર્ણન કર્યું. તો કહે છે કે એ સત્તા નામ અસ્તિત્વ ગુણ જે છે અને વસ્તુ છે (એ) બે કાંઈ જુદા પદાર્થ નથી. સત્તા નામના ગુણના પ્રદેશો, અંશો, ક્ષેત્ર જુદું કે દ્રવ્યનું ક્ષેત્ર જુદું, વસ્તુનું ક્ષેત્ર અને અંશો જુદા એમ છે નહિ. દ્રવ્યને અને સત્તાને અર્થાંતરપણું. અર્થ-અંતર. અંતર એટલે અનેરું, અર્થ એટલે પદાર્થ. અનેરા પદાર્થપણું એટલે ભિન્ન પદાર્થપણું એટલે કે અન્ય પદાર્થપણું હોવાનું ખંડન કર્યું છે.

‘તે તે ક્રમભાવી અને સહભાવી સદ્ભાવપર્યાયોને અર્થાત્ સ્વભાવવિશેષોને...’ વસ્તુ જે છે-દ્રવ્ય જે છે એ તેના ક્રમે થતી દશાઓ, ક્રમે ક્રમે થતી પર્યાયો અને સાથે રહેનારા સ્વભાવ ભેદો, દ્રવ્યમાં સાથે એટલે ગુણરૂપ અનેક અનંત સાથે રહેનારા સહભાવ-

દ્રવ્યની સાથે રહેનારા એમ નહિ પણ ગુણ અનંત સહભાવી—સાથે રહેનારા એવા વિશેષો અને ક્રમભાવી—ક્રમે ક્રમે થનારી અવસ્થાઓ—વિશેષો એટલે કે સ્વભાવ વિશેષો, એટલે કે ગુણ અને પર્યાય તે સામાન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવ વિશેષો છે. શેઠી! પદાર્થ વિજ્ઞાન છે અહીં તો સર્વજ્ઞના ઘરનું. જગતની અંદર વસ્તુ કઈ રીતે છે અને કેમ સ્વરૂપે છે એમ એના જ્ઞાનમાં જો આવે તો એનું જ્ઞાન સમ્યક્ થાય. સમ્યક્જ્ઞાન થતાં...

અહીં મહાસત્તા અને અવાંતર સત્તાનું વર્ણન છે. સમજાણું? એ બધું છે. છે... છે... છે... છે... છે... એ અપેક્ષાએ મહાસત્તા એટલે બધું મહા હોવાપણું. અને પેટાભેદનો ભાગ તે અવાંતર—પેટાભેદે હોવાપણું. એમ બધું છે એમ જો જ્ઞાનમાં આવે તો જ્ઞાનમાં જે અનાદિથી એક સમયનો પર્યાય અને રાગ જે ખ્યાલમાં છે એ બધું છે એમ ખ્યાલમાં આવે તો એના જ્ઞાનમાં દ્રવ્ય-ગુણ પણ છે એમ ખ્યાલમાં આવે. સમજાણું કાંઈ? નવરંગભાઈ! બધું છે એટલે કે વસ્તુ અનંત છે એ અનંત વસ્તુ સામાન્ય દ્રવ્યરૂપે છે, એના વિશેષો ગુણ અને પર્યાયરૂપે છે. એ બધું છે એ મહાસત્તા નામ મહા હોવાપણામાં આવી જાય છે. જેને અહીંયાં મહા.. દ્રવ્ય શબ્દ વાપર્યો છે અહીં. પણ એને મહાદ્રવ્ય તરીકે કહેવું. સમજાણું કાંઈ?

અનંત આત્માઓ, અનંત પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાળાણુઓ, એક ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ એમ અનંત પદાર્થો બધું છે એમ જો એના જ્ઞાનમાં આવે તો એ જ્ઞાન નિર્વિકલ્પ વીતરાગી જ્ઞાન થઈ જાય. કેમ? કે બધું છે એની વર્તમાન જ્ઞાનની અવસ્થા, અવસ્થાને જ અનાદિથી કબુલે છે. અને બીજા પદાર્થો છે એની પણ અવસ્થાની હાલતને જ કબુલે છે. પણ બધું છે એમ જો જ્ઞાન કબુલે તો એ જ્ઞાનમાં બાકી રહેલો જે દ્રવ્ય-ગુણ જે ત્રિકાળ એ બધામાં એ આવી જાય. અને બીજા બધા પદાર્થોમાં પણ એક અંશપણે વર્તમાન અંશથી અંશને જોતો હતો એ બીજા અંશવાળું દ્રવ્ય એટલું નથી. બધું પૂર્ણ દ્રવ્ય અને શક્તિથી ભરેલો બીજો પદાર્થ છે એમ પોતાનો જ્ઞાનપર્યાય પોતાનું બધું અને પરનું બધું એમ નક્કી કરવા જાય ત્યારે એ જ્ઞાન દ્રવ્ય-ગુણ જે પર્યાયમાં બાકી રહેલી સત્તા હતી એ સત્તાનો જ્ઞાનની પર્યાયમાં સ્વીકાર થઈ જાય છે. વલ્લભદાસભાઈ! અમારે નવરંગભાઈ વિશેષ કરાવે છે, સ્પષ્ટીકરણ કરાવે છે થોડું. કહો, સમજાણું આમાં? આહાહા..!

કેમ કે એના જ્ઞાનની એક સમયની શ્રુતજ્ઞાનની પર્યાયની પણ એટલી તાકાત છે કે બધું આખું દ્રવ્ય, આખો ગુણ અને એનો પર્યાય, અનંતા દ્રવ્ય-ગુણ અને એનો પર્યાય, એની પર્યાયની સત્તા સ્વીકારે, એની પર્યાય શ્રુતજ્ઞાનની પર્યાયમાં આટલો બધો સત્તાનો સ્વીકાર થાય એવી એની તાકાત છે. એ પર્યાયનો સ્વીકાર હું પૂર્ણ આખો અને એ બધા પૂર્ણ આખા એમ સ્વીકાર ક્યારે થાય? કે એ જ્ઞાનનો પર્યાય દ્રવ્ય ઉપર જુકે ત્યારે એના દ્રવ્ય-ગુણનો સ્વીકાર થતાં બીજા બધા દ્રવ્ય-ગુણોનું પરિપૂર્ણપણું છે એનો સ્વીકાર તેની જ્ઞાનપર્યાયમાં આવી જાય છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

એમ વિશેષપણે સ્વીકાર કરે. એક એક અંશ છે. દ્રવ્ય પણ એક અંશ છે, ગુણ પણ અંશ છે, પર્યાય પણ અંશ છે. બીજા બધા અંશો... અંશો... અંશ... પૃથક્... પૃથક્ છે. એ અંશનો સ્વીકાર કરે ત્યારે પણ એનો દ્રવ્ય ગુણ જે અંશ છે આખો એ પણ પેટાભેદના અંશનો પૂર્ણ સ્વીકાર કરતાં એ પણ આવી જાય છે. સમજાણું કાંઈ? ઝીણું પડે પણ એણે કોઈ દિ' સ્વતત્ત્વ અને પરતત્ત્વની પૂર્ણતા શું અને અપૂર્ણતા શું એનું એણે યથાર્થપણે પ્રતીતમાં, સમ્યક્ શ્રદ્ધામાં લીધું નથી. એનો એ અભ્યાસ જ કર્યો નથી. બહારનો આ ધૂળધાણીનો અભ્યાસ. મોહનભાઈ! આ બહારનો અભ્યાસ શું હશે આ?

મુમુક્ષુ :— બહારનો અભ્યાસ...

ઉત્તર :— એટલે આ છોકરાઓ ભણે છેને આ બધું. અને અહીંના બહારનો એટલે આ બહારની દયા ને વ્રત ને ફલાણું ને ઈ. ઓલું બહારની વિદ્યા કહેવાય લૌકિક.

આ ભગવાન આત્મા પૂરો, ગુણો પૂરો, પર્યાયે અંશરૂપ. એમ બધા આત્માઓ અને બધા દ્રવ્યો એનો પર્યાય અંશ, એનો ગુણ અંશ, એનો દ્રવ્ય અંશ. અંશના પૃથક્-પૃથક્પણે પણ પેટાભેદનો સ્વીકાર કરવા જાય ત્યાં પણ જ્ઞાનમાં વીતરાગતા આવી જાય. એટલે કે આ બધું છે એમાં આમ કેમ? એ વિકલ્પનો પણ અવકાશ નથી. અને પેટાભેદ આમ કેમ? એમાં પણ જેને વિકલ્પનો—રાગનો અવકાશ નથી. સમજાય છે કાંઈ? પેલું છે કેમ? છે. એમ પેટાભેદ અંશ છે ને રાગ છે ને આ અંશ નિર્મળ છે અને આ ગુણ છે. (ઈ) કેમ (છે)? છે. વદ્ધભદ્રાસભાઈ! આ તો સર્વજ્ઞના વિજ્ઞાનઘરની કસરત છે. સમજાય છે? આ તો સર્વજ્ઞની વ્યાયામશાળાની કસરત છે. સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન આત્મા અને એવા અનંત આત્માઓ, એની સામાન્યરૂપે પ્રતીત કરો કે પેટાભેદના બધા અંશો અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... અનંત... પેટાભેદ એને પ્રતીત લાવે તોપણ આ કેમ એવા વિકલ્પને અહીં અવકાશ નથી. ત્યાં એમ કેમ? એમાં પણ અવકાશ નથી. એવા સમ્યક્જ્ઞાનનો એક સમયનો પર્યાય પૂર્ણને કબુલે એની રાગની એકતા તૂટ્યા વિના રહે નહિ. ચંદુભાઈ! એવો જે એક એક દ્રવ્ય, તે તે દ્રવ્ય... તે તે દ્રવ્ય ક્રમભાવી એટલે નવી નવી અવસ્થાઓ દરેક પદાર્થમાં થાય તે ક્રમભાવી ક્રમે થતી, ક્રમે હોતી, ક્રમે પરિણમતી. અને સહભાવી—તે તે દ્રવ્યમાં અનંત ગુણ શક્તિરૂપે સાથે રહેલા ગુણો. એવા સદ્ભાવ પર્યાયોને એટલે કે એવા સ્વભાવવિશેષોને એટલે કે દરેક દ્રવ્ય પોતાના પર્યાય અને ગુણના સ્વભાવરૂપ ભેદો એને. કાંતિભાઈ! બહુ ઝીણું. આજે આવ્યા છો ને બરાબર.

એ દરેક પદાર્થ, દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ એમાં થતી નવી નવી અવસ્થા તે થતી ક્રમ અવસ્થા છે. ક્રમે થવું. અને એક સહભાવે રહેવું—સાથે રહેવું. અનંતા ગુણોનું, દરેક આત્મા, દરેક પરમાણુમાં સાથે ગુણોનું રહેવું. એ સહભાવી અને ક્રમભાવી એટલે કે એ સદ્ભાવ પર્યાયો એટલે કે સ્વભાવવિશેષો. વસ્તુના ગુણ અને પર્યાયો સ્વભાવવિશેષ છે. દ્રવ્ય જ્યારે

સામાન્ય છે તો ગુણ અને પર્યાયો તેના સ્વભાવવિશેષ છે. શેઠી! ...

‘સ્વભાવવિશેષોને જે...’ એટલે દ્રવ્ય. જે એટલે દ્રવ્ય. વસ્તુ આત્મા કે એક એક પરમાણુ જે એના સ્વભાવવિશેષોને જે દ્રવ્ય ‘દ્રવે છે-’ સ્વભાવવિશેષોને દ્રવે છે જે દ્રવ્ય. જે દ્રવ્ય સ્વભાવવિશેષોને પામે છે. સહભાવી ભાવ અને ક્રમભાવી પર્યાય એને પામે છે અથવા વ્યાપે છે. એટલે કે જે પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનંત જેટલા છે તે તે તેની ક્રમભાવી દશાઓ-અવસ્થાઓ અને સાથે રહેનારા ગુણભાવ એવા વિશેષ પર્યાયોને, સ્વભાવવિશેષોને ‘સામાન્યરૂપ સ્વરૂપે વ્યાપે છે...’ સામાન્યરૂપ એવું જે દ્રવ્ય, એ આ સ્વભાવવિશેષોને દ્રવે છે, પામે છે, વ્યાપે છે ‘તે દ્રવ્ય છે.’ તેને પદાર્થ અને દ્રવ્ય કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું આમાં કાંઈ? ગ્રીક લેટિન જેવું લાગે નવા માણસ હોય એને.

અરે..! કેવળજ્ઞાનના કક્કા આ તો છે. જે કક્કાને કેળવતા કેવળજ્ઞાન થાય. સમજાણું કાંઈ? અહો..! મારું દ્રવ્ય એ સામાન્ય સ્વરૂપથી સ્વભાવવિશેષોને ગુણ અને પર્યાયરૂપ જે સ્વભાવવિશેષો છે તેને દ્રવે છે એટલે પામે છે કાં સામાન્ય સ્વરૂપ વડે તે સ્વભાવ વિશેષોમાં વ્યાપે છે. સમજાણું કાંઈ? ઝીણું કહેવું અને સમજાણું કાંઈ પાછું (પૂછવું).

મુમુક્ષુ :- જાડું તો હવે સમજાઈ ગયું.

ઉત્તર :- પણ જાડું તો હવે સમજેલા જ છે અનાદિ કાળથી. ધૂળમાં શું સમજવું હતું. મોહનભાઈ! આ તમારા છોકરા ભણે છેને ત્યાં ક્યાંક. એમાં શું ધૂળ જેવું છે ભણાતર. આ વીતરાગનું જ્ઞાન...

મુમુક્ષુ :- .. હજાર-હજાર...

ઉત્તર :- ધૂળેય હવે હજાર લાવે તો શું છે? કાંકરા. કોણ લાવતો હતો? આવતા હોય ત્યાં જરી હજાર ને પાંચ હજાર. આત્માને શું? આત્માને શું? એમાં આત્મામાં શું આવ્યું? આત્માને તો સ્વભાવનો લાભ થાય તે આત્માને આવ્યું.

ભગવાન આત્મા પોતાનું સામાન્ય સ્વરૂપે, સામાન્ય એટલે એકરૂપ જે સ્વરૂપ છે તે, એના સ્વભાવવિશેષો એટલે ગુણ અનંતના સ્વભાવવિશેષ અને પર્યાય અનંત ક્રમે થતી સ્વભાવવિશેષ એમાં સામાન્ય સ્વરૂપે તેમાં વ્યાપે અને એને પામે છે. સમજાણું કાંઈ? કહો, આમાં સમજાય છે કે નહિ? એ... દેવાનુપ્રિયા! બરાબર છે? આવું તો ભઈ અમે સાંભળવા જઈએ (ત્યાં તો એમ કહે), છ કાયની દયા પાળવી, ચોવિહાર કરવો, રાત્રે ન ખાવું એવી વાતું કરે તો અમે તો ધર્મ સમજીએ. આ વળી કઈ જાતનો?

બાપુ! તારે જે ધર્મ કરવો છેને? એ ધર્મની પર્યાય ક્યાં છે? અને કેવડી છે અને એમાં વ્યાપે છે કોણ? વ્યાપે નામ પામે છે કોણ? એ કોને મળે છે? દ્રવ્યને મળે છે? ગુણને મળે છે? કે પરને મળે છે? છે શું ઈ? સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર જે નિર્મળ પર્યાય એવો ધર્મ એમાં વ્યાપે છે કોણ? સમજાણું કાંઈ? કે દ્રવ્ય જે આત્મા છે એ પોતાના સહભાવી

અનંત ગુણોમાં વ્યાપે અને એવી પર્યાય ધર્મરૂપી દશામાં એ દ્રવ્ય વ્યાપે છે. દ્રવ્ય તેને પામે અને દ્રવ્ય તેને પહોંચે અને દ્રવ્ય તેને પ્રાપ્ત કરે છે. ઓહોહો..! સમજાણું કાંઈ? એ તો બીજી ઢબે એની એ વાત આવી. તારા ધર્મની પર્યાય અને બીજાના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય વ્યાપીને અહીં આવી જાય (એમ નથી). સમજાણું કાંઈ? એનો ધર્મ સામાન્ય બીજા જીવનો સમ્યક્ શ્રદ્ધા જ્ઞાનનો ધર્મ, એવો જે પર્યાય એનો, એનું પણ દ્રવ્ય ને ગુણનું લક્ષ કરતાં એ દ્રવ્ય જ પોતે તે પર્યાયપણે વ્યાપે, પામે અને લહે છે. બીજાથી પર્યાયની પ્રાપ્તિ થતી નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ?

ધર્મ એક પર્યાય છે—અવસ્થા છે—નવી થતી દશા છે. ધર્મ એ કાંઈ ત્રિકાળી સ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે એમ છે નહિ. શક્તિ અને બીજી પર્યાયો અધર્મ આદિની એ પ્રાપ્ત છે. પણ ધર્મપર્યાય પ્રાપ્ત કરવી હોય એને બધું છે એમાં હું પણ દ્રવ્યે પરિપૂર્ણ, ગુણે પરિપૂર્ણ, પર્યાયે અપૂર્ણ, પણ પર્યાયમાં અંશે. એમ દ્રવ્યનું લક્ષ થતાં એ દ્રવ્ય જ પોતે પોતાના ગુણ સહભાવીને અનંતને સાથે રહેનારને અને ક્રમે ક્રમે થતી પર્યાયને એ દ્રવ્ય પહોંચીને પામે છે. સમજાણું કાંઈ? શશીભાઈ! કઈ જાતનો આ ધર્મ? ભાઈ! આ જૈનધર્મ આવો હશે? આ શેની માંડી છે આ?

સર્વજ્ઞ ભગવાન ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા દેવાધિદેવ જેણે એક સમયમાં છ દ્રવ્ય પૃથક્ જોયા અને પંચાસ્તિકાય એટલે કાળ અસ્તિ છે પણ કાય નથી. પ્રદેશનો સમૂહ નથી માટે. પણ એ છએ દ્રવ્યો અને પાંચ અસ્તિકાય ભગવાને જોયા, એનું જ્યાં જ્ઞાન કબુલ કરવા જાય તેના જ્ઞાનમાં નિર્મળતા અને સમ્યક્તા થાય. એ સમ્યક્તાને પ્રાપ્ત પોતાનું દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરે.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— શું આવે છે?

મુમુક્ષુ :— દ્રવ્ય પર્યાય...

ઉત્તર :— એ બીજી વાત છે. ત્યાં એમ નથી. એમ નથી, એમ નથી. ત્યાં એ ગુણ દ્રવ્યને આલિંગતું નથી. પર્યાય દ્રવ્યને આલિંગતી નથી. એમ છે, દેવાનુપ્રિયા! ત્યાં ભૂલ્યા તમે હોં! બધા પ્રશ્ન પણ અહીં ન ચાલ્યું.

દરેક વસ્તુ, એના ગુણોનો ભેદ એકરૂપને ધરતો નથી. આલિંગન કરતો નથી. વસ્તુ જે છે એકરૂપે, એના અનંતા ગુણો જે છે શક્તિ એ એકરૂપને સ્પર્શતી નથી. એકરૂપને સ્પર્શે તો અનેકપણું ટળીને એક થઈ જાય. એક એને સ્પર્શે તો એકપણું ટળીને અનેક થઈ જાય. દેવાનુપ્રિયા! એ વાત બીજી. ઈ આ દ્રવ્ય નથી ઉપરથી ઘોડા માર્યા ઈ. કહો, સમજાણું આમાં? એ તો ત્યાં બીજી વાત કહે છે. એ તો જ્યાં અભેદ વસ્તુનું વર્ણન (કર્તું છે)... અહીં જેમ બધું અભેદ છે... છે... છે... છે, એમ ત્યાં પણ આખું છે... છે... છે... એમ વર્ણન કરતાં, એકરૂપ વર્ણન કરતાં એના ગુણભેદો પણ જ્યાં લક્ષમાં રહેતા નથી. એવું દ્રવ્ય

ગુણને સ્પર્શતું નથી. અને એક સમયનો પર્યાય, એ જ પર્યાયને સ્પર્શતું દ્રવ્ય પોતાના સામાન્ય ગુણને સ્પર્શતું નથી. શું કીધું વળી? એ તો હતું તે દિ', ભાઈ હતા ને અલિંગગ્રહણ વખતે.

ભગવાન આત્મા પોતાના આનંદગુણનો અનુભવ પર્યાયમાં થાય. અતીન્દ્રિય આનંદ, પૂર્ણ દ્રવ્ય છું, ગુણો પરિપૂર્ણ છું, પર્યાયે અપૂર્ણ, એને જ્યારે પૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન હોય ત્યારે તે પર્યાય દ્રવ્ય તરફ ઢળેલી હોય. દ્રવ્ય તરફ ઢળેલી હોય તેથી એના અનુભવમાં અતીન્દ્રિય આનંદનો પર્યાયમાં વેદન અને વ્યક્ત અનુભવ હોય. એ અનુભવનું વેદન તેટલો જ આત્મા છે. કારણ કે એ અનુભવ વેદન પર્યાયનું છે. અનુભવ દ્રવ્ય-ગુણનો હોઈ શકે નહિ. એય..! દેવાનુપ્રિયા! આ કીધું એ રીતે બરાબર છે. પૂછ્યું હતું એમાં બરાબર નહોતું. કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- પૂછનાર તો ગડબડ કરી નાખે.

ઉત્તર :- ના, એ તો ગડબડ કરીને પૂછવા આવે એવા નથી. હોંશિયાર છે. પણ આમાં મેળ ન ખાધો. કહો, સમજાણું આમાં? એમ તો હોશિયાર છે.

અહીં કહે છે, આ એક આત્મા, એમાં આનંદ પડ્યો છે ત્રિકાળ. એની શક્તિ એક આનંદની છે. આનંદ દ્રવ્ય અને ગુણ બેયમાં વ્યાપેલો છે. આનંદ—અતીન્દ્રિય આનંદ. એવું જ્યાં પર્યાયમાં મહાસત્તાપણું કબુલ કરવા જાય ત્યાં પોતાના આનંદના દ્રવ્ય અને ગુણને પણ કબુલાતમાં આવી જાય ત્યારે એની પર્યાયમાં આનંદ પ્રગટ થાય તેને ધર્મ અને અનુભવ કહેવામાં આવે છે. આત્મા આનંદની પર્યાયનો અનુભવ કરી શકે. આત્મા અનુભવમાં દ્રવ્ય-ગુણનો અનુભવ ન હોય. વેદનમાં પર્યાયનું વેદન હોય, દ્રવ્ય-ગુણનું ન હોય. માટે વેદનની અપેક્ષાએ આત્મા પર્યાય જેટલો જ છે. ગુણ-દ્રવ્ય જેટલો નથી.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- એમાંથી પૂછ્યું હતું ને એણે? એમાંથી એણે પૂછ્યું. અલિંગગ્રહણમાં. પણ આવડ્યું નહિ. મેળ ખાતા આવડ્યું નહિ. ઘણા વખતથી નહિ સંભાર્યું હોય. એણે જ પૂછ્યું હતું એ અલિંગગ્રહણમાં. ગુણ સ્પર્શતો નથી. શું સ્પર્શતો નથી એમ નથી કીધું એણે. શું કીધું?

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્ય પર્યાયમાં ગુણ વ્યાપે છે.

ઉત્તર :- હા. એમ. સમજાણું કાંઈ?

એક અલિંગગ્રહણ સિવાય એક અર્થ શબ્દ આવે છે એમાં એમ કહે છે. એ બીજી વાત છે. એ તો પર્યાય દ્રવ્યને વ્યાપે, દ્રવ્ય પર્યાયને વ્યાપે. અર્થ-અર્થ જે છે ને? અર્થ.. વ્યાપિ તમે અલિંગગ્રહણની વાત કરી. કહો, અહીં સમજાય છે કાંઈ?

એ આત્માનું દ્રવ્ય—વસ્તુ અથવા અનંતા દ્રવ્યો પોતાના સ્વભાવવિશેષોને... સ્વભાવવિશેષમાં બેય આવ્યા. એની શક્તિઓનો સમૂહ અને ક્રમભાવી પર્યાય. એ બધાને જે પદાર્થ દ્રવે છે, પામે છે, પહોંચે છે, સામાન્ય સ્વરૂપે તે પર્યાય દ્રવ્ય-ગુણને પામે છે, વ્યાપે છે તેને દ્રવ્ય

કહીએ. તેને દ્રવ્ય કહીએ. ‘એમ અનુગત અર્થવાળી નિરુક્તિથી દ્રવ્યની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી.’ નીચે અર્થ છે. ‘અહીં દ્રવ્યની જે નિરુક્તિ કરવામાં આવી છે તે ‘દ્રુ’ ધાતુને અનુસરતા (-મળતા) અર્થવાળી છે.’ નિરુક્તિ શબ્દાર્થ છે. શું છે એ નિરુક્તિનો અર્થ? વ્યુત્પત્તિ. એ તો ઠીક શબ્દાર્થમાં કાંઈ નહિ. આ તો અનુસરતામાં જરી ફેર છે. અનુસરતો તો એવો જ લેવો કે અનુસરતો લેવો? એમ. એ ધ્રુવ ધાતુને અનુસરતાનો અર્થ જ મળતો મેળવાળો છે. દ્રુ, દ્રવવું, દ્રવવું. પાણી જે છે એ તરંગને દ્રવે છે દ્રવે આમ એક પછી એક.. એક પછી એક તરંગ. એને દ્રુ કહીએ. એમ આત્મા અને દરેક વસ્તુ દ્રવે છે, પામે છે, દ્રુ ધાતું દ્રવવું. .. એ નીચે અર્થ જયસેનાચાર્યનો છે. એ પોતાના ગુણ અને પર્યાયને દ્રવે, પામે, પહોંચે તેને દ્રવ્ય દ્રુ ધાતુથી તેને દ્રવ્ય કહેવામાં આવે છે. કલો, સમજાણું કાંઈ? બીજો અર્થ શેમાંથી કર્યો? મીંડામાંથી? દ્રવે છે એનો અર્થ. નીચે નોટ.

‘શ્રી જયસેનાચાર્યદેવની ટીકામાં પણ અહીંની માફક જ ‘દ્રવતિ ગચ્છતિ’ નો એક અર્થ તો દ્રવે છે અર્થાત્ પામે છે...’ દ્રવે છે. દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ પોતાના ગુણ-પર્યાયને દ્રવે નામ પામે છે એવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. અને ‘તે ઉપરાંત ‘દ્રવતિ’ એટલે સ્વભાવપર્યાયોને દ્રવે છે...’ ત્યાં એમ કીધું છે. જેને જેને વિભાવ હોય એને વિભાવ, સ્વભાવ હોય એને સ્વભાવ. આત્મા પણ પોતાના સ્વભાવપર્યાયોને પામે છે. તે સ્વભાવિક નિર્મળ આદિ પર્યાયને પામે છે. નિર્મળ આદિ કેમ કહી? કે નિર્વિકારી નવી થઈ હોય એ કે અસ્તિત્વ ગુણની નિર્મળ પર્યાય હોય ઈ. એને એ સ્વભાવપર્યાયોનો દ્રવે છે.

‘અને ‘ગચ્છતિ’ એટલે વિભાવપર્યાયોને પામે છે...’ આત્મા પોતાની વિકારી પર્યાયને પોતે પામે છે. કર્મને લઈને નહિ. સમજાણું કાંઈ? કાંતિભાઈ! રાડું છેને જૈનદર્શનના નામે? એય.. આપણે તો કર્મને લઈને વિકાર, કર્મને લઈને વિકાર, કર્મને લઈને (વિકાર થાય). અરે..! પ્રભુ સાંભળ તો ખરો. એ દ્રવતિ ઈતિ દ્રવ્યં. ભગવાન આત્મા દ્રવે છે, પાણીમાં જેમ પ્રવાહમાં તરંગ ઉઠે છે, એમ વસ્તુના અનંતા ગુણોનો પ્રવાહ પર્યાયપણે પ્રવાહ ઉઠે છે. એમાં ‘દ્રવતિ’ સ્વભાવપર્યાયોને દ્રવે, પામે, પ્રવહે, વહે, પ્રગટે અથવા વિભાવપર્યાયોને પામે. એવો જીવનો અને પરમાણુનો વિભાવ. બેમાં જ છેને. ચારમાં તો છે નહિ. નવરંગભાઈ! વિભાવપર્યાયને જીવ પામે. જુઓ! ‘ગચ્છતિ’ એટલે વિભાવપર્યાયને પામે છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, મિથ્યાજ્ઞાન આદિ વિકારી પર્યાયને પણ દ્રવ્ય જ પામે છે. એને કોઈ પર્યાયને કર્મ પમાડી દે કે સંયોગો એને વિકાર પમાડે એમ છે નહિ. ચંદુભાઈ! કેમ થયું?

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- એ બધું એકમાં. સ્વભાવપર્યાયને દ્રવે છે કલો કે પામે છે, એ તો એકનું એક થયું. દ્રવવું કલો કે પછી દ્રવી થઈને પામે છે. એમ. બે અર્થ કર્યાને? પહેલું દ્રવે એટલે પામે સાધારણ કર્યો. પછી ‘દ્રવતિ’ બે શબ્દ પડ્યા છેને પાઠમાં? ‘દ્રવતિ ગચ્છતિ’ બે

શબ્દ પડ્યા છે પાઠમાં. એ 'દ્રવતિ'નો એક સામાન્ય અર્થ તો દ્રવે છે એટલું જ કર્યું. પછી એ ઉપરાંત બીજો અર્થ કર્યો. 'દ્રવતિ' 'એટલે સ્વભાવપર્યાયિને દ્રવે છે...' એ પહેલા શબ્દનો અર્થ પાઠનો. અને 'ગચ્છતિ' બીજો શબ્દ છે. એના વિકારી પર્યાયને ગચ્છે છે, પામે છે. એટલે એનામાં નહોતી અને નવી થઈ. નિર્મળ સ્વભાવ તો છે. એના સ્વભાવને દ્રવે છે. અને આ ગચ્છતિ એટલે વિકારપણાને પામે છે. શું કીધું?

આનંદ આદિ શક્તિઓ આત્મામાં ગુણ આનંદ છે એ દ્રવે છે સ્વભાવપર્યાયિને. અંદર છે એવી શક્તિને પામે છે અને ગચ્છતિમાં એમાં કાંઈ નથી વિકાર. પણ એ વિકારી પર્યાયિને દ્રવ્ય પામે છે. સમજાણું કાંઈ? એક એક બોલ કેટલા ધારવા કલાકમાં? ઘરે પૂછે કે શું સાંભળીને આવ્યા? તો શું કહેવું આમાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એમ હોય? દરેકની વાત આવવી જોઈએ. માહાત્મ્ય માહાત્મ્ય એકલો શબ્દ આવે એ શું કામ આવે? કઈ અપેક્ષાએ માહાત્મ્ય અને કઈ અપેક્ષાએ માહાત્મ્ય તૂટ્યું એમ બધું આવવું જોઈએને ખ્યાલમાં? કહો, સમજાણું આમાં? દેવાનુપ્રિયા! શું કીધું? સ્વભાવપર્યાયિને દ્રવે છે એટલે ઓલો સ્વભાવ અંદર છે એમાંથી પ્રગટ થાય છે. એમ. અને વિભાવ કાંઈ છે નહિ. માટે પામે છે નવો.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઓલી સ્વાભાવિક પર્યાય અંદરમાં છે એ આવે છે. આ તો અર્થ થઈ ગયા છે બધા તે દિ'. પંડિતો હતા ત્યારે નવમી ગાથા ચાલતી ને. (સંવત) ૨૦૦૩ની સાલ. ૨૦૦૩ની સાલ. આ પંડિતો આપણે ત્રણ દિ' ભરી હતી વિદ્વત પરિષદ? તે દિ' આ જ ગાથા ચાલી હતી. આ 'દ્રવતિ ગચ્છતિ'ની. જુઓ! આ 'ગચ્છતિ'. શું કરે? બોલાય તો નહિ. આ લખ્યું તો છે આમાં. અને માન્યતા હોય કર્મને લઈને વિકાર, કર્મને લઈને વિકાર. અરે..! ભગવાન! કર્મ તો નિમિત્ત છે. વિકાર એને લઈને થાય એ તો એ કર્મ પહોંચી ગયો આને. 'એવો બીજો અર્થ પણ ત્યાં કરવામાં આવ્યો છે.' એ ઓલા 'દ્રવતિ'ના દ્રવ્યના અર્થમાંથી અર્થ કરવાનો. કહો, સમજાણું કાંઈ?

'વળી જોકે લક્ષ્યલક્ષણભાવાદિક દ્વારા દ્રવ્યને સત્તાથી કથંચિત્ ભેદ છે...' શું કીધું? લક્ષ્ય એ દ્રવ્ય. લક્ષણ ઈ સત્તા એનો ગુણ. સત્તા નામનો ગુણ તે લક્ષણ છે. નીચે છે જુઓ! 'સત્તા લક્ષણ છે અને દ્રવ્ય લક્ષ્ય છે.' 'લક્ષ્યલક્ષણભાવાદિક દ્વારા...' એટલે ઘણા પ્રકારે પ્રયોજન, સંજ્ઞા નામ આદિ દ્વારા 'દ્રવ્યને સત્તાથી કથંચિત્ ભેદ છે તોપણ વસ્તુતઃ (પરમાર્થે) દ્રવ્ય સત્તાથી અપૃથક્ જ છે એમ માનવું.' વસ્તુ છે એ એના સત્તા નામના ગુણથી જુદી નથી. સત્તા નામનો ગુણ અને વસ્તુ બે અભેદ છે.

'માટે પૂર્વે (૮મી ગાથામાં) સત્તાને જે સત્પણું,...' હવે આવ્યું. બાર બોલ. પૂર્વે

લક્ષણવાળી નહિ. એક એક સ્વરૂપને એક એક લક્ષણ સ્વરૂપે ઉપજવું, પૂર્વની અવસ્થાનો વ્યય અને ધ્રુવપણે રહેવું. એકપણું બધાપણે એક કહેવાનું આવતું હતું. એ જ એક એક થઈને બધું છે માટે એને પણ અનેકપણું કહેવામાં આવે છે.

‘સર્વપદાર્થસ્થિતપણું,...’ સત્તા સત્તા, હોં! સર્વપદાર્થસ્થિત છે. સત્તા. છે... છે... છે... છે... બધું. સંગ્રહનયની વાત છે, હોં! ઓલા કહે છે બધું એક વ્યાપકપણે એમ નથી અહીંયાં. શશીભાઈ! સર્વ પદાર્થમાં છે... છે... છે... છે... એ જ ‘એકપદાર્થસ્થિતપણું,...’ એક પદાર્થનું સ્થિતપણું સર્વપદાર્થસ્થિતપણાથી ભિન્ન છે. એટલે સર્વપદાર્થસ્થિત છે, એ જ પોતે એકપદાર્થસ્થિત છે એના પેટેભેટે.

‘વિશ્વરૂપપણું,...’ અનેકરૂપપણું. વિશ્વ એટલે અનેક. અનેકરૂપપણું મહાસત્તાથી હતું. તે એક એક સત્તાની અપેક્ષાએ ભેગા થઈને અનેકપણું થયું. સમજાણું કાંઈ? ‘સર્વપદાર્થસ્થિતપણું, એકપદાર્થસ્થિતપણું, વિશ્વરૂપપણું, એકરૂપપણું, અનંતપર્યાયમયપણું...’ મહાસત્તામાં અનંત પર્યાયો હતી. મહાસત્તામાં અનંત પર્યાયો હતી. અનંત પર્યાયનો સમૂહ, અનંત પર્યાયો, અનંત મહાસત્તા. અનંત પર્યાયો બધી. અનંત દ્રવ્યની લેવી બધી. અનંતી પર્યાયોરૂપે અનંત પર્યાયો મહા હોવાપણામાં હતી. એ જ એકપર્યાયમયપણું એને કહેવામાં આવ્યું. એક એક પર્યાયનું ભિન્ન ભિન્નપણું ગણવાથી જે એને અનંતપર્યાય કહી હતી એને પણ પેટાભેદની અપેક્ષાએ એક પર્યાયમાં હોય છે એમ કહેવામાં આવ્યું.

‘તે બધું સત્તાથી અનર્થાતરભૂત...’ તે હોવાપણાના ગુણથી આ બધા અનર્થ એટલે અનેરા અર્થપણે નથી. અભિન્ન પદાર્થભૂત છે, અન્ય અન્ય પદાર્થભૂત નથી. એ સત્તામાં જેમાં બાર બોલ કહ્યા, એ ‘દ્રવ્યને જ દેખવું...’ એ વસ્તુને પણ બાર બોલે દેખવી. છે આ જ બધા બોલો. અભ્યાસ ન મળે ને. જ્યંતિભાઈ! દરકાર ન મળે આ. ચીમનભાઈ! વાત તો સાચી કે નહિ? પદાર્થના વ્યાયામમાં કોઈ દિ’ આવ્યો નથી. કસરતમાં પણ આવ્યો નથી કોઈ દિ’. આ તો જ્ઞાનીની વ્યાયામશાળા છે. પદાર્થના સ્વરૂપની. પદાર્થ કેવો છે? એનું અસ્તિપણું કેવું છે? એ અસ્તિપણાને જે આ સત્પણું, અસત્પણું કહ્યું એ બધા બોલો દ્રવ્યને પણ લાગુ પડે છે. સત્તાને મહાસત્તા કીધી હતી. તો આને મહા દ્રવ્ય કહેવું. સમજાણું કાંઈ? તેથી કેટલા કાઢે ને કે જુઓ! આમાં દ્રવ્યને દેખવું એમ કહ્યું છે. એક દ્રવ્યને આમ દેખવું કહ્યું. માટે ત્યાં મહાસત્તામાં પણ એક એક દ્રવ્યને લાગુ પડે એમ કેટલાક તર્ક કરીને કહ્યું.

શું કીધું આમાં? કે પહેલું જે મહા હોવાપણામાં બાર બોલ જે વર્ણવ્યા હતા એ જ બાર બોલો દ્રવ્યને વર્ણવવા. કેમકે સત્તા અને દ્રવ્ય બે કંઈ જુદા નથી. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આ પ્રયોજન વીતરાગપણાનું પ્રયોજન છે. શું કીધું? એ તો પહેલા કહ્યું હતું. એમ કે દરેક વસ્તુનું કાંઈ પ્રયોજન હોય ને. આમાં કીધું હતું તો પહેલું. ઓહો..!

સત્તામાં જ્યારે આ રીતે છે તો દ્રવ્ય પણ આ રીતે મહાદ્રવ્ય એટલે બધું છે... છે... છે... છે બધા દ્રવ્યો છે અને છે મહાદ્રવ્ય તે જ પેટા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અસત્ છે. સમજાણું કાંઈ? અને જે મહાદ્રવ્ય ત્રિલક્ષણપણે છે, એ જ મહાદ્રવ્ય એક એક લક્ષણપણાની અપેક્ષાએ અત્રિલક્ષણ છે. એ જ મહાસત્તા જેમ એક હતી ને અનેક હતી, એમ દ્રવ્ય પણ વસ્તુ તરીકે બધું એક છે વિશ્વરૂપે. પેટાભેદ તરીકે દ્રવ્ય પણ અનેક છે.

સર્વપદાર્થસ્થિતપણું. એ દ્રવ્ય પણ સર્વપદાર્થ છે. બધા પદાર્થમાં દ્રવ્ય-ગુણ છે ને. શેમાં દ્રવ્ય નથી? એના પેટાભેદપણે તો એ પદાર્થ દ્રવ્ય છે. એ અપેક્ષાએ વિરુદ્ધ થઈ ગયું. વિશ્વરૂપપણું અનેકરૂપપણું છે દ્રવ્યમાં બધું થઈને. એમાં એક એકપણાની અપેક્ષાએ ભિન્ન પડી ગયું. બધી અનંત પર્યાયોનો સમૂહ તે મહાદ્રવ્ય છે. મહાસત્તા. અનંત પર્યાયોનો સમૂહ તે મહાસત્તા. એક એક પર્યાયની સત્તા તે એક પર્યાયરૂપ સત્તા છે. એવા બાર બોલ દ્રવ્યમાં જ દેખવા. કહો, સમજાણું આમાં? રતિભાઈ! આ હેડમાસ્તરને આ બધું... આજ તો બધો કલાક... સત્ના લક્ષણની વ્યાખ્યા છે બધી.

તેથી કહ્યું છે ને, પંચાધ્યાયીમાં. સત્ દ્રવ્યં સત્ માત્રં. એ આમાંથી કાઢ્યું છે. સત્ માત્રં આમાંથી કાઢ્યું છે. સત્ લક્ષણ પણ કહ્યું અને સત્ માત્રમ્ પણ કહ્યું. સત્થી આખું દ્રવ્ય છે અભેદ તરીકે. એ બધું પંચાધ્યાયી ને પંચાસ્તિકાય અને પ્રવચનસાર ને એમાંથી કાઢેલું છે. મૂળિયા એમાંથી બધા છે. ... કહો, સમજાણું?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ખોટી વાત એની માનેલી પાછી. પણ આમાં પણ નથી ખોટી પડતી? પંચાસ્તિકાયને કબુલ કરવા જાય તો એની માન્યતા ખોટી પડે છે. વિકાર પોતાથી દ્રવે અને થાય છે. એમાં પણ આવ્યું. અને દરેક દ્રવ્ય સામાન્યસ્વરૂપે વિશેષ ગુણ અને પર્યાયમાં વ્યાપે છે. એમાં બીજું વિશેષપણું વ્યાપતું નથી. એમાં શું રહી ગયું? એમાં નિમિત્તપણું કાંઈ કર્યું નહિ. એમાં એ આવ્યું. આવે છે કે નહિ? એ તો પંચાધ્યાયી અને મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં એ તો સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે, વિશેષ વાત કરીને. અહીં તો બધા બીજાં ટૂંકા, ચાર પૈસે શેર તો મણના અઢી, પછી આકડાં કેટલા? કે જેટલા આંકડા નાખવા એટલા તું નાખને. એ પછી તર્કથી દૃષ્ટાંત આપીને વાત બીજામાં સિદ્ધ કરી છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પણ આ વસ્તુ એના ખ્યાલમાં અવ્યક્તપણે તો આવેલી હોય છે. છ દ્રવ્યનું અસ્તિપણાનું જ્ઞાનનું સામર્થ્ય એટલું ખ્યાલમાં તો અવ્યક્તપણે આવેલું હોય છે. એમ ઓઘે ઓઘે ન ચાલે.

મુમુક્ષુ :- અભ્યાસ ન કરવો હોય એને માટે...

ઉત્તર :- હા. અભ્યાસ ન કરવો હોય એને માટે દાખલો ઠીક છે. આહાહા..! આ

તો મૂળ વસ્તુનું છે જ્ઞાન. અને એમાં પણ અત્યારે તો ઊંઘા લાકડા ઘણા ગરી ગયા છે, એટલા જ કાઢવા માટે એને સવળા જ્ઞાનના પડખા સેવવા પડશે. કેમ વદ્ધભદાસભાઈ! લાકડા કેટલા ઊંઘા ગરી ગયા છે. ક્યાંય એનો મેળ નથી એટલા. આખો પોતે કોણ સ્વતંત્ર ક્યાં શું છે પણ આ વસ્તુ? એની શક્તિઓ શું? એની દશાની કૃત્રિમતા હોવા છતાં, નવી નવી હોવા છતાં પહેલી આમ ને આમ કેમ? આમ કેમ એમ. એમ છે એ વખતે. આમ કેમ શું? એમ છે. આ નિમિત્ત આવ્યું, આ નિમિત્ત ફર્યું ત્યારે આમ થયું. એમ નહિ. બીજે ક્ષણે પર્યાય આમ કેમ? કે એમ છે. એમ કેમ શું? એમ છે. સત્ જ એવું જ્યાં પર્યાયનું છે તેવું પર્યાયપણે દ્રવ્ય પરિણમ્યું છે. સમજાણું કંઈ?

પ્રયોજન આમાં ધર્મનું છે. સમજાણું? કે સત્તાના જે આ વિશેષણોથી મહા કે પેટાભેદ એમ દ્રવ્યને મહા કે પેટા ભેદ. બધું છે દ્રવ્યો, છે દ્રવ્યો. છ દ્રવ્યો છે. છે. કોને ના પાડે અને કોને વિકલ્પથી ઉઠાવે કે આ આમ કેમ કરે છે? આમ કેમ કરે છે આ? કેમ કરે એટલે શું પણ? જેનો જે પર્યાય તે ટાણે તેનું સત્ છે તે પેટાભેદથી થાય છે. કહો, શેઠી! આહાહા..! આ પુરુષાર્થ. કેટલો પુરુષાર્થ છે આ? અનંતા દ્રવ્યના વર્તમાન પર્યાયને જ્યાં ઊભો થતાં મારાથી થાય એવા સત્ના નાશને કરે છે. એ ફડક દષ્ટિ ફરી એનાથી તે બધું દ્રવ્ય એમ ને એમ પરિણમી રહ્યું છે. એ ગુણનો પર્યાય પર તરફના અભિમાનમાં હતો એને સ્વ તરફની સત્તાના સ્વીકારમાં લાવ્યો એટલે પરનું સ્વતંત્ર સ્વીકાર થઈ ગયો. એ પુરુષાર્થ નથી? પુરુષાર્થ કૂદવો છે ક્યાંય?

મુમુક્ષુ :- ... અનંતો પુરુષાર્થ છે.

ઉત્તર :- હા. એ કહે છેને. એ કીધું. આ નિયત કરીને જરીએ પુરુષાર્થ નથી ત્યાં અનંતો પુરુષાર્થ (કહે છે). ભારે કુંદકુંદાચાર્યને નામે લખ્યું છે. એય..! મહેન્દ્ર. અરે..! ભગવાન! તને ખબર નથી, બાપુ! પુરુષાર્થની ગતિનું કાર્ય ક્યાં હોય? અને કેમ હોય? વીર્ય નામની જે શક્તિ આત્મામાં છે એનો પર્યાય કાર્યપણે પરિણામે, એ કાર્યપણે પરિણામે એમ ક્રમસર બધા ગુણો પરિણામે અને બધા દ્રવ્યો ક્રમસર પરિણામે એમ કહેતાં બધી ક્રમની સત્તાનો સ્વીકાર થઈ ગયો. અહીં મહાસત્તા તરીકે સ્વીકાર કર્યો કે આમ... આમ... આમ. ત્યાં ક્રમે ક્રમે થતાં મહાનો સ્વીકાર થતાં કરવાનું કંઈ નથી, જાણવાનું રહ્યું અને કરવાની બુદ્ધિનો નાશ થયો. એનું નામ અનંત પુરુષાર્થ છે. આહાહા..! એવા લેખા લખીને આની સામે નાખે છે. જૂના લેખો છે.

મુમુક્ષુ :- તાજા...

ઉત્તર :- તાજા અરે..! ભગવાન તાજા તને...

મુમુક્ષુ :- લીમડી મુકામે રાજકોટના..

ઉત્તર :- ..માં થયું હતું ને. લીંબડીથી તાજું થયું. એય..! આમ કહેતા હતા એ તો.

આમ કહેતા હતા. હવે ભાઈ!

ભગવાન! તારા જ્ઞાનની તાકાત એ કરવું કાંઈ રાગનું કે પરનું એ કાંઈ જ્ઞાનની ખરી તાકાત નથી. જ્ઞાનનું એ વીર્ય જ નથી. જ્ઞાનનું વીર્ય સ્વરૂપને રચે તે જ્ઞાનનું વીર્ય કહેવાય. આહાહા..! એટલે કે જગતના બધા પદાર્થો તેને કાળે પરિણમ્યા અને તે સત્તામાં રહેલા છે. મારી સત્તામાં એ નહિ અને એની સત્તામાં હું નહિ. એની પર્યાયના ક્રમમાં હું નહિ અને મારી પર્યાયના ક્રમમાં એ નહિ. એમ થતાં તેના જ્ઞાનનું વીર્ય સ્વભાવ સન્મુખ થઈને અકર્તાપણે, રાગ ને પરના અકર્તાપણે સ્વરૂપની રચનાનું પર્યાય સામર્થ્ય થાય એને વીર્યનું કાર્ય કહેવામાં આવે છે. આહાહા..! બધા પલાખા આકરાં.

અરે..! ભાઈ! આ તો વીતરાગ સર્વજ્ઞ ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા દેવાધિદેવની જે વાણી, એનું જે જ્ઞાન, એનું ફરમાન, એના સાંભળનારા કેવા મોટા હશે? આગળ આવે છે ને ૯૫માં. ‘લોગસહાવં સુણંતાણં’ એકલો સ્વભાવ વર્ણવ્યો છે. ૯૫મી ગાથામાં આવે છે. આવી બધી વાતું લોકના સ્વભાવના શ્રોતાઓ બેઠા હતા સાંભળનારા એને ભગવાને કહ્યું હતું. આહાહા..! ત્રિલોકનાથનો ચૈતન્યસૂર્ય ઝબકી ઊઠ્યો સર્વજ્ઞપણે ત્યારે વાણીમાં આવા સો ઈન્દ્રોની ઉપસ્થિતિમાં અને લોકના એટલે... ૯૫માં છે. ૯૫ ગાથા. જુઓ! ૧૪૭ પાનું. ૯૫ ગાથા. એ જુઓ આમાં આવ્યું આ છ દ્રવ્યનું.

તમ્હા ધમ્માધમ્મા ગમણઢિદિકારણાણિ ણાગાસં।

ઈદિ જિણવરેહિં ભણિદં લોગસહાવં સુણંતાણં।।૧૫।।

૯૫. ભગવાન લોકના સ્વભાવોનું વર્ણન જ્યારે સમવસરણમાં કરતા હતા ત્યારે લોકના સ્વભાવને સાંભળનારા, એને ભગવાને આમ કહ્યું હતું કે આકાશ તે ગતિ અને સ્થિતિમાં કારણ નથી. આકાશ તો બધા પદાર્થને અવગાહન અસાધારણ આપે તે આકાશ છે. ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ ગતિ સ્થિતિનું કારણ છે, આકાશ નથી. એમ સ્વભાવના વર્ણન જ્યારે લોકનો સ્વભાવ એમાં બધું આવી ગયું. દ્રવ્યસ્વભાવ, ગુણસ્વભાવ, પર્યાયસ્વભાવ, વિભાવસ્વભાવ, ગતિસ્વભાવ, સ્થિતિસ્વભાવ, અવગાહનસ્વભાવ, અચિંત્ય માહાત્મ્ય આદિ અનંત અનંત સ્વભાવ, બધો લોકનો સ્વભાવ એવા ભગવાનની વાણીમાં આવતો હતો ત્યારે શ્રોતાઓ તે સાંભળતા હતા એને ભગવાને આમ કહ્યું હતું. આકાશ તે ગતિ, સ્થિતિનું કારણ નથી. ગતિ સ્થિતિનું કારણ તો ધર્માસ્તિ અને અધર્માસ્તિ છે. સમજાણું કાંઈ? કલો, સમજાણું કાંઈ?

‘દ્રવ્યને જ દેખવું...’ આમાં તો એક દ્રવ્ય આવે. એય..! દેવાનુપ્રિયા! પણ એ મહા માથે કીધું છે કે નહિ? સત્તા નામનો ગુણ પણ સર્વપદાર્થસ્થિત વિશ્વરૂપે રહેલો સમસ્ત રૂપે છે. એમ આ દ્રવ્ય પણ આખા વિશ્વરૂપે લોકાલોક રૂપમાં બધાને દ્રવ્ય કહેવામાં આવે છે. એ મહાદ્રવ્ય કીધું મહાદ્રવ્ય. જેમ મહાસત્તા એમ મહાદ્રવ્ય.

મુમુક્ષુ :- એક લઈએ તો સર્વપદાર્થસ્થિત...?

ઉત્તર :- એ એક લીધું છે. સર્વપદાર્થ એટલે આખો દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય એ સર્વપદાર્થસ્થિત. એમ લીધું.

એક પદાર્થનું સર્વ પદાર્થ. એટલે બધો આખો દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય એ સર્વપદાર્થસ્થિત છે. સત્તા સર્વપદાર્થસ્થિત છે. સમસ્ત પદાર્થમાં એક સત્તા વ્યાપેલી છે. કહો, સમજાણું આમાં? એ પ્રશ્ન મૂક્યો હતો અને એક પ્રશ્ન આ મૂક્યો હતો ત્યાં પંચાધ્યાયીમાં છેને. મહાસત્તાના પ્રદેશ જુદા નથી એવો પાઠ છેને. મહાસત્તાના પ્રદેશ જુદા નથી. ત્યારે આ મહાસત્તાના પ્રદેશ જુદા થઈ જાય છે. એક દ્રવ્યમાં મહાસત્તા લ્યો તો પ્રદેશ જુદા ન થાય. આમાં તો પ્રદેશ જુદા થાય. એથી એ તર્કવાળાનું હોઈ શકે. વસ્તુસ્થિતિ આમ છે.

બધું કહીને એકરૂપ બધું છે અને પેટાભેદ તરીકે બધા અંશો અનંત ભાગ પડે તેટલા પેટાભેદ છે. બે જ્ઞાનમાં એને નક્કી કરાવવા આ વાત કરી છે. અસ્તિ-નાસ્તિથી કરી પાછી. જે મહાસત્તા તે અવાન્તરસત્તા. એ જ અવાન્તરસત્તા એટલે એના પેટામાં એક એક છે. એ અસ્તિ-નાસ્તિ અનેકાંત કર્યું. જેટલા અસ્તિના સત્તા નામના ગુણને જેટલાપણે બારપણે વર્ણવ્યું, એ જ રીતે દ્રવ્યને સત્પણું એટલે મહાદ્રવ્યપણું, અસત્પણું એટલે પેટાભેદના દ્રવ્યપણું, તે એમાં નથી એમ લેવું. ત્રિલક્ષણપણું મહાદ્રવ્યને, એને ને એને અત્રિલક્ષણપણું વગેરે. બધા સત્તાના વિશેષો દ્રવ્યના જ છે એમ માનવું. સત્તાના બાર પ્રકારો તે દ્રવ્યના જ છે એમ માનવું. ઝીણું બહુ હોં કાંતિભાઈ! આ તો અભ્યાસ જોઈએ. આ તો વીતરાગનું જ્ઞાન. આમ બધું છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- આ જાણ્યા વિના ધર્મ થાય કે નહિ?

ઉત્તર :- એ જાણ્યા વિના, જ્ઞાન સાચું કર્યા વિના ધર્મ ન થાય. કાંઈક લોટ લેવા જાય તો એમ કહે કે એલા બાજરાનો લોટ દેજો બે શેર. પરચીસ જાતના લોટ પડ્યા હોય અને કહે કે લોટ આલજો. ક્યો પણ લોટ જોવે છે? એ મને ખબર નથી. ત્યારે શું લેવા આવ્યો? લોટ લેવામાં ઘણી હોય છેને લોટની દુકાનો નહિ? બાજરાના લોટ, ઘઉંના લોટ, ચણાના લોટ ઘણી જાતના હોય છે. મોહનભાઈ! ત્યાં જઈને કહે કે લોટ આપજો. ઓલા કહે, ક્યો લોટ? પણ આ પરચીસ જાતના લોટ છે જો.

મુમુક્ષુ :- તમને ઠીક પડે એ આપોને.

ઉત્તર :- શું પડે ઠીક? ત્યાં એમ નહિ. ત્યાં તો તારવીને કહે કે ભાઈ, ચણાનો લોટ એક શેર જોવે છે. ઘરે ભજ્યા કરવા છે. કાંઈ બાજરાનો લોટ જોતો નથી. બાજરાના ભજ્યા તો થાય છે, ઘઉંના ભજ્યા ન થાય. કહો, સમજાણું કાંઈ? સાંભળ્યું તો હોય ને બાજરાના ભજ્યા થાય છે. કહો, સમજાણું આમાં?

એ માનવું એ જ સ્વરૂપનું ભાન થયું અને સમ્યજ્ઞાન થયું. એ સમ્યજ્ઞાનમાં એમ આવ્યું કે આ સ્વરૂપમાં ઠરવું. એમ આવ્યું. શું આવ્યું? એ સમ્યજ્ઞાન થતાં એમ આવ્યું કે આ

મારા સ્વરૂપમાં ઠરવું. એ આવ્યું આમાં કરવાનું.

મુમુક્ષુ :- રાગની દિશા ફેરવવી કે નહિ?

ઉત્તર :- કહો, દેવાનુપ્રિયા! આહાહા..! પછી ઠરવું, ઠરવું ને ઠરવું. આ ઠરીને પછી કેવળજ્ઞાન થાય. શું પછી કરવું? કે જાણવું, જોવું ને જોવું. કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- શું કરવું એ પ્રશ્ન તો ઉઠેને?

ઉત્તર :- પણ કરવું એટલે શું? કોઈપણ ગુણ ક્રિયા વિનાનો છે? કોઈપણ ગુણ પર્યાયના કાર્ય વિનાનો છે તે ક્યાં વિના રહે? કહો.

મુમુક્ષુ :- રાગની દિશા બદલી.

ઉત્તર :- દિશા બદલી ને. રાગમાંથી લક્ષ છોડીને દ્રવ્યમાં કરવું. અને નક્કી થયા પછી સ્વરૂપ તરફનો ઝુકાવ વળ્યા જ કરે એ ઠરવું. પછી પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી ઠરે. પછી થઈ ગયું, થઈ ગયું, ખલાસ થઈ ગયું. મુક્તિ થઈ ગઈ.

મુમુક્ષુ :- એમાં વ્યવહાર ક્યાં આવ્યો?

ઉત્તર :- વ્યવહારનું કામ શું છે? વચ્ચે વિઘનકાળે વિકલ્પ ઉઠે એનું અહીં જ્ઞાન થાય. વિકલ્પ કાંઈ મદદગાર છે? ઠરવામાં મદદગાર નથી. જાણવા માટે આવે. જાણવું કે આ વખતે આ જાતનો રાગ આવ્યો, છે. કહો, સમજાણું?

‘તેથી તેમનામાં (–તે સત્તાના વિશેષોમાં) કોઈ સત્તાવિશેષ બાકી રહેતો નથી...’ તે સત્તાના વિશેષમાં બાકી કોઈ સત્તાવિશેષ રહેતો નથી ‘કે જે સત્તાને વસ્તુતઃ (પરમાર્થે) દ્રવ્યથી પૃથક્ સ્થાપે.’ સત્તાના જેટલા વિશેષો કીધાને? એનાથી કોઈ બાકી નથી રહેતું કે દ્રવ્યમાં વિશેષ બીજું આવી જાય. એ સત્તાના જેટલા વિશેષો એટલા દ્રવ્યના વિશેષો. ‘તેમનામાં (–તે સત્તાના વિશેષોમાં) કોઈ સત્તાવિશેષ બાકી રહેતો નથી...’ કોઈ બાકી રહી જતો હોય કે દ્રવ્યમાં બીજી જાતનો થાતો હોય. સત્તાના ભાગ કરતાં દ્રવ્યનો એક ભાગ બીજો આવતો હોય એમાં. શું કીધું? સત્તાના બાર ભાગ સિવાય કોઈ એક ભાગ રહી જતો હોય સત્તામાંથી કે જેથી દ્રવ્યને લાગુ પડતો હોય એમ છે નહિ.

‘(પરમાર્થે) દ્રવ્યથી પૃથક્ સ્થાપે.’ જોયું! સત્તાને વસ્તુત્વ દ્રવ્યથી પૃથક્ સ્થાપે એવું કાંઈ સત્તાથી જુદું કાંઈ રહેતું નથી અને દ્રવ્યમાં કાંઈ જુદું એનાથી રહેતું નથી. બધું સત્તામાં જેટલું (છે) તે જ દ્રવ્યને લાગુ પડે છે. આખો પદાર્થ મહાસત્તા છે. પેટાભેદ છે. એમ જે બાર કહ્યું એ દ્રવ્યને (લાગુ પડે છે). ખરેખર તો તેમાં વીતરાગી જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું આ કારણ છે. વીતરાગી જ્ઞાન કહો, સમ્યજ્ઞાન કહો, શ્રુતજ્ઞાન કહો, સ્વભાવજ્ઞાન કહો. આ સ્વભાવ એમ જાણ્યો એને રાગ ને સ્વભાવની એકતા તૂટ્યા વિના રહેતી નથી. તેના સ્વભાવના વલણમાં એનો ઝાંક ચાલ્યો જાય છે. આ એનું નામ ધર્મ અને મોક્ષનો માર્ગ છે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

दवियदि गच्छदि ताइं ताइं सव्भावपज्जयाइं जं।
दवियं तं भण्णंते अण्णभूदं तु सतादो॥१०॥
છે સત્વ લક્ષણ જેલું, ઉત્પાદવ્યયધ્રુવયુક્ત જે,
ગુણપર્યાયશ્રય જેલ, તેને દ્રવ્ય સર્વજ્ઞો કહે. ૧૦.

અન્વયાર્થ :- [યત્] જે [સલ્લક્ષણકં] 'સત્' લક્ષણાણું છે, [ઉત્પાદવ્યયધ્રુવત્ત્વસંયુક્તમ] જે ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યસંયુક્ત છે [વા] અથવા [ગુણપર્યાયશ્રયમ] જે ગુણપર્યાયોનો આશ્રય છે, [તદ્] તેને [સર્વ જ્ઞા:] સર્વજ્ઞો [દ્રવ્યં] દ્રવ્ય [ભણન્તિ] કહે છે.

ટીકા :- અહીં ત્રણ પ્રકારે દ્રવ્યનું લક્ષણ કહ્યું છે.

'સત્' દ્રવ્યનું લક્ષણ છે. પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળી સતાર્થી દ્રવ્ય અભિન્ન હોવાને લીધે 'સત્' સ્વરૂપ જ દ્રવ્યું લક્ષણ છે. વળી અનેકાંતાત્મક દ્રવ્યનું સત્માત્ર જ સ્વરૂપ નથી કે જેથી લક્ષ્યલક્ષણના વિભાગનો અભાવ થાય. (સતાર્થી દ્રવ્ય અભિન્ન છે તેથી દ્રવ્યનું જે સતારૂપ સ્વરૂપ તે જ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે. પ્રશ્ન :- જો સતા ને દ્રવ્ય અભિન્ન છે-સતા દ્રવ્યનું સ્વરૂપ જ છે, તો 'સતા લક્ષણ છે અને દ્રવ્ય લક્ષ્ય છે' એવો વિભાગ કઈ રીતે ઘટે છે? ઉત્તર :- અનેકાંતાત્મક દ્રવ્યનાં અનંત સ્વરૂપો છે, તેમાંથી સતા પણ તેનું 'એક સ્વરૂપ છે; તેથી અનંતસ્વરૂપવાળું' દ્રવ્ય લક્ષ્ય છે અને તેનું સતા નામનું સ્વરૂપ લક્ષણ છે -એવો લક્ષ્યલક્ષણવિભાગ અવશ્ય ઘટે છે. આ રીતે અબાધિતપણે સત્ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે.)

અથવા, ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્ય દ્રવ્યનું લક્ષણ છે, *એક જાતિનો અવિરોધક એવો જે ક્રમભાવી ભાવોનો પ્રવાહ તેમાં પૂર્વ ભાવનો વિનાશ તે વ્યય છે, ઉત્તર ભાવનો પ્રાદુભાવ (પછીના ભાવની એટલે કે વર્તમાન ભાવની ઉત્પત્તિ) તે ઉત્પાદ છે અને પૂર્વ-ઉત્તર ભાવોના વ્યય-ઉત્પાદ થતાં પણ સ્વજાતિનો અત્યાગ તે ધ્રૌવ્ય છે. તે ઉત્પાદ વ્યય-ધ્રૌવ્ય-કે જેઓ સામાન્ય આદેશે અભિન્ન છે (અર્થાત સામાન્ય કથને દ્રવ્યથી અભિન્ન છે) વિશેષ આદેશે (દ્રવ્યથી) ભિન્ન છે, યુગપદ્ વર્ત છે અને સ્વભાવભૂત છે તોઓ- દ્રવ્યનું લક્ષણ છે.

અથવા, ગુણ પર્યાયો દ્રવ્યનું લક્ષણ છે. અનેકાંતાત્મક વસ્તુના +અન્વયી વિશેષો તે ગુણો છે અને વ્યતિરેકી વિશેષો તે પર્યાયો છે, તે ગુણપર્યાયો (ગુણો અને પર્યાયો)-કે જેઓ દ્રવ્યમાં એકીસાથે અને ક્રમે પ્રવર્ત છે. (દ્રવ્યથી) કંથચિત ભિન્ન ને કંથચિત અભિન્ન છે તથા સ્વભાવભૂત છે તેઓ-દ્રવ્યનું લક્ષણ છે.

* દ્રવ્યમાં ક્રમભાવી ભાવોનો પ્રવાહ એક જાતિનો ખંડતો-તોડતો નથી અર્થાત જાતિ-અપેક્ષાએ સદા એકપણું જ રાખે છે.

+ અન્વય ને વ્યતિરેકના અર્થ માટે ૧૪ મા પાને પદટિપણ જુઓ.

દ્રવ્યનાં અ ત્રણે લક્ષણોમાંથી (-સત્-ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય અને ગુણપર્યાયો એ ત્રણ લક્ષણોમાંથી) એક કહેતાં બાકીનાં બંને (વગરકહ્ય) અર્થથી જ આવી જાય છે. જો દ્રવ્ય સત્ હોય, તો તે (૧)ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય અને (૨) ગુણપર્યાયવાણું હોય; જો ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યવાણું હોય, તો તે (૧) સત્ અને (૨) ગુણપર્યાયવાણું હોય; જો ગુણપર્યાયવાણું હોય, તો તે (૧) સત્ અને(૨) ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યવાણું હોય, તે આ પ્રમાણે -સત્ નિત્યનિત્યસ્વભાવવાણું હોવાથી(૧) ઘૌવ્યને અને ઉત્પાદવ્યયાત્મકતાને જાહેર કરે છે તથા(૨) ઘૌવ્યત્મક ગુણો અને ઉત્પાદવ્યયાત્મક પર્યાયો સાથે એકત્વ દર્શાવે છે. ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય (૧) નિત્યનિત્યસ્વરૂપ 'પારમાર્થિક સત્ને જણાવે છે તથા(૨) 'પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિના કારણભૂત ગુણપર્યાયોને જાહેર કરે છે, 'ગુણપર્યાયો અન્વય અને વ્યતિરેકવાળા હોવાથી (૧) ઘૌવ્યને અને ઉત્પાદવ્યયને સૂચવે છે તથા(૨) નિત્યાનિત્યસ્વભાવવાળા પારમાર્થિક સત્ને જણાવે છે.

ભાવાર્થ :- દ્રવ્યનાં ત્રણ લક્ષણો છે: સત્ ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય અને ગુણપર્યાયો. આ ત્રણે લક્ષણો પરસ્પર અવિનાભાવી છે: જ્યાં એક હોય ત્યાં બાકીનાં બંને નિયમથી હોય છે. ૧૦.

પોષ સુદ ૯, મંગળવાર, તા. ૨૪-૧૨-૧૯૬૩
ગાથા-૧૦, પ્રવચન-૧૭

... વિરાજતે હૈં મહાવિદેહક્ષેત્રમેં. શ્રી સીમંધર પરમાત્મા વિરાજતે હૈં ન? સીમંધર ભગવાન. પહાં સીમંધર ભગવાન કો વિરાજમાન ક્રિયા હૈ. વિરાજતે હૈં વર્તમાન. મહાવિદેહક્ષેત્રમેં મનુષ્યપને, પાંચસૌ ધનુષ કા દેહ હૈ. કોડ પૂર્વ કા આયુષ્ય હૈ ઔર વર્તમાન મહાવિદેહક્ષેત્રમેં, બહુત

૧. પરમાર્થિક=વાસ્તવિક; યથાર્થ; ખરું.(વાસ્તવિક સત્ નિત્યાનિત્યસ્વરૂપ હોય છે. ઉત્પાદવ્યય અનિત્યને અને ઘૌવ્યનિત્યતાને જણાવે છે તેથી ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય નિત્યનિત્યસ્વરૂપ વાસ્તવિક સત્ને જણાવે છે. આ રીતે 'દ્રવ્ય ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યવાણું છે' એમ કહેતાં 'તે સત્ છે' એમ પણ વગર કહ્યે જ આવી જાય છે).
૨. પોતાના='ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યનાં. (જો ગુણ હોય તો જ ઘૌવ્ય હોય અને જો પર્યાયો હોય તો જ ઉત્પાદવ્યય હોય; માટે જો ગુણપર્યાયો ન હોય તો ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય પોતાના સ્વરૂપને પામી શકે જ નહિ. આ રીતે ' દ્રવ્ય ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યવાણું છે' એમ કહેતાં તે ગુણપર્યાયવાણું પણ જાહેર થઈ જાય છે.)
૩. પ્રથમ તો, ગુણપર્યાયો અન્વય દ્વારા ઘૌવ્યને સૂચવે છે અને વ્યતિરેકદ્વારા ઉત્પાદવ્યયને સૂચવે છે; આ રીતે તેઓ ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યને સૂચવે છે. બીજા, ગુણપર્યાયો અન્વય દ્વારા નિત્યતાને જણાવે છે અને વ્યતિરેક દ્વારા અનિત્યતાને જણાવે છે; આ રીતે તેઓ નિત્યાનિત્યસ્વરૂપ સત્ને જણાવે છે.

दूर है, वर्तमान विराजते हैं, तीर्थंकरपदपने. वहां आचार्य महाराज द्विगंबर मुनि आचार्य थे कुंदकुंदाचार्य, वे आठ दिन वहां रहे थे. दो हजार वर्ष पहले की बात है. वे वहां गये, आठ दिन रहे, वहां से आकर यह शास्त्र बनाया. यह शास्त्र—समयसार, प्रवचनसार, पंचास्तिकाय आदि शास्त्र भगवान के पास गये थे, वहां से यहां आकर यह बनाया है. मद्रास से अस्सी माईल दूर अेक पोन्नुर हिल नाम की पहाडी है, वहां रहते थे. और वहां से भगवान के पास गये थे और वहां यह शास्त्र बनाये.

यह पंचास्तिकाय नाम का शास्त्र है. नाम सुना है कभी? पंचास्तिकाय. भगवान कुंदकुंदाचार्य भगवान के पास गये थे. फिर यहां भरत क्षेत्र में आये और बनाया. १०वीं गाथा चलती है, देओ! १०वीं. मूल गाथा कुंदकुंदाचार्य महाराज की, १०वीं.

द्वं सल्लखणियं उप्पादव्ययधुवत्तसंजुत्तं।

गुणपज्जयासयं वा जं तं भण्णंति सव्वण्हू॥१०॥

आमां नथी नलि? हरिगीत नथी. देओ, क्या कहते हैं?

कुंदकुंदाचार्य महाराज द्विगंबर आचार्य थे. वे भरतक्षेत्र में सर्वोपरी आचार्य उस समय में थे. दो हजार वर्ष हो गये. उन्होंने बनाया. तो कहते हैं कि 'सव्वण्हू' पाठ में है. 'सव्वण्हू' नाम सर्वज्ञ भगवान... यह आत्मा और छः द्रव्य भगवान ने देभे हैं. छः द्रव्य समजते हो? छः द्रव्य के नाम गांव में तो नहीं होते. जव, पुद्गल, धर्मास्ति, अधर्मास्ति, आकाश और काल. छः द्रव्य भगवान ने देभे. सर्वज्ञ परमात्मा वीतराग जैन परमेश्वर, जिनको त्रिकाव का ज्ञान था. उन्होंने ज्ञान में छः पदार्थ देभे. जति से छः, संख्या से अनंत. अनंत आत्मा, अनंत परमाणु.

कहते हैं, चौथा पद है, 'सव्वण्हू' सर्वज्ञ भगवान ने यह आत्मा और छः द्रव्य का ऐसा लक्षण कहा था. ऐसा मैं यहां कहता हूं. सर्वज्ञ भगवान परमात्मा से सुना, महावीर भगवान से भी परंपरा, मोक्ष पधारे भगवान बाद में ६०० साल के बाद कुंदकुंदाचार्य भरतक्षेत्र में लुंये. कहते हैं, भगवान सर्वज्ञ परमात्मा ने इन छह वस्तु का ऐसा लक्षण कहा, वह तुमको सम कहते हैं.

'टीका :— यहां तीन प्रकार से द्रव्य का लक्षण कहा है.' है? आत्मा है, देह में विराजमान आत्मा. यह तो जड है, यह तो मिट्टी है, पुद्गल है, अजव है. उसमें अेक-अेक परमाणु है, परमाणु छोटा टुकडा, यह तो बहुत परमाणु का पिंड है, उसका टुकडा करते.. करते.. करते आभिर का टुकडा रहे उसको भगवान परमाणु कहते हैं. उस परमाणु को द्रव्य कहते हैं. द्रव्य—वस्तु. जैसे आत्मा देह के अंदर आत्मा भिन्न वस्तु है, जैसे अनंत आत्मा हैं. अनंत परमाणु पॉईंट रजकण है, वह भी अनंत आत्मा से अनंतगुने परमाणु हैं. असंख्य कलाणु है चौदह ब्रह्मांड में, चौदह लोक में भगवान ने देभे. अेक

धर्मास्ति, अेक अधर्मास्ति और अेक आकाश. धन छलें को वस्तु कलते हैं. द्रव्य द्रव्य कलते हैं. तीन प्रकार से द्रव्य का लक्षण कल. द्रव्य नाम वस्तु का लगवान ने तीन प्रकार से लक्षण कल. लक्षण का अर्थ लिससे वल वस्तु पीछानने में आती है, उसको लक्षण कलते हैं. वस्तु को लक्ष्य कलते हैं. उसका लक्षण कि लिससे पीछान में आये कि यल आत्मा है, यल परमाणु है, यल आकाश है अैसा द्रव्य का तीन प्रकार से लक्षण कल.

पलला लक्षण—‘सत्’ द्रव्य का लक्षण है.’ तत्त्वार्थ सूत्र सनते हैं न दसलक्षणणी पर्व में? उमास्वामी का. तत्त्वार्थ सूत्र है कि नली? उसमें वल लक्षण है. उमास्वामी कुंदकुंदाचार्य के शिष्य थे. यल कुंदकुंदाचार्यने बनाया है. उस में से उमास्वामी ने तत्त्वार्थ सूत्र बनाया है. उसमें है कि सत् द्रव्य लक्षां. अैसा सूत्र है. वल पलला लक्षण बताते हैं. किर उत्पादव्ययधौव्य लक्षां, वल उसमें दूसरा है, और तीसरा गुणपर्याय आश्रय द्रव्यं. ये तीन लक्षण हैं. वल सब उसमें है.

कलते हैं कि ‘सत्’ द्रव्य का लक्षण है.’ यल आत्मा है न, आत्मा? उसका सत् लक्षण है. है, है अैसा सत्ता नाम का उसमें गुण है. किसीने उसको बनाया नली है. कोर्र बनानेवाला है ली नली. कोर्र ईश्वर कर्ता लो लगत का कि कोर्र यील बनाते हैं, अैसा है नली. आत्मा और यल परमाणु, परमाणु अर्थात् पोर्ण्ट रलकण, टूकडा—आभिर का टूकडा, लिसका लो ललग लो सके नली, अैसा द्रव्य लो है उसका सत् लक्षण है. सत् द्रव्य का लक्षण है. मौजूदगी उसका लक्षण है. अपने से प्रत्येक पदार्थ लोते हैं, रलते हैं, टिकते हैं. पर के कारण से नली. कल, सलल में आया? आत्मा अपने कारण से अंदर टिकता है, शरीर के कारण से नली, कर्म के कारण से नली. शरीर ली अपने कारण से सत् लक्षण है. वल अपने से टिकता है, आत्मा से नली. केम शेठी, दस लिनित थर् गर्. ठंडी छे, अवस्था थर् गर्. कल, सलल में आता है?

‘सत्’ द्रव्य का लक्षण है. पूर्वोक्त लक्षाणवाली सत्ता से द्रव्य अभिन्न लोने के कारण...’ क्या कलते हैं? आत्मा और यल परमाणु लिन-लिन पदार्थ (है). उसमें अपने से लोना अपना लक्षण है. वल लक्षण है वल द्रव्य से अभिन्न है. सत्ता से द्रव्य अभिन्न लोने से. वल लोनेपने का गुण है, वल वस्तु से अभिन्न है, अेकमेक है, लिन है नली. सलल में आया? यल तो तात्त्विक लषय है न. तत्व क्या? मैं क्या लूं? पर क्या है? और मेरे में क्या है? अैसा लान किये लिन उसको धर्म लोता नली. लगवान सर्वज्ञ परमेश्वर... वल तो कल उसमें, ‘भण्णंति सव्वण्हू’. वल पाठ में है न? गाथा. ‘जं तं भण्णंति सव्वण्हू’ सर्वज्ञ लगवान त्रिलोकनाथ लैन परमेश्वर अैसा कलते थे, अैसा कुंदकुंदाचार्य ललराज अैसा किरमाते थे कि प्रत्येक द्रव्य का सत् लक्षण है, वल ‘है’ उसका लक्षण है, ‘है’ वल पदार्थ से अेकमेक है, लिन नली. सलल में आया?

अपने आत्मा का होनापना अपने से अभिन्न है, पर का होनापना उससे अभिन्न है. मेरी सत्ता पर से नहीं और पर की सत्ता (मेरे से) नहीं. अपना होनापना से शरीर का होनापना नहीं. शरीर का होनापना से अपना होनापना नहीं. भिन्न-भिन्न पदार्थ है. किसी के कारण किसी की लयाती, मौजूदगी है नहीं. अपने कारण से प्रत्येक पदार्थ की मौजूदगी-लयाती है. ऐसा नक्की करे तो पर की लयाती में कर सकता हूँ, ऐसा विपरीत भ्रम छूट जाये. और मेरी मौजूदगी पर से रहती है, ऐसी मान्यता है वह, मैं मेरे से हूँ, ऐसा निर्णय करे तो पर से मेरी मौजूदगी टिक सके वह भ्रमणा छूट जाये. कलो, समज में आता है? समजय छे कांई? हमारी गुजराती भाषा है. समज में आता है, आप की लिन्दी.

गाथा ही ऐसी आयी है. तीन लक्षण. उमास्वामी ने तत्त्वार्थ सूत्र में लिया है, वह लक्षण कुंडकुंदाचार्य ने कहा था. उनके शिष्य (कहते हैं). उनको भी दो हजार वर्ष हो गये. उमास्वामीने जो तत्त्वार्थ सूत्र बनाया... वे भी द्विगंबर मुनि थे, जंगल में वनवास में रहते थे. उन्होंने ने तत्त्वार्थ सूत्र (बनाया है). सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः. पहला सूत्र आया न? बाद में सब लिया है, तत्त्वार्थ श्रद्धान आदि.

यहां भगवान कुंडकुंदाचार्य महाराज संत आचार्य द्विगंबर मुनि संवत् ४८ में थे भरतक्षेत्र में. क्या कहते हैं? प्रत्येक आत्मा भिन्न-भिन्न और भिन्न-भिन्न परमाणु, वे अपनी सत्ता से अपना होनापना रभते हैं. पर के कारण से नहीं. शरीर से आत्मा टिकता है वह बात नहीं रहती. बराबर है? शेडी! यह कपडा है, वह ऐसा है तो यह शरीर टिकेगा, ऐसा नहीं रहता. शरीर शरीर का परमाणु है, अपने से टिकता है. दूसरा परमाणु कपडा का कपडे के कारण टिकता है. कपडे के कारण शरीर नहीं, शरीर के कारण कपडा नहीं और शरीर के कारण आत्मा नहीं. समज में आया? और आत्मा के कारण शरीर नहीं और आत्मा के कारण कर्म नहीं. क्योंकि प्रत्येक भिन्न-भिन्न पदार्थ है. भिन्न-भिन्न पदार्थ की लयाती—मौजूदगी अपने द्रव्य के कारण से, ... के कारण द्रव्य की मौजूदगी है.

‘सत् स्वरूप ही द्रव्य का लक्षण है.’ क्यों कहा? कि सत्ता से-होनापना से प्रत्येक पदार्थ अंक है, अभिन्न है. उस कारण से सत् स्वरूप ही द्रव्य का लक्षण है. ‘है’ उसका लक्षण है. त्रिकाव है, त्रिकाव है. अनादि है, अनंत काल रहेगा, कोई उसका बनाने वाला नहीं है और उसका कभी नाश होगा नहीं. आत्मा अनादि अनंत है. अनादि अनंत. वस्तु परमाणु भी अनादि अनंत है. उसकी आदि नहीं, उसका अंत नहीं. ऐसा यदि निर्णय करे तो अपनी सत्ता पर से भिन्न होने से अपने में दृष्टि देने से उससे धर्म होगा. समज में आया? अपने में जो चीज नहीं है, उस पर दृष्टि देने से धर्म कहां-से होगा? अपनी सत्ता में ज्ञान, आनंद, शांति अंतर में पडा है, भरा है.

आत्मा में ज्ञान है, शांति है, आनंद है, अस्तित्व, वस्तुत्व आदि अनंत शक्तियां पडी है. जैसा अनंत शक्ति का स्वभाव उसमें मेरी सत्ता उसका अेक लक्षण है. मेरा द्रव्य अनंत गुण संपन्न हूं. जैसी दृष्टि करने से अपना अनंत गुणमय आत्मा में दृष्टि करने से सम्यग्दर्शन होता है. समज में आया? जैसी बात है न. यह तो पहली मूल बात है. मूल बात. देजो!

‘सत् स्वरूप ही द्रव्य का लक्षण है.’ अब कहते हैं, देजो! ‘और अनेकान्तात्मक द्रव्य का सत्मात्र ही स्वरूप नहीं है...’ क्या कहते हैं? यह आत्मा और अेक-अेक परमाणु सत् स्वरूप अभिन्न कला. अपना सत् गुण से वह पदार्थ अभिन्न कला. परन्तु कहते हैं कि वह अनेकान्तात्मक द्रव्य है. वस्तु तो अनंतगुण संपन्न है. आत्मा में भी अनंत गुण हैं. समज में आता हैं? जैया! अनंत गुण हैं अेक आत्मा में? अनंत गुण हैं. अेक परमाणु है न परमाणु, उसमें भी अनंत गुण हैं. देजो! ‘अनेकान्तात्मक...’ अनेक अंत अर्थात् धर्म. अनेक अर्थात् अनंत. और अंत अर्थात् धर्म. आत्मक अर्थात् स्वरूप. अनन्त धर्मस्वरूप प्रत्येक पदार्थ है. समज में आया?

अेक परमाणु है, पोर्ण्ट यह टूकडा. उसमें भी अनंत धर्म हैं. अनंत-अनंत उसमें गुण हैं. पदार्थ है कि नहीं? जगत की खीज है. तो कहते हैं कि उस पदार्थ का सत्ता जे लक्षण कला, तो सत्तामात्र द्रव्य को कला, तो जैसा क्यों हुआ? दो भाग क्यों हुआ? अेक ही सत्तामात्र द्रव्य हो, अेक ही गुणमात्र हो तो सत्ता लक्षण और (द्रव्य) लक्षण, दो भाग क्यों हुआ? तो कहते हैं, सुन! ‘अनेकान्तात्मक द्रव्य का...’ आत्मा अनंत धर्मस्वरूप है, अनंत गुणस्वरूप है. परमाणु अनंत गुणस्वरूप है. धर्मास्ति, अधर्मास्ति, आकाश है न. अेक अइपी अइपी तत्व है. उसमें भी अनंत गुण हैं. और कलाणु असंख्य आणु हैं. लोकप्रमाणु आकाश के प्रदेश हैं. अेक-अेक प्रदेश में कलाणु है. अइपी अनंतगुण संपन्न है. वह भी अनंतगुण संपन्न है.

कहते हैं, अनेकान्तात्मक द्रव्य, अनंतगुण संपन्न द्रव्य-पदार्थ ‘सत्मात्र ही स्वरूप नहीं है...’ क्या कहते हैं? देजो! पहले जैसा कला कि प्रत्येक वस्तु सत्मात्र है. सत् लक्षण द्रव्य लक्ष्य और सत्स्वरूप ही जैसा कला. तो सत् स्वरूप ही है तो अेक ही गुण है? तो सत् लक्षण और वस्तु लक्ष्य, जैसा दो भाग अेक गुण में क्यों हुआ? जैसा नहीं है, सुन! प्रत्येक पदार्थ अनंतगुण संपन्न है. उसमें सत्ता नाम का अेक गुण है. सत्ता नाम का अेक गुण है. और द्रव्य है वह अनंत गुण का पिंड है. शैठी! क्या कहते हैं?

तेरा है, जैसा लक्षण जैसा लक्षण से लक्ष्यभूत द्रव्य-वस्तु, तो वस्तु में तो अनंत धर्म हैं, अनंत गुण हैं. समज में आया? भगवान् आत्मा शरीर से पृथक् है, कर्म से पृथक् है, वाणी से पृथक् है. यह मिट्टी, यह तो धूल है. क्योंकि पुद्गलास्तिकाय है. क्या

है यह? पुद्गल है. यह तो मिट्टी है. वाणी बोलती है वह भी मिट्टी है. कर्म है आठ कर्म के रणकण भिन्न, वह भी धूल है, भारीक धूल है. आत्मा नहीं. आत्मा अंतर में सत्...सत्...सत्, है.. है.. है अपने से. तो कहते हैं कि सत् स्वभावी आत्मा, सत् स्वरूपी द्रव्य, सत् स्वभावी द्रव्य, सत् से द्रव्य अभिन्न है. भगवान! सत्मात्र कहा था, तो सत् लक्षण और द्रव्य लक्ष्य, ऐसा एक गुण हो तो ऐसा क्यों होता है? तो कहते हैं, नहीं, द्रव्य में अनंत गुण हैं. वस्तु में अनंत गुण हैं. सत्ता तो एक गुण है. शैली! आला..ला..!

‘है’, आत्मा है वह लक्षण. उसका लक्ष्य द्रव्य. और ‘है’ उसका लक्ष्य में द्रव्य आता है तो द्रव्य में तो अनंत गुण हैं. अनंतज्ञान, अनंतदर्शन, अनंतआनंद, अनंतशांति, अनंतवीर्य, अस्तित्व, वस्तुत्व, प्रमेयत्व, स्वच्छत्व, विभुत्व ऐसी अनंत शक्तियां एक आत्मा में पड़ी है. समझ में आया? सुनो तो सही कि एक ऐसी चीज है अपने जैनदर्शन में. ... तो कुछ मावूम नहीं. यलो यात्रा करें, भक्ति करें. वह है, शुभभाव है. समझ में आया? शुभभाव है, पुण्यभाव है. पाप से बचने को (आता है). परंतु धर्म क्या चीज है वह समझे बिना धर्म होता नहीं. बात ऐसी है, भैया! समझ में आया?

भगवान आत्मा यह देह में बिराजमान चैतन्यतत्त्व, तो कहते हैं कि उसका सत् लक्षण है. परंतु सत्मात्र वस्तु नहीं है. पहले कहा कि सत् से अभिन्न है. अभिन्न है वह बराबर है. परंतु एक ही गुणमात्र द्रव्य है, ऐसा नहीं है. इसलिये सत् लक्षण, द्रव्य लक्ष्य ऐसा विभाग, एक गुण लक्षण, अनंत गुण लक्ष्य ऐसा लक्ष्य-लक्षण का विभाग हो सकता है. शैली! बहुत सूक्ष्म बात, भाई! यह तो सम्यक्ज्ञान का विषय है. सम्यक्ज्ञान कब होता है? सम्यक्ज्ञान होता है तो सम्यग्दर्शन होता है. और सम्यग्दर्शन होने के बाद सम्यक्चारित्र होता है. सम्यग्दर्शन बिना चारित्र होता नहीं. यहां सम्यग्दर्शन की बात बताने को सम्यक्ज्ञान से बात कही है.

अहो..! प्रत्येक वस्तु परमाणु हो तो सत्मात्र तो कहा, सत्मात्र कहा. ऐसा प्रश्न हो कि सत्मात्र जो परमाणु है और सत्मात्र आत्मा है तो सत् लक्षण और वस्तु लक्ष्य, ऐसा एक गुण में और एक द्रव्य में ऐसा क्यों भेद पड़ता है? विभाग क्यों हो? सुन, सुन! विभाग पड़ते हैं. सत्ता—होनापना एक गुण है और वस्तु अनंत गुण है. सत्ता का एक गुण स्वरूप है, वस्तु का अनंत गुण स्वरूप है. आला..ला..! समझ में आया? रतिभाई! इसमें कुछ सुना नहीं हो. उह मास्तर में है कहीं?

भगवान त्रिलोकनाथ सर्वज्ञ जैन परमेश्वर वीतरागदेव वस्तु का स्वभाव जैसा कहा, ऐसा भगवान कुंदकुंदाचार्य महाराज पंचास्तिकाय द्वारा कहते हैं. उसकी टीका अमृतचंद्राचार्यने की है. यह टीका है. मूल श्लोक कुंदकुंदाचार्य महाराज के हैं. और अमृतचंद्राचार्य महाराज

आज से ८०० वर्ष पहले हुआ है और कुंदकुंदाचार्य के बाद ११०० वर्ष बाद हुआ है। वे द्विगंबर मुनि थे, जंगल में रहते थे, उनकी यह टीका है। टीका चलती है न? उसकी संस्कृत टीका है। उपर संस्कृत है। उपर है संस्कृत? 'अत्र त्रेधा द्रव्यलक्षणमुक्तम्'। उपर संस्कृत है। वह अमृतचंद्राचार्य का संस्कृत है। मूल श्लोक है कुंदकुंदाचार्य के। अमृतचंद्राचार्य भी ८०० वर्ष पहले द्विगंबर मुनि जंगलवासी हुआ। उन्होंने यह टीका बनायी है कि कुंदकुंदाचार्य यह कहते हैं। उसमें यह भाव भरे हैं। विस्तृत कर दिया। जो संक्षेप में था, (उसका विस्तार किया)। ८०० वर्ष पहले अमृतचंद्राचार्य द्विगंबर संत मुनि जंगलवासी, एक मोरपीछी कमंडल और आत्मध्यान में मस्त। आनंदमूर्ति भगवान, मस्त आनंद में रहते थे। एक विकल्प आया कि अलो..! जगत के उपकार के लिये ऐसा बन जाये। शास्त्र बन गया। कर्ता-कर्ता रहे नहीं। मैं कर्ता नहीं, मैं तो मेरे ज्ञान का कर्ता हूँ। समझ में आया?

कहते हैं, 'अनेकान्तात्मक द्रव्य का सत्मात्र ही स्वरूप नहीं है...' आलो..! यह प्रत्येक द्रव्य की बात होती है, हां! आत्मा सत्मात्र है तो एक ही स्वरूप है ऐसा नहीं। परमाणु सत् लोनापना ही अकेला गुण है ऐसा नहीं। ... 'कि जिससे लक्ष्यलक्षण के विभाग का अभाव हो।' आचार्य स्वयं कहते हैं कि प्रत्येक वस्तु एक सत्तामात्र गुणस्वरूप नहीं कि जिसमें लक्ष्य और लक्षण का भाग न पड़े। न पड़े ऐसा नहीं है। एक ही गुण है और द्रव्य एक गुण हो तो लक्ष्यलक्षण का भाग नहीं पड़ता। परंतु 'है' वह एक गुण है और द्रव्य है वह अनंत गुण का हिंड है। तो लक्ष्यलक्षण का विभाग हो गया। लक्षण एक गुण है, लक्ष्य अनंत गुणात्मक है। शैली! द्विगंबर मुनियों की कथनी अलौकिक कथनी अलौकिक! उसमें अमृतचंद्राचार्य की टीका भरतक्षेत्र में (दूसरी) है नहीं। मलामुनि जंगलवासी थे। वनवास। दो-चार दिन में विकल्प उठा तो आहार लेने को आते थे और चले जाते थे, जंगल में रहते थे। भगवान के साथ बात करते थे। वज्रभाई! भगवान अर्थात् आत्मा। समझ में आया? परोपकार उपकार का विकल्प आया कि लोग भगवान का न्याय समझे। भगवान ने कही हुई तत्त्वदृष्टि, उसको सम्यक्ज्ञान, सम्यग्दर्शन होने से सुधी होने का उपाय है। दूसरा कोई सुधी होने का उपाय है नहीं। तो क्या कहते हैं?

'अनेकान्तात्मक द्रव्य का सत्मात्र ही स्वरूप नहीं है...' आत्मा सत् है धतना ही नहीं। परमाणु सत् है धतना ही नहीं। कलाणु सत् है धतना ही नहीं। परंतु अनेकान्तात्मक द्रव्य है। अनंत गुण है उसमें। ओ..ओ..ओ..! समझ में आया? 'कि जिससे लक्ष्यलक्षण के विभाग का अभाव हो।' ऐसा नहीं होता, ऐसा कहते हैं। यदि एक गुण संपन्न द्रव्य हो तो लक्ष्य और लक्षण का भाग हो सके नहीं। क्योंकि लक्षण एक गुण संपन्न है, वस्तु अनंत गुण संपन्न है। तो लक्ष्य और लक्षण का विभाग हो सकता है। ऐसी बात है, भाई! यह तो मूल तत्त्व की बात है न। समझ में आया?

अक-अक द्रव्य में ईतने गुण हैं, अक परमाणु में और अक आत्मा में. जितने आत्मा हैं न जगत में अनंत, उससे अनंतगुना तो पुद्गल है, यह पुद्गल. उससे अनंतगुनी त्रिकाव पर्याय है, त्रिकाव काव है. उससे-पुद्गल की संख्या से अनंतगुना त्रिकाव, त्रिकाव है न? त्रिकाव. अनंत समय है न? भूत का अनंत समय, वर्तमान और भावि. त्रिकाव का अनंत समय है. वह पुद्गल से भी अनंतगुना है. और उससे अलोककाश है—भावी है न? भावी.. भावी.. भावी.. अमाप.. अमाप.. अमाप चारों ओर, चौदह ब्रह्मांड के अतिरिक्त. अस्ति.. अस्ति.. अस्ति.. अस्ति.. अनंत.. अनंत.. अनंत.. उसका जो आकाश प्रदेश है वह तीन काव के समय से अनंतगुना है और उससे अनंतगुना अक द्रव्य में गुण हैं. शैठी! यह वह कहते हैं, देओ!

अनेकान्तात्मक. तेरे द्रव्य में परमाणु—वस्तु में वह आकाश कहा—अनंत.. अनंत.. अनंत प्रदेश, हां! प्रदेश. द्रव्य तो अक आकाश. परंतु उसके प्रदेश अनंत हैं न? उससे भी अक परमाणु में अनंतगुना गुण हैं. आत्मा में भी अनंतगुना गुण हैं. आकाश के प्रदेश से भी अनंतगुना हैं. सत्ता अक है, द्रव्य में अनंत गुण हैं तो लक्ष्यलक्षण का भाग हो सकता है. समज में आता है?

देओ! कोष्ठक में हमारे पंडितजने भुवासा किया है. ये हमारे पंडितज है. उन्होंने बनाया है, यह सब उन्होंने बनाया है. ये बैठे हैं न. यहां के पंडित हैं. उन्होंने सब संस्कृत में से अक्षरशः बनाया है. हिंमतभाई. उसमें लिखा है, हिंमतवाल जेठावाल. लिखा है झोटा लीया न? देओ! कहां है? ... मुखिल से उनके है. वह भाई हंसते हैं. हिंमतवाल जेठावाल. कहां है उसमें? कहां है? इसमें नहीं है. मुझे लगा, क्यों नहीं आया. वह है, गुजराती में है, लैया! देओ! पंडितजने यह सब बनाया है. दो हजार वर्ष में संस्कृत अनुसार-अक्षरशः लिन्दी था ही नहीं. ... था थोडा. अक्षरशः चार पुस्तक बनाया है. समयसार, प्रवचनसार, नियमसार, पंचास्तिकाय चार पुस्तक. उसका हरिगीत भी नीचे है, गुजराती में है. उन्होंने बनाया है. समज में आया? क्या कहते हैं, देओ! हमारे पंडितज भुवासा करते हैं. कोष्ठक में है? कोष्ठक में है लैया उसमें? कोष्ठक में. 'सत्ता से द्रव्य अभिन्न है.' तीसरी पंक्ति. 'इसलिये द्रव्य का जो सत्ताइप स्वइप ही द्रव्य का लक्षण है. प्रश्न :- यदि सत्ता और द्रव्य अभिन्न है—सत्ता द्रव्य का स्वइप ही है,...' अक होनापना सत्ता वही द्रव्य का स्वइप है, 'तो सत्ता लक्षण है और द्रव्य लक्ष्य है'——ऐसा विभाग किसप्रकार घटित होता है?' समज में आया? सत्ता—होनापना अक गुण (है). वही अकमात्र यदि द्रव्य हो, अभिन्न हो, सत्ता अकाकार अकइप ही हो तो सत्ता नाम का गुण लक्षण और द्रव्य लक्ष्य जैसे दो भाग हो नहीं सकते. ऐसा शिष्य का प्रश्न था.

‘उत्तर :- अनेकान्तात्मक द्रव्य के अनंत स्वरूप हैं,...’ भगवान आत्मा अनंतगुणस्वरूप है. बेहद ज्ञान अंतर में पडा है—शक्ति में. समज में आया? वह दृष्टांत हम देते हैं. पीपर होती है न? छोटीपीपर नहीं होती? भैया! छोटीपीपर होती है न? क्या कहते हैं? चौसठ पड़ोरी घूंटते है कि नहीं? चौसठ पड़ोरी घूंटते हैं तो चौसठ पड़ोरी प्रगट होती है. चरपराई. हमारे में तीभाश कहते हैं, आप में चरपराई कहते हैं न. घूंटते-घूंटते प्रगट होती है. तो कहां से प्रगट दुई? उसी में से. पत्थर से नहीं. पत्थर घिसने से आई होती तो कंकर घिसो, नहीं निकलेगी. कहां-से आयेगी? पीपर के दाने में चौसठ पड़ोरी चरपराई भरी है और हरा रंग भरा है तो बाहर आता है. ऐसी अनंत शक्तियां अक पीपर के दाने में पडी है.

ऐसे आत्मभगवान उसमें केवलज्ञान, केवलदर्शन जब प्रगट होता है, कहां-से होता है? उसमें से होता है. समज में आया? भगवान आत्मा शरीर, रजकण से पार है. कर्म से पार है और पुण्य-पाप का विकल्प उठता है उससे भी भिन्न है. है पुण्य-पाप का विकल्प उसके अस्तित्व में. परंतु उतना तो विकार है. उससे भी अनंत गुण का पिंड द्रव्य-गुणस्वभाव ... आत्मा में. उसमें अनंत सर्वज्ञशक्ति, अनंत सर्वदर्शिशक्ति, अनंत आनंदशक्ति, अनंत स्वच्छत्वशक्ति, अनंत प्रमेयत्वशक्ति, प्रत्यक्ष होने की अनंत शक्ति, आत्मा प्रत्यक्ष वेदन में आये ऐसी अनंत शक्ति, अक-अक शक्ति में अनंत शक्ति, ऐसी अनंत शक्तियां पडी है. समज में आया? बडी बात भाई! बडा भंडार ईस में भरा है. भंडार समजते हो? निधान. वह कहते हैं, देओ!

भगवान! सुन! कहते हैं. भगवान कहकर ही बुलाते हैं, समयसार में आचार्य. भगवान आत्मा ऐसे बुलाते हैं. तेरी महिमा अपार है तेरे में. तुझे तेरी जबर नहीं है. तुम तो यह शरीर मेरा, स्त्री मेरी, कुटुंब मेरा, धूल मेरी... अरे..! धूल कब तेरी है? वह तो पर है. अथवा कर्म मेरा. कर्म तो जड है. कर्म तेरा कहां से हो गया? समज में आया? अथवा पुण्य और पाप विकार है, उतना ही मैं. अरे..! उतना ही तू है? उतना ही हो तो निकल जाने के बाद पीछे क्या रहेगा? वह तो विकार है. अपने से विकार है, अपने से विकार है. विकार तो भूल करता है तो होता है न. कर्म नहीं करवाता, परद्रव्य नहीं करवाता. वह तो यहां कहते हैं. परद्रव्य कोई अपने में आता नहीं कि करवा दे. वह तो अपनी भूल से होता है. ‘अपने को आप भूलके हैरान हो गया’. अपना स्वरूप चिदानंद ज्ञानानंद सच्चिदानंद निर्मलानंद प्रभु है, उसको भूलकर विकार करता है. परंतु विकार है उतना आत्मा नहीं है. समज में आया?

आत्मा में अनंत गुण पडे हैं. बेहद. वह कहा न? आकाश से अनंतगुना. आकाश के प्रदेश से अक द्रव्य में अनंतगुना गुण. ... आहा..हा..! ईतने में बडा! अरे..! तेरे

बडप्पन की क्या बात! भगवान् भी तेरा बडप्पन वाणी में पूरा नहीं कह सकते. वचनातीत तेरी चीज है. अरे..! प्रत्येक द्रव्य वचनातीत पूर्ण है. अनंत-अनंत शक्तिसंपन्न है. वाणी तो अल्प काल रहती है और उसमें तो अनंत गुण हैं. अक-अक गुण भिन्न-भिन्न करके कहे तो अनंत काल लगे. अनंत काल तो होता नहीं केवली को. अकदम समुच्चय कहते हैं कि अनंत गुण है. अस.

भगवान्! तेरी चीज में अनंत गुण हैं और तेरी पर्याय क्षणिक है. संयोग से तू पृथक् है. पर से पृथक् है. तेरे अनंत गुण हैं तो सत् लक्षण से लक्षित तू आत्मा है. जैसा लक्ष्य यदि कर तो तुझे अनंत गुण लक्ष्य में आयेंगे. अनंत गुण वाला द्रव्य लक्ष्य में आयेगा, तेरी प्रतीति सम्यक् हो जायेगी. समज में आया?

कहते हैं, 'अनेकान्तात्मक द्रव्य के अनन्त स्वरूप हैं...' द्रव्य तो अनंतगुणस्वरूप है. 'उनमें से सत्ता भी उसका एक स्वरूप है;...' प्रत्येक वस्तु—आत्मा, परमाणु आदि अनंत. उसमें अनंत गुण हैं. सत्ता तो एक स्वरूप है. आत्मा अनंतगुणस्वरूप है. तो लक्ष्य और लक्षण का विभाग अनेकगुणसंपन्न द्रव्य लक्ष्य, एक गुणसंपन्न सत्ता. अस आ लक्षण ने लक्ष्य. ... एक सत्तामात्र ही यदि पदार्थ होता तो सत्ता लक्षण और द्रव्य लक्ष्य जैसा नहीं हो सकता. क्योंकि द्रव्य ही सत्तामात्र है. दूसरे गुण तो हैं नहीं. समज में आता है? समजय छे कांई? हमारी गुजराती भाषा है. आहा..हा..! यह समजने की मूल चीज है. अनंत काल से यथार्थ ज्ञान किया नहीं. समज में आया?

छ ढावा में आता है न? 'मुनिव्रत धार अनंत बैर त्रैवेयक उपज्यो'. आता है बैया? छ ढावा में. दौलतरामज्ज. 'मुनिव्रत धार अनंत बैर त्रैवेयक उपज्यो, पै निज आत्मज्ञान बिन लेश सुभ न पायो'. आत्मज्ञान क्या? सम्यग्दर्शन क्या? यह समजे बिना उसके जन्म-मरण का नाश नहीं हुआ. त्रैवेयक प्राप्त की, फिर वापस पटका, चार गति में इला.

यहां तो वह कहते हैं, भगवान्! तेरे में अनंत गुण हैं. द्रव्य में भी, दूसरे परमाणु में अनंत गुण हैं. है, उस अकस्वरूप परमाणु नहीं है. परमाणु भी अनंतगुण संपन्न है. अनंत गुण की किया उसमें अपने कारण से होती है. तेरे कारण से उसमें नहीं और उसके कारण से तेरे में नहीं. कलो, समज में आता है कि नहीं? थोडा-थोडा समज में आता है कि नहीं? ... ना कहता था. उसके बजय अब थोडा आता है. कलो, इसमें समज में आया?

अहो..! मेरी पुंज में क्या पडा है, उसकी जबर नहीं. अपने को जो बैठा और दूसरे की बात करता है. बैया! तेरी चीज में अनंत गुण हैं. वह भी पर पदार्थ है. अनंत दूसरे आत्मा हैं. वे भी सत् हैं. सत्मात्र है. किस अपेक्षा से? कि वह सत् अभिन्न है उस अपेक्षा से. परंतु सत्मात्र गुण (स्वरूप) ही द्रव्य है, जैसा नहीं. अनंत गुण है

उसमें. प्रत्येक आत्मा अनंतगुण संपन्न है, प्रत्येक परमाणु अनंतगुण संपन्न है. तेरी उसको जड़रत नहीं है और तुझे उसकी जड़रत नहीं है. होने वाली चीज है. है तो तेरी चीज की उसको जड़रत नहीं और उसकी चीज को तेरी जड़रत नहीं है.

‘अनन्तस्वभाव वाला द्रव्य लक्ष्य है और उसका सत्ता नाम का स्वरूप लक्षण है...’ पंडितजी ने बड़ा अच्छा ज़ुवासा किया है. ‘ऐसा लक्ष्यलक्षणविभाग अवश्य घटित होता है.’ है न? ‘अवश्य घटित होता है.’ सत्ता लक्षण है, द्रव्य अनंतगुण संपन्न लक्ष्य है. हो, है ऐसा जब निर्णय करने जाये तो अनंत गुण लक्ष्य में आते हैं, ऐसा द्रव्य लक्ष्य में आया तो द्रव्य का ज्ञान हुआ. ... मोहनबाई! कहते हैं कि गुजराती तो हो गया. परंतु गुजराती में से नया समझना पड़ता है. आला..ला..! बात तो बड़ी अच्छी आयी है. अलौकिक!

भगवान त्रिलोकनाथ कहते हैं कि अरे..! तेरी सत्ता, किसमें तेरी सत्ता है? तेरे में है. अकेला तेरा गुण है? सत्तास्वरूप अकेली गुण है? नहीं. अनंतगुण संपन्न द्रव्य, सत्ता अकेले स्वरूप लक्षण. लक्षण का अकेले स्वरूप, लक्ष्य का अनंत स्वरूप. सत्ता लक्षण से लक्षित द्रव्य. ओहो..ओ..! क्या .. हैं! समझ में आया? ऐसे प्रत्येक परमाणु और प्रत्येक आत्मा ‘है’ वह अकेले लक्षण है. ‘है’ वह लक्ष्य को बताता है. लक्ष्य द्रव्य है. तो द्रव्य में अनंत गुण हैं. लक्षण पर से लक्ष्य में लग जाता है तो अनंत गुणसंपन्न द्रव्य की प्रतीति होती है. समझ में आया?

लक्षण से लक्ष्य की प्रतीति होने पर जो ज्ञान सम्यक् हुआ उसमें भी अनंत परद्रव्य हैं, वह भी उसके सत्ता लक्षण से लक्षित है. ऐसा अपने ज्ञान में—सम्यक्ज्ञान में स्व पर का स्वपरप्रकाशकज्ञान आ जाता है. कलो, सोगनचंदजी! क्या करना? धर्म करना. हम तो यहां धर्म करने आये हैं. इसमें धर्म क्या आया? भाई! उसमें ही धर्म आया. वह धर्म है. तेरा स्वरूप क्या है वह पीछानना, प्रतीति करना वही धर्म है. धर्म कोई बाहर से चीज आती नहीं. समझ में आया? पहले सुनने मिले नहीं तो विचार में कहां से रहे? और अंदर प्रयोग तो कहां से करे?

मैं आत्मा अकेले होने रहने वाली चीज है. ‘है’ अकेली गुणसंपन्न है? ‘है’ कहा था न? कि सत्ता से तो अभिन्न है. गुण-गुणी लक्षण-लक्ष्य से भेद है. फिर भी सत्तास्वरूप ही द्रव्य है? तो क्या द्रव्य अकेली गुण है? नहीं. अनंत गुण हैं. अनेकान्तात्मक, अनेकात्मक. अनेक शब्द का अर्थ अनंत है. दो से लेकर अनंत को अनेक कहते हैं. दो से लेकर अनंत को अनेक कहते हैं. दो को भी अनेक कहते हैं, तीन, चार (से लेकर) अनंत को भी अनेक कहते हैं. समझ में आया? ओ..ओ..! देवानुप्रिया! इसमें कुछ रहता नहीं है कि पर के कारण इसमें हो. क्या है?

मुमुक्षु :—

उत्तर :— नवरा ही है. नवरा समझे? नवरा हमारी गुजराती भाषा है. नवरा को क्या कहते हैं? झूसट लेकर. झूसट लेकर विचार करे तो इस बात की समझ हो. नवरा ही है. पर से भिन्न है उसका नाम झूसट ही है उसमें. क्या पर उसमें घूस गया है? परचीज क्या तेरे में घूस गई है? और तेरी चीज क्या पर में घूस गई है? झूसट ही है, निवृत्त ही है. निवृत्त तत्त्व है. आला..ला..! ऐसी निवृत्त तत्त्व की क्या चीज है? क्या स्वरूप है? उसमें कितनी शक्तियां वह कभी पीछान में लिया नहीं. बाहर से, बाहर से यह किया, वह किया, यह किया. हो, रागादि मंद हो तो पुण्य बंध जाये. ... नवरा माने स्त्री-पुत्र छोड़कर बैठ जाये, उसकी बात है? सम्यग्दर्शन तो, छियानवे एज्जर स्त्रियों के बीच में रहे चक्रवर्ती को सम्यग्दर्शन था. शांतिनाथ, कुंथुनाथ, अरनाथ. तीन ज्ञान, क्षाधिक समकित लेकर आये थे और छियानवे एज्जर स्त्रियां थी. छियानवे करोड़ पायदल था. निवृत्त ही थे, उसमें क्या है? मेरा और उसका कोई संबंध है ही नहीं. हम तो हमारे में है, वह उसमें है. हमारी चीज में वह नहीं है, उसकी चीज में हम नहीं हैं. साथ में टिभते हैं तो टिभो. वह तो अनंत है. उसमें क्या? अनंत पदार्थ में हम हैं? यहां है तो अनंत पदार्थ यहां है. नहीं है? ये शरीर के रजकण अनंत हैं. तो क्या आत्मा हो जाता है शरीर? यहां कर्म के रजकण अनंत हैं. और यहां आत्मा है यहां अनंत सूक्ष्म निगोद आदि आत्मा है. पूरे लोक में जव तरे हैं न. पूरे लोक में तरे हैं. यहां पेट में निगोद का जव है. जगत का सूक्ष्म जव. चौदह लोक में कोई भाग भावी नहीं है कि जहां सूक्ष्म जव न हो. पृथ्वी, पानी, अग्नि, वायु और वनस्पति. पांच. पृथ्वी, पानी, अग्नि, वायु है वह प्रत्येक है और वनस्पति है वह साधारण है. यहां भी है. यहां शरीर है उसमें भी है. लेकिन उसको क्या आत्मा के साथ संबंध है. उसके साथ उसका, इसका साथ इसका. कोई संबंध नहीं है. आला..ला..! एक क्षेत्र में रहने पर भी दूसरे के साथ संबंध नहीं है तो दूर रहते हैं उसके साथ कहां संबंध आया?

वह तो कहते हैं, यहां क्षेत्र में रहते हैं. यहां धर्मास्ति भी है, लोकप्रमाण तो थोड़े असंख्य प्रदेश तो यहां भी है. आकाश का बड़ा भाग है. काल के असंख्य अणु हैं इतने में. एक-एक आकाश (प्रदेश में) एक कालाणु, जैसे असंख्य हैं. तो क्या उसको आत्मा के साथ उसको संबंध है. यहां समीप है तो उसका सत् उसमें और मेरा सत् मेरे में. तो अन्य स्त्री, पुत्र तो दूर रह गये. देवानुप्रिया! झूसट ही है.

‘उसका सत्ता नाम का स्वरूप लक्षण है—जैसा लक्ष्यलक्षणविभाग अवश्य घटित होता है. इसप्रकार अबाधितरूप से सत् द्रव्य का लक्षण है.’ निर्विघ्न, दोष आये बिना सत् नाम का द्रव्य का लक्षण अबाधित सिद्ध हुआ. उसमें कोई दोष आता नहीं.

भगवान् अमृतयंद्राचार्य का भुवासा है. अंत में तो वही है न उसमें? भाई! 'यतो लक्ष्यलक्षणविभागाभाव' बस, उतना पाठ है. यह तो भुवासा किया. भुवासा किया.

अब, दूसरा लक्षण. एक लक्षण कदा. अब, सत् दूसरा लक्षण है. उत्पादव्ययघ्नोव्य युक्तं सत्. सत् द्रव्य लक्षण. अब, उत्पादव्ययघ्नोव्य सत्. 'उत्पादव्ययघ्नोव्य द्रव्य का लक्षण है.' देओ! उसमें बड़ी भेदज्ञानदशा है. प्रत्येक आत्मा.... प्रत्येक कहते हैं न? भिन्न-भिन्न. भिन्न-भिन्न आत्मा और भिन्न-भिन्न परमाणु जितने अनंत द्रव्य हैं, उन प्रत्येक में सत् लक्षण है और सत् का उत्पादव्ययघ्नोव्य ऐसा स्वरूप है. 'उत्पादव्ययघ्नोव्य द्रव्य का लक्षण है.' देओ! क्या कहते हैं? प्रत्येक पदार्थ नहीं अवस्था का उत्पन्न होना, पुरानी अवस्था का व्यय—अभाव होना और अपनी जति को नहीं छोड़ना वह ध्रुव. प्रत्येक आत्मा, प्रत्येक परमाणु, रजकण नहीं अवस्था से उत्पन्न होना, पुरानी अवस्था से (व्यय होना). जैसे सोना—सुवर्ण. उसमें कुंडल की पर्याय का उत्पन्न होना और कड़ा की पर्याय का व्यय होना और सोना का पीलापन, रीकपनापन ध्रुव रहना. सोना की जति को छोड़े बिना पूर्व की अवस्था का व्यय होना, नहीं अवस्था का उत्पन्न होना. वह उत्पादव्ययघ्नोव्य वस्तु का स्वरूप है.

ऐसे प्रत्येक द्रव्य में अपने से नहीं पर्याय का उत्पन्न होना. देओ! अपनी पर्याय पर से उत्पन्न नहीं होती है, ऐसा कहते हैं. राग-द्वेष, सम्यग्दर्शन, ज्ञानादि जो पर्याय है वह अपनी अपने से उत्पन्न होती है. पर में उससे पर्याय उत्पन्न होती है. उत्पादव्ययघ्नोव्य युक्तं वह भी सत् है. समज में आता है?

'एक जति का अवरोधक ऐसा...' एक जति का अवरोधक—नीचे भुवासा है. प्रत्येक आत्मा और परमाणु 'द्रव्य में कुमभावी भावों का...' कुम-कुम से अवस्था होती है न? जैसे सोना में कुंडल, कड़ा, अंगूठी. ऐसे आत्मा के ज्ञान की पर्याय, दर्शन की पर्याय एक के बाद एक नहीं-नहीं होती है. 'द्रव्य में कुमभावी भावों का प्रवाह एक जति को भंडित नहीं करता...' परमाणु में नहीं-नहीं पर्याय होती है तो परमाणु की जति का नाश नहीं होता. आत्मा में नहीं-नहीं पर्याय होती है परंतु आत्मद्रव्य चेतन भिटकर जड होता है ऐसा कभी नहीं होता. अपनी जति रजकर नहीं अवस्था का उत्पन्न होना, पुरानी अवस्था का व्यय होना, अपनी जति को नहीं छोड़ना—उसका नाम उत्पाद व्यय और ध्रुव कहने में आता है. समज में आता है? गांव में तो अभ्यास नहीं होता. लोगों को अभ्यास (नहीं है). यह रीज क्या है? तत्त्व की मूल रीज क्या है? पीछान में आवे नहीं तब तक उसको ज्ञान में रुचि होवे नहीं. क्या कहते हैं, देओ!

'एक जति का अवरोधक...' अर्थात् अपनी जति को भंडित नहीं करते, छोड़ते नहीं. 'जति-अपेक्षा से सदैव एकत्व ही रहता है.' 'ऐसा जो कुमभावी भावों

का प्रवाल, उसमें पूर्व भाव का विनाश...' आत्मा में, जैसे कि पूर्व में मिथ्यात्व था वह, जहां सत् लक्षण से द्रव्य लक्षित हुआ कि द्रव्य तो अनंतगुण संपन्न है. अकल्प है. ऐसा लक्ष्य हुआ तो मिथ्यात्व दृष्टि में मैं मात्र रागमयी था, अक पर्यायि जितना था—ऐसी मान्यता थी तो अपनी चैतन्य की ज्ञाति को छोड़े बिना पूर्व भाव का मिथ्यात्व का विनाश हो गया. और 'उत्तर भाव का प्रादुर्भाव...' (हुआ). सम्यग्दर्शन की पर्यायि का उत्पन्न होना. समज में आया? वह उसके साथ लगाया.

सत् अक गुण से—लक्षण से लक्षित आत्मा हुआ तो अनंत गुण का लक्ष्य हुआ कि मैं शुद्ध चैतन्य हूं. पहले ऐसा नहीं माना था. पहले तो मैं रागमात्र हूं, मैं अक समयमात्र की पर्यायि जितना हूं. मुझे दूसरे मट्ट करते हैं, मैं दूसरे को मट्ट करता हूं ऐसा जो भ्रम था, मिथ्यात्व-विपरीत अभिप्राय, वह सत् लक्षण से लक्षित द्रव्य का लक्ष्य करने से अनंतगुण संपन्न द्रव्य का लक्ष्य हुआ. तो पहले जो अनंत गुण लक्षण वाला मैं था उसको नहीं माना था, मैं पर्यायि और रागमात्र हूं ऐसी पर्यायि में दृष्टि थी तब भ्रांति थी—भ्रमण, वह लक्ष्य हुआ कि मैं अनंत गुण का पिंड हूं. उससे सम्यक् की नयी पर्यायि उत्पन्न हुई. अपनी चैतन्य की ज्ञात को छोड़े बिना. पुराने मिथ्यात्व का नाश हुआ, चैतन्य की ज्ञात छोड़े बिना. और चैतन्य की ज्ञात ध्रुव रही. समज में आया? सोगनयंदज्ज! समज में आता है कि नहीं? ये सब धर्म समजने के लिये ऐसी समज करनी पड़ेगी?

मुमुक्षु :- ...

उत्तर :- उत्पन्न हुआ. द्रव्य तो ध्रुव रहा. क्यों? कैसे? यहां तो ऐसा लगा दिया न. सत् है. कैसा? कि द्रव्य का लक्षण. द्रव्य पर लक्ष्य गया तो द्रव्य तो अनंतगुण स्वरूप अकल्प द्रव्य है. ऐसा लक्ष्य होने से, अनंत काल में पर्यायि जितना माना था, वह द्रव्य मैं पूर्ण हूं, ऐसी प्रतीति हुई तो भ्रांति का व्यय हुआ, सम्यक्की उत्पत्ति हुई और चैतन्य की ज्ञात छोड़े बिना अनंत गुण उसमें ध्रुव रहे. समज में आया? धर्म की उत्पत्ति का यह कारण है. द्रव्य कारण है. पर्यायि में से नयी पर्यायि नहीं आती. पर्यायि है पूर्व की वह तो व्यय हो जाती है. नयी पर्यायि होती है वह व्यय होती है उसमें से नहीं आती है. पर्यायि तो द्रव्य में से आती है. समज में आया?

सत् है. मैं हूं मैं कौन? द्रव्य सत् लक्षणवाला. अनंतगुणस्वरूप अक द्रव्य जहां प्रतीति में आया तो पर्यायिदृष्टि अनादि की थी, अक समय जितना मैं पर्यायिमात्र हूं ऐसी मान्यता थी वह, द्रव्य की प्रतीति लक्षण से हुई, लक्षण से लक्ष्य की प्रतीति हुई. प्रतीति-पूर्ण स्वरूप हूं ऐसा प्रतीति हुई तो सम्यग्दर्शन की पर्यायि चैतन्य की ज्ञाति को छोड़े बिना उत्पन्न हुई और पूर्व का मिथ्यात्व का व्यय चैतन्य की ज्ञात को छोड़े बिना व्यय हुआ. उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य तीनों अक समय में हो गये. आह...ह...! कलो, इसमें कुछ समज में आता

है? अ... देवानुप्रिया! ये सब झूसद वाले का आता है इसमें.

‘(बाद के भाव की अर्थात् वर्तमान भाव की उत्पत्ति) सो उत्पाद और पूर्व-उत्तर भावों के व्यय-उत्पाद...’ ‘और पूर्व-उत्तर भावों के व्यय-उत्पाद होने पर भी...’ उसका झुवासा किया. उत्तर भाव का प्रादुर्भाव माने? ‘(बाद के भाव की अर्थात् वर्तमान भाव की उत्पत्ति)’ जैसा. पूर्व भाव का विनाश और पीछे का जो उत्पन्न नहीं था उसकी वर्तमान पर्याय में उत्पत्ति. वह उत्पाद. दो दुअे. ‘और पूर्व-उत्तर भावों के व्यय-उत्पाद...’ पूर्व का व्यय और उत्तर का उत्पाद ‘होने पर भी स्वजाति का अत्याग सो ध्रौव्य है.’ जैसे प्रत्येक (द्रव्य में). इस शरीर में वह परमाणु है, देओ! जैसी अवस्था है, जैसी दुई तो पूर्व की अवस्था जैसी थी वह व्यय दुई, नयी अवस्था का उत्पाद हुआ, और परमाणु की जात छोडे बिना जैसा उत्पाद-व्यय होता है. वह परमाणु के कारण से होता है, आत्मा के कारण से नहीं. क्योंकि उसका उत्पाद-व्यय उसमें है. दूसरा उत्पाद-व्यय अपने में करे. उसमें करे कि अपने में करे? दूसरा दूसरे में (करे). समज में आया?

संक्षेप में गागर में सागर भर दिया है. टीका करके. भगवान कुंदकुंदाचार्य ने तो बहुत थोडे शब्दों में सर्वज्ञ का पेट भर दिया है और टीकाकार ने स्पष्ट करके ... जैया! जैसी थीज है, प्रभु! सुन तो सही जेक बार. तू क्या है? कितना है? तुजे तेरा ज्ञान कभी सम्यक् अनंत काव में हुआ नहीं. समज में आया?

कहते हैं कि ‘वे उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य—जो कि सामान्य आदेश से अभिन्न हैं...’ देओ! वहां सत् को अभिन्न कहा था न? भाई! पुनः भिन्न भी कहा. पहले लक्षण से भिन्न कहा. पुनः सत् स्वरूप कहा. इसमें भी जैसा कहा. आत्मा और जेक-जेक परमाणु, उसमें नयी-नयी पर्याय (होती है). पूर्व की पर्याय का व्यय, नये का उत्पाद वर्तमान, ध्रुव का त्याग किये बिना ध्रुव रहा. प्रत्येक वस्तु में जेक समय में उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य, वह सामान्य आदेश से द्रव्य से अभिन्न हैं. भिन्न नहीं है. उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य ही द्रव्य है. वह वस्तु है. सामान्य नाम अभिन्न दृष्टि से देओ तो प्रत्येक आत्मा, प्रत्येक परमाणु अपने उत्पाद-व्यय-ध्रौव्यस्वरूप ही है. पर का आत्मा और पर का परमाणु उसके उत्पाद-व्यय-ध्रौव्यस्वरूप है. अपने से वह नहीं और उससे अपने में नहीं. ‘(अर्थात् सामान्य कथन से द्रव्य से अभिन्न हैं) विशेष आदेश से...’ उसमें कहा था न? भाई! ... उसमें अनंतगुण संपन्न लेकर कहा था. ओ...ओ...ओ...!

‘विशेष आदेश से (द्रव्य से) भिन्न हैं,...’ क्योंकि द्रव्य है उससे कथंचित् उसका नामभेद हुआ न? उत्पाद, व्यय, ध्रौव्य. द्रव्य का नाम द्रव्य रहा. द्रव्य का नाम जेक, उसके तीन नाम दुअे. नाम अपेक्षा से भिन्न पड गया. संज्ञा अपेक्षा से भिन्न पड गया,

प्रयोजन अपेक्षा से भी भिन्न पड गया. 'विशेष आदेश से (द्रव्य से) भिन्न हैं, युगपद् वर्तते हैं...' अक-अक प्रत्येक द्रव्य में सत्ता, उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य अकसाथ है. उत्पाद पहले समय में हो और व्यय दूसरे समय में हो अथवा व्यय पहले समय में हो और उत्पाद दूसरे समय में हो (ऐसा नहीं होता).

देओ! यह अंगूठी. यह सीधी है. यह टेढ़ी दुई. तो सीधी का काव भिन्न और टेढ़ी का नाश का काव भिन्न, ऐसा नहीं है. वांकी कलते हैं न? टेढ़ी, टेढ़ी. टेढ़ी का नाश और सीधी का उत्पाद, समय अक है. और अपनी ज्ञात छोडे बिना (ऐसा होता है). ध्रौव्य भी अक समय में है. ऐसा प्रत्येक आत्मा में और प्रत्येक परमाणु में अक समय में नयी पर्याय का उत्पन्न (होना), पुरानी का व्यय होना, ध्रौव्य का साथ में रहना—ज्ञाति का. अक समय में तीनों युगपद् प्रवर्तते हैं.

'और स्वभावभूत हैं...' वाह..! वह उत्पाद-व्यय तो उसका स्वभाव है. देओ! प्रत्येक पदार्थ का उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य उसका स्वभाव है. अपना उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य दूसरा क्या करे? और दूसरे का उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य यह आत्मा क्या करे? उसका ही स्वभाव है तो होता है. वही 'द्रव्य का लक्षण है.' दूसरा लक्षण सिद्ध किया. पहला सत् लक्षण किया, दूसरा उत्पाद-व्यय-ध्रौव्य का, तीसरा लक्षण बाकी रहा.

(श्रोता :- प्रमाण वचन गुरुदेव!)

પોષ સુદ ૧૦, બુધવાર, તા. ૨૫-૧૨-૧૯૬૩
ગાથા-૧૦, પ્રવચન-૧૮

૧૦મી ગાથા ચાલે છે. પાનું-૨૭ છે. બીજો પેરેગ્રાફ. શું ચાલે છે આ? ભગવાન વીતરાગદેવ કેવળજ્ઞાની પ્રભુ તીર્થંકરદેવ, એને જ્યારે સર્વજ્ઞ એટલે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું ત્યારે છ દ્રવ્યો જ્ઞાનમાં જોયા. અનંત કાળથી કેવળીઓ થતાં આવે છે. એણે આ જગતની અંદર છ દ્રવ્યો અનાદિ અકૃત્રિમ—કોઈએ નહિ કરાયેલા સ્વભાવસ્વરૂપ એવા છ, જાતિએ છ, સંખ્યાએ અનંત (દ્રવ્ય જોયા) એને અહીં ઓળખાવે છે. દરેક દ્રવ્ય કેવા છે? એનું લક્ષણ શું લક્ષણ? એટલે ક્યા લક્ષણો તે લક્ષ્ય નામ દ્રવ્ય એટલે પદાર્થ ઓળખી શકાય? છએ દ્રવ્યોમાં તેનું લક્ષણ એક એકનું શું? કે જે લક્ષણ દ્વારા એ વસ્તુને, દ્રવ્ય એટલે વસ્તુને જાણી શકાય, ઓળખી શકાય, લક્ષમાં લેવાય. એવા ત્રણ લક્ષણો વર્ણવ્યા છે. એમાં બે આવી ગયા છે. છ કાયનો ઉત્તર આવશે પછી.

દરેક વસ્તુ અનંત આત્માઓ અને અનંત પરમાણુઓ, બધા આત્માઓ અને અનંતા પરમાણુ આ માટી, એનું લક્ષણ શું કે જે વડે જુદી ચીજ છે. બીજા... લક્ષણ વડે ઓળખી શકાય? એના ત્રણ લક્ષણો કહ્યાં. એમાં બે આવી ગયા. એક તો સત્ લક્ષણ. દરેક વસ્તુ 'છે', 'છે'. એ પહેલું આવી ગયું. 'છે'થી ઓળખી શકાય અનંત ગુણનો પિંડ આત્મા કે અનંત ગુણનો પિંડ પરમાણુ. એ 'છે' એવા સત્તા નામના ગુણથી ઓળખી શકાય.

બીજો ઉત્પાદ-વ્યય અને ઘૌવ્ય. દરેક વસ્તુ ક્ષણે ક્ષણે નવી અવસ્થાએ ઊપજે છે, એ જ ક્ષણે પૂર્વની અવસ્થાથી વ્યય થાય છે, એ જ ક્ષણે પોતાની જાતિ છોડ્યા વિના ટકી રહે છે. સમજાય એવું છે હોં! આ બધું ધ્યાન રાખવાનું. આ સમજવા જેવું છે. પુસ્તક તો લઈને બેસે. મુંબઈથી આવ્યા છે. આ સમજ્યા વિના બધી ગડબડ થઈ ગઈ છે અત્યારે.

ભગવાને તીર્થંકરદેવે જે વસ્તુ કીધી એનું શું સ્વરૂપ છે? કઈ રીતે થઈ રહ્યું છે? કઈ રીતે ટકી રહ્યું છે? કઈ રીતે થઈ રહ્યું અને કઈ રીતે ટકી રહ્યું? એમ એની જાતને જાણ્યા વિના પરને લઈને મારામાં થાય અને મારે લઈને પરમાં થાય એવી ભ્રમણા અનાદિ કાળની અજ્ઞાનમાં પેસી ગઈ છે. તો કહે છે, દરેક વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય અને ઘૌવ્ય (સ્વરૂપ છે). જુઓ! એને પણ લક્ષણ કહ્યાં. અસાધારણ લક્ષણ જ્ઞાન એ જ્ઞાયકને ઓળખવા માટે આત્માને માટે કહ્યું. અહીંયાં તો બધા દ્રવ્યને ઓળખવા માટેના આ લક્ષણ છે. સમજાણું કાંઈ? નવી નવી અવસ્થાએ ઊપજે, પુરાની અવસ્થા વ્યય થાય, જાતિને—પોતાની ચૈતન્ય કે જડ જે જાત છે એને છોડ્યા વિના તે ટકી રહે, એ દરેક વસ્તુનું ઉત્પાદ-વ્યય અને ઘૌવ્ય લક્ષણ છે. એ બે વાત આવી ગઈ.

હવે આજે ત્રીજું. ‘અથવા, ગુણપર્યાયો દ્રવ્યનું લક્ષણ છે.’ છે બીજો પેરેગ્રાફ? શું કહે છે? ઘરમાં એનો બાપ મૂડી મૂડી ગયો હોય તો મરી ગયા પછી તરત સંભારે. નક્કી કરી લઈએ મરી ગયા પહેલા કે કેટલી મૂડી છે. આ ભગવાન સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમેશ્વર, એમણે શું પુંજી દ્રવ્યની—વસ્તુની શું સ્થિતિ કીધી? એ કહી ગયા પણ એને સમજવાની દરકાર નહિ અને એને ભગવાનના ભક્ત કહેવરાવું. અને ભગવાન શું કહે છે એના લક્ષણોથી ઓળખવું નહિ.

હવે દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ... એવા છ દ્રવ્ય છે. ‘ગુણપર્યાયો દ્રવ્યનું લક્ષણ છે.’ હવે ગુણપર્યાય એટલે શું? જુઓ! ‘અનેકાંતાત્મક વસ્તુના...’ વસ્તુ કેવી છે દરેક? આત્મા અને દરેક પરમાણુ. અનેક એટલે અનંત. અંત એટલે ગુણ, ધર્મ. આત્મ એટલે સ્વરૂપ. અનંત ધર્મસ્વરૂપ, અનંત ગુણસ્વરૂપ દરેક વસ્તુ છે. આત્મા પણ અનંત ગુણસ્વરૂપ છે. પરમાણુ છે આ રજકણ એ પણ અનંત ગુણસ્વરૂપ છે. આ તો મૂળ વસ્તુ નથી. એના કટકા કરો, છેલ્લો ટૂકડો રહે એને ભગવાન પરમાણુ કહે છે. એ પરમાણુ પણ અનેકાંતાત્મક વસ્તુ છે.

અનંત ધર્મસ્વરૂપ વસ્તુમાં ‘અન્વયી વિશેષો તે ગુણો છે...’ કાયમ રહેનારા, સદૃશ્યપણે રહેનારા તેને ગુણો કહે છે. આત્મામાં જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ આદિ કાયમ આત્મામાં અનંત ગુણો કાયમ રહેનારા સદૃશ્યપણે રહેનારા—એના એ... એ.. એ.. એમ રહેનારા એ અપેક્ષાએ તેને અન્વયી વિશેષો—સદૃશ્યપણે રહેનારા એવા વિશેષો (કહેવામાં આવે છે). દ્રવ્ય તે સામાન્ય અને એની સાથે રહેનારા અનંત અન્વયો—વિશેષો તેને ગુણો કહે છે. આ તો ભગવાનનું વિજ્ઞાન છે પદાર્થજ્ઞાન. સંસારમાં પણ પદાર્થજ્ઞાન શીખે છે કે નહિ લૌકિક કળા માટે? આ તો આત્માના કલ્યાણ માટે શીખવાની વાત છે. કહો, સમજાણું?

આત્મા અને આ એક એક પરમાણુ, એમ અનંત આત્માઓ અને અનંત પરમાણુ રજકણ. એ અનેકાંતાત્મક, અનેક ધર્મસ્વરૂપ. અંત એટલે ધર્મ છે. અનંત ગુણસ્વરૂપ એવી વસ્તુના અન્વય. નીચે છે. ‘અન્વય ને વ્યતિરેકના અર્થ માટે ૧૪માં પાને પદટિપ્પણ જુઓ.’ આનો અર્થ માથે કરેલો છે પૂર્વે પહેલાં કે સદૃશ્યપણે તેને તે રહે તેને અન્વય નામ સદૃશ્યપણાના વિશેષ ગુણો કહે છે. ‘અને વ્યતિરેકી વિશેષો તે પર્યાયો છે.’ ભિન્ન ભિન્ન ક્ષણે ક્ષણે દરેક વસ્તુમાં પર્યાય થાય—અવસ્થા નવી નવી થાય એને વ્યતિરેક વિશેષ. ભિન્ન ભિન્ન. વ્યતિરેક એટલે ભિન્ન ભિન્ન. વિશેષ એટલે અવસ્થાઓ. એ વિશેષ છે. સામાન્ય દ્રવ્ય, એની દરેક પર્યાયો વિશેષ તેને પર્યાયો કહે છે. કહો, સમજાણું આમાં? કોઈ દિ’ સાંભળ્યું છે આમાં? કોઈ દિ’ વિચાર પણ કર્યો હતો? આ રળવું અને આ અને અમે જૈન છીએ. નામ જૈન આપ્યા એમાં જૈન શું થઈ ગયું? વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ પરમાત્મા જેવી વસ્તુની સ્થિતિનું લક્ષણ અને વસ્તુ વર્ણવે છે એવું લક્ષમાં લઈને પ્રતીતિ યથાર્થ કરે તો તેને જૈન કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? કોથળીમાં કરિયાતુ ભર્યું હોય અને માથે નામ સાકર લખે તો

કાંઈ કરિયાતા કડવા મટી જાય? શેઠી! કિરાતા કહે છેને તમારે?

કહે છે, એ '(ગુણો અને પરમાણુ)-કે જેઓ દ્રવ્યમાં એકીસાથે...' જુઓ! દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ. બેની વાત. ચાર તો અરૂપી છે જરી. ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, કાળ. ભગવાને છ દ્રવ્યો જોયા. એમાં ગુણો, પર્યાયો અને અવસ્થાઓ 'કે જેઓ દ્રવ્યમાં એકી સાથે...' એકી સાથે કોણ? ગુણ. આત્મામાં અને પરમાણુમાં, આત્મામાં જ્ઞાન, દર્શન એકી સાથે રહેલા છે અનંત ગુણ. એક રજકણમાં રંગ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એવા અનંત ગુણો રહેલા છે.

'જેઓ દ્રવ્યમાં...' એટલે વસ્તુમાં 'એકી સાથે...' ગુણો રહેલા છે 'અને ક્રમે પર્યાયો પ્રવર્તે છે,...' અને અવસ્થા છે એ ક્રમે ક્રમે વર્તે છે. જ્ઞાનની પહેલી અવસ્થા, બીજી અવસ્થા, ત્રીજી અવસ્થા, ચોથી અવસ્થા, દશાઓ—હાલતો. એમ અનંત ગુણની અવસ્થાઓ ક્રમે પ્રવર્તે છે. સમજાણું કાંઈ આમાં? એ '(દ્રવ્યથી) કથંચિત્ ભિન્ન...' કોણ? ગુણ અને પર્યાય. એ વસ્તુ આત્મા છે અને આ પરમાણુ પોઈન્ટ છે એને, કહે છે, એમાં જે કાયમ રહેનારા ગુણો છે અને ક્રમે ક્રમે થતી અવસ્થા તે પર્યાય છે. એ વસ્તુથી કથંચિત્ ભિન્ન. નામ છે ને ભિન્ન? ગુણનું નામ ગુણ, દ્રવ્યનું નામ દ્રવ્ય એમ નામ ભિન્ન છે, લક્ષણ ભિન્ન છે. પર્યાયનું નામ પર્યાય, ગુણનું નામ ગુણ અને દ્રવ્યનું નામ દ્રવ્ય એમ નામભેદ લક્ષણભેદે ભેદ છે.

વસ્તુથી એટલે આત્માથી એના ગુણ કાયમ રહેનારા અને ક્રમે ક્રમે થતી પર્યાય, દ્રવ્યથી કથંચિત્ કોઈ અપેક્ષાએ લક્ષણ અને નામભેદે ભેદ છે. કથંચિત્ અભિન્ન છે. વસ્તુ તરીકે અભિન્ન છે. સાકરનું નામ સાકર અને ગણપણનું નામ મીઠાશ. એમ કથંચિત્ સાકર અને મીઠાશને કથંચિત્ ભિન્ન એની અપેક્ષાએ કહ્યા. પણ વસ્તુ તરીકે જુઓ તો પ્રદેશ અભિન્ન (છે). પોતે સાકર અને ગણપણ બે એક જ ચીજ છે.

એમ આત્મા એના જ્ઞાન, દર્શન આદિ ગુણો છે અને ક્રમે ક્રમે થતી પર્યાયો છે—અવસ્થાઓ. પોતાથી પોતામાં. પરને લઈને નહિ અને પરમાં થાય એ આને લઈને નહિ. આ શરીરમાં અવસ્થા થાય એ આત્માને લઈને નહિ અને આત્મામાં અવસ્થા થાય એ કર્મને, શરીરને લઈને નહિ. કેમકે દરેક પદાર્થ પોતાના અનંત ગુણ વિશેષથી રહેલ છે અને એની પર્યાયો સહિત છે. તે કથંચિત્ તે ગુણ અને પર્યાયથી દ્રવ્ય ભિન્ન પણ સંજ્ઞા આદિથી કહેવાય છે. વસ્તુથી અભિન્ન છે. અને આત્મા અને પરમાણુના સ્વભાવભૂત ગુણ અને પર્યાયો છે. શું કીધું?

આત્મા અને આ એક એક રજકણ છૂટું. આ તો પિંડ છે. આ શરીર કાંઈ મૂળ વસ્તુ નથી. આ તો કટકા થઈ થઈને ઘણાં રજકણોનો પિંડ બન્યો છે. આ આત્મા નથી, તેમ એક વસ્તુ નથી આ. આ તો અનંત વસ્તુ છે, અનંત રજકણ પોઈન્ટ ભેગા થયા છે પરમાણુ. એક એક રજકણમાં અને એક એક આત્મા તેમાં ગુણ અને પર્યાય—કાયમ રહેનારી શક્તિઓ,

પલટતી અવસ્થાઓ તે દ્રવ્યના સ્વભાવભૂત છે. તે વસ્તુનો સ્વભાવ છે, પોતાનો સ્વભાવ છે. પરમાણુનો ગુણપર્યાય સ્વભાવ, આત્માનો ગુણપર્યાય સ્વભાવ, એમ આકાશ આદિ છએ દ્રવ્ય છે. કહો, સમજાણું આમાં?

અને 'તેઓ-દ્રવ્યનું લક્ષણ છે.' ઓલામાં આમ શબ્દ નહોતા આવ્યા. છે ઓલામાં? સત્માં. સત્ સત્. સત્નો સમૂહ. ત્યાં લક્ષ્યલક્ષણનો વિભાગનો અભાવ થાય છે એમ નથી. એટલું કહ્યું. અને આ બેમાં એમ કહ્યું જરી. ઉત્પાદવ્યય ધ્રૌવ્યમાં સ્વભાવભૂત છે તેઓ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે. ગુણમાં એમ કીધું સ્વભાવભૂત છે અને તેઓ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે. એટલું કહ્યું. સમજાણું કાંઈ?

વસ્તુ ભિન્ન ભિન્ન કામ કરી રહી છે. દરેક રજકણે રજકણ ને આત્માએ આત્મા. કોઈ કોઈનું કરે નહિ? આ શરીરને સાચવે કે નહિ આત્મા? લે, ઘરનું પૂછે છે. ઘરનું એટલે કોણ? છોકરા-બાપડી, મા-બાપ. ઠીક! મા-બાપ ને છોકરાનો આત્મા જુદો, એના શરીરના રજકણે રજકણ જુદા. અહીં એ .. કહે છે કે દરેક વસ્તુ પોતાની ગુણ એટલે કાયમ રહેલી શક્તિઓ અને અવસ્થાથી ટકી રહ્યા છે. એના સ્વભાવથી છે. પરને લઈને નહિ. કહો, દિનેશભાઈ! સમજાય છે કે નહિ? આ પદાર્થ વિજ્ઞાનની વાત છે. જુવાનિયાને સમજાય એવું છે આ.

ભગવાન ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા સર્વજ્ઞદેવ સો ઈન્દ્રની હાજરીમાં ઈન્દ્રોની હાજરીમાં ભગવાનની વાણી નિકળી. અરે.. આત્માઓ! તમે કોણ કઈ રીતે ઓળખાય એવી તમે ચીજ છો? જગતની ચીજ કઈ રીતે પિછાણી શકાય એવી ચીજ છે? એનું લક્ષણ અને લક્ષ્ય બેય સમજાવ્યું. એ અહીં કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજ છ દ્રવ્ય અને પંચાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ અદ્ભુત રીતે ભગવાને કહ્યું એવું વર્ણવે છે. ...ભાઈ! કહો, સમજાણું? એ ત્રણેના લક્ષણો થઈ ગયા. હવે એ દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ, એક નિગોદનો આટલી કટકી લ્યો નિગોદ-નિગોદ સમજાય છે? આ બટાટા-શક્કરકંદ. તો એટલી કટકીમાં અસંખ્ય તો શરીર છે. અને એમાં અનંત આત્મા છે એક એક શરીરમાં. એ એક એક આત્મામાં ત્રણ લક્ષણ વર્ણવે છે. દરેકમાં સત્પણું જુદું, દરેકનું ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્ય જુદું અને દરેકનું ગુણપર્યાય સ્વરૂપ તે બીજાથી તદ્દન જુદું.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ સ્વભાવભૂત જ છે. એનો સ્વભાવ જ છે. સ્વસ્ય ભવનં સ્વભાવ. પોતાની પર્યાયમાં થાય તેને તેનો સ્વભાવ (કહે છે). એય..! દેવાનુપ્રિયા! આવે છે, ઘણે ઠેકાણે આવે છે. અહીં તો (છે પણ) બીજે ઘણે ઠેકાણે આવે છે. પોતાનો સ્વભાવ છે. વિકાર પણ એની પર્યાયમાં—પોતે કરે છે એની દશામાં માટે એ પણ એક એનું લક્ષણ છે. એ .. આત્મા ભિન્ન છે એક રાગ જેટલો નથી પણ ત્રિકાળ છે એમ ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવથી આત્મા ઓળખી શકાય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ વળી પછી. હવે આવશે જુઓ. એ આવશે આમાં હવે.

‘દ્રવ્યના આ ત્રણે લક્ષણોમાંથી...’ દરેક આત્મા કે દરેક રજકણમાં ત્રણ લક્ષણો છે. એકસાથે ત્રણ છે, હોં! ત્રણ એક જ છે. એ તો અપેક્ષાએ ત્રણને જુદા (કહ્યા) તેથી વર્ણવે છે હવે. દ્રવ્યમાં એટલે વસ્તુમાં. દ્રવ્ય એટલે આ પૈસા એ નહિ, હોં! આ ત્યાં લઈ જાય છે. દ્રવ્ય આવે એટલે પૈસા કહે ઈ. દ્રવ્ય એટલે પરમાણુ ને આત્મા તેને દ્રવ્ય કહેવા. દ્રવ્ય કેમ કીધું? દ્રવતિ ઈતિ દ્રવ્યં. ‘દ્રુ’ પહેલા આવી ગયું છે ‘દ્રુ’ ‘દ્રુ’ ધાતુ આવી ગઈ છે. જુઓ! ઓલી કોર. ઓલી કોર આવી ગયું છે ઓલામાં. દ્રુ ધાતુ. નીચે છે. ૨૫ પાને નીચે છે. ‘અહીં દ્રવ્યની જે નિરુક્તિ કરવામાં આવી છે તે ‘દ્રુ’ ધાતુને અનુસરતા (-મળતા) અર્થવાળી છે.’ નીચે છે નોટમાં. ‘દ્રુ’ મોટો શબ્દ પડ્યો છે. નોટમાં નીચે નોટ. ૨૫ પાને. છે?

ભગવાને અનંત આત્મા અને અનંત રજકણને દ્રવ્ય કહ્યું. દ્રવ્ય કેમ કહ્યું? કે પાણી જેમ તરંગને દ્રવે છે, વહે છે, પાણી પાણીપણું રાખીને ક્ષણે ક્ષણે નવા તરંગો તરંગો ઉઠાવે છે એને દ્રવે... દ્રવે... દ્રવે... વહે-પ્રવહે (કહે છે). એમ દરેક આત્મા અને દરેક પોઈન્ટ પરમાણુ ક્ષણે ક્ષણે ગુણપર્યાયને દ્રવે છે. પર્યાય એટલે અવસ્થાને દ્રવે છે, વહે છે, કરે છે. એથી ભગવાનની વાણીમાં દ્રવ્ય શબ્દ આવ્યો છે. કહો, સમજાણું આમાં?

હવે અહીંયાં ત્રણ લક્ષણોમાંથી સત્ લક્ષણ, ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્ય બીજું લક્ષણ અને ત્રીજું ગુણપર્યાયો. એ ત્રણ લક્ષણોમાંથી ‘એક કહેતાં બાકીનાં બંને (વગર કહ્યે) અર્થથી જ આવી જાય છે.’ પહેલો ન્યાય આપશે હોં હજી. હજી સમ્મુચય વાત સમાંતર (કરે છે). એક આત્મા લ્યો કે એક પરમાણુ લ્યો, એ વસ્તુ જગતની સ્વયંસિદ્ધ અકૃત્રિમ—કોઈએ કરેલી નથી. ઈશ્વર-બીશ્વર કોઈ કર્તા-કર્તા છે નહિ. એવી અકૃત્રિમ ચીજ જે અનંત આત્મા અને અનંત પરમાણુ એમાં જે સત્ લક્ષણ વર્ણવ્યું કે ‘છે’ એ લક્ષણથી જાણી શકાય. ઉત્પાદ-વ્યય અને ઘૌવ્યથી દરેક ચીજ જાણી શકાય. અને તેના ગુણપર્યાયોથી તે વસ્તુ જાણી શકાય. તે તે વસ્તુ તેના લક્ષણથી જાણી શકાય. એ ત્રણમાંથી એક કહેતાં બાકીના બંને વગર કહ્યે અર્થથી એટલે ભાવથી જ એમાં આવી જાય છે. કઈ રીતે આવી જાય છે? જુઓ! હવે કહે છે.

‘જો દ્રવ્ય સત્ હોય,...’ જો આત્મા અને પરમાણુ સત્ છે, સત્ છે ‘તો તે (૧) ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યવાળું અને (૨) ગુણપર્યાયવાળું હોય;...’ શું કીધું? મહા લોબિકથી, ન્યાયથી વાત કરે છે અહીંયાં તો જરી. દુનિયાના કાયદા સમજવા માગે પણ આ કાયદા વીતરાગના પદાર્થનો સ્વભાવ શું, એની વસ્તુ શું ખબર વિના મમતા (કરે કે) આ મારા ને આ તારા. ઝઘડા કરીને મરી ગયો. સમજાણું? ... રાજી થાય. પણ રાજી થવાનો પર્યાય

તારામાં, આ કરાજી થવાનો પર્યાય તારામાં. પરને લઈને કાંઈ છે નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ? 'જો દ્રવ્ય સત્ હોય,...' જો વસ્તુ હોય (તો) 'છે' એ એનો એક ગુણ છે. 'તો તે ઉત્પાદવ્યયઘ્નોવ્યવાણું...' સત્ હોય તે નવી અવસ્થાથી ઊપજે, જૂની અવસ્થાથી વ્યય અને .. ધ્રુવ હોય. અને 'ગુણપર્યાયિવાણું...' સત્ હોય તે કાયમ શક્તિઓ રહેવાવાણું અને ક્રમે પ્રવર્તતી પર્યાયિવાણું. એ સત્ હોય એ ત્રણે લક્ષણવાણું હોય છે. હજી એનો ખુલાસો કરશે, હોં! પાછો. કઈ રીતે એ. શેનું આવ્યું આ? જે દ્રવ્ય સત્ હોય તે, દ્રવ્ય હોય સત્ હોય તે. એ એક ઉપર બે ઉતારવા છે. સત્ છે આત્મા અને પરમાણુ. સત્ અસ્તિ ગુણે છે. પછી ઉત્પાદવ્યયઘ્નોવ્યવાણું છે અને તે જ ગુણપર્યાયિવાણું છે. હજી એનો ખુલાસો કરશે. મૂકશે નહિ. અહીં તો આચાર્ય છે. જગતને તત્ત્વ... ભગવાનના મુખમાં જે વાણી આવી એને જગતના તત્ત્વો ભિન્ન ભિન્ન પોતાના સ્વભાવે રહેલા છે. એ મમત્વ—પરની મમતા છોડી દે. પરના હું કામ કરી દઉં અને પરથી મારામાં કામ થાય. મૂઢ છો? જગતના પદાર્થો સ્વતંત્ર છે. એય..! દેવાનુપ્રિયા! વ્યવહારે બોલાય. આ ગામ મારું. ધૂળમાંય નહિ. ઝૂંપડું પણ ન હોય એના ગામમાં. ક્યું ગામ? બરવાળા. એમ કહે કે નહિ? ક્યુ ગામ? રાજકોટ. ક્યુ ગામ તમારું? રાજકોટ. ઝૂંપડું પણ ન હોય ઘરે. એ તો બોલાય કે અહીં રહેતો હતો, અહીં રહું છું એવું ક્ષેત્રમાં. એમ બોલાય કે આ મારી બાયડી, આ મારા છોકરા. ધૂળમાં હતા એના? એ તો જગતના તત્ત્વો ભિન્ન ભિન્ન છે. કહો, શેઠી! શું કરવું?

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— હં. હવે ..

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— એમ નહિ. એમ નથી. એના એક દ્રવ્યના ગુણ અને પર્યાયના ભેદ વડે સમજી શકાય છે. એના ભેદ વડે એ સમજાવી શકાય એમ છે. બીજા મારા છે માટે સમજાવી શકાય એમ નથી. સાંભળો! શું કીધું? આ મારા છે એમ સમજાવી શકાતું નથી. એ તો બહારમાં લોકનું ઉપચાર કથન છે.

દરેક વસ્તુને 'એ છે' એના લક્ષણથી ઓળખી શકાય. એટલો ભેદ પાડ્યો ને. એમ ઉત્પાદ-વ્યય. આ નવી નવી અવસ્થા ઊપજે, પુરાણી વ્યય થાય, ધ્રુવ (રહે) એનાથી ઓળખી શકાય છે. દરેક વસ્તુ એના ગુણ—કાયમ રહેનારી શક્તિથી, નવી નવી અવસ્થાઓ એનાથી ઓળખી શકાય. એ ભેદ પાડીને ઓળખી શકાય એટલી વાત છે. આ પર મારાથી ઓળખી શકાય એમ છે નહિ. એમાં તો ભ્રમણા ગરી જાય છે. સમજાણું કાંઈ? એક બોલ લીધો. પહેલો બોલ આવ્યો. ત્રણ લક્ષણમાંથી પહેલું એક સત્. અસ્તિ છે અસ્તિ. દરેક વસ્તુ છે. 'છે' નામનો એનામાં ગુણ છે. તો જે ગુણ છે સત્, એ સત્ હોય ત્યાં ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ જ હોય. નવી અવસ્થા ઊપજે. કારણ કે 'ઉત્પાદવ્યયઘ્નોવ્યયુક્તં સત્' એટલે ત્રણ લક્ષણવાણું

એ સત્ હોય જ. સત્ હોય તે ત્રણ લક્ષણવાળું હોય જ. અને જે સત્ છે એ ગુણપર્યાયિવાળું જ હોય. 'છે' એ કાયમ રહેનારી શક્તિવાળું હોય, પલટતી અવસ્થાવાળું હોય.

હવે 'જો ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યવાળું હોય,...' કોણ? દ્રવ્ય-દ્રવ્ય પહેલું કીધું ઈ. દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યવાળું હોય. પોતામાં નવી નવી અવસ્થાથી દરેક પદાર્થ ઊપજે છે. દરેક ક્ષણે પૂર્વની અવસ્થાથી બદલી જાય છે અને એના ગુણની જાત જાળવીને ટકી રહે છે. દરેક પોતપોતાને કારણે. કોઈને કારણે નહિ. 'જો ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યવાળું હોય, તો તે (૧) સત્ અને (૨) ગુણપર્યાયિવાળું હોય;...' તો તે હોવાપણે હોય અને શક્તિ ને અવસ્થાવાળું હોય.

ત્રીજો બોલ. 'જો ગુણપર્યાયિવાળું હોય,...' જે વસ્તુ છે, પરમાણુ છે એની ગુણ એટલે કાયમ રહેનારી શક્તિઓ. પર્યાય એટલે અવસ્થા ક્રમે ક્રમે દશા ફરે. એ ગુણપર્યાયિવાળું દ્રવ્ય હોય તો તે 'સત્ હોય...' હોય અને ગુણપર્યાયિ હોય કે નહિ? અને ગુણપર્યાયિવાળું હોય 'તે ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યવાળું હોય.' એના કારણ આપણે, હોં! જે ગુણપર્યાયિવાળું હોય તે સત્ હોય અને તેને ઉત્પાદ, વ્યય અને ઘૌવ્યવાળું હોય. એ તો એક લક્ષણ કહેતા બીજા લક્ષણો એમાં જાય છે. કઈ રીતે આવી જાય છે એની વાત કરી. હવે એનો વિસ્તાર કરે છે. એનો ને એનો.

'તે આ પ્રમાણે :- સત્...' હવે ખોલ્યું જુઓ. ઓહોહો..! જે આત્મા કે પરમાણુ સત્ કીધા છે, છે. તો તે 'નિત્યાનિત્યસ્વભાવવાળું હોવાથી...' દરેક આત્મા અને દરેક આ પરમાણુ કાયમ રહે તેને નિત્ય કહીએ, કાયમ રહે છે. અને અવસ્થા બદલે છે. એ અનિત્ય છે. સમજાય એવું છે હોં! નથી સમજાય એવું નહિ. આ તો સાદી ભાષાથી વાત થાય છે. પણ દરકાર જ કોઈ દિ' કરી નથી. રળવું, ખાવું ને થઈ રહ્યું જાવ. ભગવાનની પાસે એક વાર સાંભળી આવે કાં ભગવાનના દર્શન કરી લઉં. એમ ધર્મ ન થાય. શેઠી! ધર્મ કરનારના ક્યા લક્ષણ છે? અને ક્યા લક્ષણે તે ધર્મ કરનાર ઓળખી શકાય? ભિન્ન ભિન્ન દરેક વસ્તુ છે એવું અંતર જ્ઞાન થયા વિના સમ્યક્ ને સમ્યક્દર્શનની ધર્મદશા થાય નહિ. શંકરભાઈ! ભઈ એકવાર સાંભળે તો ખરા. સાંભળે કે આ શું છે. સાંભળવું નહિ ને કાન બંધ કરી દીધા. એ આમ છે, એય ભડક્યા. સાંભળ તો ખરો. વીતરાગ ત્રિલોકનાથ દરેક વસ્તુને ભિન્ન ભિન્ન પોતાના લક્ષણે વર્ણવે છે.

સત્ જે વસ્તુ આત્મા અને પરમાણુ સત્ છે. છે તે નિત્યાનિત્યસ્વભાવવાળું હોય. કેમકે જે સત્ છે એ કાયમ રહેનારાની અપેક્ષાએ નિત્ય અને બદલવાની અપેક્ષાએ (અનિત્ય). કારણ કે બદલે છેને સમયે સમયે, ક્ષણે ક્ષણે? અવસ્થા બદલે છેને. પહેલાં આ રજકણો... આ રજકણો તો હતા દાળ-ભાતના. એ રજકણો તો અહીં આવ્યા પણ એની પર્યાય બદલી ગઈ. દાળ-ભાતની હતી એ લોહીની થઈ. લોહીની પછી .. રાખની પાછી ધૂળની થાય છે.

ધૂનની પાછી ઘઉં થાય, ઘઉંની પછી લોટ થાય, લોટની પાછા લોહી થાય. એમ અવસ્થાઓ બદલ્યા કરે અને મૂળ પોઈટ જે દ્રવ્ય રજકણ છે એ તો કાયમ રહે. નિત્ય રહીને પલટે. સોનું કાયમ રહીને કુંડળ અને કડાની નવી નવી અવસ્થાઓ થાય. એમ દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ સત્ નિત્યાનિત્યસ્વભાવવાળું હોવાથી... જુઓ! કોની સાથે મેળવે છે હવે? બીજા ગુણ સાથે લક્ષ્યલક્ષણ સાથે. સત્ને ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય જે બીજું લક્ષણ કહ્યું છે એની સાથે મેળવે છે. પછી ગુણપર્યાયવાળા લક્ષણ સાથે મેળવશે.

છે, જે વસ્તુ છે તે સત્ છે અને સત્ હોય તે નિત્ય-અનિત્ય સ્વભાવવાળું હોવાથી. જે ચીજ હોય તે કાયમ રહેનારાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે. પલટવાની અપેક્ષાથી અનિત્ય છે. પલટે છે કે નહિ? એકનું એક રહેતું હોય તો આ બધું આ ભાષા અને વાણી ને અવસ્થામાં આ બધું હોઈ શકે નહિ. સમજવામાં પણ એકરૂપ હોય તો ઊંઘી સમજણ હોય એને સવળી સમજણ કરી પલટવું, એ પર્યાય ન હોય અને બદલતું ન હોય તો એ હોઈ શકે નહિ. એનો એ આત્મા ન હોય તો સમજનારો આ અને નહિ સમજનાર આ એ નિત્ય વિના ટકી શકે નહિ, અનિત્ય વિના એ પલટી શકે નહિ. સમજણું કાંઈ?

કહે છે, જે વસ્તુ ભગવાને છ દ્રવ્યો અનંત જોયા. એ દરેકનું સત્ લક્ષણ વર્ણવ્યું. છે. એ 'છે' એમાં બે ભાગ આવી જાય છે. એક નિત્ય અને અનિત્ય. 'છે' એ નિત્ય અનિત્ય સ્વભાવવાળું હોય. 'છે' એકલું ફૂટસ્થ નિત્ય હોય એમ પણ નહિ અને 'છે' એકલું ક્ષણિક અવસ્થાવાળું હોય એમ પણ નહિ. સમજણું કાંઈ? આવા કારણો... હવે ન્યાય આપે છે. જે આત્મા અને પરમાણુ સત્ છે અને તે સત્ નિત્ય અને અનિત્ય સ્વભાવવાળા હોવાને કારણે, નિત્ય અને અનિત્ય એનો સ્વભાવ હોવાને કારણે ઘૌવ્યને અને ઉત્પાદ વ્યય આત્માને જાહેર નામ પ્રગટ કરે છે. શું કહે છે?

દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ અને ભિન્ન ભિન્ન બધા આત્માઓ એમાં સત્પણું છે. છે. એ નિત્ય ને અનિત્યપણાને કારણે, ટકીને બદલવાના સ્વભાવને કારણે, ધ્રુવને નિત્ય એટલે ઘૌવ્યને પ્રગટ કરે છે. નિત્ય છે માટે ધ્રુવને પ્રગટ કરે છે. અનિત્ય છે તે ઉત્પાદ વ્યય સ્વરૂપને જાહેર કરે છે. ધ્રુવપણે નિત્ય છું અને ઉત્પાદવ્યયપણે અનિત્ય છું. એમ વસ્તુ પોતે જાહેર પ્રસિદ્ધ કરે છે. ઓહો...! એ વસ્તુ પોતાની અપીલ કરે છે. બીજી રીતે માનશો તો નહિ ચાલે તમારું, એમ કહે છે. એ પંડિતજી કહેતા લોકોને સંભળાવતા ફૂલચંદજી. વસ્તુ અપીલ કરે છે એ. તમે મને નિત્ય જ માનો તો નહિ ચાલે. અનિત્ય જ માનો તો નહિ ચાલે. કેમ કે હું ટકતી બદલતી ચીજ છું. કાયમ રહેનારી અને પલટતી ચીજ છું. એ મારી અપીલ છે. કોર્ટનો છેલ્લો નિયમ મારો છે એને તું માન, પ્રસિદ્ધ કર. એય...! દેવાનુપ્રિયા! આહાહા..!

દરેક આત્મા અને આ રજકણે રજકણ. આ તો માટી છે. આ તો માટી છે તે ઘણા

રજકણનો પિંડ છે. તો એનો એક પોઈટ છેલ્લો, એને ભગવાન દ્રવ્ય કહે છે. એ દ્રવ્ય સત્ લોવાને લઈને નિત્ય-અનિત્ય સ્વભાવવાળું છે. કાયમ ટકીને બદલવાના સ્વભાવવાળું છે. પોતપોતાને કારણે દરેક. એ કારણે ધ્રોવ્યને, ટકી રહે માટે ધ્રોવ્યને પ્રસિદ્ધ કરે છે. બદલે છે તે અનિત્યને પ્રસિદ્ધ કરે છે, એ ઉત્પાદવ્યયાત્મકતાને જાહેર કરે છે. કહો, આમાં સમજાય એવું છે કે નહિ? .. છે કે નહિ? સમજાય એવું છે. ન સમજાય એવું હોય આમાં? ભાઈ, દિનેશભાઈ! ન સમજાય? દિનેશ તો સૂર્ય કહેવાય. ન સમજાય આત્માને? આત્મા ચૈતન્ય સૂર્ય છે. જ્ઞાનનો પુંજ ભગવાન આત્મા. આ પરમાણુનો સૂર્ય છે, આ દેખાય ઈ. રજકણનો બનેલો પિંડ. ભગવાન આત્મા જ્ઞાનસૂર્ય ઝબકતો ચૈતન્ય સૂર્ય છે. .. અહીંથી મૂકીને ચાલ્યો ગયો છે એ. અનાદિ કાળથી મુઠીયું વાળીને પરનું કરું ને પરથી થાય, મિથ્યા ભ્રમણામાં ગોથા ખાઈ રહ્યો છે.

કહે છે, અહો..! જે વસ્તુ સત્ છે—છએ દ્રવ્યની વાત છે. પરમાણુ, આકાશ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ (આદિ). એ નિત્ય અનિત્ય સ્વભાવવાળી હોવાથી, વસ્તુ છે એ ટકીને ટકવાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે. નહિ ટકવાની અપેક્ષાએ અનિત્ય હોવાથી નિત્ય તે ધ્રોવ્યને પ્રસિદ્ધ કરે છે અને અનિત્ય તે તેની ઉત્પાદવ્યય નવી અવસ્થા ઊપજે અને જૂની જાય એને અનિત્ય તેને પ્રસિદ્ધ કરે છે. આહાહા..! કહો, બીજું દ્રવ્ય એને પ્રસિદ્ધ કરે છે એમ નથી એમ કહે છે. એ અનિત્યપણું એમાં છે તે ઉત્પાદવ્યયને પ્રસિદ્ધ કરે છે. શું કીધું? દરેક આત્મા અને દરેક રજકણો એમાં અનિત્યપણું છે એ એની ઉત્પાદવ્યયની પર્યાયને જાહેર કરે છે. જોડે બીજું દ્રવ્ય હતું માટે એના ઉત્પાદવ્યયને જાહેર કરે છે એમ નથી. નિત્ય છે એ ધ્રુવને જાહેર કરે છે કે હું ટકતું કાયમ છું. અનિત્ય છે તે નવી નવી અવસ્થા થાય ને જાય એમ જાહેર કરે છે. કહો, હવે આને બી.એ. ને એલએલબી. ભણવું હોય તો કેટલું ધ્યાન રાખે. પ્રોફેસરો એક કલાક બોલી જાય. થઈ રહ્યું જાવ. કંઈ પૂછાય નહિ ન્યાં.

આ તો ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ વીતરાગ સો ઈન્દ્રોની સભામાં દિવ્યધ્વનિ દ્વારા આવું વસ્તુનું સ્વરૂપ વર્ણવતા હતા. એ ભગવાન પાસે કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજ સંવત ૪૯માં આઠ દિન ત્યાં ગયા હતા. સીમંધર ભગવાન બિરાજે છે, અત્યારે તીર્થંકર છે. કેવળજ્ઞાની બિરાજે છે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં. અત્યારે મનુષ્યપણે છે. કરોડ પૂર્વનું આયુષ્ય અને પાંચસો ધનુષનો દેહ (છે). બે હજાર હાથ ઊંચા અને કરોડ પૂર્વનું આયુષ્ય. અત્યારે બિરાજે છે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં. સીધા મનુષ્યપણે. ત્યાં કુંદકુંદાચાર્ય ગયા હતા. આઠ દિન રહ્યા હતા. ત્યાંથી આવીને આ (શાસ્ત્ર બનાવ્યા). ભગવાન આમ સર્વજ્ઞ (કહે છે). આવ્યું હતું ને ભાઈ કાલે નહિ? એમ જ આવ્યું હતું. 'તં ભણંતિ સવ્વળ્હૂ'. એમાં જ એમાં આવ્યું. દસમી ગાથામાં. 'તં ભણંતિ સવ્વળ્હૂ' ૧૦મી ગાથા જુઓ ઓલી કોર. ૨૬ પાને. લાલ લાલ (અક્ષરમાં). 'તં ભણંતિ સવ્વળ્હૂ' આમ સર્વજ્ઞ ભગવાન ત્યાં કહેતા હતા. સર્વજ્ઞ ભગવાન ત્રિલોકનાથ

ત્યાં કહે છે. આહાહા..! કહો, પોતે કહે છે છતાં સર્વજ્ઞ ભગવાનને પડખે લઈને કહે છે. ભગવાન આમ કહે છે. સર્વજ્ઞ પરમાત્મા અરિહંતદેવ એની વાણીમાં આમ કહેતા હતા. આહાહા..! કેટલી નરમાશ! કેટલી નિર્માનતા! ભગવાન સર્વજ્ઞ પ્રભુ ત્રિલોકનાથની વાણીમાં આમ ‘મ્હણંતિ’ એમ કહેતા હતા. કે વસ્તુ આવી છે એ અમે ભગવાન પાસે સાંભળી છે, એવી તમને કહીએ છીએ. કહો, સમજાણું આમાં?

વસ્તુ છે એ સત્ છે. તેથી નિત્યાનિત્ય સ્વભાવવાળી છે. તેથી નિત્ય તે ધ્રુવને જાહેર કરે છે, અનિત્ય તે ઉત્પાદવ્યયના.. ઉત્પાદવ્યયાત્મક છે ને? આત્મક એટલે સ્વરૂપ છે. ઉત્પાદ એટલે નવી અવસ્થાનું ઊપજવું અને વ્યય એટલે નાશ થવો. આત્મક એટલે સ્વરૂપ. ઉત્પાદવ્યય સ્વરૂપને અનિત્ય જાહેર કરે છે. દરેક આત્મા અને દરેક રજકણોમાં પલટો જે દેખાય છે એ એની અનિત્યતાને જાહેર કરે છે અથવા અનિત્ય તે ઉત્પાદવ્યયને જાહેર કરે છે. તારે કારણો ત્યાં દયા પળી અને તારે કારણોથી પૈસો આવ્યો એમ જાહેર કરતું નથી એમ કહે છે.

એ પૈસો હતો રજકણરૂપે પૈસાની પર્યાય. એ ન્યાંથી આવીને અહીં આવ્યો એ અનિત્ય તેના ઉત્પાદવ્યયને જાહેર કરે છે. તે વિકલ્પ કર્યો અને તારી પાસે આવ્યો એમ છે નહિ. ઓહોહો..! કહો, દેવાનુપ્રિયા! ભારે ભાઈ! પલાખું પણ મોટું. મણના અઢી તો ચાર પૈસાનું શેર. કુંચી. ગમે તે દાખલા લઈ લ્યો પછી. કહે છે, એક બોલ ઉપર એક બોલ ઉતાર્યો. શું કીધું? સત્ ઉપર ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય ઉતાર્યો. એક બોલ ઉપર એક બોલ ઉતાર્યો એમ કીધું. એક ને બીજો એમ. શું કીધું સમજાણું આમાં?

દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ સત્પણું જાહેર કરે છે. એ સત્ નિત્ય અને અનિત્ય સ્વભાવવાળું છે. તેથી તે સત્ ઘૌવ્યને જાહેર કરે છે નિત્યની અપેક્ષા અને અનિત્યની અપેક્ષાએ ઉત્પાદવ્યય નવી અવસ્થાનો ઉત્પાદ અને પૂર્વની અવસ્થાના વ્યયને જાહેર કરે છે કે અમે વસ્તુએ ધ્રુવ છીએ, નિત્ય છીએ. પર્યાયે અનિત્ય પલટતી છે. એમ વસ્તુ પ્રગટ જાહેર કરે છે. બીજી ચીજને લઈને ટકવું કે બીજી ચીજને લઈને ઊપજવું એ બીજી ચીજને વિષે હોઈ શકે નહિ. ઓહો! કહો, સમજાણું આમાં?

હવે એ સત્ને બીજો બોલ લાગુ પાડે છે. બીજો ક્યો? ગુણ અને પર્યાયનો. એક લક્ષણમાં ત્રણે લક્ષણો કેમ સમાઈ જાય છે એનો અહીંયાં મેળ કરે છે. એમાં દુમેળ નથી પણ ત્રણનો મેળ છે. જે સત્ છે—દરેક આત્મા અને પરમાણુ, એનો નિત્ય અનિત્ય સ્વભાવ છે. ઓહો..! એ ‘ઘૌવ્યાત્મક ગુણો અને ઉત્પાદવ્યયાત્મક પર્યાયો સાથે એકત્વ દર્શાવે છે.’ કહો, સમજાણું? જે સત્ વસ્તુ છે દરેક આત્મા અને પરમાણુ અને તેથી નિત્યાનિત્ય સ્વભાવવાળું છે. એની વાત તો ઉત્પાદવ્યય અને ઘૌવ્ય સાથે મેળવી. સમજાણું? હવે ગુણપર્યાય સાથે મેળવી કે દરેક સત્ છે એ નિત્ય અનિત્ય સ્વભાવવાળું હોવાને કારણે નિત્ય તે ધ્રુવ્યાત્મક ગુણોને એકત્વ દર્શાવે છે અને અનિત્ય તે ઉત્પાદ વ્યય પર્યાયોને એકત્વપણે દર્શાવે છે. કહો,

ધ્યાન રાખે તો કાંઈ વિકલ્પ આવે એવું નથી વચમાં, લ્યો. ... ક્યાંય.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ચાંચ ગરે શું, આ તો કોળિયા ગળી જાય એવું છે. ચાંચની વાત કરે છે. આ તો મોટા કોળિયા ગળી જાય એવું છે. અડધા અડધા લાડવા .. નથી આપતા? લગન વખતે નથી આપતા આપણે વાણિયામાં? હજી તો ખાઈને બેઠા હોય ત્યાં ઓલા .. દેવા જાય. ભાઈસાહેબ ખાઈને બેઠા છીએ હોં, હવે ઊલટી થાશે. અડધો લાડવો નાખે.

મુમુક્ષુ :- ઘબો મારે.

ઉત્તર :- પછી વાંસે ઘબો મારે. ઊલટી ન થાય તો. એમ. લખણ જુઓને આ વાણિયાના લગનના.

અહીં તો કહે છે કે કોળિયા ઉતરી જાય એવી ચીજ છે અંદર. આહાહા..! દરેક આત્મા અને દરેક રજકણ સત્ હોવાને લઈને નિત્યાનિત્ય સ્વભાવવાળું છે. તેથી તે ધ્રોવ્યાત્મક ગુણો, નિત્ય તે ધ્રોવ્યાત્મક ગુણો. ધ્રુવ એટલે કાયમ રહેનારા ગુણો અને અનિત્ય તે ઉત્પાદવ્યયાત્મક પર્યાયો સાથે સત્ને એકત્વ દર્શાવે છે. સત્ તેને એકત્વપણે દર્શાવે છે. ઉત્પાદવ્યય અને ધ્રોવ્ય. ગુણ અને પર્યાય સાથે એકત્વ દર્શાવે છે. ઉત્પાદ વ્યય ને ધ્રુવ સાથે જાહેર કરે છે. કહો, સમજાણું આમાં? આ લખી નાખ્યું એમ નથી. અંદર એકલા પિંડના ન્યાય વર્ણવ્યા છે. આમાં સમજે નહિ, લ્યો શું લખ્યું છે આમાં? મોં માંથુ ગજનો આંકો સૂઝે નહિ આમાં. છે ને પંચાસ્તિકાય? આખું છેને અહીં? ... એ જોડે આવ્યું ને તમારે?

શું કહ્યું? એક લક્ષણની સાથે બીજા બે લક્ષણનો મેળ કર્યો. ક્યુ એક લક્ષણ? સત્. દરેક સત્ એ કેવું છે? નિત્ય અનિત્ય સ્વભાવવાળું છે. તેથી તેના નિત્ય તે ગુણોને દર્શાવે છે. ધ્રુવને દર્શાવે છે. અને અનિત્ય તે ઉત્પાદવ્યયને દર્શાવે છે. એક લક્ષણ સાથે મેળવ્યું. હવે બીજું—તે સત્ 'નિત્યાનિત્યસ્વરૂપ...' હોવાથી નિત્ય તે ગુણોને દર્શાવે છે, અનિત્ય તે ઉત્પાદવ્યયાત્મક ગુણપર્યાય રૂપ જે કીધું, એની સાથે એકત્વને દર્શાવે છે. આહાહા..! એકત્વ છે, એના ગુણપર્યાય સાથે એકત્વ છે. ગુણપર્યાય જે સત્ જે નિત્યાનિત્ય છે એ ઉત્પાદવ્યયને પ્રગટ કરે છે, સત્ નિત્યાનિત્ય છે એ ગુણપર્યાયની સાથે એકત્વ દર્શાવે છે. ગુણ અને પર્યાયનું એકત્વપણું સત્માં છે. ગુણ અને પર્યાયનું એકત્વ સત્ને છે. કહો, રતિભાઈ!

વસ્તુ શું, એના લક્ષણો શું, કેમ થઈ રહ્યા, કેમ ટકી રહ્યા, કેમ બદલી રહ્યા? એની એને ખબર ન હોય તો જ્યાં ત્યાં અભિમાન થયા વિના રહે નહિ. અમે આને બદલાવ્યા, અમે આને આમ કર્યા. પણ એ બદલ્યા વિનાનો સ્વભાવ વિનાનો છે કે તું એને બદલાવ? મેં આને ટકાવ્યા. તો એ ટક્યા વિનાના સ્વભાવવાળો છે તો તું એને ટકાવ? ભ્રમણા ભ્રમણા મિથ્યાશ્રદ્ધા, એ મિથ્યાશ્રદ્ધા પાપ શ્રદ્ધા (છે) એને લઈને એ અનંત કાળથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે. કહો, સમજાણું આમાં?

હવે બીજું લક્ષણ એની સાથે પહેલા અને ત્રીજા સાથે મેળવે છે. બીજું લક્ષણ છે ને આ ઉત્પાદવ્યય અને ધૌવ્ય? એ બીજું લક્ષણને પહેલા લક્ષણ સત્ અને ત્રીજું ગુણપર્યાય સાથે મેળવે છે. આહાહા..! ઉત્પાદવ્યય અને ધૌવ્ય દરેક વસ્તુ નવી અવસ્થાથી ઊપજે છે ક્ષણે ક્ષણે. .. અવસ્થાથી બદલે છે. એવા ઉત્પાદવ્યયધૌવ્ય એક લક્ષણ એને નિત્ય સ્વરૂપ ‘પારમાર્થિક સત્ને જણાવે છે.’ દેખો, ન્યાં પાછું એ લીધું. પહેલો લીધો હતો ને, નિત્યાનિત્ય? ઉત્પાદવ્યયધૌવ્ય એ નિત્યાનિત્ય સ્વરૂપ પારમાર્થિક સત્ને જણાવે છે. એમ. એ સત્ નિત્યાનિત્યાત્મક છે માટે ઉત્પાદવ્યયધૌવ્યને તે જાહેર કરે છે અને ગુણપર્યાય સાથે એકત્વ દર્શાવે છે.

અહીં કીધું, ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ છે. દરેક વસ્તુ નવી અવસ્થાથી ઊપજે, પૂર્વની વ્યય (થાય) અને ધ્રુવ (રહે). એ નિત્યાનિત્યસ્વરૂપ એવું જે પારમાર્થિક સત્. એમ. સત્ જ એવું પરમાર્થ છે કે નિત્યાનિત્યસ્વરૂપ છે. ન્યાં એમ કહ્યું હતું. નિત્યાનિત્યસ્વભાવવાળું હોવાથી. જુઓ નીચે છે એની નોટ. ‘પારમાર્થિક = વાસ્તવિક; યથાર્થ; ખરું (વાસ્તવિક સત્...’ એટલે જે વસ્તુ છે એ ‘નિત્યાનિત્યસ્વરૂપ હોય છે. ઉત્પાદવ્યય અનિત્યતાને અને ધૌવ્ય નિત્યતાને જણાવે છે તેથી ઉત્પાદવ્યયધૌવ્ય નિત્યાનિત્યસ્વરૂપ વાસ્તવિક સત્ને જણાવે છે. આ રીતે દ્રવ્ય ઉત્પાદવ્યયધૌવ્યવાળું છે એમ કહેતાં તે સત્ છે એમ પણ વગર કહ્યે જ આવી જાય છે.’ કહો, સમજાણું કાંઈ? વાંચ્યું છે આવી રીતે? હા પાડવી કે ના પાડવી? લ્યો છે જવાબ? આ રીતે વાંચ્યું છે? એ ના ન પાડે. નહિ? આહાહા..!

સમ્યજ્ઞાન ભેદજ્ઞાનનો વિષય છે, લ્યો. ભેદજ્ઞાન. દરેક વસ્તુ તેનાથી સત્, તેનાથી ઉત્પાદવ્યયધૌવ્ય, તેનાથી ગુણપર્યાય. તારા તારાથી અને એના એનાથી. એક રજકણનો ફેરફાર તું કરી શકે નહિ અને એક રજકણ તને કાંઈ ફેરફાર કરે નહિ. તારામાં અનિત્યપણું તારા કારણે એમાં બીજો અનિત્યપણું ફેરફાર કેમ કરી શકે? સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- કમર કસવા જેવી વાત છે.

ઉત્તર :- પણ એ કમર કસવી કેની કોર? આ લક્ષણથી અંદર દ્રવ્યનું લક્ષ્ય કરવું એનું નામ કમર કસવી છે. તારી ચીજ છે, બીજું કોણ કમર કસવી છે? દ્રવ્યના લક્ષણને બરાબર પકડવું અને પછી દ્રવ્ય ઉપર સ્થિર થવું એ કમર કસવી. કમર કસવી શું બહાર કૂદવા મારવા છે ને ... એ કમર કસવી? શું છે? શબ્દો બરાબર પકડી રાખ્યા છે, હોં! કહો, સમજાણું આમાં?

ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ, નિત્ય અનિત્ય સ્વરૂપ. કોણ સ્વરૂપ? પારમાર્થિક સત્. ખરેખરું સત્ તે નિત્યઅનિત્ય પરમાર્થ છે પોતે. તેથી તે ઉત્પાદવ્યયને અનિત્ય જાહેર કરે છે અને ધૌવ્યને નિત્ય જાહેર કરે છે. માટે સત્ આવી ગયું એમાં. ઉત્પાદવ્યયધૌવ્યમાં સત્ આવી ગયું. હવે

ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિના કારણભૂત ગુણપર્યાયોને જાહેર કરે છે. ઉત્પાદવ્યય ને ઘૌવ્ય દરેક દ્રવ્યનું, એ પોતાના સ્વરૂપની, પોતાના એટલે ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિના કારણભૂત ગુણપર્યાયને જાહેર કરે છે. જુઓ, એનો ખુલાસો નીચે. ‘પોતાના = ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યના.’ આ ઉત્પાદવ્યય .. સત્ને અને ગુણપર્યાયને મેળવે છે. એના સત્ને મેળવ્યું પહેલું. હવે ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યને ગુણપર્યાય સાથે મેળવે છે.

‘(જો ગુણ હોય તો જ ઘૌવ્ય હોય...)’ ગુણ કાયમ હોય તો ધ્રુવ હોય. ‘અને જો પર્યાયો હોય તો જ ઉત્પાદવ્યય હોય; માટે જો ગુણપર્યાયો ન હોય તો ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય પોતાના સ્વરૂપને પામી શકે જ નહિ.’ દેખો! ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય ગુણપર્યાયને કારણે પોતાના સ્વરૂપને પામી શકે છે. પરના કારણે પામી શકતો નથી. ‘જો ગુણપર્યાયો ન હોય તો ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય પોતાના...’ પોતાના એટલે ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યનું. ‘સ્વરૂપને પામી શકે જ નહિ.’ ગુણપર્યાય વિનાના ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યને પામી શકે નહિ. પરને લઈને પામી શકે નહિ એમ નથી. ‘આ રીતે દ્રવ્ય ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યવાળું છે એમ કહેતાં તે ગુણપર્યાયવાળું પણ જાહેર થઈ જાય છે.’ સમજાણું કાંઈ? બે બોલ થયા. હવે ત્રીજો રહ્યો. ત્રીજો કોણ? એય..! દેવાનુપ્રિયા! લ્યો ઝે.. ઝે... થઈ ગયું.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પણ એમાં જ આવે છે ન્યાં આઘા ક્યાં ગયા? ગુણપર્યાયો.

પહેલું—દરેક વસ્તુ સત્ છે માટે નિત્યાનિત્ય છે. માટે ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યવાળું છે, માટે ગુણપર્યાયવાળું છે એમ સિદ્ધ કર્યું. બીજું લક્ષણ ઉત્પાદવ્યય ઘૌવ્ય છે તે ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય તે સત્ પરમાર્થને જણાવે છે અને ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય તે ગુણપર્યાયને પામે છે. ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય તે ગુણપર્યાયને પામે છે. હવે રહ્યા ગુણપર્યાય. ત્રીજો બોલ. એની સાથે સત્ ને અને ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યને મેળવવા. એમાં જરી મેળવવામાં ફેર કર્યો. પહેલું સત્ની સાથે નથી મેળવ્યું.

‘ગુણપર્યાયો.’ પહેલા ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય સાથે મેળવ્યું. પછી .. એટલો જરી કથન પદ્ધતિમાં ફેર કર્યો. શું કીધું? જે આત્મા અને આ પરમાણુઓ ગુણપર્યાયોના લક્ષણવાળા છે તે ગુણપર્યાયો અન્વય અને વ્યતિરેકવાળા હોવાથી. પહેલાં સત્યને નિત્યાનિત્ય સ્વભાવવાળું હોવાથી કહ્યું હતું. સમજાણું? અને આને અન્વય વ્યતિરેકવાળા હોવાથી. એટલે? જુઓ, નીચે છે. ‘પ્રથમ તો ગુણપર્યાયો અન્વય દ્વારા ઘૌવ્યને...’ અન્વય એટલે કાયમ રહેવું, સદશ્યપણે રહેવું. દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુમાં ગુણો સદશ્યપણે શક્તિરૂપે કાયમ રહે છે. એ ‘ગુણપર્યાયો અન્વય દ્વારા ઘૌવ્યને સૂચવે છે અને વ્યતિરેક...’ એટલે ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થા ‘દ્વારા ઉત્પાદવ્યયને સૂચવે છે; આ રીતે તેઓ ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યને સૂચવે છે. બીજું, ગુણપર્યાયો અન્વય દ્વારા નિત્યતાને જણાવે છે અને વ્યતિરેક દ્વારા અનિત્યતાને જણાવે છે; આ રીતે તેઓ નિત્યાનિત્યસ્વરૂપ સત્ને જણાવે છે.’ બેય આવી ગયું.

ખુલાસો તો પંડિતજીએ બહુ સારો કર્યો છે નીચે પાછો.

શું કીધું? આત્મા.. અનંત આત્માઓ અને અનંત પરમાણુઓ એ ગુણપર્યાયિવાળા છે. એટલે? ગુણ એટલે કાયમ રહેનારી શક્તિઓ અને પર્યાય એટલે ક્રમે થતી પર્યાયો. એ દરેક વસ્તુ એના ગુણપર્યાયોવાળા (છે). એમાં ગુણને અન્વય કહીએ. સદૃશ્યતા રહે એવું. વ્યતિરેકને ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયો કહીએ. એવા હોવાથી—ગુણપર્યાયો અન્વય અને વ્યતિરેકવાળા, સદૃશ્યપણે અને ભિન્નભિન્ન અવસ્થાવાળા ગુણપર્યાયો હોવાથી ધ્રોવ્યને અને ઉત્પાદવ્યયને સૂચવે છે. ત્રીજા લક્ષણને બીજા લક્ષણ સાથે પહેલું મેળવ્યું. પછી ત્રીજા લક્ષણને પહેલા લક્ષણ સાથે પછી મેળવશે. સમજાણું કાંઈ? ગુણપર્યાયો... ઓહોહો..! ગાથા કંઈ..

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- યાદ રહેતું નથી. એય..! મોહનભાઈ! કહે છે, ત્રણના નામ યાદ રહે તો બસ છે. આ પેટાભેદના તો ક્યાં અમને (યાદ રહે)? એમ કહે છે. ઊડાડી દે છે આખું ઓલું બધું બહુ યાદ રહે છે ને સંસારનું. એટલે આ (યાદ નથી રહેતું).

ભાઈ! તું તો કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરવાની તાકાતવાળો છો ને. આહાહા..! આખો કેવળજ્ઞાન કંદ તારા ચૈતન્યની શક્તિમાંથી નીકળે. કેવળજ્ઞાનનો પાક થાય એ તારું ક્ષેત્ર છે. ખબર ન મળે. કેવળજ્ઞાન એક સમયમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને જાણે. એવા તારામાં ગુણો શક્તિરૂપે પડ્યા છે. એમાંથી એકાગ્ર થઈને ઉત્પાદપણે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય એવી તાકાતવાળો તું છો. એમ કહે છે અહીં તો. હવે એને પૂરી વાત ધારવી એને મોંઘી પડે, એ શોભે નહિ તને. એય..! માસ્તર. રતિભાઈ! આ કહે યાદ ન રહે. અરે..! પ્રભુ! ન શોભે તને, હોં! એમ કહે છે. સમજાણું? આહા..!

અરે..! તારી સ્મૃતિમાં.. એક યાદ આવ્યું. પેલું આવે છેને ભાઈ પરમાત્મપ્રકાશમાં? વસ્તુ સ્તવન. ... રામચંદ્રજી આદિ ઘણા પુરુષો સમ્યક્દર્શન પામ્યા પછી વસ્તુનું સ્તવન કરતા. એટલે કે જેવી વસ્તુ છેને એના સ્વરૂપનું ચિંતવન કરતા હતા. જેવા છ દ્રવ્યો છે... રામચંદ્રજી આદિ ભગવાન જેટલા પરમાત્મા થયા એ મોક્ષ પધાર્યા છે. અનાદિ અરિહંતો પણ પહેલાં જ્યાં સુધી ... જીવો કેવળજ્ઞાન પામ્યા ન હોય, મુનિ હોય અથવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોય (તેઓ) વસ્તુનું સ્તવન કરતા હતા એવો પાઠ છે. એવી વસ્તુની શક્તિઓની અચિંત્યતા, એની પર્યાયની અચિંત્યતા, અદ્ભુતતા, મહિમા એને વારંવાર મહિમાથી જોતા હતા. સમજાણું? કેવળજ્ઞાન થવા પહેલાં મુનિઓ કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા સમકિતી ગૃહસ્થો (આ વસ્તુનું સ્તવન કરતા હતા). આહાહા..! સમજાણું? વસ્તુ આત્મા આ શું છે? એના પર્યાયની તાકાત કેટલી? શક્તિની તાકાત કેટલી? પરમાણુની શક્તિની તાકાત કેટલી? એની પર્યાયની અવસ્થાની તાકાત કેટલી? એવા વસ્તુના સ્તવનને જ્યાં સુધી પૂર્ણ સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ શકતા નહોતા ત્યાં સુધી આવા વસ્તુના સ્તવનને કરતા હતા અને ભગવાનની સ્તુતિને પણ કરતા હતા. સમજાણું?

એ ગુણપર્યાયો .. રહેનારા કાયમ ગુણ. અને પર્યાયો એટલે ભિન્ન ભિન્ન થવાવાળી અવસ્થાઓ. એવા અન્વય અને વ્યતિરેકવાળા ગુણપર્યાય હોવાથી ધ્રોવ્યને અને ઉત્પાદવ્યને સૂચવે છે. ગુણપર્યાયો ધ્રુવપણું સૂચવે છે ગુણને લઈને. અને પર્યાયો ઉત્પાદવ્ય નવી નવી અવસ્થા થાય, જૂની જાય એને સૂચવે છે. ત્રીજા લક્ષણને બીજા લક્ષણ સાથે પહેલું મેળવ્યું. હવે ત્રીજા લક્ષણને પહેલા લક્ષણ મેળવે છે. સત્થી ઉપાડ્યું તે સત્થી (પૂરું) કરે છે.

‘નિત્યાનિત્યસ્વભાવવાળા પારમાર્થિક સત્ને જણાવે છે.’ કોણ? ગુણપર્યાયો. દરેક વસ્તુ ગુણ અને પર્યાયવાળી છે. ગુણ એટલે શક્તિઓ અનંત. અને પર્યાય એટલે અવસ્થા ક્ષણે ક્ષણે થાય તે. એ ગુણપર્યાયવાળી હોવાથી, અન્વય-વ્યતિરેકવાળી હોવાથી નિત્ય અને અનિત્ય સ્વભાવવાળું એવું જે પરમાર્થ સત્. સત્ને પરમાર્થ શબ્દ વાપર્યો. જુઓ! પહેલા વાપર્યો હતો. પરમાર્થ સત્. એમ. પરમાર્થ વસ્તુ છે. ‘નિત્યાનિત્યસ્વભાવવાળા પારમાર્થિક સત્ને...’ એ ગુણપર્યાયો જણાવે છે. કાવાભાઈ! આ તો એવું માંડી વાળે છે કે ત્રણ નામ યાદ રહેતા નથી. ન સમજાય એવું છે? આમાં સમજાય એવું છે. વાંચતાય ન આવડે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એમ હોય? સમજાય તો વાત આવે એની અંદર. આ ગુણ, આ પર્યાય, આ અન્વય, આ વ્યતિરેક, આ નિત્ય, આ અનિત્ય, આ સત્, નિત્ય-અનિત્યસ્વરૂપ પરમાર્થ અને ઉત્પાદવ્યધ્રોવ્ય, ગુણ તે અન્વય, પર્યાય તે વ્યતિરેક, એને લઈને ગુણપર્યાય, .. અને એને લઈને ઉત્પાદવ્યધ્રોવ્ય. મૂળ ભાવ ખ્યાલમાં આવે તો એને કાંઈ ગોખવું પડે નહિ. ગોખવાની ક્યાં ચીજ છે આ? ઘરમાં નિસરણીના પગથિયા કેટલા એ ખબર હોય કે નહિ, મેડી કરાવી હોય તો? દાદરાના કેટલા પગથિયા?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ પણ ખરી વાત છે. કાળજી વિનાના હોય એને ખબર પણ ન હોય. કાળજી એટલે? રામજીભાઈ જેવાને દરકાર નહિ. મકાન કર્યું અને જાવ .. નાખો. પૈસા લઈ જાવ. કોણે .. અહીં ભગવાન પૂછે છે તને? એય..! શેઠી! ઓલાને શંકર-શંકર ને? કોણ હતું ઈ? તમારો નોકર છેને. ઓલા નહોતા? સેવક, સેવક. જાવ, કરો ને પૈસા (લઈ જાઓ). કેટલું કર્યું કોણ પૂછે છે? એય..! દેવાનુપ્રિયા! એમ અહીં નથી, હોં! ત્યાં તો એ જાતની મમતાની દરકાર ઓછી એટલે (એમ હોય). અહીં તો કરવી જોઈશે મમતા. મમતા એટલે વસ્તુને સમજવાની દરકાર. કહો, સમજણું આમાં? આહાહા..!

જુઓને! એક ગાથા દ્વારા અમૃતચંદ્રાચાર્યે મૂળ પાઠમાં રહેલા ત્રણ અક્ષરોને એકસાથે અવિનાભાવ એટલે એક હોય ત્યાં બીજા હોય જ છે. એના ભાવમાં જ એ બધું આવી જાય છે. એમ અહીં એનો મેળ કર્યો છે.

‘ભાવાર્થ :- દ્રવ્યના ત્રણ લક્ષણો છે : સત્, ઉત્પાદવ્યધ્રોવ્ય અને ગુણપર્યાયો.

આ ત્રણે લક્ષણો પરસ્પર અવિનાભાવી છે;...' એક હોય ત્યાં બીજા હોય જ. 'જ્યાં એક હોય ત્યાં બાકીના બંને નિયમથી હોય છે.' એવું એક એક વસ્તુનું સ્વરૂપ અનંત પદાર્થો આ રીતે છે એવું જો એને જ્ઞાન થાય તો એને સ્વ ઉપર લક્ષ આવે અને પર તરફનું લક્ષ, આ મારા ને આ તારા, એ દષ્ટિ છૂટી જાય. ભ્રમણા છૂટીને સંસારનું ભ્રમણ છૂટી જાય અને આત્માનું .. પરિણમન થાય એ માટે આ વાત વર્ણવી છે. આહાહા..!

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પોષ સુદ ૧૧, ગુસ્પાર, તા. ૨૬-૧૨-૧૯૬૩
ગાથા-૧૧-૧૨, પ્રવચન-૧૯

પંચાસ્તિકાય, ૧૦ ગાથા ચાલી. ૧૦મીમાં એમ કહ્યું કે દરેક પદાર્થ સત્ છે અને તેના ઉત્પાદવ્યયઘ્નૌવ્ય છે અને ગુણપર્યાયિને આશ્રયે છે. દરેક વસ્તુ સર્વજ્ઞ ભગવાન, મહાશ્રમાણ મુનિઓ એમ પ્રરૂપે છે, એમ કહે છે, એમ છે. એમ કહેતા આવે છે. ભગવાન આમ કહે છે... ભગવાન આમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કેવળજ્ઞાનનો બીજો પ્રકાર હોય?

વસ્તુ બધી સત્ છે. સત્ એ લક્ષણ. અને ઉત્પાદવ્યયઘ્નૌવ્ય સંયુક્ત—સહિત અને ગુણપર્યાયિને આશ્રયે. ગુણપર્યાયિનો આશ્રય છે દ્રવ્ય દ્રવ્ય.

મુમુક્ષુ :- નિમિત્તનો આશ્રય નહિ?

ઉત્તર :- લ્યો, એમાં તો આ આવ્યું. એમાં છે જુઓ! ગુણપર્યાયિનો આશ્રય છે? ૧૦મામાં આવી ગયું જુઓ! ‘ગુણપજ્જયાસયં’ જુઓ! ગુણપર્યાયિનો આશ્રય છે. સમજાણું?

મુમુક્ષુ :- પર્યાયિને આશ્રયે દ્રવ્ય?

ઉત્તર :- હા. અહીં શું કીધું? જુઓને, સર્વજ્ઞ દ્રવ્ય કહે છે. ઓહો..! ભગવાન આ રીતે વસ્તુને દ્રવ્ય કહે છે. છે એમાં? દ્રવ્ય છેલ્લો શબ્દ છે. એ દ્રવ્ય સત્ છે, એને ઉત્પાદવ્યયઘ્નૌવ્ય સહિત છે. અભેદ વર્ણવ્યું છે અને ગુણપર્યાયિનો એ દ્રવ્ય આશ્રય છે. દરેક દ્રવ્ય પોતાની શક્તિ કે પોતાની વર્તમાન અવસ્થા એનો એ આધાર અને આશ્રય છે.

મુમુક્ષુ :- બીજાનો નથી?

ઉત્તર :- બીજાનો નથી એ એમાં આવી ગયું. આવી ગયું ..

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- એમ છે. પણ અહીં તો તેથી વ્યવહારનું જ્ઞાન કરાવવું હોય ત્યારે એ વાત થાય. વસ્તુની સ્થિતિ જ્યાં નિશ્ચય સત્ છે જેમ એમાં દરેક વસ્તુ, આત્માઓ, અનંત રજકણો ‘છે’ એ પહેલી વાત. ‘છે’ એ લક્ષણો લક્ષિત હોય તો એમાં કેટલા ગુણો અને શું પરિણામે એ વાત ચાલે. એ ‘છે’ એવા લક્ષણો લક્ષિત કહી ઉત્પાદવ્યયઘ્નૌવ્ય સંયુક્ત નામ એ વસ્તુ દરેક ઉત્પાદવ્યયઘ્નૌવ્ય સહિત છે. અને તે વસ્તુ એના ગુણ અને પર્યાયિને આશ્રય છે દ્રવ્યનો. ગુણ અને પર્યાયિને આશ્રય દ્રવ્યનો છે. દરેક વસ્તુના ગુણો અને એનો પર્યાય એનો આશ્રય દ્રવ્ય છે. પહેલી ઘણી વાત કરી. ત્રણને મેળવી. હવે એને બે નયથી ઉપાડે છે.

उप्पति व विणासो दव्वस्स य णत्थि अत्थि सब्भावो।
 विगमुप्पादधुवत्तं करेति तस्सेव पज्जाया ॥११।
 નહિ દ્રવ્યનો ઉત્પાદ અથવા નાશ નહિ, સદ્ભાવ છે;
 તેના જ જે પર્યાય તે ઉત્પાદ-લય-ધ્રુવતા કરે. ૧૧.

અન્વયાર્થ :- [દ્રવ્ય ચ] દ્રવ્યનો [ઉત્પત્તિ:] ઉત્પાદ [વા] કે [વિનાશ:] વિનાશ [ન અસ્તિ] નથી, [સદ્રાવ: અસ્તિ] સદ્ભાવ છે. [તસ્ય એવ પર્યાયા:] તેના જ પર્યાયો [વિગમાત્પાદધુવત્ત્વં] વિનાશ, ઉત્પાદ અને ધ્રુવતા [કુર્વન્તિ] કરે છે.

ટીકા :- અહીં બન્ને નયો વડે દ્રવ્યનું લક્ષણ વિભક્ત કર્યું છે (અર્થાત્ બે નયોની અપેક્ષાથી દ્રવ્યના લક્ષણના બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે).

સહુવર્તી ગુણો અને ક્રમવર્તી પર્યાયોના સદ્ભાવરૂપ, ત્રિકાળ-અવસ્થાથી (ત્રણે કાળે ટકનારા). અનાદિ-અનંત દ્રવ્યના વિનાશ ને ઉત્પાદ ઉચિત નથી. પરંતુ તેના જ પર્યાયોના-સહુવર્તી કેટલાક (પર્યાયોનું) ધ્રોવ્ય હોવા છતાં પણ બીજા ક્રમવર્તી(પર્યાયો)ના-વિનાશ ને ઉત્પાદ થવા ઘટે છે. માટે દ્રવ્ય દ્રવ્યાર્થિક આદેશથી(-કથનથી) ઉત્પાદ વિનાનું, વિનાશ વિનાનું, સત્સ્વભાવવાળું જ જાણવું. અને તે જ (દ્રવ્ય) પર્યાયાર્થિક આદેશથી ઉત્પાદવાળું અને વિનાશવાળું જાણવું.

-આ બધું નિરવધ (-નિર્દોષ, નિર્બાધ, અવિરુદ્ધ) છે, કારણ કે દ્રવ્ય અને પર્યાયોનો અભેદ (-અભિન્નપણું) છે. ૧૧.

ગાથા-૧૧ ઉપર પ્રવચન

उप्पत्ती व विणासो दव्वस्स य णत्थि अत्थि सब्भावो।
 विगमुप्पादधुवत्तं करेति तस्सेव पज्जाया॥११॥

નહિ દ્રવ્યનો ઉત્પાદ અથવા નાશ નહિ, સદ્ભાવ છે;
 તેના જ જે પર્યાય તે ઉત્પાદ-લય-ધ્રુવતા કરે. ૧૧.

૧૧મી ગાથા. 'ટીકા :- અહીં બન્ને નયો વડે...' બે નય એટલે જ્ઞાનના બે પડખા. જ્ઞાન પર્યાયરૂપે પ્રમાણ પણ એના બે ભાગ પડે છે. જ્ઞાનના બે ભાગ. એને વિષયરૂપે શું શું હોય છે એનો અહીંયાં જ્ઞાનમાં ભાગ (કહે છે). નય તે જ્ઞાનનો એક ભાગ છે. ક્યા જ્ઞાનનો? ત્રિકાળ જ્ઞાનનો ભાગ છે? શું કહેવું? શેઠી! આત્મા વસ્તુ છે એનો અંદર જ્ઞાન ત્રિકાળ ગુણ છે. એની વર્તમાન જ્ઞાનની પર્યાય જે સામાન્ય દ્રવ્યને અથવા ગુણને જાણે અને વર્તમાન અંશ નામ દશાને જાણે, એકસાથે. એવા જ્ઞાનની દશાને પ્રમાણ કહે છે. એ પ્રમાણના બે ભાગ છે. એને નય કહે છે.

‘અહીં બન્ને નયો વડે દ્રવ્યનું...’ એટલે પદાર્થનું—છએ દ્રવ્યનું. ‘લક્ષણ વિભક્ત કર્યું છે.’ લક્ષણના ભાગ પાડ્યા છે. બે નયના લક્ષણના ભાગ પાડ્યા છે. દ્રવ્યનું લક્ષણ વિભક્ત કર્યું એટલે નયનું જે સ્વરૂપ છે એ રીતે દ્રવ્યના લક્ષણના ભાગલા પાડ્યા. ‘(અર્થાત્ બે નયોની અપેક્ષાથી દ્રવ્યના લક્ષણના બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે).’ લ્યો. સમજાણું કાંઈ? લોકોને બહુ આકરું લાગે. અભ્યાસ ન હોય ને. શેઠી!

હવે દરેક પરમાણુ અને દરેક આત્મા જે છે એ સહવર્તી ગુણો અનંતા ગુણો સાથે રહેલા દરેક ચીજમાં છે. આત્મા કે એક એક રજકણ, એમાં અનંત ગુણો—શક્તિઓ સાથે ગુણો—શક્તિઓ રહેલી છે. એ ‘સહવર્તી ગુણો અને ક્રમવર્તી પર્યાયોના...’ દરેક દ્રવ્યમાં ક્રમે ક્રમે નવી નવી અવસ્થાઓ થાય તેને ક્રમે વર્તનારી પર્યાયો કહેવામાં આવે છે. ‘અને ક્રમવર્તી પર્યાયોના સદ્ભાવરૂપ,...’ દ્રવ્ય. વસ્તુ જે છે આત્મા અને પરમાણુ, આકાશ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ કાળ એના સાથે અનંતા ગુણો રહેલા અને ક્રમે ક્રમે થતી અવસ્થા એના સદ્ભાવરૂપ એ વસ્તુ છે, સદ્ભાવરૂપ છે.

એ સદ્ભાવરૂપ ‘ત્રિકાળ-અવસ્થાથી (ત્રણે કાળે ટકનારા),...’ દ્રવ્ય લ્યે છે. ‘(ત્રણે કાળે ટકનારું), અનાદિ-અનંત...’ દરેક રજકણ અને દરેક આત્મા ત્રણે કાળે ટકનારા અનાદિઅનંત (છે). એ દ્રવ્યનો એટલે વસ્તુનો ‘વિનાશ ને ઉત્પાદ ઉચિત નથી.’ તે વસ્તુનો... વસ્તુ વિનાશ પામે કે વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય એવી ચીજ નથી. સદ્ભાવરૂપ જે વસ્તુ. અનાદિઅનંત ત્રણ કાળ ટકનાર એવા દ્રવ્યનો અભાવ થાય કે એવા દ્રવ્યનો જ ઉત્પાદ થાય તે ઉચિત નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘પરંતુ તેના જ પર્યાયોના-’ તે જ વસ્તુના. આત્માના અને રજકણે રજકણના ‘પર્યાયોના સહવર્તી કેટલાક (પર્યાયનું) ધ્રોવ્ય હોવા છતાં...’ એ જ વસ્તુમાં આત્મામાં અને પરમાણુમાં અનંતા ગુણો એક ક્ષણે સાથે રહેતા છતાં... સહવર્તી પર્યાય કીધી. ‘ધ્રોવ્ય હોવા છતાં..’ આત્મામાં અને પરમાણુમાં અનંત ગુણો સાથે રહેતા છતાં તેનું ધ્રોવ્ય હોવા છતાં પણ બીજા ક્રમવર્તીના, બીજા પર્યાયો ક્રમે ક્રમે થાય એના ‘વિનાશ ને ઉત્પાદ થવા ઘટે છે.’ સમજાણું કાંઈ? સર્વજ્ઞ ભગવાન એમ કહે છે. એમ પહેલાં કહ્યું. ૧૨મામાં પાછું કહેશે. ‘સમણા પરૂવેતિ’ સંતો એટલે વીતરાગી મુનિઓ એને શ્રમણ કહે છે અહીંયા. સમજાણું? એ પહેલી જ ગાથામાં આવી ગયું છેને. પહેલા જ ગાથામાં આવી ગયું છે અને બારમામાં છે. ‘સમણા પરૂવેતિ’ અને એ ... ૧૨મામાં ‘સમણા’ આવે છેને. નવમામાં ‘સમણા’ આવે છેને?

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- એ ૧૦માં. એ તો કીધું. ‘ભણંતે’ ત્યાં સમ્મુચય વાત છે ૯મામાં. ‘ભણંતે’ એટલી વાત છે. અને ૧૦મામાં ‘ભણંતિ સવ્વણ્હૂ’ એમ છે. ૧૧માં આમ કહ્યું. ૧૨મામાં

‘સમણા પરૂવેતિ’ એમ કહેશે. સમજાણું કાંઈ? પહેલી ગાથામાંથી જ શરૂ કર્યું. ‘સમણા’.

વીતરાગ સર્વજ્ઞને શ્રમણ કહે છે. સંત વીતરાગી હતા. એનાથી કેવળજ્ઞાન થયું એ પણ વીતરાગી જ શ્રમણ કહેવામાં આવે છે. કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત વીતરાગી શ્રમણ, ચૈતન્યની જેની શક્તિનો પૂર્ણ વિકાસ પર્યાયમાં થયો એવા મહા શ્રમણો-ભગવાનો, કેવળીઓ, વીતરાગો, અરિહંતો એમ કહેતા હતા, એમ પ્રરૂપતા હતા એમ કહે છે આચાર્ય. અહો..! મહા શ્રમણો, આત્માનો વીતરાગ પિંડલો એકલો જમવટ થઈ ગયા છે. એવા વીતરાગી મહાસંતો એમ કહેતા હતા કે દ્રવ્ય તે અનાદિઅનંત (છે) તેનો ઉત્પાદ અને વિનાશ ઉચિત નથી. અને જે કેટલાક પર્યાય સાથે રહે—સહવર્તી ગુણો. અને ક્રમવર્તી પર્યાયો એનો વિનાશ અને ઉત્પાદ થવા ઘટે છે. ઓહો..! વસ્તુ સ્વભાવ. ... લોકોને એવું લાગે કે આ શું? આ શું કહે છે? અમારે ધર્મ કરવો એમાં. ... થવું છે, સુખી થવું છે એમાં આ શું?

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- એ શ્રમ એટલે આનંદના ઉગ્ર પુરુષાર્થ કરે એને શ્રમણ કહેવાય. આને બીજું નાખીને હળવું પાડી દેવું હતું. બહુ શ્રમ કરે, બહુ મહેનત કરે. એમ. સમજાણું? મહેનત શેની? એ તો પહેલું આવ્યું. વીતરાગ પર્યાયની મહાપુરુષાર્થ કરી જેણે મહાશ્રમણપણું, સર્વજ્ઞપણું પ્રગટ કર્યું છે એવા સંતોની, કેવળીઓની વાણીમાં એમ આવ્યું. કુંદકુંદાચાર્ય પોતે એમ કહે છે લ્યો. શ્રમણો એમ કહે છે. શ્રમણના મુખમાંથી એમ આવ્યું છે. જુઓને કેટલી નિર્માનતા છે! સમજાણું? પહેલી ગાથામાં આવ્યું હતું કે નહિ? પહેલીમાં નહોતું આવ્યું? પહેલી. ‘સમણમુહુગ્ગદમદ્દં’. બીજી ગાથામાં આવ્યું હતું. ‘સમણમુહુગ્ગદમદ્દં’ એ તો જિણાણાં કહીને નમસ્કાર કર્યો. પણ કહેનારે અહીંથી લીધું. ‘સમણમુહુગ્ગદમદ્દં’ બીજી ગાથા. શ્રમણના મુખમાંથી નીકળેલી ગાથા. મુખમાંથી નીકળેલી અર્થમાં આવ્યું. છેને? અર્થ છેને શબ્દ? ઓહો..હો..! વિનય તે કાંઈ વિનય! જુઓ તો ખરા! અહો..! ભગવાન શ્રમણ મહાવીતરાગી શ્રમણ. શ્રમનો અર્થ આને મહેનત કરવી હતી. મહેનત કરીને. એ મહેનત એટલે આ બધું. એમને એમ ન મળી જાય સહજથી. એમ. જરી આમ કરવું પડે, આમ કરવું પડે. દેવાનુપ્રિયા! એના પેટમાં એ હતું.

અહીં તો આત્મા જ્ઞાનનો કંદ ચૈતન્યમૂર્તિ અંતર તરફમાં ઢળવાનો જે પ્રયત્ન એને શ્રમ કહે છે. એ શ્રમને પામેલા, પૂર્ણ પુરુષાર્થને પામેલા સંતોને શ્રમણ કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એ મહા શ્રમણો. અર્થમાં એમ કર્યું છેને પછી? બીજી ગાથામાં. શ્રમણના મુખમાં કહેલા. શ્રમણો એટલે મહાશ્રમણો પાછા એમ કહ્યું, જુઓ ટીકા. મહાશ્રમણો સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવ. ચૈતન્યના ઢાળા ઢબ્યા છે અંદરમાં. એ ઉગ્ર પુરુષાર્થના ધ્યાન દ્વારા અંતર ઢાળા ઢળી ગયા અંતરમાં. અને વિકાસ પૂર્ણ થઈ ગયો એને શ્રમણ અને કેવળીઓ અને વીતરાગ કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

એવા શ્રમણો એમ કહે છે કે દ્રવ્યનું પર્યાયથી,... દ્રવ્યનો વિનાશ અને ઉત્પાદ તે વ્યાજબી નથી પણ પર્યાયનો વિનાશ અને ઉત્પાદ થવા ઘટે છે. એ વ્યાજબી છે. કહો, સમજાણું આમાં? પોતાને કારણે હોં! એમાં બીજાને કારણે નહિ. જીવ એનો ઉત્પાદ-વ્યયવાળો છે કે નહિ? બહુ ગડબડ થઈ ગઈ છે. એવી થઈ હતી, હવે નીકળી ગયું છે અંદરથી. પણ આ સૂઝતું નથી અને સૂઝ પડતી નથી. સમજાણું કાંઈ? અરે..! વસ્તુ! સ્વતંત્ર સત્ પોતાના દ્રવ્યથી ત્રિકાળ ઉત્પન્ન કે વિનાશ પામે નહિ, અને પર્યાયથી ઉત્પાદ-વ્યય ઉચિત કહો, ઘટે છે કહો. એમાં પર્યાયથી ઉત્પન્ન-વ્યય એને કારણે એના દરેક દ્રવ્યમાં થાય છે. બીજા દ્રવ્યનો ઉત્પાદ-વ્યય બીજા દ્રવ્યથી થતો નથી. કારણ કે તેના પર્યાય ને ગુણનો આધાર તો તે દ્રવ્ય છે. કોઈની પર્યાયના ઉત્પાદના પર્યાયનો આધાર બીજો દ્રવ્ય આશ્રય છે એમ છે નહિ. આહાહા..!

વીતરાગી મુનિઓ, અનાદિ કાળથી સંતો શ્રમણો થતા આવ્યા. મહા શ્રમણ થતા આવ્યા. કુંદકુંદાચાર્યની ભાષા ‘સમણા પરૂવેતિ’ શ્રમણામાં કેવળી કર્યું છે, હોં! પણ એ સાધુ પંથ.. જે સંસ્કૃતિ, સાધુની સંસ્કૃતિ, સાધક દશાના સંસ્કારથી, વીતરાગભાવના સંસ્કારથી જે શ્રમણપણું એટલે મહાશ્રમણપણું ... અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય, અનંતઆનંદ એવા ચતુષ્ટયને મહાશ્રમણો પામ્યા. એ પ્રરૂપે છે. અહીં તો વ્યવહારથી ભાષા છે. એ કહે છે. વસ્તુનો ઉત્પન્ન અને વિનાશ વ્યાજબી નથી. એની પર્યાયનો ઉત્પાદ અને વિનાશ ઉચિત અને વ્યાજબી ઘટે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘માટે દ્રવ્ય...’ એટલે વસ્તુ દરેક આત્મા કે પરમાણુ ‘દ્રવ્યાર્થિક આદેશથી (કથનથી) ઉત્પાદ વિનાનું, વિનાશ વિનાનું, સત્સ્વભાવવાળું જ જાણવું.’ લ્યો! સમજાણું? સત્ સ્વભાવ છેને પહેલી (લીટી) નો છેલ્લો? સદ્ભાવ, સદ્ભાવ, સત્ સ્વભાવ. દ્રવ્યાર્થિકનયથી આત્મા. દ્રવ્ય એટલે એમને એમ ટકવાના અપેક્ષાએ આત્મા ‘ઉત્પાદ વિનાનું, વિનાશ વિનાનું, સત્સ્વભાવવાળું...’ સત્સ્વભાવવાળો ત્રિકાળ છે... ત્રિકાળ છે... ત્રિકાળ છે. એમ પરમાણુ ઉત્પાદવ્યય વિનાનો પોતાના સ્વભાવનો સત્સ્વભાવરૂપ પરમાણુ પણ ત્રિકાળ... ત્રિકાળ... ત્રિકાળ...ત્રિકાળ છે. અરે..! આ ભેદજ્ઞાન કરે તો એને સમતા વળે. સમજાણું કાંઈ? ખદબદાટ મટી જાય. બીજાએ આમ કર્યા, બીજાએ આમ કર્યું, મને આમ કર્યું. કોઈએ કર્યું નથી. સાંભળને! તારામાં તું કર, બીજામાં એ કરે. ક્યાં નવરો હતો કે એ તને કરવા આવે? એ ક્યાં કાર્યના કરવા વિનાનો નવરો હતો કે તારું કાર્ય કરવા આવે? અને તું ક્યાં કાર્યથી નવરો છો કે તારા કાર્યમાં બીજો આવીને કરી જાય? શેઠી! સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા. એમ બોલોને. દેવાનુપ્રિયા! એ તો નિમિત્તથી વાત કરી. અધિગમ અને નિસર્ગની વાત કરી છે. ઠીક પણ યાદ છે. બરાબર ટાણે તો મૂકે છે. કહો, સમજાણું? જાગનારો જાગ્યો કોણ? જગાડનારને કારણે જાગ્યો? કે જાગનારને કારણે પોતે જાગ્યો? એને

કારણે જાગે તો ભગવાન તો અનંત કાળથી જગાડતા આવે છે.

મુમુક્ષુ :— બેયની સંધિ તો મળવી જોઈએ ને?

ઉત્તર :— સંધિનો અર્થ શું? પોતાથી જાગે ત્યારે બીજી ચીજે મને જગાડ્યો એમ કહેવામાં આવે છે. એ સમયસાર નથી આવતું? ગુરુએ વારંવાર કહેવાથી જાગ્યો. આવે છે કે નહિ? શેમાં? સમયસારમાં. લૂગડું ઓઢીને સૂતો છે અને જગાડ્યો ધોબીએ. વારંવાર ગુરુએ કહેવાથી. એકવાર કહે તો સાંભળે, સમજે એવા નથી. કહો, સમજાણું? અહીંયાં સમજનારનો ઉત્પાદનો ઉત્પાદ કરનાર કોણ? એ ઉત્પાદ કોને આશ્રયે થાય? દ્રવ્યને આશ્રયે પોતાને દ્રવ્યને આશ્રયે થાય કે ઓલા જગાડનારના દ્રવ્યને આશ્રયે થાય?

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— આહાહા..! એટલે કે એ પૃથક્-પૃથક્ કાર્ય કરી રહ્યા છે. એને કોણ ફેરવી શકે? એનો અર્થ એ. નિમિત્ત નિમિત્તનો અર્થ કે પૃથક્ પૃથક્ કાર્ય કરી રહ્યા એને કોણ ફેરવે? એમ એનો અર્થ છે. કહો, સમજાણું આમાં? ત્યાં પણ આમ લગાડતા હશો અહીંનું થોડું એની સામે. સમજણ લગાડે ઈ. કહો, સમજાણું? આહાહા..!

વીતરાગ .. શરીર ગમે તેવું હોય. આ તો તીર્થંકર આદિની વાણી થઈ એટલે એ તો અલૌકિક વાત છે. પણ બીજા સામાન્ય કેવળી હોય છે, વીતરાગ પૂર્ણ જ્યાં દશા થઈ ગઈ એની વાણીમાં આવ્યું તો આ જ આવ્યું છે. કેવળીઓ, સામાન્ય કેવળીઓ. તીર્થંકરો સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્યના ઘણી અને એને સમવસરણ આદિ હોય. પણ એની અંતરમાં એ કાંઈ છે નહિ. એને ને એને કાંઈ સંબંધ નથી. વાણીનો યોગ પણ એને કારણે નીકળ્યો. નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધે એમ કહેવાણું જુઓ અહીંયાં. 'પરૂર્વેતિ'-ભગવાને કહ્યું. બાકી તો વાણી વાણીને કારણે નીકળી છે. પણ કહેનારનું નિમિત્ત કેવું હતું એ જણાવવા ભગવાને કહ્યું છે એમ કહેવામાં આવ્યું. લ્યો.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— વાણી ક્યાં એની હતી? એ તો અહીં કહે છે. વાણીનો એક એક રજકણ ઉત્પાદને કારણે, એના પરમાણુને કારણે ઉત્પાદ છે. એ કાંઈ ભગવાનને કારણે એનો ઉત્પાદ છે? ભગવાન એમ પોતે કહે છે. આ વાણીના પરમાણુનો સમય સમયનો ઉત્પાદ અને પૂર્વની પર્યાયનો વ્યય એ બે તે પરમાણુને આશ્રયે છે. મારે આશ્રયે નથી. ...ભાઈ! આવ્યું કે નહિ એમાં? અરે..!

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— બંધ રહી વાણી. નહોતી નીકળવાની પરમાણુમાં, એ અવસ્થા નહોતી (થવાની). ... માટે થઈ. સમજ્યાને? તમારે તો કહેવું હતું ઓલું નિમિત્ત નહોતું માટે. પણ અહીં પરમાણુમાં પરિણમવાનું તે વખતે નહોતો કાળ ભાષાનો. માટે ભાષા નીકળી નહિ. બોલવામાં એમ આવ્યું

ગણધર નહોતા માટે વાણી નીકળી નહિ. બોલવામાં આવ્યું એમ. નિમિત્તના અભાવનું. વાણી દ્વ દિવસે નિકળી. કેવળજ્ઞાનને ખબર નથી કે આ વખતે વાણી નીકળશે? વાણીનો ... એ વખતે પરિણામશે? સમજાણું? કેવળજ્ઞાન તો થયું. રાજગૃહી. રાજગૃહી નગરી. વિપુલાચલ પર્વત. એમ છેને?

વીતરાગ કેવળજ્ઞાન તો થયું. એની વાણીના કર્તાહર્તા એ ક્યાં છે? વાણીનો યોગ જ નહોતો. ઈ તો અહીં કહે છે. પરમાણુનો ઉત્પાદ અને વ્યય એના પરમાણુને આશ્રયે છે. એ ઉત્પાદ વ્યય કાંઈ મારે આશ્રયે નહોતો. ભાષા ઉત્પન્ન થઈ એ મારે આશ્રયે નહોતી. તેમ ગણધર આવ્યા માટે ભાષાનો પર્યાય ઉત્પન્ન થયો એમ છે નહિ. એ પર્યાયનો ઉત્પાદ ગણધરને લઈને નથી. એય..! દેવાનુપ્રિયા! વ્યવહારના બોલ ઉપર ઘોડા થઈ જાય. વ્યવહાર એવો છે. જરીક ઇળ દેખે ને તો એમ થઈ જાય, જુઓ! મારા વિના ચાલે છે? મારા વિના ચાલે છે? વ્યવહારથી ... સમજાવવું પડે છે કે નહિ? સમજાવવું પડે પણ એ અનુસરણ કરવા લાયક નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘અને તે જ (દ્રવ્ય) પર્યાયાર્થિક આદેશથી ઉત્પાદવાળું અને વિનાશવાળું જાણવું.’ લ્યો! ઓલું સત્ સ્વભાવવાળું જોવું—દ્રવ્યથી. પર્યાય એટલે અવસ્થાથી જુઓ. પૂર્વની અવસ્થા વ્યય થાય, નવી અવસ્થા ઉત્પન્ન તે તે પદાર્થ પોતાને કારણે, એમ ઉત્પાદ અને વિનાશવાળું જાણવું. આચાર્યની કથની...! ‘આ બધું નિરવધ...’ જોયું! ‘સર્વમિદમનવદ્યજ્ઞ’ એ બધું નિર્દોષ છે, નિર્દોષ છે. વસ્તુનો .. સ્વભાવ વસ્તુને કારણે, ઉત્પાદવ્યય પર્યાયને કારણે, એ વસ્તુનો નિર્દોષ સ્વભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? અહીંથી ગોટો વાળે તો સદોષતા એની શ્રદ્ધામાં થશે. ન્યાં થશે નહિ.

‘આ બધું નિરવધ (-નિર્દોષ, નિર્બાધ, અવિરુદ્ધ) છે,...’ પરમાણુએ પરમાણુની પર્યાય ઉત્પન્ન થાય, વિનાશ થાય એ પર્યાયને આશ્રિત વર્તમાન અવસ્થા, અંશને આશ્રયદષ્ટિએ એ અંશ એમાંથી થાય છે. અંશ થયો, અંશ ગયો અને ધ્રુવ રહ્યું. એ બધું કથન નિરવધ છે. એક પણ બોલને બરાબર બેસાડે તો આખું શાસન બેસી જાય. લ્યો. એક ભાવને બરાબર બેસાડતા આખું શાસન (બેસી જાય). એવી ચીજ છે. એક ભાગ.. છેને? એગં જાણઈ સર્વં જાણઈ નહિ. એ વળી જુદું. આ તો એક ભાવને જાણે તે બધા ભાવને જાણે એવું આવે છે.

‘કારણ કે દ્રવ્ય અને પર્યાયોનો અભેદ (-અભિન્નપણું) છે.’ બેનું અભિન્નપણું. વસ્તુ દરેક આત્મા અને પરમાણુ, એ ધ્રુવપણું અને ઉત્પાદવ્યય એનાથી દ્રવ્ય અભેદ છે. કહો, પરથી ભેદ છે અને પોતાથી અભેદ છે. પોતાના ઉત્પાદવ્યયથી અભેદ અને પરથી ભેદ. આહાહા..! અહીં તો અનંતા પરમાણુ. આનાથી આ થાય, આનાથી આ થાય.

પજ્જવિજુદં દવ્વં દવ્વવિજુતા ય પજ્જયા ણત્થિ।
 દોણહં અણ્ણભૂદં ભાવં સમણા પરુવેતિ ॥૧૨।
 પર્યાયવિરહિત દ્રવ્ય નહિ, નહિ દ્રવ્યહિન પર્યાય છે;
 પર્યાય તેમ જ દ્રવ્ય કેરી અનન્યતા શ્રમણો કહે. ૧૨.

અન્યવાર્થ :- [પર્યાયવિધુતં] પર્યાયો રહિત [દ્રવ્યં] દ્રવ્ય [ચ] અને [દ્રવ્યવિયુક્તાઃ] દ્રવ્યરહિત [પર્યાયાઃ] પર્યાયો [ન સન્તિ] હોતા નથી; [દ્રવ્યાઃ] બન્નેનો [અનન્યભૂતં ભાવં] અનન્યભાવ (અનન્યપણું) [શ્રમણાઃ] શ્રમણો [રૂપયન્તિ] પ્રરૂપે છે.

ટીકા :- અહીં દ્રવ્ય અને પર્યાયોનો અભેદ દર્શાવ્યો છે.

જેમ દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી ઇત્યાદિથી રહિત ગોરસ હોતું નથી તેમ પર્યાયોથી રહિત દ્રવ્ય હોતું નથી; જેમ ગોરસથી રહિત દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી ઇત્યાદિ હોતાં નથી તેમ દ્રવ્યથી રહિત પર્યાયો હોતા નથી. તેથી, જોકે દ્રવ્ય અને પર્યાયોનો આદેશવશાત(-કથનને વશ) કથયિત ભેદ છે તો પણ, તેઓ એક અસ્તિત્વમાં નિયત(-દૃઢપણે રહેલાં) હોવાને લીધે *અનન્યવૃત્તિ નહિ છોડતાં હોવાથી વસ્તુપણે તેમનો અભેદ છે. ૧૨.

ગાથા-૧૨ ઉપર પ્રવચન

૧૨. હવે એને સિદ્ધ કરે છે કે પર્યાય વિના દ્રવ્ય ન હોય અને દ્રવ્ય વિના પર્યાય ન હોય. બેને સાથે વર્ણવે છે નયથી.

પજ્જયવિજુદં દવ્વં દવ્વવિજુતા ય પજ્જયા ણત્થિ।

દોણહં અણ્ણભૂદં ભાવં સમણા પરુવેતિ ॥૧૨॥

ઓહો..! જુઓને નિર્માનતા કેટલી! વીતરાગ સંત કુંદકુંદાચાર્ય... મંગલં ભગવાન વીરો, મંગલં ગૌતમો ગણી, મંગલં કુંદકુંદાર્યો, જૈન ધર્મોસ્તુ મંગલં. જે ત્રીજે નંબરે ગણધર પછી આવ્યા એ પોતે કહે છે કે શ્રમણો...પણ આવી સાદી વાત સાધારણને તો એમ લાગે. એ તો એમાં શું પણ? પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય નહિ અને દ્રવ્ય વિનાની પર્યાય નહિ. લ્યો. સામાન્ય વિનાનું વિશેષ નહિ અને વિશેષ વિનાનું સામાન્ય નહિ. હવે એમાં શું હતું? એક જણો કહેતા હતા. અરે..! ભગવાન! ઓહોહો..! એમાં શું સામાન્ય વિશેષ, સામાન્ય વિશેષ. બાપુ! એ સામાન્ય તે દ્રવ્ય તે વિશેષ વિનાનું હોય નહિ અને વિશેષ પર્યાય તે દ્રવ્ય વિનાની હોય નહિ. ઓહો..! એમાં તો આખો ભેદ તોડી નાખ્યો. જગતના બધા પદાર્થો પોતાની

* અન્યોન્યવૃત્તિ=એકબીજાના આશ્રયે નભવું તે; એકબીજાના આધારે ટકવું તે; એકબીજાને લીધે હયાત રહેવું તે.

પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય નહિ અને પોતાના દ્રવ્ય વિના પોતાના પર્યાય નહિ. પરના દ્રવ્ય વિના પર્યાય નહિ (એમ નહિ). દેવાનુપ્રિયા! ભગવાન વિના વાણી નહિ એમ નહિ એમ કહે છે. ગણધર વિના વાણી નહિ એમ નહિ. એની પર્યાય વિનાનું એ દ્રવ્ય નહિ અને એ દ્રવ્ય વિનાની એની પર્યાય નહિ. ઓહોહો..! શું કરવું પણ? પેલું ઝાઝું કથન આવે ભેગું આ.. ... એકલી મેલની કોટડીમાં રહેવું તો ક્યાંક ડાઘ લાગી જાય કે નહિ?

પર્યાયવિરહિત દ્રવ્ય નહિ, નહિ દ્રવ્યહીન પર્યાય છે;

પર્યાય તેમ જ દ્રવ્ય કેરી અનન્યતા શ્રમણો કહે. ૧૨.

એક એક વાત કેટલી... એક એક વાતને. અહો..! મહામુનિઓ, કેવળીઓ, તીર્થંકરો તો એમ કહે છે. આહાહા..! ઓલા કહે, અમે કહીએ છીએ, અમે કહીએ છીએ. અરે..! ભગવાન! તું કોણ ભાઈ? કુંદકુંદાચાર્ય' જેવા એક આવી સાદી વાત (કહેતાં આમ કહે છે). લોકોએ ઘણી વાર સાંભળી હોય ને એટલે એમ લાગે કે એ તો પર્યાય વિના દ્રવ્ય નહિ. હવે સાંભળને ભાઈ! સમજાણું કાંઈ?

‘ટીકા :- અહીં દ્રવ્ય અને પર્યાયોનો અભેદ દર્શાવ્યો છે.’ એમાં આવી ગયું. એમાં શ્રમણ નહિ આવે હવે ટીકામાં. સમજાણું કાંઈ? એ પાઠમાં આવી ગયું. દર્શાવ્યો છે એમાં આવી ગયું લ્યોને. ‘અહીં...’ દરેક વસ્તુ અને તેની પર્યાય. એટલે તે ક્ષણે નવી નવી થતી અવસ્થા, એનો અભેદ શ્રમણોએ દર્શાવ્યો છે. એમ લેવું. એનો અભેદ મહામુનિ વીતરાગ સંતો પોકાર કરીને એ કહી ગયા છે. સમજાણું કાંઈ?

‘જેમ દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી ઈત્યાદિથી રહિત ગોરસ હોતું નથી...’ એમ કે ગોરસ છે પણ કોઈ દશા ન હોય—હાલત ન હોય—પર્યાય ન હોય—અવસ્થા ન હોય. દૂધની, દહીંની, માખણ, ઘી અવસ્થા છે. અવસ્થા નામ કાર્ય છે. પર્યાય નામ દશા છે. એ દશા વિનાનું ગોરસ હોતું નથી. ‘તેમ પર્યાયોથી રહિત દ્રવ્ય હોતું નથી;...’ માણસ, યુવાન, બાળ અને વૃદ્ધ અવસ્થા વિનાનો માણસ હોતો નથી. સમજાણું? જેમ દૂધ, દહીં અને માખણ, ઘી આદિ અવસ્થા એ વિનાનું ગોરસ હોતું નથી. ગોરસ એટલે શું? ગાયનો રસ. દૂધ, દહીં એમ નહિ. દૂધ, દહીં તો અવસ્થા છે. ગોરસ એટલે ગાયનો રસ એમ. એ રસની આ પર્યાયો છે. દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી, છાશ વગેરે એ રહિત ગોરસ હોતું નથી. સામાન્યપણે .. વિશેષ અવસ્થા વિના હોતું નથી, રહેતું નથી. કેમ? દરેક આત્મા અને દરેકે પરમાણુ પર્યાયોથી રહિત દ્રવ્ય હોતું નથી. એ અવસ્થા વિનાનું દ્રવ્ય હોતું નથી. કહો, સમજાણું આમાં? તો પહેલી પર્યાય કઈ અનાદિમાં? કહો. એ.. જીતુ! પહેલી પર્યાય કઈ હશે આ આત્માની?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કેમ ન હોય?

મુમુક્ષુ :— અનાદિઅનંત ચાલ્યો આવે છે.

ઉત્તર :— પણ અનાદિનો અનાદિનો પહેલો હશે કે નહિ? પહેલો ઘોડો હતો કે પહેલો માણસ હતો? કાંઈ પહેલું નહિ હોય? શેઠી આવ્યા છે કે નહિ? શું છે આમાં?

મુમુક્ષુ :— સાચી વાત.

ઉત્તર :— શું સાચી વાત?

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— પણ અનાદિ પણ પહેલું કાંઈ હશે કે નહિ?

કહે છે કે જો પહેલો પર્યાય હોય તો એના પહેલા દ્રવ્ય પર્યાય વિનાનું રહ્યું. એમ થયું કે નહિ? રતિભાઈ! એમ કહે કે આ પર્યાય પહેલો. તો પછી દ્રવ્ય? દ્રવ્ય.. પર્યાય આ પહેલો. તો એ દ્રવ્ય એ પહેલા, પર્યાય પહેલી કીધી એ પહેલા દ્રવ્ય પર્યાય વિનાનું રહ્યું. પણ પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય હોઈ શકે નહિ. કહો, બરાબર છે? એ..! દેવાનુપ્રિયા! આહાહા..! .. આવી ને આવી અવસ્થાઓ પહેલી હતી ... પહેલી હતી ઈ આવી એમ છે? આહાહા..! વસ્તુ અનાદિ ન હોય તો આ પર્યાય પહેલી કોની? અને પર્યાય એટલે અવસ્થા, એ અવસ્થા પહેલી તો દ્રવ્ય કોનું? દ્રવ્ય પહેલું અને પર્યાય પછી? એ વસ્તુનો સ્વભાવ જ કોઈ અચિંત્ય અને અલૌકિક છે! વજુભાઈ! .. આવી ને આવી અવસ્થાઓ આ ક્યારે પહેલી ... કોને પહેલી કહેવી પણ? એવી ને એવી અનાદિના રજકણોની અવસ્થાઓ નવી નવી થાય. પણ છતાં અનાદિની એમ ને એમ છે. જીવ પણ અનાદિનો છે અને જીવપર્યાય પણ અનાદિનો અને દ્રવ્ય પણ અનાદિનો. .. લોકો પ્રશ્ન કરે છે. કેવળીએ જો બધું જોયું તો પહેલો મારો પર્યાય કયો એ કેમ જોયો નહિ? રતિભાઈ!

ભગવાન! પર્યાય વગરનું દ્રવ્ય હોય નહિ. જ્યારે દ્રવ્ય પણ અનાદિ તો પર્યાય પણ અનાદિ. પર્યાય વિનાની ચીજ હોય નહિ, અવસ્થા વિનાની ચીજ હોય નહિ. ... દશા વિના હોય નહિ. આહાહા..! કોઈ સ્વભાવ, છ સ્વભાવનો પિંડલો તેને જગત કીધું અને એક આકાશ સ્વભાવ અમાપને અલોક કીધું. આહાહા..! મુનિઓએ, ભગવાન સર્વજ્ઞોએ છ જાતના સ્વભાવનું એ જગ, જગ એને જગત કહીને કહ્યું. અને ખાલી અનંત, એક આકાશ સ્વભાવનો કટકો. આ .. લોક ભળે છે ત્યારે આખું થાય છેને? એ સિવાય એ પણ કટકો કહેવાય એ. એક ભાગ. એય..! દેવાનુપ્રિયા! કોની અપેક્ષાએ? અલોક એક ભાગ. આટલો ભાગ નીકળી ગયો ને માટે એક ભાગ. ભલે ભાગનું માપ અમાપ પણ છે એક ભાગ. આરે..! આહાહા..!

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— એ પણ એક ભાગ. આ આખો કહીએ તો એક. અહીંથી લઈને એમ ને એમ. કોઈપણ ઠેકાણે ... પણ જ્યારે લોક આકાશ બાદ કરો તો એક ભાગ થઈ ગયો એ પણ. ભલે એ ભાગનું માપ ન હોય. અમાપ અમાપ પણ એ ભાગ. અમાપ. એવો એક

સ્વભાવ છે એ (આકાશ) પણ પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય નથી. જ્યાં આકાશ છે પણ પર્યાય નથી, (એમ ન હોય) આરે...! .. પર્યાય શું હશે આ? રતિભાઈ!

એ વસ્તુ છેને. એ વસ્તુ છે તે એની અવસ્થા વિનાની કોઈ ઠેકાણે હોય નહિ. કોઈ કાળે, કોઈ ક્ષેત્રે, કોઈ સ્થાને હોય નહિ. ત્યાં પણ બધી પર્યાય વિનાનું એ આકાશ નથી. એલા! અમાપ આકાશ એમને એમ અને એની પર્યાય? હા. પર્યાય. વળી એમાં શત્વગુણ (છે એટલે) આકાર એમાં હોય. એ શત્વગુણ પણ એની પર્યાય વિનાનો હોય નહિ. બરાબર હશે? શું કીધું? આકાશ નામના દ્રવ્યમાં એક પ્રદેશ નામનો ગુણ છે. એમાં .. એક પર્યાય છે. તો એક ગુણ પ્રદેશ પણ એની પર્યાય વિનાનો ગુણ હોય નહિ. દ્રવ્યનો હો કહો કે પર્યાયનો હો. પછી દ્રવ્ય વિના .. એ પછી. અહીં તો પર્યાય વિના દ્રવ્ય નહિ અને દ્રવ્ય વિના પર્યાય નહિ. ગુણ વિના પર્યાય નહિ એમ ન વર્ણવ્યું. આ બે સાથે વર્ણવશે. ક્યા બે? પર્યાય વિના દ્રવ્ય નહિ, દ્રવ્ય વિના પર્યાય નહિ. ગુણ વિના દ્રવ્ય નહિ, દ્રવ્ય વિના ગુણ નહિ. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, ‘પર્યાયોથી રહિત દ્રવ્ય હોતું નથી;...’ ઓહોહો..! એક પણ વાત... એલા, આકાશનું દ્રવ્ય એને પર્યાય? કેવી પર્યાય ત્યાં હશે અરૂપીને? વસ્તુ છે ને. કાયમ સહવર્તી અનંત ગુણોથી વર્તતા ઉત્પાદ-વ્યયથી બદલતું એવો પર્યાય વિનાનો એ આકાશ પણ છે નહિ. ઓહોહો..! એવો સ્વભાવ. એવો આત્માનો સ્વભાવ. આત્મા પણ કોઈ કાળે પર્યાય વિના નહોતો. પર્યાય વિના હતો નહિ. કઈ પર્યાય પહેલી લેવી? અને ભવિષ્યમાં પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય રહેશે નહિ. મોહનભાઈ! શું કીધું? ભવિષ્યમાં પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય રહેશે નહિ. છેલ્લો પર્યાય ક્યો હશે? દેવાનુપ્રિયા!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ તો દ્રવ્ય થયું. ... એ તો દ્રવ્ય થયું. પર્યાય છેલ્લો ક્યો? પર્યાય તો ઉત્પન્ન થાય છે કે નહિ? દ્રવ્ય ઉત્પન્ન થતું નથી. પણ પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે કે નહિ? તો એ પર્યાય ઉત્પન્ન થાય એ છેલ્લી કઈ? ઉત્પન્ન થાય છેને? તો પહેલી ઉત્પન્ન કઈ થઈ? પહેલા છેલ્લા હતા જ કે દિ’? એ જ્યારે જ્યારે .. પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય નહિ હોય કોઈ અનંત કાળમાં. અનંત કાળમાં ભૂતકાળમાં પણ પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય હોતું નથી. બસ, એને કારણે, પોતાને કારણે છે, પરથી નહિ. કહો, શેઠી!

‘જેમ ગોરસથી રહિત દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી ઈત્યાદિ હોતા નથી...’ બીજો બોલ. પહેલો બોલ આવ્યો કે પર્યાય વિના દ્રવ્ય હોતું નથી. હવે જેમ ગોરસથી રહિત.. ગોરસ ન હોય અને દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી હોય એમ કોઈ દિ’ બને નહિ. ‘ગોરસથી રહિત દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી ઈત્યાદિ હોતા નથી...’ દ્રવ્ય ન હોય અને ઘી, દૂધ હોય, ગોરસ ન હોય અને ઘી, દૂધ હોય... હોય કે નહિ? ‘તેમ દ્રવ્યથી રહિત પર્યાયો

હોતા નથી.’ એમ વસ્તુથી રહિત અવસ્થા હોતી નથી. ઓહોહો..! વીતરાગતા... વીતરાગતા... .. એટલે અંદર જુઓ. સમજાણું? ... અમાપ પર્યાયવાણું. આકાશ અમાપ પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય નથી. ભાવ—ગુણ અમાપ શક્તિ. પર્યાય વિનાનો એ ગુણ નહિ. એક એક ગુણમાં અનંત સ્વભાવ, એક સમયમાં એક ગુણમાં અનંત સ્વભાવ, એવા અનંત સ્વભાવનો પિંડલો એ અનંત ગુણનો. એક ગુણનો અનંત સ્વભાવ એવા અનંત ગુણનો અનંત સ્વભાવ, એવા અનંત ગુણનું એકરૂપ દ્રવ્ય. એ દ્રવ્ય વિના પર્યાય હોય નહિ. એ દ્રવ્ય વિના પર્યાય હોય નહિ. સમજાણું કાંઈ? ... કઢાવી નાખવાની વાત છે આ.

એક એક બોલમાં વીતરાગતા ભરી છે. આહાહા..! એટલે? સ્વભાવ ભર્યો છે. અને સ્વભાવનું ભાન થાય એ વીતરાગ દષ્ટિ થયા વિના રહે નહિ. આહાહા..! અહીંયાં આમ કેમ ભૂતકાળમાં? અવકાશ જ ક્યાં છે? એ દ્રવ્ય વિના પર્યાય હોય? વસ્તુ ન હોય અને પર્યાય હોય (એમ બને નહિ). વસ્તુ અને પર્યાય બે ત્રિકાળ અનાદિ છે. વર્તમાન પણ ક્યાંય વસ્તુ હોય અને પર્યાય ન હોય એમ બને નહિ. તેમ પર્યાય હોય અને દ્રવ્ય ન હોય (એમ બને નહિ). એની પર્યાય હોય અને બીજું દ્રવ્ય તે કાળે ન હોય. એય..! દેવાનુપ્રિયા! પર્યાય હોય અને એનું દ્રવ્ય ન હોય (એમ ન બને). સમજાણું? આવું નિમિત્ત ન હોય. હવે એ નિમિત્તની ક્યાં માંડી હવે? સાંભળને. બીજું દ્રવ્ય ગમે તે હોય ત્યાં. પણ આ (બીજું) દ્રવ્ય ન હોય અને આ પર્યાય ન હોય એમ છે નહિ. અહીં તો આ પર્યાય દ્રવ્ય વિના ન હોય. એ દ્રવ્ય ન હોય તો પર્યાય હોય નહિ. ગોરસ ન હોય તો દૂધ, દહીંની અવસ્થા હોય નહિ. એમ દ્રવ્ય ન હોય તો પર્યાય ન હોય.

આ તો જુઓને..! ઓહોહો..! કુંદકુંદાચાર્ય. શ્રમણા, મહાશ્રમણા. આહાહા..! એ મહાસર્વજ્ઞો શ્રમણો આમ કહેતા. અરે..! તારી બલિહારી! સ્વભાવનું આવું વર્ણન સંતો મહામુનિઓ કહે છે. પ્રભુ! તમે મુનિ નથી? આચાર્ય નથી? ... મહામુનિ સ્વરૂપે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કોણે ના પાડી? કોણે ના પાડી? એના માટે તો આ વાત ચાલે છે. .. એટલે શું? તો આ ગડબડ ક્યાંથી રહે આ? તો આ ગડબડ રહે શેની? તાકાત છે આત્મામાં પરમાત્મા થવાની. અત્યારે થવાની છે. કેમકે પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય ન હોય. સમજાણું કાંઈ? એમાં ... છેને. પુરુષાર્થ પ્રમાણે એની પર્યાય હોય. પુરુષાર્થ (થોડો હોય) અને પર્યાય ઝાઝી આવે એમ હોય? જેટલો પુરુષાર્થ એના પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય ન હોય અને દ્રવ્ય વિનાનો એ પર્યાય ન હોય. મનુષ્યદેહ વિના અંદર પર્યાય જીવમાં ન હોય એમ નથી કીધું. શું કીધું? વજ્રવૃષભનારાય સંહનન ન હોય તો ત્યાં પર્યાય ન હોય—કેવળજ્ઞાનની પર્યાય ન હોય એમ નથી. એ કેવળજ્ઞાનનો પર્યાય એના દ્રવ્ય વિના હોય નહિ. અને એના દ્રવ્ય વિનાનો પર્યાય નહિ અને પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય નહિ. દ્રવ્ય છે અને પર્યાય નથી (એમ ન હોય). સમજાણું

કાંઈ?

દરેકમાં એક સમયની અવસ્થા દરેક દ્રવ્યમાં અનંત કાળથી છે અનંતી પર્યાય એક ગુણની અને એ દ્રવ્ય પણ છે. એમને એમ અનાદિથી છે. એ અવસ્થા વિનાનું દ્રવ્ય ન હોય. એટલી દીર્ઘતા જ્ઞાનમાં! એ અવસ્થા વિનાનું દ્રવ્ય ન હોય અને દ્રવ્ય વિના એ અવસ્થા ન હોય. આટલું જે જ્ઞાનમાં આમ કબુલે એનું વીર્ય કેટલું ઉગ્રપણે કામ કરે. સમજાણું કાંઈ? અનંતા દ્રવ્યો એક જગ્યાએ રહેવા છતાં તેની તે અવસ્થા વિનાનું દ્રવ્ય ન હોય. અને ત્યાં ત્યાં તે દ્રવ્ય તે તે અવસ્થા વિના ન હોય. આખો લોક અને અલોક અને ત્રણ કાળ આ રીતે છે એમ જ્યાં જ્ઞાનમાં બેસે તો એ જ્ઞાન સ્વભાવ તરફ ઢળીને વીતરાગી થાય. એમ કહેવા માગે છે અહીં. સમજાણું કાંઈ?

‘જેમ ગોરસથી રહિત દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી ઈત્યાદિ હોતા નથી તેમ દ્રવ્યથી રહિત પર્યાયો હોતા નથી.’ આ જગતમાં જેટલા દ્રવ્યો છે એ દ્રવ્ય રહિત પર્યાય હોતી નથી. એ વસ્તુથી રહિત દશા હોતી નથી. બીજી વસ્તુથી રહિત દશા હોતી નથી એમ નહિ. બીજી ચીજ વિનાની એ પર્યાય છે. પણ એ પર્યાય એના દ્રવ્ય વિના હોતી નથી. ...ભાઈ! આહાહા..! અનંત આત્માઓ, અનંત પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાળાણુઓ, એક ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ એની અવસ્થા કોઈપણ ક્ષણે ભૂતકાળમાં, વર્તમાનમાં, ભવિષ્યમાં એની પર્યાય દ્રવ્ય વિના હોતી નથી. એના દ્રવ્ય વિના પર્યાય હોતી નથી. બીજા દ્રવ્ય વિના હોતી નથી એમ નહિ. કહો, સમજાણું આમાં કાંઈ? શું કીધું આમાં? મોહનભાઈ!

દૂધની પર્યાય ગોરસ વિના હોતી નથી. અને ગોરસ વિના, ગોરસ ન હોય અને દૂધપર્યાય હોય એમ બનતું નથી. અને દૂધની પર્યાય હોય અને ગોરસ ન હોય એમ બનતું નથી. એકલું ગોરસ હોય અને દૂધપર્યાય ન હોય, દૂધપર્યાય હોય અને ગોરસ ન હોય એમ કોઈ દિ’ બનતું નથી. એમ અનંત આત્મા, અનંત પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાળાણુઓ એનો ત્યાં પર્યાય ન હોય અને દ્રવ્ય હોય એમ બનતું નથી. અને દ્રવ્ય ન હોય ને પર્યાય હોય એમ બનતું નથી. ઓહોહો..! .. બધું સમાઈ ગયું એમાં ગણિત. બાદબાકી, ભાગાકાર, ગુણાકાર ને જેટલા લ્યે, એકથી દસ થયા. અગિયારમો આંકડો લ્યે? એમ આ નિયમ વિનાનું કોઈ દ્રવ્ય નહિ. અનંતા દ્રવ્યો અનંત કાળના અને સંખ્યા વિના અનંત. છતાં એ બધા પદાર્થ આ આંકડામાં આવી ગયા. રતિભાઈ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ... શું ... આ ભાઈ હતા ને? દ્રવ્યદષ્ટિ તે સમ્યક્દષ્ટિ. જુઓ! આ દ્રવ્ય ક્યાંથી આવ્યું? રતિભાઈ! છે કે નહિ આપણી સામે જુઓ. મોટા અક્ષરે. એ અહીં હતું પહેલા. મોહનભાઈ બહાર બેઠા હતા અને એમના સગા બહાર બેઠા હતા. આ બધા શેઠિયાઓ બધા પૈસાવાળા આવે, એમાં દ્રવ્યદષ્ટિ તે સમ્યક્દષ્ટિ અહીં ક્યાંથી આવી ગયું? આહાહા..!

જૈનમાં જનમ્યા,.. જન્મ્યા પણ દ્રવ્ય શું કહેવાય એની ખબર નહિ.

દ્રવ્ય એટલે પરમાણુ અને આત્મા આદિ છ વસ્તુ છે તેને દ્રવ્ય કહે છે. અને દ્રવ્યનો કાલે અર્થ કર્યો હતો દ્રવતિ ઈતિ દ્રવ્યં. એ દ્રવ્યા વિના દ્રવ્ય નહિ. સમજાય છે? દ્રવ્યા વિના દ્રવ્ય નહિ, પર્યાય વિના દ્રવ્ય નહિ અને દ્રવ્ય દ્રવ્યા વિના રહે નહિ. અનંત જેટલા દ્રવ્યો છે એ દ્રવ્યા વિના-પર્યાય વિના રહે નહિ. અને એ દ્રવેલું દ્રવ્ય વિના રહે નહિ. ક્યાંથી દ્રવ્યું? આહાહા..! વીતરાગના શબ્દો ... વસ્તુને દ્રવ્ય કહીને પોકાર્યા. આવા છ દ્રવ્ય આહાહા..! છ દ્રવ્ય. વાહ! એ કથની વાચકની પણ પૂર્ણતા બતાવવાની શૈલી. સમજાણું કાંઈ?

એ દ્રવ્યા વિના, દ્રવ્ય એકલું દ્રવ્યા વિના રહે એમ નહિ. એટલે પર્યાય વિના દ્રવ્ય નહિ એમ. અને પર્યાય ન હોય ને દ્રવ્ય રહે એમ હોઈ શકે નહિ. અને દ્રવ્ય ખરું, પર્યાય થઈ પણ દ્રવ્ય નથી. અનાદિ દરેક વસ્તુ પોતાની પર્યાયે દ્રવે છે. એ પર્યાય દ્રવ્ય વિનાની નહિ અને એ દ્રવ્ય પર્યાય વિનાનું નહિ.

‘જોકે દ્રવ્ય અને પર્યાયોનો આદેશવશાત્...’ સંજ્ઞા, લક્ષણ આદિ ભેદે કથંચિત્ ભેદ છે. દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ અને પર્યાય એટલે અવસ્થા. એટલા નામ બે જુદા પડ્યા. લક્ષણ પણ .. ત્રિકાળી છે. એવા નામભેદે ભેદ છે, લક્ષણભેદે ભેદ છે, પ્રયોજનભેદે પણ ભેદ છે. તોપણ ‘તેઓ એક અસ્તિત્વમાં નિયત હોવાને લીધે.’ તેઓ એટલે? દ્રવ્ય અને પર્યાય. એકપણાના હોવાપણામાં દટપણે રહેલાં અનંત પરમાણુઓ અને અનંત જીવો, અસંખ્ય કાળાણુઓ, એક ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ. એ એનું વસ્તુપણું અને એની પર્યાય ભેદદષ્ટિએ કથંચિત્ ભેદ છે. તોપણ તેઓ એક અસ્તિત્વમાં નિયતપણે, એકપણાના હોવાપણામાં નિયતપણે રહેલા હોવાને લીધે ‘અન્યોન્યવૃત્તિ નહિ છોડતા હોવાથી...’ ઓહોહો..! ‘અન્યોન્યવૃત્તિ= એકબીજાના આશ્રયે નભવું તે;...’ શું કીધું? દ્રવ્યે પર્યાયને આશ્રયે નભવું, પર્યાયે દ્રવ્યને આશ્રયે નભવું. એ વસ્તુની પર્યાયને દ્રવ્યને આશ્રયે નભવું પણ એની પર્યાયને પરને આશ્રયે નભવું એમ હોતું નથી. કોઈ કોઈને આશ્રયે નભવું નથી. એ..! દેવાનુપ્રિયા!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- નથી. એનો પરમાણુ એના પર્યાયના આધારે છે. પરમાણુનો એ પર્યાય દ્રવ્યને આશ્રયે નભે છે. દ્રવ્ય પર્યાયથી નભે, પર્યાય દ્રવ્યથી નભે, દ્રવ્ય પર્યાયથી નભે. બીજા પર્યાયથી આ દ્રવ્ય નભે અને આ દ્રવ્ય બીજા પર્યાય કરે એ વસ્તુમાં ક્યાં હતું? અજ્ઞાનીનો ભ્રમ ખિચડો દેખીને ખિચડાની દષ્ટિ કરે છે. કહો, સમજાણું? આહાહા..! એ એના માર્ગ મળવા મહાપુરુષાર્થ છે. એ કાંઈ આ વાતું નથી કહેતા, હોં! આ તો માર્ગ વર્ણવે છે આમ. એ પર્યાયનો માર્ગ દ્રવ્યથી આવે છે અને પર્યાય માર્ગ એના દ્રવ્ય વિના હોતો નથી. સમ્યક્દર્શનની પર્યાયનું નભવું, ટકવું દ્રવ્યને આશ્રયે છે અને દ્રવ્યનું નભવું પર્યાયને આશ્રયે છે. આહાહા..! સમજાણું?

‘અન્યોન્યવૃત્તિ નહિ છોડતાં હોવાથી...’ પર્યાય અને દ્રવ્ય માંહોમાંહે એકબીજાનો આશ્રય પરિણતિ, એકબીજાના આશ્રયે નભવું, એકબીજાના આધારે ટકવું. પર્યાય દ્રવ્યને આશ્રયે ટકે, દ્રવ્ય પર્યાયને આધારે ટકે. આહા..! અને એકબીજાને લીધે હયાત રહેવું. (દ્રવ્ય) પર્યાયને લઈને હયાત છે, પર્યાય દ્રવ્યને લઈને હયાત છે. આખું વર્ણવવું છેને. સમજાણું કાંઈ? એથી ‘અન્યોન્યવૃત્તિ...’ માંહોમાંહે. દરેક વસ્તુ દ્રવ્ય ત્રિકાળી અને એનો પર્યાય. માંહોમાંહે અન્યોન્યવૃત્તિ એટલે એકબીજાને આધારે, નભે, ટકે અને આધાર. હયાત ‘હોવાથી વસ્તુપણે તેમનો અભેદ છે.’ એ દરેક વસ્તુની પર્યાય અને વસ્તુ તો અભેદ છે. આ એટલું એક સમજે તો એને ભેદજ્ઞાન થાય. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

દ્રવ્યેણ વિના ણ ગુણા ગુણોહિં દવ્વં વિના ણ સંભવદિ।
 અવ્વદિરિતો ભાવો દવ્વગુણાણં હવદિ તમ્હા।।૧૩।
 નહિ દ્રવ્ય વિણ ગુણ હોય, ગુણ વિણ દ્રવ્ય પણ નહિ હોય છે;
 તેથી ગુણો ને દ્રવ્ય કેરી અભિન્નતા નિર્દિષ્ટ છે. ૧૩.

અન્વયાર્થ :- [દ્રવ્યેણ વિના] દ્રવ્ય વિના [ગુણાઃ ન] ગુણો હોતા નથી, [ગુણૈઃ વિના] ગુણો વિના [દ્રવ્યં ન સમ્ભવતિ] દ્રવ્ય હોતું નથી; [તસમાત્] તેથી [દ્રવ્યગુણાનામ્] દ્રવ્ય અને ગુણોનો [અવ્યતિરિક્તઃ ભાવઃ] અવ્યતિરિક્તભાવ (અભિન્નપણું) [ભર્વાત] છે.

ટીકા :- અહીં દ્રવ્ય અને ગુણોનો અભેદ દર્શાવ્યો છે,
 જેમ પુદ્ગલથી પૃથક સ્પર્શ-રસ-ગંધ-વર્ણ હોતાં નથી તેમ દ્રવ્ય વિના ગુણો હોતા નથી; જેમ સ્પર્શ-રસ-ગંધ-વર્ણ ધર્મથી પૃથક પુદ્ગલ હોતું નથી તેમ ગુણો વિના દ્રવ્ય હોતું નથી. તેથી જોકે દ્રવ્ય અને ગુણોનો આદેશવશાત્ કથયિત ભેદ છે તો પણ, તેઓ એક અસ્તિત્વમાં નિયત હોવાને લીધે અન્યોન્યવૃત્તિ નહિ છોડતાં હોવાથી વસ્તુપણે તેમનો અભેદ છે(અર્થાત્ દ્રવ્ય અને પર્યાયોની માફક દ્રવ્ય અને ગુણોનો પણ વસ્તુપણે અભેદ છે). ૧૩.

પોષ સુદ ૧૨, શુક્રવાર, તા. ૨૭-૧૨-૧૯૬૩
 ગાથા-૧૩-૧૪, પ્રવચન-૨૦

ષ્ટદ્રવ્ય પંચાસ્તિકાયનું વર્ણન. ૧૩મી ગાથા. ૧૨મી ગાથામાં એમ આવ્યું કે પ્રત્યેક વસ્તુ જે છે દ્રવ્ય, દ્રવ્ય-વસ્તુ એની પર્યાયો-અવસ્થાઓ તે દ્રવ્યથી અભેદ છે. સમજાણું? દરેક આત્મા કે દરેક પરમાણુ એની વર્તમાન જે પર્યાય થાય-અવસ્થા, એ અવસ્થા વિનાનું દ્રવ્ય ન હોય અને દ્રવ્ય વિનાની અવસ્થા ન હોય. એ અપેક્ષાએ તેને અભિન્ન કહેવામાં આવ્યું. સમજાણું?

હવે 'અહીં દ્રવ્ય અને ગુણોનો અભેદ દર્શાવ્યો છે.' દરેક આત્મા અને પરમાણુ એ દ્રવ્ય-વસ્તુ, વસ્તુ એના જે શક્તિરૂપ ગુણો તે વસ્તુથી અભેદ છે, એક છે, જુદા નથી. જેને ગુણ શોધવા હોય તો એ બહાર મળે એવું નથી. જેને શાંતિ, આનંદ આદિ શોધવા (હોય તો) તે ગુણ છે અને ગુણ ને દ્રવ્યને અભેદ છે. બરાબર છે? શાંતિ, આનંદ, પવિત્રતા, સ્વચ્છતા એ બધા ગુણો છે અંદર. એ ગુણોને શોધવા હોય તો એ ગુણ અને દ્રવ્ય કાંઈ જુદાં નથી. આત્મા દ્રવ્ય અને એના ગુણો જુદાં નથી. એ ગુણોનું દ્રવ્ય-વસ્તુ સાથે અભિન્નપણું છે એમ દર્શાવીને ગુણની અને દ્રવ્યની સત્તા કે ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવ બધા અભેદ છે એમ

દર્શાવે છે. કહો, બરાબર છે? રતિભાઈ! આત્માને શાંતિ શોધવી હોય તો ક્યાં ગોતવી? શાંતિ ગુણ છે ચારિત્ર. એ ગુણ દ્રવ્યની સાથે—આત્મા સાથે અભેદ છે. આનંદ પણ ગુણ છે એ આત્મા સાથે અભેદ છે. જેને આનંદ જોતો હોય એણે આનંદ ધરનાર (આત્મા શોધવો). કારણ કે આનંદનો આધાર, આનંદનું ટકવું અને દ્રવ્યનું ટકવું બધું એક જ છે.

૧૩મી ગાથામાં દ્રવ્ય અને ગુણનું અભેદપણું, એકપણું દર્શાવે છે.

દલ્લેણ વિણા ણ ગુણા ગુણોહિં દલ્લં વિણા ણ સંભવદિ।

અલ્લદિરિત્તો ભાવો દલ્લગુણાણં હવદિ તમ્હા।।૧૩।।

નહિ દ્રવ્ય વિણ ગુણ હોય, ગુણ વિણ દ્રવ્ય પણ નહિ હોય છે;

તેથી ગુણો ને દ્રવ્ય કેરી અભિન્નતા નિર્દિષ્ટ છે. ૧૩.

એની 'ટીકા :- અહીં દ્રવ્ય અને ગુણોનો અભેદ દર્શાવ્યો છે.' જુઓ! જેને ધર્મ સમજવો હોય એને આ સમજવું પડશે. ધર્મ ક્યાંય બહારની સાથે મળે એવો નથી. ધર્મ આત્માનો કાંઈ પરમાણુ અને પર આત્મામાંથી મળે એવો નથી. ધર્મ એવો એનો સ્વભાવ એ આત્મા સાથે અભેદ છે. એની સાથે અભેદ થતાં ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. એમ વર્ણવવા માગે છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ધર્મ કહો કે સુખ કહો. વળી ધર્મ એટલે શું? ઠીક! ધર્મની તાલાવેલી નથી એમ કે સુખની છે. સુખ કહો કે ધર્મ કહો. જેને સુખની તાલાવેલી હોય, જેને સુખ જોઈતું હોય તો એ સુખગુણ આત્મામાં રહેલો છે. એ સુખગુણ અને આત્મા બે અભેદ છે. સમજાણું?

મુમુક્ષુ :- ધર્મ ક્યાં?

ઉત્તર :- એ ધર્મ ત્યાં. ધર્મ એટલે આ. સુખ, શાંતિ નામની શક્તિઓ એને અને દ્રવ્યને અભેદ છે એમ અંદરની થતાં દૃષ્ટિમાં શાંતિ અને શ્રદ્ધા, જ્ઞાનની દશા થાય તેને ધર્મ કહે છે. આ ધર્મ છે. શેઠી! ધર્મની વ્યાખ્યા આવી છે જરી.

આચાર્યોએ જરી દૃષ્ટાંત છ દ્રવ્યમાં પરમાણુનો આપ્યો છે. ગુણ અને દ્રવ્યને સમજાવવા. પરમાણુ દેખાય ખરા ને? આમ નજરે પડે ને? એનો દાખલો આપ્યો છે. નજર કરનારો કોણ એ એમાંથી પછી લઈ લેવું. છ દ્રવ્યની વાત છે હોં! આમાં ગુણ અને દ્રવ્યની. છ વસ્તુ છેને? ભગવાન, તીર્થંકર ભગવાન કેવળજ્ઞાનીએ છ વસ્તુ જોઈ છે. એ છ સંખ્યાએ એટલે જાતિએ. સંખ્યા અનંત છે. એ અનંત દ્રવ્યમાં એક આ પુદ્ગલ દેખાય છે. એના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શનો દાખલો દ્રવ્ય સાથે અભેદ દર્શાવીને છએ દ્રવ્યના ગુણ ને દ્રવ્યને એકપણે દર્શાવી રહ્યા છે. સમજાણું કાંઈ?

'જેમ પુદ્ગલથી...' આ પરમાણુ. આ પરમાણુ છેને? આ કાંઈ મૂળ ચીજ નથી. એક રજકણ. ટૂંકડો થતાં... થતાં... થતાં... છેલ્લો પોઈન્ટ જેને પરમાણુ કહે છે. પરમાણુ

પુદ્ગલ. એ બધા પરમાણુ ઘણા થઈને આ બધું હાય, પગ, શરીર, માટી આ બધું બન્યું છે. આત્મા તો જુદી ચીજ છે. આત્મા સીધો નજરે દેખાતો નથી. નજરે જે આવનારી ચીજ, એના ગુણ અને ગુણીની એકતા કરીને દષ્ટાંતમાં એને દર્શાવે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘જેમ પુદ્ગલથી...’ પરમાણુથી એનો ‘પૃથક્ સ્પર્શ-’ સ્પર્શ સ્પર્શ. જુઓ! આ સ્પર્શ છે કે નહિ? સુંવાળો. એ કાંઈ પરમાણુથી જુદો સ્પર્શ છે? ભલે અહીં દેખાય છે પર્યાય, અહીં વર્ણવવું છે ગુણને. પણ એ સ્પર્શ ગુણનો સ્વભાવ એ પુદ્ગલથી પૃથક્ નથી હોતા. એનો રસગુણ, પરમાણુમાં રસગુણ છે. એ પુદ્ગલથી પૃથક્ રહેતા નથી. એનો ગંધ ગુણ છે એ પરમાણુથી ગંધગુણ જુદો રહેતો નથી. એમ એનો રંગગુણ. વર્ણ એટલે રંગગુણ એ પરમાણુથી જુદા હોતા નથી. કલો, સમજાણું? દષ્ટાંત આપ્યો. આમ દેખાય છેને કે આ વસ્તુ. ભલે દેખાય છે પર્યાય—અવસ્થા. પણ એ અવસ્થામાં રંગની, ગંધની, રસની, સ્પર્શની અવસ્થા દેખાય છે. એ અવસ્થાનું કારણ ગુણ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ. એ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એના પરમાણુ નામ દ્રવ્ય વિના જુદા દેખાતા નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘જેમ પુદ્ગલથી પૃથક્ સ્પર્શ-રસ-ગંધ-વર્ણ હોતા નથી તેમ દ્રવ્ય વિના ગુણો હોતા નથી;...’ તેમ એ પરમાણુ વિના એમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ (હોતા નથી). આ તો ‘તેમ દ્રવ્ય વિના...’ સિદ્ધાંત કહ્યો. ઓલો દષ્ટાંત હતો. ‘જેમ...’ હવે ‘તેમ દ્રવ્ય વિના...’ એટલે કે વસ્તુ વિના એના ‘ગુણો હોતા નથી;...’ એટલે કે આત્મા વિના જ્ઞાન, દર્શન અને આનંદ આત્મા વિના હોતા નથી. ધર્માસ્તિ દ્રવ્ય વિના ગતિ અરૂપી આદિ ગુણો દ્રવ્ય વિના હોતા નથી. એમ છએ દ્રવ્યમાં લઈ લેવું. સમજાણું કાંઈ?

‘તેમ દ્રવ્ય વિના...’ એટલે જેમ પુદ્ગલ વિના વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ હોતા નથી. ચાર લીધા. ‘તેમ દ્રવ્ય વિના...’ દરેક વસ્તુ-આત્મા, પરમાણુ, કાળ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ (આદિ) છ દ્રવ્ય, એ દ્રવ્ય વિના ‘ગુણો હોતા નથી; જેમ સ્પર્શ-રસ-ગંધ-વર્ણથી પૃથક્ પુદ્ગલ હોતું નથી...’ જેમ સ્પર્શ-રસ-ગંધ અને રંગ એનાથી જુદું પુદ્ગલ હોતું નથી. ગુણથી પુદ્ગલ જુદાં હોતા નથી. તેના દ્રવ્યથી વર્ણ-ગંધ જુદાં હોતા નથી એમ કહ્યું. દ્રવ્યથી તેના ગુણ જુદા હોતા નથી. હવે ગુણથી દ્રવ્ય જુદા હોતા નથી.

‘તેમ ગુણો વિના દ્રવ્ય હોતું નથી.’ તેમ દરેક દ્રવ્ય તેના ગુણો વિના હોતું નથી. ઓલો..! વસ્તુ ગુણ વિના હોતી નથી અને ગુણ દ્રવ્ય વિના હોતા નથી. વસ્તુ આત્મા એના વિના ગુણો હોતા નથી અને એ ગુણ વિના એ આત્મા હોતો નથી. ... આત્મા અભેદ સત્તા છે. સમજાણું કાંઈ? ‘તેથી,...’ આ કારણે. આ કારણે એટલે એક અભેદ બેય છે માટે ‘જોકે દ્રવ્ય અને ગુણોનો આદેશવશાત્ કથંચિત્ ભેદ છે...’ વસ્તુ આત્મા અને પરમાણુ એ દ્રવ્ય અને એના જ્ઞાન-દર્શન આત્માના ગુણો, પરમાણુમાં વર્ણ-ગંધ એના આદેશ નામ કથન અપેક્ષાએ નામભેદે, લક્ષણભેદે ભેદ છે.

‘તોપણ, તેઓ એક અસ્તિત્વમાં નિયત હોવાને લીધે...’ તોપણ તેઓ, એટલે ગુણ અને દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય ને ગુણ એક હયાતીમાં નિશ્ચય ટકેલા હોવાને લીધે ‘અન્યોન્યવૃત્તિ નહિ છોડતાં હોવાથી...’ એકબીજાને આધારે ટક્યા છે. ગુણને આધારે દ્રવ્ય અને દ્રવ્યને આધારે ગુણ. શું છે આ? શું કીધું? જેમ આત્મા. એના જ્ઞાન-જ્ઞાણવું, દેખવું, શ્રદ્ધા, આનંદ (આદિ) એના ગુણો વિના એ દ્રવ્ય હોતું નથી અને એ દ્રવ્ય વિના એ ગુણો હોતા નથી. નામભેદે ભેદ પડ્યા, સંજ્ઞાભેદે ભેદ, પ્રયોજનભેદે ભેદ, લક્ષણભેદે ભેદ (હોવા) છતાં તેના વસ્તુભેદે ભેદ નથી. એટલે કે ગુણ જે આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ અને દ્રવ્ય આત્મા, એનું એક સત્તાને કારણે-એક અસ્તિત્વને કારણે એક દ્રવ્ય છે. આત્મા એના જ્ઞાન, દર્શન અને આનંદ, એના એક અસ્તિત્વને કારણે-એક સત્તાને કારણે, એક સત્તાની નિષ્પત્તતાને કારણે એ દ્રવ્ય અને ગુણ બેય અભેદ છે. સમજાણું કાંઈ? આરે..! આ ભારે જ્ઞાન ભાઈ!

‘તેઓ એક અસ્તિત્વમાં નિયત...’ નિશ્ચય ‘હોવાને લીધે અન્યોન્યવૃત્તિ નહિ છોડતાં...’ એકબીજાના આધારે ટકવું અને એકબીજાની હયાતી એકબીજાને લઈને છે એ છોડતા નથી. કહો, સમજાણું? આત્મા એના જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ ગુણો. એનો જે ગુણ એનું અસ્તિત્વ એક, સત્તા એક, હોવાપણું એક, આધાર એક, આશ્રય એક, નભવું એક. માટે તે અસ્તિત્વને કારણે દ્રવ્ય અને ગુણ અને ગુણ ને દ્રવ્ય અભેદ છે. સમજાણું? હવે એમ દ્રવ્ય અને ગુણ ક્ષેત્રથી અભેદ છે. આત્મા દ્રવ્ય, એના જે પ્રદેશ અને એના જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ અનંત ગુણના પ્રદેશ, એ પ્રદેશનું એકપણું હોવાને કારણે એ પ્રદેશે પણ ગુણ અને ભાવ, ગુણ અને દ્રવ્ય એક છે. કહો, દેવાનુપ્રિયા! આમાં પરની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી એમ કહે છે. નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ, નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા, નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધનો અર્થ બે થયા. બે થયા એટલે પૃથક્ થયા. સમજાણું કાંઈ?

આ આત્મા એના અનંત ગુણો, એનું હોવાપણું બેનું એક છે. એટલે એક અસ્તિત્વને... કીધું ને? ‘એક અસ્તિત્વમાં નિયત...’ એક સત્તામાં રહેલા બે હોવાથી તેનું દ્રવ્યથી એકપણું છે. એમ આત્માના પ્રદેશો અને ગુણના પ્રદેશો ક્ષેત્ર બે એક (હોવાથી) એ ગુણ ને દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય ને ગુણનું ક્ષેત્ર અભિન્ન છે. કહો, સમજાય છે કાંઈ? એમ આત્મા અને એ ગુણની પર્યાય ઉત્પાદ-વ્યયની દશા, એ ગુણનો ઉત્પાદ-વ્યયનો ભાવ અને દ્રવ્યનો ઉત્પાદવ્યયનો ભાવ એ કાળ પણ એક છે. સંસારના ડહાપણ સમજવા અને સાંભળવા ભારે બહુ. એક એક વાત એમ.એ.ની ને એલ.એલ.બી. ને ઢીકણાની. આ વાત એને એવી પડે, જાણે બક્ષમ જેવું થઈ જાય. ફાવાભાઈ! સમજાણું આમાં? જ્યંતિભાઈ!

આત્મા એની સત્તા એક. ગુણ અને દ્રવ્યની એક અભેદ. ક્ષેત્ર એક, પ્રદેશ એકને કારણે

ક્ષેત્ર એક માટે અભેદ. કાળ એટલે દ્રવ્યનો ઉત્પાદવ્ય અને ગુણના .. એક જ છે. નવી અવસ્થાએ ઊપજે, પુરાની અવસ્થાએ જાય એવું જે ગુણમાં થાય એ દ્રવ્યમાં થાય. દ્રવ્ય ને ગુણ બે કાળે પણ એક છે. સ્વરૂપે એક છે. ગુણનું સ્વરૂપ અને દ્રવ્યનું સ્વરૂપ કાંઈ ભિન્ન બે પડખા નથી અને ભાવ પણ અભિન્ન છે. શેઠી! સમજાણું કાંઈ? એના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ એમાં પડેલા છે ગુણના, દ્રવ્યના અભેદ. એમ કહે છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- કાળમાં જ વાંધો આવે છે.

ઉત્તર :- કાળમાં શું વાંધો આવે છે? એક સમયની પર્યાય થાય છે ગુણની એ દ્રવ્યની છે, દ્રવ્યની એ ગુણની છે. અભેદ છે બેય. કહો, સમજાણું આમાં? દેવાનુપ્રિયા! શું આમાં બરાબર છે કહેવામાં વાંધા ઊઠે એવું છે. એની પર્યાય, ગુણનો પર્યાય—અવસ્થા અથવા ગુણપર્યાય બીજી ભાષાએ કહીએ તો. ગુણનું કાર્ય અને દ્રવ્યનું કાર્ય એક હોવાથી કાળ એક છે. સમજાણું કાંઈ આમાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ગુણનો સમુદાય એટલે? અસ્તિત્વ એક છે કે બે? એ અસ્તિત્વ બેયનું એક છે કે બે? બસ. ક્ષેત્ર બેયનું એક છે કે બે? કાળ બેનો એક છે બે? સ્વરૂપ એક છે કે બે? વધારે સ્પષ્ટ થાય ને. એમાં શું છે? કહો, સમજાણું આમાં? એ લીધું છે હોં! જયસેનાચાર્યો. જયસેનાચાર્યમાં છે. બધું ચારે ઉતાર્યા છે. પર્યાયને ઉતાર્યો છે એમાં. કાળ ઉતાર્યો છેને. ગુણનો પર્યાયનો જે કાળ છે એ દ્રવ્યનો કાળ છે એમ કહેવું છે અહીં. એ પર્યાયમાં એટલો કાળ છે અને દ્રવ્ય તો કાયમ રહેલું છે. અહીં તો એક સમયનો જે જ્ઞાન, દર્શન, આનંદનો પર્યાય છે એક સ્વકાળ છે, એ દ્રવ્યનો સ્વકાળ છે—વસ્તુનો સ્વકાળ છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

એમ પરમાણુમાં. પરમાણુ છે એનો રંગ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ ગુણ છે. એનું અસ્તિત્વ એક છે. સત્તા એક છે કે સત્તા બે છે? ગુણની સત્તા જુદી અને દ્રવ્યની સત્તા જુદી બે (છે)? એક પોઈન્ટ લ્યો પરમાણુ, એમાં રંગ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ ગુણ અનંત. એ ગુણ અને દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ સત્તા એક છે, ક્ષેત્ર એક છે, પ્રદેશ એક છે. પરમાણુનો પ્રદેશ, અનંત ગુણનો પ્રદેશ એક જ છે, ક્ષેત્ર એક છે, કાળ પણ એક છે. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શની પર્યાય થાય એ દ્રવ્યની પર્યાય છે. અને ભાવ એક છે. સ્વરૂપ બેયનું એક જ છે. ગુણનું સ્વરૂપ અને દ્રવ્યનું સ્વરૂપ ભિન્ન નથી કાંઈ. ભાવે અભિન્ન છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ વળી કોણે કહ્યું અહીંયાં? આ કાર્ય કીધું ને. કૂટસ્થ ક્યાંથી આવ્યું?

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- એ પર્યાયનું. પણ અભેદ છે કે નહિ? અભેદ છે કે ભિન્ન પડે છે? ...

જુદો રહે છે એકલો આખો? દ્રવ્ય જુદું રહે અને ગુણ જુદો રહે છે અને ગુણની પર્યાય જુદી થાય અને દ્રવ્યની જુદી થાય એમ છે? બસ! એમ વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એટલે તો કાર્ય શબ્દ વાપર્યો હતો આગળ. ગુણનું કાર્ય એ દ્રવ્યનું કાર્ય છે. કે બીજા દ્રવ્યનું કાર્ય છે ઈ? તેથી તો એમાં કહ્યું ચારમાં.

ભગવાન આત્મા અનંત ગુણ છે એમાં. જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ આદિ અનંત ગુણ. એનું કાર્ય એટલે પર્યાય. એ કાર્યનો કાળ અને ગુણનો કાર્ય કાળ બેય એક છે કે ભિન્ન? કે પરના કાર્યના કાળે આનું કાર્ય છે? નિમિત્તને લઈને છે કે નહિ? નહિતર નિમિત્ત નૈમિત્તિક શી રીતે રહેશે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પણ એનો કાળ છે કે નહિ? વર્તમાન કાળ છે કે નહિ અવિનાભાવી? ગુણના ઉત્પાદવ્યય તે અવિનાભાવી છે કે નહિ? તો દ્રવ્યના અવિનાભાવી એના ઉત્પાદવ્યય છે, કાળ છે. સ્વકાળ છેને. વર્તમાન સ્વકાળ એક સમયનો સ્વકાળ. એક સમયનો સ્વકાળ. ગુણનો અને દ્રવ્યનો એક સમયનો સ્વકાળ અભેદ છે, એક છે. એમાં ક્યાંય ચાલે એવું નથી આમાં. આહાહા..!

એમ ધર્માસ્તિ. ધર્માસ્તિ નામનું દ્રવ્ય અરૂપી, એના ગુણો અરૂપી. એ ગુણ અને દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ એક છે, એના પ્રદેશો એક છે, એનો સ્વકાળ બેયનો એક છે અને સ્વરૂપ બેયનું એક છે. દ્રવ્યનું સ્વરૂપ જુદું રહે છે અને ભાવનું સ્વરૂપ જુદું રહે છે એમ નહિ. બાકી દ્રવ્ય સ્વરૂપે એકરૂપ છે અને ગુણો અનંત સ્વરૂપે છે. એ જુદું. અહીં તો એનો ભાવ. એનું સ્વરૂપ આમ અભેદ છે. ભાવ તો આનો ભાવ જુદો અને આનો ભાવ જુદો એમ છે નહિ. કહો, સમજાણું? એમ અધર્માસ્તિ, એમ આકાશ, એમ એક કાળાણુ છે. આખા લોક પ્રમાણે અસંખ્ય પ્રદેશ આકાશ છે એમાં એક એક (પ્રદેશ કાળાણુ છે). એમાં પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે એમાં અભેદ છે ગુણની સાથે. એક કાળાણુમાં અનંત ગુણો છે એનું અસ્તિત્વ એક છે, પ્રદેશ એક છે, ક્ષેત્ર એક છે, કાળ એક છે અને ભાવ એક છે. કહો, સમજાણું આમાં?

‘તેઓ એક અસ્તિત્વમાં નિયત હોવાને લીધે...’ ઓહોહો..! ભાઈ! તારા ગુણો તારામાં અને તું તારા ગુણમાં. તારા ગુણો તારામાં અને તું એના તારા ગુણોમાં. તું નહિ કો’કના ગુણમાં અને... સમજાય છે? અને કો’કના ગુણ નહિ તારામાં. તું નહિ કો’કના ગુણમાં અને તું નહિ કો’કના ગુણમાં અને કો’કના ગુણ નહિ તારામાં. તારા અનંતા ગુણો તારામાં અને .. દ્રવ્યમાં. આહાહા..! શેઠી! દીકરા-દીકરીઓ સાથે કાંઈ લાગતું હશે કે નહિ? નહિ? આહાહા..! કોના દીકરા ને કોની દીકરી ને કોના ભાઈ, મા-બાપ કોણ કોના છે? એના ગુણ અને એ ગુણનું દ્રવ્ય. એના ગુણનો એ દ્રવ્ય આધાર. એ ગુણ દ્રવ્યને આધારે ટકે,

એ દ્રવ્ય ગુણને આધારે નભે. કલો, સમજાણું? એ દરેક દ્રવ્ય પોતાની પર્યાયિ ને ગુણને આધારે નભે અને એના ગુણ ને પર્યાયિ દ્રવ્યને આધારે નભે, ટકે, આધારે રહે, એકબીજાને લઈને હયાતી ધારે. એક એક ગાથા આખી દુનિયાની ચીજો જેમ ભિન્ન ભિન્ન છે તેમ વર્ણવી નાખી છે. પર સાથે ભિન્ન, તારા ગુણ સાથે અભિન્ન. શું કીધું? પર અનંત દ્રવ્ય ને અનંત ગુણ ને અનંતી પર્યાયિથી તારું તત્ત્વ ભિન્ન અને તારા અનંત ગુણ અને અનંતી પર્યાયિથી અભિન્ન.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય બધુંય...

ઉત્તર :- આ બધું શું આવી ગયું આમાં? પરથી ભિન્ન એમાં વૈરાગ્ય થયો. પોતાથી અભિન્ન એમાં અસ્તિત્વનું ભાન થયું.

મુમુક્ષુ :- વૈરાગ્યની વ્યાખ્યા...

ઉત્તર :- એ વૈરાગ્યની નહિ, આ વૈરાગ્યની વ્યાખ્યા. પરથી ભિન્ન એટલે પરથી ઉપેક્ષા થઈ ગઈ, વૈરાગ્ય થયો. પોતાના ગુણ અને પર્યાયિ અભિન્ન છે તેના અસ્તિત્વની પ્રતીત થઈને ભાન થયું.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- સાથે જ હોય. સ્વની અપેક્ષા ત્યાં પરની ઉપેક્ષા એનું નામ વૈરાગ્ય. વૈરાગ્ય એટલે બધા દ્રવ્ય પ્રત્યે, સંયોગ પ્રત્યે મારા અસ્તિત્વમાં કોઈ સંયોગ નથી, મને કોઈ પદાર્થની જરૂર નથી. મારે મારા ગુણ અને પર્યાયિની જરૂર છે. એમ થવું એનું નામ વૈરાગ્ય કહેવામાં આવે છે. વૈરાગ્ય એટલે રાગ મંદ પડ્યો અને બાયડી છોકરા છોડી દીધા માટે વૈરાગ્ય, એમ વૈરાગ્ય ન હોઈ શકે. એને વૈરાગ્ય કહેવાય નહિ. જે એનામાં નથી એમાં એની ઉપેક્ષા વર્તે એનું નામ વૈરાગ્ય અને જે એનામાં છે એની અપેક્ષા વર્તે એનું નામ અસ્તિત્વનું ભાન. તેથી આ હવે અસ્તિ-નાસ્તિ લેશે. જોયું! ઓહોહો..! કથન પદ્ધતિની શૈલી! દિગંબર સંતો ધર્મના થાંભલા, ધર્મના સ્તંભ રોપ્યા છે. એક એક ગાથાએ વસ્તુ અસ્તિત્વ... કલો, સમજાય છે કે નહિ? મોહનભાઈ! આ તો સમજાય એવું છે આજ તો. કલો હવે આ કાંતિભાઈ અને મોહનભાઈના આત્માને કેટલો ફેર હશે? એકમેકનું કેટલું હશે? નહિ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એને ને આને શું છે પણ? લેવા કે દેવા હવે.

કહે છે કે પરના ગુણો અને પર્યાયિ તેના દ્રવ્યમાં અને તેનું દ્રવ્ય તેના ગુણ-પર્યાયિમાં. તારું દ્રવ્ય તારા ગુણ-પર્યાયિમાં. તારા ગુણ અને પર્યાયિ તારા દ્રવ્યમાં. કોઈ કોઈને લેવા કે દેવા કાંઈ (નથી). મૂકીને ચાલ્યા ગયા. જાવ ઉપડો. ઓહોહો..! ભર્યા ઘરમાંથી.. તમારો નિરંજન કહેતો હતો કે બાપુજી વિના ખૂણા ખાલી લાગે છે. નિરંજન. મકાનના ખૂણા ખાલી ખાલી લાગે છે. સૌ ખાલી જ છે પરથી. દરેક પદાર્થ અનંત પદાર્થ પરથી ખાલી છે. એ

આવશે હવે. હવે એ આવશે. શૂન્ય છે ઈ કહેશે. દરેક વસ્તુ પોતાથી ભરેલી છે અશૂન્ય છે અને પર અનંત વસ્તુથી તે શૂન્ય છે, ખાલી છે. સમજાણું કાંઈ? ભારે વીતરાગ માર્ગની વાત. મૂળ તત્ત્વની વાત સમજ્યા વિના ધર્મ ક્યાં થતા હતા? સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અશુદ્ધતા આવી એની પર્યાયમાં. શું આવ્યું આ કીધું ને. એના ગુણનો એ પર્યાય એનો સ્વકાળ છે. શું છે? એ ૧૨મામાં પર્યાય ન કીધી? દૂધ, દહીંની પર્યાય ગોરસ વિના હોય નહિ અને ગોરસ પર્યાય વિના હોય નહિ અને પર્યાય ગોરસ વિના હોય નહિ. એમ પર્યાય એટલે વિકારી પર્યાય, સંસાર વિકારી કે અવિકારી પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય ન હોય અને દ્રવ્ય વિકારી અવિકારી પર્યાય વિના ન હોય.

મુમુક્ષુ :- ... વિભાવિક પર્યાય છે.

ઉત્તર :- બધી વિભાવિક પર્યાય. દૂધ-દહીં શું બધી વિભાવિક. આ બધું વિભાવિક છે. માખણ, ઘી વિકારી પર્યાય છે. વિકારી પર્યાય છે. સ્કંધની છેને. એ પર્યાય એના દ્રવ્યને આધારે છે. ગોરસને આધારે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? એની અશુદ્ધ પર્યાયમાં કાંઈક લાકડું કર્મ હોય તો થાય એ ઠીક પડે જરી.

કહે છે કે તારો આત્મા વસ્તુ અનંત ગુણની શક્તિ સહવર્તી પિંડ એનો આધાર દ્રવ્યને અને દ્રવ્યનો આધાર એને. એની થતી પર્યાય, પર્યાયનો આધાર દ્રવ્યને અને દ્રવ્યનો આધાર પર્યાયને. પરની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. લેવા ને દેવા. કહો, સમજાણું? શેઠને તો સાથે લેવા છે. મોટરમાં સાથે બેસાડવા છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ ખાલી થાય છે. એણે એમ કીધું હતું પણ અમારે મોહનભાઈને.. એક અમારે શેઠ જોવેને મોઢા આગળ? મોઢા આગળ એમને બેસાડવાના છે. કહો, સમજાણું?

કહે છે, ઓહોહો..! વસ્તુ વસ્તુ છે એની સમજણ તો કરો કે જ્યાં છે ત્યાં છે બધું. સૌના ગુણોને લઈને દ્રવ્ય અને દ્રવ્યને લઈને ગુણ છે. તારા ગુણો બીજા દ્રવ્યને લઈને નહિ, તારી પર્યાય બીજા દ્રવ્યને લઈને નહિ અને બીજાની પર્યાય બીજા દ્રવ્યને લઈને નહિ. તારે લઈને નહિ. એમાં એ આવી ગયું કે નહિ? આહાહા..! કર્મ દ્રવ્યને લઈને વિકારી પર્યાય નહિ. વિકારી પર્યાયને લઈને કર્મ દ્રવ્ય નહિ. વિકારી પર્યાયનો આધાર દ્રવ્ય, દ્રવ્યને આધારે પર્યાય થઈ છે. સ્વ ચતુષ્ટયથી પૂરો એમ કહે છે. અહીં ચતુષ્ટય ઉતારવા છે ને ભાઈ હવે. એથી આ રીતે વાત લઈ .. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ છે. સ્વથી અને પરથી નથી એમ .. ઓહોહો..! સમજાણું કાંઈ? કથન પદ્ધતિ કોઈ એવી પદ્ધતિ આવી ગઈ છેને. મહા સંતોના પ્રવાહ.

નહોતું કો'કે ગાયું? વાહ વાહ રે સંતોની અનેરી. અનેરી અનેરી નહોતું ગાતું કો'ક? ભાઈ નહોતા તે દિ'. પ્રભુભાઈ હતા તે દિ'. તમારી મોટરમાં આવ્યા હતા ને તે દિ' ..

ત્યાં તમારું અડધો કલાક રહ્યો ને, મૂક્યું હતું એમાં નીકળ્યું. વાહ વાહ રે અમીરી સંતોની... અમીરી સંતોની એવો શબ્દ હતો. તમારા ઓલામાં. મોઢા આગળ પ્રભુભાઈ હતા. ... રાત્રે અડધો કલાક રહ્યો હતો. પ્રભુભાઈ હતા મોઢા આગળ. વાહ વાહ રે અમીરી સંતોની... સમજાણું? એમ આ વાહ વાહ રે અમીરી સંતોની. આ અમીરી છે. બહારના પૈસા ને ઢગલા ને ધૂળને લઈને અમીરી નથી. એ અમીરી નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ધૂળમાંય ચાલે નહિ. અનેકાંત—એ અમીરી આમાં નથી અને આ અમીરી એમાં નથી. એમ છે. એનું નામ અનેકાંત છે. અમીરી કોને? એક એક પરમાણુમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળભાવથી ભરેલો પદાર્થ છે. એનાથી અનેરી એની એનામાં છે, આની આનામાં છે. આને લઈને ન્યાં ને એને લઈને અહીં એ હતું કે દિ? એમ હશે રતિભાઈ? આ પૈસાને લઈને અમીરી નહિ? કહો, સમજાણું?

‘તેઓ...’ તેઓ એટલે કોણ? ગુણ અને દ્રવ્યો. ‘એક અસ્તિત્વમાં...’ એક જ હયાતીમાં ‘નિયત હોવાને લીધે અન્યોન્યવૃત્તિ નહિ છોડતાં હોવાથી...’ બીજાનો આધાર, આશ્રય, હયાતી એકબીજાને આધારે નહિ છોડતાં હોવાથી ‘વસ્તુપણે તેમનો પણ અભેદ છે.’ લ્યો! સમજાણું કાંઈ? ‘વસ્તુપણે તેમનો પણ...’ તેમનો કેમ કીધું? ઓલા પર્યાયનું કીધું હતું ને પહેલો? બારમામાં. પર્યાયો જેમ અભેદ કીધો હતો. પર્યાય એટલે અવસ્થા. દરેક વસ્તુની અવસ્થાથી જેમ દ્રવ્યને અભેદ લીધું, એને વસ્તુપણે તેમનો પણ અભેદ છે.

‘(અર્થાત્ દ્રવ્ય અને પર્યાયોની માફક...)’ જુઓ! ખુલાસો કર્યો. ખુલાસો કર્યો. પંડિતજીએ બાકી નથી રાખ્યું હોં! જુઓ! ‘દ્રવ્ય અને પર્યાયોની માફક દ્રવ્ય અને ગુણોનો પણ વસ્તુપણે અભેદ છે.’ એ ‘પણ’ આવ્યું ત્યાં મૂક્યું એણે પાછું. કહો, સમજાણું આમાં? આવી ધર્મકથા. આપણે વીતરાગ માર્ગમાં આવી ધર્મકથા..! આહાહા..! પૂજા કરો, ભક્તિ કરો, જાત્રા કરો, દાન આપો બીજાને. કહે છે સાંભળને હવે. દાન તે જડનું કોણ આપતો હતો? સાંભળને. એ પરમાણુ એને જવા-આવવા એના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ એની સત્તાને આધીન છે. શું તારે આધીન છે એ સત્તા? બહારની પણ હોહા લાગે એવી. ૨૦ લાખ ખર્યા. મોઢું ભરાઈ જાય, માણસને સાંભળે નહિ ...

મુમુક્ષુ :- ૮ લાખ તો કાલે આવ્યા હતા.

ઉત્તર :- ૮ લાખ આવ્યા અને ૮ લાખ પછી ભાઈએ ખર્યા હતાને ત્યાં. બદામીલાલ, ફિરોજબાદ. કરોડપતિ છે ને મોટો. એક જણાએ મંદિર બનાવ્યું પાંચ .. તો બીજો એવું કારીગરીથી બનાવ્યું છે કે આમ ઓહોહો..! એ ચંદુભાઈ કહેતા હતા. ચંદુલાલ શિવલાલ ગયા હતાને જાત્રામાં ત્યાં. ૬-૭ લાખનું એક મંદિર, ફિરોજબાદમાં. ત્યાં વ્યાખ્યાન વાંચ્યું હતું તેર સાલમાં. તે દિ’ વ્યાખ્યાન વાંચ્યું હતું. પાઠશાળા, ફલાણું.. મોટો ગૃહસ્થ બંગડીનો વેપારી.

આહાહા..! એલા પણ તારી વૈભવની દશા અહીં છે કે ત્યાં? તેં એ કર્યું કે અહીં? રાગ થયો એ તારામાં થયો. રાગથી આત્મા અભિન્ન છે. એ ચીજથી થયેલીથી તો તું ભિન્ન છો. એ તારાથી થઈ નથી. સમજાણું કાંઈ? ઓહોહો..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- મીઠી લાગે. ઊંચી રોટલી કે આ વીતરાગભાવ છે? રાગ વિનાના કસની વાત છે. વીતરાગના રસની વાત છે.

એક આત્મા પોતાના ગુણપર્યાયથી અભેદ છે. બીજા આત્માઓ તેના ગુણપર્યાયથી અભેદ છે. એક સિદ્ધ ભગવાન, અરિહંત ભગવાન એનો આત્મા એના ગુણપર્યાયથી અભેદ છે. આના આત્માથી એનું ભેદપણું છે. શુદ્ધ હોય કે સિદ્ધ હોય. શુદ્ધ થયા હોય કે સિદ્ધ થયા હોય. બધા દ્રવ્યો તેના ગુણ ને પર્યાયથી અભેદ છે. બીજાના ગુણપર્યાયથી કોઈ દિ' એકમેક છે નહિ. ઓહોહો..! પંચાસ્તિકાયનો તો અર્થ કર્યો છે શ્રીમદ્. ગુજરાતી. એના વાંચનારાને ખબર ન મળે. શુદ્ધ દ્રવ્ય પર કહેવાય? .. આપણે શુદ્ધ છીએ અને એ પણ શુદ્ધ. શુદ્ધ... શુદ્ધ... શુદ્ધ... એ તો બધું એક હોય. એમ હશે કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- બેય સિદ્ધ થઈ ગયા. નહિ? ના પાડે છે. એ તમારું .. તમારા બાપાનું શુદ્ધ બધું એક. વજુભાઈ! ભાઈલાલભાઈએ પૂછ્યું હતું એક ફેરી. બધા સિદ્ધ જુદા જુદા હશે? મેં કીધું, બધા જુદાં. એકે એક જુદા. ઓહો..! સિદ્ધ થાય એ બધા જુદા એકે એક. બીજા ગામમાં પૂછ્યું હતું, આ શાસ્ત્ર શુદ્ધ કહેવાય એ જુદા હશે? અનંત વાર જુદા, અનંત કાળથી જુદા. અનંત વાર એટલે અનંત કાળથી જુદા. અનંત કાળ જુદા રહેનારા. પરને અને આત્માને સંબંધ શું છે? કહો, સમજાણું? એ ૧૩ થઈ લ્યો.

સિય અત્થિ ણત્થિ અહયં અવ્વતવં પુણો ય તતિદયં।
 દવ્વં યુ સતભંગં આદેસવસેણ સંભવદિ ॥૧૪।
 છે અસ્તિ, નાસ્તિ, ઉભય તેમ અવાચ્ય આદિક ભંગ જે,
 આદેશવશ તે સાત ભંગે યુક્ત સર્વ દ્રવ્ય છે. ૧૪.

અન્વયાર્થ :- [દ્રવ્યં] દ્રવ્ય [આદેશવશેન] આદેશવશાત્ (કથનને વશ) [યલુ] ખરેખર [સ્યાત્ અસ્તિ] સ્યાત્ આસ્તિ, [નાસ્તિ] સ્યાત્ નાસ્તિ, [અભયમ્] સાયાત્ અસ્તિ-નાસ્તિ, [અવક્તવ્યમ્] સ્યાત્ અવક્તવ્ય (અભિન્નપણું) [પુનઃ ચ] અને વળી [તત્ત્રિતયમ્] અવક્તવ્યતાયુક્ત ત્રણ ભંગવાળુ (સ્યાત્ અસ્તિ-અવક્તવ્ય, સ્યાત્ નાસ્તિ-અવક્તવ્ય અને સ્યાત્ અસ્તિ-નાસ્તિ-અવક્તવ્ય)- [સપ્તભક્કમ્] એમ સાત ભંગવાળું [સમ્ભવતિ] છે.

ટીકા :- અહીં દ્રવ્યના આદેશને વશ સમભંગી કહી છે.

(૧) દ્રવ્ય 'સ્યાત્ અસ્તિ' છે;(૨) દ્રવ્ય 'સ્યાત નાસ્તિ' છે;(૩) દ્રવ્ય 'સ્યાત અસ્તિ અને નાસ્તિ' છે;(૪) દ્રવ્ય 'સ્યાત્ અવ્યક્તવ્ય' છે;(૫) દ્રવ્ય 'સ્યાત્ અસ્તિ અને અવ્યક્તવ્ય' છે;(૬) દ્રવ્ય 'સ્યાત્ નાસ્તિ અને અવ્યક્તવ્ય' છે;(૭)દ્રવ્ય 'સ્યાત્ અસ્તિ, નાસ્તિ અને અવ્યક્તવ્ય' છે.

અહીં (સમભંગીમાં) સર્વથાપણાનો નિષેધક, અનેકાંતનો ઘોતક *'સ્યાત્ શબ્દ 'કથચિંત' એવા અર્થમાં અવ્યયરૂપે વપરાયો છે. ત્યાં-(૧)દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે કહેવામાં આવતાં 'અસ્તિ' છે; (૨) દ્રવ્ય પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે કહેવામાં આવતાં 'નાસ્તિ' છે; (૩) દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે અને પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે ક્રમથી કહેવામાં આવતાં 'આસ્તિ' અને 'નાસ્તિ' છે; (૪)દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે અને પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે યુગપદ કહેવામાં આવતાં 'અવ્યક્તવ્ય' છે; (૫) દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે અને યુગપદ્ સ્વપરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે કહેવામાં આવતાં 'આસ્તિ' અને 'અવ્યક્તવ્ય' છે; (૬) દ્રવ્ય પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે અને યુગપદ સ્વપરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે કહેવામાં આવતા 'નાસ્તિ' અને 'અવ્યક્તવ્ય' છે; (૭) દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે,પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે અને યુગપદ સ્વપરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે કહેવામાં આવતા 'આસ્તિ' 'નાસ્તિ' અને 'અવ્યક્તવ્ય' છે;- આ (ઉપરોક્ત વાત) અયોગ્ય નથી, કારણકે સર્વ વસ્તુ (૧) સ્વરૂપાદિથી 'અશૂન્ય' છે, (૨) પરરૂપાદિથી 'શૂન્ય' છે, (૩) બન્નેથી (સ્વરૂપાદિથી અને પરરૂપાદિથી) 'અશૂન્ય અને શૂન્ય' છે, (૪) બન્નેથી (સ્વરૂપાદિથી અને પરરૂપાદિથી) એકી સાથે 'અવાચ્ય છે, ભંગોના સંયોગથી કથન કરતાં (૫) 'અશૂન્ય અને અવાચ્ય' છે, (૬) 'શૂન્ય અને અવાચ્ય' છે, (૭) 'અશૂન્ય અને શૂન્ય અવાચ્ય' છે.

ભાવાર્થ :- (૧) દ્રવ્ય સ્વચતુષ્ટયની અપેક્ષાથી 'છે'. (૨) દ્રવ્ય પરચતુષ્ટયની

* સ્યાત્=કથચિંત; કોઈ પ્રકારે; કોઈ અપેક્ષાએ. ('સ્યાત્' શબ્દ સર્વથાપણાને નિષેધ છે અને અનેકાંતને પ્રકાશે છે-દર્શાવે છે.)

૧. અવ્યક્તવ્ય=કહી શકાય નહિ: અવાચ્ય. (એકી સાથે સ્વચતુષ્ટય તેમ જ પરચતુષ્ટયની અપેક્ષાથી દ્રવ્ય કથનમાં આવી શકતું નથી તેથી 'અવ્યક્તવ્ય' છે.)

૨. અશૂન્ય=શૂન્ય નહિ એવું: હયાત;સત્.

૩. શૂન્ય=નહિ હયાત એવું;અક્ષત.

૪. સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ અને સ્વભાવને સ્વચતુષ્ટય કહેવામાં આવે છે. સ્વદ્રવ્ય એટલે નિજ ગુણપર્યાયોના આધારભૂત વસ્તુ પોતે; સ્વક્ષેત્ર એટલે વસ્તુનો નીજ વિસ્તાર અર્થાત સ્વપ્રદેશ-સમૂહ;સ્વકાળ એટલે વસ્તુનો પોતાનો વર્તમાન પર્યાય; સ્વભાવ એટલે નિજગુણ-સ્વશક્તિ.

કહેશે હોં. આ તો સાધારણ ... છેને. સર્વથા નાસ્તિ કહો તો પોતાથી પણ નાસ્તિ થઈ જશે. સ્યાત્ નાસ્તિ છે. પરથી નાસ્તિ છે. ‘(૩) દ્રવ્ય સ્યાત્ અસ્તિ અને નાસ્તિ છે.’ એક સમયે પોતાથી છે અને પરથી નહિ. એક સમયમાં બે ભેગા છે. ‘(૪) દ્રવ્ય સ્યાત્ અવક્તવ્ય છે;...’ એકસાથે કહી શકાય નહિ માટે ગુણો એકસાથે રહેલા પણ એકસાથે કહેવાય નહિ માટે અવક્તવ્ય છે. કહી શકાય નહિ એવું છે. અવક્તવ્ય—વાણીમાં ન આવે એવું.

‘(૫) દ્રવ્ય સ્યાત્ અસ્તિ અને અવક્તવ્ય છે;...’ એનો ખુલાસો કરશે હોં પછી. દ્રવ્ય પોતાથી છે અને બે દ્વારા અવક્તવ્ય છે. પોતે .. એકસાથે કહેવા માગે તો અવક્તવ્ય છે. ‘(૬) દ્રવ્ય સ્યાત્ નાસ્તિ અને અવક્તવ્ય છે;...’ વસ્તુ પરથી નથી અને સ્વપરથી એકસાથે કહેવા માગે તો અવક્તવ્ય છે. ‘(૭) દ્રવ્ય સ્યાત્ અસ્તિ, નાસ્તિ અને અવક્તવ્ય છે.’ પોતાથી છે, પરથી નથી અને બેય સાથેની અપેક્ષાએ (અવક્તવ્ય છે). સાત થયા. બસ! સાતથી આઠમો ભંગ હોઈ શકે નહિ.

‘અહીં (સમભંગીમાં) સર્વથાપણાનો નિષેધક, અનેકાંતનો ઘોતક...’ .. અનેકાંતનો ઘોતક એટલે આનાથી પણ છે અને આનાથી છે એમ નહિ. અનેકાંતનો અર્થ એમ નહિ. સ્વથી છે અને પરથી નથી એમ અનેકાંતનો અર્થ છે. એ દેવાનુપ્રિયા! નિશ્ચયથી પણ છે અને વ્યવહારથી પણ છે, ઉપાદાનથી પણ છે અને નિમિત્તથી પણ છે એમ નહિ. એમ કહે છે. નિશ્ચયથી છે, વ્યવહારથી નથી. ઉપાદાનથી છે તે નિમિત્તથી નથી. એમ અનેકાંતનો ઘોતક સ્યાત્ છે. શું છે કાંઈ? ... ગોળી હોય અંદર એક બીજી.

‘સ્યાત્ શબ્દ કથંચિત્ એવા અર્થમાં અવ્યયરૂપે વપરાયો છે.’ લ્યો અવ્યય. એય..! અવ્યય એટલે શું? લ્યો એ વ્યાકરણ (આવ્યું). વ્યાકરણનો કોઈ નિયમ છે લ્યોને. ... વ્યાખ્યા કરવી પડશે. હવે ‘(૧) દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે કહેવામાં આવતાં અસ્તિ છે;...’ દેખો! સ્યાત્ દ્રવ્ય સ્યાત્ અસ્તિ છે કહ્યું હતું (એને) સ્પષ્ટ કરે છે કે દરેક આત્મા, દરેક પરમાણુ, દરેક કાળાણુ છ દ્રવ્ય ભગવાને જોયાં છે અનંત. અનંતમાં એક એક દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્ય, ગુણપર્યાયનો પિંડ સ્વ. સ્વક્ષેત્ર-પહોળાઈ, સ્વકાળ-અવસ્થા, સ્વભાવ... એને કહેવામાં આવતા અસ્તિ છે. સ્વની કહેવામાં આવતાં અસ્તિ છે. સ્વ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ કહેવામાં આવતા અસ્તિ છે. કહો, બરાબર છે? કહો, એમાં નિશ્ચય અને ઉપાદાનનું આવી જતું હશે કે નહિ આમાં?

મુમુક્ષુ :— બધું આવી જાય.

ઉત્તર :— બધું આવી જાય?

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— એ એનામાં રહ્યું નિમિત્ત. અહીં ક્યાં આવી ગયું? એનું નિમિત્ત જે છે એ

પણ એક દ્રવ્ય છે. એનો પર્યાય છે ભલે. એમાં એના સ્વદ્રવ્ય, એનો સ્વક્ષેત્ર, એના સ્વકાળ અને સ્વભાવથી એ છે. કે આના સ્વદ્રવ્ય અને સ્વભાવથી અહીં છે? કે ઉપાદાનના સ્વકાળને લઈને નિમિત્તનો સ્વકાળ છે? કે નિમિત્તના સ્વકાળને લઈને આનો સ્વકાળ છે? કે ના. ઉપાદાનના સ્વકાળને લઈને અસ્તિ છે, નિમિત્તના સ્વકાળને લઈને નાસ્તિ છે. નિમિત્તના સ્વકાળને લઈને નિમિત્ત છે, ઉપાદાનના સ્વકાળને લઈને તે નાસ્તિ છે. સમજાણું કાંઈ? અનેકાંત કીધું. આનું નામ અનેકાંત થઈ ગયું. અનેકાંતને શું કીધું? કહો, લગાવો કોઈ નય-બયનું છે પાછળ? સ્પષ્ટીકરણ થાય. કહો, સમજાણું? એમાં કહેનારા સામા પક્ષના હોય ને ઘણા બેસે. ... સ્પષ્ટીકરણ થાય એમાં શું? કહો, સમજાણું આમાં?

સ્વદ્રવ્ય-સ્વક્ષેત્ર-સ્વકાળ-સ્વભાવ. એક ચીજના ચાર અંશ. દરેક દ્રવ્ય, દરેક આત્મા, દરેક કાળાણુ, એક ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ, એક આટલો રજકણ પોઈન્ટ પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે છે. અને અનંતુ આકાશ, અમાપ આકાશ પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી છે. પરમાણુથી અનંત આકાશ અનંતગુણું છે. ક્ષેત્રથી પહોળાઈની અપેક્ષાએ. એક પરમાણુ પહોળો છે. સ્વક્ષેત્રથી છે. એ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય એનાથી છે, પર્યાયથી છે અવસ્થાથી એની અનાદિની પર્યાય. અને ગુણથી છે. એ પરથી નથી. આખું આકાશ સર્વવ્યાપક આકાશ એ દ્રવ્યથી છે, ગુણપર્યાયના પિંડથી. એના ક્ષેત્રની પહોળાઈથી છે. ઓહો..! ક્ષેત્રથી છે. એ ક્ષેત્રથી છે આકાશ. એ ક્ષેત્રથી સ્વક્ષેત્રથી આકાશ છે. છે એમ આવ્યું. ક્યાંય સ્વક્ષેત્રથી ક્યાંય નથી એમ ન આવ્યું. શું કીધું? આકાશ સ્વક્ષેત્રથી છે. ઓહો..! અમાપ ક્ષેત્ર છેને. ક્ષેત્રથી છે. સ્વક્ષેત્રથી છે. ક્યાંય આરો નથી. અમાપ... અમાપ... અમાપ... અમાપ... અમાપ... સ્વક્ષેત્રથી છે. એ છે એવું જ્ઞાનમાં આવી જાય છે. સમજાણું કાંઈ? ચારે બાજુ. એ ખાલી પણ છે. સ્વક્ષેત્રથી આકાશ છે. .. આકાશ છે. એમાં અવસ્થા છે આકાશમાં. એના ગુણથી આકાશ છે. સમજાણું કાંઈ?

એમ દરેક આત્મા પોતાનું દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ છે. એના અસંખ્ય પ્રદેશની પહોળાઈથી છે, એની વર્તમાન અનંતી અવસ્થાથી છે. એના ત્રિકાળી ભાવ નામ શક્તિથી છે. એમ ને એમ છે, અનાદિઅનંત છે. સમજાણું કાંઈ? દૃષ્ટિને દીર્ઘ કર્યા વિના આ વાત પકડાય એવી નથી. મોટું માપ. અમાપનું માપ કરનાર, અમાપનું માપ કરનાર. આહાહા..! સમજાણું? જેની મર્યાદા નહિ એની મર્યાદામાં લાવનાર જ્ઞાન માપ. ક્ષેત્ર અમર્યાદિત, એને જ્ઞાનમાં લાવનાર. કે મારા જ્ઞાનનો પર્યાય મારાથી છે એનું અમાપપણું છે. એનું પણ જ્ઞાન મને થયું એ મારા જ્ઞાનનું મારામાંથી મારાથી છે. એ અમાપ છે એનાથી મારું જ્ઞાન નથી. બહુ ઝીણું પણ, હોં! આવું તત્ત્વ ઝીણું પડે એટલે લોકોને બિચારાને સમજાય નહિ. ઓલું સહેલું (લાગે), આ દયા પાળી, વ્રત કીધા, ભક્તિ કરી, ઉપધાન કર્યા, હો-હો કરી, માળા પહેરાવી મોક્ષની. શું કહેવાય એ? માળ-માળ. ઘૂળમાંય માળ નથી ત્યાં. સંસારની માળ છે. હજી ધર્મ કેમ થાય અને દ્રવ્ય કેમ છે (એની ખબર ન મળે).

મુમુક્ષુ :- ધર્મથી ચૂક્યા નથી.

ઉત્તર :- ધર્મથી ચૂક્યા છે.

ઓહોહો..! એક એક ગાથા, એક એક ભાવ. દરેક અનંત દ્રવ્યો છે એ બધા પોતાના દ્રવ્યથી વસ્તુથી છે. પરવસ્તુથી નથી.

મુમુક્ષુ :- .. નિમિત્ત છે જ ક્યાં..

ઉત્તર :- આ પોતાના અસ્તિત્વની અપેક્ષાએ કોઈ ચીજ પોતાની અપેક્ષાએ તો છે જ નહિ પર. એની અપેક્ષાએ એ ચીજ છે. આની અપેક્ષાએ તે અદ્રવ્ય, અક્ષેત્ર, અકાળ અને અભાવ છે. કહો. શું? પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની અપેક્ષાએ અસ્તિ. અને પોતાની અપેક્ષાએ બીજા બધા નાસ્તિ. એની આમાં નાસ્તિ એ વળી એક કોર રાખો. આની અપેક્ષાએ બીજા બધા અસ્તિ નથી. એની અપેક્ષાએ છે અને આની અપેક્ષાએ નથી. એક વસ્તુની અપેક્ષાએ બીજા બધા પદાર્થ અદ્રવ્ય-અક્ષેત્ર-અકાળ-અભાવ (છે). અભાવ થઈ ગયો ને ચારે એટલે અવસ્તુ થઈ.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઉપાદાન પરની અપેક્ષાએ નથી. .. નથી. નથી એમ નહિ. પરની અપેક્ષાએ નથી. પોતાની અપેક્ષાએ છે, પરની અપેક્ષાએ નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઉપાદાન એટલે જે દ્રવ્યની પર્યાયની વાત કહીએ એ પોતાથી છે. એનાથી પર નથી. એનાથી પર નથી. પરથી એ નથી. ત્યારે એનું નામ બે કહેવાણા. અસ્તિ નાસ્તિની અપેક્ષાએ બે કહેવાણા. બેયની અસ્તિથી એમ નહિ.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પરથી પર એમાં રહ્યા. પરને લઈને અહીં નહિ અને આને લઈને એ નહિ. એનામાં ભલે હો. તો શું છે? સમજાણું કાંઈ? એક બોલ કીધો.

હવે '(૨) દ્રવ્ય પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે કહેવામાં આવતા નાસ્તિ છે;...' એ દરેક ચીજ પરદ્રવ્યથી, પરક્ષેત્રથી, પરકાળથી અને પરભાવથી નથી. લ્યો. એ આત્મા નથી. કઈ અપેક્ષાએ? પરદ્રવ્ય-પરવસ્તુ, પરની પહોળાઈ, પરની અવસ્થા અને પરના ભાવ અપેક્ષાએ નથી. પરની અપેક્ષા હોય તો બે એક થઈ જાય. ભિન્ન રહે નહિ. બહુ ઝીણું પણ. જૈનમાં તત્ત્વજ્ઞાનની વાત ચાલે નહિ અને ઝઘડા મટે નહિ. જો આ તત્ત્વ સમજે તો ઝઘડા એકેય ઊભા ન રહે.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- ભલે સમજ્યા તો કહોને. લાવો તમે તત્ત્વ તમે ક્યું તત્ત્વ?

અહીં કહે છે કે શરીરમાં આત્મા નથી. શરીરમાં નથી અને આત્મામાં શરીર નથી એટલે

આત્માનું શરીર દાસ ક્યાંથી આવ્યું? શરીર આત્મામાં નથી પછી દાસ ક્યાંથી આવ્યું? દાસ જ નથી કોઈ કોઈનો. દાસ કોનો હોય? સ્વસ્વામી ને સેવક છે પોતે. પોતે પોતાનું સ્વ અને પોતે પોતાનો (સ્વામી). બીજાઓ એનું સ્વ અને બીજાનો એ સ્વામી ત્રણ કાળમાં હોય શકે નહિ. જગતના સ્વયંસિદ્ધ તત્ત્વો, એમાં વળી દાસ કોનો અને સેવક કોણ? સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- વ્યવહાર કારકો એટલે? એ વ્યવહાર કારકો અસત્ કારક છે—જૂઠ. શું? છે એમાં પ્રવચનસારમાં છે. ૧૬મી ગાથામાં. અસત્ કારક છે. અસદ્ભુત ઉપચારે કહેવાય એ જૂઠા કારક છે. આની નિશ્ચયની અપેક્ષાએ એ જૂઠા છે. એની અપેક્ષાએ ભલે હો ત્યાં. એમ. સમજાણું? માટીથી ઘડો થાય એ કારક યથાર્થ છે. કુંભારથી ઘડો થાય તે કારક જૂઠા છે. આત્માનું જ્ઞાન આત્માની પર્યાયથી થાય એ યથાર્થ છે. પુસ્તક પાનાથી, દિવ્યધ્વનિથી થાય તે યથાર્થ નથી.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- અઘરું છે. આમાં એ આવ્યું કે નહિ? આત્મા પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવે છે. કાળમાં પર્યાય આવી કે નહિ? પોતાની પર્યાયથી છે. ભગવાનની દિવ્યધ્વનિના પર્યાયથી આ નથી. ભગવાનની વાણી અને ભગવાનના પર્યાયથી આ પર્યાય નથી. વાણીને લઈને અહીં પર્યાય નથી. અહીં રાડ નાખે છે ઓલા પંડિત લોકો બિચારા. કારણ કે પરનું આલંબન છેને, જાણે મારું પર્યાયનું ટકવું જ જાણે એને લઈને છે. પણ તારો પર્યાય તારા દ્રવ્યને લઈને ટક્યો છે. સમજાણું? અને તારું દ્રવ્ય પર્યાયને લઈને ટક્યું છે. નહિ કે પરને લઈને ટક્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- .. વૃત્તિ છોડતા નથી એક બીજાનો આશ્રય, આધાર, સમજવું, ટકવું, હયાતી. બહુ વાત આકરી. ચંદુભાઈ! લ્યો, એમ કહે ઓલા ભગવાનની વાણી..! અર.ર..ર...! એ તો એમ કહે છે સોનગઢ(વાળા), ભગવાનની વાણી આત્માને લાભ કરતી નથી. કહે છે કે ભગવાનની વાણી તારામાં નથી કે તને કાંઈ કરી દે. એ તારામાં નથી. એ ભગવાનની વાણીના ચતુષ્ઠયમાં તારો પર્યાય ગરી ગયો નથી. એથી તું એનામાં અને અડ અને સ્પર્શ. આહાહા..! બહુ વાત (આકરી). પંડિત લોકો વિરોધ કરે છે. કાંઈ જુદાને-જ્ઞાનને કાંઈ સ્પર્શ કે નહિ? ત્રિલોકનાથ તીર્થકરદેવ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા વીતરાગ પરમેશ્વર એમ ફરમાવે છે કે દરેક વસ્તુ પોતાના ગુણપર્યાયના પિંડથી છે, પહોળાઈથી છે, અવસ્થાથી છે અને શક્તિથી છે. એ પરના દ્રવ્યગુણપર્યાયના પિંડથી નથી, પરના ક્ષેત્રથી નથી, પરની અવસ્થાને લઈને નથી, પરની શક્તિને લઈને નથી. એ તો આ બીજો બોલ ચાલે છે. વજુભાઈ! બરાબર હશે?

આ રૂપિયો રૂપિયાને કારણે આવતો જાતો હશે? કે તમારી ઈચ્છાને કારણે? ઈચ્છાનું અસ્તિત્વ અહીં પર્યાયમાં રહ્યું. પરમાણુની પર્યાય ક્યાં આમાં રહી? ઈચ્છાની પર્યાયમાં એ (પરમાણુની) પર્યાય નથી અને એ પરમાણુ પૈસાની પર્યાયમાં ઈચ્છાની પર્યાય નથી. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા. એની મેળાએ જાશે. એ પરમાણુ ત્યાં જવાના હતા. રતિભાઈ! માટે બાપુજીને ભાવ આવ્યો એમ નહિ. ભાવ ભાવને કારણે આવ્યો અને એને કારણે એ વસ્તુ થઈ ને જાય. શશીભાઈ! આ વજુભાઈએ બહુ મકાન કર્યા છે. અહીં ના પાડે છે. કોઈની પર્યાયથી કોઈની પર્યાય હોય નહિ.

દ્રવ્ય—દરેક વસ્તુ ‘પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-...’ પર બધામાં પર લાગું પાડવું. ઓલામાં સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ-સ્વભાવ એમ લાગુ (કરવું). એમ પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાળ, પરભાવે ‘કહેવામાં નાસ્તિ છે;...’ આમ જેને ભેદજ્ઞાન થાય તેની દૃષ્ટિ સ્વમાં સમાઈ જાય અને પરથી પૃથક્ થઈ જાય. માટે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

पोष सुट १३, शनिवार, ता. २८-१२-१९६३
गाथा-१४, प्रवचन-२१

पंचास्तिकाय. षट्द्रव्य आदि का कथन करते हैं. भगवान कुंडकुंडाचार्य इसके करने वाले कर्ता हैं. कुंडकुंडाचार्य महाराज द्विगंबर मुनि थे. संवत् ४८, प्रथम शताब्दि में. और लब्धि थी तो भगवान के पास गये थे. महाविदेह क्षेत्र में सीमंधर तीर्थकर भगवान विराजते हैं. उनके पास गये थे, वहां आठ दिन रहे थे. और वहां-से सुनकर यहां आये और ये शास्त्र बनाये. समयसार, प्रवचनसार, पंचास्तिकाय, नियमसार, अष्टपालुड इत्यादि. ... उसमें पंचास्तिकाय में १४वीं गाथा (चल रही है). जो जैनदर्शन अथवा वस्तुदर्शन का प्राण है. समझ में आया? सर्वज्ञ के अतिरिक्त अन्यमतमें, ऐसी चीज कभी होती नहीं. सर्वज्ञ परमात्मा त्रिलोकनाथ वीतराग जैन परमेश्वर, उन्होंने एक समय में तीन काल तीन लोक ज्ञान में जाने. जैसे वस्तु का स्वरूप था ऐसा जानने में आया, ऐसा कला (और) वही वस्तु है.

यह समझंगी, पदार्थ स्वयंसिद्ध कैसा है? प्रत्येक परमाणु, अनंत आत्माओं, उससे अनंत परमाणु, असंख्य कलाणु, एक धर्मास्ति, एक अधर्मास्ति, एक आकाश. इतने संख्या से अनंत और ज्ञाति से छः (दो). ज्ञाति से छः द्रव्य दो, ज्ञाति छः. संख्या अनंत. अनंत आत्मा, अनंत परमाणु, असंख्य कलाणु इत्यादि. प्रत्येक पदार्थ स्वयंकृत (हैं). किसीने बनाया नहीं है. किसीने किया नहीं. किसी से बना हुआ है, कोई ईश्वर है और बना है, ऐसी चीज है नहीं. स्वयंसिद्ध अकृत्रिम अनादि वस्तु अपने से है. यह बात कहते हैं. दो! यहां से है. द्रव्य. उर पृष्ठ है. नीचे दूसरी पंक्ति.

प्रत्येक पदार्थ—द्रव्य, द्रव्य. प्रत्येक वस्तु—द्रव्य. 'स्वद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से कथन किया जाने पर 'अस्ति' है.' क्या कहते हैं? दो, थोड़ी सूक्ष्म बात है. प्रत्येक आत्मा और प्रत्येक परमाणु—एक एक पोइन्ट—रजकण, यह कहीं मूल चीज नहीं है. यह तो अनंत परमाणु का स्कंधरूप पिंड है. उसका आभिर का टूकडा, उसको भगवान परमाणु कहते हैं. परमाणु एक द्रव्य है. जैसे अनंत द्रव्य हैं और उससे अनंतवे भाग अनंत आत्मा हैं. संख्या में.

प्रत्येक आत्मा और प्रत्येक परमाणु कैसे हैं? द्रव्य—वस्तु. स्वद्रव्य अपने गुण-पर्याय के आधारभूत वस्तु अपने से है. स्वद्रव्य प्रत्येक आत्मा और प्रत्येक परमाणु स्वद्रव्य से अपना द्रव्य नाम गुण—कायमी शक्तियां और उसकी पर्याय. गुण और पर्याय के आधाररूप वस्तु स्वयं अपने से है. समझ में आया? कोई द्रव्य, अपना द्रव्य पर के कारण से है ऐसा तीन काल में नहीं है. अपना द्रव्य स्वद्रव्य से है.

स्वक्षेत्र से है. दूसरा बोल. अपना क्षेत्र नाम यौडाई. असंख्य प्रदेश है न आत्मा में? परमाणु में एक प्रदेश है. थोड़ी सूक्ष्म बात है. यहां तात्त्विक बात है न. एक परमाणु-पोईन्ट है—रजकण, वह जितनी जगल को रोके उस जगल को प्रदेश कहते हैं. जैसे एक जव में असंख्य प्रदेश हैं. वह असंख्य प्रदेश उसकी यौडाई है. उस यौडाई को क्षेत्र कहने में आता है.

अपने द्रव्य से आत्मा है, अपने क्षेत्र से अपने में है. इसप्रकार प्रत्येक. परमाणु और अनंत परमाणु, असंख्य कालाणु, अनंत आत्माओं. स्वद्रव्य से है, (स्वक्षेत्र) से है, स्वकाल से है. तीसरा बोल. वह आया है कुदरती अंदर. पहले से गाथा शुरु की है. अभी आयी है. आप आये और यह १४वीं गाथा सप्तभंगी की आयी है. सूक्ष्म तो है, परंतु समझना तो पड़ेगा कि नहीं? अपनी पर्याय स्वकाल. देओ! काल नाम प्रत्येक आत्मा और प्रत्येक परमाणु की वर्तमान पर्याय. वस्तु अनंत गुण का पिंड है, अनंत गुण हैं और उसकी अनंत गुण की एक समय में अनंती पर्याय हैं. पर्याय को यहां भगवान स्वकाल कहते हैं. पंडितज! बराबर समझते हैं न? बराबर समझते हैं? समझ में आता है? हमारी हिन्दी बराबर स्पष्ट नहीं है. साधारण हिन्दी चलती है. कलो, समझ में आया?

प्रत्येक आत्मा.. प्रत्येक समझते हो न? भिन्न-भिन्न. भिन्न-भिन्न आत्मा और भिन्न-भिन्न एक-एक पोईन्ट—परमाणु. ये कहीं मूल खीज नहीं है. ये तो अनंत एकट्ठा होकर स्कंध पिंड बना है. उसका आभिर का टूकडा—परमाणु, जैसे अनंत परमाणु, जैसे अनंत आत्मा. एक राई का.. राई कहते हैं न? राई टूकडा लो, ईतना (जितना) एक बटाटा.. बटाटा को क्या कहते हैं? आलु. आलु और लील-कूग—काई कहते हैं न? उसमें से ईतना टूकडा लो, टूकडा, तो उसमें असंख्य तो औदारिक शरीर है. और एक शरीर में अभी तक जितने सिद्ध हुअे उससे अनंतगुना जव हैं. प्रत्येक आत्मा भिन्न-भिन्न आत्मा अपने द्रव्य से है, अपने क्षेत्र से है, अपना स्वकाल—पर्याय से है. समझ में आया? अधिकार सूक्ष्म आया है.

ईतने में रहते हैं और उससे अनंतगुना परमाणु उसके पास है. क्योंकि एक-एक आत्मा के पास दो-दो शरीर है. एक कार्मण और एक औदारिक. आलु कंदमूल, शक्करकंद.. अनंत हैं न? अनंत. एक-एक प्रत्येक आत्मा, भिन्न-भिन्न परमाणु अपने द्रव्य से है, अपने क्षेत्र से है, अपनी पर्याय से है. समझ में आया? और अपने भाव से है. भाव नाम गुण. काल नाम पर्याय. भाव नाम गुण. द्रव्य नाम गुण और पर्याय का आधार स्वयं वस्तु. समझ में आया? ऐसा भेदज्ञान है कि सब आत्मा अपने-अपने से है, पर से नहीं है. सब परमाणु अपने से—अपने द्रव्य से है, पर परमाणु के द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से नहीं है. सूक्ष्म बात. जैनदर्शन वीतराग... कुंदकुंदाचार्य महाराज तो साक्षात् भगवान के पास गये थे, यहां आठ दिन रहे थे. वर्तमान भगवान सीमंधर प्रभु विराजते हैं. ये

सीमंधर भगवान विराजते हैं. देजा न सब? समवसरण में है, उसमें है. मानस्तंभ में सीमंधर भगवान विराजमान किये हैं. वे भगवान तो वर्तमान विराजते हैं. पांचसौ धनुष का देह है, कोड पूर्व का जिनका आयुष्य है. वर्तमान मलाविदेह क्षेत्र में मनुष्य देह में विराजमान है. तीर्थकरपने, अरिहंतपद पने विराजमान हैं. और जो चौबीस तीर्थकर दुआे वे तो सिद्धपद में विराजमान हैं, तो भोक्त हो गया. अरिहंत नहीं है. वर्तमान भगवान विराजते हैं वे तो अरिहंतपद में विराजते हैं. बारह सत्मा है. ईन्द्र आते हैं, वाणी निकलती है वो भगवान के पास कुंडकुंदाचार्य आठ दिन सदेह गये थे. लब्धि थी. समज में आया? मद्रास से अस्सी माईल दूर अेक पोत्रुर हिल है. वहां ध्यान में रहते थे और वहां से गये थे. भगवान के पास गये थे. कभी देजा है? देजा नहीं? मद्रास के पास पोत्रुर हिल है. अभी हम वहां से जाने वाले हैं. संघ ५००-६०० लोग जाने वाले हैं. अभी वहां सात-आठ दिन हैं. रविवार को ... वहां पोत्रुर हिल जाना है. वहां कुंडकुंदाचार्य ध्यान में रहते थे और वहां से भगवान के पास गये थे. आठ दिन वहां रहे थे. और पोत्रुर हिल पर यह शास्त्र रचे. वंदेवास है, वहां से पांच माईल है. मद्रास से अस्सी माईल है. वहां से १५०० माईल है. दक्षिण में है. अभी हम जाने वाले हैं. वहां से रविवार को निकलकर, २६ जनवरी को वहां लेंगे. २६ और २७ दो दिन पोत्रुर हिल हैं. हम! वहां ताडपत्र पर बनाये.

भगवान संत थे, भावविंगी आत्मा के आनंद में जुलने वाले. उसमें विकल्प आया और शास्त्र बन गया. तो उन्होंने कहा, प्रभु! वहां तो आत्मा को प्रभु कहकर बुलाते हैं. शक्तिरूप से प्रभु है कि नहीं? प्रभु जब होता है तो प्रभु की पर्याय कहां से होगी? कहीं बाहर से आती नहीं. अंतर में आत्मा में प्रभुता पडी है. बराबर है? छोटीपीपर का हम दृष्टांत देते हैं. वहां त्रिकमगढ में दृष्टांत दिया था. त्रिकमगढ में भी व्याख्यान दिया था. पीपर का दृष्टांत दिया था. पीपर होती है न? छोटीपीपर. उसमें चौसठ पलोरी चरपराई अंदर पडी है. घूटते हैं न? घूटते-घूटते चौसठ पलोरी आती है, वह कहां से आयी? पत्थर से आयी? पत्थर से आवे तो कोयला, कंकर घिस डाले. अंदर में है. अेक-अेक पीपर के दाने में चौसठ पलोरी चरपराई (भरी है). हमारी काठियावाडी भाषा में तीभाश कहते हैं, तीभाश. तुम्हारे में चरपराई (कहते हैं). अंदर पडी है और हरा रंग उस पीपर में पडा है. बाहर में काली है, अंदर में हरा पडा है. है उसमें से बाहर आती है.

अैसे भगवान आत्मा... यह आत्मा. उसमें परमात्मपद पडा है. समज में आया? आत्माकी शक्ति. यह भाव कहा न? भाव. अपने (भाव से) है. तो अपना भाव क्या आत्मा का? अनंत सर्वज्ञपद अंदर पडा है. सर्वदर्शि पडा है, अनंत आनंद पडा है. अनंत वीर्य शक्तिरूप में अंदर पडा है. भावरूप से. देजो!

द्रव्य, स्वद्रव्य से है, स्वक्षेत्र से है, स्वकाल से है, स्वभाव से है तो अस्ति है. स्वभाव से अस्ति है. समञ्ज में आया? ... अपना द्रव्य अपने में है, अपना क्षेत्र अपने से है, अपनी पर्याय अपने से है. बेलद अपरिमित शक्ति से भरा अपना भाव है. ऐसा अपने में है और पर से नहीं है. बाद में उतारेंगे. पर से नहीं है तो अपनी पर्याय शांति की, सम्यग्दर्शन, ज्ञान की धर्म की पर्याय प्रगट करनी हो अंदर भाव में अनंतज्ञान, दर्शन पडा है. उसका पिंड वह द्रव्य है. द्रव्य का आश्रय करने से वह धर्म की पर्याय प्रगट होती है. समञ्ज में आया? भाषा कठिन, भाई! यह तो वीतराग का कथन है. सर्वज्ञ का तत्त्व.

नोंवी त्रैवेयक अनंत बार गया, परन्तु यथार्थ समञ्ज में आया नहीं. वह आता है न? छ ढाणा में नहीं आता है? 'मुनिप्रत धार अनंत बैर ग्रीवक उपज्जयो, पै निज आत्मज्ञान बिन लेश सुभ न पायो'. दौलतराम. दौलतरामञ्ज कृत छ ढावा है न? छ ढावा. उसमें है. 'मुनिप्रत धार...' आत्मज्ञान बिना. आत्मा क्या चीज है? आनंदमूर्ति अंतर में अनंत आनंद पडा है. जैसे छोटीपीपर के अंदर चरपराई की शक्ति और हरा रंग पडा है तो बाहर आता है. प्राप्त की प्राप्ति है. है उसमें से आती है. ऐसे आत्मा.. यहां तो सब द्रव्य की बात है. सब द्रव्य की, छलों द्रव्य की. यहां आत्मा अपनी वस्तु से है, अपने क्षेत्र से है, अपनी पर्याय वर्तमान अनंत गुण की पर्याय है उससे है. और अपना अनंतज्ञान, दर्शन, आनंद भाव से अपने से है. ऐसा निर्णय करे तो उसकी वर्तमान पर्याय—दशा धर्मरूप (प्रगट होती है). अपना धरने वाला गुण और पर्याय, भाव और काल, उसको धरने वाला द्रव्य—वस्तु, उसका लक्ष्य करने से धर्म की सम्यग्दर्शन आदि पर्याय प्रगट होती है. ... भाई! समञ्ज में आता है कि नहीं यह? शेटी! ये बच्चों को समञ्ज में आता है कि नहीं? वृद्ध के पीछे (बैठे हैं). आला..ला..!

अरे..! भगवान! अंक बार सुन तो सही, तेरी क्या चीज है? प्रत्येक परमाणु.. अरे..! अभाव का आत्मा हो, वह भी अपने द्रव्य से, क्षेत्र से, काल से, भाव से है. और पर के द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से नहीं है. ऐसा जब निर्णय करे तो परपदार्थ के लक्ष्य से मेरे में शांति, धर्म नहीं होगा. मेरा अंतर द्रव्य में शक्तियां पडी है, अंतर का अवलोकन की पर्याय मुझे प्रगट होगी ऐसा निर्णय (हुआ). स्व में मैं हूं, पर में नहीं हूं, ऐसे निर्णय का इल वह है. समञ्ज में आया? यह विषय भगवान कुंदकुंदाचार्य ने पंचम काल के प्राणियों के लिये लिखा है कि नहीं? या चतुर्थ काल के लिये (लिखा है)? पंचम काल के साधु थे. दो हजार वर्ष हो गये. ४८ की साल. वह पंचम काल था. विक्रम की ४८ साल. उन्होंने जगत के हित के लिये बनाया.

अरे..! आत्माओं! प्रत्येक वस्तु अपने गुण नाम शक्तियां और पर्याय नाम वर्तमान

दशा, उस शक्ति और अवस्थाइप द्रव्य का आधार... गुण और पर्याय का आधार वस्तु है. उसकी चौड़ाई वह उसका क्षेत्र है. और उसकी वर्तमान अनंत गुण की दशा—पर्याय—लावत उसका स्वकाल है. उसकी अनंत शक्तियां—गुण त्रिकाल रहने वाले उसका भाव है. समझ में आया? अपना द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से कथन करने पर अस्ति है, अस्ति है.

अब, '(२) द्रव्य परद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से कथन किया जाने पर 'नास्ति' है.' दूसरा बोल. अपना आत्मा और प्रत्येक परमाणु. यह आत्मा...परद्रव्य परमाणु है, कर्म है, शरीर है. तो सब परमाणु अपने द्रव्य से वस्तु है, क्षेत्र से वस्तु है, उसकी पर्याय से वस्तु है और गुण से (वस्तु) है. परंतु परद्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से यह आत्मा नहीं है. पंडितजी! बराबर है? शास्त्रीजी! उसमें मला सिद्धांत पडा है, दोनों के बीच.

मुमुक्षु :- ..

उत्तर :- वह तो आता है, सप्तभंगी यहां से लिया है न. कुंडकुंदाचार्य ने पहले कहा न. वह तो बाह में. यह तो मूल है. उसमें तो घट, पट, रंग, गंध, रस में बहुत उतारा है. वह बाह में. अलग-अलग बात है. वह तो बाह में एक में ही रंग से अस्ति है, गंध से नहीं है. और गंध से अस्ति... बात है. वह नहीं. यहां तो पहले भेदज्ञान की बात है. क्या कहते हैं?

अपना आत्मा और अनंत आत्मा, एक परमाणु रजकाण पॉईंट. जैसे अनंत परमाणु. जैसे असंख्य कलाणु. अपने द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से है. द्रव्य परद्रव्य से, परद्रव्य से नहीं है. आत्मा शरीर से नहीं है. आत्मा कर्म से नहीं है. कर्म परद्रव्य है. कर्म से विकार कहां होता है. अपनी पर्याय अपने से है. पर की पर्याय की अपने में नास्ति है. वह अभी आयेगा. देजो! द्रव्य परद्रव्य से नास्ति है. अपना द्रव्य और प्रत्येक द्रव्य परक्षेत्र से नास्ति है. अपना द्रव्य और पर का द्रव्य परकाल से नास्ति है. काल नाम कर्म के उदय की जो पर्याय है वह तो परद्रव्य की पर्याय है. ... समझ में आया?

अपना आत्मा परद्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से नास्ति (स्वइप है). उसका अर्थ कि प्रत्येक परमाणु परद्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से नास्ति (है). ऐसा मेरा आत्मा भी और सब आत्मा और सब परमाणु परद्रव्य नाम गुण-पर्याय का पिंड, क्षेत्र नाम चौड़ाई, काल नाम अवस्था, भाव नाम शक्तियां, वह परद्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से अपना द्रव्य और (दूसरे) परद्रव्य है नहीं. कलो, शेडी! यह आत्मा कर्म को लेकर नहीं है.

मुमुक्षु :- ..

उत्तर :- विकार कहां से हुआ? अपना स्वकाल से है और परकाल से नहीं है. समझ में आया? है कि नहीं उसमें देजो. परद्रव्य, परक्षेत्र. सब में पर (लगाना). पहले में स्व चारों में लेना. द्रव्य परद्रव्य, परक्षेत्र, परकाल, परभाव से 'कथन किया जाने पर

‘नास्ति’ है.’ वस्तु के ज्ञान बिना तत्त्वार्थ श्रद्धान सम्यग्दर्शन कहां से आता है? तत्त्वार्थ श्रद्धान में तो सात तत्त्व आते हैं. सातों तत्त्व भिन्न है. पांच पर्याय है और दो द्रव्य है सात में. ज्व और अज्व. और पांच पर्याय है. आस्रव, बंध, संवर, निर्जरा और मोक्ष. कलते हैं कि, तुझे सात तत्त्व की श्रद्धा कहां-से आयेगी? अपना द्रव्य अपने से है और अपनी पर्याय—आस्रव, बंध, संवर... आती है. समज में आया?

अपना आत्मा, शक्ति—गुण अनंत और पर्याय का आधार वह द्रव्य स्वयं. और अपनी पर्याय में आस्रव, पुण्य-पाप का भाव वह अपनी पर्याय है. भावबंध, हां! भावबंध. जडबंध पर का है. संवर, निर्जरा और मोक्ष. अपनी स्वकाल की पर्याय अपने से है. परकाल से अपनी पर्याय संवर, निर्जरा, आस्रव, बंध है नहीं. शेठी! ये तो दस आंकड़े हैं. दस अंक सीजते हैं न? दस में से कुछ भी कम करे, गुणा करे तो दस की संख्या में दूसरी ग्यारहवीं संख्या नहीं आती है.

जैसे यह सप्तभंगी सब अनंत द्रव्य पर उतरती है. प्रथम तो अभी पर से भिन्न करने की बात है. अपने से.. अपना आत्मा अपने द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से है. पर कर्म, शरीर, वाणी, भाषा और पर आत्मा अनंत सिद्ध, लाज्जों केवली विराजमान हैं महाविदेह क्षेत्र में—उस परद्रव्य से, परक्षेत्र से, परकाल से, परभाव से अपना आत्मा नहीं है. कल, समज में आया? भगवान की प्रतिमा का जो द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव है उससे इस आत्मा का द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव नहीं है. समज में आया?

प्रत्येक वस्तु परद्रव्य, परक्षेत्र, परकाल नाम पर अवस्था और परभाव से नास्ति है. है ही नहीं. अपने काल से—पर्याय से अपनी पर्याय धर्म की अथवा अधर्म की, आस्रव की, बंध की, शुद्ध की या पुण्य-पाप की, वह अपने स्वकाल में अपने से है और पर का स्वकाल नाम पर की पर्याय से नहीं है. बराबर है? पंडितज! आहा..! यह समज में आवे नहीं, इसके बिना तत्त्वार्थ श्रद्धान सम्यग्दर्शन कहां से आयेगा? अभी सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित्राणि मोक्षमार्गः. आता है पहला सूत्र? सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः. बाद में तत्त्वार्थ श्रद्धानं सम्यग्दर्शनं. तत्त्वार्थ—ज्व, अज्व, आस्रव, बंध, संवर, निर्जरा, मोक्ष तत्त्व कहे. स्व से है और पर से नहीं. समज में आया? ओ.. देवानुप्रिया! क्या सीजे लो? आंकड़े? क्या सीजा अस्ति में से? आंकड़े या भाव?

यहां अपनी पर्याय के काल से अपनी पर्याय है. पर के अनंत शरीर, कर्म आदि अनंत दूसरे द्रव्य, अनंत सिद्ध लों, केवली लों, सब हैं, भगवान की प्रतिमा लो या समेदशिभर लो, उस परद्रव्य की... परद्रव्य का स्वकाल, स्वकाल नाम उससे अपनी पर्याय है नहीं. यदि अपनी पर्याय उससे लो तो दो अंक लो जाती है. जैसा कभी बनता नहीं है. समज में आवे नहीं. शंकरभाई! ये तो जैनदर्शन नहीं, वस्तुदर्शन है. जैनदर्शन वस्तु का स्वभाव

है. वस्तु का स्वभाव जानना उसका नाम जैनदर्शन है. वह तो वस्तु का स्वरूप है. जैनदर्शन संप्रदाय नहीं है. वस्तु ऐसी है, ऐसा भगवान ने देखा, ऐसा कहा, ऐसा है. समझ में आया?

धर्म करना हो तो पहले किस चीज में तुझे धर्म करना है? धर्म तो मेरी पर्याय में करना है. धर्म तो पर्याय में होता है न? द्रव्य त्रिकावी है, गुण तो त्रिकावी है. धर्म तो नहीं पर्याय होती है. तो नहीं पर्याय की उत्पत्ति कहां से होती है? कि अपनी पर्याय में होती है. अपनी पर्याय पर से होती नहीं. तो कहां से होती है? वह अपनी पर्याय अपने द्रव्य से होती है. समझ में आया? द्रव्य में अनंत शक्तियां पडी हैं. पहले शक्ति कही थी न. अनंत सर्वज्ञपट आत्मा में पडा है. जैसे अनंत पट का गुण का पिंड द्रव्य है. गुण और पर्याय का पिंड सो द्रव्य है. उसका आधार वह द्रव्य है. तो उसकी पर्याय अपने में अपने से है. वह पर्याय पर से नहीं है. अपने से है तो कैसे धर्म होगा? सम्यग्दर्शन की पर्याय. अपने से है. तो अपने से है तो किससे है? वह पर्याय अपने द्रव्य के लक्ष्य से उत्पन्न होती है. पर के लक्ष्य से उत्पन्न नहीं होती. क्योंकि पर आत्मा में है नहीं और आत्मा पर में नहीं है. अपनी स्वपर्याय पर में नहीं है और पर की पर्याय अपने में नहीं है. शेडी! ये तो मूल सिद्धांत वस्तु का स्वरूप ऐसा है. भगवान ने कहीं बनाया नहीं है.

मुमुक्षु :- ...

उत्तर :- ये क्या करते हैं? क्या करते हैं? पर से मैं नहीं हूं और मेरी पर्याय मेरे से है, ऐसा निर्णय करने वाले की दृष्टि अपने द्रव्य पर जाती है. वह करना है.

मुमुक्षु :- ...

उत्तर :- क्या करता है? करे कौन? अपनी पर्याय करता है. पर की कौन करता है? वह तो बात करते हैं.

अनंत परमाणु, अनंत जिव और असंख्य कालाणु, सब की स्वकाल.. स्वकाल कलो या उसकी पर्याय कलो, उसकी पर्याय उससे है. क्या ...? उसकी पर्याय तो उसमें है और तेरी पर्याय तेरे से है. शरीर की पर्याय से तेरी पर्याय है नहीं, कर्म की पर्याय है नहीं. पर का लक्ष्य हटाना और अपनी पर्याय प्रगट करने को द्रव्य का लक्ष्य करना. यह करना है उसको. देवानुप्रिया!

मुमुक्षु :- ..

उत्तर :- ये निष्क्रिय हो गया? फिर जड की किया नहीं कर सकेगा. परंतु कौन कर सकता है? ..भाई! अभी उसको जड की किया में कुछ करना हो तो सक्रियपना हो. यहां तो भगवान ना करते हैं. एक-एक परमाणु की वर्तमान पर्याय उससे होती है. स्वकाल

से अस्ति है. पर की ईच्छा से उसमें अस्ति है ऐसा है नहीं. यह समझना. सखी चीज क्या है? भेदज्ञान की बात चलती है. भेदज्ञान करना. पहले अपना द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव अपने से है, पर से नहीं है. उसका—परद्रव्य का द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव उससे है, मेरे से नहीं है. मुझे पर का क्या करना? और मुझ से क्या होता है? ऐसा निर्णय होने के बाद अपने स्वकाल में जो विकार है वह विकार क्षणिक स्वकाल में है. त्रिकाल द्रव्य और गुण में है नहीं. तो द्रव्य-गुण में दृष्टि देने से विकार ... है, और स्वभाव की रुचि होती है उसका नाम सम्यग्दर्शन धर्म कहते हैं. उस सम्यग्दर्शन में सातों तत्त्व की श्रद्धा आ गयी. देवानुप्रिया!

द्रव्य मेरा परिपूर्ण मेरे से है, ऐसी प्रतीति हो गई. उससे मेरी धर्म की पर्याय प्रगट होती है, उसकी प्रतीति हो गई. बाकी रहे आस्रव और बंध विकारी अंश वह भी मेरे से है ऐसी प्रतीति हो गई. और संवर, निर्जरा पूर्ण शुद्ध मेरे द्रव्य के आश्रय से होगी, उसकी प्रतीति हुई. ज्ञान बिना सम्यक् क्या चीज है वह समझे बिना बाहर से कुछ आता है? समझ में आया? क्या करना? यह समझे तो सही हम. क्या समझा? ... यहां तो अभी परद्रव्य से भिन्न बताते हैं.

अपने में भी जब विकारी पर्याय अपनी पर्याय में है, द्रव्य और गुण में है नहीं. त्रिकावी वस्तु गुण-पर्याय का आधार वस्तु और अनंत गुण, उसमें तो विकार है ही नहीं. विकार का जिसको नाश करना हो उसको, विकारी क्षणिक अंक समय के अस्तित्व का लक्ष्य छोड़कर त्रिकावी द्रव्य और गुण के अस्तित्व की दृष्टि (करनी). विकार मेरे में है, ऐसी रुचि उठ जायेगी और मेरे में आनंद और शुद्धता पडी है ऐसी रुचि उत्पन्न होगी, उसका नाम सम्यग्दर्शन है. ओहो..! बराबर समझ में आता है कि नहीं? ... सात भंग दो में आ गये.

द्रव्य, परद्रव्य से, परक्षेत्र से, परकाल से, शरीर की अवस्था से मेरे में राग नहीं और राग के कारण शरीर की अवस्था नहीं, ऐसा कहते हैं. क्या कहा? यहां ईच्छा हुई और वह अवस्था हुई ऐसा नहीं है. क्योंकि मेरी ईच्छा का यहां स्वकाल है और उसकी पर्याय का काल उसमें है. उसकी पर्याय के काल में ईच्छा का काल है नहीं. सूक्ष्म बात है. समझ में आया?

भगवान की सप्त भंगी का अंक बोल और दो बोल समझे तो पूरे चौदह ब्रह्मांड का भेदज्ञान हो जाये. और भेदज्ञान बिना कभी आत्मा की मुक्ति होती नहीं.

भेदविज्ञानतः सिद्धाः सिद्धा ये किल केचन।

अस्यैवाभावतो बद्धा बद्धा ये किल केचन॥१३१॥

जिसने भी अब तक मुक्ति प्राप्त की है, सबने भेदविज्ञान से पायी है. और बंधे

हैं वे भेदविज्ञान के अभाव से बंधे हैं. श्लोक है, श्लोक संवर के अधिकार में है. 'भेदविज्ञानतः सिद्धाः' अभी तक जितने परमात्मा सिद्धपद को प्राप्त हुआ वे सब, पर से मेरी चीज भिन्न है और विकार से भी मेरी चीज द्रव्य-गुण में विकार है नहीं, ऐसा भेदज्ञान करके चारित्र को प्राप्त करके मुक्ति को प्राप्त हुआ. 'अस्यैवाभावतो बद्धा'. भेदज्ञान के अभाव के कारण अनंत काल से विकार से बंध में पडा है. देवानुप्रिया! वह कहते हैं यह. समझने की दरकार नहीं और यूं ही अंधी दौड लगाकर, चलो, चलो ये करते हैं, चलो चलो. क्या करे? तुम क्या कर सकते हो? तेरे में दूसरा क्या करे? तुम पर में क्या कर सकते हो? ऐसी भेदज्ञान की बुद्धि नहीं है, तबतक पर की अवस्था का अभिमान छूटता नहीं. पर की अवस्था मैंने की, वह अभिमान छूटता नहीं. और मेरी अवस्था के लिये पर हो तो हो, ऐसी दीनता उटती नहीं, दीनता दूर होती नहीं. मेरी दशा पर हो तो हो, ... और पर की अवस्था मैं हूं तो होती है. जोटा अज्ञान का अभिमान है. समझ में आया?

कुंडकुंडाचार्य... दो हजार वर्ष पहले यह पुस्तक बना है. संवत् ४८में गये थे प्रभु के पास, वहां से आकर बनाया है. यह भगवान की चीज है. वीतराग जैन परमेश्वर त्रिलोकनाथ सौ ईन्द्र के पूजनिक परमात्मा, ऐसा कहते थे. मुनि हैं, परंतु भगवान का नाम लेकर कहते हैं न. पहले भी आया था न? उसमें आया था. १३वीं गाथा में आया था, १२वीं में आया था. 'समणा परुर्विति'. १२वीं गाथा है न? ऐसा श्रमण. श्रमण अर्थात् भगवान सर्वज्ञ, हां! श्रमण ऐसा कहते थे. श्रमण मलाश्रमण. मलाश्रमण सर्वज्ञ भगवान. मलाश्रमण सर्वज्ञ भगवान ऐसा प्रज्ञपते थे. आला..ला..! परम बद्धारक, परम पूजनिक, 'समणा परुर्विति'. मलाश्रमण. प्रथम गाथा में है. पंचास्तिकाय की प्रथम गाथा है न? दूसरी में है. 'समणमुहुग्गदमट्ठं' है न? दूसरी गाथा. 'समणमुहुग्गदमट्ठं' दूसरी गाथा है. सातवां पत्रा है. सात. 'समणमुहुग्गदमट्ठं'. 'श्रमण के मुझ से निकले हुआ अर्थमय...' पदार्थ. 'सर्वज्ञ मलामुनि के मुझ से कहे गये पदार्थों का कथन...' दूसरी गाथा. पृष्ठ-७ है उसमें? भगवान पहली गाथा (में कहते हैं), 'समणमुहुग्गदमट्ठं'. मलाश्रमण सर्वज्ञ भगवान, उनके मुझ से निकले हुआ 'मट्ठं' 'मट्ठं' अर्थात् पदार्थ. भगवान के मुझ से (कहे गये) पदार्थ को हम कहते हैं. हमारे घर की बात नहीं है. समझ में आया?

श्रमण भगवान मला सर्वज्ञ परमात्मा. मलामुनि थे वे. मलामुनि हैं न? दूसरे छठवें-सातवें में हैं वे मुनि हैं, ये तो मलामुनि हैं. सर्वज्ञ मलामुनि. (उनके मुझ से) अर्थ नाम सब द्रव्य की व्याख्या—कथन भगवान के मुझ से निकली थी. ऐसा हमने सुना, हम समझे, हमने माना. ओहो..! समझ में आया कुछ? कुंडकुंडाचार्य तो समर्थ मुनि थे. मंगलं भगवान वीरो, मंगलं गौतमो गणी, फिर तीसरे (पद में) आये, मंगल कुंडकुंडार्यो. गौतमस्वामी के बाद उनका ही नाम आया. मंगलं कुंडकुंडार्यो, जैन धर्मोस्तु मंगलं. ऐसे कुंडकुंडाचार्य (कहते

हैं कि) हम कहते हैं ऐसा नहीं, भगवान के मुँह में से ऐसा आया. त्रिलोकनाथ सर्वज्ञ परमात्मा महाश्रमण केवली ऐसा कहते थे कि पदार्थ—वस्तु अपने द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से है और पर के द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से नहीं है. ऐसा महामुनि कहते थे. ऐसा है, ऐसा कहते हैं, ऐसा हम को भान में, प्रतीति में आया है. कलो, समझ में आता है कि नहीं? देवानुप्रिया! देओ, महामुनि (और) अर्थ शब्द था, दूसरी गाथा में. अर्थ. उस अर्थ की व्याख्या (चलती है). अर्थ माने पदार्थ.

सब परमाणु—प्रत्येक अपने द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से है. दूसरे परमाणु के द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से भी नहीं. ... सहित होता है. परमाणु की पर्याय में आत्मा की पर्याय से कुछ नहीं होता. जो तो अपनी पर्याय से पर की पर्याय जो, ऐसा बड़ा दोष (आता है). ऐसा जो सकता नहीं. समझ में आया? दो भंग हुआ. ... उसका विस्तार है.

तीसरा बोल है न? '(3) द्रव्य स्वद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से और परद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से क्रमशः कथन किये जाने पर...' अकसाथ कथन नहीं कर सकते. वस्तु तो अकसाथ में है. (उसका) 'कथन किये जाने पर 'अस्ति और नास्ति' है.' अकसाथ कलो तो अस्ति नास्ति है. '(4) द्रव्य स्वद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से और परद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से युगपद् कथन किया जाने पर अवक्तव्य है.' क्रम से कथन करो तो अस्ति नास्ति है. अकसाथ करो तो अवक्तव्य है. कह नहीं सकते. वह सब जानने की चीज है. '(5) द्रव्य स्वद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से और युगपद् स्वपर द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से कथन किया जाने पर 'अस्ति और अवक्तव्य' है.' स्व से अस्ति है, युगपद्... '(6) द्रव्य परद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से और युगपद् स्वपर द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से कथन किया जाने पर 'नास्ति और अवक्तव्य' है.' '(7) द्रव्य स्वद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से, परद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से और युगपद् स्वपरद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव से कथन किया जाने पर 'अस्ति, नास्ति और अवक्तव्य' है.'

'यह (उपर्युक्त बात) अयोग्य नहीं है,...' देओ! भगवान कुंदकुंदाचार्य की टीका करने वाले, अमृतचंद्राचार्य मुनि द्विगंबर संत ६०० वर्ष पहले हुआ. ... लेकिन यह टीकाकार जो अमृतचंद्राचार्य है, वे ६०० वर्ष पहले हुआ. महा मुनि द्विगंबर वनवासी ताडपत्र पर संस्कृत टीका (विभी). कहते हैं, यह अयोग्य नहीं है. देओ! है न उसमें? है? 'न चैतदनुपपन्नम्' वह न? 'न चैतदनुपपन्नम्' गैरव्याजबी नहीं है, अयोग्य नहीं है, सब योग्य है. देओ! पाठ में लिखा है? अमृतचंद्राचार्य महासंत मुनि द्विगंबर भगवान जैसे मुनि थे. वे कहते हैं कि प्रत्येक वस्तु अपने से है, पर से नहीं. यह अयोग्य नहीं है, अयोग्य नहीं है, गैरव्याजबी नहीं है, यह अनुचित नहीं है, उचित है. कलो, समझ में आता है? यह देओ न, कितना अंदर लिखा है! ओ..लो..लो..! टीका, भरतक्षेत्र में ऐसी टीका. शास्त्र की

टीका अमृतयंद्राचार्य की है, ऐसी टीका कहीं नहीं है. समयसार की, पंचास्तिकाय की, प्रवचनसार की गजब टीका! केवली जैसी टीका है!

कहते हैं, हमने जो सात भंग कहे, वह अयोध्य नहीं है. किसीको ऐसा लगे, ऐसा क्यों? ऐसा ही है. अयोध्य नहीं है. प्रत्येक द्रव्य अपने से है और पर से नहीं है. वह अयोध्य नहीं है, इसी प्रकार से है. ओ.. देवानुप्रिया! ना कह सके ऐसा नहीं है. निकाले तो भी निकले ऐसा नहीं है. वह परमाणु है एक रजकण. एक रजकण अपने द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से है, दूसरे द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से नहीं है. अपने आत्मा की ईच्छा और ज्ञान की पर्याय से भी नहीं है. वह अयोध्य नहीं है. यही व्याजबी है. आहा..! आत्मा की ईच्छा के कारण शरीर की पर्याय है? शरीर की पर्याय शरीर से है, मेरी पर्याय से वह नहीं है और उसकी पर्याय से मेरी ईच्छा नहीं है. वह अयोध्य नहीं है. यही योध्यता युक्त है. और यही व्याजबी और निर्दोष बात है. ऐसा कहते हैं, देजो! ओ..ओ..ओ..!

‘न चैतदनुपपन्नम्’. भेद न जाये ऐसी नहीं है. भेद वाली यही बात है. भेद वाली समझते हो? भिदान होवे सत् का ऐसी ही बात है. दूसरी रीति से है नहीं. आ..हा..हा..! समझ में आता है? देवानुप्रिया! क्या?

मुमुक्षु :- ...

उत्तर :- सामान्य से विशेष बलवान क्या है? सम्यक्ज्ञान विशेष हो वह बलवान है. जैसे-जैसे निर्मल ज्ञान हो वैसे-वैसे बलवान है. इस रीति से बलवान है. अपनी पर्याय में निर्मल ज्ञान हो वह बलवान है. पर से भिन्न और अपने से अपनी पर्याय अभिन्न. जैसे सम्यक्ज्ञान की जैसे-जैसे निर्मलता बढ़े, वह निर्मलता बलवान है. ... प्रगट होती है वह बलवान नहीं. पर्याय का प्रगट होना सामान्य के आश्रय से है. वहां सामान्य बलवान है. समझे देवानुप्रिया? वह तो मालूम है न. आप को कहना है. परंतु आपको हां कहकर फिर यह कहा. क्या कहा समझ में आया?

अपना आत्मा द्रव्य, क्षेत्र और भाव से सामान्य त्रिकाल अकल्प है. क्षेत्र के प्रदेश की आकृति विशेष होती है वह दूसरी बात. और अपनी पर्याय में अनंत गुण की अवस्था होती है उसको विशेष कहने में आता है. अपना विशेष अपने से है, पर से है नहीं. धर्म भी एक विशेष दशा है. सम्यक्ज्ञान, दर्शन, चारित्र वह धर्म की एक विशेष दशा है. वह दशा अपने से है, पर से नहीं. और वह दशा सामान्य के (आश्रय से उत्पन्न होती है). पर्याय के आश्रय से पर्याय उत्पन्न होती नहीं. बहुत सूक्ष्म बात. सम्यक्की समझ नहीं और जो मनमें आया वो लगाकर चले. समझ में आया? सामान्य से विशेष बलवान है. ऐसा कहकर क्या (कहना है)? पर्याय बलवान है. पर्याय बलवान है अपने में. ... अपना बल अपने में, पर में नहीं. एक बात. और अपनी पर्याय में ... वह सामान्य

के आश्रय से आया है. वल पर के लक्ष्य से नहीं आया है.

‘भूदत्थमस्सिदो खलु समादिद्धी हवदि जीवो’ भगवान कुंदकुंदाचार्य ११वीं गाथा में (कहते हैं). व्यवहार अभूतार्थ है. पर्याय, राग आश्रय करने लायक नहीं है. अपने अनंत गुण की पर्याय, रागादि है अपने में, परंतु अभूतार्थ (है). अभूतार्थ नाम अवलंबन करने लायक नहीं है. ‘भूदत्थमस्सिदो’ त्रिकाव ज्ञायक भगवान ज्ञायक सिद्धान्त प्रभु का आश्रय करने से सम्यग्दृष्टि होता है. विशेष द्रव्य के सामान्य के आश्रय से होता है. कलौ. वल विशेष पर के आश्रय से नहीं, विशेष विशेष के आश्रय से नहीं. बात बहुत (सूक्ष्म).

अंतर चीज प्रभु पूरा आत्मा अनंत शक्ति का भंडार, उसका अवलोकन अंतर अवलोकन करने से धर्म की पर्याय प्रगट होती है. बाह्य के अवलोकन में विकल्प उठते हैं. शुभभाव होता है. पूजा, दया, दान का भाव शुभ है. शुभ है शुभ. और स्त्री, कुटुंब, परिवार, राजपाट पर लक्ष्य जाये तो वल अशुभभाव है. और वल परलक्षी भाव उत्पन्न हो वल तो... अपने द्रव्य के आश्रय से पर्याय प्रगट हो (उसमें) निर्विकारी धर्म होता है. पंडितजी! थोड़ी सूक्ष्म बात है. द्विगंबर माने वल कोई संप्रदाय नहीं है. वल तो धर्म का स्वरूप ही ऐसा है. समज में आया?

अपना स्वरूप और बाह्य में आत्मा का पुरुषार्थ करके स्वरूप में स्थिर जब चारित्र्य होता है, तब शरीर की दशा शरीर के कारण (नग्न हो जाती है). उसकी पर्याय अपने से नहीं, अपनी चारित्र्य की पर्याय नग्न पर्याय से नहीं, ऐसा कहते हैं. समज में आता है? अपनी पर्याय सामान्य द्रव्य के आश्रय से सम्यक् हुआ. फिर विशेष ओकाकार होने से चारित्र्य हुआ. (तब शरीर की दशा) नग्न हो जाती है. वस्त्र, पात्र रह जाये और अंदर मुनिपना हो ऐसा हो नहीं सकता. नग्न दशा की पर्याय परकाल की, परवस्तु की है. अपने काल में वल नहीं और उसके काल में (स्व नहीं). तो उसकी स्वपर्याय का काल अपनी पर्याय से नहीं, अपनी पर्याय स्वचारित्र्य की पर्याय नग्न (दशा से नहीं). उसमें नास्ति है. समज में आता है? वल तो सूक्ष्म तत्त्व सम्यग्दर्शन का विषय भेदज्ञान है. और वल भेदज्ञान समजे बिना उसकी निःशंकता होती नहीं.

परद्रव्य का जहां-तहां स्वामी हो जाता है. मैंने किया, मैंने किया. ... उसकी अवस्था का करने वाला ... क्यों, पाटनीजी! और तेरे में दूसरे ने किया तो तुने क्या किया? उसने किया तो तुने क्या किया? तुने तेरी किया करी, उसने उसकी किया करी. दोनों भिन्न भिन्न है. समज में आया? अब कहते हैं, वल अयोग्य नहीं. उसके उपर थोडा आया.

ओक आत्मा अपनी वर्तमान दशा से है. पर की पर्याय से नहीं, वल अयोग्य नहीं है. यही योग्य है. शरीर की अवस्था, वाणी की अवस्था, नग्न अवस्था वल पर्याय परमाणु के स्वकाल से है. अपने काल की धृष्ट्या और ज्ञान से नहीं है. वल अयोग्य नहीं है,

वही योग्य है. देवानुप्रिया! इसमें कुछ बोला जाये ऐसा नहीं है, हां! बोला नहीं जाये
ऐसा कलकर मौन रहते हैं. नहीं तो बहुत विपरीत बात बोलने में आये. बोलने में.

अब कहते हैं, 'क्योंकि सर्व वस्तु (१) स्वरूपादि से अशून्य है,...' है? सर्व
वस्तु. अक-अक आत्मा.. अक-अक कहते हैं? प्रत्येक-प्रत्येक. अक-अक प्रत्येक आत्मा, प्रत्येक
परमाणु स्वरूपादि से अशून्य है. अपने द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से अशून्य नाम ल्याती
है. अशून्य है अर्थात् ल्याती है, अशून्य अर्थात् पूर्ण है. नीचे अशून्य का अर्थ किया
है. 'जो शून्य नहीं है ऐसा, अस्तित्व वाला, सत्'. नीचे नोट है. प्रत्येक आत्मा
और प्रत्येक परमाणु अपने से अशून्य है. अर्थात् अपने से भरा पडा है. अपने गुण
और पर्याय शक्ति से भरा है. अशून्य का अर्थ शून्य नहीं अर्थात् जाली नहीं. जाली
कहते हैं न? प्रत्येक वस्तु जाली नहीं है, अपने स्वरूप से. अपने स्वरूप से है और पर
स्वरूप से शून्य है. जूओ! देवानुप्रिया! निमित्त से प्रत्येक द्रव्य शून्य है. प्रत्येक की पर्याय
पर से शून्य है, जाली है, अभाव है.

मुमुक्षु :- ... घूस जाये.

उत्तर :- घूस कैसा जाये? घूस जाय तो शून्य न रहे. पर से शून्य है. आला..ला..!

वह अयोग्य नहीं है. वही योग्य और वस्तु का स्वभाव है. क्या है देजो. दो शब्द
विये दो भंग के. पहला भंग जो लिया था, स्वद्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से है. यहां कला,
स्वरूपादि से अशून्य है. कारण दिया. प्रत्येक चीज, अपनी शक्तियां और पर्याय का पिंडरूप
द्रव्य और विस्तार क्षेत्र, काल पर्याय, भाव गुण उससे अशून्य है अर्थात् उससे है. अपना
द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव से अशून्य है अर्थात् है.

'(२) पररूपादि से शून्य है.' आला..! अक आत्मा पर आत्मा, पर कर्म की पर्याय
से शून्य है. बराबर है? कर्म के परमाणु अपने से अशून्य है. इस आत्मा से वह शून्य
है. अपना आत्मा अपने द्रव्य, क्षेत्र, भाव से अशून्य नाम है ल्याती. पर के द्रव्य, क्षेत्र,
भाव से शून्य है.

मुमुक्षु :- ..

उत्तर :- नहीं है. आत्मा की पर्याय में कर्म की नहीं. दोनों भिन्न-भिन्न हैं. समज
में आया? विभाव की पर्याय (से अशून्य) और कर्म का उदय की पर्याय से (शून्य है).
कर्म के उदयकी पर्याय उससे (कर्मसे) अशून्य है. अपने विभाव से वह (कर्म से शून्य है).
समज में आया? यह तो बहुत बार कहा है. पहली बार नहीं है. ऐसा तो बहुत बार
आया है. उतर गया है उसमें, उतर रहा है.

... अनंत पदार्थ जगत में जितने भगवान ने देजे, वे सब अपने से अशून्य नाम
भरे पडे हैं. .., क्षेत्र से, द्रव्य से अपने से ल्याती रहते हैं, अशून्य है और परपदार्थ

से शून्य है. परपदार्थ से .. पदार्थ का अभाव है. जिसको नास्ति कहा था, उसको यहां शून्य कहा. उसमें अस्ति कहा था, उसको यहां अशून्य कहा. आला..ला..! अनंत पदार्थ मेरे से भिन्न हैं और अनंत से मैं अकेला भिन्न हूं. मेरा पर पदार्थ के साथ कोई संबंध नहीं है. निमित्त नैमित्तिक संबंध का अर्थ निमित्त मेरी पर्याय में नहीं, मेरी पर्याय निमित्त में नहीं, ऐसा कहते हैं.

मुमुक्षु :- ..

उत्तर :- ज्ञान क्या करना है? स्व का या उसका? निमित्त की पर्याय में अपनी पर्याय शून्य है और अपनी पर्याय में निमित्त की पर्याय शून्य है. ऐसा ज्ञान करने में स्व-पर का ज्ञान साथ में आ जाता है. बहुत गडबड भाई! समझ में आया? गडबड नहीं, यह तो सीधी सरल बात है. दो और दो चार. कोई दो और दो अढाई कहे (जूठ है). आचार्य ने कहा न, योग्य है, उपपन्न है, उपपन्न है, व्याजबी है, ऐसा मिलान है, ऐसा मेल है.

अरे.. आत्मा! वाणी वाणी का अके-अके रणकण अपने से अशून्य है, लयाती है. आत्मा की ईच्छा से और ज्ञान से शून्य है परमाणु. ईच्छा से और ज्ञान से भाषा का परमाणु शून्य है. अर्थात् उससे लयाती नहीं है. क्या कहते हैं, कुछ मालूम नहीं. अपनी लयाती कैसे है उसकी जबर नहीं. ... है तो वह शरीर में है, कर्म में है. अरे..! नहीं. तेरे अनंत गुण और तेरी अनंती विकारी, अविकारी पर्याय में तुम हो. पर में नहीं. और पर पर में है, तेरा अके अंश से पर नहीं है. समझ में आया?

‘परइपाटि से शून्य है,...’ वह सात भंग कहे न? वैसे दोनों में अशून्य शून्य अकेसाथ. अपने से है, पर से शून्य अकेसाथ. अस्ति नास्ति. दोनों से परपदार्थ से और परइपाटि से अवक्तव्य. ‘भंगों के संयोग से कथन करने पर (प) अशून्य और अवाच्य है,’ पर से शून्य. अपने से है, पर से नहीं है. दो से अवाच्य. अपने है, परसे नहीं, है और नहीं, दो से अवाच्य. सात ओल हो गये. ओ..लो..लो..! अके भंग भी शांति से विचार करे.. जैसे ही पढ ले और पढ डाला, पढ डाला. बहुत पढ डाला. पढ डाला न? ग्रहण नहीं किया न? पकडा नहीं. समभंगी तो बहुत बार पढी डाली है. बहुत अच्छा, भैया! देवानुप्रिया!

यहां भगवान त्रिलोकनाथ परमेश्वर ने कहा हुआ कुंडकुंदाचार्य आदि कहते हैं, भैया! पढ डाला छोड दे, पढ ले. अपना स्वइप अलो..! तेरी नजर तेरे में कर. तेरी लयाती तेरे में है, वहां नजर कर. तेरी लयाती पर में नहीं है. वहां नजर करने से तुझे क्या मिलेगा? पर की चीज उससे है. तू उसको साथ देने से उसमें क्या होगा? वह तो उससे होनेवाला होगा, तेरे से तो होता नहीं.

मुमुक्षु :- ...

ઉત્તર :- પઠ લિયા. આહાહા..! સમજ મેં આયા? બાત બહુત... એક .. ઈસકે બાદ...
એક ઘંટા હો ગયા... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

ભાવસ્સ ણત્થિ ણાસો ણત્થિ અભાવસ્સ ચેવ ઉપ્પાદો।
ગુણપજ્જાણસુ ભાવા ઉપ્પાદવણ પકુ વ્વંતિ।।૧૫।।

નહિ 'ભાવ' કેરો નાશ હોય, 'અભાવ'નો ઉત્પાદ ના;
'ભાવો' કરે છે નાશ ને ઉત્પાદ ગુણપર્યાયિમાં. ૧૫.

અન્વયાર્થ :- [ભાવસ્ય] ભાવનો (સત્નો) [નાશઃ] નાશ [ન અસ્તિ] નથી [ચ
એવ] તેમ જ [અભાવસ્ય] અભાવનો (અસત્નો) [અત્પાદઃ] ઉત્પાદ [ન અસ્તિ] નથી;
[ભાવાઃ] ભાવો (સત્ દ્રવ્યો) [ગુણપર્યાયિષુ] ગુણપર્યાયિમાં [અત્પાદવ્યયાન્] ઉત્પાદવ્યય
[ત્રકુર્વન્તિ] કરે છે.

ટીકા :- અહીં ઉત્પાદને વિષે અસત્નો પ્રાદુર્ભાવ હોવાનું અને વ્યયને વિષે
સત્નો વિનાશ હોવાનું નિષેધ્યું છે(અર્થાત્ ઉત્પાદ થતાં કાંઈ અસત્ની ઉત્પત્તિ
થતી નથી અને વ્યય થતાં કાંઈ સત્નો વિનાશ થતો નથી એમ આ ગાથામાં
કહ્યું છે) ભાવનો- સત્ દ્રવ્યનો-દ્રવ્યપણે વિનાશ નથી, અભાવનો-અસત્ અન્ય-
દ્રવ્યનો-દ્રવ્યપણે ઉત્પાદ નથી; પરંતુ ભાવો-સત્ દ્રવ્યો, સત્ના વિનાશ અને અસત્ના
ઉત્પાદ વિના જ, ગુણપર્યાયિમાં વિનાશ અને ઉત્પાદ કરે છે. જેવી રીતે ઘીની
ઉત્પત્તિને વિષે ગોરસનો-સત્નો-વિનાશ નથી તેમ જ ગોરસથી ભિન્ન પદાર્થાતરનો-
અસત્નો-ઉત્પાદ નથી, પરંતુ ગોરસને જ, સત્નો વિનાશ અને અસત્નો ઉત્પાદ
કર્યા વિના જ, પૂર્વ અવસ્થાથી વિનાશ પામતા અને ઉત્તર અવસ્થાથી ઉત્પન્ન થતા
સ્પર્શ-રસ-ગંધ-વર્ણાદિક પરિણામી ગુણોમાં માખણપર્યાયિ વિનાશ પામે છે અને
ઘીપર્યાયિ ઉત્પન્ન થાય છે; તેવી રીતે સર્વ ભાવોનું પણ તેમ જ છે [અર્થાત્ બધાં
દ્રવ્યોને નવીન પર્યાયની ઉત્પત્તિને વિષે સત્નો વિનાશ નથી તેમ જ અસત્નો
ઉત્પાદ નથી, પરંતુ સત્નો વિનાશ અને અસત્નો ઉત્પાદ કર્યા વિના જ, પહેલાંની
(જુની) અવસ્થાથી વિનાશ પામતા અને પછીની (નવીન) અવસ્થાથી ઉત્પન્ન થતા
*પરિણામી ગુણોમાં પહેલાંનો વિનાશ પર્યાયિ વિનાશ પામે છે અને પછીનો પર્યાયિ
ઉત્પન્ન થાય છે.]

* પરિણામી=પરિણમનાર; પરિણમવાળા. (પર્યાયિર્થિક નયે ગુણો પરિણામી છે અર્થાત્
પરિણામે છે)

પોષ સુદ ૧૪, રવિવાર, તા. ૨૯-૧૨-૧૯૬૩
ગાથા-૧૫, પ્રવચન-૨૨

પંચાસ્તિકાય, ષટ્દ્રવ્યનું કથન છે એમાં. ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્મા વીતરાગ પરમેશ્વર જેમને એક સમયમાં કાળના સૂક્ષ્મ સમયમાં ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જણાણા એમાં ષટ્દ્રવ્ય પંચાસ્તિકાયનું જ્ઞાન પોતાની પર્યાયમાં પર્યાય જાણતા પ્રગટ થયું. જેવું સ્વરૂપ છે એ સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ દરેક દ્રવ્યનું વસ્તુનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું. એ કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજ પંચાસ્તિકાય દ્વારા વર્ણન કરે છે.

૧૫મી ગાથા. પુસ્તક આપજો પુસ્તક. પંચાસ્તિકાય. શંકરભાઈ! ખબર તો પડે કે આમાં શું છે. નિશાળમાં હિંમતભાઈ શું ભણાવે છે ને અહીં શું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- જરૂરી આનું જ છે. એવું જ્ઞાન. જ્ઞાન કરવું. ... અમદાવાદ. ક્યાં ગયા મલૂકચંદભાઈ? તમને સંભાર્યા હતા કે મલૂકચંદભાઈના ગામમાં .. બધું કરીને આવ્યા હશે ત્યાં.

૧૫મી ગાથા બહુ સરસ છે. જુઓ! અહીં પંડિતજી આવ્યા હતાને એક ફેરી બંસીઘરજી. પોણોસો પંડિતને લઈને. (સંવત) ૨૦૧૩ની સાલ. તે દિ' આ ગાથા ચાલી હતી. આ ૧૫મી.

ભાવસ્સ ણત્થિ ણાસો ણત્થિ અભાવસ્સ ચેવ ઉપ્પાદો।

ગુણપજ્જણસુ ભાવા ઉપ્પાદવણ પકુ વ્વંતિ।।૧૫।।

નહિ 'ભાવ' કેરો નાશ હોય, 'અભાવ'નો ઉત્પાદ ના;

'ભાવો' કરે છે નાશ ને ઉત્પાદ ગુણપર્યાયમાં. ૧૫.

'ટીકા :- અહીં ઉત્પાદને વિષે અસત્નો પ્રાદુર્ભાવ હોવાનું અને વ્યયને વિષે સત્નો વિનાશ હોવાનું નિષેધ્યું છે...' એના અર્થ કરીએ છીએ. એ કાંઈ એકલા શબ્દ નહિ જવા દઈએ. '(અર્થાત્ ઉત્પાદ થતાં કાંઈ અસત્ની ઉત્પત્તિ થતી નથી અને વ્યય થતાં કાંઈ સત્નો વિનાશ થતો નથી એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે.)' એટલે શું કહ્યું? જે અનંત આત્માઓ છે, અનંત પરમાણુઓ છે, અસંખ્ય કાળાણુઓ છે, એક ધર્માસ્તિ, એક અધર્માસ્તિ અને આકાશ છે. એવા અનંતા દ્રવ્યો એક સમયમાં અસ્તિપણે મોજૂદ એમ ને એમ અનાદિઅનંત છે. એમાં પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં—આત્મામાં, પરમાણુમાં... આ મુખ્ય તો બેની વાત છે. ઓલા ચારેય અરૂપી છે. પ્રત્યેક વસ્તુ એમાં નવી અવસ્થા ઊપજે તો કાંઈ તેમાં નવો પદાર્થ પ્રગટ થતો નથી. અસત્નો પ્રાદુર્ભાવ નામ પ્રગટ થવું નથી.

જેમ કે આત્મામાં દ્રવ્ય તો ત્રિકાળ છે. એના ગુણો ત્રિકાળ છે. એની એક સમયની

પર્યાય નિર્મળ સમ્યક્દર્શનની પર્યાય, ઉત્પન્ન થઈ, તો કહે છે કે સમ્યક્દર્શનની પર્યાય ઉત્પન્ન થતાં એ કાંઈ અસત્ નામ નહોતું અને નવું થયું (છે એમ નથી). (અસત્નો) પ્રાદુર્ભાવ હોવાનો નિષેધ કર્યો છે. તદ્દન નવી વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય એમ હોતું નથી. સમજાય છે? કોને? વ્યય. પૂર્વની મિથ્યાત્વ અવસ્થાનો નાશ થતાં સત્નો નાશ, એનો નિષેધ કહ્યો છે. મિથ્યાત્વનો નાશ થતાં કાંઈ વસ્તુનો નાશ થતો નથી. સમકિતનો ઉત્પાદ થતાં કાંઈ નવી વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય એમ છે નહિ. કહો, બરાબર છે?

પરમાણુમાં એક રજકણ પોઈન્ટ-પરમાણુ એમાં પરમાણુમાં પહેલી ઠંડી અવસ્થા હોય. એ ઠંડી અવસ્થા પછી એને ઉષ્ણ અવસ્થા થાય. તો (એ ઉષ્ણ અવસ્થાનું) ઉત્પન્ન થવું એ કાંઈ નવું દ્રવ્ય જ ઉત્પન્ન થાય છે, પદાર્થ નવો થાય છે એમ નથી. અને ઠંડી અવસ્થાનો (વ્યય થતાં) પદાર્થનો નાશ થઈ જાય છે એમ નથી. સમજાણું કાંઈ? આ તો અનંત પદાર્થની વ્યાખ્યા છે હોં! આ તો દૃષ્ટાંત બે આપ્યા. આત્મા અને પરમાણુના.

અનંત પદાર્થ. જુઓ, હવે કહે છે. ‘ભાવનો-સત્ દ્રવ્યનો-’ એટલે વસ્તુ છે પરમાણુ, આત્માઓ, અસંખ્ય કાળાણુ વગેરે અનંત દ્રવ્યો. એ ભાવ એટલે સત્ દ્રવ્ય. એનો ‘દ્રવ્યપણે વિનાશ નથી,...’ એની વસ્તુપણે નાશ નથી. સમજાય છે કાંઈ? આ પરમાણુની આ શરીરની પર્યાય અત્યારે ઉત્પન્ન થઈ. તો એ પર્યાય ઉત્પન્ન થઈ એ કાંઈ નવું દ્રવ્ય થયું છે એમ નથી. અને પૂર્વની પર્યાય લોટ અને દાળની હતી એનો નાશ થયો એથી કાંઈ દ્રવ્યનો નાશ થયો એમ નથી. કહો, શેઠી!

‘સત્ દ્રવ્યનો-દ્રવ્યપણે વિનાશ નથી,...’ વસ્તુપણે વિનાશ નથી. પહેલું ઉત્પાદથી વાત કરી હતી. અહીંયાં નાશથી વાત પહેલેથી કરે છે. દરેક આત્મા એક સમયની અંદર વર્તમાન અનંત પરમાણુ અને અનંત આત્માઓ, એમાં ‘સત્ દ્રવ્યનો-દ્રવ્યપણે નાશ નથી, અભાવનો-અસત્ અન્ય દ્રવ્યનો-દ્રવ્યપણે ઉત્પાદ નથી;...’ સમજાણું કાંઈ? ઠંડી અવસ્થાનો નાશ થતાં. પહેલો બોલ એમ લીધો છેને નાશ? એ રજકણોના દ્રવ્યનો નાશ નથી. અને ઉષ્ણતામાં અનેરું દ્રવ્ય અંદર ઉત્પન્ન થઈ ગયું છે એમ નથી. કે અગ્નિએ આવીને એને ઉષ્ણતા ઊપજાવી છે એમ નથી. સમજાણું કાંઈ? ઠંડાનું ઊનું પાણી થયું, તો કહે છે કે એ પાણીના જે (રજકણ છે) એમાં વ્યય ઠંડાનો થયો, એમાં દ્રવ્યનો નાશ નથી અને ઉષ્ણતાની ઉત્પત્તિ થઈ અને એ અનેરું દ્રવ્ય ત્યાં ઉષ્ણપણે ઊપજ્યું છે એમ નથી.

મુમુક્ષુ :- રજકણ બદલાઈ ગયા નથી?

ઉત્તર :- એ રજકણ પોતે બદલાણા છે. પર(વસ્તુ)નથી રજકણ બીજો થઈ ગયો છે ત્યાં (એમ નથી). રજકણ એનો એ છે અને નવી અવસ્થાનું ઉપજવું એ દ્રવ્ય નવું થયું નથી. ઠંડાનું જવું એ દ્રવ્યનું જવું થયું નથી. રજકણ તો એનો એ છે. એ રજકણની અંદર (નવી) અવસ્થા પોતાને કારણે ઊપજે—અવસ્થા અને જૂની અવસ્થા પોતાને કારણે વ્યય

થાય. બીજી ચીજને કારણે એમાં થાય એમ વસ્તુના સ્વરૂપમાં છે નહિ. ઓહો..! સમજાય છે કાંઈ? જુઓ!

ભાવ એટલે વસ્તુનો... અનંત વસ્તુઓ છે, એનો એટલે કે સત્ દ્રવ્યનો એટલે કે 'છે' એવા દ્રવ્યનો, વિદ્યમાન હયાતીવાળા પદાર્થનો દ્રવ્યપણે એટલે સત્પણે વિનાશ નથી. અને અભાવ એટલે અસત્, અભાવ એટલે અસત્ અન્ય દ્રવ્યનો અંદર નવો ઉત્પાદ થાય એમ નથી. બરાબર છે? સમજાય છે આમાં કાંઈ? દેવાનુપ્રિયા! આ બધું ઉડી જાય છે આ નિમિત્ત. એનામાં છે એ. એ એનામાં. આત્મા.. એ તો નારદ છેને. પ્રશ્નનારદ નામ આપ્યું છે.

આત્મા... કહે છે કે ધર્મની પર્યાયપણે ઊપજે, સમ્યજ્ઞાન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જે નિર્મળ અવિકારી પર્યાય (એ પણ) આત્મા ઊપજે તો કાંઈ દ્રવ્ય નવું ઊપજ્યું નથી. અને મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનપણાની અવસ્થાનો (નાશ થયો તો) અનેરું દ્રવ્ય આવીને ત્યાં નાશ થયું છે એમ નથી. અન્ય દ્રવ્ય નાશ થયું નથી. એ દ્રવ્ય.. હવે પોતે કહે છે. એટલી .. 'પરંતુ ભાવો-સત્ દ્રવ્યો,...' જુઓ! બીજા પદની વ્યાખ્યા છે હવે ઈ. પહેલા પદની વ્યાખ્યા 'ભાવસ્સ ણત્થિ ણાસો' એ પહેલું પદ છે. વસ્તુના સત્પણાનો નાશ નથી. 'ણત્થિ અભાવસ્સ ચેવ ઉપ્પાદો।' .. અદ્રવ્યનો ઉત્પાદ નથી. એ બે આવી ગઈ. હવે ત્રીજા પદની વ્યાખ્યા મહા છે. એ ત્રીજું અને ચોથું આખું મહા પદ છે.

'ઉપ્પાદવણ પકુવ્વંતિ' ચોથું પદ. દરેક વસ્તુ દ્રવ્ય તરીકે રહીને, એના ગુણની જે પર્યાય છે એ દ્રવ્ય એટલે ભાવ, પોતાના ગુણની પર્યાયને ઉત્પાદ પકુવ્વંતિ. નામ કરે છે. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! 'ભાવા' એટલે સત્ દ્રવ્યો. આ ત્રીજા પદની વ્યાખ્યા. 'સત્ના વિનાશ અને અસત્ના ઉત્પાદ વિના જ,...' પોતાના દ્રવ્યનો નાશ અને એ દ્રવ્યનું અનેરાપણે ઊપજવું... એના (દ્રવ્યના) અભાવ વિના 'ગુણપર્યાયોમાં વિનાશ અને ઉત્પાદ કરે છે.' જુઓ! આ મહાસિદ્ધાંત. દરેક આત્મા અને પ્રત્યેક પરમાણુ પોતાના ગુણની પર્યાયમાં એ ગુણો પરિણમે છે. કારણ કે ગુણો પણ પર્યાયનયે પરિણમે છે. દ્રવ્ય પરિણમતા દ્રવ્ય પોતાના ગુણપર્યાયપણે પરિણમતા એ દ્રવ્ય પોતાના ગુણપર્યાયપણે 'પકુવ્વંતિ' એ દ્રવ્ય ગુણ દ્વારા પર્યાયને કરે છે.

'ગુણપર્યાયોમાં વિનાશ અને ઉત્પાદ કરે છે.' કોણ? ભાવ-દ્રવ્ય. દ્રવ્ય પોતે. સમજાણું કાંઈ? જેમ કે આ પાણીનું દટાંત. ઘડો લ્યો. માટીના રજકણો તે રજકણોમાં એના ગુણો છે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ. એ રજકણ ભાવ એટલે દ્રવ્ય. ભાવ એટલે દ્રવ્ય. ભાવ એ દ્રવ્ય. એ રજકણમાં જે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ ગુણ છે એ 'ગુણપજ્જણસુ' એ ભાવ પોતાના ગુણની પર્યાયમાં પર્યાયપણે ઊપજવું અને માટીના પિંડપણાનો વ્યય, એ રજકણો પોતાના ગુણપર્યાયને 'પકુવ્વંતિ' નામ એની પર્યાયને બીજું દ્રવ્ય ત્રણ કાળમાં કરી શકતું નથી. સમજાણું કાંઈ? ફેરફાર કરતો નથી એમ આવ્યું આમાં. 'ગુણપજ્જણસુ ભાવા ઉપ્પાદવણ પકુવ્વંતિ'

મહાસિદ્ધાંત છે આ. એને જરી ઓલો હતો.. જુઓ અહીંયા (એમ કહ્યું). ‘ગુણપજ્જણસુ ભાવા ઉપ્પાદવણ પકુવ્વંતિ’ ‘પકુવ્વંતિ’ છે. દરેક આત્મા અને દરેક પરમાણુ એ દ્રવ્ય જે ભાવ છે વસ્તુ, દ્રવ્યને અહીં ભાવ કીધો. ‘ભાવા’ ‘ભાવા’ વસ્તુ. એ ‘ભાવા’ નામ દ્રવ્ય, ‘ગુણપજ્જણસુ’ આત્મા પોતાના જ્ઞાન દર્શન ગુણો છે, એના (સમ્યક્) જ્ઞાનની પર્યાય, સમ્યક્દર્શનની પર્યાય, સમ્યક્ ચારિત્રની પર્યાય, આનંદની પર્યાય. એ ‘ગુણપજ્જણસુ ભાવા’ પોતાના ગુણના પરિણામન દ્વારા પોતાની નવી પર્યાયને કરે છે અને જૂની પર્યાયને નાશ કરે છે. કહો, સમજાણું આમાં? વલ્લભદાસભાઈ! મહા ગાથા છે આ.

અનંત દ્રવ્યો એ પોતે ઊપજતા થકાં કાંઈ દ્રવ્ય નવું ઊપજે, નાશ થતાં કાંઈ દ્રવ્ય નાશ થાય એમ નહિ. પણ છે શું? કે પ્રત્યેક સમયમાં પ્રત્યેક દ્રવ્ય—ભાવ પોતાની શક્તિઓ જે ગુણો, એના પરિણામન દ્વારા એ પોતાની નવી અવસ્થાને ઊપજે કરે અને જૂની અવસ્થાના વ્યયને કરે. નવી અવસ્થાને કરે અને જૂની અવસ્થાના વ્યયને કરે. ઓલી ઊપજવાને કરે, ઓલા વ્યયને કરે. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! આમ આ લાકડી. આ લાકડી જરી આમ છે એની આમ થાય છે. એને આ આંગળી એમાં કાંઈ કરતી નથી. એ દ્રવ્ય જે પોતે પરમાણુ એના ગુણો પરિણામે છે. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, ક્રિયાવર્તી શક્તિ આદિ એ ગુણો દ્વારા એનો ઉત્પાદ સરળતાનો કરે છે અને આમ આડી હતી ટેઢીનો વ્યય કરે છે એ પરમાણુ પોતે ગુણ દ્વારા પર્યાયને ઉત્પન્ન અને વ્યય કરે છે. આ આંગળીને લઈને નહિ અને આત્માના જ્ઞાનથી નહિ.

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— કોણ કહે છે આંગળી આને અડે છે? અડતી જ નથી. સમજાય છે કાંઈ? .. અસંખ્ય ભાગમાં અનંત દ્રવ્યો મોજૂદ વર્તમાન છે ને ત્રિકાળ. ત્યાં એક એક સમયની અંદર તે તે પદાર્થ ‘ગુણપજ્જણસુ’ દેખો ને. ‘સત્ દ્રવ્યો, સત્ના વિનાશ અને અસત્ના ઉત્પાદ વિના જ, ગુણપર્યાયોમાં વિનાશ અને ઉત્પાદ કરે છે.’ સમજાય છે કાંઈ? .. એ રજકણમાં રોટલીની પર્યાયનો ઉત્પાદ અને પિંડના લોયું... શું કહેવાય એ? ગોરણું. આપણી ભાષામાં એ કહે છે. એ ગોરણાનો વ્યય અને રોટલીનો ઉત્પાદ. એ પરમાણુ પોતે સત્ એ ગુણ દ્વારા તે પર્યાયને, ઉત્પાદ ને, વ્યયને કરે છે. વેલણાથી થાય છે ને હેઠલાને લઈને થાય ને બાયડીને લઈને થાય, હરામ વાત છે. એમ કહે છે. એ..! મગનભાઈ!

મુમુક્ષુ :— નિમિત્ત...

ઉત્તર :— નિમિત્તની તો અહીં ના પાડે છે. નિમિત્તનો અર્થ જ ઈ છે કે કાંઈ કરતું નથી. કરે નહિ એનું નામ નિમિત્ત. જો એને લઈને કરે તો નિમિત્ત કહેવાય નહિ. માટે કરવાની વાત છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? જ્યારે કરે નહિ તો એનું નામ નિમિત્ત કહેવાય. જો કરે તો નિમિત્ત કહેવાય નહિ. તો ઉપાદાન કહેવાય. સમજાણું કાંઈ? મહાસિદ્ધાંત છે જગતના સ્વયંસિદ્ધ

તત્ત્વો. 'ગુણપજ્જણસુ ભાવા ઉપ્પાદવણ પકુવ્વંતિ' સમજાણું? નિમિત્ત એને કહીએ. નિમિત્ત પણ પોતાના ગુણપર્યાયને ઉત્પાદ-વ્યય કરે છે. એ ક્યાં કર્યા વિનાનો રહે છે? નિમિત્ત પણ દ્રવ્ય છે. પોતાના ગુણની પર્યાયપણે ઊપજે અને વ્યયને કરે છે. એ આને કરતો નથી, બીજાને કરતો નથી. સમજાણું કાંઈ?

આ તત્ત્વ છે. વીતરાગે જોયેલું સ્વયંસિદ્ધ અકૃત્રિમ સત્. કોઈથી કરાયેલું નથી એનો અર્થ કે એનો .. નથી. જેમ ઈશ્વરથી કરાયેલું તત્ત્વ નથી. સમજાણું કાંઈ? એમ પ્રત્યેક પદાર્થનો .. દ્રવ્ય વડે કરાયેલો નથી. જો બીજા વડે કરાયેલો હોય તો ઈશ્વર કર્તા અને આ કરાયેલો બે એક દષ્ટિવાળા કહેવાય. મિથ્યાદષ્ટિ દષ્ટિ એક જ થઈ જાય. ફેર રહેતો નથી. સમજાણું કાંઈ?

મોટા પંડિત હતા તે દિ' આ ગાથા આવી હતી. અંદર બેસે નહિ. .. પ્રશ્ન ઉઠતો હતો. એક સૂક્ષ્મ રજકણ છે એમાં આ સુંવાળો કે સ્પર્શ નથી પરમાણુમાં. એ અહીં આવ્યો. .. આને લઈને થાય છે. ના. એ પરમાણુમાં સ્પર્શ નામનો ગુણ પ્રથમ પર્યાયપણે ઉત્પાદ હતો એ બીજે સમયે સ્થૂળપણે, સુંવાળાપણે ગુણ પોતે ઊપજ્યા છે અને પૂર્વના વ્યયને ગુણ કરે છે. આ .. બીજું દ્રવ્ય નહિ. સમજાણું કાંઈ? વસ્તુ એવી છે કે જગતને હજી જીવ ને અજીવ સાત તત્ત્વની શ્રદ્ધા, એમાં જીવ અને અજીવ એક એક સમયમાં સ્વયંસિદ્ધ કાર્ય કરનારા એ બેઠા વિના એને જીવ-અજીવની શ્રદ્ધા સાચી છે નહિ. એમાં એ જીવ અનંત અને અજીવ અનંત. એ અનંતાઅનંત જેટલા સંખ્યાએ છે. જીવ અનંત, એથી પરમાણુ અનંતગુણા. સમજાણું? એ દરેક દ્રવ્ય એનામાં ગુણ રહ્યા છે દરેક દ્રવ્યમાં. પરમાણુ હો એક સૂક્ષ્મ કે આકાશ સર્વવ્યાપી હો. આત્મા અહીંયાં શરીરના અંગુલના અસંખ્ય ભાગમાં અસંખ્ય ઔદારિક શરીર હો અને નિગોદના એક શરીરમાં અનંતા જીવ હો એ પ્રત્યેક જીવ અને પ્રત્યેક ત્યાંનો પરમાણુ એમાં રહેલા અનંતા ગુણો છે. સમજાય છે કાંઈ?

એ કહે છે કે એ ભાવો, એ દ્રવ્યો, સત્ દ્રવ્યો સત્નો વિનાશ, પોતાનો અભાવ અને નવું થવું ગુણપર્યાયોમાં એની શક્તિઓની પર્યાયમાં એ દ્રવ્ય ઉત્પાદ કરે છે અને વ્યય કરે છે. ખલાસ થઈ ગઈ વાત. ત્રણ લોકનું ભેદજ્ઞાન. સમજાણું કાંઈ? બેસવું પણ ક્યાં એ અનંત કાળથી એને બેસતું નથી. .. ઓલું હોય તો અહીં થાય, હું હોઉં તો ત્યાં થાય. ત્યારે એણે શું કર્યું? તું હોય તો ત્યાં થાય તો એણે શું કર્યું? એ સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું કાંઈ? ઓહો..!

એક પરમાણુ અને એક આત્મા એવા અનંત આત્મા અને અનંત પરમાણુ, છ દ્રવ્યના એટલા ગુણો છે... ગુણો. સમજાય છે? કે જેટલા જીવ છે એથી અનંતગુણા ત્રણ કાળનો સમય છે. એથી અનંતગુણા અલોકાકાશના પ્રદેશ છે. અમાપ આકાશ. માપ નહિ. (એથી અનંતગુણા) એક દ્રવ્યમાં ગુણ છે. વલ્લભદાસભાઈ! એક પરમાણુ, હોં! આ તો પિંડ છે.

આ કાંઈ.. પરમાણુ ભિન્ને ભિન્ન એના છે. એક એક પરમાણુમાં અનંતા ગુણો છે. એક એક આત્મા કીધા એટલા અનંતા ગુણો છે. દ્રવ્ય, પોતાના ગુણો દ્વારા ગુણનું પરિણમન છે, પરિણમે છે પર્યાયદષ્ટિએ. સદૃશતા તો ધ્રુવતાની અપેક્ષાએ. પરિણમન દ્વારા એ ભાવ ગુણના પરિણમન દ્વારા એક સમયમાં અનંતા ગુણોનું વર્તમાન નવી અવસ્થાથી ઉત્પાદને ગુણ કરે-ભાવ કરે ગુણ દ્વારા અને એ દ્રવ્ય પુરાની અવસ્થાને વ્યયને 'પકુલ્લંતિ' એ દ્રવ્ય તેના વ્યયને કરે, દ્રવ્ય તેના ઉત્પાદને કરે, બીજું (અન્ય) દ્રવ્ય તેના ઉત્પાદ-વ્યયને કરે નહિ. બરાબર છે? મહાસિદ્ધાંત જુઓ! આહાહા..! એને છે તેમ માનવાને વાંધા ઉઠે છે અંદરથી. અનંત કાળથી ઉઠ્યા છે.

કહે છે, કર્મનો એક રજકણ કર્મપણે પરિણમે છે. પહેલો છૂટો પરમાણુ હતો. પછી કર્મપણે પરિણમે. એક એક પરમાણુ ભિન્ન ભિન્ન છે ને બધા અનંતા કર્મના. એક એક કર્મની અવસ્થાપણે, કહે છે કે એ કર્મ અવસ્થા થઈ એટલે કોઈ દ્રવ્ય નવું થયું છે અને પૂર્વના પરમાણુ કર્મપણે નહોતો માટે દ્રવ્ય નાશ થઈ ગયો છે અને બીજું દ્રવ્ય થયું છે એમ નથી. એક એક પરમાણુ પોતાનો ભાવ એટલે દ્રવ્ય તે ગુણ-પર્યાયપણે (પરિણમે છે). એની એ કર્મ થવાની યોગ્યતાના અવિભાગ પ્રતિષ્ઠેદને એ પરમાણુ ઉત્પન્ન કરે છે અને પૂર્વની અવસ્થાને પરમાણુ વ્યય કરે છે.

આત્મા પોતાના સમ્યજ્ઞર્શનને પ્રાપ્ત કરે, શુદ્ધ ચૈતન્યની.. કારણ કે પર્યાય દ્રવ્યને આશ્રયે પ્રગટ થાય છે. એ સમ્યક્ ચિદાનંદ આત્મા અખંડાનંદ છે પૂર્ણ. એને લક્ષે સમ્યજ્ઞર્શનની પર્યાય થઈ. એટલે દ્રવ્ય એનો જે સમ્યક્ શ્રદ્ધા નામનો ગુણ હતો એવા અનંતા ગુણો, એ ગુણ દ્વારા એ સમ્યજ્ઞર્શનની પર્યાયને ઉત્પન્ન કરે છે. .. મિથ્યાત્વ પર્યાયને વ્યય કરે છે. અને તે ક્ષણે દર્શનમોહના રજકણ હતા, દર્શનમોહના એ (કર્મ) પર્યાયનો ઉત્પાદ હતો એને એ જ પરમાણુએ બીજે સમયે અકર્મ પર્યાયને તે પરમાણુ ગુણ અકર્મ પર્યાયપણે ઊપજ્યો અને કર્મની પર્યાયનો વ્યય કર્યો. આત્માએ એને કર્યો નથી.

વાંધા પહેલેથી. નમો અરિહંતાણાંમાથી વાંધા. અરિહંતાણાં આવે છે ને? ચાર ઘન ઘાતિ કર્મનો નાશ કર્યો. ભગવાન કહે છે કે ના, એમ છે જ નહિ. એ તો નિમિત્ત બતાવવાની વાત. બાકી કર્મના રજકણો ઘાતિ પર્યાયપણે પરિણમેલા હતા, પોતાના ગુણની પર્યાયને કારણે. આત્માએ વિકાર કર્યો માટે નહિ. એ ગુણની પર્યાય, એનો વ્યય થઈ અને એની અકર્મપણાની પર્યાયપણે તે પરમાણુ ઊપજે છે. આત્મા તેને ઊપજાવે અને આત્મા તેનો નાશ કરે એ વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી. કહો, સમજાય છે કાંઈ આમાં? ભારે વાત, ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પરદ્રવ્ય. અર્કિચિત્કર. દેવાનુપ્રિયા! દેવ-ગુરુ એ દ્રવ્ય છે. દેવનો આત્મા દ્રવ્ય છે. એ દ્રવ્ય પોતાના ગુણ દ્વારા તેની કેવળજ્ઞાન આદિ પર્યાયને ઉત્પન્ન કરે છે. પૂર્વની કેવળજ્ઞાનની પર્યાયનો વ્યય કરે છે. શું કીધું?

અરિહંત ભગવાન એને કેવળજ્ઞાન થયું. અનંત દર્શન છે, અનંત આનંદ છે, અનંત વીર્ય છે. એનો આત્મા એમાં જે અનંતા ગુણો છે એ ‘ભાવા’ એટલે દ્રવ્ય. પોતાના ગુણ.. કેવળજ્ઞાનપણે સમયે સમયે ઊપજે છે, પૂર્વના કેવળજ્ઞાનનો પર્યાયપણે તે ગુણ પોતે તેનો વ્યય કરે છે અને નવા કેવળજ્ઞાનને (ઉત્પન્ન કરે છે). આહાહા..! ભારે વાત! કેવળજ્ઞાનના પર્યાયનો વ્યય ને ઉત્પાદ થયા કરે છે. કારણ કે કેવળજ્ઞાન પર્યાય છે. સમજાણું? ગુણ અંદર જ્ઞાન છે. આત્મા વસ્તુ, એનો જ્ઞાન ગુણ, એના પરિણામન દ્વારા કેવળજ્ઞાનનો પર્યાય એ ભાવ દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરે છે. અને પૂર્વના કેવળજ્ઞાનના પર્યાયનો એ ભાવ નામ દ્રવ્ય નાશ કરે છે. ‘ગુણપજ્જણસુ ભાવા ઉપ્પાદવણ પકુવ્વંતિ’ આ તો ત્રણ કાળ ત્રણ લોકને ચીરીને સમય સમયનું .. બતાવ્યું છે. કેમ, કૃષ્ણકુમારજી! આ તમારા પિતાજીએ ત્યાં જ્યપુરમાં સાંભળ્યું નહોતું, હોં! સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

એક પણ વાક્ય અને એનું .. વાક્ય આ ‘ગુણપજ્જણસુ ભાવા ઉપ્પાદવણ પકુવ્વંતિ’ એ વાક્ય. વાચક. એનું વાચ્ય. વાચ્ય એટલે કે દરેક દ્રવ્ય પોતાના ગુણ દ્વારા એ અનંતા ગુણો છે એ બધા ગુણોનું સમયે સમયે પરિણામન છે. એ ગુણો જ પોતાની પર્યાયને દ્રવ્ય ગુણો દ્વારા પોતાના ઉત્પાદને કરે છે, એ દ્રવ્ય જ ગુણોની પૂર્વ પર્યાયને વ્યય કરે છે. બસ! ત્રણે કાળ ત્રણે લોકમાં આમ થઈ રહ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? બરાબર છે?

(સંવત) ૨૦૧૩ની સાલમાં બંસીધરજી છેને? મોટા શાસ્ત્રી પંડિત. ઈ આવ્યા હતા. જુઓ શું છે? આ એક શબ્દ લ્યો. ‘ગુણપજ્જણસુ ભાવા’. ત્રણેય બોલ આવી ગયા—દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાય. ભાવ એટલે દ્રવ્ય, ગુણ એટલે શક્તિ, પર્યાય એટલે અવસ્થા. એ દ્રવ્ય પોતે પોતાના અનંતા ગુણોના પરિણામન દ્વારા નવી પર્યાયને કરે, જૂની પર્યાયનો નાશ કરે. બાકી બધી વાતું. જેટલી કહેવી હોય એટલી. જાણવાની વાત. વસ્તુની મર્યાદા આ છે. આમ પ્રતીત ન કરે ત્યાં સુધી અનંતા દ્રવ્યને, એના અનંતા ગુણને અને એની અનંતી પર્યાય એના દ્વારા થાય એમ એની શ્રદ્ધામાં લીધું નથી. કો’કના ભેળવીને કો’કમાં અને કો’કમાં ભેળવીને કો’કમાં (સમજે). તો અનંતા અનંત દ્રવ્યોની પર્યાય.. અનંતા દ્રવ્યો, અનંતા ગુણો અને અનંતી પર્યાય સમયે સમયે કામ કરે તેનું અસ્તિત્વ કબુલ કરે એટલી એ જ્ઞાનની પર્યાયનું સામર્થ્ય છે. આ રીતે જ્યાં સુધી ન માને ત્યાં સુધી એની જ્ઞાનની પર્યાયનું સામર્થ્ય એણે માન્યું નથી. પર્યાયનું સામર્થ્ય માન્યું નથી તો ગુણનું માન્યું નથી તો દ્રવ્યનું માન્યું નથી. એ વિપર્યાય છે. સમજાય છે કાંઈ? વિમલચંદ્રજી! .. ભાઈ! આ તો લોજિકથી વાત ચાલે છે. આમ ગડબડ નથી ચાલતી.

સર્વજ્ઞ ભગવાની કોર્ટમાં લોજિકથી કામ ચાલે છે. પરમેશ્વર સો ઈન્દ્રોની મધ્યમાં ફરમાવતા હતા. સમજાય છે? કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાન પાસે ગયા હતા. આઠ દિ’ રહીને આ (શાસ્ત્ર બનાવ્યા છે). એ કાલે આવી ગયું છે. ‘સમણા પરુવેતિ’ એ પહેલું આવી ગયું. બારમી ગાથામાં

આવી ગયું. બારમીમાં આવી ગયું. ‘ભાવં સમણા પરુવેતિ’—શ્રમણો સર્વજ્ઞ મુનિઓ આમ કહે છે. પોતે નિર્માનપણે. ‘સમણા’ એટલે મહાશ્રમણ, મહાશ્રમણ એટલે કેવળી. સર્વજ્ઞ ભગવાનો ત્રિલોકનાથ વીતરાગ પરમેશ્વર દિવ્યધ્વનિથી આમ ફરમાવતા હતા. એય..! દેવાનુપ્રિયા! ગડબડ ચાલે એવું નથી હોં! આમાં ક્યાંય ચાલે એવું નથી. આહાહા..!

આમાં પણ એક પરમાણુએ પરમાણુ, કર્મમાં એક પરમાણુએ પરમાણુ, આત્મામાં એક શરીરમાં અનંત જીવ એમાં જીવે જીવનું દ્રવ્ય સ્વતંત્ર. નિગોદના (જીવોનું). સમજાણું? આખા લોકમાં .. સૂક્ષ્મથી ભરેલો લોક છે જીવનો. આખો લોક. અહીં અનંતા જીવ છે સૂક્ષ્મ. અસંખ્ય પૃથ્વી, અસંખ્ય પાણી, અસંખ્ય અગ્નિ, અસંખ્ય વાયુ. અનંત નિગોદ અહીં એક અંગુલના અસંખ્ય ભાગમાં આખો લોક ઠાંસીને ભર્યો છે. એ એક એક દ્રવ્ય ને એક એક પરમાણુ ચૈતન્ય ને રજકણ સમય સમયમાં પોતાના .. ગુણ દ્વારા પર્યાયને ઉત્પન્ન કરે અને વ્યય કરે છે તે દ્રવ્ય. ઓહોહો..! રતિભાઈ! ત્યારે આ બધા લોઢાના વેપાર કોણ કરતું હશે? નહિ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- શું કહે છે જોયું! એમ કે આવું કરીએ છીએ અને ના કહો છો. મોહનભાઈ! અમારે દલાલ છે આ. (મિથ્યાત્વ) ભ્રમણા કરી છે અનાદિથી.

એક એક વસ્તુ પોતાના ગુણ દ્વારા પર્યાયને કરે અને ઊપજે અને નાશ કરે એ .. મૂઢ મિથ્યાદષ્ટિ જૈન વીતરાગ તત્ત્વનો અજ્ઞાણ અને વીતરાગથી વિરુદ્ધ માન્યતાવાળો છે. સર્વજ્ઞદેવ ત્રિલોકનાથ દેવ પરમેશ્વર એવું જ ગુરુ સંતોએ માન્યું અનુભવ્યું ચારિત્રસહિત, એવું જ શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું. આ રીતે ન માને તેને દેવ-ગુરુની શ્રદ્ધા નથી. બરાબર છે? વદ્ધભદાસભાઈ! એવું આવે છેને? આનંદધનજીમાં. ‘.... કહો કેમ રહે, કેમ રહે શુદ્ધ શ્રદ્ધાન આણો. શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વિણ સર્વ ક્રિયા કરે, છાર પર લીપણું તેહ જાણો. દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધા કહો કેમ રહે?’ એ કહે છે એની તો તને ખબર નથી. ક્યાંથી શ્રદ્ધા તને રહે એની? એનાથી તો ઊંધું માને છે તું. કેમ રહે શુદ્ધ શ્રદ્ધાન આણો. શુદ્ધ શ્રદ્ધા ન કરો ત્યાં સુધી દેવ-ગુરુ ધર્મની આસ્થા ક્યાંથી લાવ્યો? એ કહે છે કાંઈક અને તું માન કાંઈક. સમજાણું કાંઈ? બરાબર છે? રતિભાઈ!

શુદ્ધ શ્રદ્ધા. પ્રત્યેક પદાર્થ પોતપોતાના ગુણપર્યાયથી ઉત્પન્ન અને વ્યય થાય. અને તે પર્યાય ઉત્પન્ન કરવા માટે, ધર્મની પર્યાય ઉત્પન્ન કરવા માટે પર્યાયમાંથી પર્યાય ન આવે એ દ્રવ્યમાંથી આવે. એ દ્રવ્યનું લક્ષ કરે અને રુચિ કરે અંતર્મુખ ત્યારે સમ્યક્ થાય. એમ વસ્તુનો સ્વભાવ છે. એમ જે શ્રદ્ધતો નથી એણે ભગવાને કહેલા, ભગવાને કહેલા દ્રવ્યને, ભગવાનને, ગુરુને અને શાસ્ત્રને ચારેયને માનતો નથી. સમજાણું કાંઈ? હજી માન્યતાના ઠેકાણા ન મળે ત્યાં વ્રત ને ચારિત્ર આવ્યા ક્યાંથી? ઓહોહો..! ‘પકુવ્વંતિ’ શબ્દ પડ્યો. એકલો ‘કુવંતિ’

નથી. પ્રકૃષ્ટપણે .. એમ.

દરેક આત્મા અને પ્રત્યેક પરમાણુ, એના અનંતા ગુણોથી .. અનંતા. .. આ તો વીતરાગ એ કાંઈ પંથ નથી નવો. વસ્તુનો જેવો સ્વભાવ (છે) એવો ભગવાને જોયું, જાણ્યું અને પૂર્ણ વીતરાગતા થઈ. જગતના લોકમાં છ સ્વભાવોથી ભરેલો પદાર્થ છે આ લોક. છ સ્વભાવ. છ સ્વભાવ કહો કે છ દ્રવ્ય કહો. સમજાણું કાંઈ? એ છએ દ્રવ્યો અનંત સંખ્યાએ એક સમયમાં એક એક દ્રવ્ય પોતાના ગુણપર્યાયને વ્યય કરે એવું જોયું, એવું એમાં છે, એવું અમે જાણ્યું, એવું અમે કહ્યું. શું કીધું આ? પોતાના પર્યાયથી ગુણપર્યાય ઊપજે એમ ભગવાને કહ્યું છે. આ કહે કે એમ નહિ. બીજો હોય તો ઊપજે. એય..! સમજાણું કાંઈ? નવો સર્વજ્ઞ થયો તું.

સર્વજ્ઞ ભગવાને ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા જ્ઞાનમાં એમ અસ્તિત્વ સ્વરૂપ, સત્ત્વ જોવામાં આવ્યું અને કહ્યું કે અનંત આત્માનું સત્, અનંત પરમાણુનું સત્, અસંખ્ય કાળાણુ અને એક ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ આકાશ છે. એ દરેક દ્રવ્ય એટલે ‘ભાવા’ અનંતા ગુણો. દ્રવ્ય એક, ગુણ અનંત. અપાર... અપાર... અપાર... અપાર.. આહા..! લોકના, અલોકના આકાશ ક્યાં? માપ ક્યાં? આકાશના પ્રદેશ ક્યાં થઈ રહેતા હશે? અમરચંદ્રભાઈ! આકાશના પ્રદેશ ક્યાં થઈ રહેતા હશે? થઈ રહેતા હશે કે નહિ આમ ક્યાંક.. ક્યાંક.. ક્યાંક? માપ કેવા? એના અંત કેવા? અમાપ... અમાપ... અમાપ... અનંત... અનંત... અનંત... યોજન, અનંત કરોડ, અનંત લાખ, અનંત અનંત કરોડ ચાલ્યો જાય તો એનું માપ ક્યાંય છે નહિ. અને છે અસ્તિ. પાછું છે અસ્તિ. એ આકાશ અમાપ અસ્તિ. અમાપ અસ્તિ. એના કરતાં એક દ્રવ્યમાં અનંતગુણા ગુણો. આહાહા..! એ અહીં રહી ગયા અંદર. ઓલાનું માપ ન આવે એના કરતા અનંતા ગુણો અહીં આવી ગયા આમાં. એક એક દ્રવ્યમાં અને એક એક પરમાણુમાં અને આત્મામાં છે. એવું એક દ્રવ્ય પોતાના ‘ગુણપજ્જણસુ ભાવા ઉપ્પાદવણ પકુવ્વંતિ’ પોતાના ગુણ પર્યાયોમાં. એ શું કહ્યું વળી? પરમાં નહિ. સંસ્કૃતમાં છે જુઓ. ‘ગુણપર્યાયેષુ’ પહેલી લીટી છે ૩૫ પાને. સંસ્કૃત છે.

આત્મા અને પરમાણુ ‘ગુણપજ્જણસુ’ પોતાના ગુણની પર્યાયમાં ઉત્પાદ અને વ્યય સમયે સમયે એટલે બે અંશ થયા, ભાવરૂપે રહે છે તે ધ્રુવ રહ્યો. ઉત્પાદવ્યયધ્રુવ્ય યુક્તં એક સમયમાં સત્. આ રીતે સત્ સત્પણે રહી અને ... પરમાણુપણે રહી એના અનંતા ગુણો દ્વારા ઉત્પાદવ્યય ગુણની પર્યાયોમાં, એના ગુણની દશાઓમાં .. રહે છે. કો’કની પર્યાયમાં ઉત્પાદ વ્યય કરે છે અને કો’કની પર્યાયને લઈને આમાં ગુણની પર્યાયમાં ઉત્પાદવ્યય થાય છે એમ નથી. આહાહા..! જૈનમાં જન્મે એને પણ ખબર ન મળે કે જૈન શું કહે છે. એમને એમ બક્ષમ. અમે જાણીએ છીએ... અમે જાણીએ છીએ... અમે જાણીએ છીએ. થઈ રહ્યું જાવ. બક્ષમ. શેઠી! જાણવામાં આવ્યું નથી અને અમે જાણીએ છીએ. એનું કોઈ દિ’ અજાણવું ટળે નહિ

અને જાણવું કોઈ દિ' થાય નહિ. મોહનભાઈ! બરાબર છે? ગાથા બહુ સારી આવી છે હોં રવિવારની. આ છોકરાઓને સમજાય છે કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- ...જાડી બુદ્ધિવાળાને...

ઉત્તર :- આ જાડી બુદ્ધિવાળાને માટે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ ગાથા તો ઠીક હતી. એ પહેલી કહી પછી હવે વાત. એની વાણીમાં તો એકસાથે આવ્યું છે બધું. પહેલાં છેલ્લે કાંઈ નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ? એ બધી ખબર છે એ શું કહે છે ઈ. એમ નથી. એ તો એક વાણીમાં બાર અંગ એકસાથે આવે છે. ઉત્પાદવ્યયધૌવ્ય પહેલા આવ્યા છે એમ છે નહિ. સમજાણું આમાં?

ભગવાન તો સર્વજ્ઞ છે. એને ઈચ્છા નથી. વાણીનો પ્રકાર હું કરું એમ નથી. વાણી એક સમયમાં આખી આખી આવે છે. આવે ભલે ક્રમે વાણી. ઉત્પાદવ્યયધૌવ્ય (પહેલા) છે અને પછી આ છે એમ વસ્તુમાં હોઈ શકે નહિ. એવી વસ્તુની સ્થિતિ છે. એમ પછી ... એ બધી ખબર છેને. લોકો શું કહે છેને. એ તો બધું જાણ્યું છેને અમે. ભગવાને પહેલા ઉત્પાદ વ્યય કીધા હતા. એના પાછી ગણધરે આ રચ્યું. એમ છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ?

ભગવાને (કેવળજ્ઞાનમાં) ત્રણ કાળ ત્રણ લોક જાણ્યા. વાણીનો ધ્વનિ પરમાણુ, એ પરમાણુમાં પણ.. એ કાંઈ ભગવાને કર્યા નથી. ભગવાન તો પોતાનું દ્રવ્ય જે છે એના ગુણોની પર્યાયમાં ઊપજે છે કેવળજ્ઞાનપણે. સમયે સમયે કેવળજ્ઞાનપણે ઊપજે છે, હોં! બીજા બીજે સમયે નવું, ત્રીજે સમયે નવું કેવળજ્ઞાન, ચોથે સમયે નવું કેવળજ્ઞાન. એનું એ કેવળજ્ઞાન પર્યાયમાં ન રહે. એનો એ દર્શન ન રહે, એનો એ આનંદ ન રહે, એનો એ વીર્ય ન રહે. વ્યય એ ગુણ... એ ભગવાનનો આત્મા ગુણ પર્યાય 'ગુણપજ્જણસુ' પહેલાનો વ્યય કરે છે, નવાનો ઉત્પાદ 'ગુણપજ્જણસુ' .. પરમાણુની ભાષામાં કાંઈ કરતા નથી. ભગવાન પરમાણુની ભાષામાં ગુણપર્યાય કરતા નથી.

હવે ભાષામાં. ભાષા જે રજકણ છૂટે છે એ અનંત રજકણનો સ્કંધ અને પિંડ છે. એમાં એક એક રજકણ પોતાનો એ દ્રવ્ય, પોતાના અનંત ગુણમાં ઉત્પાદવ્યયને કરે છે. એ પરમાણુ દ્રવ્ય પોતે પોતાના ગુણની પર્યાયને-વિશેષને કરે છે. ભગવાનને લઈને નહિ, બીજા પરમાણુને લઈને નહિ. પોતાના ઉત્પાદવ્યયને કરે છે. સમજાણું કાંઈ? જ્યંતિભાઈ! બહુ વાત પણ ભાઈ!

હવે એનું દટાંત આપે છે. એ તો સિદ્ધાંત સિદ્ધ કર્યો. લોકોને સમજવા મેં તો બીજા દાખલા આપ્યા પણ એવી રીતે સાધારણને ખ્યાલમાં આવે (માટે દટાંત આપે છે). 'જેવી રીતે ઘીની ઉત્પત્તિને વિષે...' આ સાધારણ લોકોને ખ્યાલમાં આવે. ગરીબે પણ ઘી તો જોયું હોય ને. એટલે એનો દાખલો (આપે છે). 'ઘીની ઉત્પત્તિ વિષે ગોરસનો...'

ગોરસ ગોરસ. ‘સત્નો-વિનાશ નથી...’ ગોરસરૂપી સત્નો નાશ નથી. ‘તેમ જ ગોરસથી ભિન્ન...’ બીજો પદાર્થ આવીને ઉત્પન્ન થતો નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ? હવે તો એમ થઈ જાય કે પણ એની પર્યાય પહેલી માખણમાં નહોતી. માખણમાં નહોતી માટે નવું જ કોઈ દ્રવ્ય ઊપજ્યું હશે ઘીપણે?

કહે છે કે એ ‘ઘીની ઉત્પત્તિ વિષે ગોરસનો-સત્નો-’ દ્રવ્યનો ‘વિનાશ નથી તેમજ ગોરસથી ભિન્ન-’ અનેરા દ્રવ્યનું ઘીપણે ઊપજવું થયું માટે અનેરું દ્રવ્ય આવી રીતે ઘીપણે ઊપજ્યું એમ નથી. ન્યાયથી ભાઈ કહે છેને, ઓલા ... આ રજકણો જે માટીના હતા એ તો નાશ થઈ ગયા. ઘડો થયો એ નવા રજકણથી થયો. .. થયા. એટલે અહીં વિશેષ સ્પષ્ટ (કરે છે). પહેલા માટીનો જે ઘડો હતો ને એ કાચો. અગ્નિમાં પડ્યો ત્યારે બીજા રજકણો જ નવા આવ્યા અને ઘડાપણે થઈ ગયા. એમ (અજ્ઞાની) કહે છે. એ માટે અહીં સ્પષ્ટ કર્યું છે કે કોઈપણ પદાર્થમાં નવી અવસ્થા દેખાય તો તે ભિન્ન બીજું દ્રવ્ય આવ્યું નથી અને જૂની અવસ્થા જાય તો એ દ્રવ્યનો નાશ થયો નથી. એ દ્રવ્ય જ પોતે અનંતા ગુણ દ્વારા ઉત્પાદ અને વ્યય સમયે સમયે થયો છે. સમજાણું કાંઈ?

એક સમયમાં એનો આત્મા અનંત ગુણોનો ઉત્પાદવ્યય (કરે છે). બધા દ્રવ્યની વાત છે કે નહિ આમાં? સિદ્ધ પણ અનંત દ્રવ્ય છે કે નહિ? એ અનંત દ્રવ્ય પોતાને કારણે .. એમાં ‘ઉપ્પાદવણ પકુવ્વંતિ’ પોતાની પર્યાયને વિષે તે સીધું ઉત્પાદવ્યયને કરે છે. પરને વિષે કાંઈ કરતા નથી કે પરને લઈને આમાં થતું નથી. એ સિદ્ધોમાં પણ સમયે સમયે કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન, અનંતઆનંદ, અનંતવીર્ય નવી નવી પર્યાયમાં ઊપજે, જૂની પર્યાયથી નાશ થાય. એ પોતે ગુણપર્યાય ઉત્પાદવ્યયને કરે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘પરંતુ ગોરસને જ, સત્નો વિનાશ અને અસત્નો ઉત્પાદ કર્યા વિના જ, પૂર્વ અવસ્થાથી વિનાશ પામતા...’ કોણ? ઓલા માખણ આદિ. ‘અને ઉત્તર અવસ્થાથી ઉત્પન્ન થતા સ્પર્શ-રસ-ગંધ-વર્ણાદિ પરિણામી ગુણોમાં...’ દેખો! એ ગોરસના ગુણો પરિણામી છે. ગુણ જે વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ એના ગોરસના પરિણામી—પરિણામનારા ગુણો છે. તે ‘પરિણામી ગુણોમાં માખણપર્યાય વિનાશ પામે છે અને ઘી પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે;...’ એ અગ્નિથી નહિ. બાઈ હોય અને ઘી કરવા બેઠી હોય એનાથી નહિ. શું હશે આ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ધૂળમાંય રહેવાનું કામ નથી એનું ત્યાં. વકીલ છેને વકીલ. સ્પષ્ટ કરાવે છે હોં. કહો, સમજાણું? એ જૂના અભ્યાસી છે આ. ૯૨ વર્ષ થયા. ૭૦ વર્ષનો અભ્યાસ છે. આ કાઠિયાવાડમાં દિગંબર શાસ્ત્રનો જૂનો અભ્યાસ .. છે. જરી એક માર્યું, એમ કે બાયું કીટ્ટુ ન રહેવા દે. એમ હશે કે નહિ? એમ કહે છે. એ કઈ રીતે કીટ્ટુ ન રહેવા દે? એ

જ્ઞાનાનંદ ભગવાન આત્મા દ્રવ્યનો આશ્રય કરીને વિકારનો ઉત્પાદ થાય એ રહેવા દે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન આત્મા પિંડ પોતે દ્રવ્ય, એ દ્રવ્ય ગુણ દ્વારા મિથ્યાત્વ અને રાગના પર્યાયનો ગુણ દ્વારા નાશ કરી અને ગુણ દ્વારા નવી (સમ્યક્ પર્યાયને) ઉત્પન્ન દ્રવ્ય કરે છે. કર્મના નાશને લઈને નહિ, ગુરુને લઈને નહિ, દેવને લઈને નહિ, શાસ્ત્રને લઈને નહિ. આખી ખૂબી શું છે? એ ઉત્પાદને વ્યય કરે છે અને વ્યયને ઉત્પાદ કરે છે એમ નહિ, ભાઈ! ... ઉત્પાદને, વ્યયને કરે છે. ભાષા તો જુઓ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ દ્રવ્ય પોતે અનંતા ગુણને વિષે ઉત્પાદવ્યયને કરે છે. પર્યાય ઉત્પાદને કરે છે અને પર્યાય પોતે વ્યયને કરીને ઉત્પાદ કરે છે એમ નહિ. ઓહોહો..! એ પરિણામી ગુણો જે છે એક એક દ્રવ્યના અનંતા; અહીં ગોરસના છે, એ ગુણો પરિણામી છે, પરિણામે છે. એ દ્રવ્ય પોતે ગુણ પરિણામી દ્વારા નવી અવસ્થાપણે અવસ્થામાં ઊપજે છે, જૂની અવસ્થામાં વ્યય કરે છે. ભાવ—દ્રવ્ય. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- રવિવાર આવે ત્યારે આવું વ્યાખ્યાન. આ બધા હશે ને, આવ્યા હશે. ત્યાંથી આવ્યા તો સાંભળવા આવ્યા હોય ને? વદ્મભદાસભાઈ! ઈ કહે છે, રવિવાર હોય ત્યારે આવું આવે. એ કાંઈ ભાગ્યશાળી હોય કે નહિ એટલા? ત્યાંથી મૂકીને આવે છે. વાત તો સાચી. ઓલી ફેર રવિવારે ઠીક હતું અને આ ફેરી. વાત સાચી. એ તો જેની જે યોગ્યતા હોય એ પ્રમાણે આવે. એમાં કાંઈ પરને લઈને કાંઈ છે નહિ. એ અહીં કહે છે. આવું સમજવાની એ પર્યાયમાં એ ગુણ પોતે ઉત્પન્ન થાય છે અને પૂર્વ પર્યાયનો વ્યય પોતે દ્રવ્ય કરે છે. આહાહા..! છોડ્યે છૂટકો છે. કીધું નહોતું? ... કહો, સમજાણું આમાં? એ ગોરસના પરમાણુઓ પોતાના ગુણ.. માખણ પર્યાય વિનાશ પામે છે અને ઘી પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે. એ દૃષ્ટાંત કહ્યો. લોકોને ખ્યાલમાં આવે એવો.

‘એવી રીતે સર્વ ભાવોનું...’ અનંતા દ્રવ્યો. અનંતા દ્રવ્યો, અનંતા પરમાણુઓ, અનંતા આત્માઓ, અસંખ્ય કાળાણુઓ, એક અપાર આકાશ. દરેક આકાશ દ્રવ્ય અનંતા ગુણો આકાશમાં છે. જેટલા એક આકાશમાં એટલા એક પરમાણુમાં, જેટલા પરમાણુમાં એટલા સિદ્ધમાં, જેટલા સિદ્ધમાં એટલે નિગોદના જીવમાં. ગુણ, ગુણ હોં. આવા અનંતા ગુણોમાં... દેખો! ‘સર્વ ભાવોનું...’ સર્વ ભાવ એટલે દ્રવ્ય. ભાવોનું પણ. પણ કીધું ને? પેલો દૃષ્ટાંત હતો ને? એટલે પણ (કહ્યું). ‘તેમ જ છે...’ તેમ જ છે. એનો ખુલાસો કર્યો પંડિતજીએ. ‘(અર્થાત્ બધાં દ્રવ્યોને નવીન પર્યાયની ઉત્પત્તિને વિષે સત્નો વિનાશ નથી...)’ સોનુ કુંડળપણે ઊપજ્યું, કડાપણાનો વ્યય થયો તો કુંડળપણે ઊપજતા કાંઈ નવું દ્રવ્ય ઊપજ્યું નથી. કડાની

અવસ્થાનો નાશ થતાં કાંઈ દ્રવ્યનો નાશ થયો નથી. પણ એ સોનું પોતાના અનંતા ગુણો એમાં છે એ ગુણો દ્વારા એ કડાની પર્યાયનો વ્યય કરે છે અને કુંડળની પર્યાયનો એ સોનું ઉત્પાદ કરે છે. સોની નહિ, સોની નહિ. એનું નામ અનેકાંત છે. આ કરે છે, આ કરતો નથી. એય..! દેવાનુપ્રિયા! આ કરે છે અને આ કરતો નથી એનું નામ અનેકાંત. આ પણ કરે છે અને આ પણ કરે છે એ નહિ. એ કુદડીવાદ-મિથ્યાવાદ.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- પણ જ્ઞાનનો અર્થ શું થયો? એ તો છે એનામાં બસ એટલું. એનામાં એ છે. મારામાં હું છું. મારાથી મારામાં, એનાથી એનામાં. સાથે એક બીજી ચીજ છે એનું જ્ઞાન કરે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- બધું સ્વતંત્ર. સમય સમય સ્વતંત્ર. સમય સમય. પર્યાય ગુણ સ્વતંત્ર, ત્રણે કાળ સ્વતંત્ર. અનાદિઅનંત. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ ઉપાદાનનું પર્યાય કરતાં એમાં નિમિત્તનું જ્ઞાન આવી જાય છે. ... શું કહ્યું? મારો આત્મા મારા ગુણની પર્યાય દ્વારા દ્રવ્ય પોતે ઉત્પન્ન થાય છે. એના જ્ઞાનમાં તે કાળે સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાન ઊપજ્યું .. છે. એના જ્ઞાનમાં નિમિત્ત કોણ છે એ જ્ઞાન સ્વપરપ્રકાશ ઊપજ્યું એમાં એ આવી જાય છે. નવું કરવું પડતું નથી. જ્ઞાનથી મોટું કાંઈ છે? કે જ્ઞાનને... કીધું ને, જ્ઞાન તો વધ્યું ને? હા એમ. કોનાથી વધ્યું? નિમિત્તથી વધ્યું કે પોતાના જ્ઞાનથી વધેલું છે? એ.. દેવાનુપ્રિયા! એમાં કાંઈ બોલાય એવું નથી હવે હોં! માર્યો ખરો પણ એક અંદર તર્ક.

કહે છે કે દરેક દ્રવ્ય પોતાના ગુણપર્યાયપણે ઊપજ્યું. એનું જ્ઞાન થયું .. એ જ્ઞાનની પુષ્ટિ તો થઈને? ના. આત્મદ્રવ્ય પોતાના જ્ઞાનગુણમાં પોતાની (જ્ઞાનપર્યાયપણે) ઊપજે છે. એમાં સ્વપરપ્રકાશનું જ્ઞાન પોતાપણે ઊપજે છે. એમાં નિમિત્તને લઈને પુષ્ટિ થઈ અને જ્ઞાન આવ્યું એમ છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? બહુ ઝીણું. પણ એ તો સ્વતંત્ર વસ્તુ છે. હો. બીજી ચીજ છે. એક સમયમાં સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાનનો પર્યાય પોતાથી ઊપજે છે. એ લોકને લઈને ઊપજે ભગવાનને? લોકાલોક છે માટે કેવળજ્ઞાન ઊપજે છે? પોતાનો જ્ઞાનગુણ એવા અનંતા ગુણ, એ દ્રવ્યભાવ જ્ઞાનગુણના પર્યાયપણે ઊપજે છે પૂર્ણપણે. પહેલા જ્યારે અવસ્થા છન્નસ્થ હતી એ જ્ઞાનનો વ્યય કરે છે. ચાર જ્ઞાન કે બે જ્ઞાન હોય છન્નસ્થને એનો વ્યય કરે છે, કેવળજ્ઞાનપણે ઊપજે છે. પછી કેવળજ્ઞાનપણે ઊપજે અને કેવળજ્ઞાનપણે વ્યય, કેવળજ્ઞાનપણે ઊપજે અને કેવળજ્ઞાનપણે વ્યય થાય એમ સદા સાદિઅનંત થયા કરે છે.

એના પોતાના સ્વપરના પોતાનું જ જ્ઞાન પોતાપણે ઊપજ્યું અને પૂર્વના જ્ઞાનનો વ્યય

થયો, એમાં સ્વપરપ્રકાશકના જ્ઞાનનું સામર્થ્ય પોતાને વિષે જ ઊપજ્યું છે. પોતાને વિષે, પોતાને કારણે, દ્રવ્યથી તે ઊપજેલું છે. નિમિત્તથી ઊપજેલું નથી.

મુમુક્ષુ :- સ્વ સહાય.

ઉત્તર :- ઈ સ્વ સહાયનો અર્થ આ. એ તો કથન બધું સમજાવવા માટે. સ્વ સહાય છે. પોતાથી સહાય છે. ઈ તો બરાબર છે, સ્વ સહાય છે. પર સહાય નહિ. કહો, સમજાણું?

‘અસત્નો ઉત્પાદ કર્યા વિના જ, પહેલાંની (જૂની) અવસ્થાથી વિનાશ પામતા અને પછીની (નવીન) અવસ્થાથી ઉત્પન્ન થતા પરિણામી ગુણોમાં...’ આનો દાખલો હતો એ પહેલું જ કહી નાખ્યું હતું એટલે પછી ખુલાસો કરવો જોઈએ. ‘પરિણામી ગુણોમાં દરેક દ્રવ્ય...’ જુઓ! પર્યાય સ્વપરપ્રકાશ સામર્થ્ય રાખે છે કે એકલો સ્વપ્રકાશ? એય..! દેવાનુપ્રિયા! સ્વપરપ્રકાશ સામર્થ્ય રાખે છે એ ગુણનો પર્યાય, એ ગુણનો પર્યાય દ્રવ્ય.. ઊપજાવ્યો નથી. નિમિત્તે પુષ્ટિ કરી નથી. નિમિત્તને લઈને સહાયક થઈને સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાન થયું એમ થયું નથી. આનું જ્ઞાન કર્યું અને આનું જ્ઞાન કર્યું એટલે ડબલ થયું એમ નથી. એ સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાનનો પર્યાય દ્રવ્યે પોતાના ગુણના પરિણામનપણે ઊપજતો ઉપજ્યો છે, (પૂર્વ) પર્યાયનો વ્યય કર્યો છે. ઓહોહો..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આગળ વધે... આહા..! ઊંઘાઈથી આગળ વધે એમાં શું સાંભળો... .. વધે તો મિથ્યાત્વ થાશે. ઠીક કહ્યું. મેળ પણ બરાબર હોં!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આગળ વધે છે. પણ એ શબ્દ બરાબર છે. એમ છે નહિ. કહો, સમજાણું? ‘પરિણામી ગુણોમાં પહેલાનો પર્યાય વિનાશ પામે છે અને પછીનો પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે.’ એક ગાથાએ કમાલ..! આખું જૈનનું વસ્તુદર્શન એવું છે. વસ્તુ જ એવી છે. કાંઈ કોઈએ બનાવી છે? ભગવાને કાંઈ બનાવી છે આ? કે જો હું કહું છું માટે આમ થાશે. એમાં એમ થાય છે. એમ.. જાય છે એટલે વિનાશ થાય છે. એમાં એ થાય છે એ દ્રવ્ય પોતે થાય છે અને દ્રવ્યે તેમાં વ્યયપણે જાય છે. .. એમાં એમ થાય છે એવું અમે કહીએ છીએ. આહાહા..! લ્યો, સારી ગાથા આવી ગઈ બરાબર સારી હોં તમારે. થઈ ગઈ ગાથા પૂરી. એક કલાક થઈ ગયો, લ્યો....

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

ભાવા જીવાદીયા જીવગુણા ચેદના ય ઉવઓગો।
સુરણરણાસ્યતિરિયા જીવસ્સ ય પજ્જયા બહુગા।।૧૬।।

જીવાદિ સૌ છે 'ભાવ,' જીવગુણ ચેતના ઉપયોગ છે;
જીવપર્યાયો તિર્યચનારક-દેવ-મનુજ અનેક છે. ૧૬.

અન્વયાર્થ :- [જીવાધા:] જીવાદિ [ભાવા:] 'ભાવો' છે. [જીવગુણા:] જીવના ગુણો [ચેતના ચ ઉપયોગ:] ચેતના તથા ઉપયોગ છે [ચ] અને [જીવસ્ય પર્યાયા:] જીવના પર્યાયો [સુરનરનારકતિર્યચ્ચ:] દેવ-મનુષ્ય-નારક-તિર્યચ્ચરૂપ [બહવઃ] ઘણા છે.

ટીકા :- અહીં ભાવો (-દ્રવ્યો), ગુણો અને પર્યાયો જણાવ્યા છે.

જીવાદિ છ પદાર્થો તે 'ભાવો' છે. તેમના ગુણો અને પર્યાયો પ્રસિદ્ધ છે, તો પણ ^૧આગળ (હવેની ગાથામાં) જે ઉદાહરણ કહેવાનું છે તેની પ્રસિદ્ધિ અર્થ જીવના ગુણો અને પર્યાયો કહેવામાં આવે છે:-

જીવના ગુણો ^૨જ્ઞાનનુભૂતિસ્વરૂપ શુદ્ધચેતના તથા કાર્યાનુભૂતિરૂપ ને કર્મ ફળાનુભૂતિસ્વરૂપ અશુદ્ધતાને છે અને ^૩ચૈતન્યાનુવિધાયી-પરિણામસ્વરૂપ, સવિકલ્પ-નિર્વિકલ્પરૂપ, શુદ્ધતા-અશુદ્ધતાને લીધે સકળતા-વિકળતા ધરતો, બે પ્રકારનો ઉપયોગ છે (અર્થાત જીવના ^૪ગુણો શુદ્ધ-અશુદ્ધ ચેતના તથા બે પ્રકારનો ઉપયોગ છે) જીવના પર્યાયો આ પ્રમાણે છે: અગુરલઘુગુણની હાનિવૃદ્ધિથી રચાતા પર્યાયો શુદ્ધ પર્યાયો છે અને સૂત્રમાં (-આ ગાથામાં) કહેલાં દેવ-નારક-તિર્યચમનુષ્યસ્વરૂપ પર્યાયો પરદ્રવ્યનાં સંબંધથી રચાતા હોવાથી અશુદ્ધ પર્યાયો છે. ૧૬.

૧. હવેની ગાથામાં જીવની વાત ઉદાહરણ તરીકે લેવાની છે; માટે તે ઉદાહરણને પ્રસિદ્ધ (જાણીતું) કરવા માટે અહીં જીવના ગુણો અને પર્યાયો કહેવામાં આવ્યા છે.
૨. શુદ્ધચેતના જ્ઞાનની અનુભૂતિસ્વરૂપ છે અને અશુદ્ધચેતના કર્મની તેમ જ કર્મફળની અનુભૂતિસ્વરૂપ છે.
૩. ચૈતન્ય-અનુવિધાયી પરિણામ અર્થાત્ ચૈતન્યને અનુસરતો પરિણામ તે ઉપયોગ છે. વિકલ્પ ઉપયોગને જ્ઞાન અને નિર્વિકલ્પ ઉપયોગને દર્શન કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનોપયોગના ભેદોમાંથી માત્ર કેવળજ્ઞાન જ શુદ્ધ હોવાથી સફળ(અખંડ,પરિપૂર્ણ) છે અને બીજા બધા અશુદ્ધ હોવાથી વિકળ (ખંડિત,અપૂર્ણ) છે; દર્શનોપયોગના ભેદમાંથી માત્ર કેવળદર્શન જ શુદ્ધ હોવાથી સફળ છે અને બીજા બધા અશુદ્ધ હોવાથી વિકળ છે.
૪. પર્યાયર્થિક નયે ગુણો પણ પરિણામી છે. (૧૫મી ગાથાની ટીકા જુઓ)

पोष वद २, बुधवार, ता. १-१-१९६४
गाथा-१६, प्रवचन-२३

१६वीं गाथा चलती है. १५वीं गाथा पूरी हुई. १६ गाथा. मूल गाथा.
भावा जीवादीया जीवगुणा चेदणा य उवओगो।
सुरणरणास्यतिरिया जीवस्स य पज्जया बहुगा।।१६।।
ज्वादि सौ छे 'भाव', ज्वागुण येतना उपयोग छे;
ज्वापर्ययो तिर्यथ-नारक-देव-मनुज अनेक छे. १६.

उसकी टीका. देभो, क्या वर्णन चलता है? वर्णन तो षट् द्रव्य का चलता है. यह शास्त्र पंचास्तिकायसंग्रह है. भगवान तीर्थंकरदेव वीतराग परमात्मा के ज्ञान में छः द्रव्य ज्ञानने में आये. ज्ञाति अपेक्षा से छः, संख्या अपेक्षा से अनंत. उसका क्या स्वरूप है? द्रव्य का, गुण का, पर्याय का उसका वर्णन चलता है.

प्रत्येक द्रव्य का स्वभाव क्या है? गुण क्या है? पर्याय क्या है? ऐसा ज्ञाने तो अपनी पर्याय क्षणिक है, द्रव्य और गुण त्रिकाल है. ऐसा विकार भी अपनी पर्याय में है. द्रव्य-गुण शुद्ध में विकार नहीं है. तो अपना द्रव्य अर्थात् वस्तु, उसका गुण, उसकी पर्याय तीनों को ज्ञानने से अपनी पर्याय में विकार है उसका नाश करने का उपाय, अपने स्वभाव सन्मुख देभना, ज्ञायकस्वभाव तरङ्ग की दृष्टि करना, उससे विकार की रुचि हटती है. और स्वभाव में स्थिर होने से विकार नाश होता है. कलो, समज में आया? .. भाई! यहां सूक्ष्म बात है. .. है ही नहीं? नहीं?

टीका. उसकी टीका है न? १६वीं गाथा. 'यहां भावो (द्रव्यों),...' भगवान ने छः द्रव्य देभे. उसकी व्याख्या चलेगी. और उसके 'गुणों...' (द्रव्य है) उसका गुण क्या है, उसकी व्याख्या चलेगी. उसकी पर्याय क्या है? अवस्था—हालत क्या है? दशा. वह 'अतवाये हैं.' अतवाते हैं.

'ज्वादि छह पदार्थ ये 'भाव' हैं.' ज्वा, अनंत पुद्गल... टीका है १६वीं की. 'ज्वादि छह पदार्थ ये 'भाव' हैं.' क्या कहते हैं? भगवान सर्वज्ञ परमात्मा जैन परमेश्वर तीर्थंकरदेव. उन्होंने छह द्रव्य सर्वज्ञ ज्ञान में देभे. उस द्रव्य का क्या स्वरूप है? गुण का क्या? और पर्याय का क्या स्वरूप है? वह बताते हैं. 'ज्वादि...' अर्थात् ज्वा, अज्वा अर्थात् पुद्गल, धर्मास्ति, अधर्मास्ति, आकाश और काल आदि छह पदार्थ है, 'ये भाव हैं.' छह पदार्थ को भाव कहने में आता है.

'उनके गुण और पर्याय प्रसिद्ध हैं,...' ज्वादि छह द्रव्य हैं. उसके गुण त्रिकाल

रहने वाले प्रसिद्ध हैं. और पर्याय भी प्रसिद्ध है. उसकी अवस्था—हालत. 'तथापि...' प्रसिद्ध है ऐसी ही कला है यहां, भाई! छल वस्तु.. श्रद्धा गुण और पर्याय प्रसिद्ध ही है. प्रसिद्ध नाम सिद्ध ही है. छल द्रव्य, उसके गुण और उसकी पर्याय प्रसिद्ध है. 'तथापि...' तोपण 'आगे (अगली गाथा में)...' आगे गाथा आयेगी न? अगली गाथा में जव की बात उदाहरण के रूप में लेना है. १७वीं में. बात कलनी है छल द्रव्य की, गुण की और पर्याय की. उसमें जव की बात दृष्टांत के रूप में कहेंगे. 'उसकी प्रसिद्धि के हेतु जव के गुणों और पर्यायों का कथन किया जाता है :—' कलना तो छलों द्रव्यों के गुण और पर्याय है, परंतु उसके दृष्टांत के रूप में जव का दृष्टांत देकर जव के गुण पर्याय की प्रसिद्धि करने से उसमें अन्य गुण पर्याय की प्रसिद्धि हो जायेगी, दृष्टांत में से. समज में आया? देजो!

'उनके गुण और पर्यायों प्रसिद्ध हैं, तथापि आगे (अगली गाथा में) जो उदाहरण देना है...' १७ में. 'उसकी प्रसिद्धि के हेतु जव के गुणों और पर्यायों का कथन किया जाता है.' जव का गुण क्या और जव की पर्याय—अवस्था क्या? ऐसा जाने तो उस अनुसार दूसरे द्रव्य में उसका गुण क्या और उसकी पर्याय क्या, वह उसको ज्वाल में आ जाये. समज में आया? द्रव्य, गुण, पर्याय की गाथा है.

'जव के गुणों...' अब आया. जव तो भाव है, प्रत्येक जव. आत्मा कल के गुण कल वल भाव है, पदार्थ है, वस्तु है. उसके गुण 'ज्ञानानुभूतिस्वरूप...' उसका—गुण का परिणामन होता है न? गुण का परिणामन होता है, बढलना होता है, गुण का पलटना होता है. कहते हैं, जव के गुण ज्ञानानुभूतिस्वरूप (है). नीचे (२) है. 'शुद्धचेतना ज्ञान की अनुभूतिस्वरूप है और अशुद्धचेतना कर्म की तथा कर्मफल की अनुभूतिस्वरूप है.' क्या कहते हैं, देजो! भगवान आत्मा (द्रव्य), उसका ज्ञानादि गुण त्रिकाल, उसमें वर्तमान ज्ञानानुभूति—ज्ञान का अनुभव शुद्ध, जो राग और द्वेष से रहित अपना आत्मा का, गुण की परिणति का शुद्धात्म ज्ञानरूप (अनुभव).. ज्ञानानुभूतिस्वरूप शुद्धचेतना है. वह धर्म है. क्या कला?

भगवान आत्मा वस्तु है. उसके अनंत गुण हैं. उसमें ज्ञान का अनुभव. ज्ञायक आत्मा उसकी ज्ञान की अनुभूति. मैं शुद्ध चैतन्य हूं. पुण्य-पाप राग से रहित, कर्म से रहित, शरीर से रहित, आनंद और ज्ञान से भरपूर है. ऐसा अपना द्रव्य-गुण का अवलंबन लेकर जो ज्ञान का, श्रद्धा का अनुभव हो उसको ज्ञानानुभूति शुद्धचेतना, धर्मचेतना कहने में आया है. भैया! समज में आया? बहुत सूक्ष्म. समज में आया? धर्म किसको कहते हैं, वह बात उसमें चली.

शरीरादि तो पर मिट्टी—धूल है, यह तो परमाणु है. उसकी पर्याय कोई धर्म है नहीं.

उसका धर्म है—जड का. अपना धर्म नहीं है. ... जितना शुभ-अशुभ राग होता है वह भी... यहां कलेंगे, वह कर्मयोजना है. रागद्वेषी कार्य का अनुभव है. वह ज्ञानानुभूति धर्म नहीं. समझ में आया? तब धर्म क्या है? 'ज्ञानानुभूतिस्वरूप...' यहां गुण के परिणामन को गुण कहा है. भगवान् आत्मा वस्तु है और उसका ज्ञान, आनंद आदि अनंत गुण त्रिकाव कायम रहने वाली शक्तियां हैं. उसमें अपना द्रव्य, द्रव्य नाम वस्तु, गुण नाम शक्तियां—स्वभाव, उसका अवलंबन से ज्ञान की शुद्धता का—निर्मलता का—पवित्रता का—वीतरागी पर्याय का—शुद्धयोजना का अनुभव है उसको यहां ज्ञानानुभूति शुद्धयोजना कहने में आया है. उसका नाम धर्म कहने में आया है, उसका नाम सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्र्य कहने में आया है. आहा..हा..! ऐसी बात. समझ में आया? भैया! समझ में आता है? है उसमें? देओ! उसका अर्थ चलता है. जातावही मिलाते हैं कि नहीं? जातावही मिलाते हैं कि नहीं? भगवान् क्या करते हैं?

कुंदकुंदाचार्य संवत् ४८ में हुआ. द्विगंबर मुनि. संवत् ४८. वे भगवान् के पास गये थे. सीमंघर भगवान् के पास. आठ दिन रहे थे. भगवान् वर्तमान विराजते हैं. आठ दिन रहकर यहां मद्रास के पास पोन्नुर हिल है, यहां से गये थे. यहां (वापस) आये थे, यहां शास्त्र बनाये. उसकी टीका जो है, कुंदकुंदाचार्य के बाद (अमृतचंद्राचार्य) ११०० वर्ष बाद हुआ. वर्तमान से ८०० वर्ष पहले हुआ. वे भी द्विगंबर मुनि जंगलवासी, आत्मध्यानी, ज्ञानी उन्होंने यह टीका बनायी. मूल श्लोक कुंदकुंदाचार्य के हैं और टीका है अमृतचंद्राचार्य की. दोनों द्विगंबर संत मुनि जंगलवासी आत्मध्यान में थे. सीमंघर भगवान् वर्तमान मौजूद मलाविट्टे क्षेत्र में विराजमान हैं. उनके पास दो हजार वर्ष पहले गये थे, आठ दिन रहे थे.

कहते हैं कि जव का गुण, जव का गुण.. यहां तो कहते हैं गुण. तो गुण की परिणति को जीवगुणा समझ में आया? देओ! जव के गुण, शब्द पडा है न पाठ में? 'ज्ञानानुभूतिस्वरूप...' अपना ज्ञान, मैं ज्ञानस्वरूप हूं, शुद्ध हूं, पवित्र हूं ऐसा आत्मा में अपना द्रव्य और गुण का आश्रय करके, निर्मल ज्ञान की शांति का वेदन—अनुभव को यहां शुद्धयोजना कहने में आया है. उसका नाम सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्र्य मोक्ष का मार्ग कहने में आया है. कलो, समझ में आया? बात बहुत सूक्ष्म.

भगवान् आत्मा अंतर में चैतन्य मूर्ति है. यह तो लड्डियां हैं, मिट्टी. पुद्गल जड है. अंदर कर्म भी मिट्टी जड है. वाणी भी मिट्टी है. यह आवाज वह भी जड है, आत्मा नहीं. अंदर में राग-द्वेष होता है वह भी विकार है. दया, दान, व्रत, भक्ति का शुभराग और लिसा, भूठ, चोरी का अशुभ राग दोनों विकार हैं. विकार का अनुभव धर्म नहीं. समझ में आया? ज्ञानानुभूति—ज्ञान को अनुसर के होना वह शुद्धयोजना, उसका नाम धर्मयोजना कलो, ज्ञानयोजना कलो, शुद्धयोजना कलो, धर्म परिणति कलो, मोक्षमार्ग कलो—सब उस भाव

का भाव है.

‘तथा कार्यानुभूतिस्वप्न...’ कार्यानुभूतिस्वप्न. कार्य. नीचे है. ‘कर्म की तथा कर्मफल की अनुभूतिस्वप्न है.’ इंटनोट दो में लिखा है. वह अशुद्धचेतना है. क्या? कार्यानुभूति. कार्यानुभूति का अर्थ क्या? शुभ और अशुभ जो दया, दान, व्रत, भक्ति का विकल्प उठते हैं, वह शुभराग कार्यअनुभव है. कार्य नाम कर्म का अनुभव है. अपना रागइपी कार्य का अनुभव है. और हिंसा, भोग, वासना, काम, क्रोध का राग वह भी कार्यानुभूति है, अशुद्धचेतना अनुभव है. लिखा न, नीचे लिखा है न. ‘अशुद्धचेतना कर्म की और कर्मफल की...’ अभी कर्मफल बाद में आयेगा. यहां कर्म का दो अर्थ है. कर्म नाम कार्य. ७४ कर्म भिन्न है. यहां तो आत्मा के गुण की बात चलती है. यहां पर्याय को भी आत्मा का गुण कहा है. गुण का परिणामन है न.

भगवान आत्मा अपना गुण, उसके अवलंबन से शुद्ध आनंद और ज्ञान की परिणति का परिणामन करे वह धर्म. और उसमें रागादि, पुण्य आदि, पाप का भावइपी परिणति करे वह कार्य नाम कर्मअनुभूति है. वह विकार का अनुभव है. दूसरी भाषा से कहें तो धर्म से विरुद्ध (परिणामन है). आहा..हा..! बराबर है? देवानुप्रिया समजते हो? देवानुप्रिया हम क्यों कहते हैं? नहीं मावूम? देवानुप्रिया. देव की भाषा में बोलने में आती है. हे देवानुप्रिय! मनुष्य, मनुष्यदेव देव को वद्वल है. समज में आया? देव ऐसी ईच्छा करते हैं कि हम धर्म अंतर से उग्रपने करे. तो मनुष्यदेव देव को वद्वल है. श्वेतांबर में दूसरी भाषा चलती है. देवानुप्रिय. विमलचंद्र! शेटी! कोई भी सेवक को बुलाये, राजा सेवक को कहे, देवानुप्रिय! ऐसा कहे. देव को भी मनुष्यदेव आये तो मैं धर्म की वृद्धि करूं और सिद्धि करूं, ऐसा मनुष्यदेव देव को वद्वल है. (मनुष्य) उसको तो धर्म करने की भास जरूर है. विमलचंद्र! समज में आया?

ऐसी कथनी की है, भगवान कुंडकुंदाचार्य और उसके टीकाकार कितना स्पष्ट करते हैं. पाठ में तो ईतना लिया, जव के गुण. चेतना और उपयोग. ऐसा पाठ लिया तो टीका की कि जव के गुणों की चेतना. गुण के गुणों की चेतना. शुद्धचेतना. ज्ञान के अनुभव में शुद्ध पवित्र आनंद ज्ञायक हूं, ऐसी अपनी (चेतना का) अनुभव वह शुद्धचेतना, आत्मा के गुण की परिणति का अनुभव, गुण का अनुभव कहने में आया है.

और कार्यानुभूति. पुण्य और पाप भाव जो है, उसका अनुभव वह भी जव के गुण की परिणति है, ऐसा कहना है. समज में आया? ईसलिये तो लिया है—जव की चेतना. जव का गुण चेतना. चेतना के तीन प्रकार. अपना गुण अपने में है, अपने कारण से है. तीनों प्रकार अपने कारण से है. समज में आया? भगवान आत्मा ज्ञान भगवानस्वप्न चैतन्य, उसकी अनुभूति करनी, उसका ज्ञान, श्रद्धान, लीनता करना वह भी अपने जव

के गुण की परिणति को गुण कहा. और जितना पुण्य-पाप का विकृत भाव होता है, वह विकार का कार्य हुआ—कर्मचेतना. तो कर्मचेतना भी जब के गुण की पर्याय को गुण कहा. समझ में आया? आला..ला..!

मुमुक्षु :— वह तो जब की अशुद्ध पर्याय है.

उत्तर :— अशुद्ध है, परंतु है उसकी गुण की पर्याय है. इसलिये गुण की पर्याय होने से वह जब का ही गुण है. वह जड का, कर्म का नहीं है. धर्तनी स्पष्टता तो की है. गडबडी-गडबडी ऐसी चले, कर्म से विकार होता है, कर्म से विकार होता है. अरे..! भगवान! सुन तो सही! कर्म तो परद्रव्य है. यहां तो अवद्रव्य की बात चलती है.

अवद्रव्य अपने गुण क्या है? गुण शब्द के अर्थ में गुण की परिणति ली है. नीचे है, नीचे. गुण की परिणति तो ली. इस ओर ली है, इस ओर है. 'पर्यायार्थिकनय से गुण भी परिणामी हैं,...' देजो! १५वीं गाथा की टीका. वह कल आया था. परंतु आज इसमें लिया. 'पर्यायार्थिकनय से गुण भी परिणामी हैं,...' पहले आ गया है न और आ नया है. क्या कहा? यह जब—आत्मा कलो या जब कलो, उसमें अनंत.. अनंत.. बेहद शक्तियां—गुण लरे हैं. गुण का परिणामन है. तो परिणामन का तीन अर्थ है. गुण का शुद्ध परिणामन शुद्धचेतना. वह भी जब का गुण और जब में है, जब के कारण से है. उसका कर्ता जब ही है, भाई! आगे कहेंगे. २०वीं गाथा में है? कर्ता... कर्ता है कहीं पर. कर्ता लिया है. २१में है देजो आभिर में. 'उसीको अभावभाव का (—असत् के उत्पाद का) कर्तृत्व कहा गया है.' उसके उपर 'उसीको भावाभाव का (—सत् के विनाश का) कर्तृत्व कहा गया है;...' सब पर्याय की बात चलती है. पर्याय की बात चलती है. समझ में आया? अक है. '(१) देवादिपर्यायिण्य से उत्पन्न होता है इसलिये उसीको (—अवद्रव्य को ही) भाव का (—उत्पाद का) कर्तृत्व कहा गया है;...' २१ गाथा.

'द्रव्य वास्तव में सर्वदा अविनष्ट और अनुत्पन्न आगम में कहा है; इसलिये अवद्रव्य को द्रव्यिण्य से नित्यपना कहा गया है. (१) देवादिपर्यायिण्य से उत्पन्न होता है इसलिये उसीको (—अवद्रव्य को ही) भाव का (—उत्पाद का) कर्तृत्व कहा गया है; (२) मनुष्यादिपर्यायिण्य से नाश को प्राप्त होता है इसलिये उसीको अभाव का (—व्यय का) कर्तृत्व कहा गया है;...' समझ में आया? यहां तो कर्ता आत्मा है, यह सिद्ध करना है. क्या कहते हैं?

मुमुक्षु :— ...

उत्तर :— पलुंये, न पलुंये वह तो ठीक है. यहां पलुंयना कहां है, जहां पलुंया वह पूरा हो गया. पलुंय गया. यहां ले लिया न. समझ में आता है? ... क्या कहते हैं,

देओ! अपनी यलती गाथा के साथ संबंध. वह २१वीं गाथा में यला है.

‘जुव के गुणों ज्ञानानुभूतिस्वर्प शुद्धयेतना...’ अर्थात् अपनी सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्र की पर्याय का उत्पाद का आत्मा कर्ता है. कलौ, समज में आया? कर्म लटा तो वह पर्याय उत्पन्न लुई, जैसा नहीं. ओलो..लो..! कितनी बात स्पष्ट की है! तो ली गडबड करते हैं. नहीं, कर्मजन्य उपाधि, कर्मजन्य उपाधि. अरे..! सुन तो सली. तेरी पर्याय तेरे में है, उसका कर्ता कर्म को लगा देता है. अन्याय (करता है). समज में आया?

कलते हैं कि भगवान आत्मा अपने गुणों की अनुभूति. शुद्ध निर्मल श्रद्धा-ज्ञान करना. उसकी येतना उत्पाद है कि नहीं? उत्पन्न करना है उसको उत्पाद कलते हैं, उसका कर्ता आत्मा है. २१वीं गाथा में आया न? यह तो मिलान आगे करते-करते वे जाते हैं न आगे. समज में आया? बाट में. ‘कार्यानुभूतिस्वर्प...’ अर्थात् आत्मा में.. अली वली यलता है. पुण्य-पाप का रागर्पी परिणामन का कार्य, उस स्वर्प गुण के परिणामन को करने वाला आत्मा है. पुण्य और पाप का विकार का करने वाला उत्पाद की अनुभूति, कर्मअनुभूति. कर्म शब्द का अर्थ कार्य. विकार पुण्य-पाप का कार्य का अनुभव करने वाला, उसको कर्मयेतना कलते हैं. समज में आया लैया? उसमें है देओ! बहुत गडबड करते हैं. दुनिया में ईश्वर कर्ता है और इसको कर्म कर्ता है.

मुमुक्षु :— अज्ञानी का...

उत्तर :— अज्ञानी के दिमाग में... वीतराग मुनियों कलते हैं. कुंडकुंदाचार्य मला दिगंबर संत जंगल में रहने वाले, भगवान के पास गये थे. आठ दिन रहकर.. समज में आया? क्या कलते हैं भगवान?

कार्यानुभूति. कार्य अर्थात् कर्म. कर्म अर्थात् पुण्य-पाप का भाव. दया, दान, व्रत, तप का विकल्प जो है ये शुभ कार्य है. और हिंसा, जूठ, चोरी, विषयभोग ये अशुभकार्य है. वह अशुभ कार्य और शुभ नाम का कार्य का अनुभव करना वह कर्मयेतना है, वह विकारयेतना है, कार्ययेतना है. उसको आत्मा करता है. ओ.. देवानुप्रिया! यहां जवद्रव्य की व्याख्या यलती है. भगवान सर्वज्ञ परमात्मा ने जो कला, वह मुनियों जैसा ही कलते आये हैं. लैया! भगवान जैसा कलते थे और जैसा है. पुण्य-पाप का परिणाम और उसके अनुभव से लटकर अपना आनंदमूर्ति आत्मा, उसकी दृष्टि करके उसका अनुभव करो तो भगवान उसको गुण की शुद्ध परिणति को शुद्धयेतना कलते हैं. उसको भगवान ... धरने वाला आत्मा धर्म की उत्पत्ति का करने वाला आत्मा कलते हैं. समज में आया?

‘तथा कार्यानुभूति...’ शुभ और अशुभ राग, उसका ली अनुभव, उसका कार्य का करना, उसको अनुभवना वह आत्मा का ही गुणपरिणाम है, आत्माका ही गुणपरिणाम है. ज्ञानी को ली जितना राग उत्पन्न होता है, वह आत्मा का ही रागकार्य का अनुभव

है. वल अंध का कारण है, वल मलिन परिणाम है. परंतु है आत्मा का गुण का परिणाम, वल ञऽ का नहीं. आला..ला..! दो बोल आये.

मुमुक्षु :- ..

उत्तर :- अक मोक्ष का कारण. अक कर्म नाम कार्य अंध का कारण. अमी इल ली अक तीसरा बोल है. तीसरा बोल है अमी. शैठी!

‘और कर्मइलानुभूतिस्वरूप अशुद्धयेतना है...’ दो मिलकर अशुद्धयेतना है. पहली ज्ञानानुभूतिस्वरूप शुद्धयेतना और दूसरी राग-द्वेष का परिणाम और राग-द्वेष का अनुभव लर्ष-शोक से करना, लर्ष-शोक से अनुभव करना उसका नाम कर्मइलानुभूति है. कर्म नाम राग-द्वेष का इल, लर्ष-शोक का अनुभव उसका नाम कर्मइलानुभूति कहते हैं. राग-द्वेष का, लर्ष-शोक का इल उसका अनुभव करना वल आत्मा उसको करता है और आत्मा उसका अनुभव करता है. तीन अनुभूति लुई. जैसे तीन लुई, जैसे कलो तो उसके पेटाभेद से पांच लुई.

अक तो आत्मा अपना शुद्ध चैतन्य का अनुभव, वल अक. दूसरा, पुण्य और पाप दो. उसका कार्य का अनुभव. पुण्य-पाप का लर्ष-शोक. अनुभव दो का. पुण्य का अनुभव, विकार का अनुभव. पांच लुअे न? जैसे लुअे तीन. जैसे लुअे दो. दो क्या? अक तो शुद्धयेतना, (अक अशुद्ध) येतना. दो. अब अशुद्धयेतना में दो. पुण्य का, पाप का करना वल अशुद्धयेतना अक कर्तापना की, और अक अनुभवपना की. वल दो और दो में दो भाग करो पुण्य-पाप और लर्ष-शोक, पुण्य का अनुभव और पाप का अनुभव तो दो-दो लो जता है. हैं चारों अशुद्ध. कलो, समज में आता है ँसमें? वल तो सरल, सादी भाषा से तो आता है. ..भाई! समज में आता है ँसमें?

मुमुक्षु :- ..

उत्तर :- लेकिन कोई अब्यास ली न लो तो क्या करना? जबरन कोई शीजा देता है? उसकी योग्यता से वल समजता है न. क्या कला देजो!

अक पंक्ति में तो स्वतंत्र साधक पर्याय, बाधक पर्याय, उसका अनुभव करने वाला और कर्ता जव ऐसा सिद्ध कर दिया. साधक-बाधक क्या कला? अक तो आत्मा अपना आनंद और ज्ञानस्वरूप, उसका अंतर श्रद्धा-ज्ञान करके अनुभव करे वल साधक. धर्मपर्याय साधक है. उसका साध्य—केवल (ज्ञान) इल है. मोक्षइल. बाधक—विघ्न करने वाला. बीच में पुण्य-पाप का कर्तृत्व बाधक, विघ्न है, अंध का कारण है. और उसका इल ली अंध का कारण है. इल बाहर की बात नहीं है, लां! अंदर की बात है. उसका भाव का कर्तृत्व, ऐसा उसका लर्ष-शोक का उसमें अनुभव. चारों अशुद्ध मलिन येतना है. मलिन गुण की परिणति है. उसको आत्मा का गुण कलने में आया है. मलिन परिणति को ली गुण कलने में आता है. गुण की व्याख्या चलती है न? देजो! ‘जव के गुणों...’ समज में आया?

अभी उपयोग आयेगा जब का गुण. उसकी पर्याय बाद में आयेगी. अभी तो गुण की बात है, गुण की. यह तो अभी चेतना की बात आयी. उपयोग की बाद में आयेगी. दोनों को यहां गुण कहते हैं. ओ..लो..लो..!

‘कर्मइलानुभूतिस्वरूप अशुद्धचेतना है...’ दो भाग हो गया. अंक वस्तु भगवान् आत्मा उसके गुण अनंत, उसकी परिणति शुद्ध होना उसको.. और पुण्य-पाप का कर्तृत्व वह आत्मा उत्पन्न करता है उसको भी गुण कहा. और लक्ष-शोक का इल अनुभव करता है उसको भी गुण कहा. चेतनागुण. चेतना के दो प्रकार—शुद्ध और अशुद्ध. उसका गुण का करने वाला आत्मा है. आत्मा के अस्तित्व में है. दूसरा उसका करने वाला है नहीं. समझ में आया?

अब उपयोग. दूसरा बोल आया. है न पाठ में (—अन्वयार्थ में)? ‘जब के गुण चेतना तथा उपयोग हैं...’ तो चेतना हो गई. मूल पाठ. अब आया उपयोग. उपयोग को भी गुण कहा. वह भी जब का गुण है. ‘चैतन्यानुविधायी—परिणामस्वरूप,....’ चैतन्यानुविधायी परिणामस्वरूप. ‘सविकल्पनिर्विकल्परूप, शुद्धता-अशुद्धता के कारण सकलता-विकलता धारण करनेवाला, दो प्रकार का उपयोग है...’ अभी भाषा ली, फिर उसका अर्थ. समझ में आया? चेतना की व्याख्या पूरी हो गयी. अवद्रव्य. उसका चेतनागुण. उस गुण की परिणति को यहां गुण कहा. शुद्ध और अशुद्ध दो गुण. गुण से गुणविशेष से आत्मा पर से पृथक् ज्ञानने में आता है.

‘चैतन्यानुविधायी परिणाम...’ है तो यह पर्याय, तो भी उसको यहां गुण कहा है. ‘चैतन्यानुविधायी परिणामस्वरूप...’ नीचे है देओ. ‘चैतन्य...’ चैतन्य है न गुण. चेतनद्रव्य, चैतन्यगुण. ज्ञान-दर्शन गुण. चेतन वह द्रव्य, चैतन्य गुण. ‘अनुविधायी...’ उसको अनुसर के ‘परिणाम अर्थात् चैतन्य का अनुसरण करने वाला परिणाम वह उपयोग है.’ ध्यान रचना इसमें. चैतन्य का अनुसरण करनेवाला को उपयोग कहा. उपयोग का कर्ता जब और वह उपयोग चैतन्य (का अनुसरण करके उत्पन्न हुआ) है. निमित्त, राग, पर के कारण से उत्पन्न हुआ है ऐसा नहीं.

मुमुक्षु :— चैतन्य..

उत्तर :— अनुसरण करके. चेतनद्रव्य और चैतन्यगुण—ज्ञान, दर्शन. उसका अनुसरण करके (उत्पन्न हुआ) उसको उपयोग कहते हैं. तीनों आ गये—द्रव्य, गुण और पर्याय. आला..ला..! ओ.. देवानुप्रिया! गुणसे होनेवाला परिणाम, इन्द्रिय से नहीं. क्या बराबर बराबर?

मुमुक्षु :— व्यवहार की बात छोड़ देते हो, उसमें उसको टिक्कत आती है.

उत्तर :— व्यवहार का यहां ज्ञान होता है. ऐसा उसमें आ जाता है. वह बात

हो गयी है. वह ज्ञान नया नहीं करना पड़ता है.

मुमुक्षु :- ..

उत्तर :- सब सीधा है, जैसा है. देजो! अब ... निश्चय का यथार्थ ज्ञान होने पर निमित्त क्या था उसका ज्ञान निश्चय के ज्ञान में आ जाता है. इसलिये यहां यथार्थ नाम निश्चय और उपचार नाम व्यवहार. यथार्थ का ज्ञान हो तो उपचार क्या है उसका ज्ञान उसमें आ जाता है.

नीचे फूटनोट. 'चैतन्य का अनुसरण करनेवाला परिणाम...' देजो! अपना चैतन्य का अनुसरण करने वाला परिणाम को उपयोग कहते हैं. सविकल्प उपयोग को ज्ञान... उसमें आया है न? देजो! सविकल्प, निर्विकल्प का अर्थ पहले किया. चैतन्य अनुविधायी परिणामस्वरूप. तो सविकल्प, निर्विकल्प साथ में आया. तो उसका अर्थ करते हैं. 'सविकल्प उपयोग को ज्ञान...' ज्ञान को सविकल्प (कहा). सविकल्प का अर्थ राग नहीं. परंतु स्व-पर को जानना उसको ही सविकल्प कहने में आया है. पर को ज्ञान जानता है तो स्व-पर हो आया, इसलिये सविकल्प हुआ. राग नहीं. 'सविकल्प उपयोग को ज्ञान...'

'और निर्विकल्प उपयोग को दर्शन कहा जाता है.' दर्शनउपयोग भेद नहीं करता है, भेद बिना उसके उपयोग का कार्य होता है उसका नाम दर्शनउपयोग है. भेद करके जो व्यापार होता है उसका नाम ज्ञानउपयोग. ज्ञान को सविकल्प कहा, भेद करके जानता है इसलिये. .. निर्विकल्प सामान्य, उसको निर्विकल्प उपयोग कहा.

'ज्ञानोपयोगके भेदों में से मात्र केवलज्ञान ही शुद्ध होने से सकल...' है न पीछे? निर्विकल्प, सविकल्प बाद में. शुद्ध-अशुद्धता और सकलता-विकलता ... उसका ज़ुबाना करते हैं. केवलज्ञान शुद्ध होने से सकल... सकल नाम अर्ध परिपूर्ण केवलज्ञान है. आत्मा का चैतन्य का अनुसरण करके होने वाला.. क्या कहते हैं? भगवान आत्मा अपना चैतन्यगुण, चेतन तो आत्मा, चेतन कहा या आत्मा कहा, ... उसका अनुसरण करके केवलज्ञान उत्पन्न हुआ उसको सकल अर्ध परिपूर्ण केवलज्ञान चैतन्य अनुविधायी परिणाम उपयोग कहने में आया है. वह केवलज्ञान पर का अनुसरण करके उत्पन्न नहीं होता. पूर्व की पर्याय का नाश का अनुसरण करके उत्पन्न नहीं होता, अपना चैतन्य का अनुसरण करके उपयोग उत्पन्न होता है. लैया! समझ में आया? अक-अक शब्दमें सूक्ष्मता है, हां! अक शब्द उधर-उधर हो जाये तो उसमें गडबड हो जाती है. कहा कहा?

किर से. 'ज्ञानोपयोग के भेदों में से मात्र केवलज्ञान ही शुद्ध होने से...' शुद्ध कहा था न अंदर? शुद्धता. 'सकल (अर्ध, परिपूर्ण) है...' उसका अर्थ चलता है. आत्मा का चैतन्य को अनुसरण करके होने वाला उपयोग. उसमें सविकल्प नाम ज्ञान. ज्ञान में भी दो भेद. अक सकल और विकल. सकल केवलज्ञान. केवलज्ञान का पर्याय-परिणाम

अपने चैतन्य को अनुसरण करके उत्पन्न होता है. उस केवलज्ञान को-गुण की पर्याय को यहां गुण कहने में आया है. केवलज्ञान का उपयोग अपने गुण को अनुसरण (करके उत्पन्न होता है). (पूर्व की पर्याय का) नाश करके उत्पन्न होता है या ज्ञानावरणीय का नाश होकर उत्पन्न हुआ है, ऐसा वस्तु में नहीं है. वह सब उपचार का (कथन है). समझ में आया? वस्तु ऐसी है. किसी की बनी, बनायी नहीं है. भगवान ने तो जैसा है वैसा ज्ञान, और ज्ञान ऐसा कला और ऐसा है. ऐसी चीज है, सुनो!

केवलज्ञान की पर्याय को यहां शुद्ध कला. और उसको यहां सकल कला. अर्थात्, परिपूर्ण कला. तो कहते हैं कि चैतन्य अनुविधायी परिणामस्वरूप. सविकल्प, शुद्ध सकलता का धारण करने वाला वह आत्मा... आला..ला..! समझ में आया? केवलज्ञान उत्पन्न होता है... तो कहते हैं कि अंदर ज्ञानगुण और गुण को धरने वाली वस्तु—द्रव्य, चेतनद्रव्य और चैतन्यगुण, उसको अनुसरण करके होनेवाला वह परिणाम है. पूर्व की पर्याय का नाश का अनुसरण करके उत्पन्न होना वह नहीं और ज्ञानावरणीय का क्षय हुआ तो केवलज्ञान उत्पन्न हुआ ऐसा भी नहीं. समझ में आया? आला..ला..! उपयोग का दो भेद करके, सविकल्प ज्ञान, निर्विकल्प दर्शन. सविकल्प का एक भेद सकल, अर्थात्, शुद्ध .. उपयोग इतनी व्याख्या की. सविकल्प, शुद्ध और सकल. तीन बोल लागू करके अर्थ किया. ... केवलज्ञान सविकल्प. सविकल्प का अर्थ स्व-पर को ज्ञानने वाला इसलिये सविकल्प. सकल नाम अर्थात्. समझ में आया. शुद्ध. वह शुद्ध है. केवलज्ञान सविकल्प, शुद्ध और .. तीन का अर्थ क्या?

केवलज्ञान अपना गुण अंदर में से द्रव्य को ध्येय करके ... केवलज्ञान उत्पन्न हुआ उसको सकल कहते हैं. क्योंकि स्व-पर को ज्ञानता है. उसको शुद्ध कहते हैं, क्योंकि वह निर्मल है. वह अर्थात् और परिपूर्ण है. समझ में आया? सादी भाषा में बात आती है. लेकिन ज्ञान न करे उसको ... सब समझ में आये ऐसी बात है. कितनी स्पष्ट बात करते हैं आचार्य, देओ! ओहो..ओ..! दिगंबर संतों ने सर्वज्ञ का पेट जोलकर रखा है कि देओ! वस्तु ऐसी है. जव की प्रसिद्धि करते हैं. देओ! यहां उपर लिखा था न? उसकी प्रसिद्धि के लिये. 'उदाहरण देना है उसकी प्रसिद्धि के हेतु जव के गुणों और पर्यायों का कथन किया जाता है...' जव की प्रसिद्धि के लिये. ओ..ओ..ओ..! कथनपद्धति! गागर में सागर भर दिया है. थोड़े शब्दों में मकभन (है).

भैया! एक बार सुन तो सही प्रभु! तेरे में ज्ञान भरा है. उस आनंद और ज्ञान का अनुसरण करके तुझे शुद्ध आनंद का अनुभव हो तो उसको ... शुद्धचेतना समने कला. राग का अनुभव हो तो अशुद्धचेतना का अनुभव कला. राग का इव का अनुभव हो तो कर्मइवक अनुभव भगवान ने कला और उन तीनों को करने वाला आत्मा है. क्योंकि वह आत्मा का गुण है.

अब कहते हैं, उपयोग. उपयोग का सविकल्प, निर्विकल्प (भेद कला). उसकी पहली व्याख्या वह की—चैतन्य को अनुसरण करके परिणाम उत्पन्न होते हैं उसको उपयोग कहते हैं. भगवान आत्मा में चैतन्यगुण पडा है, उसका अनुसरण करके, अनुकरण करके, अनुसरण करके परिणाम नाम उपयोग पर्याय उत्पन्न होती है उसको उपयोग कहते हैं. उस उपयोग के दो भेद है. एक सकल, एक विकल. सकल उपयोग केवलज्ञान वह सकल उपयोग है और शुद्ध है. और सविकल्प है. स्वपर का ज्ञानने वाला है, अज्ञा है और शुद्ध है. वह पर्याय अपने चैतन्यगुण के अवलंबन से वह पर्याय उत्पन्न होती है. पर के कारण से नहीं. आला..ला..! यहां तो कहते हैं, मोक्षमार्ग की पूर्व की पर्याय के कारण से भी केवलज्ञान नहीं, ऐसा कहते हैं.

मुमुक्षु :-

उत्तर :- यहां तो सीधी बात कही न. अंदर गुण का अनुसरण करके उपयोग केवलज्ञान हुआ है. अपना अंदर गुण पडा है, अनंत ज्ञान, अनंत ज्ञान गुण. अनंत अनंत सामर्थ्य. उसका अनुसरण करके उपयोग (उत्पन्न हुआ है), ऐसा कला. पर्याय का अनुसरण करके, मोक्षमार्ग की पर्याय का अनुसरण करके केवलज्ञान हुआ, संलनन—बडा संलनन का अनुसरण करके केवलज्ञान हुआ, मनुष्यदेह है तो उसका अनुसरण करके हुआ ऐसा कला नहीं. समझ में आया? ओ.. देवानुप्रिया! इसमें कुछ खले ऐसा नहीं है. ... नहीं तो ऐसा कहे कि, अभी तो निश्चय का है. आला..ला..! हुआ?

‘और अन्य सब अशुद्ध होने से...’ अन्य सब क्या? अभी ज्ञान की बात चलती है, हां! सविकल्प में. अन्य का अर्थ क्या? यहां तो चार पर्याय है. मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान और मनःपर्ययज्ञान. वह चार पर्याय है. वह भी अपना ज्ञानगुण का अनुसरण करके (होती है). परंतु वह अशुद्ध है, अपूर्ण है, अशुद्ध है और सविकल्प है. चार ज्ञान की पर्याय भी ... इन्द्रिय और निमित्त का अनुसरण करके नहीं. मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान, मनःपर्ययज्ञान—चार, ये चार अशुद्ध हैं. केवलज्ञान शुद्ध था, तो ये चार अशुद्ध हैं. अपूर्ण है न, अपूर्ण है. समझ में आया? वह विकल है. और अशुद्ध है. पूर्ण नहीं है न. अज्ञा नहीं है इसलिये अशुद्ध. फिर भी वह चारों ज्ञान—मतिज्ञान, अपना चैतन्यगुण अंदर है उसका अनुसरण करके मति उत्पन्न होता है. इस मति को सविकल्प कहते हैं, क्योंकि स्व-पर को ज्ञानता है. उसको अशुद्ध कहते हैं क्योंकि अभी पूर्ण नहीं है और ज्ञा है इसलिये विकल कहते हैं. ज्ञा है—विकल अर्थात् ज्ञा है, सकल अर्थात् अज्ञा है. परंतु है मतिज्ञान अपना गुण का अनुसरण करके होने वाली पर्याय. उसको यहां उपयोग कला है. आला..ला..!

श्रुतज्ञान. श्रुतज्ञान इस पत्रे की बात नहीं है, हां! अंदर श्रुतज्ञान (की बात है).

भावश्रुतज्ञान. अपना ज्ञानगुण का अनुसरण करके होने वाला श्रुतज्ञान परिणाम उपयोग सविकल्प, अशुद्ध, विकल है. समझ में आया? क्योंकि अपूर्ण ज्ञान है तो भंड वाला है. अशुद्ध है. अभी कर्म के निमित्त की अपेक्षा उसमें है. बिलकुल निरपेक्ष केवलज्ञान नहीं हुआ है. और भंड है, (विकल) है. कहां, समझ में आया?

ऐसे अवधिज्ञान. अवधिज्ञान भी अशुद्ध है. हेभो! भंडित, अपूर्ण है. वह ज्ञान की बात की. ज्ञान की पांच पर्याय. केवलज्ञान. केवलज्ञान शुद्ध, अर्थात् वह आत्मा का गुण को अंतर अनुसरण करके होने वाला पर्याय है. उसको उत्पन्न करने वाला आत्मा है. ... चार ज्ञान वह नाश, वह केवलज्ञान का उत्पन्न करने वाला नहीं है. ... चार ज्ञान नाश (होते हैं), वह केवलज्ञान को उत्पन्न करने वाले नहीं. सीधा आत्मा ही उसको उत्पन्न करने वाला है.

वह पंचास्तिकाय (शास्त्र है). उसमें षट्द्रव्य का स्वरूप पहले भाग में है. दूसरे भाग में पंचास्तिकाय है उसमें नव तत्व और भोक्तृमार्ग का अधिकार है. दो भाग है इसमें. पंचास्तिकाय में दो भाग है. समझ में आया? अवधिज्ञान. आत्मा में जो अवधिज्ञान होता है वह किस कारण से होता है? अवधिज्ञानावरणीय क्षयोपशम के कारण होता है?

मुमुक्षु :- ...

उत्तर :- वह तो निमित्त का ज्ञान कराने को कहा है. यहां अवधिज्ञान... नहीं. ज्ञान की उत्पत्ति में ऐसा भास निश्चय में ऐसा आ जाता है कि यहां कर्म का क्षयोपशम हुआ है, अस हीतना. ... नहीं. अवधिज्ञान अपना ज्ञान गुण का अनुसरण करके उत्पन्न होता है. पूर्व की पर्याय के कारण नहीं, कर्म का अभाव के कारण नहीं. और वह अवधिज्ञान सकल (नहीं) है. सकल का अर्थ स्वपरप्रकाशक है. स्व और पर दोनों को जानने वाला है. अपनी पर्याय को... और वह अपूर्ण है. भंड वाला है. इसलिये अशुद्ध है. है सविकल्प. स्वपर को जानता है.

ऐसे मनःपर्ययज्ञान मुनि को होता है. तो उसको भी अपने ज्ञानगुण का अनुसरण करके मनःपर्ययज्ञान होता है. चारित्रवंत हैं तो ... ऐसा नहीं. समझ में आया? आहा..हा..! ... मनःपर्ययज्ञान तो अपना ज्ञानगुण अंदर में है उसका अनुसरण करके परिणाम हुआ है. समझ में आया? .. गुण कहते हैं, उपयोगरूपी गुण, उसका करने वाला आत्मा है. परंतु वह चार ज्ञान सविकल्प है. अपूर्ण है और सविकल्प और विकल, विकल. विकलेन्द्रिय है न? विकलेन्द्रिय नहीं होते हैं? दो इन्द्रिय, तीन इन्द्रिय, विकल इन्द्रिय. विकल अर्थात् .. उसको विकल कहते हैं. दो इन्द्रिय, तीन इन्द्रिय, चौथेन्द्रिय को विकल कहते हैं, पंचेन्द्रिय को पूर्ण कहते हैं. ऐसे यहां पूर्ण नहीं है इसलिये विकल कहा. परंतु है चैतन्य अनुविधायी परिणाम उपयोग. पहले आया था. है? 'चैतन्यानुविधायी—परिणामस्वरूप, ...' अस्ति

सिद्ध करते हैं.

‘सविकल्पनिर्विकल्पज्ञ, ...’ सविकल्प, शुद्धता और सकलता की व्याख्या... ज्ञान की लुई. अब दर्शन बाकी रहा. नीचे है, देओ! ‘दर्शनोपयोग के त्तेदों में से मात्र केवलदर्शन ही शुद्ध होने से सकल है और अन्य सब अशुद्ध होने से विकल है.’ अब जो केवलदर्शन आत्मा में उत्पन्न होता है, केवलदर्शन वह भी अपना चैतन्य अनुविधायी (परिणाम है). चैतन्य में ज्ञान, दर्शन दोनों आते हैं. ज्ञान को अनुसरण करके ज्ञानपर्याय, दर्शन का अनुसरण (करके दर्शनपर्याय). दर्शन को भी चैतन्य कहते हैं. ज्ञान और दर्शन दोनों चैतन्य. चेतन वस्तु, ज्ञान-दर्शन वह चैतन्य. उसका अनुसरण करके हुआ केवलदर्शन. केवलदर्शन उसको अनुसरण करके हुआ. परंतु है अजंड ईसलिये सकल, अजंड, शुद्ध. परंतु है निर्विकल्प. ज्ञान सविकल्प था, यह निर्विकल्प है. त्तेद करके नहीं देभता है. ... त्तेद किये बिना देभता है ईसलिये उसको निर्विकल्प कहते हैं. समज में आया? है न उपर? ‘चैतन्यानुविधायी—परिणामस्वरूप, सविकल्पनिर्विकल्पज्ञ, ...’ सविकल्प में पांच ज्ञान आये, निर्विकल्प में चार दर्शन आये. उसमें केवलदर्शन की व्याख्या की. यक्ष, अक्ष और अवधि तीन की बात रही.

दर्शन की चार पर्याय हैं. यक्षदर्शन, अक्षदर्शन, अवधिदर्शन, केवलदर्शन. ज्ञान की पांच पर्याय हैं. मति, श्रुत, अवधि, मनःपर्याय, केवल. पांच की सविकल्प की, अजंड की, सजंड की, शुद्धता की, अशुद्धता की व्याख्या हो गई. अब दर्शनउपयोग की अजंड की, शुद्ध की, अशुद्ध की, जंड की व्याख्या बाकी है. निर्विकल्प दर्शनउपयोग की. दर्शनउपयोग निर्विकल्प क्यों कहा? कि वह त्तेद करके नहीं जानता है. अब उस दर्शन में से मात्र केवलदर्शन शुद्ध है और निर्विकल्प तो है ही, ईसलिये वह सकल है. जैसा ‘धारण करनेवाला हो प्रकार का उपयोग है. (अर्थात् जव के गुणों शुद्ध-अशुद्ध चेतना तथा हो प्रकार के उपयोग हैं).’ ओ..ओ..ओ..!

अब उसमें से तीन बोल दूसरे (कहते हैं). निर्विकल्प में से. यक्षदर्शन, अक्षदर्शन... यहां लिखा है न? अन्य सब अशुद्ध हैं. यक्षदर्शन, अक्षदर्शन, अवधिदर्शन वह अन्य. केवलदर्शन अजंड. अपूर्ण में तीन होते हैं तो यक्षदर्शन... अंदर अक उपयोग यक्षदर्शन में सामान्य जानने की शक्ति उसमें है. शक्ति का अनुसरण करके ... दर्शनउपयोग. है कि नहीं उसमें? देओ! वकील है. कानून निकालते हैं कि नहीं? कानून के अनुसार है या नहीं? शेई!

ज्ञान-दर्शन. ज्ञान का अनुसरण करके होने वाली पांच पर्याय. सविकल्प. और दर्शन का अनुसरण करके होने वाली चार पर्याय. केवलदर्शन, यक्ष, अक्ष और अवधि. अब यक्ष, अक्ष और अवधि की तीन पर्याय है वह भी है तो अपना दर्शनचेतना अनुविधायी से उत्पन्न होने वाली. आंज से नहीं, अक्षदर्शन कान से नहीं, यक्षदर्शनावरणीय के क्षयोपशम

से नहीं। अपने दर्शन गुण का अनुसरण करके दर्शनउपयोग की चारों पर्याय होती हैं। उसमें तीन हैं वल अशुद्ध हैं। यक्ष, अयक्ष, अवधि। केवल शुद्ध है। कल, समज में आया?

‘सकलता-विकलता,...’ आ गया अर्थ? सविकल्प, निर्विकल्प ज्ञान दर्शन हो गया? ज्ञान सविकल्प, दर्शन निर्विकल्प। अजंड वल शुद्ध। केवलज्ञान, केवलदर्शन। और जंड वल अशुद्ध। चार ज्ञान और तीन दर्शन। सकलता, विकलता। सकलता हो—केवलज्ञान, केवलदर्शन। विकलता सात—चार ज्ञान और तीन दर्शन। जैसा ‘धारण करने वाला दो प्रकार का उपयोग है।’ दो प्रकार का उपयोग है। ओ..लो..लो..! देजो नीचे है। ‘पर्यायार्थिकनय से गुण भी परिणामी हैं।’ गुण नाम उसके परिणामन को गुण कहते हैं। शुद्ध-अशुद्ध चेतना के परिणाम का वर्णन किया है। उसको चेतना का, जव का गुण कहा है। जव का गुण है वल। ... पर का नहीं, देल का नहीं, इन्द्रिय से नहीं, वल तो परद्रव्य है। जैसा नक्की करे तो अपना परिणाम अपने गुण के (आश्रय से होता है), पर के आश्रय से नहीं। तो उसकी द्रव्यदृष्टि हो तो परिणाम शुद्ध प्रगट हो, उसका नाम धर्म कहने में आता है।

પોષ વદ ૨, બુધવાર, તા. ૧-૧-૧૯૬૪
ગાથા-૧૭-૧૮, પ્રવચન-૨૪

૧૬મી ગાથા ચાલે છે. જીવ અને પુદ્ગલના ગુણની વ્યાખ્યા થઈ એ. થઈને? અહીં .. વ્યાખ્યા. જીવના ગુણની વ્યાખ્યા થઈ. અહીં દાખલો એનો આપ્યો છેને. જીવનો તો દાખલો છે. એ પ્રમાણે છએ દ્રવ્યને લાગુ પાડી દેવું. દાખલો આપ્યો—ઉદાહરણ.

જીવના ગુણો અને જીવની પર્ચાયિ. ગુણને બતાવ્યા ગુણ. જીવ પોતે ગુણ ... અને ઉપયોગ ગુણરૂપ છે. એ ચેતનાના પ્રકાર કહ્યા બે. શુદ્ધચેતના અને અશુદ્ધચેતના. શુદ્ધ જ્ઞાનાભૂતિરૂપ પરિણામ છે. અશુદ્ધચેતના તે રાગ અને હરખ-શોકના ફળરૂપ વેદન છે. એમ કહ્યું હતું. કહો, સમજાણું કાંઈ? અને .. એમ કહ્યું હતું કે ચૈતન્યને અનુસરીને પરિણામ થાય તે ઉપયોગ છે. એ એનો ગુણ કહેવાય. ગુણનું પરિણામન તેને અહીં ગુણ કહ્યું છે. જીવમાં ચૈતન્યને અનુસરીને સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ થતાં પરિણામ તેને ઉપયોગ કહેવામાં આવે છે. એ એનો ગુણ જીવનો પોતાને કારણે છે.

એ સવિકલ્પના પાંચ ભેદ પાડ્યા. એક શુદ્ધ કેવળજ્ઞાન અખંડ ઉપયોગરૂપ સવિકલ્પ સ્વપરપ્રકાશક. ચાર જ્ઞાન અશુદ્ધ, વિકલ, સવિકલ્પરૂપ એનો એક પ્રકાર કહ્યો છે જ્ઞાનનો. દર્શનના બે પ્રકાર. કેવળદર્શન, શુદ્ધ, અખંડ, સવિકલ્પ નહિ પણ નિર્વિકલ્પ. કેવળજ્ઞાન સવિકલ્પ, કેવળદર્શન નિર્વિકલ્પ. અને એના ત્રણ પર્ચાયો ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન નિર્વિકલ્પ, અશુદ્ધ, ખંડરૂપ. એમ ખુલાસો થયો. જીવના ગુણની વ્યાખ્યા થઈ. આ કાલે કહેવાણું એનું થોડું કહેવાઈ ગયું. શેઠી!

હવે પર્ચાયો. પાઠમાં છે .. એને ઠેકાણે બે પર્ચાયિનું વર્ણન અમૃતચંદ્રાચાર્યે કર્યું કે ‘જીવના પર્ચાયો આ પ્રમાણે છે.’ આ તો દટાંત તરીકે જીવને કહ્યું છે. એ પ્રમાણે બધા દ્રવ્યનું લેવું. ‘અગુરુલઘુગુણની હાનિવૃદ્ધિથી રચાતા પર્ચાયો શુદ્ધ પર્ચાયો છે...’ જીવમાં બધી પર્ચાયિ સર્વજ્ઞ ગમ્ય છે તે અગુરુલઘુગુણથી હાનિવૃદ્ધિ, ષટ્ગુણહાનિવૃદ્ધિથી થતી અવસ્થાઓ તે જીવની શુદ્ધપર્ચાયિ છે. .. છએ દ્રવ્યમાં પણ શુદ્ધ પર્ચાયો છે.

‘અને સૂત્રમાં (—આ ગાથામાં) કહેલા,...’ આ ઉપરથી વાત કરી છે. ‘દેવ-નારક-તિર્યચ-મનુષ્યસ્વરૂપ પર્ચાયો પરદ્રવ્યના સંબંધથી રચાતા હોવાથી અશુદ્ધ પર્ચાયો છે.’ વ્યંજનપર્ચાયિ અશુદ્ધ પર્ચાયિનું અહીં વર્ણન કર્યું છે. અર્થપર્ચાયિમાં ચેતના અને ઉપયોગ એનું અર્થપર્ચાયિ તરીકે, શુદ્ધ અને અશુદ્ધ તરીકેનું વર્ણન કર્યું છે. અશુદ્ધ પણ વ્યંજનપર્ચાયિ હોય છે. આ વિભાવ તરીકે નારકી, દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ. એના પરદ્રવ્યના સંબંધથી રચાતા અશુદ્ધ વ્યંજનપર્ચાયિ. આત્માની આકૃતિ. એ પણ આત્માને જ કારણે થયેલી છે. એ આત્મા

જ એ અશુદ્ધ પર્યાયનો ઉત્પાદ કરનારો છે. કર્મ ને બીજો કોઈ અશુદ્ધ પર્યાય એની આકૃતિ જે જીવની કર્મના નિમિત્તના સંબંધમાં થાય એવા વિભાવની અવસ્થાનો ઉત્પાદક પણ અને પૂર્વની અવસ્થાનો વ્યયનો કરનાર પણ એ જીવ પોતે જ કર્તા છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? એ ૧૬ ગાથા થઈ ગઈ. એ તો કાલે બહુ આવી ગયું હતું. જરી કીધું એટલે સંતોષ થયો નથી એને. કાલે તો વિસ્તાર એક કલાક તો ચાલ્યું હતું આખું. આ તો કહેવાઈ ગયું એ વાત થોડી કરી.

મણુસત્તેણ ણદ્ધો દેહી દેવો હવેદિ ઇદરો વા।

ઉભયત્થ જીવભાવો ણ ણસ્સદિ ણ જાયદે અણ્ણો।।૧૭।।

મનુજત્વથી વ્યય પામીને દેવાદિ દેહી થાય છે;

ત્યાં જીવભાવ ન નાશ પામે, અન્ય નહિ ઉદ્ભવ લઈ. ૧૭.

અન્વયાર્થ :- [મનુષ્યત્વેન] મનુષ્યપણથી [નષ્ટ:] નષ્ટ થયેલો [દેહી] દેહી (જીવ) [દેવ: વા ઇતર:] દેવ અથવા અન્ય [ભવતિ] થાય છે; [ઉભયત્ર] તે બંનેમાં [જીવભાવ:] જીવભાવ [ન નશયતિ:] નષ્ટ થતો નથી અને [અન્ય:] બીજો જીવભાવ [ન જાયતે] ઉત્પન્ન થતો નથી.

ટીકા :- અહીં 'ભાવનો નાશ થતો નથી અને અભાવનો ઉત્પાદ થતો નથી' તેનું આ ઉદાહરણ છે.

પ્રત્યેક સમયે થતી અગુરુલઘુગુણની હાનીવૃદ્ધિથી રચાતા સ્વભાવપર્યાયોની સંતતિનો વિચ્છેદ નહિ કરનારા એક સોપાધિક મનુષ્યત્વસ્વરૂપ પર્યાયથી જીવ વિનાશ પામે છે અને તથાવિધ (-સ્વભાવપર્યાયોના પ્રવાહને નહિ તોડનારા સોપાધિક)દેવત્વસ્વરૂપ, નારકત્વસ્વરૂપ કે તિર્યચત્વસ્વરૂપ અન્ય પર્યાયથી ઊપજે છે, ત્યાં એમ નથી કે મનુષ્યપણથી નાશ થતાં જીવપણથી પણ નષ્ટ થાય છે અને દેવપણા વગેરેથી ઉત્પાદ થતાં જીવપણથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ સત્ના ઉચ્છેદ અને અસત્ના ઉત્પાદ વિના જ તે પ્રમાણે વિવર્તન (પરિવર્તન, પરિણામન)કરે છે. ૧૭.

ગાથા-૧૭ ઉપર પ્રવચન

૧૭. આ પણ દૃષ્ટાંત તરીકે છે—ઉદાહરણ તરીકે.

મણુસત્તેણ ણદ્ધો દેહી દેવો હવેદિ ઇદરો વા।

ઉભયત્થ જીવભાવો ણ ણસ્સદિ ણ જાયદે અણ્ણો।।૧૭।।

મનુજત્વથી વ્યય પામીને દેવાદિ દેહી થાય છે;

ત્યાં જીવભાવ ન નાશ પામે, અન્ય નહિ ઉદ્ભવ લહે. ૧૭.

‘ટીકા :- ભાવનો નાશ થતો નથી અને અભાવનો ઉત્પાદ થતો નથી તેનું આ ઉદાહરણ છે.’ દાખલો છે. છએ દ્રવ્યમાં ન હોય અને ઉત્પન્ન થાય અને હોય ભાવ સત્તા તેનો નાશ થાય એમ કોઈ દિ’ બનતું નથી. એને માટે અહીં દષ્ટાંત આપીને સિદ્ધ કરે છે બધાને—છએ દ્રવ્યને.

‘પ્રત્યેક સમયે થતી અગુરુલઘુગુણની હાનિવૃદ્ધિથી રચાતા સ્વભાવપર્યાયોની સંતતિનો વિચ્છેદ નહિ કરનારા...’ એ તો સંતતિ સદા ચાલુ રહે છે. છએ દ્રવ્યમાં અગુરુલઘુગુણ ... અનાદિઅનંત ચાલુ છે. એમાં ‘એક સોપાધિક મનુષ્યત્વસ્વરૂપ પર્યાયથી જીવ વિનાશ પામે છે...’ જુઓ! પર્યાય અંદર ઉદયભાવ અંદરનો. શરીરની વાત નથી આ. ‘એક સોપાધિક...’ મનુષ્યપર્યાય ઉદયભાવ એનો, ..નો એમાંથી એ ‘પર્યાયથી જીવ વિનાશ પામે છે...’ એ પોતે જ પોતાની પર્યાયમાં વિનાશ પામે છે. ‘અને તથાવિધ (-સ્વભાવપર્યાયોના પ્રવાહને નહિ તોડનારા સોપાધિક)...’ એની ને એની પાછી વાત કરી. ઉત્પાદમાં એની કીધી, હવે વ્યયમાં પણ એને કહેશે. બીજા દ્રવ્યમાં પણ એમ ઉપજે એમ કહે છે.

‘(-સ્વભાવપર્યાયોના પ્રવાહને નહિ તોડનારા સોપાધિક) દેવત્વસ્વરૂપ,...’ પોતે મુનિ છેને એટલે અહીંથી ઉપડેલી છે વાત કે મનુષ્યસ્વરૂપ પર્યાયથી જીવ વિનાશ પામે. તો એ જીવ પોતે પર્યાયથી વિનાશ પામે છે અને દેવસ્વરૂપે ઊપજે. સમજાણું કાંઈ? દેવસ્વરૂપે ઊપજે તો એનો એ જીવ છે. ઊપજે તો પર્યાય ઉપજે છે અને પૂર્વની પર્યાયનો વ્યય થાય છે. પછી સામાન્ય વાત બધી કરે છે. જગતના જીવો અને તે પ્રમાણે બધા પુદ્ગલો આદિ. જેમ ‘મનુષ્યત્વસ્વરૂપ પર્યાયથી જીવ વિનાશ પામે છે અને તથાવિધ દેવત્વસ્વરૂપ, નારકત્વસ્વરૂપ કે તિર્યચસ્વરૂપ અન્ય પર્યાયથી ઊપજે છે.’ વિનાશ પામે તોપણ પોતે અને પર્યાય નવીથી ઊપજે એ પણ પોતે. એનો ઉત્પાદ કરનારો આત્મા છે. બીજી ચીજ નહિ એમ અહીં સિદ્ધ કરવું છે. મનુષ્ય.. થયા હોં! મનુષ્યગતિના પર્યાયનો જીવ પોતે નાશ કરે અને ત્યાંથી સ્વર્ગાદિ, નરકાદિ કે પશુ આદિની પર્યાયનો ઉત્પાદ કરે. એ પર્યાયને ઉત્પન્ન કરે છે. કહો, સમજાણું?

‘ત્યાં એમ નથી કે મનુષ્યપણાથી નાશ થતાં જીવપણાથી પણ નષ્ટ થાય છે...’ એમ નથી. મનુષ્ય પર્યાયનો નાશ થતાં કાંઈ જીવનો નાશ ભેગો થઈ જાય છે (એમ નથી). એમ દરેક દ્રવ્યની પર્યાય પૂર્વની પર્યાયથી નાશ દ્રવ્ય થાય એથી કાંઈ એ દ્રવ્ય નાશ થઈ જાય છે એમ છે નહિ. ‘અને દેવપણા વગેરેથી ઉત્પાદ થતાં...’ દેવની પર્યાયપણે ઉત્પાદ થતાં ‘જીવપણાથી પણ...’ નથી એમ ત્યાંથી લઈ લેવું પહેલાથી. દેવપણાની પર્યાયપણે જીવ ઊપજ્યો એથી જીવપણાથી પણ નવો ઉત્પન્ન થયો એમ છે નહિ. કહો, બરાબર છે?

જુઓ! આ સ્વતંત્ર પ્રત્યેક દ્રવ્યનામ પર્યાયથી નાશ થઈને નવી પર્યાય ઊપજે એ પોતે જીવ જ તેનો ઉત્પાદ-વ્યયનો કરનાર છે. કર્મ અને બીજી ચીજો એના ઉત્પાદ-વ્યયનો કરનાર નથી. એમ અનંત પદાર્થ નવી અવસ્થાથી ઊપજે અને પૂર્વની અવસ્થાથી તે સમયે નાશ થાય એ પોતે જ તે ઉત્પન્ન-વ્યયનો કરનાર દ્રવ્ય પરમાણુ કે જીવ કે ધર્માસ્તિ આદિ છે. બીજો દ્રવ્ય એના ઉત્પાદ-વ્યયને કરતો નથી. કહો, સમજાણું આમાં? ગયા એ તમારા માસ્તર? પ્રભાવ પડે છે ચાલતું હતું ને કાલે? પ્રભાવ પડે છે ને કાંઈક? મંદિર-બંદિરમાં જાય તો કોઈ પ્રભાવ પડે છે કે નહિ? અહીં ના પાડે છે.

મુમુક્ષુ :- શું કામ ના પાડો છો? દેખાય છે.

ઉત્તર :- શું દેખાય છે? પોતાની પર્યાય તે સમયે શુભરાગને ઉત્પન્ન કરનાર આત્મા છે. મંદિર આદિ શુભ પરિણામને ઉત્પન્ન કરનાર નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- જોઈને નહિ. પોતાને ભાવ આવ્યો તો એને નિમિત્ત કહેવામાં આવ્યું. આહાહા..! એ વાત તો કહે છે અહીંયા. જીવની.. આ તો સામાન્ય ગતિની વાત કરી છે. પણ સમયે સમયે જીવને નવી જે (પર્યાય) ઉત્પન્ન થાય છે એમાં જીવ નવો ઉત્પન્ન થાય છે એમ નથી. તેમ બીજો એને ઉત્પન્ન કરે છે એમ તો નથી જ. જીવ નવી નવી પર્યાયથી થાય... દેરાસરમાં ગયો અને ત્યાં પર્યાય શુભ થઈ તો એ સમયે જીવ .. એથી કાંઈ જીવ નવો ઉત્પન્ન થયો કે એ પરિણામની ઉત્પત્તિ નિમિત્તે કરી એમ નથી. બેય વાત નથી. સમજાય છે કાંઈ? એમ પ્રત્યેક જીવમાં અને પ્રત્યેક પરમાણુમાં પોતાની પર્યાય .. એ દ્રવ્ય નવું ઊપજતું નથી અને પોતાની પૂર્વ પર્યાયને વ્યય કરતાં એ દ્રવ્ય પોતે અભાવ પામતું નથી. એટલે તે દ્રવ્ય કરે છે. બીજું દ્રવ્ય કરતું નથી. એમ લઈ લેવું એમાં. ઓહોહો..! ...

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કરતો નથી. બીજી ચીજ છે. ...

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ... પડે છે એનો અર્થ એમ છે કે પોતાના સ્વરૂપ રાખીને નવી ક્ષણે ક્ષણે પર્યાયને ઉત્પન્ન કરનાર એ સમયમાં, પહેલા સમયમાં, બીજા સમયે જીવ જ ઉત્પન્ન કરનાર છે એવો નિર્ણય નથી તો એની દૃષ્ટિ સંયોગ આવ્યો તો એવી પર્યાય ઉત્પન્ન થઈ એવી દૃષ્ટિ એકત્વબુદ્ધિમાં થાય છે. એમ છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? પછી શું કરવા જાવું સમેદશિખર ને કોઈ કહે કે પોત્રુર હિલ ને હમણાં બધું ચાલશે કે નહિ? એ..! મોહનભાઈ! .. ત્યાં જઈને પરિણામ પોતાથી થાય, એનાથી થાય નહિ.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પણ એવા ભાવ ત્યારે એવી ગતિ પણ હોય અને ત્યાં જવાનું પણ થાય. શરીરની ક્રિયા એવી થાય અને આત્માના ક્ષેત્રાંતરનો પર્યાય પણ એવો થાય. આ તો ભાઈ

વસ્તુની સ્થિતિ (એવી છે). વસ્તુ સ્વયંસિદ્ધ ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્ય યુક્તં સત્.

પ્રત્યેક દ્રવ્ય ઉત્પાદવ્યયઘૌવ્યયુક્તં સત્. ભગવાનનું આ મહાવાક્ય (છે). આ એને અહીં સિદ્ધ કરે છે. પ્રત્યેક આત્મા અને પરમાણુ છએ દ્રવ્ય ભગવાને જોયા. છએ દ્રવ્ય પોતાનો ભાવ ટકાવીને નવી અવસ્થાથી ક્ષણે ક્ષણે ઊપજતાં તે પોતે. તેમ તે પર્યાયને બીજો ઊપજાવે છે એમ નથી. તેમ તે ક્ષણે અનંત દ્રવ્યો વિનાશ પામે. એ વિનાશ પામે એ દ્રવ્ય પોતે વિનાશ પામવાનો કર્તા છે. પણ વિનાશ પામતા દ્રવ્ય નાશ પામતું નથી. અને એ વિનાશનો કર્તા (અન્ય દ્રવ્ય નથી). આહાહા..! ભેદજ્ઞાન છે, ભેદજ્ઞાન છે. જેવી વસ્તુ છે એવી વાત છે અહીંયા તો.

શું કહ્યું? કે પ્રત્યેક દ્રવ્ય અનંત છે. એ અનંત ... વિનાશ પામે તો એ વિનાશ પામતાં એ દ્રવ્ય વિનાશ પામતું નથી. અને વિનાશ પામવાનો કરનારો એ દ્રવ્ય છે અને એ .. નથી. હવે પ્રત્યેક દ્રવ્ય સમય સમયે નવી પર્યાય ઉત્પન્ન કરે છે તે ઉત્પન્ન કરતાં કાંઈ દ્રવ્ય ઉત્પન્ન થાય છે એમ નથી. એક વાત. અને એ ઉત્પન્ન પર્યાયનો કર્તા બીજો છે એમ નથી. એ પર્યાયના ઉત્પન્ન કર્તા (દ્રવ્ય પોતે) છે એમ અહીંયાં સિદ્ધ કરવું છે. આહાહા..! વાત તો ન્યાયથી, જ્ઞાનથી, લોજિકથી, યુક્તિથી, આગમથી સિદ્ધ થાય એ રીતે વાત છે. પણ એવી ગડબડી મચાવી દીધી છેને. એની દષ્ટિ આમ સંયોગ ઉપર છેને. સંયોગ આવ્યો તો આમ થયું. સંયોગ મળ્યો તો આમ થયું.

‘દેવપણા વગેરેથી ઉત્પાદ થતાં જીવપણાથી પણ ઉત્પન્ન જીવ થાય છે,...’ એમ નથી. ‘પરંતુ...’ આ તો ઉદાહરણ છે હોં જીવનું. માથે કહ્યું હતું. છએ દ્રવ્યની અંદર એમ લઈ લેવું. એક સમયમાં છએ દ્રવ્યમાં. ‘પરંતુ સત્ના ઉચ્છેદ અને અસત્ના ઉત્પાદ વિના જ તે પ્રમાણે...’ તે પ્રમાણે એટલે? આ જીવ પોતે મનુષ્યપણાના વ્યયને પામે, દેવપણાના ઉત્પાદને પામે, એનો કર્તા એ દ્રવ્ય અને છતાં દ્રવ્ય ઊપજે અને દ્રવ્ય વિણસે એમ હોતું નથી.

‘તે પ્રમાણે વિવર્તન (-પરિવર્તન, પરિણમન) કરે છે.’ દેખો અહીંયાં કરે છે આવ્યું પાછું. એ આવ્યું. ૨૧માં તો કાલે દાખલો આપ્યો હતો. ‘તે પ્રમાણે વિવર્તન (પરિવર્તન, પરિણમન) કરે છે.’ ઠીક! કેટલો ખુલાસો કરે છે જુઓ! સમજાય છે કાંઈ? ભગવાન તીર્થકરદેવ એમને એક સમયમાં સર્વજ્ઞપદ પૂર્ણ પ્રગટ્યું. એમાં છ દ્રવ્યો ભગવાને જોયા. (સંખ્યાએ) અનંત. જાતિએ છ. અનંત આત્માઓ, અનંત પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાળાણુઓ, એક ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ. છએ દ્રવ્યનું વાસ્તવિક સમય સમયમાં સ્વરૂપ શું છે એનું આ વર્ણન કરે છે. કહો, સમજાય છે આમાં?

આ તો દષ્ટાંત રૂપે આ જીવને લીધો છે કે જીવ મનુષ્યપણાની પર્યાય થઈ. આ શરીરની વાત નથી. આ તો માટી છે, જડની દશા છે. આ કાંઈ આત્માની દશા નથી. અંદર મનુષ્યપણાને યોગ્ય ગતિની પર્યાયપણે ઊપજેલો જીવ, એ પર્યાયનો નાશ થાય—અવસ્થાનો નાશ થાય

તો એ નાશ થતાં કાંઈ જીવ નાશ થતો નથી. તેમ એ મનુષ્યપણાની અવસ્થાની ગતિનો નાશ થઈને દેવની ગતિપણે જીવ ઊપજે તો દેવની ગતિપણાના ઊપજવામાં જીવ નવો ઊપજતો નથી. તેમ મનુષ્યપણાની પર્યાયથી વિનાશ પામે એનો કર્તા જીવ છે. એનો કર્તા કર્મ અને સંયોગી ચીજ નથી. તેમ દેવપણાની પર્યાયપણે ઊપજ્યો એમાં જીવ ઉપજ્યો નથી. પર્યાય ઊપજી છે. જીવ કાંઈ નવો થયો નથી. છતાં એ પર્યાયનો ઉત્પાદ કરનારો જીવ છે. બીજો એ દેવપણાની પર્યાયનો ઉત્પન્ન કરનાર બીજું દ્રવ્ય છે નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ? બરાબર છે?

સો ચેવ જાદિ મરણં જાદિ ણ ણદ્ધો ણ ચેવ ઉપ્પણ્ણો।
ઉપ્પણ્ણો ય વિણદ્ધો દેવો મણુસો ત્તિ પજ્જાઓ।।૧૮।।

જન્મે મરે છે તે જ, તોપણ નાશ-ઉદ્ભવ નવ લહે;
સુર-માનાદિક પર્યાયાયો ઉત્પન્ન ને લય થાય છે. ૧૮.

અન્વયાર્થ :- [સ: ચ એવ] તે જ [યાતિ] જન્મે છે અને [મરણં યાતિ] મરણ પામે છે છતાં [ન એવ ઉત્પન્ન:] તે ઉત્પન્ન થતો નથી [ચ] અને [ન નષ્ટ:] નષ્ટ થતો નથી; [દેવ: મનુષ્ય:] દેવ મનુષ્ય [ઈતિ પર્યાય:] એવો પર્યાય [ઉત્પન્ન:] ઉત્પન્ન થાય છે [ચ] અને [વિનષ્ટ:] વિનષ્ટ થાય છે.

ટીકા :- અહીં દ્રવ્ય કથચિંત વ્યય અને ઉત્પાદવાણું હોવા છતાં તેનું સદા અવિનષ્ટપણું અને અનુત્પન્નપણું કહ્યું છે.

જે દ્રવ્ય ^૧પૂર્વ પર્યાયના વિયોગથી અને ^૨ઉત્તર પર્યાયના સંયોગથી થતી ઉભય અવસ્થાને આત્મસાત્ (પોતારૂપ) કરતું થકું વિનાશ પામતું અને ઊપજતું જોવામાં આવે છે, તે જ (દ્રવ્ય) તેવી ઉભય અવસ્થામાં વ્યાપનારો જે પ્રતિનિયત-એક વસ્તુત્વના કારણભૂત સ્વભાવ તેના વડે(-તે સ્વભાવની અપેક્ષાએ) અવિનષ્ટ અને અનુત્પન્ન જણાય છે; તેના પર્યાયો પૂર્વ પરિણામના નાશરૂપ અને ઉત્તર ઉત્તર પરિણામના ઉત્પાદરૂપ હોવાથી વિનાશ- ઉત્પાદધર્મવાળા(વિનાશને ઉત્પાદરૂપધર્મ-વાળા) કહેવામાં આવે છે, અને તેઓ (પર્યાયો) વસ્તુપણે દ્રવ્યથી અપૃથક્ભૂત જ કહેવામાં આવ્યા છે. તેથી, પર્યાયો સાથે એકવસ્તુપણાને લીધે જન્મતુ અને મરતું હોવા છતાં જીવદ્રવ્ય સર્વદા અનુત્પન્ન અને અવિનષ્ટ જ દેખવું (-શ્રદ્ધવું); દેવ મનુષ્યાદિ પર્યાયો ઊપજે છે અને વિનાશ પામે છે કારણ કે તેઓ ક્રમવર્તી હોવાથી તેમનો સ્વસમય ઉપસ્થિત થાય છે અને વીતી જાય છે. ૧૮.

ગાથા-૧૮ ઉપર પ્રવચન

હવે ૧૮. જુઓ ૧૮મી ગાથા ચાલે છે.

સો ચેવ જાદિ મરણં જાદિ ણ ણદ્ધો ણ ચેવ ઉપ્પણ્ણો।
ઉપ્પણ્ણો ય વિણદ્ધો દેવો મણુસો ત્તિ પજ્જાઓ।।૧૮।।

જન્મે મરે છે તે જ, તોપણ નાશ-ઉદ્ભવ નવ લહે;
સુર-માનવાદિક પર્યાયો ઉત્પન્ન ને લય થાય છે. ૧૮.

‘ટીકા :- અહીં, દ્રવ્ય...’ પરમાણુ આદિ અનંતા દ્રવ્યો ‘કથંચિત્ વ્યય અને ઉત્પાદવાણું હોવા છતાં...’ .. ઊપજે છે અને પુરાની અવસ્થાથી વ્યય પામે છે. ‘તેનું સદા અવિનષ્ટપણું અને અનુત્પન્નપણું કહ્યું છે.’ દ્રવ્ય નવું થાય, ઉત્પન્ન થાય કે વિનષ્ટ થાય એમ હોતું નથી. અવિનષ્ટપણું અને અનુત્પન્ન. સમજાણું કાંઈ? હવે મહાસિદ્ધાંત આવે છે જુઓ!

‘જે દ્રવ્ય પૂર્વ પર્યાયના વિયોગથી અને ઉત્તર પર્યાયના સંયોગથી થતી ઉભય અવસ્થાને આત્મસાત્ (પોતારૂપ) કરતું થકું વિનાશ પામતું અને ઊપજતું જોવામાં આવે છે,...’ શું કહે છે? કોઈપણ આત્મા કે કોઈપણ આ પરમાણુ રજકણ. આ (શરીર) તો ઘણા રજકણનો પિંડ છે આ. આ તો ઘણા પરમાણુનું દળ બંધાયેલું આ જડ માટી છે અને આત્મા એક વસ્તુ છે. આ ઘણા રજકણનું દળ છે. હવે એમાં એક એક પરમાણુ અને આત્મા એક એક, એક નિગોદના શરીરમાં અનંત આત્મા એકસાથે રહેલા છતાં એનો એક એક આત્મા અને એના આ અનંતા રજકણો ત્યાં પણ કર્મમાં રહેલા છે એનો એક એક કર્મનો રજકણ ‘જે દ્રવ્ય પૂર્વ પર્યાયના વિયોગથી...’ દેખો! ભાષા જુઓ. તે તે વસ્તુની પહેલાની પર્યાયથી એનો વિયોગ થયો. પર્યાયનો વિયોગ થયો. આ ભાષા કઈ જાતની? પરવસ્તુના સંયોગ-વિયોગની વાત નથી. અહીં તો સ્વતંત્ર પ્રત્યેક પદાર્થ ભગવાને જે અનંત જોયા એમાં એક એક આત્મા અને એક એક પરમાણુ પૂર્વ નામ પહેલાની પર્યાયનો વિયોગ થાય છે એમાં. એ દ્રવ્ય. દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ. આત્મા, પરમાણુ એને પૂર્વની અવસ્થા હતી. જેમ કે મનુષ્યની પર્યાય હતી એનો વિયોગ થયો. દેવપર્યાયનો સંયોગ થયો. દેવ સંયોગ એટલે? આ શરીરનો નહિ. દેવપણાની ઉદયગતિનો ભાવ તેનો તેને સંયોગ થયો. મનુષ્યપણાની ઉદયભાવની પર્યાયનો તેને વિયોગ થયો. સમજાણું કાંઈ?

જેમ સોનું છે સોનું. એમાં કુંડળની અવસ્થા હતી. એ કુંડળની અવસ્થાનો વિયોગ થયો સોનામાં અને કડાની અવસ્થાનો સંયોગ થયો. એ સંયોગ ને વિયોગ એની પર્યાયને કરનારું એ દ્રવ્ય છે. સોનાની પર્યાય જે કુંડળની હતી તેનો વ્યય કરનારો એ સોનું છે અને એને

નવી પર્યાયનો સંયોગ થયો. સંયોગ એટલે એ પર્યાય થઈ એ સંયોગ. સોની નહિ, હથોડી નહિ. ..ભાઈ! એમ ત્રિલોકનાથ પરમાત્માએ જોયું અને તેમ ફરમાવી રહ્યા છે. આમ છે. અજ્ઞાનીને એની ખબર નથી.

જેમ આત્મામાં એક રાગની પર્યાય હતી. એ રાગનો વ્યય થયો એટલે વિયોગ થયો. અને વીતરાગી શ્રદ્ધા જ્ઞાન આદિ પર્યાયનો સંયોગ થયો. રતિભાઈ! મહેન્દ્રભાઈ! અહીં તો પર્યાયનો સંયોગ-વિયોગ. કઈ પર્યાયનો? શરીરનો એમ નહિ. દરેક આત્મા અને પરમાણુ એક સમય નામ સેકન્ડના અસંખ્ય ભાગમાં એમને એમ સમય વિશિષ્ટ પર્યાય ઉત્પાદવ્યધ્રુવ સહિત એમને એમ રહેલું છે. એ પદાર્થ ઉત્પાદ નામ નવી અવસ્થાના સંયોગને પામે છે. એ જ દ્રવ્ય પોતાના પૂર્વની અવસ્થાના વિયોગને પામે છે અને ધ્રુવપણે કાયમ રહે છે. ક્ષણે ક્ષણે પોતાને કારણે દ્રવ્ય એમ થઈ રહ્યું છે. બીજા સંયોગને કારણે એમાં નહિ. સંયોગમાં પણ એના દ્રવ્યમાં એને કારણે નવી પર્યાયનો સંયોગ, જૂના પર્યાયનો વિયોગ, પરમાણુપણે ધ્રુવ એ પદાર્થ એને કારણે રહેલો છે. આ મનુષ્યનો દાખલો આપ્યો. મનુષ્યપર્યાયનો વિયોગ થયો. પર્યાય એટલે શરીર નહિ. મનુષ્યગતિ અંદર જે યોગ્યતા હતી તે. એનો વિયોગ થયો. દેવપર્યાયનો ઉત્પાદ થયો, સંયોગ થયો. એ વિયોગ અને સંયોગની પર્યાયનો કર્તા જીવ છે. બીજો નહિ. બીજો પદાર્થ નહિ, કર્મ નહિ, શરીર નહિ.

એમ આ પરમાણુમાં લોટ-લોટનું ગોરણું, ગોરણું સમજો છો? લોયા. ભગવાન કહે છે... એ ગોરણું અહીં તો એક દ્રવ્ય તરીકે ગણ્યું, છે તો અનંત પરમાણુ. એ પર્યાયનો વિયોગ થયો અને રોટલીની પર્યાયનો સંયોગ થયો. એ રજકણોમાં લોટની પર્યાયની પર્યાય જે પિંડરૂપે હતી ગોરણું એનો વિયોગ થયો. એ વિયોગનો કરનાર એ પરમાણુ, સંયોગ કરનાર એ પરમાણુ. બાઈ, લાકડી, વેલણ એ નહિ. એમ ભગવાન ફરમાવે છે. જેચંદભાઈ! દાખલો આવ્યો છે. જુઓ! વેલણ વિના થાતું હશે? ઢીકણા વિના થાતું હશે? એવો દાખલો આપ્યો છે. જૈન ગેજેટમાં. એમ થાય, એનાથી આમ થાય.. એનાથી.. અરે..! ભગવાન! તને ખબર નથી. એ બાઈ જો આમ ન ચલાવે તો થાત? કોણ ચલાવે?

અહીં તો કહે છે... આ તો દૃષ્ટાંત દીધો. મનુષ્યનો, દેવનો, જીવનો. આ લોટનો એ જડનો. એમ સોનાનો એ જડનો. એમ બધા દ્રવ્યો પહેલાના પર્યાયથી વિયોગને પામે. પોતાની પર્યાયને વિનષ્ટ પામે તે પોતાને કારણે. ઉત્તર પર્યાય એટલે પછીની પર્યાયના સંયોગથી થતી દશા એ પોતાને કારણે. ઉભય અવસ્થાને પોતારૂપ કરતું થકું. શું કહે છે? નવી અવસ્થાનો સંયોગ, પૂર્વ અવસ્થાનો વિયોગ એને આત્મસાત્ કરતો થકો. પોતારૂપે કરતું થકું. આહાહા..! શું કહે છે આ?

પોતાની વર્તમાન પર્યાય રાગવાળી હોય, એ રાગનો વિયોગ કરતો થકો આત્મા, એ વિયોગને આત્મા (કરે) છે. અને નવી શ્રદ્ધા સમ્યગ્દર્શન હું શુદ્ધ ચૈતન્ય છું, રાગ અને પરથી

ભિન્ન છું, એવી શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનો સંયોગ એને આત્મસાત્ કરતું એટલે દ્રવ્ય પોતાપણે કરતું તે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? કહો, શેઠી શું છે આમાં? જુઓ! આ હાથ. હાથમાં અંદર આત્મા છે ભિન્ન. એ આત્મામાં અવસ્થા એમ હોય કે આમ ચાલુ એટલે પ્રદેશને અહીં .. એ રાગ પછી એ પ્રદેશથી... તો કહે છે કે એ અસ્થિરતાના નાશને અને સ્થિરતાના ઉત્પાદને એ આત્મા પોતાને આત્મસાત્ કરતું ..પણાને પામે છે પર્યાયપણે. અને પર્યાયના સંયોગપણાને આત્મા પામે છે. આ શરીરને લઈને નહિ. અને આ શરીર જે છે જુઓ આમ. એ આમ થાય છે. તો આમ જે હતું એની પર્યાયનો વિયોગ થયો અને આમ થયું એવી પર્યાયનો સંયોગ થયો, બીજે ક્ષણે. પહેલા સમયે જે હતી એનો વિયોગ થયો. બીજી ક્ષણે જે ઉત્પન્ન થવાનો હતો તે વ્યયને કાળે તે ઉત્પન્ન થયો. તે ઉત્પન્ન અને વ્યય એ પરમાણુ પોતે પોતાપણે કરતો, બીજાપણે નહિ થતો, બીજાથી નહિ થતો, પોતાપણે કરતા એ દ્રવ્યો ટકી રહ્યા છે. આહાહા..! રતિભાઈ! દરેક દ્રવ્યની વાત છે. આ તો દષ્ટાંત જીવનો એક દાખલો આપ્યો છે. સમજાણું કાંઈ?

એમ જ્યારે દરેક વસ્તુને ભિન્ન ભિન્ન નક્કી કરે તો પોતાની દશાનો ઉત્પાદ અને વ્યયનો કરનાર હું (છું). તો મારી દશા નિર્મળ જેને ધર્મની દશા પ્રગટ કરવી હોય એને દ્રવ્યની ઉપર દષ્ટિ આપતા દ્રવ્ય એવું ને એવું રહે અને નવી પર્યાયને આત્મસાત્ કરતું એ સમ્યક્દર્શન આદિ પર્યાયને ઉત્પન્ન કરે. અને મિથ્યાદર્શનની અને રાગની પર્યાયને નાશ કરતું એ વ્યયને આત્મસાત્ કરતું એ આત્મા પોતે ધ્રુવપણે રહેતો આ રીતે કરે છે. બીજાને કારણે નહિ. કર્મને કારણે નહિ, સંયોગને કારણે નહિ, બીજી ચીજને કારણે નહિ. કહો, રતિભાઈ! .. રૂપિયો.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- નહિ. પહેલા શબ્દ વર્ગણારૂપ પર્યાય છે. એ શબ્દરૂપ વર્ગણા પર્યાયનો વ્યય કરતો પરમાણુ એટલે વિયોગ ..ને પર્યાયને ઉત્પન્ન સંયોગ કર્તા પરમાણુ, એ પરમાણુ પોતે પૂર્વની પર્યાયના વ્યયને આત્મસાત્ પોતાપણે કરે છે અને ઉત્પાદને (આત્મસાત્) પોતાપણે કરે છે. આત્માને લઈને નહિ. બરાબર છે? હવે રતિભાઈનો રૂપિયો. રૂપિયો કાંઈ રતિભાઈનો નથી હોં. નહિ? કહો, ..ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- દામોદરભાઈનો રૂપિયો છેને.

ઉત્તર :- .. વાત સાચી. જૂના પૈસાવાળા એ હતા. લાખાણી. પૈસાવાળા. કેટલા વાળા હશે આ તે. એ પૈસો છે એ અનંત પરમાણુનો પિંડ છે. અનંત રજકણનો પિંડ. એ એક ઠેકાણે હોય, એનું સ્થાન બદલવાનો એ સ્થાનનો વ્યય અને બીજા સ્થાનમાં આવવાનો ઉત્પાદ. એ પરમાણુ વ્યયને, ઉત્પાદને આત્મસાત્ કરતા એ પ્રમાણે ક્રિયા થાય છે. પરને લઈને નહિ અને ઓલાના પુણ્યને લઈને ત્યાં આવે એમ નહિ. એમ કહે છે અહીં તો.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કોણ કમાય છે? રાગ કરે છે. શું કર્યું હતું ત્યાં? દામોદરભાઈ! રાગ કર્યો હતો. ત્યાં શું મુંબઈમાં કર્યું?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- જડને મદદ નહિ અને જડની મદદ ચૈતન્યને નહિ. અને એક જડની મદદ બીજા જડને નહિ. એમ વાત છે અહીંયાં તો. કહો, સમજાય છે કાંઈ? ઓહોહો..! ભાષા કેવી વાપરી છે શાસ્ત્રકારે જુઓને. વિયોગ અને સંયોગ કરતો. એમ પાછું. વિનષ્ટ અને ઉત્પાદ ને વિયોગ ને સંયોગની ભાષા વાપરી છે. સમજાય છે કાંઈ આમાં?

પ્રત્યેક આત્મા એક એક ભિન્ન ભિન્ન આત્મા (એવા અનંત) આત્માઓ, એક એક રજકણ એવા અનંત પરમાણુઓ. એક એક ક્ષણમાં પૂર્વની અવસ્થાને વિયોગ કરતો. એ જ કહે છે અહીંયાં. આત્મસાત્ કરતો છેને? પોતારૂપ વ્યય કરતો એમ. અને નવી નવી અવસ્થાને પણ ઉત્પન્ન કરતું નામ સંયોગ પમાડતું (દ્રવ્ય) પોતાપણે કરી રહ્યું છે. આહાહા..! આ પંચાસ્તિકાયનું સત્પણું સદ્ભાવ કેવો સ્વભાવ છે (એનું વર્ણન કરે છે). લોકોને એવું કહણ પડે. લાકડા એવા નાખ્યા છેને જગતે. જાણે બહારથી આ થાય, આનાથી આ થાય, આનાથી આ થાય. લ્યો! દુકાને બેઠા હોય તો ભૂંડા થાય. અહીં કહે છે કે ભૂંડા પરિણામ પણ તેં કર્યા, તારે કારણે એને આત્મસાત કરીને. .. શુભભાવ પણ તેં કર્યા, આત્મસાત તેં કરીને. પરને લઈને નહિ. રતિભાઈ! બરાબર હશે આ? બહુ ફેર પડે છે, ભાઈ! આ બધા રૂપિયા ભેગા કર્યા કહે છેને. ... એય..! આ તમારી.. આમ છે કે નહિ ભાઈ જુઓને.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એવું હોય. એ તો એમ કે અહીં જરી જરીક એવું લાગે છે. એમ કહે છે પણ બહાર... કહો, મહેન્દ્રભાઈ! પોતે આ હુશિયારીને લઈને પૈસા લાવ્યા હતા તે દિ' ૭૬માં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ધૂળમાંય સાચવે નહિ. કોણ સાચવે? એની પર્યાયને સાચવે કે કો'કને સાચવે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ મમતાવાળા એમ કહો. શું ધૂળને સાચવે? એય..! બરાબર હશે? તારા બાપને એમ હશે? મમતા સાચવી એમ કહે છે. જુઓ! આ બધા જાણે છેને તમને? ...ભાઈ! રામજીભાઈ જાણે છે. પૈસા સાચવી રાખવાની કળા આવડે છે એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- લાવ્યા વિના આવે કઈ રીતે?

ઉત્તર :- એ જ કહે છે અહીંયાં કે એમાં વ્યંજનપર્યાય ક્ષેત્રાંતર થવાની પોતાના ઉત્પાદ-વ્યયની તાકાત છે. એમ કહે છે ભગવાન. એ પરમાણુમાં ક્રિયાવર્તી શક્તિ એવી છે કે જેમાં સમય સમયની પર્યાય ક્ષેત્રાંતર થવાની, વર્તમાન ક્ષેત્રના વ્યયની અને નવાને ઉત્પન્ન કરવાની

એ પરમાણુ આત્મસાત કરીને એવી ક્રિયા થાય છે. બીજો ત્યાં લાવે અને આવે એ વાત સ્વરૂપમાં છે નહિ. ભગવાનના જ્ઞાનમાં છે નહિ, દ્રવ્યમાં છે નહિ. અજ્ઞાનીએ કલ્પનાથી, મિથ્યાશ્રદ્ધાથી માની રાખ્યું છે. મિથ્યાદષ્ટિ. એનું નામ તો અહીં મિથ્યાદષ્ટિ કહે છે.

એક તો એ વાત છે કે દ્રવ્ય અનંત છે કે અસંખ્ય છે કે સંખ્ય છે? અનંત દ્રવ્ય છે. એ અનંત દ્રવ્ય એક સમયમાં છે કે આઘોપાછો હશે? એક સમયમાં અનંત. હવે એક સમયમાં અનંત (છે) તો પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં એક સમયમાં ઉત્પાદ વ્યય આઘોપાછો હશે કે ઉત્પાદ વ્યય એક સમયમાં હશે? ત્યારે પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ વ્યયનો સમય જે સમયે ઊપજ્યું એનો સંયોગ કર્યો એ પર્યાયનો દ્રવ્યે અને પૂર્વની પર્યાયનો વિયોગ કર્યો એ દ્રવ્યનો પોતાનો પર્યાયનો સંયોગ-વિયોગ છે. પરને કારણે ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં નથી. રતિભાઈ! બરાબર છે? સંયોગ વિયોગ આ પૈસાના સંયોગ વિયોગની વાત નથી અહીં. આ તો સંયોગ એટલે ઉત્પાદ અને વિયોગ એટલે વ્યય. આહાહા..! કહો, ...ભાઈ! કેમ હશે? કાંઈ દુશિયારી કામ નહિ ચાલતી હોય સોનાચાંદીમાં? નહિ? આહાહા..!

જુઓ! કેટલો શબ્દ વાપર્યો છે? ‘જે દ્રવ્ય...’ કોઈપણ વસ્તુ. સમજાય છે? પૂર્વ પર્યાય એટલે અવસ્થા—હાલત જે વર્તે છે તે. તેનો વિયોગ. તેની તે સમયની પર્યાય ઉત્પન્ન થઈ હતી તે જે સમયે, એનો બીજે સમયે વિયોગ અને બીજે સમયે જે પર્યાય નહોતી પહેલે સમયે એનો ઉત્તર પર્યાયમાં સંયોગ, નવી પછીની પર્યાયનો સંયોગ. આહાહા..! આ તો એક સિદ્ધ એટલું કરે છે કે જે પર્યાયનો વિયોગ કર્યો એ જ પર્યાયનો વિયોગ અને જે પર્યાયનો સંયોગ એ જ પર્યાયનો સંયોગ. બધું નક્કી જ થઈ ગયેલું ત્યાં એમાં છે. સમજાણું કાંઈ?

‘જે દ્રવ્ય પૂર્વ પર્યાયના વિયોગથી...’ એટલે નાશથી ‘અને ઉત્તર...’ નામ પછીની ‘પર્યાયના સંયોગથી ઉત્પન્ન થતી ઉભય અવસ્થાને...’ એટલે બેય. વ્યય અને ઉત્પાદ. દરેક સમયમાં, સમય એટલે એક સૂક્ષ્મ ક બોલીએ એમાં અસંખ્ય સમય જાય. એ માયલો એક સમય. એ એક સમયમાં અનંત દ્રવ્ય એક સમયમાં એ ઉભય અવસ્થા ઉત્પાદ અને વ્યય અનંત ગુણની ઉત્પાદ અવસ્થા અને અનંત ગુણની પહેલી થયેલી વ્યય એ ‘ઉભય અવસ્થાને આત્મસાત્ (પોતારૂપ) કરતું થકું...’ પોતારૂપ કરતું થકું, પરની અભિલાષા અને સહાય નહિ મેળવતું થકું. (ચાર મિનિટનું પ્રવચન રિપિટ થયેલું છે એટલે લેવામાં નથી આવેલ).

મુમુક્ષુ :— ...

ઉત્તર :— શું આવ્યું? પરને પોતાપણે કરતો એમ ન આવ્યું. પોતાની પર્યાયને પોતાપણે કરતો આવ્યું. એટલે પરને પરપણે નહિ કરતું થકું એમાં આવી ગયું. સમજાણું કાંઈ?

એ ‘વિનાશ પામતું અને ઊપજતું જોવામાં આવે છે,...’ એમ કહે છે અહીં જુઓ! શું કહે છે? કે દરેક વસ્તુ આત્મા અને પરમાણુ એક એક પૂર્વના પર્યાયથી વિનાશ પામતું

નામ વિયોગથી અને પછીની અવસ્થાથી સંયોગ થતું ઉભય અવસ્થાને આત્મસાત્ કરતું, વિનાશ પામતું અને ઊપજતું જોવામાં આવે છે. એમ કહે છે અહીં તો. રજકણે રજકણ નવી અવસ્થાના સંયોગને, જૂની અવસ્થાના વિયોગને આત્મસાત્ કરતું જોવામાં આવે છે. પરથી થતું જોવામાં આવતું નથી. એમ કહે છે. ઓહો..! સમજાણું કાંઈ? રતિભાઈ! એ જ્ઞાનમાં જોવામાં આવે છે એમ કહે છે. જ્ઞાન એમ જોવે છે. કેમ? કે જ્યાં પૃથક્ દ્રવ્ય છે એમ જે જ્ઞાને જાણ્યું ત્યાં પૃથક્ કાર્ય થાય છે એમ જ્ઞાને જાણ્યું. એમ કહે છે અહીં તો. શું કીધું?

જેના જ્ઞાનમાં એમ આવ્યું કે અનંત દ્રવ્ય છે એ અનંત દ્રવ્યમાં એક સમયમાં પૂર્વ અવસ્થાનો વિયોગ અને નવીનો ઉત્પાદ એ થયા વિના રહે નહિ. એમ જ્ઞાને અનંતને જ્યારે અનંત રીતે સ્વીકાર્યું એટલે સંયોગ અને વિયોગ એના પર્યાયથી થાય છે એમ અમને જોવામાં આવે છે. આહાહા..! શું કહે છે સમજાણું? ... શી રીતે આવ્યું? ... દ્રવ્ય અનંત છે, વસ્તુ અનંત છે. એક સમયમાં અનંત છે એમ જે જ્ઞાને જાણ્યું છે એ જ્ઞાન એમ જોવે છે કે અનંત અનંતપણે પૃથક્ પૃથક્ રહીને નવી અવસ્થાના સંયોગને, જૂની અવસ્થાના વિયોગને પૃથક્ અનંત રહે છે એટલે જ્ઞાન એમ દેખે છે એમ જોવામાં આવે છે એમ કહ્યું છે. દેવાનુપ્રિયા! કહો, સમજાણું કાંઈ? શેઠી! આહાહા..!

આ તો લૌજિક, ન્યાય, યુક્તિથી એને જોવામાં આવે છે. એ પ્રશ્ન ઠીક કર્યો. એ કહે કે કેવું વિનાશ પામતું જોવામાં આવે છે. એમ કેમ કહ્યું? કે જેનું જ્ઞાન, અનંત છે દ્રવ્યો એમ જેણે નક્કી કર્યું છે એને અનંતપણે રાખતું, રહેતું જ્ઞાનમાં જોવામાં આવે છે. જ્ઞાનથી અનંતપણે રહ્યા એટલે ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયો એને કારણે ઊપજી, એને કારણે વ્યય થઈને એ પણ રહેલા છે એમ જ્ઞાનમાં જોવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? ધીરુભાઈ! આહાહા..! દુકાને બેઠો માણસ બહુ ધ્યાન રાખે છે માટે આ વ્યવસ્થા ચાલે છે. કહે છે કે એમ જોવામાં આવતું નથી. કેમ? કે વસ્તુ અનંત છે. ત્યાંની ચીજ જે દાળ, ભાત, શાક કે જે વસ્તુને વેચનારો સાકર, ચા, દૂધ, ખાંડ વગેરે, એ પદાર્થ પણ અનંત પરમાણુનો પિંડ છે, આ પણ એનું શરીર પણ અનંત પરમાણુનો પિંડ છે. એનો આત્મા ભિન્ન છે. ત્યારે જ્યાં અનંત છે, એમ જ્યાં જ્ઞાન જોવે છે એ જ્ઞાન અનંતની ઉત્પાદ વ્યયની (અવસ્થા) તે તે કાળે તેમાં થાય છે એ પરને લઈને નહિ, ત્યારે અનંત અનંતપણે જોવામાં આવે છે. એમ જ્ઞાન દેખે છે કે એનો ઉત્પાદ વ્યય તેના દ્રવ્યથી થાય છે, બીજાથી નહિ. એમ જ્ઞાન જોવે છે. પંડિતજી! આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? ધીરુભાઈ! આ સંચા પાસે શું કરો છો ત્યાં તમે?

કહે છે, સંચાનો એક એક રજકણ, ભગવાન ત્રિલોકનાથ કહે છે અને એક એક આત્મા જ્યાં ભિન્ન ભિન્ન,... ઘરના દસ માણસો એ દસ છે કે નહિ? તો દસ દસપણે ક્યારે રહે? કે દસેનું પોતાને કારણે નવી અવસ્થાનો સંયોગ, જૂનીનો વિયોગ એ આત્માથી થતો હોય તો દસ દસપણે રહે. પણ આની અવસ્થા આનાથી, આની અવસ્થા આનાથી (થાય) તો

દસ દસપણે રહેતા નથી. તો એની સંખ્યા એના જ્ઞાનમાં જૂઠું આવે છે. સંખ્યા જાણે દસ અને કામ કરે ભેગા. તેનું જ્ઞાન સાચું નથી. ન્યાયથી તો છે કે નહિ? આહાહા..! કહો, રતિભાઈ!

તમારા ખ્યાલમાં આવ્યા કે આ મેટ્રિકમાં પદ છોકરા છે. હવે પદ(ના)પદ ક્યારે રહેશે તમારા ખ્યાલમાં? કે દરેકના પરિણામનો ઉત્પાદ તે છે, દરેકના પૂર્વના વિચારનો નાશક તે છે એમ ખ્યાલમાં રહે તો પદ પદ તરીકે છે. એટલે કે અહીં આચાર્ય કહે છે અમને તો આ રીતે દ્રવ્ય પોતાને કારણે વ્યય-ઉત્પન્ન થતું જોવામાં આવે છે. કારણ કે અમે અનંતને અનંત તરીકે જાણીએ છીએ. સમજાણું કાંઈ? શું છે કાંઈ આમાં? મોહનભાઈ! આને કાંઈ છે કે નહિ? દલાલ છેને ઈ. આહાહા..!

વીતરાગોની વાણી, ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ... પણ જગતને મળી નહિ. સાંભળવા મળ્યું એ બધું ઊંધું. આનું આ કરે ને આનું આ કરે ને આનાથી આ થાય. ભગવાન! આનાથી આ થાય. ધ્યાન રાખજો. આનાથી અહીં થાય તો એનો ઉત્પાદ શું? આણે ઓલાનો ઉત્પાદ કર્યો તો ઓલાનો ઉત્પાદ શું? અને આણે ઓલાનું કરવા ગયો તો પોતાનો ઉત્પાદ શું? એટલે આચાર્ય કહે છે, અમને તો અનંત દ્રવ્યોમાં એક એક દ્રવ્ય પોતાના ઉત્પાદવ્યયને આત્મસાત કરતું જોવામાં આવે છે. આહાહા..! શેઠી! ... ઘડો કુંભારે કર્યો એ અમને જોવામાં આવતું નથી. ઘડાને એમ કેમ કહ્યું? ઘડાનો પરમાણુ અને ઓલાનો પરમાણુ ભિન્ન જાણીએ છીએ. ભિન્ન છે કે એક છે? ભિન્ન છે એના પરમાણુ એની પર્યાય તરીકે, કુંભારના પરમાણુ એની પર્યાય તરીકે. એમ ભિન્ન જોવામાં આવે છે. એમાં કુંભારે ઘડો કર્યો એમ જોવામાં આવતું નથી. નહિતર અનંતનું અનંતપણું રહેતું નથી. કહો, સમજાણું આમાં કાંઈ? પ્રસન્નભાઈ! આમાં સાચી પ્રસન્નતા છે હોં સમજે તો બાકી કાંઈ ધૂળમાંય ક્યાંય બહારમાં ન મળે. પૈસામાં કે આબરુ કે કીર્તિ બધી રાખું છે. એ રાખ પણ એને કારણે ઊપજે અને એને કારણે નાશ પામે. એમ કહે છે. એમ અમને જોવામાં આવે છે એમ કહે છે. કેમ? કે જ્યારે અમે રાખના રજકણો કે ધૂળના પૈસાના રજકણો છે એમ જોઈએ છીએ. તો છે એમ જોઈએ તો એ અનંત રજકણો છે. તો પ્રત્યેક રજકણ નવી અવસ્થાએ ઊપજતું અને પુરાનીનો વ્યય પામતો આત્મસાત્ એ દ્રવ્ય કરતું અમને આમ જોવામાં આવે છે. આમ છે માટે આમ છે. આંખે આંધળી હોય ને તું જો કે અમને આમ દેખાય છેને. આંધળી આંખ છે, આંખ મીચી દીધેલી છે. તેં અનંતને અનંત તરીકે જ્ઞાનમાં લીધા નથી. જયંતિભાઈ! આહાહા..!

‘તે જ (દ્રવ્ય) તેવી ઉભય અવસ્થામાં વ્યાપનારો...’ હવે ધ્રુવ લેવું છેને? ‘જે પ્રતિનિયત-એક-વસ્તુત્વના કારણભૂત સ્વભાવ તેના વડે (-તે સ્વભાવની અપેક્ષાએ) અવિનષ્ટ અને અનુત્પન્ન જણાય છે;...’ જુઓ! શું કહે છે? ‘તે જ (દ્રવ્ય)...’ એટલે દરેક વસ્તુ જેમ વિનષ્ટ અને ઉત્પાદથી ભિન્ન ભિન્ન દરેકને જોવામાં આવે છે એમ તે જ

દ્રવ્ય તેવી ઉભય અવસ્થામાં. તેવી એટલે સંયોગ-વિયોગની. તેમાં વ્યાપનારો. એક એક દ્રવ્ય, એક એક વસ્તુ અસ્તિત્વના કારણે સ્વભાવ, તેના વડે. ઓલો સ્વભાવ કીધો ને એટલે વ્યાપનારું લીધું ને. સમજાણું કાંઈ?

‘તે જ (દ્રવ્ય) તેવી ઉભય અવસ્થામાં...’ નવી અવસ્થાથી દરેક ક્ષણે ઊપજતું, પૂર્વની અવસ્થાના વિયોગને કરતું એ દ્રવ્ય બેયમાં વ્યાપતું. બેય અવસ્થામાં વ્યાપનારો. બીજો પરમાણુ બીજામાં નહિ, બીજો જીવ બીજામાં નહિ, બીજાનો જીવ પરમાણુમાં નહિ અને બીજા પરમાણુમાં એ જીવ વ્યાપનારો નહિ. એની અવસ્થામાં વ્યાપનારો. એ ઉત્પાદ-વ્યયની અવસ્થામાં એ વ્યાપનારો એ પરમાણુ કે દ્રવ્ય અનંતપણે જ્યાં જ્ઞાનમાં જાણ્યા તો દરેક દ્રવ્ય પોતે તેની ઉભય અવસ્થામાં વ્યાપનારો અમને જણાય છે. એ ધ્રુવ નક્કી કર્યું. આહાહા..!

‘જે પ્રતિનિયત-એકવસ્તુત્વના...’ ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુ. ‘કારણભૂત સ્વભાવ તેના વડે...’ એનો ધ્રુવ સ્વભાવ છેને કારણભૂત. સ્વભાવની અપેક્ષાએ, ધ્રુવ સ્વભાવની અપેક્ષાએ પરમાણુ કે આત્મા પ્રતિનિયત વસ્તુનો એક ધ્રુવસ્વભાવ એનો કારણભૂત સ્વભાવ ‘તેના વડે (તે સ્વભાવની અપેક્ષાએ) અવિનષ્ટ અને અનુત્પન્ન જણાય છે;...’ એ વસ્તુ ઉભય અવસ્થામાં વ્યાપનારી, પોતાની ધ્રુવતાને કારણે અવિનષ્ટ અને અનુત્પન્ન જોવામાં આવે છે. અરે..! ધ્રુવ જોવામાં આવે છે એમ કહે છે. ઓહોહો..! સમજાણું? અનંત છે. જેટલી સંખ્યાએ અનંત છે તે અનાદિઅનંત તેટલી જ સંખ્યા રહેવાના. એવા અનંત દ્રવ્યો એક સમયમાં પૂર્વ અવસ્થાનો વિયોગ અને નવી અવસ્થાનો સંયોગ (થાય છે) એમ જોવામાં (આવે છે) કેમકે ભિન્ન છે માટે.

‘તેવી ઉભય અવસ્થામાં વ્યાપનારો જે પ્રતિનિયત-એકવસ્તુત્વના કારણભૂત સ્વભાવ તેના વડે...’ તેના કારણે હોવાથી તે સ્વભાવ અનુત્પન્ન અને અવિનષ્ટ ધ્રુવપણે જોવામાં આવે છે. એ વસ્તુ એમને એમ રહે છે એમ ધ્રુવપણે જોવામાં આવે છે. આહાહા..! પણ પરમાણુને ક્યાં જોવા ગયા તમે? મન:પર્યયજ્ઞાન નથી, અવધિજ્ઞાન નથી. અને પંચમઆરાના સમકિતી મુનિઓ આમ કહે છે. પરમાણુ જોવામાં આવે? તો અવધિજ્ઞાન થાય છે. સાંભળને, જોવામાં આવ્યા. અનંત છે એમ જ્યાં જ્ઞાનમાં આવ્યું મતિ અને શ્રુતમાં, એ અનંતપણાની અવસ્થા પોતે ભિન્ન ભિન્ન પામતું ટકતું જોવામાં આવે છે. એમ જ જ્ઞાનમાં આવે છે. જ્ઞાનનું જ્ઞેય એવી રીતે જ છે. બીજી રીતે જ્ઞાનમાં જ્ઞેય કરવા જાય તો જ્ઞેયનો સ્વભાવ નથી. એવો નક્કી કરવા જાય તો એની દૃષ્ટિ મિથ્યાત્વ થાય છે. બરાબર છે? ત્યાં શું કરવું? રળી દેવું મા-બાપને. એલએલબી થઈને પછી રળવું પડશે કે નહિ? પૈસા ખર્ચ્યા તમારે માટે. લાવો, રળો. રળવાને શું કહે? કમાના. કમાઓ. ભગવાન કહે છે કે અરે..! પ્રભુ! એય..! વજુભાઈ! સમજાય છે આ? આ એટલે કરીએ છીએ, માન્યું છે એ નહિ. આહાહા..! એને હજી છે અનંત એની શ્રદ્ધા જ નથી. આનાથી અહીં થાય અને આનાથી અહીં થાય એમ માનનારને

અનંતની શ્રદ્ધા જ નથી આત્મામાં. સમજાણું કાંઈ?

અરે..! ભગવાન ત્રિલોકનાથ બિરાજતા હોય સમવસરણમાં, એને લઈને મને પર્યાય થયો એમ માનનાર ભગવાન અને અમે બે ભિન્ન છીએ એમ એ માનતા જ નથી. સમજાણું કાંઈ? કહે છે કે અમને તો તે સમવસરણમાં રહેલો જીવ પણ પોતાની પૂર્વ અવસ્થાને વ્યય પામતો અને નવી અવસ્થાના સંયોગને પામતો તે આત્મસાત પર્યાયને ત્યાં કરતો, એ ભગવાનથી ભિન્ન એનું ધ્રુવપણું રાખતો ભાસે છે. સમજાણું કાંઈ? એ ભગવાનને લઈને આમ થાય છે એમ અમને ભાસતું નથી. ભારે વાત, ભાઈ! ગણધર આવ્યા તો વાણી નીકળી. નહિતર વાણી નીકળત? તેથી આમ છે, તેમ છે. અરે..! ભગવાન! સાંભળ તો ખરો.

કહે છે કે તે સ્વભાવની અપેક્ષાએ ‘તેના પર્યાયો પૂર્વ પૂર્વ પરિણામના નાશરૂપ...’ જુઓ! દરેક દ્રવ્યના પૂર્વ પૂર્વ પરિણામના નાશરૂપ ‘ઉત્તર ઉત્તર પરિણામના ઉત્પાદરૂપ હોવાથી વિનાશ-ઉત્પાદધર્મવાળા (-વિનાશ ને ઉત્પાદરૂપ ધર્મવાળા) કહેવામાં આવે છે,...’ એના એ દ્રવ્યના, એની એ ચીજના પૂર્વ પરિણામના વિનાશરૂપ, નવી અવસ્થાના ઉત્પાદરૂપ એને વિનાશ અને ઉત્પાદ ધર્મવાળા કહેવામાં આવે છે. ઓલાને સદ્ભાવ ધર્મવાળો કહેવામાં આવે છે. આને ઉત્પાદ-વ્યયના ધર્મવાળો કહેવામાં આવે છે. પર્યાયવાળો. સમજાણું કાંઈ? ઓહોહો..! અધ્યાત્મની વાતને મૂકવાની પદ્ધતિ.. એ ‘પર્યાયો પૂર્વ પૂર્વ પરિણામ...’ દરેક દ્રવ્યના. પૂર્વની પર્યાયના વિનાશ, ઉત્તરની પર્યાયના ઉત્પાદરૂપ હોવાથી તે પર્યાયો વિનાશ-ઉત્પાદ ધર્મવાળા કહેવામાં આવે છે. ‘અને તેઓ (પર્યાયો) વસ્તુપણે દ્રવ્યથી અપૃથગ્ભૂત જ કહેવામાં આવ્યા છે.’

(શ્રોતા:- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પોષ વદ ૩, ગુસ્વાર, તા. ૨-૧-૧૯૬૪
ગાથા-૧૮ થી ૨૦, પ્રવચન-૨૫

પ્રત્યેક દ્રવ્યની શું સ્થિતિ પર્યાયથી અને દ્રવ્યથી એનું વર્ણન છે. દૃષ્ટાંત તરીકે તો એમાં જીવને મૂક્યો છે. અહીં સુધી આવી ગયું જુઓ. ‘તેઓ (પર્યાયો) વસ્તુપણે દ્રવ્યથી અપૃથક્ભૂત જ કહેવામાં આવ્યા છે.’ છેને? ૩૯ પાનું. ‘તેથી, પર્યાયો સાથે એકવસ્તુપણાને લીધે જન્મતું અને મરતું હોવા છતાં જીવદ્રવ્ય...’ દૃષ્ટાંત જે હતો એનું આવ્યું. જીવદ્રવ્ય એટલે આત્મા, મનુષ્ય આદિ પર્યાય અને દેવ આદિ પર્યાય, એની સાથે એક વસ્તુપણાને કારણે જન્મતું અને મરતું હોવા છતાં. કોણ? જીવદ્રવ્ય જન્મતું અને મરતું હોવા છતાં. પર્યાયથી જન્મે છે અને પર્યાયથી મરે છે. કહો, સમજાણું?

‘જીવદ્રવ્ય સર્વદા અનુત્પન્ન અને અવિનષ્ટ જ દેખવું (—શ્રદ્ધવું);...’ જીવ વસ્તુ તો સર્વદા અનુત્પન્ન—વસ્તુ કોઈ દિ’ ઉત્પન્ન થાય એમ નહિ. એમ વસ્તુનો નાશ થાય એમ નહિ. પોતે અવસ્થાપણે ઊપજે અને અવસ્થાથી નાશ થાય. ‘દેવ-મનુષ્ય આદિ પર્યાય ઊપજે છે.’ જુઓ! જીવદ્રવ્ય તો કાયમ રહીને એની મનુષ્ય અને દેવની પર્યાયપણે ઊપજે છે અને પૂર્વની પર્યાયથી નાશ પામે છે. ‘કારણ કે તેઓ ક્રમવર્તી હોવાથી...’ જુઓ! તે પર્યાય છે એ ક્રમવર્તી છે. વસ્તુ છે એ તો અનાદિઅનંત છે. એ પર્યાય જે જીવને થાય કે કોઈપણ છએ દ્રવ્યને થાય. અહીં જીવનો દાખલો છે. ‘તેઓ ક્રમવર્તી હોવાથી તેમનો સ્વસમય ઉપસ્થિત થાય છે...’ જેમ કે મનુષ્યપણામાં આવ્યો તો મનુષ્યપણાનો સમય રહેવાનો એને ઉપસ્થિત થયો. ‘અને વીતી જાય છે.’ જ્યારે દેવનો સમય ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે મનુષ્યપણાનો સમય વિતી ગયો અને વિનાશ થાય છે. કહો, સમજાણું આમાં? લ્યો આ ક્રમવર્તી આવ્યું આમાં.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- .. હોય તે આવે.

વસ્તુ દરેક દ્રવ્ય વસ્તુપણે વિનષ્ટ અને ઉત્પન્ન નહિ થવા છતાં, ઉત્પન્ન અને વિનષ્ટ નહિ હોવા છતાં તે વસ્તુ પર્યાયપણે ઊપજે, એનો સ્વકાળ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે. જુઓ! સ્વસમય શબ્દ મૂક્યો છે. સમજાણું? એ ૨૧માં એનું વધારે સ્પષ્ટ આવશે. ૧૮માં અહીંયાં કહ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? ‘તેઓ ક્રમવર્તી હોવાથી...’ કોણ? પર્યાયો. દરેક દ્રવ્યની... અહીં જીવના દ્રવ્યનો દૃષ્ટાંત કીધો છે. દરેક દ્રવ્ય અને દરેક જીવનો ક્રમવર્તી પર્યાય હોવાથી તેમનો સ્વકાળ, જે જીવદ્રવ્યનો સ્વકાળ મનુષ્યપણાનો પ્રાપ્ત થયો હોય તેટલો કાળ મનુષ્યપણું રહે અને વીતી જાય. એ સ્વકાળ પૂરો થયો એટલે વીતી જાય અને દેવનો સ્વકાળ પ્રાપ્ત થાય. કહો, બરાબર છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ ૨૧ ગાથામાં એનો વિસ્તાર ખુલાસો આવશે. એ ૨૧ પાછી આવે કે ન આવે. કહે છે. જુઓ ૨૧. પાનું ૪૫. નીચે લીટી છે. જુઓ ત્રણ લીટી છેને? નીચેથી ત્રણ પાછી.

‘જેનો સ્વકાળ વીતી ગયો છે એવા સત્ (-વિદ્યમાન) પર્યાયસમૂહને વિનષ્ટ કરે છે...’ છે? જેનો સ્વકાળ દ્રવ્ય ઉપર એની જે પર્યાય હતી એનો સ્વકાળ વીતી ગયો છે એવું સત્-વિદ્યમાન-વિદ્યમાન પર્યાય જે છે એના સમૂહને વિનષ્ટ કરે છે. અનંત પર્યાય છેને એક સમયમાં. એવા પર્યાયસમૂહને વિનષ્ટ કરે છે. અને ‘જેનો સ્વકાળ ઉપસ્થિત થયો છે...’ જેને અનંતી પર્યાયનો તે પર્યાયનો સ્વકાળ ઉપસ્થિત થયો છે, આવી પહોંચ્યો છે. લ્યો! ‘એવા અસત્ને ઉત્પન્ન કરે છે.’ અવિદ્યમાન વર્તમાનમાં હોવા છતાં એનો સ્વકાળ આવી પહોંચ્યો હોવાથી, સ્વકાળની ઉપસ્થિત થવાથી તે નવી પર્યાય એને કાળે આવીને ઊભી રહે છે. કહો, એમાં આવે છે કે નહિ એમાં? આમાં સ્વકાળ આવે છે? જુઓ એ ૨૧માં. એમાં નાખ્યું છે, ભાઈએ નાખ્યું છે. જૈન તત્ત્વ મિમાંસામાં આ વાત નાખી છે. એ વાત થઈ ગઈ હતીને પહેલી ઘણી? પાઠ છે હોં! આ તો ટીકા છે આખી વાત. છેને? પાઠમાં શું છે જુઓ! ‘સત્પર્યાયજાતમતિવાહિતસ્વકાલમુચ્છિનત્તિ’ અને ‘અસદુપસ્થિતસ્વકાલમુત્પાદયતિ’ સંસ્કૃત ટીકા છે.

જે દ્રવ્યનો એનો સ્વકાળ જે છે પર્યાય થવાનો, એ આવ્યો એટલે એ સ્વકાળે તે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય અને એ સ્વકાળ વીતી ગયો એટલે એનો વિનષ્ટ થાય છે. સ્થૂળપણે અહીંયા મનુષ્ય અને દેવનો દાખલો આપ્યો છે. જીવ ઉપર. જીવને મનુષ્યપણાનો પર્યાય આવી ઊભો છે સ્વકાળે, સ્વકાળે. એ એટલો કાળ રહે ૫૦-૬૦ કે જે એની મુદ્દત હોય માપ એટલો રહે. એનો એ સ્વકાળ વિનષ્ટ થાય. બીજા દેવની પર્યાયનો સ્વકાળ ઉત્પન્ન થાય. સમજાય છે કાંઈ? અને જીવદ્રવ્ય તો નિત્ય ધ્રુવ રહે. એ ૧૮ ગાથા થઈ.

ત્યારે કોઈ કહે કે આમાં પુરુષાર્થ ક્યાં રહ્યો? એનો સ્વકાળ ઉત્પન્ન ઉપસ્થિત થાય અને એનો વીતી જાય. એ આવશે એના પછી. ઈ આગળ આવે છેને. એ તો આવશે ૨૦મી ગાથા? ૨૦મી-૨૦મી આવે છે જુઓ. ૨૦મી આવે છે. નીચેથી જુઓ પહેલી લીટી. ‘તેમાંથી જીવને એક પર્યાય સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં...’ છે? ૪૧ પાનું. નીચે લીટી. ‘જીવને એક પર્યાય સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં નિવૃત્ત થાય અને બીજો કોઈ અભૂતપૂર્વ પર્યાય જ ઉત્પન્ન થાય,...’ સમજાણું? ‘ત્યાં અસત્ની ઉત્પત્તિ નથી; તેમ દીર્ઘકાળ સુધી અન્વયરૂપે રહેનારો, જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ સામાન્યના ઉદયથી રચાતો સંસારિત્વપર્યાય ભવ્યને સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં...’ પછી કારણ મૂક્યું. ‘નિવૃત્ત થાય અને અભૂતપૂર્વ સિદ્ધત્વપર્યાય ઉત્પન્ન થાય,...’ કહો, સમજાણું કાંઈ? દસ મિનિટ. કહો,

સમજાણું કાંઈ? કામ હોય ભાઈ ઘણું. વૃદ્ધ માણસ છે. કહો, સમજમાં આવ્યું કે નહિ? દરેક આત્માને અહીંયાં મનુષ્યનો કાળ આવી પહોંચ્યો તો મનુષ્યકાળ આવ્યો. સ્વકાળે મનુષ્યપણું મળ્યું છે હોં! જોકે એના કારણેથી મળ્યું છે. એના વિકાર આદિ પરિણામને કારણે આવ્યું. એટલે સ્વકાળ મનુષ્યનો આવ્યો. એ મનુષ્યનો કાળ વીતીને એનો બીજો સ્વકાળ દેવનો આવ્યો ત્યારે આ કાળ વીતીને દેવનો આવ્યો. એના કારણ જેટલા હતા એના પ્રમાણમાં એની અહીંયા મુદ્ત હતી સ્વકાળની. એના કારણ પૂરા થયા બીજા કારણ ત્યાં તો એનો સ્વકાળ બીજો આવ્યો ત્યાં ઉત્પન્ન થયો. એમ અનાદિથી ક્રમે ક્રમે એક પર્યાય પછી બીજો, બીજો પછી ત્રીજો એમ કર્યા કરે છે. એમાં જ્યારે આમ કર્યા કરે છે એમ નક્કી થાય ત્યારે તેને મારું દ્રવ્ય કેવું છે એવી એની દૃષ્ટિ થતાં એને મિથ્યાત્વનો નાશ થઈ અને સંસારપર્યાયનું કારણ જે રાગદ્વેષાદિ છે એનો નાશ થાય છે. એનો નાશ થતાં નહિ અનંત કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલી એવી અભૂત પર્યાય, નહિ થયેલી એવી સિદ્ધ પર્યાય પ્રગટ થાય. અને સંસારી પર્યાયનો વર્તમાન વિદ્યમાન એના કારણનો નાશ થતાં એ વસ્તુનો પણ નાશ થઈ જાય. કહો, સમજાણું કાંઈ?

હવે ૧૮ થઈ ગઈ. ૧૯.

एवं सदो विणासो असदो जीवस्स णत्थि उप्पादो।
तावदिओ जीवाणंदेवो मणुसो त्ति गदिणामो॥१९॥

એ રીતે સત્-વ્યય ને અસત્-ઉત્પાદ હોય ન જીવને;
સુરનરપ્રમુખ ગતિનામનો હૃદયુક્ત કાળ જ હોય છે. ૧૯.

અન્વયાર્થ :- [एवं] એ રીતે [जीवस्य] જીવને [सतः विनाशः] સત્નો વિનાશ અને [असतः उत्पादः] અસત્નો ઉત્પાદ [न अस्ति] નથી: [जीवानाम्] જીવોને [देवः मनुष्यः] દેવ મનુષ્ય [इति गतिनाम] એવું ગતિનામકર્મ [तावत्] તેટલા જ કાળનું હોય છે.

ટીકા :- અહીં સત્નો અવિનાશ અને અસત્નો અનુત્પાદ ધ્રુવતાના પક્ષથી કહ્યો છે (અર્થાત ધ્રુવતાની અપેક્ષાએ સત્નો વિનાશ કે અસત્નો ઉત્પાદ થતો નથી એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે.)

જો ખરેખર જે જીવ મરે છે તે જ જન્મે છે, જે જીવ જન્મે છે તે જ મરે છે, તો એ રીતે સત્નો વિનાશ અને અસત્નો ઉત્પાદ નથી એમ નક્કી થાય છે. અને 'દેવ જન્મે છે ને મનુષ્ય મરે છે' એમ જે કહેવામાં આવે છે તે (પણ) અવિરુદ્ધ છે કારણ કે મર્યાદિત કાળના દેવત્વપર્યાય અને મનુષ્યત્વપર્યાયને રચનારં દેવગતિનામકર્મ અને મનુષ્યકતિનામકર્મ માત્ર તેટલાં કાળ પૂરતાં જ હોય છે. જેવી

રીતે મોટા એક વાંસના ક્રમવર્તી અનેક 'પર્વો પોતપોતાના માપમાં મર્યાદિત હોવાથી અન્ય પર્વમાં નહિ જતા થકા પોતપોતાના સ્થાનોમાં ભાવવાળાં (-વિધમાન) છે અને પરસ્થાનોમાં અભાવવાળા (-અવિધમાન) છે તથા વાંસ તો બધાંય પર્વસ્થાનોમાં ભાવવાળો હોવા છતાં અન્ય પર્વના સંબંધ વડે અન્ય પર્વના સંબંધનો અભાવ હોવાથી અભાવવાળો (પણ) છે; તેવી રીતે નિરવધિ ત્રણે કાળે ટકનારા એક જીવદ્રવ્યના ક્રમવર્તી અનેક મનુષ્યત્વાદિપર્યાયો પોતપોતાના માપમાં મર્યાદિત હોવાથી અન્ય પર્યાયમાં નહિ જતા થકા પોતપોતાનાં સ્થાનોમાં ભાવવાળા છે અને પરસ્થાનોમાં અભાવવાળા છે તથા જીવદ્રવ્ય તો સર્વપર્યાયસ્થાનોમાં ભાવવાળું હોવા છતાં અન્ય પર્યાયના સંબંધ વડે અન્ય પર્યાયના સંબંધનો અભાવ હોવાથી અભાવવાળું (પણ) છે.

ભાવાર્થ:- જીવને ધ્રોવ્ય અપેક્ષાએ સત્નો વિનાશ અને અસત્નો ઉત્પાદ નથી. 'મનુષ્ય મરે છે ને દેવ જન્મે છે' એમ જે કહેવામાં આવે થે કે વાત પણ ઉપરોક્ત લકીકત સાથે વિરોધ પામતી નથી. જેમ મોટા એક વાંસની અનેક કાતળીઓ પોતપોતાનાં સ્થાનોમાં વિધમાન છે અને બીજી કાતળીઓનાં સ્થાનોમાં અવિધમાન છે તથા વાંસ તો સર્વ કાતળીઓનાં સ્થાનોમાં અન્વયરૂપે વિધમાન હોવા છતાં પ્રથમાદિકાતળીરૂપે દ્વિતીયાદિકાતળીમાં નહિ હોવાથી અવિધમાન પણ કહોવાય છે, તેમ ત્રિકાળ-અવસ્થાથી એક જીવના નરનારકાદિ અનેક પર્યાયો પોતપોતાના કાળમાં વિધમાન છે અને બીજા પર્યાયોના કાળમાં અવિધમાન છે તથા જીવ તો સર્વ પર્યાયોમાં અન્વયરૂપે વિધમાન હોવા છતાં મનુષ્યાદિપર્યાયરૂપે દેવાદિપર્યાયમાં નહિ હોવાથી અવિધમાન પણ કહેવાય છે. ૧૯.

ગાથા-૧૯ ઉપર પ્રવચન

एवं सदो विणासो असदो जीवस्स णत्थि उप्पादो।
तावदिओ जीवाणंदेवो मणुसो त्ति गदिणामो।।१९।।

એ રીતે સત્-વ્યય ને અસત્-ઉત્પાદ હોય ન જીવને;
સુરનરપ્રમુખ ગતિનામનો લદ્યુક્ત કાળ જ હોય છે. ૧૯.

લદ્યુક્ત. લદ ક્યાંથી કાઢ્યું? તેટલો. 'તાવદિઓ' ઠીક. 'તાવદિઓ' કહો, સમજાણું?
'ટીકા :- અહીં સત્નો અવિનાશ...' વસ્તુ છે જીવ અને પરમાણુ આદિ, એનો તો કાંઈ વિનાશ થતો નથી. 'અને અસત્નો અનુત્પાદ...' અણ-નહિ થયેલું નવું થાય

૧. પર્વ = એક ગાંઠથી બીજી ગાંઠ સુધીનો ભાગ; કાતળી.

એવું કાંઈ છે નહિ. ‘અસત્નો અનુત્પાદ ધ્રુવતાના પક્ષથી કહ્યો છે...’ ધ્રુવ-ધ્રુવ. જીવ અને પરમાણુ ધ્રુવ રહે છે તેથી તેને સત્નો નાશ નથી અને અસત્નો નવો ઉત્પાદ નથી. ધ્રુવતાના પક્ષે નવું ઉત્પન્ન થવું અને જૂનું જવું એવું છે નહિ. ‘(ધ્રુવતાની અપેક્ષાએ સત્નો વિનાશ અને અસત્નો ઉત્પાદ થતો નથી એમ આ ગાથામાં કહ્યું છે.)’

‘જો ખરેખર જે જીવ મરે છે તે જ જન્મે છે, જે જીવ...’ મનુષ્યપણે છે એ પૂરી મુદ્ત થયે છૂટી જશે. એની મુદ્ત છે મનુષ્યની. કાંઈ જીવદ્રવ્યની મુદ્ત નથી. જીવદ્રવ્ય ઉપર મનુષ્યની જેટલી મુદ્ત છે તેટલો કાળ રહે અને પછી છૂટી જાય. ‘જીવ મરે છે તે જ જન્મે છે,...’ એ જીવ પાછો સ્વર્ગમાં ઊપજે છે. અને જે જીવ સ્વર્ગમાં જન્મે છે તે જ અહીંયા મનુષ્યપણાથી મરે છે, મનુષ્યપણેથી મરે છે. ‘તો એ રીતે સત્નો વિનાશ અને અસત્નો ઉત્પાદ નથી એમ નક્કી થાય છે.’ કાંઈ જીવદ્રવ્યનો નાશ થાય અને જીવદ્રવ્ય ઉત્પન્ન થાય એમ નથી. જીવદ્રવ્ય ઉપર મનુષ્યપણાની મુદ્તના કાળ પ્રમાણે મનુષ્યપણું રહ્યું. શરીરની વાત નથી. એની ગતિ. ગતિની યોગ્યતા મનુષ્યની રહેવામાં. એટલી મુદ્ત રહ્યું. એ મુદ્ત પૂરી થઈને બીજી થઈ. જીવદ્રવ્ય તો એનો એ રહ્યો. જીવદ્રવ્યનો નાશ થયો અને જીવદ્રવ્ય ઉત્પન્ન થયું એમ છે નહિ. એમાં વર્તમાન પર્યાયનો નાશ થઈને નવી પર્યાય ઉત્પન્ન થઈ.

એમ ધ્રુવને ‘સત્નો વિનાશ અને અસત્નો ઉત્પાદ નથી એમ નક્કી થાય છે. અને દેવ જન્મે છે...’ જીવ મનુષ્ય છૂટીને દેવપણે જન્મે છે અને મનુષ્યપણે છૂટી જાય છે, મરે છે ‘એમ જે કહેવામાં આવે છે તે (પણ) અવિરુદ્ધ છે...’ અવિરુદ્ધ છે. તે પણ અવિરુદ્ધ છે, વિરુદ્ધ નથી. તે પણ મેળવાળું છે. ‘કારણ કે મર્યાદિત કાળના દેવત્વપર્યાય અને મનુષ્યત્વપર્યાયને રચનારાં...’ મર્યાદિત કાળમાં જે દેવગતિ અને મનુષ્યગતિ નામકર્મ બંધાયેલું છે એ મર્યાદિત કાળમાં મનુષ્યપણે રહ્યો છે. એ મર્યાદિત કાળ મનુષ્યપણામાં આવેલો છે. મનુષ્ય નામકર્મને કારણે. નિમિત્ત એ, ઉપાદાન પોતાનું.

‘દેવત્વપર્યાય અને મનુષ્યત્વપર્યાયને મર્યાદિત કાળને...’ ઓહો..! ભગવાન આત્મા અનાદિઅનંત અને આ પર્યાય માથે આવે એથી મર્યાદિત કાળ છે. પાંચ, પચ્ચીસ, પચાસ, સો. જેને જેટલું હોય. કોઈને પાંચ હોય, બે પણ હોય. મનુષ્યદેહ કોઈને કરોડ પૂર્વ હોય, કોઈને ત્રણ પલ્કોપમ હોય જુગલિયાને. એટલી મુદ્ત ઉપર મનુષ્યગતિ, મનુષ્યગતિના નામકર્મને મુદ્ત આવી. બસ એટલું. સમજાય છે? અને દેવ. પાછો મનુષ્યદેહ છૂટીને દેવપણે થયો એ મર્યાદિત છે. એ દેવગતિ નામકર્મને કારણે મર્યાદિત કાળ ત્યાં રહેશે. એ કાંઈ આત્મા ત્રિકાળ છે એટલો કાળ કાંઈ એની પર્યાય ત્યાં રહેતી નથી.

‘દેવત્વપર્યાય અને મનુષ્યત્વપર્યાયને રચનારાં દેવગતિનામકર્મ અને મનુષ્યગતિનામકર્મ માત્ર તેટલા કાળ પૂરતાં જ હોય છે.’ આ મનુષ્યપણું જન્મથી મૃત્યુ સુધીનું એટલા કાળ પૂરતું નામકર્મ હોય છે. દેવમાં જ્યારથી જન્મે તો મૃત્યુકાળ સુધી દેવનામકર્મ એટલા

કાળ સુધી રહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આ મુદ્દત છે મુદ્દત આટલી. આટલું આ ધર્મશાળામાં રહેવું. કહો, સમજાણું? આહાહા..!

ભગવાન આત્મા તો પરિપૂર્ણ અખંડ દ્રવ્ય છે. કહો, સમજાણું? આ તો સવારમાં સૂત્ર આ યાદ આવ્યું હતું. આ શ્રીમદ્નું છેને? કેટલા એના શબ્દો ભર્યા છે એમાં. જુઓ! ‘જીવ એક અખંડ.’ એમ કહ્યું. આ જીવ એક એક લીધો છે તેથી જુદો. ‘જીવ એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી.’ અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી. વસ્તુ કીધી. એ એક અને અખંડ છે માટે સંપૂર્ણ દ્રવ્ય છે. તેથી.. હવે ગુણ લે છે. ‘તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે.’ એક દ્રવ્ય અખંડ હોવાથી સંપૂર્ણ દ્રવ્ય છે, માટે તેનું જ્ઞાન પણ એકનું સંપૂર્ણ સામર્થ્ય ધરાવે છે. જ્ઞાનસ્વભાવ તેનો સંપૂર્ણ. એ ગુણ સંપૂર્ણ છે હોં સંપૂર્ણ. ગુણ લીધો. છેને? સંપૂર્ણ પાછું. સંપૂર્ણ કેટલા શબ્દ આવ્યા જુઓ. પહેલા સંપૂર્ણ આવ્યો હતો, બીજામાં સંપૂર્ણ આવ્યો અને ત્રીજામાં સંપૂર્ણ. સંપૂર્ણ વીતરાગ થાય તે સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ થાય. ચારેય સંપૂર્ણ. એ પર્યાય લીધી. નવનીતભાઈ! શ્રીમદ્નો ટૂકડો છે. પહેલા ખૂણામાં છે. ઓલા વાંસડા પાસે માથે. લ્યો, એ વાંસડાની ઘજા ફરકે છે એના ઉપર જુઓ.

જીવ એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાને કારણે. એમ હોવાથી શબ્દ છેને? કારણ આખું છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાન સામર્થ્ય કેમ હોય? કારણ આખું છે. ‘જીવ એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાથી.’ હોવાથી છેને? એટલે કારણે. આ કારણે ‘તેનું જ્ઞાન સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે.’ એ કારણ આપીને કાર્યની સિદ્ધિ કરી છે. આહાહા..! તેનો જ્ઞાનગુણ—શક્તિ—સ્વભાવ—સામર્થ્ય સંપૂર્ણ છે. સંપૂર્ણ છે. આહાહા..! હવે અહીં બધા ૫૦-૫૦ વર્ષના ભણી ભણી ને ભણે તો એને હજી વાત બેસતી નથી. સંપૂર્ણ વીતરાગ થાય. પર્યાયમાં સંપૂર્ણ અરાગી દશા થાય તો એને સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ પર્યાયમાં થાય. એ પર્યાયની વાત કરી. સંપૂર્ણ વીતરાગ થાય એનો અર્થ કે અપૂર્ણમાં સમ્યજ્ઞર્શન દષ્ટિ વીતરાગી થાય તો સર્વજ્ઞપદની પ્રતીતિ થાય. સમજાય છે? કે હું સર્વજ્ઞ છું (એમ) પ્રતીતિ થાય. પણ સંપૂર્ણ વીતરાગ થાય તો સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ પર્યાયમાં થાય. સમજાણું કાંઈ? જ્યંતિભાઈ! બધું થઈને એક નહિ. તેથી જુદું પાડ્યું છે. આ જીવ એક. એમ પાછું. અખંડ છે. વસ્તુ આખી છેને. આ વસ્તુ આખી છેને. અને તે અખંડ હોવાથી જીવ એક અખંડ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય છે, એ સંપૂર્ણ દ્રવ્ય છે. એને કારણે એનો જ્ઞાનસ્વભાવ—એનો ગુણ એક દ્રવ્યનો એક ગુણ પૂર્ણ દ્રવ્ય હોવાને કારણે એનું જ્ઞાનસામર્થ્ય પણ પૂર્ણ છે. અને જ્ઞાનસામર્થ્ય પૂર્ણ છે તેથી તેની દષ્ટિ કરતાં, વીતરાગી સમ્યજ્ઞર્શન પ્રગટ કરતા સર્વજ્ઞસ્વભાવ છે, હું સર્વજ્ઞ જ છું એવી પ્રતીતિ દષ્ટિ વીતરાગમાં થાય છે. અને વીતરાગી પર્યાય થતાં તે સંપૂર્ણ શક્તિ જે સામર્થ્ય પડ્યું છે તે પર્યાયમાં સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ થાય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

વળી અપૂર્ણ સર્વજ્ઞ અને અપૂર્ણ વીતરાગ ને કેટલું અંદર મૂક્યું છે એણે. સમજાણું કાંઈ? એવું એક આત્મતત્ત્વ. એને ક્રમે ક્રમે જે પર્યાય થાય એ મુદ્ત રહીને ચાલી જાય. પોતે અખંડ રહે. એવી જેને અખંડ દ્રવ્યની દૃષ્ટિ થાય... આ ક્રમે ક્રમે થાય એની દૃષ્ટિ અખંડ દ્રવ્ય છું એમ દૃષ્ટિ થાય. સમજાય છે? દ્રવ્ય તો એનું એ છે. દ્રવ્ય તે હું અખંડ છું એવી દૃષ્ટિ થતાં કારણથી ઉત્પન્ન થયેલો સંસાર પર્યાય તેનો નાશ થાય છે. અને નહિ અનંત કાળમાં થયેલો સિદ્ધ પર્યાય, અભૂત પર્યાય, નહિ થયેલો પર્યાય, અભૂત નહિ થયેલો સિદ્ધ પર્યાય એની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. સંસાર અંત થઈ જાય, સિદ્ધની આદિ થઈ જાય. વસ્તુ એમને એમ રહે. કહો, સમજાણું આમાં?

‘દેવ જન્મે છે ને મનુષ્ય મરે છે એમ જે કહેવામાં આવે છે એ અવિરુદ્ધ છે કારણ કે મર્યાદિત કાળના દેવત્વપર્યાય અને મનુષ્યત્વપર્યાયને રચનારાં...’ રચનારાં. એટલે કર્મ લીધું. એનો અભાવ કરે તો રચવું બંધ થઈ જાય. ‘દેવગતિનામકર્મ અને મનુષ્યગતિ નામકર્મ માત્ર તેટલા કાળ પૂરતાં જ હોય છે.’ બસ, મનુષ્યપણું રહ્યું, તેટલો કાળ નામકર્મ એનું ગતિ રહ્યું છે નામ.

‘જેવી રીતે...’ દૃષ્ટાંત આપે છે જુઓ. ‘મોટાં એક વાંસના ક્રમવર્તી અનેક પર્વો...’ ‘એક ગાંઠથી બીજી ગાંઠ સુધીનો ભાગ; કાતળી.’ કાતળી. સમજાણું? નથી આવતી આ ગાંઠું. ગાંઠની વચ્ચે કાતળી. વાંસડાની કાતળી લીધી હોં અહીંયાં તો. ઈ ગાંઠ સુધીનો ભાગ કાતળી. ‘મોટા એક વાંસના ક્રમવર્તી અનેક પર્વો પોતપોતાના માપમાં મર્યાદિત હોવાથી...’ પર્વ એટલે અહીં ગાંઠ નથી લીધી. વચલો ભાગ કાતળીનો. ‘એક વાંસના...’ આ જુઓને આ લ્યો ને આ. એક અહીં ભાગ થયો પછી આ ભાગ થયો. ‘જેમ મોટા એક વાંસના ક્રમવર્તી અનેક પર્વો...’ એટલે વચલી કાતળીનો ભાગ. ગાંઠની વચ્ચે કાતળીનો ભાગ. ‘પોતપોતાના માપમાં...’ છે એ. એ કાતળી પોતપોતાના માપમાં છે. ‘મર્યાદિત હોવાથી...’ પોતપોતાના માપમાં મર્યાદિત હદ હોવાથી. એ હદનું કાઢ્યું ને? તાવત્. અહીં મર્યાદા કીધી. ન્યાં તાવત્ કીધું. ત્યાં ઓલું ગોઠવવું છે. ટૂંકા શબ્દમાં હદ કીધું. સમજાણું કાંઈ? આ તો દૃષ્ટાંત વાંસડાનું છે. પછી જીવપણાનું. એ પણ શબ્દ ..

‘પોતપોતાના માપમાં...’ એ વાંસની વચલી ગાંઠ વચ્ચેનું માપ. ‘મર્યાદિત હોવાથી અન્ય પર્વમાં નહિ જતાં થકાં...’ એ વાંસના જેટલા ભાગ છે અંદર. એમાં એક ભાગ બીજા ભાગમાં જાય? એક ભાગ બીજામાં ન જાય. એક એકમાં બે, બેમાં ત્રણ, ત્રણમાં ચાર, ચારમાં... ‘અન્ય પર્વમાં નહિ જતાં થકાં પોતપોતાના સ્થાનોમાં ભાવવાળાં (-વિદ્યમાન) છે...’ એ વાંસડો. સમજાણું? પોતપોતાના સ્થાનમાં. જોયું! માપવાળી ચીજ પોતપોતાના સ્થાનમાં વિદ્યમાન છે. એ વાંસડાનો વચલો ભાગ એટલો એટલો. ‘અને પર સ્થાનોમાં અભાવવાળાં (-અવિદ્યમાન) છે...’ કોણ? ઓલો વચલો ભાગ. ગાંઠની વચલો

ભાગ પોતપોતાના સ્થાનમાં વિદ્યમાન છે. બીજામાં અભાવ છે.

‘તથા વાંસ તો બધાંય પર્વસ્થાનોમાં...’ વચલા ભાગમાં ‘ભાવવાળો હોવા છતાં...’ આખો વાંસ બધા વચલા ભાગમાં, બધા વચલા ભાગમાં ‘ભાવવાળો હોવા છતાં અન્ય પર્વના સંબંધ વડે...’ એક વર્તમાનના સંબંધ વડે, અન્ય પર્વના સંબંધ વડે ‘અન્ય પર્વના સંબંધનો અભાવ હોવાથી...’ એ વાંસને પણ એક ભાવના સંબંધથી બીજા ભાગનો સંબંધ એનો અભાવ છે. વાંસને પણ એનો અભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? આખો વાંસ બધા ભાગમાં વ્યાપેલો હોવા છતાં એક વાંસ જેટલા એક ભાગ સાથે સંબંધ ધરાવે છે, એક ભાગ એ જ ભાગ વડે બીજા ભાગમાં સંબંધ ધરાવે છે એમ નથી. સમજાણું કાંઈ? કેટલો સાદો દાખલો આપ્યો જુઓ. લોકોએ વાંસડા તો દીઠા હોય.

એ વાંસ... સમજાણું? વચલા ભાગના બધા સ્થાનોમાં વાંસ તો છે... છે... છે... છે... હોવા છતાં અન્ય વચલા ભાગના સંબંધ વડે, અન્ય વચલા ભાગના સંબંધનો એમાં અભાવ હોવાથી અભાવવાળો પણ છે. બધામાં ભાવવાળો, એક એકથી બીજામાં અભાવવાળો. લ્યો વાંસને ભાવ ને અભાવવાળો ઠરાવ્યો. એ તો દૃષ્ટાંત આપ્યો. દૃષ્ટાંત થયો.

હવે સિદ્ધાંત. ‘તેવી રીતે...’ ઓલામાં મોટો વાંસ એમ શબ્દ હતો. મોટો એક વાંસ. આ ‘નિરવધિ ત્રણે કાળે ટકનારા...’ જેને હદ નથી જીવદ્રવ્યને (કે) કોઈપણ દ્રવ્યને. પણ અહીં જીવદ્રવ્યનું દૃષ્ટાંત છે. નિરવધિ—અવધિ નથી, મર્યાદા નથી. ઓલી મર્યાદા લીધી હતી ને માપ? સમજાણું? જીવદ્રવ્ય નિરવધિ. પર્યાયની અવધિ—માપ લેશે. મનુષ્યપણાનું માપ, દેવપણાનું માપ. એટલો એટલો પર્યાયમાં રહે. એ માપવાળી પર્યાય છે. આત્મા અમાપ. જેને અવધિ નથી, માપ નથી, જેને કોઈ કાળ આટલો એવો લાગુ પડતો નથી. સમજાણું કાંઈ? એ રીતે ‘નિરવધિ...’ એટલે મર્યાદા વિનાનો ‘ત્રણે કાળે ટકનારા એક જીવદ્રવ્યના ક્રમવર્તી અનેક મનુષ્યત્વાદિપર્યાયો...’ ક્રમે ક્રમે વર્તનારા અનેક મનુષ્ય, દેવ આદિ પર્યાયો ‘પોતપોતાના માપમાં...’ દેખો! ઓલા નિરવધિ સામે (લીધું). ‘પોતપોતાના માપમાં મર્યાદિત હોવાથી...’ જીવદ્રવ્ય ઉપર મનુષ્યપણું પોતપોતના માપમાં મર્યાદિત કાળે રહે છે. કે સદા કાળ રહે મનુષ્યપણું? મનુષ્યની ગતિની યોગ્યતા. પછી દેવ, પછી મનુષ્ય, પછી મોક્ષ. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘મનુષ્યત્વાદિપર્યાયો પોતપોતાના માપમાં મર્યાદિત હોવાથી...’ માપમાં મર્યાદાવાળું હોવાથી. ‘અન્ય પર્યાયમાં નહિ જતા થકા...’ મનુષ્યપણું દેવમાં જાય? પાછું દેવપણું બીજા મનુષ્યમાં જાય? ‘અન્ય પર્યાયમાં નહિ જતા થકા...’ એક પર્યાય બીજા પર્યાયમાં નહિ જતી હોવાથી ‘પોતપોતાના સ્થાનોમાં ભાવવાળા છે...’ મનુષ્યપણે મનુષ્યભાવ છે, દેવપણે દેવભાવ છે. મનુષ્યપણે મનુષ્યભાવ છે. ‘અને પર સ્થાનોમાં અભાવવાળા છે...’ પોતપોતાના ભાવમાં મનુષ્યપણામાં મનુષ્યપણાનો ભાવ છે અને દેવપણામાં એનો

અભાવ છે. દેવપણામાં દેવપણાનો ભાવ છે, દેવપણાનો બીજામાં અભાવ છે. સમજાણું?

‘તથા જીવદ્રવ્ય તો સર્વપર્યાયિસ્થાનોમાં ભાવવાળું હોવા છતાં...’ વસ્તુ ભગવાન આત્મા બધી પર્યાયો—મનુષ્યમાં, દેવમાં, મનુષ્યમાં દેવમાં... મનુષ્યમાં દેવમાં... વગેરે. ‘સર્વપર્યાયિસ્થાનોમાં ભાવવાળું હોવા છતાં...’ એ વિદ્યમાન પર્યાયમાં બધી પર્યાયમાં એ રહેતું હોવા છતાં ‘અન્ય પર્યાયિના સંબંધ વડે...’ મનુષ્યપર્યાયિના સંબંધ વડે ‘અન્ય...’ નામ દેવ ‘પર્યાયિના સંબંધનો અભાવ...’ છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

‘જીવદ્રવ્ય તો સર્વ પર્યાયિસ્થાનોમાં...’ બધી પર્યાયિના પ્રકારમાં ‘ભાવવાળું હોવા છતાં અન્ય પર્યાયિના સંબંધ વડે અન્ય પર્યાયિના સંબંધનો અભાવ હોવાથી...’ જીવદ્રવ્ય એ હોવા છતાં મનુષ્ય પર્યાયિના સંબંધવાળો, એ જ પર્યાયિથી પાછો દેવના સંબંધવાળો હોય? ન હોય. લ્યો! એનો એ પાછો આના સંબંધવાળો, એના સંબંધવાળો ન હોય માટે અભાવ છે. ઓહોહો..! સમજાણું? એ આ વાત કહીને તરત જ સિદ્ધપર્યાયિની વાત ઉપાડશે. કારણ કે આ છેને. છે ક્યાં સુધી રહેશે? ક્રમસર. જ્યાં સુધી એના કારણ સેવશે ત્યાં સુધી. ગતિના કારણ છોડ્યા, ખલાસ. છૂટી જશે. સિદ્ધપદ એને થઈ જશે. સમજાણું કાંઈ? આ તો ક્રમ તો સ્થાપ્યો આમથી આમ.. આમથી આમ... આમથી આમ... એક પછી એક એક પછી એક. પણ ક્યાં સુધી? એનો ખુલાસો ૨૦માં કરશે.

‘જીવદ્રવ્ય તો સર્વ પર્યાયિસ્થાનોમાં ભાવવાળું હોવા છતાં અન્ય પર્યાયિના સંબંધ વડે અન્ય પર્યાયિના સંબંધનો અભાવ હોવાથી અભાવવાળું (પણ) છે.’ એક એક પર્યાયિ પોતાથી ભાવ, બીજાથી અભાવ. જીવ સર્વ પર્યાયિમાં ભાવવાળું. એ જીવદ્રવ્ય એ પર્યાયિના સંબંધવાળું એ બીજા પર્યાયિમાં એ જીવદ્રવ્ય સંબંધવાળું નથી. એ અપેક્ષાએ જીવદ્રવ્ય પણ અભાવવાળું કહેવામાં આવે છે. કહો, કેટલી રીતે સરળ કરીને કહ્યું! તારું ત્રિકાળી તત્ત્વ આવું છે. એમાં આ મુદ્દતસરની પર્યાયિ આવે ને જાય, આવે ને જાય. મુદ્દતની પર્યાયિ તારે ટાળવી છે કે નહિ?

નિરવધિ એવો ભગવાન, એનો આશ્રય કરીને નિરવધિ જેની પર્યાયિની હદ નથી પછી સિદ્ધની. પર્યાયિ છે અભૂત-નહિ થયેલી પણ થયા પછી જેની હદ નથી. અહીં દ્રવ્યની હદ નથી તો પર્યાયિની હદ નથી. નિરવધિ દ્રવ્ય—વસ્તુની દષ્ટિ કરતાં, સ્થિરતા કરતાં, સંસારપર્યાયિના કારણને છેદતા નિરવધિ દ્રવ્યની દષ્ટિ થતાં, નિરવધિ—ભવિષ્યમાં અવધિ ન રહે, મર્યાદા ન રહે એવી સિદ્ધપર્યાયિને ગત કાળમાં નહિ થયેલી અભૂત પર્યાયિને ઉત્પન્ન કરે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? એમ કે આ પર્યાયિમાં બધું થઈ પડ્યું છે. ધૂળમાંય નથી આ. કેટલો કાળ બધું જોયું નહિ? નજરે નથી જોયું આ? એ વયમાં ૨૫-૫૦ વર્ષ ફૂ-ફૂ-ફૂ થઈને ગયા, ઉડીને વયા ગયા. જીવદ્રવ્યની મર્યાદા નથી અને આ ભવની તો કાળની મર્યાદા એટલો કાળ રહે ને ભાઈ ગયા બીજે કાળે. આહાહા..!

એમ કહીને પાછું બતાવે છે કે નિરવધિ તત્ત્વની દૃષ્ટિ કર. તો આ અવધિવાળા મર્યાદાના કારણરૂપનો નાશ થતાં મર્યાદાની ગતિનો ભાવ મળશે નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ? એમ કહેવાનો આશય તો ઈ છેને એમાં? આમાં વાંસનો દાખલો આપ્યો. એમાં એ કહ્યું. ઓહો..! મુદ્ત-મુદ્ત. મુદ્તે મુદ્ત પૂરી થઈ ગઈ કહે છે. નથી? મુદ્ત પૂરી થઈ ગઈ. ઉપડો મુદ્ત પૂરી થઈ. આહાહા..! એની મુદ્ત કોઈ દિ' પૂરી થાય? એ તો અનાદિઅનંત છે. આવા કારણ સેવ્યા એટલો સ્વકાળ આવીને પડ્યો છે મનુષ્યનો. એનો પૂર્ણ થતાં બીજો. ખલાસ. ક્યાં કોણ સંબંધ લેવા કે દેવા કૂ ને કૂના સમજાણું? મોટા રાજા-મહારાજાના ભવ થયા. બધું કૂ. મર્યાદિત કાળ છે, માપવાળો કાળ છે, હદવાળી એની મર્યાદા છે, હદ બંધાઈ ગઈ છે. એ કાંઈ બેહદ નથી ભવનો. બેહદ તો ભગવાન છે.

‘ભાવાર્થ :- જીવને ધ્રૌવ્ય અપેક્ષાએ સત્નો વિનાશ અને અસત્નો ઉત્પાદ નથી.’ ધ્રુવ કાંઈ ઉત્પન્ન થાય અને ધ્રુવનો નાશ થાય? ‘મનુષ્ય મરે છે ને દેવ જન્મે છે એમ જે કહેવામાં આવે છે એ વાત પણ ઉપરોક્ત હકીકત સાથે વિરોધ પામતી નથી.’ પહેલું કહ્યું હતું કે ધ્રુવની અપેક્ષાએ વિનાશ અને ઉત્પાદ નથી. તો વળી પાછું મરે ને જન્મે એનો મેળ ક્યાંથી આવ્યો? ‘એમ જે કહેવામાં આવે છે તે વાત પણ ઉપરોક્ત હકીકત સાથે...’ ઉપરોક્ત ઓલા ધ્રુવની સાથે. ધ્રુવ ઉત્પન્ન થતું નથી, નાશ નથી પામતું એની સાથે ‘વિરોધ પામતી નથી.’

‘જેમ મોટા એક વાંસની...’ નિરવધિ વાંસ ક્યાંથી લાવવો દાખલામાં? ‘મોટા એક વાંસની અનેક કાતળીઓ પોતપોતાના સ્થાનોમાં વિદ્યમાન છે...’ લ્યો, ખુલાસો કર્યો. વાંસડાની વચલી કાતળી પોતપોતાના સ્થાનમાં છે. ‘બીજી કાતળીઓના સ્થાનોમાં અવિદ્યમાન છે.’ એક કાતળી બીજી કાતળીમાં જાતી નથી. અવિદ્યમાન છે. આ કાતળી એમાં અને બીજી કાતળીમાં એનો અભાવ. ‘વાંસ તો સર્વ કાતળીઓનાં સ્થાનોમાં અન્વયરૂપે નામ સદૃશપણે વિદ્યમાન હોવા છતાં...’ સદૃશ વાંસ... વાંસ... વાંસ... વાંસ... વાંસ... છે. ‘હોવા છતાં પ્રથમાદિ કાતળીરૂપે...’ પહેલી કાતળીરૂપે ‘દ્વિતીયાદિ કાતળીમાં નહિ હોવાથી...’ પહેલા ભાગ વડે બીજા ભાગમાં નહિ હોવાથી. એ વાંસ પહેલા ભાગ વડે બીજા ભાગમાં નહિ આવતો હોવાથી. વાંસ બધે છે. ઓહો..! ત્રિકાળી દૃષ્ટિને કર. લંબાવ દૃષ્ટિને. આટલા પૂરતો નથી. આ તો બધું કૂ-કૂ. ઊડી જશે. મુદ્ત આવી એમ. ઓહો..! ઠાઠ આવ્યા ત્યારે એટલું જ ભાળે છે. બસ, આ બાયડી, આ છોકરા, આ મહાસુખ ને આ ત્રંબક ને આ ઢીંકણું, આ રાણપુર. કહો, આ સાળા ને સાળી, કાકા ને કાકી. બસ થઈ રહ્યું?

મુમુક્ષુ :- આખો એટલામાં આવી ગયો?

ઉત્તર :- આખો અનાદિઅનંત એટલામાં આવી ગયો? માપવાળો ભાગ છે ભાઈ એ તો. નિરવધિ તો ભગવાન છે. વસ્તુ તો હદ વિનાની અનાદિઅનંત છે. એ જેટલો કાળ

મનુષ્યમાં રહ્યો તેટલા કાળ અપેક્ષાએ દેવપણામાં એ નથી. પોતાનીપણે અનાદિઅનંત છે. મનુષ્યપણાનો કાળ તો ૨૫, ૫૦, ૬૦ ૧૦૦. સો તો કો'કના થાતા હશે. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, આ થોડા કાળના ધિંગાણા. ધિંગાણા-ધિંગાણા સમજ્યા ને? આ કર્યું... આ કર્યું... આ કર્યું.. બાથંબાથી પર સાથે. પરદ્રવ્ય સાથે. આ મારા ને આ તારા, આ ગયા ને આ કર્યા ને આ મૂક્યા. થોડા કાળનું નાટક. ભગવાન આત્મ દ્રવ્ય ઉપર એક મનુષ્યનો પર્યાય ૫૦-૬૦-૭૦ રહે. કૂ થઈને બીજો કાળ. કહો, સમજાણું કાંઈ?

એ વિદ્યમાન વાંસ 'સર્વ કાતળીઓનાં સ્થાનોમાં અન્વયરૂપે (એકરૂપે) વિદ્યમાન હોવા છતાં...' અન્વય એટલે એનું ને એનું રહેવાપણું—સદૃશ્યપણું 'પ્રથમાદિ કાતળીરૂપે દ્વિતીયાદિ કાથળીમાં નહિ હોવાથી અવિદ્યમાન પણ કહેવાય છે, તેમ ત્રિકાળ-અવસ્થાથી એક જીવના નરનારકાદિ...' ભગવાન આત્મા ત્રિકાળ અવસ્થાએ. નિરવધિનો અર્થ ત્રિકાળ અવસ્થા. 'એક જીવના નરનારકાદિ અનેક પર્યાયો...' એક જીવના મનુષ્ય, નારકી, દેવ આદિ 'અનેક પર્યાયો પોતપોતાના કાળમાં વિદ્યમાન છે...' ભગવાન આત્મા અનાદિઅનંત. એના ઉપર આ મનુષ્યપણાના ભવની મુદ્ત. પછી દેવની મુદ્ત, પછી અમુકની મુદ્ત. અમુક ભવ આવે એની મુદ્ત રહે છે. વસ્તુ તો એની એ રહે. આ ભવની મુદ્ત વચમાં આવી એટલો કાળ. કૂ થઈને બીજામાં બીજો ભવ, ત્રીજામાં ત્રીજો, ચોથામાં ચોથો. બધા ભવમાં આત્મા રહેલો હોવા છતાં એ આત્મા એક ભવથી એ સંબંધથી બીજા ભવમાં આ ભવના સંબંધવાળો હોતો નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કરે યાદ એમાં શું થયું? કરે યાદ તો એમાં કાંઈ વળે એવું છે? કહે છે, નારણભાઈને યાદ કરે. ગયું, થઈ રહ્યું કૂ ખલાસ થઈ ગયું મુદ્ત. મુદ્ત પૂરી ૮૮ વર્ષ. ૮૮ હતા ને? થઈ રહ્યું. આ કર્યું ને આ કર્યું ને આ કર્યું. ગયું. એ ભવ ઓલા ભવમાં ગયો. આહાહા..!

અરે..! અવિનાશી ત્રિકાળ પ્રભુ એને આ વિનાશીક મુદ્તની ભવની કાતળીઓમાં ફરવું પડે એટલો કાળ રહે એ તે કાંઈ વસ્તુસ્થિતિ છે? સમજાણું? મનુષ્ય અને નારકી એટલો કાળ રહ્યો. આ શ્રેણિક રાજા ચોર્યાશી હજાર વર્ષની સ્થિતિએ ગયા નરકમાં. શાસ્ત્રમાં લેખ છે તીર્થંકરપણે જે જાય એની ચોર્યાશી હજાર વર્ષથી થોડી સ્થિતિ ન હોય. થોડામાં થોડી ચોર્યાશી હજાર. તીર્થંકર ગોત્ર બાંધીને ગયા છેને. થોડી ન હોય, વધારે હોય. એટલી મુદ્ત.

મુમુક્ષુ :- ઓછામાં ઓછી..

ઉત્તર :- ઓછામાં ઓછી ચોર્યાશી હજાર વર્ષની સ્થિતિએ પહેલા નરકમાં શ્રેણિક રાજા ક્ષાયિક સમકિતી તીર્થંકરગોત્રમાં ગયા. થોડામાં થોડી સ્થિતિ એટલી હોય. એથી ઓછી ન હોય. વધારે હોય. લાખ, કરોડ, એક સાગર. એટલી મુદ્ત ત્યાં. આહાહા..! અહીં જ્યાં

નીકળશે ત્યાંથી ત્યાં તીર્થંકરનો જન્મ. ઈન્દ્રો જેના મહોત્સવ (ઉજવે). જુઓ! આ એક નાટક પાછું. સમજાણું? ત્યાં ઓલા છ મહિના પહેલા તો પ્રહાર મારામાર. એ ભગવાન આત્મા, એ પર્યાય જ્યાં બદલી અને જ્યાં આ મનુષ્યની પર્યાય થશે, હજી તો છ મહિના આવ્યા પહેલા માતા પાસે ઈન્દ્રો અને ઈન્દ્રાણી આવશે. સમજાય છે? માતા! તીર્થંકરનો જીવ આપના ગર્ભમાં આવવાનો છે. અમે ગર્ભશોધન કરવા આવ્યા છીએ. સાફ કરવા આવ્યા છીએ. મોટો રાજા આવે ત્યારે સાફ કરવા માણસો આવે છેને. બંગલો સાફ કરો, વાળી નાખો, .. કરો, ધૂપ દયો, ઘોળ કરો. તોરણ-બોરણ બાંધે ને કરે છે કે નહિ? ભગવાન પધારવાના છે. ઓહોહો..! ક્યાં નરકનો છેલ્લો સમય અને ક્યાં અહીંયાં તીર્થંકરનો જીવ. હજી સમય આવ્યા પહેલા.

મુમુક્ષુ :- છ મહિના બાકી હોય ત્યાં.

ઉત્તર :- છ મહિના પહેલા. જે પરિણામ હતાં એ પ્રકારે બાંધેલું એ પ્રકારે અહીં ફળ આવ્યું.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ નરકના ભવ સાથે એ જીવને સંબંધ અને બધા ભવ સાથે એને સંબંધ. છતાં નરક ભવના સંબંધવાળો જીવ, મનુષ્ય ભવના સંબંધથી એ ભવથી સંબંધવાળો નથી. આખો પલટો.

અને અહીં પણ જ્યારે શ્રેણિક રાજા હતા લ્યોને. ખમા.. ખમા.. તીર્થંકર ગોત્ર બાંધેલું, ભગવાનના સમવસરણમાં (જાય છે). ભગવાન જાણે છે, આણે તીર્થંકરગોત્ર બાંધ્યું. એને ખબર છે હું તીર્થંકર થવાનો. અને એકદમ જ્યાં સ્થિતિ પૂરી થઈ.. નરકમાં. આયુષ્ય બાંધેલું નરકનું. આહાહા..! નરકનું આયુષ્ય બાંધેલું. ભવ મળ્યો ચોર્યાશી હજાર વર્ષની કાતળી એટલી. કહો, અહીં ક્યાં? અને ત્યાં ક્યાં? અને પાછો આવે ક્યાં? આહાહા..! વિચિત્ર વિકારની અને વિકારના કાર્યની અને પરિણામન બહારના સંયોગની વિચિત્રતા. વસ્તુ તો ભગવાન અખંડાનંદ દ્રવ્ય, વસ્તુ એક અખંડ પૂર્ણ દ્રવ્ય પડ્યું છે. એની દષ્ટિ કરાવવા, એનું જ્ઞાન કરાવવા આ વાત છે. સમજાણું કાંઈ?

‘એક જીવના નરનારકાદિ અનેક પર્યાયો પોતપોતાના કાળમાં વિદ્યમાન છે અને બીજા પર્યાયોના કાળમાં...’ તે પર્યાયનો કાળ ત્યાં નથી. ‘અવિદ્યમાન છે તથા જીવ તો સર્વ પર્યાયોમાં અન્વયરૂપે વિદ્યમાન હોવા છતાં...’ જીવ તો બધા ભવમાં સદૃશ્યપણે રહેનારો હોવા છતાં ‘મનુષ્યાદિપર્યાયરૂપે દેવાદિપર્યાયમાં નહિ હોવાથી...’ એ જીવ મનુષ્યાદિ પર્યાયરૂપે હતો એ જ જીવ દેવાદિપર્યાયમાં મનુષ્યાદિપર્યાયરૂપે ન હોય. બીજા પર્યાયપણે છે. એકદમ ભેખ પલટો. ઓહોહો..! નાટકના પડદા. ઘડીમાં થઈને રાજા આવે. જ્યાં પડદો થાય ત્યાં યોગી. નાટકમાં આવે છે કે નહિ? મહારાજા... મહારાજા... ભર્તુહરિનું નથી આવતું? રાજા મહારાજ. ઘડીકમાં યોગી—બાવો. આત્મા તો એનો એ છે. એની પર્યાય એનો કાળ બદલાઈ જાય છે.

જ્ઞાનાવરણાદીયા ભાવા જીવેણ સુદ્ધ અણુબદ્ધા।
તેસિમભાવં કિચ્ચા અભૂદપુવ્વો હવદિ સિદ્ધો।।૨૦।।

જ્ઞાનાવરણ ઈત્યાદિ ભાવો જીવ સહ અનુબદ્ધ છે;
તેનો કરીને નાશ, પામે જીવ સિદ્ધિ અપૂર્વને. ૨૦.

અન્વયાર્થ :- [જ્ઞાનાવરણાઘાઃ ભાવાઃ] જ્ઞાનાવરણાદિ ભાવો [જીવેણ] જીવ સાથે [સુદ્ધ] સારી રીતે [અનુબદ્ધાઃ] અનુબદ્ધ છે; [તેષામ્ અભાવંકૃત્વા] તેમનો અભાવ કરીને તે [અભૂતપૂર્વઃ સિદ્ધઃ] અભૂતપૂર્વ સિદ્ધ [ભવતિ] થાય છે.

ટીકા :- અહીં સિદ્ધને અત્યંત અસત્-ઉત્પાદનો નિષેધ કર્યો છે (અર્થાત સિદ્ધપણું થતાં સર્વથા અસત્નો ઉત્પાદ થતો નથી એમ કહ્યું છે).

જેમ થોડા કાળ સુધી અન્વયરૂપે (-સાથે સાથે) રહેનારા, નામકર્મવિશેષના ઉદયથી રચાતા જે દેવાદિપર્યાયો તેમાંથી જીવને એક પર્યાય સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં નિવૃત્ત થાય અને બીજો કોઈ અભૂતપૂર્વ પર્યાય જ ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અસત્ની ઉત્પત્તિ નથી; તેમ દીર્ઘ કાળ સુધી અન્વયરૂપે રહેનારો, જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ સામાન્યના ઉદયથી રચાતો સંસારિત્વપર્યાય ભવ્યને સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં નિવૃત્ત થાય અને અભૂતપૂર્વ(-પૂર્વ નહિ થયેલો એવો) સિદ્ધત્વપર્યાય ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અસત્ની ઉત્પાત નથી.

વળી (વિશેષ સમજાવવામાં આવે છે):-

જેવી રીતે જેનો વિચિત્ર ચિત્રોથી ચિત્રવિચિત્ર નીચેનો અર્થ ભાગ કેટલોક ઢંકાયેલો અને કેટલોક અણઢંકાયેલો હોય તથા સુવિશુદ્ધ (-અચિત્રિત) ઊંચેનો અર્ધભાગ એકલો ઢંકાયેલો જ હોય એવા બહુ લાંબા વાંસ પર દૃષ્ટિ મૂકતાં, તે દૃષ્ટિ સર્વત્ર વિચિત્ર ચિત્રોથી થયેલા ચિત્રવિચિત્રપણાની વ્યાપ્તિનો નિર્ણય કરતી થકી 'તે વાંસ સર્વત્ર અવિશુદ્ધ છે (અર્થાત આખોય રંગબેરંગી છે)' એમ અનુમાન કરે છે, તેવી રીતે જેનો જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલ ચિત્રવિચિત્રતાયુક્ત(-વિવિધ વિભાવપર્યાયવાળો) ઘણો મોટો નીચેનો ભાગ કેટલોક ઢંકાયેલો અને કેટલોક અણઢંકાયેલો છે તથા સુવિશુદ્ધ(સિદ્ધપર્યાયવાળો), ઘણો મોટો ઊંચેનો ભાગ એકલો ઢંકાયેલો જ છે એવા કોઈ જીવદ્રવ્યમાં બુદ્ધિ લગાડતાં, તે બુદ્ધિ સર્વત્રજ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલા ચિત્રવિચિત્રપણાની વ્યાપ્તિનો નિર્ણય કરતી થકી 'તે જીવ સર્વત્ર અવિશુદ્ધ છે(અર્થાત આખોય સંસારપર્યાયવાળો છે)' એમ અનુમાન કરે છે. વળી જેમ તે વાંસમાં વ્યાપ્તિજ્ઞાનાભાસનું કારણ (નીચેના ખુદ્ધા ભાગમાં)ચિત્ર વિચિત્રોથી થયેલા ચિત્ર વિચિત્રપણાનો અન્વય(-સંતતિ, પ્રવાહ) છે, તેમ તે જીવદ્રવ્યમાં વ્યાપ્તિજ્ઞાનાભાસનું કારણ (નીચેના ખુદ્ધા ભાગમાં) જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલાં ચિત્ર વિચિત્રપણાનો

અન્વય છે. જેમ તે વાંસમાં (ઉપરનાં ભાગમાં) સુવિશુદ્ધપણું છે કારણ કે (ત્યાં) ચિત્ર વિચિત્રપણાથી થયેલા, ચિત્ર વિચિત્રપણાના અન્વયનો અભાવ છે, તેમ તે જીવદ્રવ્યમાં (ઉપરનાં ભાગમાં) સિદ્ધપણું છે કારણ કે (ત્યાં) જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલા ચિત્ર વિચિત્રપણાના અન્વયનો અભાવ છે-કે જે અભાવ આત્મ-આગમના જ્ઞાનથી, સમ્યક અનુમાનજ્ઞાનથી અને અતીન્દ્રિય જ્ઞાનથી જણાય છે.

ભાવાર્થ :- સંસારી જીવની પ્રગટ સંસારી દશા જોઈને અજ્ઞાની જીવને ભ્રમ ઊપજે છે કે- 'જીવ સદા સંસારી જ રહે, સિદ્ધ થઈ શકે જ નહિ; જો સિદ્ધ થાય તો સર્વથા અસત્-ઉત્પાદનો પ્રસંગ આવે.' પરંતુ અજ્ઞાનીની આ વાત યોગ્ય નથી. જેવી રીતે જીવને દેવાદિરૂપ એક પર્યાયના કારણોનો નાશ થતાં તે પર્યાયનો નાશ થઈ અન્ય પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે, જીવદ્રવ્ય તો તેનું તે જ રહે છે, તેવી રીતે જીવને સંસારપર્યાયના કારણભૂત મોહરાગદ્વેષાદિનો નાશ થતાં સંસારપર્યાયનો નાશ થઈ સિદ્ધપર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે, જીવદ્રવ્ય તો તેનું તે જ રહે છે, સંસારપર્યાય અને સિદ્ધપર્યાય બંને એક જ જીવદ્રવ્યના પર્યાયો છે.

વળી અન્ય પ્રકારે સમજાવવામાં આવે છે;- ધારો કે એક લાંબો વાંસ ઊભો રાખવામાં આવ્યો છે; તેનો નીચેનો કેટલોક ભાગ રંગબેરંગી કરવામાં આવ્યો છે અને બાકીનો ઉપરનો ભાગ અરંગી (-સ્વભાવિક શુદ્ધ) છે. આ વાંસના રંગબેરંગી ભાગમાંનો કેટલોક ભાગ ખુલ્લો રાખવામાં આવ્યો છે. અને બાકીનો બધો રંગબેરંગી ભાગ અને આખોય અરંગી ભાગ ઢાંકી દીધેલો છે. આ વાંસનો ખુલ્લો ભાગ રંગબેરંગી જોઈને અવિચારી જીવ 'જ્યાં જ્યાં વાંસ હોય ત્યાં ત્યાં રંગબેરંગી પણ હોય' એવા વ્યાપ્તિ(-નિયમ અવિનાભાવસંબંધ) કલ્પી લે છે અને આવા ખોટા વ્યાપ્તિજ્ઞાન દ્વારા એવું અનુમાન તારવે છે કે 'નીચેથી છેક ઉપર સુધી આખો વાંસ રંગબેરંગી છે.' આ અનુમાન મિથ્યા છે; કારણ કે ખરેખર તો આ વાંસનો ઉપરનો ભાગ રંગબેરંગીપણાના અભાવવાળો છે, અરંગી છે. વાંસના દૃષ્ટાંતની માફક-કોઈ કોઈ એક ભવ્ય જીવ છે; તેનો નીચેનો કેટલોક ભાગ (અર્થાત અનાદિકાળથી વર્તમાન કાળ સુધીનો અને અમુક ભાવષ્ય કાળ સુધીનો ભાગ) સંસારી છે અને બાકીનો ઉપરનો અનંત ભાગ સિદ્ધરૂપ (-સ્વભાવિક શુદ્ધ) છે. આ જીવના સંસારી ભાગમાંનો કેટલોક ભાગ ખુલ્લો (પ્રગટ) છે અને બાકીનો બધો સંસારી ભાગ અને આખોય સિદ્ધરૂપ ભાગ ઢંકાયેલો (અપ્રગટ) છે. આ જીવનો ખુલ્લો (પ્રગટ) ભાગ સંસારી જોઈને અજ્ઞાની જીવ 'જ્યાં જ્યાં જીવ હોય ત્યાં ત્યાં સંસારીપણું હોય' એવી વ્યાપ્તકલ્પીલે છે અને આવા ખોટા વ્યાપ્તિજ્ઞાન દ્વારા એવું અનુમાન તારવે છે કે 'અનાદિ-અનંત આખો જીવ સંસારી છે.' આ અનુમાન મિથ્યા છે, કારણ કે આ

નવું થઈ ગયું? આહાહા..! ના. ‘અત્યંત અસત્-ઉત્પાદનો નિષેધ કર્યો છે...’ અત્યંત અસત્નો એમ. પર્યાયદષ્ટિએ ઉત્પન્ન થાય છે. પણ વસ્તુદષ્ટિએ અંદર ભાવ હતો તે પ્રગટ થયો. ‘સિદ્ધપણું થતાં સર્વથા અસત્નો ઉત્પાદ થતો નથી એમ કહ્યું છે.’ લ્યો! સમજાણું?

‘જેમ થોડા કાળ સુધી અન્વયરૂપે (-સાથે સાથે) રહેનારા, નામકર્મ વિશેષના ઉદયથી રચાતા જે દેવાદિપર્યાયો તેમાંથી જીવને એક પર્યાય સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં...’ દેખો! આના કારણની હોં. આની પહેલી. સમજાણું? શું કીધું? ‘જેમ થોડા કાળ સુધી અન્વયરૂપે (-સાથે સાથે) રહેનારા, નામકર્મ વિશેષના ઉદયથી રચાતા જે દેવાદિપર્યાયો દેવાદિ-મનુષ્યાદિપર્યાયો તેમાંથી જીવને એક પર્યાય સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં...’ એના કારણની નિવૃત્તિ થતાં ‘બીજો કોઈ અભૂતપૂર્વ પર્યાય જ ઉત્પન્ન થાય,...’ નહિ થયેલો ઉત્પન્ન થાય. સમજાણું?

‘ત્યાં અસત્ની ઉત્પત્તિ નથી;...’ નહોતો ને થયો માટે અસત્ની ઉત્પત્તિ નથી. ગયા કાળમાં એ પર્યાય નહોતી અને થઈ, માટે નવી થઈ માટે અસત્ની ઉત્પત્તિ નથી. એ સાધારણ વાત (કરી). ‘તેમ દીર્ઘકાળ સુધી અન્વયરૂપે રહેનારો, જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ સામાન્યના ઉદયથી રચાતો સંસારિત્વપર્યાય...’ દેખો! સમજાણું? ‘તેમ દીર્ઘ કાળ સુધી અન્વયરૂપે રહેનારો, જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ સામાન્યના ઉદયથી રચાતો સંસારિત્વપર્યાય...’ એ પણ અન્વયરૂપે રહેનારો.. એમને એમ, એમને એમ છેને? સંસાર એનો એ છેને ઘણા કાળનો. આહાહા..! દ્રવ્ય તો અન્વય અન્વયરૂપે રહેનારું ઘણા કાળ સુધી. અનંત કાળથી એ સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... અનંત નિગોદ... નિગોદ.. નિગોદ... નિગોદ... એકેન્દ્રિય, બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, ચૌઈન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય આદિ અનેક ભવ. અનાદિથી જીવ ઉપર ભવ... ભવ... ભવ... ભવ... ભવ... ભવ... ભવ... એવો અન્વયરૂપે રહેનારો ‘જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ સામાન્યના ઉદયથી રચાતો સંસારિત્વપર્યાય...’ એ સંસારની પર્યાય. એ ચારેય ગતિની પર્યાય.

‘ભવ્યને સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં...’ દેખો! ભવ્યને. અહીં પાછું એ લાયક જીવને છેને. અભવ્યને તો હોતું નથી. ‘ભવ્યને સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં...’ એ જે સંસાર કારણ છે મોહ-રાગ-દ્વેષ. સંસાર જે સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... આમ અનાદિ દ્રવ્ય ઉપર તે તે દ્રવ્ય થતાં થતાં પર્યાય એવીને એવી એવી, ને એવી સંસાર... સંસાર... સંસાર... એનું કારણ મોહ અને રાગ-દ્વેષ હતું. એ ચારેય ગતિનું મૂળ કારણ તો મોહ અને રાગ-દ્વેષ હતું. હવે કેટલા કાળમાં મળેલામાં એકપણું માનવું? મલૂક્યંદભાઈ! પાંચ, પચ્ચીસ વર્ષનું ઢીંગલું અને આ રંગ રંગાય આમ હે હા હો હો હા. પાછો જાય નરક અને પશુ. આહાહા..! એકનો પડ્યો પડદો અને બીજાનો ઉઘડ્યો. આ ભવનો પડદો પડ્યો. વળી બીજો.

પણ સંસાર અપેક્ષાએ તો સદૃશ્ય ચાલ્યો જ આવે છે. સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... અનાદિ. સમજાણું?

એના ‘જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ સામાન્યના ઉદયથી રચાતો...’ આખો પર્યાય સંસાર ‘ભવ્યને સ્વકારણની નિવૃત્તિ...’ જુઓ! આવું જેણે જાણ્યું કે ક્રમે ક્રમે સ્વકાળે સંસાર ઉત્પન્ન થાય.. થાય.. જાય.. સદૃશ્યપણે તો એમને એમ સંસાર પણ છે. અને હું તો સદૃશ્યપણે કાયમ એમાં રહેનારો. એવી જ્યાં આત્માની ત્રિકાળ સ્વભાવની દૃષ્ટિ થાય એને મોહ ને રાગ-દ્વેષ જાય. એ ‘ભવ્યને સ્વકારણની...’ એટલે મોહ, રાગ-દ્વેષના કારણની ‘નિવૃત્તિ થતાં નિવૃત્ત થાય...’ કોણ? સંસારીત્વપર્યાય. સંસારપર્યાય મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષથી જે ઉત્પન્ન થતો એની નિવૃત્તિ થતાં, સંસારકારણની નિવૃત્તિ થતાં સંસારકાર્યની નિવૃત્તિ હોય. કહો, બરાબર છે?

‘અને અભૂતપૂર્વ...’ જુઓ પછી દાખલો આપીને સમજાવે છે. ‘(-પૂર્વે નહિ થયેલો એવો) સિદ્ધત્વપર્યાય ઉત્પન્ન થાય,...’ અનંત જ્ઞાન, આનંદ આદિ એ નવો પર્યાય ઉત્પન્ન થાય ત્યાં અસત્ની ઉત્પત્તિ નથી. સમજાય છે? વસ્તુપણે બિલકુલ નવું જ થયું છે એમ નથી. ઓહો..! સંસારપર્યાયનો નાશ અને સિદ્ધપર્યાયની ઉત્પત્તિ. એ પર્યાયનો નાશ થતાં કાંઈ દ્રવ્યનો નાશ અને અસત્ની ઉત્પત્તિ સિદ્ધની થઈ છે એમ નથી. સત્ સ્વભાવમાં શક્તિરૂપે હતું એનો (ઉત્પાદ), મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષનો નાશ કરતાં શક્તિની વ્યક્તતારૂપ સિદ્ધપર્યાય પ્રગટ થાય એ પ્રગટ થવાની એને અજ્ઞાની, કહે છે ભાળતા નથી. અને એકલા સંસારપર્યાયને ભાળે છે. એનો વાંસડાનો દાખલો આપીને (સમજાવ્યું)....

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પોષ વદ ૪, શુક્રવાર, તા. ૩-૧-૧૯૬૪
ગાથા-૨૦, પ્રવચન-૨૬

આ પંચાસ્તિકાયની ગાથા-૨૦. એમાં સિદ્ધપણું અસત્ ઉત્પાદ નથી એ વાત સિદ્ધ કરે છે. એટલે શું? આ આત્મામાં અનાદિ સંસારપર્યાય છે દીર્ઘ કાળથી. અનાદિથી છેને? દીર્ઘકાળથી. એમાંથી જાણે સિદ્ધપર્યાય નવો હોય. પણ એ સિદ્ધપર્યાય અંદર શક્તિરૂપે તો પડ્યો છે અંદર. આ આત્મા છેને વસ્તુ એ અનાદિઅનંત (છે). એમાં અનાદિથી દીર્ઘ કાળથી સંસારપર્યાય એમાં ચાલ્યો આવે છે. તેથી કોઈને એમ થાય કે સંસારપર્યાયનો નાશ થઈ અને સિદ્ધદશા થાય એ કોઈ તદ્દન નવી થાય છે? અને તદ્દન અસત્ની ઉત્પત્તિ છે? ના. એ જીવદ્રવ્યમાં શક્તિરૂપે સિદ્ધપદ તો પડ્યું જ હતું. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત આનંદ, અનંત વીર્ય એવું ચતુષ્ટય પદ અંદર પડ્યું છે. એમાંથી સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. શું છે શેઠી?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ પર્યાયદષ્ટિએ નવી ઉત્પન્ન થઈ છે. વસ્તુદષ્ટિએ નવી નહિ. અંદર છે.

આ આત્મા છેને આત્મા? એ અનાદિઅનંત વસ્તુ છે. એમાં અનાદિથી વર્તમાન સુધી જાણે સંસારપર્યાય અને થોડો એક-બે ભવનો અહીં તો ગણાશે. પોતે છેને પોતાનો ભાવ પણ નાખ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? સંસારી પર્યાય અનાદિથી છે. નિગોદથી માંડી અનાદિ. સંસાર એટલે વિચિત્ર, ચિત્ર-વિચિત્ર વિકારી પર્યાય. એને લઈને જાણે એવી જ પર્યાય સદાય ચાલે છે. એકદમ સિદ્ધપદ પ્રગટ થાય એ કાંઈ નવું હશે? એ દશા કોઈ નવી ક્યાંકથી અદ્ધરથી આવી હશે? એમ છે નહિ. અંદરમાં સિદ્ધ શક્તિરૂપે પડ્યું હતું. દ્રવ્યે તો સત્ સિદ્ધ હતા જ. પર્યાયે નવી અવસ્થા સિદ્ધપદની ઉત્પન્ન થાય છે. સમજાણું કાંઈ આમાં? કહો, સમજાય છે કે નહિ? એય.. છોકરાઓ! આમાં આત્માની વાત છે આમાં આત્માની. જુઓ હવે. છોકરા આજે આવ્યા છે વળી કે ભાઈ એક-બે દિ' છે ચાલો. કહો, સમજાણું કાંઈ?

જુઓ! દાખલો આપ્યો હતો ને? પહેલા ગતિનો આપ્યો હતો. દાખલો તો સિદ્ધનો આપવો છે. સિદ્ધત્વ સિદ્ધ કરવા છે. ગાથામાં 'સિદ્ધ' સિદ્ધ કરવા છે. 'સિદ્ધ' સિદ્ધ કરવા છે એટલે? કે આત્મામાં સિદ્ધપદ જે મોક્ષદશા થાય તે કાંઈ નવી નથી વસ્તુ દષ્ટિએ. વસ્તુમાં એ શક્તિ પડી હતી એમાંથી પ્રગટ થાય છે. પર્યાયે અવસ્થા દષ્ટિએ નવી છે. એનો દષ્ટાંત ગતિનો આપીને એને સિદ્ધનો ન્યાય આપશે. અને પછી વાંસનો દષ્ટાંત એને સિદ્ધ કરશે. જુઓ! વાત આવી ગઈ છે.

'થોડા કાળ સુધી...' ઓલી કોર આવી ગયું છે જુઓ. ફરીને લ્યો. ૨૦. 'જેમ થોડા કાળ સુધી અન્વયરૂપે (-સાથે સાથે) રહેનારા...' ૪૧ પાને છે. છેલ્લી બે લીટી.

‘જેમ થોડા કાળ સુધી અન્વયરૂપે (-સાથે સાથે) રહેનારા, નામકર્મવિશેષના ઉદયથી રચાતા...’ આ દેવ આદિ પર્યાય. દેવનો પર્યાય, મનુષ્યનો પર્યાય થોડો કાળ રહે જીવ સાથે. જીવ તો અનાદિઅનંત છે. એની સાથે મનુષ્યપણું, દેવપણું, નારકીપણું, પશુપણું એ થોડો થોડો કાળ વચમાં રહે ગતિ. ગતિ નામકર્મને કારણે એટલો કાળ એટલો કાળ અનાદિઅનંત જીવમાં થોડો થોડો કાળ દેવનો, મનુષ્યનો, નારકીનો રહે.

‘થોડા કાળ સુધી અન્વયરૂપે (સાથે સાથે) રહેનારા, નામકર્મવિશેષના ઉદયથી રચાતા...’ એ જાતની ગતિ લેવી છેને. ‘દેવાદિપર્યાયો...’ દેવની અવસ્થા થાય સ્વર્ગની. ‘તેમાંથી જીવને એક પર્યાય સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં...’ એક પર્યાય એટલે દેવની નિવૃત્તિ, દેવના કારણો જે હતા એ કારણે દેવપદ મળેલું. એ દેવના કારણની આદિ એમ મનુષ્યની ગતિનું કારણ હતું તો મનુષ્યપણું મળેલું. એના કારણોથી નિવૃત્તિ થતાં ‘અને બીજો કોઈ અભૂતપૂર્વ પર્યાય જ ઉત્પન્ન થાય,...’ જુઓ! શું કહે છે? જેમ આ મનુષ્યપણું છે. આ દેહ નહિ પણ ગતિ. આત્મામાં મનુષ્યપણું અમુક મુદત સુધી છે. એના કારણનો નાશ થતાં, એ કાળે નથી એવી નવી દેવગતિ ઉત્પન્ન થાય. અભૂતપૂર્વ એટલે પૂર્વે એ નહોતી. મનુષ્યપણામાં એ દેવગતિ નહોતી. અથવા એ દેવગતિ જે છે તે અનંત કાળમાં પણ નહોતી. એ કાળે આવી ઈ. સમજાણું કાંઈ? નવનીતભાઈ!

જીવવસ્તુ અનાદિ છે, અનાદિઅનંત ત્રિકાળ. હવે એના ઉપર આ મનુષ્યપણું, દેવપણું અલ્પ કાળ સુધી રહ્યું. હવે અલ્પ કાળ પછી તેના કારણનો નાશ થતાં બીજા કારણ આવ્યા. એટલે એને કારણે બીજી ગતિ દેવની ઉત્પન્ન થઈ. એ દેવની ઉત્પન્ન થઈ એ પૂર્વે નહોતી એવી ઉત્પન્ન થઈ. શું છે? શેઠી! ‘અભૂતપૂર્વ પર્યાય જ ઉત્પન્ન થાય,...’ નહોતો. આ થોડો કાળનો દૃષ્ટાંત આપીને ઘણા કાળના સંસાર સાથે સિદ્ધને મેળવશે.

જેમ આ આત્મા તો અનાદિ છે એમ ને એમ છે.. છે... છે... છે... છે... છે... છે... એમાં થોડો કાળ મનુષ્યનો મળ્યો એ પૂરો થયો. દેવ મળ્યો. ત્યારે આ મનુષ્યપણામાં એ દેવપદ નહોતું. અથવા એ દેવપદ પૂર્વે કોઈ દિ’ નહોતું. એવી નવી પર્યાય દેવની ઉત્પન્ન થઈ. ખરેખર યોગ્યતા તો શક્તિરૂપે હતી. એમ સિદ્ધ કરે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા. એ વખતે ઉદય આવ્યો ત્યાં દેવનો. લાયકાત તો એ જાતની જ એ ગતિમાં જવાની લાયકાત—યોગ્યતા અંદર હતી. સમજાણું કાંઈ?

એ અભૂતપૂર્વ પર્યાય પૂર્વે નહોતી એવી દેવગતિ થઈ. મનુષ્યગતિનો નાશ થઈ દેવમાં ગયો. અહીં તો મુનિ પોતે છે ને અથવા સાધરણ રીતે મનુષ્યમાંથી દેવમાં ગયો એ જ વાત અહીંયાં વિશેષ લીધી છે. સમજાય છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ પૈદા હુઈ વહ પર્યાય સે પૈદા હુઈ. અંદરમેં યોગ્યતા દ્રવ્ય મેં તો થી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા.

‘ત્યાં અસત્ની ઉત્પત્તિ નથી;...’ ઓહોહો..! એ મનુષ્યપણાનો નાશ થઈને દેવ થયો એમાં અસત્ની ઉત્પત્તિ નથી. ખરેખર એ વસ્તુમાં એવી યોગ્યતા તો હતી. પ્રગટપણે કારણ સેવાણા ત્યારે તેનો ઉદય થઈને દેવ થયો. સમજાણું કાંઈ? એ વાત. એ દૃષ્ટાંત આપ્યો છે. સિદ્ધપણું સિદ્ધ કરવું છે. નવી પર્યાય નથી પણ સત્ હતું એ પર્યાયદૃષ્ટિએ પ્રગટ થયું. એ સિદ્ધ કરવા સંસારીનો ભવનો દાખલો આપ્યો. અનાદિથી એક એક ભવ કરતો આવે એમાં એક ભવનો કારણનો નાશ થતાં... આવ્યું ને? કારણની નિવૃત્ત થતાં. ‘સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં નિવૃત્ત થાય....’ મનુષ્યપણે આવ્યો એના કારણો નિવૃત્ત થતાં એ મનુષ્યપણું ચાલ્યું જાય. વળી નવા કારણ સેવે એટલે દેવગતિ મળે. આત્મા તો એનો એ છે. એ થોડા કાળના ગતિ એક એક ભવની જે વાત કરી. હવે દીર્ઘકાળ સુધી અન્વયરૂપે રહેનારો. શું? સંસારપર્યાય. સમજાણું કાંઈ?

આ સંસાર જે છે આત્મા ઉપર (એ) અનાદિ કાળનો છે. ઓલો તો એક એક ભવ જેટલો ગતિમાં ભવ. અને સંસાર ‘દીર્ઘકાળ સુધી અન્વયરૂપે રહેનારો જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ સામાન્યના ઉદયથી રચાતો..’ સામાન્ય આઠ કર્મ બધાનું સંસારનું કારણ છે ને અનાદિ... અનાદિ... અનાદિ... એ ‘જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મસામાન્યના ઉદયથી રચાતો સંસારિત્વપર્યાય...’ એ સંસારપર્યાય અનાદિથી જ્ઞાનાવરણીયનું નિમિત્ત અને આત્મા ઉપર એ સંસાર છે. સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... વિકાર... વિકાર... વિકાર... વિકાર... વિકાર... અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે.

એ ‘સંસારિત્વપર્યાય ભવ્યને સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં...’ ઓલામાં એક ગતિના કર્મના કારણની નિવૃત્તિ થતાં નિવૃત્ત થતો હતો. આ અનંત કાળનો સંસારપર્યાય છે એ ભવ્યને સ્વકારણની નિવૃત્તિ થતાં (અર્થાત્) એ સંસારનું કારણ મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન રાગદ્વેષ એની નિવૃત્તિ થતાં સંસારપર્યાય નિવૃત્ત થાય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! ‘અને અભૂતપૂર્વ...’ ઓલામાં અભૂતપૂર્વ હતું ગતિની અપેક્ષાએ. આ સિદ્ધ ‘(પૂર્વે નહિ થયેલો એવો) સિદ્ધત્વપર્યાય ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અસત્ની ઉત્પત્તિ નથી.’ તદ્દન સર્વથા અસત્ છે એમ નથી. પર્યાયમાં અસત્ નહોતું ને થયું. વસ્તુમાં તો શક્તિ હતી. ઓહોહો..! મનુષ્યપણામાંથી દેવ થયો એ તદ્દન નવો થયો એમ નથી. કહે છે, યોગ્યતા તો હતી. સમજાણું કાંઈ? તેમ જે ભવ થયા એ ભવ જ્યારે ત્યારે થાય એ ભવની પર્યાયની યોગ્યતા અંદરમાં પેઠી ભૂતકાળની. બરાબર છે?

સંસારપર્યાય એક ભવ, બીજો ભવ, ત્રીજો ભવ, એમ ભવ ગયો તો એ બધી પર્યાય

વર્તમાન રહી નહિ. યોગ્યતા અંદર પેઠી. એમ નવી જે થવાની એની યોગ્યતા તો અંદર છે.

મુમુક્ષુ :- એ બહાર નીકળે.

ઉત્તર :- એ બહાર નીકળે છે. ઓહો..! સમજાણું કાંઈ?

સર્વથા અસત્ હોય અને ઉત્પન્ન થાય એમ નથી. એમ સિદ્ધપદ અનાદિ સંસાર નારકી, મનુષ્ય, દેવ, ઢોર. ઓહો એક એક ભવનો થોડા કાળનો દાખલો આપ્યો હતો. એકમાંથી બીજો. હવે આખો સંસાર એના પર્યાયના કારણ મિથ્યાદર્શન, રાગ-દ્રેષ એની નિવૃત્તિ થતાં 'અભૂતપૂર્વ (-પૂર્વે નહિ થયેલો એવો) સિદ્ધત્વપર્યાય ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અસત્ની ઉત્પત્તિ નથી.' કહો, બરાબર છે? સમજાય છે આમાં? ઘરની વાત હોય તો એવી વ્હાલી લાગે.

મુમુક્ષુ :- અસલ ઘર કી બાત હૈ.

ઉત્તર :- હા. અસલ ઘર કી બાત હૈ. તેરા ઘર અંદર વસ્તુ છે તે કોણ છે. આત્મા... આત્મા... આત્મા... આત્મા... અનાદિઅનંત છે. એને એક ભવના કારણનો નાશ થતાં નવો ભવ અભૂત-નહિ-નહોતો, એવો થયો. એમ એ ભવ થયો એમ અનાદિ દીર્ઘકાળથી સંસાર વિકારરૂપે ચાલ્યો આવે છે દશામાં દશામાં. શક્તિ તો એકલી શુદ્ધ અને સિદ્ધ સમાન છે. એ દશામાં સંસાર ચાલ્યો આવે છે એનું કારણ મિથ્યાદર્શન અને રાગ-દ્રેષ. એ મિથ્યાદર્શન, રાગ-દ્રેષ નિવૃત્તિ થતાં સિદ્ધપદની પર્યાય એકાદ-બે-ત્રણ ભવમાં પ્રગટ પછી થશે. એ સિદ્ધપદ કાંઈ નવી પર્યાય થવાની નથી. અંદર હતી નિશ્ચયથી. પર્યાયમાં નવી થઈ છે. માટે સર્વથા અસત્ છે એમ નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ?

હવે એને સમજાવે છે. 'વળી (વિશેષ સમજાવવામાં આવે છે) :-' 'જેવી રીતે...' વાંસનો દાખલો. વાંસ-વાંસ. વાંસડો હોય ને મોટો વાંસ? આ રત્નો જુઓ. કહો, ક્યાં ગયા શ્રીચંદ્રજી? છેને? એ કાંઈ વાંસડો લાવીને મૂકાય કાંઈ? પણ આમાં આ કામ આવશે. જુઓ. આ કામ આવશે. આમ અને આમ. આટલું ઉઘાડું રાખો પાછું, હોં! આટલું આમ બંધ અને આટલું આમ બંધ. સમજાણું? જુઓ! છે?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ગાંઠ એમ નહિ. અહીં તો ચીતરામણ બતાવવું છે હવે. એ ગાંઠ નહોતી એ વખતે કાતળી બતાવવી હતી ત્યાં તો. હવે બતાવવું છે આ. એટલે આમાં આ લાગુ પડશે જુઓ.

'જેવી રીતે જેનો વિચિત્ર ચિત્રોથી...' વિચિત્ર ચિત્રોથી 'ચિત્રવિચિત્ર નીચેનો અર્ધ ભાગ...' જુઓ આ ચિત્રવાળો. ચીતરામણ છેને આમાં? 'વિચિત્ર ચિત્રોથી...' એક શબ્દ. 'ચિત્રવિચિત્ર નીચેનો અર્ધ ભાગ...' જુઓ, આ ભાગ. સમજાણું? 'કેટલોક ઢંકાયેલો...' લ્યો આ ઢંકાયેલો. આમ ઢંકાયેલો. 'અને કેટલોક અણઢંકાયેલો...' જુઓ! આટલો ઉઘાડો

છે. છેને આ ઉઘાડો? 'કેટલોક ઢંકાયેલો અને કેટલોક અણઢંકાયેલો હોય તથા સુવિશુદ્ધ (-અચિત્રિત) ઊંચેનો અર્ધ ભાગ...' જુઓ! આ વિશુદ્ધ છે જુઓ. છે ચીતરામણ આમાં કાંઈ? તદ્દન સાફ છે. પણ એને આમ ઢંકાયેલો હોય.

'સુવિશુદ્ધ (-અચિત્રિત) ઊંચેનો અર્ધ ભાગ એકલો ઢંકાયેલો જ હોય...' એકલો ઢંકાયેલો છે આ. આના બે ભાગ પડે. એમાં ઘણો ભાગ આની (ખુદ્દાની) અપેક્ષાએ ઘણો ભાગ હોં. આની અપેક્ષાએ એમ નહિ. જુઓ, આ તો ઝાઝો ભાગ છે કે નહિ? કેટલો ભાગ છે આ? મોટો ભાગ છે આ. એની (ઉપરના ઢાંકેલાની) અપેક્ષાએ આ તો નાનો ભાગ છે. પણ આની અપેક્ષાએ આ નાનું ઉઘાડું છે ને? એની અપેક્ષાએ આ મોટો ભાગ છે આ. હેઠલો મોટો ભાગ ઢંકાયેલો છે. 'સુવિશુદ્ધ ઊંચેનો અર્ધ ભાગ એકલો ઢંકાયેલો જ હોય...' જુઓ! એકલો ઢંકાયેલો છેને આ? સાફ છેને. આમાં ક્યાંય છે?

'એવા બહુ લાંબા વાંસ પર દષ્ટિ મૂકતાં,...' બહુ લાંબા વાંસ ઉપર દષ્ટિ મૂકતાં 'તે દષ્ટિ સર્વત્ર...' તે દષ્ટિ સર્વત્ર. જુઓ! આમ જોવે તો શું લાગે? કે આ બધું જે ચિતરામણ દેખાય છે એ નીચે છે અને ઉપર પણ હશે. એમ બધું ચિતરામણવાળું આખું લાકડું દેખાય. સમજાય છે કે નહિ? વીટ્યું હોય ત્યારે શું કરે? જુઓ! આ વીટાળ્યું હોય જુઓ. આ તો વીટાળેલું છે કે નહિ? અને આટલું હોય ઉઘાડું. નજર પડે તો શું લાગે? કે બધું ચિતરામણવાળું લાગે છે આખું લાકડું. એમ લાગે કે નહિ? આખું લાકડું ચિતરામણવાળું છે એમ લાગે.

'બહુ લાંબા વાંસ પર દષ્ટિ મૂકતાં, તે દષ્ટિ સર્વત્ર વિચિત્ર ચિત્રોથી...' વિચિત્ર ચિત્રો આવા જે છેને, જુઓ આ ચિત્રો. એનાથી બધોય 'ચિત્રપણાની વ્યાપ્તિનો નિર્ણય કરતી થકી...' લ્યો! દષ્ટિ. બધું આખો વાંસ જ આખી આ ચાપડી, આખી આવી ચિત્રવાળી છે એમ લાગે. સમજાણું કાંઈ? એમ લાગે કે નહિ? ચિત્રવાળી છે જુઓ. ઓહો..! આખી ચિતરામણ લાગે છે. કારણ કે આ છે તો હેઠે એવું છે અને છે તો ઉપર પણ એવું હશે એમ અનુમાન થાય.

'તે દષ્ટિ સર્વત્ર વિચિત્ર ચિત્રોથી થયેલા ચિત્રવિચિત્રપણાની વ્યાપ્તિનો નિર્ણય કરતી થકી તે વાંસ સર્વત્ર અવિશુદ્ધ છે...' એ આખો વાંસ એટલે આખી લાકડી આવા ચિતરામણવાળી જ છે, રંગબેરંગી ચિતરામણવાળી છે 'એમ અનુમાન કરે છે,...' એના ઉપર પડેલી દષ્ટિ આખું ચિતરામણવાળી છે એમ નિર્ણય કરે છે. કહો, બરાબર છે? દાખલો સમજાય છે કે નહિ? પછી આત્મા ઉપર ઉતારશે એમાં.

મુમુક્ષુ :- દાખલો તો આપ સરસ સમજાવો છો.

ઉત્તર :- આ દાખલો તો શું કીધો ને જુઓને આ? કીધો કે નહિ આ? આમ નજર પડતા શું લાગે માણસને? એ આખી ચાપડી ચિતરામણવાળી લાગે છે. એમ લાગે કે નહિ?

તો ઢંકાયેલું છે કે ખુલ્લું એની ખબર નથી એને. અંદર સુંવાળું છે. અને આ ઢંકાયેલો ઘણો ભાગ અને થોડો ભાગ દેખાય એટલે બધું એક છે એમ દેખાય, લ્યો. સમજાણું?

‘તેવી રીતે...’ એ રીતે. ઓલો તો દટાંત થયો. ‘જેનો જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલ...’ એ આઠ કર્મથી થયેલ ‘ચિત્રવિચિત્રતાયુક્ત (-વિવિધ વિભાવપર્યાયિવાળો)...’ જુઓ! અનાદિથી અત્યાર સુધી. સમજાણું કાંઈ આમાં?

મુમુક્ષુ :- ફરીને અમને સમજાવો.

ઉત્તર :- મોઢું મોળુ પડી ગયું છે. કામ ઘણા.

જુઓ શું કહે છે? એ આમાં દટાંત આપે છે આ લાકડીનો. આપણે અહીં વાંસડાનો. પણ વાંસડો આપણી પાસે ઊભો શી રીતે રાખવો? અને આવો હોય નહિ વાંસડો. જુઓ! આ ઘણો ભાગ ખુલ્લો છે. ઘણો ભાગ ખુલ્લો છેને? બરાબર છે? અને આ થોડો ભાગ ઢંકાયેલો છે. ચિતરેલો છે. હવે આમ જ્યારે રાખીને પડ્યું હોય આમ બધું ઢાકેલું અહીં સુધી. અને આમ હોય તો જુઓ શું દેખાય? કે આખી લાકડી ચિતરામણવાળી છે. આ છેને ચિતરામણ. ત્યાં નજર પડતા નીચે પણ એવું હશે અને ઉપર પણ એવું હશે. એમ નજર પડે. એ દટાંત છે સંસાર અને મોક્ષ ઉપર આપણે હવે દાખલો.

આમ નજર કરતાં આખી લાકડી ચિતરામણવાળી (દેખાય છે). કારણ કે આ ચિતરામણ થોડો ભાગ દેખાય છે, ઘણો ભાગ ઢંકાયેલો છે. માટે આખો ખુલ્લો ભાગ.. છે ખુલ્લો. ચિતરામણ નથી. પણ ઢંકાયેલ છે. એટલે આમ દષ્ટિ આપતા આખો એ વાંસડો અથવા એ ચાપડી ચિતરામણવાળી છે એમ દેખવામાં આવે છે. તેમ ‘તેવી રીતે જેનો જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલ...’ છે એમાં? હવે આત્મા લીધો. અનાદિઅનંત આત્મા. એને બતાવો. ‘જેનો જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી...’ એ છઠ્ઠી લીટી છે. ‘થયેલ ચિત્રવિચિત્રતાયુક્ત (-વિવિધ વિભાવપર્યાયિવાળો) ઘણો મોટો નીચેનો ભાગ કેટલોક ઢંકાયેલો...’ જુઓ, હવે આ જેમ આમ ઢંકાયેલું હતું બધું અને અહીં ઢંકાયેલું હતું. તો તો આમ બધું એક લાગે છે. એમ જીવ અનાદિઅનંત છે. અનાદિઅનંતમાં સંસારનો અનાદિનો પર્યાય અનાદિથી, આ ચિતરામણવાળું લાકડું, એમ અનાદિ સંસાર ‘જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલ ચિત્રવિચિત્રતાયુક્ત (-વિવિધ વિભાવપર્યાયિવાળો)...’ વિકાર.. વિકાર.. વિકાર... વિકાર... અનાદિથી. ‘ઘણો મોટો નીચેનો ભાગ કેટલોક ઢંકાયેલો...’

મુમુક્ષુ :- નીચેનો ભાગ થોડો ઢાંકવો પડશે.

ઉત્તર :- એ તો કીધું ને ઢાંક્યો છેને. ઢાંક્યો છે. એ તો પહેલેથી જ ઢાંક્યો છે આ. આ ચાલ્યું નહોતું કાંઈ, એ ઢાંકેલું હતું. જુઓ! સમજાણું? આ થોડો ભાગ છે અને આ ઘણો ભાગ છે. ઘણા ભાગને અહીં સિદ્ધની ઉપમા દેવી છે અને આ ભાગને સંસારની ઉપમા દેવી છે. કેમ કે સંસારના કાળ કરતાં સિદ્ધનો કાળ અનંતગુણો છે. અનંતગુણો. દરેક

જીવ સિદ્ધ થાય એ સંસારની પર્યાયનો જેટલો કાળ છે સમય એથી સિદ્ધનો સમય અનંતગુણો છે. અનંત અનંતગુણો. એટલે કે આ ચિતરામણના કાળથી. આ ભાગથી આ ભાગ ઘણો છે. જુઓ! આમાં છે ભાગ ઘણો. સુંવાળો ઘણો ભાગ છે જુઓ. એટલે આ લાકડું દૃષ્ટાંતમાં બરાબર છે. અહીં ઘણો ભાગ આમ ઢંકાયેલો, અહીં થોડો ભાગ છે પણ આમ ઢંકાયેલો અને થોડોક ભાગ ઉઘાડો આટલો. એમ અનુમાન થાય કે આખું લાકડું ચિતરામણવાળું લાગે છે. એ ભૂલ છે.

એમ ‘જ્ઞાનાવરણાદિકર્મથી...’ અનાદિકાળથી ચિત્રવિચિત્ર સહિત વિકાર.. વિકાર... વિકાર... વિકાર... પુણ્ય-પાપ... પુણ્ય-પાપ... પુણ્ય-પાપ... પુણ્ય-પાપ... પુણ્ય-પાપ... અને એ પુણ્ય-પાપ મારા એવી માન્યતા અને એ વિકારથી અનાદિથી સંસાર ચાલ્યો આવે છે. એનો ‘ઘણો મોટો નીચેનો ભાગ...’ આ ઘણો મોટો જે કીધો એ ઉપલાની અપેક્ષાની વાત નથી. આ ઢાંક્યું છેને? જુઓ! આ ઘણું ઢંકાણું છે. દેખાય છે થોડું અને આ ઘણું ઢંકાણું છે. એ હેઠલાની અપેક્ષાએ ઘણું ઢંકાણું આની અપેક્ષાએ કીધું. એમ અનાદિ સંસાર.. જીવ તો અનાદિઅનંત છે. એનો અનાદિથી સંસાર એ છે એ કેટલોક ઢંકાયેલો એટલે વયો ગયો. સમજાણું? ‘ઘણો મોટો નીચેનો ભાગ કેટલોક ઢંકાયેલો...’ વયો ગયો ઘણો. ‘અને કેટલોક અણઢંકાયેલો...’ હવે એક-બે-ત્રણ જે ભવ છે એટલો અણઢંકાયેલો ખુલ્લો છે. શું કીધું?

વાંસડાના દૃષ્ટાંતે. જીવ અનાદિથી અત્યાર સુધી એના વિકાર.. એમ લેવું છેને વર્તમાન કાળ સુધી. એને રાગ-દ્રેષ... રાગ-દ્રેષ... રાગ-દ્રેષ... રાગ-દ્રેષ... રાગ-દ્રેષ... સંસાર. નિગોદમાં હો કે સ્વર્ગમાં હો કે મનુષ્યમાં હો કે શુભભાવમાં હો કે અશુભ, પણ બધો સંસાર વિકારી પર્યાય અનાદિથી જેટલો કાળ ગયો એ બધો સિદ્ધ ભગવાનના કાળથી અનંતમા ભાગે છે. પણ એ કાળ ઘણો ગયો. કેમ કે થોડો દેખાય છે. હવે એક-બે ભવ દેખાય. એક-બે મનુષ્ય છે, દેવ છે, મનુષ્ય છે, મનુષ્ય છે, દેવ છે, મનુષ્ય છે. એટલો ભાગ ખુલ્લો છે. એના ભવમાં ખુલ્લો છે. આ મનુષ્ય ભવ, દેવ ભવ, મનુષ્ય ભવ ખુલ્લો છે. અને અનંત ભવ છે ઢંકાયેલા. કારણ કે અત્યારે નથી. એટલે એ ઘણો મોટો નીચેનો ભાગ કેટલોક ઢંકાયેલો અને કેટલોક અણઢંકાયેલો. કહો, સમજાણું?

શુદ્ધ પર્યાય બે-ત્રણ ભવ પછી થયેલી સિદ્ધની દશા એને જ અહીંયાં લીધો છે આ જીવને. ભવ્ય કે જેને આ સંસાર અનાદિથી આમ રાગ-દ્રેષ અને અજ્ઞાન, રાગ-દ્રેષ અને અજ્ઞાન અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે. એ ઢંકાઈ ગયેલો છે. એટલે દેખાતો નથી. વર્તમાન થોડો દેખાય એક-બે-ત્રણ ભવ. અને ભવિષ્યના ત્રણ ભવ પછી તદ્દન સિદ્ધપર્યાય થવાની છે. એકદમ સિદ્ધપર્યાય. કહે છે કે ‘સુવિશુદ્ધ સિદ્ધપર્યાયવાળો ઘણો મોટો ઊંચેનો ભાગ...’ એ તો ગયા કાળ કરતા ઘણો મોટો ઊંચેનો ભાગ. સંસાર તો અનાદિસાંત, સિદ્ધ થાય

ત્યાં સાદિઅનંત. જ્યારે સિદ્ધ થયો, મિથ્યાત્વ રાગ-દ્વેષનો નાશ કરીને તે અનંત કાળ એમને એમ રહે. એટલે ઘણો મોટો ઊંચેનો ભાગ એકલો ઢંકાયેલો. એમ સિદ્ધપદ ઢંકાયેલું છે.

‘એવા કોઈ જીવદ્રવ્યમાં...’ એવો કોઈ જીવદ્રવ્યમાં. એવા કોઈ જીવદ્રવ્યમાં. ઓલા વાંસડામાં હતું. ‘બુદ્ધિ લગાડતાં, તે બુદ્ધિ સર્વત્ર જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલા ચિત્રવિચિત્રપણાની વ્યાપ્તિનો નિર્ણય કરતી થકી...’ શું કહે છે? આ જીવ તો સદાય સંસારી જ લાગે છે. એમ એને અજ્ઞાનીને થાય છે. શું કીધું? આપણે તો બસ આ રાગ-દ્વેષ કરીએ, પુણ્ય-પાપ કરીએ... રાગદ્વેષ કરીએ, પુણ્ય-પાપ કરીએ, રાગદ્વેષ મારા, પુણ્યપાપ મારા એવો ભાવ જે અનાદિનો ચાલ્યો આવે છે એવો જ અત્યારે દેખાય છે અને એવો જ એમ અનંત કાળ રહેશે. એમ અજ્ઞાની બુદ્ધિમાં આવો નિર્ણય કરે છે. મનસુખભાઈ! આ તો મોટો... આમાં તો બહુ ઝીણું એવું નથી કાંઈ. સમજાણું કાંઈ?

આ ખુદ્ધો જુઓને. છે આમાં ચિતરામણ કાંઈ? આ બે ત્રણ ભવ પછી ચિતરામણ ભવ રહેશે નહિ. તદ્દન સિદ્ધપદ. ત્યારે કહે છે કે એવો જીવ લ્યો કે જે જીવને ઘણો કાળ સંસાર અનાદિથી છે અને હજી એક-બે-ત્રણ ભવ ખુદ્ધા છે એટલે કરાયેલા, થયેલા, દેખાશે. અને પછી સિદ્ધ થશે. પણ આ વર્તમાન બે-ત્રણ ભવને દેખીને એવા જ ભવવાળો સંસાર ગયો અને એવો જ ભવવાળો રહેશે ભવિષ્યમાં એમ અજ્ઞાનીને અનુમાન થાય છે. વાત સમજાય છે આમાં? આ લોજિકથી વાત ચાલે છે આ. નવનીતભાઈ! ઓલા ભાગની ખબર નથી. એટલે અજ્ઞાની એમ અનુમાન (કરે છે). અજ્ઞાની એમ અનુમાન કરે છે એમ કીધું છે ને? જુઓ!

‘તે બુદ્ધિ સર્વત્ર જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલા ચિત્રવિચિત્રપણાની વ્યાપ્તિનો નિર્ણય કરતી થકી તે જીવ સર્વત્ર અવિશુદ્ધ છે (અર્થાત્ આખોય સંસાર પર્યાયવાળો છે) એમ અનુમાન કરે છે.’ સમજાણું કાંઈ આમાં? આ લાકડાને દાખલે. આ આખો ઢંકાઈ ગયેલો અને આટલો ઉઘાડો. આ જરી ઉઘાડો. એટલે આ બધું આખું ચિતરામણવાળું છે એમ અજ્ઞાની અનુમાન કરે છે. એમ અનાદિઅનંત જીવ અત્યાર સુધીનો સંસાર વિકારવાળો અને હજી એક-બે ભવ વિકારવાળો થોડો રહેશે. અને પછી આખો સિદ્ધ. સંસારના કાળ કરતાં સિદ્ધનો સમય અનંતગુણા સમય છે. સમજાય છે કાંઈ મનસુખભાઈ! આ સંસાર કરતાં સિદ્ધ અનંતગુણો કાળ છે એ સમજાય છે કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- પણ આ સંસાર છેને? અનાદિનો છે. અનાદિનો છેને? કે પહેલો સિદ્ધ મોક્ષ હતો? તો અનાદિનો સંસાર અત્યારે અંત આવી ગયો. એક-બે ભવે અંત આવી જશે. સમજાય છે? અને એ અંત આવશે એટલે એ સંસારના જેટલા સમય ગયા ને સમય? એક સેકન્ડના અસંખ્ય સમય. એવા એવા સમયની સંખ્યા ગઈ એ અનંત છે. પણ એ

કરતા સિદ્ધપદ જ્યારે પ્રાપ્ત થશે એટલે કે આ સંસારના કારણો જે અજ્ઞાન ને રાગ-દ્વેષ (એનો) નાશ કરીને દષ્ટિ સ્વભાવ ઉપર પડી અને સ્વભાવનું ભાન થયું અને પર્યાયમાં કેવળજ્ઞાન થયું, એ કેવળજ્ઞાનનો સિદ્ધપદ પર્યાય થયો એ અનંત કાળ રહેશે. એટલે ગયા કાળના સમયના માપ કરતાં ભવિષ્યના સમયનું માપ અનંતગુણું છે. કારણ કે સિદ્ધપદ થયું એ કોઈ દિ' અભાવ થશે નહિ. આ સંસારનો તો અભાવ આવી ગયો. સિદ્ધપદ છે એનો અભાવ થશે નહિ. માટે ભૂતકાળ કરતા ભવિષ્યકાળ અનંતગુણો છે. આ તો ગણિતનો વિષય છે.

ભૂતકાળ છે ગમે તેટલા સમયો ગયા ભવિષ્યમાંથી. ભૂતનો તો અંત આવ્યો કે નહિ? અત્યારે અંત છે કે નહિ? અને ભવિષ્યમાં લાખો-કરોડો અનંત ભવ આમ ગયા. અનંત સમયો આમ. પણ ભવિષ્યનો અંત આવશે કે હવે ભવિષ્ય થઈ રહેશે? એ ભવિષ્ય અનંત-અનંતગુણો કાળ છે. એમ સંસારપર્યાય અનાદિની અત્યાર સુધી છે. એક-બે-ત્રણ ભવ સંસાર રહી અને સિદ્ધપદ પર્યાય થશે. એ આ પર્યાયનો અંત આવ્યો એટલે એ પર્યાયનો કાળ જ થોડો છે. અનાદિથી અત્યાર સુધી થોડો. અને મોક્ષની પર્યાય પ્રગટ થઈ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પર્યાયથી. સમ્યક્ શુદ્ધ ચિદાનંદ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા હું એવું ભાન, એવી વીતરાગદશા પ્રગટ થઈ એના કાર્યમાં સિદ્ધપદ થયું. એ સિદ્ધપદ જ્યારથી થયું (એ) અનંત કાળ રહેશે. કોઈ દિ' દ્રવ્યનો અને પર્યાયનો ક્યાંય અંત આવશે નહિ. એટલે ગયા કાળ કરતાં સિદ્ધની પર્યાયના સમયના કાળ ને પર્યાયનો સમૂહ અનંતગુણો છે. આ તો ગણિતનો વિષય પણ હવે એ અભ્યાસ નહિ ને. મનસુખભાઈ! આહાહા..! સમજાણું કે નહિ?

જેમ વાંસનો ચિતરામણનો ખુદ્દો ભાગ દેખી. આટલો ઢંકાયેલો અને આટલો આણઢંકાયેલો આખો ચિતરામણવાળો અજ્ઞાની કલ્પે છે. પણ એમ છે નહિ. એમ આત્મા અનાદિ સંસારથી છે... છે... છે... સંસાર... સંસાર... સંસાર.. કોઈ દિ' સંસાર નહોતો એમ નહિ. કોઈ દિ' ગયા કાળમાં ભવ નહોતો એમ છે? કહો, મનસુખભાઈ! એ તો બરાબર છે કે નહિ? નજર કરતાં ભૂતકાળમાં કોઈ વખતે સિદ્ધપદ હતું એમ છે? સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... એવો અનાદિથી સંસાર ચાલ્યો આવ્યો. અને હજી એવો જે નિર્ણય કરશે કે આ તો સંસાર અને વિભાવ અનાદિથી છે. સમજાય છે? મારો સ્વભાવ એવો નથી. એમ જેણે સ્વભાવની દષ્ટિ ચૈતન્ય જ્ઞાતા આનંદમૂર્તિ હું છું. એમ સમ્યક્દર્શન પ્રગટ કર્યું, એમ સમ્યક્ સ્વજ્ઞેયને પકડીને જ્ઞાન પ્રગટ કર્યું. પછી સ્વરૂપમાં લીનતારૂપ ચારિત્ર પ્રગટ કર્યું. એને અલ્પ કાળમાં સિદ્ધપદ થશે. એટલે ઓલા એકાદ બે ભવ વચમાં રહેશે પૂર્ણ થવામાં. એ ખુદ્દો ભાગ છે, આ ઢંકાયેલો છે. બાકી સિદ્ધપદ પણ ઢંકાયેલું ગુપ્ત ભવિષ્યમાં છે. તો એ ગુપ્તને અજ્ઞાની એમ કલ્પે છે કે આ સંસાર વર્તમાન દેખાય છે એવો ગયે કાળે હતો, એવો ને એવો ભવિષ્યમાં રહેશે. એમ અજ્ઞાની અનુમાન બહારના કારણથી કરે છે. કેમ કે તેને જીવદ્રવ્યની શક્તિ સિદ્ધ સમાન છે તેની તેને પ્રતીત નથી. નવનીતભાઈ!

‘તે જીવ સર્વત્ર અવિશુદ્ધ છે...’ એવો નિર્ણય કરે છે. આખોય સંસાર પર્યાયવાળો જીવ એમ અનુમાન કરે છે. પણ એ વાત સાચી નથી. કહો, સમજાય છે કે નહિ? છોટાભાઈ! એ મલકૂચંદભાઈ! એક વેપારી લીધા અને એક ભણતરના પંડિત લીધા. સમજાય છે? આ તો સમજાય એવી વાત છે. ‘વળી જેમ તે વાંસમાં વ્યામિજ્ઞાનાભાસનું કારણ...’ આ વાંસ જે છે એમાં આટલો ખુદ્દો અને બીજો આમ ઢંકાયેલો એની વ્યામિ એટલે અનુમાન કરનારું જ્ઞાન એનું ખોટું છે. વાંસમાં વ્યામિજ્ઞાનાભાસ. એટલે વ્યામિ એમ કરે કે અત્યારે આવો છે માટે સદાય આવો છે. એ વાત જ એની ખોટી છે.

‘(નીચેના ખુદ્દા ભાગમાં) વિચિત્ર ચિત્રોથી થયેલા ચિત્ર-વિચિત્રપણાનો અન્વય (સંતતિ, પ્રવાહ) છે,...’ આ આમ આમ છે ચિત્રવાળો. ‘તેમ તે જીવદ્રવ્યમાં વ્યામિજ્ઞાનાભાસનું કારણ...’ ભાષા કેવી મૂકી જુઓ! અજ્ઞાનીને સંસારની પર્યાય ઉપર દષ્ટિ છે, એને સંસાર એમ ને એમ લાગે છે ભવિષ્યમાં. આહાહા..! સંસાર અનાદિથી (છે). સંસાર એટલે શરીર, વાણી, મન નહિ. મિથ્યાદર્શન-રાગ અને દ્વેષ, મિથ્યાદર્શન-રાગ અને દ્વેષ, મિથ્યાદર્શન-રાગ અને દ્વેષ. મિથ્યાદર્શન, પુણ્ય અને પાપ એ સંસાર. મનસુખભાઈ! બાયડી-છોકરા એ સંસાર નહિ, એ સંયો એ સંસાર નહિ. એ અનાદિથી મિથ્યાશ્રદ્ધા (છે) કે હું સંસાર પર્યાયવાળો જ છું, વિકારવાળો છું. એ વિકારનું કરવું પુણ્ય-પાપના ભાવનું એ જ મારું સ્વરૂપ અને એટલો જ હું છું. એમ અનાદિથી માનતો આવે છે એ જીવદ્રવ્યમાં માટે એવો ને એવો ભાવ અનંત કાળ રહેશે એમ અજ્ઞાની સંસારપર્યાયની દષ્ટિવાળો એને આખો ત્રિકાળ આત્મા સંસારપર્યાયવાળો રહેશે એમ પર્યાયબુદ્ધિવાળો અનુમાન કરીને, વિકાર ઉપર જોઈને પ્રગટ વિકારવાળા અમુક ભવ દેખીને બધો વિકારવાળો છે એમ અજ્ઞાની અનુમાન કરે છે. કેવી શૈલી મૂકી છે! ઓહો..!

પણ જેને સંસારપર્યાય વિકાર છે અનાદિથી. પુણ્ય-પાપ, દયા-દાન, કામ-ક્રોધ, મિથ્યાભાવ એ બધો સંસાર. એ સંસાર પર્યાયમાં છે, મારા વસ્તુમાં નથી. એમ વસ્તુની દષ્ટિ કરતાં એ સંસાર પર્યાયનો નાશ થઈ અને સિદ્ધ પર્યાય પ્રગટ થાય. એ સિદ્ધ પર્યાય તદ્દન નવી થઈ છે એમ નથી. એ અંદરમાં શક્તિરૂપે સિદ્ધપદ હતું એની એણે પ્રતીત કરી કે હું તો સિદ્ધ સમાન જ છું. સંસારપર્યાય ને વિકાર એ મારા સ્વભાવમાં નથી. એમ સમ્યક્દર્શન પ્રગટ કરી, મારું સ્વરૂપ જ અનંત આનંદ અને ચતુષ્ટયથી ભરેલું, અનંત-જ્ઞાન-દર્શન-આનંદ એવું સમ્યક્જ્ઞાન, એનું સમ્યક્જ્ઞાન અને એમાં લીનતારૂપ ચારિત્ર-એવું જેણે શક્તિની પ્રતીત જ્ઞાન અને રમણતા કરી, શક્તિની પ્રતીત, જ્ઞાન અને શક્તિમાં રમણતા કરી એને ભવિષ્યમાં આ જ વિકારવાળો રહીશ એમ એને થતું નથી. સમજાણું કાંઈ? પણ અજ્ઞાનીને એ વિકાર-વિકાર-વિકાર એકલો દેખે છે. સંયોગ ને સંયોગ. એમાં આ કર્યું ને આ મૂક્યું, આ રાગ ને આ દ્વેષ, આ પુણ્ય અને આ પાપ, આ દયા ને આ દાન, આ ભક્તિ ને આ પૂજા,

આ પાપ અને આ હિંસા. એવા બધા ભાવો એકલો સંસાર છે. મનસુખભાઈ! ક્યાં આફ્રિકા બાર મહિનાનું અને ક્યાં અહીં. ઉગમણું-આથમણું. આહાહા..!

અરે..! એણે કોઈ દિ' પરના વિકલ્પો છોડીને પોતે કોણ એની નજરું કોઈ દિ' કરી નથી. વિચાર જ કર્યો નથી. એ તો ગડમથલ-ગડમથલ, આ કર્યું ને આ મૂક્યું, આ લીધું. એની દષ્ટિ જ પર ઉપર રહી. એથી કહે છે કે અનાદિ સંસાર અને હજી વર્તમાનમાં પણ એના એ પુણ્ય ને પાપ ને મિથ્યાશ્રદ્ધા કે એમાંથી કલ્યાણ (થશે) અને એ મારું સ્વરૂપ. એવા ભાવમાં વર્તનારને એવી બુદ્ધિ ઊપજે છે કે આવો જ ભાવ ભવિષ્યમાં હજી અનંત કાળ ચાલુ રહેશે. અજ્ઞાની એવું અનુમાન જીવદ્રવ્યનું કરે છે. પણ જીવદ્રવ્યનો સ્વભાવ એવો નથી. સમજાણું કાંઈ? કઈ ઢબે વાત મૂકી, જુઓને! ઓલું આમ જોઈને આમ કહે છે કે આમ હશે.

જીવદ્રવ્યમાં વસ્તુમાં જુઓ તો પુણ્ય-પાપ અને મિથ્યાશ્રદ્ધાની ગંધ નથી અંદરમાં. એમાં તો આખું સિદ્ધપદ શક્તિએ પડ્યું છે. એનો એનલાઈ પર્ચાયમાં થાય છે. શક્તિમાં સિદ્ધપદ છે એનો પર્ચાયમાં એનલાઈ થાય છે. અંદરમાં દ્રવ્ય સ્વભાવમાં ધ્રુવમાં આનંદ જ્ઞાન પરિપૂર્ણ છે એમાં દષ્ટિ મૂકતા, એમાં લીન થતાં પર્ચાયમાં સિદ્ધપદ થાય છે. આ સંસારપર્ચાય ઉપર દષ્ટિ રાખતા, અનાદિથી સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... પર્ચાયબુદ્ધિમાં સંસાર તેને ભાસે છે. એને ભાસે અને એવો સંસાર અનાદિ રહેશે. એ દ્રવ્યની જેને દષ્ટિની, શક્તિની સત્તાની ખબર નથી. એને સંસાર એવો રહેશે એમ માની રહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ?

‘(નીચેના ખુદ્ધા ભાગમાં) જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલા ચિત્રવિચિત્રપણાનો અન્વય છે.’ અનાદિથી. થોડો ખુદ્ધો ભાગ છેને એક-બે ભવનો એમ. બીજાને એમ અનુમાન કરે છે. થાય છે ને લ્યો. કુંદકુંદાચાર્ય જેવા મુનિ. જુઓ! એને છે કે નહિ હજી? હજી આ રાગ છે, વિકલ્પ છે, ફલાણું છે, આ દેહ છે, ખાય છે, પીવે છે. એટલે પોતે ગયા કાળનો સંસાર આત્મા ઉપર હતો અને વર્તમાન પણ સંસાર થોડો ભાગ ઉદયભાવ છે. એને દેખીને સદાય ઉદયભાવ એની પાસે રહેશે એમ અજ્ઞાની અનુમાન પર્ચાય દષ્ટિવાળો વર્તમાન વિકારને જ જોનારો, ત્રિકાળ દ્રવ્યને નહિ જોનારો એમ અનુમાન કરે છે કે આને પણ સંસાર ભવિષ્યમાં રહેશે. રહ્યો, છે, રહેશે. સમજાણું કાંઈ? પણ જ્ઞાની એમ અનુમાન નથી કરતો એમ કહે છે.

સંસાર અનાદિથી છે પર્ચાયમાં. વર્તમાન એક-બે ભવ પર્ચાયમાં (છે) પણ વસ્તુદષ્ટિ હું એ રાગ નહિ, પુણ્ય નહિ, શરીર, વાણી, મન તો નહિ પણ દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ કે કામ-ક્રોધનો વિકલ્પ એ વિકાર. એ નહિ. હું ત્રિકાળ જ્ઞાયક આનંદ સિદ્ધ સ્વરૂપ (છું) એવી દષ્ટિ થતાં એને વર્તમાન જેટલો સંસાર થોડો દેખાય. ભવિષ્યમાં સંસાર મારે નથી એમ એનું આગમજ્ઞાન, સ્વસંવેદનજ્ઞાન અને અનુમાનજ્ઞાન કબુલ કરે છે. બહુ ઝીણું. ત્યાં તો બધા ફૂલ ચડાવનારા મળે ત્યાં. હું ભાઈ! ડોક્ટરે આ કર્યું હતું ને અપાસરો કર્યો

હતો અને ફલાણું ત્યાં. કોઈ એમ કહે કે એલા પણ હજી તું કોણ છો એની તને ખબર છે? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :— એને તો જે સારું લાગે એ કહે.

ઉત્તર :— એ જ અહીં કહે છે. ઓલા વાંસડાનો ઉપલો ભાગ કેવો છે એ ક્યાંથી આવ્યો એવી એની દૃષ્ટિ નથી. એમ સિદ્ધપદમાં જ્યારે પદ થાય એ ક્યાંથી આવ્યું એવી વસ્તુની તો ખબર નથી. આ સંસાર... સંસાર... સંસાર... અનાદિથી પણ. એટલા ભવ કર્યા. કોઈ એક સમય પરની પંચાત આડે એણે ચૈતન્ય કોણ એને જોવા નવરો થયો નથી. નવનીતભાઈ! ઓલા તત્ત્વજ્ઞાન તરંગણીમાં તો ત્યાં સુધી લીધું છે ભાઈ! કે આ બાયડીયું છોકરા અને એમાંથી નવરો થયો તો આ પુસ્તક બનાવવા, મંદિર બનાવવા, અપાસરા બનાવવા, ફલાણા બનાવવા એના એ રાગમાં ને રાગમાં એણે કોઈ દિ' એના વિના હું કોણ છું (એ જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ). એવો પાઠ છે એમાં. નિકળે તો ખરું. તરત કાંઈ (મળે નહિ). એક તો બાયડી, છોકરા અને બહારના કામ આડે નવરો થાતો નથી. સમજાણું?

મુમુક્ષુ :— એ તો હવે નવરા થઈ ગયા છે.

ઉત્તર :— ના, આ તો સમ્મુચય વાત છે. એના માટે ક્યાં વાત છે?

‘જિન મંદિરો કા નિર્માણ, પ્રતિમાઓ કા દાન, ઉત્સવ, તીર્થો કી યાત્રા કરને મેં પ્રવિણ, નાના શાસ્ત્ર કે જાનકાર, પરિષદ કો સહન કરનેવાલા, પરોપકાર મેં રત, સમસ્ત પ્રકાર કે પરિગ્રહોં સે રહિત ઔર તપસ્વી ભી હૈ. પરંતુ રાગ-દ્વેષ-મોહ કે સર્વથા નાશ કરનેવાલા શુદ્ધ ચિદ્રૂપ કૌન હૈ ઉસમેં બિલકુલ દૃષ્ટિમેં લીન હૈ નહીં.’ આ તો બીજી ગાથા છે. ૧૧મો અધિકાર. ૧૨૯ પાનું. પણ ઓલા તો જિનમંદિર ને એવી બધી વાતું છે ત્યાં.

એ ૧૨ ગાથા. ૯મા અધ્યાયની છે. ૧૧૨ પાનું. ગાથા-૧૨. અધ્યાય-૯.

શ્રદ્ધાનાં પુસ્તકાનાં જિનભવનમઠતિનિવાસ્યાદિકાનાં

કીર્તેરક્ષાર્થકાનાં ભુવિ જ્ઞટિતિ જનો રક્ષણે વ્યગ્રચિતઃ।

યસ્તસ્ય ક્વાત્મચિંતા ક્વ ચ વિશદમતિઃ શુદ્ધચિદ્રૂપકાસિઃ

ક્વ સ્યાત્સૌખ્યં નિજોત્થં ક્વ ચ મનસિ વિચિંત્યેતિ કુર્વતુ યત્નં।।૧૨।।

અહો..! ‘યહ સંસારી જીવ, નાના પ્રકાર કે ધર્મકાર્ય...’ ધર્મ એટલે શુભભાવ. દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, પુસ્તક બનાવવા, જિનેન્દ્ર ભગવાનના મંદિર બનાવવા, મઠ બનાવવા, છાત્રના ભણાવવા, પુસ્તકાલયના છાત્રો, છાત્રાલય ને ‘ઔર કીર્તિ કી રક્ષા કરને કે લિયે સદા વ્યગ્ર ચિત્ત રહતા હૈ.’ કોણ જાણે આ ઘણા વર્ષની વાત છે હોં! પાંચસો વર્ષ પહેલાની. ‘ઉન કાર્યોં સે રંચમાત્ર ભી ઈસે અવકાશ નહીં મિલતા.’ દેખો! સમજાણું? રંચમાત્ર ભી. આ કરવું, આ મંદિર કરવું, આ ભગવાન કરું, આ જિનેન્દ્રની પ્રતિમા, પુસ્તક ને આ યાત્રામાં એના ને એના વિકલ્પ આડે કહે છે ‘રંચમાત્ર ભી ઈસે અવકાશ નહીં

મિલતા. ઈસલિયે ન વહ કિસી પ્રકાર કા આત્મધ્યાન કર સકતા હૈ, ન ઈસકી બુદ્ધિ નિર્મલ રહ સકતી હૈ, ન શુદ્ધચિદ્રૂપ કી પ્રાપ્તિ, ઔર નિરાકુલતારૂપ સુખ હી મિલ સકતા હૈ. અતઃ બુદ્ધિમાનોં કો ચાહિયે કિ વે સબ બાતોં પર ભલે પ્રકાર વિચાર કર આત્મા કે ચિંતવન આદિ કાર્યો મેં અચ્છી તરહ યત્ન કરે.’ આ બધું કરી કરીને વખત એણે ગાળ્યો એમાં-પરમાં. સ્વમાં ન ગાળ્યો. એક દૃષ્ટિ આત્મા ઉપર ન ગઈ. બાકી મરીને આવું બધું કર્યું અનંત વાર. ...ભાઈ! લ્યો આ ગાથા કહેતો હતો ઈ આ. ઓલી કોરની ગાથા એ.

મુમુક્ષુ :— એ સારી હતી.

ઉત્તર :— હા, એ સારી હતી.

મુમુક્ષુ :— ૧૧ની બીજી ગાથા.

ઉત્તર :— હા. ૧૧માં બીજી ગાથા. બહુ એમ તો લીધું ભાઈએ. ગોતી ગોતી ગોતીને. શબ્દો ... બસ, નવરો ન થયો. બાયડી-છોકરાથી નવરો થાય તો કહે આ જિનમંદિર, આ મઠ કરવા, આ પ્રતિમા એમાંને એમાં પણ ક્યાંય તું કોણ છે, મારી ક્યાં ચીજ છે એવી દૃષ્ટિ કરવાનો વખત અનંત કાળમાં એક સેકન્ડ લીધો નથી. મનસુખભાઈ! એ બધું ધર્મકાર્યમાં નાખે છે, હોં! લૌકિક કાર્યની વાત તો ક્યાંય રહી ગઈ. આહાહા..! જ્યંતિભાઈ! બરાબર છે ઈ? આહાહા..!

એણે જગતના પદાર્થને ગણવા માંડ્યા. આમ કરવા માંડ્યા. આનું આ કરું... આનું આ કરું. પણ આ વસ્તુ કોણ છે? હું કોણ? એની સામું નજર કરવાનો વખત મળ્યો નહિ. વખત મળ્યો નથી. વખત મળતો નથી શું કરીએ? એ નામ છે એનું નામ એ અધિકારનું શું કાંઈક છે. કેટલામું કીધું એ? એક નવમો. અધિકાર બીજો હશે. એનું મથાળું શું છે? ‘(શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ધ્યાનને માટે મોહત્યાગની આવશ્યકતા)’ એ નામ છે ભાઈ નવમાનું. એમ કે આ મોહના અભાવ કરવાનો વખત (મળ્યો) એને, (અને) આ (બહારનું) કરવું એમાં જ મંડ્યો છે. અને ઓલું કેટલામું કીધું? ૧૧મો. બીજી ગાથા. ‘(શુદ્ધ ચિદ્રૂપના ઉપાસકોની વિરલતાનું વર્ણન)’ એનું નામ એમ છે.

આ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ હું જ્ઞાન, જ્ઞાતાદૃષ્ટા છું. આ વિકલ્પ ઉઠે એ મારી ચીજ નથી, એ કરવું નથી અને એ પરચીજ તો મારી છે નહિ. એમ એણે શુદ્ધ ચિદ્રૂપમાં સામું જોવાનો વખત, અનંત કાળની પરની પડમાં એક વખત લીધો નથી. નવનીતભાઈ! જગતમાં શાંત ચિત્તવાળા મળશે, વિદ્વાન મળશે, યમવાન મળશે, નિયમવાન મળશે. પહેલી ગાથા. સમજ્યાને? બળવાન મળશે, ધનવાન મળશે, ચારિત્રવાન મળશે. ચારિત્ર એટલે ક્રિયાવાળા—શુભક્રિયા. ‘ઉત્તમ વક્તા, શીલવાન, તપ, પૂજા, સ્તુતિ ઔર નમસ્કાર કરનેવાલે, મૌની, શ્રોતા, કૃતજ્ઞ, વ્યસન ઔર ઈન્દ્રિયોં કે જીતને વાલે, ઉપસર્ગોં કે સહને મેં ધીરવીર, પરિગ્રહોં

સે રહિત ઔર નાના પ્રકાર કી કલાઓં કે જાનકાર અસંખ્યાત મનુષ્ય હૈં; તથાપિ શુદ્ધચિદ્રૂપ કે સ્વરૂપ મેં અનુરક્ત કોઈ એક વિરલા હી હૈ.’ આ બધા હશે પણ હું એક શુદ્ધ ચિદ્રૂપ આનંદ જ્ઞાન છું એવી દષ્ટિ કરનારો વિરલ કોઈ જીવ હશે. વાત પણ ભારે એવી આવી છે હોં! મનસુખભાઈ! કહો, સમજાણું આમાં?

શું કીધું આમાં? વાંસને દાખલે. જેમ એ ‘જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલા ચિત્રવિચિત્રપણાનો અન્વય છે.’ થોડોક સંસાર છે ને આમ. એને દેખીને આખો એમને એમ છે (એમ) પર્યાયબુદ્ધિવાળો કલ્પે છે. ‘જેમ તે વાંસમાં (ઉપરના ભાગમાં) સુવિશુદ્ધપણું છે...’ આ ખુલ્લું ખુલ્લું, મોટો ખુલ્લો ભાગ. ‘કારણ કે (ત્યાં) વિચિત્ર ચિત્રોથી થયેલા ચિત્રવિચિત્રપણાના અન્વયનો અભાવ છે,...’ ચિત્ર વિચિત્રનો સંબંધ ઉપર છે. વાંસડામાં નથી. ‘તેમ તે જીવદ્રવ્યમાં (ઉપરના ભાગમાં) સિદ્ધપણું છે...’ કોને? કે જે દ્રવ્ય આમ ચાલ્યું આવે છે સંસાર... સંસાર... સંસાર... સંસાર... આહાહા..! એમ જેની નજર થઈ એની નજર દ્રવ્ય ઉપર જાય. અરેરે..! હું આ. આ શું સંસાર! શુભ-અશુભભાવ... શુભ-અશુભભાવ... શુભ-અશુભભાવ અને એમાં મને લાભ. એવો મિથ્યાત્વ અનાદિથી સંસાર જોવે છે. એને જીવદ્રવ્ય ઉપર દષ્ટિ જાય છે. અરે..! હું તો જ્ઞાનસ્વરૂપ ચિદ્રૂપ આનંદકંદ છું. એવી દષ્ટિ જતાં ‘જીવદ્રવ્યમાં (ઉપરના ભાગમાં)...’ એને અલ્પ કાળમાં સિદ્ધપદ થવાનું છે.

‘કારણ કે (ત્યાં) જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મથી થયેલા ચિત્રવિચિત્રપણાના અન્વયનો અભાવ છે-’ આહાહા..! જેણે આમ જોયું. સંસારનો પર્યાય (છે) એણે આમ જોયું કે અરે..! દ્રવ્ય સ્વભાવમાં આમ નથી. એને ભવિષ્યમાં જ્ઞાનાવરણીય આદિથી ચિત્રવિચિત્રતાનો સંસારનો અભાવ થઈ ગયો. નવનીતભાઈ! જુઓ! દાખલો આપીને કુંદકુંદાચાર્ય મહારાજની વાત અમૃતચંદ્રાચાર્ય મહારાજ દષ્ટાંત આપીને લોકોને સિદ્ધ કરી.

‘કે જે અભાવ...’ કોનો અભાવ? અજ્ઞાન અને રાગ-દ્રેષનો અભાવ થઈને સિદ્ધ-જ્ઞાન-વીતરાગતા થશે. ‘કે જે અભાવ આત્મ-આગમના જ્ઞાનથી,...’ ભાન થઈ શકે છે. એ આગમથી ભાન થઈ શકે છે કે ભવિષ્યમાં સંસાર છે નહિ હવે. ‘આગમના જ્ઞાનથી, સમ્યક્ અનુમાનજ્ઞાનથી...’ એ અનુમાનથી કે આ સંસારપર્યાય કૃત્રિમ, મારું સ્વરૂપ શુદ્ધ અખંડ છે. એવી દષ્ટિ થવાથી અનુમાનથી પણ એમ આવે છે કે હવે અલ્પ કાળમાં સંસાર રહેશે નહિ. અલ્પ કાળમાં સિદ્ધપદ થશે. કોને? કે જેણે દ્રવ્ય ઉપર દષ્ટિ મૂકી છે એને. સમજાણું કાંઈ?

‘આત્મ-આગમ...’ એટલે ભગવાન આત્મ એટલે ભગવાન સર્વજ્ઞ. એમના કહેલા શાસ્ત્રોના જ્ઞાનથી પણ. એનું જ્ઞાન કોને થાય? કે જેને પર્યાયબુદ્ધિ ટળીને દ્રવ્યબુદ્ધિ થઈ તેને તેનું જ્ઞાન થાય કે અરે..! અનાદિ સંસાર... આહાહા..! એ સંસાર... સંસાર... સંસાર... આખું ચૈતન્ય દળ પડ્યું એની સામું મેં કોઈ દિ’ જોયું નહિ. અને આનો આ કાળ મંથન એનું

એ મિથ્યાત્વ, એનો એ પુણ્ય, એના એ પાપ અનાદિ કાળથી કર્યા. એમાં રખડ્યો. પણ એ રાગના પુણ્ય-પાપ વિનાની મારી ચીજ આવી છે એમ જે આગમજ્ઞાનથી જાણ્યું તોપણ એને ખાત્રી થઈ કે ભવિષ્યમાં મારે સંસાર હોય નહિ. અનુમાનથી પણ થયું કે આ ભવનો નાશ થયો છે એકત્વબુદ્ધિનો તો અલ્પ કાળમાં સિદ્ધપદ થશે.

અતીન્દ્રિય સ્વસંવેદનજ્ઞાન. સ્વસંવેદનથી પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થતાં એને જ્ઞાન થઈ જાય છે કે આ સ્વસંવેદનપણું રાગથી ભિન્ન મારું જ્ઞાન મને ભાનમાં આવ્યું. એ અલ્પ કાળમાં પૂર્ણ વેદન થઈને સિદ્ધપદ થશે. કહો, સમજાણું આમાં? એમ કહીને ઉપાય પણ બતાવી દીધો—સ્વસંવેદનજ્ઞાન. દષ્ટિ દ્રવ્ય ઉપર મૂકી, અખંડાનંદ પ્રભુ આત્મા અનંત ગુણનો પિંડ, એને સંસારના ઉદયભાવની દષ્ટિ છોડી દે. શુભભાવ હો કે અશુભ હો, એ બધો ઉદયભાવ છે. એકલો પરમપારિણામિકભાવ એવી દષ્ટિ થતાં આગમજ્ઞાન થયું, અનુમાન જ્ઞાન થયું, સ્વસંવેદનજ્ઞાન (થયું). ત્રણેથી નક્કી થયું કે આ આત્મા અલ્પ કાળમાં સિદ્ધપદને પામશે. હવે સંસાર રહેશે નહિ.

એને સંસાર સંસાર પર્યાયબુદ્ધિથી ભાળનારો, અનાદિથી પુણ્ય-પાપ... પુણ્ય-પાપ... પુણ્ય-પાપ... શુભ-અશુભ રાગ-દ્વેષ વિકલ્પ... વિકલ્પ... વિકલ્પ... રાગ.. રાગ.. એને જોનારો અનાદિ છે, અત્યારે છે, આમને આમ રહેશે. ઓલી વસ્તુ છે એની ખબર નથી. એમને એમ રહેશે તે અજ્ઞાની અનુમાન કરીને સંસારમાં હું રહીશ અનંત કાળ એમ અનુમાન કરે છે. શેઠી! કહો, ગાથા તો બહુ સરસ આવી છે. મનસુખભાઈ! મનને સુખ કરી દે એવી છે. આહાહા..! કહો, સમજાણું કે નહિ? એઈ..! કિરીટ! શું સમજાણું આ? કહેવાય નહિ. યાદ ન રહે. આ છોકરાઓને યાદ રહે એવું છે આ તો, લાકડાને દાખલે. લાકડા કાઢી નાખવાનો લાકડાનો દાખલો છે અહીં. આ રાગ ને દ્વેષ ને પુણ્ય ને પાપ મારા એ મોટા લાકડા છે.

મુમુક્ષુ :— પરોપકાર તો...

ઉત્તર :— ધૂળમાં પરોપકાર. કીધું ને પરોપકારમાં હરખપુરુષો ઘણા દીઠા... આમાં ન આવ્યું? આવ્યો હતો. શબ્દ આવ્યો હતો. આવ્યું હતું ને. પાઠ છે હોં! એમાં પાઠ પણ છે. પહેલો શબ્દ હતો એ કીધો. ૧૧મું છે ને? એ ૧૧મું આવ્યું? એ આવ્યું જુઓ. ઓલો પરોપકાર.. બીજું આવ્યું હોં. પરોપકાર રત પહેલીમાં આવ્યું જુઓ.

શાંતા: પાંડિત્યયુક્તા: યમનિયમબલત્યાગરૈવૃત્તવંત:

સદ્ગોશીલાસ્તપોર્ચાનુતિનતિકરણા મૌનિન: સંત્યસંખ્યા:।

લ્યો શું કીધું? જુઓ એમાં છે. કે 'ધનવાન, ચારિત્રવાન, નિયમવાન, શાંતચિત્ત વિદ્વાન, યમવાન, શીલવાન, તપ, પૂજા, સ્તુતિ, ઔર નમસ્કાર કરનેવાલે, મૌની, શ્રોતા, કૃતજ્ઞ વ્યસન ઔર ઈન્દ્રિયોં કે જીતને વાલે, ઉપસર્ગોં કે સહને મેં ધીરવીર, પરિગ્રહોં સે રહિત ઔર નાના પ્રકાર કી કલાઓં કે જાનકાર અસંખ્યાત મનુષ્ય

હેં; ' પરોપકાર એમાં ન આવ્યું હોં ત્યાં. શેમાં આવ્યું હતું ઈ? બીજામાં આવ્યું એ. બીજી બીજી જુઓ. આ રહી.

યે ચૈત્યાલયચૈત્યદાનમહસદ્યાત્રા કૃતૌ કૌશલા
નાનાશાસ્ત્રવિદઃપરીષહસહા રક્તાઃ પરોપકૃતૌ।

લ્યો ! જુઓ આવ્યું. 'પરોપકૃતૌ' પાઠ છે. પરોપકારમાં રત. એમ.

નિઃશંગાશ્ચ તપસ્વિનોષિ બહવસ્તે સંતિ તે દુર્લભા
રાગદ્વેષવિમોહવર્જનપરાશ્ચિત્તત્ત્વલીનાશ્ચ યે।।૨।।

નિઃસંગ. સાધુ થઈ જાય દિગંબર મુનિ. એથી શું પણ? સંકલ્પ-વિકલ્પ ઉપર દષ્ટિ છે અને પુણ્ય-પાપ ઉપર દષ્ટિ છે. પરમાંથી લીન થઈને છૂટીને ચિદાનંદની દષ્ટિ કરવી એ તો કોઈ વિરલ પુરુષ છે. એ છે જુઓ 'પરોપકૃતૌ' પર-ઉપકૃત. કોણ જાણે આ બધું જોઈ લીધું હશે આ? જ્યંતિભાઈ! આનાથી પણ ભાન થઈ શકે છે એમ કીધું આ ત્રણથી. આગમજ્ઞાનથી દ્રવ્યનો સ્વભાવ ભાન થતાં સિદ્ધપદ ભવિષ્યમાં આવું જ થઈ જશે. એમ અનુમાનજ્ઞાનથી, સ્વસંવેદનજ્ઞાનથી જણાય છે. સદાય સંસાર રહેશે. દ્રવ્યની દષ્ટિ થઈ. આ દ્રવ્ય અનાદિઅનંત છે એમ જોણે નક્કી કર્યું એને આ સંસાર રહે નહિ અને આ સિદ્ધપદ થાય એમ અહીંયાં કહેવા માગે છે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

પોષ વદ ૫, શનિવાર, તા. ૪-૧-૧૯૬૪
ગાથા-૨૦-૨૧, પ્રવચન-૨૭

૨૧ ગાથા. પંચાસ્તિકાય. ઉપર બે લીટી ૨૦ની છે. ‘આમ અનેક પ્રકારે નક્કી થાય છે કે જીવ સંસારપર્યાય નષ્ટ કરી સિદ્ધપર્યાયે પરિણમે ત્યાં સર્વથા અસત્નો ઉત્પાદ થતો નથી.’ છે ભાઈ? શું કહ્યું? કે આ આત્મા અનાદિઅનંત વસ્તુ (છે). એમાં જે આ સંસારપર્યાય વિકારી દશા આઠ કર્મનું નિમિત્ત અને એમાં વિકારી દશાને જીવ પોતે કરે છે. એ વિકારી દશા ક્ષણે ક્ષણે જીવ પોતાના ઊંઘા પુરુષાર્થથી અનાદિથી ક્ષણે ક્ષણે વિકારને કરે છે. એ વિકારનું કરવું એનું નામ સંસાર. અનાદિ કાળથી, નિત્યનિગોદથી માંડીને નવમી ત્રૈવેયક સુધી જૈન દિગંબર સાધુ દ્રવ્યલિંગી થઈને ગયો અને સાતમી નરકે (ગયો). એમ નિગોદ, રાજા, ત્યાગી, દાન, દયાના પરિણામ કરનાર એ બધા અનાદિથી વિકાર-પુણ્ય અને પાપ ઉદયભાવ ને રાગ અને દ્વેષ એ મારા એમ કરીને અનાદિથી કરે છે. એ સંસારપર્યાય અને વિકારદશા-દુઃખદશા એને કહેવામાં આવે છે. શાંતિભાઈ! બીજી વાત છે આ તો હવે. એને ‘નષ્ટ કરીને સિદ્ધપર્યાયે પરિણમે...’ અહીં તો એવી વાત લીધી જરી. એ સંસારપર્યાયનો નાશ કરી અને પોતાનો આત્મા પૂર્ણ આનંદ અને જ્ઞાનસ્વભાવ (છે) એવી અંતર દષ્ટિ, જ્ઞાન અને રમણતા દ્વારા એ સિદ્ધપર્યાયને પ્રાપ્ત ઉત્પન્ન કરે છે એમ અહીં સીધી વાત છે. મોક્ષમાર્ગથી પણ એ પર્યાય થાય એ અત્યારે વાત નથી. સમજાણું કાંઈ?

સંસારપર્યાયનો—વિકારી ભાવનો અનાદિથી પુણ્ય અને પાપ વિકારી કામ કરે. શેના કામ? પરના નહિ, પર્યાયના. એ પર્યાયનો વિકારી કામ કરે અને એ વિકારી તે દુઃખ છે. એ દુઃખમાં ચોર્યાશી લાખમાં અનંત કાળથી પરિભ્રમણ કરે છે. એને એ સંસારપર્યાયનો નાશ થઈ... એ સંસાર એટલે મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષ. એનો સ્વભાવ ચૈતન્યમૂર્તિ, પૂર્ણ આનંદ અને અખંડ શુદ્ધ છે એવો આશ્રય કરીને સિદ્ધપણાની પર્યાયને પ્રાપ્ત કરે. સમજાણું કાંઈ? આ તો ધર્મકથા છેને ભાઈ! વાત તૂટી જાય અંદરથી જુઓ! ગઈ વાત. શું કીધું?

આ આત્મા વસ્તુ છે. અનંત જ્ઞાન દર્શન આદિ ગુણનો ધરનાર. એની ગુણપર્યાય એટલે વિકારી પર્યાય. એ ગુણની વિકારી પર્યાય. પુણ્ય અને પાપ, દયા ને દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ અને ક્રોધ, આ બધાના કામ કરું એવા ભાવ—મિથ્યાભાવ. એ ભાવનું કરવું એનું નામ સંસાર. એનું નામ દુઃખદશા. એને નાશ કરીને એટલે એનો વ્યય એટલે અભાવ કરીને સિદ્ધપદની પર્યાય અનંત કાળમાં કોઈ દિ’ અનંત કાળમાં સેકન્ડ થઈ નહોતી, એ સિદ્ધપર્યાયને પોતે પ્રગટ કરીને પરિણમે છે. પોતે નિર્મળ આનંદ અને જ્ઞાનની કેવળજ્ઞાનાદિ પર્યાયપણે આત્મા જ પોતે, દ્રવ્ય પોતે પરિણમે છે. એ સિદ્ધની પર્યાયનો ઉત્પાદ કરનારો આત્મા અને સંસારી

પર્યાયનો નાશ કરનારો પણ આત્મા. એને બીજા કર્મને એને કારણે કાંઈ સંબંધ છે નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ? એ ઉપોદ્ધાત. માથે પૂરું કર્યું.

एवं भावमभावं भावाभावं अभावभावं च।

गुणपञ्चएहिं सहिदो संसरमाणो कुणदि जीवो।।२१।।

गुणपर्यये संयुक्तं श्रव संसरणं करतो अे रीते;

ઉદ્ભવ, વિલય, વળી ભાવ-વિલય, અભાવ-ઉદ્ભવને કરે. ૨૧.

અન્વયાર્થ :- [एवम्] એ રીતે [गुणपर्ययः सहितः] ગુણપર્યાયો સહિત [जीवः] શ્રવ [संसरन्] સંસરણ કરતો થકો [भावम्] ભાવ, [अभावम्] અભાવ, [भावाभावम्] ભાવાભાવ [च] અને [अभावभावम्] અભાવભાવને [करोति] કરે છે.

ટીકા :- अर्ही आ, श्रवने उत्पाद,व्यय,सत्-विनाश અને असत्-उत्पादनું કતાપણું હોવાની સિદ્ધિરૂપ ઉપસંહાર છે.

દ્રવ્ય ખરેખર સર્વદા અવિનષ્ટ અને અનુત્પન્ન આગમમાં કહ્યું છે; તેથી શ્રવદ્રવ્યને દ્રવ્યરૂપે નિત્યપણું કહેવામાં આવ્યું.(૧) દેવાદિપર્યાયરૂપે ઉપજતુ હોવાથી તેને જ (શ્રવદ્રવ્યને જ) ભાવનું(ઉત્પાદનું) કર્તાપણું કહેવામાં આવ્યું છે;(૨) મનુષ્યાદિપર્યાયરૂપે નાશ પામતું હોવાથી તેને જ અભાવનું (-વ્યયનું) કર્તાપણું કહેવામાં આવ્યું છે;(૩) સત્(-વિધમાન) દેવાદિપર્યાયનો નાશ કરતું હોવાથી તેને જ ભાવાભાવનું (-સત્ના વિનાશનું) કર્તાપણું કહેવામાં આવ્યું છે; અને(૪)કરીને અસત્ (-અવિધમાન) મનુષ્યાદિપર્યાયનો ઉત્પાદ કરતું હોવાથી તેને જ અભાવભાવનાનું (-અસત્ના ઉત્પાદનું) કર્તાપણું કહેવામાં આવ્યું છે;

આ બધું નિરવધ (નિર્દોષ,નિર્બાધ,અવિરુદ્ધ)છે કારણ કે દ્રવ્ય અને પર્યાયોમાંથી એકની ગૌણતાથી અને અન્યની મુખ્યતાથી કથન કરવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે:-

જ્યારે શ્રવ પર્યાયની ગાણતાથી અને દ્રવ્યની મુખ્યતાથી વિવક્ષિત હોય છે ત્યારે તે(૧)ઉપજતો નથી,(૨)વિનાશ પામતો નથી,(૩) ક્રમવૃત્તિએ નહિ વર્તતો હોવાથી સત્(-વિધમાન) પર્યાયસમૂહને વિનષ્ટ કરતો નથી અને(૪) અસત્ને(-અવીધમાન પર્યાયસમૂહને) ઉત્પન્ન કરતો નથી; અને જ્યારે શ્રવ દ્રવ્યની ગૌણતાથી અને પર્યાયની મુખ્યતાથી વિવક્ષિત હોય છે ત્યારે તે(૧)ઉપજે છે,(૨)વિનાશ પામે છે,(૩)જેનો સ્વકાળ વીતી ગયો છે એવા સત્(-વિધમાન)પર્યાયસમૂહને વિનષ્ટ કરે છે અને(૪)જેનો સ્વકાળ ઉપસ્થિત થયો છે(-આવી પહોચ્યો છે) એવા અસત્ને (-અવિધમાન પર્યાયસમૂહને) ઉત્પન્ન કરે છે. તે આ પ્રસાદ ખરેખર અનેકાંતવાદનો

છે કે આવો વિરોધ પણ(ખરેખર) વિરોધ નથી. ૨૧.
આ રીતે ષડ્ઢ્રવ્યનું સામાન્ય પ્રરૂપણ સમાપ્ત થયું.

ગાથા-૬ ઉપર પ્રવચન

હવે ૨૧. ૨૧ ગાથા મૂળ.

एवं भावमभावं भावाभावं अभावभावं च।
गुणपञ्जएहिं सहिदो संसरमाणो कुणदि जीवो।।२१।।
गुणपर्यये संयुक्तं श्रुव संसरणं करतो अे रीते;
उद्भव, विलय, वणी भाव-विलय, अभाव-उद्भवने करे. २१.

ચાર બોલ છે. એક ભાવ, એક અભાવ. બે જુદા. એક ભાવઅભાવ અને એક અભાવભાવ.
ચાર બોલ છે.

‘ટીકા :- આ, જીવને ઉત્પાદ, વ્યય, સત-વિનાશ અને અસત-ઉત્પાદનું કર્તાપિણું હોવાની સિદ્ધિરૂપ ઉપસંહાર છે.’ શું કહે છે? આ જીવને નવી નવી સંસારપર્યાયનો ઉત્પાદ કરનાર અને પૂર્વની પર્યાયનો વ્યય કરનાર. એ ભાવ અને અભાવ બેની વ્યાખ્યા ચાલી. એક લીટીમાં ચારની વ્યાખ્યા કરીને વિસ્તાર કરશે. અનાદિથી આત્મા પહેલો ઉત્પાદ એટલે ભાવ. કોઈ દિ’ ઉત્પાદ પણ સાંભળ્યું નહિ હોય. ઉત્પાદ શું હશે? આ ઉત્પાતિયો જીવ હશે એ હશે? અનાદિથી જીવ ઉત્પાદ એટલે કે નવી પર્યાયને ભવને મનુષ્યભવને ઉત્પન્ન કરે. અને વ્યય. અહીં તો દેવનો દાખલો કહેશે. સમજાણું? અને પૂર્વની મનુષ્ય આદિ જે પર્યાય હોય એનો વ્યય કરે છે. આ દેહની વાત નથી હો! એની ગતિ અંદર ભાવ. મનુષ્યપણાની ભાવદશા એને ઉત્પન્ન કરે અને પૂર્વની ભાવ દશા જે હતી તેને વ્યય કરે. એ અભાવ થઈ ગયો.

સત્ વિનાશ અને અસતનું ઉત્પાદપણું. એટલે? જે વર્તમાન ભાવ છે તેનો અભાવ કરતો અને વર્તમાનમાં જે ભાવ નથી ભવિષ્યનો, તેને ઉત્પાદ કરતો એને કર્તાપિણું હોવાની સિદ્ધિરૂપ ઉપસંહાર છે. કહો, સમજાણું આમાં? હવે એનો તો વિસ્તાર કરશે. અહીં તો ચાર બોલ કહ્યા. અનાદિનો આત્મા નવી પર્યાય ભવની, જેમ કે દેવની (પામે). મુનિ છેને એટલે દેવથી વાત લીધી છે અને સમ્મુચય સમજાવ્યું છે. દેવની પર્યાય સ્વર્ગની એ ઉત્પન્ન કરે એ ભાવને ઉત્પન્ન કરે પોતાના પુરુષાર્થથી. અને પૂર્વની મનુષ્યપર્યાયનો વ્યય કરે, અભાવ કરે પોતાના પુરુષાર્થથી. બે થયું?

હવે જે દેવપર્યાય મળી હતી, અહીં મનુષ્યનો નાશ કરીને દેવ (મળી હતી), એ દેવનો જે ભાવ હતો એનો અભાવ કરતો જાય છે ક્ષણે ક્ષણે. અને આવતી ગતિ જે પાછી મળવાની

છે એ અત્યારે અભાવ છે એનો ભાવ કરતો જાય છે. અભાવની સન્મુખ અને ભાવની વિમુખ. કોઈ દિ' સાંભળ્યું પણ નહિ હોય ત્યાં. હમણા બાર મહિના તો ઓલું થઈ ગયું ને? સમજાણું કાંઈ? આ ચાર બોલ છેને માથે? ભાવ, અભાવ, ભાવઅભાવ, અભાવભાવ. એ ચારની વ્યાખ્યા કરી. સમજાણું કાંઈ? સમજાણું કાંઈ? તો સમજાણું કાંઈ એના માટે તો કહીએ છીએ.

વસ્તુ તો અનાદિ છે આત્મા. કાંઈ નવો છે? અને નાશ થાય એવો છે? હવે એ આત્મા... અહીં દાખલો દેવથી ઉપાડ્યો છે. સારી જ ગતિને ઉપાડે ને, એ પોતે તો મુનિ હોય એટલે એ કારણે. વર્તમાન મુનિ તો દેવલોકમાં જ જાય. ધર્મી જ્ઞાની, મુનિ હોય એ. સમજાય છે? તો કહે છે કે એ દેવપર્યાયની ગતિ ઉત્પન્ન કરી એ ઉત્પન્નનો કરનારો આત્મા. કર્મ નહિ. કર્મ નહિ. એ જીવે દેવગતિની પર્યાયનો ઉત્પાદ કર્યો છે એમ અહીં સિદ્ધ કરવું છે. અને પૂર્વની મનુષ્યગતિ જે ૫૦-૬૦-૭૦ વર્ષ હતા એ ગતિનો એણે વ્યય કર્યો. એ પોતે. કર્મ નહિ. કર્મ નહિ. એની ગતિનો પોતે જ અભાવ કરી અને ભાવપણે દેવમાં ગયો. બે બોલ થયા?

ત્રીજો. જે દેવપણે ગયો, દેવપણાનો ભાવ છે અત્યારે ત્યાં. એનો પણ અભાવ કરતો જાય છે હવે. ભાવનો અભાવ. સામી ગતિએ જાવું છે ને પાછું? મુનિ તો પાછા મનુષ્યમાં જ આવવાના છે. સમજાણું કાંઈ? આ કુંદકુંદાચાર્ય આદિ મુનિઓ મહા ભાવલિંગી સંત હતા. મહાસંત છે-સાતમે ગુણસ્થાને બિરાજમાન. આનંદ અતીન્દ્રિય આનંદનો અનુભવ. કાંઈક રાગ બાકી હતો, પુણ્ય બંધાય તો સ્વર્ગમાં છે અત્યારે. સમજાણું કાંઈ? એ સ્વર્ગની પર્યાયનો ભાવ છે ત્યાં અત્યારે. ભાવ સમજાણું? છે. એનો અભાવ કરતા જાય છે. ભાવનો અભાવ કરતા જાય છે. અને જે અભાવ મનુષ્યગતિમાં જવાના એ મનુષ્યગતિ અત્યારે નથી. એ અભાવ છે તેનો ભાવ કરતા જાય છે. સમજાણું કાંઈ? શાંતિભાઈ! સમજાય છે આમાં? આમાં સમજાય એટલે ઓલું છે ઈ નહિ. આમાં કહેવાય એમાં. એના લાકડા ને બાકડા, ખુરસી-કુરસી ને ઢીકણું. કહો, સમજાણું આમાં? સમજાણું આમાં? એમ કહેવાય છે. શાંતિભાઈ! હવે એનો વિસ્તાર. એ ચાર બોલ જે પાઠ હતા એના શબ્દના અર્થ કર્યા.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અને જીવો શબ્દ છેલ્લો છે તો પહેલો જીવ લીધો. એ 'જીવો સંસરમાણો' એટલે કરતો-ફરતો આ 'ગુણપજ્જર્ણિ' એના ગુણની પર્યાયોમાં આ રીતે ઉત્પાદ કરે, વ્યય કરે, ભાવનો અભાવ કરે, નથી તેનો ભાવ કરે. એમ અનાદિથી ચાલ્યું આવે છે.

હવે આની કોર. ૪૫-૪૫. ૪૫ની પહેલી લીટી ગુજરાતી. 'દ્રવ્ય...' એટલે આત્મા. વસ્તુ. એ 'ખરેખર સર્વદા અવિનષ્ટ અને અનુત્પન્ન આગમમાં કહ્યું છે;...' દ્રવ્ય તો નાશ પણ ન પામે અને ઉત્પન્ન પણ ન થાય. અવિનષ્ટ એટલે વિનષ્ટ-નાશ પામતું નથી.

વિનષ્ટ એટલે કાંઈ આત્મા દ્રવ્ય વસ્તુ નાશ પામતી નથી. અને વસ્તુ અનુત્પન્ન (છે). વસ્તુ કાંઈ ઉત્પન્ન થતી નથી. એમ આગમમાં કહ્યું છે. જુઓ! દાખલો પણ પાછો. નહિતર છે તો એમ. છતાં આચાર્ય આગમનો આશ્રય લઈને (કહે છે), આગમમાં તો એમ કહ્યું છે. વસ્તુ જે આત્મદ્રવ્ય છે એ કોઈ દિ' નવું ઉત્પન્ન થાય કે હોય તે જાય એમ થાતું નથી.

‘તેથી જીવદ્રવ્યને દ્રવ્યરૂપે નિત્યપણું કહેવામાં આવ્યું.’ જીવ વસ્તુને—જીવદ્રવ્યને દ્રવ્યરૂપે એટલે ટકવારૂપે, દ્રવ્યરૂપે નિત્યપણું કહેવામાં આવ્યું છે. નિત્ય આત્મા છે. દરેક આત્મા નિત્ય છે. દરેક પરમાણુ પણ નિત્ય છે. અહીં દૃષ્ટાંત જીવનો લીધો છેને. બાકી તો બધા છએ દ્રવ્યની વાત લેવી છે. છએ દ્રવ્યો નિત્ય, વસ્તુ તરીકે નિત્ય છે. છ દ્રવ્ય છેને. ખબર પણ નહિ હોય. છ દ્રવ્યના નામ આવડતા નહિ હોય. જીવ, પુદ્ગલ, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ અને કાળ. આ છ દ્રવ્ય ભગવાને જોયા કેવળજ્ઞાની તીર્થકરે. છ દ્રવ્ય. કેટલા પૈસા છે એ બધી ખબર છે કે નહિ? ભલે આ છોકરાને સંભાળવાનું પણ એને ખબર બધી હોય લ્યો. આ છ દ્રવ્ય. ઓલા પૈસા દ્રવ્ય નહિ હોં! ભાઈએ કીધું ને. મોહનભાઈએ ઓલું સંભાર્યું ને એની મેળાએ. ઓલા માણેકચંદભાઈનું.

દ્રવ્ય. દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ. છ ભગવાને જોઈ જાતિ. સંખ્યા અનંત. જાતિ છ. એક આત્મ જાત, એક પુદ્ગલની જાત, એક કાળ, એક ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ છ. પણ સંખ્યાએ અનંત. એક આત્મા અનંત, પરમાણુ અનંત, કાળાણુ અસંખ્ય, એક ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ-છે. એક એક દ્રવ્ય છે. એ ભગવાને કેવળજ્ઞાનમાં ત્રિલોકનાથ પરમાત્માએ, વીતરાગ જૈન પરમેશ્વરે છ દ્રવ્ય જોયા. એ છમાં સંખ્યા અનંત. કહો, ઈ તો સમજાય છે કે નહિ? આ માણસપણું કહેવાય એ માણસપણે સંખ્યા કેટલી? જુદી જુદી એમ. એમ અનંત જીવો અને અનંત પરમાણુઓ, અસંખ્ય કાળાણુ, એક ધર્માસ્તિ, એક અધર્માસ્તિ, એક આકાશ. એ સર્વત્ર સર્વથા કોઈ દિ' દ્રવ્ય નાશ ન થાય અને દ્રવ્ય નવું ઉત્પન્ન થાય નહિ. એમ જીવદ્રવ્ય. અહીં દાખલો જીવનો છેને. ‘સર્વદા અવિનષ્ટ અને અનુત્પન્ન આગમમાં કહ્યું છે; તેથી જીવદ્રવ્યને દ્રવ્યરૂપે નિત્યપણું કહેવામાં આવ્યું.’

હવે ‘(૧) દેવાદિ પથિરૂપે ઊપજતું...’ એ જીવ જ્યારે દેવની દશાપણે ઊપજે સ્વર્ગમાં. ‘હોવાથી તેને જ (-જીવદ્રવ્યને જ) ભાવનું (-ઉત્પાદનું) કર્તાપણું કહેવામાં આવ્યું છે;...’ દેખો! એ દેવગતિના ઉત્પાદનો કરનાર તે આત્મદ્રવ્ય છે. કર્મ નહિ, બીજો ઈશ્વર નહિ, કોઈ ત્રીજી ચીજ નહિ. આત્માએ જેવા ભાવ કર્યા એવા ભાવપણે દેવ આદિ. દેવથી શરૂ કર્યું છે. આદિ અવસ્થારૂપે ઊપજતું હોવાથી. કોણ? જીવદ્રવ્ય. ‘તેને જ (-જીવદ્રવ્યને જ) ભાવનું...’ એટલે દેવગતિના ‘(-ઉત્પાદનું)...’ દેવગતિપણે ઊપજવાનું. ગાથા આવી ગઈ. તમે કહેતા હતા ને ૨૧મી ગાથા આવશે કે નહિ? ભૂલી ગયા હશે. ‘કર્તાપણું કહેવામાં આવ્યું છે;...’ આહાહા..!

જીવ પોતે અનાદિઅનંત. પણ જ્યારે દેવગતિમાં ઊપજે છે ત્યારે દેવગતિની પર્યાયનો કર્તા આત્મા છે. એનો કર્તા કર્મ નહિ. સમજાણું કાંઈ? અહીં તો ખરેખર એ વખતની પર્યાય કરે છે એનો કર્તા જીવદ્રવ્ય આમ સીધો લીધો છે. પૂર્વના ભાવને કારણે પણ દેવગતિ એમ પણ નથી લીધું અહીં તો. એ વખતની દ્રવ્ય-જીવ વસ્તુ છે એ અહીંયાં એક સમયની દેવગતિને (પોતાના) કારણે ઉત્પન્ન કરે છે. ... છે. એ અત્યારે લેવું નથી. શુભ પરિણામથી એમ પણ લેવું નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- સીધો કર્તા એટલે?

ઉત્તર :- જીવદ્રવ્ય એ દેવગતિની પર્યાયનો સીધો કર્તા એટલે વર્તમાન તે પર્યાયનો તે વર્તમાન દ્રવ્ય કર્તા. પૂર્વના શુભ દયા, દાન, ભક્તિના પરિણામ શુભ હતા માટે દેવની પર્યાયનો એ પરિણામ કર્તા એમ નહિ. નવનીતભાઈ! તે વખતનો જીવદ્રવ્ય જ પોતે કર્તા. એ વખતની પર્યાય દેવગતિપણે ઊપજ્યાના ભાવનો ઉત્પાદનો જીવ પોતે જ કર્તા. સમજાણું કાંઈ? પૂર્વે એણે દયા, દાન, ભક્તિ, પૂજા, શુભભાવ કર્યો હતો માટે દેવગતિનો એ ભાવ કર્તા એમ નથી લેવું. અહીં તો દ્રવ્ય અને પર્યાય. સમજાય છે કાંઈ? એ પહેલા બોલનો અર્થ થયો. ભાવનો. ઓલામાં કહ્યું હતું ને? જીવ ને ઉત્પાદ. ટીકાની પહેલી લીટી. એનો એક શબ્દ થયો.

એ જીવવસ્તુને પોતાની તે દેવગતિની પર્યાયપણે ઊપજ્યો, એનો કર્તા જીવદ્રવ્ય જ છે. ભાઈ! સાથે સંભળાવનારા મળ્યા હતા અને બેઠા સાથે હતા. અમને સંભળાવ્યું માટે અમારે દેવગતિના ભાવ થયા અને અમને દેવગતિ થઈ એમ નહિ એમ કહે છે. સમજાણું? એ દેવાદિમાં ચારેય લઈએ તો મનુષ્યપણે ઊપજવાના પર્યાયનો કર્તા પણ એ. અહીં તો ઓલા દેવ અને મનુષ્ય આમ ઉપજાવવું છે ને? સમજાણું કાંઈ? એ મનુષ્યપણાપણે ઊપજે તો એ મનુષ્યપણાની ગતિના પરિણામનો કર્તા જીવદ્રવ્ય. એમ નારકીમાં જાય અને નારકીની ગતિપણે ઊપજે તો નરકની ગતિના ભાવનો, ગતિના ભાવનો કર્તા જીવદ્રવ્ય. એમ ઢોરમાં જાય, નિગોદમાં જાય બટાટા, શક્કરકંદ એમાં જાય. તત્ત્વનો બહુ વિરોધ કર્યો હોય, તત્ત્વનું ભાન ન હોય, સત્ય શું છે, અસત્ય શું કરું છું, એવી તત્ત્વની બહુ જ વિરાધના કરી હોય તો એ જીવ નિગોદમાં એક શરીરમાં અનંતા જીવમાં નિગોદની ગતિની પર્યાયને પણ જીવદ્રવ્ય પોતે પ્રાપ્ત કરીને કર્તા થાય છે. સમજાણું કાંઈ? એમ બોકડા અને કાગડા ને પોપટ ને વાઘ ને સિંહપણે ગતિપણે ઊપજે તો એ તિર્યચની ગતિની પર્યાયનો કર્તા જીવદ્રવ્ય પોતે ઉત્પાદ કર્તા એનો છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? કહો, આ તો સીધી વાત છે. એને એવા ભાવનો, જે ગતિપણે ઊપજ્યો એના ભાવનો એ જીવ કર્તા છે. કોઈ ઈશ્વર કર્તા નથી, કોઈ કર્મ કર્તા નથી, કોઈ બીજાએ સહાય આપી માટે ગતિની પર્યાય થઈ એમ છે નહિ. નરકની ગતિની પર્યાયનો કરનાર પણ આત્મા જ છે. ઢોર, પશુની ગતિનો ઉત્પન્ન કરનારો પણ આત્મા જ

છે. એ તો સહેલી ભાષા છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

પછી '(૨) મનુષ્યાદિપર્યાયરૂપે નાશ પામતું હોવાથી...' અહીં મનુષ્યનો દેહ નાશ થયો. દેહ નહિ ગતિ. ફડાક દેવમાં ગયો. તો કહે છે કે એ 'મનુષ્યાદિપર્યાયરૂપે નાશ પામતું હોવાથી...' કોણ? જીવદ્રવ્ય. 'તેને જ અભાવનું (-વ્યયનું)...' એ મનુષ્યાદિપર્યાયના નાશનું 'કર્તાપણું જીવદ્રવ્યને કહેવામાં આવ્યું છે;...'

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ના. નહિ. આયુકર્મને નહિ. એ વાત જ અહીં લીધી નથી. કર્મની પહેલી કીધી હતી ને. આયુકર્મને કારણે ત્યાં ઊપજ્યો અને આ કર્તા એ આયુકર્મ એમ છે જ નહિ. એ તો બધા નિમિત્તની વાતું છે. આહાહા..! બરાબર છે? શેઠી! આ આયુષ્ય કર્મને લઈને અહીંયાં આયુષ્ય પૂરું થયું, માટે મનુષ્યનું આયુષ્ય પૂરું થયું અને દેવનું આયુષ્ય ઉપજ્યું, દેવના આયુષ્યને કારણે. ના. એમ નથી. એ તો જડની અપેક્ષાની વાત છે.

એના મનુષ્યપણાની પર્યાય જે હતી ગતિની. એનો વર્તમાન નાશ કરનારો, અભાવ કરનારો જીવદ્રવ્ય છે. અને દેવપણાની પર્યાયના ઉત્પન્ન કરનારો પણ જીવદ્રવ્ય જ છે. સમજાણું કાંઈ? આ લોકો ઘણા કહે છેને? લ્યો, આ નરકગતિમાં ગયો શ્રેણિક રાજાનો જીવ એ કર્મને લઈને ગયો. ના. એની નરકગતિની પર્યાયનો કર્તા એ જીવદ્રવ્ય છે. આહાહા..! નહિતર ક્ષાયિક સમકિતી, તીર્થંકર ગોત્ર બાંધ્યું છે. પહેલી નરકમાં છે, ચોર્યાશી હજાર વર્ષની સ્થિતિએ છે શ્રેણિક રાજા. આત્મભાન લઈને ગયા છે કે રાગ અને પુણ્યના વિકલ્પથી અમે જુદા છીએ. ચિદાનંદ છીએ. અને ક્ષણે ક્ષણે તીર્થંકરગોત્ર (બાંધવાનું) ભગવાનના સમીપે શરૂ કર્યું હતું. ભગવાનના સમીપે મહાવીર પરમાત્માના સમવસરણમાં. એ નરકમાં ગયા તો અત્યારે હજી તીર્થંકર ગોત્ર બાંધ્યા કરે છે ત્યાં ક્ષણે ક્ષણે. એ ગતિનો પર્યાય જીવદ્રવ્યે કરેલો છે. એમાં મોટી રાડું પાડે છે અત્યારના કેટલાક. એય..! કર્મને લઈને નરકમાં જાય. નરકમાં જવાનો કાંઈ ભાવ હોય કોઈને? માટે શ્રેણિક રાજા નરકમાં ગયા એ કર્મને લઈને ગયા. અરે..! ભગવાન તને ખબર નથી, ભાઈ! આહાહા..! એ નરકગતિની સમય સમયની પર્યાય ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ પોતે ગતિમાં, એનો ઉત્પન્ન કરનારો જીવદ્રવ્ય છે.

અહીં મનુષ્યગતિમાં હતા શ્રેણિક રાજા. છેલ્લે જરીક આપઘાતનો ભાવ પણ થયો હતો છેલ્લે. એ પોતે કરનાર (છે), કર્મ નહિ. એ મનુષ્યની ગતિ (માં) રાજા હતા. ત્રણ લોકના નાથ થવાના ભવિષ્યમાં. અત્યારે નરકમાંથી નિકળીને. તીર્થંકર જગતગુરુ, પણ એ મનુષ્યપણા કાળે ગતિનો નાશ કર્યો એ પોતે જ કર્યો છે. નરકમાં ઉત્પન્ન થયાની ગતિ-ગતિ જીવે જ કરી છે. સમજાણું કાંઈ? નવનીતભાઈ!

સમય સમયની પર્યાયનો કર્તા તારું દ્રવ્ય છે. કોઈ બીજો કર્તા-કર્તા છે નહિ. ઈશ્વર તો નથી પણ કર્મ પણ તારી પર્યાયનો કર્તા નથી. સીધી વાત. કહો, સમજાણું આમાં? સમજાણું?

અને સમજાણું આમાં? એ વિશ્રામનું વાક્ય છે. આહાહા..! મનુષ્યાદિ, એમ દેવાદિ, એમ નરકાદિ, એમ મનુષ્યાદિ. જુઓ! એક ન્યાય. એક નિગોદમાં જે હતો નિગોદમાં. હવે એ નિગોદની ગતિનો નાશ કરનારો પણ એ જીવદ્રવ્ય. અને ત્યાંથી મરીને મનુષ્ય થયો, મનુષ્યપણે ઉપજ્યો એ જીવદ્રવ્ય મનુષ્યની ગતિનો ઉત્પાદ કરનાર છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? નિગોદમાં હોં! જે અનંત કાળથી પડ્યો છે. એક શરીરમાં અનંતા જીવો દુઃખી... દુઃખી... મહા દુઃખી-મહા દુઃખી. એ દુઃખની દશા નિગોદની ગતિમાં હતી એનો નાશ કરનારો પણ એ જીવ અંદર છે. એ જીવ એની ગતિનો નાશ કરી. મનુષ્યની પર્યાયનો ઉત્પાદ કરનારો એ જીવદ્રવ્ય છે. આહાહા..! બહુ સ્પષ્ટ કર્યું છે. સમજાણું કાંઈ? છોટાભાઈ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કેમ એનો પુરુષાર્થ જે વીર્ય કામ કરે છેને ક્ષણે ક્ષણે. વીર્યગુણ છે એ ક્ષણે ક્ષણે કામ કરે છે. દરેક ગુણ ક્ષણે ક્ષણે કામ કરે છે. ગુણપર્યાય ક્ષણે ક્ષણે કામ કરે છે. જેવી એની દષ્ટિ અને જેવો એનો ભાવ અને જેવી એની યોગ્યતા. એ પોતાથી તે વિકારના પરિણામ અને ગતિને કરે છે. પૂર્વની ગતિનો નાશ અને નવી ગતિનો ઉત્પાદ પોતે પોતાથી કરે છે. પરને કારણે કાંઈ છે લેવા કે દેવા? મનસુખભાઈ! હવે તો નવરા થઈને આ કરવા જેવું છે હવે. કર્યા કરે આ ધમાલ કેટલી કરી? હજી આ બધા ક્યાં મૂકે છે મારા શેઠિયાઓ પણ. હાલો હાલો સાથે કહો, સમજાણું આમાં? આહાહા..! શું પણ વાત!

કહે છે કે કીડીમાં ગયો તિર્યચપણે. એ કીડીનું શરીર નહિ પણ એ ગતિ થઈને. એ ગતિની પર્યાયનો કરનાર જીવદ્રવ્ય પોતે છે. કર્મ નહિ, જડ નહિ. પૂર્વે ભાવ કર્યા માટે એમ પણ નહિ. વર્તમાન પર્યાયપણે ઊપજ્યો એનો કર્તા જીવદ્રવ્ય, વર્તમાન ત્રિકાળી દ્રવ્ય પર્યાયનો કર્તા છે. આહાહા..! પણ દ્રવ્ય શું? પર્યાય શું? નામ પણ સાંભળ્યા ન હોય હજી. મનસુખભાઈ! સંચાના ખબર હોય કે બે સંચા અહીં મુંબઈમાં, એક સંચો નાઈરોબીમાં ને ઢીકણામાં ને બધી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- નહિ. ઓલાનું પરજ્ઞેયનું જ્ઞાન પણ આત્માનું જ્ઞાન સાચું હોય તો જ્ઞાન એનું કર્યું કહેવાય. નહિતર એ પણ ખોટું. સમજાણું કાંઈ? મલૂકચંદભાઈ! આહાહા..! મલૂકચંદભાઈને યાદ કરવા પડે કોઈ વાર. કહો, સમજાણું આમાં? આહાહા..! શું થોડામાં પણ ઘણું. ગાગરમાં સાગર ભરી દીધી છે ન્યાયમાં.

અહો..! આત્મા અનંત ગુણના સમૂહસ્વરૂપ તું, તેના બધી ... જે જે પ્રકારની થાય .. પ્રકારનો કર્તા (જીવદ્રવ્ય છે). સમજાય છે? એમ જો નક્કી કરે તો એને આત્મદ્રવ્ય શુદ્ધ ચિદાનંદ મૂર્તિ અખંડ આનંદ છે, એની દષ્ટિ કરીને સમ્યક્દર્શનની પર્યાયનો કર્તા પણ જીવદ્રવ્ય થાય. સમજાણું કાંઈ? આહા..! અનાદિથી આ વિકાર.. વિકાર... વિકાર... હું છું કેવો? વિકારમય

છું? વિકાર તો કૃત્રિમ ક્ષણિક અવસ્થા તે કાર્ય છે. હું દ્રવ્ય છું, વસ્તુ છું ને. જીવદ્રવ્ય તો સર્વદા છે એમ કીધું. તો સર્વદા એ કોણ છે? શું છે? એ જ્ઞાન, આનંદ અને શાંતિનો એ ભંડાર છે. એવી અંતર દષ્ટિ કરતાં એને સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, શાંતિની પર્યાય થાય તેનો કર્તા એ જીવદ્રવ્ય છે. કહો, સમજાય છે કાંઈ? ઓલા લાકડાનો કર્તા નહિ. કાંતિભાઈ! એ સાચી વાત છે? છે કે નહિ હજી? તમારે શું ધંધો એ છે કે ફેરવ્યો છે? કોણ જાણે. ફર્નિચર. કોણ જાણે ઘડીકમાં ફેરવે વાણિયા તો. ન ફાવે તો અહીં કરે, અહીં કરે. ચારે કોર ફેરવ્યા ફેરવ.

મુમુક્ષુ :- વધારે લાભ હોય તો ફેરવે.

ઉત્તર :- વધારે લાભવાળું હોય તો એમાં રહે નહિતર વળી ફેરવીને બીજું કરે. એમ આત્મા જેમાં લાભ ન ભાળે, આ વિકાર ક્રિયા કરી કરીને મરી ગયો એમાં લાભ કાંઈ ન થયો, હોં! વાણિયો તો એને વેપારી કહીએ કે લાભના ધંધા કરે. ખોટના કરે?

મુમુક્ષુ :- દુઃખનો લાભ ન થયો?

ઉત્તર :- દુઃખનો લાભ એ કાંઈ લાભ કહેવાય? મનસુખભાઈ! એ દુઃખ... દુઃખ... દુઃખ... દુઃખ... દુઃખ... અનાદિ. એ પુણ્યના ભાવ પણ દુઃખ, પાપના ભાવ પણ દુઃખ. શુભાશુભ બધું દુઃખ. ગતિ બધી દુઃખ. એ દુઃખની પર્યાયનો કર્તા હું એમ જો નક્કી કરે તો, અરે..! દ્રવ્ય તો આનંદ છે. જ્ઞાન ને શાંત અવિકાર વીતરાગ વિજ્ઞાનરસનો કંદ આત્મા છે. ત્યારે એની દશામાં વીતરાગ વિજ્ઞાનપણું ભગવાનને પ્રગટ્યું. અંદરમાં હતું તે. એ વીતરાગ વિજ્ઞાન ચૈતન્યનો સ્વભાવની દષ્ટિ કરવી અને તેની પર્યાય પ્રગટ થવી એનો કર્તા પણ જીવ જ છે. સમજાણું કાંઈ?

‘(૨) મનુષ્યાદિપયયિરૂપે નાશ પામતું...’ આમાં તો નિગોદ, એકેન્દ્રિય, બે ઈન્દ્રિય બધું લીધું છે કે નહિ? આહાહા..! એ નિગોદમાંથી નાશ થઈ અને મનુષ્યપણે આવે તો નિગોદની દશાનો નાશ કરનારો જીવદ્રવ્ય છે અને મનુષ્યની પર્યાયનો ઉત્પન્ન કરનારો પણ જીવદ્રવ્ય છે. સમજાણું કાંઈ? ‘તેને જ અભાવનું (-વ્યયનું) કર્તાપણું કહેવામાં આવ્યું છે;...’ નિગોદમાં હતો તે ગતિનો નાશ એટલે અભાવનો કર્તા જીવ થયો. મનુષ્યપણાનો નાશ એ અભાવનો કર્તા થયો ને. ગતિનો અભાવ કર્યો. મનુષ્યગતિનો અભાવ કર્યો તો અભાવનો કર્તા થયો. દેવગતિનો પર્યાયનો ભાવ કર્યો તો ભાવનો કર્તા થયો. અભાવનો પણ કર્તા પોતે, ભાવનો કર્તા પણ પોતે.

‘(૩) સત્ (-વિદ્યમાન) દેવાદિપર્યાયનો નાશ કરતું હોવાથી...’ શું કહે છે? હવે ઓલો ત્રીજો ભવ લીધો. અહીં મનુષ્યનો નાશ કરીને જે દેવ થયો હતો ને? એમ અહીં નાશ કરીને બીજો ભવ થયો હતો ને. હવે એ બીજા ભવની વાત લીધી કે એ ભાવ જે ન્યાં છે—દેવગતિપણે ઊપજ્યો એવો ભાવ એનો નાશ કરતું જીવદ્રવ્ય. એ એનો અભાવ

કરતું. અને તેને 'નાશ કરતું હોવાથી તેને જ ભાવાભાવનું (-સત્ના વિનાશનું)...'
ભાવ એટલે સત્, અભાવ એટલે વિનાશ. દેવપણાના ભાવની હયાતીનો અભાવ કરતું તે
કર્તાપણું જીવદ્રવ્યને કહેવામાં આવ્યું છે. સમજાણું કાંઈ આમાં? જમુભાઈ! મનસુખભાઈ! બે
મનસુખભાઈ છે સામે સામે. ભુરાભાઈના છે ચિરંજીવી. પોરબંદર. ખજૂરના મોટા વેપારી.
વેપારી તો લાભ દેખે ત્યાં જાય. એમ અહીં કહે છે કે જો વેપારી સાચો વાણિયો હો તો
આ પુણ્ય ને પાપ ને રાગ ને દ્રેષનો વેપાર તું કરે છો ભાઈ, એ દુઃખનો—નુક્સાનનો ધંધો
છે. એ નુક્સાનનો ધંધો છે. કહે છે કે પરોપકાર માટે શુભરાગ એ નુક્સાનનો ધંધો છે.

મુમુક્ષુ :- ..

ઉત્તર :- કોણ કરતો હતો? મનસુખભાઈ કરે છે? ધૂળમાંય કરતા નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કોઈએ હરામ કર્યો હોય તો કોઈ દિ'. ભાવ કર્યા છે એણે. શુભરાગ કર્યો
હોય કોઈ વખતે. એ શુભરાગ દુઃખરૂપ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- માનપત્ર હવે એવા ને એવા દેનારા આમાં ગાંડા હોય. ગાંડાની હોસ્પિટલમાં
ગાંડા બધા ભેગા થયા હોય. નહિ? નેમિદાસભાઈ! લ્યો એ સ્થાનકવાસીમાં મોટા હતા ત્યાં
કલકતામાં. સેક્રેટરી કે શું કાંઈક હતા. સેક્રેટરી. માનપત્ર આપે મોટા પૂછડાં. એ કાંઈ મૂકાય
છે ઘરેણે? કે ભાઈ મરીને કાંઈક જાવું મૂકો હવે ઘરેણે. ઘરેણે સમજો છો? ગિરો-ગિરો.
ગિરો મૂકે છેને? ગિરવી મૂકે છેને? આહાહા..!

કહે છે કે પ્રભુ! એકવાર નક્કી તો કર, ભાઈ! તું એક જીવદ્રવ્ય છો. ભગવાન અનાદિઅનંત
પદાર્થ છો તું. એની વર્તમાન દશા પુણ્ય ને પાપ, કામ ને ક્રોધ, દયા ને દાન, વ્રત અને
ભક્તિ એ વિકારના પરિણામ તે અનંત કાળથી પ્રવાહથી કરતો આવે છે. અને એ વિકારના
પરિણામ તે દુઃખરૂપનો કર્તા તું જ છો. એ તારા દુઃખનો કર્તા તું જ છો. અરે..! કોણે
દુઃખ નાખ્યું? એમ રાજ્યું પાડે. પણ કોણ નાખે? શરીરનો રોગ એ દુઃખ નથી. નિર્ધનતા
એ દુઃખ નથી, અણઆબરુ દુઃખ નથી, દીકરો મરે એ દુઃખ નથી. એમાં દ્રેષ કરે છે કે
અરે..! આમ કેમ થાય? એ દ્રેષ નામના પરિણામને ભગવાન દુઃખ કહે છે. સંયોગમાં દુઃખ
નથી, ભગવાન આત્માના સ્વભાવમાં દુઃખ નથી. પર્યાયમાં દુઃખ આમ કેમ? ને આ કેમ?
આ કર્યું ને આ કર્યું એવા શુભાશુભ વિકલ્પો રાગ કરે. એ રાગ તે આકુળતા તે દુઃખ,
એનો કર્તા જીવ છે. વાણિયાને લાભનો ધંધો કરવો હોય તો એ દુઃખના કર્તાપણાની દૃષ્ટિ
છોડી અને હું શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વભાવ જ્ઞાયકમૂર્તિ છું એવી દૃષ્ટિ કરે તો તેને સુખની પર્યાયનો
કર્તા પર્યાયભાવ પ્રાપ્ત થાય. બાકી કાંઈ વાતું છે બધી. સમજાણું કાંઈ? ચંદુભાઈ! બરાબર
છે આ?

મુમુક્ષુ :- એ એમને એમ...

ઉત્તર :- એમને એમ એટલે? ક્યું? આ શરીરના રજકણો તો એની પર્યાય છે, જડ છે, એ તો એને કારણે ચાલે છે. તમારા હલાવ્યા હરામ ચલાવતા હોય તો. હરામીએ હરામપણે માન્યું છે. એ ભાષા છે એવી. શું કહે હરામજાદા? એમ ત્યાં લખ્યું છે. એક અનુભવપ્રકાશ છે. દીપચંદ્રજી થઈ ગયા છે સાધર્મી-જ્ઞાની. એ કહે છે, હરામજાદા! વાંક તું બીજાનો કાઢે છો. ..ભાઈ! હરામનો જાદો-દીકરો એમ. વિકારને તું કર, દુઃખી તું થા અને જગતની અવસ્થા પદાર્થો એને કારણે થાય, એ મારે કારણે થાય આવું હરામી લાવ્યો ક્યાંથી? આવું ક્યાંથી પરચવતા તને આવડ્યું? જગતના પદાર્થો તે ટકીને તેને કારણે પલટી રહ્યા છે. આત્મા અનંત અને પરમાણુઓ. કેમ કે એ તો વાત કરે છે અહીંયાં કે દરેક દ્રવ્ય કાયમ રહીને એની વર્તમાન પર્યાયનો તે દ્રવ્ય કર્તા. અહીં તો જીવનો દાખલો આપ્યો છે. બાકી આ પરમાણુ પણ રજકણ છે માટી. અનંત રજકણનો પિંડ છે આ. એ રજકણ કાયમ રહીને આ અવસ્થા આમ.. આમ.. આમ.. થાવું એ અવસ્થાનો કર્તા એ પરમાણુ છે. આત્મા નહિ. ગળે ઉતારવું ભારે કઠણ પણ. સમજાણું કાંઈ?

એ તો પરમ દિ' આવ્યું નહોતું? આચાર્ય કહે કે અમે અનંત જેટલા દ્રવ્યો છે તેનો તે સમયનો પર્યાયનો ઉત્પાદ તે કરનાર એમ અમને જોવામાં આવે છે. આવ્યું હતું ને આમાં ક્યાંક? જુઓ! જુઓ આમાં આવે છે. જુઓ, આમાં આવે છે. જુઓ! પાનું-૩૮. એમાં પાનું-૩૮ છે. નીચેથી ત્રીજી લીટી. નીચેથી છેને ત્રીજી? 'જે દ્રવ્ય...' એટલે વસ્તુ. વસ્તુ એટલે આત્મા અને પરમાણુ વગેરે બધી. 'પૂર્વ પર્યાયના વિયોગથી...' પૂર્વની અવસ્થાના નાશથી. વિયોગ એટલે નાશ. 'ઉત્તર પર્યાયના સંયોગથી થતી ઉભય અવસ્થાને આત્મસાત્ (પોતારૂપ) કરતું થકું...' દરેક રજકણ, દરેક આત્મા, દરેક કાળાણુ, દરેક જીવ પૂર્વ અવસ્થાથી વિયોગ એટલે પૂર્વની દશાથી નાશ પામતું. ઉત્તર એટલે નવી દશાથી સંયોગ એટલે ઉત્પન્ન થતું અને બેય અવસ્થાને આત્મસત કરતું. એ 'વિનાશ પામતું અને ઊપજતું જોવામાં આવે છે,...' નવનીતભાઈ! કહે છે કે પરમાણુએ પરમાણુ એના પૂર્વ અવસ્થાનો વિયોગ અને નવી અવસ્થાનો ઉત્પાદ એમાં થઈ રહ્યો છેએમ અમને જોવામાં આવે છે. કેમકે અમે અનંત દ્રવ્યને માનીએ છીએ. અનંત. તો અનંતનો ઉત્પાદનો એક એક પર્યાયનો તે તે કરનાર અમને જોવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અનંત દ્રવ્ય છે કે નહિ? અનંત પરમાણુ છે કે નહિ? તો અનંત પરમાણુ એ પરમાણુપણે રહીને અમને દ્રવ્ય અનંત ભાસે છે. અને અનંત ભાસતા પ્રત્યેક દ્રવ્યનો પર્યાય તેનાથી ઉત્પન્ન થાય, તેનાથી પૂર્વનો વ્યય થાય એમ અનંતને માનતા અનંતપણું અમને ભિન્ન ભિન્ન ઉત્પાદનું ભાસે છે એમ અમને.. ભાઈ! ક્યાં કર્યું આ? અંદરનું શું કરે? પણ

અનંત માને છે કે નહિ? સમજાય છે કાંઈ?

અજીવદ્રવ્યને માને છે કે નહિ? અને અજીવ પરમાણુ અનંત માને છે કે નહિ? અનંત છે તો અમને એમ જોવામાં આવે છે કે પ્રત્યેક અનંત અનંતપણે પ્રત્યેક ભિન્ન ભિન્ન રહીને પોતાના સમય સમયની અવસ્થાને ઉત્પન્ન કરે, પૂર્વની અવસ્થા વ્યય કરે. એમ અમને શ્રુતજ્ઞાનમાં જોવામાં આવે છે. નવનીતભાઈ! સમજાણું કાંઈ? અરે..! ભગવાન! અવધિજ્ઞાની પરમાણુને ભાળે. તમે આ કેમ કહ્યું? જોવામાં આવે કેમ કહો છો? અંદરના પરમાણુ અંદર શું કરે છે પેટમાં, એ તમે કહો છો કે જોવામાં અમને આવે છે. એ પરમાણુ પોતાની નવી અવસ્થાથી પોતાથી ઊપજે, પુરાની અવસ્થાથી નાશ (પામે છે એ) અમને જોવામાં આવે છે. સાંભળને. અમે અનંતને માનીએ છીએ કે નહિ? અનંત રજકણો છે એમ માનીએ છીએ કે નહિ? તો ગમે ત્યાં રહેલો રજકણ અનંતમાં એક જુદો રહ્યો છે કે નહિ? અનંતથી એક જુદો રહ્યો છે કે નહિ? એમ એક બીજો અનંતથી જુદો, એમ ત્રીજો અનંતથી એમ દરેક જુદો જુદો. તો એ જુદો જુદો અમે અનંત માનીએ તેનો નવી નવી પર્યાય એનાથી થાય એમ અમને જોવામાં આવે છે.

આ દવાના રજકણો અંદર જઈને રોગ મટાડ્યો એમ અમને જોવામાં નથી આવતું એમ કહે છે. શાંતિભાઈ! કેમ? દવાના રજકણ જુદા અને આ ક્ષુધાના-રોગના રજકણ જુદા. આ રજકણનો પર્યાય તેનો તેનાથી ઉત્પન્ન થાય, પૂર્વની અવસ્થાનો વ્યય થાય એમ અમને જોવામાં આવે છે. કેમ કે અમે અનંતને અનંત તરીકે પ્રતીતમાં લાવ્યા છીએ. એ અનંતનું અનંતપણું ત્યારે રહે કે પ્રત્યેક પર્યાય પોતાથી ઊપજે અને પૂર્વથી નાશ પોતાથી થાય એમ એનું અનંતપણું રહે છે એમ અમે જોઈએ છીએ. એ કેવળજ્ઞાન વિના, અવધિજ્ઞાન વિના, મન:પર્યાયજ્ઞાન વિના મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનમાં. આહાહા..! ન્યાલભાઈ!

તું કહે છો કે અમારાથી આ આંગળી ચાલી. ક્યાંથી લાવ્યો આ મૂર્ખાઈ? નથી માનતો તું અનંત દ્રવ્યને? તારા જ્ઞાનનો એક સમયનો પર્યાય અનંત દ્રવ્યને અનંત છે તેને કબુલનાર તાકાતવાળો પર્યાય છે. એવા અનંતને જો તારો જ્ઞાનપર્યાય કબુલે તો અનંત અનંતપણે ભિન્ન ભિન્ન રહીને સમય સમયનો ઉત્પાદ કરે અને વ્યય કરે એમ અમને જ્ઞાનમાં જોવામાં આવે છે. આહાહા..! નેમચંદભાઈ! બરાબર છે? ન્યાયથી હશે કે નહિ?

આ તો એકલું રહસ્ય, જૈનદર્શન વીતરાગનો કહેલો પિંડલો છે માખણનો. આહાહા..! સમજાણું? એ ફર્નિચરને સુતાર કરે એમ અમને જોવામાં આવતું નથી એમ કહે છે. કેમ? કે ફર્નિચરનું જે લાકડું છે તેમાં અનંત પરમાણુ છે. એક એક પરમાણુમાં એક સમયમાં નવી અવસ્થા ઉત્પન્ન થાય, પૂર્વ અવસ્થા નાશ થાય એમ અમે અનંતને દેખતા એમ દેખીએ છીએ. વાંસલાએ ફર્નિચર કર્યું, સુતારે કર્યું એમ અમને જોવામાં આવતું નથી. તને જોવામાં આવે તો તારો ખીચડો અને મૂઠ દશા છે. નવનીતભાઈ! આ તો માખણની વાત છે. આહાહા..!

દિગંબર સંતોએ થોડામાં પણ મોટા દરિયા ભરી દીધા છે. એક એક શબ્દમાં, એક એક ન્યાયમાં આખા દુનિયાનો નિતાર, નિસ્તાર કરીને કહે છે, આ વસ્તુ છે. કોને કરીશ? ક્યાં જાઈશ તું? તારી પર્યાયનો તું કર્તા. એ પરમાણુ શરીર, વાણી, દાળ, ભાત, શાક, મકાન એ અનંત પરમાણુનો પિંડ છે એમાં અનંત તું માને છો? અનંત છે. તો એક એક પરમાણુ તેને કારણે ત્યાં ઉત્પાદ થઈ રહ્યો છે. એને બીજો પરમાણુ ઉત્પન્ન કરે નહિ તો કુંભાર ને સુતાર કરે એ વાત ત્રણ કાળ અને ત્રણ લોકમાં સાચી નથી. શાંતિભાઈ! કોઈ દિ' સાચું સાંભળ્યું નથી. ભગવાન ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમેશ્વર... નમો અરિહંતાણું ગોખે. ભગવાન જાણે અરિહંત કેવા હશે? આહાહા..!

અહીં કીધું હતું, એ ઊપજતું જોવામાં આવે છે. ભગવાન! એ નરકના નારકીમાં શરીરના અનંતા રજકણ એનો ફેરફાર કાંઈ થાય એ રજકણનો રજકણથી. એમ તમે કહો છો અમને જોવામાં આવે છે? કહે હા. અહીં પાણી પડતાં અહીં ગળું જરી લીલું થાય અને સૂકું સૂકાઈ જાય એનો કર્તા એ પાણી અમે ભાળતા નથી. એ રજકણ ભિન્ન ભિન્ન એક પાણીથી ભિન્ન આ કંઠના રજકણ છે. કંઠના અનંત રજકણનો આ પિંડલો કંઠ છે અંદર. એક એક રજકણ અનંત તરીકે અમે કબુલ્યા છે, જાણ્યા છે, ભગવાને કહ્યા અમારા ખ્યાલમાં છે. તો એક એક રજકણ નવી નવી અવસ્થાને પોતાથી ઊપજાવીને કરે છે. બીજો રજકણ નહિ, બીજો આત્મા નહિ, બીજું કોઈ દ્રવ્ય નહિ. મનસુખભાઈ! એ ખજૂરનું વહાણ લાવી શકે નહિ આત્મા. એય..! મનુભાઈ!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હવે એમ હોય? હમણાં ઉતાર્યું હતું મોટું સવા લાખનું. બદામ-પિસ્તા ને શું કહેવાય? શું કહેવાય ઈ? મેવો મેવો. મેવાનું વહાણ ઉતાર્યું હતું અરબસ્તાનમાંથી. અમે તે દિ' ત્યાં હતા. ત્યાં આવ્યું હતું તાકડે. ઈરાનથી આવ્યું હતું. ત્યાં જ હતું. અરે..! ભગવાન શું થયું આ? શું થાય છે આ? ભાઈ! તને ખબર છે? મનસુખભાઈ!

આમ સાત તત્ત્વની વાતું કરે. જીવ ને જડ... જીવ ને જડ... જીવ ને અજીવ. અજીવને જીવ માને તો મિથ્યાત્વ, જીવને અજીવ માને તો મિથ્યાત્વ. પણ એલા આ એક અજીવને બધા અજીવનો કર્તા માને એ મિથ્યાત્વ. એક જીવને અનંતા જીવની પર્યાયનો કર્તા માને એ અજીવને જીવ માન્યું એ મિથ્યાત્વ. ફૂલચંદભાઈ! આરે, આરે આ! સમજાણું કાંઈ? મનસુખભાઈ! લ્યો આ તમારા બાપ આ મૂકી ગયા છે વારસો. પૈસા તો પૈસા પાસે રહી ગયા.

આ સત્ય વાત એને રુચવી અને બેસવી જોઈએ. ફડાક. કોઈ રજકણ એક રજકણનો પર્યાય મારાથી થાય એ લાવ્યો ક્યાંથી? શું એ પરમાણુમાં ઉત્પાદવ્યયપણું એને કારણે નથી તે તું ત્યાં કરવા ગયો? કહે છે, દવાખાનું જીવે કર્યું નથી. એ પૈસા આફ્રિકાથી ઉઘરાવીને

જીવ લાવ્યો નથી. આરે.. આરે.. આ વાત. એય..! મોહનભાઈ! શું હશે આમાં? આ રંગુનથી મોહનભાઈ રૂપિયા લઈ આવ્યા હતા એક ફેરી કહે છે. ના ના. હરામ લાવ્યા હોય તો. એમ કહે છે. મોહનભાઈ!

મુમુક્ષુ :- .. લાવ્યા હતા ને.

ઉત્તર :- .. થી રજકણ આવ્યા હતા. એ આવ્યા હતા એમાં આ લાવ્યો હતો એ ક્યાંથી ખોસ્યું? સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ અસત્ને સત્ તરીકે માન્યું છે એણે. મોટો અન્યાય કરે છે દ્રવ્યને અને પોતાના જ્ઞાનનો મોટો અનાદર કરે છે. જ્ઞાનનો એવો સ્વભાવ છે કે અનંત જેમ પૃથક્ તેમ ઉત્પન્ન થાય તેને તે રીતે સ્વને જાણતા પરને જાણે એવો એનો સ્વભાવ છે. એમ જ્ઞાન ન જાણતું પરને હું કરું છું અને આ હું થયો તો આ પર્યાય થઈ, મોટો જ્ઞાનમાં ખૂન કરે છે એનું. ચૈતન્યના જ્ઞાતા પ્રાણને કાપીને રહેંસી નાખે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ તો જેટલું આવ્યું એમાં પૂરું બધું. એમાં ક્યાં વાંધો છે. કહો, ન્યાલભાઈ! આહાહા..! પથરા-બથરા ને શું કર્યું આ મકાન-બકાન ને? બહુ ધનજીભાઈએ પૈસા ભેગા કર્યા છે. ગામ દેશમાં રહીને લ્યો. લઘુભાઈ આવ્યા હતા સાંજે પાછા રહ્યા નહિ. વયા ગયા એકદમ ભાગી ગયા લાગે છે. હમણાં બે-ત્રણ દિ' પહેલા આવ્યા હતા. રોકાય નહિ. કોણ જાણે શું હશે? કહો, સમજાણું આમાં?

એ વિદ્યમાન દેવાદિ પર્યાયનો નાશ. આ તો જીવના દાખલારૂપે છેને ભાઈ આ તો પહેલેથી કહે છે, આ તો દૃષ્ટાંત આપીએ છીએ. એ ઉપરથી છએ દ્રવ્યની પર્યાય દરેક દ્રવ્ય સ્વતંત્ર કરે છે એમ જાણવું. સમજાણું? એ સત્ નામ દેવાદિ પર્યાયનો નાશ કરતું. એટલે? ભાવનો અભાવ કરતું. પહેલો ભાવ કરતો એમ કીધું હતું. દરેક દ્રવ્ય પોતાની પર્યાયને કરે એમ કહ્યું. બીજું એમ કહ્યું, પોતાની પૂર્વપર્યાયનો વ્યય કરે એમ કહ્યું. ત્રીજામાં એમ કહ્યું, પોતાની વર્તમાન પર્યાય છે ભાવરૂપે તેનો અભાવ કરે છે. અને પછી ચોથામાં કહેશે હવે જુઓ.

‘(૪) ફરીને અસત્ (-અવિદ્યમાન) મનુષ્યાદિપર્યાયનો ઉત્પાદ કરતું...’ ફરીને એટલે ઓલો દેવ કીધું હતું ને? ઓલો દેવ પહેલા મનુષ્ય લીધો હતો ને. મનુષ્યમાંથી દેવ અને દેવમાંથી ફરીને મનુષ્ય પાછો. આહાહા..! કુંદકુંદાચાર્ય કહે છે કે અમે અહીં દેવમાં ગયા છીએ મનુષ્યમાંથી અને ત્યાંથી મનુષ્ય થવાના છીએ. ત્યાં કેવળ પામીને મોક્ષ જવાના છીએ. એમ કહે છે. ‘ફરીને...’ મનુષ્ય. એમ કીધું ને ભાઈ આમાં? ફરીને મનુષ્ય. મનુષ્યપણાની પર્યાયના ઉત્પાદ કરનારા પણ અમે ગતિના. ગતિના હોં! આ દેહની નહિ. આ જડ છે.

એની ગતિની યોગ્યતા. દેવની ઉત્પન્ન કરનારા, ત્યાંથી મનુષ્યપણું ઉત્પન્ન (કરનારા). દેવમાં મનુષ્યપણું નથી અભાવ છે એનો ભાવ કરશું. અભાવનો ભાવ કરશું. અભાવ એટલે અહીં નથી એનો ભાવ કરશું. આ તો દૃષ્ટાંત બધા ઉપર આપ્યા છે હોં! આ તો એક ઉતાર્યું.

‘(૪) ફરીને અસત્ (-અવિદ્યમાન) મનુષ્યાદિપર્યાયિનો ઉત્પાદ કરતું હોવાથી તેને જ અભાવભાવનું (અસત્ના ઉત્પાદનું) કર્તાપણું કહેવામાં આવ્યું છે.’ એમ સિદ્ધમાં લ્યો તોપણ એમ. સંસારપર્યાય છે તેને જીવ... સિદ્ધપર્યાયિને જીવ ઉત્પન્ન કરતું, પૂર્વની સંસારપર્યાયિને નાશ કરતું, એ સિદ્ધપર્યાયિનો વર્તમાન ભાવ છે તેનો અભાવ ફરીને નવી પર્યાયમાં આવતું અને નવી પર્યાયિનો અભાવ તેનો અભાવનો અહીં ભાવ કરતું. એ તો બધી શક્તિ આવી છે ત્યાં વર્ણન આવી ગયું છે. ભાવ, અભાવ, અભાવભાવ, ભાવઅભાવ, ભાવભાવ, અભાવઅભાવ છ શક્તિયાં. ૪૭ શક્તિ આત્મ પ્રસિદ્ધિ. સમજાણું કાંઈ? એ મનુષ્ય આખો સંસાર પર્યાય.

અહો..! જેને સંસારનો કિનારો અંત આવ્યો છે પહેલું કહી ગયા ને. પ્રવચનસાર. એ સંસારનો કિનારો જ્યાં અંત આવ્યો છે. વસ્તુનું અનેકાંત તત્ત્વ રાગ વિનાનો સ્વભાવ, સ્વભાવ વિનાનો રાગ એવું ભાન થયું છે. મારા વિનાનો એ અને એના વિનાનો હું. એવું અનેકાંતનું અમૃત જેને એકાંતનો આગ્રહ છૂટી જઈને પ્રગટ થયું છે. કિનારો સંસારનો નજીક દેખાય છે. અલ્પ કાળમાં સિદ્ધપદની પર્યાય પ્રાપ્ત કરશે એવા ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય એની વાત અમૃતચંદ્રાચાર્યે સંસ્કૃતમાં મૂકીને પ્રવચનસારમાં લીધી. સમજાણું?

એ ભગવાન કુંદકુંદાચાર્ય... કહો, સમજાણું? આ બધા શાસ્ત્રો એ પોત્રુર હિલમાં લખાણા છે. આ સંઘ જવાનો છેને પોત્રુર હિલ. ત્યાં ભગવાન રહેતા હતા કુંદકુંદાચાર્ય ધ્યાનમાં. ત્યાંથી ભગવાન પાસે ગયા હતા. ત્યાંથી આવીને ત્યાં શાસ્ત્રો રચ્યા. એ જમીન તો એમને એમ રહી. ભગવાન ત્યાં રહ્યા અને પોતે સ્વર્ગમાં ગયા. અત્યારે સ્વર્ગમાં છે. કહે છે કે ફરીને અમારો મનુષ્યભવ જ્યારે મળશે ત્યારે એ અભાવ છે અત્યારે દેવમાં અમને. એ અભાવનો ભાવ થશે. એમ દરેક જીવને, એમ દરેક પરમાણુને વર્તમાન સમયનો પર્યાય ઉત્પાદ, પૂર્વની પર્યાયિનો વ્યય એનો એ પરમાણુ કર્તા, એ વર્તમાન પર્યાયિનો ભાવ એનો અભાવનો કર્તા પરમાણુ, પછીની પર્યાયિનો અત્યારે અભાવ, એ અભાવનો ભાવ કરનારો એ પરમાણુ. બીજો જીવ-બીવ કરે હલાવે, બોલે, આમ ચાલે એ ત્રણ કાળમાં ન મળે. આહાહા..! કહો, સમજાય છે કે નહિ આમાં?

‘આ બધું નિરવધ (નિર્દોષ, નિર્બાધ, અવિરુદ્ધ) છે,...’ હોં. એમ કહે છે જુઓ! આ નિરવધ. ઓલા સાવધ ને નિરવધ. સાવધ ને નિરવધ. આમ વસ્તુ જે છે તે નિર્દોષ, નિર્બાધ, અવિરુદ્ધ છે, નિરવધ છે. વસ્તુનું આવી રીતે સ્વરૂપ છે. ‘કારણ કે દ્રવ્ય અને પર્યાયોમાંથી...’ દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ અને પર્યાય એટલે અવસ્થા ‘એકની ગૌણતાથી...’

પર્યાયને ગૌણપણે કહેતા દ્રવ્યની મુખ્યતાથી વાત હોય. દ્રવ્યને મુખ્યતાથી કરે ત્યારે પર્યાયની ગૌણતા કરે. 'એકની ગૌણતાથી અને અન્યની મુખ્યતાથી કથન કરવામાં આવે છે.' મુખ્ય દ્રવ્ય પર્યાયનું કથન આવે છે કે દ્રવ્ય એનું એ રહે ત્યારે મુખ્યપણે દ્રવ્યનું કથન હોય. પર્યાય ભિન્ન ભિન્ન થાય ત્યારે પર્યાયની મુખ્યતાથી કથન હોય. એ જીવદ્રવ્યની આ પર્યાય ઉત્પન્ન થઈ. નવી થઈ, જૂની ગઈ. નવી થઈ, જૂની ગઈ. એમ દરેક દ્રવ્યને અનંત પરમાણુ, અનંત આત્માને નવી નવી પર્યાયથી ઉત્પન્ન અને વ્યય કહીએ તો પર્યાયદષ્ટિથી. વસ્તુદષ્ટિથી કહીએ તો એ ઉત્પન્ન અને વિનષ્ટ થતો નથી. દ્રવ્ય ઉત્પન્ન થતું નથી અને વિનષ્ટ થતું નથી. વસ્તુદષ્ટિએ. પર્યાયદષ્ટિએ તે ક્ષણે ક્ષણે નવી અવસ્થા કરે અને જૂની અવસ્થા જાય. એ પર્યાયદષ્ટિએ. આ રીતે અનંતા દ્રવ્યનું વર્તમાન સ્વરૂપ છે તે ભગવાન ૨૧ ગાથામાં સામાન્ય રીતે છ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ પૂર્ણ કર્યું. ૨૧મી પૂરી થઈ. પછી...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

: પ્રકાશક :
શ્રી કુંદકુંદ-કલાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ
મુંબઈ